

ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ VIII - 1982

Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Παῦλος Ὁδ. Σακελλαρίδης
Ἐξώφυλλο : Δημ. Ὁδ. Σακελλαρίδης
Διορθώσεις : Ἀναστασία Καλή-Μουζάκη

Ἀφιερώνεται στή
μνήμη
τοῦ Νικήτα Ο. Σακελλαρίδη

ΕΙΚΟΣΙ ΧΡΟΝΙΑ

Στις 11 Νοεμβρίου 1981 συμπληρώθηκαν είκοσι χρόνια από την ίδρυση τής «'Εταιρείας Νισυριακῶν Μελετῶν».

Σ' αυτό τό χρονικό διάστημα κυκλοφόρησαν 7 τόμοι ἀρχείου 'Ιστορικοῦ καί Λαογραφικοῦ ὕλικου πού ἀφοροῦσε τή Νίσυρο.

'Επίσης πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι στό ἐνεργητικό τῆς 'Εταιρείας ἀνήκει καί ἡ αὐτοτελής ἐκδοση «'Επιστολαί - Ποιήματα 'Ιωάννου Λογοθέτη (1835 - 1910)» μέ εἰσαγωγή, προλεγόμενα καί ἐπιμέλεια τοῦ Κώστα Σακελλαρίδη. 'Η 'Ακαδημία 'Αθηνῶν ἀπένειμε ἔπαινον στήν 'Εταιρεία μας κατά τή συνεδρίαση τῆς 30/12/1970. 'Ο Καθηγητής καί γενικός Γραμματεὺς τῆς 'Ακαδημίας, αἰμίμηστος 'Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος στήν ἐκθεσή του κατά τήν ἀπονομή τοῦ ἐπαίνου τῆς 'Ακαδημίας στήν 'Εταιρεία μας ἀνέφερε καί τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά γιά τή Νίσυρο «τῆς φυσικῶς μικροσκοπικῆς, εἰς πνευματικὴν ὁμῶς προβολὴν μεγάλης νήσου τοῦ συμπλέγματος τῆς Δωδεκανήσου».

Μέ τήν ἐπέτειο αὐτῆ τῶν 20 χρόνων ἐκφράζουμε τίς εὐχαριστίες μας στό 'Ελληνικό Δημόσιο (ὕπουργεῖο Πολιτισμοῦ καί 'Επιστημῶν), τήν 'Εθνική Τράπεζα τῆς 'Ελλάδος, καί τόν Δῆμο Ρόδου γιά τήν Οἰκονομική βοήθειά τους πού κατά καιρούς μᾶς πρόσφεραν καί πού χάρη σ' αὐτήν μπορέσαμε νά ἐκδόσουμε τούς τόμους πού ἀναφέραμε.

'Ομοῖα εὐχαριστοῦμε ὄλους ἐκείνους τούς Κρατικούς λειτουργούς πού ἀγάπησαν τήν 'Εταιρεία μας, πίστεψαν στήν ἀποστολή της καί μᾶς συμπαραστάθηκαν στό ἔργο μας.

'Η σκέψη μας στρέφεται τήν ὥρα αὐτῆς τῆς ἀναδρομῆς σ' ἐκείνους πού ὑπέγραψαν τό ἰδρυτικό Πρακτικό τῆς 'Εταιρείας Νισυριακῶν Μελετῶν καί πού ἔφυγαν ἀπό τή ζωή: τόν Λάζαρο Κοντοβερό, Περικλῆ Καλογήρου, Γεώργιο Σακελλαρίδη, Γεώργιο Σακλαρίδη, Δημήτριο Παπακέντρη, Κώστα Παρθενιάδη καί Χριστόφορο Σακελλαρίδη. Καί ἰδιαίτερα ἡ σκέψη μας στρέφεται στόν ἀλησμόνητο Νικήτα Σακελλαρίδη τόν πρόεδρο τῆς 'Εταιρείας μας καθ' ὅλη τήν περίοδο τῶν 20 χρόνων καί πού ὅπως εἶναι σ' ὄλους γνωστό, μέ τήν ἐργατικότητα καί ἀφοσίωσή του συνέβαλε τὰ μέγιστα στή στερέωση καί πρόοδο τῆς 'Εταιρείας.

Στή μνήμη του τό Δ.Σ. ἀντὶ ὅποιοιδήποτε ἄλλου μνημοσύνου ἀφιερώνει τόν παρόντα τόμο.

Ὁ τόμος αὐτός εἶναι ἀπό τούς μεγαλυτέρους σέ ὄγκο ὕλης τόμους τῆς Ἑταιρείας. Ἐχει συνάμα τό εὐτυχές προνόμιο νά συγκαταλέγει μεταξύ τῶν συνεργατῶν του τόν Δωδεκανήσιο Καθηγητή τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ζαχ. Τσιρπανλή μέ τή συνεργασία του «Νίσυρος καί Πάτμος (17ος - 19ος αἰ.) Πνευματική ἐπικοινωνία καί οικονομικές σχέσεις», μιά ἐξαίρετη συμβολή στήν ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων ἐκείνων τοῦ νησιοῦ μας.

Ἡ Ἑταιρεία μας παρά τά περιορισμένα μέσα πού ἔχει στή διάθεσή της, δέν ἐδίστασε νά καλύψει τήν δαπάνη πού ἀπαιτοῦσε ἡ προβολή μέσων τῶν σελίδων τοῦ τόμου τῶν Βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν τῶν παλαιῶν μοναστηριῶν τοῦ νησιοῦ μας. (Ἄρμας, Σιῶνες κ.τ.λ.) μέ τήν ἐλπίδα νά ἐνδιαφερθοῦν οἱ ἀρμόδιοι γιά τή συντήρηση αὐτῶν. Οἱ εἰδικοί ἔχουν τό λόγο νά κρίνουν τήν ἀξίαν τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν. Ἐμεῖς τή θεωροῦμε σάν μιά κληρονομιά τῶν προγόνων μας στή προσφορά τους στίς εἰκαστικές τέχνες κατά τά χρόνια ἐκεῖνα τῆς Τουρκικῆς δουλείας. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἐκφράζουμε τίς εὐχαριστίες μας στό συμπατριώτη μας Σπύρο Κουρούνη πού πῆρε τίς φωτογραφίες καί ἐπιμελήθηκε τήν ἐμφάνισή τους.

Ἐκτός τῶν ἐργασιῶν πού ἀναφέρονται σέ λαογραφικά καί ἱστορικά θέματα, ὑπάρχουν δύο ἐργασίες πού ἀναφέρονται στή χλωρίδα καί τήν ὑδρογεωλογική καί κοιτασμολογική ἀναγνώριση τῆς Νισύρου, τῆς Στυλιανῆς Παπάτσου Σταμέλου καί τοῦ Γ. Στρογγύλη.

Καί οἱ δύο αὐτές ἐργασίες ἐντάσσονται στόν τομέα ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τοῦ φυσικοῦ πλοῦτου τῆς Νισύρου.

Μέ τή δημοσίευση δύο ἐκθέσεων εἰδικῶν ἐπιστημόνων πού ἀναφέρονται στό πρόβλημα τῆς στήριξης τοῦ κρηνοῦ τῆς Ι.Μ. Σπηλιανῆς ἐπιδιώκουμε νά θέσουμε ὄλους τούς ἀρμοδίους φορεῖς πρό τῶν εὐθυνῶν τους, γιά τή σωτηρία τοῦ Μοναστηριοῦ πού τόσο συνδέεται μέ τήν ἱστορία καί τή ζωή τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ μας θεωρούμενο «σκέπη καί προστράτια του». Ὑπεύθυνους γιά τό ἔργο θεωροῦμε τό Κράτος (ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ καί Ἐπιστημῶν), Δημαρχία Νισύρου, Ἐπιτροπή Σπηλιανῆς, τίς Νισύρικες Ὄργανώσεις καί ὄλους τούς Νισύριους ὅπου καί ἄν εὐρίσκονται.

Γ.Ε. Παρθενιάδης

Ἱατρός

Πρόεδρος Ἑταιρείας Νισυριακῶν Μελετῶν

ΖΑΧΑΡΙΑ Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗ

ΝΙΣΥΡΟΣ ΚΑΙ ΠΑΤΜΟΣ

(17ος-19ος αί.)

Πνευματική έπικοινωνία και οικονομικές σχέσεις

Στή μνήμη
του Νικήτα και της βαφτιστικιάς του
της Πόπης του Ζαχαριά

Έντυπωσιακή ύπηρεξε ή άκτινοβολία της 'Ιερās Μονής του 'Αγίου 'Ιωάννου του Θεολόγου και μετά τον θάνατο του περίφημου ίδρυτή της, του όσιου Χριστοδούλου (16.3.1093).¹ Τόσο στις βενετοκρατούμενες όσο και στις έλεύθερες βυζαντινές περιοχές, αλλά και, άργότερα, στά τουρκοκρατούμενα μέρη, κυρίως στον νησιωτικό έλληνικό χώρο του 'Ιονίου και του Αίγαίου, ή παρουσία της Μονής Πάτμου είναι έντονη χάρη στά μετόχια και τίς εκκλησίες της, στους δικούς της μοναχούς-διαχειριστές και στις «ζητείες» της.

Πραγματικά, άκίνητη περιουσία ή μετόχια που άνταποκρίνονται σέ όχι εύκαταφρόνητη έγγειο ιδιοκτησία,² έχουν επισημανθεί στην Κρήτη,³

---

1. Για την έγκατάσταση του 'Οσιού στην Πάτμο, τό 1088, και την κινητή ή άκίνητη περιουσία του στην Κω, στη Λέρο και στους Λειψούς (ή τή Λειψώ) βλ. 'Ε.Α. Βρανούση, Τά άγιολογικά κείμενα του όσιου Χριστοδούλου, ίδρυτου της έν Πάτμω Μονής, 'Αθήναι 1966, σ. 100-115, 122-127, και σ. 140-181 για την τύχη της Πάτμου και της Μονής κατά τον 12ον και 13ον αί.

2. Βασική πηγή για τό θέμα αυτό, όπως γενικά για την ιστορία της Μονής, παραμένει ή σπουδαιότατη συλλογή εγγράφων (άπό τά 1073 ως τά 1843) που εξέδωσαν άπό τό άρχειο της Πάτμου όί Fr. Miklosich και Ios. Müller [στό έξής: MM], Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi, Sacra et Profana, τ.6, Vindobonae 1890. 'Από τά έγγραφα αυτά, τά αυτοκρατορικά (χρυσόβουλλοι λόγοι και χρυσόβουλλα σιγίλλια) της βυζαντινής περιόδου, δημοσιεύθηκαν άπό την 'Ε.Α. Βρανούση σέ διπλωματική και σχολιασμένη έκδοση μέ τίτλο: Βυζαντινά έγγραφα της Μονής Πάτμου. Α'. Άυτοκρατορικά, 'Αθήναι 1980, 4^ο, σσ. I-XVI+*1-160+1-416. ('Εκδ. 'Εθνικού 'Ιδρύματος 'Ερευνών της 'Αθήνας). Κυκλοφόρησαν έξ άλλου πρόσφατα και τά 'Εγγραφα των Δημοσίων Λειτουργών της ίδιας περιόδου (μέ τό ίδιο σύστημα και στην ίδια σειρά) άπό τή Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Βυζαντινά έγγραφα της Μονής Πάτμου. Β'. - Δημοσίων Λειτουργών, 'Αθήναι 1980, 4^ο, σσ. α'-υ' + 1-310.

3. Πρόκειται για τό γνωστό μετόχι του Στύλου στον 'Αποκόρωνα των Χανίων:

στη Ζάκυνθο,⁴ στη Λήμνο, τή Σάμο, τήν Ἰκαρία,⁵ στίς Κυκλάδες (Ἄμοργό, Θερμιά [Κύθνο], Κέα, Μήλο, Νάξο, Πάρο, Σαντορίνη, Σίφνο),⁶ στη Μικρά Ἀσία (Σμύρνη, Φύγελα, Παλάτια, περιοχή Μαϊάνδρου, Ζαγκλί)⁷ καί εἰδικότερα στά Δωδεκάνησα (Ἄγαθονήσι, Ἀστυπάλεια, Κάλυμνο, Κάρπαθο, Κῶ, Λέβιθα, Λειψούς, Λέρο, Νίσυρο, Τήλο, Φαρμακονήσι).⁸

Ζαχαρία Ν. Τσιρπανλή, Τό κληροδότημα τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος γιά τοὺς φιλενωτικούς τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης (1439 - 17ος αἰ.), Θεσσαλονίκη 1967, σ. 73-76, ὅπου καί ἡ βιβλιογραφία. Στό ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Πάτμου (φάκ. 58 καί 59) διατηροῦνται 360 λατινικά καί 400 ἑλληνικά ἔγγραφα ἀναφερόμενα στό Κρητικό αὐτό μετόχι: Β.Π. Παναγιωτοπούλου, Ἄρχεῖο Μονῆς Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου. (Ταξινόμηση καί φωτογράφιση), «Ὁ Ἐραινότης» 3(1965)148. Πρβλ. ἀξιολόγησι τῶν λατινικῶν ἐγγράφων στῆς Χρύσας Α. Μαλτέζου, Τά λατινικά ἔγγραφα τοῦ πατριακοῦ ἀρχεῖου, «Σύμμεκτα» (Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν - Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν) 2(1970)349-378. Ἐνδείξεις, ἐξ ἄλλου, ἐγγράφων γιά τίς γεωργοοικονομικές σχέσεις Κρήτης καί Μονῆς Πάτμου κατά τή βυζαντινὴ περίοδο βλ. στῆς Ἔρας Α. Βρανούση, Ἀνέκδοτος κατάλογος ἐγγράφων τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς (ΙΒ' -ΙΓ' αἰ.), «Σύμμεκτα» 1(1966)154-157.

4. Ἔρας Α. Βρανούση, Ἐνα μετόχι τῆς Μονῆς Πάτμου στη Ζάκυνθο, «Πρακτικά Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου», τ.1, ἐν Ἀθήναις 1967, σ. 35-46. Βλ. ἐπίσης Ντίνου Κονόμου, Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης καί Εὐαγγελιστὴς τῆς Πάτμου. (Ἀνέκδοτα κείμενα τοῦ μετοχίου τῆς Μονῆς Πάτμου στη Ζάκυνθο), «Ἑπτανησιακά Φύλλα» 7(1969) 75-77.

5. Τίς ἐνδείξεις ἐγγράφων γιά τὰ μετόχια τῶν τριῶν αὐτῶν νησιῶν βλ. στοῦ Παναγιωτοπούλου, ὁ.π., σ. 148-149. Εἰδικά γιά τὸ μετόχι τῆς Λήμνου βλ. στοὺς ΜΜ, ὁ.π., σ. 248-249, 252-253, 254-259, ἔγγραφα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 14ου αἰ. Χρήσιμες λεπτομέρειες γιά τὰ ἔγγραφα αὐτά καί ἐνδιαφέροντα σχόλια βλ. στῆς Βρανούση, Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου, σ. 140-145. Εἶναι ἐπίσης γνωστό ὅτι καί στη Χίο τὸ μοναστήρι τοῦ ἀποστόλου Θωμᾶ εἶχε περάσει στη δικαιοδοσία τῆς Πάτμου: ΜΜ, ὁ.π., σ. 259 (= Βρανούση, ὁ.π., σ. 317-319 ἀρ. 44).

6. Παναγιωτοπούλου, ὁ.π. Γιά τὸ μετόχι τῆς Πάρου (μονὴ τῆς Παναγίας Ἐξωχωριανῆς) βλ. στοὺς ΜΜ, ὁ.π., σ. 291-293 (ἔγγρ. τοῦ 1624, Ἄπριλιος) πρβλ. καί σ. 281-282. Μνεῖα ἐξ ἄλλου τοῦ μετοχίου τῆς Μήλου (Ἰούνιος 1624) βλ. αὐτόθι, σ. 294.

7. Παναγιωτοπούλου, ὁ.π., σ. 149. Πολλές εἶναι οἱ μαρτυρίες τῶν βυζαντινῶν ἐγγράφων (13ου-14ου αἰ.) γιά τὰ κτήματα στη Μ. Ἀσία· βλ. π.χ. ΜΜ, ὁ.π., σ. 176-179, 180-182, 189-191, 201-202, 210-214 (μετόχι τοῦ Πύργου στὸν Μαϊάνδρο), 174-176, 179-180, 182-183, 233-234 (γιά τὰ Φύγελα), 153-156, 207-208, 226-227, 234-235 (στά Παλάτια), 290-291 (Ζαγκλί) κ.ἄ.

8. Παναγιωτοπούλου, ὁ.π., σ. 148-149. Ἰδιαίτερα γιά τὰ πρῶτα κτήματα τοῦ ὀσίου Χριστοδούλου καί τῆς Μονῆς Πάτμου, ἔπειτα, στὴν Κῶ, ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ χρόνια (1079 καί ἐξῆς) ὡς καί στά 1726, ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἔχουν δημοσιευθεῖ πάρα πολλά καί ἐνδιαφέροντα ἔγγραφα: ΜΜ, ὁ.π., σ. 21-25, 57-59, 184-187, 193-195, 204-206, 208-210, 214-219, 222-225, 227-229, 240-241, 246-247, 248-250, 252-254, 303-304, 313-314, 332-334. Ἐπίσης ἀρκετὰ εἶναι τὰ ἔγγραφα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐκχώρηση πρὸς τὴ Μονὴ ὀλόκληρου τοῦ νησιοῦ τῶν Λειψῶν (ἀπὸ τὸ 1087), καθὼς καί περιοχῶν τῆς Λέρου (ἀπὸ τὸ ἴδιο ἔτος): ΜΜ, ὁ.π., σ. 25-29, 32-44, 94-95, 104-105, 214-216, 249, 250-251, 255-256, 319-322. Βλ. ἐπίσης τίς τεκμηριωμένες μαρτυρίες στῆς Βρανούση, Τὰ ἀγιολογικά κείμενα, σ. 100-106, 115, 175-178. -Τῆς ἴδιας, Ἀνέκδοτος κατάλογος ἐγγράφων, ὁ.π., σ. 146-151. -Τῆς ἴδιας, Βυζαντινὰ ἔγγραφα, σ. 23-68, 133-150, 153-181. Γιά κτήματα στὴν Κάλυμνο ἢ πρώτη μαρτυρία ποὺ γνωρίζω εἶναι τοῦ ἔτους 1263 (Ἰούλιος)· στό σχετικὸ ἔγγραφο (ΜΜ, ὁ.π., σ. 217) γίνεται ἀόριστη μνεῖα μετοχίων τῆς Μονῆς «ἐν τῇ Λεροκαλύμνῳ». Μεταγενέστερο ἔγγραφο, τοῦ Μαΐου 1784 (αὐτόθι, σ. 365-366), ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπαρξὴ μετοχίου στοῦ ἴδιο νησί. Τὴν κυριότητα τῆς Μονῆς στοῦ

Συστηματικές έρευνες για καθένα από τὰ παραπάνω μέρη ή τὰ νησιά σέ σχέση με τή Μονή τής Πάτμου δέν έχουν γίνει ως τώρα.⁹ Έτσι δέν μπορεί κανείς νά καταλήξει με έπιτυχία καί σέ διαπιστώσεις οικονομικού ή κοινωνικού περιεχομένου με βάση τήν ένδιαφέρουσα μορφή έξαρτήσεως τών περιοχών αυτών από ένα δυναμικό μοναστικό κέντρο.

Τό σχετικό άρχαιακό ύλικό, όπως, τουλάχιστο, φαίνεται από τήν πρώτη καταγραφή του, είναι αρκετά πλούσιο· θά τό καταστήσει, μάλιστα, πλουσιότερο ένδελεχέστερη έρευνα στο άρχείο του μοναστηριού.¹⁰ Η έπεξεργασία, έξ άλλου, του ύλικού αυτού, εκτός από τίς παλαιογραφικές ικανότητες του έρευνητή, άπαιτεί γνώση του γλωσσικού ιδιώματος τών περιοχών, τών τοπωνυμίων καί άνθρωπωνυμίων τους, του τρόπου εκμεταλλεύσεως του έδάφους, τής διακινήσεως καί αξιολογήσεως τής γεωργικής παραγωγής, τών ειδικών ιστορικών συνθηκών καί οικονομικών δυνατοτήτων καθενός τόπου. Άντιλαμβάνεται λοιπόν κανείς ότι στους τομείς αυτούς τής έρευνας καί τής συνθετικής παρουσιάσεως επί μέρους έστω δψεων του γενικότερου θέματος τής γαιοκτησίας τής Μονής Πάτμου στον ελληνικό χώρο χρειάζονται εργασίες ύποδομής, όχι βέβαια μόνο από έναν έπιστήμονα.

Με τίς προοπτικές αυτές ένδιαφέρθηκα πριν από χρόνια νά συγκεντρώσω στοιχεία για τήν κτηματική περιουσία τής Μονής στον δωδεκανησιακό χώρο. Στην προσπάθειά μου ανταποκρίθηκε με ευγένεια τό Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών του Έθνικού Ίδρύματος, τό όποιο από τό 1961 φρόντισε καί μικροφωτογράφησε τό μεγαλύτερο μέρος του άρχείου τής Μονής καί του Κοινού τής Πάτμου, για τήν περίοδο τής τουρκοκρατίας. Τό ίδιο Κέντρο, κατά παράκλησή μου, μου έστειλε σέ μικροταινία τους φακέλους (του άρχείου τής Μονής) ύπ' άρ. 60 (μετόχι Λέρου), 64 (μετόχι

---

⁹ Άγαθονήσι (μάλλον σέ όλο τό νησί) τήν πληροφορούμεθα, για πρώτη φορά, από έγγραφο του Νοεμβρίου 1292: MM, δ.π., σ. 236 (όπου φαίνεται ότι προϋποτίθεται ή κατοχή του νησιού από τους μοναχούς καί πριν από τό έτος αυτό): πρβλ. τήν ίδια πληροφορία για τό Άγαθονήσι καί σέ έγγραφο του Ίανουαρίου 1329 (MM, σ. 250). Για τὰ κτήματα τής Μονής στη Νίσυρο δέν βρήκα ειδήσεις σέ έγγραφα τής βυζαντινής περιόδου. Για τό μετόχι τής Τήλου βλ. τή βιβλιογραφική ένδειξη στην επόμενη σημ. Τό νησί έξ άλλου Φάρμακος ή Φαρμακούσα ή Φαρμακονήσι αναφέρεται ως ιδιοκτησία τής Μονής στο έγγραφο του Ίουλίου 1263 (MM, σ. 217). Πιθανώς όμως τόσο αυτό όσο καί οι Άρκιοί (έπίσης στο δωδεκανησιακό σύμπλεγμα) νά είχαν περάσει στη δικαιοδοσία του όσιου Χριστοπούλου από τό 1087-1088· βλ. Βρανούση, Βυζαντινά έγγραφα, σ. 52. Πρβλ. καί στης ίδιας, Άνέκδοτος κατάλογος εγγράφων, δ.π., σ. 151.

⁹ Άρχαιακές ένδείξεις καί μαρτυρίες (άπό τό β' μισό του 16ου αι. καί έπειτα) για αρκετά από τὰ παραπάνω μετόχια βλ. στού Χρυσσοτόμου Γ. Φλωρεντή, Βραβείον τής Ίερās Μονής Άγ. Ίωάννου του Θεολόγου Πάτμου, Άθήναι 1980 (Έταιρεία Βυζαντινών καί Μεταβυζαντινών Μελετών, Διπτύχον Παράφυλλα, άρ. 1), σ. 181-182 (index· λήμμα μετόχι).

¹⁰ Μπορεί κανείς νά συνδυάσει τὰ στοιχεία από τό άρθρο του Παναγιωτοπούλου, δ.π., σ. 145-156, με τον πλούσιο σχολιασμό για πακτώσεις καί πακτωτές, με βάση τό άρχείο τής Μονής, στού Φλωρεντή, δ.π., σ. 189 (index).

Κω), 66 (μετόχι Καλύμνου), 71 (μετόχι Καρπάθου), 74 (γαιοκτησία Μονής στα νησιά Λειψούς, Ἀγαθονήσι, Λέβιθα, Νίσυρο, Ἀστυπάλαια, Θερμιά, Λήμνο).

Ἀπό τόν τελευταῖο φάκελο προέρχονται οἱ μαρτυρίες πού θά παραθέσω πύ κάτω γιά τήν περιουσία τῆς Μονῆς στή Νίσυρο. Ὀφείλω, ὠστόσο, ἀπό τήν ἀρχή κιόλας, νά σημειώσω ὅτι δέν μπόρεσα (γιά διάφορους προσωπικούς λόγους) ἀκόμη νά ἐπεκτείνω τήν ἐρευνά μου καί σέ ἄλλους κώδικες τῆς Μονῆς Πάτμου, ὅπως τούς ὑπ' ἀρ. 1001, 1002, 1004, 1005, 1006, 1009, πού περιλαμβάνουν τίς «πακτώσεις» (ἐνοικιάσεις) κτημάτων καί μετοχίων, διαχειριστικούς λογαριασμούς καί τά ἔσοδα ἢ τά εἰσοδήματα τοῦ μοναστηριοῦ.¹¹ Εἶμαι ἀπόλυτα βέβαιος ὅτι στούς κώδικες αὐτούς ὑπάρχουν μνεῖες ἀπό τίς ἐνοικιάσεις τῶν κτημάτων τῆς Νισύρου καί τῶν ἄλλων Δωδεκανήσων.¹² Ἐλπίζω σέ προσεχές ταξίδι μου στήν Πάτμο νά βρῶ καί νά συμπληρώσω τίς σχετικές μαρτυρίες. Τά ὄσα, λοιπόν, ἀναφέρονται τώρα γιά τή Νίσυρο ἔχουν προδρομικό χαρακτήρα, ἀλλά, νομίζω, καί μιά ἱκανοποιητική πληρότητα, πού ἐπιτρέπει τήν κοινοποίηση τῶν στοιχείων κατά τρόπο αὐτοτελή.

Πρῶτα πρῶτα, τί εἶδους σχέση ἢ σύνδεσμος ὑπάρχει ἀνάμεσα στά δύο νησιά, τήν Πάτμο καί τή Νίσυρο, κατά τά νεώτερα χρόνια; Ἢάρη στό «Βραβεῖον», τόν ἐπίσημο δηλ. κώδικα μέ τίς καταγραφές (σέ μορφή ἐνθυμήσεων ἢ βραχέων χρονικῶν) τῶν θανάτων τῶν «ἀδελφῶν» τῆς Μονῆς, ἔχουν ἐπισημανθεῖ 26 ὀνόματα Νισυρίων, στό χρονικό διάστημα 1577-1812, οἱ ὁποῖοι διετέλεσαν μοναχοί, ἱερομόναχοι ἢ καί προηγούμενοι, ἢ ἀναδείχθηκαν ἀργότερα σέ μητροπολίτες. Κατά τήν ἴδια περίοδο ἐπίσης μᾶς εἶναι γνωστά ἐπτά ὀνόματα «ἀδελφῶν» πού εἶχαν κάποια ἐπικοινωνία μέ τή Νίσυρο (ἐδῶ ἔζησαν καί πέθαναν ὡς ἐνοικιαστές μᾶλλον τοῦ μετοχίου τῆς Μονῆς).¹³ Ἀκριβέστερα, οἱ ἀδελφοί-«πακτωτές» τῆς περιουσίας τους στή Νίσυρο (εἶτε καταγόμενοι ἀπό τό νησί εἶτε ὄχι) προέβησαν σέ πράξεις ἐνοικιάσεως κατά τά ἔτη 1634, 1638, 1643, 1646, 1647, 1653, 1670, 1674, 1677, 1689, 1692, 1693, 1701, 1703, 1712, 1718.¹⁴

Οἱ μαρτυρίες αὐτές μέ ὀδηγοῦν σέ τρεῖς ἀναμφισβήτητες διαπιστώ-

11. Δήλωση τοῦ περιεχομένου τῶν κωδικῶν αὐτῶν βλ. στοῦ Παναγιωτοπούλου, ὁ.π., σ. 152-154.

12. Βλ. π.χ. στοῦ Φλωρεντῆ, ὁ.π., σ. 32 σημ. 1-5, 33 σημ. 1, 2, 5, σ. 34 σημ. 8, σ. 49 σημ. 6, σ. 52 σημ. 3, καί *passim*.

13. Παν. Γ. Κρητικοῦ, Πατμιακαί καί Νισυριακαί ἐκκλησιαστικά σελίδες, «Νισυριακά Χρονικά» ἀριθμ. φύλλου 12(Αὐγουστος 1956)17-19. Πρβλ. καί Νικῆτα Ὁδ. Σακελλαρίδη, Ταξίδι - προσκύνημα, «Νισυριακά» 5(1976)301-304. Βλ. ἐπίσης στοῦ Φλωρεντῆ, ὁ.π., σ. 134 καί σ. 188 (index λήμματα: Νισύριος καί Νισύρου, ἐκ).

14. Φλωρεντῆ, ὁ.π., σ. 33 σημ. 5, 32 σημ. 4, 31 σημ. 6, 34 σημ. 8, 31 σημ. 6, 45 σημ. 4, 42 σημ. 1, 38 σημ. 5, 49 σημ. 6, 45 σημ. 5, 42 σημ. 4, 42 σημ. 4 καί 49 σημ. 6, 49 σημ. 6, 52 σημ. 3, 49 σημ. 6, 52 σημ. 3 (κατ' ἀντιστοιχία τά ἀναφερόμενα ἔτη πρὸς τίς σελίδες). Οἱ Νισύριοι ἀδελφοί τῆς Μονῆς πού διετέλεσαν καί ἐνοικιαστές τῶν κτημάτων της στό ἴδιο τό νησί τους ἦταν ὁ Γεδεών (1634) καί ὁ Ναθανάηλ (1638).

σεις: α) "Οτι ή παρουσία Νισυρίων στή Μονή τής Πάτμου από τό δεύτερο μισό του 16ου αϊ. συνδέει «πνευματικά» τά δύο νησιά. β) "Οτι ή ύπαρξη κτηματικής περιουσίας τής Μονής στή Νίσυρο επίσης, από τό 17ον αϊ. τό άργότερο, άποτελεί, από τήν άλλη μεριά, έναν οικονομικό δεσμό. γ) "Οτι ή εκμετάλλευση τών κτημάτων στή Νίσυρο γίνεται από τούς ίδιους τούς μοναχούς τής Πάτμου.¹⁵

Τά τρία αυτά χαρακτηριστικά τών σχέσεων Πάτμου-Νισύρου, όχι μόνο άλληλοεξαρτῶνται, αλλά και έρμηνεύουν ως ένα σημείο τήν οικονομική σύνδεση τών δύο νησιῶν, αν σκεφθούμε επί πλέον ότι μέρος τής περιουσίας του μοναχού περιέρχεται, μετά τόν θάνατό του, στή δικαιοδοσία τής μονής τής μετανοιάς του.¹⁶ Δέν αποκλείεται, εξ άλλου, και ή προσφορά τής περιουσίας στή Μονή από λαϊκούς «άδελφούς», οί όποιοι επιθυμούσαν τήν έγγραφή στό «Βραβείον», για να έχουν τό «αίώνιο μνημόσυνο».¹⁷ Φυσικά και ή δωρεά κτημάτων πρός τίσ Μονές, γενικά, από ευσεβείς ιδιώτες άποτελεσε και άποτελεί ως σήμερα τόν πυρήνα μοναστικής έγχειας ιδιοκτησίας. Πάντως καμιά μαρτυρία δέν μέ βοηθά για να προσδιορίσω, ποιά άπό τίσ παραπάνω περιπτώσεις είναι ή πιο πιθανή ή αν μporouν να συνδυασθούν όλες μαζί.

Επίσης μου είναι άγνωστη ή χρονική άφετηρία τής πρώτης περιουσίας τής Μονής Πάτμου στή Νίσυρο. Ασφαλῶς τά κτήματα ύπάρχουν, ύστερα από τά παραπάνω στοιχεία για τίσ «πακτώσεις», πριν από τό 1634.

Αλλά θά ενδιέφερε, νομίζω, πιο πολύ να γνωρίσομε ποιά είναι αυτά τά κτήματα, πῶς ονομάζονται, σε ποιές περιοχές τής Νισύρου βρίσκονται και ποιά άκόμη ή αξία τους. Τήν πρώτη σχετική πληροφορία, πού διαθέτω, τήν όφείλω σε άνέκδοτο έγγραφο μέ ήμερομηνία 6 Αύγουστου 1635. Η πηγή αυτή έμμεσα αναφέρεται στό άμπέλι τής Μονής, πού βρισκόταν στόν «Τζιλλίκονα». Εϊδικότερα, παίρνεται ως σύνορο άλλου άμπελιού.¹⁸

---

15. Η από κληρικό ή μοναχό πού προσχωρούσε στή Μονή (*προσηλωνόταν*) και ανέλαμβανε τήν ένοικίαση του κτήματος. Τό σύστημα αυτό συνέφερε οικονομικά τή Μονή βλ. Βρανούση, "Ενα μετόχι, δ.π., σ. 38-39. Πρβλ. και τήν επόμενη σημ.

16. Σύμφωνα με τήν ιερή ύπόσχεση τής πτωχείας, ό μοναχός δέν μπορεί να έχει ιδιοκτησία όλα όσα του ανήκουν περιέρχονται στό μοναστήρι του. Ακόμη και αν είχε παιδιά, πριν βάλει τό μοναχικό ράσο, θά έπρεπε μέρος τής περιουσίας του να δοθεϊ στό μοναστήρι βλ. λεπτομέρειες στου Νικοδήμου Μίλας, Τό εκκλησιαστικόν δικαϊον τής Όρθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας, εν Αθήναις 1906, σ. 943, 949-950. Αξίζει να σημειωθεϊ, εξ άλλου, ότι οί ίδιοι οί μοναχοί τής Πάτμου ενδιαφέρθηκαν και πέτυχαν πατριαρχική και συνοδική άπόφαση, τόν Φεβρουάριο του 1795, με τήν όποία καθοριζόταν ότι ό μόνος κληρονόμος άποθανόντος «άδελφου» ήταν ή Μονή. Τό πατριαρχικό γράμμα είναι ενδιαφέρον, γιατί επιβάλλει και περιορισμούς στήν ένοικίαση εκ μέρους τών μοναχῶν (όχι πάνω από τέσσερα χρόνια κ.ά.) τών μετοχίων τής ίδιας τους τής Μονής: MM, Acta, τ.6, σ. 369-372.

17. Πρβλ. π.χ. τήν περίπτωση του Κώτη Γεωργίου και τής γυναίκας του Μοσχούς (1554): Φλωρεντή, δ.π., σ. 1 και σημ. 6.

18. Η παρουσία του έγγράφου στό αρχείο τής Πάτμου δικαιολογείται ίσως από τήν

Δέν θά ἄξιζε, ἐπομένως, νά μᾶς ἀπασχολήσει περισσότερο ἐδῶ τό ἔγγραφο αὐτό, ἄν δέν συνέτρεχαν οἱ ἐξῆς λόγοι: ὅτι εἶναι ἀπό τά πιό πρῶτότυπα καί παλαιότερα, ὅσο ξέρω,¹⁹ δικαιοπρακτικά νισυριακά ἔγγραφα ὅτι προσφέρει, παρά τή συντομία του, ἀξιοπρόσεχτα ἀνθρωπωνύμια καί ἐκφραστικούς τρόπους, χρήσιμους ἴσως στούς διαλεκτολόγους. Πρίν παραθέσω τό ἔγγραφο, πρέπει νά διευκρινίσω ὅτι τό τοπωνύμιο Τσιλίκονας, στήν περιοχὴ τῆς πρωτεύουσας τοῦ νησιοῦ, τοῦ Μαντρακιοῦ, ἀκούγεται καί σήμερα καί ἡ θέση του εἶναι γνωστή.²⁰ Θά τό ξανασυνάντησομε καί πιό κάτω.

1

Δωρεά («χάρिता») ἀμπελιοῦ ἀπό γονεῖς σέ γιό

[Νίσυρος], 1635, Αὐγούστου 6

Δέν ἀναφέρεται ὁ τόπος συντάξεως τοῦ ἐγγράφου. Προφανῶς εἶναι ἡ Νίσυρος. Ἡ πρωτοτυπία τοῦ κειμένου βρίσκεται στή διαπίστωση ὅτι ἡ *χάρिता* δέν συμπεριλαμβάνεται, κατά τά γνωστά τοπικά, προικῶα, ἔθιμα τοῦ νησιοῦ στό προικοσύμφωνο πού συντάσσουν οἱ γονεῖς γιά τή μελλόνυμφη κόρη τους.²¹ Ἐδῶ ἔχομε μία λευιτική οἰκογένεια (ὁ πατέρας ἱερέας, ἡ μητέρα μᾶλλον κόρη ἱερέα) πού δίνουν *χάριταν* ἕνα ἀπέλι στόν γιό τους, ἱερέα ἐπίσης. Θά μπορούσε ὁ θεσμός νά χαρακτηρισθεῖ ὡς «προίκιση ἄρρενος». Ἐθιμο ἐπίσης

προσπάθεια ἀναζητήσεως στοιχείων γιά τήν ἐπισημάνση τῶν κτημάτων τῆς Μονῆς στή Νίσυρο.

19. Αὐτά πού γνωρίζω εἶναι κυρίως τοῦ 18ου αἰ. (1737, 1747, 1749, 1751), δημοσιευμένα ἀπό τόν Ἀχ. Σ. Διαμαντάρη, Νισυριακά ἔγγραφα, ΔΙΕΕ 9(1926)562-566. Ἐπίσης τοῦ ἴδιου αἰῶνα ἔγγραφα βλ. στοῦ Ἐμμανουήλ Ι. Καρπαθίου, Ἐγγραφα τῆς ἐν Νισύρῳ Ἱερᾶς Μονῆς Σηλιανῆς, ἐφημερίδα «Φωνή τῆς Δωδεκανήσου» ἔτος Α', ἀρ. φ. 14 (1 Ἰουλίου 1925), 16 (πωλητήρια τῶν ἐτῶν 1718, 1721, 1752, ἐνοικίαση στά 1733 κ.ἄ.). -Στοῦ ἴδιου, Ἐγγραφα, τῆς ἐν Νισύρῳ Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τῆς ἐπιλεγόμενης Κυρᾶς, ἐφημερίδα «Αὐγὴ Δωδεκανησιακή» 1925, ἀρ. φ. 114, 115, 116 [ἀναδημοσίευση στά «Νισυριακὰ Χρονικά» τεῦχος 34 (Ἰούνιος - Αὐγούστου 1960) 28-30]. Τοῦ 19ου αἰ. παρόμοια ἔγγραφα (προικοσύμφωνα, διαθήκες κ.ἄ.) τῆς Νισύρου ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀρκετά. Μέ αὐτά θά ἀσχοληθῶ ἄλλη φορά σέ εἰδική μελέτη.

20. Βλ. Λαζάρου Κ. Κοντοβεροῦ, Ὀνόματα τοπείων καί περιφερειῶν τῶν τριῶν περιοχῶν τῆς νήσου Νισύρου, «Νισυριακά» 1(1963)151. -Χ.Ι. Παπαχριστοδούλου, Τοπωνυμικὸ Νισύρου, «Νισυριακά» 3(1969)248-249. Βλ. τό τοπωνύμιο καί στόν χάρτη τῆς Νισύρου τόν δημοσιευμένο στοῦ Γεωργίου Ν. Καζαβῆ, Νισύρου Λαογραφικά, Νέα Ὑόρκη 1940, σ. 10.

21. Γιά τόν θεσμό τῆς *χάριτας* βλ. Ὀδυσσεῶς Σακελλαρίδης, Οἰκογενειακὸν καί κληρονομικὸν δίκαιον ἰσχύον ἐν Νισύρῳ μέχρι σήμερα, «Νισυριακὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1923» (τοῦ Γεωργίου Παπαδοπούλου), Κῶς 1922, σ. 31-36 (ἰδίως σ. 34-35). -Ἐμ. Ι. Καρπαθίου, Προικῶα ἔθιμα τῆς Νισύρου, «Νισυριακὰ Χρονικά» τεῦχος 35 (Σεπτέμβριος - Δεκέμβριος 1960)19-21 [ἀναδημοσίευση ἀπὸ τήν «Αὐγὴ Δωδεκανησιακή» 1934, ἀρ. φ. 331, 332]. -Τοῦ ἴδιου, Θεμελιώδεις διατάξεις ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τόν καταστατικὸν ὄργανισμόν τῆς κοινότητος Μανδρακίου, «Νισυριακὰ Χρονικά» τεῦχος 34 (Ἰούνιος - Αὐγούστου 1960)11-18 (ἰδίως σ. 17) [ἀναδημοσίευση ἀπὸ τήν «Αὐγὴ Δωδεκανησιακή» 1923, ἀρ. φ. 73, 74, 75]. Πρβλ. καί Δημητρίου Σ. Γκίνη, Περιγραμὰ ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου, ἐν Ἀθήναις 1966, σ. 385 ἀρ. 1062. -Σεβαστοῦ Ι. Χατζησεβαστοῦ, Ἀστικὸν Δίκαιον εἰς Νοτίους Σποράδας ἐπὶ τουρκοκρατίας καί ἰταλοκρατίας, Ἀθῆναι 1977, σ. 142-145 (ὅπου ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ «χάρिता» γίνεται γνωστὴ σέ ἔγγραφο ἀπὸ τό 1845' καί ἔπειτα).

γνωστό στη Νίσυρο.²² Ἡ χρησιμοποίηση ὁμως τοῦ ὄρου χάριτα στό ἴδιο τό ἔγγραφο μέ ὑποχρεώνει νά σκεφθῶ μία ἰδιότυπη παραλλαγή τοῦ ὁμώνυμου θεσμοῦ, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μέσα ἀπό αὐτοτελή πράξη (ὄχι μέ τό συνηθισμένο προικοσύμφωνο).

Ἐκδίδεται ἀπό τό Ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου, φάκ. ἀρ. 74 (στό Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ε.Ι.Ε., ἀρ. μικροταινίας 1962/135), χ. ἀρ. φύλλων (λυτά ἔγγραφα). Διατηρῶ τήν ὀρθογραφία· κεφαλαιογραφῶ τά κύρια ὀνόματα· ἀποκαθιστῶ τή στίξη· ἀναλύω σιωπηρά (ὄπου δέν ἔχω ἀμφιβολίες) τίς συντομογραφίες καί διακρίνω τίς ἐνωμένες λέξεις.

| *αχλε, μνι Αγουστω Σ*

|†*Τήν σύμερον ὕμέραν, ζοντα μου, φρονόντα μου, ομολογό ἐ- |γω παπαδία του Παπαγιανόπουλλου, κε εγο ο παπα Πα(ύλος) ο Ρουχάς²³ |ομολογουμεν, ὀπος δίδομεν το ἀμπελιν στο Τζιλλί- |κονα χαριταν του ἰού μας του παπά Μιχάλι, συμπλιον²⁴ |του Μοναστηριου το ἀμπέλιν κε συμπλιον Γιάνι Πε- |τάσι. Κε ὀπιον μας πεδίν ἤθελεν σικοθίν, ἡ θι- |λικον ἤ ἀρσινικόν, κε βουλιθη να πιραξι τον ὕγον |μας τον παπά, νάχι την κατάραν τον γονέον μας |κε μας τον αμαρτολόν.*

Κε δια τουτο βα- |λλομεν μαρτηρες.

Μαρτηρας παπα Νικίτας Κονταρις.

|Μαρτηρας Νικιτας Κουζουρος καραφρος[:]μας.

|Μαρτηρας Γεοργις Λαποροτας.

|Μαρτηρας Αντόνις Παπαμουρμούρι.

|Διακος Χαζις γράφω κε μαρτηρο τα ανοθεν.

Στήν πίσω ὄψη τοῦ φύλλου (ν^ο) μεταγενέστερο χέρι σημείωσε: Διά τό ἀμπέλι τοῦ Τζι-
|λίκονα εἰς τήν Νήσηρον. |1635|22|3. (Καί πολύ μεταγενέστερο χέρι): Νίσυρος.

Ἄμεσότερες καί κατ' ἀποκλειστικότητα, θά ἔλεγα, εἰδήσεις σχετικά μέ τήν παρουσία πάντα τῆς Μονῆς στή Νίσυρο συναντοῦμε σέ ἄλλο ἔγγραφο, ἀρκετά μεταγενέστερο, τῆς 12 Σεπτεμβρίου 1719. Πρόκειται γιά μία «σύβαση», ὅπως αὐτοχαρακτηρίζεται, μία δηλ. συμφωνία (σύμβαση) ἀνάμεσα στή Μονή, πού τήν ἐκπροσωποῦν ὁ προηγούμενος καί οἱ ἐπίτροποι τῆς, καί ἓνα κάτοικο τῆς Νισύρου. Σκοπός, ἡ ἐκχώρηση χωραφιοῦ τῆς Μονῆς, ἔρημου καί ἀκαλλιέργητου ἀπό χρόνια, ἐκ μέρους τῶν πρώτων πρός τόν δεύτερο. Τό χωράφι αὐτό ὀνομάζεται «Νύμφιον»,

22. Βλ. τίς σχετικές μαρτυρίες ἀπό νισύρικες «ἐγκλαβές» (προικοσύμφωνα) τοῦ 19ου αἰ. στοῦ Χατζήσεβαστοῦ, ὁ.π., σ. 137-139.

23. Πρβλ. καί τό τοπωνύμιο, στό Μαντράκι Νισύρου, τοῦ Ρουχᾶ ἢ τοῦ Ρουχᾶ, Πάνω καί Κάτω: Κοντοβεροῦ, Ὀνόματα, ὁ.π., σ. 150. -Παπαχριστοδοῦλου, Τοπωνυμικό, ὁ.π., σ. 266.

24. Διάβ. συμπλιον (μεσαιωνικό ἐπίρρημα) = κοντά· πρβλ. τή λέξη σύμπλιος = ὁ γείτονας στά χωράφια: Χρ. Ι. Παπαχριστοδοῦλου, Λεξικογραφικά καί λαογραφικά Ρόδου, Ἀθήναι 1969, σ. 48. Συνήθως συντάσσεται μέ γενική (πρβλ. τέτοια χρήση σέ πατμιακό ἔγγραφο τοῦ 1506: Χρ. Μαιτζέου, Τά λατινικά ἔγγραφα, ὁ.π., σ. 365 στίχος 103). Στό ἔγγραφο μας ἐδῶ ὁ συντάκτης ἀκολουθεῖ τόν σχετικό κανόνα, ἀλλά μετά τή γενική «τοῦ Μοναστηριοῦ» θεώρησε καλό νά τό ἀποσαφηνίσει καί πρόσθεσε καί τήν αἰτιατική (τό ἀμπέλιν) ἀμέσως ὁμως ἔπειτα ἐπανέρχεται στή γενική («σύμπλιον Γιάννη Πετάση»).

πού νομίζω ότι ταυτίζεται με το Νύμφιος στην περιοχή του Μαντρακιού, γνωστό ως κοιλάδα ανάμεσα στο Διαβάτη και τη Σφα(γ)ή,²⁵ προς το κέντρο του νησιού (κοντά στο Ήφαιστειο), όπου υπάρχει και σπηλιά με εκκλησία στο βάθος.²⁶

Ποιές οι υποχρεώσεις λοιπόν των συμβαλλομένων στα 1719;

Ο δεύτερος από αυτούς, ο Δημήτρης, γιός του παπα-Κωνσταντή, οφείλει να καλλιεργήσει το κτήμα και να το φυτέψει όλόκληρο άμπέλι, να το περιβάλλει με τοίχο («νά τό κτίση όλον»²⁷), να χρησιμοποιεί το νερό και τά δένδρα, να το δουλεύει γενικά σαν καλός νοικοκύρης. Επί 12 όλόκληρα χρόνια μπορεί να χαιρείται τά καλά του χωραφιού. Μετά την παρέλευση της δωδεκαετίας πρέπει να τό επιστρέψει στη Μονή «φυτεμένον άμπέλι και κυνιμένον»,²⁸ χωρίς καμιά διεκδίκηση. Σέ αντίθετη περίπτωση, ο ένοικιαστής θά είναι υποχρεωμένος να καταβάλλει στην ιδιοκτήτρια Μονή τό αξιόλογο ποσό των 70 γροσίων.²⁹

Είναι σαφές ότι με την παραπάνω συμφωνία έχουμε μία ιδιαίτερη μορφή του θεσμού της έμφυτεύσεως³⁰ εκκλησιαστικού κτήματος. Αν σκεφθούμε ότι σε άλλες ελληνικές περιοχές, όπως π.χ. στη βενετοκρατούμενη Κρήτη, ή διάρκεια ένοικιάσεως του κτήματος έκάλυπτε 29 χρόνια, με δικαίωμα ανανεώσεως της εκμισθώσεως για άλλα τόσα χρόνια (συνολικά 58),³¹ τότε ή συμφωνία του 1719 είναι πολύ εύνοική για τη Μονή της Πάτμου. Δέν γνωρίζω τά εισοδήματα του χωραφιού του Νύμφιου για να σταθμίσω τά συμφέροντα του ένοικιαστή. Παραμένει πάντως γεγονός ότι

---

25. Κοντοβερού, ΄Ονόματα, δ.π., σ. 148, και Καζαβή, δ.π., σ. 10 (χάρτης).

26. Παπαχριστοδούλου, Τοπωνυμικό, δ.π., σ. 252. Βλ. και πιο κάτω για την εκκλησία στο Νύμφιος.

27. Παρόμοιο όρο για άμπέλι («νά τό χτίση») βλ. σε έγγραφο του 1667 (Μύκονος): Γκίνη, Περίγραμμα, σ. 135 άρ. 162. ΄Η μαρτυρία του εγγράφου 3 (του 1804· βλ. πιο κάτω) ότι τά χωράφια και τά άμπέλια στο Νύμφιος ήταν τοιχογυρισμένα μπορεί να συσχετισθεί με την εργασία του ένοικιαστή του 1719.

28. ΄Η σημασία της λέξεως είναι, νομίζω, καθαρή: τό κινημένο άμπέλι είναι τό άμπέλι που βρίσκεται σε ένεργεια, καλλιεργείται και άποδίδει.

29. Κατά τά τέλη του 17ου αι. ένα γρόσι άντιστοιχούσε σε 160 άσπρα και στα 70% περίπου του χρυσού νομίσματος (3 γρόσια =2 χρυσά): βλ. Βασίλη Δημητριάδη, ΄Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον ΄Εβλιγιά Τσελεμπή, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 305. ΄Ιδιαίτερα στη Νίσυρο, σε συμφωνητικό του 1723, τό ετήσιο ένοίκιο για μετόχι της Παναγίας Σπηλιανής (στού Διαβάτη) καθοριζόταν σε 20 γρόσια, ενώ σε περίπτωση άθετήσεως της συμφωνίας τό «πρόστιμο» άνερχόταν στα 100 γρόσια: Νικήτα ΄Οδ. Σακελλαρίδη, Παναγία Σπηλιανή, «Νισυριακά» 6(1978)134-135.

30. Επί τουρκοκρατίας ο σχετικός θεσμός άποδίδεται και με τόν όρο «έμβατικό» ή «μπατίκι» (ιδίως στη Χίο, Κέρκυρα, Νάξο, Κορώνη, ΄Ανδρο): Στεφάνου Δ. Καββάδα, Νοταριακοί κώδικες της Βολισσού Χίου, τ.1, έν ΄Αθήναις 1966, σ. 18-21. Για τόν ίδιο όρο γενικά βλ. και στού Δικαίου Β. Βαγιακάκου, Συμβολή εις την μελέτην της δημόδους νομικής όρολογίας, στόν τ. ΄Ξένιον. Festschrift für Pan. J. Zepos, τ.3, Athen 1973, σ. 545-547.

31. Τσιρπανλή, Τό κληροδότημα του καρδινάλιου Βησσαρίωνος, σ. 177 και σημ. 5, 6, όπου βιβλιογραφία και άλλες λεπτομέρειες.

ή Μονή απέφυγε τήν εγκατάσταση στό κτήμα της ενός *perpetuarii possessoris*,³² ό όποιος, στό τέλος, ό ίδιος ή οι κληρονόμοι του, θά μπορούσε νά γίνει ιδιοκτήτης πλήρους κυριότητας.

Γιά λόγους συγκριτικούς, αξίζει νά αναφέρω ότι από τόν 17ον ως τόν 19ον αϊ. ή ένοικίαση κτήματος στά τουρκοκρατούμενα έλληνικά μέρη προέβλεπε τίς εξής συνήθως περιπτώσεις: έξοδα και έκμετάλλευση της παραγωγής από κοινού, μισά-μισά, ιδιοκτήτης και ένοικιαστής (σύστημα συντροφικό)· έξοδα και φόροι εις βάρος του ένοικιαστή, και από τά έννεα μερίδια του συνόλου της παραγωγής τά τρία τά έπαιρνε ό ιδιοκτήτης (σύστημα τριτάρικο)· όλα τά έξοδα εις βάρος του ένοικιαστή, και από τήν παραγωγή, κατ' άποκοπή, κατά ειδική συμφωνία, έπαιρνε ό ιδιοκτήτης ένα μέρος (γεώμορο).³³ Φυσικά ύπήρχαν άποκλίσεις από τά παραπάνω γενικά πλαίσια. Έτσι π.χ. στό Μύκονο (τό 1666) τό 1/4 της παραγωγής θά τό έπαιρνε ό ένοικιαστής,³⁴ άλλου (στό Άργοςτόλι τό 1734) τά 2/3 των κερδών θά άνήκαν στόν «δρυλευτή»³⁵ κ.ά. Έπομένως ανάμεσα στις διαφοροποιήσεις του γενικού κανόνα έντάσσεται και ή «σύ(μ)βασις» του 1719.

Άλλά και τό δεύτερο σκέλος της συμφωνίας, πού αναφέρεται sé τυχόν ύποχρεώσεις του πρώτου συμβαλλόμενου, δηλ. της Μονής, δέν παρουσιάζει λιγότερο ένδιαφέρον. Συγκεκριμένα, μετά τό τέλος της δωδεκαετίας, ή Μονή, πού γίνεται και πάλι κύρια του κτήματός της, μπορεί νά συμπεριφερθεί πρός τόν παλαιό έμφυτευτή της Δημήτριο μέ τόν άκόλουθο τρόπο: ή νά τόν άγνωήσει, έφόσον ό οίκονόμος της Μονής θά ήθελε τό άμπέλι «μοναχικό»,³⁶ νά τό έκμεταλλεύεται δηλ. άποκλειστικά και μόνο αυτός για λογαριασμό του μοναστηριού του· ή νά τόν χρησιμοποιήσει, άν ό οίκονόμος θά έδινε τό άμπέλι «μιασαστικό».³⁷ Στην τελευταία περίπτωση ό οίκονόμος ήταν ύποχρεωμένος νά αναθέσει στόν Δημήτριο, και όχι sé άλλον, τήν από κοινού έκμετάλλευση του χωραφιού. Από αυτό είχε δικαίωμα νά τόν άπομακρύνει, άν άποδεικνυόταν κακός «νοικοκύρης», και νά τοποθετήσει κάποιον άλλον. Τό έγγραφο δέν προσδιορίζει ούτε τό ποσό πού θά εισπράττει ό οίκονόμος από τόν ένοικιαστή ούτε για πόσο καιρό θά ισχύει ή από κοινού συνεργασία (προφανώς διά βίου του Δημητρίου).

32. Πρβλ. τους όρους για τίς έμφυτεύσεις άγιορειτικών κτημάτων στού Δημητρίου Α. Πετρακάκου, Τό μοναχικό πολιτεύμα του Άγίου Όρους Άθω, έν Άθήναις 1925, σ. 155-160.

33. Γκίνη, Περίγραμμα, σ. 309 άρ. 789 (έγγραφο του 1728).

34. Αυτόθι, σ. 134 άρ. 157.

35. Αυτόθι, σ. 178 άρ. 325.

36. Πρβλ. τήν έκφραση «τό 'χει μοναχικό του τό χτήμα»: Δ. Δημητράκου, Μέγα Λεξικό της ελληνικής γλώσσας, τ.6, Άθήναι 1951, σ. 4737.

37. Πρβλ. και τή λέξη μι(ε)σιάρικο για τό κτήμα πού τό έκμεταλλεύονται «μισά-μισά» ιδιοκτήτης και ένοικιαστής: Γκίνη, ό.π., σ. 172 άρ. 300 (έγγρ. του 1723)· πρβλ. και σ. 221 άρ. 464.

Ἀνακεφαλαιώνοντάς τά στοιχεῖα πού παρατέθηκαν, καταλήγω στή διαπίστωση ὅτι ἡ Μονή τῆς Πάτμου, στή Νίσυρο τουλάχιστο, ἐφαρμόζει τόν θεσμό τῆς ἐμφυτεύσεως, γιά περιορισμένο, σχετικά, χρονικό διάστημα, ὥστε νά ἐξασφαλίσει τήν ἀξιοποίηση τῆς ἔγγειας περιουσίας της, καί δέν δεσμεύεται μέ τόν ἐμφυτευτή της, τόν ὁποῖον ἐπιφυλάσσεται νά χρησιμοποιήσει μόνο ὅταν θελήσει νά ἐκμεταλλευθεῖ «συντροφικά» τό κτήμα της.

Καιρός ὁμως εἶναι νά ἀφήσομε τό ἴδιο τό ἔγγραφο νά ἐκφράσει τήν ὀξυδερκή αὐτή οικονομική πολιτική τῆς Μονῆς Πάτμου.

2

Ἐμφύτευση τοῦ Νύμφιου στή Νίσυρο

[Πάτμος], 1719, Σεπτεμβρίου 12

Ἐκδίδεται ἀπό τό ἴδιο ἀρχεῖο καί ἀπό τόν ἴδιο φάκελο (ὅπως τό ἔγγραφο 1).

† Ἐπειδή καί νά εἶναι τό Νύμφιον ἔρημον χρόνους πολλούς, τήν σήμερον 1719, | Σεπτεμβρίου 12, ἡμεῖς ὁ τε προηγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς καί οἱ ἐπίτροποι τῆς αὐτῆς μονῆς εὐρίκαμε εὐλογον καί κάνομε τήν παρόν σύβασιν | μέ τόν Διμήτρη, υἱόν τοῦ παπᾶ κύρ Κωνσταντῆ, καί τοῦ δίνωμε τό παρόν χωράφιον | τό Νύμφιον ὄλον νά τό ἀναστήσῃ³⁸ καί νά τό φυτεύσῃ ὄλον ἀμπέλι καί νά τό κτίσῃ ὄλον | καί νά τό δουλεύῃ ὡς κάθε καλόν νικοκύρη³⁹ καί διά τόν κόπον του νά τό τρώγῃ⁴⁰ χρόνους δόδεκα | ἀπό τήν σήμερον. Καί νά ὀρίζῃ νά πέρῃ καί τό νερόν, καί νά τρώγῃ καί τά δένδρα. Καί τελειό- | νοντας ὁ διορισμένος καιρός, ἤγουν οἱ δόδεκα χρόνοι, νά εἶναι πλέον εἰς τήν ἔξου- | σίαν τοῦ μοναστηρίου, καί ὁ αὐτός Διμήτριος νά μὴν ἔχῃ νά ζητᾶ κανένα δικαίωμα. | Καί ἂν δέν τό δώσῃ εἰς τόν διορισμένον καιρόν φυτεμένον ἀμπέλι καί κυνημένον, νά εἶναι κρατιμένος νά δώῃ τῷ Μοναστηρίου γρόσια εὐδομήντα, ν(ούμερο) 70.

Καί ἂν ὁ οἰ- | κονόμος δέν ἤθελεν τό κάνει μοναχικόν, ἀλλά νά ἤθελεν νά τό δώσῃ μισαστικόν, νά μὴν | ἠνπορῇ νά τό δώσῃ ἄλλου τινός, μόνον νά τό κρατῇ ὁ αὐτός Διμήτριος, καί νά δώῃ τῷ οἰ- | κονόμου τήν πάρτην⁴¹ του, κατά τήν συνήθειαν τοῦ τόπου. Μέ τοῦτο, ἂν δέν τό κυβερνᾶ | ὡς πρέπει ὡς κάθε καλόν ν(ικο)κύρη, τότε νά ἔχῃ ἄδειαν νά τόν ἐγάζῃ νά βάνῃ ἄλλον.

| Καί διά τό βέβαιον ἐγράφει τό παρόν καί ὑπογράφομε κάτωθεν.*

38. Ἀνασταίνω = ἐκχερσώνω ἢ γενικά ἐμφυτεύω. Εἶναι γνωστά καί τά οὐσιαστικά ἀναστάτης, ὁ (= ἐκχερωτής: Γκίνη, δ.π., σ. 115 ἀρ. 106, σέ σύμβαση ἐμφυτεύσεως στήν Ἱκαρία, τήν 18.8.1610), καί ἀνάστημα, τό (= ἐμφύτευση, βελτίωση τοῦ χωραφιοῦ: Καββάδα, Νοταριακοί κώδικες, τ.1, σ. 20-21).

39. Ἐννοεῖται «ὅπως ταιριάζει, ὅπως πρέπει σέ κάθε καλό νικοκύρη». Βλ. ἀμέσως πῶς κάτω στό ἴδιο τό ἔγγραφο μας. Πρβλ. τόν ἴδιο τρόπο συντάξεως καί σέ ἔγγραφο τοῦ 1538 (Νάξος): «... νά τό καλλιουργᾶ... ὡσάν πᾶσα καλόν νικοκύρη»: Γκίνη, Περίγραμμα, σ. 53 ἀρ. 54.

40. Πρβλ. τήν χρησιμοποίηση τοῦ ἴδιου ρήματος καί σέ σύμβαση τοῦ 1669 (Μύκονος): Γκίνη, δ.π., σ. 137 ἀρ. 171.

41. πάρτη, ἡ (ἰταλ. parte) = μερίδιο.

* Μετά τῆς λέξης αὐτή γράφτηκε καί διαγράφηκε ὁ ἀριθμός 1719 4 (:).

† Προηγούμενος Μονῆς Πάτμου Μεθόδιος⁴² βεβαιοῖ τοῖς ἀνωσεν
 † Βασίλης ἱερέυς, μάρτις.
 † Διάκο Μανόλης Λουρεζάκης, | μάρτις.

Στό ν^ο τοῦ δευτέρου φύλλου ἀπό τό ἴδιο χέρι σημειώθηκε: 1719 | † σίβασις εἰς τήν Νήσιρον | νά κάμουν ἀμπέλι τό χω-|ράφι ὅπου εἶναι ἀπά-|ων εἰς τό ἴσιον. Ἄλλο χέρι: (Νήσιρος) | 1719|8|2.

Ὡς τώρα συναντήσαμε δύο κτήματα μόνο τῆς Μονῆς στή Νίσυρο, τά ἀμπέλια στόν Τσιλίκονα καί στό Νύφιος. Ἡ ἀναζήτηση ἄλλων κτημάτων, κατά τρόπο σποραδικό, μέσα ἀπό μεμονωμένα ἔγγραφα, θά ἦταν προβληματική καί ἴσως δέν θά ὀδηγοῦσε σέ κάποια πληρότητα. Ἀπό τή δύσκολη θέση μᾶς βγάζει μία καταγραφή, ἀπό λόγιο προφανῶς ἀδελφός (τόν οἰκονόμο;) τοῦ μοναστηριοῦ, στήν ὁποία μέ σαφήνεια ἀναφέρονται οἱ τοποθεσίες τῆς Νισύρου καί τό εἶδος τοῦ κτήματος. Ἡ καταγραφή ἔγινε στίς 26 Σεπτεμβρίου 1804. Δέν γνωρίζω ποιός λόγος (διεκδικήσεις ἐνδιαφερομένων ἢ κάτι ἄλλο) ὑποχρέωσε τή Μονή νά καταρτίσει τόν σημαντικό αὐτόν πίνακα τῶν κτημάτων της στή Νίσυρο. Σπεύδω νά τόν παραθέσω ἐδῶ καί νά ἀξιολογήσω ἔπειτα τίς πληροφορίες του.

3

Τά κτήματα στή Νίσυρο

[Πάτμος], 1804, Σεπτεμβρίου 26

Ἐκδίδεται ἀπό τό ἴδιο ἀρχεῖο καί ἀπό τόν ἴδιο φάκελο (ὅπως καί τά προηγούμενα 1, 2 ἔγγραφα).

| 1804, Σεπτεμβρίου 26.

| Ἰδοῦ τά ὀνόματα τῶν τοποθεσιῶν τῶν πραγμάτων τῶν ὄντων | κατά τήν νῆσον Νήσιρον τοῦ Μεγάλου Θεολόγου.

| Εἰς τόν Θεολόγον ἀμπελάκι καί χοράφι ὁμοῦ μέ ἐκκλησίαν.

| Εἰς τό Δάλι λακοτά χοράφια δύο κομάτια.

| Εἰς τό Μανίκι ἀμπέλι.

| Εἰς τά Δαπήρια ἀμπέλι.

| Εἰς τήν Πλατίαν καί Πλαγίαν χοράφι.

| Εἰς τά Λιόπειρα χοράφι.

| Εἰς τόν Σκαντουδιάτι χοράφι.

| Εἰς τόν Σκαντουδιάτι ἕτερον χοράφιον.

| Εἰς τήν Κοφθάκα χοράφι.

| Εἰς τόν Σκουλουπιάτι ἀμπελάκι.

| Εἰς τόν Θεολόγον ἕτερον χοράφι τό Ῥαχάκι.

| Εἰς τόν Τζηλίκονα ἀμπέλι καί χοράφι ὁμοῦ μέ σικίες.

| Εἰς τό Μισοχόρι ἀμπέλι μέ σικίες.

42. Μεθόδιος Καλογεράς (†1748), γνωστός ὡς ἠγούμενος στά χρόνια 1714-1718, 1732-βλ. Φλωρεντιῆ, Βραβεῖον, σ. 61 καί σημ. 5, 72 σημ. 2, ὅπου καί βιβλιογραφία.

|Εἰς τὴν Στρολίαν ἀμπέλι.
 |Εἰς τὸν Μαῦρον Ἐγκρεμνόν ἀμπέλι μέ σικίες.
 |Ἔτι εἰς τὸν Μαῦρον Ἐγκρεμνόν χοράφι ὁμοῦ μέ στέρναν.
 |Εἰς τὸ Μανίκι ἕτερον ἀπέλι μέ σικίες.
 |Εἰς τὸ Κοντοσκάλι ἀμπέλι μέ σικίες.
 |Εἰς τὸ μοναστήρι τὸ ὀνομαζόμενον Νυμφίος, τιμόμενον ἐπ' ἰδύματι τοῦ Θεολόγου Ἰωάννου, τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ τοῦ Ὁσίου, ὁμοῦ μέ ἀμπέλια καὶ χοράφια ὄλα τυχογυρισμένα.
 |Εἰς ταῖς Βάσσαις δύο κρυφθές μέ τ' ἀγγεῖα τους.
 |Εἰς τὸν Ἐμποργιῶ χοράφι μέ μίαν σικίαν, τυχογυρισμένον.
 |Εἰς τὸν Αἰγιαλόν ἔν μαγαζί ὁμοῦ μέ αὐλήν.
 |Εἰς ταῖς Τήλες χοράφια.
 |Εἰς τὸν Πάλον χοράφιον.

Στὸ παραπάνω ἔγγραφο ἀναφέρονται 21 τοποθεσίες, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ οἱ δύο ἤδη γνωστές (Τσιλίκονας καὶ Νύμφιος). Σ' αὐτές ἀντιστοιχοῦν 7 χωράφια (χωρὶς ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό),⁴³ δύο ἄλλα «λακκωτά»⁴⁴ καὶ «χωράφια», χωρὶς νά προσδιορίζεται ὁ ἀριθμὸς τους· δύο χωράφια μέ σικίες, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα περιφραγμένο μέ τοῖχο· ἓνα χωράφι μέ στέρνα· ἓνα χωράφι μέ ἐκκλησία· 4 ἀμπέλια, ἄλλα 4 μέ σικίες μέσα, καὶ δύο ἀμπελάκια· δύο «κρυφθές» (κρύπτες) ἢ καλύτερα κρεφτιές, σπηλαιο⁴⁵ δηλ. ἢ μικρά σπιτάκια⁴⁶ στὰ ἀμπέλια, ὅπου φύλαγαν ἀγγεῖα μέ κρασί, γιὰ νά γίνει πιό καλό· ἓνα μαγαζὶ μέ αὐλή καί, τέλος, ἓνα μοναστηριακὸ συγκρότημα μέ ἀμπέλια καὶ χωράφια περιφραγμένα (τοιχογυρισμένα). Πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ μας Νύμφιος, τοῦ ὁποῖου - τὸ μαθαίνομε τώρα - τὸ μοναστήρι εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Θεολόγο,⁴⁷ στὴν Παναγία καὶ στὸν Ὁσιο Χριστόδουλο. Ἡ μαρτυρία

43. Τὸ ἓνα μόνο ὀνομάζεται «Ραχάκι». Ἡ λέξη, σέ τύπο ὑποκοριστικοῦ, θυμίζει τὰ τοπωνύμια Ράχη, ἢ (στὸ Μαντράκι) ἢ τὰ Ραχιά (Ἐμπορειὸ καὶ Νικιά). Τὰ «ραχιά» στὴ Νίσυρο ἐπίσης ἦταν τὰ ἀκαλλιέργητα ἢ χέρσα χωράφια: Παπαχριστοδούλου, Τοπωνυμικὸ Νισύρου, δ.π., σ. 255-256. Μέ τὴ σημασία αὐτὴ μᾶλλον πρέπει νά συνδυασθεῖ τὸ Ραχάκι.

44. Τὸ λακκωτὸ χωράφι νομίζω ὅτι εἶναι αὐτὸ πού εἶχε λάκκους, αὐλάκια δηλ. πλατιά στα ὁποῖα φύτευαν ἀγγουριές καὶ κολοκυθίες (βλ. Παπαχριστοδούλου, Λεξικογραφικὰ καὶ λαογραφικὰ Ρόδου, σ. 62). Πρβλ. καὶ τὴ λέξη *λάκχωμα*: χαμηλὴ «ταῦλα» τοῦ χωραφιοῦ σάν εἶδος Ἰακκούβας· βλ. Κώστα Ε. Μαντουδάκη, Νισύρικτο ἀντίλαλο, Ἀθήνα 1977, σ. 76.

45. Παπαχριστοδούλου, Τοπωνυμικὸ, δ.π., σ. 251.

46. Γεωργίου Παπαδοπούλου, Γενικὴ γεωγραφικὴ καὶ ἱστορικὴ περιγραφή ἀρχαία καὶ νεώτερα τῆς νήσου Νισίου, ἐν Νισύρῳ 1909, σ. 90.

47. Εἶναι γνωστὸ τὸ τοπωνύμιο «Ἄις Θεολός» στὴν περιοχὴ τοῦ Νύμφιου (Κοντοβεροῦ, Ὀνόματα, δ.π., σ. 142). Νομίζω ὅτι μπορεῖ αὐτὸ νά συσχετισθεῖ μέ τὴν πληροφορία τοῦ ἔγγραφου μας. Γνωρίζομε, ἐξ ἄλλου, ὅτι στίς 28 Μαρτίου 1811 ἡ Μονὴ τῆς Πάτμου πούλησε «ἀντὶ γροσίων 500» τὸ μοναστηράκι Νύμφιος, μέ ὄλη τὴν περιοχὴ του, στὴ Σπηλιανή· βλ. μνεῖα τοῦ πωλητηρίου ἔγγραφου στοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἐμμαν. Ι. Καρπαθίου, Παλαιὰ ἔγγραφα τῆς ἐν Νισύρῳ Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Παναγίας Σπηλιανῆς, «Αὐγὴ Δωδεκανησιακῆ», ἔτος ΣΤ', περίοδος Β', τῆς 15.5.1924, σ. 4. Πρβλ. καὶ τὴ μεταγενέστερη καταγραφή, τοῦ

αυτή μπορεί νά συνδυασθεῖ μέ τήν ἔνδειξη πού σημειώσαμε πιο πάνω, γιά τή σπηλιά μέ τήν ἐκκλησία στό βάθος. Μιά ἐπιτόπια ἔρευνα, ἰδιαίτερα ἀπό ἀρχαιολόγο, θά προσέφερε ἴσως περισσότερα στοιχεῖα γιά τό ἄγνωστο αὐτό ὡς σήμερα νισύρικο μετόχι τῆς πατινιώτικης Μονῆς.

Ἡ ταύτιση, ἐξ ἄλλου, τῶν 21 τοποθεσιῶν, χάρη στίς ὑπάρχουσες τοπωνυμικές μελέτες, μπορεί νά γίνει μέ κάποια ἄνεση. Δέν λείπουν ὅμως καί οἱ δυσκολίες. Ἐτσι στήν περιοχή τοῦ Μαντρακιοῦ ἐντοπίζομε μέ σιγουριά τό Δάλι, τοῦ Μανίκη, τά Δαπύργια, τήν Πλαγιά, τά Λιόπυρα, τοῦ Σκαντουδιάτη, τήν Κοφτάκα, τοῦ Σκουλουπιάτη, τόν Τσιλίκονα, τή Στροῦλιά, τό Κοντοσκάλι, τό Νύφιος, τίς Βᾶσσεσ.⁴⁸ Μέ πολλή πιθανότητα ἐπίσης στό Μαντράκι, μέσα στήν πόλη, θά μπορούσε νά βρίσκεται τό μαγαζί μέ τήν αὐλή στόν «Αἰγιαλό», ταυτίζοντας τόν λόγιον αὐτό τύπο μέ τή γνωστή συνοικία «Τάβλα τοῦ Γιαλοῦ».⁴⁹ Ὁ Θεολόγος, ὥστόσο, εἶναι δύσκολο νά ἐντοπισθεῖ, γιατί ἀκούγεται (ὡς "Αἰς Θεολός ἢ Θιολός) καί στίς τρεῖς περιοχές τῆς Νισύρου (Μαντράκι, Ἐμπορειό, Νικιά).⁵⁰ Δέν ἀποκλείεται βέβαια νά ἦταν στό Μαντράκι (στό Λιμάνι ἢ στό Λαγκάδι;). Στήν ταύτιση δέν μέ διευκολύνει οὔτε καί ἡ ὄνομασία τοῦ χωραφιοῦ, τό Ραχάκι, πού βρισκόταν ἐκεῖ καί ἀνήκε στή Μονή. Προφορική ἴσως παράδοση, πού θά διέκρινε τά ὁμώνυμα τοπωνύμια, ἀνάλογα μέ τόν ἰδιοκτήτη, θά ἔδινε ὀριστική ἀπάντηση. Στήν περιοχή ἐξ ἄλλου τοῦ Ἐμπορειοῦ καί τῶν Πάλων συναντοῦμε κτήματα τόσο μέσα στά ὄρια τῶν ἴδιων αὐτῶν τῶν χωριῶν, ὅσο καί στόν Μαῦρο Ἐγκρεμμό.⁵¹ Στήν περιοχή τῶν Νικιῶν (κοντά στό Λιμένι), ἀλλά καί τοῦ Μαντρακιοῦ (στά Βαθιά), ἐπισημαίνεται τό Μισοχώρι.⁵² Σέ ποιά ἀπό τίς δύο περιοχές βρισκόταν τό ἀμπέλι μέ τίς συκιές, μοῦ εἶναι δύσκολο νά προσδιορίσω. Καί δύο ἄλλα τοπωνύμια, τέλος, «τήν Πλατίαν»⁵³ καί «ταῖς Τῆλεσ»,⁵⁴ δέν μπόρεσα νά τά

1864, σύμφωνα μέ τήν ὁποία στήν Παναγία τή Σηλιανή ἀνήκε «εἰς τόν Νύφιον τό Μοναστήρι, ὡς κεῖται», καθώς καί ἓνα χωράφι «εἰς τόν νυμφόν» (Ἐμ. Ι. Καρπαθίου, Ἐπί τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σηλιανῆς, «Νισυριακά Χρονικά» τεῦχος 34 [Ἰούνιος - Αὐγουστος 1960] 28· ἀναδημοσίευση ἀπό τήν «Αὐγή Δωδεκανησιακή» τοῦ 1926, ἀρ. φ. 126, 127· βλ. καί στά «Νισυριακά» 6 [1978] 136-137).

48. Βλ. Παπαχριστοδούλου, Τοπωνυμικό, ὁ.π., σ. 241, 265, 243, 252, 251, 266, 255, 266, 248-249, 259, 252, 248 (οἱ σελίδες κατ' ἀντιστοιχία πρός τά μνημονευόμενα τοπωνύμια, ἐκτός ἀπό τό Κοντοσκάλι, γιά τό ὁποῖο βλ. Κοντοβεροῦ, ὁ.π., σ. 146).

49. Κοντοβεροῦ, ὁ.π., σ. 140. Στόν «Αἰγιαλό» ἐπίσης βρισκόταν καφενεῖο πού ἀνήκε στή Σηλιανή (Καρπαθίου, Ἐπί τῆς κτηματικῆς περιουσίας, ὁ.π.). Εἶναι βέβαιο δηλ. ὅτι τό ὄνομα ἀνταποκρίνεται σέ τοποθεσία (συνοικία) κατοικημένης περιοχῆς.

50. Παπαχριστοδούλου, ὁ.π., σ. 261. -Κοντοβεροῦ, ὁ.π., σ. 136, 152, 157.

51. Παπαχριστοδούλου, ὁ.π., σ. 250.

52. Κοντοβεροῦ, ὁ.π., σ. 148, 159.

53. Πιθανῶς στήν περιοχή τοῦ Μαντρακιοῦ, ἀφοῦ στό ἔγγραφο μας ἀναφέρεται μαζί μέ τήν Πλαγιά. Δέν ἀποκλείεται καί ἡ ταύτιση μέ τήν «Πλατριά» (Κοντοβεροῦ, ὁ.π., σ. 149).

54. Καί ἡ πιθανή ἀπόδοση «Στῆλεσ» (ἀπό τό τελικό ς τοῦ ἄρθρου) δέν μέ ὀδηγεῖ σέ κάποια λύση. Ἡ ἀνάγνωση πάντως τῆς λέξεως στό ἔγγραφο δέν μοῦ ἀφήνει ἀμφιβολίες. Ἡ γραφή εἶναι καθαρή.

έντοπίσω.

Συνολικά, η κτηματική περιουσία της Μονής Πάτμου στή Νίσυρο συμποσοῦται (στά 1804) σέ περισσότερα ἀπό 25 χωράφια γενικά, σέ ἓνα μοναστήρι, σέ μία ἐκκλησία, σέ ἓνα μαγαζί καί σέ δύο κρύπτες γιά κρασί. Τό ὕψος τῆς παραγωγικῆς δυνατότητας τῆς περιουσίας αὐτῆς δέν μοῦ εἶναι γνωστό. Ἡ ἀξία τῆς ἐπίσης ὡς γαιοκτησία αὐτή καθ' ἑαυτή δέν βλέπω πῶς μπορεῖ νά ὑπολογισθεῖ. Θά προσπαθῆσω μόνο νά ὑπογραμμίσω τή σημασία τῆς μέ τούς παρακάτω συσχετισμούς.

Ἡ Νίσυρος εἶναι ἓνα νησάκι πετρῶδες, μέ ἐμβαδό 43 τετρ. χλμ. καί περίμετρο 10 μίλια. Τό καλλιεργούμενο ἔδαφος, ἡφαιστειογενές, ἀνυδρο, σαθρό, ἀβαθές καί φτωχό σέ ἀσβέστη, καλύπτει 7.000 στρέμματα περίπου.⁵⁵ Σ' αὐτό τόν ξερό βράχο οἱ κάτοικοι τοῦ ἀξιοποίησαν, κατά τά μέσα καί νεώτερα χρόνια, κάθε πιθαμή ἐδάφους καί πέτυχαν δίκαιη ἀναγνώριση τῶν γεωργικῶν τους προϊόντων, ὅπως εἶναι τά σύκα,⁵⁶ τά ἀμύγδαλα, τά βαλανίδια καί κυρίως τό περίφημο νισύρικο κρασί.⁵⁷ Ἡ οἰκονομική τους ἀνεση τούς ἔκανε νά ἀνταποκρίνονται μέ ἀξιοπρέπεια καί ἐμπρακτα στίς λατρευτικές τους ἀνάγκες.

Ὁ στενός ψυχικός δεσμός τῶν Νισυρίων μέ τήν Παναγία τῆ Σπηλιανῆς⁵⁸ εἶναι πασίγνωστος. Προστάτιδα καί ἀρχόντισσα τοῦ νησιοῦ, χάρη στίς προσφορές καί τά τάματα τῶν πιστῶν τῆς, ἡ Παναγιά διαθέτει μεγάλη ἔγγειο περιουσία: πάνω ἀπό 150 κτήματα καί μετόχια, ἐνῶ παλαιότερα εἶχε μάντρες καί ζῶα, καθώς καί πλοῖο δικό τῆς.⁵⁹ Ἡ καταγραφή τῶν κτημάτων τῆς ἔγινε τόν Ἀύγουστο τοῦ 1836 καί συμπληρώθηκε τόν Ἰούλιο τοῦ 1864.⁶⁰ Ἄν καί δέν ἔχει προσδιορισθεῖ ἡ ἀξία τῆς περιουσίας αὐτῆς, ἡ ἀνάγνωση τῆς καταγραφῆς προκαλεῖ ἀναμφισβήτητα ἐντύπωση.

Θά περίμενε, λοιπόν, κανεῖς σ' αὐτό τό μικρό νησί μέ τήν ἔντονη ἐπί πλέον λατρευτική πράξη τῶν κατοίκων πρός τή Σπηλιανή, νά μήν ὑπάρχει χῶρος γιά νά προσφερθεῖ σέ ἄλλον Ἅγιο ἢ Μονή, ἡ ὁποία θά βρισκόταν μάλιστα καί ἔξω ἀπό τή Νίσυρο. Καί ὅμως γνωρίζομε ὅτι, ἀπό τό β' μισό κιόλας τοῦ 17ου αἰ., ὑπῆρχαν στόν Ἐμπορειό καί στό Μαντράκι διορι-

---

55. Δημ. Κογιτοπούλου, Γεωργοοικονομικά στοιχεῖα Νισύρου, «Νισυριακά Χρονικά» ἀρ. τεύχους 24 (Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 1958)6-7.

56. Ζ.Ν. Τσιρπανλή, Σελίδες ἀπό τή μεσαιωνική ἱστορία τῆς Νισύρου (1306-1453), «Δωδεκανησιακά» 2(1967) 39-40, 44-45. Πρβλ. καί τήν ὀνομασία τῆς Νισύρου ἀπό τούς Τούρκους: Incirli adası (νησί τῶν σύκων).

57. Γ. Παπαδοπούλου, Γενική... περιγραφή, σ. 35-37.

58. Οἱ γνωστές ἱστορικές μαρτυρίες βεβαιώνουν τήν ὑπαρξη τῆς Μονῆς αὐτῆς ἀπό τόν 17ον αἰ. καί ἔπειτα: Μανουήλ Ι. Γεδεών, Παλαιά ἀκμή Νισύρου, «Φωνή τῆς Δωδεκανήσου», ἔτος Α', ἀρ. φ. 1 (1 Δεκεμβρίου 1922)10-11 (ἀναδημοσίευση στά «Νισυριακά Χρονικά» τεύχος 24 [Σεπτέμβριος - Ὀκτώβριος 1958]10-12).

59. Νικήτα Σακελλαρίδη, Παναγία Σπηλιανή, «Νισυριακά» 6(1978)133-135.

60. Καρπαθίου, Ἐπί τῆς κτηματικῆς περιουσίας, «Νισυριακά Χρονικά» τεύχος 34 (Ἰούλιος-Αύγουστος 1960)27-28.

σμένοι ἐπίτροποι τοῦ Ἁγίου Τάφου, οἱ ὁποῖοι συγκέντρωναν χρήματα καὶ βαρέλια κρασί ἀπὸ τοὺς εὐσεβεῖς Νισύριους.⁶¹ Γνωρίζομε ἀκόμη, ἀπὸ μαρτυρίες τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰ., τὴ σημαντικὴ κτηματικὴ περιουσία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Κυρᾶς πάνω στὸ ἴδιο τὸ νησί.⁶²

Ἡ ὑπαρξὴ ἐπομένως στὴ Νίσυρο γαιοκτησίας τῆς Μονῆς Πάτμου, δευτέρης ἴσως σέ ἔκταση μετὰ ἀπὸ ἐκείνη τῆς Σηπλιανῆς, προσδίδει βαθύτερὴ διάσταση στὴν ἐπιρροή τοῦ πατινωτικῆς μοναστηριοῦ σέ ἓνα νησί μὲ αὐτάρκεια, θὰ λέγαμε, ὡς πρὸς τίς λατρευτικὲς τοῦ ἐκδηλώσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, πάλι, τὸ ἴδιο γεγονός ἀποκαλύπτει τὸ εὐρὺ φάσμα τῆς εὐσέβειας τῶν Νισυρίων καὶ τὸν πλούσιο κόσμον τῶν θρησκευτικῶν τους συναισθημάτων, στοιχεῖα ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας καὶ τῆς ἐπιβιώσεως, σέ δύσκολους καιροὺς, μέσα στοὺς κόλλους τῆς Ἐκκλησίας.

ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ ΤΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ (1—3)

Αἰγιαλός, ὁ (= Τάβλα τοῦ Γιαλοῦ) 3
ἀνασταίνω (ἀμπέλι) 2
βάνω. 2
Βασίλης, ἱερέας 2
Βάσσαις, οἱ (= Βάσσεσ) 3
γρόσια, τὰ 3
Δάλι, τό 3
Δαπήρια, τὰ (= Δαπύργια) 3
Δημήτρης, γιός τοῦ παπα-Κωνσταντῆ 2
Ἐμποργιῶ (= Ἐμπορειός, ὁ) 3
ζόντα μου 1
Θεολόγος, ὁ 3
καραφρός (;) 1
κινημένο (ἀμπέλι), τό 2
Κονταρῆς Νικήτας, ἱερέας 1
Κοντοσκάλι, τό 3
Κουζουρός Νικήτας 1
Κοφθάκα, ἡ (= Κοφτάκα) 3
κρυφθές, αἱ (= κρύπτες) 3
λακκωτά (χωράφια) 3
Λαπορότας Γεώργιος 1
Λιόπειρα, τὰ (= Λιόπυρα) 3
Λουρεζάκης Μανόλης, διάκος 3
Μανίκι (= στοῦ Μανίκη) 3
Μαῦρος Ἐγκρεμνός, ὁ (= Μαῦρος Ἐγκρεμ-
μός) 3
Μεθόδιος (Καλογεράς), ἡγούμενος τῆς Μο-

νῆς Πάτμου 2
μισαστικό (ἀμπέλι), τό 2
Μισοχόρι, τό (= Μισοχώρι) 3
μοναχικό (ἀμπέλι), τό 2
Νύμφιον, τό 2
Νυμφίος, ὁ (μοναστήρι) 3
Πάλος (= Πάλιοι, οἱ) 3
Παπαγιαννόπουλος, ἱερέας 1
Παπαμουρμούρης Ἀντώνιος· 1
πάρτη, ἡ 2
Πετάσης Γιάννης 1
Πλαγία, ἡ (= Πλαγιά) 3
Πλατία (;), ἡ 3
Ρουχᾶς Μιχάλης, ἱερέας 1
Ρουχᾶς Παῦλος, ἱερέας 1
σιμπλίον (= συμπλίον) 1
Σκαντουδιάτι (= στοῦ Σκαντουδιάτη) 3
Σκουλουπιάτι (= στοῦ Σκουλουπιάτη) 3
στέρνα, ἡ 3
Στρολία, ἡ (= Στροϊλιά) 3
σύβασις, ἡ 2
Τζηλίκονας, ὁ ἢ Τζιλλίκονας, ὁ (= Τσιλί-
κονας) 3 καὶ 1 (ἀντίστοιχα)
Τῆγες (;) 3
τρώγω 2
φρονόντα μου 1
Χαζῆς, διάκος 1
χάρτα 1

Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων

ZAX. N. ΤΣΙΡΠΑΝΔΗΣ

61. Γεδεών, ὁ.π.

62. Καρπαθίου, Ἐγγραφα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Κυρᾶς, «Νισυριακά Χρονικά», ὁ.π., σ. 28-30.

ΜΑΡΙΑΣ ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΥ

ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ

Νοσταλγικά γυρίζω πάλι στα παιδικά μου χρόνια, τότε πού οι γείτονες, οί φίλοι και οί συγγενείς μαζεούντουσαν σ' ένα σπίτι τής γειτονιάς ν' άποσπερίσουν. Ή νοικοκυρά γέμιζε τό τραπέζι από πιάτα μέ άμύγδαλα, σύκα, σταφίδες, «άμφιδόκοπα». Στή μέση και ή καράφα μέ τό κρασί και τό «χαραπούλι» μέ τήν «κουκχουζίνα» ή τό μπουκάλι μέ τή «μαστίχα του Παπάτσου». Πολλές φορές και τό τσουκάλι μέ τό άχνιστό «άγραμιτθόζουμο», στίς κρύες χειμωνιάτικες βραδυές, και τά φρέσκα «κουσουμάδια».

Οί μεγάλοι συζητούσαν, διηγόντουσαν ιστορίες για «άνεράδες», στρίγλες και φαντάσματα ή διάφορα ανέκδοτα για έξυπνους ή χαζούς Νισύριους. Ήμεϊς τά παιδιά άκούαμε λίγο ό,τι μάς έντυπωσίαζε και έπειτα άποτραβιόμασταν σ' ένα άλλο χώρο για νά ζήσουμε τό δικό μας κόσμο μέ διάφορα παιχνίδια, πού περιγράφω παρακάτω.

Εϋχομαι νά χαρίσω μέ τήν περιγραφή μου όμορφες στιγμές στους άγαπητούς μου συμπατριώτες, πού θά τά διαβάσουν. Ήλπίζω νά τούς βοηθήσω ν' άποτινάξουν για λίγο τό ζυγό τής δουλειάς και τής έγνοιας, νά ξαναβρεθοϋν σε «κατώγια» και σε «όντάδες» άγαπημένους, νά θυμηθοϋν πρόσωπα και πράγματα προσφιλή και νά ξαναγελάσουν για ζαβολιές και άξιοσύνες περασμένες.

Πιο πολύ όμως ή σκέψη μου και ή άγάπη μου αυτή τή στιγμή στρέφεται σε σās, άγαπημένα Νισυρόπουλα όλης τής γής. Πόσο θά χαρώ, αν μάθω ό,τι τά παιχνίδια αυτά, μαζί μ' εκείνα πού περιγράφονται στον τόμο VI, του 1978, τά παιχνίδια των παππούδων σας, πού μερικά είναι πανάρχαια, ξαναβρήκαν τή θέση τους στον παιδικό σας κόσμο και ξανάγιναν ή χαρά και ή όμορφιά του!

Τό δαχτυλίδι

Τό έπαιζαν και οί μεγάλοι στίς συναναστροφές. Είναι παιχνίδι γνωστό και άλλου.

Περνοῦμε τό δαχτυλίδι σ' ἓνα «σπάχο», πού δένουμε μαζί τίς δυό του ἄκρီးς. Ὅσοι παίζουν κάθονται στίς καρέκλες σέ κύκλο καί κρατοῦν τόν σπάχο καί μέ τά δυό τους χέρια κλειστά, μέ τά δάχτυλα πρός τά κάτω, ἀλλά ὄχι πολύ σφιχτά, γιά νά μπορεῖ νά κυλᾷ ἀνάμεσά τους τό δαχτυλίδι, πού ὁ ἓνας τό σπρώχνει στόν ἄλλο κρυφά, νά μή τό δεῖ ἐκεῖνος πού εἶναι κάτω στή μέση. Χρειαζόνται πολύ γρήγορες κινήσεις τῶν χεριῶν ἀπό τοὺς παίχτες καί ἐξυπνάδα γιά νά τόν ξεγελοῦν. Ἐκεῖνος πάλι πρέπει νά ἔχει μεγάλη παρατηρητικότητα, νά περιφέρει γρήγορα τό βλέμμα του στόν κύκλο, νά κάνει ἀπότομες στροφές μπρός, πίσω, δεξιά, ἀριστερά γιά ν' ἀνακαλύψει ἀνάμεσα ἀπό τά δάχτυλα καί μέσα στίς κλειστές φοῦχτες τό δαχτυλίδι, ἐνῶ οἱ ἄλλοι τραγουδοῦν:

*«Νά το, νά-το, τό δαχτυλίδι.
Ψάξε, ψάξε, δέ θά τό βρεῖς.
Δέ θά τό βρεῖς, δέ θά τό βρεῖς.
τό δαχτυλίδι ὁπού ζητεῖς».*

Ὅταν τό ἐπιτύχει, καθίζει στόν κύκλο καί μπαίνει κάτω ὅποιος κρατοῦσε τό δαχτυλίδι.

Ὁ χωστός

Εἶναι παραπλήσιο παιχνίδι. Οἱ παίχτες κάθονται στή σειρά μέ τίς παλάμες ἐνωμένες, κλειστές. Ἡ μάνα κρύβει ἓνα ἀντικείμενο στίς παλάμες κάποιου. Αὐτός πού εἶναι κάτω καί στέκει κάπου σέ ἀπόσταση, σέ μιά γωνιά μέ τό πρόσωπο γυρισμένο κατά τόν τοῖχο καί τά μάτια κλειστά, πρέπει νά ἔρθει καί νά μαντέψει ποιός κρατᾷ τό ἀντικείμενο. Καθίζει τότε στή σειρά καί μπαίνει κάτω ὁ ἄλλος.

Ἡ κουκλουμάρα

Τά παιδιά κάθονται κάτω πολύ κοντά, κάπως κυκλικά καί τοποθετοῦν καί τά δυό χέρια κλειστά σέ πυγμή, κάθετα τό ἓνα πάνω ἀπό τοῦ ἄλλου, ὥστε νά σχηματίζουν στήλη. Ἡ μάνα ἀγγίζει μέ τό δείκτη της τό κάθε χέρι καί λέει:

*«Κουκλουμάρα, κουκλουμάρα,
νέβα πάνω στήν καμάρα
νά φυλάεις τό κριθάρι,
γιά νά μήν τό φᾶν οἱ γλάροι
καί οἱ ποντικοί μεγάλοι.
Ὡ μουρέ, μουρέ κουτσέ,
ὁπούβρεις φώλα, φώλεψε».*

Ἐνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν παιδιῶν πού παίζου, ἀνεβοκατεβαίνει τή στήλη 2 ὡς 3 φορές, ὡς ὄτου τελειώσει τούς στίχους. Τότε ὄλα κρύβου τὰ χέρια τους στίς μασχάλες ἢ στόν κόρφο τους νά τὰ ζεστάνου. Ἡ, ἕνα ἕνα κρύβει τὰ χέρια του, σ' ὄποιο τελειώσου οἱ στίχοι. Στήν περίπτωση αὐτή ἐπαναλαμβάνου τὰ πολλές φορές καί γρήγορα ἕως ὄτου ὄλα νά τὰ κρύψου. Ἦστερα ἀπό λίγο ἢ μάνα ἀποτείνεται πότε στό ἕνα πότε στό ἄλλο παιδί καί λέει:

« Ὡ γειτόνισσα, ἀνέβηκε τό ζυμάρι σου;»

Αὐτό τῆς προσφέρει τὰ χέρια του, πού τὰ ἀκουμπᾶ στά μάγουλά της, τὰ μυρίζει καί ἂν τὰ βρεῖ ζεστά, λέει:

« Ζάχαρη καί μέλι

μόσχος καί πιπέρι».

Ἐν τὰ βρεῖ κρύα, τὰ ἀπωθεῖ μέ ἕκφραση ἀηδίας: *Πφούφου*. (Παίζεται καί στά ἄλλα νησιά μέ πολλές παραλλαγές).

Ἡ κυρά γειτόνισσα

Παίζεται μάλλον ἀπό κορίτσια.

Ἐνα παιδί μετά τό ἄλλο πλησιάζει τή γειτόνισσα πού κάθεται στό σκαμνί ἢ στήν καρέκλα καί ἀρχίζει τό διάλογο.

- Ἡ κυρά γειτόνισσα!
- Καλῶς τήν τήν ἀρχόντισσα.
- Ἐχεις πάπλωμα χρουσό;
- Ἐχω καί μεταξωτό.
- Δεῖξε μου τό νά τό δῶ.
- Λεῖπει ὁ γιός μου στό Σκολεῖό
- Ἐμαθα πῶς πέθανε.
- Ποῖός παπάς τόν ἔχωσε;
- Ὁ Παπάς ὁ Γούμενος μέ τὰ γουμενόπουλα.

Ὅλοι φωνάζου ντάν-ντάν, σηκώνου τὰ σχηματίζουν κύκλο καί χοροπηδοῦ.

Ἡ διάλογος ξαναρχίζει μέ ἄλλο παιδί.

Πόσα ἔχει πάνω;

Παίζεται καί ἄλλοῦ μέ διάφορες παραλλαγές.

Ἐνα παιδί σκύβει, ἔνω τὰ ἄλλα εἶναι γύρω ὄρθια. Κάποιο κτυπᾶ στήν πλάτη τό σκυμμένο λέγοντας:

« Λίτρα, λίτρα καί μισή
καί μισή κι ἀνάμισι.
Πόσα ἔχει πάνω;».

Ταυτόχρονα σηκώνει μερικά από τὰ δάχτυλά του. Ἐάν ὁ σκυμμένος μαντέψει πόσα εἶναι τὰ σηκωμένα δάχτυλα, ἐλευθερώνεται καί μπαίνει κάτω ἐκεῖνος πού τόν κτύπησε. Διαφορετικά τρώει τόσες ξυλιές ὅσα ἦταν τὰ δάχτυλα καί ἐξακολουθεῖ σκυμμένος.

Ὁ κουκχούας

Λέγεται καί κότσι. Εἶναι πανάρχαιο παιχνίδι. Τό ὄνομά του στήν ἀρχαία ἐποχή ἦταν «ἀστράγαλοι» (κότς = κριός, τούρκικη λέξη). Παίζεται περισσότερο ἀπό ἀγόρια (τέσσερα), πού κάθονται κάτω καί βαστοῦν ἕνα κότσι (κόκκαλο κατσίκας ἀπό τόν ἀστράγαλο). Εἶναι περίπου κυβικό μέ τίς 4 πλευρές ὀνοματισμένες: Ἡ μιά βασιλιάς, ἡ ἀντίθετη βεζύρης. Ἡ τρίτη κάπως κοίλη πηαδάς (πηγαδάς), ἡ τετάρτη (κυρτή) γάδαρος. Τό πρῶτο παιδί ρίχνει τό κότσι σάν ζάρι. Ἐάν βγεῖ βασιλιάς, δέν ξαναπαίζει, ἐκτός ἂν τοῦ πάρουν τό βασιλείο (δηλ. ἂν βγεῖ ἄλλος βασιλιάς). Τά ἴδια καί μέ τό βεζύρη. Ἐάν βγεῖ πηαδάς, δίνει κάτι στούς ἄλλους (ἀμύδαλα, μπίλιες). Ἐάν βγεῖ γάδαρος, ὁ βεζύρης λέει στό βασιλιά:

— Ἀφέντη βασιλιά, ἔχομε ἕνα γαδουράκι, πού νά τό στείλουμε; Τοῦ δίνουν κάποια ἐντολή, πού αὐτός πρέπει νά ἐκτελέσει, π.χ. νά σηκώσει στήν πλάτη τούς ἄλλους καί νά τούς κάνει μιά βόλτα. Ἐάν πρωτοβγεῖ γάδαρος, τό κάνει ἀπό μόνος του.

Τό τόπι (πάπφα)

Παιχνίδια μέ τό τόπι ὑπάρχουν πολλά ὡς ἐπί τό πλεῖστον στό ὑπαιθρο.

Μέσα στό σπίτι παίζουμε μέ τίς διάφορες φιγοῦρες.

1) Κτυποῦμε μέ τήν παλάμη τρεῖς φορές στό πάτωμα τό τόπι, πού ἀναπηδᾷ, χωρίς νά τό πιάσουμε, παρά τήν τρίτη φορά. 2) Κάθε φορά πού τό κτυποῦμε, ἐνῶ ἀναπηδᾷ, πρὶν τό ξανακτυπήσουμε, περιφέρουμε τὰ χέρια μας τρεῖς φορές τό ἕνα γύρω ἀπό τό ἄλλο, σάν νά τυλίγουμε κάτι. 3) Κάθε φορά πού τό κτυποῦμε, ἕως ὅτου ἀναπηδήσει, κρατοῦμε τίς παλάμες μιά φορά ἐμπρός, μιά πίσω. 4) Ὑστερα ἀπό κάθε κτύπημα, πάντα μέ τήν παλάμη, γυρίζουμε γύρω ἀπό τόν ἑαυτό μας μιά πλήρη στροφή, ἕως ὅτου ἀναπηδήσει ἀπό τό πάτωμα. 5) Ὅλες αὐτές οἱ φιγοῦρες ἐπαναλαμβάνονται καί πετώντας τό τόπι ψηλά ἢ πάνω σ' ἕνα τοῖχο, σέ κάποιο ὕψος. Τά κορίτσια πού παίζουν, ἀνάλογα μέ τή φαντασία τους, μποροῦν νά προσθέσουν κι ἄλλες φιγοῦρες.

Ἄλλες φορές πάλι, πετώντας συνέχεια τό τόπι ψηλά μέ τήν παλάμη, χωρίς νά τό σταματήσουμε, τραγουδοῦμε:

« Ἀνέβα μῆλο, κατέβα ρόδι

νά σ' ἐρωτήσω
πόσα χρόνια θά ζήσω».

Κερδίζει όποια κάνει τό τόπι νά αναπηδήσει τίς περισσότερες φορές, χωρίς νά πέσει κάτω.

Στά προηγούμενα παιχνίδια μέ τό τόπι, αὐτή πού παίζει χάνει, όταν δέν προλάβει νά τό ξαναπιάσει καί τῆς πέσει χάμω, «τρώει χῶμα». Τότε παίζει ἡ ἄλλη.

Τά πεντόβολα

Διαλέγαμε στήν παραλία πέντε ἢ δεκατρία χαλίκια στρογγυλά, λεία, μεγέθους σάν ἓνα μικρό κυπαρισσόμηλο. Καθόμαστε στό πάτωμα ἢ σέ κάποιο σκαλοπάτι. Εἶναι περισσότερο κοριτσιίστικο παιχνίδι. Παίζεται ἀπό δύο παιδιά. Ἀρχίζει ἡ πρώτη μέ τούς δικούς της βόλους. Ἀφήνει κάτω τούς τέσσερις καί κρατᾶ τόν ἓνα. Τόν πετᾶ ψηλά καί ἔως ὅτου πέσει, πρέπει νά πιάσει ἓνα ἀπό τούς κάτω μέ τό ἴδιο χέρι καί ἔπειτα αὐτόν. Συνεχίζει ἔως ὅτου, μέ τόν ἴδιο τρόπο, πιάσει καί τούς τέσσερις. Ἐπειτα τούς πιάνει ἀνά δύο, ὕστερα ἀνά τρεῖς καί ἓνα καί ὄλους μαζί. Ὅσο παίζει πρέπει νά προσέχει νά μή ἴγγιζει τούς ἄλλους πού εἶναι κάτω. Βέβαια ὕστερα ἀπό κάθε φάση, τούς πετᾶ κάτω γιά τήν ἐπόμενη. Στή συνέχεια ἀπλώνει τό ἀριστερό χέρι κάτω μέ τά δάχτυλα τεντωμένα καί ἀνοιχτά. Κάθε φορά πού πετᾶ τό βόλο ψηλά, πρέπει νά σπρώξει ἓνα ἀπό τούς ἄλλους στό κενό πού αφήνουν τά δάχτυλα ἀναμεταξύ τους, ἀρχίζοντας ἀπό τό πρῶτο μεταξύ τοῦ ἀντίχειρα καί τοῦ δείκτη. Τέλος ἀκουμπᾶ τό ἀριστερό χέρι καμαρωτό στό πάτωμα σάν γέφυρα, τά δάχτυλα τεντωμένα, ἀκουμπισμένα κάτω καί τήν παλάμη ὑψωμένη, μέ ἀνοιγμα μεγάλο μεταξύ τοῦ ἀντίχειρα καί τοῦ δείκτη. Κάθε φορά πού πετᾶ ψηλά τό βόλο, πρέπει νά σπρώξει ἓνα ἀπό τούς ἄλλους κάτω ἀπό τή γέφυρα τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ, χωρίς ν' ἀγγίσει τά δάχτυλα. Ὅταν μποῦν καί οἱ τέσσερις, ρίχνει καί τόν τελευταῖο, ἀκουμπᾶ κάτω τήν παλάμη καί τήν κτυπᾶ ἀπό πάνω μέ τή γροθιά τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ λέγοντας «ἓνα γυρί». Ἄν σέ κάποιο σημεῖο χάσει, δηλ. τῆς πέσει κάτω ὁ βόλος ἢ δέν τόν βάλει μέσα μέ τό πρῶτο σπρώξιμο, παίζει ἡ ἄλλη καί ὅταν χάσει καί αὐτή, συνεχίζει ἡ πρώτη ἀπό τό σημεῖο πού σταμάτησε. Κερδίζει όποια κάνει τά περισσότερα γυριά.

Μέ τόν ἴδιο τρόπο παίζουν καί μέ τούς δεκατρεῖς βόλους. Τότε τους πιάνουν ἓνα-ἓνα, δύο-δύο, τρεῖς-τρεῖς, τέσσερις-τέσσερις, πέντε-πέντε-δύο, ἔξι-ἔξι. Στό τόπι, στά πεντόβολα, στόν κουτσό, ὅταν μιά παίζει συνέχεια, χωρίς νά χάνει, ἡ ἄλλη τῆς τραγουδᾶ:

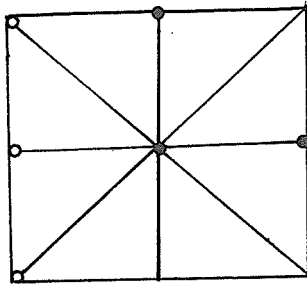
«Ἦρθε ἡ Μαρία ἀπό τή χάση
κι ἔφερε τό χάσει, χάσει.
Παναγιά μου καί νά χάσει» ἢ
«Ἀντρολίβανο βαστῶ

Χάσε σύ νά παίξω γώ».

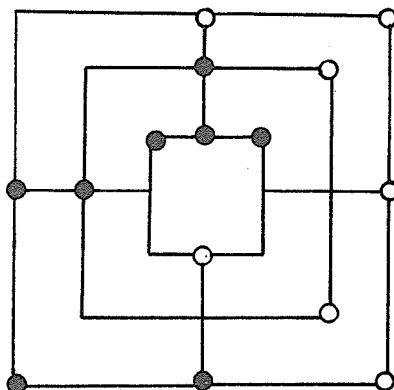
Μέ δύο βόλους κάνουμε καί ένα άλλο παιχνίδι επιδεξιότητας. Τούς κρατούμε στην παλάμη καί τούς πετοῦμε εναλλάξ ψηλά, μιά τόν ένα μιά τόν άλλο, ἐνῶ ταυτόχρονα τούς πιάνουμε μιά τόν ένα μιά τόν άλλο, χωρίς νά τούς σταματήσουμε καθόλου στό χέρι μας. Μετροῦμε πόσες φορές θά κάνει ὁ καθένας.

Τό τρίπετρο

Παίζεται ἀπό δύο παιδιά. Τό καθένα πρέπει νά ἔχει τρία πετράδια ἢ τρία ἄλλα μικρά ἀντικείμενα ὁμοια μεταξύ τους ἀλλά διαφορετικοῦ εἶδους ἢ χρώματος ἀπό τοῦ συντρόφου του. Κάνουμε στό πάτωμα μέ τήν κιμωλία ἢ πάνω σ' ένα χαρτόνι μέ μολύβι ἕνα τετράγωνο καί μέσα φέρουμε τίς διαγωνίες καί τίς κάθετες στό μέσο τῶν πλευρῶν.

Τοποθετοῦμε τά κουμπιά μας, ένα ὁ πρῶτος ένα ὁ δεύτερος, ἕως ὅτου νά τοποθετηθοῦν καί τά τρία στό κέντρο, στίς γωνίες καί στά σημεῖα πού ἡ κάθετη καί ἡ ὀριζόντια συναντοῦν τίς πλευρές. Ὅποιος κατορθώσει νά βάλει τά τρία του κουμπιά στή σειρά, ὅπως δείχνει τό σχῆμα, κάνει ἕνα τριῶδι καί τρώει μιά πέτρα τοῦ ἄλλου. Ὅποιος κάμει τριῶδι, μπορεῖ νά τό ἀνοίγει σέ μιά κίνηση καί νά κλείνει σέ ἄλλη, ἂν ὑπάρχει βέβαια κοντά κενή θέση, τρώγοντας κάθε φορά ἕνα κουμπί τοῦ ἀντιπάλου του. Ἔτσι βγαίνει νικητής. Ἄν δέν κατορθώσει κανένας τό τριῶδι μέ τίς πρῶτες τοποθετήσεις, πράγμα δύσκολο γιατί ὁ ἄλλος παρακολουθεῖ καί τόν ἐμποδίζει, τοποθετώντας ἐνδιάμεσα τά δικά του, προσπαθεῖ νά τό ἐπιτύχει ἔπειτα μέ τίς διάφορες μετακινήσεις, πού ἀρχίζουν μετά τήν τοποθέτηση τῶν κουμπιῶν. Μετακινοῦν διαδοχικά ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλο. Ἡ τέχνη ἔγκειται στό νά μπορέσει κανένας νά κάμει τριῶδι, νά ἐμποδίσαι τόν ἄλλο νά τό ἐπιτύχει, νά τοῦ τό κλείσει, ἂν τό ἔχει φτιάσει, γιά νά μή μπορεῖ νά τό ἀνοιγοκλείνει καί νά τρώει. Ἐφ' ὅσο τό τριῶδι εἶναι κλειστό, οἱ πέτρες του δέν τρώγονται. Πιο δύσκολο εἶναι τό *νιάπετρο*, μέ τρία ὀμόκεντρα τετράγωνα καί ἐννέα κουμπιά γιά τόν καθένα.

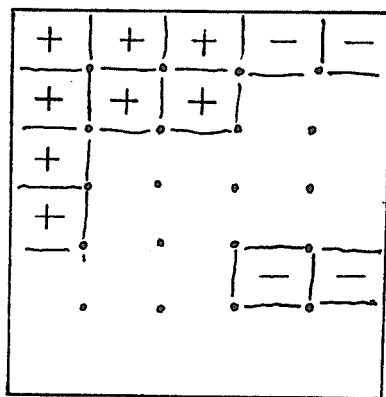

Παίζεται με τόν ίδιο τρόπο. Έδω ό καθένας προσπαθεί νά κάνει τό τριώδι «δίπορτο», δηλ. κοντά στό πρώτο, παράλληλα ή κάθετα, νά έχει δύο άλλα κουμπιά. Έτσι κάθε φορά πού μετακινεί ένα του πρώτου τριωδιού, κλείνει δεύτερο και τρώει ένα του αντιπάλου του. Καί τά δύο παιχνίδια άκονίζουν τό μυαλό, γιατί οι παίχτες πρέπει νά προνοούν, νά προβλέπουν κινήσεις, νά κάνουν τοπικούς συνδυασμούς, νά παρακολουθούν άγρυπνα τίς κινήσεις του συντρόφου τους. Όποιος κερδίσει κάθε φορά, τοποθετεί στό έπόμενο παιχνίδι πρώτος.

Ένα άλλο ήρεμο παιχνίδι πού άπαιτεί προσοχή, παρατηρητικότητα και πρόβλεψη είναι και τό παρακάτω:

Ίχνογραφούμε στό χαρτί ένα τετράγωνο και μέσα σημειώνουμε τελείες στή σειρά, οριζόντια και κάθετα. Οι δύο πού παίζουν τραβούν γραμμές ανάμεσα σέ δύο τελείες, ό ένας μετά τόν άλλον, σέ όποιο σημείο θέλει ό καθένας.

Έκείνος πού, όταν έρθει ή σειρά του νά τραβήξει, κλείνει τετράγωνο, γράφει μέσα ένα σταυρό και συνεχίζει έφόσον έχει τήν δυνατότητα νά κλείνει τετράγωνα και νά χαράζει σταυρούς. Αν και ό δεύτερος κλείσει, χαράζει μέσα μιά παύλα - ή ένα ο, γιά νά διακρίνεται από του πρώτου. Κερδίζει όποιος κλείσει τά περισσότερα τετράγωνα.

Τό μαντήλι

Παίζεται από πολλά παιδιά και στό υπαιθρο και σέ κλειστό χῶρο, ἄν εἶναι μεγάλος. Τά παιδιά κάθονται σταυροπόδι σέ κύκλο στό πάτωμα. Ἔνα εἶναι ὄρθιο, βαστᾷ τό μαντήλι μέ μιά γωνιά δεμένη κόμπο και γυρίζει γύρω ἀπό τόν κύκλο ἐξωτερικά, βουβά ἢ ἐπαναλαμβάνοντας ρυθμικά:

*«Πουλῶ χαλουβά,
ζυγίζω μίαν ὀκά
Πουλῶ χαλουβά,
ζυγίζω μίαν ὀκά».*

Ξαφνικά σκύβει, ἀφήνει τό μαντήλι πίσω ἀπό κάποιο παιδί, πού συνήθως δέν τό ἀντιλαμβάνεται και συνεχίζει ἀδιάφορο τό γύρο του. Τά ἀπέναντι πού βλέπουν ἀρχίζουν νά φωνάζουν: — Φοῦρνος καίγεται — Ὅσα ὑποψιάζονται κάτι, ἀπλώνουν πίσω τά χέρια τους, χωρίς νά γυρίσουν τό κεφάλι και ψάχνουν νά βροῦν τό μαντήλι. Ἐκεῖνο πού θά τό βρεῖ, σηκώνεται και τρέχει γύρω, ἐνῶ τό πρῶτο ὄρθιο κάθεται στή θέση του. Ἄν δέν τό βρεῖ ἢ δέν ὑποψιασθεῖ καθόλου ὅτι γι' αὐτό πρόκειται, τό προλαβαίνει τό ὄρθιο, ξαναπιάνει τό μαντήλι και τό κτυπᾷ μέ τόν κόμπο, ἐνῶ κι αὐτό τώρα σηκώνεται, τρέχουν και οἱ δύο γύρω ἀπό τόν κύκλο, ἕως ὅτου τό ἀπρόσεχτο νά καθίσει στή θέση του. Τό παιχνίδι συνεχίζεται.

Τά καντούνια

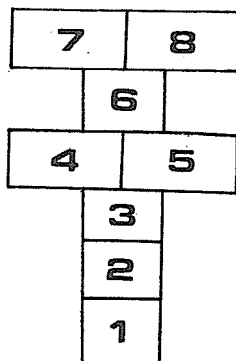
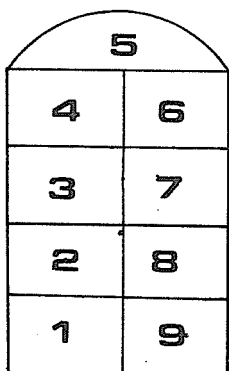
Τά ἀναφέραμε στήν προηγούμενη περιγραφή παιχνιδιῶν στό υπαιθρο. Ὅταν τά παιδιά εἶναι μόνο πέντε μποροῦν νά τό παίξουν και σέ κλειστό χῶρο μέ τά τέσσερα «καντούνια» τῆς αἴθουσας. Ἡ ὀνομασία δείχνει ὅτι ἴσως ἔτσι νά ξεκίνησε τό παιχνίδι. Οἱ παίχτες πιάνουν κύκλο, γυρίζουν και τραγουδοῦν.

«Γυρίσετε πουλάκια μου, νά βρεῖτε τά καντούνια σας».

Ὁ πιό βραδυκίνητος μένει στή μέση χωρίς καντούνι. Γιά νά γίνουν οἱ ἀλλαγές καντουγιῶν λένε κάθε φορά: — «Ἐψι μιά, ἔψι δύο, Ἐψι τρεῖς». — και ξεκινοῦν.

Ὁ κουτσός

Εἶναι ἕνα παιχνίδι πού παίζεται παντοῦ μέ πολλές παραλλαγές, ἔξω ἢ και μέσα στό σπίτι, ὅπου κάναμε τά σχέδια μέ τήν κιμαλία στό σανιδένιο ἢ στό τσιμεντένιο πάτωμα. Στή Νίσυρο παίξαμε τίς πόρτες και τήν καρδιά.

Παίζουν δυό ή τρία παιδιά. Τό καθένα κρατᾶ ἓνα «*βαστρί*» (ἐπίπεδο κομμάτι ἀπό κάποιο κεραμικό σπασμένο) ἢ μιᾶ ἐπίπεδη πέτρα ὄχι βαριά. Ὅταν ἔρθει ἡ σειρά του, ρίχνει στό πρῶτο σκαλί καί μέ κουτσό τό σπρώχνει διαδοχικά μέ τό πόδι του στά ἄλλα, ἕως ὅτου τό βγάλει ἀπό τό ἔνατο, ἀλλά χάνει ἂν τό *βαστρί* ἢ τό ἴδιο πατήσῃ γραμμή. Ὅταν φθάσει στό πέμπτο (στίς πόρτες) πατάει καί τά δυό πόδια καί ξεκουράζεται, πρὶν συνεχίσει τῆ δευτέρῃ πλευρά.

Ἐπειτα τό ρίχνει στό δεύτερο, τρίτο, τέταρτο κλπ. ἕως ὅτου νά τά τελειώσει ὅλα. Τό ἴδιο ἀρχίζει πάντα τόν κουτσό ἀπό τό πρῶτο. Σέ δεύτερη φάση τοποθετεῖ τό *βαστρί* στό πάνω μέρος τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ, μέ τά δάχτυλα τεντωμένα καί περνᾶ ὅλα τά σκαλιά μέ κουτσό. Προσέχει νά μή πέσει τό *βαστρί*. Στήν ἐξοδο τό πετᾶ ψηλά, γυρίζει τό χέρι καί τό πιάνει στήν παλάμη. Σέ τρίτη φάση κάνει τό ἴδιο μέ τό πόδι. Τοποθετεῖ τό *βαστρί* πάνω στό δεξιό πόδι καί τό πιάνει μέ τό χέρι. Σέ τέταρτη φάση, χωρίς πιά νά πετάξῃ τό *βαστρί*, μέ τά μάτια κλειστά πρέπει νά περπατήσῃ ἀπό τό πρῶτο στό ἔνατο. Συνεχῶς ἐρωτᾶ: «Πατῶ; πατῶ; πατῶ;» Ἄν πατήσῃ γραμμή, χάνει. Ὅταν φθάσει στό 5ο, ἀνοίγει τά μάτια καί προσανατολίζεται γιά τήν ἐξοδο ἀπό τό ἔνατο. Ὅταν τελειώσει χωρίς νά χάσει, γυρίζει τίς πλάτες πρὸς τίς πόρτες, ρίχνει τό *βαστρί* του σέ κάποιο σκαλί πάνω ἀπό τό κεφάλι του καί ὅπου πέσει (ὄχι σέ γραμμή) γράφει τό ὄνομά του. Ἐκεῖ στό ἐξῆς στέκει καί μέ τά δυό πόδια, ξεκουράζεται καί ἀνοίγει τά μάτια του. Οἱ ἄλλοι πρέπει νά τό πηδήσουν κουτσαίνοντας, ὅταν παίξουν, καί δέν ρίχνουν τό *βαστρί* τους μέσα. Μέ τόν ἴδιο τρόπο παίζουμε καί τήν καρδιά. Στά σκαλιά 4-5 καί 7-8 πατοῦμε καί τά δυό πόδια ἓνα στό καθένα. Στά 7-8 κάνουμε στροφή μέ ἓνα πήδημα. *Καρδιά* ὀνομάζεται ἀπό τό ἕκτο σκαλί πού εἶναι περίπου στή μέση τοῦ σχήματος, ὅπως ἡ καρδιά στό σῶμα.

Γύρω-γύρω όλοι (για μικρά παιδιά)

Παίζεται στό ύπαιθρο καί μέσα στό σπίτι. Τά παιδιά πίνονται σε κύκλο. Στή μέση στέκει ένα: Γυρίζουν γύρω καί τραγουδούν:

*«Γύρω, γύρω όλοι,
στή μέση ό Μανώλης.
Χέρια πόδια στή γραμμή,
όλοι κάθονται στή γή».*

Καθίζουν κάτω όλοι σταυροπόδι.
Έπειτα σηκώνονται καί ξαναρχίζουν.

Ή μπερλίνα

Παίζεται από μεγαλύτερα κορίτσια. Όρίζεται ή μάνα τοῦ παιχνιδιού καί ποιό θά μπει κάτω, πού απομακρύνεται από τήν ομάδα. Τά υπόλοιπα, ένα-ένα μέ τή σειρά, λένε στή μάνα παινέματα ή κατηγορίες γι' αυτό. Έκείνη τοῦ τά ἀναφέρει ἀνώνυμα, όταν ἐπιστρέψει. Τοῦ διηγείται ὅτι ἐπῆγε σε κάποιο μέρος καί ἄκουσε νά λένε γι' αυτό τό καί τό. Τό κορίτσι ἀκούει ὅλα προσεκτικά, ἐπισημαίνει ὅ,τι τοῦ κάνει τή μεγαλύτερη ἐντύπωση καί πρέπει νά μαντέψει ποιό τό εἶπε. Ἄν πετύχει, καθίζει στήν ομάδα καί βγαίνει ἔξω ἐκείνο πού τό εἶπε.

Χρειάζεται προσοχή καί χιοῦμορ ἀπό τά παιδιά πού παίζουν, γιά νά προκαλοῦν τό γέλιο χωρίς νά θίγουν.

Γιάντες

Σάν παιχνίδια μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε καί τά διάφορα στοιχήματα.

Ἐνα τέτοιο εἶναι τό «γιάντες».

Οἱ παίχτες εἶναι δύο. Παίρνουν ένα κόκκαλο ὀρνιθας ή ἀρνιοῦ, πού ἔχει σχῆμα «V». Τό κρατοῦν ἀπό τό ένα σκέλος ὁ καθένας καί τραβοῦν. Ὅταν σπάσει, λένε «γιάντες» καί συμφωνοῦν ὅποιος χάσει νά δώσει ὀρισμένο πράγμα στόν ἄλλο.

Στό ἐξῆς ὁ καθένας προσπαθεῖ νά ἐπιτύχει τόν ἄλλο ἀφηρημένο, γιά νά τοῦ δώσει ένα ὀποιοδήποτε ἀντικείμενο στό χέρι. Ἄν αὐτός θυμηθεῖ τό στοιχημα καί πει «τό ξέρω» πρὶν τό πιάσει, τήν γλυτώνει. Διαφορετικά ὁ ἄλλος τοῦ λέει «γιάντες». Ἄπό τήν ἀρχή ὀρίζουν πόσες «γιάντες» θά κάμουν. Κερδίζει ὀποιος τίς κάμει στόν ἄλλο.

Τό στοιχημα μπορεῖ νά ἰσχύσει γιά πολύ καιρό, ἔως ὅτου ἕνας ἀπό τοῦς δύο νικήσει.

Οί κουμπάρες

Ήταν γιά μᾶς τό πιό ἀγαπημένο παιχνίδι καί μέσα καί ἔξω ἀπό τό σπίτι. Μέ κιμωλία ἢ μέ διάφορα ἀντικείμενα ξεχωρίζαμε τά σπίτια μας στούς κλειστούς χώρους, μέ πέτρες στό ὑπαιθρο. Τά στολιζαμε μέ λογιῶ λογιῶ μικροπραγματάκια. Ἀπαραίτητες βέβαια οἱ «πάννενες» κοῦτσες, πού μᾶς ἔφτιαχναν ἀπό ὕφασμα, ζωγράφιζαν τά πρόσωπα, τούς ἔβαζαν καί μαλλιά. Καμμιά φορά εἶχαμε μικρά πήλινα τσουκάλια, *φουβουδάκια*, «*λαϊνάκια*» καί ψευτομαγειρεῦαμε κανένα φαγητό, πού κενώναμε ὕστερα σέ πήλινα «*τσανακάκια*».

Μέ τά παιχνίδια αὐτά γειμίζαμε τίς ἐλεύθερες ὥρες μας, ὄχι μόνο τά βράδια, ἀλλά καί κάθε φορά πού ὁ καιρός δέν μᾶς ἀφηνε νά βγοῦμε στά «*πλάια*» καί στούς δρόμους, ν' ἀναστατώσουμε τή γειτονιά μέ τίς φωνές μας καί τά τρεξίματά μας. Ὅταν ὁ καιρός ἦταν καλός, ποιός ἔμεινε στό σπίτι; Ἄνδρες καί γυναῖκες γύριζαν τό ἀπόγευμα ἀπό τά χωράφια κουρασμένοι καί κάθιζαν ἔξω ἀπό τήν πόρτα τους, στά κατώφλια καί στίς πεζοῦλες νά γειτονέσουν.

Οἱ ἄνδρες, ἂν δέν πήγαιναν στά καφενεῖα νά πάρουν τόν ἀργιλέ τους, εἶχαν δίπλα τους «*τό χαραπούλι*» μέ τήν «*κουκχουζίνα*», τά σύκα καί τό «*κουκχουμάρι*» μέ τό νερό, σκεπασμένο μέ μιά «*κουκχουνάρα*», πού τίς φρόντιζαν ἀπό τό Γιαλί, ἢ μέ ἓνα σφουγγαράκι.

Οἱ νοικοκυρές ἀνάλογα μέ τήν ἐποχή κοπάνιζαν, «*ξερράπιζαν*» τά «*φασούλια*», τά ρεβύθια, ἢ ξεφλούδιζαν τ' ἀμύγδαλα. Καθάριζαν τ' «*ἀγραμύθια*», τά «*λαψανιδόσταχα*», τά σεῦκλα ἢ τίς «*κράμπες*», κοσκίνιζαν τό σιτάρι ἢ τό κριθάρι γιά νά τό ἀλέσουν καί οἱ κοπέλες βοηθοῦσαν ἢ κεντοῦσαν τά προικιά τους.

Οἱ ὄρνιθες ἔβοσκαν ἀμέριμνες κι εὐχαριστημένες τούς ἀχρηστους σπόρους, πού ἔριχναν οἱ νοικοκυρές καί οἱ «*γάττες*» ἀναπαυόντουσαν μέ μακαριότητα.

Νά ὁμως πού ξαφνικά ξεχυνόμασταν σά σίφουνας στό πλάι ἢ στό «*ρυμῆδι*», «*κατσουλώναμε*» στά «*ρούτσουνα*», ξεκουφαίναμε τούς ἀνθρώπους, παρασέρναμε ἐκεῖ πού «*λεβίζαμε*» τίς ὄρνιθες, πού τρομαγμένες πετοῦσαν δεξιὰ-ἀριστερά κακαρίζοντας, ἐνῶ κάποια νοικοκυρά «*πηχισμένη*» ξεφώνιζε:

— «ὦχου κακόν πού τόπαθα. Μοῦ ξενέρισαν τ' ἀδιαλόιστα τίς ὄρνιθές μου. Ἄλιμένετε νά σᾶς μαντατέψω στό δάσκαλο. Γιάντα-ἐν πάτε στή φάμπρικα νά παίζετε».

Τό καλοκαίρι γιά νά μή μᾶς ἐνοχλοῦν καί γιά νά μή ἐνοχλοῦμε, παίζαμε τίς κουμπάρες ἢ τόν κρυφτό σ' ἓνα χωράφι, κάτω ἀπό ἓνα «*ἔλυθα*», πού ἦταν κοντά στά σπίτια μας. Ὅταν μᾶς κεντοῦσαν οἱ «*τσουκνοῦδες*», ψάχναμε νά βροῦμε κανένα φύλλο «*μολόχας*». Τρίβαμε τό ἐρεθισμένο σημεῖο καί λέγαμε:

«*Ἔβγα τσουκνοῦδα*

Ξμπα μολόχα
Έβγα τσουκνούδα
Ξμπα μολόχα».

έως ότου τό μαλακτικό ύγρό της νά μᾶς άπαλύνει τόν πόνο.

Οί σχέσεις μας μέ τίς νοικοκυρές κάποτε ήταν πολύ καλές. Τίς βοηθούσαμε όταν κοπάνιζαν καί «ζερράπιζαν» στό πλάι τά είσοδήματα τόν Ίούνιο, είδικά τά δσπρια καί τά λουμπούνια, γιά νά μᾶς δώσουν τίς ρίζες γιά τό φανό τῆς γειτονιάς.

Πολλά παιχνίδια όπαιθρου περιγράψαμε στόν VI τόμο τών «Νισυριακῶν» (1978). Συνεχίζουμε τήν περιγραφή.

Ἡ κυρά Πινακωτή

Ἡ κυρά Πινακωτή κάθεται πάνω σέ μιά μεγάλη πέτρα ἤ σέ μιά πεζούλα. Πάνω της κάθεται ένα παιδί, πάνω του άλλο καί οὕτω καθ' ἑξῆς: Ἔρχεται ό άπεσταλμένος τοῦ Βασιλιᾶ καί τῆς λέει στό αὐτί:

«Ἦ κυρά Πινακωτή...

Γύρισ' από τ' άλλο αὐτί».

Αὐτό επαναλαμβάνεται τρεῖς φορές από τό ένα αὐτί στό άλλο καί έπειτα ἡ Πινακωτή έρωτᾶ:

- Ὡρίστε. Εἶντα(ν) πού θέλεις.

- Εἶπε μου ό βασιλιάς νά μοῦ δώσεις τό πió καλό σου άρνί.

- Πάρε το.

Ἐπεσταλμένος μυρίζει όλα τά παιδιά:

- Ἰσσικα - Πφούφου.

Καί παίρνει όποιο τοῦ άρέσει.

Ἐ διάλογος επαναλαμβάνεται έως ότου νά μείνει μόνο ένα άρνί. Τότε ἡ Πινακωτή άπαντᾶ:

- Δέ σοῦ τό δίνω, μά τόν Ἰη Κωνσταντίνο. Ἔνα τό ἴχω. Μέ χτενίζει, μέ ψειρίζει.

Ἐπεσταλμένος ζητᾶ νά δεῖ τό ψείρισμα.

Τό παιδί ψειρίζει τῆ μάνα του, πού σέ λίγο άποκοιμείται. Τότε τό άρπάζει καί φεύγει. Ὁταν ἡ Πινακωτή ξυπνήσει, καταλαβαίνει τί έγινε, σηκώνεται καί κυνηγᾶ μέ κουτσό τά παιδιά γιά νά πιάσει τό άρνί της. Ὁποιο πιάσει γίνεται Πινακωτή.

Περνᾶ-περνᾶ ἡ μέλισσα

Τό παίζουν συνήθως κορίτσια.

Τά δύο μεγαλύτερα στέκουν άντικριστά καί κρατιοῦνται από τά χέρια ψηλά σηκωμένα, ώστε νά σχηματίζουν καμάρα. Ὁλα τ' άλλα πιάνονται τό ένα από τῆ μέση τοῦ άλλου, ώστε νά σχηματίζουν άλυσίδα πίσω από τό

μεγαλύτερο. Περνώντας κάτω από την καμάρα των χειρών των πρώτων τραγουδιών:

«Περνᾶ περνᾶ ἡ μέλισσα
μέ τᾶ μελισσόπουλα
καί μέ τᾶ κλωσσόπουλα.
Κάτω εἰς τᾶ πράσα
ἄλογον ἐπιάσαν.
Μήτ' ἐγώ, μήτ' ἐσύ
μήτ' ὁ μπάρμπα ζίζικας.
Ζίζικας ἐλάλησε
μαύρη ρόγα ὄρα) γιάλισε.
Μαύρη καί φαρμακερή
Τσάκα τό χρυσό πουλί».

Ἐδῶ τᾶ τεντωμένα μπράτσα χαμηλώνουν καί πιάνουν ὁποιο παιδί τύχει.

Τά ἄλλα φεύγουν καί οἱ δύο μάνες πού ἔχουν δώσει προηγουμένως στόν ἑαυτό τους μυστικά ψευδώνυμα (δνόματα λουλουδιῶν, φρούτων, πουλιῶν κλπ.) ρωτοῦν τό πιασμένο παιδί:

— Τί σ' ἀρέσει, τό τριαντάφυλλο γιά τό γαρύφαλλο;

Ἀνάλογα μέ τήν ἀπάντηση πηγαίνει πίσω ἀπό τή μιά ἢ τήν ἄλλη μάνα.

Ὄταν πιασθοῦν ὅλα τᾶ παιδιά, σχηματίζονται δύο ἀλυσίδες πίσω ἀπό τίς δύο μάνες, πού στό τέλος στέκουν ἀντικριστά πάνω σέ δύο γραμμές καί τραβιοῦνται, ἔως ὅτου ἡ μιά ἀλυσίδα νά τραβήξει τήν ἄλλη.

ἌΟ τσόπαπας

Χαράσσονται δύο παράλληλες γραμμές σέ ἀπόσταση ἕνα, ἐνάμισι μέτρο.

Τά παιδιά χωρισμένα σέ δύο ὁμάδες τοποθετοῦνται πάνω στίς δύο γραμμές, ἡ κάθε ὁμάδα στή δική της. Τά ἀπέναντι μέλη τῆς μιᾶς καί τῆς ἄλλης ὁμάδας πιάνονται ἀπό τᾶ χέρια καί προσπαθεῖ τό ἕνα νά τραβήξει τό ἄλλο. Τά τραβηγμένα στέκουν πίσω ἀπό τούς νικητές. Ἡ ὁμάδα ποί τράβηξε τᾶ περισσότερα εἶναι ἡ νικήτρια.

Τά πουλιά

Καπου στέκει ἡ μάνα τοῦ παιχνιδιοῦ καί ἀπέναντι, σέ ἀπόσταση, συγκεντρωμένα τᾶ παιδιά (πουλιά).

Κάθε φορά ξεχωρίζει ἕνα παιδί καί τᾶ ἄλλα τοῦ φωνάζουν:

«Μιά κι ἄλᾶργα

*Δυό κι ἀλάργα
τρεις καί τό πουλί στη μάνα».*

Τό πουλί τρέχει νά πάει στη μάνα, ἐνῶ τά ἄλλα τό κυνηγοῦν. Ἐάν τό πιάσουν, ἐπαναλαμβάνει. Ἐάν ὄχι, μένει μέ τή μάνα καί μπαίνει κάτω ἄλλο.

Τά ποντίκια

Διαλέγονται πολλές ἐπίπεδες πέτρες καί στηρίζονται ἡ μιὰ πάνω στήν ἄλλη. Τό κάθε παιδί ἔχει μιὰ «σαμάδα» (ἐπίπεδη πέτρα) καί τή ρίχνει μέ τή σειρά του προσπαθώντας νά ρίξει κάτω ὅσο περισσότερες πέτρες μπορεῖ. Ἐπειτα τρέχει καί τίς ξαναστήνει γιά νά συνεχίσουν ἄλλοι.

Κλέφτες καί κλουζήδες

Εἶναι παραλλαγή τοῦ κρυφτοῦ. Παίζεται συνήθως ἀπό ἀγόρια σέ πολύ ἐκτεταμένο χῶρο. Οἱ παίχτες χωρίζονται σέ κλέφτες καί κλουζήδες. Οἱ πρῶτοι κρύβονται καί οἱ ἄλλοι προσπαθοῦν νά τοῦς ἀνακαλύψουν. Ὅταν τό ἐπιτύχουν, ἀλλάζει ὁ ρόλος τῶν ομάδων.

Τά κόζαλα

Τό κάθε παιδί βαστᾶ ἀπό ἕνα σανίδι, πού στήν ἄκρη του ἔχει σχηματίσει μιὰ λαβή. Ἐνα παιδί εἶναι κάτω καί βαστᾶ μιὰ κουβαρίστρα ἢ μιὰ κουκουνάρα, πού προσπαθεῖ νά τή βάλει μέσα σ' ἕνα λακκάκι, ἐνῶ τά ἄλλα μέ τά σανίδια τό ἐμποδίζουν. Ἐάν κατορθώσει νά τή βάλει μέσα, παίρνει τό σανίδι του πρῶτο καί προσπαθεῖ νά τήν πετάξει μακριά. Παίζει δεύτερο ἐκεῖνο πού ἔχει τό πιό μακρὺ σανίδι. Προσπαθεῖ ἀπό τό λάκκο νά ρίξει τό σανίδι του καί νά «κανεψοῦ» τήν κουβαρίστρα. Ἐάν ἐπιτύχει αὐτό, παίζουν τά ἄλλα ὅλα συνέχεια μέ τήν σειρά τους. Ὅσα δέν «κανεψοῦν», μένουν στήν πάντα καί ἀφοῦ τελειώσουν ὅλα, ξαναδοκιμάζουν αὐτά, ἕως ὅτου νά μείνει ἕνα ἀποτυχημένο, πού θά μπεῖ κάτω νά βάλει τήν κουβαρίστρα στή θέση της.

Ἐάν τό πρῶτο δέν κατορθώσει νά τή βάλει μέσα στό λακκάκι ἀλλά βρεθεῖ κάποιο καί τοῦ τήν πετάξει μακριά μέ τό σανίδι του, πρέπει νά «λεβίσει» νά τό πιάσει ἐνῶ ἡ κουβαρίστρα εἶναι ἀκόμη ζωντανή, δηλαδή σέ κίνηση. Τό πιασμένο μπαίνει κάτω. Ἐάν δέν τό πιάσει, τή φέρνει πίσω καί ἀρχίζει ἀπό τήν ἀρχή.

Ἐδῶ ἀφορμὴ εὐκολη γιά τσακωμό, γιατί τό πιασμένο πολλές φορές διαμαρτύρεται:

- «Δέν ἦτο ζωντανή πού μ' ἐπιασες».

Τό ψόφιο κρέας

Ένα παιδί κάθεται στη μέση πάνω σε μιά πέτρα και κρατά ένα σχοινί δύο μέτρων. Τήν άκρια του βαστά ένα άλλο και γυρίζει γύρω του, ενώ τα υπόλοιπα κτυπούν αυτό που κάθεται στην πέτρα. "Όποιο πιάσει ο «βλεπιός» τήν. άρα που κτυπά, μπαίνει κάτω, δηλαδή κάθεται στη μέση.

Τό προζύμι

Δύο παιδιά μπαίνουν μέσα σ' ένα ήμικύκλιο χαραγμένο κοντά στον τοίχο. Τό ένα βγαίνει έξω κουτσαίνοντας και τά υπόλοιπα προσπαθούν νά τό κάμουν νά πατήσει τό πόδι του κάτω, πρίν τ' άγγίξει. "Όποιο πιάσει ο κουτσός, μπαίνει κάτω. Τό άλλο που είναι στό ήμικύκλιο τό υποστηρίζει, γιά νά μήν πατήσει τό πόδι του, κουτσαίνοντας κι αυτό.

Έφτάπετρο

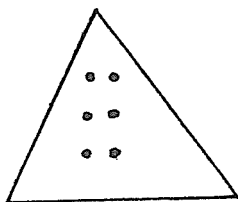
Παίζεται από πολλά άτομα. Έη όνομασία του προέρχεται από τίς έπτά πέτρες — έπίπεδες — που άποτελοούν τό στόχο του παιχνιδιού. Έη πρώτη πέτρα πάνω στην όποία στηρίζονται οί υπόλοιπες έξι, λέγεται «μάνα».

Τά παιδιά στηρίζουν τίς πέτρες τή μιά πάνω στην άλλη και χωρίζονται σε δύο ομάδες — ίσος άριθμός παιχτών —. Έη μιά ομάδα παίρνει θέση πίσω άκριβώς από τίς πέτρες, ή άλλη έχει ένα μικρό μπαλάκι και ένας-ένας παίχτης μέ τή σειρά τό ρίχνει τρεις φορές προσπαθώντας νά πετάξει κάτω τίς έπτά πέτρες. "Αν τό καταφέρει, τήν μπάλα τήν παίρνει ή ομάδα που βρίσκεται πίσω από τίς πέτρες και άρχίζει νά κυνηγά γιά νά χτυπήσει τούς αντίπαλους. Έο σκοπός τών αντιπάλων τώρα είναι άφ' ενός νά μή κτυπηθοούν, γιατί βγαίνουν από τό παιχνίδι, άφ' έτέρου νά στηρίξουν και πάλι τίς πέτρες, όποτε και κερδίζεται τό παιχνίδι. Οί ομάδες έπειτα αλλάζουν θέση και τό παιχνίδι συνεχίζεται.

Τρίγωνο

Έο άριθμός τών παιχτών που παίρνουν μέρος δέν είναι μεγάλος αλλά όχι και καθορισμένος. Έη όνομασία προέρχεται από ένα τρίγωνο που χαράζουν τά παιδιά στό χώμα.

Μέσα σ' αυτό τοποθετοούν από μιά «μπίλια» — βόλο — τό καθένα, αλλά σε ζευγάρια.

Οι ομάδες είναι δύο, και ό κάθε παίχτης παίρνει στο χέρι του μια μπίλια, τήν όποία ρίχνει σέ μια όρισμένη γραμμή, πού έχει χαραχτεί στο χώμα. Αρχίζει νά παίξει πρώτος αυτός, πού ή μπίλια του βρίσκεται πιο κοντά στή γραμμή και έπειτα οι υπόλοιποι μέ τόν ίδιο τρόπο. Ο παίχτης προσπαθει νά χτυπήσει τίς μπίλιες και νά τίς βγάλει έξω από τό τρίγωνο. "Αν βγάλει μια, τήν παίρνει και συνεχίζει νά παίξει. "Αν δέν βγάλει, παίξει ό επόμενος... "Αν βγάλει κι αυτός, προσπαθει νά χτυπήσει τήν μπίλια του άλλου, κι αν τά καταφέρει, του παίρνει τήν μπίλια πού κρατά. Τέλος νικητής βγαίνει όποιος μαζεύει όλες τίς μπίλιες.

Γκέο-βαγκέο

Τά παιδιά χωρίζονται σέ δύο ομάδες. Τά μέλη τής κάθε ομάδας παίζουν σέ μια γραμμή και δένουν τά χέρια σταυρωτά. Έτσι σχηματίζονται δύο παράλληλες άντιμέτωπες γραμμές σέ απόσταση ώς 10 μέτρων.

"Όλα μαζί τά παιδιά τής μιάς ομάδας, όπως κρατιούνται από τά χέρια προχωρούν πρós τήν άλλη και τραγουδούν:

«Ένα λευκό κρομμύδι γκέο-βαγκέο

ένα λευκό κρομμύδι τζέο-φρατζέο».

Άφοϋ έπιστρέψει ή α' ομάδα στή θέση της, ξεκινά ή β' ομάδα πάλι πρós τά εμπρός τραγουδώντας:

«Και τί θέ νά τό κάμεις γκέο-βαγκέο

και τί θέ νά τό κάμεις τζέο-φρατζέο».

"Έτσι προχωρώντας έναλλάξ ή μια πρós τήν άλλη τραγουδούν:

α': *«Θέλω νά τό παντρέψω γκέο-βαγκέο*

θέλω νά τό παντρέψω τζέο-φρατζέο».

β': *«Και ποιά 'ναι πού του δίνεις γκέο-βαγκέο*

και ποιά 'ναι πού του δίνεις τζέο-φρατζέο».

α': *«Του δίνω τήν κυρά μου γκέο-βαγκέο*

του δίνω τήν κυρά μου τζέο-φρατζέο».

β': *«Και ποιά είναι ή κυρά σου γκέο-βαγκέο*

και ποιά είναι ή κυρά σου τζέο-φρατζέο».

α': *«'Η κυρά μου είναι ή Άννα γκέο-βαγκέο*

ή κυρά μου είναι ή Άννα τζέο-φρατζέο».

'Η Άννα φεύγει από τήν β' ομάδα και πηγαίνει στήν α'
Τά πήγαιν' έλα συνεχίζονται καθώς και τό τραγούδι.

α': *«Σās πήραμε sās πήραμε μιά δμορφη κοπέλα».*

β': *«Μās πήρατε mās πήρατε μιά παλιοκατσιβέλα».*

α': *«Σās πήραμε sās πήραμε φλουρί κωνσταντινάτο».*

β': *«Μās πήρατε mās πήρατε βαρέλι δίχως πάτο».*

Προσδιορισμός άρχηγού

Στον VI τῶν «Νισυριακῶν» (1978) ἀναφέραμε μερικούς τρόπους γιά τόν ὄρισμό τοῦ ἀρχηγοῦ, τῆς μάνας τοῦ παιχνιδιοῦ, τοῦ προσώπου πού θά παίζει ἕνα ἰδιαίτερο ρόλο, πού θά εἶναι κάτω. Πολύ πρωτότυπος εἶναι ὁ ἀκόλουθος:

Ἄκουμποῦν ὄλοι τά χέρια τους μέ τήν παλάμη κάτω, κάπως σέ κύκλο καί ἕνας προσωρινός ἀρχηγός τά τσιμπᾷ ἕνα ἕνα μέ τή σειρά καί λέει:

*«Τσίμπι τσίμπι τόν ἀθθό
τόν ἀθθό τό σταυρωτό
πού τσιμποῦν οἱ ἀραοί (ἢ οἱ οὐρανοί = οἱ γερανοί)
καί βγαίνουν οἱ ἀγγέλοι.
Ξύπνα κυρά θάλασσα
νά δεῖς τήν πρωτοκόρη σου».*

(Ἐδῶ νομίζουμε ὅτι ὑπάρχει συνέχεια ἀλλά δέν κατορθώσαμε νά τή βροῦμε).

Σ' ὅποιον τελειώσει ὁ στίχος μπαίνει κάτω ἢ γίνεται μάνα τοῦ παιχνιδιοῦ.

Ἴσως οἱ στίχοι αὐτοί ν' ἀποτελοῦν καί ἀνεξάρτητο παιχνίδι μέ τέλος σάν τήν *κουκλουμάρα*. Κάποιο πρόσωπο στή Νίσυρο εἶπε ὅτι καί οἱ στίχοι αὐτοί τελειώνουν, ὅπως στή *κουκλουμάρα* μέ τά ἐξῆς λόγια:

*«Ἦ μουρέ, μουρέ κουτσέ
ὀπούβρεις φῶλα, φῶλεψε».*

Σάν νά ἔχω κάποια ἀμυδρή ἀνάμνηση ὅτι ἔτσι τό παίξαμε τά βράδια καθισμένοι γύρω ἀπό τό τραπέζι.

Ἄλλοι στίχοι ὄρισμοῦ ἀρχηγοῦ εἶναι:

*«Ἄνοιξέ μου κι ἦρτα
κι ἔφερά σου σπέρτα
ν' ἀνάψεις τή φωτιά σου
νά βράσουν τά παιδιά σου».*

Χωρισμός τῶν παιδιῶν σέ ὀμάδες

Γίνεται κατά βούληση. Ἄν παρουσιασθοῦν δυσκολίες, μπαίνουν ὄλα τά παιδιά στή σειρά τυχαῖα καί ἀρχίζει ἡ ἀρίθμηση. Σέ ὄσους τύχει μονός ἀριθμός πηγαίνουν στή μιά ὀμάδα, σέ ὄσους τύχει ζυγός στήν ἄλλη. Ἡ ἐπαναλαμβάνονται πολλές φορές οἱ παραπάνω στίχοι. Σ' ὄποιον τελειώσουν πηγαίνει ἐναλλάξ στή μιά ἢ ἄλλη ὀμάδα.

Ἄναφέραμε στό VI τόμο πῶς ὀρίζεται, ποιά ὀμάδα ἀρχίζει πρώτη.

Ἄλλος τρόπος εἶναι ὁ ἐξῆς:

Ὁ προσωρινὸς ἀρχηγὸς κλείνει στὴ φούχτα τοῦ ἕνα ἀντικείμενο καὶ τεντώνει μπροστά καὶ τὰ δύο χέρια κλειστά, πού τὰ πιάνουν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ομάδων. Παίζει πρώτη ἢ παίρνει τὸν καλύτερο ρόλο ἢ ομάδα πού ὁ ἀρχηγὸς τῆς πιάνει τὸ χέρι μὲ τὸ ἀντικείμενο. Ἡ ὁ ἀρχηγὸς κλείνει στὴ φούχτα τοῦ μικρὰ ἀντικείμενα καὶ ρωτᾷ:

— Μονά ἢ ζυγά; — Ἀπαντοῦν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ομάδων. Κερδίζει ὁποῖος μαντέψει σωστά.

Τρόπος ψυχαγωγίας μικρῶν παιδιῶν

Ἡ Νισυριά μὲ τὸ ποιητικὸ τῆς δαιμόνιο ἤξερε νὰ διασκεδάζει πρωτότυπα τὰ μικρὰ παιδιά, νὰ τὰ μερώνει, ὅταν ἔκλαιγαν, καὶ πιστεύω πὼς ἀκόμη τὸ κάνει.

Ποιὸς δὲν θυμᾶται τὸν ἑαυτό του καθισμένο στὸν πῖθ ζηλευτὸ θρόνο, στά γόνατα τῆς μητέρας ἢ τῆς μάμμης, πού μὲ τὸ τρυφερό στοργικὸ τῆς χέρι ἀγγίζοντας διαδοχικά, χᾶδι ἀγγελικὸ, «τό σάουνο», τὴ μύτη, τὰ μάτια, τὸ μέτωπό του, ἔλεγε ρυθμικά:

«Ἐδῶ θά κάτσει τὸ πουλί.
Ἐδῶ θά κελαδήσει.
Ἐδῶ θά κάμει τὴ φωλιά.
Ἐδῶ θά κουτσουλήσει.»

Ἦ

«Σαουνάς,
ψωμοφᾶς,
μουσταφᾶς,
δύο τρυπιά,
δύο φεγγάρια,
δύο σπαθιά (ἢ δύο γατάνια),
κουτρομπᾶς.»

Καὶ κτυποῦσε μὲ τὴν παλάμη τὸ κούτελο ἐνῶ κι ὀι δύο ξεσπούσαμε
στά γέλια;

Ἦ

Περπατώντας ἐλαφρά τὰ δάκτυλα στό σῶμα μας ἀπὸ τὰ πόδια πρὸς τὰ
πάνω:

«Πᾶει ὁ λαγὸς νὰ πιεῖ νερο,
στῆς Μαρίας τὸ λαιμό.»

Ἦ

Τὸ ἴδιο δρομολόγιο μὲ τὰ λόγια:

— Καουράκι-καουράκι-καουράκι (καβουράκι, γιατί τὸ χέρι προχω-
ροῦσε μὲ τὰ δάκτυλα σάν τὸν κάβουρα).

Καί κάτι ακόμη πού θυμίζει τίς σχέσεις τοῦ νησιοῦ μας μέ τήν Ὀδησσό.

Πόσες φορές δέν μᾶς ἔκαναν κούνια στά γόνατά τους τραγουδώντας:

« Ἴσα γιά λέσα.

Νά πᾶμε στήν Ὀντέσα.

Νά φέρομε λαδάκι.

Νά τρίψομε τή γάτα,

καί τά γατόπουλα.

Κι' ὅσο μᾶς πομείνει,

τοῦ Γιώργου μας τά μαουλάκια».

Παιχνίδι διασκεδαστικό γιά μωρά παιδιά εἶναι ὁ φουρνος.

Ὁ ἐνήλικος πού θέλει νά ψυχαγωγήσει ἕνα μικρό παιδί, σχηματίζει μέ τά χέρια του ἕνα εἶδος κλουβιοῦ: παλάμες ἀνοιχτές μέ δάχτυλα τεντωμένα ἀντικριστά ἐνωμένα. Τό παιδάκι πλησιάζοντας τό χεράκι του, στό κατώτερο ἀνοιγμα τῶν χεριῶν τοῦ πρώτου (πάνω ἀπό τά μικρά δάχτυλα), ρωτᾷ:

— Ἐχεις φωτιά;

— Ὁχι, μπορεῖ ν' ἀπαντήσει αὐτός, ὅποτε τό παιδάκι συνεχίζει στό ἐπόμενο ἀνοιγμα μέ τήν ἴδια ἐρώτηση, ἕως ὅτου νά λάβει τήν ἀπάντηση:

— Ἰνναί, - ἔμπα μέσα.

— Ἀμμέ ἴντα(ν), πού μαυρίζει μέσα.

— Τό κουλουκάκι μου.

— Ἀμμ' ἐ δαγκᾷ.

— Ὁχι.

Τό παιδί ξεθαρρεῦει, βάζει μέσα τό δάχτυλο πού ὁ μέγας τοῦ σφίγγει καί φωνάζει:

— Γάβ-γάβ-γάβ. —

Μέ τί παίζαμε

Στά παιδικά μας χρόνια δέν ὑπῆρχαν στή Νίσυρο ἔτοιμα παιχνίδια. Ἀκόμα καί τίς πάπφες (τόπια), κάποτε μᾶς ἔφτιαχναν οἱ μεγάλοι ἀπό ὕψασμα.

Λαχταρούσαμε νά ἔρθει κάποιος συγγενής μας ἀπό τήν Ἀμερική, νά μᾶς δώσει τσιγλες καί φουσκες. Τό εἶχαμε καμάρι νά παίξουμε μέ μιᾷ χρωματιστή φούσκα ἀμερικάνικη.

Περιμέναμε τά χοιροσφάγια γιά νά μᾶς δώσουν τή φούσκα, πού βρίσκεται στήν κοιλιά τοῦ χοίρου. Δέναμε τό στόμιό της σ' ἕνα καλαμάκι καί τή φουσκώναμε. Φουσκωμένη τήν παίζαμε σάν τόπι.

Ἐνῶ τά κορίτσια ἔφτιαχναν τίς «κοῦτσες» μέ πανιά, τ' ἀγόρια δούλευαν μέ μανία γιά νά σκαρώσουν μικρά καί μεγάλα καϊκία ἀπό τενεκέ, τ' ἀρμάτωναν καί διασκεδάζαν ταξιδεύοντάς τα στήν παραλία,

δεμένα μ' ἓνα σπάγγο, γιά νά μὴν τὰ πάρει ἡ θάλασσα.

Ἡ καλαντήρα

Εἶναι χαρακτηριστικό νισύρικο παιχνίδι. Γιά νά γίνει χρειάζεται ἓνα μεγάλο καρφί, δύο βαλάνια καί «σπάχος».

Μέ τό καρφί ξεκουφαίνομε τό μεγαλύτερο βαλάνι τρυπώντας το ἀπό τό πλάι καί στή μέση πάνω καί κάτω. Περνοῦμε τό καρφί ἀπό τίς δύο τρύπες κάθετα¹ πρὸς τό μεγαλύτερο ἄξονα τοῦ βαλανιοῦ. Τό μικρό βαλάνι, τό πουλί, τό καρφώνουμε στήν κάτω ἄκρη τοῦ καρφιοῦ. Πρὶν τό καρφώσομε, στερεώνουμε τή μιὰ ἄκρη τοῦ σπάχου μέσα στό βαλάνι, σπρώχνοντας τή μέ τό καρφί. Ἐπειτα τὸν τυλίγουμε γύρω ἀπὸ αὐτό καί περισσότερο στό πάνω του μέρος καί βγάζουμε τήν ἄλλη του ἄκρια ἀπὸ τήν πλαϊνὴ τρύπα. Τή δένουμε πάνω σ' ἓνα ξυλαράκι γιά νά τή βαστοῦμε πιὸ εὐκόλα. Κάθε φορά πού τραβοῦμε τό «σπάχο», ξετυλίγεται, ἐνῶ τό καρφί περιστρέφεται μέ ἓνα χαρακτηριστικό θόρυβο. Ἐτσι διασκεδάσαμε τυλίγοντας καί ξετυλίγοντας τό σπάχο. Ὅταν τό παίζουμε, τό κρατοῦμε ἀπὸ τό μεγάλο βαλάνι.

Ἡ ὀνομασία εἶναι ἀπὸ τή μεγάλη καλαντήρα πού κρατοῦν οἱ μαθητές τοῦ σχολείου, ὅταν τό Σάββατο τοῦ Λαζάρου γυρίζουν τοὺς δρόμους καί τὰ σπίτια τραγουδώντας τή «Βηθανία». Καί ἡ μεγάλη καλαντήρα (ἀπὸ τὰ «Κάλαντα») ἔχει ἓνα ἄξονα κατακόρυφο μέ ἓνα πουλάκι ἐπάνω, πού περιστρέφεται μέ τὸν ἴδιο χαρακτηριστικό θόρυβο (γρ-γρ-γρ—), ἀλλά πιὸ δυνατό, ὅταν τραβοῦμε τό σπάχο πού εἶναι δεμένος ἐπάνω.

*«Θά πάω στό Παλιόκαστρο,
Θά πάω στή Σωτήρα.
Νᾶβρω βαλάνια ἔμορφα,
νά κάμω καλαντήρα».*

λέει ὁ Χρῆστος Πατρῆκης στό ποίημά του «Νοσταλγία», δημοσιευμένο στὸν III τόμο τῶν «Νισυριακῶν».

Ἔτσι ὅλα αὐτὰ τὰ παιχνίδια γύμναζαν τό σῶμα μας, μᾶς ψυχαγωγῶσαν ἐνεργητικά, μᾶς ἔτρεφαν τή φαντασία καί τό συναίσθημα, μᾶς ἐτοίμαζαν γιά τήν κοινωνική συνεργασία, μᾶς ἔνωσαν μέ σφιχτούς δεσμούς φιλίας καί ἀγάπης γιά τό νησί μας καί τοὺς ἀνθρώπους του. —

Παίζουν καί οἱ μεγάλοι

Ἐνας ἱερέας Αἰγύπτιος εἶπε στό Σόλωνα:

«Ἔ Σόλων, Σόλων, Ἕλληγες ἀεὶ παῖδες ἐστε». — Πλάτωνος, Τίμαιος 22 Β-С-. Τό χαρακτηριστικό αὐτό εἶναι πολὺ ἔντονο στό Νισύριο, πού ἔχει πάντα μιὰ παιδιὰστική διάθεση. Ἴσως γι' αὐτό μᾶς λένε οἱ ἄλλοι Δωδεκανήσιοι «λαφρόπετρες».

Είναι ως ἐπί τό πλεῖστον εὐθυμος, αἰσιόδοξος, τοῦ ἀρέσει νά παίξει, νά παίξει καί μέ τίς λέξεις, νά πειράζει, νά «πηχίζει». Ἡ διάθεση του αὐτή ἢ παιδιάστικη, συνδυασμένη μέ τόν ποιητικό του οἶστρο, γίνεται ἔξυπνο ἀστεῖο, γίνεται στίχος σκωπτικός, γίνεται σάτιρα. Δέν ἀργεῖ νά «γιουτίζει» τά λόγια, ὅταν καυγαδίζει, γιά νά κοροϊδέψει, νά βρῖσει, νά ἀποστομώσει.

Ἄλλωστε ὁ Γερμανός ποιητής SCHILLER ἀνάπτυξε ὀλόκληρη θεωρία γιά τή συγγένεια παιχνιδιοῦ καί τέχνης, πού πρῶτος ὁ Πλάτων εἶχε παρατηρήσει. Ὁ SCHILLER λέγει ὅτι στόν ἄνθρωπο ὑπάρχουν δύο ὀρμές πού ἀλληλοσυγκρούονται: οἱ αἰσθησιακές ἐπιθυμίες καί ὁ λόγος. Μόνο μέ τήν πρώτη ὁ ἄνθρωπος γίνεται τρομερά ἐγωϊστής. Μόνο μέ τή δεύτερη καταντᾷ ἀσκητής. Καί οἱ δύο εἶναι κάποτε ἀπάνθρωπες.

Μόνο ὅταν ἀλληλομεταγγίζονται φιλικά, προκύπτει ὁ πραγματικός ἄνθρωπος. Αὐτό ἐπιτυγχάνεται στό παιχνίδι, πού δέν ἐπιδιώκει κανένα ἐγωϊστικό σκοπό, ἀλλά τείνει πρός τό ὠραῖο. Ἔτσι τά πηδήματα τοῦ πρωτόγονου ἔγιναν ρυθμικές κινήσεις, χορός, καί οἱ ἄγριες φωνές τραγούδι. Παιχνίδι καί τέχνη εἶναι ἐλευθερωτικές δραστηριότητες τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ SPENCER πάλι προεκτείνει τήν πλατωνική θέση καί ὑποστηρίζει ὅτι ἡ τέχνη εἶναι παιδιά τοῦ πνευματικοῦ βίου.

Ἡ νισύρικη λαογραφική παράδοση εἶναι πλούσια σέ τέτοιου εἴδους παιχνιδιάρικες ποιητικές δημιουργίες. Ἀκολουθοῦν μερικά παραδείγματα.

Εἶπαν τή Τσατσαρῶνιανα «καμήλα», ἐπειδή ἦταν πολύ ἀψηλῆ. Ἡ ἀπάντησι δέν ἀργησε:

«Ἐγώ κι ἄν εἶμαι ἀψηλῆ
καί μοιάζω σάν καμήλα,
δέν κάνω ἀγαπητικούς
σαρανταδυό τό μήνα».

Κάποτε οἱ Λαγκαδιώτισσες καί οἱ Ποταμιώτισσες εἶχαν διαφορές. Οἱ τελευταῖες καυχήθηκαν ὅτι ἦταν μεγαλύτερες νοικοκυρές, δηλαδή εἶχαν περισσότερα καί καλύτερα χωράφια. Καί οἱ πρῶτες:

«Μικρά ἴναι τά καράβια μας
μά εἶν' ἀρματωμένα
κι ἐμεῖς τά διαφεντεύουμε
καλά, αἰγουρεμένα».

— Ὑπαιγιμός ὅτι οἱ γυναῖκες τοῦ Ποταμοῦ ἦταν σπάταλες καί ἔκαναν χρέη. —

«Ἐλάτε νά μαέψουμε
βοῦδιές ἀφ' τό Λαγκάδι,
νά στείλουμε στόν Ποταμό,
νά κάμουν κοκκινάδι».

Κι ἕνας γέρος ἀπ' τόν Ποταμό πού τ' ἄκουσε:

«Ἀφήστε νά τίς στείλουνι
κι ἐγώ θά τίς ἐγκρύψω.
Σάν ἔρτουσι στόν Ποταμό,

τά μούτρα τους θά τρίψω».

Ἡ Ἀσημένη τοῦ Ἀποστολίδη εἶδε κάποτε νά τιμοῦν ἓνα Νισυρίο πού κατά τή γνώμη της δέν ἀξίζει. Ἡ στενοχώρια της ἔγινε στίχος σκωπτικός:

*«Κάπου καί κάπου νά βρεθεῖ
χοίρου μαλλί μετάξι,
τῶν ἀπανθρώπων τά παιδιά
νάχουν τιμὴ καί τάξη».*

Ἡ Ἄννα Μαστρογιάννη Ζησιμοπούλου — Σούραινα — εἶδε κάποια νά περνᾶ μπροστά ἀπό τό σπίτι της μέ ὀμπρέλα. Γέλασε εἰρωνικά καί εἶπε:

*«Μὴ μοῦ πολυχαδεύγεσαι
τοῦ χαδεμοῦ δέν' εἶσαι
καί τό χωριό μας εἶ μικρό
καί ξέρω τίνος εἶσαι».*

Κι ὅταν ἔβλεπε καμμιά νά κάνει λουσα χωρίς ν' ἀξίζει ἔλεγε:

*«Ἐπῆα καί ἀρώτησα
καί ἔμαθα καί μούπαν:
Ἐπόληση δέν ἔχουσι
τά ὄμορφα τά ροῦχα».*

Ἐνα λαϊκό τετράστιχο πού λέγεται σέ περίπτωση κλοπῆς:

*«Ὡ κυράτσα Φετεκοῦ,
ἦρτε τό πουλί μ' ἀτοῦ;
ἦρτε κι ἕκαμά το κάτω
καί περνᾶ κουροῦν' ἀρπᾶ το».*

Ὅταν πέθανε ἡ Καλή τοῦ Λαδεροῦ ἐπῆγαν νά ξενυχτήσουν στό σπίτι της ἡ Μαριά τοῦ Παύλου μέ ἄλλες γυναῖκες. Κάθισαν γύρω ἀπό τή νεκρή καί εἶπαν τά μοιρολόγια τους.

Κάποια στιγμή ἡ Μαριά τοῦ Παύλου μισοκοιμήθηκε. Ὅταν ξύπνησε, εἶπε:

*«Καλάκαμες καί πέθανες,
ἀγαπητή μου φίλη,
κι ἐπῆρα τίς παντόφλες σου,
πῆρα καί τό μαντήλι».*

Ἡ Μαριά τοῦ Κατσομάτη ἦταν τύπος Νισυριάς πού μιλοῦσε μέ στίχους καί τῆς ἄρσαν τὰ χωρατά. Κάποτε γειτόνευε στῆς Μαρίας τοῦ Συρνιώτη καί διηγότανε:

Δέν τόξερα πῶς ἐκατέβαζα. Μιά μέρα θερίζαμε καί μοῦ εἶπε μιά:

*«Χαρά σέ σέ μωρή Μαριά,
χαρά στό ριζικό σου.
Ὁ βασιλιάς τοῦ τόπου μας
εἶναι συμπέθερός σου».*

Καί ἔτσιδὰ μοῦρτε καί τῆς ἀπάντησα:

«Συμπέθερός μου βασιλιάς
κι οὐλο τόν κόσμο ῥίξει(ὀρίζει)
κι ὅ,τι κι ἄν λέει γίνεται
κι ὅ,τι κι ἄν διορίζει .

Συμπέθερός μου βασιλιάς
γαμπροί του νεῖ(εῖναι) πασάδες.

Οἱ γιοί του νεῖ γραμματικοί
κι οἱ κόρες του φρεγάδες».

Ἔτσι ἀνακάλυψε τό ποιητικό της τάλαντο.

Μιά μέρα περνοῦσε ἀπό τόν Ποταμό, ὅπου καθόταν στό καφενεῖο ὁ Παπαμανώλης μέ ξένους ἐπίσημους. Ὅταν τήν εἶδε, τῆς φώναξε: «Συμπεθέρα, ἔλα νά σέ κεράσω».

Ἐκείνη πῆγε κοντά καί μόλις τή σύστησε στούς ξένους, τοῦ εἶπε:

«Ράλληδες καί Ζανάρδηδες
κι ὅσοι ῥτοῦν ἀφ' τά ξένα
πρός χάρη σου, συμπέθερε,
μέ χαιρετοῦν κι ἐμένα.

Ράλληδες καί Ζανάρδηδες
κι ὅσοι ῥτουν μέ παπόρι
ρωτοῦσι ποιοί ν' οἱ συγγενεῖς
κι οἱ κόρες τοῦ Μανώλη».

Ἐνα πρωί τοῦ δεκαπενταύγουστου ξεκίνησε γιά τό Ἄργος. Ἡ Ἄννα τοῦ Σκαντάλιου τῆς παράγγειλε νά πεῖ στόν ἄντρα της, πού ἦταν πολλές μέρες «ζώμονος», νά «ἔρτει πιά» στό σπίτι.

Μόλις ἐφθασε ἔκανε τήν παραγγελιά:

- «Στέλλει σου ἡ γυναίκα σου
χαρτί καί χαρτουλλάδι
καί γράφει τό πανώγραμμο
νά πᾶς ἐμπρός τό βράδι».

- «Στέλλει μου ἡ γυναίκα μου
χαρτί καί χαρτουλλάδι,
ἀμμέ δέν ἔκαμε φαί
νά βάλει μέσα λάδι».

- «Σάν πᾶς ἐμπρός καί ἄ σέ δεῖ,
τότε ἄ σέ φροντίσει,
νά κάμει ὄμορφο φαί
γιά νά σ' εὐχαριστήσῃ».

Ὅταν πέθανε ὁ Μανώλης ὁ Κατσιματίδης, μαζί μέ τάλλα μοιρολόγια τοῦ εἶπε καί τά ἑξῆς:

«Μήν τό χολιάς Μανώλη μου
πού θάμπεις μέσ στό μνημα,
γλήγορη θ' ἀκλουθήσουνε
Ἄντωνης καί Ἡλίας».

(Δηλαδή τ' ἀδέλφια του πού ἦσαν πιά γερασμένοι).

Μιά μέρα περνώντας από την πόρτα της Μαρίας του Συρνιώτη ανέβηκε τά σκαλάκια κι άρχισε νά φωνάζει θυμωμένη:

- «ΉΩ Ρηγιώ, ώ Ρηγιώ».

- «Είντα μού 'χεις Μαριά».

«έν έκανε νά μού πεις πώς δέ μασούν τά φάρμακα, μόνο έμάσησα τά κινίνα πού μούδωκεν ό Στέργιος γιά τό λαιμό μου και πρικάθηκα».

Όταν πέρασαν τά χρόνια κι άρχισε νά γερνά, έλεγε πώς βαρέθηκε νά «περετά» τόν άντρα της και ήθελε νά τόν παντρέψει. Τόν έλεγε Μπάρβα, γιατί έτσι τό φώναζαν όλοι.

Όταν πέθανε ή Άννα του Μπρούζου, ήταν μιά μέρα στό σπίτι της και πήγε και ή Καλίτσα του Γιώργου γιά νά συλλυπηθεί. Σέ λίγο ή Μαριά τής λέει:

«ΉΩ Καλίτσα, πάρτον, κόρη μου, τόν Μπάρβα κι είναι καλός άθροπος. Όμορφα θά περάσεις».

Του έκαμε και προικοσύμφωνο, γιά νάναι έτοιμος γιά τό γάμο:

«Άφηστε με γιά νά σκεφτώ

ώσπου νά τά συντάξω

κι όπουχω άχλαδόκαμπο

θέλ' ά του τόν έγράψω.

Γράφω τούς κάμπους του Ραμου

τούς κάμπους του Μουλούδι.

Γράφω και τά λακκώματα

στου Δάλη τό Πεζούλι.

Γράφω και στό Παλιόκαστρο

ανάμισι κομμάτι,

πούχει μέσα μιάν άγρεληά

κι έναν άστιβουδάκι.

Είς τόν Άρκήν τό λάκκωμα,

στίς Μέσες τό χωράφι

θά γράψω 'γώ στόν Μπάρβα μου

γιά τήν δική του άγάπη».

Τά χωράφια πού αναφέρει άνήκαν στή Μαρία του Συρνιώτη και sé άλλες φιλενάδες της. Όταν τά έλεγε αυτά, ό άντρας της της φώναζε:

«Πάψε πιό, παλλαβιασμένη πούλλα».

Κι εκείνη:

«Πάψε σύ, άζινόστελλο».

Όλα αυτά βέβαια χωρατά. Στην πραγματικότητα περνούσαν πολú καλά.

Ό άντρας της είχε δυό κόρες από τόν πρώτο του γάμο στήν Καρδάμενα. Έκει τόν φώναζαν «Μάστορη» επειδή ήτανε παπουτσής.

Όταν παντρευόταν ή πρώτη του κόρη, επήγαν μέ τή Μαριά, πού τραγουδούσε συνέχεια και έλεγε μεταξύ των άλλων, όπως συνηθίζουν στή Νίσυρο, νάρτει ή καλομάνια της από τόν Άδη νά τή δει νύφη.

Κάποιος Καρδαμιώτης είπε στους διπλανούς του:

«Καί τί θά κάμει ἡ Μαστόρισσα σάν ἔρτει ἡ πρώτη γυναίκα τοῦ Μάστορη ἀπό τόν Ἄδη;».

Κι αὐτή πού τ' ἄκουσε ἀπάντησε:

«Ἄς ἔρτ' ἡ καλομένα της
ἀπό τόν μαῦρον Ἄδη
καί πάω ἔγώ στό σπίτι μου
μέ γέλια μέ καμάρι.
Ἄς ἔρτ' ἡ καλομένα τους
μήν εἶν' ὀρφανεμένα
καί πάω ἔγώ στό σπίτι μου
πολύ φχαριστημένα».

Ἡ ἴδια διηγίontan τό ἐξῆς περιστατικό τῆς νεαρῆς τῆς ἡλικίας:
Βρισκόταν στήν Ἀνατολή μέ τόν πατέρα της, πού ἦταν ἐπιστάτης
στά κτήματα τοῦ Μαγκλῆ. Εἶχε πάει σ' ἓνα κοντινό χῶριό γιά νά τῆς
δώσουν τή ζάχαρη, πού εἶχε στείλει ὁ Μαγκλῆς ἀπό τήν Κάλυμνο.

Ἐπιστρέφοντας περνοῦσε παραλιακά καί εἶδε στή θάλασσα πάνω σέ
μιά πέτρα μιά «πατελίδα». Πού ν' ἀφήσει τό σακκούλι μέ τή ζάχαρη γιά
νά βγάλει τήν πατελίδα; Νά τήν ἀφήσει πάνω στήν «κουρκούλα», ἐφοβήθη
νά μή γλυστρήσει καί πέσει καί χυθεῖ. Ἐπροτίμησε νά τό βάλει μέσα στό
«λαντί» μπροστά στήν πατελίδα.

Ἀφοῦ ἔβγαλε καί ἔφαγε τήν πατελίδα, πῆγε νά πιάσει τή ζάχαρη,
ἀμμ' ἐν εἶχε μείνει οὔτε ἡ μισή. Τή λυπήθηκε πού ἔσταζε γλυκό ζουμί,
σῆκωσε τό σακκούλι ψηλά κι ἔβαλε ἀπό κάτω τό στόμά της γιά νά
πηγαίνει μέσα, «ἀμμ' ἐνεούλιασε». Τό πῆρε κι ἔφυγε. Ὅταν ἔφθασε στό
σπίτι καί διηγήθηκε στόν πατέρα της τό κἀτόρθωμά της, τῆς εἶπε:

«Τώρα τί νά σέ κάμω; Νά σέ δεῖρω;».

Εἶναι πολλά τά ἀστεῖα ἀνέκδοτα στή Νίσυρο. Ἄς τελειώσουμε μέ τό
Σεβδαλή, πού ἤθελε νά διαπιστώσει ἄν ἡ γυναίκα του κι οἱ κόρες του τόν
ἀγαποῦσαν.

Ξάπλωσε κάτω, ἔβαλε ἓνα «κέρενο» σταυρό στά χεῖλη του, ἐσταύρωσε
τά χέρια του καί περίμενε. Ὅταν ἦρθαν οἱ δικοί του, τόν εἶδαν καί ἡ
κόρη του φώναξε:

«Ἦ μά, πέθανε ὁ πατέρας».

Ἐπῆγε κοντά καί ἡ μάνα τόν εἶδε καί εἶπε:

«Μωρή σῶπα, μή φωνάζεις. Ἐλᾶτε πρῶτα νά φᾶμε κι ὕστερα
φωνάζουμε».

Ἐκεῖ πού ἔτρωγαν, σηκώθηκε ὁ Σεβδαλῆς καί τίς ἄρχισε στό ξύλο:

«Ἦ κακό χρόνον νάχετε. Ἐγώ ἐπέθανα καί σεῖς ἐκάτσετε νά φᾶτε;»

Τό σκωπτικό πνεῦμα τοῦ Νισύριου, λόγω τοῦ παιδιάστικου ἀνθρωπο-
κεντρισμοῦ του, στρέφεται καί στά ζῶα, στά ὅποια δανεῖζει ἰδιότητες καί
διαθέσεις ἀνθρώπινες. Πῶς νά μή παραλάβει τήν «κουρούνα» πού τοῦ κάνει
τόσες ζημιές;

«Κρά κουρούνα κουτσοκῶλα,
πέ τ' ἀντρός σου τοῦ Νικόλα

νά σοῦ κάμει πασουμάκια,
ν' ἀνεβαίνεις τὰ σκαλάκια,
νά τσιμπᾶς τὰ βασουλάκια».

Καί τόν κακορρίζικο τόν «κουκχουά», πού κρυμμένος μέσ στα χαλατά τόν ἐνοχλεῖ τίς νύχτες, γιατί ἡ φωνή του εἶναι κακό προσήμαδο;
«Κουκχουά μου τοῦ Πλατύ,
κουκχουά τυρνίκολε.
Πῶς χορεύγει ἡ μάνα σου;
Τούρκικα κι Ἀρμένικα
κι Ἀρμενοπολίτικα».

Στήν προσπάθειά μου νά ὀλοκληρώσω τίς παιδικές μου ἀναμνήσεις μέ βοήθησαν πολλοί:

Ὁ ἀγαπητός δάσκαλός μου Ἀπόστολος Μαστρογιάννης καί ἡ σύζυγός του, ἡ Καλλιόπη Παπάτσου-Σκανδαλίδη, ὁ Δήμαρχος Νισύρου Νικ. Παπάτσος, ἡ Στυλιανή Κέντρη καί οἱ κόρες της Πόπη καί Μιμή, οἱ ἀδελφές Ἰω. Σακλαριδῆ Μαρία καί Πόπη, ὁ Χαράλαμπος Καροῦσος, ὁ Χρήστος Πατρίκης, ἡ Μαρία Συρνωίτη-Βρούζου καί ἡ κόρη της Εἰρήνη, ἡ Εὐαγγελία Θεοδωρίδη-Δοξοπούλου καί ἡ ἀδελφή της Καλλιόπη, ἡ Καλλιόπη Βιολῆ καί ἡ ἀνεψιά της Ἄννα Γιαννάκη-Γιάνναρου. Ἰδιαίτερα ὁ ἀπόφοιτος τῆς Παιδ. Ἀκαδημίας Ρόδου δάσκαλος Δημήτρης Τσουᾶτος. Τούς εὐχαριστῶ.

Λεξιλόγιο

Ἀγραμιθόζουμο = ζουμί ἀπό ἀγγραμίθια, πού κοπανίζουμε καί ρίχνουμε στό ζεστό νερό πρὶν ἀρχίσει νά χοχλάζει. Τό κατεβάζουμε μόλις φουσκώσει. Τά «ἀγγραμίθια» ἢ τὰ «ἀβραβίθια» εἶναι καρπός τῆς ἀβραμιθιάς πού λέγεται καί «τσερεμπελιά» καί «τσικουδιά», δένδρο συγγενικό μέ τῆ φυσιτικιά. Τό ἐπιστημονικό ὄνομα εἶναι *τερέβινθος*.

ἀδιαλόιστα = ἀδιαλόγιστα: ἀσυλλόγιστα, ἄσχεφτα

ἀλιμένω ἢ λιμένω = περιμένο

ἀνεράδες = νεράδες

ἀντρολίβανο = δενδρολίβανο

ἀφιδόκοπα = κομμένα ἀφίδια (ἀχλάδια). Στό Λακκί (κοιλάδα τοῦ ἠφαιστείου) ὑπῆρχαν πολλές ἀχλαδιές. Οἱ Νισυρτές ἔκοβαν στή μέση ἀχλάδια καί τὰ ξέβαιναν τό χειμῶνα.

ἀποῦ-αὐτοῦ = ἐδῶ

βουδιές: ἀκαθαρσίες τοῦ βοδιοῦ

γιουτίζω = ταιριάζω

εἶντα = τί (τί εἶναι τα)

Ελυτθας: ἄλυτθος (ἀρσενική συκιά)

ἰναί = ναί

Ἰσοικας = ἐπιφώνημα πού ἐκφράζει εὐχαρίστηση γιά ἓνα ἄρωμα ἢ γιά ἓνα πάθημα πού ἔπαθε

κάποιος πού μᾶς πείραζε: «Ίστικας, καλά νά πάθει».
κανιέβει = σημαδεύει
καράφα-γαράφα = ειδική φιάλη γιά κρασί
κατσουλώνω = σκαρφαλώνω
κενώνω = ἀδειάζω, σερβίρω
κλουζήδες = αὐτοί πού κυνηγοῦν τούς κλέφτες
κουκλουμάρα = ὀνομασία παιχνιδιού
κουκχουάς = κουκουβάγια
κουκχουζίνα: οἶνοπνευματώδες ποτό ἀπό τά τσίπουρα τῶν σταφυλιῶν - Πρωτόρακο
κουκχούλα = βράχος
κουκχουμάρι = μικρό λαγῆνι
κουλουκάκι = σκυλάκι
κράμπες = ἕνα νισόρικο φυτό φαγώσιμο, ἀπό τήν οἰκογένεια τῶν λαχάνων
λαντί = λακκούβα νεροῦ
λαψανιδόσταχα βλαστάρια τῆς λαψανίδας δηλ. τῆς βρούβας
λεβίζω = τρέχω
μαεύω = μαζεύω
μαντεύω = προδίδω
ξενερίζω = χάνω τά νερά μου, ξεφεύγω ἀπό τήν γειτονιά μου καί δέν μπορῶ νά γυρίσω πίσω.
Λέγεται συνήθως γιά τίς ὄρνιθες.
ξεραρίζω = λιχνίζω τό σιτάρι καί τό κριθάρι
ξώμονος = ξωμάχος = ὁ γεωργός πού μένει τή νύχτα ἔξω στό χωράφι
ὄντάς ἢ ἀντάς = τό πάνω σπίτι, γυναικωνίτης (τούρκικη λέξη)
πηχίζω ἢ πιχίζω = ἐρεθίζω κάποιον, τόν κάνω μέ τή συμπεριφορά μου καί μέ τά λόγια μου νά θυμώσει. Τό γράψαμε μέ η, γιατί, κατόπιν συζητήσεως μέ φιλολόγους, βγάλαμε τό συμπέρασμα ὅτι γίνεται ἀπό τή λέξη πῆχυς πού ἦτο κάποτε ἕνα ἐργαλεῖο βασανισμοῦ. Στήν Ἀκαρνανία ὑπάρχει ἡ ἔκφραση «μου ἔβαλε τόν πῆχυ» δηλ. μέ βασάνισε γιά νά δεχθῶ νά κάμω κάτι, «μου ἔβαλε τό μαχαίρι στό λαιμό», ὅπως λέμε. Μιά ἐκδοχή ὑπάρχει νά γίνεται ἀπό τό ἐπιχίζω=συγχίζω.
προσήμαδο = οἰωνός
πφούφου = ἐπιφώνημα δυσανεσκειίας γιά μή εὐχάριστη ὁσμή.
ρυμήδι = μικρή στενή ρύμη, δρομάκι
ρούτσουνα = βράχοι
στρίγλα = ὑπνοβάτης
χαλατό = ἐρειπωμένο σπίτι
χαραπούλι = φλασκί - Ἡ ξερή νεροκολοκύθα πού τήν κουφαίνουν καί τή χρησιμοποιοῦν γιά φιάλη, συνήθως γιά τήν κουκχουζίνα (τό τσίπουρο).

ΜΙΛΤΙΑΔΗ ΛΟΓΟΘΕΤΗ

ΝΙΣΥΡΙΟΙ ΕΘΕΛΟΝΤΕΣ ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

*Όταν ή 'Ελλάδα τόν 'Οκτώβρη του 1940 μπήκε στο Β' παγκόσμιο πόλεμο, ή Δωδεκάνησος όπως είναι γνωστό βρισκόταν υπό 'Ιταλική κατοχή πολλά χρόνια πριν, από τό 1912 μέ τήν κατάληψη τών νησιών. 'Από τούς Δωδεκανήσιους εκείνοι που ξμειναν στά νησιά διατήρησαν από τίς αρχές κατοχής μιά ιδιότυπη ύπηκοότητα, τή λεγόμενη «δωδεκανησιακή», που τούς εξασφάλιζε μιά «ουδετερότητα» άπέναντι τής μητροπολιτικής 'Ιταλίας και τής 'Ελλάδας άναφορικά μέ τίς στρατιωτικές τούς ύποχρεώσεις, εκείνοι δέ που κατέφυγαν στην ελεύθερη 'Ελλάδα εξακολουθούσαν μετά προτροπή του 'Υπουργείου τών 'Εξωτερικών τής 'Ελλάδας νά διατηρούν τή «δωδεκανησιακή» τούς ύπηκοότητα, για νά μήν άφομοιωθοούν στον έθνικό κορμό και νά εξασφαλίζουν στην Κυβέρνηση έρείσματα στο Δωδεκανησιακό ζήτημα που ήταν άνοικτό. "Ετσι οι Δωδεκανήσιοι, όπου κι αν βρίσκονταν ξμειναν άνοικτοί και μέ τό χαρακτηρισμό αυτό, όσοι γεννήθηκαν πριν από τό 1928, πέρασαν στην έφεδρεία μετά τήν ένσωμάτωση.

* Κάτω λοιπόν από αυτό τό ιδιότυπο νομικό καθεστώς βρέθηκαν οι Δωδεκανήσιοι και βέβαια και οι Νισύριοι, όταν κηρύχτηκε ό Β' παγκόσμιος πόλεμος. Δέν είχαν δηλαδή καμιά νομική ύποχρέωση νά καταταγοούν στο στρατό. 'Ωστόσο αυτό δέν τούς έμπόδισε νά προσφέρουν έθελοντικά τίς ύπηρεσίες τους, τόσο στον 'Ελληνικό Στρατό, όσο και στις Συμμαχικές Δυνάμεις τής Μέσης 'Ανατολής. Βέβαια ύπήρξαν και Νισύριοι που πολέμησαν σαν "Ελληνες ύπήκοοι ή ύπήκοοι συμμαχικών χωρών ('Αμερικής), αλλά γι' αυτούς δέ γίνεται έδω λόγος γιατί ή έρευνά μας άναφέρεται μόνο στους έθελοντές.

* Δύο ήταν λοιπόν τά κέντρα «κατατάξεως» τών έθελοντών Νισυρίων, όπως και τών άλλων Δωδεκανησιών. Τό Σύνταγμα 'Εθελοντών Δωδεκανησιών, που ιδρύθηκε μέ πρωτοβουλία τής Δωδεκανησιακής Νεολαίας 'Αθηνών άμέσως μετά τήν κήρυξη του πολέμου (Νοέμβριο 1940) για τούς Νισύριους που κατοικοΰσαν στην 'Αθήνα και τόν Πειραιά και οι Συμμά-

χικές Δυνάμεις τῆς Μέσης Ἀνατολῆς γιά τούς Νισύριους πού διέφευγαν ἀπό τό νησί μέσω τῶν ἀπέναντι τουρκικῶν ἀκτῶν καί κατευθύνονταν στήν Κύπρο καί τήν Ἀλεξάνδρεια, ὅταν ἄρχισε νά ἀνασυγκροτεῖται ὁ στρατός τῆς Μέσης Ἀνατολῆς κατά τό 1943. Δέν πρόκειται ἐδῶ νά ἐξετάσουμε τή δράση τῶν Νισυρίων στό Σύνταγμα Δωδεκανησίων καί στή Μέση Ἀνατολή. Αὐτό ἴσως γίνει, ὅταν συγκεντρωθεῖ τό ἀπαραίτητο ὑλικό ἀπό τούς ἴδιους τούς πρωταγωνιστές τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων πού ὁ καθένας τους ἔχει καί τήν ἱστορία του. Πρόθεσή μας εἶναι νά διασώσουμε, γιά τόν ἱστορικό ἐρευνητή τουλάχιστο, τά ὀνόματα τῶν ἐθελοντῶν αὐτῶν γιά νά μήν ξεχαστοῦν καί περαστοῦν στήν ἱστορία τοῦ νησιοῦ σάν «ἄγνωστοι στρατιῶτες».

* Δυστυχῶς οἱ ἀρμόδιες Ὑπηρεσίες τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης (Δ/νη Ἱστορίας Στρατοῦ) στίς ὁποῖες ἀπευθυνθήκαμε δέ μπόρεσαν νά μᾶς δώσουν πληροφορίες γιατί τηροῦνται μόνο στοιχεῖα γιά τούς μόνιμους ἀξιωματικούς πού πλαισίωσαν τόσο τό Σύνταγμα Δωδεκανησίων (ὁ Συνταγματάρχης Νικολάου, ὁ Ταγματάρχης Κλαδάκης ἀπό τή Σύμη κ.ἄ.), ὅσο καί τίς Δυνάμεις Μέσης Ἀνατολῆς. Ἔτσι δέν ὑπῆρχε ἄλλη λύση ἀπό τό νά συντάξουμε τούς καταλόγους τῶν ἐθελοντῶν ἀπό πληροφορίες πού θά μᾶς ἔδιναν οἱ ἴδιοι. Ἦταν λοιπόν μιά εὐκαιρία τό περασμένο καλοκαίρι πού πολλοί ἀπό τούς ἐθελοντές αὐτούς βρισκόνταν στό νησί, νά γίνει ἡ προσπάθεια αὐτή.

* Ὁ κατάλογος τῶν Νισυρίων πού κατατάχτηκαν στό Σύνταγμα Δωδεκανησίων ἐγινε μέ τή βοήθεια τῶν Γιώργου Γιαννάκη, Ἐμμ. Κουλάκη, Ἀντώνη Πλυθίδη καί Σταύρου Σκούρτου καί τοῦ ἄλλου καταλόγου μέ τούς ἐθελοντές στίς Δυνάμεις τῆς Μέσης Ἀνατολῆς μέ τή βοήθεια τῶν Μιλτιάδη Κοντοβεροῦ, Χρίστου Ἀρκαμουζή, Κων. Μαντουδάκη, Γιώργου Παπαμάρκου καί Γιώργου Σφακιανοῦ. Οἱ κατάλογοι αὐτοί δημοσιεύονται στή συνέχεια σάν μιά πρώτη καταγραφή στήν προσπάθεια νά συμπληρωθοῦν μέ ἄλλα ὀνόματα, πού τυχόν παραλείφθηκαν, ὥστε νά συνταχθοῦν οἱ ὀριστικοί. (Στήν παρένθεση ἀναφέρονται μέ τά ἀρχικά ὁ τόπος καταγωγῆς: Μ=Μανδράκι, Ν=Νικιά, Ε=Ἐμποριός καί Π=Πάλοι).

Α'. Νισύριοι τοῦ Συντάγματος Ἐθελοντῶν Δωδεκανησίων (1940)

1. Ἀθανασίου Κυριάκος τοῦ Ἀντωνίου (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος
2. Ἀθανασίου Κων/τίνος τοῦ Ἀντωνίου (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος
3. Βασιλάκης Νικόλαος (Μ) ἀπό Τῆλο ἰδ. ὑπάλληλος
4. Βουλαζέρης Γεώργιος τοῦ Δημητρίου (Μ) ξυλουργός
5. Γεωργάκης Παῦλος τοῦ Ἀντωνίου (Μ) ἔμπορος
6. Γεωργιάδης Ἀλέξανδρος τοῦ Χαραλάμπους (Μ) ἀρχιμανδρίτης
7. Γιανιοῦ Παντελής τοῦ Ἰωάννου (Μ) ὑπομηχανικός
8. Γιαννάκης Γεώργιος τοῦ Παναγιώτη (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος

9. Γιαννάκης-Μάρτιν Μιχαήλ τοῦ Παναγιώτη (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος
10. Γιαννακός Ἰωάννης τοῦ Χριστοῦ (Μ) ξενοδοχοὑπάλληλος
11. Καλημέρης Παῦλος (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος
12. Καμαρινός Πασχάλης τοῦ Νικολάου (Μ) περιπτεροῦχος
13. Καρανίκης Γεώργιος τοῦ Ἰωάννου (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος
14. Κατσιματίδης Ἀντώνιος τοῦ Ἰωάννου (Μ) σερβιτόρος
15. Κατσιματίδης Ἄρης τοῦ Ἰωάννου (Μ) τραπεζικός
16. Κατσιματίδης Μιχαήλ τοῦ Ἀντωνίου (Μ) φιλόλογος
17. Καμπαλούρης Νικόλαος τοῦ Βασιλείου (Ν) ἰδ. ὑπάλληλος
18. Κόκκινος Νικόλαος τοῦ Γεωργίου (Ν) ἠλεκτρολόγος
19. Κοντοπαντελής Νικόλαος (Μ) ἀπό Κῶ ἰδ. ὑπάλληλος
20. Κουλάκης Ἐμμανουήλ τοῦ Μιχαήλ (Μ) σερβιτόρος
21. Κώνστας Ἰωάννης τοῦ Ἰακώβου (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος
22. Λαδερός Νικόλαος τοῦ Κων/τινου (Μ) λογιστής
23. Λαμπάδης Γεώργιος τοῦ Δημαρίτου (Μ) δικηγόρος
24. Λυτρωτής Δημήτριος τοῦ Χριστοῦ (Μ) μαραγκός
25. Λυτρωτής Ἐμμανουήλ τοῦ Γεωργίου (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος
26. Μαυρουδής Ἰωάννης τοῦ Κων/τινου (Μ) σερβιτόρος
27. Μίχαλος Μιχαήλ τοῦ Ἰωάννου (Μ) τραπεζικός
28. Μοσχῆς Γεώργιος τοῦ Ἀντωνίου (Ν) ἰδ. ὑπάλληλος
29. Νικητιάδης Ἰωάννης τοῦ Μιλτιάδη (Ν), μαραγκός
30. Οἰκονομίδης Ἀλέξανδρος (Μ) φοιτητής
31. Παντελλίδης Ἰάσων τοῦ Παντελέοντος (Π) ἰδ. ὑπάλληλος
32. Παπακέντρης Κων/τινος τοῦ Γεωργίου (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος
33. Παπάτσος Ἰωάννης τοῦ Μιχαήλ (Μ) φοιτητής
34. Παπάτσος Νικόλαος τοῦ Μιχαήλ (Μ) φοιτητής
35. Παρθενιάδης Νικήτας τοῦ Κων/τινου (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος
36. Πασχαλίδης Ἰάκωβος τοῦ Δημητρίου (Ν) φοιτητής
37. Πληθίδης Ἀντώνιος τοῦ Κων/τινου (Μ) δικηγόρος
38. Πληθίδης Κων/τινος τοῦ Γεωργίου (Μ) φοιτητής
39. Πληθίδης Ἰωάννης τοῦ Γεωργίου (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος
40. Πουράκης Ἰάκωβος τοῦ Γεωργίου (Μ) τραπεζικός
41. Ρουσέττος Δημήτριος τοῦ Ἰωάννου (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος
42. Σακελλαρίδης Κων/νος τοῦ Ὀδυσσεά (Μ) τραπεζικός
43. Σακελλαρίδης Παῦλος τοῦ Ὀδυσσεά (Μ) φοιτητής
44. Σακελλαρίδης Ἀντώνιος τοῦ Νικολάου (Μ) φοιτητής
45. Σαρρῆς Νικόλαος τοῦ Εὐσταθίου (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος
46. Σκοῦρτος Σταῦρος τοῦ Νικολάου (Ν) δικηγόρος
47. Χριστοφόρου Κων/τινος τοῦ Χριστοῦ (Μ) ἰδ. ὑπάλληλος

Β'. Νισύριοι τῶν Δυνάμεων Μέσης Ἀνατολῆς (1943)

1. Ἀρκαμούζης Χρῆστος τοῦ Χαραλάμπους (Μ), Ναυτικό

2. Βογιαζής (Καρπάθιος) Ἐμμανουήλ (Μ), Στρ. Ξηρᾶς
3. Βουτσᾶς Ἀντώνιος τοῦ Κων/τίνου (Μ), Ναυτικό
4. Βρούλλης Χρῖστος τοῦ Δημητρίου (Μ), Ἀεροπορία
5. Γιαννάκης Κων/τίνος τοῦ Παναγιώτη (Μ), Στρ. Ξηρᾶς
6. Δημητριάδης Ἰωάννης τοῦ Κων/τίνου (Ε), Ἀεροπορία
7. Διακογεωργίου Παλαιολόγος τοῦ Ἰωάννου (Ε), Στρ. Ξηρᾶς
8. Διακογιάννης Ἰωάννης τοῦ Σταματιοῦ (Μ), Στρ. Ξηρᾶς
9. Ζαράκης Γεώργιος τοῦ Ἰακώβου (Ε), Στρ. Ξηρᾶς
10. Ζαράκης Δημήτριος τοῦ Σταυριανοῦ (Ε), Στρ. Ξηρᾶς
11. Ζαχαριάδης Ἀντώνιος τοῦ Κων/τίνου (Ν), Στρ. Ξηρᾶς - Ι.Α.
12. Ζερμπίνης Μιχαήλ τοῦ Ἀνδρέα (Π), Ναυτικό
13. Καλαμιᾶς Μιχαήλ τοῦ Καραφύλη (Ε), Στρ. Ξηρᾶς
14. Καλούδης Κων/τίνος τοῦ Βασιλείου (Μ), Ναυτικό
15. Καλυμνίου Νικόλαος τοῦ Δημητρίου (Ε), Ἀεροπορία
16. Καρπαθάκης Νικόλαος (Μ), Ἀεροπορία
17. Καρπαθάκης Κων/τίνος τοῦ Ἀντωνίου (Μ), Στρ. Ξηρᾶς - Ι.Α.
18. Κοντοβερὸς Γεώργιος τοῦ Παύλου (Π), Στρ. Ξηρᾶς - Ι.Α.
19. Κοντοβερὸς Ἰωάννης τοῦ Γεωργίου (Π), Ναυτικό
20. Κοντοβερὸς Μιλτιάδης τοῦ Παύλου (Π), Ναυτικό
21. Κοντοβερὸς Νικόλαος τοῦ Γεωργίου (Π), Ναυτικό
22. Κόκκινος Εὐριπίδης τοῦ Ἠλία (Ν), Ναυτικό
23. Κοντονικολάου Δημοσθένης τοῦ Στρατῆ (Ν), Στρ. Ξηρᾶς - Ι.Α.
24. Κωσταρᾶ Νικόλαος τοῦ Γεωργίου (Ε), Ἀεροπορία
25. Λήμιος Γεώργιος τοῦ Ἐμμανουήλ (Μ), Ἀεροπορία
26. Μαντουδάκης Κων/τίνος τοῦ Ἐμμανουήλ (Μ), Ἀεροπορία
27. Μαστρογιάννης Σταῦρος τοῦ Γεωργίου (Μ), Ναυτικό
28. Μπαρούτης Ἰωάννης (Μ), Στρ. Ξηρᾶς
29. Νέοκες Ζαχαρίας (Μ) ἀπὸ Καρδάμενα, Ναυτικό
30. Νικολόπουλος Σταῦρος τοῦ Ἰωάννου (Μ), Στρ. Ξηρᾶς
31. Ὀκτωινιάδης Γεώργιος (Ε), Ἀεροπορία
32. Παπακέντρης Βασίλειος τοῦ Γεωργίου (Μ), Στρ. Ξηρᾶς
33. Παπαεμμανουήλ (Μαούλης) Μιχαήλ τοῦ Ἀντωνίου (Μ), Ναυτικό
34. Παπαμάρκου Γεώργιος τοῦ Εὐαγγέλου (Μ), Στρ. Ξηρᾶς
35. Παριανὸς Κων/τίνος τοῦ Ἐμμανουήλ (Μ), Στρ. Ξηρᾶς
36. Πατρῆκης Χρῖστος (Μ), Ναυτικό
37. Πατρῆκης Νικόλαος τοῦ Παναγιώτη (Μ), Στρ. Ξηρᾶς
38. Πατρῆκης Στάθης τοῦ Παναγιώτη (Μ), Στρ. Ξηρᾶς
39. Πασχαλάκης Νικόλαος τοῦ Κων/τίνου (Ν), Ναυτικό
40. Πλάκας Κων/τίνος τοῦ Κλεάνθη (Μ), Στρ. Ξηρᾶς
41. Ρουσέττος Γεώργιος τοῦ Ἰωάννου (Μ), Ἀεροπορία
42. Σακελλαρίδης Βασίλειος τοῦ Ἀριστοτέλη (Ν), Ναυτικό
43. Σεβδαλῆς Ἰωάννης τοῦ Νικολάου (Ε), Στρ. Ξηρᾶς - Ι.Α.
44. Σιλβέστρος Μιχαήλ τοῦ Γεωργίου (Ε), Ναυτικό

45. Σταυριανός Ιωάννης τοῦ Ἐμμανουήλ (Μ), Ναυτικό
46. Στρίκκης Ἰάκωβος τοῦ Δημητρίου (Μ), Ἀεροπορία
47. Σφακιανός Γεώργιος τοῦ Κων/τίνου (Μ), Ἀεροπορία
48. Φούγιαξης Γεώργιος τοῦ Κων/τίνου (Ν), Ναυτικό
49. Φραντζής Ἄρης τοῦ Στρατῆ (Μ), Ναυτικό
50. Φραντζής Ἰωάννης τοῦ Κων/τίνου (Μ), Ναυτικό
51. Χαρίτος Δημήτριος τοῦ Κων/τίνου (Μ), Ναυτικό
52. Χαρτοφύλης Γεώργιος (Ν), Ἀεροπορία
53. Χαρτοφύλης Κυριάκος τοῦ Μιχαήλ (Ν), Στρ. Ξηρᾶς

* Ὅπως φαίνεται ἀπό τούς παραπάνω καταλόγους 100 περίπου Νισύριοι κατατάγηκαν ἐθελοντές στόν Ἐθνικό καί Συμμαχικό Στρατό κατά τό Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Γιά ἓνα νησί πού τίς παραμονές τοῦ πολέμου εἶχε λιγότερους ἀπό 3.000 κατοίκους ὁ ἀριθμός εἶναι ἀρκετά ὑψηλός ἄν λάβουμε ὑπόψη ὅτι καί ἄλλοι Νισύριοι τῆς Ἀθήνας - Πειραιᾶ καί τῆς Ἀμερικῆς εἶχαν στρατευθεῖ σάν Ἕλληνες ἢ Ἀμερικανοί ὑπήκοοι. Ἡ παρουσία τους στό Σύνταγμα Δωδεκανησίων πού ἀριθμοῦσε 1200 περίπου ἄνδρες ἦταν ἰδιαίτερα ἐντυπωσιακή. Ὑπάλληλοι, φοιτητές, τεχνίτες, ἐπιστήμονες, ὄλοι τρέξανε νά καταταγοῦν γιά νά βοηθήσουν στήν ἀπελευθέρωση καί τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας τους, τῆς Δωδεκανήσου. Τό Σύνταγμα αὐτό εἶχε κι ἓνα νεκρό Νισύριο, τό Γιώργο Μοσχῆ ἀπό τά Νικιά πού σκοτώθηκε στήν ὑποχώρηση. Ἐκεῖνο ὅμως πού μπορεῖ νά θεωρηθεῖ πῶς χαρακτηριστικό ἦταν ἡ ἀπόφαση τῶν νέων τῆς Νισύρου μέσα στή φωτιά τοῦ πολέμου στό Αἶγαῖο, νά πᾶνε μέ χίλιους κινδύνους νά καταταγοῦν στίς Δυνάμεις τῆς Μέσης Ἀνατολῆς τό 1943. Ἡ τράτα τοῦ Μιλτιάδη Κοντοβεροῦ «Μαρία» μέ τά 30 παληκάρια πού τόλμησαν νά περάσουν στήν ἀπέναντι Τουρκία καί οἱ μεμονωμένοι ψαράδες καί ναυτικοί πού τό «σκάσαν» μέ ψαρόβαρκες, μέσα ἀπό ναρκοπέδια καί γερμανικές περιπολί-ες, ἀποτέλεσαν μάχιμες δυνάμεις τοῦ Στρατοῦ, τῆς Ἀεροπορίας καί τοῦ Ναυτικοῦ στή Μέση Ἀνατολή.

* Δέν εἶναι στίς προθέσεις μας αὐτή τή στιγμή, τό ἐπαναλαμβάνουμε, νά γράψουμε τήν ἱστορία τῶν Νισύριων ἐθελοντῶν κατά τό Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Ἀπλά θέλουμε νά πλησιάσουμε τό θέμα, νά δώσουμε ἓνα πρῶτο προσωρινό κατάλογο τῶν ἐθελοντῶν γιά νά συμπληρωθεῖ ἐνδεχομένως ἀπό τούς ἀναγνώστες τῶν «Νισυριακῶν», καί ταυτόχρονα τήν εὐκαιρία σέ ἄλλους νά προχωρήσουν περισσότερο στή διερεύνηση καί ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων πού συνδέονται μέ τή δράση τῶν ἀπλῶν αὐτῶν ἀνθρώπων. Ἀκόμα κι ἄν δέν γίνει τίποτε ἀπ' αὐτά καί μείνουμε μόνο στά ὀνόματα πού μπορέσαμε νά βροῦμε καί νά δημοσιεύσουμε, νομίζουμε ὅτι κάποια μικρή ἔστω, προσφορά θά ἦταν ἀπό τό δημοσίευμα γιά νά μή ξεχαστοῦν οἱ Νισύριοι αὐτοί ὅπως ξεχάστηκαν καί τόσοι ἄλλοι. Ἴσως μάλιστα νά γίνει ἀφορμή νά τούς θυμηθεῖ καί κάποιος Σύλλογος καί νά τούς τιμήσει μέ κάποιο δίπλωμα ἀπ' αὐτά πού μέ τόση ἀπλοχερία μοιράζονται τελευταῖα.

Μνήμη Νισύρου

Γύρη γλυκιά βροχόσταξε, σά μνήμη' άπ' τάστέρια
κι ήταν δική σου ή θύμηση πού λίγωσε τ' άγέρια.

Κι έγιναν σύννεφα οί καρδιές, και πέφτουν σά βροχούλα
π' άνθίζουν τά γαρύφαλλα και διόσμους στην πεζούλα.

Ψυχή μου, ποδγινες φωληά, μέσ τά γλυκά λημέρια
και sé φιλούν τά πέλαγα, στ' άνέσπερα νυχτέρια.

Μά σάν άστράφτει και βροντά, νάντιλαλείς ψυχή μου
Κι άγρυπνο μάτι στέφανο νά ρίχνεις στό νησί μου.

Θάν οί άγάπες του άγκυρες, πού σπέρνουν τήν πνοή μου
μνήμες, χαρές παιδιάτικες μάγεψαν τή ζωή μου.

Τήν πήραν και τήν σκόρπισαν στά πέρατα του κόσμου
τό φως του δρέπω, μά ρουφά πατρίδα ό λογισμός μου.

Στάδωσα όλα μέσ τή Γη και τό παράπονό μου
αυτό μονάχα κράτησα για πάντα και δικό μου.

Κι ήρθες σά χάδι άνάλαφρο μνήμη κι άπαντοχή μου
σ' άρωμα, πού μαρμάρωσε τήν παιδική ψυχή μου.

"Ομορφη κι όλομόναχη στή μέση του πελάου
Νισυρος μου φτερούγισης τόνειρο πού φυλάω...

Κωστής Γεωργίου Σακλαρίδης

Σημείωση «Νισυριακων». Ο Κωστής Σακλαρίδης γεννήθηκε στο Μαντράκι Νισύρου. Σπούδασε Φυσική στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και Γεωπονική στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης. Μέ την ποίηση άσχολείται από τά νιάτα του και έχει εκδόσει και 4 συλλογές: «Στόες» (1944), «Θυσίες» (1957), «Υπερύπαρξη» (1959), και «Θρύλοι» (1961). Ποιήματά του έχουν δημοσιευθεί σε περιοδικά και άνθολογίες. Αξιόλογο είναι τό συγγραφικό του έργο σε θέματα επιστήμης, έρευνας και στοχασμού όπως: «Τό μηδέν και τό άπειρο», «Τό χωροχρόνο είναι γινόμενο σταθερό», «Ο χρόνος σε θεμελιακή μονάδα του Σύμπαντος» «Έπαρση της Ανθρώπινης Μοίρας» κ.ά.

ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΕΝΤΡΗ

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΑΙ ΕΩΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

ΑΝΤΙ ΓΙΑ ΠΡΟΛΟΓΟ

Γλυκές παιδικές αναμνήσεις, τότε πού κρατώντας ένα μπόγο μέ ιερά άμφια, άκολουθοῦσα τόν ιερέα τοῦ χωριοῦ μου σέ κάποιο ζωκκλήσι γιά νά κάνουμε λειτουργιά, μ' ἔφεραν στήν άπόφαση νά σᾶς ξεναγήσω στά μοναστήρια καί τά ζωκκλήσια τῆς Νισύρου. Καθώς άναμοχλεύω αὐτές μου τίς αναμνήσεις, άνέμελοι δρόμοι μέ κάμουν νά νοιώθω πιό έπιταχτική τήν άνάγκη αὐτῆς μου τῆς έπιστροφῆς καί τῆς ξενάγησης. Γιατί πιστεύω πώς αὐτή ἡ άναδρομή ξεκουράζει τόν άνήσυχο καί βασανισμένο άνθρωπο τῆς βιομηχανοποιημένης ζωῆς, μέσα στή σιωπηλή γαλήνη τῶν φωτεινῶν έργων τῶν περασμένων αἰώνων, πού σάν ἡσυχαστήρια στίς κορφές καί τίς πλαγιές τοῦ νησιοῦ περιμένουν τούς έπισκέπτες τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πάνω στά καταγάλανα νερά τοῦ Αιγαίου πλέει τό ὄμορφο, τό δεντροστολισμένο, τό φτωχό σέ ἔκταση, μά πλούσιο σέ ὄμορφιές καί ἑξάισια βουκολικά τοπία, γεμάτα ποίηση νησί τοῦ Ποσειδῶνα, ἡ Νίσυρος.

Παλιά εἶναι ἡ ιστορία του, γραμμένη άπό τόν Ὅμηρο, τόν Στράβωνα καί τόν Πολύδωρο. Λένε πώς τό νησί αὐτό τό φύτεψε ὁ Ποσειδῶνας, καθώς κυνηγοῦσε τόν γίγαντα Πολυβῶτη. Ἔτσι ἐξηγεῖται καί ἡ ὄνομασία Νίσυρος (νέω+σύρω)¹. Μά ποιός εἶναι ἐκεῖνος, πού δέν ξέρει, πώς τό νησί αὐτό εἶναι γέννημα τοῦ ἡφαιστείου του;

Τό νησί αὐτό πρωτοχαιρετᾶ ὁ ἥλιος, καθώς προβάλλει άπ' τά βουνά τῆς Ἀνατολῆς (Μ. Ἀσίας) καί τελευταῖο τό άποχωρίζεται, καθώς βυθίζε-

---

1. Γ. Παπαδοπούλου. «Γενική Γεωγραφική καί Ιστορική περιγραφή τῆς νήσου Νισύρου», Νίσυρος 1909, σελ. 11.

ται μέσα στο μακρινό ορίζοντα τής Δύσης, χαρίζοντάς του με τίς ακτίνες του τό τελευταίο χάδι, ενώ τά κύματα αφρισμένα παίζουν με τίς πέτρινες ακρογιαλιές του, γλύφοντας τά πόδια του.

Μέσα σ' αυτές τίς φυσικές όμορφιές κάποιες άλλες ζωγραφιές έρχονται νά συμπληρώσουν τό τοπίο διαλαλώντας τίς καλλονές του νησιού, τά μοναστήρια και οί εκκλησιές. Ζωγραφιές, πού μās φέρνουν έποχές θαυμασμού ενός λαού μικρού σέ αριθμό, μά μεγάλου, αναλογικά, στά έργα του.

Κι είναι νά άπορεϊ κανείς πώς σέ τούτο τό μικρό νησί του Αιγαίου μπορεί νά συναντήσει τόσα πολλά έργα πολιτισμού και θαυμαστής πίστης.

Τίς εκκλησιές και τά μοναστήρια αυτού του νησιού θά προσπαθήσουμε νά καταγράψουμε και νά περιγράψουμε, αφήνοντας τήν τέχνη ή τήν ιστορία νά μιλήσουν ευκαιριακά, όπου υπάρχει ανάγκη από περισσότερο φως και πληροφόρηση.

Η βιβλιογραφική τεκμηρίωση τής ύλης γίνεται στις αναγκαίες περιπτώσεις, πού είναι λίγες, γιατί τά περισσότερα βασίζονται στην έπιτόπια παρατήρηση και εξέταση.

Στήν πορεία τής εξέτασης θά επιμείνουμε στά ζωκλήσια, πού παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον και δημιουργούν έρωτήματα γύρω από τήν όνομασία τους, τήν αρχιτεκτονική και διακοσμητική. Μέ άλλα λόγια ή μελέτη μας αυτή σκοπό και επιδίωξη έχει τήν περιγραφή και διάσωση των έργων αυτών με τή δημοσιότητα.

Η ύλη τής εργασίας αυτής βασίζεται στα ίδια τά χτίσματα, όσα διατηροϋνται μέχρι σήμερα.

Στό τέλος παραθέτουμε τίς πιό αντιπροσωπευτικές και αξιόλογες τοιχογραφίες, πίνακα με τά τοπωνύμια, όπου βρίσκονται τά μοναστήρια και τά ζωκλήσια και παλιά έγγραφα, πού έχουν σχέση με τή ζωή και τήν ιστορία τους.

Καιρός τώρα νά παρακολουθήσουμε τό όδοιπορικό, για νά θαυμάσουμε τά έργα αυτά και νά δεχτοϋμε έμπειρίες από κείνο τό δοξασμένο παρελθόν.

ΑΡΜΑΣ

Είναι ένα μοναστηριακό συγκρότημα στή ΒΔ πλευρά του Λόφου², περιοχή Ρούκκι³.

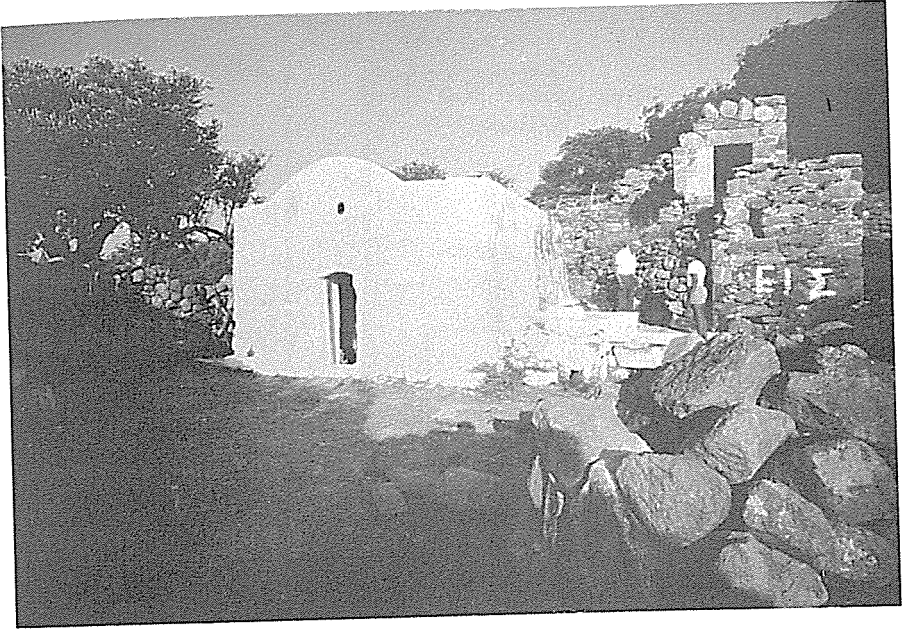
Χαλασμένα κελλιά και άριστερά τους στέκεται ή εκκλησιά⁴.

2. Τοπωνύμιο τής Νισούρου.

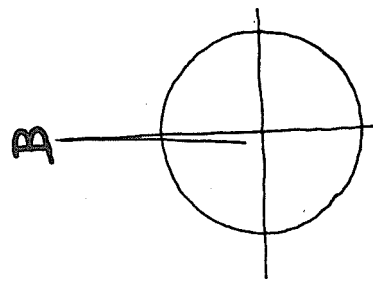
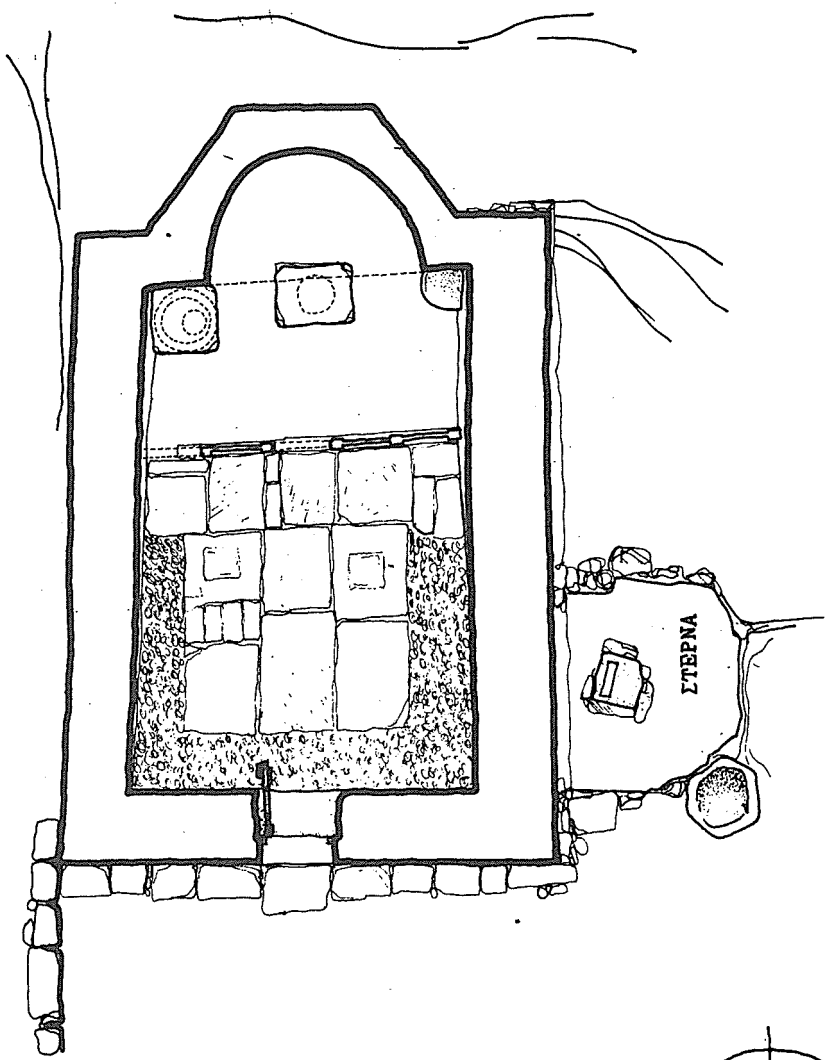
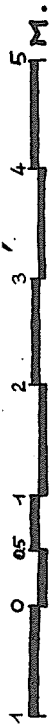
3. Αγροτικό τοπωνύμιο τής Νισούρου.

4. Τά κελλιά είναι σκεπασμένα με ίσοδομικές λίθινες πλάκες, όλη δέ ή στέγη στηρίζεται σέ πέτρινες άψίδες.

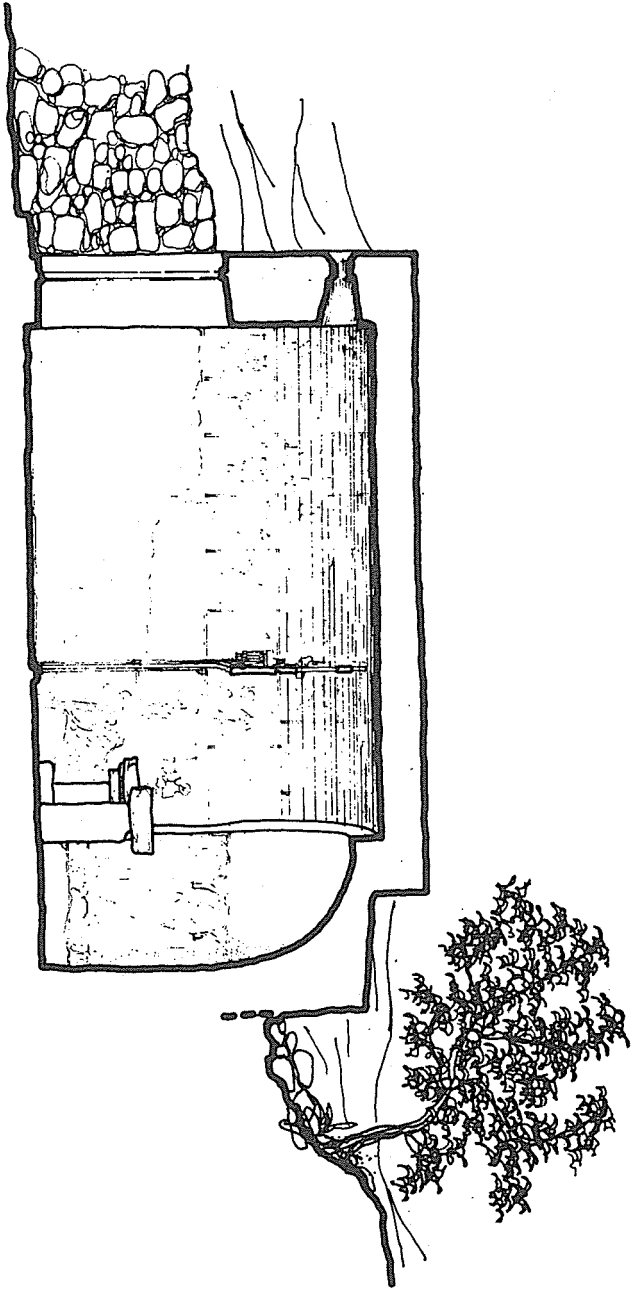

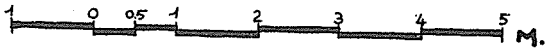
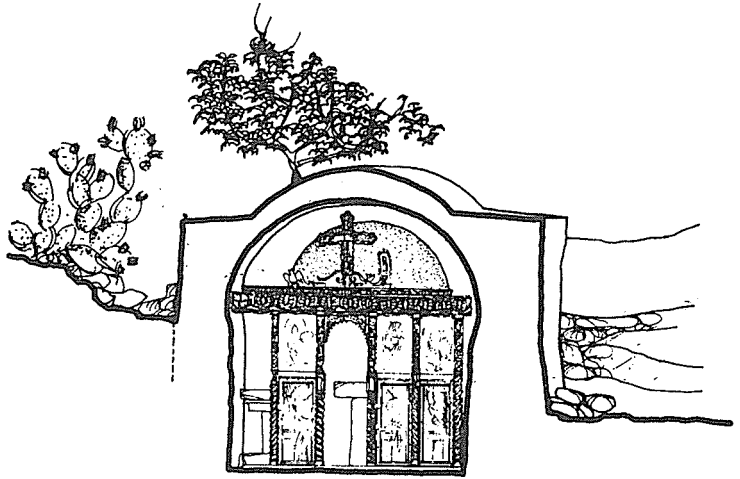
Ἡ ἐκκλησιά τοῦ Ἀρμά.

Κτίριον μεν Απολλωνίου μετ' Αλφειου

Κατά μήκος τομή της εκκλησίας τοῦ « Ἀρμά».

Εγκάρσια τομή της εκκλησίας τοῦ «Ἀρμά».

Ἡ ὄνομασία Ἰερᾶς Μονῆς Σπηλιανῆς ἀπὸ τὸ 1727, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ ἓνα ἐγγραφο τοῦ 1752, ποῦ βρίσκεται στὰ Ἀρχεῖα τῆς Μονῆς, γραμμένο ἀπὸ τὸν τότε Μητροπολίτη Ρόδου Καλλινικο, ὅπου συγκεκριμένα λέγει πὼς ὁ Ἰερᾶς καὶ ἡ Εὐαγγελίστρια ἦταν «*ἀφιερώματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς κυρίας Θεοτόκου δοθέντα πρὸ χρόνων εἴκοσι πέντε παρὰ τῶν ἰδίων οἰκοκυρίων*»⁵. Ἐνῶ ὁ Ἰερᾶς σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν πληροφορία καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ ἐπιγραφή σκαλισμένη σ' ἓνα ἀπὸ τὰ κελλιὰ⁶ πρέπει νὰ εἶναι χτίσμα τοῦ 17ου αἰῶνα.

ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

Ἐνα μεγάλο ἐρωτηματικὸ ὑπάρχει γύρω ἀπὸ τὴν προέλευση τῆς ὀνομασίας Ἰερᾶς. Γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ὑπάρχουν οἱ παρακάτω ἐκδοχές:

1. Ὁ κ. Χ.Ι. Παπαχριστοδούλου στὸν 3ο τόμο τῶν Νισυριακῶν, σελ. 262, ἐτυμολογεῖ τὴν λέξη Ἰερᾶς σὲ συνάρτηση μὲ ἄλλα προσωνύμια ἀπὸ τὴ λατινικὴ λέξη ἄρμα (arma). Ἰερᾶς εἶναι ὁ κατασκευαστὴς ἀρμάτων: Σύμφωνα μὲ ἄλλη ἐρμηνεῖα ἡ λέξη Ἰερᾶς εἶναι Δωρικῆς προέλευσης καὶ σημαίνει τὴν ἐπούλωση τραύματος. Ἴσως λοιπὸν στὸ τόπο ἐκεῖνο νὰ ὑπῆρχε θεραπευτήριον καὶ ἀπ' αὐτὸ πῆρε ἡ τοποθεσία τὴν ἐπωνυμία Ἰερᾶς⁷.

Εἶναι βέβαια ἀλήθεια πὼς ἡ λέξη Ἰερᾶς μὲ τὴν παραπάνω ἐτυμολογικὴ ἔννοια ἀπαντᾷ καὶ σ' ἄλλα μέρη⁸. Ὅμως στὴν περίπτωσή μας πιστεύουμε πὼς δὲν ἰσχύει ἡ ἐτυμολογία αὐτή. Γιατί στὴ Νίσυρον εἶναι παρατηρημένο πὼς οἱ περιφέρειες παίρνουν τὴν ὀνομασία τους ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ποῦ βρίσκεται χτισμένη ἐκεῖ, καὶ ὄχι ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τὴ τοποθεσία⁹.

2. Ἄλλη ἐκδοχὴ εἶναι πὼς ἡ ὀνομασία Ἰερᾶς προῆλθε ἀπὸ τὸ Θεὸ Ἰερμῆ, γιατί στὰ εἰρήνια τοῦ ναοῦ τοῦ εἶναι χτισμένος ὁ χριστιανικὸς ναός. Τὴν περίπτωσιν αὐτὴ βρίσκουμε πολὺ ἀπίθανη γιατί κοντὰ στὸ ναὸ καὶ στὴ γύρω περιοχὴ δὲν συναντοῦμε καθόλου λείψανα ἀρχαίου προχριστιανικοῦ ναοῦ καὶ ἔπειτα οἱ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ ἦσαν Δωριεῖς καὶ ναυτικοὶ καὶ πρέπει νὰ λάτρευαν τὸν Ποσειδῶνα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο Θεό.

5. Ἀριθ. ἐγγράφου 1.

6. Βλ. τρίτη σειρά τοιχογραφιῶν.

7. Σκαρλάτος Βυζάντιος: Λεξικὸν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης, στὴ λέξη Ἰερᾶς σελ. 179 καὶ ἀρμῆ σελ. 181.

8. Τοπωνύμιον τῆς Κῶ. Βλ. Φ.Ν. Ζάρακα: «Τοπωνύμια τῆς νήσου Κῶ» στὰ «Κωακά», Τόμ. Β' 1981, σελ. 120 καὶ στὴν Εὐβοία ὑπάρχει ὁ Ἰερᾶς Γιώργης ὁ Ἰερᾶς.

9. Π.χ. περιοχὴ Ἁγίου Σάββα, Ἁγίας Μαρίας, Εὐαγγελίστρα, Ἁγία Εἰρήνη, Ἀρχηστράτης, Σταυρός, τὸ βουνὸ Θεοτόκος κ.λ.π.

3. Τρίτη έκδοχή είναι ότι τό ὄνομα Ἄρμας ἀντιστοιχεῖ μέ τόν χρόνο ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ. Ἡ ἐξήγηση αὐτή ἴσως φθάνει στό χῶρο τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίωσης, ἀφοῦ δέν μπορεῖ νά στηριχθεῖ πουθενά.

4. Τέλος ὁ Γ. Παπαδόπουλος φρονεῖ ότι ἡ ὀνομασία Ἄρμας προέρχεται ἀπό παραφθορά τοῦ ὀνόματος Ἑρμών¹⁰, ὄνομα πού δόθηκε ἀπό τοῦς Σταυροφόρους «ἐνεκα τῆς πρό τοῦς Ἁγίους Τόπους εὐλαβείας καί ἀφοσιώσεως αὐτῶν»¹¹.

Ἡ έκδοχή αὐτή θά μπορούσε νά χαρακτηριθεῖ πῶς ὀρθή ἀπό τίς προηγούμενες, ἐάν ἐπρόκειτο γιά ἐκκλησιά, πού χτίστηκε ἀπό τοῦς Σταυροφόρους. Ὅμως ὁ προσανατολισμός τοῦ ναοῦ φανερώνει καθαρά τήν ὀρθόδοξη προέλευσή του. Μᾶς εἶναι γνωστό πῶς ἀπό τόν 4ο αἰῶνα ἐπικράτησε τό ἱερό νά βλέπει ἀνατολικά¹². Ἀποκλείοντας λοιπόν τίς παραπάνω περιπτώσεις, νομίζουμε πῶς πρέπει νά ἀνατρέξουμε πλησιέστερα πρὸς τή πηγή καί νά βροῦμε ἴσως κάποιον ἄγιο, πού τό ὄνομά του νά πλησιάζει στήν ὀνομασία Ἄρμας. Πράγματι στό χριστιανικό χῶρο ὑπάρχει ὁ Ἅγιος Ἑρμάς, πού εἶναι ἀποστολικός πατέρας κι ἔγραψε μάλιστα ἀποκαλυπτικό βιβλίο τό 140 μ.Χ. μέ τόν τίτλο «Ποιμήν τοῦ Ἑρμά». Καί ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στήν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολή του (16, 14) στέλνει ἀσπασμούς σέ χριστιανό τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, πού ὀνομάζεται Ἑρμάς. Τέλος ἡ ἐκκλησία μας γιορτάζει στίς 4 Νοεμβρίου τόν Ἀπόστολο Ἑρμά.

Σύμφωνα λοιπόν μέ αὐτά πρέπει, κατά τή γνώμη μας, τό ὄνομα Ἄρμας νά προέρχεται ἀπό τήν ὀνομασία Ἑρμάς κατά μετατροπή¹³.

Ἄν ἔτσι ἔχει τό πρᾶγμα, τότε προχωρώντας στή σκέψη μας πρέπει νά παραδεχτοῦμε πῶς ὁ ναός ἀρχικά ἦταν ἀφιερωμένος στόν Ἀπόστολο Ἑρμά¹⁴.

Ἰσως δέ ἡ ὀλόσωμη τοιχογραφημένη εἰκόνα, πού βρίσκεται στή δεξιά πλευρά τοῦ ναοῦ, στή τέταρτη σειρά καί κοντά στό τέμπλο, νά εἰκονίζει τόν Ἀπόστολο Ἑρμά. Ἐμεῖς ἀμυδρά διακρίναμε πάνω στήν τοιχογραφία αὐτή καί μέσα σέ κύκλο τά γράμματα (Α.Ε.)¹⁵.

Καιρός τώρα νά ξεναγηθοῦμε:

Ἀπό μιά πέρτινη πόρτα, πού οἱ παραστάτες τῆς στέκονται σέ καλή κατάσταση, μπαίνουμε στό μοναστηριακό συγκρότημα, ὅπου ἡ ὀλη ἀτμόσφαιρα σέ κάνει νά πιστέψεις, πῶς ἐδῶ μέσα στή σιγαλιά μπορεῖς νά

10. Ὅρος τῆς Παλαιστίνης, λέγεται καί Ἄερμών.

11. Γ. Παπαδοπούλου: ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 24.

12. Γ. Σωτηρίου: «Χριστιανική καί Βυζαντινή Ἀρχαιολογία», ἐκδ. 1978, σελ. 180.

13. Περιπτώσεις μετατροπῆς φωνηέντων εἶναι συνηθισμένες στή νισυριακή διάλεκτο. Π.χ. ἡ ἐργατιά γίνεται ἡ ἀργατιά. Βλπ. Κ. Σακελλαρίδη: «Μερικά χαρακτηριστικά φωνητικά φαινόμενα τοῦ νισυρικού γλωσσικοῦ ἰδιώματος» στή «Νισυριακά» Τομ. Ε, σελ. 18.

14. Ὁ ναός τώρα εἶναι ἀφιερωμένος στό Γενέσιο Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου καί γιορτάζει στίς 24 Ἰουνίου.

15. Κατ' ἄλλους ἐδῶ εἰκονίζεται ὁ ἄγιος Ἑρμόλαος.

ξεριζώσεις από μέσα σου τά άγκάθια και τά ζιζάνια του μίσους και της έχθρας, παρόλο που τά φυσικά άγκάθια έχουν όργιάσει γύρω τόσο, ώστε σαν πεισματάρηδες φύλακες νά σε εμποδίζουν νά μπεις μέσα σ' αυτό τον ιερό χώρο.

Ή από άρχιτεκτονικής πλευράς ό ναός άνήκει στον τύπο της μονόκλιτης Βασιλικής (μονόχωρη Βασιλική)¹⁶.

Ήξωτερικά φαίνεται ένα άπλό εκκλησάκι. Δεξιά παλιά κελλιά, μαρτυρίες άκμής, που κάποτε γνώρισε τό μοναστήρι αυτό.

Ή ατμόσφαιρα άγιοσύνης, άγάπης, αυταπάρνησης και θυσίας. Ήνα εκκλησάκι στολισμένο μέ τοιχογραφίες Βυζαντινής τέχνης άγνωστου ζωγράφου. Ήμορφο όμως βιβλίο που ύψώνει τον νοϋ και έλευθερώνει τον άνθρωπο από τή σκλαβιά της ύλης.

Μόνο που τό άγνό ένδιαφέρον των έπισκεπτών και προσκυνητών νά διατηρήσουν τήν εκκλησιά καθαρή, έγινε άφορμή πολλές τοιχογραφίες νά καταστραφούν από τον άσβέστη και άλλες νά μαδήσουν από τήν ύγρασία. Γι' αυτό σκεφθήκαμε νά προχωρήσουμε στην καταγραφή όλων των τοιχογραφιών που τώρα υπάρχουν.

Ήγιο βήμα

Στή κόγχη άντί της Πλατυτέρας ύπάρχει ό Παντοκράτορας (Είκ. 1) δεξιά του ή Παναγία και άριστερά ό Ήωάννης ό Πρόδρομος. Κάτω από τίς εικόνες αυτές ύπάρχει ή αναπαράσταση της Ήγίας Τραπέζης σέ μία ώραιότατη σύνθεση (Είκ. 2). Ήριστερά τής εικόνας αυτής στέκεται ό Ήγιος Νικόλαος (Είκ. 3), και ό ιερός Χρυσόστομος (Είκ. 4), δεξιά ό Μέγας Βασίλειος (Είκ. 5), Γρηγόριος ό Θεολόγος και ό Ήγιος Ήβιβος (είκ. 6), προσφιλής στους άγιογράφους τής εποχής. Πάνω από τήν Πρόθεση είναι ό Προφήτης Ήσαΐας και πιο κάτω ό πρωτομάρτυρας Στέφανος.

Ή τοποθέτηση του Παντοκράτορα στην κόγχη του ιερού βήματος έξηγεΐται από τό γεγονός, ότι ό άγιογράφος άκολουθεί τήν ιστορική μέθοδο εικονογραφίας, άντί του εικονογραφικού κύκλου, που επικράτησε άργότερα και που άντιστοιχεί προς τή δογματική διδασκαλία της Ήκκλησίας μας.

Στή δεύτερη περίπτωση ό Παντοκράτορας τοποθετείται στο κέντρο της όροφής του ναού ή του τρούλλου, άφου «ό τά πάντα κρατών» έχει

---

16. Ήόλοι οι ναοί της Νισύρου είναι μονόκλιτα θολωτά οικοδομήματα, που ή στέγη τους στηρίζεται στους τοίχους. Ήδω βλέπουμε καθαρά τήν επίδραση της Μ. Ήσίας, όπου είχε επικρατήσει ό τύπος αυτός, ό όποιος χρησιμοποιείται σ' όλο τον ελληνικό χώρο για παρεκκλησία ή μικρούς ναούς και μάλιστα κατά τήν εποχή της Τουρκοκρατίας, Γ. Σωτηρίου: ένθ. άνωτ. σελ. 162, 128, 322.

θρόνο του τόν οὐρανό καί ὑποπόδιο τῆ γῆ.

Ἀκολουθώντας λοιπόν ὁ ἁγιογράφος τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, χωρίζει τόν ναό σέ τέσσερις ὀριζόντιες σειρές, πού περιτρέχουν ὀλόκληρη τήν ἐκκλησιά καί μέσα σ' αὐτές τίς σειρές εἶναι τοποθετημένες οἱ εἰκόνες ὡς ἐξῆς:

Καθώς μπαίνουμε στή δεξιὰ πλευρά τοῦ ναοῦ, σειρά πρώτη (ἀπό τό ἱερό καί τό ἐπάνω μέρος).

Προφήτης Ἡσαΐας, Προσκύνηση τῶν μάγων (Εἰκ. 7), φυγή τῶν Μάγων «δι' ἄλλης ὁδοῦ», φυγή τῆς ἱερᾶς οἰκογένειας στήν Αἴγυπτο, Ὑπαπαντή τοῦ Κυρίου, Ὑπαπαντή τοῦ Κυρίου σέ ἄλλη σύνθεση, Γέννηση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ὁ Ἰησοῦς Χριστός στό θρόνο, Γέννηση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σέ ἄλλη σύνθεση.

Σειρά δεύτερη:

Βάπτισμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Εἴσοδος στό Ἱεροσόλυμα, Ἡ Μεταμόρφωση, ὁ Νικτήρας, προσευχή στόν κῆπο τῶν Ἐλαιῶν (Εἰκ. 8), ἡ προδοσία τοῦ Ἰούδα, ὁ Πέτρος θερμαίνεται στήν αὐλή τοῦ Ἀρχιερέα, Ὁ Πιλάτος «νίπτει τὰς χεῖρας του» μέ τήν ἐπιγραφή «ἡ ἀθώωσις τοῦ Πιλάτου», ὁ Πιλάτος ὑπογράφει τήν καταδίκη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σέ σταυρικό θάνατο.

Σειρά τρίτη:

Ὁ Ζαχαρίας στό ἱερό, ἡ Γέννηση Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, Σφαγή τοῦ προφήτη Ζαχαρία, ὁ Ἰωάννης ἐλέγχει τόν Ἡρώδη, ὁ χορός τῆς κόρης τοῦ Ἡρώδη, Ἀπαίτηση τῆς Ἡρωδιάδας γιά τόν ἀποκεφαλισμό τοῦ Ἰωάννη, Παράδοση τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἰωάννη σέ πινάκιο, ὁ Παράδεισος (ἐσχατολογική εἰκόνα).

Σειρά τέταρτη:

Ὁλόσωμη εἰκόνα ἴσως ὅπως προαναφέραμε τοῦ Ἀποστόλου Ἑρμᾶ, δίπλα οἱ Ἅγιοι Κωνσταντῖνος καί Ἑλένη καί στή συνέχεια πέντε εἰκόνες ἁγίων μέσα σέ κύκλο (στηθάρια ἁγίων).

Ἀριστερή πλευρά τοῦ ναοῦ:

Σειρά πρώτη:

Ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ, οἱ Μάγοι ὀδηγοῦμενοι ἀπό ἄγγελο, ποιμένες ἀγραυλοῦντες, ὁ Ἰωσήφ πληροφορεῖται ἀπό τήν Μαρία τό μεγάλο γεγονός τῆς Σύλληψης, Ἡ ἐπίσκεψη τῆς Παναγίας στήν Ἐλισσάβητ, ἡ Παναγία πάνω σέ μαντήλι πού τό κρατοῦν δύο ἄγγελοι (Ἅγιον μανδήλιον), ὁ Εὐαγγελισμός σέ τρεῖς διαφορετικές συνθέσεις.

Σειρά δεύτερη:

Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ἡ προσκύνηση τῶν Μάγων, Ἀναπαράσταση τῆς Θεῆς Εὐχαριστίας, Ἀνάσταση, ἡ Παναγία, ὁ Ἰησοῦς Χριστός στό θρόνο, ἡ Παναγία μεταξύ πιστῶν γυναικῶν, ὁ «ἀναπεσὼν Χριστός» (Εἰκ. 9), ἡ Παναγία βρεφοκρατούσα.

Σειρά τρίτη:

Ἡ θεραπεία τοῦ τυφλοῦ, ὁ Ἰησοῦς Χριστός μέ τή Σαμαρίτισσα στό πηγάδι, ἡ θεραπεία τοῦ παραλυτικοῦ, οἱ μυροφόρες στό τάφο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ ψηλάφιση τοῦ Θωμᾶ, ἡ Ἀνάσταση, ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος, ἡ Σταύρωση.

Σειρά τετάρτη:

Ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ, ὀκτώ ἅγιοι μέσα σέ κύκλο (στηθάρια ἁγίων). Πρός τό μέρος τῆς πρόθεσης ὑπάρχει μιᾶ εἰκόνα φραιότατης σύνθεσης, ἐμπνευσμένη ἀπό τούς ἀγῶνες τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας κατά τοῦ Ἀρειανισμοῦ.

Παριστάνει τόν Ἀπόστολο Πέτρο νά στέκεται μπροστά στόν Ἰησοῦ Χριστό, πού βρίσκεται ὀρθιος πάνω στήν Ἁγία Τράπεζα (τόπος θυσιαστηρίου) καί νά τόν ἐρωτᾷ «τίς σου τόν χιτῶνα Σῶτερ διήλεν;»¹⁷ καί ὁ Ἰησοῦς Χριστός ἀπαντᾷ «Ὁὗτος ὁ παγκάκιστος Ἀρειος, Πέτρε» (Εἰκ. 10).

Αὐτή ἡ σύνθεση μᾶς ὑποβοηθεῖ νά τοποθετήσουμε τήν ἀγιογράφιση τοῦ ναοῦ στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, γιατί ξέρομε πῶς τέτοιες θρησκευτικές ἐξάρσεις στήν χριστιανική τέχνη εἰκονογραφίας παρουσιάστηκαν τήν ἐποχή ἐκείνη. Ἐπειτα οἱ ἴδιες οἱ τοιχογραφίες ἔχουν τά ἀντιπροσωπευτικά δείγματα τῆς τεχντροπίας τῆς ἐποχῆς (1700), δηλαδή τό αὐστηρό ἦθος καί σύνθεση πιά κλασική.

Στήν παραπάνω ἄποψή μας σχετικά μέ τόν χρόνο ἀγιογράφησης τοῦ ναοῦ συνηγοροῦν καί τά ἐξῆς:

α) Ὁ Νικόλαος Χαρίτος, ὑπάλληλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, μᾶς πληροφόρησε ὅτι α' ἓνα ἀπό τά κελλιά τοῦ Ἀρμᾶ ὑπάρχει ἡ παρακάτω ἐπιγραφή:

β) Ἀπό ἓνα παλιό ἐγγραφο τοῦ 1733 μαθαίνουμε πῶς κάποιος ἱερομόναχος Ἰωῆς ἀνέλαβε τήν ἀνακαίνιση τοῦ μοναστηριοῦ στίς Σιῶ-

17. Βλ. Πεντηκοστάριο, τροπᾶριο ἑσπερινοῦ Κυριακῆς ἁγίων Πατέρων. Στήν εἰκόνα αὐτή βλέπουμε τό αὐθόρμητο τοῦ Πέτρου, σύμφωνα μέ τίς εὐαγγελικές διηγήσεις.

νες *ἐσωτερικά* καί *ἐξωτερικά* καί πώς αὐτό ἐπροξένησε μεγάλη χαρά στούς Νισύριους¹⁸.

Χρησιμοποιώντας λοιπόν, μέ κάποια βέβαια ἐπιφύλαξη, σάν μιὰ ἐνδειξη τά δύο αὐτά γεγονότα, θά μπορούσαμε νά τοποθετήσουμε μέσα στά χρόνια αὐτά τήν ἀγιογράφηση τοῦ Ἁρμᾶ καί τῶν Σιωνῶν, γιά τίς ὁποῖες θά ὀμιλήσουμε παρακάτω. Προχωρώντας μάλιστα στή σκέψη μας πιστεύουμε πώς ἴσως αὐτός ὁ ἱερομόναχος νά εἶναι ὁ ἀγνωστος μέχρι τώρα ἀγιογράφος. Πάντως στό πρόβλημα αὐτό ἔρχεται νά μᾶς βοηθήσει ἡ πληροφορία πού παίρνουμε ἀπό τόν κ. Χάρη Κουτελάκη, πώς ἀγιογράφος εἶναι ὁ Νεόφυτος Συμαῖος, ἄν κρίνει κανεῖς καί ἀπό ἄλλες ἐκκλησίες διαφόρων νησιῶν πού ἀγιογράφησε καί ὅπου σώζεται τό ὄνομά του¹⁹.

Πάνω ἀπό τήν πόρτα τῆς εἰσόδου στό ναό, ὑπάρχει ἡ τοιχογραφία «ὁ ζυγός τῆς Δικαιοσύνης» καί γύρω ἀπό τόν φωταγωγό παριστάνεται ἡ Ἀνάσταση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Δεξιά καί ἀριστερά τῆς πόρτας βλέπουμε τοιχογραφίες ἐσχατολογικές. Δηλαδή ἀριστερά τούς Ἁγίους Πάντες, πού μπαίνουν στόν Παράδεισο μέ ἐπικεφαλῆς τόν Ἰησοῦ Χριστό, πού σηκώνει τόν σταυρό καί δεξιά τήν εἰκόνα «ὁ πύρινος ποταμός». Ἡ τοποθέτηση τῶν εἰκόνων αὐτῶν ἔγινε στό σημεῖο ἐκεῖνο, ἐπειδή ὁ ναός στερεῖται πρόναου, ὅπου εἶναι ἡ θέση τους.

Μετά ἀπό τίς τέσσερις σειρές τῶν τοιχογραφιῶν καί σχεδόν στό κέντρο τῆς θολωτῆς ὀροφῆς ζωγραφίζονται κατά μῆκος ἀπ' τήν ἀρχή μέχρι τό τέλος οἱ Ἀπόστολοι καί οἱ προφῆτες καθένας μέσα σέ κύκλο (στηθάρια πού εἶναι 28).

Τό τέμπλο εἶναι ξυλόγλυπτο (Εἰκ. 11) μέ τίς ἐξῆς εἰκόνες:

Παναγία τοῦ 1908 «*Δωρεά Εὐγενίας Καβαλιώτη*»

Ἅγιος Ἰησοῦς Χριστός τοῦ 1908 «*Δωρεά Εὐγενίας καί Ἄννης Καβαλιώτη*»
Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος 1907.

Τά καντήλια ἑξαρτῶνται ἀπό τό ράμφοξ ξυλογλύπτων περιστεριῶν.

Σήμερα λοιπόν οἱ τοιχογραφίες πού σώζονται στόν Ἁρμᾶ εἶναι περίπου 112. Ἕνας ἀγιογραφημένος χῶρος μέσα στόν ὁποῖο αἰσθάνεται κανεῖς τήν ἐνότητα ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνο καί τούς ἁγίους πού τόν περιτριγυρίζουν²⁰. Ἐδῶ βλέπει καί νοιώθει κάθε προσκυνητής τήν στενή σχέση τῆς στρατευόμενης καί τῆς θριαμβεύουσας Ἐκκλησίας. Τό αἰώνιο καί συνεχές παρόν τῶν μελῶν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας (Εἰκ. 12 καί 13).

18. Ἀριθ. ἐγγράφου 2.

19. Χ. Κουτελάκη: «Κτητορικές ἐπιγραφές ἐκκλησιῶν Ρόδου», Δωδεκανησιακά Χρονικά, Τόμ. 3 τοῦ 1977, σελ. 55-56. Ὁ Νεόφυτος Συμαῖος ἀγιογράφησε τό 1781 τήν Μονή Ἐλεουσᾶς στίς Καληθιές Ρόδου, τό 1787 τήν ἐκκλησιά Τιμίας ζώνης στή Τῆλο, τήν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου στόν Ὀλυμπο Καρπάθου καί τόν Ἅη-Γιάννη στό Μεσοχώρι Καρπάθου.

20. Βλ. εἰκ. 13, 14, 15 πού δείχνουν ὅτι ὁλόκληρος ὁ ναός εἶναι τοιχογραφημένος.

ΣΙΩΝΕΣ

Σ' απόσταση δύο ωρών πεζοπορίας από τό Μανδράκι καί ἀριστερά από τόν δρόμο, πού μᾶς πάει γιά τό "Αργος"²¹, μέσα σέ μιὰ κοιλάδα καί σκαρφαλωμένο πάνω στήν πλαγιά τοῦ βουνοῦ, ξεχασμένο σχεδόν ἀπό τούς ἀνθρώπους, βρίσκεται τό ταπεινό μοναστήρι «οἱ Σιῶνες».

Μικρό καί ἀπέριττο ἐκκλησάκι ἐξωτερικά, μά πλούσιο σέ εικονογραφικό διάκοσμο ἐσωτερικά. Ἡ τοιχοδομία του φτιαγμένη ἀπό λάσπη καί πέτρες, τά πιό συνηθισμένα οἰκοδομικά ὕλικά στό νησί.

Τό 1733 ἔγινε ἀνακαίνιση τῆς ἐκκλησιᾶς ἀπό κάποιον ἱερομόναχο Ἰωνᾶ, ὁ ὁποῖος ἄν δέν ἔφερε σέ τέλος τό ἔργο καί τό ἐγκατέλειπε ἔπρεπε νά πληρώσει σάν πρόστιμο 100 γρόσια²². Μπαίνοντας ὁ ἐπισκέπτης μέσα σ' αὐτό τό μοναστηριακό συγκρότημα ἀπό μιὰ πέτρινη πόρτα, μέ ἐκδηλατά ἀχνάρια τοῦ περάσματος ζῶων, τοῦ ἔρχονται στό νοῦ ἀμέσως τά λόγια τοῦ Παπαδιαμάντη «ἀνθρώπους καί κτήνη σώσης Κύριε»²³. Ἔτσι νομίζει κανεῖς πῶς ὁ κόπος του νά ἔλθει ἐδῶ πῆγε στά χαμένα. Ἄρκει ὅμως νά προχωρήσει δύο-τρία πέτρινα σκαλιά, κάτω ἀπό μιὰ στοά ἀπό ἰσοδομικές πέτρινες πλάκες, πού ἐπάνω καί ἀριστερά της σηκώνει ἕνα κελλί, ἴσως τό ἡγουμενεῖο, νά μπεῖ μέσα σ' ἕνα ταπεινό καί ἀπέριττο ἐκκλησάκι, γιά νά βρεθεῖ μπροστά σέ πολλές ἐκπλήξεις.

Οἱ βυζαντινές μορφές τῶν ἁγίων, οἱ ὠραῖες ζωγραφικές συνθέσεις μέσα σ' ἐκείνη τήν ἐρημιᾶ τῆς γύρω φύσης, σοῦ δίνουν φτερά γιά ἕνα πέταγμα σ' ἄλλους κόσμους. Στ' αὐτιά σου ἔρχονται ἀπόκοσμες οὐράνιες μελωδίες, πού καθῶς πλέκονται μέ τά κουδουνίσματα καί τά βελάσματα τῶν ζῶων, σέ κάνουν νά νοιώθεις πῶς μοιάζεις μέ τούς «ἀγραιοῦντας ποιμένας» κείνης τῆς ὁμορφῆς βραδιᾶς, πού δεχόταν ἡ γῆ τόν Σωτήρα της.

Ὁ ναός εἶναι χτισμένος στόν τύπο τῆς μονόκλιτης Βασιλικῆς (μονόχωρη βασιλική). Κι ἐδῶ ἡ ἄδολη φροντίδα τῶν πιστῶν προσκυνητῶν συνέδραμε στ' ἀσβέστωμα καί τήν καταστροφή πολλῶν τοιχογραφιῶν. Κι ἀπόδειξη τό "Ἅγιο Βῆμα, ὅπου, ἐπειδή δέν μπορούσαν οἱ γυναῖκες νά μπουῖν, οἱ ἁγιογραφίες βρίσκονται σέ πολύ καλύτερη κατάσταση.

Ἡ παράθεση τῶν εἰκόνων ἀκολουθεῖ τήν ἴδια περίπου ἀρχιτεκτονική καί διακοσμητική διάταξη μέ τοῦ Ἄρμᾶ. Κι αὐτό μᾶς κάνει νά πιστεύουμε πῶς καί τούς δύο αὐτούς ναούς ἁγιογράφησε ὁ ἴδιος ἁγιογράφος. Μόνο πού ἐδῶ στίς Σιῶνες οἱ τοιχογραφίες εἶναι ἀρτιότερες καί στή ζωγραφική καί στήν πληρότητα. Γι' αὐτό ἴσως νά εἶναι μεταγενέστερο ἔργο ἀπό τοῦ Ἄρμᾶ. Ἐπειτα αὐτό γίνεται πιό φανερό ἀπό τήν προσπάθεια πού καταβάλλει ὁ ἁγιογράφος νά διορθώσει ὀρισμένα σφάλματα σχετικά μέ

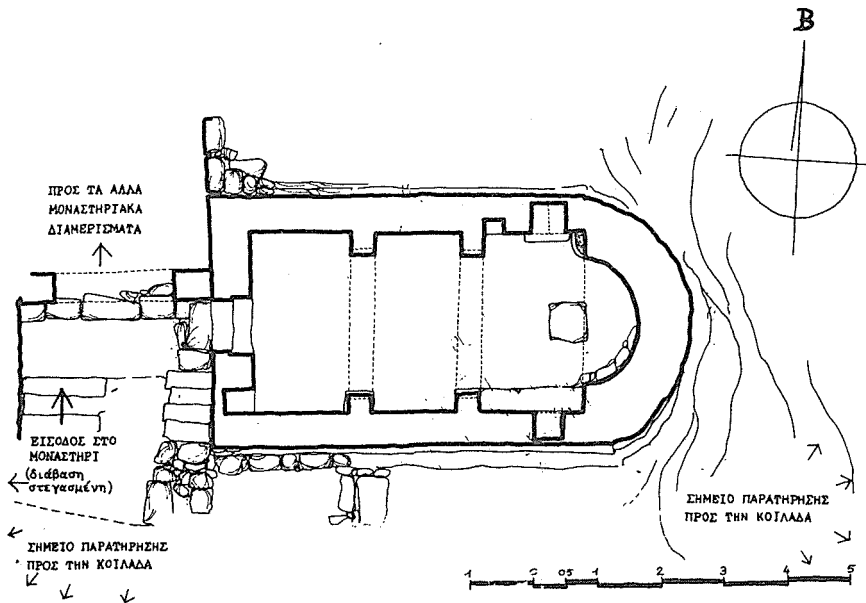
21. Ἀγροτικό τοπωνύμιο, ὅπου ἡ ἀρχαία πόλις "Αργος.

22. Ἀριθ. ἔγγρ. 2.

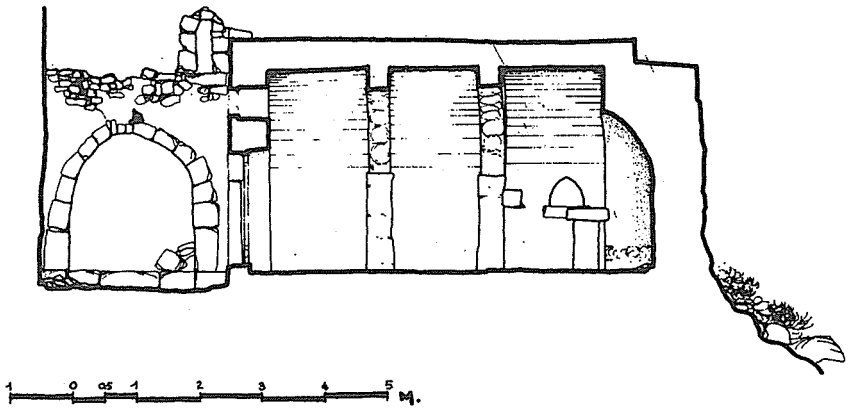
23. Α. Παπαδιαμάντη: «Ὁ Παπα-Διανέλλος» ἀπό τό ἔργο «Λαμπριάτικος Ψάλτης» στή «Ἄπαντα», Τόμ. Α, Ἀθήναι 1965, σελ. 422.

Ἡ ἐκκλησιὰ «Σιώνες».

Κάτοψη τῆς ἐκκλησιᾶς «Σιῶνες».

Κατά μήκος τομή της εκκλησίας «Σιῶνες».

τήν ὀρθή τοποθέτηση τῶν εἰκόνων.

Καιρός ὁμως νά δοῦμε τώρα ἀπό κοντά πῶς ἔχουν τοποθετηθεῖ ἐδῶ οἱ τοιχογραφίες:

Ἱερό Βῆμα:

Πλατυτέρα (Εἰκ. 14) στήν κόγχη, ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς (Εἰκ. 15) πού περιβάλλεται ἀπὸ ἀριστερά πρὸς τὰ δεξιὰ ἀπὸ τοὺς Ἅγιο Σπυρίδωνα (Εἰκ. 16), Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο (Εἰκ. 17), Μέγα Βασίλειο, Γρηγόριο τὸν Θεολόγο (Εἰκ. 18).

Στὸ γείσωμα ὁ Χριστὸς μέσα στὸ Ποτήριο, συμβολισμὸς Θείας Εὐχαριστίας καὶ τοῦ περιεχομένου στὸ ποτήριο (σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ), δεξιὰ καὶ ἀριστερά του διακονοῦν δύο ἄγγελοι (Εἰκ. 19) καὶ πιο κάτω ἄλλοι δύο ἄγγελοι πού καθέννας τους κρατᾷ εἰλητό πάνω στὸ ὅποιο εἶναι γραμμένες οἱ φράσεις «*χαῖρε ὅτι βαστάζεις τὸν βαστάζοντα πάντα*» καὶ «*χαῖρε ὅτι ὑπάρχεις Βασιλέως καθέδρα*»²⁴.

Πρὸς τὸ μέρος τῆς πρόθεσης στέκεται ὁ πρωτομάρτυρας Στέφανος κρατώντας δικεροτρίκερα, ἐνῶ στὸ δεξιό μέρος τῆς Ἁγίας Τράπεζας εἶναι ὁ ἅγιος Ἀβιβος (Εἰκ. 20) κρατώντας τρικέρι καὶ δίπλα του οἱ ἅγιοι Ἀθανάσιος Κύριλλος καὶ Ἰωακείμ. Καθέννας τους κρατᾷ εἰλητό μέ τὴν ἀντίστοιχη ἐκφώνηση «*Ὅτι σὸν τὸ Κράτος...*» «*ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις...*» καὶ «*ὅτι ἅγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν...*».

Μέχρι ἐδῶ, πρέπει νά σημειώσουμε, πὼς ἐπικρατεῖ ὁ γνωστός στήν τέχνη λειτουργικὸς εἰκονογραφικὸς κύκλος. Πάνω ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἁγίους ὑπάρχει ἡ Παναγία στὸ θρόνο, «*ὁ ἀναπεσὼν Ἰησοῦς*» καὶ πάλι ἡ Παναγία μεταξύ πιστῶν γυναικῶν. Πιο ψηλά ζωγραφίζεται ὁ Εὐαγγελισμὸς σέ τρεῖς διαφορετικὲς συνθέσεις, στή συνέχεια οἱ προπάτορες καὶ στὸ κέντρο ὁ Ἰακώβ (ὄλα στηθάρια). Στήν πρόθεση ὁ Νυμφίος (Ἄκρα ταπείνωση) (Εἰκ. 21), ὅπου ὑπάρχει καὶ δίπτυχο ὀνομάτων γύρω ἀπὸ τὸ βαθούλωμα τῆς πρόθεσης, πού λέγει:

«Μνήσθητι Κύριε τῶν δούλων σου»

«Ἰακώβου, Μεθοδίου, Γρηγορίου ἱερομονάχων Χιονίας τῆς μοναχῆς, Γρηγορίου συμβίας καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ, Γεωργίου ἱερομονάχου».

Τὸ κατάστιχο αὐτὸ ἀποτελεῖ μιά ἐνδειξη τῆς εὐημερίας πού γνώρισε τὸ μοναστήρι αὐτό. Τώρα ἂν παραδεχοῦμε πὼς ἔκαμε τὴν ἀνακαίνιση τοῦ ναοῦ ὁ μοναχὸς Ἰωνᾶς, τότε τὰ πρόσωπα αὐτὰ πρέπει νά ἔζησαν στήν μονή πρό τοῦ 1733. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ὁ λόγος γιὰ τὸν ὅποιο ὁ Ἰωνᾶς δέν μνημονεύεται σ' αὐτὸ τὸ κατάστιχο.

Γύρω καὶ λίγο πιο πάνω ἀπὸ τὴν πρόθεση ὑπάρχει εἰκόνα παρόμοια τοῦ Ἀρμᾶ, ὅπου ὁ Πέτρος ἐρωτᾷ καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπαντᾷ. Ἀκόμα πιο πάνω ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτὴ βρίσκονται, ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, ἡ φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, ἡ Γέννηση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς στὸ θρόνο καὶ γύρω του οἱ προφῆτες Ζαχαρίας, Ἱερεμίας,

24. Τὰ εἰλητάρια αὐτὰ διακρίνονται στήν τοιχογραφία 19 καὶ στὸ κάτω μέρος.

Ἡσαΐας. Στή συνέχεια ἡ θριαμβευτική εἴσοδος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στό Ἱεροσόλυμα.

Κυρίως ναός:

Ὁ ναός χωρίζεται σέ τρεῖς ὀριζόντιες σειρές, πού περιτρέχουν ὀλόκληρη τήν ἐκκλησιά.

Ἀριστερή πλευρά τοῦ ναοῦ, ἀπό κάτω πρὸς τὰ ἑπάνω.

Σειρά πρώτη:

Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, Ἅγιος Γεώργιος, Ἅγιος Δημήτριος. Οἱ ὑπόλοιπες τοιχογραφίες εἶναι καταστραμμένες.

Σειρά δεύτερη:

Οἱ τρεῖς Ἀπόστολοι Πέτρος, Ἰάκωβος καί Ἰωάννης, προσέρχονται στό ναό. Τά Ἅγια τῶν Ἁγίων (ἀναπαράσταση Θείας Εὐχαριστίας), Ἡ Σύλληψη τῆς Ἁγίας Ἄννης (ὑπάρχουν μόνο τὰ γράμματα). Ἡ προσευχή Ἰωακείμ καί Ἄννης.

Σειρά τρίτη:

Ἰσχυρὸς τοῦ Κυρίου σέ δύο συνθέσεις, Βαϊοφόρος σέ δύο συνθέσεις, οἱ ὑπόλοιπες τοιχογραφίες εἶναι καταστραμμένες.

Δεξιά πλευρά τοῦ ναοῦ:

Σειρά πρώτη:

Ὅλες οἱ εἰκόνες εἶναι χαλασμένες, διακρίνονται μόνο οἱ ἐξῆς Ἅγιος Νικόλαος, Ἅγιος Χαράλαμπος, ὁ Ἰησοῦς Χριστός στό θρόνο, ἡ Ἀνάσταση.

Σειρά δεύτερη:

Ὁ Εὐαγγελισμός, ἡ κολυμβήθρα τοῦ Σιλωάμ, ἡ Ἀνάσταση.

Σειρά τρίτη:

Εὐαγγελισμός, ἡ Μαρία ἐπισκέπτεται τήν Ἐλισάβετ, Εὐαγγελισμός Ἅγιος Ἐρμᾶς ἡ Ἐλπιδοφόρος καί οἱ ὑπόλοιπες εἰκόνες εἶναι καταστραμμένες.

Σειρά τέταρτη (στέγη):

Σέ δύο ὀριζόντιες σειρές οἱ 12 μικροὶ προφῆτες σέ στηθάρια. Τέλος στίς δύο ἀψίδες πού στηρίζουν τήν θολωτὴ ὀροφή τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν σέ κάθετη σειρά ἀπὸ 10 στηθάρια ἁγίων. Στό τέμπλο πού εἶναι φτιαγμένο ἀπὸ ἀπλό ξύλο ὑπάρχουν οἱ εἰκόνες τῆς Παναγίας, τοῦ Χριστοῦ τοῦ Προδρόμου καί τῶν 12 Ἀποστόλων.

Στὰ βημόθυρα τῆς «Ὠραίας Πύλης» παριστάνεται ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου.

Ὅλες οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ κατανέμονται ὡς ἑξῆς:

Στό ἱερό βῆμα τοιχογραφίες 34

Στόν κυρίως ναό 57

Στό τέμπλο 18

Στίς ἀψίδες 20

Σύνολο τοιχογραφιῶν 129

«Οἱ Σιῶνες» ὅπως καί ὁ «Ἄρμᾶς» φαίνεται πῶς πολύ νωρίς ἔμειναν χωρίς μοναχοῦς καί ἀπροστάτευτα. Αὐτό συμπεραίνουμε ἀπό ὅσα γράφει ὁ Μητροπολίτης Ρόδου Ἁγάπιος στίς 25 Μαρτίου 1821 πρὸς τοὺς Νισύριους, στὴν ἐνθρόνιση τοῦ Νεοφύτου, ὡς ἡγουμένου τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Σπηλιανῆς. Μεταξὺ ἄλλων γράφει λοιπὸν ὁ Μητροπολίτης Ρόδου Ἁγάπιος πῶς στέλνει ὡς ἡγούμενο τῆς Σπηλιανῆς τὸν Νεόφυτο «ἵνα μὴ μένῃ ἐπὶ πολὺ ἐστερημένον τῆς τοιαύτης προστασίας καὶ φθάσῃ καὶ αὐτὸ εἰς ἣν ἔφθασαν ἀθλίαν ἐρήμωσιν καὶ τὰ λοιπὰ τὰ ἐν τῇ αὐτῇ νήσῳ εὕρισκόμενα μοναστηράκια δι' ἔλλειψιν ἀξίων καὶ ἀρμοδίων προσώπων»²⁵. Ὀνομασία τῆς Μονῆς:

Σὲ πληρεξούσιο ἔγγραφο, γραμμένο στίς 3 Μαΐου 1865, πού ὑπογράφεται ἀπὸ τοὺς τρεῖς Δήμους τῆς Νισύρου καὶ χαρακτηρίζεται «τῆς Κοινότητος Νισύρου» ὑπάρχει στρογγυλὴ σφραγίδα τῆς Μονῆς αὐτῆς, πού στὴ μέση ἔχει τὴν Θεοτόκο καὶ γύρω-γύρω τὰ γράμματα «Ἡ Γέννησις τῆς Θεοτόκου εἰς Νέαν Σιών»²⁶. Ἄρα ἡ Μονὴ εἶναι ἀφιερωμένη στὴ Γέννηση τῆς Θεοτόκου καὶ γιορτάζει στίς 8 Σεπτεμβρίου.

ΑΛΛΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ

Ἐκτός ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο ἀξιόλογα μοναστηράκια πού περιγράψαμε, ὑπάρχουν στό νησί καὶ ἄλλα μοναστήρια καὶ ἐκκλησιάκια πού τὰ περισσότερα ἦταν ἰδιωτικοὶ εὐκτήριοι οἶκοι. Τὰ παραθέτουμε κατὰ περιοχές.

Α. ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΑΝΔΡΑΚΙΟΥ

α. Ναοὶ μέσα στό Μανδράκι.

1. Ἁγίου Νικήτας στό λιμάνι.

Θεμελιώθηκε στίς 27 Ἰουλίου 1953 καὶ ἀνακαινίστηκε στίς 21 Ἰουνίου 1956. Εἶναι χτισμένος σέ βυζαντινὸ ρυθμό. Οἱ εἰκόνες εἶναι ἔργο τοῦ Νισύριου ζωγράφου Γ.Κ. Σακλαρίδη τοῦ ἔτους 1956-1958, ἐκτός ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Νικήτα τοῦ Νισυρίου, πού εἶναι ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Δ. Νισυρίου τοῦ 1876 Ἰουλίου 20.

Ὁ Ναός αὐτός χτίστηκε μέ τὴν πρωτοβουλία καὶ τίς προσπάθειες τοῦ ὁμωνύμου συλλόγου κυριῶν καὶ δεσποινίδων, μέ ἐπικεφαλῆς τὴν ἀκούραστη ἐργάτρια τῆς ἐκκλησίας Μέλπω Μουλλοῦ καὶ σέ οἰκόπεδο πού δωρήθηκε ἀπὸ τὴν Ἀσημένη Ἀποστολίδου καὶ τὸν Ἐμμανουήλ Πετροῦτσον. Ἀξίζει νά ἀναφέρουμε ἐδῶ δύο περιστατικά, σχετικὰ μέ τό χτίσιμο τοῦ ναοῦ.

Ὅταν οἱ γυναῖκες πῆραν τὴν ἀπόφαση νά χτίσουν ναό, ὥστε νά γιορτάζεται ὁ μέχρι τότε σχεδόν λησμονημένος ἅγιος τοῦ νησιοῦ, βρέθηκαν ὅπως ἦταν φυσικό μπροστὰ σέ πολλές δυσκολίες. Τίς ἐκθέτουν στὸν

25. Βλ. Σ. Κέντρη: «Τὰ Μετέωρα τῆς Δωδεκανήσου», Ἀθῆναι 1970 σελ. 33.

26. Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μονῆς Σπηλιανῆς. Φ. 2 ἔγγραφο 103.

πνευματικό τους και έμψυχότη τους πατέρα 'Αμφιλόχιο Μακρῆ από τήν Πάτμο. 'Εκείνος άκουσε μέ προσοχή και έπειτα λέγει στις γυναίκες «βάλτε τήν πίστη κι' ό 'Άγιος θά συμπληρώσει τά κενά». Και ό άλησμόνητος ιατρός Μιχαήλ Τσατσαρώνης, όταν του ζητήθηκε νά διαθέσει τά οικοδομικά υλικά του γκρεμισμένου πατρικού του σπιτιού για τό χτίσιμο του ναού έγραψε: «*Μ' όλη μου τήν καρδιά. Τώρα δέν θά λυπούμαι πού δέν έχω σπίτι στη Νίσυρο, γιατί θά τόβρω χτισμένο στους ουρανούς*».

2. 'Άγιος Σάββας στην όμώνυμη τοποθεσία.

3. 'Άγία Τριάδα πίσω και πάνω από τό Δημοτικό σχολείο.

4. 'Άγιος Γεώργιος.

5. 'Υπαπαντή του Κυρίου, λαξευτή κάτω από ανάχωμα.

6. 'Άγιος Νικόλαος και 'Άγιος 'Αντώνιος, ναοί του νεκροταφείου, χτισμένοι στο δάπεδο παλαιοχριστιανικού ναού.

7. Πανορμίτης, πού φαίνεται νά ήταν συνέχεια μέ τόν

8. 'Άγιο Κων/τίνο, πού είναι παλαιοχριστιανική βασιλική. 'Ο ναός βρίσκεται κάτω από τήν επιφάνεια του εδάφους και χωρίζεται από τό 'Ιερό Βήμα μέ δυό μαρμάρινες κολόνες και πίσω από τήν 'Άγία Τράπεζα διατηρούνται καμπύλα κλιμακωτά βάθρα αντί συνθρόνου.

9. 'Άγιος 'Ιωάννης ό χωστός, πού λέγεται έτσι επειδή βρίσκεται κάτω από τήν επιφάνεια²⁷.

10. 'Άγιος Γεώργιος.

11. 'Άγιος 'Ιωάννης ό Πρόδρομος. Πάνω από τό Ζησιμοπούλειο²⁸. Πρό της εισόδου στον κυρίως ναό υπάρχει υπόστεγο χτισμένο από ισοδομικές λίθινες πλάκες πού διατηρούνται σε άριστη κατάσταση.

'Ο ναός αυτός λειτουργούσε ως ένοριακός ναός προτου καθιερωθεί ή Ποταμίτισσα. Στο τέμπλο του ναού πού είναι ξύλινο διαβάζουμε «*ανακαινίσθη τό παρόν τέμπλον έπιστασία και δαπάνη του κυρίου 'Αναγνώστου Γεωργίου Φασουλαρίου εν έτει 1852. Μνήσθητι αυτου Δέσποτα μετά της συμβίας αυτου και των τέκνων*». Στο τέμπλο υπάρχουν οι εικόνες της Θεοτόκου, του 'Ιησού Χριστού και 'Ιωάννου του Προδρόμου του 18ου αιώνα.

Στο συρτάρι του παγκαριού βρήκαμετά εξής βιβλία. Μηναια 'Απριλίου του 1780, 'Ιουλίου του 1781, Μαΐου του 1783, Εδαγγέλιο του 1818 και άλλα 12 μηναια του 1852 και του 1868, πού δωρήθηκαν στο ναό από τόν ιερέα παπᾶ 'Ιωάννη, καθώς φαίνεται από μία άφιέρωση γραμμένη στο μηναιό Σεπτεμβρίου, όπου λέγει «*Μνήσθητι Κύριε, αφιερούνται τά δώδεκα μηναια παρά του Παπᾶ-Ιωάννου Νισυρίου, εις τήν εκκλησίαν 'Ιωάννου του Προδρόμου Νισυρίου. Έτος 1872 Σεπτεμβρίου 22*».

12. 'Άγιοι 'Ανάργυροι.

---

27. Και σε άλλα μέρη δίδεται ό χαρακτηρισμός, χωστός, σε άγίους πού ό ναός τους είναι χτισμένος κάτω από τήν επιφάνεια.

28. Αϊθουσα τελετών και διαλέξεων, πού πήρε τό όνομά της από τόν δωρητή της Ζησιμόπουλο.

13. Ἁγία Τριάδα.

14. Σταυρός στό Τροῦλλο²⁹.

15. Ἁγία Εἰρήνη στό Λαγκάδι³⁰.

16. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος στό Λαγκάδι. Εἶναι χτισμένος στόν ἴδιο ρυθμό μέ τῆς Ποταμίτισσας. Τό τέμπλο εἶναι χτιστό μέ παράσταση τῆς ἀμπέλου καί ἔχει τήν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου «*χείρ Κωνσταντίνου Βλαστοῦ ἐκ Πάτμου*» μέ τήν ἀφιέρωση «*Μνήσθητι κύριε τοῦ δούλου σου Μιχαήλ Ἀναγνώστου καί τῶν τέκνων καί τῶν γονέων αὐτοῦ*», τόν Ἅγιο Ἰωάννη Θεολόγο, πού ὑπαγορεύει τό κείμενο τῆς Ἀποκάλυψης στόν μαθητή του Πρόχωρο, καί τῆς Ἁγίας Τριάδος τοῦ ἔτους 1891 Μαρτίου 14.

17. Ἡ Θεοσκέπαστη στό Λαγκάδι.

18. Ζωοδόχος Πηγὴ στό Λαγκάδι.

19. Καθολική. (Ἁγία Εὐτυχία). Ναός χτισμένος στή δεξιὰ πλευρὰ τοῦ δρόμου πρὸς τό Λαγκάδι καί κάτω ἀπό τόν βράχο τοῦ Μολυβιοῦ³¹. Στό τέμπλο ἡ εἰκόνα τοῦ 1765 (ΑΨΞΕ) μέ τήν ἀφιέρωση «*Δι' ἐξόδων τοῦ αἰδεσιμωτάτου παπᾶ Κυρίου Ἀντωνίου Σκευοφύλαξ καί τῆς συμβίας καί τῶν τέκνων ὑπὸ χειρὸς Παύλου Ἀναγνώστου*»³².

Στό γραφεῖο τῆς Ποταμίτισσας φυλάγονται τά παρακάτω βιβλία, πού ἀνήκουν στήν Καθολική.

1. Εὐαγγέλιο δερματόδετο τοῦ 1760

2. 10 μνηαῖα (λείπουν Σεπτεμβρίου-Νοεμβρίου) τοῦ 1843

3. Ἁγιασματάριο τοῦ 1847

4. Πεντηκοστάριο τοῦ 1848

5. Τριώδιο τοῦ 1850

6. Εὐαγγέλιο μικροῦ σχήματος τοῦ 1873

7. Εὐαγγέλιο μικροῦ σχήματος χωρίς ἐξώφυλλο καί χρονολογία.

20. Ἱερά Μονὴ Σπηλιανῆς³³.

21. Ἅγιος Νικόλαος στήν Ταύλα τοῦ Γιαλοῦ, λαξευτός κάτω ἀπό τόν βράχο τῆς Σπηλιανῆς. Ὁ Ἅγιος τῶν ναυτικῶν, γι' αὐτό καί εἶναι χτισμένος ἐκεῖ, στό πρῶτο λιμάνι τοῦ Μανδρακίου.

22. Ἅγιος Νεκτάριος στή θέση Κρυός³⁴. Χτίστηκε τό 1969 κι εἶναι τό δεύτερο ἔργο τοῦ Συλλόγου κυριῶν καί δεσποινίδων «*Ὁ Ἅγιος Νικήτας ὁ Νισύριος*».

Στίς 13 Αὐγούστου τοῦ 1981 ἔγιναν τά ἐγκαίνια ἀπό τόν Μητροπολί-

---

29. Τοπωνύμιο.

30. Τοπωνύμιο.

31. Τοπωνύμιο.

32. Περὶ τοῦ ναοῦ αὐτοῦ βλ. τοῦ Κ. Σακελλαρίδη: «*Δημητρίου Μπαλαλά ποιήματα*» στά «*Νισυριακά*» Τόμ. 7, σελ. 100.

33. Σ. Κέντρη: «*Τὰ Μετέωρα τῆς Δωδεκανήσου*» καί Ν. Σακελλαρίδη: «*Ἡ Παναγία ἡ Σπηλιανή*» ἀνάτυπο ἀπὸ τά «*Νισυριακά*».

34. Τοπωνύμιο.

τη. Ρόδου κ.κ. Σπυρίδωνα, πού σέ όμιλία του τόνισε ότι α) στήν εποχή μας είναι δυνατό νά υπάρχουν άγιοι καί άπόδειξη ό "Άγιος Νεκτάριος καί β) ή πίστη μπορεί νά δημιουργεί έργα, όπως ή άνέγερση τοῦ ναοῦ τοῦ "Άγίου Νεκταρίου. Έξέφρασε δέ τά συγχαρητήριά του στή Χριστιανική Ένωση γιά τά καλά καί θεάρεστα έργα πού έπιτελεῖ στό νησί.

23. Ποταμίτισσα. Ναός αφιερωμένος στή Γέννηση τῆς Θεοτόκου καί γιορτάζει στίς 8 Σεπτεμβρίου. Είναι ό καθεδρικός ναός τοῦ Μανδρακίου άπό τό 1837, όπως φαίνεται άπό μιά έγκύκλιο τοῦ τότε Μητροπολίτη Ρόδου Καλλίνικου τῆς 17ης Αύγούστου τοῦ 1873³⁵. Σύμφωνα μέ αὐτά πρέπει νά παραδεχτοῦμε πώς στή θέση τοῦ σημερινοῦ μεγάλου ναοῦ υπῆρχε προηγουμένως άλλος μικρότερος ναός. Κι αὐτό γιατί άπό τήν παράδοση ξέρομε πώς τό εἰκόνημα τῆς Παναγίας Σπηλιανῆς, πού βρέθηκε στή θέση Βρετοῦ, τοποθετήθηκε στό ναό τῆς Ποταμίτισσας. Γιά τήν ύπαρξη όμως τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας Σπηλιανῆς ἔχουμε έγγραφες μαρτυρίες άπό τό 1600³⁶. "Επειτα καί ή έπαργύρωση τῆς εἰκόνας τῆς Ποταμίτισσας ἔγινε όπως θά δοῦμε παρακάτω τό 1781. Στή τοποθεσία λοιπόν τοῦ μικροῦ παλιοῦ ναοῦ ή σκήτης³⁷ χτίστηκε ό σημερινός ναός, πού τό 1837 όρίστηκε ως ό καθεδρικός ναός τοῦ Μανδρακίου καί καταργήθηκαν τά γύρω ἔκκλησιάκια, όπου ἔκκλησιάζοντο οἱ χριστιανοί.

Η άπόφαση όμως αὐτή τοῦ Μητροπολίτη Ρόδου Καλλίνικου φαίνεται πώς ἔθιγε τά συμφέροντα τῶν ιερέων Χατζηπαπαποστόλη, παπᾶ-Νικόλα Καμαρηνοῦ, παπᾶ Δημήτρη Τραμπούλη καί παπᾶ Ίωάννη Πουλή, πού άντέδρασαν καί συνέχισαν νά λειτουργοῦν στά γύρω ἔκκλησιάκια διαιρώντας ἔτσι τό λαό σέ φατρίες. Γι' αὐτό τιμωροῦνται άπό τόν Ρόδου Καλλίνικο μέ άργία. Στήν ἴδια ἔγκύκλιο καθορίζονται τά δικαιώματα τῶν ιερέων γιά κάθε μυστήριο ἢ ιεροτελεστία καθώς καί ό τρόπος κατανομῆς τῶν εἰσπρατομένων³⁸.

Ο ναός τῆς Ποταμίτισσας είναι χτισμένος στόν τύπο τῆς μονόχωρης Βασιλικῆς, τό ὄλο δέ σχέδιο μοιάζει μέ πλοιο άναστραμμένο. Ο ναός χωρίζεται σέ πρόναο, κυρίως ναό καί ἅγιο Βῆμα, πού χωρίζεται μέ ξύλινο τέμπλο, στό ὁποῖο υπάρχουν οἱ ἑξῆς εἰκόνες.

Τῆς Θεοτόκου έπαργυρωμένη (0,98×0,72).

Άξιο προσοχῆς είναι τό ότι ή εἰκόνα αὐτή δέν ἔπιγράφεται Ποταμίτισσα, όπως π.χ. συμβαίνει μέ τήν εἰκόνα τῆς Μονῆς, πού ἔπιγράφεται Παναγία Σπηλιανή, αλλά «*ΜΗΡ:ΘΥ ἢ 'Οδηγήτρια*». Άρα δέν ἔπρεπε ό ναός νά ἔφερε τό ὄνομα Ποταμίτισσα, πρὶν άπό τό 1781, εποχή πού ἔπαργυρώθηκε ή εἰκόνα, σύμφωνα μέ τήν παρακάτω ἱστορηση, πού λέγει «*Ανεκαινίσθη ἢ θεία καί ιερά εἰκὼν τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτό-*

35. Έμμ. Καρπαθίου: ἔφ. «*Δωδεκανησιακή Αἰγιή*» τοῦ 1924, φυλ. 96.

36. Σ. Κέντρη: ἔνθ. άνωτ. σελ. 25.

37. Κ. Σακελλαρίδη: ἔνθ. άνωτ. σελ. 101.

38. Έμμ. Καρπαθίου: ἔνθ. άνωτ.

κου ἀρχιερατεύοντας τοῦ πανιερωτάτου καί λογιωτάτου κυρ-Καλλινίκου διά συνδρομῆς τοῦ παπᾶ-Γεωργίου καί πάντων τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν, ἐπιτροπεύοντος Νικολάου ἱερέως καί οἰκονόμου ὑπὸ χειρὸς Ἰωάννου Ἀγανώστου, υἱοῦ τοῦ μακαρίτου Διακοπαύλου τό ἔτος 1781. Ἐπεσκευάσθη τό ἔτος 1890 ὑπὸ χειρὸς Παύλου Λαζάρου». Τά περισσότερα χρήματα γιά τήν ἐπαργύρωση φαίνεται πὼς διατέθηκαν ἀπὸ τὸν ἱερέα Γεώργιο, γι' αὐτό καί στό ἐπάνω ἀριστερό μέρος τῆς εἰκόνας διαβάζουμε «Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου ἱερέως καί τῆς πρεσβυτέρης καί τῶν τέκνων».

Οἱ ἄλλες εἰκόνες τοῦ τέμπλου πού εἶναι ὅλες στό ἴδιο μέγεθος μέ τῆς Παναγίας καί τοῦ 18ου αἰώνα, εἶναι τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καί τῆς Ἁγίας Τριάδας. Στή συνέχεια εἶναι ἡ εἰκόνα τῶν Ἁγίου Νικολάου καί Χαλαλάμπου (1,05×0,72), τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς στό παραπόρτιο καί ἀριστερά ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ.

Ψηλά στό τέμπλο εἶναι τοποθετημένο τό δωδεκάορτο ἔργο τοῦ Γ.Ι. Πισιώτου ἀπὸ τὰ Χανιά τῆς Κρήτης τοῦ ἔτους 1869.

Κάτω ἀπὸ κάθε μεγάλη εἰκόνα τοῦ τέμπλου ὑπάρχει ἡ ἀντίστοιχη φορητὴ μικρὴ εἰκόνα, δηλαδή τῆς Παναγίας, τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, τῆς Ἁγίας Τριάδας, τοῦ Ἁγίου Νικολάου καί ἡ Βαϊοφόρος, ὅλες τοῦ 1848.

* Ἄλλες φορητές εἰκόνες τοῦ ναοῦ:

1. Ἁγιος Νικήτας ὁ Νισύριος 1863 Φεβρουαρίου 3.
2. Ἡ Παναγία, διά συνδρομῆς εὐσεβῶν γυναικῶν Μανδρακίου 1863.
3. Ἁγιος Νικόλαος «δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Σεκελίου 1854».
4. Ὁ Νυμφίος 1878 Ἀπριλίου 6 «διά χειρὸς Κωνσταντίνου Νισυρίου».
5. Ἡ Ὁρηνοδοῦσα 1876, ἔργο τοῦ Π. Μαυροπούλου.
6. Ἁγιος Τρύφων 1888 Ἰουλίου 12.
7. Ἡ ὕψωσις τοῦ Σταυροῦ.
8. Ἁγία Τριάδα «δαπάνη Γεωργίου Συρνιώτη».
9. Ἁγιος Μιχαήλ Σινάδων.
10. Τό Γεννέσιον τῆς Θεοτόκου, ἐπαργυρωμένη στό προσκυνητᾶρι.
11. Ἁγία Αἰκατερίνη (1,25×0,71). Τὴν εἰκόνα αὐτὴ ἔφεραν στὴν Νίσυρο οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τῆ Μ. Ἀσία. Εἶναι ἔργο τοῦ ἀγιογράφου Ν. Φελλᾶ.
12. Ἁγία Μαρία ἡ Αἰγυπτία τοῦ 1900.
13. Ἁγιος Σπυρίδων σύγχρονη εἰκόνα.

Τοιχογραφίες:

Ὁ ναὸς ἔχει τοιχογραφίες τοποθετημένες σὲ τρεῖς σειρές τίς ἐξῆς:
Σειρά πρώτη:

Δεξιὰ πλευρά τοῦ ναοῦ ἀρχίζοντας ἀπὸ τό ἱερό Βῆμα:

1) Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου, 2) Ὁ Ι. Χριστὸς ἐνώπιον τοῦ Ἄννα, 3) Ὁ Ι. Χριστὸς πίπτει διὰ δευτέραν φοράν, 4) Ὁ Ι. Χριστὸς πίπτει διὰ τρίτην φοράν.

Ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ:

1) 'Η 'Αποκαθήλωση, 2) 'Ο ἐπιτάφιος θρῆνος, 3) 'Ο ἐνταφιασμός, 4) 'Η 'Ανάσταση.

Δυτική πλευρά τοῦ ναοῦ (γυναικωνίτης):

1) 'Η Σταύρωσις, 2) τοιχογραφία πού ἐπιγράφεται «ἐκδύουσι τόν Χριστόν».

Σειρά δεύτερη:

Δεξιά πλευρά ἀρχίζοντας ἀπό τό τέμπλο:

Μεγάλα στηθάρια μέ τούς "Άγιο Πέτρο, Εὐαγγελιστή Λουκά, "Άγιο Παῦλο, Προφήτη 'Ησαΐα στή βασική κολόνα τοῦ ναοῦ, 'Απόστολο 'Ανδρέα, Εὐαγγελιστή Ματθαῖο καί 'Απόστολο Φίλιππο.

'Αριστερή πλευρά τοῦ ναοῦ:

'Απόστολος Θωμᾶς, Εὐαγγελιστής 'Ιωάννης, 'Απόστολος Βαρθολομαῖος, Προφήτης 'Ηλίας στήν ἄλλη βασική κολόνα τοῦ ναοῦ, 'Απόστολος 'Ιάκωβος, Εὐαγγελιστής Μάρκος καί 'Απόστολος Σίμων.

Σειρά τρίτη:

'Αριστερά πλευρά τοῦ ναοῦ:

"Άγιος Γεώργιος, Μυστικός Δείπνος, Κωνσταντῖνος καί 'Ελένη. Δεξιά πλευρά τοῦ ναοῦ:

'Ο Ι. Χριστός εὐλογεῖ τά παιδιά καί ὁ Ι. Χριστός κρούων τήν θύραν. Στό κέντρο τῆς ὀροφῆς εἶναι ὁ Παντοκράτορας. Καθώς δέ οἱ προφῆτες Μωϋσῆς καί 'Ηλίας στέκονται πάνω στίς κολόνες καί στό κέντρο ὁ Παντοκράτορας, μάς ὑπενθυμίζουν τήν εἰκόνα τῆς Μεταμόρφωσης, ὅπου ὁ Ι. Χριστός συνομιλεῖ μέ τόν Μωυσῆ καί 'Ηλία.

Οἱ Εὐαγγελιστές, οἱ προφῆτες καί ὁ Παντοκράτορας εἶναι ἔργα τοῦ Κωνσταντίνου Νισυρίου τοῦ 1906, ὄλες δέ οἱ ἄλλες τοιχογραφίες εἶναι ἔργο τοῦ Σ. Ζεγιάννη τοῦ 1920. 'Ο ἄμβωνας εἶναι ξύλινος καί φέρει τίς ἐξῆς εἰκόνες. "Άγιος Στέφανος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, 'Ιωάννης ὁ Χρυσόστομος καί ὁ Μέγας Βασίλειος.

Βιβλία τοῦ ναοῦ:

Στό γραφεῖο τοῦ ναοῦ φυλάγονται ἀπό τόν ἱερέα - οἰκονόμο Νικόλαο Χατζόγλου τά ἐξῆς βιβλία.

1) 'Ιερατικό (λειτουργίες) τοῦ 1719 (ΑΨΙΘ)

2) Τριώδιο τοῦ 1800, 3) Εἰρμολόγιο τοῦ 1803, 4) Προσκυνητάριον τῆς 'Αγίας πόλεως 'Ιερουσαλήμ καί πάσης Παλαιστίνης, ἐπιστasia 'Αποστόλου Μπόρα, παρά ΙΟΑΝΝΑΣ ΣΧΡΑΙΜΒΛ ἐν Βιέννῃ τῆς ΑΟΥ-ΣΤΡΙΑΣ 1807, 5) 'Η Νέα Διαθήκη τοῦ 1828 (ΑΩΚΗ), 6) 'Ανθολόγιον τοῦ 1845, 7) Πεντηκοστάριον τοῦ 1857 8) Παρακλητική τοῦ 1858 'Ιουλίου 1, 9) 'Εγχειρίδιον τοῦ 'Ορθοδόξου Χριστιανοῦ τοῦ 1858 10) Συμεών 'Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τά ἅπαντα τοῦ 1868 11) 'Ιεροτελεστικόν τεῦχος τοῦ 1881, 12) Εὐαγγέλιον σέ μικρό σχῆμα τοῦ 1884, 13) Νεωτάτη μέθοδος 'Ολλανδόρφου πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Γαλλικῆς γλώσσης τοῦ 1895, 14) Εὐαγγέλιον πού τό ἔτος σημειώνεται μέ τή φράση «ἔτει ἀπό τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας, αχδ'». 15) Μέγα εὐχολόγιο, ἀκέφαλο, 16) Εὐαγγέλιο, δερματό-

δετο, χωρίς χρονολογία, 17) 'Ομιλίες εις άγιους, δερματοδέτο, χωρίς χρονολογία 18) 'Οκτώηχος, πολύ εφθαρμένο, χωρίς χρονολογία. 19) Ψαλτήριον, σέ μικρό σχήμα, χωρίς χρονολογία 20) Εὐαγγέλιον, σέ μικρό σχήμα χωρίς χρονολογία 21) 12 μηναιία τοῦ 1858 καί 22) Εὐαγγέλιο Ρωσικῆς τέχνης τοῦ 1823.

Ἱερά σκεύη:

Τά σπουδαιότερα σκεύη τοῦ ναοῦ εἶναι.

1) Δίσκος καλεμιστός Ρωσικῆς τέχνης. Στό κέντρο του ἔχει παράσταση μέ τούς δούλους πού φέρνουν στόν ὦμο τους τσαμπί ἀπό σταφύλι, γιά νά δείξουν τήν εὐφορία τῆς γῆς Χαναάν, σύμφωνα μέ τήν διήγηση τῆς Π.Δ.

2) Ἄρτοφόριο ξύλινο ὀκταγωνικό μέ ἐπένδυση ἀπό φίλντισι. Σέ κάθε πλευρά φέρει καί ἓνα Εὐαγγελιστή, ἐνῶ στό κέντρο (πόρτα) ὑπάρχει ἡ Ἄνάσταση.

β. Ναοί ἔξω ἀπό τό Μανδράκι:

1. Εὐαγγελίστρα. Εὐαγγελισμός τῆς Θεοτόκου. Εἶναι παλιό μοναστήρι τῆς ἴδιας ἐποχῆς μέ τοῦ «Ἄρμα», ἄν κρίνει κανεῖς ἀπό τήν πληροφορία πού παίρνει ἀπό ἐγκύκλιο τοῦ Μητροπολίτη Ρόδου Καλλίνικου³⁹ καί ἀπό τήν ἱστορία τῆς ἐπαργυρωμένης εἰκόνας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου ὅπου λέγει «1753 Φεβρουαρίου 20, ἠργυρώθη ἡ ἱερή εἰκὼν ἀρχιερατεύοντος Ἱερεμίου ΡΔ, ἡγουμενεύοντος ἐν τῇ (δυσανάγνωστο) Ἀρχιμανδρίτῃ διά χειρός Ἰω. Πελοποννήσου».

Τήν ἐποχή λοιπόν αὐτή μονάζει στήν Εὐαγγελίστρα ὁ παραπάνω Ἀρχιμανδρίτης, ὁ ὁποῖος μάλιστα ζήτησε σχετική ἄδεια ἀπό τήν Μητρόπολη Ρόδου γιά τήν ἐπιδιόρθωση βοηθητικῶν χώρων τοῦ μοναστηριοῦ, ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπό ἔγγραφο τοῦ 1763⁴⁰

Πρόσφατα ἀπό Ἐπιτροπή, πού ἀποτελεῖται ἀπό τούς ἱερέα Νικόλαο Χατζόγλου, Καλαπαλική Ἰωάννη, Γιαννάκη Ἰωάννη, Σακελλαρίδη Νικόλαο, Δημήτριο Χατζηνικολάου καί Ἰωάννη Περούλη, ἀνακαινίστηκαν καί χτίστηκαν μία αἶθουσα ὑποδοχῆς καί μεγειρεῖο, πού εἶναι τώρα ἔτοιμα νά φιλοξενήσουν κάθε προσκυνητή, πού μπορεῖ νά θαυμάσει ἐκτός ἀπό τό μοναστήρι καί τό μεγάλο δένδρο, τόν «ἀγράμιτθα», κάτω ἀπό τόν ὁποῖο στόν καιρό τῆς Τουρκοκρατίας συνεδρίαζαν, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, οἱ προύχοντες τῶν τριῶν χωριῶν γιά τή λευτεριά.

2. Ἁγιος Μάμας στό Μισοχώρι τοῦ Ὁδ. Σακελλάρη. Εἶναι ἀπό τά πιό παλιά ξωκκλήσια τοῦ νησιοῦ (7×2,5) μέ παρεκκλήσιο (4×2) στό ὁποῖο μπαίνουμε ἀπό μία στενή καμαρωτή πόρτα. Τό ἱερό χωρίζεται ἀπό τόν ὑπόλοιπο ναό μέ μία μικρή μαρμάρηνη κολόνα δανεισμένη ἀπό εἰδωλολατρικό ναό, ὅπως καί ἡ πρόθεση πού στηρίζεται σέ κιονόκρανο, ἐνῶ ἡ τράπεζα εἶναι ἀπό πελεκητή πέτρα.

39. Βλ. ἔγγραφο 1.

40. Σ. Κέντρη. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 77.

*Ολόκληρος ὁ ναός εἶναι χτισμένος ἀπό ἐγχώρια λαξευτή πέτρα, πού καταλήγει σέ σχεδόν κωνοειδή ὄροφή (ὄξυκόρυφος), ἡ ὁποία συνεχίζεται ἐνιαία μέχρι τήν κόγχη τοῦ ἱεροῦ. Ὁ ναός αὐτός πρέπει νά εἶναι χτίσμα τοῦ 13ου αἰῶνα καί ἄρα εἶναι ὁ πιό παλιός ναός τῆς Νισύρου. Στήν κόγχη τοῦ ἱεροῦ διακρίνεται ἀμυδρά ἡ Πλατυτέρα πού περιβάλλεται ἀπό τοὺς ἀγγέλους Γαβριήλ καί Μιχαήλ (Εἰκ. 22)⁴¹.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία Δωδεκανήσου ἐκτιμώντας προφανῶς τὴν ἀξία τοῦ χτίσματος ἔκαμε τὸ 1971 μιὰ ἐξωτερικὴ ἐπισκευὴ γιὰ τὴν προστασία τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὰ νερά τῆς βροχῆς καί τὴν ὑγρασία.

3. Ὁ Χριστός στήν περιοχὴ Λιθόστρωτος 4. Ἁγία Ἄννα στήν ἴδια περιοχὴ 5. Ἁγία Κυριακὴ καί 6. Ἅγιος Γεώργιος πάλι στήν ἴδια περιοχὴ 7. Ἅγιος Γεώργιος στὰ Λουτρά 8. Ἅγιος Εὐθύμιος στήν περιοχὴ Μουλούδι 9. Ἅγιος Γεώργιος στήν περιοχὴ Κλίματα 10. Ἅγιος Νικόλαος καί Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου στήν περιοχὴ Κουκουμᾶ. Σῶζεται μόνο τὸ χτίσμα πού εἶναι μέσα σέ σπηλιά. Πρόκειται δηλαδή γιὰ ναοὺς «*σπηλαιώδεις καί ὑπόσκαφους*»⁴², 11. Ἅγιος Τρύφωνας πάνω ἀπὸ τὸ λιμάνι 12. Ἁγία Παρασκευὴ καί 13. Ἅγιος Ἀθανάσιος πάνω ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο. 14. Τὸ θρονί τῆς Παναγίας, καταστραμμένη στήν περιοχὴ Κακὰ Ρούτσουνα 15. Ἅγιος Ἰωάννης πάνω ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο 16. Ἅγιος Κωνσταντῖνος καί 17. Ἅγιος Παντελεήμων στήν περιοχὴ Κουτσουάτος. 18. Ὁ Χριστός καί 19. Ἅγιος Ἰωάννης στήν περιοχὴ Λιοπύρια 20. Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου καί 21. Ἁγία Τριάδα στήν περιοχὴ Καπριάνου 22. Ἅγιος Σπυρίδων καί 23. Πανορμίτης στήν περιοχὴ Ἀλωνάκια 24. Ἅγιοι Θεόδωροι καί 25. Ἅγιος Νικόλαος στήν περιοχὴ Παλιοσυκιά 26. Ἅγιος Δημήτριος στήν περιοχὴ Μασουρωτός 27. Ἡ Φανερωμένη βυζαντινὴ μέ τροῦλλο, καταστραμμένη στήν περιοχὴ Καρδιά. 28. Ὁ Πανορμίτης τοῦ Παπαμακάριου στήν περιοχὴ Ρούκκι. 29. Ἅγιος Ἐλιάς 30. Ἅγιος Ἰωάννης καί 31. Ἁγίας-Ζαχαριᾶς στήν περιοχὴ Ἑσσω 32. Ἁγία Μαρίνα, στήν ὁμώνυμη περιοχὴ 33. Ἁγία Ἄννα, στήν περιοχὴ Ραπανᾶ 34. Ἅγιος Δημήτριος 35. Ἅγιος Νικόλαος καί 36. Ἅγιος Γεώργιος, στήν περιοχὴ Κάτερος 37. Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, στήν περιοχὴ Βαθιά 38. Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου καί 39. Ἅγιος Νικόλαος, στό Παληόκαστρο 40. Προφήτης Ἡλίας, στό ψηλότερο βουνό τῆς Νισύρου 41. Ἁγία Ἄννα, κάτω ἀπὸ τὸν προφήτη Ἡλία 42. Διαβατηνὴ, μετόχι τῆς Σπηλιανῆς⁴³, 43. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος στό Νύμφιος, πού ἀνῆκε στή Μονὴ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου μέχρι τὸ 1811, ὅποτε τὸ ἀγόρασε ἡ Μονὴ τῆς Παναγίας Σπηλιανῆς. Ἐδῶ ἐμόνασε καί ἀπέθανε στίς 10 Μαΐου 1692 ὁ παπᾶ Ἰωσήφ ὁ Σαντοριναῖος⁴⁴. 44. Ὁ Νυμφίος (Νύμφιος)⁴⁵, 45. Ὁ Ἅγιος Νικόλαος

41. Μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν Πλατυτέρα Ἁγγελοκτίστη στήν Κύπρο, πού εἶναι ἔργο τοῦ 7ου αἰῶνα. Βλπ. Φ. Κόντογλου στό περιοδικό Κιβωτός Αὐγούστος 1953, ἀριθ. φυλλ. 20.

42. Βλ. Μ. Ἀρφαρᾶ: «*Βυζαντινὴ Ἀρχιτεκτονικὴ καί Λαϊκὴ Παράδοση*» Τομ. Β' σελ. 26.

43. Σ. Κέντρη: Ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 89.

44. Σ. Κέντρη: Ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 72.

45. Βλ. Ν. Κουμέντου: «*Τὰ μοναστήρια τῆς Νισύρου*» στὰ «*Νισυριακὰ Χρονικά*» τευχ. 18 σελ. 21.

καί Ἁγία Ἄννα, στήν περιοχή Νύμφιος 46. Ἅγιος Γεώργιος, στήν περιοχή Στενό 47. Ἁγία Ἄννα καί 48. Ἁγία Ἀναστασία, στήν περιοχή Βάσες 49. Ὁ Χριστός, στήν περιοχή Θόλος 50. Ἅγιος Ἰωάννης, στήν περιοχή Κούμouλος (Λακκί) 51. Ἁγία Κυριακή, στήν περιοχή Ραμός, 52. Ἐρειπωμένη ἐκκλησιά, στήν περιοχή τῆς Μυρτιάς τό Λαγκάδι 53. Ἡ Θεοτόκος, ἐρειπωμένη στό δμώνυμο βουνό, 54. Ἅγιος Νικόλαος, στό βουνό Θεοτόκος 55. Ἅγιος Δημήτριος καί 56. Ἅγιος Νικόλαος στήν περιοχή Παλίσσια, 57. Ὁ Σταυρός. Εἶναι μοναστηριακό συγκρότημα στό ὕψωμα τοῦ Ἄργου, ΝΔ. τοῦ βουνοῦ Θεοτόκος. Ὁ Γ. Παπαδόπουλος στό ἔργο του πού μνημονεύσαμε, σελ. 18, μέ λύπη του ἐπισημαίνει τήν ἐγκατάλειψη τοῦ μοναστηριοῦ αὐτοῦ, ὅπως κι ἄλλων μονῶν τῆς Νισύρου. Νά ὅμως πού ἔπειτα ἀπό 70 περίπου χρόνια τό μοναστηριακό αὐτό συγκρότημα ἀνακαινίστηκε καί μέ ἰδιωτική πρωτοβουλία ἀνοίχτηκε ἀμαξωτός δρόμος, πού ὀδηγεῖ εὐκόλα ἐκεῖ κάθε προσκυνητή καί ἐπισκέπτη.

Μπροστά καί ἀριστερά τοῦ ναοῦ, πού εἶναι χτισμένος πάνω σέ φρούριο, ἀνακαινίστηκαν κελλιά καί κουζίνα γιά τούς φιλοξενούμενους. Σέ ἀναρτημένο πίνακα γράφονται τά ὀνόματα τῶν εὐεργετῶν πού εἶναι τά ἐξῆς. Γνωμαγόρας Η.Π.Α., Εἰρήνη Φ. Μαργαρίτη, Ἀρμόδιος Ι. Γιαννίδης, Ἰωάννης Χ. Κοραναῖος, Γεώργιος Ι. Κακακίος, καί ἀκολουθοῦν τά ὀνόματα τῶν δωρητῶν πού εἶναι, Ἀπόστολος Ν. Μαστρογιάννης, Ἰωάννης Κ. Σφακιανός, Ἐμμανουήλ Χ. Λυτρωτής, Καλλιόπη Γ. Μακρυγιάννη, Νικόλαος Ἀδ. Χαρτοφύλης, Ἡλίας Δ. Τσιμησίρης, Ἐλευθέριος Παπαμιχήλ, Μιχαήλ Σ. Ζαράκης.

Δεξιά τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν 3 παλιά κελλιά, χωμένα στό ἔδαφος καί στή συνέχεια ἐρείπια ὀκτώ ἄλλων κελλιῶν μέ ἀντίστοιχο ἀριθμό στερνῶν. Τοῦτο δείχνει τήν εὐημερία καί τόν πλοῦτο τοῦ μοναστηριοῦ σέ ἔμπυχο ὕλικό καί οἰκονομική εὐμάρεια, τέτοια πού δικαιολογεῖ τήν εἶδηση πού ἔχουμε ἀπό τήν τοπική παράδοση, ὅτι τό μοναστήρι αὐτό μαζί μέ ἄλλα εἶχαν ἀναλάβει νά πληρώνουν στούς Τούρκους τόν κεφαλικό φόρο, ἀπαλλάσσοντας ἔτσι τούς φτωχοῦς κατοίκους τοῦ νησιοῦ ἀπό τό βᾶρος αὐτό.

Ὁ ναός ἀρχιτεκτονικά ἀνήκει στή μονόχωρη Βασιλική καί ὀ εἰκόνες τοῦ τέμπλου εἶναι ἔργο τοῦ Γ. Σακλαρίδη τοῦ 1969, ἐκτός ἀπό τήν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ πού εἶναι ἔργο τοῦ ἀγιογράφου Χαράλαμπου Χαλδέζου, τῆς Νέας Σκῆτης τοῦ Ἁγίου Ὁρου τοῦ 1972.

Στό ναό ὑπάρχουν δύο φορητές εἰκόνες τοῦ 18ου αἰῶνα, τῆς Παναγίας σέ δύο διαφορετικές συνθέσεις μέ τήν ἐπιγραφή «Ἡ πάντων Βασιλίτσα».

58. Ὁ Ἀρχιστράτηγος, κάτω ἀπό τόν Σταυρό καί ἀριστερά τοῦ δρόμου πού ὀδηγεῖ στήν Ἁγία Εἰρήνη τοῦ Ἄργου. 59. Ἅγιος Νικήτας, πάνω ἀπό τό Ἄργος 60. Ἁγία Εἰρήνη 61. Ἁγία Αἰκατερίνη 62. Ἅγιος Βασίλειος καί 63. Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, στήν περιοχή τοῦ Ἄργου 64.

Ἁγία Ἄννα καί 65. Ἅγιος Ἰωάννης, στήν περιοχὴ Νάκκα 66. Ἅγιος Ἰωάννης, στήν περιοχὴ Κουκκούλα 67. Ἅγιος Γρηγόριος καί 68. Ἅγιος Δημήτριος, στήν περιοχὴ Σωτήρα 69. Ἁγία Κυριακή, στήν περιοχὴ Μάτια 70. Μεταμόρφωση καί 71. Ἅγιος Στέφανος, στήν περιοχὴ Λακκί 72. Ἅγιος Ὀνούφριος, στήν περιοχὴ Ρούκκι. Ἐδῶ ἐμόνασε ὁ γέροντας Ἀβέρκιος κατὰ τὸ 1722⁴⁶. 73. Ἅγιος Παντελεῖμων, στήν περιοχὴ Περιστερώνας 74. Ἁγία Κυριακή, στήν περιοχὴ Μουλούδι καί 75. Ἁγία Τριάδα στήν περιοχὴ Ἐλιά.

Β. ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΑΛΩΝ

1. Ἅγιοι Ἀπόστολοι· εἶναι ὁ καθεδρικός ναός τοῦ χωριοῦ. Χτίστηκε μέ δαπάνες τῆς ἀδελφότητος Παναγία Θερμιανὴ τῆς Ἀμερικῆς τὸ 1953. Τά ἐγκαίνια ἔγιναν ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Ρόδου κ. Σπυρίδωνα στίς 22 Ἰουλίου 1956.

Τὸ τέμπλο εἶναι χτιστό μέ δαπάνες τῆς ἀδελφότητος ἀπὸ τὴν Αὐστραλία. Οἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου καί τοῦ ναοῦ εἶναι ἔργο τοῦ Νισυρίου ἀγιογράφου Δ. Σησηλίδη, γιοῦ τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τὴν Ποταμίτιστα ἀγιογράφου Κωνσταντίνου Νισυρίου. Σύμφωνα μέ πινακίδα πού βρίσκεται ἀριστερά, καθὼς μπαίνομε στό ναό, ἡ εἰκονογράφηση τέλειωσε τὸ 1959. Συγκεκριμένα διαβάζομε τά ἑξῆς. « Ὁ ἱερός ναός οὗτος διεκοσμήθη δαπάνη τοῦ ἔν Ἀμερικῇ ἀποβιώσαντος πατριώτου μας Νικολάου Γ. Καρβαῖνη εἰς μνήμην αὐτοῦ καί τῆς συζύγου του Εἰρήνης. Εἰκονογραφήθη καί διεκοσμήθη διὰ χειρὸς Δημητρίου Κ. Σησηλίδου Νισυρίου 1959 ». Ὁ ἄμβωνας εἶναι χτιστός καί φέρει τίς εἰκόνες τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν.

Φορητές εἰκόνες ὑπάρχουν μόνο: Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι τοῦ 1912 καί Λάβαρο τοῦ 1934.

2. Παναγία Θερμιανή. Ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ καί πίσω ἀπὸ τὰ ἐρειπωμένα λουτρά τοῦ Παντελίδη, μέσα στὰ ἔρεπια παλιοῦ λουτροθεραπευτηρίου, βρίσκεται τὸ μικρὸ καί ἀπλὸ ἐκκλησάκι τῆς Παναγίας Θερμιανῆς, σφηνωμένο στὴ δεξιὰ μεριά τοῦ βράχου. Πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ βλέπομε τὸ ἔτος ἀνοικοδόμησης 1871. Μέσα στό μικρὸ ἐκκλησάκι, διαστάσεων περίπου 4×2, ὑπάρχει σέ τοιχογραφία ἡ Πλατυτέρα. Τὸ ὄνομα Θερμιανῆ φαίνεται πὼς τὸ πῆρε ἀπὸ τὴν πηγὴ θερμοῦ νεροῦ πού βγαίνει στήν τοποθεσία ἐκείνη, ἀκριβῶς ἀριστερά καί πίσω ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι.

3. Ἅγιος Φωκᾶς, πρὸ ἀνατολικά τῆς Θερμιανῆς.

4. Ἅγιος Βασίλειος 5. Ἅγιος Γεώργιος, στήν εἴσοδο τοῦ χωριοῦ 6. Ἅγιος Παῦλος, ναός τοῦ νεκροταφείου 7. Ἅγιος Νικόλαος 8. Ἅγιος Γεώργιος 9. Ἅγιος Ἰωάννης καί 10. Ἁγία Τριάδα.

46. Σ. Κέντρη: ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 73.

Γ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΜΠΟΡΕΙΟΥ

1. Τό Γεννέσιο τῆς Θεοτόκου: Εἶναι ὁ καθεδρικός ναός τοῦ χωριοῦ σέ τύπο μονόχωρης Βασιλικῆς μέ τροῦλλο. Πάνω ἀπό τήν εἴσοδο τοῦ ναοῦ ὑπάρχει τοιχογραφία «Τό Γεννέσιον τῆς Θεοτόκου» τοῦ 1870.

Τό τέμπλο εἶναι χτιστό καί ἔχει τίς ἐξῆς εἰκόνες. 1) Ἡ Θεότοκος, ἐπαργυρωμένη (0,81×0,56) μέ τήν παρακάτω ἱστορήση «*ἠγγυρώθη ἡ παρούσα εἰκόνα διά συνδρομῆς τῶν κατοίκων ὄλων τοῦ χωριοῦ τούτου Ἐμπορίου εἰς τό ἔτος 1861 Μαρτίου*». Στό κάτω μέρος τῆς εἰκόνας καί ἀριστερά ὑπάρχει σέ μικρό σχῆμα ἡ γέννηση τῆς Θεοτόκου. 2) Ἅγιος Βασίλειος τοῦ 1892, 3) Ἅγιος Γεράσιμος τοῦ 1892 4) Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος τοῦ 1893 5) Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, κάτω ἀκριβῶς ἀπό τόν Ἰωάννη τόν Πρόδρομο 6) Ἅγιος Βασίλειος τοῦ 1872 7) ἡ Γέννηση τῆς Θεοτόκου τοῦ 1907 8) Ὁ Ι. Χριστός τοῦ 1872 9) Ἅγιος Νικόλαος καί τό δωδεκάορτο, ψηλά στό τέμπλο.

Ἄλλες εἰκόνες φορητές τοῦ 1870-1878 εἶναι οἱ ἐξῆς: Τό Γεννέσιο τῆς Θεοτόκου, ἡ Παναγία, Ἅγία Τριάδα, Νυμφίος, Εὐαγγελισμός, ἡ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ, ἡ Γέννηση τῆς Θεοτόκου, καί οἱ 4 Εὐαγγελιστές, σέ μεγάλα στηθάρια τοῦ 1907, ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Νισυρίου. Στό κέντρο εἶναι ὁ Παντοκράτορας καί στό δεσποτικόν θρόνο ἡ εἰκόνα τοῦ Ι. Χριστοῦ, ἔργο τοῦ Ἰωάννη Σκουλίδη τοῦ 1871 Ὀκτωβρίου 8.

Ὁ ἄμβωνας εἶναι χτιστός καί ἔχει τούς Εὐαγγελιστές Ματθαῖο καί Λουκά δεξιά, Ἰωάννη καί Μάρκο ἀριστερά καί στό κέντρο τόν Ἰησοῦ Χριστό.

Στά βημόθυρα τῆς Ὁραίας Πύλης ὑπάρχει στό ἐπάνω μέρος ὁ Εὐαγγελισμός καί στό κάτω οἱ Ἀπόστολοι Πέτρος καί Παῦλος.

Τό 1965 ὁ ναός ἀνακαινίστηκε καί τότε χτίστηκε καί τό κωδωνοστάσιο μέ τίς δαπάνες τοῦ συλλόγου Παναγία Θερμιανή πού ἔδραυει στήν Ν. Ἰόρκη.

Βιβλία:

Ὅλα τά ἐκκλησιαστικά βιβλία καί τό Εὐαγγέλιο εἶναι τοῦ 1895 ἐκδοση Βενετίας καί δυστυχῶς αὐτά ἀκόμη χρησιμοποιοῦν οἱ ψάλτες.

2. Ταξιδάρχεις:

Μέσα στό κάστρο καί στό ψηλότερο μέρος τοῦ χωριοῦ σάν αἰώνιος φρουρός στέκεται ἡ Ἐκκλησιά τῶν Ταξιαρχῶν. Ἐξωτερικά εἶναι τόσο περιποιημένη, πού σοῦ δίνει τήν ἐντύπωση καινούργιας ἐκκλησιᾶς. Ὅμως ὅταν μπεῖς μέσα θά διαπιστώσεις πῶς μπορείς ἄνετα νά ταξιδέψεις πολλά χρόνια πίσω, ἴσως μέχρι τά τέλη τοῦ 13ου αἰώνα καί ἀρχές τοῦ 14ου, μέ βοηθό βέβαια τούς τοιχογραφημένους ἁγίους, πού σέ περιτριγυρίζουν. Μιά πέτρινη σκάλα μᾶς ὀδηγεῖ μέσα στό κάστρο τοῦ χωριοῦ, ὅπου βρίσκεται ὁ ναός αὐτός. Οἱ περισσότερες τοιχογραφίες εἶναι ἐφθαρμένες. Σέ καλύτερη κατάσταση βρίσκονται οἱ τοιχογραφίες τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ. Τό δάπεδο εἶναι μωσαϊκό ἀπό ἐγχώρια στρογγυλά πετραδάκια καί ὁ τύπος εἶναι τῆς μονόχωρης βασιλικῆς (11×4,10).

Εικόνες τοῦ τέμπλου:

1) Ἡ Θεοτόκος 2) Ὁ Ι. Χριστός, ἐπαργυρωμένη μέ τήν ἱστορήση «ἠργυρώθη ἡ παροῦσα εἰκὼν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτροπεύοντος Γερασίμου ἱερομονάχου 1812» διαστάσεις τῆς εἰκόνας 0,84×0,50. 3) Εἰκόνα τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν, 0,92×0,54, ἐπαργυρωμένη ἀπό τό 1871. 4) Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος 5) Ὁ Εὐαγγελισμός 6) Οἱ 12 Ἀπόστολοι, στά βημόθυρα τῆς Ὠραίας Πύλης 7. Ὁ Ἅγιος Στέφανος, στό παραπόρτι, τοῦ 1879 Μαρτίου 8, 8) Ὁ Ἄρτος τῆς ζωῆς μέ δύο ἀγγέλους, στό παραπέτασμα τῆς Ὠραίας Πύλης 9) Ἡ Σύναξη τῶν Ἀρχαγγέλων 0,23×0,26, φορητή ἐπαργυρωμένη. Τό παλιό τέμπλο ἦταν ξυλόγλυπτο, ἔχει ἀφαιρεθεῖ δυστυχῶς καί στή θέση του μπῆκε χτιστό, μέ δαπάνες τοῦ Μιχαήλ Χαλκιᾶ τό 1958. Εὐτυχῶς πού τά ἀπομεινάρια τοῦ παλιοῦ τέμπλου σώζονται στόν γυναικωνίτη, παραπλεύρως τοῦ ναοῦ, πού ἐπισκευάστηκε τό 1930 μέ προσφορές τῶν Ν. Ζωγράφου, Κ. Δεμελῆ, Δ. Ροδίτη καί Γ. Σκανδάλιου.

Βιβλία: Εὐαγγέλιο τοῦ 1840 καί πεντηκοστάριο τοῦ 1857 ἐκδόσεως Βενετίας.

Ἄλλα ξωκκλήσια τοῦ χωριοῦ εἶναι τά ἐξῆς: Ἅγιος Ἰωάννης, Ἅγιος Ἀθανάσιος, ναός τοῦ νεκροταφείου, Ἅγία Κυριακή, Ἅγιος Νικόλαος, Ἅγία Δύναμις, Ἅγιος Προκόπιος, Ἅγία Μαρίνα, Ἅγιος Ἰωάννης, Ἅγιος Γεώργιος, Ἅγία Τριάδα, Ἅγιος Κωνσταντίνος, Ἅγιος Νικόλαος, ἐρειπωμένος, ὅπως ἐπίσης καί ἡ Ἅγία Τριάδα, ἡ Ληστηριώτισσα. Αὐτή βρίσκεται 300 μέτρα ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ. Εἶναι ἓνα μικρό σπήλαιο σ' ἀπότομο καί τεράστιο βράχο. Μᾶς ὑπενθυμίζει τοὺς λαξευτοὺς καππαδοκικοὺς μέσα σέ βράχους ναοὺς τοῦ 11ου αἰῶνα⁴. Ἡ πόρτα εἶναι μιά μικρὴ τρύπα, πού μόλις μπορεῖ νά περάσει ἓνας ἄνθρωπος. Δέν ἔχει τοιχογραφίες, ἐκτός ἀπὸ τὴν τοιχογραφία τῆς Παναγίας, ἔργο τοῦ 14ου αἰῶνα, πού φέρει ἓνα τραῦμα ἀπὸ μαχαίρι. Γι' αὐτό ὅμως ἄς ἀφήσουμε τὴν Ἀθηνᾶ Ταρσοῦλη νά μᾶς διηγηθεῖ. «Ὅταν οἱ ληστροπειρατές λεηλατοῦσαν στόν Μεσαίωνα τὰ Ἑλληνικά νησιά, ἐπῆγαν στήν Νίσυρο κι' ἔφτασαν στόν Ἐμπορεῖο μιά Κυριακή πρωί, πού λειτουργοῦσε ἡ ἐκκλησιά καί ἦταν γεμάτη κόσμος. Οἱ κουρσάροι, ὀδηγημένοι ἀπὸ τὴ μυρωδιά τοῦ λιβανιοῦ, εἶχαν ἔρθει σωστό λεφούσι ὡς τοὺς πρόποδες τοῦ βράχου. Οἱ χριστιανοὶ μόλις τοὺς εἶδαν ἀπὸ ψηλά, σφράγισαν τρομαγμένοι τὴν πόρτα τῆς ἐκκλησιάς κι' ἔπεσαν γονατιστά γυρεύοντας τὴ σωτηρία τους ἀπὸ τὴν Παναγία. Τότε – καθὼς λέει ἡ παράδοση – ἔγινε τοῦτο τό θαῦμα. Μέσα στό Ἅγιο Βῆμα ἀνοιξε ζαφνικά μιά μεγάλη τρύπα στρογγυλή, ὅπου ὄρμησαν οἱ ἄνθρωποι κι' ἔφυγαν ἀπ' ἐκεῖ χωρὶς νά τοὺς ἴδουν οἱ πειρατές, πού, ὅταν ἔφτασαν ἀπάνω, ἔσπασαν τὴν πόρτα κι' ἤβραν τὴν ἐκκλησία ἀδειανή. Σὰ δαίμονες τοῦ ὀλέθρου ἔπεσαν στίς εἰκόνες μέ τά μαχαίρια τους, τρυπώντας τά μάτια τῶν ἁγίων ἀπὸ τίς παλιές ὠραίες τοιχογραφίες καί βγάζοντας τό δῆμι ἀπὸ τίς εἰκόνες τους... Ἀπὸ τότε τὴν

4 Γ. Σωτηρίου: Ἐνθ. ανωτ. σελ. 439.

ἐπονόμασαν Παναγιά Αησθηριώτισσα»⁴⁸.

Ἡ Κυρά «Κοίμηση τῆς Θεοτόκου»

Εἶναι μοναστηριακό συγκρότημα, πού βρίσκεται στά ΒΑ τοῦ νησιοῦ, μιά ὥρα ἀπόσταση ἀπό τόν Ἐμπορεῖο καί 200 μέτρα ψηλά πάνω ἀπό τόν κόλπο Λιές.

Τό μαγειρεῖο, ἡ Πέτρινη τράπεζα, τά κελλιά καί ἡ ἀκίνητη περιουσία τῆς Μονῆς μαρτυροῦν τά παλιά της μεγαλεῖα.

Ὁ ναός ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιου τετράπλευρου σέ τύπο μονόκλιτης Βασιλικῆς καί εἶναι ἀπό ἀπόψεως ἀρχιτεκτονικῆς ἴδιος μέ τό ναό τῆς Ποταμίτισσας καί ἔργο τοῦ ἴδιου τεχνίτη.

Ὁ Κωνσταντῖνος Νικολῆς σέ ἄρθρο του⁴⁹ ἀναφέρει πώς τό χτίσιμο τῆς Κυρᾶς τελείωσε στίς 23 Μαρτίου τοῦ 1842⁵⁰. Ὅμως ἡ εἰκόνα τῆς Κυρᾶς ἔχει ἐπαργυρωθεῖ τό 1770, ὅπως φαίνεται ἀπό τήν παρακάτω ἱστορία, πού βρίσκεται πάνω στήν εἰκόνα «ἀργυρώθησαν οἱ θεῖες καί ἱερές εἰκόνες τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τῆς Ὑπεραγίας αὐτοῦ Μητρός ὑπό τοῦ Κυρ-Ἰγνατίου. Μηνί Ἰανουαρίῳ 1770». Ἐκτός ἀπ' αὐτό ἔχουμε καί ἔγγραφο⁵¹, πού μαρτυροῦν τήν ὑπαρξη τῆς μονῆς τῆς Κυρᾶς πρό τοῦ 1745.

Τά δύο αὐτά γεγονότα μᾶς προβλημάτισαν γύρω ἀπό τόν χρόνο πού χτίστηκε ἡ ἐκκλησιά τῆς Κυρᾶς. Στήν ἐρευνά μας γύρω ἀπό τό πρόβλημα αὐτό ἐρχεται νά μᾶς διαφωτίσει ὁ Ἰωάννης Κωνσταντῖνου Μαυρομουστάκης, ὁ ὁποῖος στίς 9 Μαΐου τοῦ 1843 στέλνοντας ἀπό τήν Ὀδυσσό 20.000 γρόσια δωρεά στή Μονή, γράφει μεταξύ ἄλλων «θερμῶς σᾶς παρακαλῶ νά μέ εἰδοποιήσετε εἰς ποῖον τόπον ἐκτίσθη ἡ ἐκκλησία, εἰς τόν ἴδιον τόπον ὅπου ἦτον ἡ παλαιά, ἢ εἰς τόν κῆπον;»⁵². Ἐδῶ λοιπόν ἔχουμε ἱστορική μαρτυρία πώς προϋπήρχε μικρός ναός τῆς Κυρᾶς καί ἀργότερα μεταξύ 1841-1842 χτίστηκε ὁ σημερινός ναός, ὅπου τοποθετήθηκαν οἱ εἰκόνες τοῦ παλαιότερου ναοῦ. Ἔτσι ἐξηγεῖται καί ἡ ἀπό τό 1770 μαρτυρία γιά τήν ὑπαρξη τῆς Μονῆς.

Ὁ καινούργιος ναός ἱστορήθηκε τό 1863, ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπό ὅσα γράφονται στό τέμπλο, πάνω ἀπό τήν Ὁραία Πύλη. «Ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου Ἱεροθέου καί ἡγουμενόντος κ. Ἰγνατίου, ἱστορήθη ὁ θεῖος οὗτος ναός συνδρομῇ καί δαπάνῃ τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν ἐν ἔτει 1863».

Φαίνεται ὅμως πώς ὁ ναός αὐτός ἔπαθε πολλές ζημιές ἀπό σεισμό, πού ἔγινε τό 1933, γι' αὐτό οἱ κάτοικοι τοῦ Ἐμπορεῖου ἔκαμαν ἐπιδιορθώσεις καί ἀνακαίνιση. Τήν πληροφορία αὐτή παίρνομε ἀπό ἐντειχισμένη

48. Ἄθ. Ταρσοῦλη: «Δωδεκάνησα», Τομ. Γος σελ. 154.

49. «Νισυριακά» Τομ. Γος σελ. 331.

50. Ἡ χρονολογία αὐτή εἶναι χαραγμένη πάνω ἀπό τό παράθυρο τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

51. Βλ. ἔγγραφο τῆς Μονῆς, ἀριθ. 1.

52. Ἀριθ. ἔγγρ. 16

πλάκα, πού γράφει τὰ ἐξῆς «*Αὕτη ἡ ἱερά Μονή ἀνακωδομήθη ἐν ἔτει 1935 δαπάνη τῆς ἐν Ἀμερικῇ ἀδελφότητος Παναγία ἢ Θερμιανή κατόπιν τοῦ καταστρεπτικοῦ σεισμοῦ τοῦ 1933 Ἀπριλίου 23*».

Ἡγούμενοι τῆς Μονῆς.

Ἐξω ἀπό τόν ναό, στήν ἀνατολική πλευρά, ὑπάρχει κενοτάφιο μέ τὰ παρακάτω ὀνόματα:

Ἰγνάτιος ἱερομόναχος

Ἰωαννίκιος ἱερομόναχος

Διονύσιος Ἀρχιμανδρίτης

Ἰωάννης Μιχαήλ μοναχός

Μέ βάση τὰ παλιά ἔγγραφα τῆς Μονῆς, στά ὁποῖα ὑπογράφουν οἱ παραπάνω, μπορούμε νά κατατάξουμε χρονολογικά τούς ἡγουμένους ὡς ἐξῆς:

Ἰγνάτιος 1770-1803

Ἰωαννίκιος 1803-1830

Διονύσιος 1830-1870

Ἰωάννης Μιχαήλ ἀπό 1870 καί ἔπειτα.

*Παλιά ἔγγραφα τῆς Μονῆς*⁵³

Στή Μονή φυλάγονται τὰ παρακάτω παλιά ἔγγραφα, πού δείχνουν τήν κίνηση ἀλλά καί ζωή τοῦ μοναστηριοῦ.

1. 1745 Ὀκτωβρίου 23. «*Ἡ Μαρία τῆς Καλῆς τῆς Κουλούμπραινας ἀφιερώνει τήν περιουσία τῆς στή Μονή*».

2. 1770 Ἰανουαρίου 26. «*Ἡ Ἄννα Διακογιάννη πωλεῖ στήν Κυρά σπηλαδότοπο. Ὑπογράφει ὁ ἱερομόναχος Ἰγνάτιος*».

3. 1788. «*Ἡμεῖς οἱ ραγιαδες τοῦ χωρίου πουλοῦμεν τοῦ Ταξιάρχη τήν πλαγιάν μέ τίς μάντρες στόν Ἀκημαρώνα τοῦ Δημήτρη τοῦ Μαυρουδῆ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μιχαήλ διά γρόσια δέκα. Μαρτυροῦσιν Οἰκονόμος παπᾶ-Ἰωάννης καί ὁ διακοχριστόφορος ὁ καί γράφων*».

4. 1803 Μαρτίου 22 «*Ἱερεῖς καί γέροντες καί ραγιαδες μικροί τε καί μεγάλοι τοῦ χωρίου Ἐμπορείου ὀρίζουν ἡγουμένον τόν ἱερομόναχον Ἰωαννίκιον*».

5. 1812 Μαΐου 5 «*Ὁ ἡγούμενος Ἰωαννίκιος δανεῖζει ὀγδοήκοντα γρόσια εἰς τόν Διακοστρατῆν καί τήν συμβίαν του Εἰρήνην*».

6. 1818 Ἰουλίου 20 «*Δηλωτικόν Διονυσίου καί τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Διακογιάννη ὅτι ἔρχονται νά μονάσουν εἰς τό μοναστήρι καί ἀφιερώνουν εἰς τήν Μονήν τήν περιουσίαν τους*».

7. 1824 Ἰουλίου 7 «*Ὁ Διακομιχάλης τοῦ μακαρίτου Κώστα Ἀστρουλλῆ υἱός, πωλεῖ τό χωράφι του εἰς τήν Ἀντοφιλιάν, εἰς τόν ἡγούμενον τῆς Κυρᾶς Ἰωαννίκιου γιά γρόσια 100. Ἀκολουθοῦν ὑπογραφές μέ προηγούμενον καί ἐπίτροπον τοῦ Ἁγίου Ρόδου τόν Μελέτιον*».

53. Βλ. Ἐμμανουήλ Καρπάθιου: «Ἐγγραφα ἱερᾶς Μονῆς Κυρᾶς». Αὐγή Δωδεκανησιακή ἔτος 1925 φυλ. 115.

8. 1825 Ὀκτωβρίου 17 «Ὁ Δανιὴλ ἱερομόναχος καὶ προηγούμενος τῆς Μονῆς Ὑπαραγίας Θεοτόκου Πελοποννήσου πωλεῖ εἰς τὸν Παγκράτιον ἅγια λείψανα γιὰ 1000 γρόσια».
9. 1826 Ἰανουαρίου 16 «Ὁ Μαστρογιάννης Μιχαὴλ Ξανθῆς πωλεῖ μιὰ ταῦλα πάνω ἀπὸ τὸ καζαναριό τοῦ μοναστηριοῦ εἰς τὸν ἠγούμενον Διονύσιον, Ἀρχιμανδρίτην».
10. 1828 Ἰανουαρίου 28 «Ἡ Καλῆ τῆς Μαρίας τοῦ Ἀντριώτη πωλεῖ τὸ χωράφι τῆς εἰς τὴν Κυράν».
11. 1830 Ὀκτωβρίου 28 «Ἐγγραφοῦν τοῦ Μητροπολίτου Ρόδου Παΐσιου δι' ἀποκατάστασιν εἰς τὴν ἠγουμενίαν τοῦ Διονυσίου, ἀντὶ τοῦ ἀποθανόντος Ἰωαννικίου».
12. 1830 Ὀκτωβρίου 28 «Πρᾶξις ἀντικαταστάσεως εἰς τὴν ἠγουμενίαν τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Διονυσίου».
13. 1828 Ἰανουαρίου 6 «Ἡ Μαρία τοῦ Βασίλη Τάντριώτη ἀπὸ τὰ Νικεῖα δανεῖζεται ἀπὸ τὸν Ἰωαννίκιον 120 γρόσια».
14. 1833 Ἰουλίου 20 «Ἡ διακόνισσα τοῦ Κωνσταντῆ, τῆς Μαρουλιᾶς ἢ Κόρη, πωλεῖ εἰς τὴν Κυράν τὸ χωράφι τῆς εἰς τὸν βαθύ ποταμόν διὰ γρόσια 125. Ὑπογράφει ὁ ἠγούμενος Διονύσιος».
15. 1836 Ἰούνιος «Ἐγκύκλιος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου διὰ βοήθειαν τοῦ καταχρεωμένου μοναστηρίου».
16. 1843 Μαΐου 9 «Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Κωνσταντίνου Μαυρομουστάκη ἀπὸ τὴν Ὀδυσσόν, μέ τὴν ὁποία δωρίζει εἰς τὸ Μοναστήρι 20.000 γρόσια».
17. 1844 Ἰουλίου 20 «Ὁ Ἰωάννης Μαυρομουστάκης ἀφιερώνει εἰς τὴν μονὴν διάφορα ἄμφια».
18. 1845 «Ἡ μοναχὴ Ἀνθιμη ἀφιερώνει τὴν περιουσίαν τῆς εἰς τὴν Κυράν».
19. 1845 Ὀκτώβριος «Ὁ Κωνσταντῖνος Διακομανουὴλ πωλεῖ εἰς τὸν ἠγούμενον τὸ χωράφι του διὰ 185 γρόσια. Ἐπίτροπος Ἀγίου Ρόδου εἶναι ὁ Χαραλάμπης Λογοθέτης».
20. 1845 Ἰανουαρίου 28 «Δηλωτικὸν τῶν κατοίκων τοῦ Ἐμποριοῦ ὅτι κάποια γυναῖκα, πού ὑπηρετεῖ εἰς τὴν Μονὴν καὶ πρόκειται νὰ ἀποθάνει, θέλει νὰ γίνῃ μοναχὴ».
21. 1857 Σεπτεμβρίου 19 «Ὁ παπᾶ Ἰωάννης Κορίτσιος ἐξοφλεῖ δι' ὄσους κόπους, ἐξοδα κ.λ.π. ἔχει κάμει μέσα εἰς τὸ μοναστήρι».
22. 1858 Μαρτίου 6 «Ἡ Κοινότης Ἐμπορίου δανεῖζεται ἀπὸ τὴν Μονὴν 900 γρόσια διὰ τὸ λιμάνι τῶν Πάλων».
23. 1860 Αὐγούστου 29 «Ἡ Μαρία τοῦ Σοφιοῦ ἀφιερώνει εἰς τὴν Κυράν τὸ χωράφι τῆς».
24. 1866 Ἀπριλίου 10 «Ὁ Κωνσταντῖνος Γεωργίου Καπότας δανεῖζεται ἀπὸ τὸν ἠγούμενον Ἰγνάτιον 100 γρόσια».
25. 1866 Αὐγούστου 24 «Ὁ Νικόλαος παπᾶ Ἰωάννου Διογένους ἀφιερώνει τὴν περιουσίαν του εἰς τὴν Κυράν».
26. 1870 Σεπτεμβρίου 6 «Ἡ Καλὴ τοῦ παπᾶ Ψαροῦ πωλεῖ εἰς τὴν Κυράν ἓνα μέρος τοῦ κήπου τῆς».

27. 1870 «*Ἡ Μονή δανείζεται 1000 γρόσια ἀπὸ τὸν Ἰάκωβον Χατζῆ-οικονομίδη πρὸς 12%.* Ὑπογράφει ὁ Ἰωάννης - Μιχαήλ μοναχός».

28. 1872 Ὀκτωβρίου 21 «*Ὁ Νικόλαος παπᾶ Ἰωάννου Διογένους ἀφιερώνει εἰς τὴν Κυρὰν ἓνα μέρος τῆς περιουσίας του.*».

29. 1873 Ἀπριλίου 14. «*Κατάλογος τῆς κινητῆς περιουσίας τῆς Μονῆς.*».

30. 1882 Ἰανουαρίου 8 «*Ἡ Εἰρήνη Ι. Πασχάλη ἀπὸ τὰ Νικεῖα ἀνταλλάσσει τὸ κτῆμα τῆς γωνιάς μὲ τὸ κτῆμα τῆς Μονῆς Πελεκητόν.*».

Γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς ἵδρυσης τῆς Μονῆς, πού εἶναι σχεδὸν τὸ ἴδιο μὲ τῆς Σηλιανῆς καὶ πού ἀδυνατῶ νὰ πῶ ἂν εἶναι ἱστορικὰ ἐξακριβωμένο, παραπέμπω τὸν ἀναγνώστη στὸ δελτίο τῆς Νισυριακῆς παροικίας τῆς Ἀμερικῆς «Γνωμαγόρας» τευχ. 38, Ἀπρίλιος τοῦ 1935, ἄρθρο τοῦ Γ. Σακελλαρίου.

Ἀφήνοντας τώρα τὸ μοναστήρι τῆς Κυρᾶς, τὴν πνευματικὴ αὐτὴ δαση, τὸν τόπο πού σοῦ γεννᾷ ψυχικὴ γαλήνη καὶ ἡρεμία γιὰ πνευματικὴ ἀνάταση, ἐρχόμαστε στὴν περιοχὴ τῶν Νικειῶν.

Δ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΝΙΚΕΙΩΝ

Κάθε περιοχὴ τῆς Νισύρου ἀποτελεῖ καὶ μιὰ διαφορετικὴ σελίδα τῆς ὁμορφῆς ἱστορίας μας.

Τὰ Νικεῖα εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ὁμορφα χωριά τοῦ νησιοῦ μας. Μόλις μπεῖς στὸ χωριὸ καταλαβαίνεις τὴν ἀγάπη, πού τρέφουν γι' αὐτὸ οἱ κάτοικοί του. Περιποιημένο καὶ νοικοκυρεμένο χωριὸ. Ἄς θαυμάσουμε τίς ἐκκλησιές του.

1. Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου:

Εἶναι ὁ καθεδρικός τοῦ χωριοῦ. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του εἶναι ἡ ἴδια μὲ τῆς Ποταμίτισσας καὶ τῆς Κυρᾶς. Λέγεται πὼς ὁ τεχνίτης Μαστρογιώργης ἀπὸ τὴ Σύμη ἔχτισε καὶ τοὺς τρεῖς ναοὺς. Ὁ ναός εἶναι χτισμένος κάπου 1,50 μέτρα ψηλότερα ἀπὸ τὴν κυκλικὴ πλατεία τοῦ χωριοῦ. Πέτρινη σκάλα ἀπὸ δεξιὰ καὶ ἀριστερά μᾶς ὀδηγεῖ στὴν εἴσοδο τοῦ πρόναου. Ἐδῶ δεσπόζει τὸ μάρμαρο. Τέμπλο, ἄμβωνας, δεσποτικός θρόνος εἶναι μαρμάρινα. Ἡ εἰκονογράφηση εἶναι νεώτατη καὶ δυστυχῶς ἀντικατέστησε εἰκόνες, πού βρήκαμε ἀποθηκευμένες στὸν πρόναο. Αὐτές εἶναι οἱ ἐξῆς:

- 1) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, σέ βημόθυρο τοῦ παλιοῦ τέμπλου
- 2) Ἡ Θεοτόκος, «Ρόδον τὸ Ἀμάραντον», εἰκόνα τοῦ 1840
- 3) Ὁ Μόνος Ἀρχιερεὺς τοῦ 1843
- 4) Ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, τῆς ἰδίας ἐποχῆς
- 5) Ὁ Ἅγιος Παντελεήμων, 1882 Ὀκτωβρίου 2
- 6) Ἡ βάπτισμα τοῦ Χριστοῦ, 1882 Ὀκτωβρίου 25
- 7) Ἡ Γέννηση τῆς Θεοτόκου, 1882 Ὀκτωβρίου 10
- 8) Ἡ Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ, 1882 Ὀκτωβρίου 19
- 9) Ἅγιος Χαράλαμπος, τῆς ἰδίας ἐποχῆς
- 10) Ἅγιος Νικόλαος, τῆς ἰδίας ἐποχῆς

11) Ἡ Μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ

12) Ἡ Πεντηκοστή 13) ἡ Βαΐοφόρος 14) ἡ Μεσοπεντηκοστή 15) ἡ Ὑπαπαντή τοῦ Χριστοῦ 16) ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου 17) ἡ ψηλάφιση τοῦ Θωμᾶ 18) Ἡ Ἀνάστασις 19) ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου 20) ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ 21) ἡ Σταύρωσις τοῦ Χριστοῦ.

Ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ 11 μέχρι τέλους εἶναι εἰκόνες τοῦ ἰδίου ζωγράφου καὶ παλαιότερες ἀπὸ τοῦ τέμπλου, δηλαδὴ πρὸ τοῦ 1882.

Ἄλλες εἰκόνες ἀξιόλογες εἶναι: 1) Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, ἐπαργυρωμένη μετὰ τὴν ἐξῆς ἱστορίᾳ «*Ἀργυρώθη ἡ θεία καὶ ἱερά εἰκὼν τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου διὰ δαπάνης τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν ὑπὸ χειρὸς Παύλου Ἀναγνώστου ἔτει ΑΨΕΒ (1762) Μαρτίου 30*». 2) Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, φορητὴ εἰκόνα ἐπαργυρωμένη ἀπὸ τὸ 1875.
Ἱερά σκεύη:

Τὰ σπουδαιότερα ἱερά σκεύη ποῦ βρῆκαμε ἐστὶν ἐν τῷ ναῷ εἶναι τὰ ἐξῆς.

α) Εὐλίνο ἀρτοφόριο ὀκταγωνικοῦ σχήματος μετὰ ἐπένδυση ἀπὸ φίλντισι καὶ μετὰ τίς παραστάσεις, ὁ ζωφόρος ἄρτος, δεξιὰ οἱ Εὐαγγελιστὲς Ἰωάννης καὶ Ματθαῖος καὶ ἀριστερὰ Λουκᾶς καὶ Μάρκος. Τὸ ἀρτοφόριο εἶναι ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Δημητρίου τοῦ 1848.

β) Σταυρὸς εὐλογίας καὶ ἐπιτάφιος θρῆνος Ρωσικῆς τέχνης

γ) Δίσκος καλεμιστός, ποῦ ἔχει ἐν τῷ κέντρῳ τὴν εἰκόνα τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου καὶ τὴν ἀφιέρωσι «*Ἀφιέρωμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρισκομένων πατριωτῶν εἰς τὴν ἱεράν ἐκκλησίαν τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου τῆς Νισύρου Νικιῶν. Ἔτος 1882 Σεπτεμβρίου 18*».

ἌΛΛΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ

1. Ἁγιὸς Ἰωάννης ὁ Θεολόγος. Εἶναι μοναστήρι 5 λεπτά ἀπὸ τὸ χωριὸ ἐν τῇ βορεινῇ πλευρᾷ τοῦ βουνοῦ τῶν Νικιῶν. Τὸ ἐκκλησάκι χωμένον κάτω ἀπὸ πελώριον βράχον, μᾶς ὑπενθυμίζει τὸ σπήλαιον τῆς Ἀποκάλυψης.

Γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναστηρίου μᾶς διηγεῖται ὁ δάσκαλος Γαβριήλ Σακελλαρίδης, ὅπως τ' ἄκουσε ἀπὸ τὸν πατέρα του παπᾶ Μιχάλη, τὰ ἐξῆς.

Πρὶν 200 χρόνια ὁ γύρω τόπος ἦταν βοσκότοπος. Ἐνας Νικιάτης, ποῦ εἶχε ἐκεῖ κοντὰ τὴν «ἀποστροφή» του, πῆγε ἕνα βράδον νὰ μαζέψῃ τὰ βόδια του. Ἐκεῖ παρουσιάστηκε ξαφνικὰ ἕνας ὀλόασπρος γέροντας, ποῦ ἐν τῇ συνέχειᾳ χάθηκε μέσα σὲ μιὰ σπηλιά σκεπασμένη μετὰ ἀγριόκλαδα. Ἀμέσως ὁ χωριάτης τρέχει καὶ τὸ λέγει ἐν τῷ χωριῷ. Τὸ ἴδιον βράδον βλέπει ἐν τῷ ὕπνῳ του ὁ παπᾶς τὸν γέροντα ποῦ τοῦ λέγει, ὅτι δὲν φροντίζουν καθόλου τὸ σπῆλαιον. Ἀμέσως τὴν ἄλλαν μέραν πῆγαν, ἔκοψαν τὰ ἀγριόκλαδα καὶ τότε βρέθηκαν μπροστὰ σὲ μιὰ μικρὴ ἐκκλησοῦλα κάτω ἀπ' ἕνα πελώριον βράχον. Μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ χρόνου βρῆκαν καὶ μερικὰ χαλάσματα κελλιῶν καὶ τάφους, σημεῖα ποῦ ἔδειχναν, ὅτι ἦταν μοναστήρι.

Ἡ Ἀθηνᾶ Ταρσοῦλη στό βιβλίό της «Δωδεκάνησα» τομ. 3ος, μᾶς πληροφορεῖ πῶς «στήν ἐποχή τῶν εἰκονομάχων ἔφτασαν σ' αὐτή τήν θέση, ὅπου ἦταν μιά βαθιά σπηλιά στόν βράχο, καλόγεροι ἀπό τήν Πάτμο κι' ἔχτισαν ἕνα ἐκκλησάκι ἀφιερωμένο στόν προστάτη τους Ἅγιο Ἰωάννη τόν Θεολόγο. Τό στέλλισαν μέ τοιχογραφίες καί μέ σκαλιστό τέμπλο. Τό ἐκκλησάκι ἐρημώθηκε μέ τά χρόνια καί μόλις τό 1891 ὁ Δῆμος Νικιῶν τό ξαναοικοδόμησε».

Δέν μπορῶ νά ξέρω ποιά ἀπό τίς δύο παραπάνω διηγήσεις εἶναι ἡ πιό σωστή. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς δέν βρῆκα καμιά ἱστορική ἔνδειξη γιά ὀργανωμένο κάποτε μοναστήρι, ἐκτός ἀπό τήν πληροφορία, πού μᾶς ἔδωσε ὁ παπᾶς τοῦ χωριοῦ Ἰωάννης Μηνᾶς, πῶς ἐδῶ ἐμόνασαν ὁ μοναχός Ἀθανάσιος καί ἡ μοναχή Εὐφημία. Καί ὁ Γαβριήλ Σακελλαρίδης θυμάται πῶς, ὅταν ἔσκαβαν γιά νά χτίσουν κελλιά, βρῆκαν τάφους μέ ὀστᾶ. Ὁ χῶρος αὐτός εἶναι ἀπέναντι ἀπό τό ἐκκλησάκι, ὅπου τό 1925 χτίστηκε οἶκμα μέ δαπάνες τοῦ Συλλόγου τῆς Ἀμερικῆς «Ἅγιος Ἰωάννης ὁ θεολόγος».

Στό μοναστήρι αὐτό κάθε χρόνο στίς 26 Σεπτεμβρίου γίνεται πανηγύρι πού, ὅπως γράφει ὁ Θεοχάρης Θεοχαρίδης «κάτω ἀπό τή φιλόξενη σκιά τοῦ ἀγράμινθα οἱ ἴδιοι χορεύονται χοροί ἀπό παλιούς καί νέους χορευταράδες, πού τοὺς σέρνουν μέ καμάρι οἱ λεβεντόκορμες ὁμορφες κοπέλλες μας, ντυμένες στά πιό καλά γιορτινά τους»⁵⁴.

2. Ἅγιος Γεώργιος, ναός τοῦ νεκροταφείου 3. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, στό σταθμό 4. Ἅγιος Νεκτάριος, ἀνατολικά τοῦ σταθμοῦ 5. Ἅγιος Παντελεήμων, στ' αὐλάκι· αὐτοί οἱ ναοί ἀνήκουν στήν ἐκκλησιαστική περιουσία τοῦ χωριοῦ καί τά φροντίζουν ἐπιτροπές, πού διορίζονται ἀπό τόν Μητροπολίτη Ρόδου. 6. Ζωοδόχος Πηγή, καταστραμμένη, ἀλλά τήν ἀναφέρουμε ἐδῶ, ἐπειδή, ὅπως μᾶς εἶπε ὁ παπᾶ Γιάννης Μηνᾶς, ἦταν ὁ πρῶτος καθεδρικός ναός τοῦ χωριοῦ. 7. Ἅγιος Δημήτριος, στοῦ Κρητικοῦ τήν Ἐλιά. 8. Ἅγιοι Ἀνάργυροι 9. Ἅγιος Γεώργιος, στήν περιοχή Μάρι 10. Ἅγιος Κυπριανός, μοιάζει μέ κατακόμβη.

Ἄλλα ξωκκλήσια σχεδόν ἐρειπωμένα

1) Ἅγία Αἰκατερίνη, στή περιφέρεια Γωνιά 2) Ἅγιοι Ἀπόστολοι, στή θέση Ἀρφανά 3) Ἅγιοι Ἀπόστολοι, στή θέση Χωριό. 4) Ἅγία Βαρβάρα, στή θέση Ἀρφανά 5) Ἄης Βασίλης, στή θέση Κοῖλος 6) Ἅγία Βλαχέρνα, στή θέση Κατιοῦ. 7) Ἄης Δημήτρης, στοὺς πρόποδες τοῦ Ἄη Γιάννη, 8) Ἄης Γιώργης, στή θέση Μαζωπός-Μισοχώρι, 9) Ἄης Γιώργης, στή θέση τ' Ἄη Γρηγόρη, 10) Ἄης Γιάννης, στή κορφὴ τοῦ ὁμώνυμου βουνοῦ, 11) Ἄης Γρηγόρης, στοῦ Μιχαλιοῦ τό νερό 12) Ἅγία Ἐλεούσα, στά τυροκομάκια 13) Ἄης Ἐλιάς, στή κορφὴ τοῦ ὁμώνυμου βουνοῦ 14) Ἅγία Θεοτόκος, στή θέση Λιμένι 15) Ἄης Λουκάς, στή θέση Καλί 16) Ἄης Κόνωνας, στό Πλάϊ-χωριό. 17) Ἅγία Μαρίνα, στή θέση

54. Θεοχ. Θεοχαρίδης: «Στό πανηγύρι τοῦ Θεολόγου» στά «Νισυριακά Χρονικά» ἔτ. 1957, τευχ. 18 σελ. 20.

Λιμένι 18) ἼΑης Στέφανος, στό Λακκί 19) ἼΑης Νικόλας, στήν ὁμώνυμη θέση. 20) ἼΑγία Παρασκευή, στή θέση Κουτσή-Γωνιά 21) ἼΑης Πέτρος, στό Λακκί 22) ἼΑης Ταξιάρχης τ' ἼΑντριώτη, στό Λακκί 23) ἼΑης Ταξιάρχης τοῦ Παπαμιχάλη, στοῦ Παλάμου 24) ἼΑης Νικήτας, στή θέση ἼΕλεούσα 25) ἼΑγία Σωτήρα, στή θέση Πισομάρι 26) ἼΑης Τιμόθεος, στή θέση Χωριό 27) Τά μοναστήρια, ἐρείπια στή θέση Χωριό 28) ἼΑγία Φωτεινή, στή θέση Κάουρος-Ραχειά 29) ἡ Παπαντή (ἼΥπαπαντή), στήν ὁμώνυμη θέση 30) ἼΑγία Ἴουλιανή, ἡ σέ παραφθορά ὅπως τήν ἀναφέρουν οἱ Νικιάτες, ἁγία Γυλιανή. 31) ἼΑγία Μαρία ἡ ἼΑμμαριά, στό Νότιο μέρος τοῦ ἼΑχωριοῦ καί 32) ἼΑγία Τριάδα. ἼΑφήσαμε τελευταία τήν ἐκκλησιά αὐτή, ἄν καί θά ἐπρεπε νά ἀναφερθεῖ πρώτη, μιά πού εἶναι ἡ ἀρχαιότερη. ἼΑἡ ἐκκλησιά αὐτή εἶναι στολισμένη μέ τοιχογραφίες παλαιότερης ἐποχῆς ἀπό τοῦ ἼΑρμῆ καί τῶν Σιωνῶν. ἼΑἴσως τοῦ 15ου αἰώνα. Καθαρὰ διακρίνονται οἱ τοιχογραφίες ὡς ἐξῆς.

ἼΑριστερή πλευρά τοῦ ναοῦ καθώς μπαίνουμε:

1) ἼΑἩ βάπτιση (εἰκ. 23) 2) ἡ Μεταμόρφωση 3) ἡ Πεντηκοστή 4) ἡ Κοίμηση τῆς Θεοτόκου 5) Οἱ ἼΑπόστολοι 6) Οἱ ἼΑγιοι Πάντες 7) ἡ Σταύρωση 8) ἼΑΟ Χριστός εὐλογεῖ τά παιδιά.

Δεξιὰ πλευρά τοῦ ναοῦ καθώς μπαίνουμε:

1) Οἱ ἼΑγιοι Κωνσταντίνος καί ἼΑΕλένη 2) 6 ὁλόσωμοι ἼΑἄγιοι 3) ἼΑΟ Μυστικός Δεῖπνος 4) Βαῖοφόρος 5) ἼΑΟ ἼΑΧριστός θεραπεύει τόν παραλυτικό 6) ἼΑΥπαπαντή τοῦ Κυρίου (εἰκ. 23) 7) ἼΑἩ Γέννησις τοῦ ἼΑἸησοῦ Χριστοῦ 8) ἼΑΟ Εὐαγγελισμός, πάνω ἀπό τήν εἴσοδο τοῦ ναοῦ 9) ἡ Σταύρωση, κάτω καί ἀριστερά ἀπό τόν Εὐαγγελισμό 10) ἡ Πλατυτέρα. 11) ἼΑἩ ἼΑνάληψη τοῦ Κυρίου. ἼΑΟ ἼΑἸησοῦς Χριστός εἶναι μέσα στήν οὐράνια σφαῖρα πού τήν κρατοῦν δυό ἼΑἄγγελοι. ἼΑἸξίζει νά ἀναφέρουμε ἐδῶ πῶς τήν ἐκκλησιά αὐτή τήν ἼΑἔφεραν στό φῶς τά παιδιά τοῦ σχολείου μέ ἐπικεφαλῆς τόν Δάσκαλο ἼΑἘμμανουήλ Γ. Σακελλαρίδη, σέ μιά ἐκδρομή τό 1965. Μέχρι τότε καμιά ἼΑἄξια δέν ἼΑἔδειχνε πῶς ἼΑἔχει ὁ σχεδόν ἐρειπωμένος καί χωμένος στά ἼΑἄγριόκλαδα ναός.

Τέλος εὐκαιριακά σημειώνουμε πῶς κατά τήν ἐπίσκεψή μας στό Νικειά στίς 10 Αὐγούστου τοῦ 1980 βρέθηκαν στό γραφεῖο τοῦ καθηδρικοῦ ναοῦ παλιά ἼΑἔγγραφα, πού σέ λίγο πιστεύουμε νά βγοῦν στήν δημοσιότητα. Μεταξύ αὐτῶν τῶν ἼΑἔγγράφων εἶναι καί ἓνα βιβλίο πού ἐπιγράφεται «κτηματολόγιον τῆς ἐν τῷ χωρίῳ Νικιᾷ ἼΑἹερᾶς ἼΑἘκκλησίας τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου 1877 ἼΑἸουλίου 23». Σ' αὐτό καταγράφονται ὅλες οἱ εἰκόνες τοῦ ναοῦ καί ἡ κτηματική περιουσία του. Στή συνέχεια ὑπάρχει ταμεῖο μέ τά ἼΑἔσοδα καί τά ἼΑἔξοδα ἀπό τό 1890 μέχρι τό 1908. Στό τέλος τοῦ βιβλίου ὑπάρχουν τά πρακτικά τῆς συνέλευσης τοῦ 1877 ἼΑἸουλίῳ 24, ὅπου ὁρίζονται ἡ ἼΑἘφορία τοῦ σχολείου, τά ἐἰσιτήρια τῶν μαθητῶν (δίδαχτρα) καί οἱ ὑποχρεώσεις τῆς ἐπιτροπῆς. Τήν πράξη αὐτή ἐπικυρώνει ὁ Ρόδου Γερμανός.

ἼΑἩ σφραγίδα πού χρησιμοποιοῦσε ἡ ἐπιτροπή εἶναι ἡ ἐξῆς:

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

1ο. «Διά τοῦ παρόντος ἐκκλησιαστικοῦ καί ἐμμартύρου γράμματος δηλον γίνεται ὅτι ὁ Διακογιάννης τοῦ Γεωργίου παραστάς ἐνώπιον τῆς ἡμῶν ταπεινότητος καί τῶν ἐντιμωτάτων κληρικῶν καί προεστώτων τῆς Ρόδου, προέτεινεν ἀγωγήν κατὰ τοῦ καθηγουμένου τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς εἰς τό χωρίον Μανδράκι κυρ-Μεθοδίου περί ἀμπελίων δύο, κειμένων τοῦ μέν ἑνός εἰς τόν Ἄρμῶν τοῦ δέ ἑτέρου εἰς τήν Εὐγγελίστριαν διά τά ὁποῖα εἶχε φέρει καί γράμμα συνοδικόν καί ἐπιτίμιον ἐκκλησιαστικόν (δυσανάγνωστη λέξις) τά τῆς ὑποθέσεως, ἐάν μή μαρτυρήσωσιν ἐν φόβῳ Θεοῦ ἅπερ εἶδασιν καί δὴ ἐξετάσαντες ἀκριβῶς περί τούτου εὐρέθησαν οὐ μόνον μάρτυρες παρόντες ἱερεῖς ἐκ τῆς αὐτῆς νήσου Νισύρου, ἀλλά καί γράμμα ἰδίως παρά τῶν ἐκεῖσε Χριστινῶν ἐπέμφθη, περιέχον μάρτυρας δέκα ἐπτά, μαρτυροῦντες ὅτι ἦσαν ἀφιερῶματα τά ρηθέντα ἀνωτέρω ἀμπέλια τῆς ἐκκλησίας τῆς Κυρίας Θεοτόκου δοθέντα πρό χρόνων εἴκοσι πέντε παρά τῶν ἰδίων οἰκοκυρίων, περί ὧν καί τῆς ἐκκλησίας τά αὐτά τοῖς μαρτυροῦσιν διελάμβανε καί ἐπιβεβαιώσεις τοῦ μακαρίτου πρό ἡμῶν κύρ-Ἱερεμίου, εἰς τά ὁποῖα βεβαιωθείς ὁ εἰρημένος Διακογιάννης, ὡς ἐπίτροπος τῆς τε Εἰρήνης-Ἄνης καί Εὐφροσύνης τοῦ Γεώργη Καμπούρη, δέδωκε τό παρόν ἐνυπόγραφον καί ἐμμάρτυρον γράμμα, διομολογήσας ὅτι δέν ἔχει ἀπό τοῦ νῦν καί εἰς τό ἐξῆς νά ζητῆ μικρόν ἢ πολύ παρά τοῦ ἡγουμένου, ὡς μή ἔχων κανένα δίκαιον εἰς ἣν ἐκίνησεν ἀγωγήν, καί νά εἶναι πάντα ἀνενόχλητος καί ἀκαταζήτητος εἰς τό ἐξῆς ὁ ἡγούμενος ἐν παντί κριτηρίῳ· ὅθεν εἰς ἐνδειξίν ἐγένετο καί τό παρόν, ἐπικυρωθέν τῇ ἡμετέρα ἐπιβεβαιώσει καί τῆς τῶν λοιπῶν ἀξιοπιστῶν προσώπων ὑπογραφῆς καί μαρτυρίας καί τῇ ἰδίᾳ ἑαυτῶν ὑπογραφῇ.

Διακογιάννης στέργω καί ὁμολογῶ τά ἄνωθεν
Ὁ διδάσκαλος Δημήτριος μάρτυς
Σακελάριος Ἰωάννης μαρτυρῶ
Μανώλης Γρανῖας μαρτυρῶ
Ἰωάννης Κωνσταντῆς μαρτυρῶ

Ὁ Ρόδου Καλίνικος ἐπιβεβαιοῖ
1752 Δεκεμβρίου 1».

ἔτος 1733 μηνός Σεπτεμβρίου. 1

2ο. «Διά τοῦ παρόντος γράμματος ἡμεῖς οἱ ἱερεῖς καί οἱ γέροντες καί ὁ κόσμος ὄλος μικροί καί μεγάλοι (δυσανάγνωστο) τό μοναστήριον εἰς τίς Σιδῶνες ἔρημον, ὁ ρηθεῖς Ἰωνᾶς νά ὑπάγῃ νά τό ἀνακαινίσῃ καί ἡμεῖς οἱ Χριστιανοί ἐχάρημεν ψυχῇ καί καρδίᾳ καί στήν ἀνακαινίσιν τοῦ μοναστηριοῦ καί διά τό ἀληθές ἐγγράφομεν τό παρόν καί ἐδόθη εἰς χεῖρας τοῦ ἄνωθεν Ἰωνᾶ, διά ὅποιον σηκωθεῖ καί ἐνοχλήσει τον. Νά ἔχῃ ἄδειαν νά ἀνακαινίσῃ ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά. Καί ὑπόσχομαι καί ἐγώ ὁ Ἰωνᾶς νά δώνω τό πακτός τοῦ μοναστηριοῦ γρόσια 4 τόν κάθε χρόνον καί ἐγώ ὁ Ἰωνᾶς ἄν γυρέψω νά φύγω ἀπό τό μοναστήρι νά πληρώνω τοὺς τόκους γρόσια 100 καί διά τό ἀληθές ἐγγράφομεν τό παρόν καί βάλλομεν καί ἀξιοπίστους μάρτυρας...

Ἰωάννης ἱερεὺς μάρτυς
Νικόλαος ἱερεὺς μάρτυς
Δημήτριος ἱερεὺς μάρτυς
Ζαννῆς ἱερεὺς μάρτυς
Χατζηπασχάλης μάρτυς

Ἰωάννης τοῦ Παναγιώτου μάρτυς
Μιχάλης τοῦ Κατεργούρη μάρτυς
Μιχάλης τοῦ Ἀμαρτωλοῦ μάρτυς
Ἀντώνης τοῦ Γιωργῆ τῆς Εἰρήνης μάρτυς καί Πρωτόγερος μάρτυς».

3ο. «Διά τοῦ παρόντος ἐσφραγίστου καί ἐνυπογράφου πωλητηρίου γράμματος δηλοποιοῦμεν καί φανερώνομεν ὑμῖν, ὅτε καθηγούμενος τῆς ἐν τῇ νήσῳ Πάτμῳ κειμένης Ἱερᾶς τοῦ μεγάλου Θεολόγου μονῆς, καί οἱ ταύτης προηγούμενοι τε καί πρόκριτοι, ὅτι πωλοῦμεν εἰς τό ἱερόν μοναστήριον τῆς Νισύρου, τό ἐπ' ὀνόματι σεμνηνόμενον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Σηπλιανῆς, τό μοναστηράκι ὅπερ ἔχει ἢ καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶ μονῆ ἐν αὐτῇ τῇ νήσῳ Νισύρῳ Νήφῃ (νήφιος) ὀνομαζόμενον, μέ ὅλην τὴν περιοχὴν του καί ἐκκλησίαν του, τό ὅποιον ὡς ἴδιον κτῆμα τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν μονῆς, πωλοῦμεν τὴν σήμερον εἰς τό ἄνωθεν μοναστήριον τῆς Σηπλιανῆς, διά γρόσια τόν ἀριθμόν πενήτην, ἦτοι Ν:500, τά ὅποια ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου σῶα καί ἀνελλιπῆ. Διά τοῦτο ἀπό τῆς σήμερον καί εἰς τό ἐξῆς τό ρηθέν μοναστήριον εἶναι κύριον καί πληρεξούσιον τούτου νά τό κάμῃ ὅτι θέλει καί βούλεται, εἰς τό νά τό πωλήσῃ, χάριση ἢ ἀνταλλάξῃ, μηδενός καθ' οἰονδήποτε τρόπον δυναμένου ἀντιφερθῆναι αὐτῷ κυρίῳ ὄντι τοῦ μοναστηρακίου. Ὅθεν εἰς ἐνδειξιν ἀληθείας καί ἀσφάλειαν διηγεκῆ γέγονε τό παρόν πωλητήριο γράμμα δοθέν εἰς χεῖρας αὐτῶν τοῦ μοναστηρακίου, ὑπογεγραμμένον παρ' ἡμῶν καί τετυπωμένον τῇ συνήθει τῆς ἡμετέρας ταύτης μονῆς Ἱερᾶ σφραγίδι.

Ἐν Πάτμῳ Ἱερᾶ τοῦ Θεολόγου μονῆ 1811 Μαρτίου 28

Προηγούμενος Παρθένιος
Προηγούμενος (δυσανάγνωστο)
Προηγούμενος Γρηγόριος
καί οἱ σὺν ἐμοὶ βεβαιοῖ».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Μ' αὐτά τὰ λίγα προσπαθήσαμε νά παραθέσουμε καί νά καταγράψουμε τίς ἐκκλησιές καί τὰ μοναστήρια πού βρίσκονται στή Νισυρο καί πού ἀποτελοῦν πραγματικά πολύτιμα πετράδια στίς τόσες ὁμορφίες τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ. Ἡ ἐργασία αὐτή ὀλοκληρώνει τὸ ἔργο πού ἀρχίσαμε μέ τήν ἐκδόση τοῦ βιβλίου «Τά Μετέωρα τῆς Δωδεκανήσου - Παναγία Σπηλιανή».

Ἔτσι πιστεύουμε πὼς διασώζουμε ἓνα μεγάλο θησαυρό τοῦ νησιοῦ μας, πού δυστυχῶς μέχρι σήμερα παραμένει σχεδόν ἄγνωστος.

Μέ τὰ ἔργα πού περιγράψαμε ἔρχονται οἱ πρόγονοί μας νά μᾶς διδάξουν τόν βαθμό τῆς θρησκευτικότητας καί εὐσέβειάς τους, τῆς πίστης καί τοῦ ἔθνισμοῦ τους.

Ὅλες αὐτές οἱ ἐκκλησιές καί τὰ μοναστήρια μέ κορωνίδα τήν Ἱερή Μονή τῆς Παναγίας Σπηλιανῆς, εἶναι ἴσως οἱ σπουδαιότερες ἀποδείξεις πού μᾶς ἄφησε ἡ ἱστορία τῆς Νισύρου γιά τίς θρησκευτικές, ἀλλά, γιατί ὄχι, καί τίς κοινωνικές ἀντιλήψεις τῶν Νισυρίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Γιατί τὰ ἔργα αὐτά εἶναι ξεχείλισμα ὑψηλῶν αἰσθημάτων πού ἱκανοποιοῦν τό πνεῦμα.

Θαρρῶ πὼς τὰ λόγια τοῦ Πολύβιου ὅτι «ἡ ἱστορία εἶναι καλλίστη παιδεία πρὸς ἀληθινόν βίον» μπορεῖ νά ἔχουν κι' ἐδῶ ἀνάλογη ἐφαρμογή. Ὀλόκληρη ἡ θρησκευτική καί ἔθνική ζωὴ τῶν Νισυρίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καθρεφτίζεται σ' αὐτά τὰ ἔργα, πού ἀποτελοῦσαν πραγματικούς πυρῆνες γιά τὴ ἀναφλόγωση τοῦ ἔθνικοῦ καί θρησκευτικοῦ φρονήματος. Κάθε μοναστήρι καί κάθε ξωκκλήσι γίνεται κι' ἓνας φανός εὐσέβειας καί πίστης. Ἐνα ζωηρό καί χαρούμενο τραγούδι τῆς Χριστιανικῆς καί ἑλληνικῆς ψυχῆς τοῦ νησιώτη, πού ξέρει νά μεταβάλλει τὴν τυραννία σὲ τραγούδι πίστης καί λευτεριάς.

Δέν εἶμαστε προγονολάτρες, οὔτε σωβινιστές. Δέν εἶμαστε ἀπ' ἐκείνους πού μεθᾶνε μέ ξένο κρασί. Μά δέν μποροῦμε νά παραθεωρήσουμε οὔτε καί ν' ἀρνηθοῦμε τὸ γεγονός, πὼς οἱ πρόγονοί μας ἄφησαν μιὰ κληρονομιά. Μιά φωτοβόλα κληρονομιά πού ἡ διατήρησις καί ἡ συνέχισή της βρίσκεται στὰ χέρια μας. Γι' αὐτὸ παίρνουμε τὸ θάρρος νά τονίσουμε τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τῆς οὐσιαστικῆς παρουσίας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Δέν ἀρνούμεθα τὴν κάποια φροντίδα πού ἔχει δείξει μέχρι σήμερα ἡ ὑπηρεσία αὐτή, ὅμως ἡ μέριμνά της πρέπει νά ἀυξηθεῖ καί νά γίνουν οὐσιαστικότερες καί συντονισμένες ἐνέργειες ἀπ' ὄλους τοὺς ἀρμόδιους φορεῖς γιά τὴ διάσωση τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ.

Τέλος βαθιά αισθάνομαι τὴν ὑποχρέωση νά εὐχαριστήσω τὴν Ἐταιρεία Νισυριακῶν Μελετῶν γιά τὴν φιλοξενία της, τόν Ἀκαδημαϊκὸ - καθηγητὴ κ. Μανόλη Χατζηδάκη γιά τίς πολύτιμες ὁδηγίες του καί τὸν ἀγαπητὸ μου Σπύρο Κουροῦνη στὸν ὁποῖο ὀφείλονται τὰ σχεδιαγράμματα καί οἱ φωτογραφίες.

Τοπώνυμια
ὅπου ὑπάρχουν ἐκκλησιάκια ἢ μοναστήρια

Ἅγιος Σάββας	Κουκκουμᾶς
Ἁγία Μαρίνα	Κουτσῆ
Ἁγία Παρασκευή	Κρητικοῦ Ἑλιά
Ἁγία Τριάδα	Λαγκάδι
Ἄης Γρηγόρης	Λακκί
Ἄλωνάκια	Λιθόστρωτος
Ἀμμαριά	Λιμένι
Ἄργος	Λιόπυρα
Ἀρμᾶς	Μαζωπός
Ἀρφανά	Μάρι
Ἀρχηστράτηγος	Μασουρωτός
Αὐλάκι	Μάτια
Βαθιά	Μισωχόρι
Βάσες	Μιχαλιοῦ τό νερό
Βοτύλου	Μουλούδι
Γράνα	Νάκκα
Γωνιά	Νύφφιος
Διαβάτι	Παλάμου
Ἐλεούσα	Παλιόκαστρο
Ἐλιά	Παλιουσικιά
Ἐσσω	Παλίσια
Εὐαγγελίστρα	Παπαντῆ
Θόλος	Περιστερώνας
Κακά Ρούτσουνα	Πλάϊ
Καλί	Προφήτης Ἡλίας
Κάουρος	Ραπανᾶ
Καπριάνου	Ραχειά
Καρδιά	Ρούκκι
Κάτερος	Σταυρός
Κατιοῦ	Στενό
Κλίματα	Σωτήρα
Κοῖλος	Τυροκομάκια
Κουκκούλα	

Βιβλιογραφία

- Μ.Ε. Ἀρφαρᾶ: Βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ λαϊκὴ παράδοση. Ἐκκλησιαστικά τῆς Ρόδου. Τόμ. Β΄ Ἀθήναι 1980.
- Ν. Ζάρακα: «Τοπωνύμια τῆς νήσου Κῶ» στὰ «Κωακά» Τομ. Β΄, 1981.
- Ε. Καρπαθίου: «Παλαιὰ ἔγγραφα τῆς ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Σπηλιανῆς» στὴν ἐφ. «Δωδεκανησιακὴ Αὐγή» 1924 καὶ 1925.
- Σ.Ι. Κέντρη: Τὰ Μετέωρα τῆς Δωδεκανήσου - Παναγία Σπηλιανή. Ἀθήναι 1970.
- Ἡλ. Κόλλια: Παλαιοχριστιανικὴ καὶ μεσαιωνικὴ Τέχνη στὴ Δωδεκάνησο. Ρόδος 1970.
- Η.Ι. Κουμέντου: Τὰ Μοναστήρια τῆς Νισύρου. Νισυριακὰ Χρονικά 1957. Ἀρ. Φυλ. 17, 18.
- Χ. Κουτελάκη: «Κτητορικὲς ἐπιγραφές ἐκκλησιῶν τῆς Ρόδου» στὰ «Δωδεκανησιακὰ Χρονικά» Τομ. Γ΄ τοῦ 1977.
- Α. Ξυγγοπούλου: Σχεδιάγραμμα τῆς Ὄρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωση. Ἀθήναι 1957.
- Α. Ὀρλάνδου: Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. Τόμ. ΣΤ΄. Τοῦ ἴδιου: Μοναστηριακὴ ἀρχιτεκτονικὴ. Ἔκδοση Β. Ἀθήναι 1958.
- Γ. Παπαδοπούλου: Γενικὴ γεωγραφικὴ καὶ ἱστορικὴ περιγραφή ἀρχαία καὶ νεωτέρα τῆς νήσου Νισύρου. Νίσυρος 1909.
- Κ.Σ. Παπαϊωάννου: Τὰ Ἑλληνικὰ μοναστήρια σὰν ἀρχιτεκτονικὲς συνθέσεις (διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ). Ἀθήναι 1977.
- Κ. Σακελλαρίδη: «Μερικὰ χαρακτηριστικὰ φωνητικὰ φαινόμενα τοῦ νισυρικοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος» στὰ «Νισυριακὰ» Τομ. 5. Ἀθήναι 1976.
- Τοῦ ἴδιου: «Δημητρίου Μπαλαλᾶ ποιήματα» στὰ «Νισυριακὰ», Τομ. 7. Ἀθήναι 1981.
- Δημ. Σταμέλου: Νεοελληνικὴ λαϊκὴ τέχνη. Ἀθήνα 1975.
- Γ.Α. Σωτηρίου: Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία. Ἀθήναι 1978.
- Ἀθ. Ταρσούλη: «Δωδεκάνησα» Τομ. Γ΄. «Νίσυρος».
- Ζ.Ν. Τσιρπανλῆ: Μελέτες γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ρόδου στὰ χρόνια τῶν Ἰπποτῶν. Θεσσαλονίκη 1970.

(Εικ. 1) Ὁ Παντοκράτορας.

(Εικ. 2) Ἁγία Τράπεζα, κιβώριο καί πολυκάνδυλο.

(Εικ. 3) Άγιος Νικόλαος.

(Είκ. 4) 'Ο 'Ιερός Χρυσόστομος.

(Εικ. 5) Ὁ Μέγας Βασίλειος.

(Εικ. 6) "Ο Άγιος Άβιβος.

(Εικ. 7) Ἡ προσκύνησις τῶν Μάγων.

(Είκ. 8) Ὁ Ἰησοῦς προσεύχεται στὸν κήπο τῶν Ἐλαιῶν.

(Εικ. 9) Ὁ Ἀναπεσὼν Ἰησοῦς.

(Εικ. 10) Συνομιλία 'Ιησοῦ καὶ Πέτρου.

(Εικ. 11) Το τέμπλο του 'Αρμά.

(Είκ. 12) Γενική άποψη τής κόγχης.

(Εικ. 13) Βορεινή πλευρά της ἐκκλησιᾶς.

(Εικ. 14) Ἡ Πλατυτέρα.

(Είκ. 15) Ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς εὐλογεῖ τὰ τίμια δῶρα.

(Εικ. 16) Άγιος Σπυρίδων.

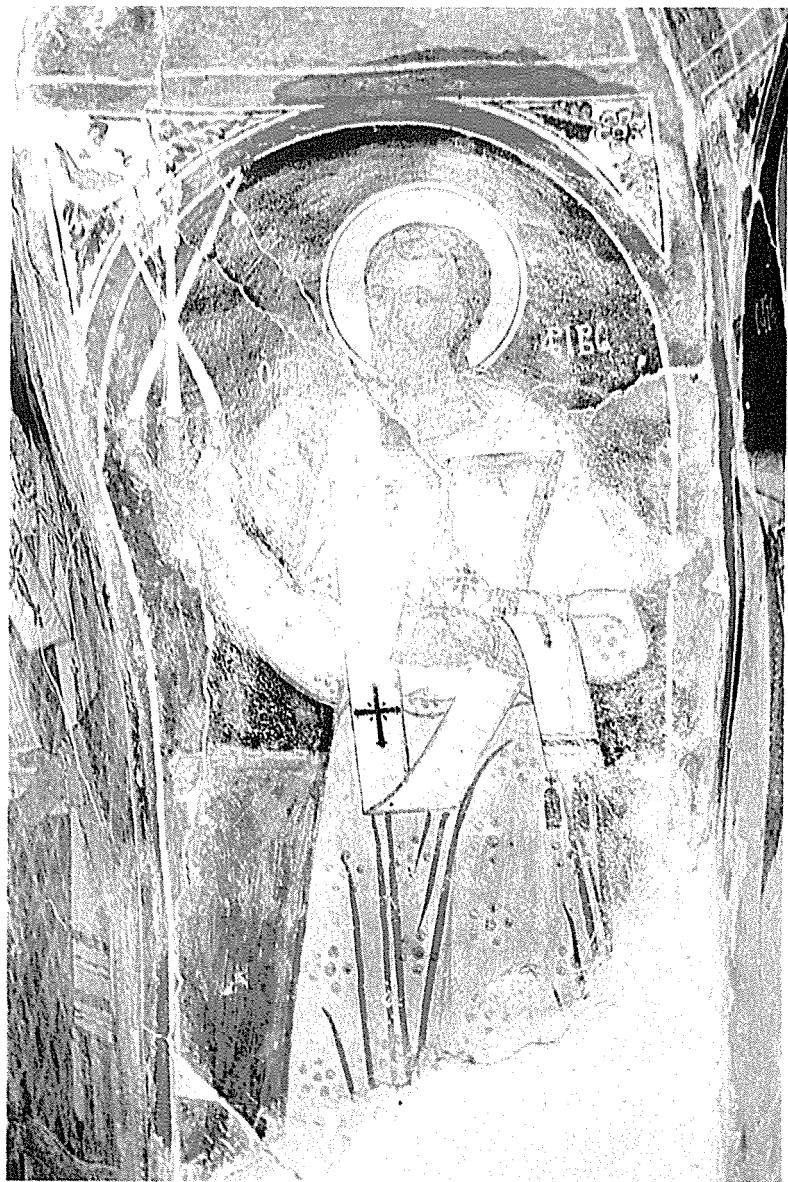
(Εικ. 17) Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

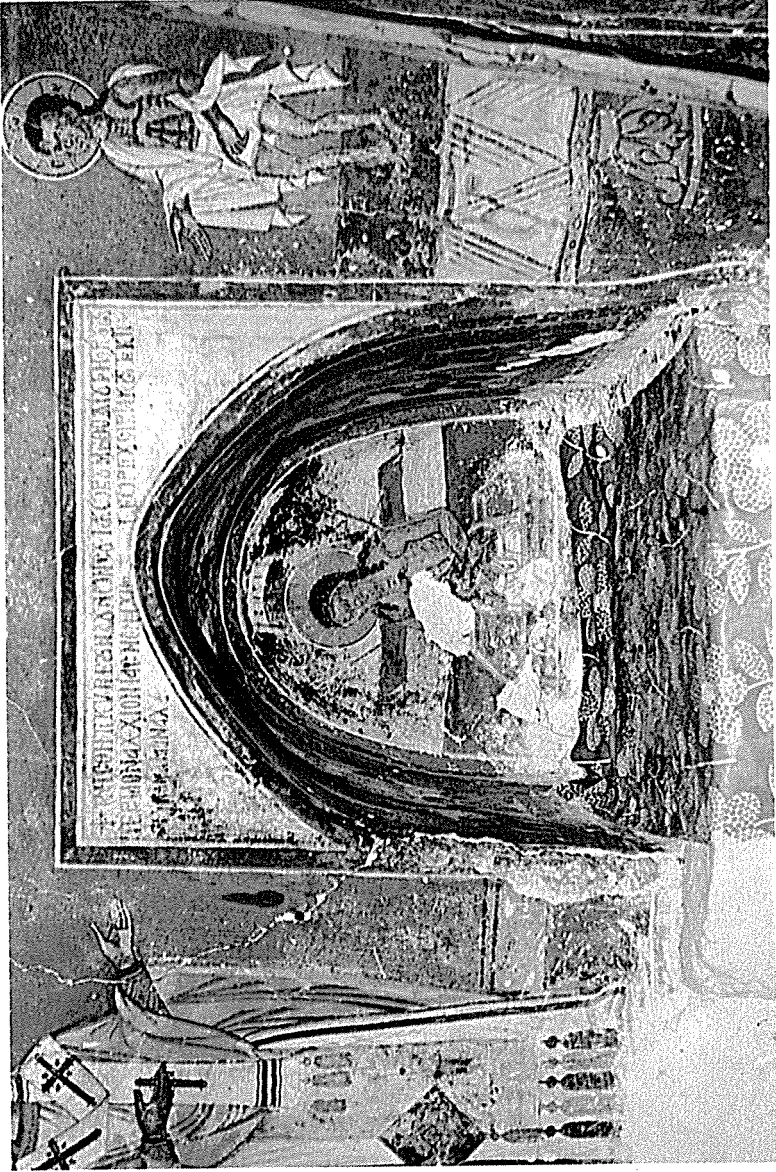
(Εικ. 18) Μέγας Βασίλειος καί Γρηγόριος ὁ Θεολόγος.

(Εικ. 19) «'Ο Άρτος τής Ζωής» Συμβολισμός τού περιχομένου τού ποτηρίου.

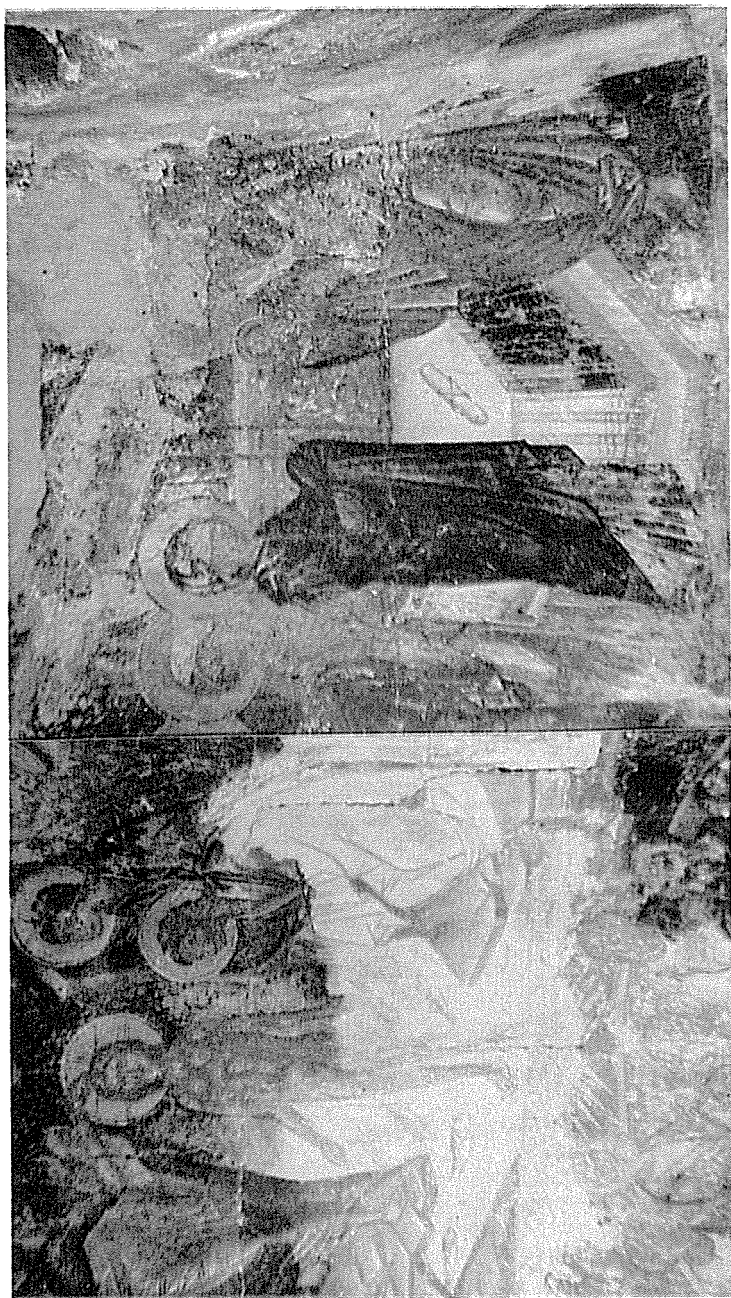
(Εικ. 20) Ο Άγιος Άβιβος.

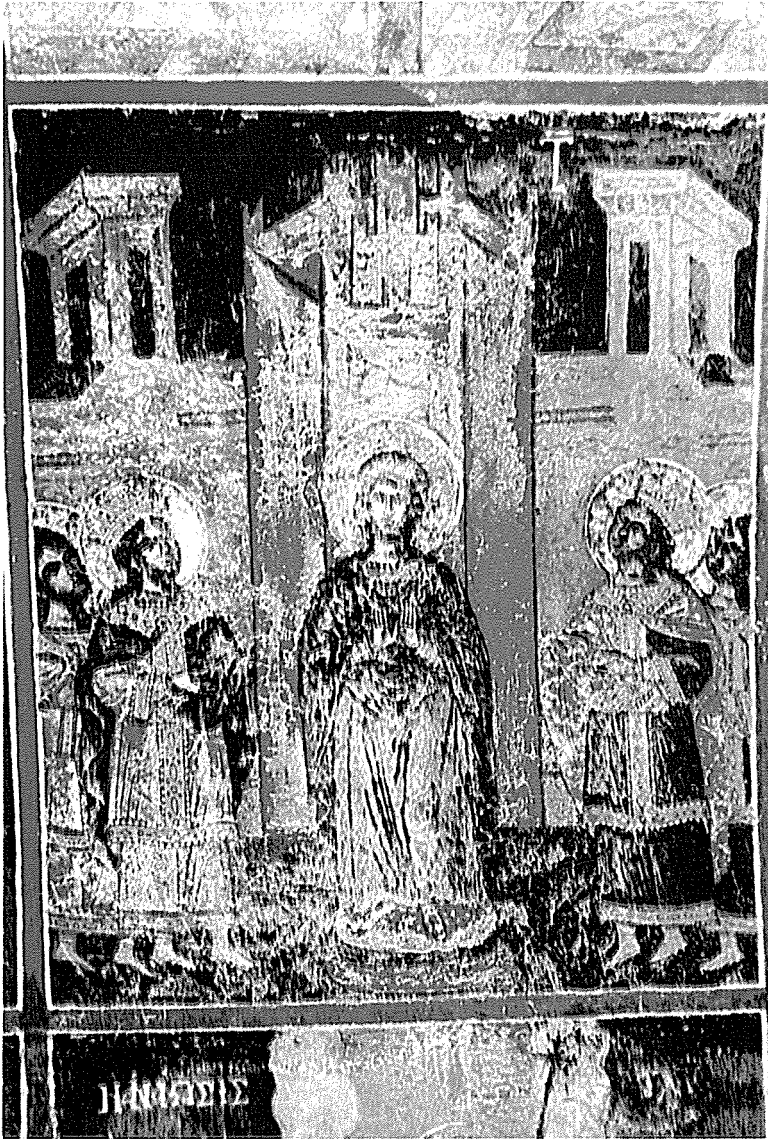
(Εικ. 21) 'Η άκρα ταπείνωση στην πρόθεση.

(Εικ. 22) Ἡ Πλατυτέρα στο μέσο διο ἀγγέλων.

(Εικ. 23) Ἡ βάπτισις τοῦ Ἰ.Χ. καί ἡ Ὑπαπαντή τοῦ Κυρίου.

(Εικ. 24) Ἡ Παναγία στή βορεινή πλευρά τῆς ἐκκλησιᾶς τοῦ Ἄρμα.

ΓΑΒΡΙΗΛ Μ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ

ΔΗΜΩΔΕΣ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΝΑΛΕ-
ΚΤΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ
ΝΙΚΙΑ ἢ ΝΙΚΕΙΑ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

Εἰσαγωγή

Ἡ ἐγκατάλειψη τῶν χωριῶν μας ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ των καθὼς καὶ ἡ ριζικὴ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς τῶν ὀλίγων πού παραμένουν ἀκόμα ἐκεῖ εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα ν' ἀλλοιωθεῖ ριζικά τὸ γλωσσικὸ μας ἰδίωμα.

Νέες λέξεις καὶ σχήματα λόγου, νέες ἐκφράσεις στὴν καθημερινὴ των ζωῆ, μιὰ ζωῆ πού δέν εἶναι πιά ἡ παλιὰ ζωῆ τῶν γεωργῶν καὶ τῶν κτηνοτρόφων, τῶν ναυτικῶν καὶ τῶν ψαράδων, συνετέλεσαν νά μὴν ἀκούεται πιά ἡ παλιὰ Νισύρικη διάλεκτος μέ τὸ χαρακτηριστικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα στὰ χωριά μας.

Οἱ ἐλάχιστοι ἡλικιωμένοι πού ζοῦν ἀκόμα ἐκεῖ μιλοῦν βέβαια Νισύρικα, γιὰ πόσο ὅμως ἀκόμα ἀφοῦ τὸ φυσιολογικὸ τέλος πλησιάζει καὶ γι' αὐτούς;

Ἄλλα αὐτὰ δημιουργοῦν σέ ὅλους μας, καὶ στὸν καθένα χωριστά, τὴν ὑποχρέωση νά περισώσουμε ὅ,τι μπορούμε ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμά μας, συγκεντρώνοντας ὅσο περισσότερο γλωσσικὸ ὑλικὸ μᾶς εἶναι δυνατόν. Δηλ. πῶς μιλοῦσαν οἱ παλιοὶ Νισύριοι τῶν χωριῶν μας. Ἄν καὶ τὸ νησι μας εἶναι μικρὸ καὶ τὰ τέσσερα χωριά του εἶναι κοντὰ τὸ ἓνα μέ τὸ ἄλλο καὶ ἡ ἐπικοινωνία ὄλων τῶν Νισυρίων τακτικὴ, ὅμως ὑπάρχει μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ τόσο στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα ὅσο καὶ στὴ φωνητικὴ. Ἐγὼ σάν Νικειάτης, συγκέντρωσα ὅσο περισσότερο μπόρεσα ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν χωριανῶν μου, αὐτὸ δέ τὸ ὑλικὸ μαζί μέ μερικά «Λαογραφικὰ ἀνάλεκτα» σᾶς παρουσιάζω μέ τὴν ἐργασία μου αὐτὴ, χωρὶς νά διεκδικῶ γιὰ τὸν ἑαυτό μου τὴν τελειότητα στὴ δουλειά μου αὐτὴ. Εὐχομαι νά κάμουν τὸ ἴδιο καὶ ἄλλοι Νισύριοι ἀπὸ τὸ Μανδράκι, ἀπὸ τὸν Ἐμπορεῖο καὶ ἀπὸ τοὺς Πάλους, γιὰ νά διασωθεῖ — κατὰ τὸ δυνατό — τὸ

δμορφο γλωσσικό ιδίωμα τοῦ Νησιοῦ μας, πού εἶναι ἕνα πολύτιμο τίμημα τῆς ὄλης πολιτιστικῆς μας κληρονομιάς.

Θερμές εὐχαριστίες ἐκφράζω στό διαπρεπή ἐπιστήμονα γλωσσολόγο καί λαογράφο κ. Τάσο Μ. Καραναστάση, πού μέ παρότρυνε στήν προσπάθειά μου αὐτή καί μέ βοήθησε μέ τό σχετικό φυλλάδιο - ὁδηγό τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία μοῦ ἔκανε τήν τιμή νά μέ βραβεύσει μέ τό Β΄ Βραβεῖο γιά τήν ἐργασία μου αὐτή. Τέλος εὐχαριστῶ ἀπό καρδιάς ὅλους τοὺς συγχωριανούς μου πού μέ βοήθησαν στό ἔργο αὐτό μέ τίς πληροφορίες των καί ξεχωριστά τοὺς παλιούς μου διδασκάλους στό Δημοτικό Σχολεῖο τοῦ Χωριοῦ μου κ.κ. Γιάννη Ν. Γιαννάκη, Δημήτρη Γ. Ἀσφενδιανό καί Μᾶνο Κ. Σκάρο.

Ἰδιαιτέρες τέλος εὐχαριστίες ἐκφράζω στήν Ἑταιρεία Νισυριακῶν Μελετῶν τῶν Ἀθηνῶν γιά τή φιλοξενία τῆς ἐργασίας μου στόν 8ο Τόμο τῶν ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ.

Ἀθήνα Δεκέμβριος 1981

Γ.Μ.Σ.

Α'. Έννοιολογικός Κύκλος: Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Α) Τό Σπίτι σάν Οικοδομή: τά κύρια μέρη τῆς οἰκοδομῆς, τά ὑλικά γιά τό χτίσιμο, οἱ τεχνίτες, τά ἐργαλεῖα, λέξεις σχετικές μέ τό ἔργο τῶν οἰκοδόμων, γενικά βοηθητικοί χώροι τοῦ σπιτιοῦ.

ἀλαοθρί (τό): Στήν ἀριστερή ἄκρη τοῦ φούρνου σχηματίζονταν ἕνα μικρό κοίλωμα ὅπου μαζεύονταν τά κάρβουνα μετά ἀπό τό «*τρίψιμο*» τοῦ φούρνου. Στό κοίλωμα αὐτό, τό «*ἀλαοθρί*», ἔβαζε ἡ νοικοκυρά νά ψηθεῖ τό φαγητό τῆς οἰκογένειας, τό «*μαερείο*», μετά ἀπό τό ψήσιμο καί τό ξεφούρνισμα τῶν ψωμιῶν: «*Έβαλα τό τσουκκάλι μέ τά φασούλια στό φούρνο μέσ σι' ἀλαοθρί*».

ἀναγκαῖο (τό) ἢ ἀπόπατος (ὄ): Τό ἀποχωρητήριο.

ἀνώι (τό): Ὁ πρῶτος ὄροφος τοῦ σπιτιοῦ: «*Ἀνέβα πά(νω) σι' ἀνώι*».

ἀουμᾶς ἢ ἀομᾶς (ὄ): α) Χῶρος κάτω ἀπό τό φούρνο πού χρησίμευε γιά νά μένουν οἱ ὄρνιθες ἢ καί τό «*γουρλί*». β) Μικρός βοηθητικός χῶρος ἔξω ἀπό τό σπίτι μεγαλύτερος ἀπό ἐκεῖνον πού ἦταν κάτω ἀπό τό φούρνο, πού κι αὐτός χρησίμευε γιά κατοικία τῶν ὄρνιθων ἢ τῶν «*γουρλιῶν*» πού τρέφανε γιά τήν «*Καλοχρονια*» ἢ τά «*Χριστούγεννα*», χρησίμευαν ἀκόμα καί γιά ἀποθήκη ξύλων: «*Βάλε τό βουρλί στόν ἀομᾶ (ν)ά μή γυρνᾶ ὄξω ἀπού τό σπίτι*».

ἀσικῆρες (οἱ): Οἱ ἐλαφρόπετρες, ἀφθονες στήν περιφέρεια «*Πλαγιές*» τῶν Νικειῶν, πού τίς χρησιμοποιοῦσαν γιά νά γίνει ἡ θολωτή σκέπη τοῦ φούρνου, γιά τήν σκέπη τοῦ «*ἀομᾶ*» καί γιά ἄλλες χρήσεις: «*(Θ)ά πάω θέλει στίς Πλαγιές (ν)ά φέρω ἀσικῆρες γιά τό φούρνο μας*».

βεστέρνα ἢ καί στέρνα (ἦ): Ἡ ὑδατοδεξαμενή τοῦ σπιτιοῦ γιά τήν ἀποθήκευση τῶν νερῶν τῆς βροχῆς. Ἦταν σκαμμένη βαθιά στό ἔδαφος καί στό πάνω μέρος στένευε παίρνοντας τό σχῆμα ἑνός τεράστιου μπουκαλιοῦ. Σουβατιζόταν μέ τσιμέντο, γιά νά στεγανοποιηθεῖ καί νά διατηρεῖ τό νερό. Ὁ πυθμένας τῆς λεγόταν «*πάτος*», τό κέντρο τοῦ πυθμένα «*μολύβι*», τό σημεῖο πού στένευε πρὸς τά πάνω λεγόταν «*χάντρο*»: «*(ν)ά βρέξει (ν)ά βάλουν οἱ στέρνες μας νερό*».

βιρανές (ὄ): α) Ὁ κάθε ἀνοιχτός χῶρος πού προσφερόταν γιά οἰκόπεδο, ὁ χῶρος πού δημιουργόταν μετά τήν κατεδάφιση ἑνός σπιτιοῦ, ὁ μικρός ἀνοιχτός χῶρος πού τύχαινε νά βρίσκεται μπροστά στό σπίτι καί πού τό

χρησιμοποιούσαν για βοηθητικό χώρο: «*Μουρέ, δέσε τό γάδαρό μας μέσ στο βιρανέ μας*».

γιαπί (τό): Γενικά ή αναγειρομένη οικόδομη: «*επιάσαμε γιαπί*».

γκλαβανή (ή): Στά καινούργια σπίτια πού ήσαν διόροφα πάνω από τό άνοιγμα τής έσωτερικής σκάλας ύπάρχει ένα ξύλινο πατάρι (στόν πρώτο όροφο) στό όποιο άκουμπούσαν διάφορα χρειώδη του σπιτιού: «... *βάλε πάνω στην γκλαβανή ως που ν' άνέβω πάνω νά τό τιμαρέψω*».

γογγύλες (οί): Πέτρες χωρίς «πρόσωπο» άκατάλληλες για κτίσιμο καλέσ μόνο για «βόθρισμα»: «*Άχαιρευτες πέτρες, όλο γογγύλες είναι*».

γούρνα (ή): Κοίλωμα σκαλισμένο σέ σκληρή πέτρα κατάλληλο για πολλές χρήσεις στό σπίτι και στά χωράφια. Σέ πολύ σκληρή πέτρα τό χρησιμοποιούσαν για γουδί: «*Κουπάνισέ μου άγραμίτια μέσ στη γούρνα*». Επίσης χρησίμευε για νά βάζουν τό νερό τών όρνίθων και τό φαγητό τών γουρλιών: «*γέμισε την γούρνα τών πουλιών(ν), ρίξε ζουμιά στην γούρνα του γουρλιού*».

δῶμα (τό) ή δωμάτσι (τό): Ή μέ χῶμα ή μέ στύψη ή μέ άσβεστοσουβά σκέπη του σπιτιού, τό μικρό δῶμα του βοηθητικού χώρου. Για νά μη στάζουν τά νερά τής βροχής, βάζανε στύψη, ένα χῶμα μέ στοιχειά λάβας πού φέρνανε από την περιφέρεια του ήφαιστείου και πού είχε την ιδιότητα νάναι άδιαπέραστο από τή βροχή: «*εβάλαμε μπόλκικια στύψη στα δώματά μας κι (δ)έν εστάζουν*».

ζύγι (τό): Τό νήμα τής στάθμης τών κτιστών.

καλαμωτή (ή): Σχάρα από καλάμια ή λεπτά ξύλα πού την άκουμπούσαν μέ κάποια κλίση στόν τοίχο και στη συνέχεια ρίχνανε τό χῶμα, νά περάσει τό ψιλό κάτω και νά μείνουν τά χαλίκια. Τό χῶμα αυτό τό χρησιμοποιούσαν για τόν πηλό για τό κτίσιμο: «*Πέρασέ μου από την καλαμωτή δέκα τενεκέδες χῶμα*».

καλέμι (τό): Άτσάλινο κοπίδι μέ πλατειά κόψη κατάλληλο για τό πελέκημα τών πετρών: «*καλέμι θέλει αυτή ή πέτρα...*».

καλούπια (τά): Οί ξυλότυποι για τό γύρισμα τών καμαρών, πού παλαιότερα στηρίζαν τόν πρώτο όροφο, ή για τά τόξα τών παραθύρων ή τών εισόδων: «*ετοιμάστε τά καλούπια για τίς καμάρες*».

κανάλια (τά): Πέτρες πελεκημένες για τούς παραστάτες τής εισόδου ή τών παραθύρων μέ κατάλληλη ύποδοχή για την ξύλινη κάσα: «*ό Μαστρονικόλας πελεκά τά κανάλια*».

κάσσα (ή): Τό ξύλινο πλαίσιο τής πόρτας ή τών παραθύρων.

κατώι (τό): Τό ισόγειο ή και τό ύπόγειο του σπιτιού, όπου ήταν κατά κανόνα ή κουζίνα και άλλοι βοηθητικοί χώροι του σπιτιού: «*Κά(τω) στα κατώγιά μας εχομε τά βαλανίδια μας...*».

κατώφλι (τό) ή κατωφλιά (ή): Τό σκαλί τής εισόδου του σπιτιού, τό πρώτο σημείο πού πατά ό εισερχόμενος στό σπίτι. Είχε και την έννοια γενικά του σπιτιού ή τής οικογένειας, σχετικές δέ οί εκφράσεις: «*νά μη (ν)τό ζαναδῶ στη κατωφλιά μου*» «*εμένα τό κατώφλι μου είναι (ν)τιμημένο...*».

κελλάρι (τό): Ή άποθήκη του σπιτιού, πού μόνο σέ λίγα νεόκτιστα σπίτια

ὕπηρχε, «τό κελλάρι μου ἔν γιομάτο ἀπού μαζούλια».

κερεστές (ὀ): Γενικά τὰ οἰκοδομικά ὑλικά πού χρειάζονται γιά μιὰ καινούργια οἰκοδομή: Πέτρες καί ξύλα: «ἐκουβαλήσαμε (ν)-τό κερεστέ μας κι ἀρχίζομεν ἀπού Δευτέρας γιαππί».

κοκκινόχωμα (τό): Χῶμα κόκκινο, ἀργιλλῶδες πού τό χρησιμοποιοῦσαν γιά μίγμα στόν πηλό, γιατί εἶχε τήν ιδιότητα νά «δένει». Τό ἔφερναν ἀπό τή θέση «Ἕως Νικόλας», «Ξύπνησέ με (ν)νορίς αὔριο γιά νά πάω στόν Ἄη Νικόλα γιά κοκκινόχωμα».

κορφάδι (τό): Στενόμακρο ξύλο σέ σχῆμα ἐπιφάνειας παραλληλεπιπέδου κατάλληλο γιά τήν στήριξη τῶν πατωμάτων καί τῆς στέγης, τό χρησιμοποιοῦσαν καί γιά τίς σκαλωσιές, «Φέρτε γερά κορφάδια γιά σκαλωσιές».

κουμουλλες (οἱ): Προστατευτικοί τοῖχοι μικροῦ ὕψους γύρω ἀπό τό δῶμα, ἀπό τό ζάτο καί ἀπό τήν αὐλή: «ἐτσιμεντάραμε (ν)τίς κουμουλλες μας γιά νά μὴν ἐμπρίζουν (νεροπίνου) τό χ-χειμώνα».

λαττάς (ὀ): Μεγάλων διαστάσεων ξύλο σέ σχῆμα ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου, πού βρίσκεται στίς ἀκτές τοῦ νησιοῦ μας ὕστερα ἀπό μεγάλη τρικυμία, προερχόμενο πιθανόν ἀπό ναύαγια ἢ ἀπό παρασυρμένες ἀπό πλημμύρες ποσότητες ξύλων ἀπό τήν ἀπέναντί μας Ἀνατολή. Ἀπό κάθε λαττά ἔβγαζαν σανίδια καί κορφάδια, «(Θ)ά πάω ἴσα μέ τό Λιμάνι (ν)ά ἔδῳ γιά κά(νε)να λαττά...».

μαλλάς (ὀ): Τό μυστρί τοῦ κτίστη καί τοῦ σουβατζή: «Φέρε μου μιὰ μαλλαδιάν ὑλικό».

μάντωμα (τό): Τό τμήμα ἐκεῖνο τοῦ τοίχου πάνω ἀπό τήν πόρτα ἢ ἀπό τὰ παράθυρα, πού πολλές φορές ἦταν μιὰ μονόπετρα ἢ λίγες πέτρες γυρισμένες «καμάρα». Ὅταν σέ μιὰ οἰκοδομή ἔβαζαν τό μάντωμα τῆς πόρτας, ἡ νοικοκυρά ἔπρεπε νά μοιράσει σέ ὅλους πού ἐργάζονταν στήν οἰκοδομή ἀπό ἕνα χειρομάντηλο. Καί αὐτοί εὐχόταν: «καλοτελειωμένο, καλορίζικο καί καλοπροκισμένο ν-τό σπίτι σας».

μαλακόπετρες (οἱ): Πέτρες πού τίς πελεκοῦσαν εὐκολα οἱ μαστόροι, κατάλληλες γιά καντούνια, κανάλια καί γιά κάθε εἶδος πελέκας: «φέρτε μου μαλακόπετρες γιά κανάλια».

μαθρακάς (ὀ): Βαρύ σφυρί γιά πελέκα μέ τό καλέμι.

μαντεκάπι (τό): Μεγάλο τρυπάνι τοῦ μαραγκοῦ γιά πολλές χρήσεις.

μακρυνάρια (τά): Πέτρες μέ «πρόσωπο» κατά μήκος: «Φέρτε μου μακρυνάρια ν' αὐγατίζομε στό κτίσιμο».

μαστόροι (οἱ): Γενικά οἱ οἰκοδόμοι: «ἀπού Δευτέρας θάχομε μαστόρους, ἔχω μαστόρους».

μεϊτάνι (τό): Ὁ χῶρος πού δημιουργεῖται μετά ἀπό τήν κατεδάφιση ἑνός σπιτιοῦ, γενικά κάθε ἀνοιχτός ἐλεύθερος χῶρος κατάλληλος γιά οἰκόπεδο: «ὀλόκληρο μεϊτάνι ν-ἔγινε».

μεσκιά (ἦ): Ἕνα μακρὺ καί γερό κορφάδι ἢ καί σιδερένιο δοκάρι γιά τήν στήριξη τοῦ πατώματος ἢ τῆς στέγης: «ἐβάλαμε γερή μεσκιά κι (δ)έν ἔχει ἀνάγκη».

μολύβι (τό): Τό κέντρο τοῦ πυθμένα τῆς στέρνας (τοῦ πάτου). Ἐκεῖ

μαζευόταν τό τελευταῖο νερό τῆς στέρνας: «ἔδισεν ἡ βεστέρνα μας, ὅ,τι κι ἄν εἶναι μέσ στό μολύβιν εἶναι μ-πιό».

μπατικιές (οἱ): Οἱ πέτρες ἐκεῖνες πού κτίζονταν «διαμπερῶς» στήν οἰκοδομή, τίς προτιμοῦσε πάντοτε ὁ νοικοκύρης; «*δμορφο κτίσιμο, ὄλο μπατικιές εἶναι οἱ πέτρες*».

μυλόσταση (ἡ): Τό μέρος τῆς γωνιᾶς τοῦ σπιτιοῦ ὅπου συνήθως στήνονταν ὁ χειρόμυλος: «*Κούμπησέ το στή μυλόσταση τό κριθάρι*».

ντιούνη (τό): Ἡ γωνία τῆς οἰκοδομῆς: «*τράβα γραμμή τό ντιούνη...*».

ζάτο (τό): Μικρή ταράτσα στό πρῶτο πάτωμα τοῦ σπιτιοῦ πού χρησίμευε γιά ν' ἀπλώνουν τά ρούχα γιά στέγνωμα καί τό καλοκαίρι γεωργικά προϊόντα, πού ἔπρεπε νά ξεραθοῦν μέ τόν ἥλιο: ἀμύγδαλα, σύκα, ἀγραμῖτια κ.τ.λ.: «*γιομάτο ἔν τό ζάτο μας μαζούλια...*» ἢ «*ἔβγκα ὄξω στό ζάτο νά πάρης ἀέρα...*».

ξεροτράχαλο (τό): Τό κτίσιμο μέ «ξερολιθιά», ὅπως συνηθιζόταν νά κτίζονται τά ἐξοχικά σπίτια, οἱ μάντρες καί οἱ στάβλοι, ἀντίθετα μέ τό «πηλόκτιστο», δηλαδή τό κτισμένο μέ πηλό: «*χτίσε το, ὅπως σέ βολεύγει, ἄς εἶν καί ξεροτράχαλο*».

ξεχαντακιάζω: Μετά τήν κατεδάφιση ἢ τό πέσιμο ἐνός παλιοῦ σπιτιοῦ ἔπρεπε νά «ξεχαντακιστεῖ», δηλαδή νά ἀνοίξει ὁ χῶρος καί νά ξεχωριστοῦν τά ὑλικά πού θά πεταχτοῦν ἢ πού θά ξαναχρησιμοποιηθοῦν στή νέα οἰκοδομή: «*Ἄπό Δευτέρας ἀρκεύβομε (ν)τό ξεχαντάκισμα γιά τό γιαππί*».

ὄντάς ἢ καί νοντάς (ὀ): Μικρό ὑπνοδωμάτιο τοῦ σπιτιοῦ: «*ἔστρώσαμε μέσ στό ν-οντά γιά νά π-πέσει ὁ μουσαφίρης μας*».

ὄξώπορτα (ἡ): Ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ σπιτιοῦ: «*Μουρέ, πάεννε νά δεῖς ποιός εἶν μ-πού χτυπᾶ τήν ὄξώπορτά μας*».

πάγκος (ὀ): Πρόχειρο τραπέζι στό ὅποιο δούλευε ὁ μαραγκός: «*ὄλη ν-τήν ἡμέρα πολεμῶ στό μ-πάγκο μου*».

παρασιτιά (ἡ): Ὁ εἰδικός χῶρος γιά τό ἄναμμα τῆς φωτιᾶς, ἡ ἐστία. Λεγόταν καί «*κούμελλα*», «*βᾶλε ξύλα νά μὴν ἐσβύσει ἡ παρασιτιά μας*», «*ἔβαλα τό φαῖ πά(νω) στά κούμελλα*».

πάτος (ὀ): Ὁ πυθμένας τῆς βεστέρνας: «*ἔδισεν ἡ βεστέρνα μας, τό (γ)κραμπάτσι βρίσκει κιόλας στό μ-πάτο*».

πατωσιά (ἡ): Τό πάτωμα τοῦ σπιτιοῦ μέ πλάκες ἢ μέ ξύλα: «*ἔτοιμη ἔν ἡ πατωσιά μας*».

πελεκάνοι (οἱ): Οἱ μαστόροι ἐκεῖνοι πού εἶχαν τήν εὐθύνη νά πελεκοῦν πέτρες γιά γωνιές, γιά κανάλια, γιά μαντώματα κ.τ.λ. Αὐτοῖ ἦσαν κατά κανόνα οἱ καλύτεροι ἀπό τούς μαστόρους καί ἐπιβλέπανε στήν ἐργασία τῶν ἄλλων μαστόρων: «*καλός μάστορης, πρῶτος πελεκάνος*».

πέρνιαυλο (τό): Ὅταν τό δῶμα δέν ἐπαρκοῦσε νά μαζεύει νερό γιά τῆ βεστέρνα στίς βροχές, ἔκαναν καί ἕνα πρόσθετο ἀνοιχτό χῶρο γιά νά μαζεύεται περισσότερο νερό. Τό χῶρο αὐτό τόν ἔστρωναν μέ πλάκες ἢ μέ τσιμέντο, τόν διατηροῦσαν πάντοτε καθαρό, κυρίως τό χειμῶνα πού ἔπρεπε νά μαζεύει τά νερά τῶν βροχῶν. Πέρνιαυλο γίνονταν κυρίως στίς ἀγροτικές βεστέρνες καί σπάνια σέ βεστέρνες σπιτιοῦ στό χωριό ἦταν ἀρκετά τά

δώματα: «Μουρέ, καθάρισε τό πέρνιαυλο γιατί απόψε θάχωμε βροχή».

πεσκι (τό): Μεγάλο πριόνι πού τό χρησιμοποιούσαν γιά τό «σχίσιμο» τῶν λαττάδων καί πού τό δούλευαν δύο ἄνθρωποι. Ἦταν ἐφαρμοσμένο σέ κατάλληλο πλαίσιο: «ἔχεις κουράγιο νά τραβάς πεσκι ὅλη τήν ἡμέρα;»

πηλάσβεστος (ὀ): Πηλός ἀπό ἀσβέστη καί χῶμα πού τόν μεταχειρίζονταν μόνο γιά τό κτίσιμο τῶν γωνιῶν καί τῶν καναλιῶν, πού ἔπρεπε νάναί τά πιό γεροκτισμένα μέρη τῆς οἰκοδομῆς: «Φέрте πηλάσβεστο στούς μαστόρους γιά τά κανάλια».

πηλόκτιστο (τό): Τό κτισμένο μέ πηλό, ἀντίθετα μέ τό ζεροτράχαλο πού ἦταν ξερολιθιά: «ἐγώ τό σπíti μου τό χτίζω πηλάσβεστο».

πουργοί (οί): Οἱ μαθητευόμενοι κτίστες πού ἀρχίζανε τό ἔργο τους μέ τό νά κάνουν τόν πηλό καί τόν πηλάσβεστο καί νά τόν μεταφέρουν μέ τό σαζί ἢ μέ τόν τενεκέ στούς κτίστες στή σκαλουσιά: «ἔχομε τούς πιό καλοῦς πουργούς στό γιαπί μας».

ράμμα (τό): Ἄρκετά μακρύ νῆμα ἀπό γερό σπάγγο πού τό χρησιμοποιούσαν γιά νά κρατοῦν τήν εὐθεία οἱ κτίστες ἔχοντάς το στερεωμένο καί τεντωμένο στό μέρος πού ἔκτιζαν: «πρόσεχε τό ράμμα σου...».

σαζί (τό): Δυό κομμάτια σανίδας ἐφαρμοσμένα κάθετα τό ἕνα πρὸς τό ἄκρο τοῦ ἄλλου. Ἀπό τό ἕνα μέρος σχημάτιζαν ὀρθή στερεά γωνία μέ τήν προσθήκη ἑνός ἄλλου κομματιοῦ ἀπό σανίδι. Στό χῶρο πού σχηματιζόταν, ἔβαζαν πηλό ἢ πηλάσβεστο, ὁ πουργός τό ἔπαιρνε στόν ὦμο του καί τό μετέφερε στό μαστορη πού τό ζητοῦσε. Ἦ ἀδειαζε εὐκολά ἀπό τό ἀνοικτό μέρος μπροστά στό μαστορη: «Φέρε μου ἕνα σαζί μ-πηλό...».

σάφρες (οί): Τά ἄχρηστα ὑλικά πού ἔβγαιναν στήν ἐπιφάνεια ἀπό τό ξεχαντάκιασμα. Αὐτά χρησιμοποιόνταν σάν «μπάζα» γιά ἐπιχωμάτωση, ἢ ρίχνονταν στό «Σαρδαλώνι», ἢ στόν «Πύργο», ἢ στόν «Καρβουνόλακκο». Μεταφορικά σημαίνει κάθε ἄχρηστο πράγμα, ἀκόμα καί ἄνθρωπο ἀπρόκοπο τόν ἔλεγαν σάφρα: «(δ)έν ἀξίζει τίποτα, σάφρα...».

σβανάς (ὀ): Λεπτό πριονάκι τοῦ μαραγκοῦ, γιά πολύ λεπτό πριόνισμα «ἴντα πού πολεμᾶς μέ τό πριόνι, ἐδῶ θέλει σβανά...».

σερβανί (τό): Ὁ μεταξὺ τῶν κεραμιδιῶν καί τῆς στέγης ἄδειος χῶρος, ἢ σοφίτα, πού χρησίμευε καί γιά ἀποθήκη ἀχρηστων πραγμάτων: «ἴντα π(ού) (θ)ά τό κάνωμε; βάρτε το πά(νω) στό σερβανί».

σκαλουσιά (ῆ): Τό ἱκρίωμα, ἢ σκαλωσιά.

σκαρπέλλο (τό): Κοφτερό κοπίδι γιά ξύλα: «Κόβει σάν σκαρπέλλο».

σουβάς (ὀ): Κονίαμα ἀπό ἀσβέστη καί ἄμμο μέ τό ὁποῖο σοβάτιζαν τελευταία τοὺς τοίχους ἐσωτερικούς καί ἐξωτερικούς τῆς οἰκοδομῆς: «ἔτελειωσε μ-πιό τό γιαπί, τοὺς σουβάδες πολεμοῦν τώρα».

σουβατζής (ὀ): Ὁ μαστορης πού εἶχε τήν «εἰδικότητα» νά σοβατίζει: «ὁ χτίστης εἶναι τό χτικιό-ὁ μαραγκός μαράζι κι ὁ σουβατζής γαρύφαλλο-π(ού) ἀνοί(γ)ει μέ τ' ἀγιάζι».

ταβάνι ἢ νταβάνι (τό): Ἡ ὀροφή τοῦ σπιτιοῦ.

ταρτάνα ἢ νταρτάνα (ῆ): Μικρός ἐξώστης μέ πελεκημένες πέτρες πάντοτε στόν πρῶτο ὄροφο, στόν ὁποῖο φύτευαν λουλουδία γιά τό στολισμό τοῦ

σπιτιού. Μεταφορικά έλεγαν *ταρτάνα* κάθε όμορφη γυναίκα: «*κύττα όμορ-
φιά, σωστή ταρτάνα!*»

τράχηλας (ό): Τό στόμιο τής *βεστέρνας* πού συνήθως ήταν μία στρογγυλή
τρύπα σκαλισμένη σέ μαλακόπετρα: «*έγιόμισεν ή βεστέρνα μας ίσαμε πά(νω)
στό ν-τράχηλα.*»

τσαττί·(τό): Έσωτερικός διαχωριστικός τοίχος καμωμένος μέ ψιλά ξύλα
καί μέ πηλάσβεστο: «*Χωρίζουν τίς κάμαρες μέ τό τσαττί.*»

τσιμιά (ή): Άλλη όνομασία του τζακιού, τής παραστιιάς.

φανόφτης (ό): Έ καπνοδόχος: «*Ίντα 'ν πού (έ)παθεν ό φανόφτης μας κι (δ)έν
έ-βγκαίνει καπνός.*»

φουρναριό (τό): Έ όωρος του κατωγιού όπου βρισκόταν ό φούρνος του
σπιτιού καί ή άποθήκη τών ξύλων: «*Μουρέ βάρ' τά ξύλα μέσ-στό φουρναριό
γιατί βρέχει κι (θ)ά βραχούσι.*»

χαβούζα (ή): *Βεστέρνα* κι αυτή μέ τή διαφορά ότι δέν είχε τό ίδιο βάθος.
Έ *χαβούζα* ήταν κάτω από τό πάτωμα του ίσογείου, είχε σχήμα όρθογώ-
νιου παραλληλόγραμμου καί ή στέγη της ήταν από μικρό πέτρινο θόλο.
Τό στόμιο τής *χαβούζας* βρισκόταν πάντοτε στήν άκρη ένώ τής *βεστέρνας*
στό κέντρο: «*έγιόμισε γ-κι ή χαβούζα μας, έχομε μπόλικά ν-νερά έφέτος.*»

χάντρο (τό): Τό πάνω μέρος τής *βεστέρνας*, τό στενό σημείο. Για νά
χρησιμεύει σάν πατάρι έκτιζαν γύρω καί πάνω από τό χάντρο μία πεζούλα
σέ σχήμα ήμικυκλίου: «*κούμπησέ το πά(νω) στό χάντρο τής βεστέρνας...*».

χολέντρα (ή): Τό αυλάκι τής ύδρορρόης πού όδηγει τό νερό τής βροχής
άπό τό δώμα, ή άπό τό πέρνιαυλο στήν *βεστέρνα*, ή στή *χαβούζα*: «*Πάεννε νά
δείς μπās κι είναι φρα(γ)μένη ή χολέντρα γιατί έρχονται μέσα τά ν-νερά.*»

ψαρόπετρες (οί): Οί ψαμμόλιθοι. Πέτρες άκατάλληλες για κτίσιμο ή για
πελέκα, χρήσιμες μόνο για νά τρίβουν οί *πελεκάνοι* τίς επιφάνειες τών
καναλιών ή τών γωνιών. Έπίσης χρησίμευαν για τό καθάρισμα του
δέρματος τών χοίρων στά χοιροσφάγια μετά άπό τό μάδημα καί τό
καψάλιασμα. Στά παιδιά μέ βρώμικα πόδια συνήθιζαν νά λένε: «*Μουρέ σύ,
πάρε καμιά ψαρόπετρα (ν)ά τρίψεις τά πόδια σου.*»

Β) Τό σπίτι: Έπιπλα, σκεύη καί χρειώδη

άγγειό (τό): Άγγείο, πήλινο πιθάρι μεγάλου μεγέθους κατάλληλο για
άποθήκευση κρασιού ή λαδιού. Έταν τύχαινε νά έχει κάποια ραγή καί
ήταν άκατάλληλο για ύγρά, τότε άποθήκευαν δημητριακά ή ξερούς
καρπούς π.χ. σύκα καί άγραμιάθια: «*Γιομάτα 'ν τ' άγγειά μας λάδια καί
κρασιά.*»

άγκριφάς (ό): Ένα τσιγκέλι σέ σχήμα άγκυρας άπό σίδηρο, κατάλληλο
νά πιάσει πάνω τό *καμπράτσι* άπό τή *βιστέρνα* όταν τύχαινε νά πέσει κάτω:
«*ό Μαριά, δώσε μου, νά χαρείς, τόν άγκριφά σου (ν)ά πιάσω τό καμπράτσι
πού μου 'π-πεσε κά(τω) στή βεστέρνα.*»

άμπάρα (ή): Ξύλινο ή σιδερένιο στήριγμα τής έξώπορτας άπό μέσα,
άπαραίτητο για τήν ασφάλεια του σπιτιού: «*Κλεί(δ)ωσε καλά, βάλε καί τήν
άμπάρα.*»

ἀμπάρι (τό): Ξύλινος ἀποθηκευτικός χώρος στά νοικοκυρόσπιτα γιά τήν ἀποθήκευση τῶν δημητριακῶν: «*Δόξα σ' ὁ Θεός, ἐγεμίσα μ-πάλε τ' ἀμπάρια μας*».

βυτίνα (ή): Τό βυτίο. Ξύλινο βαρέλι ἢ μέγας κάδος γιά τήν ἀποθήκευση κυρίως τῶν ἐλιῶν: «*Έβαλα δύο κιλά ἐλιές στή βυτίνα*».

βούρνα ἢ γούρνα (ή): Ένα μικρό ἢ μέγας κοίλωμα σέ σκληρή πέτρα πού χρησίμευε καί γιά γουδί ὅταν ἦταν μικρή. Έοταν ἦταν μέτρια, χρησίμευε γιά τό πότισμα τῶν οἰκιακῶν ζῶων καί τῶν πουλιῶν καί ὅταν ἦταν πολύ μεγάλη χρησίμευε γιά τό «ρμίσιμο» τοῦ κριθαριοῦ: «*Φέρε τή βούρνα (ν)ά κουπανίσουμεν ἀγαραμίττια*» ἢ «*βάλε μέσ στή γούρνα νερό (ν)ά πιεῖ τό γουρλί*» ἢ «*Έμπα μέσ στή βούρνα (ν)ά ρμίσης τό κριθάρι*».

γκιούμι (τό): Μεταλλικό δοχεῖο (συνήθως ἀπό λαμαρίνα) γιά τή μεταφορά νεροῦ ἀλλά κυρίως τό χρησιμοποιοῦσαν γιά νά μεταφέρουν τό γάλα οἱ τσοπάνηδες στό σπίτι ἀπό τήν μάντρα: «*(Δ)έν ἔχουν μ-πιό γάλα οἱ κασίκες, ἴσα-ἴσα πού (ἐ)μισάτωσε τό γκιούμι μας*».

διούρι (τό): Πήλινο μαγειρικό σκεῦος σέ σχῆμα ἀρχαίου κρατήρα, πού χρησίμευε κυρίως γιά τό ψήσιμο στό φούρνο τοῦ Πασχαλinoῦ ἀμνοῦ, τοῦ «καππαμά»: «*Έτοιμο 'ν τό διούρι, βγάρτο ἀπό τό φούρνο πιό*».

εἰκονοστάσι (τό): Τό μικρό εἰκονοστάσι τοῦ σπιτιοῦ πού βρισκόταν πάντα στήν κρεβατοκάμαρα, στό ὁποῖο ἐκτός ἀπό τίς εἰκόνες φύλαγαν τά στέφανα τοῦ γάμου τοῦ ἀνδρογύνου, τά «βάγια» τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, τό «ματσι» τῆς Σταυροπροσκυνησεως καί τό «Μέγας» Ἀγιασμό τῶν Φώτων καί κάθε πολύτιμο ἀναμνηστικό: «*(Θ)ά τό βάλω πά(νω) στό εἰκονοστάσι μας γιά νά τό φυλάω (ν)ά μή χ-χαθεῖ*».

ἰφούσκι (τό): Μακρύ καί γερό ξύλινο διχαλωτό στήν ἄκρη ραβδί, μέ τό ὁποῖο σπρώχνανε τά ξύλα στό φούρνο γιά νά καοῦν καλύτερα καί γρηγορότερα: «*Έντα μ-πού κά(θ)εσαι καί θωρεῖς; Πιάσε τό ἰφούσκι καί σύμμαλλε τά ξύλα νά μορφοκαοῦν*».

καπράτσι ἢ κραμπάτσι (τό): Τό συνηθισμένο σκεῦος γιά τό (ἀ)νέσυρμα τοῦ νεροῦ ἀπό τή στέρνα καμωμένο ἀπό τενεκέ, λαμαρίνα ἢ καί χαλκό: «*Φέρε μου ἕνα καπράτσι ν-νερό' ὄξω στήν ἀυλή*».

καπάζα (ή): Έ ἡ ποντικοπαγίδα, συνήθως καμωμένη ἀπό ξύλο: «*Μουρέ, βάλε τή γ-καπάζα καί μᾶς ἐφά(γ)ασιν οἱ μαυρομποντικοί*».

καράφα (ή): Έ ἡ κάθε εἶδους γυάλινη κανάτα πού χρησίμευε γιά νερό ἢ γιά κρασί: «*Μαριά, γιόμισέ μας τή γ-καράφα κρασί*».

κασέλλα (ή): Ένα μπαούλο ἀπό ξύλο (βελανιδιά ἢ καρυδιά) στό ὁποῖο φύλαγαν ὅ,τι πολύτιμο εἶχαν: «*Έτιμάρεψα τά φλουριά μας μέσα στή γ-κασέλα*».

κάση (ή): Έ ἡ φορητή φωλιά τῆς ὄρνιθας, συνήθως μιά ξύλινη μικρή κάσα ὅπου γεννοῦσε ἢ ξέσταινε τ' αὐγά της: «*Έβάλαμε ν-τή πούλα μας μέσ στή γ-κάση νά κλωσσᾶ τ' αὐγκά της*».

κατσαρόλι (τό): Μετάλλιο μικρό κύπελο γιά κάθε ρόφημα: «*Βάλε μου τό τσαῖ μέσ στό κατσαρόλλι*».

κατσουνάς (δ): Τμήμα κλώνου του δένδρου αποτελούμενο από τον κορμό και μικρότερους κλώνους με κατεύθυνση προς τα πλάγια και πάνω, στο οποίο μπορούσαν να κρεμάσουν κάτι. Τό κρεμοῦσαν στο ταβάνι και ἐκεῖ κρεμοῦσαν τὶς κουλοῦρες καὶ εἰδικὰ τὴ Λαμπρὴ τὰ «*ψιλοκούλουρα*», γιὰ νὰ μὴ φθάνουν εὐκολὰ τὰ παιδιὰ καὶ νὰ τὰ παίρνουν: «*Ἐφά(γα) μου τὰ κουλούρια ἀπὸ τὸ γ-κατσουνά μας*».

κεσές (δ): Γυάλινη κούπα γιὰ τὸ γλυκό, ἀπὸ πορσελάνα γιὰ τὸ γιαούρτι: «*Ἐφέρα μας ἓνα γ-κεσέ γλυκό*», «*φέρε μου ἓνα γ-κεσέ γιαούρτι*».

κιούππι (τό): Πλατύστομη στάμνα: «*Κούμπησέ το καλά-τό κιούππι (ν)ὰ μὴ χυλωστῆ τὸ ν-νερό*».

κουρελλού (ή): Ἐνα εἶδος τάπητα καμωμένο ἀπὸ ράμματα κομμένα ἀπὸ κουρέλια, κατάλληλο γιὰ τὸ στρώσιμο τῶν πατωμάτων τὸ χειμῶνα: «*Βάλε τὶς κουρελλοῦ(δ)ες νὰ πιάση ζέστη ν-τό σπιτί*».

κόρντινος (δ): Ἐνα εἶδος κόσκινου μὲ πάτο ἀπὸ λαμαρίνα ἢ πλεγμένο σύρμα, κατάλληλο γιὰ κοσκίνισμα χρώματος, ἄμμου κ.τ.λ.: «*Ἐλα, κορντίνισε τὸν ἄμμο πού θὰ τὸν χρειαστοῦν οἱ μαστόροι*».

κόσκινο (τό): Ὅ,τι καὶ ὁ *κόρντινος* μὲ τὴν διαφορά ὅτι ὁ πάτος του ἦταν ἀπὸ δέρμα κατσικιῦ καὶ ἦταν πιὸ μικρὸ ἀπὸ τὸν κόρδινο καὶ χρησίμευε γιὰ κοσκίνισμα τοῦ κριθαριοῦ καὶ τοῦ κριθαραλευριοῦ: «*Μωρή, πιάσε τὸ κόσκινο καὶ κοσκίνισε τ' ἄλεύρι*».

κουζί ἢ κοῦζος (τό, ὄ): Τὸ νεροκολόκυθο πού ὅταν ξεραίνεται καὶ καθαρίζεται ἀπὸ τοὺς σπόρους του, χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ βάζουν τὴν «*κουκκουζίνα*» καὶ νὰ τὴν ροφοῦν ἡδονικὰ ἀπὸ αὐτό. Τὸ μεγάλο *κουζί* ἐλέγετο *κοῦζος* καὶ χρησίμευε γιὰ νερό ἢ γιὰ κρασί. Λεγόταν καὶ «*χαρὰ-πούλι*» (τό) ἢ «*χαραπάς*» (δ): «*Ἦπιαμεν ἓνα κοῦζο κρασί στό καζαναριό*».

λάϊνας (δ), λαίνα (ή) καὶ λαήνι (τό): Ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα των λεγόταν τὰ πῆλινα δοχεῖα γιὰ νερό, κρασί καὶ λάδι πού μᾶς φέρνανε ἀπὸ τὴν Καρδάμενα τῆς Κῶ. Χρησίμευαν γιὰ νὰ μεταφέρουν νερό ἀπὸ μεγάλες ἀποστάσεις (οἱ λαήνοι), νὰ ἀποθηκεύουν νερό, κρασί ἢ λάδι (οἱ λαήνες) καὶ νὰ βάζουν νερό στὰ μικρά λαίγια γιὰ νὰ διατηρεῖται κρύο: «*Πάεννε νὰ φέρεις ἓνα λάйна ν-νερό ἀπὸ τὴν πη(γ)ή*».

λυχνοστάτης (δ): Ἡ εἰδικὴ θέση γιὰ τὸ λαδόλυχο τοῦ σπιτιοῦ.

μάνταλος (δ): Ὁ ξύλινος σύρτης τῆς ἐξώπορτας ἀπὸ τὸ μέσα μέρος: «*Ἐκλεί(δ)ῶσε τὴν μ-πόρτα καλά; ἔβαλες καὶ τὸ μ-μάνταλο;*»

μάζενο (τό): Πανιέρι ἢ πινάκι πλεγμένο μὲ «*μάζες*», ἓνα εἶδος καλαμοειδοῦς ποώδους φυτοῦ, ἐξαιρετικῆς τροφῆς γιὰ τὰ βόδια: «*βάλε ἓνα μάζενο ἀπόσυκα (ν)ὰ ρίξης τοῦ γουρλιοῦ νὰ φάει...*».

μαστραπάς (δ): Μικρὸ δοχεῖο γιὰ νερό ἢ κρασί, συνήθως ἀπὸ χαλκὸ (μπακιρένιος) ἀλλὰ κι ἀπὸ γυαλί (γυαλένος): «*Μουρέ φέρε μου τὸ μαστραπά μὲ ν-νερό γιατί διψῶ*».

μονή (ή): Ἡ παστάδα τῶν ἀρχαίων, ξύλινο παράπηγμα κατάλληλα διαμορφωμένο γιὰ ὕπνο. Ἦταν ἀνυψωμένο, στηριζόταν ἀπὸ τὸ μέσα μέρος στὸν τοῖχο, τὸ δὲ ἔξω σὲ γερούς στύλους. Στὸ μπροστινὸ μέρος ἦταν συνήθως ὁ «*πάγκος*», πού χρησίμευε γιὰ τὴν ἀποθήκευση δημητριακῶν καὶ διευκόλυ-

νε τό άνέβασμα στη μονή. 'Ο χῶρος κάτω από τή μονή χρησίμευε επίσης γιά τήν άποθήκευση συνήθως τροφίμων, λαδιού καί κρασιού μέσα στά άγγεία καί στους γανίτες: «Μουρέ σήκου πάνω άπού τή μ-μονή κι έμμεσημέρια-σε» ή «πάεννε κάτω άπού τή μ-μονή καί πιάσε λάδι άπό τό γ-γανίτη».

μουσάντρα (ή): Στο κάτω (δυτικό) μέρος τής μονής, ύπήρχε ένα ξύλινο πατάρι, πιό πάνω από τή μονή ύπερυψωμένο, πού τό χρησιμοποιούσαν γιά νά τοποθετοϋν εκεί τά «έφεδρικά» στρωσίδια, στρώματα, παπλώματα κ.τ.λ. καί επίσης νά κοιμοϋνται τά παιδιά σέ μικρή ήλικία: «Βάλε τους (ν)ά π-πέσου πά(νω) στη μουσάντρα, μικροί 'ν άκόμα».

μυλοσφόγκι (τό): Ένα κομμάτι από προβιά προβάτου, πού χρησίμευε γιά νά καθαρίσουν τή μυλόσταση από τ' άλεύρια ύστερα από κάθε άλέσιμο του κριθαριού: «'Ενέτταρες τ '(αλέσιμο) (ν)ά πιάσω τό μυλοσφόγκι (ν)ά καθαρίσω;»

ντολάπι (τό): Τό ντουλάπι, πού χρησίμευε κυρίως γιά τοποθέτηση φαγη-τών ή ποτών: «Μέσ(α) στό ντουλάπι έχω τό φαί, άνοιξε καί πιάσε νά φάς».

πάγκος (ό): Στενόμακρο ξύλινο κασόνι πού άποτελοϋσε «έπιπλο» τής κρεβατοκάμαρας τοποθετημένο μόνιμα μπροστά στη μονή. Χρησίμευε γιά νά διευκολύνει τό άνέβασμα στη μονή καί γιά νά άποθηκεϋνται δημητρι-ακά καί ξηροί καρποί. 'Ακόμα χρησίμευε καί γιά κάθισμα καί γι' αυτό ήταν πάντοτε στρωμένο μέ προβιά κασιόκας: «'Ανοιξε τό μ-πάγκο (ν)ά πιάσομε μαζούλια» ή «κάτσε πά(νω) στό μ-πάγκο νά ξεκουραστείς».

πάντες (οί): α) Τά πλάγια χαμηλά μέρη του τοίχου. β) Κομμάτια από λινό ύφασμα μέ κεντημένα διακοσμητικά σχέδια πού τά τόποθετοϋσαν στά χαμηλά μέρη του τοίχου γιά στολίδια: «δμορφες τίς έκαμες τίς πάντες, κόρη μου, γειά στά χέρια σου».

πιατοθήκη ή πιατοθέση (ή): 'Η θέση τών πιατικῶν στην κουζίνα: «Μωρή, στόλισε τήν πιατοθέση μας».

πιατάζα (ή): Μεγάλο πιάτο πού τό χρησιμοποιούσαν μόνον όταν είχαν καλεσμένους στό τραπέζι: «Φέρε τή μ-πιατάζα μέ τά μακαρόνια».

πέντουλας (ό): Ένα φαρδύ τετράγωνο ξύλο πού ήταν κρεμασμένο στό ταβάνι τής κουζίνας, όπου ή νοικοκυρά τοποθετοϋσε τά ψωμιά τής έβδομάδας. Κάποτε ήταν ένα πλεκτό φαρδύ καί ρηχό πανέρι: «Κοντεύγει (ν)ά δειάσει ό πέντουλας, έφά(γ)αμε ν-τα τά ψωμιά».

πινάκια (τά): Οί ξύλινες φόρμες σέ σχήμα πινακιῶν πού χρησίμευαν γιά νά βάζουν τήν ζύμη του ψωμιού: «έζύμωσα κι έβαλα τά ψωμιά στά πινάκια».

πιτταρι(δ)όξυλο (τό): Κυλινδρικό μακρύ ξύλο μέ πολύ λεία τήν επιφάνειά του γιά τό άνοιγμα τής ζύμης γιά «πιτταρίδα» ή γιά τυρόπιτες: «Πιάσε τό πιτταριόξυλο κι άνοιξε τή ζύμη (ν)ά κάνομε πιτταρίδα πού τή ν-τρώμε».

πλαστήρα (ή): Πλατιά σανίδα μέ λεία επιφάνεια γιά τό «πλάσιμο» τών ψωμιῶν, τών κουλουριῶν, τών γλυκισμάτων κ.τ.λ. «Ξεκρέμασε τή μ-πλαστή-ρα (ν)ά πλάσομε ν-τά κουλλούρια μας».

ρεμόνι (τό): Ένα είδος κόσκινου μέ τρύπες πιό φαρδιές από τίς τρύπες του κόσκινου: «Ρεμόνισέ το τό σιτάρι (ν)ά φύ(γ)ει ή άτσαλλιά». (τά σκουπίδια).

σανίδα (ή): "Ο,τι καί ό πέντουλας. (Βλέπε λέξη).

σκάλεθρο (τό): Μακρύ σιδερένιο ραβδί πού στό άκρο κατάληγε σ' ένα μικρό κύκλο. Χρησίμευε γιά τό τρίψιμο του φούρνου μετά άπό τό κάψιμο των ξύλων, γιά «νά πυρώσουν τά κατώφλια», δηλαδή τό πάτωμα του φούρνου. Επίσης μέ τό σκάλεθρο σκαλίζανε τά ξύλα του φούρνου σάν καιγόταν, γι' αυτό και τό όνομά του: «Έσκαλέθρισα τό φούρνο μας κι επύρωσε μιά χαρά».

σκορμάλλι (τό): Σκαμνί άπό μονοκόμματο κορμό δένδρου, συνήθως άπό έδρú (βαλανιδιά): «Κόψε τον έδρú νά κάνομε σκορμάλια (ν)ά κά(θ)ουνται τά παιδιά».

σοφράς (ό): Χαμηλό στρογγυλό τραπέζι στό όποιο έτρωγε ή οίκογένεια, καθισμένη στά σκορμάλλια, κυρίως τό δείπνο, όταν βρίσκονταν όλοι στό σπίτι, άφου τήν ήμέρα έλειπε ό πατέρας και τά μεγάλα παιδιά στις καθημερινές άγροτικές των άσχολίες. Ό σοφράς μετά άπό τό φαγητό, κρεμιότανε στον τοίχο της κουζίνας: «Ξεκρέμασέ το τό σοφρά και στρώσε νά φάμε».

σιφερτάσι (τό): Μικρό δοχείο άπό άλουμίνιο μέ έξάρτηση και καπάκι, κατάλληλο γιά τή μεταφορά φαγητών στην έξοχή: «Έφερά σας ένα σιφερτάσι γιομάτο φασουλάδα».

στρώση (ή): Τό στρώμα και γενικά τά διάφορα στρωσίδια της μονής πού έμεναν έφεδρικά στή μουσάντρα: «Έχομε τίς στρώσες μας γιά τούς μουσαφίρηδες μας».

σύρτης (ό): Σιδερένια πλατιά λαβή σέ σχήμα κυκλικό, έφαρμοσμένη σέ ένα μακρύ ξύλο, μέ τήν όποια ή νοικοκυρά έσερνε τά ψωμιά άπό τό φούρνο όταν ψήνονταν: «Φέρε μου τό σύρτη νά ξεφουρνίσουμε ν-τά ψωμιά μας (ν)ά μήν καούν».

συρτάκι (τό): Ό,τι και ό σύρτης αλλά πολύ μικρότερο. Τό χρησιμοποιούσαν γιά νά διορθώνουν τή θέση των ψωμιών στό φούρνο γιά νά: «μή γ-κολά τό (ε)να με τ' άλλο».

τάκκος (ό): Μεγάλο σκορμάλλι: «Φέρτου τό τάκκο νά κάτσει».

τριχιά (ή): Κόσκινο πολύ λεπτό μέ τό όποιο έβγαζε ή νοικοκυρά τό πιό ψιλό άλεύρι, τήν «πλάση», μέ τό όποιο έκανε τά κουλούρια των παιδιών: «Δός μου τή τριχιά σου (ν)ά βγκάλω λί(γ)η πλάση».

τσανάκα (ή): Μεγάλη πήλινη λεκάνη γιά πολλές χρήσεις, μεταφορικά κάθε μεγάλο πιάτο: «Έζυμάρωσα τούς λουκκουμάδες μέσα στή τσανάκα».

τσανάκια (τά): Τά πήλινα πιάτα πού έφερναν άπό τήν Καρδάμενα της Κώ: «Μωρή, πιάσε πλύνε τά τσανάκια μας».

τσούκκα (ή): Τό μεγάλο τσουκάλι πού μεταχειρίζονταν οι πολυμελείς οίκογένειες: «(Δ)έν τούς μ-προλα(μ)βάννω στό φαί, τσουκκα πάνω, τσουκκα κάτω...».

τσουκκάλι (τό): Τό μέτριο πήλινο τσουκάλι γιά τό καθημερινό μαγειρί της οίκογένειας: «Έμεισημέργκιασε κι άκόμα (δ)έν έβαλα πάνω τό τσουκκάλι μου».

φανάρι (τό): Ξύλινο φορητό ντουλάπι περιφραγμένο μέ λεπτό σύρμα γιά νά μή μπαίνουν οι μύγες κατάλληλο γιά τήν τοποθέτηση των φαγητών τό

καλοκαιρι για νά μή χαλοῦν: «Μά(ζ)εψε τα φαγιά από τό τραπέζι, βάλε τα μέσ στό φανάρι».

φουρνέφτιος (ό): Μικρή στρογγυλή επίπεδη λεπτή σανίδα, προσαρμοσμένη σ' ένα μακρύ ξύλο μέ τήν όποία τοποθετοῦσαν τά ψωμιά μέσα στό φούρνο: «Πιάσε τό φουρνέφτιο καί φούρνιζε τά ψωμιά, ό φούρνος είναι ν-έτοιμος».

φλετζάνι (τό): Τό φλυτζάνι: «Βάλε μου ένα φλετζάνι γάλα».

Υ.Γ.

μαγκάλι (τό): Τό πύραυνον πολλές φορές καμωμένο από ένα τενεκέ κομμένο στή μέση, όπου έβαζαν στάχτη καί μετά τά άναμμένα κάρβουνα από τήν παρασιτιά: «Βάλε κάρβουνα στό μαγκάλι κι έξεπάγιασα από τό κρύο».

στρίποδα (τά): Τά τρίποδα στηρίγματα στά όποία στήριζαν μερικές σανίδες για νά γίνει ένα πρόχειρο κρεβάτι: «Ώ γειτόνισσα, δώσε μου νά χαρείς τά στρίποδά σου κι έχω μουσαφίρην απόψε».

χρεία (ή): Κάθε χρήσιμο εργαλείο, σκεδος, άντικείμενο γενικά.

Γ) Τό Σπίτι: ΤΡΟΠΟΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ ΑΡΤΟΥ

τό φρίζιμο του κριθαριού: Για νά άλέθεται πίο εύκολα τό κριθάρι, έπρεπε νά τό «φρίζουν», δηλ. νά τό άφήσουν στό ζεστό φούρνο μιά-δυό μέρες, ώστε νά στεγνώσει τελείως. Αυτό γινόταν κάθε Σάββατο βράδυ μετά από τό ξεφούρνισμα των ψωμιών. Ή νοικοκυρά έβαζε στό φούρνο τό άνάλογο για τό «βδομάρι» κριθάρι πού θά 'μενε εκεί μέχρι τή Δευτέρα: «Πά(ω) νά βάλω στό φούρνο τό βδομάρι μας για φρίζιμο...».

τό άρμισμα ή ρμίσιμο: Άφού έβγαζε από τό φούρνο τό κριθάρι ή νοικοκυρά τό έβαζε μέσα στή γούρνα του «ρμισίματος». Στή συνέχεια έμπαινε μέσα μέ γυμνά ποδάρια καί άρχιζε νά τό άνακατεύει μέ τά πόδια της, για νά σπάσουν όλα τά «άγανα» καί νά καθαρισθεί άπ' αυτά τό κριθάρι. Πολλές φορές άντί για τή νοικοκυρά, έμπαιναν τά μικρά παιδιά καί διασκεδάζανε μέ τό χοροπήδημά των μέσα στή γούρνα: «Έμπάτε στή γούρνα (ν)ά μου ρμίσετε τό κριθάρι».

τό ποφούσιμα καί τό διάλεμα: Μετά από τό ρμίσιμο, τό κριθάρι έμπαινε στό κόσκινο κι ή νοικοκυρά τό «ποφουσοῦσε», δηλαδή τό άνατάραζε νά 'ρθοῦν στήν επιφάνεια τά άγανα καί μετά τά φουσοῦσε καί έφευγαν. Κατόπιν τό «εδιάλε(γ)ε», δηλ. έβγαζε από μέσα τά τυχόν σκουπίδια καί τό έτοίμαζε για τό άλέσιμο: «Ποφουσιμένο καί διαλεμένο 'ν τό κριθάρι, (θ)ά πιάσω τό μ-μύλο».

τό άλεσμα του κριθαριού: Κάθε βράδυ μετά από τό δείπνο, από τήν Τρίτη έως τήν Παρασκευή, ή νοικοκυρά καί οι κόρες του σπιτιού περνοῦσαν τήν ώρα τους στή *μυλόσταση* άλέθοντας στόν χειρόμυλο τό κριθάρι για τό «βδομάρι». Τό άλεσμα γινόταν μέ συνοδεία τραγουδιού καί παίρνανε μέρος σ' αυτό άκόμα καί τά άγόρια του σπιτιού βοηθώντας τήν μάνα τους καί τίς άδελφές τους. «Έλα κακομοίρα (ν)ά μου λέσεις μιά πινακιά», έλεγαν γιατί τό κριθάρι πού άλεθαν τό παίρνανε από μέσα από ένα πινάκι, πού τό είχαν πάνω στή *μυλόσταση*.

τό πέραςμα τοῦ ἀλευριοῦ: Τὴν Παρασκευὴ τὸ βράδῳ μετὰ τὸ δεῖπνο, ἡ νοικοκυρὰ κατέβαζε τὴ σκάφη κι ἄρχιζε νὰ κοσκινίζει τὸ ἀλεύρι μὲ τὸ ψιλό κόσκινο, παίρνοντας τὰ πίτουρα ποῦ χρησίμευαν γιὰ τροφή τῶν χοίρων. Μετὰ τὸ κοσκίνισμα τὸ περνοῦσε κι ἀπὸ τὴν *τριχιά*, ἔτσι ἦταν ἔτοιμο πιά γιὰ τὸ ζύωμα.

τό ζυμάρωμα: Μετὰ τὸ «πέραςμα», ἄρχιζε ἀμέσως τὸ «ζυμάρωμα», δηλαδὴ ἡ παρασκευὴ τῆς ἀπαραίτητης «μαγιάς» γιὰ τὸ «ζυμωτό» ποῦ θά γινόταν τὴν αὐγὴ τοῦ Σαββάτου.

τό ζυμωτό: Τὴν αὐγὴ τοῦ Σαββάτου ἡ νοικοκυρὰ «ἐβαζε στή φωτιά» τὸ «θερμό», δηλαδὴ ἓνα μεγάλο «τέτζερο» ἢ «καζανάκι» μὲ νερὸ ποῦ ἔπρεπε νὰ βράσει γιὰ τὸ ζύωμα τῶν ψωμιῶν. Τὸ ζύωμα ἢ ζυμωτό γινόταν ἀπὸ τὴν νοικοκυρὰ μὲ μεγάλη προσοχὴ καὶ μὲ προσπάθεια νὰ γίνει πιὸ ἐπιτυχημένο. Ἐτσι θά εἶχε πάντοτε τὴν καλὴ φήμη τῆς «καλοψωμοῦς».

τό πλάσιμο: Ἀφοῦ ἡ νοικοκυρὰ καταλάβαινε ὅτι τὸ ζυμωτό τῆς ἦταν «ἐντάξει», ἄρχιζε τὸ «πλάσιμο» τῶν ψωμιῶν πάνω στὴν «πλαστήρα», ποῦ τὴν τοποθετοῦσαν στὴ δεξιὰ ἄκρη τῆς σκάφης. Κάθε ψωμί μετὰ τὸ πλάσιμο *ἐμπαινε* στὸ «πινάκι» του. Μετὰ τὰ ψωμιά πλάθονταν οἱ «κουλλοῦρες» καὶ τὰ «κουλλούρια» καθὼς καὶ τὰ «κουσουμάδια» καὶ ἀφοῦ τελείωνε τὸ «πλάσιμο», ὄλα τοποθετοῦνταν μὲ μεγάλη προσοχὴ πάνω στὸν πάγκο ἢ πάνω στὴ μονὴ σκεπάζονταν μὲ ζεστά κλινოსκεπάσματα γιὰ νὰ γίνει ἡ ἀπαραίτητη ζύωση, «τό (ἀ)νέβασμα» ὅπως τὸ ἔλεγαν. Καὶ ἐπειδὴ χωρὶς ζεστασιά δὲν γινόταν καλὸ «ἀνέβασμα», τοὺς χειμωνιάτικους ψυχροὺς μῆνες ἔπρεπε νὰ ἀνάβουν καὶ τὸ μαγκάλι γιὰ νὰ ζεσταίνεται ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ χώρου.

τό ἀναμμα τοῦ φούρνου: Ὅταν ἡ νοικοκυρὰ ἔκρινε τὴν ὥρα κατάλληλη, «ἀναβε τὸν φούρνο», δηλαδὴ ἐβαζε φωτιά στὰ ξύλα ποῦ ἦσαν ἤδη στοιβαγμένα ἀποβραδὶς μέσα στὸ φούρνο. Μὲ τὸ «*ἰφούσκι*» τροφοδοτοῦσε τὸ φούρνο συνεχῶς μὲ ἄλλα «κλαδιά», μέχρις ὅτου βεβαιωνόταν ὅτι ἦταν πιά ὥρα γιὰ τὸ «*τρίψιμο*» μὲ τὸ «*σκάλεθρο*». Τὰ ἀποκαΐδια σπρώχονταν στὸ «*ἀλαωθρί*» καὶ ἄρχιζε τὸ τρίψιμο τοῦ φούρνου δυνατὰ μὲ τὸ «*σκάλεθρο*», μέχρι νὰ βεβαιωθεῖ ὅτι «*ἐπύρωσαν τὰ κατώφλια*», δηλαδὴ ὁ «πάτος» τοῦ φούρνου. Ὑστερα ἔβρεχε τὴν «*πάνα*», δηλαδὴ ἓνα μεγάλο στράτσο δεμένο στὴν ἄκρη ἑνὸς ξύλου καὶ «*ἐπάννιζε*» τὸ φούρνο, δηλ. ἐκαθάριζε τὸν πάτο ἀπὸ τίς στάκτες καὶ τὸν ἐτοίμαζε γιὰ νὰ μπουν τὰ ψωμιά: «*Μωρή, ἔλα βοήθα μου νὰ φουρνίσουμε ν-τά ψωμιά*».

τό φούρνισμα: Ὑστερα ἀπὸ ὄλη αὐτὴ τὴν προεργασία, ἄρχιζε τὸ «φούρνισμα» τῶν ψωμιῶν μὲ τὴν βοήθεια πάντοτε τῆς κόρης, ἢ τῆς νύφης, ἢ τῆς γειτόνισσας. Τὰ ψωμιά ἔβγαιναν ἀπὸ τὰ πινάκια, καὶ τοποθετοῦνταν πάνω στὸ πλατὺ μέρος τοῦ *φουρνέφτιου* μὲ πολὺ μεγάλη προσοχὴ μὴ τυχόν καὶ «*χύσει*» κανένα ψωμί, δηλαδὴ νὰ χάσει τὴν φόρμα του. Μὲ τὴν ἴδια πάντοτε προσοχὴ σπρώχονταν μέσα στὸ φούρνο γιὰ τὸ τελικὸ ψήσιμό των. Μετὰ τὸ φούρνισμα, ἔκλεινε ἐρμητικὰ ἢ πόρτα τοῦ φούρνου καὶ τότε μόνο ἡ νοικοκυρὰ εὔρισκε καιρὸ γιὰ νὰ πιεῖ ἓνα τσαί, ἢ ἓνα καφέ καὶ νὰ ξεκουραστεῖ λιγάκι. Παρακολουθοῦσε ὁμως καὶ τὰ ψωμιά μὴ τυχόν καὶ

«κολλήσουν» τό ένα με το ἄλλο και τὰ διόρθωνε με τό *συρτάκι*.
 τό *ξεφούρνιασμα*: Ὅταν πιά ἡ νοικοκυρά βεβαιωνόταν ὅτι τὰ ψωμιά εἶχαν
 ψηθεῖ ἄρκετά, ἄρχιζε τό *ξεφούρνιασμα*. Μέ τόν *σύρτη* ἐβγαζαν τὰ ψωμιά
 ἀπό τόν φούρνο, τὰ ἔβαζαν πάνω στόν πάγκο «ἀνάποδα» γιά «νά σφίξει ὁ
 πάτος των». Κατόπιν τὰ τοποθετοῦσαν στόν «*πέντουλα*», ἢ στήν «*σανίδα*»,
 ἀπό ὅπου θά ἔπαιρναν ἕνα-ἕνα ὅλη τή βδομάδα. Μετά τό *ξεφούρνιασμα* ἡ
 νοικοκυρά φρόντιζε νά βάλει τό τσουκάλι μέ τό φαγητό τῆς οἰκογένειας
 στό «*ἀλαωθρί*» καθώς και τό κριθάρι γιά τό «*βδομάρι*» τῆς ἄλλης βδομάδας
 νά «*φρι(γ)εῖ*».

Τό ψήσιμο τοῦ ψωμοῦ τῆς οἰκογένειας γινόταν πάντοτε Σάββατο ἀπό
 ὅλα τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ. Ἔτσι κάθε Σάββατο τίς πρωινές ὥρες πού
 ἄναβαν οἱ φούρνοι, τό χωριό σκεπάζονταν ἀπό καπνοῦς και ἀπό μακριά
 φαινόταν σάν «*βιομηχανική*» περιοχή. Ὅταν μιὰ νοικοκυρά ἀναγκαζόταν
 ἔκτακτα νά κάμει ψωμιά στά μέσα τῆς βδομάδας, ἔλεγε: «*ἄθριον ἔχω*
Σάββατο». «*Τό φωμίν εἶναι ψημός*» ἔλεγεν ἡ κουρασμένη νοικοκυρά στά
 παιδιά της. Λειχουδιά πρώτης τάξεως γιά τὰ παιδιά ἦταν νά τοῦς κόψει ἡ
 μάνα τους μιὰ γωνιά ζεστοῦ ψωμοῦ και νά τοῦς βάλει μιὰ «*σιγλουμπο-*
κιά» (καβουρδισμένο χοιρινό), ἢ λάδι μέ ζάχαρη.

Δ) Ποιότητες και τύποι ψωμοῦ:

Κρίθενο ψωμί καμωμένο μόνο ἀπό κρίθενο ἀλεύρι. *Νέκατο* ψωμί καμωμένο
 μέ ἀλεύρι ἄσπρο και κρίθενο. *Σιταρένιο* ψωμί ἀπό καθαρό σιταράλευρο.
Καθάριο ψωμί ἀπό ἄσπρο ἀλεύρι. *Χάσικο* ψωμί ἀπό πρώτης ποιότητας
 ἀλεύρι. *Ξεμμάτσι* (τό) ἕνα μικρό ψωμί προορισμένο γιά τόν «*κανδηλάπη*»
 τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωριοῦ πού τό ἔπαιρνε κάθε Κυριακή ἀπό ὅλα τὰ
 σπίτια και ἦταν ἡ μόνη ἀμοιβή του. *Ἄρτος και ἄρτουλλάκια* ἡ ἄρτοκλασία
 κάθε ἑορτῆς πού ἔκανε ἡ νοικοκυρά σάν προσφορά τοῦ σπιτιοῦ στή
 μνήμη ἑνός Ἁγίου, ἢ σέ μιὰ Δεσποτική, ἢ Θεομητορική ἑορτή. Ὁ ἄρτος
 ἦταν ἕνα μεγάλο ψωμί ἀπό *χάσικο* ἀλεύρι και τ' ἄρτουλλάκια ἦταν
 τέσσερα μικρά ψωμάκια, ἀπό τό ἴδιο ἀλεύρι γιά νά ναι «οἱ πέντε ἄρτοι ἐν
 τῇ ἐρήμῳ». Στό ζύμωμα τῆς ἄρτοκλασίας ἡ νοικοκυρά ἔδινε μεγάλη
 προσοχή και φρόντιζε ὁ ἄρτος της νά ξεχωρίζει σέ ἐμφάνιση και γεύση.
Ἀντίδερο και *ἐφημεριά* τό ἀντίδερο πού κάθε σπίτι ἔκανε γιά μιὰ
 ὀρισμένη ἑορτή, τό πρόσφορο. Ἐφημεριά ἢ φημεριά, ἦταν τό ἀντίδερο
 πού κάθε σπίτι εἶχε τήν ὑποχρέωση νά προσφέρει διαδοχικά στήν
 Κυριακάτικη λειτουργία. *Λαμπρόπιττες* λέγονταν τὰ ψωμιά τοῦ Πάσχα,
 ἀπό «*νέκατο*» συνήθως ἀλεύρι μέ ἐπίχρισμα ἀπό μίγμα τυριοῦ και ἄλλων
 καρυκευμάτων. *Βασιλόπιττα* ἡ καθιερωμένη πίτα τῆς Πρωτοχρονιάς. *Χρι-*
στόψωμα τὰ ψωμιά τῶν Χριστουγέννων. *Λάζαρος* τό στενόμακρο ψωμί σέ
 σχῆμα φραζόλας πού ἔκαναν τό Σάββατο τοῦ Λαζάρου, συνήθως μέ
 καθαριο ἀλεύρι. *Ψωμόπουλο* ἕνα μεγάλο ψωμί ἀπό χάσικο ἀλεύρι πού
 γινόταν γιά τό «*Δῶρο*» πού παίρνανε στοῦς γάμους και γιά τή βάπτισή, τό
 «*ψωμόπουλο τοῦ συντέκνου*», ὅπως τό λεγαν. *Ἐδλογιά* εἰδικό ψωμόπουλο

πού γινόταν σέ κάθε γάμο, τό έπαιρναν στην εκκλησιά στην τελετή του μυστηρίου του γάμου, γιά νά «εὐλογηθεῖ» καί πού τελικά τό έκοβαν την Τετάρτη του γάμου καί οι «κουμπάρες» τό διαμοίραζαν σ' όλο τό χωριό γιά νά ευχηθοῦν ξανά στό άνδρόγυνο. *Ψυχόπιττα* ένα μεγάλο ψωμί από άσπρο χάσικο άλεύρι πού τό έκοβαν καί τό μοίραζαν στά μνημόσυνα γιά την ψυχή του μνημονευομένου. *Κουλούρια καί κουλούρες* γίνονταν κάθε Σάββατο γιά συμπλήρωμα του *βδομαριού*. *Αδωγτές* μικρά ψωμιά διάφορων σχημάτων από άσπρο χάσικο άλεύρι μέ ένα ή περισσότερα αυγά κόκκινα στη μέση πού τά έκαμναν τό Πάσχα. *Τακκιά* κομμάτια από κρίθινο ψωμί δίπυρα. *Σκίζες* ψωμιά κομμένα κατά πλάτος πού ξεραίνονταν στον καλοκαιριάτικο ήλιο καί τά έτρωγαν βρεγμένα.

Ε) τό σπίτι: ΟΝΟΜΑΤΑ ΦΑΓΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΤΩΝ

άγραμιτόζουμο (τό): Τό κυριότερο πρωινό ζεστό ρόφημα γιά τούς κρύους μήνες του χειμώνα. Παρασκευαζόταν από κοπανισμένα *άγραμίττια* στά όποια μερικοί έβαζαν καί ρύζι. Τά έβραζαν κι είχαν ένα ευγευστο καί θρεπτικό ρόφημα.

άλευρικό ή σκαφόπλυμα (τό): Όταν τελείωνε τό ζημωτό ή σκάφη πλενόταν μέ ζεστό καθαρό νερό. Τό άπόπλυμα της σκάφης τό έβραζαν προσθέτοντας λίγο λάδι καί ρύζι κι έκαναν ένα ζεστό ρόφημα.

γιαχνί (τό): Ή κάθε «έντράδα», άσχετα από κρέας, ψάρια, πατάτες, χορταρικά: Κρέας γιαχνί, ψάρια γιαχνί, πατάτες γιαχνί κ.ο.κ.

ζεματιστή (ή): Γλύκισμα από χοντροκομμένο κρίθινο άλεύρι κατά κανόνα από φρέσκο κριθάρι. Τό άρτιζαν μέ μέλι ή «δεμένη ζάχαρη» καί τρωγόταν στις «άργατιές» στην περίοδο του θερισμού: «*Όμορφη πού την έκαμες ή ζεματιστή σου, γειά στά χέρια σου*».

γιαπράκια (τά): Ρύζι βρασμένο μέ διάφορα καρυκεύματα, τυλιγμένο σέ τρυφερά φρέσκα (έπίσης βρασμένα) άμπελόφυλλα, οί ντολμάδες: «*Πάεννε (ν)ά φέρεις άμπελόφυλλα (ν)ά κάμω γιαπράκια*».

ζούππα (ή): Κοπανισμένη άμυγαλόψυχα μέ σκόρδο, νερό καί λάδι, τρωγόταν συνήθως στην περίοδο του Δεκαπενταύγουστου: «*Κάνε μας ζούππα νά φάμε τώρα πούναι ηστεία του Δεκαπενταύγουστου*».

καππαμάς (ό): 1) Κρέας άρνιού ή ριφιού μέ χόρτα του κήπου: μαρούλια ή σεύκλα, φρέσκα κρεμμυδάκια κ.τλ. 2) Τό άρνί ή τό ρίφι του Πάσχα τό «*κουφάρι*» γεμισμένο μέ ρύζι καί διάφορα καρυκεύματα τό έβαζαν στό φούρνο μέσα στό «*διούρι*». Τό τρώγανε στό έπίσημο Πασχαλινό τραπέζι της οίκογένειας άμέσως μετά την άκολουθία της Β'. Αναστάσεως, άπόγευμα της Κυριακής του Πάσχα: «*Έλα νά φάμε μαζί ν-τό καππαμά μας*».

κεφαλοπόδαρα (τά): Σούπα από ποδαράκια καί κεφάλι του ριφιού ή του γουρλιού, άρτισμένη μέ σκόρδο καί ξύδι: «*Έφα(γ)α σουπά κεφαλοπόδαρα κι έναίσανα...*».

κοφτός (ό): Άποφλοιωμένο σιτάρι ή κριθάρι ή σίκαλη, μέ χοιρινό

καβουρδιστό (σύγλινο) πού ψηνόταν στό «άλαωθρί» τοῦ φούρνου τόν χειμώνα, ἀπαραίτητα δέ τήν ἑορτή τῶν Θεοφανείων: «(Ν)ά ρτει τῶν Φώτων (ν)ά φᾶμε κοφτό».

κρομμυδάτο (τό): Ἐντράδα ἀπό κρέας, ψάρι ἢ σύγλινο στό ὁποῖο βάζανε πολλά κρεμμύδια, ἓνα εἶδος στιφάδου: «Ἐβαλα σύγλινο κι ἕκαμα κρομμυδάτο, ἐναισάναμε ν-το».

λαζάνια (τά): Ζυμαρικό τό ὁποῖο πλαθόταν ἀπό ἄσπρο ἀλεύρι ἀπό τήν νοικοκυρά καί ἀρτιζόταν μέ γάλα καί τυρί. Συνήθως τά λαζάνια τά παρασκευάζανε καί τά τρώγανε τήν ἐβδομάδα τῆς Τυρινῆς.

μαέρεμα (τό): Ψιλοκομμένη φάβα ἢ ἀρακάς, πού τό ἄφηναν μετά τό βράσιμο νά πήξει σέ μιὰ συμπαγή μάζα. Τό ἀρτιζαν μέ λάδι καί λεμόνι καί συνήθως τό τρώγανε σάν νηστήσιμο φαγητό τῆ Μεγάλῃ Σαρακοστή καί τήν Μεγαλοβδομάδα. Τό πολύ κίτρινο μαγείρεμα γινόταν ἀπό τό «παρθενικό φάβας»: «Ἐλα νά φᾶς μαέρεμα ἀπό παρθενικό φάβας».

μάτια (τά): Αὐγά τηγανισμένα μέ τούς κρόκους τους γερούς, συνήθως μέ σύγλινο ἢ λουκάνικα. Ἦταν ἓνα πρόχειρο φαγητό πού συνήθως ἐτοιμαζόταν γιά κάποιο ξαφνικό ἐπισκέπτη: «Κάτσε (ν)ά σοῦ κάμω δυό αὐγά μάτια μέ λουκάνικα».

μελεκουῖνια (τά): Ἐνα εἶδος γλυκίσματος καμωμένο ἀπό ἀμύγδαλο ἢ καρύδια μέ μέλι ἢ δεμένη ζάχαρη.

μελόκρασο (τό): Τό ὑγρό πού ἔμενε, σάν σφιγγανε τήν μελόπιττα τόσο, ὥστε νά μείνει καθαρό κερί. Μέ τό μελόκρασο κάνανε νόστιμη μουσταλευριά.

μουσταλευριά (ἡ): Ἀπό μούστο, ἀπό ζουμό βρασμένων σύκων καί ἀπό μελόκρασο, βρασμένα μέ ἄσπρο ἀλεύρι κάνανε ἓνα εἶδος κρέμας στήν ὁποία πρόσθεταν καί κοπανισμένη ἀμυγδαλόψυχα. Τήν ἔκαναν τήν Μεγάλῃ Σαρακοστή, ἀπαραίτητα δέ τῆ Τετάρτῃ τῆς πρώτης ἐβδομάδας. Μέ μούστο τήν κάνανε τόν Αὐγουστο: «Ἐλα νά φᾶς μουσταλευριά».

νικῆτας (ὁ): Τό τυφλό ἔντερο τοῦ χοίρου πού, ἀφοῦ τό ἔπλυναν μέ μεγάλη προσοχή, τό γέμιζαν μέ ψιλοκομμένα κρέατα μέ διάφορα καρυκεύματα, ὅπως καί τά λουκάνικα. Ἀφοῦ στέγνωσε στόν ἥλιο καί στόν ἀέρα τόν κρεμοῦσαν στό ταβάνι τῆς κουζίνας μέχρι πού νά ρθεῖ ἡ ὥρα του νά φαγωθεῖ, συνήθως μέ πιλάφι ἢ καί ὠμός.

λουκάνικα (τά): Τά ἔντερα τοῦ χοίρου πλύνονταν μέ ἰδιαίτερη φροντίδα καί προσοχή, μέ βραστό νερό, σαποῦνι καί λεμόνι. Στή συνέχεια τά γέμιζαν μέ τήν βοήθεια τῆς «λουκανίθρας», ἐνός ξύλινου κρίκου πού βοηθοῦσε νά κρατιέται ἀνοικτό τό στόμιο τῶν ἐντέρων. Ἡ «γέμιση» ἦταν ψιλοκομμένο κρέας καί καρυκεύματα. Τά λουκάνικα ὅπως κι ὁ νικῆτας, ἔμεναν στόν ἥλιο μερικές μέρες, ἔπειτα τηγανίζονταν, μερικά δέ τά φύλαγαν «παστά» γιά μεζέ. Γιά τό πλύσιμο τῶν ἐντέρων καί τό γέμισμα τῶν λουκάνικων, ἐπιστρατεύονταν οἱ πιό ἱκανές γυναῖκες τοῦ χωριοῦ: «Ἦμορφα πού ἔν τά λουκάνικά σας, καλοφα(γ)ωμένα σας νᾶναι...».

πασπαράς (ὁ): Παρασκευάσμα ἀπό κρίθινο ἀλεύρι καί καβουρδισμένο χοιρινό, τό πιό πρόχειρο φαγητό, ὅταν δέν εἶχαν καιρό γιά μαγείρεμα.

Στό τηγάνι βάζανε μερικές «μπουκιές» καβουρδισμένο χοιρινό και λίγο άλευρι κρίθινο, τό καβούρδιζαν ὄλο μαζί κι ἔκαμναν τόν πασπαρά: «(Δ)έν ἔχω καιρό νά μαγερέψω τέτοιαν ὄρα, (θ)ά κάμω λ-λίγο πασπαρά νά περάσομεν ἀπόψε».

πετουμέζι (τό): Γλυκό ὕγρό ἀπό μούστο, πού τό παρασκεύαζαν τόν Αὐγουστο ὅταν πατούσανε τά σταφύλια. Τό βράζανε ἀρκετή ὄρα νά φύγει ὄλο τό νερό και νά μείνει ὁ καθαρός χυμός σταφυλιού. Ἦταν πρώτη τάξεως ἄρτισμα γιά λουκκουμάδες και ἀντικαθιστοῦσε τό μέλι στό σπίτι, πρό πάντων σάν παιδική τροφή: «Ἐλα μουρεσού νά σοῦ κάμω φέττα μέ πετουμέζι».

πιτταρίδα (ή): Εἶδος χυλοπίττας πού τήν ἀνοίγαν μέ τό «πιτταριδόξυλο». Τήν ἀπλώνανε στήν πλαστήρα γιά νά στεγνώσει και τήν ἔβραζαν. Κατόπιν τήν «ἐτσίκνιζαν», δηλ. τήν περιχύνανε μέ καυτό λάδι και καβουρδισμένο κρεμμύδι: «Ἐκαμα τως πιτταρίδα πού τήν τρώσι».

πιττάκια (τά): Κεφτέδες χωρίς κρέας, μέ βασικό ὕλικό κοπανισμένα ρεβύθια, ἢ μαέρεμα μέ τήν προσθήκη κρομμυδιῶν και ἄλλων χορταρικῶν, ἢ και πατάτας, ἢ ἀπλά ἀλευριοῦ. Ἦταν τό συνηθισμένο φαγητό πού παίρνανε μαζί τους στά χωράφια οἱ γεωργοί και στό βουνό οἱ τσοπάνηδες, μέσα σ' ἓνα συφερτάσι, γιά τό γεῦμα τους: «Ἐβαλά του πιττάκια (ν)ά πάρει μαζί ν-του στό χωράφι».

πνιούρι (τό): Τό πληγούρι, ὅπως λέγεται ἄλλοῦ. Χονδροκομμένο σιτάρι παρασκευασμένο συνήθως μέ καβουρδιστό χοιρινό. Συνήθως τό ψήνανε στό ἀλαωθρί του φούρνου: «Ἐβαλα στό φούρνο τό τσουκκάλι μέ τό πνιούρι πού τρώσι ν-τά παιδιά».

σαλαμούρα (ή): Στά χοίροσφάγια ἀλάτιζαν τά ποδάρια του χοίρου, τ' αὐτιά και μερικά κομμάτια λαρδί. Αὐτά τά βάζανε σέ μιά λαίνα και τά ἄφηναν νά τά φᾶνε στά μεγάλα κρύα του χειμῶνα συνήθως βραστά μέ σκόρδο και ξύδι. Ὅμως ἦταν πολύ ἀλμυρά, παρ' ὄλο πού τά ξεπλύνανε μέ ζεστό νερό. Του Ἁγίου Εὐθυμίου, 20 Ἰανουαρίου πού κατά κανόνα εἶναι στήν ἐποχή τῶν μεγάλων κρύων του χειμῶνα, εἶχαν τό συνηθῆιο νά βράζουν τ' αὐτιά του χοίρου: «Γ' Ἄη Φτυμοῦ (θ)ά φᾶμε τ' αὐτιά του χοίρου μας».

σκορδόξυδο (τό): Κάθε ζωμός ἀπό κρέας ἢ ἀπό κεφαλοπόδαρα πού ἦταν ἄρτισμένος μέ σκόρδο και ξύδι καθώς κι ὁ πατσάς: «Κάμε μας σκορδόξυδο πούναι ἀζετάρα(χ)ο φαῖ».

σύγλινο (τό): Καβουρδισμένο χοιρινό κρέας, κομμένο σέ μικρά κομμάτια, πού τό παρασκεύαζαν τή δεύτερη μέρα τῶν χοίροσφαγιῶν. Τό βάζανε σέ μικρές ἢ σέ μεγάλες πήλινες στάμνες (συγλινολαίνες) ἢ (συγλινερά) και τό περιχύνανε ὅσο νά σκεπαστεῖ καλά μέ ζεστή «μούλλα», δηλαδή λίπος χοιρινό. Ἀποτελοῦσε τήν πολύτιμη «κουμπάνια» τῆς οἰκογένειας γιά τούς μῆνες του χειμῶνα, τό μαγεῖρεναν τακτικά μέ χορταρικά, μέ πατάτες, κρεμμύδια, κοφτό, πνιούρι, ὄσπρια και συχνά μέ αὐγά: «Ἐκαμά του δυῶ ἀγά τηγανητά μέ τό σύγλινο κι ἔφαε».

σφουγγάτο (τό): Ἡ ὀμελέτα πού συνήθως τήν κάνανε μέ σύγλινο, μέ λουκάνικα ἢ καί διάφορα χορταρικά: «*Κάμε μου, μάνα, ἕνα σφουγγάτο μέ λουκάνικα*».

τριφτούλι (τό): Ὅ,τι καί τό «*ἀλευρικό*», ἀπό τό «*τρίψιμο*» τῆς σκάφης γιά νά φύγουν οἱ ζύμες, ἀπ' ὅπου καί «*τριφτούλι*».

τρομούλλα (ἦ): Ἡ πηχτή. Παχύς ζουμός χοιρινοῦ κρέατος καί λίπους, κυρίως ἀπό κεφάλι καί ποδάρια, στόν ὁποῖο βάζανε σκόρδο καί ξύδι καί τόν ἄφηναν νά «*πήξει*» καί νά γίνει μιά συμπαγῆς μάζα. *Τρομούλλα* κάνανε καί μέ βραστό ψάρι, κυρίως κέφαλο καί σμύναιρα, ἀλλά στή *τρομούλλα* ἀπό ψάρι βάζανε μόνο λάδι καί λεμόνι. Τρωγόταν κυρίως τόν χειμώνα πού μέ τά κρύα «*ἐπήξε*» καλύτερα. «*Ἐφα(γ)α τρομούλλα κι ἐναίσινα*».

τρουσιά (τά): Τά διατηρημένα σέ ξύδι ἢ σέ ἄρμη λαχανικά (λάχανο ἢ κουνουπίδι) καί ζαρζαβάρια (πιπεριές, μελιτζάνες, πράσινες ντομάτες καί πράσινες ἐλιές). Θεωροῦσαν καλή νοικοκυρά ἐκείνη πού ἔκανε καλά *τρουσιά*, πού τά τρώγανε μαζί μέ τό χοιρινό κρέας, κυρίως στήν περίοδο τῶν χοιροσφάγιων: «*Βγάλε μας λ-λίγο τρουσί νά φᾶμε μέ τό χοιρινό*».

τσαρίες (οἱ): Τηγανισμένο λίπος τοῦ χοίρου, πού τρωγόταν φρέσκο συνήθως μέ τό τσαΐ γιά πρόγευμα: «*Ἐφα(γ)α τσαρίες μέ τό τσαΐ κι εὐχαριστήθηκα*».

τη(γ)ανήτες (οἱ): Σέ κάθε εὐχάριστη περίπτωση, κάνανε τούς τηγανίτες, δηλ. μικρές πίτες ἀπό ἄσπρο ἀλεύρι τηγανισμένες μέ λάδι ἢ μέ *μούλλα* καί τίς τρώγανε μέ *πετουμέζι*, μέ μέλι ἢ καί μέ δεμένη ζάχαρη: «*Ἐκαμα τηγανίτες γιά τό γιό μου πού τελείωσε ν-τό σχολεῖο*».

τσικνιστά (τά): Γενικά, τά τηγανητά κρέατα.

τσίκνα (ἦ): Κρεμμύδι ψιλοκομμένο καί καβουρδισμένο μέ λάδι ἢ μέ *μούλλα*, ἄρτισμα γιά βρασμένα χόρτα ἢ ὄσπρια: «*Ἐμύρισεν ἡ τσίκνα μας*».

φουκή (ἦ): Ἐνα εἶδος *ἐντράδας* ἀπό μικροκομμένα χοιρινά φρέσκα κρέατα, μέ κρεμμύδι καί μπαχαρικά, πού παρασκευάζóταν τή μέρα τῶν χοιροσφάγιων. Τρωγόταν συνήθως μέ ρύζι πιλάφι. Ἦταν τό καθιερωμένο πιάτο στό «*τραπέζι*» τῶν χοιροσφάγιων πού κάνανε γιά τούς συγγενεῖς καί τούς φίλους κάθε σπιτιοῦ: «*Μ' ἔχουν καλεσμένο ἀπόψε στή φουκή*», ἢ «*Πᾶμε νά φᾶμε φουκή στόν Γιάννη...*».

φουρμιστό (τό): Κάθε εἶδος φαγητοῦ μέ κρέας ψημένο στό φούρνο τοῦ σπιτιοῦ, πού κατά κανόνα εἶχε μιά ἐξαιρετική γεύση: «*Ἦμορφο μ-ποῦναι τό φαΐ σας, σάν φουρμιστό μοιάζει*».

χαλουβάς (ὀ): Εἶδος πρόχειρου γλυκίσματος καμωμένο ἀπό ἀλεύρι μέ ζάχαρη, μυρωδικά καί ἀμυγδαλόψυχα: «*(Ν)άστε καλά παιδιά (ν)ά σᾶς κάμω καί χαλουβά*».

χόντρος (ὀ): Σούπα ἀπό χοντροαλεσμένο κριθάρι μέ τσίκνα ἢ μέ χοιρινό, πού τό προτιμοῦσαν τούς κρύους μῆνες τοῦ χειμώνα: «*Κάμε μας χόντρο μέ χοιρινό νά βράσωμε*».

χόρτα (τά): Ὅλα τά εἶδη τῶν χόρτων τοῦ βουνοῦ, τοῦ κάμπου, τοῦ κήπου πού τρώγονταν βραστά μέ λάδι καί λεμόνι ἢ καί μέ *τσίκνα* ἢ χοιρινό ἢ μέ ψάρι (συνήθως μπακαλιάρο) ἢ καταμαῖ μέ κρέας ἄρνιοῦ, ριφιοῦ ἢ *γουρλιού*:

«Τά χόρτα ν-είναι χόρταση» Έλεγαν όταν από ανάγκη έτρωγαν μόνο χόρτα... ψάρια (τά): Γενικά κάθε φαγητό μέ ψάρι. Έπίσης «ψάρια» λέγονταν τά ψαχνά στό μέρος τής ράχης του χοίρου, τά φιλέτα: «Έψησαμε μπριζόλες από ψάρι του χοίρου...».

ψητό ή ρόστο (τό): Κάθε ψητό στό φούρνο κρέας, χοιρινό ή βοδινό πού κατά κανόνα παρασκευάζονταν τς ξορτές καί στά «τραπέζια» καί γενικά σέ κάθε ευχάριστη περίσταση: «Έβαλα στό φούρνο ένα μπουτι γιά ρόστο πού (θ)ά ρτουν οί συμπετέροι νά φάσι μαζί μας».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

ΈΗ Οικογένεια, τό Παιδί καί καθετί σχετικό μέ αυτό

Α) ΈΗ Έγκυμοσύνη

βλάψιμο (τό): ΈΗ συνηθισμένη άδιαθεσία τής έγκυου γυναίκας κατά τούς πρώτους μήνες τής έγκυμοσύνης: «ΈΗ κακομοίρα άσκημο βλάψιμο πού χει...».

γκαστρωμένη (ή): ΈΗ έγκυος: «Γκαστρωμένη ειν' ή γυναίκα μου».

γκάστρι (τό): ΈΗ έγκυμοσύνη: «Όμορφο γκάστρι ν έχει καλότυχη».

κατάβαρη (ή): ΈΗ έπίτοκος: «Έκαταβάριανεν ή κόρη μας, γεννητούρια όπου καί νάναι».

μορφοπρεπούμενη (ή): ΈΗ έγκυος γυναίκα πού έντυπωσιάζει ή έμφάνισή της: «Μπράβο, μορφοπρεπούμεν' είσαι κακομοίρα...».

μωρούσα (τό): Τό άποβαλλόμενο άσχημάτιστο άκόμη έμβρυο: «Έ ή άχαρη, μωρούσαν έρριξε».

μυρωδιά (ή): ΈΗ κάθε έπιθυμία τής έγκυου, κυρίως όταν έννοιωθε μυρωδιά φαγητού ή λουλουδιού, ή έστω νά τής έρχόταν στό νού κάτι πού θά τήν ευχαριστούσε, όταν τό έτρωγε. Θεωρούσαν άπαραίτητο νά ίκανοποιηθεί άμέσως ή έπιθυμία τής έγκυου, γιατί πιστευόταν ότι θά «έχανε τό παιδί» άν δέ ίκανοποιόταν: «Ό γειτόνισσα, δόσμου μυρωδιά νά πάρω τής κόρης μου (ν)ά μή χάσει τό παι(δ)ί».

πρεπούμενη (ή): ΈΗ έγκυος, όταν τά σημάδια τής έγκυμοσύνης άρχιζαν νά είναι έμφανή: «(Δ)έν τήν έβλέπεις πούναι μ-πρεπούμενη».

ρίξιμο του παιδιού (τό): ΈΗ έκτρωση όταν έγίνετο μέ έντολή του γιατρού ή μέ πρωτοβουλία τής ίδιας τής έγκυου: «Είπαν της οί γιατροί νά τό ρίξει τό παι(δ)ί».

σάλεμα (τό): Τό σκίρτημα του εμβρύου, όταν πιά γίνεται αισθητό: «Έσαλλεύτην ή κόρη μας».

σαλεμένη (ή): ΈΗ έγκυος πού πιά έννοιωσε τά σκίρτήματα του εμβρύου: «Αύτή ναι κιάλας σαλεμένη».

Χάσιμο του παιδιού (τό): ΈΗ από κάθε αίτία άποβολή του εμβρύου: «Έχασέν το τό παι(δ)ί ή κακομοίρα».

Β) Ἡ Γέννηση

ἀφφαλόκομμα (τό): Τό κόψιμο τοῦ «ὄμφαλίου λώρου» στό νεογέννητο πού γίνεται ἀπό τό γιατρό ἢ τή μαμή: «*Ἐφφαλόκοψέν το ὁ γιατρός τό παι(δ)ί, τώρα τό φασκιώνει ἢ μαμή*».

ἐππεσεν -τό παι(δ)ί: Γεννήθηκε τό παιδί. Μόλις πραγματοποιϊόταν ἡ γέννηση ἐπρεπε νά «π-πέσει» ντουφεκιά, ἄν ἦταν ἀγόρι δύο καί ἄν ἦταν κορίτσι μόνο μία. Ἔτσι τό χωριό ὄλο μάθαινε ὅτι: «*Ἐλευτερῶθηκεν ἡ κακομοίρα, ἀρσηνικό (ἢ θηλυκόν) ἔκαμε*».

ἔδωκε ν-τήν εὐκή: Εὐθύς μετὰ τήν γέννηση ἐρχότανε ὁ παπᾶς τοῦ χωριοῦ καί διάβαζε εὐχή καί ράντιζε ὄλους μέ ἀγιασμό, ἀλλιῶς δέν ἐπρεπε νά φύγουν ἀπό τό δωμάτιο τῆς λεχῶνας.

ἔρκεται μέ τή γ-κεφαλή: Ἀνάλογα μέ τόν τρόπο πού θά ἔβγαине τό ἔμβρυο, ἐπίσης «*ἔρχεται μέ τά πόδια*» ἢ «*περάτης εἶναι*» ὁπότε ἡ ἔξοδος παρουσίαζε πολλές δυσκολίες: «*Δύσκολη ἔιν ἡ γέννα, μέ τά πόδια ἔρκεται τό παι(δ)ί*».

ἐφάνησαν τά ὕγρά: Τά πρῶτα σημεῖα πού δείχνουν ὅτι ὁ τοκετός πλησιάζει.

κοιλιοπονᾶ: Οἱ πρῶτοι πόνοι τοῦ τοκετοῦ.

λεχούσα (τή): Ἡ λεχῶνα.

φάσκες (οἱ): Μακριές λωρίδες μαλακοῦ ὑφάσματος γιά τήν περιτύλιξη τοῦ νεογέννητου, λεγότανε καί «*γεννοφάσκια*».

φάσκιομα (τό): Τό τύλιγμα τοῦ νεογέννητου μέ τίς «φάσκιες»: «*Ἐφασκιώσαμε ν-το τό παι(δ)ί*».

Γ) Χαρακτηρισμοί τοῦ νεογέννητου

ἄσσω (τό): Τό μικροκαμωμένο νεογέννητο, τό μᾶλλον καχεκτικό, πού δέν ἔδειχνε: «*νᾶναι ἀπό σ-σῶϊ*».

παρήμερο (τό): Τό πρόωρα γεννημένο παιδί. Ἐπίσης *παρήμερο* ἔλεγαν κάθε παιδί πού ἦταν καθυστερημένο στήν ἀνάπτυξή του: «*Χαρά στό παι(δ)ί, αὐτό ἔναι σάν παρήμερο*».

στελλιάρικο (τό): Τό παιδί πού εἶχε μεγάλα καί γερά ἄκρα: «*Στελλιάρικο μ-παι(δ)ί ἔν ὁ γιός μας*».

θεοσταυρωμένο (τό): Τό ὑγιές καί ἀρτιμελές νεογέννητο: «*Ἄμορφο μ-παι(δ)ί, θεοσταυρωμένο*».

Δ) Μέλη καί μέρη τοῦ σώματος τοῦ νεογέννητου

ἄκουπας (ὁ): Τό πάνω μέρος τῆς ράχης κοντά στό σβέρκο: «*Ἐτριπα μέ σπῖρτο τόν ἄκουπα τοῦ παιδιοῦ*».

ἄτσεσ (οἱ): Οἱ φτέρνες: «*Καθάρισε τίς ἄτσεσ τοῦ παιδιοῦ*».

ἀφφάλι (τό): Ὁ ὄμφαλός: «*Μήν ἐ-ζώνεις τό παι(δ)ί πά(νω) στ ἄφφάλι ν-του*».

ἀχαμνά (τά): Οἱ ὄρχεις τοῦ παιδιοῦ: «*Ἴντα ἔν μ-πού ἔχουν τά χαμνά τοῦ παιδιοῦ κι εἶν μ-πρισμένα*».

γαμπάκια (τά): Οἱ κνήμες τοῦ παιδιοῦ: «*Ὅμορφα γαμπάκια πούχει ἡ κόρη μας...*».

καννιά (τά): Γενικά τά κάτω ἄκρα τοῦ παιδιοῦ: «*Γερά καννιά θάχει τό παι(δ)ί μας*».

κανάκι (τό): Τό κάτω ἀπό τό πηγούνι: «*Μή ν-τανεῖς τό παι(δ)ί πά(νω) στό κανάκι ν-του καί γκαργκαλεῦεται*».

κουτάλες (οἱ): Οἱ ὠμοπλάτες: «*Βάλε τό παι(δ)ί ν' ἀκουμπίσουν οἱ κουτάλες του πά(νω) στό μαζελλάρι*».

κούτελλο (τό): Τό μέτωπο τοῦ παιδιοῦ: «*Τό κούτελλο τοῦ παιδιοῦ μοιάζει μέ τοῦ πατέρα μου*».

κωλοσταύρι (τό): Τό ἄκρο τῆς σπονδυλικῆς στήλης, «ὁ κῶκκυξ»: «*Πρόσεχε (ν)ά μήν ἐχτύπησει τό παι(δ)ί στό κωλοσταύρι ν-του*».

λακκουάκια (τά): Τά μικρά λακκουδάκια στό στέρνο, στά μάγουλα καί στό πηγούνι τοῦ παιδιοῦ: «*Ἄμα γελᾷ τό παι(δ)ί μας, κάμνει λακκουάκια στά μά(γ)ουλά του*».

μελίγκια (τά): Τό τμήμα τοῦ κεφαλιοῦ ὅπου ὑποτίθεται ὅτι εἶναι οἱ μήνιγγες: «*Ἐππεσε ν-τό παι(δ)ί κι ἐχτύπησε στά μελίγκια του τό κακόμοιρο...*».

μεριά (τά): Οἱ μηροί, κυρίως τό ἄνω μέρος τῶν μηρῶν: «*Πρόσεχε τό παι(δ)ί κι ἐσυγκάψαν τά μεριά του*».

μέση (ἡ): Οἱ ὀσφύες: «*Μήν τό πιάνεις τό παι(δ)ί ἀπό τήν μέση*».

μπράτσα (τά): Οἱ βραχίονες τοῦ παιδιοῦ.

ξερό (τό): Τό κάθε σημεῖο τοῦ σώματος πού εἶναι μόνο δέρμα καί κόκκαλο καί φυσικά εὐπαθές σέ κάθε χτύπημα: «*Τό κακόμοιρο, ἐφα(γ)εν τή πά(νω) στό ξερό κι ἐλαλλαρίστηκεν (ἐπόνεσε πολύ)*».

ὄφφοι (οἱ): Οἱ γοφοί: «*Ὅμορφους ὄφφους ἔχει ἡ κόρη μας*».

πη(γ)ούνι (τό): Τό πηγούνι: «*Σκούπισε τό πηούνι ν-τοῦ παιδιοῦ*».

σάουνο (τό): Τό σαγόνι τοῦ παιδιοῦ.

σπαλλιά (τά): Ἄλλη ὀνομασία τῶν μεριῶν τοῦ παιδιοῦ: «*Σκέπασε τά σπαλλιά τοῦ παιδιοῦ (ν)ά μή γ-κρυννεῖ*».

χειλοπόστομα (τό): Τά χεῖλη, τό στόμα γενικά: «*Ἐφίλησά το πά(νω) στό χειλοπόστομά ν-του*».

Ε) Ἡ Βάπτιση

βάφτιση (ἡ), τά Βαφτίσια, ἡ Δάφτιση.

δρακούλης (ὁ) ἢ δρακούλα (ἡ): Ἐτσι λέγανε τά ἀβάπτιστα παιδιά παλαιότερα.

νοῦνος (ὁ), νουννά (ἡ): Ἐτσι λέγανε τοὺς ἀναδόχους.

μαρτυριές (οἱ): Μετά τῆ βάπτιση, ὁ ἀνάδοχος μοίραζε κέρματα ἢ μικρά σταυρουδάκια στοὺς συγγενεῖς κάνοντας διάκριση ἀνάλογα τοῦ βαθμοῦ τῆς συγγενείας: «*Ἐβαλέ μου μαρτυριά πέντε φράγκα*».

κανήσια (τά): Μετά τό τραπέξι τῆς βάπτισης, ἡ μητέρα μέ συνοδεύει ἄλλες γυναῖκες ἢ κορίτσια συγγενεῖς παίρνανε μερικά δῶρα στόν ἀνάδοχο, στόν «*σύντεκνο*», ἀνάλογα μέ τίς δυνάμεις των, πάντοτε ὅμως πλούσια κατά τό δυνατόν. Τά «*κανήσια*» τά περνοῦσαν ἀπό τόν κεντρικό δρόμο τοῦ χωριοῦ ἢ ἀπό τήν πλατεία, γιά νά ἐπιδείξουν σ' ὄλους ὅτι ξέρουν νά «*τιμήσουν*» τόν «*σύντεκνο*» ἢ τοὺς «*συντέκνους*» των: «*Μπράβο στά κανήσια, ὁμορφα καί νοικοκυρεμένα*».

πρατέλλες (οἱ): Τηγανίτες, στολισμένες μέ λουλούδια μέσα στά καλύτερα πιάτα τοῦ σπιτιοῦ, πού τίς φέρνανε συγγενικά κορίτσια στή βάπτιση τοποθετώντας τες πάνω στά πεζούλια τοῦ νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας («*θόλου*»). Οἱ προσερχόμενοι στή βάπτιση ἔπρεπε νά δοῦν καί νά θαυμάσουν ἀνάλογα τίς «*ὁμορφες καί νοικοκυρεμένες*» *πρατέλλες*, προπάντων οἱ γυναῖκες τοῦ χωριοῦ πού καί τίς σχολίαζαν ἀνάλογα. Μετά τή βάπτιση, οἱ *πρατέλλες* ἐπέστρεφαν κι αὐτές «*ἐν πομπῇ*» στό σπίτι καί μοιράζονταν στά παιδιά. Μεταφορικά λέγανε «*πρατέλλα*» κάθε ὁμορφο κορίτσι.: «*Μπράβο στή νοικοκυρά, ἀρχοντεμένες οἱ πρατέλλες τῆς βάπτισῆς τῆς*».

στρέμματα (τά): Ὅταν ὁ «*σύντεκνος*» ἔπαιρνε τά κανήσια του ἀπό τήν συντέκνισσα, θεωροῦσε φυσικά ὑποχρέωσή του νά προσφέρει, νά «*στρέψει*» κι ἐκεῖνος μέ τή σειρά του ἀνάλογα κανήσια, πού κι αὐτά θά τά 'φερναν μέ τήν ἴδια τάξη στό σπίτι. Αὐτά λέγονταν «*στρέμματα*» καί κατά κανόνα σχολίαζονταν ὅπως καί τά *κανήσια*.

σύντεκνος (ὁ) - συντέκνισσα (ἡ): Ἔτσι λέγονταν παλαιότερα οἱ ἀνάδοχοι ἐκ μέρους τῶν γονιῶν τοῦ παιδιοῦ, τό ἴδιο δέ καί οἱ γονεῖς ἐκ μέρους τοῦ ἀναδόχου. Ἡ πνευματική συγγένεια θεωρεῖτο ἱερή καί δημιουργοῦσε ἕνα ἰσχυρό δεσμό ἀνάμεσα στίς δύο οἰκογένειες, χαρακτηριστικό δέ ἦταν ὅτι ὅσο δικαιολογημένος κι ἂν ἦταν ἕνας θυμός ἢ μιά παρεξήγηση ἐκ μέρους τῶν γονιῶν τοῦ παιδιοῦ, ἔπρεπε νά συγκρατηθοῦν καί οἱ δύο τους: «*Τί νά κάμω πού μᾶς ἔβαλε μύρο;*» ἢ «*τί νά κάμω πού τοὺς ἔβαλα μύρο;*»

φώτης (ὁ): Τά φορεματάκια πού πρόσφερε στό βαπτιζόμενο ὁ ἀνάδοχος καί τά ὁποῖα τά 'φερναν στήν ἐκκλησία γιά νά ντυθεῖ τό παιδί μετά τό μυστήριο. Στό «*φώτη*» ἔπρεπε ἀπαραίτητα νά ὑπάρχει καί ἕνας χρυσός σταυρός, ἢ ἕνα χρυσό φλουρί, ἢ μιά χρυσή λίρα ἀνάλογα.

ΣΤ) Ἡ Ἀνατροφή

ἀρκουδίξει: Ὅταν τό παιδί εἶναι πιά σέ θέση νά περπατεῖ μέ «*τά τέσσερα*» (χέρια καί πόδια) λέγουν ὅτι *ἀρκουδίξει*. Καί πιστεύουν ὅτι ὅταν τό παιδί κάποια ἡμέρα «*ἀρκουδίξει*» πιό πολύ ἀπό τό συνηθισμένο, θά ἔχουν μουσαφίρηδες: «*Ἀρκουδίξει πάλε τό παιδί, μουσαφίρηδες θάχουμε...*».

ἔκαμε ζάλα: Τά πρῶτα βήματα τοῦ παιδιοῦ: «*ἔκαμε ζάλα τό παι(δ)ί μας σήμερα*».

ἔχει δόντια: Ἡ περίοδος τῆς ὀδοντοφυΐας πού κατά κανόνα τό παιδί ὑποφέρει: «*Ἐδυνάτισε ν-τό κακόμοιρο, ἔχει δόντια*».

μασουλά: Στήν περίοδο τῆς ὀδοντοφυΐας τό παιδί «*μασουλά*», δηλαδή

σφίγγει τὰ σαγόνια του σάν νά θέλει νά μασᾶ κάτι: «*Μασουλᾶ τό παι(δ)ί μας*».

σέρνεται: Ὅταν τό παιδί στήν προσπάθειά του νά μετακινηθεῖ σέρνεται στό ἔδαφος μέ τόν πισινό: «*Πρόσεχέ το καί σέρνεται*».

ταλαλᾶ: Τά πρῶτα ψελλίσματα τοῦ παιδιοῦ, οἱ πρῶτοι φθόγγοι που προφέρει: «*Μα, μμμ, μᾶμ...*».

χρόνιασμα: Τά πρῶτα γενέθλια τοῦ παιδιοῦ. Ὅλη ἡ οἰκογένεια συγκεντρώνεται νά ᾄδει τί θά πιάσει τό παιδί πού «*ἐχρόνισε*»: Βάζουν μπροστά του διάφορα μικροαντικείμενα καί παρακολουθοῦν προσέχοντας τί θά πιάσει πρῶτο ἢ τί θά ἀγγίξει, ἀνάλογα δέ βγάζουν τά συμπεράσματά τους. Ἐπιασε ἕνα βιβλίο ἢ ἕνα μολύβι; θά γίνει δάσκαλος! Ἐπιασε μιὰ κουβαρίστρα; Θά γίνει ράφτης! Τήν ἴδια ἡμέρα θά τοῦ φέρουν ὁ νουννός ἢ ἡ νουννά ἕνα δῶρο, τή «*μπλουμιστρίνα*»: «*Ἐφερε ν-του ἢ νουννά του ἕνα παρτουδάκι γιά μπλουμιστρίνα*».

Ζ) Ἡ γλώσσα

ἄτα: Τό περπάτημα: «*πᾶμεν ἄτα*» παραίνηση γιά περπάτημα στό παιδί.
γάου: Ὁ σκύλος ἀπό τό «*γάβ, γάβ*».

γκά-γκά: Τό γαῖδουράκι ἀπό τό «*γκάρισμα*».

κακκά: Τά κόπρανα τοῦ παιδιοῦ: «*Ἐκαμε τά κακκά του*».

κοκό: Ἡ κότα ἀλλά καί τό αὐγό.

μάμμου, μᾶμ: Τό φαγητό: «*Ἐλα νά κάμει μάμμου, μάμμου*».

μιμι: Τό τραυματάκι, ἡ ἀδιαθεσία γενικότερα: «*Ἐχει μιμι τό παιδάκι μας*».

μπρ, μπούα: Τό νερό, σημειο ὅτι τό παιδί διψᾷ.

δπα: δπα: Παραίνηση στό παιδί νά χορέψει.

Η) Τά παιγνίδια

Στή βρεφική ἡλικία τά παιγνίδια τοῦ παιδιοῦ ἦσαν πολύ περιορισμένα στό φτωχό περιβάλλον τοῦ χωριοῦ. Ἡ γιαγιά κι ὁ παππούς κάνανε αὐτοσχέδια παιγνίδια γιά τό παιδί, μιὰ «*κούκλα*» μέ πανιά, ἕνα τόπι ἐπίσης μέ πανιά. Τό νά ἔχει ἕνα παιδάκι μιὰ πραγματική κούκλα, ἢ ἔστω ἕνα τόπι, ἢ ἕνα τενεκεδένιο παιχιδάκι ἦταν μεγάλη «*πολυτέλεια*». Πάντως κι αὐτά δέν λείπανε ὅταν κάποιος συγγενής ἐρχότανε ἀπό τήν Ἀμερική, ἀπό τήν Ἀθήνα, ἀπό τήν Πόλη: «*Ἦρτεν ὁ Μπάρβας ἀπό τήν Πόλη κι ἔφερε καί τοῦ παιδιοῦ μας πράματα!*» Ὅταν τό παιδί μεγάλωνε καί μποροῦσε νά βγαίνει ἔξω μέ ἄλλα συνομήλικά του, παίζανε τά παρακάτω συνηθισμένα παιγνίδια τῶν παιδιῶν τοῦ χωριοῦ:

ἀμάδα (ἦ): Ἐνα πλατύ χαλίκι τῆς θάλασσας μέ τό ὅποιο ἔπρεπε νά σκοπεύουν ἀπό μιὰ ὀρισμένη ἀπόσταση ἕνα ἄδειο ξύλο κουβαρίστρας *μακκαρά*, γύρω στό ὅποιο βάζανε διάφορα μικροπράγματα, κυρίως μικροαντικείμενα σχολικῆς χρήσεως. Ὁ παίχτης θά παίρνε ἀμοιβή του, ὅταν σκόπευε, ὅσα ἀντικείμενα θά βρισκόταν πύ κοντά στήν *ἀμάδα* παρά στόν

μασκαρά: «Πάμε μ-παιδιά (ν)ά παίξωμεν άμάδα κά(τω) στή ν-τάβλα τής Χαρικλείας».

άμπάρες (οί): Τά σκλαβάκια. Παίζανε μοιρασμένα σέ δυό ομάδες ίσάριθμες μέ άρχηγό στήν κάθε ομάδα. Σέ μιá όρισμένη περιφέρεια, στά «σύνορα», όποιον πρόφθαναν και κτυπούσαν τόν έπιαναν «αιχμάλωτο», και 'πρεπε νά άπελευθερώσουν οί σύντροφοί του. 'Από τόν άριθμό τών αιχμαλώτων κρινόταν τό άποτέλεσμα του παιχνιδιού.

γκρίτσι (τό): Τό κρυφτό. "Ένα από τά παιδιά «έππεφτε», δηλαδή έπρεπε νά μένει γυρισμένο πρός τόν τοίχο μέ τά μάτια κλειστά όσο νά πάνε τ' άλλα νά κρυφτούν. Μετά έπρεπε νά άρχίσει τό ψάξιμο, για νά τά βρει και όποιον «έπιανε» τόν έφτυνε. 'Ο πρώτος πού θά φτυνόταν είχε τώρα τήν σειρά νά π-πέσει και ούτω καθεξής: «'Επιασά σε, έφτυσά σε, π-πέσε τώρα κι εσύ (ν)ά δούμε (θ)ά μ' εύρεις θέλει».

καϊνίορ-καϊνάματι: (Τουρκικά: βράζει δέν βράζει). Χωρίζονταν σέ δυό ομάδες: ή μιá θά ήταν «κάτω» κι ή άλλη «πάνω». 'Η ομάδα του «κάτω» σχημάτιζε ένα κύκλο κι ή ομάδα του «πάνω» ένα άλλο ακριβώς από πίσω τους. 'Ο άρχηγός τών «πάνω» έδινε τό σύνθημα: Καϊνίορ' και τά παιδιά καβαλλούσαν τούς «κάτω». "Αν κάποιος από τούς «πάνω» πατούσε χάμω τό πόδι του, ό «κάτω» φώναζε: «καϊνάματι» και άλλαζαν άμέσως θέσεις και ούτω καθεξής.

κλούμπισμα (τό): Στ' άλώνια, πάνω στ' άχυρα τά παιδιά παίζανε διάφορα άκροβατικά παιγνίδια πού τό κυριότερο ήταν τό «κλούμπισμα», δηλαδή νά στηρίζουν τό σώμα στο κεφάλι και νά παίρνουν τουμπες: «Πάμε κά(τω) στο Περνάλλι (ν)ά κλουμπήσομε στ' άλώνι του Θεόφιλου;»

ισάκκια ή διασάκκια (τά): Δυό από τούς παϊκτες γονάτιζαν πλάι-πλάι κι σχημάτιζαν μέ τίς ράχες τους μιá βάση στήν όποία δυό άλλοι παϊκτες, πού κάνανε ένα σύμπλεγμα μέ τά σκέλη γύρω από τόν λαιμό του άλλου και τό κεφάλι μέσα στα σκέλη του, στηρίζονταν πάνω στις ράχες τών «κάτω», κινούνταν ρυθμικά αλλάζοντας θέση: τότε ό ένας μέ τό κεφάλι κάτω τότε ό άλλος. "Όταν «έππεφταν» χάνανε και άλλαζανε θέσεις από «πάνω» σέ «κάτω». Αυτό ήταν παιγνίδι άποκλειστικά για τ' άγόρια.

ζυμάρι (τό): 'Εκάθιζαν τά παιδιά στή γραμμή κι ένα άπ' αυτά, «ή μάννα», έκρυβε στα φορέματα ενός τό «ζυμάρι» (ένα μικρό τόπι). Τ' άλλα παιδιά ψάχνανε νά τό βρούν κι όποιο τό βρισκε γινόταν «ή Μάννα» και ούτω καθεξής.

κολοκυθιά (ή): Οί παϊκτες κάθονταν στή γραμμή και καθέναν τους έπαιρνε ένα άριθμό. 'Η «μάννα» έλεγε μέ δυνατή φωνή: "Έχω μιá κολοκυθιά κι έχει πέντε κολοκύθια. 'Ο παίκτης μέ τόν άριθμό πέντε άπαντούσε: και γιατί πέντε; 'Αμμέ πόσα; έλεγε πάλι ή μάννα. "Ας είναι τρία. Τό τρία πάλι έλεγε: και γιατί τό τρία; "Ετσι προσπαθούσαν νά παραπλανήσουν ό ένας τόν άλλο και νά χάσει. "Όποιος έχανε έπρεπε νά ύποβληθεί σέ μιá κωμική τιμωρία, δημιουργώντας έτσι μιá εύθυμη διασκέδαση ανάμεσά τους.

κίμπα (ή): 'Η μιá ομάδα τών παιδιών θά ήταν «κάτω» και ή άλλη «πάνω».

Οί κάτω τοποθετούνταν σε απόσταση ό ένας από τόν άλλο και έμεναν σε θέση: «κάμψη του κορμού εμπρός». Η ομάδα τών «πάνω» θά πηδοϋσε νά τούς ξεπεράσει χωρίς ν' άγγίξει καθόλου έπάνω τους. Αν κάποιος άγγιζε ή ομάδα έχανε και οί δροι άντιστρέφονταν.

κλέφτες (οί): Μοιράζονταν τά παιδιά σε δύο ομάδες: Οί κλέφτες και τά όργανα τής τάξεως. Και οί μέν προκαλοϋσαν τούς δέ, άρχιζε ή καταδίωξη και όσοι πιάνονταν δικάζονταν και καταδικάζονταν ανάλογα. Τό παιγνίδι αυτό, πού ήταν μόνο για άγόρια, ήταν μιά μικρογραφία τής άγροτικής ζωής μέ τίς μικροπαραβάσεις και τήν «άπονομή δικαιοσύνης».

κουμπάρες (οί): Παιγνίδι μόνο για κορίτσια, μιά μικρογραφία τών κοινωνικών σχέσεων τών κατοίκων του χωριού.

μπιρί (τό): Μέ μιά βέργα τίναζαν μακριά ένα μικρό κομμάτι ξύλου, ανάλογα δέ μέ τήν απόσταση κρινόταν και τό άποτέλεσμα του άγώνα.

μπίλλιεψες (οί): Οί βόλοι μέ τούς όποιους έπαιζαν τά παιδιά.

μπου-μπου: Για τά πολύ μικρά παιδιά τό παιγνίδι τής *τσαμπούνας*.

μπούμ-μπούμ: Για τά πολύ μικρά παιδιά τό παιγνίδι μέ τά ψεύτικα πιστολάκια.

τίκ (τό): Τυχερό παιγνίδι πού παιζανε τά παιδιά τίς διακοπές τών Χριστουγέννων και νέου έτους πού κατά κανόνα είχαν τό χαρτζηλίκι τους. Βάζανε κάτω μερικά κέρματα μέ τή μορφή πού εικόνηζαν γυρισμένη προς τά κάτω. Τό πρώτο παιδί πού είχε σειρά, χτυποϋσε μ' ένα μεγαλύτερο νόμισμα τά κέρματα και όσα γυρνοϋσαν από τή μορφή του βασιλιά τά εκέρδιζε.

τρίχα (ή): Μοιράζονταν τά παιδιά σε δύο ομάδες: οί «κάτω» και οί «πάνω». Οί κάτω, έπρεπε ν' άκουμπήσει ό πρώτος στον τοίχο σε θέση «κάμψη του κορμού εμπρός», ό άλλος από πίσω του τό ίδιο κ.ο.κ. Η άλλη ομάδα, οί «πάνω», έπρεπε νά πηδήξουν και νά καθαλήσουν τούς «κάτω», χωρίς νά πατήσουν χάμω «οϋτε τρίχα». Αν πατοϋσε έστω ένας, ή ομάδα έχανε και οί δροι άντιστρέφονταν.

Θ) Η πρωτοσχολική ζωή

δασκαλόπουλλα (τά): Γενικά οί μαθητές κι οί μαθήτριες: «*Τώρα μ-πιό ποϋσαι δασκαλόπουλλο, κοίταζε νάσαι καλό μ-παι(δ)ί*».

γραψίματα (τά): Η «κατ' οίκον έργασία» πού έβαζε ό δάσκαλος για τά παιδιά: «*Πολλά γραψίματα τών έβαλεν ό δάσκαλος*».

διαβάσματα (τά): Γενικά ή μελέτη τών μαθημάτων: «*Έχουν πολλά διαβάσματα τά παιδιά αυτές τίς ήμέρες*».

εγράφησαν τά παιδιά: Έγιναν οί έγγραφές τών μαθητών του σχολείου.

επροβι(β)άστηκε: Προήχθηκε από τήν μιά τάξη στην άλλη: «*Ό γιός μας επροβιάστηκε στην τρίτη τάξη*».

εσκολάσαν τά παιδιά: Έσχολάσε τό σχολείο: «*εσκολάσα ν-τά παιδιά, ό Χριστός κι ή Παναγία*» φώναζαν χαρούμενα τά μικρά παιδιά γυρνώντας στο σπίτι τους από τό σχολείο.

ζάντα (ή): Ό φύλακας του μαθητή, συνήθως από ύφασμα ραμμένος από τή

μητέρα ή τή μεγάλη αδελφή του παιδιού. Τά αγόρια τήν κρεμοῦσαν ἀπό τόν ὤμο τά δέ κορίτσια τήν κρατοῦσαν στό χέρι τους.

ΐα (τά): Λέγανε ἔτσι τήν πρώτη τάξη ἀπό τήν πρώτη λέξη του ἄλφαβηταρίου του Χαρησιού Παπαμάρκου: «*Ἀκόμα στά ἴα κάθεται;*» λέγανε γιά τόν μαθητή που δύσκολα προβιβαζόταν.

κανίσια του δασκάλου: Κάθε παιδί ἔπρεπε νά φέρει τήν ἡμέρα τῆς ἐγγραφῆς του κάτι γιά τό δάσκαλο, συνήθως ἀπό τά γεωργικά προϊόντα ή ἀπό τά προϊόντα του σπιτιού: σύκα, ἀμύγδαλα, τυρί, αὐγά κ.τ.λ. Ξεχωριστά πιό ὁμορφα ἔπρεπε νά εἶναι τά *κανίσια* ὅταν τό παιδί ἐρχόταν γιά πρώτη φορά στό σχολεῖο: «*(Θ)ά πά(ω) νά ἐτοιμάσω τά κανίσια του δασκάλου γιά τό γιό μου που πάει αὔριο στό σκολεῖο πρώτη φορά.*»

πρωτόσκολος (ὄ): Ὁ πρῶτος σέ πρόοδο μαθητής τῆς τελευταίας τάξεως του σχολείου που βοηθοῦσε τό δάσκαλο στήν ἐπιτήρηση τῶν παιδιῶν, ἀκόμα καί σέ μερικά μαθήματα τῶν μικρῶν τάξεων: «*Χαρά μου! Ὁ γιός μου εἶναι πρωτόσκολος ἐφέτος!*»

I) Ὁ Ἐφηβος κι ἡ Κόρη

ἀρμαστός (ὄ), ἀρμαστή (ή): Τό αγόρι ή τό κορίτσι που κίνησε κιόλας τό ἐνδιαφέρον ἑνός κοριτσιού ή ἑνός αγοριού: «*Ἄντρα μου, ἐμαθές τα; Ὁ γιός μας ἔκαμε γ-κιόλας ἀρμαστή*» ή «*Ἡ κόρη μας ἔχει ἀρμαστό τό γιό του...*».

ἐκούκκισε: Ἄρχισαν νά ἐκδηλώνονται τά πρῶτα σκιρτήματα τῆς ἐφηβείας στό παιδί, οἱ πρῶτες ἀνησυχίες: «*Μάνι-μάνι ἐκούκκισεν ὁ γιός μας.*»

ἔχουν τίς σκέσεις: Σχετίζονται οἱ δύο νεαροί, ἀρχίζει ἡ φυσική ἔλξη τῶν δύο νέων παιδιῶν: «*Ἐχουν τίς σκέσεις ὁ γιός του... μέ τή γ-κόρη του...*».

ξεπούλιασμα (τό): Ἡ περίοδος τῆς ἐφηβείας, ἡ ἀρχή του ἀτομικισμοῦ στό παιδί: «*Ἐξεπούλιασε μ-πιόν ὁ γιός μας.*»

πανεῖ το ν-τό δόντι ν-του: Ἄρχίζει τό πραγματικό ἐνδιαφέρον του νεαροῦ γιά κάποιο κορίτσι: «*Πανεῖ το ν-τό δόντι ν-του γιά τήν γ-κόρη του...*».

ταιριάζουν ν-τά χνώτα τω: Ὅταν δύο παιδιά, ἕνα αγόρι κι ἕνα κορίτσι συνεννοοῦνται, ἔχουν τίς ἴδιες σκέψεις καί προτιμήσεις, ὅταν πλέον καταλάβουν ὅτι εἶναι «*ὁ ἀρμαστός*» κι «*ἡ ἀρμαστή*»: «*ὁ γιός μου κι ἡ κόρη του... ταιριάζουν ν-τά χνώτα τω.*»

ΙΑ) Ἀπό τόν Ἐρωτα στόν ἀρραβώνα

αὐτή ναι μαστόρισσα: Λέγανε γιά τήν κόρη που τά κατάφερε νά ἐλκύσει ἐρωτικά ἕνα νέο: «*Ἐκατάφερε ν-τα ἡ μαστόρισσα.*»

ἐβάλα βάρμα: Βάλανε ἀρραβώνα, ἀντάλλαξαν τά πρῶτα δῶρα του ἀρραβώνα: «*Ἐκανόνισα ν-τα, ἐβάλα γ-κιόλας βάρμα.*»

ἔβαλε ν-το μέσ στή βράκα ν-της: Τόν ἔκαμε νά τήν ἐρωτευτεῖ παράφορα.

ἐδῶσα ν-το λό(γο): Δῶσανε τό λόγο τους, δῶσανε ὑπόσχεση γάμου.

ἔκλωσε ν-το: Ὅταν ἡ νέα καταφέρνει νά ξεπεράσει κάθε δυσκολία καί νά ἐλκύσει ἐρωτικά ἕνα νέο: «*εἶχε δέν εἶχε, ἐκλωσε ν-το.*»

ἐμιλήσα ν-τα: Ἐξηγήθησαν καί κατάληξαν στό νά ἀρραβωνιαστοῦν ἐπίσημα.

ἐξελόγησε ν-το: Κατώρθωσε νά τόν ἐλκύσει, νά τόν γοητεύσει: « Ἐκατάφερε ν-τα νά ζελογιάσει τό γιό ν-τοῦ...».

ἐψῆσα ν-τα: Ἔχουν πιά ἐρωτευθεῖ: « Ἐψῆσα ν-τα ὁ γιός του... κι ἡ κόρη τοῦ...».

θά πάει ἡ κοπριά στό Μαρούλλι: Ὅταν οἱ σχέσεις δύο νεαρῶν δείχνανε ὅτι χωρίς ἐμπόδιο θά κατάληγαν σέ ἀρραβῶνα καί φυσικά σέ γάμο λέγανε: «Τό πράμα φάνηκε ἀπό τήν ἀρχή, θά πάει ἡ κοπριά στό Μαρούλλι». Τό Μαρούλλι εἶναι ἓνα τμήμα τῆς ἀγροτικῆς περιφερείας Νικειῶν πολύ κοντά στό χωριό καί γιά νά μεταφέρουν ἐκεῖ τήν κοπριά ἦταν εὐκολότατο, χωρίς πρόβλημα. Ἔτσι λοιπόν εὐκολα θά κατάληγε σέ γάμο καί τό εἰδύλλιο τῶν δύο νέων παιδιῶν.

IB) Ὁ Γάμος

χαρά (ἡ): Ὁ γάμος στά Νικειά λεγόταν καί χαρά, συνηθισμένη δέ εὐχή στά νέα παιδιά ἦταν: «Καί στίς χαρές σου, κόρη μου».

κόμματα (τά): Τρεῖς βδομάδες περίπου πρὶν ἀπό τό γάμο, ἔπρεπε νά «κόψουν» τά φουστάνια τοῦ γάμου μέ πρῶτο καί καλύτερο τό «νυφικό». Στή μέση τοῦ πιό μεγάλου δωματίου τοῦ σπιτιοῦ στρώνανε ἓνα σεντόνι. Πρῶτη ἡ νύφη ἔπαιρνε θέση στή μέση καί ἡ μοδίστρα τῆς ἔκοβε τό νυφικό καί τό «φουστάνι τῆς Δευτερας». Οἱ παρευρισκόμενοι ραῖνανε τή νύφη μέ νομίσματα καί ἀμύγδαλα, τά ὁποῖα τά ἔπαιρνε ἡ μοδίστρα. Ὑστερα μέ τή σειρά ἔκοβε τά φουστάνια γιά τίς μητέρες καί τίς ἀδελφές τῆς νύφης καί τοῦ γαμπροῦ καί γιά τίς ἄλλες συγγενεῖς. Τέλος μοιράζανε μαντήλια καί στίς παρευρισκόμενες κοπέλλες πού τραγουδοῦσαν τά συνηθισμένα παινέματα γιά τή νύφη καί τό γαμπρό. Τέλος, πρόσφεραν τηγανίτες καί γλυκά στίς γυναῖκες καί κρασί στούς ἄνδρες.

ζυμαρώματα (τά): Μιά βδομάδα πρὶν ἀπό τό γάμο, τό Σάββατο τό βράδυ στό σπίτι τοῦ γάμου μαζεύονταν οἱ κοπέλες τοῦ χωριοῦ καλεσμένες ἀπό τή νύφη καί τήν κουμπάρα, γιά νά ζυμαρώσουν τούς λουκουμάδες τοῦ γάμου. Ἐνα συγγενικό κορίτσι, πού ἔπρεπε νά ζοῦν κι οἱ δύο γονεῖς του, ἀρχίζε τό ζυμάρωμα ἐνῶ τ' ἄλλα κορίτσια ἀρχίζαν τά τραγούδια μέ καθιερωμένο στήν ἀρχή τό:

Ἔλα ν-ἡ ὄρα ἡ καλή στά ζυμαρώματά μας

κι ἡ Παναγία κι ὁ Χριστός νᾶναι βοήθειά μας

Μιά ντουφεκιά ἀνάγγελνε σ' ὄλο τό χωριό ὅτι τά ζυμαρώματα τοῦ γάμου ἐτελειώσαν καί ἐπακολουθοῦσε χορός καί γλέντι στό σπίτι τοῦ γάμου μέχρι ἀργά τή νύχτα.

χαρτιά τοῦ γάμου (τά): Τήν Κυριακή, μιά βδομάδα πρὶν ἀπό τό γάμο μαζεύονταν οἱ συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ καί τῆς νύφης, ὁ παπᾶς τοῦ χωριοῦ κι ἡ Ἐκκλησιαστική Ἐπιτροπή, ὁ δήμαρχος κι ὁ γραμματικός στό σπίτι

τοῦ γάμου, γιά νά συντάξουν τό «*προυκοσύμφωνο*» (προυκοσύμφωνον) τῆς νύφης καί τοῦ γαμπροῦ. Αὐτό ἦταν «*τά χαρτιά τοῦ γάμου*». Ἐφοῦ τελείωνε τό *προυκοσύμφωνο* καί τό ὑπόγραφαν ὄλοι «*προικίζοντες καί προικιζόμενοι*», ὁ παπάς, ὁ δήμαρχος κι οἱ μάρτυρες, ἡ νύφη τό παράδιδε στό γαμπρό φιλώντας τό χέρι του. Μιά ντουφεκιά πάλι ἀνάγγελνε στό χωριό ὅτι τό *προυκοσύμφωνο* ἔγινε. Ἐμέσως μετά προσφέρονταν λουκουμάδες καί ποτά ἐνῶ οἱ κοπέλες πού εἶχαν στό μεταξύ συγκεντρωθεῖ ἀρχίζανε τά τραγούδια-παινήματα. Στή συνέχεια βγαίνανε καί σχηματίζαν πομπή πού γυρνοῦσε τραγουδώντας ὄλο τό χωριό καί κατάληγαν στήν «*Πόρτα*», ὅπου ἄρχιζε χορός καί γλέντι μέχρι ἀργά τή νύχτα.

κουτσούρια τοῦ γάμου (τά): Τά ξύλα γιά τό μαγεῖρεμα τῶν φαγητῶν τοῦ γάμου, τά συγκεντρῶνανε σ' ἓνα κοντινό χωράφι. Τή Τετάρτη πρὶν ἀπό τό γάμο, ἔρχονταν καλεσμένοι οἱ νέοι καί οἱ νέες τοῦ χωριοῦ καί πήγαιναν μέ τά βιολιά τραγουδώντας στό χωράφι καί τά ἔφερναν στό χωριό στοὺς ὄμους τους. Τούς προσφέρονταν ποτά καί μεζέδες καί στή συνέχεια γλεντοῦσαν μέχρι ἀργά. Ἐργότερα ὁμως δέν πήγαιναν νά φέρουν τά ξύλα, κάμνανε μόνο τό γύρο τοῦ χωριοῦ καί τό γλέντι.

καλεσμένοι (οἱ): Ἐτσι καλοῦσαν στά *ζυμαρώματα*, *στά κουτσούρια*, *στά κρέατα* καί γενικά στό γάμο ὄλους τοὺς χωριανούς: «*Καλεσμένοι στά κρέατα τοῦ γάμου!*» ἢ «*Καλεσμένοι στοῦ γάμου τό τραπέζι!*»

κρέατα τοῦ γάμου (τά): Τά σφαχτά γιά τό τραπέζι τοῦ γάμου σφάζονταν τό Σάββατο παραμονή τοῦ γάμου τίς πρωινές ὥρες, σ' ἓνα κοντινό χωράφι στήν ἀνατολική μεριά τοῦ χωριοῦ, συνήθως στίς θέσεις «*Καλί*», «*Καζάνι*», «*Κουκκούλλα*», «*Πεῦκος*» καί «*Πλαγιά*». Ἐποβραδὶς τήν Παρασκευή καλοῦσαν ὄλο τό χωριό «*στά κρέατα τοῦ γάμου*», κάνανε τό γύρο τοῦ χωριοῦ μέ τραγούδια κι ἐπακολουθοῦσε πάλι γλέντι στό σπίτι τοῦ γάμου μέχρι ἀργά. Τίς πρωινές ὥρες τοῦ Σαββάτου μαζεῦονταν πάλιν οἱ νεαροὶ στό σπίτι τοῦ γάμου κι ἀπ' ἐκεῖ πήγαιναν μέ τραγούδια καί βιολιά στό χωράφι ὅπου σφάχτηκαν τά κρέατα. Ἐκεῖ φορτώνονταν ὁ καθένας ἀπό ἓνα κομμάτι κρέας (ὁ γαμπρός φορτωνόταν πάντοτε ὀλόκληρο τό μποῦτι τοῦ βοδιοῦ) καί μέ τραγούδια καί βιολιά γυρνοῦσαν στό χωριό, ὅπου κάνανε πάλιν τό γύρο γιά νά καταλήξουν στό σπίτι τοῦ γάμου. Σ' ὄλο αὐτό τό διάστημα πέφτανε ντουφεκιές καί ἀπό τά σπίτια ραίνανε τά κρέατα μέ ἀμύγδαλα καί νομίσματα (πού τ' ἄρπαζαν τά παιδιά). Ἐφοῦ παράδιναν τά κρέατα στό μάγειρα καί στοὺς «*περιστεκάμενους*» οἱ ἄνδρες πήγαιναν στό καφενεῖο κι συνέχισαν τό ποτό καί τό τραγούδι.

Σάββατο τό βράδυ (τό): Τό βράδυ τοῦ Σαββάτου στρωνόταν τραπέζι γιά τοὺς συγγενεῖς τοῦ γάμου καί τοὺς καλεσμένους στό σπίτι τοῦ γάμου. Μετά τό φαγητό, ὄλοι μαζεῦονταν στήν «*Πόρτα*» ἢ στό «*Θόλο*» (ἀνάλογα μέ τόν καιρό) κι ἐκεῖ ἄρχιζε χορός καί γλέντι. Ἐφοῦ χόρευαν ἀρκετὴ ὥρα, οἱ κοπέλλες τοῦ χοροῦ ἄρχιζαν τά τραγούδια-παινήματα γιά τό ἀνδρόγυνο, γιά τίς οἰκογένειές τους, γιά τοὺς ἀποθαμένους τῶν οἰκογενειῶν... Μετά τά τραγούδια συνεχιζόταν τό γλέντι μέχρι ἀργά τήν νύχτα.

νυφφοστόλι (τό): Ὁ νυφικός θάλαμος πού τόν στόλιζαν μέ κάθε γούστο τά κορίτσια τῆς οἰκογένειας, οἱ κουμπάρες κι οἱ φιλενάδες τῆς νύφης.

στήν ἐκκλησία: Στά Νικεΐα οἱ γάμοι γίνονταν πάντα Κυριακή μετά τήν Λειτουργία. Ὅταν ἡ καμπάνα χτυποῦσε χαρμόσινα, ὅλοι μαζεύονταν στό σπίτι τοῦ γάμου γιά νά λάβουν μέρος στή «γαμήλιο πομπή»: Τόν γαμπρό τόν φέρνανε οἱ γονεῖς του στό σπίτι τῆς νύφης καί ἀπ' ἐκεῖ ξεκινούσαν γιά τήν ἐκκλησία. Τήν νύφη τήν κρατοῦσαν οἱ γονεῖς τῆς, ἀκολουθοῦσε ὁ γαμπρός μέ τούς γονεῖς του, οἱ συγγενεῖς καί οἱ κουμπάροι. Μπροστά πήγαιναν τά βιολιά πού 'παιζαν ἕνα χαρούμενο «ἐμβατήριο». Στήν πόρτα τῆς ἐκκλησίας ὁ παπάς ἔπαιρνε ἀπό τά χέρια τοῦ γαμπροῦ τήν «ἄδεια γάμου» τῆς Μητροπόλεως, μπαίνανε στήν ἐκκλησία κι ἄρχιζε ἡ σχετική Ἀκολουθία. Ὅταν ὁ ψάλτης ἔλεγε στόν Ἀπόστολο: «ἡ δέ γυνή νά φοβᾶται τόν ἄνδρα», ὁ γαμπρός ἔπατοῦσε τή νύφη στό ποδάρι, γιά νά δείξει ἔτσι τήν «ἐξουσία» του. Στό «Ἑσαΐα χόρευε» οἱ φίλοι τοῦ γαμπροῦ τοῦ 'διναν μερικές καρπαζιές καθώς καί στους κουμπάρους. Τέλος, τήν ὥρα πού ὁ ψάλτης ἔψαλλε: «Τήν παγκόσμιον δόξαν τήν ἐξ ἀνθρώπων σπαρεῖσαν...» ὁ παπάς πρόσφερε σέ ὄλους, ἀρχίζοντας ἀπό τόν γαμπρό καί τή νύφη μιά κουταλιά μέλι μέ μιά ἀμυγδαλόκουνα, τήν «κούννα τοῦ γάμου», ὅπως τήν ἔλεγαν. Ὁ καθένας ἔπρεπε νά ρίξει «κάτι» στό δίσκο τοῦ παπαῦ, τό «τυχερό» του. Ὁ γαμπρός δέν ἔπρεπε νά φάει τήν κούννα, ἀλλά ἔγλυφε μόνο τό μέλι καί τήν παράδινη στόν «πρωτοκουμπάρο» πού θά τοῦ τήν ἐπέστρεφε τό βράδυ τῆς Δευτέρας, στό «καληνύχτισμα». Μετά τήν ἀκολουθία, ἡ πομπή ἔβγαине γιά τήν ἐπιστροφή. Τουφεκίς, χαρμόσινο χτύπημα τῆς καμπάνας ἀναγγέλλανε ὅτι ἔγινε ὁ γάμος. Στό κατέβασμα ἀπό τήν «σκάλα τῆς Παναγιάς» ἡ νύφη ἔπρεπε νά κατεβαίνει τελετουργικά μέ ἀργό βήμα, ἐνῶ ὅλοι τούς ραίνανε ἀμύγδαλα, ρύζι καί χρήματα πού τ' ἄρπαζαν τά παιδιά. Μπροστά πήγαιναν τά 'ξαπτέρυγα καί ἡ μεγάλη ἀσημένια εἰκόνα τῶν Εἰσοδίων, οἱ παπάδες κι οἱ ψάλτες πού ψάλλανε τό: «Ἐν τῇ Ἑρυθρᾷ θαλάσῃ...». Στό σπίτι τό ἀντρόγυνο ἔπρεπε νά πάει πρῶτα στό *νυφφοστόλι*, ὅπου ὁ παπάς ἔψαλλε μιά δέση γιά τό κανούργιο ἀνδρόγυνο καί μετά ἔβγαζε ἀπό τό κεφάλι τους τά στέφανα καί τά ἔβαζε στό εἰκονοστάσι. Ὑστερα βγαίνανε στή μεγάλη κάμαρη ὅπου ὁ παπάς προσέφερε πρῶτα στους νεονύμφους ἀπό ἕνα λουκουμά μέ μέλι καί κατόπιν ὅλοι ἔπαιρναν τό κέρασμά τους καί ἔδιναν τίς εὐχές τους.

τραπέζι τοῦ γάμου (τό): Ἐπειτα ἀπό τά κεράσματα καί τίς εὐχές τό ἀντρόγυνο, οἱ κουμπάροι καί οἱ νέοι κι οἱ νέες πήγαιναν στήν «Πόρτα» ὅπου γινόταν ἕνας σύντομος χορός ὅσο νά στραθεῖ τό τραπέζι τοῦ γάμου. Ἡ νύφη κι ἡ πρωτοκουμπάρα ἀφήνανε τό χορό κι παίρνανε γύρω τό χωριό γιά νά καλέσουν καί πάλι ὅλα τά σπίτια στό τραπέζι. Ὅταν ὅλα ἦσαν ἔτοιμα, ἡ καμπάνα χτυποῦσε ξανά ἀναγγέλλοντας ἔτσι ὅτι τό τραπέζι εἶναι ἔτοιμο καί ὅλοι πήγαιναν στό σπίτι τοῦ γάμου, παλαιότερα μόνον οἱ ἄνδρες πρῶτοι καί κατόπιν οἱ «νοικοκυρές». Τό συνηθισμένο φαγητό τοῦ γάμου ἦταν πιλάφι καί κρέας μέ πατάτες ἢ σιφάδο καί φυσικά μέ προσφορά ἀφθονοῦ κρασιοῦ. Ὁ μάγειρας «ἔβγαλλε τό μεζέ» στό

τέλος του φαγητού κι έπαιρνε κι εκείνος «τά τυχερά του». 'Αφού τελείωνε τό τραπέζι, οι νοικοκυρές φέρνανε τά «κανίσια του γάμου».

κανίσια του γάμου (τά): Τά κανίσια αποτελούνταν από ένα μεγάλο ψωμί από άσπρο χάσικο αλεύρι με τά αρχικά γράμματα των ονομάτων των νεονύμφων και στολισμένο με αμύγδαλα και καρύδια. 'Από λίγα αυγά, λίγα σύκα και αμύγδαλα, μερικές φορές και από ένα κομμάτι «*λαρδί της Άλμης*». 'Επίσης και από μία κούπα μέλι ή πετουμέζι. Στή νοικοκυρά αφού έτρωγε, πρόσφεραν και λίγους λουκουμάδες «για νά γλυκαθει από τόν γάμο».

ξημέρωμα (τό): Τό βράδυ της Κυριακής έπρεπε νά ξημερωθούν όλοι στό σπίτι του γάμου, μετά τό χορό στην Πόρτα ή στό Θόλο πού διαρκούσε μέχρι πολύ άργά τήν νύχτα. 'Εκει στό σπίτι του γάμου συνεχιζόταν ό χορός και τά τραγούδια ενώ τό κρασί και οι μεζέδες δέν παύανε νά προσφέρονται. Τίς αυγές μερικοί νεαροί, οι πιο τολμηροί από τους «ξημερωμένους», κάνανε «έφοδο» στους *δουμάδες* των συγγενικών με τό γάμο σπιτιών και κλέβανε «*πουλλες*» (κότες), τίς φέρνανε στό μάγειρα κι αυτός τίς έσφαζε και τίς έβραζε. Λίγο πριν νά βγει ό ήλιος, όλοι οι «ξημερωμένοι» και τό άντρόγυνο με τά βιολιά επικεφαλής κάνανε τό γύρο του χωριού τραγουδώντας στόν σκοπό του «*Πάρε Φραζή τή λ-λύρα σου...*» διάφορα τραγούδια-παινήματα, σάν «έωθινό». 'Αφού γυρνούσαν στό σπίτι του γάμου τρώγανε πατσά και κοτόσουπα με βραστή κότα και μετά φεύγανε για νά ξεκουραστούν για λίγη ώρα στά σπίτια τους.

Δευτέρα του γάμου (ή): 'Υστερα από λίγο ξεκούρασμα, οι κουμπάροι κι οι κουμπάρες και οι συγγενείς μαζεύονταν πάλι στό σπίτι του γάμου για «νά γυρίσουν στις κουμπάρες». Με τά βιολιά πάντοτε επικεφαλής, κάνανε έπίσκεψη σ' όλα τά σπίτια των κουμπάρων οι όποιες τους ύποδέχονταν με ποτά και μεζέδες. Σέ κάθε σπίτι γινόταν ένας σύντομος χορός και αφού τά γυρνούσαν όλα, πήγαινε ό καθένας στό σπίτι του για νά ξεκουραστεί και ν' αλλάξει για τό «*περιβόλι*» και τίς «*καμάρες*» άργά τό απόγευμα.

τό περιβόλι (τό): 'Αργά τό απόγευμα μαζεύονταν στην Πόρτα όλοι σχεδόν οι χωριανοί για νά παρακολουθήσουν τό «*περιβόλι*» και τίς «*καμάρες*». Οι νεαροί κουμπάροι και κουμπάρες φορούσαν τήν παλιά Νισύρικη ένδυμασία, οι άντρες τήν «βράκα» κι οι κοπέλλες τά «Νισύρικα», όπως έλεγαν τήν πανέμορφη γυναικεία ένδυμασία των παλαιών καιρών. 'Η νύφη φορούσε «τό φουστάνι της Δευτέρας της» και μερικά φλουριά κι άλλα κοσμήματα. Στόν χορό έπιαναν με τή σειρά πρώτοι ό πρωτοκουμπάρος κι ή πρωτοκουμπάρα, τό άντρόγυνο, οι γονείς και τ' άδέρφια, στή συνέχεια οι άλλοι κουμπάροι κι οι κουμπάρες, οι συγγενείς κι οι άλλοι. Με τό βασίλεμα του ήλιου άρχιζε τό «*Περιβόλι*», τό πανέμορφο τραγούδι πού τραγουδιέται σ' όλη τή Νίσυρο και πού λένε ότι στά Νικιά τραγουδήθηκε για πρώτη φορά στό γάμο της κόρης ενός νοικοκύρη του Διακομανώλη:

Τίνος είν' τό περιβόλι

τ' άρχοντα Διακομανώλη

Τὴν ὥρα πού τραγουδοῦσαν τὸ Περιβόλι, οἱ γονεῖς κι οἱ συγγενεῖς τοῦ ἀντρόγυνου τούς «ἔραιναν» δηλ. τούς πρόσφεραν καρφιτσώνοντας στὰ στήθη τους χαρτονομίσματα καί χρυσά φλουριά, πεντόλιρα, ντοῦμπλες κι ἄλλα χρυσαφικά. Στὸ σημεῖο πού τὸ τραγοῦδι ἔλεγε: «... γύρω-γύρω 'ν εἶν μπλεμένο, τὴν ἀγάπη διαζωμένο», ἕνας ἔδενε ὄλους τοῦ χοροῦ μέ ἔχρωμη λεπτὴ χαρτοταίνια καί ἐπίσης ὅταν ἔλεγαν: «καί ραῖνον νύμφη καί γαμπρό καί πεττερά καί πεττερό», ραῖνανε ὄλους μέ ροδοπέταλλα. Ὅταν τελείωνε τὸ Περιβόλι, ἔλεγαν ἀκόμη μερικά τραγοῦδια-παινέματα κι τελείωναν μέ τὸ τραγοῦδι:

— *Τὸ περιβόλι 'τέλειωσε, κουμπάροι καί κουμπάρες,
τώρα θ' ἀρχίσει ὁ συρτός κι ἔπειτα οἱ καμάρες.*

καμάρες (οἱ): Χορεύοντας τὸ «*Συρτό*» μετὰ ἀπὸ τὸ «*Περιβόλι*», φράντιζαν νά ζευγαρώσουν ὄλοι οἱ χορευτές, κρατώντας πάντοτε τὴν σειρά μέ πρώτους τούς πρωτοκουμπάρους καί τ' ἀντρόγυνο. Ὅταν τὰ ὄργανα ἄρχιζαν τὸν σχετικὸ ρυθμό, οἱ χορευτές προχωροῦσαν μπροστὰ «*κατὰ στοῖχον*» καί ὄχι κυκλικά, δεξιά οἱ ἄντρες καί ἀριστερά οἱ γυναῖκες. Σ' ἕνα σημεῖο ἔκαναν μεταβολὴ καί προχωροῦσαν στὴν ἀντίθετη κατεύθυνση ἔχοντας σηκωμένα τὰ χέρια καί κρατώντας τα πάντοτε ἐνωμένα τὸ δεξιό τοῦ ἄντρα μέ τὸ ἀριστερό τῆς γυναῖκας σχηματίζοντας ἔτσι ἕνα ζωντανὸ τόξο μιά κινούμενη «*καμάρα*». Ἐτσι προχωροῦσαν ρυθμικά μέ τὸ ρυθμὸ τῆς μουσικῆς μέχρι πού μερικοὶ νεαροὶ ἄρχιζαν τὶς καρπαζιές στους ἄλλους κι ἔτσι σέ μιά εὐθυμὴ ἀναταραχὴ τελείωναν οἱ καμάρες κι ὁ χορός. Μετὰ γινόταν πάλι λίγος χορός καί ὄλοι σιγά-σιγά φεύγανε γιὰ τὰ σπίτια τους ἐνῶ οἱ κουμπάροι κι οἱ συγγενεῖς συνόδευαν τὸ ἀντρόγυνο, μέ τὰ βιολιά πάντοτε στὸ σπίτι τοῦ γάμου γιὰ τὰ «*καληνυχτίσματα*».

Καληνυχτίσματα (τά): Στὸ σπίτι τοῦ γάμου μαζεῦονταν μετὰ ἀπὸ τὶς καμάρες γιὰ νά «*καληνυχτίσουν*» τὸ καινούργιο ἀντρόγυνο γιὰ τὴν πρώτη νύχτα τῆς συζυγικῆς του ζωῆς. Στὸ πόδι πίνανε μερικά ποτηράκια, δίνανε τὶς σχετικὲς εὐχές, ὁ δὲ πρωτοκουμπάρος ἔδινε στὸ γαμπρό τὴν «*κούννα*» γιὰ νά τὴν φάγει, ἐνῶ τὰ ἀστεῖα καί τὰ «*εὐτράπελα*» ἔδιναν κι ἔπαιρναν, ὅπως αὐτὸ τὸ τραγοῦδάκι:

*Ἄντεστε νά παέννομε νά πᾶ νά κοιμηθοῦμε
γιατὶ ἡ νύφη κι ὁ γαμπρός ἄγρια μᾶς θωροῦνε.*

ἔξυπνησε ν-τ' ἀντρόγυνο: Τῆ Τρίτῃ τὸ πρωτὶ τὴν ὥρα πού ξυπνοῦσε τὸ ἀντρόγυνο, μιά τουφεκιά τὸ ἀνάγγελλε σ' ὄλο τὸ χωριό.

εὐλογία (ἡ): Ἐνα εἰδικὸ «*ψωμόπουλλο*» ἀπὸ ἄσπρο χάσιχο ἀλεύρι πού τὸ παίρναν στὴν ἐκκλησία στὴν τελετὴ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου. Τὸ κρατοῦσε τοποθετημένο σ' ἕνα πανέρι ἕνα κορίτσι συγγενικὸ τοῦ γάμου, πού ἔπρεπε νά ζοῦνε κι οἱ δύο γονεῖς του. Μετὰ τὴν ἀκολουθία τὸ ἔφερναν στὸ σπίτι καί τὸ τοποθετοῦσαν στὸ *νυφοστολί* μέχρι τὴν Τετάρτη τοῦ γάμου. Τὸ πρωτὶ τῆς Τετάρτης μαζεῦονταν πάλιν στὸ σπίτι τοῦ γάμου οἱ κουμπάρες κι οἱ κουμπάροι, ἐρχόταν κι ὁ πᾶπᾶς τοῦ χωριοῦ ὁ ὁποῖος

εὐλογοῦσε κι ἔκοβε τὴν εὐλογία μέ τὴν βοήθεια τοῦ μαγείρου. Κατόπιν ἡ κάθε μιὰ κουμπάρα ἔπαιρνε μικρά κομμάτια εὐλογιάς καί τὰ τοποθετοῦσε σ' ἓνα δίσκο, ὅπου εἶχε καί μιὰ κούπα μέ μέλι ἢ πετουμέζι κι ἔπαιρνε γύρω ἔλα τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ καί πρόσφεραν σέ ὄλους ἓνα κομματάκι βουτηγμένο στό μέλι γιά νά εὐχηθοῦν γιά τ' ἀντρόγυνο καί γιά τὴν κουμπάρα: «στά δικά σου» ἂν ἦταν ἀνύπαντρη, «καί στῶ μ-παιδιῶ σου» ἂν ἦταν παντρεμένη. Μιά κουμπάρα ἔπαιρνε μερικές μεγάλες φέτες εὐλογιάς γιά νά τίς προσφέρει στό δάσκαλο, στό δήμαρχο, στό γιατρό καί στοὺς ἄλλους «ἐπισήμους» τοῦ χωριοῦ οἱ ὁποῖοι μέ τὴν σειρά τους στέλλανε στόν μάγειρα ἀπό ἓνα «φιλοδώρημα», γιά νά «πιεῖ ἓνα γ-καφέ». Δέν παράλειπαν οἱ κουμπάρες νά πᾶνε καί στό σχολεῖο, ὅπου τὰ παιδιά τίς δεχόταν μ' ἐξαιρετική εὐχαρίστηση, γιά «νά γλυκαθθοῦν». Τό μεσημέρι ἔτρωγαν πάλι ὄλοι μαζί, κουμπάροι καί ἀντρόγυνο, πολλές φορές μετά ἀπό τό φαγητό ἀκολουθοῦσε γλέντι καί ὕστερα τό ἀντρόγυνο ἔμενε πιά ἡσυχο γιά νά ὀλοκληρώσει τίς συζυγικές του σχέσεις, ἀφοῦ ἡ νύχτα τῆς Τετάρτης ἦταν οὐσιαστικά ἡ πρώτη νύχτα τοῦ γάμου τους, γιατί τῆ νύχτα τῆς Δευτέρας καί τῆς Τρίτης ὁ γαμπρός ἔπρεπε «νά φέρει τιμὴ» στά πεθερικά του τῆ Δευτέρα καί στοὺς γονεῖς του τῆ Τρίτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Οἰκογενειακές, συγγενικές καί κοινωνικές σχέσεις.

Ἄφφεντικό (τό): Ὁ προϊστάμενος, ὁ ἐργοδότης, ὁ κύριος: «Ἐδουλέψαμε μέ τῆ γ-καρδιά μας γιατί ἔχομε ν-καλόν ἀφφεντικό».

Βαφτιστικός ἢ βαφτιστικιά (ὁ, ἡ): Ὁ ἀναδεκτός ἢ ἡ ἀναδεκτὴ. Ὅταν ἀναφερόταν τό ὄνομα κάποιου ἀπό τόν ἀνάδοχό του ἔπρεπε νά προστεθεῖ: «Ὁ βαφτιστικός μου ὁ...».

Κοπέλλι (τό): Ὁ μισθωτός ἐργάτης γιά τὴ βοσκὴ καί τὴ φύλαξη βοδιῶν ἢ κατσικιῶν, συνήθως ἓνα νέο πτωχό παιδί πού ἀπό ἀνάγκη ἔπρεπε: «νά πάη κοπέλλι μέ τόν...».

Κουριάδος ἢ κουριάδα (ὁ, ἡ): Γυναικάδελφος, γυναικαδέλφη, ἀντράδελφος, ἀντραδέλφη.

Γαμπρός (ὁ): Ἡ σχέση τοῦ συζύγου πρὸς τὰ πεθερικά καί τοὺς κουριάδους ἢ τίς κουριάδες.

Κυράτσα (ἡ): Ἡ ἡλικιωμένη θεία, ἀδελφὴ τῆς μάμμης ἢ τοῦ πάππου, συνήθως ἀνύπαντρη ἢ καί ἡ ἐξαιρετικά πολυπράγμων γυναικα: «Ξέρεις τῆ τί κυράτσα εἶν' αὐτή».

Μάμμη καί γιαγιά (ἡ): Ἡ μητέρα τοῦ πατέρα ἢ τῆς μητέρας.

Μάστορης ἢ μαστόρισσα (ὁ, ἡ): Ἔτσι ἔλεγαν οἱ μαθητευόμενοι τεχνίτες τό «δάσκαλό» τους. Κι ὅταν ἀκόμη γίνονταν καί οἱ ἴδιοι «μαστόροι», ἀκόμα τόν ἀποκαλοῦσαν «μάστορη» θέλοντας μέ τόν τρόπο αὐτό νά τοῦ δείξουν τὴν ἐκτίμησή τους καί τόν σεβασμό τους: «Καλημέρα μάστορη, τί γίνεσαι

μάστορη;»

Μπαζανάκης (ό): 'Ο σύγγαμβρος.

Μπάρβας (ό): 'Ο ηλικιωμένος θεϊός, ό αδελφός του πάππου ή της μάμμης.

Νοικοκύρης (ό): 'Ο οικογενειάρχης, ό σύζυγος, ό κτηματίας γενικά τό πρόσωπο πού είχε τήν γενική εκτίμηση των χωριανών: «*Νοικοκύρης και καθώς πρέπει άνθρωπος*».

Νύφη (ή): 'Η σύζυγος του γιου ή του αδελφού.

Ξάδερφος ή ξαδέρφη (ό, ή): 'Ο έξάδελφος, ή εξαδέλφη. 'Ελέγονταν και: 'Ο *αζάερφος, ή αζαέρφη*.

Παραγινός (ό): 'Ο μαθητευόμενος τεχνίτης.

Πάππος (ό): 'Ο παπούς.

Πεττερός ή πεττερά (ό, ή): 'Ο πενθερός, ή πενθερά.

Πρωτογινός - Πρωτοκόρη (ό, ή): 'Ο πρωτότοκος, ή πρωτοκόρη. Τά πρώτα και προνομιούχα παιδιά της οικογένειας πού είχαν τά περισσότερα δικαιώματα στην πατρική και μητρική περιουσία, οι περισσότερο προτιμώμενοι για γαμπροί και για νύφες: «*Ταιριασμένον άντρό(γ)υνο, πρωτογινός και πρωτοκόρη*».

Πρωτόσσω (τό): Οικογένεια από τίς πρώτες του χωριού, μέ πολλά κτήματα και γενικά μέ πολλή εκτίμηση: «*(d)ξίλει σου γιέ μου, (v)ά μπεις μέσ στο πρωτόσσω*».

Σ-σώι (τό): 'Η οικογένεια, τό γεναιολογικό δένδρο. 'Επίσης χαρακτηρισμός κάθε καλού πράγματος, ζώου και γενικά αντικειμένου: «*καλό μ-πράμα αυτό, είν' από σ-σώι*».

Σύντεκνος - συντέκνισσα (ό, ή): Οι ανάδοχοι των παιδιών της οικογένειας ή οι γονείς των βαπτιστικών, πρόσωπα πού είχαν ιδιαίτερη εκτίμηση στην οικογένεια: «*Μās έβαλε μύρο*» ή «*του βάλαμε μύρο*». Για νά δείξουν τήν διαφορά μεταξύ των κουμπάρων του γάμου και των συντέκνων έλεγαν: «*Οί λωλοι στά κουμπάρλκια κι οι γνωστικοί στά συντεκλίκια*».

Συννύφησσα (ή): 'Η σχέση μεταξύ δύο γυναικών πού είχαν πανδρευθεί δύο αδελφούς: «*Καλώς τη τή συννύφησά μου*».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

Α) 'Ασθένειες

'Αλληθώρισμα (τό): 'Ο στραβισμός: «*'Αλληθωρίζει ό κακόμοιρος*».

'Αμυγδαλίτες (οί): 'Ο έρεθισμός των άμυγδαλών, συνηθισμένο παιδικό νόσημα: «*'Εδυνάτισε ν-τό κακόμοιρο μέ τίς άμυγδαλίτιδες του*».

'Αουρος (ό): 'Ο άωρος. 'Ελέγετο ό δοθήνας πού ήταν έρεθισμένος και άκόμα δέν έδειχνε σημεΐα πύου: «*'Αουρος είν' άκόμα ό βούζουνάς μου και πονώ*».

'Αφφάλι (τό): 'Ο όμφαλός. «*Πονεί με τ' άφφάλι μου*», έσυνήθιζαν νά λέγουν όταν από στομαχικό νόσημα είχαν άντανακλαστικούς πόνους στον όμφαλό τους.

- Βούζουνας (ό):** 'Ο δοθήνας: «*Έβγκαλα ένα βούζουνα στο χέρι μου και φο(β)οῦμαι πώς θά μου 'ν-νοίξει δουλειές.*»
- Γαλλικά πάθη (τά):** Γενικά τά άφροδίσια νοσήματα: «(Δ)έν ε-ντρέπεται ό χαμένος. Ήφερεν από τή ζηνητειά γαλλικά πάθη...».
- Γεροντιά (ή):** 'Ο πρόωρος μαρασμός, ή άτροφία και ή ώχρότητα πού παρατηρείτο κάποτε σέ μικρά παιδιά, πού, γιά νά γιατρευθεί έπρεπε νά «*τό γυρίσουν στίς Μαρίες*» (βλέπε σχετική λέξη).
- Γκύλλωμα (τό):** 'Η άγκύλωση τών δακτύλων από τήν παραμορφωτική άθρίτιδα. 'Επίσης «*γκύλλωμα*» έλεγαν και κάθε άνεξήγητη άδιαθεσία πού τήν άπόδιδαν σέ «*έργο του πονηροῦ*», κυρίως όταν τό καλοκαιρι μέσα στη ζέστη ή τά μεσάνυχτα, περνούσε κανείς από ένα «*τρίστρατο*», ένα λαγκάδι στην έξοχή: «*Γκυλλωμένος είσαι, κακόμοιρε, φώναζε του παπα (ν)ά σου διαβάσει καμιά ευχή.*»
- Δάμασμα (τό):** 'Η θλάση τών μυών ύστερα από ένα άπότομο πέσιμο, πολύ όδυνηρό κυρίως γιά τούς ήλικιωμένους: «*Έππεσα κάτω κι εδάμασα ό μαυρογιός.*»
- Έκνιασε:** 'Ωρίμασε. 'Ελεγαν όταν ό «*βούζουνας*» έσημάτιζε πύον (έμπυο) και ήταν πιά έτοιμος νά τόν ανοίξουν και βγει τό πύον μέ τά ανάλογα «*καταπλάσματα*» «*Έκνιασεν ό βούζουνάς μου και πρέπει νά τό εννοίξω (ν)ά βγκει όξω ό έμπυος.*»
- Έμπυος (ό):** Τό πύον: «*Έβγκαλε ν-το οῦλο ν-τόν έμπυο ό βούζουνάς μου κι έξέκαμα....*»
- Ζαλάδες (οί):** Οί ίλιγγοι από διάφορες αίτιες, όπως από τήν άρτηριακή πίεση και τήν έγκυμοσύνη: «(Δ)έν είμαι στά καλά μου, *μαυροζαλάδες έχω πάλε.*»
- Ζοχάδες (οί):** Οί αίμορροΐδες: «*Έχω ζοχάδες κι έν ήμπορώ νά κάτω στη γ-καρέκλα.*»
- Καλαγκάτσι (τό):** 'Οξεία και πολύ όδυνηρή φλεγμονή σ' ένα δάκτυλο του χεριού από κάποιο μολυσμένο άγκάθι: «*Πού νά βγκάλει καλαγκάτσι τό χέρι σου....*»
- Κατέβασμα (ή):** 'Η βουβονοκοΐλη: «*Μουρέ μή βαροσηκώνεις (ν)ά μήν πάθεις κάνα κατέβασμα.*»
- Κορντέλλα (ή):** 'Η ταινία τών έντέρων. "Όταν κανείς έτρωγε πολύ φαγητό του έλεγαν κοροΐδευτικά: «*Κακόμοιρε, κορντέλλαν έχεις κι έν χορταίνεις.*»
- Κόκκινη (ή):** 'Η όστρακιά, ή έρυθρά, συνηθισμένες παιδικές ασθένειες.
- Κόλπος (ό):** 'Η ήμιπληγία: «*Κόλπος τουρθε τ' άχαρου ά(ν)θρώπου.*»
- Κουκκίτης (ό):** 'Ο κοκίτης: «*Τά μικρά μας έχουν κουκκίτη τά κακόμοιρα.*»
- Κουτσαίνω:** Χωλαίνω: «*Πονεί με τό πόδι μου και κουτσαίνω.*»
- Κρίθος (ό):** "Ένα μικρό σπυρί σέ μέγεθος κριθαριού πού έβγαινε ανάμεσα στο μάτι και τό φρύδι. Πίστευαν ότι αυτό ήταν μία τιμωρία, γιατί δέν πήγε σέ θέλημα πού τόν έστελνε μία έγκυος γιαυτό συνήθιζαν νά λέγουν: «*Ποιά γκαστρομένη σ' έστειλε σέ δουλειά κι έν έπη(γ)ες;*»
- Κρυολόημα (τό):** Τό κρυολόγημα: «*Ντύσου καλά (ν)ά μήν άρπάξεις κάνα γ-κρυολόγημα.*»

- Λίλλερη (ή):** Ἡ ἰλαρά: «Ἐβγκαλά ν-τά παιδιά μας τή λίλλερρη».
- Λυssonτερία (ή):** Ἡ δυσεντερία: «Μήν τά τρώς τ' ἄ(γ)ουρα μήλα καί σέ πιάσει καμμιά λυssonτερία».
- Μα(γ)ουλός (ό):** Ἡ παρωτίτιδα: «Πρόσεχε γυιέ μου, (ν)ά μή σοῦ κολλήσουν τόν μαουλά τ' ἄλλα παιδιά στό σκολεῖο».
- Μαράζι (τό):** Ὁ μαρασμός: «Ἐφαέν με τό μαράζι».
- Μαύρη (ή):** Ὁ δοθήνας: «Ἐβγκαλα μιά μαύρη στό χέρι μου κι ἐν ἡμπορῶ (ν)ά κάμω τίποτα».
- Μελιγγίτης (ό):** Ὁ μηνιγγίτης (μελίγγια: μήνιγγες).
- Μέση (ή):** Τά ἰσχία καί κατά προέκταση ὁ κάθε πόνος τῶν ἰσχίων: «Πονεῖ μέ ἡ μέση μου».
- Ξερατό (τό):** Ὁ ἔμετος: «Ἐπιασέ μ-με τό ξερατό κι ἔβγκαλα τ' ἄντερά μου».
- Ξεστραμπούλισμα (τό):** Ἡ ἐξάρθρωση ἑνός μέλους: «Ἐπеса κάτω ἀπό τή σκάλα κι ἐξεστραμπούληξα τό πόδι μου».
- Ὀχτρα (ή):** Ὁ ἴκτερος, ἡ χρυσή. Γιά τή θεραπεία της ἔπαιρναν τό παιδί σ' ἓνα ἐμπειρικό «γιατρό» τόν ἀξέχαστο Γιάννη τό Βαρκανῆ κι αὐτός χάραζε μέ ξυραφάκι τό κούτελλο τοῦ παιδιοῦ νά τρέξει αἷμα. Κατόπιν ἔβαζε ἓνα κατάπλασμα μέ σκόρδο καί τό παιδί ἀνακουφιζόταν πολλές φορές θεραπευόταν: «Τό παιδί ἔχει ὄχτρα κι ἄ τό πάρω στό Βαρκανῆ».
- Πηλώματα (τά):** Ἡ δυσκοιλιότητα: «Ἐφα(γ)εν ἄγουρα μήλα τό παιδί κι ἔχει τώρα πηλώματα».
- Πίεση (ή):** Ἡ ἀρτηριακή ὑπέρταση: «(Θ)ά πά(ω) νά μέ δεῖ ὁ γιατρός, ἔχω ζαλάδες καί φο(β)οῦμαι γιά πίεση».
- Πιάσιμο (τό):** Ἡ παράλυση, ἡ συμφόρηση: «Ἐπιάστηκεν ὁ ἄχαρος ἄ(ν)θρωπος κι ἐν κουνιέται καθόλου».
- Πρύντα (ή):** Τό βαρῦ κρουολόγημα, ἡ πνευμονία: «Ἐβράχηκεν ὁ ἄντρας μου στό χωράφι καί τώρα ἔχει πύντα...».
- Πουντιάζω:** Παίρνω μεγάλο κρῦο: «Ἐπούντιασα ἀπό τό κρῦο».
- Πρήξιμο (τό):** Τό οἶδημα: «Ἐπρήστηκε ν-τό πόδι μου».
- Ρευματισμοί (οἱ):** Οἱ ρευματοπάθειες: «(Θ)ά πάω θέλει στά μπάνια στό Μαντράκι γιά τούς μαυρορευματισμούς μου».
- Σπάσιμο (τό):** Τό κάταγμα: «Εἶδεν-το ὁ γιατρός τό πόδι μου κι ἐν ἔχει σπάσιμο».
- Σηλιασμός (ό):** Ὁ σεληνιασμός.
- Σηλιάζομαι:** Παθαίνω σεληνιασμό: «Ἴντα ἄν πού (ἐ)παθες, ἐσηλιάστηκες κακόμοιρε;»
- Σκουλίκια (τά):** Τά δημιουργούμενα στά παιδικά στομάχια μικρά σκουλικία, τόσο επικίνδυνα καί βλαβερὰ γιά τήν ὑγεία τῶν παιδιῶν: «(Θ)ά πά(ω) νά μοῦ δώσει χάπια ὁ γιατρός γιά τό παιδί πούχει σκουλίκια».
- Στομάχι (τό):** Κάθε πόνος, κάθε ἐνόχληση τοῦ στομαχιοῦ: «(Δ)έν ἤξερω ἴντα μ-πούχει τό στομάχι μου καί μέ πονεῖ».
- Σύγκαμμα (τό):** Ἡ φλόγωση τῆς ἐπιδερμίδας κυρίως στά μεριά καί στίς ἀμασκάλες, κυρίως τούς θερινούς μῆνες: «Ἐσύγκαψα κι ἐν ἡμπορῶ (ν)ά κουνιάσω».

Ταμπλάς (ό): 'Η αποπληξία: «'Ηρτε ν-του ταμπλάς τ' ἄχαρου».

Τσίλλα (ή): 'Η διάρροια: «(Δ)έν ἤμπορῶ νά φάω τίποτα γιατί μέ βαστᾶ τσίλλα».

Φάουσα (ή): 'Ἐλεγαν παλιότερα κάθε ἀσθένεια πού δέν μποροῦσε νά διαγνώσει ὁ γιατρός, ἢ ὁποία ὅμως κατάτρωγε τόν ἄρρωστο, πιθανότατα ἦτο ὁ καρκίνος πού ὁ γιατρός δέν τόν ἔλεγε γιά λόγους ψυχολογικούς. 'Ἐτσι τήν ὀνόμασαν φάουσα τήν ἀσθένεια: «Πάει κι αὐτός, θά τόν φάει θέλει ἡ φάουσα».

Φαούρα (ή): 'Ο κνισμός, ἢ φαγούρα: «'Ἐφα(γ)ε με πιό ἡ μαυροφαούρα».

Φνίδιασμα (τό): 'Η ξαφνική μετατόπιση ἑνός σπονδύλου τῆς σπονδυλικῆς στήλης ἀπό ἀπότομη κίνηση ἢ ἀπό σήκωμα βάρους: «Χάννομαι ἀπού τούς πόνους, ἐφνηδιάτηκα».

Φτίση (ή): 'Η φυματίωση, λεγόταν ἐπίσης «χτικιό» (τό), χτικιάρης: ὁ φθισικός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο

Α) Πρακτικά μέσα θεραπείας

'Απίανος-Ἄπιανιά (ό, ή): 'Απολυμαντικό ἀφέψημα μέ τό ὁποῖο ἔπλεναν τίς πληγές ἢ τίς δερματικές παθήσεις, ἀπό τό ὁμώνυμο φυτό μέ τήν χαρακτηριστικά βαριά μυρουδιά του πού βγαίνει στά χωράφια τοῦ χωριοῦ: «'Ἐπλυνά του τό βούζονα μέ ἀπίανο γιά νά στίψει».

Βεντοῦζες (οί): Γυάλινες κοῦπες σέ σχῆμα κουδουνιοῦ πού τίς μεταχειρίζονταν σέ κάθε περίπτωση κρυολογήματος: 'Ἐβαζαν στή βεντούζα ἕνα κομμάτι βαμβάκι βουτυγμένο σέ «πρωτιά» (πολύ δυνατή κουκ-κουζίνα πού τήν παίρνανε στήν ἀρχή τοῦ ψησίματος) ἢ ἕνα κομμάτι πανί στό ὁποῖο δένανε ἕνα νόμισμα καί τό πάνω μέρος τό βουτοῦσαν ἐπίσης σέ πρωτιά, τό ἀναβαν καί τό ἔβαζαν μαζί μέ τήν βεντούζα ἐρμητικά στή ράχη τοῦ κρυωμένου. 'Ἐτσι, μέ τό νόμο τῆς θερμότητας, ἡ βεντούζα ἀναρροφοῦσε τό δέρμα, ἀνοίγαν οἱ πόροι καί ὁ ἄρρωστος ἀνακουφιζόταν. Αὐτές λέγονταν «κουφές βεντοῦζες», ἀντίθετα μέ τίς κοφτές πού ἐκείνες ἀναρροφοῦσαν καί λίγο αἷμα γιατί, πρίν νά τίς τοποθετήσουν, χάραζαν τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ δέρματος μέ ξυραφάκι, γιά νά γίνει ἡ ἀφαίμαξη καλύτερα. Οἱ κοφτές βεντοῦζες ἀνακούφιζαν τόν ἄρρωστο κυρίως ὅταν εἶχε συμπτώματα πνευμονίας: «'Ἐκρυολό(γ)ησεν ὁ ἄντρας μου κι ἄ τοῦ κόψομε βεντοῦζες ἀπόψε».

Γύρισμα στίς Μαρίες: 'Όταν ἕνα παιδί ἔπασχεν ἀπό «γεροντιά» ἀποφάσιζαν «νά τό γυρίσουν στίς Μαρίες». Δηλαδή, δύο ἀνύπαντρα κορίτσια μέ τό ὄνομα Μαρία καί τά δυό, παίρνανε τό ἄρρωστο παιδάκι στήν ἀγκαλιά τους ἢ μέσα σέ ἕνα ζεμπίλλι. Τό φέρνανε σέ ἐπτά σπίτια πού ἔπρεπε νά ἔχουν τό ὄνομα Μαρία στό καθένα καί παίρνανε ἀπό τό κάθε σπίτι μιᾶ φέτα ψωμί. Τίς ἐπτά αὐτές φέτες ἔπρεπε νά τίς φάει ἕνας μαῦρος σκύλος,

πού πίστευαν ότι θάπαιρναν όλα τὰ κακά καί τό παιδάκι τελικά θά γιατρευόταν.

Ζάχαρη μέ ψωμί καί κρασί: Γιά ν' «ἀκνιάσει» ὁ «βούζοντας» καί νά «ἀνοίξει», ἔκαναν ἕνα κατάπλασμα μέ μίγμα ἀπό κρασί, ψωμί καί ζάχαρη, πού πάντοτε ἀνακούφιζε τόν πόνο: «(Θ)ά τοῦ βάλω πάνω ψωμί μέ ζάχαρη καί κρασί ν' ἀκνιάσει...».

Ζεστό βαστρί ἢ ψωμί ζεστό: Γιά ν' ἀνακουφιστοῦν ἀπό πόνους πού εἶχαν αἰτία τό κρύο ἢ τό «δάμασμα», βάζανε στό σημεῖο πού πονοῦσαν ἕνα ζεστό κομμάτι ἀπό πήλινο ἀγγεῖο (βαστρί) ἢ ἕνα ψωμί πού μόλις εἶχε βγεῖ ἀπό τόν φούρνο κι ἦταν ζεστό-ζεστό. Ἡ ἐπαφή μέ τό ζεστό ἀνακούφιζε κάπως τούς πόνους.

Ζώσιμο (τό): Γιά ν' ἀνακουφίζονται ἀπό τούς πόνους τῆς μέσης ἐξαιτίας ὀσφυαλγίας ἢ κρυώματος, ζωνόταν μέ ζωνάρι ἀπό μαλλί προβάτου πού τό ὑφαίνανε οἱ γυναῖκες στόν ἀργαλειό ἢ τό πλέκανε. Ἄλλά καί γιά ν' ἀποφύγουν τό «φνίδιασμα», ἔπρεπε νά φοροῦν πάντοτε ζωνάρι, νάχουν «ζώσιμο» ὅπως ἔλεγαν: «Μουρέ, βάλε ζώσιμο πού (θ)ά βαροκοπᾶς νά μήν ἐ-φνιδιαστεῖς».

Καλάθροπας (ὀ): Ἀπολυμαντικό ἀφέψημα ἀπό τό ὁμώνυμο φυτό πού ἀφθονεῖ στό χωριό. Τό μεταχειρίζονταν σέ ἐλαφρές περιπτώσεις γιά ἀπολύμανση ἐνῶ στίς σοβαρές μεταχειρίζονταν ἀπίανο: «(Δ)έν εἶν' τίποτα, βράσε καλάθροπα καί πλύνε το».

Καλάμωμα (τό): Σέ περίπτωση κατάγματος (σπασίματος) καί ὅταν δέν ὑπῆρχε στό χωριό γιατρός, ὁ «πρακτικός» τοῦ χωριοῦ «ἐκαλάμωνε τό σπάσιμο» δηλ. τό ἔβαζε μέσα σ' ἕνα εἶδος «νάρθηκα» ἀπό καλάμια, ἀκίνητοποιοῦσε τόν παθόντα καί τ' ἀποτελέσματα ἦσαν πάντοτε ἱκανοποιητικά «Ἦρτε ν-ὀ Βαρκαννῆς καί τοῦ τό καλάμωσε...».

Καταπλάσματα (τά): Τά κάθε εἶδους ἐπιθέματα πού ἔκαναν οἱ «πρακτικοί» μέ λογῆς-λογῆς ὑλικά καί μέ τά ὁποῖα ὄχι μόνον ἀνακουφίζονταν οἱ πόνοι ἀλλά καί πολλές φορές θεράπευαν ριζικά τίς πληγές, «Ἔβαλά του καταπλάσματα πάνω κι ἐπέρασεν ὅ,τι κι ἄν ἦταν».

Κλωστή κόκκινη μεταξωτή: Γιά νά γιατρέψουν τίς «μαῦρες», ἕνα εἶδος δοθῆνα, περνοῦσαν μέσα μέ βελόνη ἕνα κομμάτι κόκκινο μεταξωτό νῆμα καί πίστευαν ἔτσι ὅτι θά τούς περάσει, ἢ θά σταματοῦσε τήν ἀνάπτυξή τους καί: «(Δ)έ θά τοὺς ἔννοι(γ)ε δουλειές».

Κόψιμο τῆς Ὀχτρας (τό): Μέ ξυραφάκι χάραζε ὁ Γιάννης ὁ Βαρκαννῆς τό κούτελο τοῦ παιδιοῦ ποῦχε «ὄχτρα» (ἴκτερο). Μετά ἔδενε ἐπάνω ἕνα κατάπλασμα μέ σκόρδα καί λεμόνι καί τό παιδί ἀνακουφιζόταν. «(Θ)ά τόν πάρω στό Βαρκαννῆ (ν)ά τοῦ κόψει τήν ὄχτρα».

Μεροπτέροδο: Ἕνα εἶδος φτερούδας πού φυτρώνει στά χαλάσματα τῶν σπιτιῶν καί στά «βαστάδια τῶν χωραφιῶν» καί πού τό ἀφέψημά του θεραπεύει πολλές νεφροπάθειες, κυρίως «σπάζει» τίς πέτρες καί τήν ἄμμο τῶν νεφρῶν. Οἱ Ἴταλοί τό ἔλεγαν SPACAPIETRE, δηλαδή πετροθραύση.

Μπλάστρι (τό): Τό κάθε εἶδους ἐμπλαστρο: «Πονεῖ με ἄσκημα ἢ πλάτη μου

κι ά βάλω θέλει μ-πλάστρι».

Ξύδι και τριανταφυλλόξυδο: Για τόν πονοκέφαλο έβαζαν στό κούτελό τους κομπρέσες μέ ξύδι ή καλύτερα μέ «τριανταφυλλόξυδο» και άνακουφίζονταν: «*Βάλε τριανταφυλλόξυδο νά ξεκάμεις, κακομοίρα...*».

ξεκάμνω: Συνέρχομαι, άνακουφίζομαι: «*Έξέκαμα, δόξα σοι ό Θεός!*»

ξύσιμο (τό): «*Μή ν-τό ξύνεις τό σπυρι σου κι ά σοϋ ν-νοίξει δουλειές*» έλεγαν όταν κάποιος ξυνόταν συνεχώς για ν' άνακουφισθει.

πάτημα (τό): Σέ περίπτωση «φνιδιάσματος» έφερναν στό σπίτι τοϋ παθόντα μιά γυναίκα πού έπρεπε νά είχε γεννήσει «δεμέλλια» (δίδυμα) και τήν έβαζαν νά πατήσει τόν παθόντα στό σημείο πού ένοιωθε τούς πόνους: «*Φωνάζετε τήν Άργυρή, μ-πού καμε δεμέλλια νά τόν πατήσει νά τό μ-περάσει ό,τι κι άν είναι*».

ποντικόλα(δο) (τό): Σ' ένα μπουκάλι μέ λάδι έβαζαν μικρά νεογέννητα ποντικαλλάκια, πιστεύοντας ότι τό λάδι άποκτούσε θεραπευτικές ιδιότητες, κυρίως για τούς ρευματισμούς: «*Έτριπά το και μέ ποντικόλα(δο), (δ)έ βαρύνσαι όμως, χαήρι δέν είδα...*».

πορδοφούσκι (τό): Ένα είδος μανιταριού πού όταν ξεραινόταν έβγαζε μιά σκόνη σάν τόν καφέ. Έ σκόνη αυτή είχε θεραπευτικές ιδιότητες για πληγές: «*Βάλε πάνω πορδοφούσκι νά σε περάσει*».

σιναιπισμός (δ): Έπίθεμα άπό κοπανισμένο σπόρο τοϋ σιναπιού μέ λάδι, πού τό έβαζαν σε περιπτώσεις κρυολογήματος: «*Βάλε μ-μου σιναιπισμό γιατ' είμαι κρυωμένος*».

σκιάμος (δ): Έπίθεμα άπό φύλλα τοϋ όμώνυμου φυτοϋ, πού άφθονεί στό χωριό, πού άνακούφιζε σημαντικά τούς πόνους: «*Σκιάμο βάρτου νά ξεκάμει*».

τράβηγμα (τό): Σέ περίπτωση έξάθρωσης τραβούσαν τό σημείο πού πονούσε και πολλές φορές «*έρχετο στή θ-θέση του*»: «*(Δ)έν είν' τίποτα, ένα τράβηγμα κι ά τοϋ περάσει ό,τι κι άν είναι*».

ψητό κρομμύδι (τό): Για ν' άκνιάσει ό βούζουνας, συνηθίζανε νά δένουν πάνω του ένα κρομμύδι ψημένο στό κάρβουνα, ζεστό-ζεστό, μαζί μέ λάδι και πού πολλές φορές είχε καλά άποτελέσματα έπιταχύνοντας τό άκνιασμα τοϋ βούζουνα: «*Βάλε του πάνω κι ένα ψητό γ-κρομμύδι κι ά δεϊς θέλει πού θά τοϋ κάμει καλό*».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

Α) Γήρας, θάνατος, κληρονομικές σχέσεις

αυτός λείπει πιό: Έτσι έλεγαν, όταν ό άρρωστος γέρος έδειχνε ότι πλησιάζει προς τό φυσιολογικό τέλος του.

βλέπει τόν άγγελό ν-του: Οί τελευταίες στιγμές τής ζωής τοϋ άνθρώπου. έκαμπούργκισσε: Δέν είναι πλέογ εύθυτηνής...

έκολλήσα ν-τ' αϊτιά του: Είναί πιά καταφάνης ή εξάντληση κι ή ισχνότη-

τα του προσώπου του γέρου.

(δ)έ μ-μου καλοφαίνεται: Δέν μου φαίνεται καλή ή κατάστασηή του. **έμεταλάβαν το:** Του έδωσαν τήν τελευταία κοινωνία του.

(δ)έν τήν έβγκάζει τή χρονιά: Δέν πρόκειται νά ζήσει όλο τό χρόνο. **ζωντανός νεκρός:** 'Ο άνθρωπος στά τελευταία του: «*Ζωντανός νεκρός έκατήντησεν ό άχαρος ά(ν)θρωπος*».

έξεψύχησεν, έξώφλησεν: 'Απέθανε: «*Πάει κι αυτός, έξώφλησε*».

μακαριά (ή): 'Η «μακαριά» ήταν ένα κομμάτι ψωμί βουτηγμένο στό μέλι ή στό πετουμέζι, λίγα σύκα ξερά ή άμύδαλα και ένα ρόφημα *κουκκουζίνας*, πού τά προσέφερε μιά γριά συγγενής του νεκρού μετά τόν ένταφιασμό, στην έξοδο από τόν "Αι Γιώργη, τό νεκροταφείο του χωριού, για τό καθιερωμένο συγγώριο. Μετά πηγαίνανε οί άντρες στό καφενείο κι έπιναν καφέ και οί γυναίκες στό σπίτι.

σαβάνιασμα (τό): Τό σαβάνωμα του νεκρού.

συγχωροχάρτι (τό): "Όταν ό έτοιμοθάνατος άργοϋσε νά ξεψυχήσει, έφώναζαν τόν παπά του χωριού νά του διαβάσει μιά σχετική εύχή πού τήν έλεγαν «*συγχωροχάρτι*».

ξόδι (τό): 'Η κηδεία, ή έξοδος. Λεγόταν και *θανή*.

χώσιμο (τό): 'Ο ένταφιασμός.

'Αφου περνούσαν οί πρώτες σαράντα ήμέρες και κάπως ήσύχαζαν από τίς συγκινήσεις του θανάτου και της ταφής, άρχιζαν οί διατυπώσεις για τήν κληρονομιά. Και έφ' όσον τά παιδιά ήταν όλα παντρεμένα και προικισμένα, δέν υπήρχε κανένα πρόβλημα, όλα ήταν εντάξει. "Όταν τά παιδιά ήταν άνύπαντρα και υπήρχε διαθήκη, πάλι δέν υπήρχε πρόβλημα. "Όταν όμως δέν υπήρχε διαθήκη και τά παιδιά ήταν άνύπαντρα, ή μητέρα αναλάμβανε όλη τήν εϋθύνη νά μοιράσει τήν κληρονομιά. Στην περίπτωση αυτή, ό πρωτογίός της οίκογένειας κληρονομούσε τά καλύτερα κτήματα του πατέρα και τά κινητά: χρήματα, κοσμήματα κ.τ.λ. 'Επίσης ή πρωτοκόρη του σπιτιού κληρονομούσε τά καλύτερα κτήματα και τό σπίτι της μητέρας καθώς και τά κοσμήματα της, στ' άλλα παιδιά δίνανε πάντοτε ό,τι περίσσευε ή δέν άρесе στά πρωτόπαιδα. Οί άτεκνοι άφηναν στ' άνήψια πού τους «*κοίταζάν*» στά τελευταία τους ό,τι είχαν, μερικοί δέ θρησκόληπτοι τ' άφηναν στην 'Εκκλησία του χωριού και τους ανακήρυττε «*ευεργέτες*». Μνημονευόταν δέ τό όνομά τους στ' "Αγια κάθε Κυριακή και γιορτή.

Γεροντομοίρι (τό): λεγόταν τό κτήμα ή τό σπίτι πού έμενε στόν επιζώντα από τους συζύγους για νά τό νέμεται στά τελευταία χρόνια της ζωής του.

Β) Ἐννοιολογικός κύκλος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο

Α) Ἡ Θρησκεία

πίστη καί λατρεία: Ο ΘΕΟΣ

ἄ(ν) βοηθήσει ὁ Θεός: Συνηθισμένη ἔκφραση, ὅταν περίμεναν τήν ἔκβαση μιᾶς ὑποθέσεως, μιᾶς ἀποστολῆς, μιᾶς ἐπιχειρήσεως, τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς κ.τ.λ.

ἔδωσεν ὁ Θεός: Ὅταν ὅλα ἐξελίχθησαν καλά, ὅταν ἡ παραγωγή ἦταν ἀποδοτική κ.τ.λ.

ἔχει ὁ Θεός: Ἡ πίστη κι ἡ ἐλπίδα στό ἔλεος τοῦ Θεοῦ.

μεγάλο ἔν τ' ὄνομά Του: Δοξαστική κι εὐχαριστήρια ἔκφραση.

ὁ Θεός σκάλες ἀνεβάζει καί σκάλες κατεβάζει: Τό ἔλεγαν σέ περίπτωση ἀποτυχίας κάποιου κι ἐξέφραζαν τήν ἐλπίδα ὅτι θά ἔχει στό μέλλον πάλι ἐπιτυχία.

ὁ Θεός (δ)έν εἶν' Ἀρβανίτης: Σέ περίπτωση μιᾶς ἀδικίας, ὁ ἀδικούμενος ἐπίστευε ὅτι ὁ Θεός θά τιμωρήσει ἐκεῖνο πού ἀδίκησε. Γιατί ὁ Θεός δέν εἶναι ξένος, εἶναι δικός μας, δέν εἶν' Ἀρβανίτης...

ὁ Θεός νά βάλει τό χέρι -ν-Του: Σέ περίπτωση ἀσθένειας, μεγάλου κινδύνου, ἀδιεξόδου κ.τ.λ.

ὁ Θεός νά μᾶς λυπηθεῖ: Λεγόταν τίς ἴδιες μέ τίς παραπάνω περιπτώσεις. **ὁ Μεγαλόδυναμος, ὁ Μεγαλόχαρος, ὁ Παντοδύναμος:** Συνηθισμένες ἐκφράσεις γιά τό Θεό.

ὀργή Θεοῦ: Σέ περίπτωση θεομηνίας, καταστροφῆς γεωργικῶν προϊόντων, ζημιᾶς στήν κτηνοτροφία, σέ σεισμό κ.τ.λ.

χαρά Θεοῦ: Σέ περίπτωση καλοκαιρίας, εὐφορίας τῶν ἀγροτικῶν καί κτηνοτροφικῶν προϊόντων κ.τ.λ.

τό φτωχό ν-Ἐκάθετο κι ὁ Θεός τό ν-νοιάζετο: Ὅταν πραγματοποιόταν μιά ἐπιτυχία χωρίς ἐλπίδα, ὅταν ἕνα θύμα εὗρισκε τό δίκαιό του, ὅταν μιά φτωχή κόρη εὗρισκε μιά καλή τύχη κ.τ.λ.

τό Θ-Θεό βάστα καί μή φο(β)ᾶσαι: Συνηθισμένη συμβουλή καί ὑποθήκη στά παιδιά καί κάθε μεγαλύτερου πρός μικρότερο.

ὁ Θεός νά μή μᾶς συνορίζεται: Ὁμολογία γιά τό ὅτι διαπράξαμε κάποιο ἄδικο, κάτι ἀντίθετο πρός τό θεῖο θέλημα καί ἔμμεσα ζητοῦμε ἀπό τό Θεό, ὅπως «μή μνησθεῖ τῶν ἀνομιῶν ἡμῶν».

Ἡ Παναγία:

ἀγία Θε(ο)τέκος: Ἡ ἀγία Θεοτόκος, ὀνομασία τῆς Παναγίας ἀπό ὁμώνυμο παλιό ἐξωκλήσι.

ἀοπαντή (ἡ): Ἡ Ὑπαπαντή, παλιά ὀνομασία ἐξωκλήσιου τιμώμενου στήν ἑορτή τῆς Ὑπαπαντῆς.

Ἐλα Παναγιά μου: ἔκφραση ἱκετευτική γιά τήν Παναγία.

Ἐλεούσα (ἡ): Ὄνομα παλιοῦ ἐξωκλήσιου τῆς Παναγιάς.

Ἄμμαριά (ἡ): Ὄνομα παλίου ἐξωκλησιοῦ τῆς Παναγίας, Ἄγία Μαρία: Ἄμ-Μαριά.

τῆς Παναγιάς: Ἐννοοῦσαν κάθε ἑορτή τῆς Παναγίας ἀρχίζοντας ἀπό τὰ Εἰσόδια τῆς Παναγίας πού γιόρταζε ὁ ἐνοριακός ναός τοῦ χωριοῦ. «*Τῆς Παναγιάς*» ἐπίσης γιόρταζαν τὰ Μοναστήρια τῆς Σηληνιαῆς καί τῆς Κυρᾶς, στό Μανδράκι καί στήν περιφέρεια τοῦ Ἐμποριοῦ ἀντίστοιχα. Ἐπίσης ὅσοι μποροῦσαν πήγαιναν στίς 8 Σεπτεμβρίου στήν Καρδάμενα στήν Κῶ γιά τό πανηγύρι πού γινόταν ἐκεῖ.

τῆς Παναγιάς τὰ μαλλιά: Κάθε ἀνοιξη βλέπουμε ἀπλωμένο στά κλαδιά ἕνα πηχοειδές φυτό πού μοιάζει σάν ξανθά μαλλιά γυναίκα. Τό ἔλεγαν «*τά μαλλιά τῆς Παναγιάς*» πού τὰ ξεφτοῦσε, λέει ἡ παράδοση, κλαίοντας γιά τό θάνατο τοῦ Γιοῦ Της.

τῆς Παναγιάς τό πουλί: Ἐνα μικρό σκαθάρι σέ χρῶμα κόκκινο μέ μαῦρες μικρές βούλες. Ἐπειδή ἔμοιαζε τό χρῶμα του μέ τό χρῶμα τοῦ φορέματος τῆς Παναγίας, τό ὀνόμασαν «*τῆς Παναγιάς τό πουλί*» καί ποτέ δέν τό σκότωναν γιατί τό θεωροῦσαν ἄμαρτία.

ὦ Παναγιά μου: Συνηθισμένη ἐπίκληση τῆς Παναγίας σέ κάθε περίπτωση.

B) Μερικές ἑορτές

Χριστουγεννα (τά): Κάθε σπίτι ἐτοίμαζε τὰ Χριστόψωμά του καί τίς ἄλλες λιχουδιές ἀπό τίς παραμονές. Ἐπρεπε νά σφάξουν τό γουρλί πού ἀπό μῆνες τρέφανε εἰδικά γιά τή γιορτή. Συνήθως τήν παραμονή κοινοῦσε ὀλόκληρη ἡ οἰκογένεια, τὰ παιδιά γυρνοῦσαν τό βράδυ γιά νά τραγουδήσουν στά σπίτια τὰ κάλαντα καί ὅλοι κοιμόντουσαν νωρίς, γιά νά σηκωθοῦν νά πάνε στή λειτουργία τῶν Χριστουγέννων. Τούς ξυποῦσε ὁ κανδηλανάφτης κτυπώντας μέ τό ραβδί του τήν ἐξώπορτα καί φωνάζοντας «ὄρισστε τήν ἐκκλησιά». Τήν ἐπομένη τῶν Χριστουγέννων γιόρταζαν οἱ Μανώληδες (Ἐμμανουήλ) καί τοῦ Ἁγίου Στεφάνου οἱ παντρεμένοι ἀντάλασσαν τήν εὐχή: «*νά χαιρόμαστε τό στεφάνι μας*».

περιτομή τοῦ Κυρίου - τ' Ἁη Βασιλεῖοῦ: Οἱ συνηθισμένες προετοιμασίες: βασιλόπιτα, γλυκίσματα καί καλά φαγητά γιά τήν Πρωτοχρονιά. Τὰ παιδιά γυρνοῦσαν τὰ κάλαντα ἀποβραδὶς, τήν ἄλλη δέ μέρα μετά τή λειτουργία μιά ὀμάδα ἀπό νέους γυρνοῦσαν τὰ κάλαντα μέ τὰ βιολιά καί τὰ λαοῦτα σέ ὅλα τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ, γιά νά εὐχηθοῦν τόν καινούργιο χρόνο ἀλλά καί γιά νά εἰσπράξουν χρήματα γιά ἕνα κοινωφελή σκοπό. Τήν παραμονή τῆς πρωτοχρονιάς ἔβαζαν στήν πάνω δεξιά γωνιά τῆς ἐξώπορτας ἕνα κλαδάκι ἐλιά, σύμβολο εἰρήνης στό σπίτι γιά ὅλο τό χρόνο. Τό περυσινό κλαδί, ξερό πλέον, τό παίρνανε τὰ παιδιά καί τὸ ρίχνανε στ' ἀναμμένα κάρβουνα τοῦ μαγκαλιοῦ καί περίμεναν νά «σκάσουν» τὰ καιόμενα φύλλα μ' ἕνα χαρακτηριστικό μικρό κρότο. Ὅσο πολλοὶ κρότοι ἀκούονταν, τόσο πιό πολλά Αἰθαισιεῖατικα δῶρα θά ἐπαίρναν... Περιμένοντας δέ νά «σκάσει» τὸ καιόμενο φύλλο λέγανε: «*Ἐλιά μου τριππηλιά μου, ἂν τριππηλλίσεις τρεῖς φορές (θ)ά μοῦ δώσει ὁ*

Πατέρας μου 'Αηβασιλειάτικο». Μετά από τήν ἐκκλησία πρόσεχαν ποιός θά ρθει πρῶτος στό σπίτι «νά τούς κάμει ποδαρικό» καί ἀνάλογα πίστευαν ὅτι «θά τούς ἔφερνε γοῦρι ἢ γρουσουζιά».

Θεοφάνεια (τά) ἢ τῶν Φωτῶ(ν): Παίρνανε τόν 'Αγιασμό τῆς παραμονῆς κι ἄγιαζαν τά χωράφια καί τά ζῶα τους. Τά σπίτια τ' ἄγιαζε ὁ παπᾶς τοῦ χωριοῦ ὁ ὁποῖος μέ τόν κανδηλανάφτη γυρνοῦσε ὅλα τά σπίτια τοῦ χωριοῦ ψάλλοντας τό: «'Εν 'Ιορδάνη...» καί ἀγιάζοντας τά σπίτια. Τόν 'Αγιασμό τῶν Θεοφανείων τόν θεωροῦσαν σάν θεία Κοινωνία καί τόν φυλάσσανε. στά εικονίσματα τοῦ σπιτιοῦ Βάζανε στό φούρνο ἀποβραδὶς τό τσουκκάλι μέ «κοφτό» ἀπό σιτάρι, σίκαλη ἢ καί κριθάρι μέ χοιρινό κρέας καί ψηνόταν στό «ἀλαωθρί». 'Ο κοφτός θεωρεῖτο τό κυριότερο φαγητό γιά τή γιορτή τῶν Θεοφανείων. Παλαιότερα τό βράδυ τῆς παραμονῆς τῶν Φώτων, σάν γυρνοῦσαν τά παιδιά τά κάλαντα, δέν λέγανε καλησπέρα ἀλλά καλήμέρα, συμβολίζοντας ἔτσι ὅτι ἦταν τῶν Φώτων, φῶς καί ὄχι νύχτα...

Σαρακοστή (ἡ): 'Η Μεγάλη Τεσσαρακοστή. Παλιότερα ἀρχίζανε τή νηστεία στό κρέας ἀπό τήν Δευτέρα τῆς Τυρινῆς καί ἀπό τήν Καθαρά Δευτέρα νηστεύανε καί τά ψάρια, αὐγά καί γαλατερά ὅλο τό διάστημα τῆς Σαρακοστῆς, πλὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καί τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων πού ἐπιτρεπόταν νά φᾶνε ψάρι.

τοῦ Λαζάρου καί τῶν Βαΐων: Τό Σάββατο τοῦ Λαζάρου τά παιδιά τοῦ σχολείου γυρνοῦσαν ὅλα τά σπίτια τοῦ χωριοῦ μέ τίς «καλαντίνες» καί τά στολισμένα μέ λουλούδια καλάθια τους καί τραγουδοῦσαν τό τραγούδι τῆς 'Ανάστασης τοῦ Λαζάρου. 'Ακόμη μάζευαν αὐγά καί συκαμύγδαλα γιά τούς δασκάλους τους. Μετά ἀπό τό «γύρο», κάθε δάσκαλος ἔπαιρνε τά παιδιά στό σπίτι του καί τούς παρέθετε γεῦμα, συνήθως ἀπό φασολάδα ἢ φρέσκα κουκκιά καί χαλουβά. Μετά τό γεῦμα τά μεγάλα παιδιά πηγαίνανε στόν 'Εμπορεῖο, γιά νά ποῦν κι ἐκεῖ τό τραγούδι καί νά μαζέψουν κι ἀπ' ἐκεῖ αὐγά καί συκαμύγδαλα, ὅπως καί τά παιδιά τοῦ 'Εμπορεῖοῦ ἐρχόνταν στά Νικιά γιά τόν ἴδιο σκοπό. Στήν ἐπιστροφή ἀνταμώνανε στήν Κυρά κι ἀπ' ἐκεῖ φεύγανε πιά γιά τά χωριά. Τοῦ Λαζάρου οἱ νοικοκυρές ζυμώνανε καί ψήνανε τούς «Λαζάρους», στενόμακρα ψωμιά ἀπό ἄσπρο ἀλεύρι πού συμβόλιζαν τό Λάζαρο. Τήν Κυριακή τῶν Βαΐων μοιράζανε στήν 'Εκκλησία τά καθιερωμένα «βάγια» μ' ἓνα μικρό «ματσάκι» ἀπό μέρσινα. Στά σπίτια τρώγανε ψάρι: «*Τῆ Κεργιακῆ τῶν Βαγιῶ-τρῶσι ψάρι γ-καί κολλιό*».

Γ) Με(γ)αλοβδομάδα (ἡ)

'Η Μεγάλη 'Εβδομάδα, ἢ «'Εβδομάς τῶν Παθῶν»: «*Τῆ μεγάλη Δευτέρα ὁ Χριστός εἰς τῆ Μαχαίρα*», «*τῆ Μεγάλη Τρίτη ὁ Χριστός ἐκρίθη*», «*τῆ Μεγάλη Τετάρτη ὁ Χριστός ἐχάθη*», «*τῆ Μεγάλη Πέ(μ)πτη ὁ Χριστός εὐρέθη*», «*τῆ Μεγάλη Παρασκευῆ ὁ Χριστός εἰς τό καρφί*», «*τό Μεγάλο Σάββατο ὁ Χριστός στό θ-θάνατο*», «*τῆν Μεγάλη Κεργιακῆ μπουμ ἐδῶ - μπουμ ἐκεῖ στοῦ 'Εβραίου τό βρακί*». Τό ἔμμετρο αὐτό λέγανε μικρά παιδιά τῆ Μεγάλη

Βδομάδα στά Νικειά. Στό μεταξύ τά παιδιά φρόντιζαν νά εφοδιάζονται μέ τό άπαραίτητο «κλειδί» γιά τή Λαμπρή. Δηλ. ένα κλειδί μακρύ καί κούφιό άπό μέσα πού θά τό χρησιμοποιοῦσαν γιά «πυροβόλο όπλο» μέ τόν εξήης τρόπο: Βάζανε μέσα μιά, δυό ή καί περισσότερες «μύττες» σπίρων. Κατόπιν τό κλείνανε μέ μιά καρφίτσα πού τήν εἶχανε πάνω στό κλειδί δεμένη μέ σπάγγο. Διαλέγανε τήν πιό σκληρή πέτρα, συνήθως άπό τά κατώφλια τών σπιτιῶν μας ή καί τῆς Ἐκκλησιᾶς κι ἐκεῖ κτύπούσανε μέ δύναμη τό κεφάλι τῆς καρφίτσας, ἔτσι «πυροδοτεῖτο» ή ποσότητα τών σπίρων καί δημιουργόταν ένας αρκετά δυνατός κρότος. Αυτό βέβαια γιά τή Λαμπρή αλλά ἄρχιζαν άπό τήν Μ. Δευτέρα τά... γυμνάσια πυροβολικοῦ. Τήν Κυριακή τών Βαΐων τό βράδυ ἄρχιζαν οἱ ἀκολουθίες τών «Νυμφίων» στίς 7, ἐνῶ παλαιότερα ἄρχιζανε πολύ ἄργά, κοντά μεσάνυχτα, ἔτσι πού τό τροπάρι τοῦ Νυμφίου ἔπρεπε κατά λέξη νά ψάλλεται: «*έν τῷ μέσω τῆς νυκτός*». Τή Μ. Τετάρτη ή ἀκολουθία τοῦ Εὐχέλαιου καί τήν Μ. Πέμπτη τό πρωῖ κοινωνοῦσαν οἱ περισσότεροι, ἐνῶ οἱ νοικοκυρές κάνανε τά ψωμιά καί τά κουλούρια τῆς Λαμπρῆς, τίς *αὐγωτές* καί φυσικά βάφανε καί τά αὐγά. Τό βράδυ τῆς Μ. Πέμπτης μετά τήν Ἐκκλησία τών Παθῶν, πολλές γυναῖκες καί παιδιά μένανε σέ ἀγρυπνία γύρω στόν Ἐσταυρωμένο Χριστό. Οἱ γυναῖκες κουρασμένες άπό τίς δουλειές τῆς ἡμέρας ἀποκοιμόντουσαν ἐνῶ τά παιδιά ψάλλανε τά ἐγκώμια ἔως ν' ἄρχισει χωρίς τό πρωῖ τῆς Μ. Παρασκευῆς ή ἀκολουθία τών Μ. Ὁρῶν. Τό ἀπόγευμα στίς 4 περίπου γινόταν ή Ἐκκλησία τῆς Ἀποκαθίλωσης, ἀφοῦ πρῖν εἶχε στολισθεῖ τό Κουβούκλιο τοῦ Ἐπιτάφιου μέ ἄφθονα λουλούδια, πού γεμίζανε τήν ἐκκλησία μ' ἕνα γλυκό καί ὑποβλητικό ἄρωμα. Στήν ἀπόλυση ὄλες οἱ ἡλικιωμένες γυναῖκες παίρνανε τά μικρά παιδιά (τά ἐγγόνια τους) καί περνοῦσαν κάτω άπό τόν Ἐπιτάφιο. Τό βράδυ ἄργά ὁ καντηλανάφτης μέ τήν βοήθεια τών μεγάλων παιδιῶν ἔριχνε στούς δρόμους *μέρσινα* άπό ὅπου θά περνοῦσε τό πρωῖ ὁ Ἐπιτάφιος. Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἐπιτάφιου ἄρχιζε στίς δύο μετά τά μεσάνυχτα καί ή ἐξοδος γινόταν γύρω στίς πέντε τήν αὐγή. Ἀπό τήν Ἐκκλησία ή πομπή μέ τά ἐξαπτέρυγα καί τά φανάρια πήγαινε στόν Ἄη Γιώργη, τό νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ, γιά νά ψαλεῖ σ' ὄλους σχεδόν τούς τάφους μιά σύντομη δέηση, ἐνῶ οἱ σύζυγοι κι οἱ μάνες κλαίγανε σπαρακτικά τούς ἀποθαμένους τους... Μετά ή πομπή ἔπρεπε νά ἐπιστρέψει στήν ἐκκλησία κάνοντας τό μεγάλο γύρο τοῦ χωριοῦ άπό τήν Κάτω Γειτονιά στό Σαρδαλόνι, στήν Πάνω Γειτονιά καί κατάληγε στήν πλατεία τοῦ χωριοῦ, στήν «Πόρτα». Στή διαδρομή αὐτή ὄλες οἱ νοικοκυρές βγαίνανε στούς δρόμους νά θυμιάσουν τόν Ἐπιτάφιο, νά τόν ράνουν μέ ἀρώματα καί ροδοπέταλα ἐνῶ ὁ παπάς καί στούς δρόμους ἀνέπεμπε δεήσεις γιά τίς ψυχές τών πεθαμμένων, ὅταν ή πομπή περνοῦσε άπό τό σπίτι τους. Τό ἄρωμα τοῦ θυμιάματος, ή μυρωδιά τών μερσίνων, ή αὔρα τῆς αὐγῆς καί τό κελάηδημα τών χελιδονιῶν μαζί καί τό ψάλσιμο τοῦ ἐξοδίου ὕμνου μέ τά ὁμορφα ἐκεῖνα: «*Δός μοι τοῦτον τόν ξένον...*» δημιουργοῦσαν μιά ἀτμόσφαιρα τόσο ὑποβλητική, πού δύσκολα τή συναντᾶς ἄλλοῦ. Ἦταν μιά ὑπέροχη συμμετοχή τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ

στό άποκορύφωμα του «*Θείου Δράματος*». Η πομπή κατάληγε στην Πόρτα, όπου ο παπάς άνέπεμπε μιάν άκόμη δέηση, για τους ζωντανούς αυτή τή φορά τόσο για όσους ήσαν στό χωριό, όσο και για τους περισσότερους που λείπανε στά ξένα. Μετά ξπαιρνε από τό Κουβούκλιο τόν Έπιτάφιο, για νά Τόν άπλώσει στην Άγία Τράπεζα ένω οι έπίτροποι τής έκκλησιās φρόντιζαν νά μοιράσουν σ' όλους τά λουλούδια μέ τά όποια ήσαν στολισμένοι ό Έπιτάφιος και ό Σταυρός. Στην Έκκλησία συνεχιζόταν ή άκολουθία του Έσπερινού και τής Λειτουργίας του Μ. Σαββάτου, ένω οι νοικοκυραίοι φεύγανε για νά προμηθευτούν τόν «*καππαμά*», δηλαδή τό ρίφι ή τό άρνί του Πάσχα που άποβραδís ειχαν φέρει οι τσοπάνηδες από τις μάντρες που ήσαν γύρω από τό Χωριό. Τά σφάζανε, τά έτοιμάζανε, τά παράδιναν στις νοικοκυρές, ένω εκείνοι μέ τή βοήθεια των μεγάλων παιδιών έπρεπε νά φροντίζουν για τά βόδια και τ' άλλα ζώα τους. Νά τακτοποιήσουν δηλ. τήν «*ταή*», τό μαζεμένο από ήμέρες χόρτο για τή τροφή των ζώων τις τρεις ήμέρες του έορτασμού τής Λαμπρής κ.ά. Συνήθως τά βόδια θά τά μαντρώνανε τις μέρες αυτές σ' ένα κοντινό χωράφι: στό Μαρούλι, στό Καλί, στό Καστέλλι ή στά Σκόπελλα. Τό άπόγευμα πίνανε τήν *κουκκουζίνα* τους στό καφενεϊο και άνταλλάσσανε εύχές: «*καί του χρόνου*», «*καλό πρωί...*». Όλοι κοιμόντουσαν νωρίς για νά είναι έτοιμοι νά ξυπνήσουν στις δύο τό πρωί για τήν «*Πρώτη Άνάσταση*».

Δ) Λαμπρή

Η άκολουθία τής «*Πρώτης Άνάστασης*» άρχιζε στις δύο τό πρωί και ή «*Άνάσταση*» γινόταν σέ μιά περίπου ώρα έξω στό «*Θόλο*», δηλ. στό νάρθηκα τής Έκκλησίας. Μέ τό «*Χριστός Άνέστη*» κτυπούσαν χαρμόσυνα οι καμπάνες, πέφτανε ντουφεκιές από πολλούς νοικοκυρούς, οι νεαροί ρίχνανε τρίγωνα και βαρελλότα, τά δέ παιδιά κτυπούσαν τά «*κλειδιά τους*», δίνοντας έτσι ένα περισσότερο γιορταστικό τόνο στή μεγάλη γιορτή. Τά άναμμένα κεριά του έκκλησιάσματος, οι πολυέλαιοι και οι λαμπάδες κάνανε πραγματικότητα τό «*νυν πάντα πεπλήρωται φωτός*». Μετά τήν *άπόλυση* όλοι φεύγανε για τό σπίτι για τήν Πασχαλιάτικη μαγειρίτσα και για ξεκούρασμα, ένω τά παιδιά συγκεντρώνονταν στην «*Πόρτα*» για νά «*χτυπούν τά κλειδιά τους*», άλλα τήν καμπάνα και όλα νά περιμένουν νά ρθει ό κανδηλανάφτης νά τους δώσει τήν εικόνα και τή σημαία νά πāνε στην κορυφή του λόφου τ' "Αη Έλιā για νά ψάλλουν τό «*Χριστός Άνέστη*» στό εκεί έρειπωμένο έξωκλήσι, νά ρίξουν μερικά τρίγωνα και βαρελλότα και νά επιστρέψουν χαρούμενα στό χωριό. Η άκολουθία του Έσπερινού τής Άγάπης ή Δεύτερη Άνάσταση, γινόταν στις δύο τό άπόγευμα. Στην Άκολουθία αυτή έρχόταν όλο τό χωριό, ντυμένοι όλοι στά καλύτερά τους φορέματα κι οι κόρες κι οι νέες γυναίκες βάζανε τά «*φλουριά των*», έτσι ή Έκκλησία «*έλαμπε*» κυριολεκτικά. Έλεγαν τό Εύαγγέλιο σέ διάφορες ξένες γλώσσες: Ό παπα Μιχάλης τό έλεγε και Ρωσικά, ό Άριστοτέλης Τουρκικά μέ τή χαρακτηριστική βαριά φωνή

του, κάποτε τό έλεγε καί ό Γιάννης ό 'Ιερομνήμων επίσης Τουρκικά καί ιδιαίτερα μελωδικά σάν Χότζας, ό Νίκος τού Γιώργη Γεράσιμου στό άρχαιο «ήρωϊκόν εξάμετρο», ό Κανδύλης Γαλλικά, ένας από τούς δασκάλους 'Ιταλικά καί κάποιος «'Αμερικάνος» 'Αγγλικά, έτσι ό έορτασμός ήταν πιό έντονος. Μετά τόν 'Εσπερινό σχηματιζόταν μεγάλη πομπή μέ τούς παπάδες καί ψάλτες επικεφαλής, μέ τά λάβαρα καί τήν σημαία τής 'Εκκλησίας, μέ τίς λαμπάδες καί τά φανάρια καί τά 'Εξαπτέρυγα καί έκαναν τό γύρο τού χωριού ψάλλοντας τό: «'Αναστάσεως ήμέρα...». 'Η πομπή κατάληγε καί πάλι στην «Πόρτα» όπου ό παπάς έκανε μιά δέηση γιά όλους τούς παρευρισκόμενους καί τών «έν τοις ξένοις καί τών έν θαλάσση μακράν», έκανε τήν άπόλυση καί όλοι γυρνούσαν στά σπίτια τους γιά νά άπολαύσουν τόν καππαμά μαζί μέ όλους τούς στενούς συγγενείς. 'Υστερα στην «Πόρτα» οί κόρες τού Χωριού «έπιαζαν τήν πάππα» (τόπι). Μετά άκολουθούσε διασκέδαση πού όμως τελείωνε ωρίς γιατί όλοι ήσαν κουρασμένοι κι είχανε άνάγκη από ύπνο.

Λαμπρή Δευτέρα (ή): 'Η Δευτέρα τής Διακαινησίμου. Στην έκκλησία γινόταν τό έξιμο τών «φαλλικών», δηλαδή σέ όποιον πήγαινε πρώτος, ό κανδηλανάφτης ή διπότατος, έβαζε μπροστά τού άναμμένο τό μανουάλι λέγοντάς του: «Χριστός άνέστη καί τού χρόνου». 'Εκείνος μέ τή σειρά του τό έβαζε σ' όποιον θά 'ρχόταν μετά καί ούτω καθεξής, μέχρι τό σημείο εκείνο τού τέλους τής λειτουργίας πού ό παπάς εκφωνεί: «Μετά φόβου Θεού...». 'Ο τελευταίος πού θά τού βάζανε τό μανουάλι «έπιάνετο στά φαλλικά» κι είχε τήν ύποχρέωση νά «κεράσει» στό καφενείο τούς φίλους, τόν παπά καί τούς επιτρόπους. Τήν ίδια μέρα έρχόταν οί Μποργιάτες μέ τήν εικόνα τής Παναγιάς τής Κυράς στά Νικιά γιά τήν καθιερωμένη περιφορά στά σπίτια τού χωριού γιά είσπραξη χρημάτων γιά τήν οικονομικήν ένίσχυση τού Μοναστηριού. 'Επίσης τήν ίδια μέρα γυρνούσε τά σπίτια καί ή εικόνα τού 'Αγίου Γεωργίου (νεκροταφείου) γιά τόν ίδιο σκοπό. Μετά από τό γύρισμα τών εικόνων τρώγανε σέ κοινό γεύμα μαζί όλοι οί Μποργιάτες καί οί ιερείς, οί ψάλτες καί όσοι βοήθησαν κατά κάποιο τρόπο στην έπιτυχία τής περιφοράς τών εικόνων. Μετά από τό γεύμα έπακολουθούσε γλέντι καί χορός μέχρι τό βράδυ όποτε φεύγανε οί Μποργιάτες.

Λαμπρή Τρίτη: Τήν Τρίτη τής Διακαινησίμου γυρνούσε στά σπίτια ή εικόνα τών Εισοδίων καί ή εικόνα τών 'Αγίων 'Αποστόλων τών Πάλων. Τό άπόγευμα τής ίδιας ήμέρας τά παιδιά μέ τή συνοδεία καί τήν καθοδήγηση μερικών νέων, παίρνανε τίς εικόνες τής εκκλησίας γιά νά γυρίσουν ένα μεγάλο τμήμα τής άγροτικής μας περιφέρειας, γιά νά φέρουν καί στά χωράφια τό μήνυμα τής 'Αναστάσεως τού Χριστού. 'Όταν έπέστρεφαν τούς ύποδεχόταν στην είσοδο τού χωριού ό παπάς κι οί ψάλτες καί σχηματιζόταν μιά πομπή μέχρι τήν εκκλησία τού χωριού. 'Εκεί οί εικόνες τοποθετούντο στό «Θόλο» καί άρχιζε τό «Θρόνιασμα», δηλαδή ή έπαναφορά κάθε εικόνας στό θρόνο της από όπου τήν είχαν «ξεθρονιάσει» προηγουμένως. Τό θρόνιασμα γινόταν μέ κάποιαν ιεροτελε-

στία καί ἐπισημότητα. Ἐνας ἀπό τοὺς χωριανούς δήλωνε στὴν Ἐπιτροπὴ ὅτι θρογιάζει τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ 500 δραχμές, ἀμέσως ὁ διπλότατος (καντηλανάπτης) ἔβγαине στό «ζατάκι» κι φώναζε ν' ἀκούσουν ὅλοι: Θρονιαζέται ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸ Γιώργη τόν... πεντακόσιες δραχμές. Ἐνας ἄλλος φώναζε: ἑξακόσιες ἀπὸ μένα. Ἐὰν ὁ προηγούμενος εἶχε τὴν διάθεση (καί τὴν δύναμη) νὰ προσφέρει περισσότερα ἀνάγγελνε μὲ τὸ διπλότατο ὅτι δίνει ἑπτακόσιες καί οὕτω καθεξῆς μέχρις ὅτου ὁ ἕνας ἀποσυρόταν καί τὸ θρόνιασμα γινόταν ἀπὸ τὸν «πλειοδοτήσαντα». Ἐπαίρνε τότε τὴ σύζυγό του καί τὴν κόρη του ἢ τὴ μάνα καί τὴν ἀδελφὴ του νὰ σηκώσουν τὴν εἰκόνα καί νὰ τὴν πάρουν ἐπίσημα, μὲ τὸν παπὰ νὰ συνοδεύει ψάλλοντας, στό θρόνο της καί στή συνέχεια πλήρωνε τὸ «Θρόνιασμα» στὴν Ἐπιτροπὴ. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ὅλες οἱ εἰκόνες «ἐθρονιαζόνταν» κι ἡ ἐκκλησία εἰσπραττε ἀρκετὰ χρήματα, γιὰ τίς τρέχουσες καί γιὰ τίς ἔκτακτες ἀνάγκες της.

Λαμπρὴ Παρασκευή: Γυρνοῦσε τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Σπηλιανῆς, ἡ θαυματοργὸς εἰκόνα τοῦ πρώτου μοναστηριοῦ τοῦ νησιοῦ μας, τῆς Παναγίας τῆς Σπηλιανῆς τῆς Προστάτριας καί πολιούχου τοῦ νησιοῦ. Ὁ καθένας θεωροῦσε χρέος νὰ προσφέρει ὅσο περισσότερα μποροῦσε στὴν Παναγία τὴν Σπηλιανὴ ἀκόμα δὲ καί νὰ σηκώσει γιὰ λίγο τὴ βαρειά ἀσημένια εἰκόνα Της πού ζυγίζει ἀκριβῶς 44 ὀκάδες, ἕνα καντάρι. Τὴν ἴδια ἡμέρα ἡ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Θεολόγου γυρνοῦσε στὸν Ἐμπορεῖο.

Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ: Γυρνοῦσε ἡ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Θεολόγου στοὺς Πάλους καί στό Μανδράκι κι ἔκλεινεν ὁ κύκλος τῶν ἑορταστικῶν ἐκδηλώσεων τῆς Λαμπρῆς.

Πέμπτη τῆς Ἀναλήψεως: Λέγετο καί «τῆς Συναλήψεως» καί «τοῦ Συναληψιοῦ». Τὴν ἡμέρα αὐτὴ ἀρχίζαν τὰ θαλάσσια μπάνια γιὰ τὰ παιδιά στ' Αὐλάκι πού βουτώντας στή θάλασσα φώναζαν ἐν χορῶ:

*ἀνελήφτην ὁ Χριστός ἀναλήβομαι κι ἐγὼ
γιὰ τὸ πείσμα τῶν Ἑβραίων βούττα-βούττα στό γιאלό.*

Τὴν ἴδια ἡμέρα οἱ τσοπάνηδες φέρνανε τὰ κατσίκια καί τὰ πρόβατα στό Αὐλάκι γιὰ νὰ τὰ πλύνουν στή θάλασσα, πρὸς μεγάλη διασκέδαση τῶν παιδιῶν πού ἀπολάμβαναν τὸ παιγνίδι παίζοντας μὲ τὰ ζῶα στή θάλασσα. **Τῆς Ἁγίας Τριάδος (τῆς Πεντηκοστῆς):** Στό γονάτισμα στήν ἐκκλησία βάζανε στό κούτελλό τους ἕνα ἄσπρὸ πλατὺ χαλίκι τῆς θάλασσας πού ἂν «ἐκολλοῦσε» (πράγμα πού γινόταν πολλές φορές ἀφοῦ τὸ κούτελλο ἦταν ἰδρωμένο), πίστευαν ὅτι ὄλα θὰ πηγαιναν καλά. Κάθε σπίτι ἔσφαζε ἕνα ριφάκι ἢ ἕνα γουρλάκι γιὰ νὰ γιορτασθεῖ ἡ μεγάλη ἑορτὴ.

Ε) Τοῦ Χριστοῦ Σωτήρα (Τῆς Μεταμορφώσεως)

Παίρνανε στὴν ἐκκλησία ἕνα πανέρι μὲ σταφύλια, σύκα καί ἀπίδια, καί τὸ ἀπόθεταν μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Στό τέλος τῆς λειτουργίας ὁ

παπός διάβαζε μιά εϋχή και μετά τήν απόλυση τό πανέρι κατάληγε στό καφενείο όπου όλοι παίρνανε και εϋχόταν σχετικά στή νοικοκυρά.
Εϋαγγελισμοϋ: Μέ κάθε δυνατή μεγαλοπρέπεια γιορτάζαμε στά χρόνια τής 'Ιταλικής σκλαβιάς τή μεγάλη αυτή γιορτή μέ ελπίδες και μέ όνειρα για τήν άπελευθέρωσή μας πού σήμερα είναι πιά πραγματικότητα. Πρόσεχαν ιδιαίτερα οί σύζυγοι νά απέχουν από τίς συζυγικές τους σχέσεις τή μέρα αυτή γιατί πίστευαν ότι τό παιδί πού τυχόν θά «συλλαμβάνετο» και θά γεννιότανε τά Χριστούγεννα, θά γινόταν «καλικαντζαράκι».

Δεκαπενταϋγουστ(τό): Μερικές εϋλαβικές γυναίκες είχαν τάξιμο νά «κάμουν τό (έ)νιαμέρο» δηλ. νά πηγαίνουν κάθε βράδυ επί έννεά μέρες πριν από τή γιορτή τής Παναγιάς (άπό 6 έως 5 Αϋγούστου) στά Μοναστήρια τής Παναγίας τής Σηλιανής και τής Παναγίας τής Κυρῶς νά παρακολουθήσουν τήν «Παράκληση», νά κάμουν αρκετές «μετάνοιες» και νά μείνουν στό Μοναστήρι. Όλη τήν νύκτα, προσφέροντας μιάν ύπηρεσία: στήν καθαριότητα του Μοναστηριού, στήν προετοιμασία για τήν πανήγυρη κ.τ.λ. Τό πανηγύρι στά δύο αυτά Μοναστήρια γινόταν μέ κάθε μεγαλοπρέπεια, μέ πλούσιο γεϋμα για όλους τους προσκυνητές πού έρχόταν από τά τέσσερα χωριά του νησιού και από τά γύρω άλλα νησιά. 'Επίσης μετά έννεά μέρες γινόταν πάλι πανηγύρι «τά (έ)νιαμέρα τής Παναγιάς». Θεωρούσαν επίσης άπαραίτητο νά λειτουργηθεί και τό Μοναστήρι τής Παναγιάς τής Διαβατινής πού βρίσκεται στήν κορυφή του μεγαλύτερου βουνού τής Νισύρου του «Διαβάτη».

Τά Εισόδια τής Παναγιάς: Στίς 21 Νοεμβρίου πανηγυρίζει ό ένοριακός ναός των Εισοδίων τής Θεοτόκου στά Νικιά. Προσκυνητές συρρέουν από όλο τό νησί και παρατίθεται γεϋμα σε όλους μέ φασουλάδα και μπακαλιάρο γιατί είναι πιά «ή Νηστεία του 40ημέρου των Χριστουγέννων».

Τό Γενέσιο τής Παναγιάς: Πανηγυρίζουν στίς 8 Σεπτεμβρίου οί 'Ενοριακοί ναοί του Μανδρακίου και του 'Εμπορειού, μέ συμμετοχή πάλι όλων των Νισυρίων και μέ πλούσιο γεϋμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8ο

Α) 'Εορτές 'Αγίων

Τ' "Αη Βασιλειού: 'Η γιορτή του 'Αγίου Βασιλείου τήν Πρωτοχρονιά μέ τά κάλαντα των παιδιών, τά 'Αηβασιλειάτικα δώρα και τίς Βασιλόπιτες. Γιορτάζουν οί Βασίληδες κι οί Βασιλείες.

Τ' "Αη Γιαννιού: Του 'Αγίου 'Ιωάννου στίς 7 'Ιανουαρίου. Μέ τήν γιορτή αυτή εκλείνει τό 12ήμερο των εορτών. Γιόρταζαν οί Γιάννηδες

Τ' "Αη 'Αντωνίου: Του 'Αγίου 'Αντωνίου στίς 17 'Ιανουαρίου. Συνήθιζαν νά λέγουν ότι: «Τ' "Αη 'Αντωνιού π-πέφτει ή Λαύρα στή γή», γιατί συνήθως τήν περίοδο αυτή είναι οί ύπέροχες λιακάδες του 'Ιανουαρίου, «οί 'Αλκυονίδες ήμέρες». Λόγω όμως εποχής, τύχαινε ακριβώς τό αντίθετο:

βροχές και κρύα άνυπόφορα.

Ἄη Ἀθανάση: Τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, 18 Ἰανουαρίου. Γιόρταζαν οἱ Ἀθανάσηδες κι οἱ Ἀθανασίες.

Τ' Ἄη Φτυμιού: Τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου, 20 Ἰανουαρίου. Συνήθιζαν νά τρώγουν βρασμένα μέ σκορδόξυδο τ' αὐτιά τοῦ χοίρου πού τά διατηροῦσαν σέ «σαλαμούρα». Μέ τό τσουχτερό κρύο πού συνήθως ἦταν τότε, τρωγόταν ὑποφερτά τό βαρὺ καί ἀλμυρὸ αὐτό φαγητό.

Τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν: Ἡ ἐορτὴ τῶν Γραμμάτων πού γιορταζόταν μέ κάθε μεγαλοπρέπεια στό σχολεῖο. Ὅλοι πηγαινιν ν' ἀκούσουν τό λόγο τοῦ δασκάλου καί τά ποιήματα καί τούς διαλόγους τῶν παιδιῶν (30 Ἰανουαρίου).

Τ' Ἄη Γιάννη (τοῦ Φανοῦ): Στίς 24 Ἰουνίου στήν ἐορτὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου κάνανε «τούς φανούς» δηλαδή ἀναβαν φωτιές στίς γειτονιές καί πηδοῦσαν τά παιδιά νά τίς ξεπεράσουν. Παλαιότερα μάζευαν ξερούς σπάρτους καί «λιές» (ξερά δεσήματα δεματιῶν) στήν πόρτα καί μετά τόν Ἑσπερινό ὁ παπὰς ἀναβε τή φωτιά καί πρῶτος πηδοῦσε ἐκεῖνος κι εὐχόταν σ' ὅλους «κι ἀπού χρόνου παιδιά». Τό βράδυ τῆς ἴδιας μέρας τά κορίτσια τοῦ χωριοῦ «ἀνοίγαν τόν κλείδωνα», δηλαδή βγάζανε μέσα ἀπό μιὰ κανάτα νερό ὕστερα ἀπό ἓνα τραγούδι, πολλές φορές εὐτράπελο καί σατιρικό, ἓνα ἀντικείμενο πού ἀνήκε σέ κάποιον κορίτσι καί τό ὁποῖο ἔπρεπε νά δεχθεῖ τό τραγούδι, τοῦ ἄρесе ἢ δέν τοῦ ἄρесе.

Τ' Ἄη Γιωργιού: Τοῦ Ἁγίου Γεωργίου 23 Ἀπριλίου ἢ Λαμπρὴ Δευτέρα. Οἱ νοικοκυρές κάνανε γιὰ παιδιά «τό σφουγκάτο τ' Ἄη Γιωργιού», λόγω δέ ἐποχῆς γινόταν πάντοτε ὠραία διασκέδαση ἀπό τούς πολλούς Γιώργηδες πού εἶχε τό χωριό.

Ἄη Κωνσταντίνου: Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, ἡ ἐτήσια γυμναστικὴ ἐπίδειξη τοῦ σχολείου, συνέβαλλε νά ἔχει κι ἡ γιορτὴ αὐτὴ πιὸ γιορταστικὴ ὄψη.

Τ' Ἄη Γιάννη τ' ἀποκεφαλιστή: 29 Αὐγούστου, ἡ ἀποτομὴ τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου. Τῆ μέρα αὐτὴ, ἐκτός ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ νηστεία πού ἐπιβάλλει ἡ Ἐκκλησία δέν τρώγανε μαῦρα καί κόκκινα σταφύλια καί σῦκα, πού συμβόλιζαν τό αἷμα τοῦ Προδρόμου.

Τ' Ἄη Θεολόγου: Στίς 26 Σ/βρίου πανηγύριζε τό Μοναστήρι τ' Ἄη Γιάννη τοῦ Θεολόγου στά Νικιά, μέ συμμετοχὴ ὄλων τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ. Παρατίθετο πλούσιο γεῦμα, γλέντι μέ χορὸ μέχρι ἀργά τὴ νύχτα.

Τ' Ἄη Δημητρίου: Τοῦ Ἁγ. Δημητρίου στίς 26 Ὀκτωβρίου. Γιόρταζαν οἱ Δημήτηρηδες τοῦ χωριοῦ καί συνήθως εἶχε μεγάλο γλέντι. Τίς καλοκαιρίες τοῦ Ὀκτώβρη τίς λέγανε: «Τ' Ἄη Δημητρίου τό καλοκαιράκι».

Τῶν Ταξιαρχῶν: Στίς 8 Ν/βρίου γιόρταζαν οἱ Μιχαήληδες καί οἱ Γαβριήληδες. Πολλοὶ πηγαινιν στή Σύμη στό Μεγάλον Πανηγύρι τοῦ Ταξιαρχῆ Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτη. Ἦταν ἡ περίοδος τῶν «χοιροσφαγιῶν», ὑπῆρχαν ἄφθονοι μεζέδες, πίνανε πολὺ κρασί καί γλεντοῦσαν μέχρι ἀργά τὴ νύχτα.

Ἁγία Κατερίνα: Γιόρταζαν μόνο οἱ Αἰκατερίνες στίς 25 Ν/βρίου, ὅπως καί

οί Ἄννες στίς 9 Δεκεμβρίου, «ὄπου ἔχει Ἄννα γ-κάθεται κι ὄπου χει Κατερίνα».

Τ' Ἄη Σάββα: Στίς 4 Δεκεμβρίου.

Τῆς Ἁγιά-Βαρβάρας: Στίς 5 Δεκεμβρίου πού βράζανε τὰ «Βάρβαρα» δηλαδή διάφορα ὄσπρια μαζί καί σταφίδες.

Τ' Ἄη Νικολά(ου): Λέγανε: «Ἁγιά Βαρβάρα ἔγεννησε κι Ἄης Σάββας τό ἔρανε κι ἄης Νικόλας ἔτρεξε νά πᾶ(ει) νά τό βαπτίσει».

Τ' Ἄη Ἀντρέα: Στίς 30 Νοεμβρίου γιορτή τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέα κάθε σπίτι ἔπρεπε νά κάνει λουκουμάδες, γιατί «θά τρυποῦσε τό τηγάνι ἂν δέν ἔκαμναν».

Τ' Ἄη Σπυρίδωνα: Ἐπειδή κατά τό παλαιό ἡμερολόγιο στίς 12 Δεκεμβρίου ἄρχιζε νά μεγαλώνει ἡ διάρκεια τῆς μέρας λέγανε: «Τ' ἄη Σπυρίδωνα παίρνει ἡ ἴμέρα σπυρί» (ἐννοῦσαν τό ἐλάχιστο χρονικό διάστημα πού αὐξανόταν ἡ διάρκεια τῆς ἡμέρας).

Β) Ἄλλες Ἑορτές καί Ἑορταστικές τελετές

Ἡ Καλοχρονιά: Ἔτσι λεγόταν ἡ πρώτη Σεπτεμβρίου, ἡ ἀρχή τοῦ Ἰνδίκτου ἢ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους. Κάθε σπίτι ἔσφαζε ἓνα γουρλί πού ἀπό μῆνες ἔτρεφε μέ ἐπιμέλεια, «τό καλοχρονιάτικο» καθὼς τό λέγανε. Μετά τῆ λειτουργία καί ἁγιασμό ἄρχιζε στά σπίτια τό φαγοπότι μεταξύ συγγενῶν καί φίλων καί κατόπιν κατάληγαν στά καφενεῖα ὄπου ἄρχιζε τό γλέντι μέχρι ἄργά τό βράδυ. Ὅλη τὴν μέρα ἀνταλλάσσονταν οἱ καθιερωμένες εὐχές: «Καί τοῦ χρόνου, καλή καλοχρονιά κ.τ.λ.».

Ἡ Ἁγιασμός τοῦ Σπόρου: Μέ τὰ πρωτοβρόχια, ἔπρεπε νά γίνει ὁ «Ἁγιασμός τοῦ σπόρου» χωρίς τόν ὄποιο κανένας νοικοκύρης δέν ἔπρεπε νά «βγεῖ στό σπόρο». Ἔτσι, τὴν πρώτη Δευτέρα μετά ἀπό τὴν πρώτη φθινοπωρινή βροχή, οἱ νοικοκυρές φέρνανε στήν πλατεία τοῦ χωριοῦ «στή μ-Πόρτα» ἓνα «καφίζι» μέσα στό ὄποιο βάζανε κριθάρι, σιτάρι καί ἄλλα δημητριακά, πού συνήθως σπέρνουν στά χωράφια. Ἐκεῖ μαζεῦόταν ὄλοι οἱ «νοικοκυροί» τοῦ χωριοῦ, ὁ δήμαρχος κι ὁ δάσκαλος μέ τὰ παιδιά τοῦ σχολείου. Ὁ παπᾶς ἔψαλλε τόν Ἁγιασμό, διάβαζε τίς ἐπί τοῦτο εὐχές καί στή συνέχεια «ἄγιαζε τό σπόρο τῆς χρονιάς» πού συμβολικά ἀντιπροσώπευαν τὰ συγκεντρωμένα ἐκεῖ «καφίζια» μέ τό περιεχόμενό τους. Στό τέλος ἡ Ἐπιτροπή τῆς ἐκκλησίας πρόσφερε ἓνα ποτό σέ ὄλους καί ἀναταλλάσσονταν οἱ εὐχές: «καλός χειμῶνας, καλή χρονιά, χίλια κοιλιά κ.τ.λ.».

Ἡ Ἁγιασμός τοῦ Σχολείου: Τῆ μέρα πού θ' ἄρχιζαν τὰ μαθήματα τοῦ σχολείου τοῦ χωριοῦ ὄλοι οἱ χωριανοί μαζεῦονταν στό σχολεῖο γιά νά παρακολουθήσουν τόν Ἁγιασμό, γιά τὴν ἔναρξη τοῦ καινούργιου σχολικοῦ χρόνου, ν' ἀκούσουν τό δάσκαλο πού ἔκανε σύντομη σχετική ὁμιλία, νά πιοῦν ἓνα ποτό πού προσέφερε ἡ Σχολική Ἐφορεία καί νά εὐχηθοῦν «καλή χρονιά» καί «καλή πρόοδο» στό δάσκαλο καί στά παιδιά.

Γ) Δεισιδαιμονίες καί προλήψεις

ἀνεράδες (οἱ): Οἱ νεράϊδες πού πιστευόταν ὅτι «ἔβγαιναν» τίς νύχτες τῆς

άνοιξεως καί τοῦ καλοκαιριοῦ σέ διάφορες ἀπόμερες ἀγροτικές μεριές, ὅπως στά «Λι(β)άδια» ἀπ' αὐτό καί ἡ βρυσιά, «*Ἄτε μωρή, ἀνεράδα τῶν λ-Λιαδιῶ*».

ἀντίλαλος (ὄ): Πίστευαν ὅτι σέ περίπτωση βίαιου θανάτου ἀπό δυστυχήματα, πού συνέβαινε σέ ἐξοχή ἢ σέ ἀπόμερη ἀκρογιαλιά, ἀκούσαν «ὄ ἀντίλαλος τοῦ σκοτωμένου» δηλαδή ὁ ἀπόηχος τοῦ τελευταίου στεναγμοῦ του ἢ τοῦ ρόγγου του: «(ὄ)κούεται τ' ἀντίλαλό ν-του τ' ἄχαρου».

βαρντάλακκας (ὄ): Ὁ βρυκόλακας, πού κατά τή λαϊκή φαντασία εἶναι ὁ νεκρός πού δέν βρῖσκει ἡσυχία καί ἀνάπαυση στόν τάφο του καί βγαίνει κάθε νύχτα γιά νά γυρίσει πάλι τήν αὐγή: «*Ἡῦβκεν ὁ βαρντάλακκας ἀπό τόν Ἄη Γιώργη...*».

ἔξ(ω) ἀπ' ἐδῶ: Ὁ διάβολος, ὁ πειρασμός: «*Ἄμε στό ἐξ' ἀπ' ἐδῶ*». **ζώσιμο τοῦ γαμπροῦ:** Γιά νά προφυλάξουν τό γαμπρό ἀπό τό «δέσιμο» πού μπορούσαν νά τοῦ κάνουν οἱ ἐχθροί του, φρόντιζαν νά «τόν ζώσουν» στή μέση του μ' ἓνα κομμάτι δίχτυ προτοῦ νά πάει στήν ἐκκλησία γιά τήν ἱεροτελεστία τοῦ γάμου.

θάνατος: Σέ περίπτωση θανάτου ἀνθρώπου τοῦ σπιτιοῦ, πίστευαν ὅτι ἡ ψυχή τοῦ πεθαμένου τριγυροῦσε στό σπίτι ἐπί τρεῖς μέρες μετά ἀπό τόν ἐνταφιασμό. Γιαυτό λοιπόν ἔπρεπε νά ἔχουν ἀναμμένο ἓνα κανδύλι κοντά στό σημεῖο πού ξεψύχησε καί ἓνα ποτήρι νερό γιά νά «πιῆ ἡ ψυχή του». Ἄν κατά τύχη μιὰ πεταλούδα πετοῦσε γύρω στό κανδήλι, πίστευαν ὅτι ἦταν «ἡ ψυχή τοῦ πεθαμένου».

θάμασμα (τό): Ἡ ἐκφραση θαυμασμοῦ γιά κάτι τό πολύ ὠραῖο, στήν ὁποία ὁμως πολλές φορές ἀπόδιδαν τό «μ-μάτιασμα»: «*Ἐπαραθάμῳξε ν-το μέ τά μαυρόμματα της καί τό μ-μάτιαζε*», ἢ «*μήν τό παραθαμάζεις μην τυχῶ καί τό μ-ματιάζεις*».

καλοκαζάρες ἢ καλοβαρβάρες: Οἱ ὑπνοβάτιδες πού πίστευαν ὅτι βγαίνανε τίς χειμωνιάτικες μακριές νύχτες, ἀρχίζοντας ἀπό τῆς Ἁγίας Βαρβάρας (4 Δ/βρίου) μέχρι τή νύχτα τῶν Χριστουγέννων. Ὑπῆρχε μιὰ παράδοση ὅτι ὁποῖος ἢ ὁποια τύχαινε νά γεννηθεῖ τά Χριστουγέννα ἦταν ὅπωςδῆποτε «καλοκαζάρος» ἢ «καλοκαζάρα» γιατί ἡ μάνα του τόν «συνέλαβε» στίς 25 Μαρτίου δηλ. τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, πρᾶγμα πού θεωρεῖτο μεγάλη ἀσέβεια. Γι' αὐτό ὅταν κάποια ἦταν «ἐπίτοκος» τίς μέρες πρό τῶν Χριστουγέννων τῆς λέγανε πειράζοντάς την: «*Ἐχει γοῦστο κακομοῖρα μου (ν)ά τό κάμεις κά' να καλοκαζαράκι...*».

καλομοῖρες (οἱ): Κάτι ἀνάλογο μέ τίς ἀνεράδες μέ τή διαφορά ὅτι αὐτές ἦταν «πνεύματα ἀγαθά» πού βγαίνανε τίς νύχτες σέ ὀρισμένες ἀγροτικές περιφέρειες, στά «Λιάδια» καί στά «Καλίδια»: «*Ἄ(ν)τε μωρή, καλομοῖρα τῶν Λιαδιῶ*».

κατούρημα (τό): Τό κάτουρο τοῦ μικροῦ παιδιοῦ δέν ἔπρεπε νά τό πατήσει ἢ νά διασκελίσει ὁποιοσδήποτε, πολύ δέ περισσότερο ἓνας γέρος ἢ γρηά. Πίστευαν ὅτι τό παιδί μπορούσε νά πάθει «γεροντιά», ὅπως λέγανε τό μαρασμό: «*Πρόσσεχε, μωρή, πού (θ)ά ρίξεις τό κατούρημα τοῦ παιδιοῦ (ν)ά μή ν-τό ξεπο(γ)υρίσει κά(νε)νας γέρος καί πάθει τό παι(δ)ί γεροντιά*».

κλωσσοῦ (ἦ): Ἡ Κλώσσα. Ὅταν ἓνα σπίτι ἐπρόκειτο «νά παντρέψει», δηλαδή νά ἔχει σύντομα γάμο ἑνός παιδιοῦ τους, ἀπαγορευόταν νά «βάλει κλωσσοῦ» γιά ἓνα χρόνο γιατί πίστευαν ὅτι ἔτσι θά ἐμπόδιζαν τήν τεκνογονία τοῦ ἀντρογύνου: «(Δ)έν ἐβάλαμε γ-κλωσσοῦ ν-ἐφέτος γιατί ἐπαντρέψαμε ν-τή κόρη μας».

κλειδαριά (ἦ) ἢ κόμπος (ὀ): Ὅταν ἤθελαν νά «δέσουν» ἓνα ἀντρόγυνο, δηλαδή νά τοὺς δημιουργήσουν προβλήματα ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐκτέλεση τῶν συζυγικῶν τους καθηκόντων, πίστευαν ὅτι ἦταν ἀρκετό νά κλείσουν μιὰ κλειδαριά ἢ νά δέσουν ἓνα κόμπο τῆ στιγμῆ πού ὁ παπᾶς θά ἐκφωνοῦσε τό: «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία...» στό μυστήριο τοῦ Γάμου. Ἔτσι, γιά τά τυχόν «προβλήματα» πού γιά καθαρά ψυχολογικούς λόγους ἦταν ἐνδεχόμενο νά ἀντιμετωπίσει τό καινούργιο ἀντρόγυνο στήν πρώτη νύχτα τοῦ γάμου τους, ἀπόδιδαν τήν αἰτία σέ κάποιον πού «τούς ἔδεσε»: «Κά(νε)νας ἄτιμος τούς ἔχει δεμένους, σίγουρα κλειδαριάν ἐκλείσασι, γιά κόμπο τοῦ δέσασι».

κόρακας (ὀ): Πίστευαν ὅτι τό πέταγμα τοῦ κόρακα πάνω ἀπό τό χωριό προμηνόσε ὅτι «κάποιο θά πάρει ὁ χάρος», πολύ περισσότερο ὅταν πετοῦσε πάνω ἀπό τό σπίτι ἑνός ἀρρώστου, τότε κυριαρχοῦσε ἡ πεποιθήση ὅτι ὁ ἀρρωστος θά πέθαινε ὅπωςδῆποτε. Πάντως, πάντοτε εὐχονταν: «Καλορίζικος νᾶναι ὁ μαυροκόρακας...».

κουκουβάς (ὀ): Ἡ κουκουβάγια. Τό κράξιμό της ἄν ἦταν σέ σύντομα διαστήματα καί μάλλον «ὀξύ», θεωρεῖτο καλό σημάδι. Ἀντίθετα ἄν ἦταν σέ ἀργά διαστήματα καί μάλλον ἀργό, τότε θεωρεῖτο γρουσουζιά καί προμήνυμα κακῶν. Καί στήν περίπτωση αὐτή λέγανε: «Καλορίζικος ὁ κουκουβάς».

λάδι (τό): 1) Πίστευαν ὅτι τό χύσιμο τοῦ λαδιοῦ ἦταν προμήνυμα κάποιου κακοῦ στό σπίτι, ἐκτός ἀπό τή ζημιὰ πού πάθαιναν: «᾽Ω κριμα ν-τό λάδι καί σέ καλό μας νᾶναι (ν)ά μῆ μ-πάθωμε κά(νε)να κακό...». 2) Ὅταν πίστευαν ὅτι κάποιος «ἐμματιάζετο» δηλαδή «τόν ἐβλεπε πονηρός ὀφθαλμός» καί ἡ ἀδιαθεσία του ἀποδιδόταν στό «μ-μάτι» ἔπρεπε «νά τοῦ κάμουν τό λάδι»: Μιά ἡλικιωμένη γυναίκα, πού ἔπρεπε νά ξεχωρίζει γιά τήν εὐσέβεια καί τήν καλοσύνη της, ἦταν ἡ «εἰδική» γιά τήν περίπτωση αὐτή. Τήν καλοῦσαν λοιπόν στό σπίτι καί στό δωμάτιο τοῦ «μ-ματιασμένου» ἔβαζαν τρία ἢ ἔξι ἢ ἑννέα (ἀνάλογα τήν περίπτωση) πιάτα μέ νερό. Ἡ «εἰδική» ἀφοῦ ἔκανε τό σταυρό της καί ἔκανε μιὰ σύντομη προσευχή στά εἰκονίσματα, ἔσταζε λίγες σταγόνες λάδι στά πιάτα καί ἀπό τό πῶς «θά ἐσκορποῦσε» τό λάδι καταλάβαινε ὅτι «τόν ἔχου ματιασμένο» ἢ «τόν ἔχουν καρφωμένο», συνέβαινε δέ πολλές φορές ν' ἀνακουφισθεῖ ὁ «παθών», πράγμα πού τοὺς ἔκανε νά πιστεύουν ὅτι τό «λάδι» τόν γιάτρευε. Γιαυτό, σέ κάθε περίπτωση ἀδιαθεσίας λέγανε: «(Ν)ά τοῦ κάνωμε ν-τό λάδι, (ν)ά φωνάζωμε ν-τή Πολυξένη (ν)ά τοῦ κάμει τό λάδι». Παραθέτω πῶς ἀκριβῶς ἐγίνετο «τό λάδι» ὅπως μοῦ τό περιέγραψε ἡ ἀλησμόνητη κυρά Πολυξένη Θ. Ζαχαριάδη, παλιά διδασκάλισσα, ἐξαιρετικά θεοφοβούμενη γυναίκα, πού πέθανε πρὶν ἀπό λίγους μῆνες στήν ἡλικία τῶν ἑκατὸν πέντε (105)

χρόνων, ή μοναδική «ειδική» στό νά μᾶς κάνει τό λάδι ὅταν «μᾶς ἐμμάτιαζαν»: Στό διάστημα πού ἔριχνε τό λάδι μέσα στά πιάτα μέ τό νερό ἔλεγε μυστικά τά ἐξῆς: «Μιά ἢ Παναγιά, δύο ἢ Παναγιά, τρεῖς ἢ Παναγιά, τέσσερις ἢ Παναγιά, πέντε ἢ Παναγιά, ἕξι ἢ Παναγιά, ἐπτά ἢ Παναγιά, ὀκτώ ἢ Παναγιά, ἐννέα ἢ Παναγιά, Ἅγιοι Ἀνάργυροι καί θαυματουργοί. Δυό μ-μάτια σέ φαρμίσασι (ἐμμάτιασαν) τρία νά σέ ἴνέστησουσι. Ὁ Χριστός, ἢ Παναγιά καί τό Ἅγιο Πνέ(υ)μα, ποιός εἶδε τέτοιο θά(υ)μα... (ἔλεγε τό ὄνομα τοῦ μ-ματιασμένου) νά σέ φαρμίσου γ-καί νά κρατοῦν τό κόσκινο καί νά σέ ρεμονίσουν; Ἄ(ν) σ' ἐφάρμισε γεναίκα νά πιαστεῖ ἀπό τά βυζιά, ἄν Μαριά νά μαραθθῆ, ἄν Καλή νά καλυφθεῖ, ἄν Ἄννα ν' ἀνοίξει. Ἄν σ' ἐφάρμισεν ἄντρας νά πιαστεῖ ἀπό τά χαμνά. Ὁ Χριστός κατέβασμα ν-ἔκαμε, ὄλους τοὺς Ἅγιούς ἐκάλεσε, ὄλοι τῶ(γ)αν, ὄλοι ἴπινναν, ὄλοι ἐπεριδιαβάζονταν. Ἄης Γιάννης ὁ Πρόδρομος οὔτε ἔτρω(γ)εν, οὔτε ἔπινεν, οὔτε ἐπεριδιαβάζετον. Ἄη Γιάννη Πρόδρομε, γιάντα (δ)έν τῶς; γιάντα (δ)έν πίνεις; γιάντα (δ)έν περιδιαβάξσαι; Ὁ ἥλιος σοῦ ἴκατσε κατὰ νοῦ; κατὰ τό κεφάλι; κατὰ καρδιά; κατὰ ὄλο σου τό σῶμα; κατὰ ὄλα σου τά νεῦρα; (Δ)έν ὑπάρκει ἄ(ν)θρωπος βαφτισμένος κι ἀπό τ' Ἅγια περασμένος νά πιάσει ἕνα σταμνί ν-νερό, τρία κλαδιά βασιλικό, νά πεί: Στά(σου) ὁ πόνος τῆς κεφαλῆς σου, στά(σου) ὁ πόνος τῆς καρδιάς σου, στά(σου) ὁ πόνος τῶ χειρῶ σου, στά(σου) ὁ πόνος τῶ ποδιῶ σου, σῦρε στά (ἐ)πουράνια. Ὁ Χριστός μέ τήν μαχαίρα καί τήν ἀργυρῆ Του χέρα». (ὄλα αὐτά ἐπαναλαμβάνονται τρεῖς φορές) ἐνῶ συγχρόνως σταυρώνονταν τά πιάτα, ρίχνοντας σταγόνες λαδιοῦ στό νερό. Κατόπιν τό νερό ἀπό τά μικρά πιάτα σέ μιά μεγάλη «τσανάκα». Ἡ γυναίκα πού ἔκανε τό λάδι, βουτοῦσε τά τρία δάκτυλα τοῦ δεξιοῦ της χειροῦ ἐνωμένα ὅπως στό σημεῖο τοῦ Σταυροῦ, ράντιζε μ' αὐτά τόν «μ-ματιασμένο» καί ἐξακολουθοῦσε νά λέει: «Πέντε, δέκα, δεκαπέντε, εἴκοσι, εἰκοσιπέντε, τριάντα, τριανταπέντε, σαράντα, σαράντα, σαράντα». Κατόπιν ἔφτυνε ἔξω ἀπό τό παράθυρο τρεῖς φορές στόν ἀέρα κι ἔλεγε: «Στά ὄρη, στά βουνά καί λαγκάδια» (τρεῖς φορές). Ἄναβε τρία σπύρτα, τ' ἄφηνε νά κάοῦν λίγο καί τά ἔριχνε στό νερό λέγοντας: «Στά μ-μάτια των νά μποῦν, στά μ-μάτια των νά μποῦν, στά μ-μάτια των νά μποῦν». Τέλος τό νερό σκορπιζόταν στά τρίστρατα τοῦ χωριοῦ «γιά νά σκορπίσουν τά κακά». Ὅταν τέλος ὁ «μ-ματιασμένος» πονοῦσε καί στά μάτια του, ἔλεγε κι αὐτά τά λόγια: «Ἄη Γιώργη καβαλλάρη μου, δός μου τό κλειδάκι σου ν' ἀνοίξω τό μ-ματάκι μου, νά δῶ ἴντα ἴν πούχει μέσα: γιά πετράδι, γιά ξυλάδι, γιά τῆς θάλασσας τό ψάρι».

λεχοῦσα (ἡ): Λεχῶνα: 1) Ἐπρεπε νά μείνει στό κρεβάτι ἐπτά μέρες. 2) Ὅταν θά σηκωνόταν ἀπό τό κρεβάτι ἔπρεπε πρῶτα πρῶτα νά πατήσῃ σ' ἕνα σιδερένιο κλειδί πού τό βάζανε ἐπὶ τοῦτο στό πάτωμα, μπροστά στό κρεβάτι. Τῆς ἔλεγεν ἡ μητέρα της, ἡ πενθερά της ἢ μιά ἄλλη ἡλικιωμένη πάντως γυναίκα: «Ἐλα κόρη μου, πάτησε τό κλειδί γιά νᾶσαι σιδερένια». Κάποτε τῆς ἐπέβαλλαν νά σηκωθεῖ σέ ἐννέα μέρες ἀντί σέ ἐπτά: «Ἐννιά γιά νᾶσαι πάντα νιά». Ἐπὶ σαράντα μέρες δέν ἐπιτρεπόταν νά μπεῖ σέ ἄλλο σπῆτι, φυσικά οὔτε στήν ἐκκλησία νά πάει: «(Δ)έν ἐμπαίνω γιὰτ' εἶμαι

ἀσαράντωτη». Μετά τόν ἐκκλησιασμό καί τήν εὐχή τοῦ σαραντισμοῦ, μπορούσε πλέον νά μπαίνει ὁποδῆποτε.

μαντατόφορος (ὁ): Ἐνα εἶδος μεγάλου ἐνόμου πού πετᾷ καί ἄλλοῦ τό λένε καντηλοσβύστη γιατί πετᾷ κοντά στό κανδήλι καί κάποτε τό σβύνει μέ τόν ἀέρα πού δημιουργεῖ μέ τά φτερά του. Στά Νικιά τόν ἔλεγαν «μαντατόφορο» γιατί πίστευαν ὅτι ὅταν ἐρχόταν στό σπίτι θά τοῦς ἔφερνε κάποια εἶδηση, κάποιο «μαντάτο»: «*Καλορίζικος ὁ μαντατόφορος, γράμμα θάχωμεν ἀπό τήν Ἀμερική*».

μ-ματιάσιμα (τό): Ἡ κακή ἐπίδραση τοῦ «φθονεροῦ ὀφθαλμοῦ», αὐτό πού ἡ Ἐκκλησία ὀνομάζει «Βασκανία». Πίστευαν ὅτι ὁποῖος θαύμαζε πολύ κάτι, «ἐπαραθάμαζε», ἦταν ἐπόμενο νά τό «μ-ματιάσει» ἢ νά τό «φταρμίσει». Ἐτσι ἀπόδιδαν στό «μ-ματιάσιμα» τό αἶτιο κάθε ἀδιαθεσίας. Πίστευαν ὅτι γιά νά μή μ-ματιάσουν ἕνα παιδί ἔπρεπε νά τοῦ ἔχουν στό φόρεμά του ἕνα κομμάτι σκόρδο ἢ μιὰ γαλανή μεγάλη χάντρα ἀπό κουμπολόι ἢ καί μιὰ «πεντάρφα», δηλαδή ἕνα χαρτί στό ὁποῖο ὁ παπᾶς ἔγραφε μιὰ εὐχή τῆς «βασκανίας» διπλωμένο σέ σχῆμα τριγώνου καί «ντυμένο» μέ πανί: «(Δ)έν εἶμαι καλά, ἐμματιάσα με τά μαυρόματά των».

νιόπαντροι (οἱ): Γιά τό νιόπαντρο ζευγάρι πίστευαν ὅτι στόν πρῶτο χρόνο τῆς συζυγικῆς τους ζωῆς δέν ἔπρεπε νά φυτέψουν τίποτα ἀπολύτως οὔτε νά σπείρουν ὀτιδῆποτε οὔτε καί νά «βάλουν κλωσσοῦ» γιατί πίστευαν ὅτι αὐτό θά τοῦς ἐμπόδιζε νά κάνουν παιδιά. Ἐπίσης δέν ἔπρεπε νά «βαφτίσουν» δηλ. ν' ἀναδεχτοῦν παιδιά οὔτε καί νά παρακολουθήσουν κηδεῖα, ἔστω συγγενικοῦ τους προσώπου τόν πρῶτο χρόνο τοῦ συζυγικοῦ τους βίου.

ξεπο(γ)ύρισμα ἢ ξεποσκέλλισμα (τό): Θεωροῦσαν πολύ κακό τό νά «ξεπο(γ)υρίσει», δηλαδή νά περάσει δρασκελώνοντας, κάποιος ἕνα παιδί, πολύ δέ περισσότερο ὅταν ἦταν ἕνα πρόσωπο ἡλικιωμένο. Γι' αὐτό ὅταν τά παιδιά παίζανε στό πάτωμα, ὁ παππούς κι ἡ γιαγιά πρόσεχαν πολύ. Γιατί πίστευαν ὅτι τό παιδί πού θά «ξεπο(γ)ύριζεν» ἢ θά «ξεποσκέλλιαζεν» ἕνας γέρος, πολύ πιθανό νά πάθαινε «γεροντιά». Μιά ἀσθένεια πού ἔμοιαζε μέ μαρασμό: «*Πρόσεχε μήν ξεποσκελλιάσεις τό παιδί, βλέπε μπροστά σου...*».

ποδαρικό (τό): Πρόσεχαν πολύ τό ποιός θά «ἐκαμνε μ-ποδαρικό» δηλαδή θά ἐρχόταν πρῶτος ἐπισκέπτης στό σπίτι τήν Πρωτοχρονιά, καθώς ἐπίσης καί κάθε πρώτη μέρα τοῦ μηνός. Τήν καλή ἢ τήν κακή πορεία τῶν πραγμάτων τοῦ σπιτιοῦ, τήν ἀπόδιδαν στό καλό ἢ στό κακό ποδαρικό: «*Καλορίζικον ἦτο τό ποδαρικό του, ἄς εἶναι γ-καλά*».

ροῦχα (τά): Δέν ἔπρεπε ποτέ νά κόψουν ροῦχα τό Σάββατο, τό θεωροῦσαν πολύ γρουσουζικο: «*Σάββατο: σάββανο*».

σκύλλος (ὁ): Τό νυχτερινό οὐρλιασμα τοῦ σκύλου τό θεωροῦσαν πολύ κακό σημάδι καί πολλές φορές ἀπόδιδαν σ' αὐτό ἕνα τυχαῖο δυσάρεστο συμβάν: «*Κλαίει πάλε ὁ μαυρόσκυλλος, σέ καλό μας...*».

σπάσιμο (τό): Τό σπάσιμο γυάλινων ἀντικειμένων θεωρεῖτο ἐπίσης κακό σημάδι, πολύ περισσότερο τό σπάσιμο ἐνός καθρέπτη πίστευαν ὅτι θά ἔφερνε θάνατο στό σπίτι.

συναπάντημα «τό»: Πρόσεχαν ποιόν ή ποιά από τούς χωριανούς θά συναντούσαν πρωί-πρωί στό δρόμο, ανάλογα δέ μέ τήν έκβαση τών πραγμάτων τής ημέρας χαρακτηρίζαν τή συνάντησή τους: «*Έκατάλαβα τα 'γώ από τό πρωϊνό μου συναπάντημα μέ τό γρουσουζή πού νά μήν έφταννα νά περάσω άπού τό δρόμο του.*»

σφύριγμα τ' αυτιού (τό): "Όταν κάποτε τό αυτί «*εσφύριζε*» από κάποια φυσιολογική αίτία, εάν μέν ήταν τό δεξιό πίστευαν ότι θ' άκουαν «καλά νέα» ένω άν ήταν τό άριστερό, πίστευαν ότι μάλλον δυσάρεστα θ' άκουαν. Προπάντων όταν είχαν καιρό νά πάρουν γράμμα από τούς ξενιτεμένους τους και άγωνιούσαν, τότε τούς έπιανε σχεδόν πανικός όσο νά μάθουν: «*(Δ)έν ήξέρω, τ' άριστερό μου τ' αυτί σφυρά από τό πρωϊ, ποιός ξέρει ίντα ν μ-π(ού) άκούσωμε ν άπού τά γράμματα.*»

στέρνα (ή) ή βεστέρνα (ή): Πίστευαν ότι τό μεσημέρι ή τά μεσάνυχτα, μπορούσε νά πάθει κακό όποιος καθόταν πάνω στή *βεστέρνα*, ήταν ένδεχόμενο νά «*γκυλλωθει*», όπως έλεγαν, από τά «κακά πνεύματα», «άπό δαιμονίου μεσημβρινού» όπως λέει μιά σχετική εύχή τής Έκκλησίας. Πολλές φορές άπόδιδαν μιά ξαφνική κι άνεξήγητη άδιαθεσία στό «*γκύλλωμα*»: «*Έκά(θ)ετο πά(νω) στή στέρνα κι έγγυλλώθηκε, έλε(γ)α του τα έγώ νά μη κά(θ)εται μεσημεριάτικα πά(νω) στή βεστέρνα...*».

σφαντάσματα (τά): Τά φαντάσματα. Πίστευαν ότι σέ όρισμένα σημεία τής άγροτικής περιφέρειας «*εβγαίνουν σ-φαντάσματα*», κυρίως στά λαγκάδια, σέ παλιές έγκαταλειμμένες *βεστέρνες*, στό νεκροταφείο και στά χαλάσματα παλιών έξοχικων σπιτιων. Για νά φοβίζονται οι μητέρες τά παιδιά τούς λέγανε: «*Μουρέ σ-σύ, μή γυρνās δζω τή νύχτα γιατί βγαίνονται τά σ-φαντάσματα.*»

τρίτη (ή): Τή Τρίτη πίστευαν ότι «*έχει μιά γ-κακιάν ωρα*» και σ' αυτήν άπόδιδαν κάθε άτύχημα πού θά συνέβαινε Τρίτη: «*Τρίτη σήμερα κι έλαχε γ-κι ή ωρα ή κακή.*»

φτάρμισμα (τό): "Ότι και τό *μ-μάττιασμα* (βλέπε λέξη).

ψυχή (ή): Πίστευαν ότι επί τρεις μέρες μετά από τό θάνατο, ή ψυχή του άποθαμένου τριγυρνούσε γύρω στό σπίτι του και για τό λόγο αυτό άφηναν ένα κανδήλι άναμμένο στό δωμάτιο του νεκρού και ένα ποτήρι μέ νερό: «για νά δροσιστεί ή ψυχή του». "Αν βλέπανε κάποια πεταλουδίτσα νά πετā γύρω στό κανδήλι πίστευαν ότι ήταν ή ψυχή τ' άποθαμένου και σταυροκοπιούνταν.

τρίστρατο (τό): "Όπως πίστευαν για τίς βεστέρνες τό ίδιο και για τά «*τρίστρατα*». Πρόσεχαν νά περνούν βιαστικά από τά «*τρίστρατα*» προπάντων τό μεσημέρι ή τά μεσάνυχτα για νά μήν «*γκυλλωθοούν*». Έξάλλου πίστευαν ότι στα «*τρίστρατα*» βγαίνανε οι *καλομοϊρες* και τά φαντάσματα κι αυτό ήταν άκόμη ένας λόγος νά τά άποφεύγουν.

ψωμί και ψαλίδι: Στίς επτά μέρες μετά από τή γέννηση του παιδιού, βάζανε στην κούνια του ένα κομμάτι ψωμί κι ένα ψαλίδι «για τήν μοϊρα του παιδιού» πού θά 'ρχόταν. Τό ψωμί για νά φάει, και τό ψαλίδι για νά κόψει όλα τά κακά από τή ζωή του παιδιού.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΑΘΕ ΤΙ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΕΤΑΙ ΜΕ ΑΥΤΗ

Α) Οί έξω από τήν ἐκκλησία χῶροι

Ἡ ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ Νικιά, πού λεγόταν «*ἡ ἐγκλησιά*» ἢ «*τό καθολικό*» τιμᾶται στήν ἀνάμνηση τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου καί πανηγυρίζει στίς 21 Νοεμβρίου.

τά κελλιά τῆς Παναγιᾶς: Τά ὑπερκείμενα στήν ἐκκλησία δωμάτια πού χρησίμευαν κάποτε γιά ξενῶνες γιά τούς περαστικούς ἀπό τό χωριό ξένους καί γιά τό Δεσπότη καί τήν Ἀκολουθία του ὅταν ἔρχονταν τό καλοκαίρι γιά τήν «ποιμαντορική περιοδεία του».

ὁ Θόλος: Ὁ νάρθηκας, ὁ πρόναος τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπειδή παλαιότερα εἶχε θολωτή σκεπή, μέχρι σήμερα λέγεται θόλος. Πρὶν ἀπό 130 χρόνια κτίσθηκε πάνω ἀπό τό Θόλο τό σχολεῖο τοῦ χωριοῦ κι ἔτσι ἡ θολωτή σκεπή σήμερα εἶναι μιά συνηθισμένη σκεπή ἀπό σανίδια, τό πάτωμα τοῦ σχολεῖου. Στό θόλο γίνονταν παλαιότερα τά γλέντια ὅταν ἔβρεχε, ὅταν τό σχολεῖο εἶχε πολλά παιδιά, ἐκεῖ στεγαζόταν ἓνα τμήμα του, κυρίως στήν περίοδο τῶν «γραφτῶν ἐξετάσεων», τέλος στό Θόλο στρωνόταν «ἡ Τράπεζα τῆς Παναγιᾶς» στό πανηγύρι τῆς 21 Ν/βρίου.

τό ξατάκι: Μετά ἀπό τό ἀνέβασμα ἀπό τά ἀμφίπλευρα σκαλοπάτια, φθάνομε σ' ἓνα μικρό ἐξώστη μπροστά στήν εἴσοδο τοῦ Θόλου. Αὐτό εἶναι «*τό ξατάκι τῆς ἐκκλησιάς*» ὅπου στίς διασκεδάσεις κάθονταν οἱ «ἐπίσημοι» καί παρακολουθοῦσαν τό γλέντι κάτω στήν «Πόρτα».

ἡ σκάλα τῆς Παναγιᾶς: Ἡ ἀνατολική σκάλα, μέ τά πιό μεγάλα καί φαρδιά σκαλιά ἀπό τή δυτική, τήν ὁποία οἱ νύφες ἔπρεπε νά κατεβαίνουν τελετουργικά ὅταν βγαίνανε ἀπό τήν ἐκκλησία μετά ἀπό τό μυστήριο: «*Κουνιοῦ πιό γρήγορα, μὴ γ-κατεβαίνεις σάν τή νύφη ἀπού τή σκάλα τῆς Παναγιᾶς*».

τό κελλάρι τῆς Παναγιᾶς: Ἡ ἀποθήκη γιά τά διάφορα σκευή τοῦ ναοῦ ἀλλά καί γιά τά «*μαξούλια*» δηλ. τά ἀγροτικά προϊόντα τῶν χωραφιῶν τῆς Παναγιᾶς: Σύκα, ἀμύγδαλα, λάδι, κρασιά, *κουκουζίνα*, ἐλιές, ὅλα βρίσκονταν στό «κελλάρι τῆς Παναγιᾶς». Στά πανηγύρια ἐκεῖ ἐπίσης ἀποθηκεύονταν τά τρόφιμα γιά τό «τραπέζι τῆς Παναγιᾶς».

τό μαερίο τῆς Παναγιᾶς: Τό μαγειρεῖο.

ἡ χαβούζα τῆς Παναγιᾶς: Ἡ μεγάλη στέρνα στήν ὁποία κατάλληγε τό νερό ἀπό τά δώματα τῆς ἐκκλησίας καί τοῦ σχολεῖου καί ἀπό τήν ὁποία ἔπαιρνε νερό ὅλο τό χωριό, ὅταν ἀργοῦσε νά βρέξει τό φθινόπωρο.

τά χωράφια τῆς Παναγιᾶς: Τό σύνολο τῶν «ἀγροτεμαχιῶν» πού ἀνήκουν στήν ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ, ἐνῶ τά ἀγροτεμάχια πού ἀνήκαν στά μοναστήρια λέγονταν: «*τά χωράφια τοῦ Ἁγιοῦ*». Αὐτά προέρχονταν ἀπό κληροδοτήματα εὐλαβῶν ἀνθρώπων, συνήθως ἄτεκνων, πού ἄφηναν στήν Παναγιά τήν περιουσία τους γιά νά μὴν ἔχουν παράπονα καί προστριβές μέ τ'

άνηψια τους: «(θ)ά τά γράψω θέλει ούλλα μου στή μ-Παναγιά μας, (ν)ά μέ μνημονεύγκουν καί κάθε Κεργιακή...».

Β) Σκέυη τοῦ ναοῦ, Ἐπιπλα κ.τ.λ.

τ' ἀναλογιό: Τό ἀναλόγιον, δεξιό καί ἄριστερό ἀνάλογα.

τά στασιδία: Τά στασίδια γιά τούς ἡλικιωμένους.

τό οἰκονομίκι: Τό «παραθρόνιο» στό ὁποῖο συνήθως στεκόταν ὁ παπάς πού δέν λειτουργοῦσε ἢ αὐτός πού εἶχε τό προνόμιο νά λέγει τό «Πιστεύω», κατά κανόνα ἡλικιωμένο καί σεβαστό πρόσωπο.

δεσποτικό ἢ ὁ θρόνος: Ὁ Δεσποτικός θρόνος.

διαβασμένα (τά): Τά εὐλογημένα ἀπό τόν παπά: κόλυβα, λουλούδια κ.τ.λ.

ἄμπωνας (ὀ): Ὁ ἄμβωνας.

τέμπλο (τό): Τό εἰκονοστάσιο, μαρμαρένιο, δωρεά Γεωργ. Μ. Τσουκαλά Ν. Ὑόρκη.

μανάλλια (τά): Τά κηροπήγια, μεγάλα καί μικρά.

ξεφτέρια (τά): Τά ἐξαπτέρυγα.

φανάρια (τά): Τά δύο μεγάλα καλλιτεχνικά φανάρια πού ἦσαν βαλμένα στά δεξιά καί στ' ἄριστερά τοῦ ναοῦ καί πού τά βγάζανε σέ κάθε ἐκκλησιαστική πομπή.

φελάντρες (οἱ): Τά λάβαρα τοῦ ναοῦ πού μόνο στίς γιορτές τοῦ Πάσχα βγάζανε ἀπό τό ἱερό καί τά τοποθετοῦσαν στόν κυρίως ναό.

θυμιατούρι (τό): Τό θυματό.

Γ) ἄγια (τά): Τά ἄγια δῶρα: «*Ἡύβγκαν τ' ἄγια*».

ἀνάμα (τό): Τό νάμα, τό κρασί πού χρησίμευε γιά τή θεία Κοινωνία.

ἀντίερο (τό): Τό ἀντίδωρο: «*Θεονήστικός εἰμαι, ἀκόμα (ὀ)έν ἐπῆρα ἀντίερο*».

ἄρτος (ὀ): Ἡ ἄρτοκλασία: «*Ἴντα σκόλη εἶν' ἄβριο καί πάει ὁ καντηλονάφτης στήν ἐγκλησιά μέ τόν ἄρτο;*»

ψυχόπηττα (ῆ): Εἰδικό ψωμί πού κοβόταν καί μοιραζόταν στά μνημόσυνα.

φημεριά (ῆ): Κάθε Κυριακή εἶχε σειρά μιά οἰκογένεια νά προσφέρει ἕνα ἀντίδωρο γιά τή λειτουργία, ἔτσι ὅλες οἱ οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ πρόσφεραν τήν «φημεριά» τους. Ὁ ἐφημέριος ἢ ὁ δυπότατος εἰδοποιοῦσαν τήν «νοικοκυρά» ὅτι: «*Ὡ Καλή! τή Κεργιακή πού μᾶς ἔρκεται εἶν' ἡ φημεριά σου*».

Δ) Λέξεις καί φράσεις σχετικές:

ἐχτύπησεν ἡ πρώτη καμπάνα: Ἄρχιζε ἡ ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου, δηλαδή ἡ ἀρχή τῆς Κυριακάτικης ἀκολουθίας. Ἐπίσης Δεύτερη καί Τρίτη καμπάνα λεγόταν ἡ ἀρχή τοῦ Ὁρθρου καί τῆς Λειτουργίας.

συλλεῖτρου (τό): Τό συλλεῖτρογο.

παπάς (ὀ): Ὁ ἱερέας, ὁ ἐφημέριος.

διάκος (ὀ): Ὁ ἱεροδιάκονος.

γούμενος (ὀ): Ὁ ἡγούμενος.

γκλησάρκης (ὁ): Ὁ ἐκκλησιάρχης, ὁ πρόεδρος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς.
καυομάλλης (ὁ): Ὁ ἐκκλησιαστικός ἐπίτροπος.
καντηλονάφτης (ὁ): Ὁ νεωκόρος, ὁ κανδηλάπτης.
δυπότατος (ὁ): Ἄλλη ὀνομασία τοῦ κανδηλάπτη.
περιστεκάμενος (ὁ): Ὁ κατά περιστάσεις βοηθός τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἐπιτρόπων ἢ καί τοῦ νεωκόρου.
ψάρτης (ὁ): Ὁ ψάλτης.
κανονάρκος: Ὁ κανονάρχος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11ο

ΛΙΤΑΝΕΙΕΣ, ΤΕΛΕΤΕΣ, ΕΟΡΤΕΣ καί ΠΑΝΗΓΥΡΙΑ

Α) Ἁγίου Χαράλαμπου: Στίς 10 Φεβρουαρίου, γίνεται λειτάνευση τῆς παλιᾶς θαυματουργῆς εἰκόνας τοῦ Ἁγίου πού φυλάσσεται στήν ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ. Στήν πλατεία τοῦ χωριοῦ, στήν Πόρτα, ψάλλεται δέηση καί ἡ εἰκόνα ἐπαναφέρεται μέ εὐλάβεια στό θρόνο της.

Τῶν Εἰσοδίων: Στήν πανήγυρη τῆς Παναγίας 21 Νοεμβρίου, λειτανεύεται ἐπίσης ἡ εἰκόνα τῶν Εἰσοδίων γύρω ἀπό τό νασό καί ψάλλεται καί σχετική δέηση.

Τ' Ἀη Θεολόγου: Ἐπίσης στήν πανήγυρη τ' Ἀη Θεολόγου, 26 Σεπτεμβρίου λειτανεύεται ἡ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου, ψάλλεται δέηση γιά τούς ξενιτεμένους στήν Ἀμερική, πού εἶναι καί οἱ «κτῆτορες καί ἀνακαινισταί» τοῦ μοναστηριοῦ. Τό ἴδιο καί στήν πανήγυρη «τ' Ἀη Παντελεμόνα» στ' Αὐλάκι.

Ἑβδομάδα τοῦ Πάσχα: Οἱ εἰκόνες τῶν ἐκκλησιῶν λειτανεύονται στό χωριό καί ὄλα τά σπίτια προσφέρουν χρήματα γιά ἐνίσχυση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου.

Ἐθνικές Ἑορτές: Στά χρόνια τῆς σκλαβιάς (μέχρι τό 1945) οἱ Ἐθνικές ἑορτές ἦσαν ἀπαγορευμένες ἀπό τούς κατακτητές. Ὅμως τόσο ὁ παπάς, ὅσο κι ὁ δάσκαλος κάνανε ὅ,τι μπορούσαν γιά νά μή περάσουν ἀπαρατήρητες οἱ ἑορτές αὐτές. Ὁ παπάς μνημόνευε σι' Ἀγία «τῶν ὑπέρ πίστεως καί πατρίδος ἀγωνισαμένων καί πεσόντων προγόνων καί ἀδελφῶν κ.τ.λ.» ὁ δέ δάσκαλος ἄφηνε γιά τό μάθημα τῆς Ἱστορίας νά διηγηθεῖ στά παιδιά σχετικά μέ τούς ἀγῶνες τοῦ ἔθνους γιά τήν ἀνάκτηση τῆς ἐλευθερίας. Μετά τήν ἀπελευθέρωση, οἱ Ἐθνικές ἑορτές ἑορτάζονται κανονικά ὅπως σ' ὅλη τή χώρα.

ὀνομασίες (οἱ) ἢ ὀνομαστικές ἑορτές: Οἱ ἑορταζόμενοι σέ κάθε ὀνομαστική ἑορτή, ὀργάνωναν «*Συλλείτουργο*» μέ ἀναμμα ὄλων τῶν πολυελαίων στήν Ἐκκλησία καί ὁ παπάς μνημόνευε ὀνομαστικά τόν καθένα: «Νικολάου-Μαρίας καί τῶν τέκνων» ἢ «Γεωργίου γονέων καί ἀδελφῶν» κ.ο.κ. πανηγύρεις τῆς Παναγιάς καί τ' Ἀη Θεολόγου: Τά δύο κυριότερα

πανηγύρια του χωριού, τό πρώτο στίς 21 Νοεμβρίου πού γιορτάζει «τό Καθολικό ν-του χωριού» δηλ. ό Ένοριακός Ναός τών Εισοδίων τής Παναγίας καί τό δεύτερο στίς 26 Σεπτεμβρίου πού γιορτάζει τό μοναστήρι του 'Αγίου 'Ιωάννου του Θεολόγου. Τελευταία γίνεται ένα άλλο πανηγύρι στην έκκλησία του 'Αγίου Παντελεήμονος στό Αύλάκι, πού άνοικοδομήθηκε πριν από λίγα χρόνια μέ δωρεά του Νικολάου Π. Σακελλαρίδη-Λάρη πού μένει στη Νέα 'Υόρκη τών Η.Π.Α.

Στά πανηγύρια αυτά προηγούνταν μερικές προετοιμασίες σάν αυτές:

α) τό νιάμερο: Μερικές γυναίκες πού τό είχαν τάξιμο άρχιζαν έννέα μέρες πριν από τήν γιορτή νά πηγαίνουν κάθε βράδυ στην 'Εκκλησία ή στό μοναστήρι καί νά παρακολουθοϋν μέ κατάνυξη τόν έσπερινό καί νά κάνουν αρκετές «μετάνοιες». Στη συνέχεια φρόντιζαν γιά τήν καθαριότητα του Ναού, τό γυάλισμα τών *μαναλλιών* καί τών σκευών, έπιμελοϋνταν γενικά «τήν ευπρέπεια» του Ναού καί βοηθοϋσαν καί τήν ήμέρα τής πανηγύρεως σέ καθετί πού χρειαζόταν. Τίς λέγανε «*νιαμερίτισσες*».

β) τό γύρισμα τής εικόνας: Μιά Κυριακή πριν από τήν πανήγυρη ό παπάς μέ τό νεωκόρο καί ένα-δυό επιτρόπους καί ψάλτες, γυρνοϋσαν τήν εικόνα τής Παναγίας ή του 'Αγίου Θεολόγου σ' όλα τά σπίτια του χωριού γιά ένίσχυση του ταμείου του Ναού, «*έν όψει πανηγύρεως*» καί τή συγκέντρωση δημητριακών, λαδιού ή κρασιού, όλα «*γιά τή μ-Παναγιά*» ή «*γιά τόν 'Αγίο*».

γ) έτοιμασίες γιά τό τραπέζι: Οί έπίτροποι φρόντιζαν έγκαιρα νά προμηθευτοϋν τ' άπαραίτητα έφόδια γιά τήν «*Τράπεζα τής Παναγίας*». "Έπρεπε νάναι όπωσδήποτε «*πλουσιοπάροχα*» άφού εκτός από τούς Νικιάτες, θά έρχόντουσαν καί Μανδρακιώτες, Μποργιάτες καί Σπαλιώτες καί έπρεπε νά τούς ευχαριστήσουν μέ όσο τό δυνατό καλύτερο φαγητό. Γιά τό πανηγύρι τής Παναγίας, επειδή είναι μέσα στό «*Σαραντάμερο τών Χριστουγέννων*», όμως τήν εποχή αυτή τό ψάρεμα είναι δύσκολο, προμηθεϋονταν παστό βακαλάο (μπακκαλιάρo) πού μαζί μέ τήν φάσολάδα, άποτελοϋσε ένα θαυμάσιο γεϋμα γιά τούς προσκυνητές. Γιά τόν "Αγιο Θεολόγο προμηθεϋονταν κρέας βοδινό ή κατσικίσιο, άνάλογα.

ή πανήγυρη: Τόσο στό Μεγάλο 'Εσπερινό όσο καί στη Λειτουργία, χοροστατοϋσαν πολλοί ιερείς καί από τά άλλα χωριά μέ τόν ήγούμενο τής Σηπλιανής επικεφαλής. 'Αποβραδís μετά τόν 'Εσπερινό, ή 'Εκκλησιαστική 'Επιτροπή φρόντιζε γιά τό δείπνο τών άλλων ιερέων, τών προσκυνητών από τ' άλλα χωριά καί φυσικά καί τών περαστικών «*ξένων*». Στόν "Αγιο Θεολόγο γινόταν καί γλέντι από τούς νεαρούς τών άλλων χωριών, τούς «*παρακαστρινοϋς*» όπως τούς λέγανε, πού λόγω εποχής προτιμοϋσαν νά γλεντοϋν όλη τή νύχτα. Στό τέλος τής λειτουργίας, όλοι περνοϋσαν από τά στρωμένα στό «*θόλο*» τραπέζια νά «*κεραστοϋν*» λουκουμάδες καί *κουκκουζίνα* καί στη συνέχεια πήγαιναν στά γύρω από τήν εκκλησία καφενεία γιά νά πιοϋν τό καφεδάκι τους. Στό διάστημα αυτό, οί έπίτροποι μαζί μέ τούς «*περιστεκάμενους*» φρόντιζαν τό στρώσιμο τών τραπεζιών στό Θόλο καί πάνω στό παλιό σχολείο, στό δέ "Αη Θεολόγο κάτω από τόν

ἀγράμμητα καί στό «σαλόνη» γιά τούς «ἐπισήμους». Τέλος, όταν όλα ἦσαν ἔτοιμα ἢ καμπάνα κτυποῦσε χαρούμενα, καλώντας ὅλους «στήν τράπεζα τῆς Παναγίας» ὅπως φώναζε καί ὁ *κανδηλονάφτης* στά καφενεῖα. Χρέη σερβιτόρων κάνανε οἱ ἐπίτροποι καί οἱ συγγενεῖς τους καί ὅσοι ἄλλοι «*τόχαν τάξιμο*» νά προσφέρουν μιά ἐκδούλευση στήν Παναγιά ἢ στόν Ἅγιο. Στό τραπέζι ὑπῆρχε καί ἄφθονο κρασί ἀπό «τ' ἀμπέλια τῆς Παναγιᾶς» ἔτσι τό γεῦμα ἔπαιρνε διασκεδαστική ὄψη μέ τά τραγούδια τῶν νεαρῶν κυρίως. Ἄφου τό γεῦμα κόντευε νά τελειώσει, ὁ πρῶτος μάγειρας «*ἐβγαλλε τόν μεζέ τοῦ μαγείρου*», δηλαδή: Προσέφερε στόν καθένα ἓνα κομμάτι ψητό κρέας ἢ τηγανισμένο συκώτι καί ὁ βοηθός του ἓνα ποτηράκι κρασί καί τήν εὐχή: «Καί τοῦ χρόνου, βοήθειά σας ἢ Παναγιά», ἔτσι παίρνανε «*τά τυχερά των*» μέ τήν προαιρετική προσφορά τοῦ καθενός, αὐτά ἄλλωστε ἦταν καί ἡ μόνη ἀμοιβή, τόσο τοῦ μαγείρου ὅσο καί τῶν βοηθῶν του. Τέλος μετά τό φαγητό πού τελείωνε ἄρχιζε «*ἡ Παναγιά*».

ἡ Παναγιά: Ἐνα μεγάλο ψωμί ἀπό ἄσπρο ἀλεύρι κοβόταν ἀπό τόν παπᾶ σέ μικρά κομμάτια, τό βάζανε σ' ἓνα τραπέζι στήν ἐξοδο τοῦ Θόλου, ὅπου προηγουμένως εἶχαν τοποθετήσει τήν εἰκόνα τῆς Παναγιᾶς ἢ τοῦ Ἁγίου, βάζανε καί μιά κούπα μέ γλυκό μαῦρο κρασί καί ἄρχιζαν παπάς καί οἱ ψάλτες νά ψάλλουν τροπάρια τῆς γιορτῆς. Ὁ κάθε πανηγυριστής, πήγαινε καί ἔριχνε στό δίσκο ὅ,τι ἤθελε, γιά μιά εἰσφορά στήν Ἐκκλησία. Ὁ παπάς, βουτοῦσε στό κρασί ἓνα κομματάκι ψωμί καί τοῦ τό προσέφερε. Ὅλοι οἱ πανηγυριστές ἔπρεπε νά προσφέρουν κάτι, ἔπρεπε νά «*κάμουν Παναγιά*» ἐνισχύοντας ἔτσι τό ταμεῖο τοῦ Ναοῦ καί κατ' ἐπέκταση καί τό «*βαλάντιο*» τοῦ παπᾶ.

τό θρόνιασμα: Ἄφου τελείωνε «*ἡ Παναγιά*» καί ἄρχιζε τό γλέντι ἔξω στήν πλατεία, ὁ *κανδηλάπτης* παίρνει ὀδηγίες ἀπό τήν Ἐπιτροπή νά «φωναίξει» τό θρόνιασμα τῆς εἰκόνας, δηλαδή πόσα προσέφερε κάποιος γιά νά «*πάει ἡ Παναγιά στό θρόνο Της*». Μέ δυνατή φωνή ὁ *κανδηλάπτης* φώναζε ἀπό τό «*ζατάκι*» τῆς Ἐκκλησίας: «Θρονιαίζεται ἡ Παναγιά ἀπό τόν .... πενήντα φράγκα», τό ἐπαναλάμβανε ἕως ὅτου ἓνας ἄλλος «ἐπλειοδοτοῦσε» καί αὐτό συνεχιζόταν μέχρις ὅτου τό θρόνιασμα θά σταματοῦσε στόν «πλειοδότη». Κατόπιν ὁ πλειοδότης θά ἔφερνε τή σύζυγό του ἢ τίς ἀδελφές του νά πάρουν τήν εἰκόνα «στό Θρόνο» Της, ἀφου προηγουμένως ὁ παπάς θά ἔκανε μιά σύντομη δέηση γι' αὐτούς.

τό ζύγισμα: Στό πανηγύρι τοῦ Ἁγίου Θεολόγου, τύχαινε κάποιος νάχει «ταμένο» στόν Ἅγιο τό παιδί του νά ζυγιστεῖ καί νά προσφέρει ἀνάλογη μέ τό βάρος του ποσότητα κεριοῦ ἢ λαδιοῦ στό μοναστήρι. Ὅπως στό «θρόνιασμα» ἔτσι καί στό «ζύγισμα» ὁ *κανδηλάπτης* φώναζε γιά ν' ἀκούσουν ὅλοι: «*Ἐζυγίστη τό παιδί τοῦ .... κι ἠῦγκε .... τόσες ὀκάδες, θά δώσει λάδι στόν Ἅγιο*».

ἡ διασκέδαση τῆς πανηγύρεως συνεχιζόταν μέχρι ἄργά τή νύκτα. Δέν παρέλειπαν οἱ ἐπίτροποι νά τροφοδοτοῦν τίς παρέες πού διασκεδάζαν μέ κρασί καί μεζέδες γιά νά συνεχίζεται τό γλέντι. Ἐπίσης «*ἐβγαλλαν καί κούππα*» δηλαδή: Ὁ χορός ἀπό *πηδηχτός (σουστα)* ἄλλαξε σέ «*ἴσιο*» ἢ

«'Αποστολίδικο». Πρώτος ό 'Εκκλησιάρχης έπαιρνε τή σύζυγό του και τήν ή τίς κόρες του στό «μπροστάρη», δηλ. στόν πρώτο του χορού. 'Η μιά άπ' αυτές κρατούσε ένα δίσκο στόν όποιο ό 'Εκκλησιάρχης έριχνε ένα νόμισμα. Κατόπιν άκολουθούσε ό δήμαρχος, οι άλλοι έπίτροποι και σχεδόν όλοι οι διασκεδαστές θεωρούσαν ύποχρέωσή τους νά «πάρουν στή κούππα» μιά δική τους σύζυγο, άδελφή, συγγενή, άρραβωνιαστική ή άπλά «άρμαστή» και νά ρίξουν τόν όβολό τους για ένίσχυση του ταμείου τής έκκλησίας. Φυσικά άνταλλάσσονταν οι καθιερωμένες ευχές: «Και του χρόνου, βοήθειά σας, και του χρόνου παντρεμένη κ.τ.λ.».

Τά τσανάκια: Οι μάγειροι κι οι περιστεκόμενοι, παίρνανε οδηγίες «σέ ποιούς νά βγάλουν τσανάκια», δηλαδή σέ ποιά σπίτια νά στείλουν πιάτα μέ φαγητά άπό τά περισσεύματα. Φυσικά στέλνανε στά σπίτια εκείνα πού έξαιτίας πένθους δέν ήρθαν στήν «Τράπεζα» και γενικά σ' όλους όσους για κάποια αίτια δέν ήλθαν. Φυσικά και όσοι παίρνανε «τσανάκια» θεωρούσαν ύποχρέωσή τους νά στείλουν κι αυτοί «τόν όβολό» τους στό ταμείο τής έκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12ο

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΘΑΥΜΑΤΑ

Α) α) ό "Άγιος Θεολόγος: Στή βόρεια πλευρά του βουνου που βρίσκεται στ' ανατολικά του χωριου και που αντικρύζει τό ήφαιστειο, ψηλά σχεδόν κοντά στην κορυφή, ανάμεσα σε κλαδιά και βράχους, ήταν μιά παμπάλαια εκκλησιούλα στην ρίζα ενός μεγάλου βράχου μέσα στην σπηλιά. Λέγανε ότι ήταν μιά «σκήτη» κάποιου εύλαβικου καλογήρου από τό Μεγάλο Μοναστήρι του 'Αγιου 'Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο, που ήρθε νά περάσει τά τελευταία του στην ήσυχη αυτή τοποθεσία του νησιου, ίσως άκόμη ό καλόγερος αυτός νά ήταν Νικιάτης ή γενικά Νισύριος. "Όταν στά 1930 κάνανε κάτι «εργα» στό Μοναστήρι και ό γράφων δούλευε εκεί σαν εργάτης μέ άλλα παιδιά του Χωριου, θυμάται πολύ καλά που βρέθηκαν όστα και κρανία ανθρώπων, πράγμα τό όποιο έδειχνε ότι περισσότερο από ένας άνθρωποι είχαν ταφεί εκεί. "Αρα, δέν ήταν μόνο ένας ό καλόγερος που ήρθε στά «Σκόπελλα» (ετσι λέγεται ή άγροτική περιφέρεια εκεί) για νά «ήσυχάσει», μαζί του ή άργότερα θά ήρθαν κι άλλοι. Φαίνεται όμως ότι δέν είχε συνέχεια ή εγκατάσταση εκεί καλόγερων και άφου αυτοί άπόθαναν, τό εκκλησιάκι εγκαταλείφθηκε και σχεδόν χάθηκε μέσα στους πρίνους και στους σπάρτους που άφθονουν στην περιοχή. 'Η περιφέρεια εκείνη πάντως έγινε ιδιοκτησία τής εκκλησίας, παράμενε όμως ένας βοσκότοπος και τίποτα περισσότερο. Πρίν εκατό περίπου χρόνια, ένας τσοπάνης είδε ένα άγνωστο γέρο, την ώρα που ό ήλιος είχε πιά βασιλέψει κι γυρνούσε στό χωριό, νά χάνεται μέσα στα κλαδιά τής «μεγάλης ρουτσούνας», δηλαδή του μεγάλου βράχου που είναι

στό πάνω μέρος του βοσκοτόπου. Τό είπε στον παπά και στους άλλους «νοικοκυρούς» του χωριού, οί όποιοι έντυπωσιάσθηκαν από τό γεγονός και μιά Κυριακή πήγαν στά Σκόπελλα νά 'δούν τό μέρος πού τούς ύπόδειξε ό τσοπάνης. Κόψανε σάρτους και πρίνους και προχώρησαν μέσα στή σπηλιά, πού έδειχνε όλοφάνερα ότι ήταν μιά εκκλησούλα. Πίστευσαν άμέσως ότι «κάτι τρέχει» και από διηγήσεις παλαιότερων έμαθαν ότι πραγματικά ήταν ένα εκκλησιάκι μέ καλόγερους από τήν Πάτμο. 'Ο παπάς του χωριού, πού θά ήταν «άνθρωπος του Θεού» και ακόμα πολύ δραστήριος έψαξε παντού, ρώτησε κι έμαθε ότι πραγματικά πρίν από εκατόν πενήντα χρόνια φύγανε μερικοί καλόγεροι από τό μοναστήρι τής Πάτμου γιά ν' άσκητέψουν σ' άλλα νησιά. "Ετσι, θά ήρθαν και στή Νίσυρο και σίγουρα αυτοί θά είχαν τήν «σκήτη» στά «Σκόπελλα» και τό εκκλησιάκι θά ήταν όπωσδήποτε άφιερωμένο στον "Αγιο Θεολόγο. Τέλος, ό ίδιος ό παπάς είδε στον ύπνο του ένα άσπρογένη γέρο, πού τά χαρακτηριστικά του ήσαν όμοια μέ του γέρου, πού είχε δει ό τσοπάνης. 'Ο γέρος αυτός έξήτησεν από τον παπά νά ανακαινισθεί τό «σπίτι» του και νά παύσει νάναί βοσκότοπος ή περιοχή. "Ετσι, χάρις στό «δραμα» του τσοπάνη, στή δραστηριότητα του παπα και των επιτρόπων τής εκκλησίας καθώς και τήν εισφορά όλων Νικιατών, ή εκκλησούλα ανακαινίσθηκε και τό χωράφι «έγλίστηκε». Φυτεύθηκαν έλιές και συκιές πού μέχρι σήμερα υπάρχουν. "Αργότερα, ό Σύλογος των Νικιατών τής Νέας 'Υόρκης ξόδευσε χρήματα γιά νά κτισθεί τό όραιο κτίριο μέ τά κελλιά, τό σαλόνι και τό μαγειρείο μέ τό κελλάρι του μοναστηριού. "Εγιναν μεγάλες στέρνες-χαβούζες και γενικά έγινε τό όμορφο μοναστήρι όπως είναι σήμερα.

ή **Καλάννα**: Λίγα μέτρα από τό χωριό, πηγαίνοντας πρós τον "Αγιο Θεολόγο, ψηλά στήν κορυφή σχεδόν τ' "Αη 'Ελιά, είναι ένας βράχος. Βλέποντάς τον από τό «Σαρδαλόνι», φαίνεται σάν μιά τεράστια πετρωμένη γυναίκα. Είναι ή «Καλάννα» κι όχι ή «Καλακάννα» όπως τήν γράφουν άλλοι Νισύριοι. Λέει λοιπόν ή παράδοση ότι αυτή ήταν μιά καλή γυναίκα πού τήν λέγανε "Αννα, καλή "Αννα ή Καλάννα. Κάποτε λένε περνούσαν από κάτω πηγαίνοντας στον 'Εμπορείο τήν εικόνα τής Παναγίας τής Σπηλιανής. "Αλλοι λένε τήν εικόνα του 'Αγίου Θεολόγου, και ή Καλάννα δίχως νά προσέξει έριξε τά σκουπίδια κάτω από εκεί, γιατί ήταν ψηλά τό σπίτι της. "Ετσι, τά σκουπίδια πέσανε πάνω στήν εικόνα και ή Παναγιά (ή ό "Αγιος Θεολόγος) τήν «έπέτρωσαν» γιά τιμωρία της και γιά παραδειγματισμό των άλλων. Λένε ακόμα ότι και τον άνδρα της και τά παιδιά της «έπέτρωσεν» επίσης, μάλιστα σέ μιά βραχώδη παραλία του «"Αργους» φαίνονται τά πέτρινα αυτά σημάδια πού αναφέρει ή παράδοση.

τ' **άγιο φώς**: Σέ μερικά σημεία τής άγροτικής περιφέρειας του χωριού, βλέπανε (δηλαδή πίστευαν ότι βλέπανε) τίς καλοκαιρινές νύχτες ένα φώς πού δέν μπορούσαν νά έξηγήσουν τί είναι. Και επειδή σέ κάθε περιφέρεια ύπάρχει κι ένα έρειπωμένο εκκλησιάκι, πίστευαν ότι τό φώς είχε σχέση μέ αυτό. "Ετσι τό όνόμασαν «Τ' "Αγιο Φώς». Τό φαινόμενο έξηγείται πάντως ότι: Πυγολαμπίδες άφθονες υπάρχουν στήν περιφέρειά μας, ίσως

καί ἄλλα «φωσφορίζοντα σώματα».

θαυματοργές εἰκόνες: Πολλοί εἶχαν στά σπίτια τους παλιές εἰκόνες ἀπό τήν Πόλη, ἀπό τή Ρωσία, ἀπό τό Ἱερό Ὄρος ἢ ἀπό τήν Ἀνατολή καί πίστευαν ἀκράδαντα ὅτι ἦσαν κατά κάποιον τρόπο θαυματοργές. Λέγανε ὅτι ἂν δέν τούς ἀναβαν τό κανδήλι τό Σαββατόβραδο, «ἐκτυποῦσε» τό τζάμι τοῦ μικροῦ εἰκονοστασίου τοῦ σπιτιοῦ. Τό ἴδιο στήν Ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ ὑπάρχει μιᾶ παμπάλαια εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπου πού τήν πιστεύουν ὅλοι στό χωριό γιά «θαυματοργή», μάλιστα στήν γιορτή τοῦ Ἁγίου τήν λειτανεύουν μέ εὐλάβεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13ο

ΕΥΧΕΣ — ΚΑΤΑΡΕΣ — ΒΛΑΣΤΗΜΙΕΣ

Α) α) Γενικά:

Ἐχε τήν ἐδκή μου.

Ἡ ἐδκή μου μαζί σου, γιέ μου (κόρη μου, παιδί μου).

Ἡ ἐδκή μου στά τέσσερα καντούνια τοῦ σπιτιοῦ σου.

Νά σέ χαίρουνται πού σ' ἔχου.

Πολύχρονος νᾶσαι γιέ μου (κόρη μου).

Πού νά δῆς καλή μ-μοῖρα.

Πού νά δῆς ὅτι ἐπεθυμείς.

β) Σέ ἀνύπαντρη κόρη:

Στίς χαρές σου, κόρη μου, στά κουφέττα σου.

Καί στά νοικοκυριά σου, κόρη μου.

Καί τοῦ χρόνου παντρεμένη.

γ) Σέ ἀρραβῶνες:

Καλορίζικα κι ἀμετάνοιωτα.

Ἡ ὥρα ἢ καλή.

Καί καλά στέφανα, κι ἀπού τούς γάμους σας.

Σέ γάμους:

Νά ζήσετε καί νά καλογεράσετε.

Στερεωμένοι καί μέ τέκνα.

Μέ καλούς ἀπογόνους.

(Στούς γονεῖς)

Νά σᾶς ζήσουν, νά χαίρεστε τ' ἀντρό(γ)υνό σας, καί σῶν ἐπιλοίπων (ὑπολοίπων).

Στερεωμένο τ' ἀντρό(γ)υνό σας, μέ καλούς κληρονόμους.

Σέ Ἑγκυο:

Καλή σου λευτεριά, κόρη μου.

Καί τοῦ χρόνου μ-πιό μέ τό γιό (μέ τή γ-κόρη).

Στ) Σέ ἐπίτοκο:

Μέ μιᾶ φ-φωνή.

Σάν τή μ-πούλλα νά τό κάμεις, κόρη μου.

ζ) Σέ γέννηση:

Καλορίζκος ὁ γυιός ἢ καλορίζικια ἢ κόρη.

Νά σᾶς ζήσει, νά τό χαίρεστε, καλοθρεμμένο.

η) Σέ βάπτιση:

(Στούς γονεῖς)

Νά σᾶς ζήσει, καλός χριστιανός, καί στίς χαρές του.

(Στούς ἀναδόχους)

Νά τά χιλιάσετε, πάντα ἀξιοί.

θ) Σέ ὀνομασίες:

Καί τοῦ χρόνου, νά χαίρεσαι τ' ὄνομά σου, νά τό καλοπρουκίσεις.

ι) Σέ ταξίδι:

Ἄμε στό καλό, γυιέ μου, ἢ Παναγιά μπροστά σου, ἢ Παναγιά μαζί σου

Καλό σου ταξίδι, καλό σου γύρισμα, γυιέ μου.

Πέτρα νά πιάννεις καί μάλαμα νά γένηται.

(Στούς συγγενεῖς)

Καλή φ-φωνή ν' ἀκούσετε γρήγορα, μέ τό καλό νά τόν ξαναδεχτήτε.

κ) Σέ χοιροσφάγια:

Καλοφαγωμένα, καί τοῦ χρόνου.

λ) Σέ θερισμό καί ἀλώνισμα:

Καλοσοδιασμένα τά κριθάρκια σας.

Χίλια κοιλά μέσ' σι' ἀμπάρκια σας.

μ) Σέ τρύγο:

Μέ χαρές νά πίννετε τά κρασιά σας.

Στίς χαρές τῶν παιδιῶ(ν) σ-σας.

B) ΚΑΤΑΡΕΣ

Ἄμε στό διάβολο, ἄμε σι' ἀνάττεμα, ἄμε στήν ὀργκή ν-τοῦ Θεοῦ.

Κακό χρόνο νάχεις, κάτσε πού νά κάτσουν οἱ διάβολοι μέσα σου.

Πού νά μή σ' εὔρει τοῦ χρόνου, ἀφορεσμένε.

Πού νά μή σέ χαρῶ, πού νά μή σέ χαροῦ μ-πού σ' ἔχουσι.

Πού νά μήν ἐ-ξημερωθεῖς.

Πού νάμπει ὁ διάβολος μέσα σου.

Πού νά πάρει ὁ διάβολος πού σ' ἐκάμνα(ν).

Πάεννε στόν ἀγύριστο.

Πού νά σέ πάρει ἡ ὀργκή τοῦ Θεοῦ.

Πού νά μή δ-δεῖς χαῖρι καί προκοπή.

Πού νά σέ φάει ἡ λόβα (λέπρα).

Πού νά σέ φάει ἡ φάουσα, πού νά σέ φάει ἡ χολέρα.

Πού νά σέ φάει ἡ κακιά ἀρρώστεια.

Πού νά σέ φάει ὁ χάρος, πού νά σέ φάει ὁ ψόφος.

Πού νά κοποῦν τά χρόνια σου, πού νά κοπ(εῖ) ἡ ζωή σου.

Πού νά σέ βάλλουν μέσ(α) στόν Ἄη Γιώργκη.

Πού νά σέ φάει ὁ ἐγκρεμμός.
 Πού νά σ' εὔρει ὁ κα(η)μός μου.
 Πού νά σέ πάρ' ἢ μπάλλα.
 Πού νά σέ φά(ει) ἢ θάλασσα.
 Πού νά σέ φάει τό χτικιό, πού νά στραβωθείς.
 Πάεννε πού νά ρτει τό χαπάρι σου.
 Πού νά σοῦ πει ὁ παπάς μέσ(α) στ' αἰτί.
 Πού νά φτύσεις αἷμα, πού νά στραβωθείς.
 Πού νά κοποῦν τά χέργια σου, πού νά σπάσουν τά πόδια σου.
 Πού νά σπᾶσ' ἢ κεφάλη σου, ἔτσα γά πάει καί ἡ κεφάλη σου.
 Πού νά μὴ ν-το κατελύσεις (τό φόρεμα).
 Πού νά μὴ ν-τό φᾶς (τό κριθάρι).
 Πάεννε πού νά μὴ γ-γυρίσεις.
 Κακή πρωϊνή νά σ' εὔρει, π-πέσε πού νά μὴ σηκωθείς.
 Π-πέσε τόν ἀσέκωτο, πού νά μὴ σέ ξημερώσ' ἢ μέρα.
 Κακή βρα(δ)υνή νά σ' εὔρει.
 Ν-νά, κακι' Ἀνάσταση νά σ' εὔρει.
 ν-νά κακή Λαμπρή νά σ' εὔρει.
 Ξεγκρεμμίσου, φύ(γ)ε ἀπού ἄδου (ἐδῶ).

ΒΡΙΣΙΕΣ

ἀνεράδα (ἦ): Λέγεται σέ γυναῖκες, κυρίως σέ νέες (νεραίδες).
ἀδιαλόιστος (ὀ): Ὁ ἀπερίσκεπτος: «Ἴντα μ-πού νά σοῦ κάμω, κακόμοιρε, ποῦσαι ἀδιαλόιστος».

ἀπράκοπος (ὀ): Ὁ μὴ προοδευτικός, ὁ τεμπέλης: «Ἀπρόκοπος ἄθρωπος εἶσαι, κακόμοιρε».

ἀχαῖρευτος (ὀ): Συνώνυμο τοῦ «ἀπρόκοπος».

θεοπάλαβος (ὀ): Ὁ πολύ παλαβός, ὁ πολύ ἀνόητος: «Θεοπάλαβος εἶν' ὁ μαυρογυιός».

θέατρο (τό): Ἔλεγαν τόν ἄνθρωπο πού μέ τά λόγια του ἢ μέ τά ἔργα του γινόταν περίγελος στοὺς ἄλλους: «Θέατρον ἐκατάτησες, κακόμοιρε μέ τά καμώματά σου».

θεομπαίχτης (ὀ): Ὁ ἀσεβής, ὁ βλάστημος, αὐτός πού συμπεριφέρεται μέ τρόπο ἀνάρμοστο: «Ἄ(ν)τε βρέ θεομπαίχτη...».

καλοκαζάρα (ἦ): Συνηθισμένη βρισιά ἀπό γυναῖκα, σέ γυναῖκα, κυρίως ὅταν ἦταν γνωστό ὅτι ἦταν γεννημένη στίς μέρες τῶν Χριστουγέννων, ὁπότε σύμφωνα μέ μιὰ δυσειδαιμονία ἔπρεπε νά εἶναι ὑπνοβάτιδα, ἀφοῦ ἡ μητέρα της τήν «συνέλαβε» τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, πράγμα πού θεωρεῖτο ἀσέβεια.

καταφρόνια (ἦ): Συνηθισμένη ὕβριστική ἔκφραση γιά κάθε πρόσωπο πού δέν ἦταν συμπαθές, «Ἄ(ν)τε μωρή καταφρόνια...».

κακομοιριά (ἦ): Ὅ,τι καί ἡ καταφρόνια.

κιτρινιάρης (ὀ): Ὁ χλωμός καί σέ μεταφορική ἔννοια ὁ κακεντρεχής

άνθρωπος, ο ραδιοϋργος, ο συκοφάντης: «'Ο θεός νά σέ φυλάει από κитρινιάρη ν-άνθρωπο».

λιγδού (ή): 'Η άπερ.ποιήτη δσον άφορα τήν ένδυμασία τής γυναίκας, ή κάπως άκάθαρτη στά φορέματά της και στό σπίτι της: «'Α(ν)τε μωρή λιγδού, πού βρωμάς δλόκληρη από τήν άπλυσιά σου».

λικουρίνος (δ): Λεγόταν ο πολύ αδύνατος άνθρωπος πού έμοιαζε μέ παστό τσίρο ή λικουρίνο: «Σάν λικουρίνος είν' ο άχαρος».

μεφεσμένος (δ): 'Ο άνδρας ή ή γυναίκα πού συνήθιζαν νά «μέμφωνται» όλους τούς άλλους για τόν ένα ή τόν άλλο λόγο, οί φιλοκατήγοροι, οί έπιτιμητές των άλλων: «Ξέρεις ίντα μεφεσμένη γυναίκα είν' ή άφορεσμένη...».

μιασμένος (δ): 'Ο μίζερος, ο μυιγιάγκιχτος άνθρωπος, πού πρόσεχε τό καθετί, πού άπόφευγε νά πιεί νερό ή νά δεχτεί φαγητό από όπουδήποτε: «'Αφορεσμένος, μιασμένος ά(ν)θρωπος είναι...».

μισερεμένος (δ): 'Ο άνάπηρος έστω σέ έλαφρό βαθμό άναπηρίας και σέ μεταφορική σημασία ο φιλάσθενος πού άπόφευγε κάθε χειρωνακτική έργασία, γιατί φοβόταν για τήν υγεία του: «Μισερεμένος είν' κι αυτός ο μανρά(ν)θρωπος...».

μισερό (τό): 'Ο κοντόσωμος, ο καχεκτικός άντρας ή γυναίκα.

παλαβός (δ): 'Ο άνόητος, ο άφελής, ο ευπιστος: «Ξύπνα βρέ, μήν είσαι παλαβός».

σκρόφα (ή): 'Η γουρούνα, ή γυναίκα ή διεστραμμένη, ή άνήθικη, ή γενικά έπιλήψιμης διαγωγής γυναίκα.

σκατοσκρόφα (ή): "Ο,τι και ή «σκρόφα» μέ περισσότερη έμφαση.

χλαμπάτσα (ή): 'Η πολύ άτημέλητη γυναίκα, ή άδιάφορη στην εμφάνισή της και στην περιποίηση του έαυτού της και του σπιτιού της, γενικά ή άκατάστατη σέ όλα: «Κακομοίρα, μιά χλαμπάτσα μοναχή είσαι».

τουλουμιασμένη (ή): 'Η πολύ παχιά γυναίκα.

Γ) Έννοιολογικός Κύκλος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14ο

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ

Α) ΤΟ ΑΤΟΜΟ

μάνα (ή): Τό επίσημο Δημοτολόγιο τής παλιās εποχής. 'Ηταν ένα μεγάλο βιβλίο στό όποιο ο παπάς του χωριού κατάγραφε όλη τή ληξιαρχική κίνηση του πληθυσμού: Γεννήσεις, γάμους, θανάτους. Τό βιβλίο αυτό, ή «Μάνα» τό φύλαγαν στην Έκκλησία του χωριού μέ φροντίδα και ευθύνη του εφημέριου και τής Έκκλησιαστικής Έπιτροπής και κάθε πιστοποιητικό γεννήσεως ή γάμου έβγαине μέ βάση τά στοιχεία τής «Μάνας».

κούα (ή): Τό σύνολο μιās σχεδόν ήλικίας παιδιών, άγοριών και κοριτσιών:

«'Η φετεινή κούα», «ή περσυνή κούα», «ή τωρινή κούα».

παιδολοί ή και παιδόλο(γ)ο (τό): Τό σύνολο πολλών παιδιών στό σχολείο ή στην εκκλησία: «Ποῦ θά τό βάλωμε τόσο παιδόλο;»

δασκαλόπουλλα (τά): Τά παιδιά τοῦ σχολείου, οί μαθητές κι οί μαθήτριες: «'Εμεσημέργκιασε, έσκολάσαν τά δασκαλόπουλλα».

θηλυκά (τά): Τά κορίτσια.

κοριτσόπουλλα (τά): Τά νεαρῶς ήλικίας κορίτσια.

άρσηνικά (τά): Τά άρσενικά παιδιά.

παλληκαρόπουλλα (τά): Τά νεαρῶς ήλικίας άγόρια.

παληκάρια (τά): Οί νέοι, οί ήλικίας γάμου.

κόρες (οί): Οί νέες, οί ήλικίας γάμου.

νοικοκύρης (ό): 'Ο παντρεμένος, ό άποκαταστημένος πιά νέος, ό κτηματίας, ό ευκατάστατος.

νοικοκυρά (ή): 'Η παντρεμένη, ή άποκαταστημένη πιά νέα, ή ευκατάστατη.

καινούργιος νοικοκύρης (ό): 'Ο νέος νοικοκύρης, ό νέος κτηματίας.

παλιός νοικοκύρης (ό): 'Ο ήλικιωμένος νοικοκύρης, πρόσωπο πού εχαιρε ξεχωριστής εκτιμήσεως άπό όλους. Κατά κανόνα οί μεγαλονοικοκύρηδες άποτελοῦσαν τήν «άρχουσα τάξη τοῦ χωριοῦ».

Β) ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ

Οί βασικές ύποχρεώσεις τών νέων ήσαν:

Νά είναι καλοί και σοβαροί. Νά άγαποῦν τήν πατρική κτηματική περιουσία και νά τή φροντίζουν: «Καλό μ-παιδί 'ν ό Γιώργης τοῦ .... έγλισε ν-τά χωράφκια τοῦ πατέρα του, μιά χαρά ν-τάχει, αυτός είναι γ-καλός γαμπρός». 'Επίσης ύποχρέωση τών νέων ήταν νά είναι κοινωνικοί, νά άνακατεύονται σ' όλα τά κοινωνικά θέματα τοῦ χωριοῦ: «νά μπαίνει μέσ στά όλα», νά προσφέρουν πρόθυμα σέ όλους εκδούλευση και συνεργατικότητα: στίς άργατιές, στό κουβάλημα τών δεματιῶν, στό κουβάλημα τών σταφυλιῶν, στό τρύγο, στά χοιροσφάγια, παντοῦ έπρεπε νά δίνει τό «παρών» ό καλός νέος τοῦ χωριοῦ. 'Ιδιαίτερα πρόσεχαν τή συμπεριφορά του πρός τούς γονεῖς του και γενικά πρός τούς ήλικιωμένους τοῦ χωριοῦ: «Καλό μ-παιδί, χαρά της πού (θ)ά τό μ-πάρει».

Γ) ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Τά δικαιώματα τών νέων ήσαν πολύ όλιγότερα άπό τίς ύποχρεώσεις τους, προπάντων ένόσω παράμεναν άνύπανδροι. 'Ακόμη και στό καφενεῖο δέν είχαν δικαίωμα νά μπαίνουν, οὔτε νά καπνίζουν μπροστά στους γονεῖς τους. Τά πρῶτα δικαιώματα τ' άποκτοῦσαν όταν άρχιζαν νά δουλεύουν, νά «κάμνουν μεροκάματα». Και ήταν τά πρῶτα δικαιώματα, τό νά μποροῦν νά διασκεδάζουν μέ τούς «νοικοκύρηδες» και νά άρχίζουν τά πρῶτα έρωτικά σκιρτήματα, νά «κάμνουν άρμαστές». Μετά τό γάμο τους πιά, είχαν και τό δικαίωμα τοῦ «εκλέγεσθαι» άρχίζοντας άπό τό αξίωμα τοῦ «Γραμματικοῦ

τῆς Ἐκκλησίας» ἢ τοῦ «Γραμματικοῦ τῆς Δημαρχίας» μέ τήν προοπτική νά φθάσουν στό ἀξίωμα τοῦ «Καπομάλλη» ἢ τοῦ «Δημάρχου». Οἱ πρῶτες κοινωνικές τους ἐπαφές ἦταν τό νά τούς «καλοῦν στά τραπέζια» τῶν διασκεδάσεων, στά «χοιροσφάγια» καί σέ κάθε κοινωνική ἐκδήλωση τοῦ χωριοῦ. Τό δικαίωμα νά ψηφίζουν τό ἀποκτοῦσαν στά 21 τους χρόνια, τό δέ νά ψηφίζονται τό ἀποκτοῦσαν πολύ ἀργότερα, ἐκτός ἂν στό μεταξύ παντρεύονταν καί, κατά κανόνα γίνονταν καί αὐτοί «νοικοκύρηδες». Στρατιωτικές ὑποχρεώσεις δέν εἶχαν οἱ νέοι στά χρόνια τῆς σκλαβιάς, τόσο τῆς Τούρκικης ὅσο καί τῆς Ἰταλικῆς, μόνο «ἐθελοντές» μπορούσαν νά ὑπηρετήσουν, ὅμως τό θεωροῦσαν ἀδιανόητο τό νά ὑπηρετήσουν τούς δυνάστες. Στόν Α΄, καί στόν Β΄. Παγκόσμιο πόλεμο, πολλοί ἔτρεξαν νά πολεμήσουν ἐθελοντές στίς Ἑλληνικές ἐνοπλες Δυνάμεις, ἀπό δέ τό 1948 ὑπηρετοῦν κανονικά τήν στρατιωτική τους θητεία. Οἱ ἐκλογές γιά τήν ἀνάδειξη δημοτικῶν ἀρχόντων γινότανε κάθε χρόνο μέ μυστική ψηφοφορία στό σχολεῖο. Ἐντί ψηφοδέλτιο ρίχνανε στήν κάλη ἓνα «κλῆρο» μέ τό ὄνομα τοῦ ὑποψήφιου τῆς προτιμήσεως τους, ψηφίζοντας ἔτσι ὅλο τό συνδυασμό. Ἐπίσης κάθε χρόνο ἐκλέγανε τούς Ἐκκλησιαστικούς Ἐπιτρόπους «διά βοῆς», πάλι στό σχολεῖο τοῦ χωριοῦ.

Δ) ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑΣ

Ἡ πλατεία τοῦ χωριοῦ, ἡ «Πόρτα» ἦταν καί εἶναι μέχρι σήμερα ὁ κυριότερος τόπος γιά τόν «χορό» πού εἶναι καί ὁ κυριότερος τρόπος τῆς ψυχαγωγίας τῶν κατοίκων: «*Πάμε πά(νω) στή μ-Πόρτα πού χορευκουσι;*» Ὅταν ὅμως ἔβρεχε ἢ κρύωνε πολύ, ὁ χορός γινόταν στό «Θόλο» ἢ στά καφενεῖα ἢ στά σπίτια, ἀργότερα δέ στό παλιό σχολεῖο. Ὁ χορός ἀρχιζε πάντοτε μέ τό «συρτό» ἢ τόν «Καλαματιανό» καί συνεχιζόταν μέ τήν «Σούστα» τά «Κρητικά» τ' «Ἀποστολίδικα» κ.ο.κ. Οἱ ὀργανοπαίκτες, συνήθως ὁ «βιολιζής» καί ὁ «λαουτιέρης» παίζανε ὄρθιοι παρακολουθώντας τό «Μπροστάρι» δηλαδή τόν «κορυφαῖο» τοῦ χοροῦ γιά ν' ἀκούει καλύτερα καί νά μή χάνει τό «ρυθμό» τοῦ χοροῦ. Ὅταν στό γλέντι συμμετεῖχαν καί νεαροί, τούς ἐπέτρεπαν νά χορεύουν καί «Εὐρωπαϊκά» δηλαδή τούς Εὐρωπαϊκοῦς χορούς, ὅση ὥρα χρειαζόταν νά ξεκουραστοῦν οἱ χορευτάδες τῶν δημοτικῶν χορῶν.

Οἱ κυριότεροι χορευτές τῶν «Εὐρωπαϊκῶν» ἦσαν οἱ παραθερίζοντες φοιτητές καί οἱ Ἀμερικάνοι.

Σέ κάθε χορό οἱ γυναῖκες κυρίως παρακολουθοῦσαν μέ προσοχή καί περιέργεια «*ποιός θά ἔπαινε ποιάν*» στό «μπροστάρι» γιά νά βγάλουν τά δικά τους συμπεράσματα, ἐφόσο βέβαια δέν ἐπρόκειτο γιά συγγενή του: «*Ὁ Ἀ... χόριψε στό μπροστάρι τήν Μ... πά(νω) στή μ-Πόρτα, ἀπού'ς πού καί πού, κάτι τρέχει...*» Καί πολλές φορές «κάτι ἔτρεχε» πραγματικά. Ἐτσι συνήθως ἀρχιζεν ἡ ἀποκάλυψη ἐνός αἰσθήματος πού ἀρχιζεν ἀπό τήν ἀγροτική ζωή καί κατάληγε σέ γάμο. Ἐνας τρόπος νά ἐκδηλώσει κάποιος τήν ἀγάπη του καί τήν ἐκτίμηση στό «μπροστάρι» καί στή κόρη πού

χόρευε στό πλάϊ του ήταν νά «τούς ράνει». Δηλαδή νά ρίξει γιά τούς οργανοπαίκτες ἕνα χαρτονόμισμα, ἀνάλογα. Φυσικά κι ὁ χορευτής τοῦ «μπροσταριού» ἔπρεπε νά ρίξει κι αὐτός τό δικό του χαρτονόμισμα. Αὐτό ἄλλωστε ήταν καί ἡ ἀμοιβή τῶν οργανοπαικτῶν. Ὅταν ἀργά τελείωνε ὁ χορός, ἀρχίζαν τά τραγούδια ἀπό τούς νεαρούς πού πρωτοστατοῦσαν στό γλέντι. Κι ὅταν ὄλοι σχεδόν φεύγανε γιά τά σπίτια τους, οἱ νεαροί παίρνανε τά «ὄργανα» γιά νά κάμουν τραγουδώντας τό γύρο τοῦ χωριοῦ. Κάτω ἀπό τά παράθυρα τῆς «ἀρμαστῆς» ὁ νεαρός τραγουδιστής ἄφηνε νά ἐκδηλωθεῖ μέ τό τραγούδι ὄλο τό «ἐρωτικό» του μεράκι:

*Μπρόβαλε ἀπ' τό παραθύρι
κόρη, μέ τό μαῦρο φρύδι*

ἢ

*Μπρόβαλε νά δῆς πῶς ἦρτα
τ' ἄστρο μ' ἔφερε κι ἡ νύχτα*

Ἐκτός ἀπό τούς χορούς καί τά τραγούδια, δίνανε διέξοδο στήν ἐνεργητικότητα τους καί μέ διάφορα τυχερά παιγνίδια καί κυρίως μέ τά «χαρτιά» στό καφενεῖα. Παίζανε «πάστρα», «ἀγοραστό» «σκαμπίλλι», «ἐξη-
ταξί», «πρέφα», «ἀρπαγή» κ.τ.λ., παίζανε μόνο γιά τό «κέρασμά» τους, καθώς καί «τάβλι» ἢ «ντόμινο». Παίζανε καί «τόμπολα» ἕνα παιγνίδι μέ ἀριθμημένες «καρτέλλες», πού ἡ συμπλήρωση τούς ἔκανε νά κερδίζουν μερικά λουκκούμια ἢ ἄλλα γλυκίσματα. Τήν περίοδο τῶν ἑορτῶν τῶν Χριστουγέννων καί τοῦ Νέου Ἐτους ἔπαιζαν «τριανταμία», «πόκα» καί «πόκερ» μέ χρήματα. Ἀργότερα δέ οἱ «Ἀμερικάνοι» τούς ἔμαθαν νά παίζουν καί «ρωμί» ἢ «κογκά».

Ὅταν δέν εἶχαν χορό τά νέα κορίτσια τοῦ χωριοῦ παίζανε «πάππα» στήν «πόρτα» ἢ σέ ἄλλα μικρότερα «πλατύερα» τοῦ χωριοῦ. Γιά τούς νεαρούς καί τίς νεαρές, ἄλλο μέσο ψυχαγωγίας ήταν τά διάφορα παιγνίδια ὅπως τό «γκρίτσι», ἢ «κίμπα», οἱ «ἀμάδες» κ.τ.λ.

Ε) ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ, ΠΡΟΠΟΣΕΙΣ, ΕΠΙΦΩΝΗΜΑΤΑ

Ἐκτός ἀπό τά καθιερωμένα: Καλημέρα, Καλησπέρα, Καληνύχτα συνήθιζαν καί τά: *καλό μ-πουρνό (καλό πρωινό), καλά βρά(δ)ν, ὦρα καλή, πάεννε, γυιέ μου, στό καλό, καλό σου ξημέρωμα*. Συνηθισμένοι χαιρετισμοί καί φιλοφρονήσεις: *Ἴντα χα(μ)πάρια; Ἴντα ἴν πού κάμνετε; Πῶς τά περνάτε; Πῶς τά πάτε; Καλά (εἰ)στε; Χαιρετίσματα στή φαμίλια σου ἢ προσκυνήματα στή φαμίλια σου.*

Οἱ πρόποσεις ἦσαν ἀνάλογες μέ τίς περιστάσεις, σέ κάθε δέ πρόποση λέγανε πρῶτα τό: «*Εἰς ὑγεία*». Στά γεννητούρια λέγανε: *Εἰς ὑγεία, νά. σᾶς ζήσει, μέ τό καλό κι ἡ κόρη ἢ ὁ γυιός. Σέ βαφτίσια: Εἰς ὑγεία, νά σᾶς ζήσει, καλός χριστιανός, καί στούς γάμους του ν' ἀξιοθεῖτε, πάντ' ἀξίος νοῦννε νά τά χιλιάσεις καί στά δικά σου (ἂν ἦταν ἀνύπανδρος) ἢ καί στῶν παιδιῶ σου ἂν ἦταν παντρεμένος. Σέ γάμο: Εἰς ὑγεία, νά ζήσετε, στερεωμένοι, νά καλογηράσετε καί στῶ(ν) παιδιῶ(ν) σας, στούς δέ γονεῖς: νά σᾶς ζήσουν καί*

στῶν «ἐπιλοιπῶν» (ὕπολοιπῶν). Σέ ὀνομαστικές ἑορτές: *Εἰς ὑγεία, χρόνια πολλά, νά χαιρεσαι τήν ὀνομασία σου ἢ τ' ὄνομά σου, νά τό καλοπρουκίσεις* (ἄν δέν ἔχει παντρεμένα παιδιά πού νά ἔχουν δώσει τό ὄνομά του στά ἐγγόνια του). Στά χοιροσφάγια: *Εἰς ὑγεία, καλοφαγωμένα, καί τοῦ χρόνου, καί στά νοικοκυριά σου, κόρη μου, (στήν ἀνύπανδρη κόρη τοῦ σπιτιοῦ)*. Σέ ἀργατιά θέρους: *Εἰς ὑγεία, καλοσοδιασμένα, χίλια κοιλιά, καί τοῦ χρόνου, γειά στά χέρια σας* (στίς ἐργάτριες). Σέ τρύγο: *Εἰς ὑγεία, σέ χαρές καί σέ γλέντια νά πιωθεῖ τό κρασί, στίς χαρές σας λεύτεροι, στά νοικοκυριά σας, κόρες μου. Σέ κάθε ἔργο: Εἰς ὑγεία, καλῶς τά κάμνετε, γειά στά χέρια σας, ἡ Παναγιά μαζί σας. Σέ ταξίδι: Εἰς ὑγεία, καλό κατεῶδιο, ἡ Παναγιά μαζί σου, πέτρα νά πιάνεις καί μάλαμα νά γίνεται. Σέ γυρισμό: Εἰς ὑγεία, καλῶς ὄρισες, καλῶς τά δέχτητε* (στούς δικούς του). Σέ κηδεῖα ἢ σέ μνημόσυνα: *Θεός συγχωρέσει τον, αἰωνία του ἡ μνήμη, ζωή σέ λόγου σας* (στούς συγγενεῖς), *καλή ὑπομονή, καλή παρηγοριά.*

ΕΠΙΦΩΝΗΜΑΤΑ

Καλέ μου! Κακή Ἀνάσταση! Καλή Λαμπρή! Καλή πρωτανάσταση! Μή χειρότερα! Ἄχαρε! Ἀφορεσμένε! Ἄχχου ἄχαρε! Ἐ πού νάχεις ἀνάττεμα! Βρέ ἀδιαλόγιστε! Βρέ ρέμπελλε! Βρέ ρεμπέττα! Βρέ πισσαγκανισμένε!

Ζ) Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

τό σ-σῶϊ: Ἔτσι λεγόταν ἡ οἰκογένεια. καί ἀνάλογα μέ τήν οἰκονομική καί ἠθική της ὑπόσταση, κάθε οἰκογένεια ξεχώριζε σέ: «μεγάλο σ-σῶϊ» ἢ σέ «μικρό σ-σῶϊ». Ἡ κακή διαγῶγή, τό κακό ὄνομα ἑνός καί μόνο μέλους τῆς οἰκογένειας, μοιραῖα εἶχε ἀντίκτυπο σέ ὅλη τήν οἰκογένεια, Ἔτσι, ἕξαιτίας ἑνός καί μόνο μέλους τῆς οἰκογένεια. ἔφθανε νά χαρακτηριστεῖ ὀλόκληρη σάν «κλεφτόσσω» ἢ σάν «προστυχόσσω» ἢ σάν «λολλόσσω» κ.τ.λ. Συνήθως «ἡ ἄρχουσα τάξις» τοῦ χωριοῦ ἔπρεπε νά προέρχεται ἀπό «μεγάλα σ-σῶϊα», «μεγαλονοικοκύρης» ἔπρεπε νάναί ὁ δήμαρχος, «μεγαλονοικοκύρης» ἔπρεπε νάναί ὁ «Ἐ(γ)κλησάρης», τά παιδιά τῶν μεγαλονοικοκυρῶν ἦσαν οἱ περιζήτητοι «γαμπροί». Γενικά ξεχωριστή τιμή ἀπόδιδαν οἱ Νικιάτες στούς «μεγαλονοικοκυρούς» κατ' ἀρχή καί γένικά στούς «νοικοκυρούς».

Ἐπῆρχε πάντοτε πολύ δυνατός ὁ δεσμός ἀνάμεσα στό «σ-σῶϊ» καθώς καί ἡ οἰκογενειακή ἀλληλεγγύη, δέν λείπανε ὅμως κι οἱ περιπτώσεις, πού ἕξαιτίας κτηματικῶν ἢ κληρονομικῶν διαφορῶν, δημιουργοῦνταν προστριβές καί κατά συνέπεια ψυχρότητα καί ἀντιπάθεια μεταξύ τῶν μελῶν τῆς ἴδιας οἰκογένειας. Τά οἰκογενειακά προσεπώνυμα, τά «παρατσούκλια», ἦταν κάτι τό πολύ συνηθισμένο στά Νικιά, μερικά δέ ἀπ' αὐτά εἶχαν σχεδόν ἀντικαταστήσει τό πραγματικό οἰκογενειακό ὄνομα. Παραθέτουμε ἐδῶ σέ ἀλφαβητική σειρά τά οἰκογενειακά ὀνόματα τοῦ Χωριοῦ μέ τά παρατσούκλια μέ τά ὁποῖα εἶναι γνωστά, τοῦλάχιστον ὅσα θυμούμαστε, μέ σύντομη ἐπεξήγηση τοῦ κάθε παρατσουκλιοῦ: Ἀπριλλάκης: Τσολάκης,

από τό Τουρκικό «*τσολάκ*» πού σημαίνει κοντόσωμος. *Γιαννάκης*: Μπογια-
 ζής, δηλ. βαφέας καί κατά μεταφορική σημασία ὁ ἄνθρωπος πού «τά
 ἔβαφεν ὄλα» δηλ. τακτοποιούσε ὄλα τά ζητήματα πού παρουσιάζονταν.
Διακονικόλας: Ἀβέρας, ἀντί ἀέρας, ὅπως ἔλεγε ὅταν ἦταν μικρός. *Διακο-
 βασίλης*: Σουγιαδάκης γιατί συνήθιζε νά φοβερίζει τούς φίλους του «μέ τό
 σουγιαδάκι». *Διακαντώνης*: Σακραλέβας, παρατσούκλι πού τοῦ τό δώσανε
 στήν Πόλη. *Εὔστρατιόν*: Καράλης ἢ Κουενής, παρατσούκλι πού τοῦ τό
 δώσανε στήν Πόλη. *Ζαχαριάδης*: Τσαμπερλάκης, κατά παραφθορά τοῦ
 Τσάμπερλαιν, γιατί συζητοῦσε πολύ γιά πολιτικά. Ἐπίσης, λεγόταν καί
 Ἀντιμαχίτης, γιά τόν λόγο ὅτι ἡ καταγωγή τους ἦταν ἀπό τό χωριό
 Ἀντιμάχεια τῆς Κῼ. *Γερασκλής*: Ἀσφενιανός, ἐπειδή ἡ καταγωγή τους
 ἦταν ἀπό τό χωριό Ἀσφενδιοῦ τῆς Κῼ. *Ἡλιάδης*: Μωρός, ἐπειδή ἦταν
 πολύ κοντός. *Ἱερομνήμων*: Καζαμίας, ἐπειδή ἦταν πάντοτε ἐνημερωμένος
 γιά τό καθετί. *Καράγιωργης*: Διάκος, ἐπειδή ἤξερε λίγα γράμματα περισσό-
 τερα ἀπό τούς ἄλλους. Ἐνας ἄλλος *Καράγιωργης*: Σπανός ἐπειδή εἶχε
 κάπως ἀραιό τό μουστάκι καί τά γένια του. *Κόκκινος*: Μάγκος, ἀντί
 μάγκας. Ἐνας ἄλλος *Κόκκινος*: Μορτάρα, ἐπειδή «έκαμνε τόν μόρτη». *Κοντομανώλης*:
 Σκουκκιούρης, ἐπειδή σάν μεγαλονοικοκύρης καί ἄρχον-
 τας τοῦ χωριοῦ ἔμοιαζε μέ τόν Σουκκιούρ Πασά, τόν κάποτε Βαλῆ
 (Νομάρχη) τῆς Ρόδου ἐπί Τουρκοκρατίας. *Κοντονικολάου*: Μαστρομιχά-
 λης, ἐπειδή ἦταν στήν ἐποχή του ὁ καλύτερος «μάστορης» (μαραγκός) τοῦ
 χωριοῦ. Ὁ ἴδιος λεγόταν καί Καυκαλλάς ἐπειδή εἶχε κάπως μεγάλο τό
 κεφάλι του. Ἐνας ἄλλος *Κοντονικολάου* λεγόταν Δυνάμεος, ἀπό τό γνωστό
 τροπάρι τῆς Μ. Σαρακοστής «Κύριε τῶν Δυνάμεων» πού τοῦ ἄρεσε νά τό
 ψάλλει τακτικά. *Μικρόπουλος*: Μπουχούρης ἀπό τό Ἑβραϊκό ὄνομα
 Μποχόρ γιατί εἶχε σχέσεις ἐμπορικές μέ τούς Ἑβραίους στήν Πόλη. *Μαστρομιχάλης*:
 Μπρούφας ἀντί Ρούφας γιατί τοῦ ἄρεσε πολύ νά πίνει, «νά
 ρουφᾶ» τό κρασί. *Μηνᾶς*: Σαμώνης, παρατσούκλι πού τοῦ τό ἔδωσαν στήν
 Πόλη. *Μαστροβασίλης*: Σπετσιάρης ἐπειδή εἶχε πολλές πρακτικές γνώσεις
 ἀπό φαρμακευτική. *Μίχαλος*: Κοκκίνης ἐπειδή εἶχε κόκκινα μαλλιά καί
 γένια. Ἐνας ἄλλος *Μίχαλος*: Μανιῶλος ἐπειδή ἤξερε μερικά Γαλλικά καί
 ἔλεγε τό ὄνομα του ἀντί Μανώλης Μανουέλ. *Μονογενής*: Σακκαλῆς,
 ἐπειδή ἀπό νέος εἶχε γενιάδα πού Τουρκικά λέγεται «σακκάλ». Ἐνας
 ἄλλος *Μονογενής*: Καϊάφας γιατί σάν δήμαρχος ἦταν πολύ αὐστηρός, καί
 κάποιος πού νόμιζε ὅτι ἀδικήθηκε τόν ἀποκάλεσε Καϊάφα καί ἔμεινε τό
 παρατσούκλι. Ἐνας ἄλλος *Μίχαλος*: Τερερές, παρατσούκλι πού τοῦ τό
 δώσανε στήν Πόλη. *Νικητιάδης*: Μαστρονικόλας γιατί ἦταν ὁ πρωτομά-
 στορης (κτίστης) τοῦ χωριοῦ. Ἐνας ἄλλος *Νικητιάδης*: Χαζικλής παρα-
 τσουκλι πού τοῦ τό δώσανε στήν Πόλη. *Ὀρφανόπουλος*: Βλάχκαλης, γιατί
 ἔζησε καί διακρίθηκε στή Βλάχκα τῆς Πόλης. Ἐνας ἄλλος *Ὀρφανόπου-
 λος*: Μελίττακας γιατί ἦταν πολύ ἐργατικός καί προνοητικός σάν τόν
 μέρμυγκα (*μελίττακα*). *Παπαντωνίου*: Σκορπιός γιατί εἶχε κόκκινο πρόσωπο
 κι ἔμοιαζε σάν τό ψάρι τό σκορπιό. Ἐνας ἄλλος *Παπαντωνίου*: Σπαντονί-
 δης γιατί ἦταν πολύ εὐκίνητος «σάν σφεντόνα» καί ἀπό Σφεντονίδης ἔγινε

Σπαντονίδης. Τέλος ένας άλλος *Παπαντωνίου*: Σπαθάρης επειδή στην Πόλη είχε σχετισθεί με την επιφανή οικογένεια του Σπαθάρη. *Πασχαλίδης*: Κασαγιάς, παρατσούκλι πού του δώσανε στην Πόλη. *Παπαμιχαήλ*: Ζάνπαπας, από τό δνομα του Γιάννης του παπᾶ. "Ένας άλλος *Παπαμιχαήλ*: Μαμούρης παρατσούκλι πού του τό δώσανε στην Πόλη. *Σακελλαρίδης*: Χαραπάς επειδή χαρακτηριστικό τους ήταν τό μεγάλο καί άνοιχτό πρόσωπο σάν νεροκολοκύθα, σάν *χαραπάς*. *Συμβέστρος*: Μαγγανάς παρατσούκλι πού του τό δώσανε Πόλη. *Τσικίτας*: Κωσταντέλλης, παρατσούκλι Πολίτικο κι αυτό. *Διακωσταντής*: Ψωριάρης, κι αυτό Πολίτικο παρατσούκλι. *Χαρτοφύλης*: Μπογιαζής, γιατί σάν τόν Γιαννάκη «έμπογιαζίζε» μέ τίς «μαλαγανίες» του κάθε ένα πού τυχόν είχε άντίρηση στίς ιδέες του καί στά σχέδιά του. *Φούγιαξης*: Στροβίλλης γιατί όταν θύμωνε φαινόταν σάν τόν άνεμο, σάν τόν (άνεμο)στρόβιλλο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15ο

Α) ΤΟ ΧΩΡΙΟ

Ή όργάνωση του χωριού στηριζόταν στή λαϊκή κυριαρχία, γιατί όλοι οί άρχοντες του εκλεγότανε πάντα από τό «έκλογικό σώμα» τής Κοινότητας μέ μυστική ψηφοφορία ή «διά βοής». Ή *Πρωτό(γ)ερος* (ό Δήμαρχος) καί οί Δημογέροντες (τό Συμβούλιον), άποτελοΰσαν τήν «Διοίκηση του Χωριού», όλοι μαζί λεγότανε επίσης «ή Δωδεκάδα», γιατί άπαρτίζονταν πάντα από δώδεκα μέλη. Ή ΐδρα τους λεγόταν «Δημογεροντία» ή καί «Καγκελλαρία» καί παλαιότερα δέν είχε «μόνιμη στέγη», τό σπίτι του εκάστοτε «*Πρωτό(γ)ερον*» ήταν καί ή ΐδρα τής Κοινότητας. Άργότερα όταν κτίσθηκαν τά «Κελλιά τής Παναγιᾶς», ή Δημογεροντία είχε μόνιμη στέγη, στό ΐδιο γραφεΐο πού στεγαζόταν καί ή Ήκκλησιαστική Ήπιτροπή. Ή Δήμαρχος ή *Πρωτό(γ)ερος* ή Μουχτάρης, όταν φιλοξενούσε στό σπίτι του τήν «Δωδεκάδα», ΐπρεπε άπαραΐτητα νά φαίνεται «χουβαρδάς» καί «φιλόξενος», προσφέροντας καφέδες, τήν ταμπακιέρα του γιά νά στρίψουν τσιγάρο καί φυσικά καί τήν άπαραΐτητη *κουκκουζίνα* γιά «νά πιουν νά βράσουν» τά χειμωνιάτικα κρύα βράδια. Καθήκοντα καί ύποχρεώσεις των Δημογερόντων προς τήν Κοινότητα ήταν: Ή προστασία των χωραφιων από κάθε είδους αυθαιρεσία γιά τήν όποία διόριζαν τους «μπεξήδες» δηλ. τους άγροφύλακες. Ή καθορισμός των συνόρων στην άγροτική περιφέρεια του χωριού γιά τήν «κριθारीά» καί «τήν μπαμπακιά» δηλ. γιά τήν περιφέρεια πού ΐπρεπε νά σπείρουν πρώϊμα (κριθारीά) καί τήν περιφέρεια πού ΐπρεπε νά σπείρουν όψιμα (μπαμπακιά). Στην «κριθारीά» άπαγορευόταν ή βοσκή των ζώνων μέχρι τόν Άπρίλιο, ένω στή «μπαμπακιά» δέν ύπήρχε καμιά άπαγόρευση. Στή «μπαμπακιά» σπέρνανε τους «λιμενίτες» (διμνήτες) καί τά «έψιμικά» καθώς καί τά «μποστάνια». Ή εκδίκηση των άγροζημιων καί ή έπιβολή του πρόστιμου ήταν ΐργο του

υποδημάρχου ή του «'Αζᾶ» ὅπως τόν λέγανε, πού ήταν ἀρμόδιος γιά τῶ «ἀγροτικά». Ἡ συντήρηση καί ἡ ἐπιδιόρθωση τῶν ἀγροτικῶν δρόμων ήταν μέν ἔργο καί φροντίδα τοῦ δημάρχου, ὅμως χωρίς καμιά πρόσθετη δαπάνη γιά τό ταμεῖο τῆς Κοινότητας γιατί ἐφαρμοζόταν ἡ μέθοδος τοῦ «νεπετιοῦ» δηλαδή ἡ προσφορά τῆς προσωπικῆς ἐργασίας ὄλων τῶν κατοίκων ἢ ἡ πληρωμή τῶν ἐργατῶν ἀπό ὄσους γιά τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο λόγο δέν μποροῦσαν νά προσφέρουν οἱ ἴδιοι προσωπική ἐργασία. Γιά τήν εἴσπραξη τοῦ Δημοτικοῦ φόρου γιά τά ἐξαγόμενα καί τά εἰσαγόμενα προϊόντα καί ἐμπορεύματα πού τό λέγανε «*τοπικό ἢ φιλανθρωπικό δικαίωμα*» διοριζόταν ἀπό τήν Δημαρχία ἕνας ἀπό τοὺς συμβούλους, κατά προτίμηση ἕνας πού σάν κύρια ἀπασχόλησή του εἶχε τό ἐμπόριο. Ὁ ἴδιος λεγόταν καί «*κανταρζῆς*» γιατί ζύγιζε τό κάθε εἶδος μέ τό «*καντᾶρι*» (στατήρα). Γιά τήν Κοινωνική Πρόνοια ἐπίσης ἔπρεπε νά φροντίσει ἡ Δημαρχία. Ἔτσι διορίζαν σάν Κοινοτικό Γιατρό ἕνα ἀπό τοὺς γιατροὺς πού μένανε μόνιμα στό Μανδράκι γιά τόν μισθό τοῦ ὁποῖου πληρώνανε «κατά κεφαλῆ» ὄλοι οἱ κάτοικοι. Ὁ γιατρός δέν ἔμενε μόνιμα στό χωριό, ἐρχόταν δύο ἢ τρεῖς φορές τήν ἐβδομάδα, περνώντας καί ἀπό τά ἄλλα χωριά γιά νά προσφέρει κι ἐκεῖ τίς ὑπηρεσίες του. Ὑπῆρξαν ὅμως καί περίοδοι πού τό χωριό εἶχε μόνιμο δικό του γιατρό γιά τόν ὁποῖο πρόσφεραν πολλά δολλάρια οἱ Νικιάτες τῆς Νέας Ὑόρκης μέσω τοῦ Ἀγαθοεργοῦ των Συλλόγου Ἁγίος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, μέχρις ὅτου τό Κράτος ἀνάλαβε τήν εὐθύνη μέ τό θεσμό τοῦ Ἀγροτικοῦ Γιατροῦ. Γιά τόν ἐπισιτισμό τοῦ χωριοῦ φρόντιζαν ἐπίσης οἱ Δημογέροντες, κυρίως νά ὑπάρχει ἐπάρκεια εἰδῶν στά μαγαζιά, νά ὑπάρχει κρέας κάθε Σάββατο, ἰδιαίτερα δέ γιά τά Χριστούγεννα, τό Πάσχα καί κάθε μεγάλη ἑορτή. Γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν, οἱ Δημογέροντες μαζί μέ τή Σχολική Ἐφορεία, φρόντιζαν τή συντήρηση τοῦ σχολικοῦ κτιρίου καί τό διορισμό τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προσωπικοῦ. Συνήθως φέρνανε δασκάλους ἀπό τήν Κάλυμνο, ἀλλά καί ἀπό τή Νίσυρο προσλάμβαναν ἀποφοίτους τοῦ Σχολαρχείου, κυρίως νά μὴν «*ἔχει μεγάλες ἀπαιτήσεις*».

ἄλλοι παράγοντες κοινωνικῆς προνοίας: Ἐκτός ἀπό τήν Δημογεροντία, φρόντιζαν νά ἀντιμετωπίζουν περιστατικά ἀνάγκης καί ἄλλοι παράγοντες μέ τήν Ἐκκλησιαστική Ἐπιτροπή καί τόν παπᾶ ἐπί κεφαλῆς. Ἔτσι, φρόντιζαν νά μὴ μείνει κανένα σπιτί χωρίς τό «κρέας του» τίς μεγάλες γιορτές, πληρώνοντας τόν χασάπη γιά ὄσες οἰκογένειες ἀναξιοπαθοῦσαν ἢ γιά τοὺς «μόνους» γέρους ἢ γριές τοῦ χωριοῦ. Σέ κάθε πανήγυρη ἔπρεπε νά «*βγάλουν τσανάκια*» δηλαδή νά στείλουν φαγητό σ' ὄσους γιά τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο λόγο δέν μπόρεσαν νά λάβουν μέρος στό τραπέζι. Σέ περίπτωση πού κάποιος χρεωστοῦσε καί ὁ δανειστής ἀπειλοῦσε μέ κατάσχεση κ.τ.λ. φρόντιζαν νά «*τοῦ βγάλουν μαντήλι*», δηλαδή νά διενεργήσουν ἕνα ἔρανο μέ πρωτοβουλία τοῦ παπᾶ καί τῆς Ἐκκλ. Ἐπιτροπῆς οἱ ὁποῖοι διακριτικά πλησιαζαν ὄλους τοὺς «*νοικοκυροὺς*» καί τοὺς παραινοῦσαν νά προσφέρουν κάτι γιά τόν ἀναξιοπαθοῦντα συγχωριανό, βάζοντας τά «κατά βούληση» σ' ἕνα μανδῆλι πού κρατοῦσε ὁ παπάς: «(θ)ά τοῦ βγκάλουσι θέλει

μαντήλι τ' ἄχαρου (ν)ά πληρώσει τό χρέος του». Πολλές φορές ὁ ἔρανος αὐτός γινόταν καί ἀνάμεσα στούς ξενιτεμένους Νικιάτες στήν Ἀμερική στήν Πόλη, στήν Ἀθήνα καί στήν Ἀλεξάνδρεια πάντοτε δέ «ἐσώζετο» ὁ ἀναξιοπαθῶν συγχωριανός μας μέ τή γενναιοδωρία τῶν ἄλλων.

ὑδρευση τοῦ χωριοῦ: Τό πρόβλημα τῆς ὑδρεύσεως δέν ἦταν πρόβλημα τῆς Δημογεροντίας γιατί κάθε σπίτι εἶχε τή δική του «βεστέρνα», τό ἴδιο δέ καί τὰ χωράφια εἶχαν τίς δικές τους γιά τό πότισμα τῶν ζώων. Ὅμως, ὑπῆρχαν καί μερικές βεστέρνες κι οἱ χαβοῦζες τῆς Παναγιᾶς καί τοῦ Ἀγίου Θεολόγου ἢ «Ἀφφεντική βεστέρνα» πού κατά τήν παράδοση ἕνας Τοῦρκος «Ἐφέντης» πού ἔτυχε νά διψᾶσει στό σημεῖο ἐκεῖνο, ἔδωσε ἐντολή νά γίνει ἐκεῖ μιὰ βεστέρνα πού σώζεται καί τήν λένε «Ἀφφεντική βεστέρνα».

δημόσιος κήρυκας: Γιά νά κοινοποιοῦνται οἱ ἀποφάσεις τῆς Δημαρχίας στό κοινό, γιά νά ἀναγγέλλονται ἐνδιαφέροντα νέα ἢ γιά νά ἀναγγέλλεται ὁ ἐρχομός καϊκιῶν στό Αὐλάκι μέ ἐμπορεύματα, ἀκόμα καί οἱ προσφορές τῶν ἐμπόρων γιά τό βαλανίδι καί τό ἀμύγδαλο, ὁ κλητήρας τῆς Δημαρχίας ἔκανε χρέη «δημοσίου κήρυκα». Ἀλησμόνητος μένει σέ ὄλους ὁ Ἀντώνης Ἡλιάδης ὁ «Μωρός» πού ἦταν κι ὁ «διαλαλητής» τῆς Δημαρχίας: Ἀπό τό «ζατάκι» τῆς Δημαρχίας φώναζε μέ τήν δυνατή καί γλυκιά φωνή του, πού τήν ἄκουε ὄλο τό χωριό: «Ἀκοῦστε μικροί μεγάλοι, ὅποιοι θέλει νά πάει στ' Αὐλάκι νά ψουνήσει ἀπό τόν Καπετά-Γιῶργη τόν Συμακό, ἀλεύρι τριάντα φράγκα τό τσουβάλλι, ζάχαρη ἕνα φράγκο ἢ ὀκτά... κ.τ.λ.» Ἡ «ἀκοῦσετε μικροί μεγάλοι, αἷριο θά γυρίσει ἢ εἰκόνα τ' αἷ Θεολόγου» κ.ο.κ.

Οἱ λίγοι πόροι τῆς Δημαρχίας ἀπό τό «τοπικό» δικαίωμα πήγαιναν γιά τήν πληρωμή τῶν μισθῶν τοῦ προσωπικοῦ, δηλαδή τοῦ γραμματικοῦ, τοῦ κλητήρα καί τοῦ Μπεξῆ καί γιά τὰ «ἔξοδα παραστάσεως τοῦ Δημάρχου».

Δ) Ἐννοιολογικός Κύκλος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16ο

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ

Α) Γεωργική ζωή

χωράφια (τά): Μέ τή λέξη «χωράφι» ἐννοοῦμε τό κάθε ἀγροτεμάχιο, ἄσχετο μέ τήν ἔκτασή του, μέ τό εἶδος του καί τήν ἀξία του. Δέν ὑπῆρχε οὔτε ἕνας Νικιάτης πού νά μὴν ἔχει «τά χωράφια» του, ἔστω καί λίγα. Ἀπό κληρονομιά, ἀπό προίκα, ἀπό ἀγορά ὁ καθένας καί κάτι εἶχε, ἀρκετό πάντως γιά νά λέγεται κι αὐτός «νοικοκύρης», ἄσχετο ἂν ὄλα μαζί

τά χωράφια του μπορούσαν να χωρέσουν μόνο μέσα σε ένα χωράφι ενός «μεγαλονοικοκύρη». Ήταν ή φιλοδοξία του κάθε Νικιάτη στά παλιά χρόνια να έχει χωράφια πολλά και μεγάλα, ενώ για τό σπίτι δέν τόν σκοτίζε και πολύ αν ήταν μικρό και πού μόλις τόν χωρούσε «σπίτι όσο χ-χωρείς και χωράφι όσο θ-θωρείς».

B) Είδη χωραφιών

άμπελοχώραφο (τό): 'Ο άμπελώνας, άσχετο αν αυτός άποτελείται από λίγες «ταϋλές» με λίγες «ρίζες» άμπέλι ή από ένα μικρό καμπί, ούτε ένα στρέμμα με μερικές «ρίζες». Στο άμπελοχώραφο δέν σπέρνανε τίποτα, τό όργωνανε και τό σκάβανε μόνο για τήν περιποίηση του άμπελιού, φρόντιζαν δέ να τό περιποιούνται όσο μπορούσαν περισσότερο.

άμυγδαλέωνας (ό): Τό χωράφι με πολλές άμυγδαλιές στό όποιο όμως σπέρνανε και κριθάρι και άλλα δημητριακά, τό φρόντιζαν όμως ξεχωριστά γιατί τό άμύγδαλο πάντοτε είχε τήν άξία του.

άποστροφή (ή): Σ' ένα από τά μεγαλύτερα χωράφια σε έκταση, έπρεπε να ύπάρχει βεστέρνα, μάνδρα και σταϋλος για τά ζώα και άλώνι. Κάθε χωράφι πού τά είχε όλα αυτά λεγόταν «άποστροφή» και ήταν από τά πιο άπαραίτητα για κάθε νοικοκύρη. 'Ανάλογα με τά χωράφια, κάθε νοικοκύρης είχε και τίς άποστροφές του: «(Δ)έν έχομεν άνάγκη, μέσ στην άποστροφή μας είμαστε».

άλωνότοπος (ό): Τό μέρος εκείνο του χωραφιού πού ύπήρχε τό άλώνι, πολλές φορές μόνο τό άλώνι, χωρίς άποστροφή. 'Ο άλωνότοπος ήταν χωρισμένος από τό υπόλοιπο χωράφι, έτσι για να περιορίζονται τά ζώα σ' αυτό: «Χτίσε τόν άλωνότοπο (ν)ά μή φ-φύ(γ)ουν όζω τά ζ(ω)ά μας».

ελαιώνας (ό): Τό χωράφι με τά ελαιόδενδρα στό όποιο όμως σπέρνανε και δημητριακά: «Φτωχός είν' ό ελαιώνας μας έφέτος».

κοντοχώραφο (τό): Τό κοντά στό χωριό χωράφι: «(Α)φήσσ τά βόδια σ' ένα κοντοχώραφο».

μακροχώραφο (τό): Τό μακριά από τό χωριό χωράφι: «(Δ)έν έσπείραμε κανένα μακροχώραφο έφέτος».

ξωχώραφο (τό): Τό άπομονωμένο και σε μακρινή άπόσταση από τό χωριό χωράφι: «'Ιντα'ν μ-πού θά τό κάμω πούναν όζωχώραφο...».

ψωμοχώραφο (τό): Χωράφι στό όποιο εϋδοκιμούν τά δημητριακά: «(θ)ά σπείρω θέλει έφέτος όλα μας τά ψωμοχώραφα γιατί τό κριθάρι όλο γ-κι άκριβαίνει».

κάμποι (οί): Τά πεδινά άγροτεμάχια πού τά μεγαλύτερα και καλύτερα βρισκóταν στό Λακκί, όπου άλλωστε τά πιο άποδοτικά κτήματα του νησιού μας. 'Εκτός από τό Λακκί, κάμποι ύπήρχαν και σ' άλλα σημεία, όπως στα «Λακκώματα», στα «Σκόπελα», στους «Κάμπους», όμως δέν μπορούσαν να συγκριθούν με τούς κάμπους του Λακκιού σε έκταση και σε άπόδοση: «Αυτή 'ναι γ-καλή νοικοκυρά, έχει τό γ-κάμπο στό Λακκί».

καμπιά (τά): Τά μικρά σε έκταση πεδινά άγροτεμάχια στα όποια συνήθως

φύτευαν ἀμπέλι ἢ καὶ ὄπωροφόρα δένδρα, ἀκόμη δὲ χρησίμευαν καὶ γιὰ «ψωμοχώραφα»: «Ἐνα γ-καμπὶ μὲ συκιές».

καμπίσιομο (τό): Τὸ χωράφι πού ἀποτελεῖτο ἀπὸ μεγάλες καὶ φαρδιές ταῦλες ἢ καὶ ἀπὸ καμπιά: «Ἐσπείραμε ν-τό καμπίσιομό μας μὲ σιτάρι».

λάκκωμα (τό): Μικρὸ πεδινὸ ἀγροτεμάχιο πού ἢ μιὰ τοῦ ἄκρη ἦταν πολὺ πιά φαρδιά ἀπὸ τὴν ἄλλη. β) Πολὺ φαρδιά ταῦλα τοῦ χωραφιοῦ: «Ἐθερίσαμεν ὀλόκληρο λάκκωμα».

λαντοκάθισμα (τό): Τὸ τμήμα τῆς ἐπιφανείας τοῦ χωραφιοῦ στό ὁποῖο σταματοῦσαν τὰ νερά τῆς βροχῆς τὸ χειμῶνα καὶ πού κατὰ συνέπεια ποτιζόταν περισσότερο ἀπὸ τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ χωραφιοῦ καὶ φυσικά ἦταν πιά ἀποδοτικό: «Κάμνει γ-καλό γ-κριθάρι γιατί ἔιναι λαντοκάθισμα».

μαντροκάθισμα (τό): Ἐνα μικρὸ χωράφι, συνήθως κοντά στό χωριὸ στό ὁποῖο ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει καὶ ἀποστροφή ἢ τουλάχιστο βεστέρινα. Ἐπρεπε νᾶναι περιφραγμένο μὲ ψηλὸ καὶ γερό τοῖχο γιὰ νὰ ἀφήνουν τακτικά μέσα τὰ ζῶα στίς μεγάλες γιορτές (Πάσχα καὶ Χριστούγεννα), τίς μέρες τῶν διασκεδάσεων κ.τ.λ. πού ἔπρεπε νᾶναι στό χωριὸ ὅλοι τους. Στό χωράφι αὐτό, πού τὰ ζῶα κόπριζαν πολὺ, τὸ ἔδαφος ἦταν πάντοτε λιπαρὸ καὶ κατὰ κανόνα ἀποδοτικό: «Γιὰ νᾶναι μαντροκάθισμα τὸ χωράφι μας, ἔκαμεν ἐφέτος τὸ πιά καλό γ-κριθάρι».

παντοχέρισσο (τό): Τὸ χωράφι πού δέν καλλιεργεῖται καθόλου καὶ πού παραμένει: «πάντα χέρσο».

παπποῦλλες (οἱ): Οἱ μεγάλοι καὶ σκληροὶ βόλοιοι τοῦ χώματος πού βγαίνουν στήν ἐπιφάνεια σέ κάθε ὄργωμα, κυρίως στό Λακκί μὲ τὸ ἀργιλλῶδες χῶμα του καὶ κάνουν ἀνώμαλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ χωραφιοῦ: «Πάρ' τὴν ἀξίνη καὶ σπάσε τίς παππούλες νὰ στρώσει τὸ χωράφι».

ρουμάνι (τό): Τὸ παντοχέρισσο χωράφι πού σκεπάστηκε ἀπὸ ἀγριόκλαδα σέ σημεῖο πού νὰ μὴ μπορεῖ κανεὶς νὰ περάσει ἀπὸ μέσα: «Ἐφήσα ν-το τὸ χωράφι κι ἔγινε ρουμάνι».

σκαλουσιά (ἡ): Τὸ χωράφι πού βρισκόταν σέ μιὰ κάπως ἀπότομη βουνοπλαγιά καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ταῦλες πού: «φαίνονται σάν νὰ σκαλῶνουν πάνω στό βουνό».

σποριά (ἡ): Ἐπίπεδο χωράφι πού ἔχει μακρόστενο σχῆμα πού συνήθως προέρχεται ἀπὸ τὴ μοιρασιά ἑνὸς κάμπου στά παιδιὰ τῆς οἰκογένειας, προκειμένου νὰ ἱκανοποιηθοῦν ὅλοι τους: «(Θ)ά τῶς τὸ μ-μοιράσω θέλει τὸν κάμπο σέ σποριές, (ν)ὰ μὴ μ-παραπονιέται κα(ν)ένας τως».

τσιγκούρα (ἡ): Τὸ χωράφι τοῦ ὁποῖου τὸ χῶμα ἦταν λίγο καὶ ἀπλωμένο σέ σκληρὸ πετρῶδες ὑπέδαφος. Τὰ νερά τῆς βροχῆς παράμεναν στήν ἐπιφάνεια καὶ δέν τὰ ἀπορροφοῦσε τὸ χῶμα παρά ἐξατμίζονταν μὲ τὴ θερμότητα τοῦ ἥλιου βαθμηδόν: «Ἀχαῖρευτο χωράφι ν-εῖναι, (δ)έν κάμνει τίποτα, τσιγκούρα μοναχή».

τσιλίκι (τό): Χωράφι πού στό ἔδαφος του ὑπῆρχε ἄφθονο σιδηροχάλικο, πράγμα πού ἔκαμε πολὺ δύσκολο τὸ ὄργωμά του ἢ τὸ σκάψιμό του: «Τσιλίκι 'ν τ' ἄτιμο κι ἐν ἐμπαίνει τ' ἄλετρο».

τσιμίη (ἡ): Μικρὰ καμπιά σέ ὀμαλές βουνοπλαγιές πού τελείωναν ἀπότομα

σέ ένα κρημνό, τόν λεγόμενο «πορό» από τό πορῶδες φύτρωνε ἄφθονη «κάππαρη»: «(Θ)ά πάω θέλει στίς τσίμες (ν)ά μαέψω κάππαρη τώρα πούναι τρυφερή ἀκόμα».

χάχχουρα (τά): Στό ἔδαφος μερικῶν χωραφιῶν ὑπῆρχαν ἄφθονες μικρές πέτρες πράγμα πού δυσκόλευε πολύ τό ἀλέτρι στό ὄργωμα: « Ἐχάλασε ν-τό ν-νύ μας μέ τά μαυροχάχχουρα».

χοχλακιά (ή): Πολλές φορές τά νερά τῶν βροχῶν κατέβαζαν ἀπό τό βουνό σωρούς ἀπό χαλίκια πού σκέπαζαν ἕνα τμήμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ χωραφιοῦ πού ἀχρηστεύταν. Τό τμήμα αὐτό καί πολλές φορές ὀλόκληρο τό χωράφι λεγόταν «χοχλακιά»: « Ἀχαϊρευτο χωράφι, ὄλο χοχλακιά ν-εῖναι».

πλαγιές (οἱ): Οἱ ὀμαλές πλαγιές τῶν βουνῶν μέ κλίση πρὸς τή θάλασσα, ἦταν τά καλύτερα χωράφια. Μετά ἀπό τούς κάμπους, ἀμπέλια καί συκιές προόδευαν πολύ στίς πλαγιές τῶν Νικιῶν πού λεγόταν καί «Νάπτες»: « Ἐφέτος ἔχουν μέσα πολύ σταφύλλι οἱ Πλαγιές μας».

πλάγια (τά): Μικρά ἀγροτεμάχια στά πλάγια τῶν βουνῶν πού ἀποτελοῦνταν ἀπό λίγες μικρές ταῦλες: «(Θ)ά πάρω τά βόδια μας στά Πλάγια (ν)ά βοσκηστοῦν».

λαγκά(δ)ες (οἱ): Οἱ λαγκαδιές πού ὑπάρχουν πολλές στήν περιφέρεια τῶν Νικιῶν: «Τό μαντρί ν-ἐπέρασε κάτω τίς λαγά(δ)ες».

Γ) Ἔκταση τῶν χωραφιῶν

Ἡ ἔκταση τῶν χωραφιῶν δέν ὑπολογιζόταν σέ στρέμματα ἢ σέ τετραγωνικά μέτρα, γιατί οἱ ἐκτάσεις πού δέν εἶναι πεδινές εἶναι δύσκολο νά μετρηθοῦν μέ μονάδες ἐπιφάνειας. Ἡ ἔκταση προσδιοριζόταν μέ τήν χωρητικότητα τοῦ ἀγροτεμαχίου σέ σπόρο, δηλαδή πόσα «καφίζια» ἢ πόσα «κοιλά» σπόρο ἔπαιρνε τό χωράφι: «Μεγάλο χωράφι, πέντε κοιλῶν γῆ» ἢ «μικρό χωράφι, δύο καφιζιῶν γῆ». Τά χωράφια πού ἀποτελοῦνταν ἀπό ταῦλες ὑπολογίζονταν «πόσες ταῦλες». Μεγάλο χωράφι: «δέκα ταῦλες» ἢ «μικρό χωράφι μόνο τρεῖς ταῦλες ἔχει».

Δ) Συμπληρωματικές λέξεις γιά τά χωράφια

ἀμπατή (ή) Ἡ εἴσοδος τοῦ χωραφιοῦ, ἡ εἴσοδος τῆς μάντρας τῶν ζῶων. Ἡ εἴσοδος τῶν χωραφιῶν δέν ἔκλεινε μέ ξύλινη πόρτα ἀλλά κτιζόταν μέ πέτρες. Ἔτσι τό κλείσιμο τῆς ἀμπατῆς λεγόταν: «τό χτίσιμο τῆς ἀμπατῆς»: «Χτίστε τήν ἀμπατή (ν)ά μὴν εὔγουν ὀξω τά ζ(ω)ᾶ», ἢ «χάλασε τήν ἀμπατή (ν)ά βγκοῦν ὀξω τά ζ(ω)ᾶ». Μεταφορικά ἡ λέξη «ἀμπατή» σήμαινε τήν κάθε εἴσοδο ἔτσι ἢ ἔκφραση: «χαλατές ἀμπατές» σήμαινε τήν ἀσυδοσία, τήν ἔλλειψη κάθε φραγμοῦ, τήν ἐλεύθερη εἴσοδο στά κτήματα καί παντοῦ.

καφίζι (τό): Μέτρο χωρητικότητος τῶν δημητριακῶν πού ἔπαιρνε γύρω στά δύο χιλιόγραμμα κριθάρι.

κοιλό (τό): Μέτρο χωρητικότητος δημητριακῶν πού ἔπαιρνε ὀκτώ καφίζια, βάρους περίπου δεκαἕξι χιλιόγραμμα κριθάρι. « Ἐρρίζαμε μέσ στή γῆ τρία κοιλά καί πέντε καφίζια κριθάρι».

κούκκουλλο (τό): Ἄγροτεμάχιο στὶς πλαγιές τοῦ βουνοῦ χωρὶς ταῦλες ὄλο μικροὶ βράχοι καὶ ἀγριόκλαδα πού σπάνια τό σπέρνανε, τό χρησιμοποιοῦσαν γιὰ βοσκότοπο: «*Κάμε τὰ βόδια πέρα στό κούκκουλλο νά βόσκουνται*».

κάψαλο (τό): Πολλές φορές καίγανε τὰ κλαδιά τοῦ κούκκουλλου καὶ στό λίγο χῶμα ἀνάμεσα στὶς πέτρες σπέρνανε σκάβοντας κριθάρι, πού κατὰ κανόνα ἀπόδιδε πολὺ: «*Καλό γ-κριθάρι ἐσβγκάλαμεν ἀπό τό κάψαλό μας*».

βαστάδι (τό): Ὁ τοίχος ἀντιστηρίξεως κάθε ταύλας, κτισμένος μέ πολλή προσοχή γιὰ νά ναι γερός καὶ νά κρατᾶ τήν ταύλα. Στή βάση τοῦ βασταδιοῦ συνήθως φύτευαν ἀμπέλι, πού πάντοτε εὐδοκимоῦσε: «*Ἔβαλα μερικές ρίζες ἀμπέλι στό βαστάδι*».

σπασμάδα (ἦ): Τό πέσιμο τοῦ βασταδιοῦ πού συνήθως γινόταν τό χειμῶνα στήν περίοδο τῶν πολλῶν βροχῶν: «*(Θ)ά πά(ω) νά χτίσω μιά σπασμάδα κι ἄ βάλω κι ἓνα φυτό συκιά*».

ταύλα (ἦ): Γιὰ νά μή παίρνουν τὰ χῶματα τὰ νερά τῶν βροχῶν, κτίζανε κλιμακωτά τὰ βαστάδια καὶ συγκρατοῦσαν ἔτσι τὰ χῶματα, σχηματίζοντας μικρές στενόμακρες ἐπιφάνειες ἐδάφους στό χωράφι. Στήν ταύλα εἶχαν τήν «*δξω μεριά*» καὶ τήν «*δσσω μεριά*» (τήν μέσα κι ἔξω μεριά), τίς «*δδο*» «*καντοῦνες*», δηλαδή τὰ σημεῖα πού ἄρχιζε καὶ πού τελείωνε ἡ ταύλα. Ἡ πρώτη στά κάτω ταύλα τοῦ χωραφιοῦ λεγόταν «*κάτω μεριά*» καὶ ἡ τελευταία στά πάνω «*πάνω μεριά*». Ἐπίσης ἡ πρώτη αὐλακιά πού ἀνοίγε τό ἄλετρι στήν ταύλα λεγόταν «*ξωμέριασμα*» καὶ ἡ τελευταία «*σ-σωμέριασμα*».

Ε) Μέρη τῆς Ἀποστροφῆς

τό σπίτι: Ὁ ἀχυρώνας, ἓνα μικρό σπιτάκι κτισμένο μέ ξερολιθιά καὶ μέ τῆ στέγη στηριγμένη σέ καμάρες. Ἐκτός ἀπό τὰ ἄχυρα χρησίμευε καὶ γιὰ ἀποθήκη καὶ γιὰ τόν ὕπνο τῶν γεωργῶν ὅταν «*ἐξώμεναν*» στήν περίοδο τοῦ θέρους ἢ καὶ τοῦ σπόρου.

ἡ μάντρα: Μικρός περίβολος μέ ψηλό μαντρότοιχο πού χρησίμευε γιὰ τόν περιορισμό τῶν ζῶων. Κάθε μάντρα εἶχε καὶ τό σταῦλο της, κι αὐτός κτισμένος μέ ξερολιθιά (ξεροτράχαλος) καὶ μέ τῆ στέγη στηριγμένη σέ καμάρες. Ἐπῆρχαν καὶ μάντρες χωρὶς σταῦλο, οἱ «*καλοκαιρινές μάτρες*».

τό ἄλώνι: Ἐνας χῶρος κυκλικός γιὰ τό ἄλώνισμα τοῦ κριθαριοῦ πολλές φορές ἰστρομένος μέ πλάκες καὶ κτισμένος μέ πέτρες πού τοὺς λέξαν «*πλαστήγγους*». Τ' ἄλώνια πού ἦσαν σέ «*ξωχώραφα*» δέν εἶχαν *πλαστήγγους* οὔτε ἦσαν ἰστρομένα μέ πλάκες, γιὰ νά γίνεται καλύτερα τ' ἄλώνισμα, ἄλειψαν τόν «*πάτο*» μέ κοπριά τῶν βοδιῶν (*βουδιές*) λυωμένες μέ νερό που ὅταν ξεραινόταν ἀποτελοῦσε μιά πολὺ σκληρὴ ἐπιφάνεια.

ἡ βεστέρνα: Ἡ ὕδατοδεξαμενὴ πού ἦταν ὅπως καὶ στά σπίτια, ἓνας βαθὺς λάκκος, μέ σχῆμα ἑνός τεράστιου μπουκαλιοῦ, πού οἱ πλευρές του κι ὁ πάτος του ἦταν κτισμένος καὶ σουβατισμένος μέ τσιμέντο γιὰ στεγανοποίηση. Παλαιότερα, ἀντὶ τσιμέντο μεταχειρίζονταν ἓνα μίγμα ἀπὸ ἀσβέστη

καί «*βαστρί*», δηλαδή κοπανισμένα κομμάτια άγγείων, πού ήταν πρώτης τάξεως ύλικό για στεγανοποίηση. 'Η στέρνα βρισκόταν συνήθως κοντά στο σπίτι για νά παίρνει τό νερό από τό δώμα του, μέσω της «*χολέντρας*» επειδή όμως δέν ήταν άρκετό πολλές φορές τό δώμα, κάνανε κι ένα «*Πέρνιαλο*», δηλαδή ένα μικρό χώρο, στρωμένο μέ πλάκες πλάι στη βεστέρνα, για νά παίρνει και από εκεί νερό ή βεστέρνα. Τό μέγεθος της στέρνας χαρακτηριζόταν: «*τρία μπόγια*» ή «*τέσσερα μπόγια*» κ.ο.κ. ή δέ περιεκτικότης της σε νερό: «*Πέντε πιθαμές*», «*όκτώ πιθαμές*», «*δέκα πιθαμές*» κ.ο.κ. 'Επίσης λέγανε: «*μεγάλο άγγειό*» ή «*μικρό άγγειό*» ανάλογα.

ό *τράχηλας*: Λεγόταν τό στόμιο της βεστέρνας.

τό *χάντρο*: Λεγόταν τό πάνω μέρος, τό στένωμα της στέρνας: «*'Εγιόμισεν ή βεστέρνα μας ίσα μέ τό χάντρο*».

ό *πάτος*: Λεγόταν ό πυθμένας της βεστέρνας: «*(Δ)έν έχει κάτω ν νερό ή βεστέρνα μας, ότι πού σκεπάστηκεν ό πάτος της*».

τό *μολύβι*: Τό κέντρο του πάτου, όπου μαζευόταν τό τελευταίο νερό της βεστέρνας: «*"Ότι και νάναι τό νερό, μέσ στο μολύβι ν-είναι*».

ή *γούρνα*: "Ένα είδος λεκάνης σκαμμένης σε πέτρα για νά πίνουν τά ζώα: «*Γέμισε τή γούρνα ν-νερό (ν)ά πιούν τά βόδια μας*».

ό *μάνταλος και τό λουκέττο*: Για νά ασφαλίζεται τό νερό της βεστέρνας, κλείνανε τόν *τράχηλα* μέ πόρτα στην όποια περνούσαν ένα ξύλο (μάνταλο) πού τό ασφάλιζαν μέ ένα λουκέτο.

μόλωμα της βεστέρνας: "Όταν δέν ήταν εύκολο νά έχουν μάνταλο και λουκέττο, τότε «*εμόλωνναν*» τήν βεστέρνα, δηλαδή βάζανε ένα μεγάλο σωρό από πέτρες πάνω στον *τράχηλα* για νά δείξουν έτσι ότι δέν πρέπει νά παίρνουν νερό από τήν βεστέρνα άλλοι εκτός από τούς νοικοκύρηδες. Συνηθισμένες εκφράσεις για τήν βεστέρνα: «*"Η βεστέρνα μας είναι γιομάτη κλουμπάρι*» ή «*ή βεστέρνα μας είναι στή μέση*» ή «*βεστέρνα μας έχει τρείς πιθαμές ν-νερό*» ή «*έδιασεν ή βεστέρνα μας, εφάνηκεν ό πάτος της*» ή «*τό ν-νερόν είναι μέσ στο μολύβι*».

ό *άμπολάδα (ή)*: 'Η πέτρα πού ήταν λίγο κάτω από τήν επιφάνεια και εμπόδιζε τό ύνι νά προχωρεί στο όργωμα: «*"Όλον άμπολάδες είν τό χωραφί σας κι ά μου χαλάσει τό ν-νύ*».

Z) Χρόνος και τρόποι καλλιέργειας

πρώιμα (τά): Τά χωράφια πού σπέρνονταν άμέσως μέ τά πρωτοβρόχια κριθάρι, σιτάρι ή σικάλη, ή πρώιμη σπορά. Κατά κανόνα ή πρώιμη σπορά εϋδοκιμούσε πάντοτε, προπάντων όταν οι καιροί ήσαν βροχεροί: «*Τά πρώιμα τά 'βλόγησεν ό Θεός και τά εψιμα ό καλός καιρός*».

κριθαριά (ή): 'Η περιοχή της πρώιμης σποράς, πού σπερνόταν από τά πρωτοβρόχια έως τά τέλη του Νοέμβρη: «*"Εγλυτώσαμε τή γ-κριθαριά, τώρα (θ)ά πάμε στή μπαμπακιά*».

μπαμπακιά (ή): 'Η περιοχή της *εψιμης σποράς* πού σπερνόταν μέ *διμνήτη*, μέ φασόλια και μέ *μποςτάνια*: «*"Η μπαμπακιά εφέτος θά πάει καλά μέ τίς εψιμες βροχές*».

λιμενίτης (ό): 'Ο *διμνήτης*, τό κριθάρι πού σπερνόταν *ξιμα* και ύπολογιζόταν ότι σέ δυό μήνες θά ήταν έτοιμη: «*Έσπείραμε και τούς λιμενίτες μας, έχει ο Θεός νά πάνε καλά*».

Γιά τήν πρώιμη σπορά ή προπαρασκευή ήταν νά καθαρίζουν τά χωράφια από τ' άγριοχορτα καίγοντάς τα ή νά «*ξυλοκοποῦν*» δηλαδή νά κόβουν μέ τήν *άξινα* τά άγριοκλαδα πού τυχόν εϋρίσκονταν στό χωράφι. 'Επίσης νά «*βγάλουν τήν κοπριά*» από τίς μάντρες και νά τή ρίξουν σέ «*κουμούλια*» στό χωράφι. Σπέρνανε πρώτα τό σπόρο και μετά *δργωναν* τό χωράφι, *ένω* τίς «*δξω και τίς δσσω μεριές*» καθώς και τίς «*καντοῦνες*» τίς *έσκαβαν* μέ τήν *άξινη*.

σκάψιμο τῶν άμπελιῶν: Τίς τελευταίες μέρες τοῦ χρόνου και τίς πρώτες τοῦ νέου χρόνου, *έπρεπε* νά σκαφτοῦν τ' *άμπέλια*. Καθάριζαν μέ προσοχή *δλα* τά *ξερά φύλλα* μέσα από τίς ρίζες και «*ένέκοβαν τ' άμπέλι*», δηλαδή σήκωναν τά κλήματα από τή *δσσω μεριά* και τά *πέτρωναν* στήν *δξω μεριά* τῆς από *πάνω ταύλας*, *έτσι* πού νά μπορέσει νά περάσει πίο *εύκολα* τό *άλέτρι*. 'Αν τό *άμπέλι* ήταν σέ *καμπιά* ή σέ *πλαγιές τ' «άνέκοβαν»* διπλώνοντας τά κλήματα στό *κέντρο*, *έτσι* πού νά διευκολύνουν τό *δργωμα*. Μετά τό *δργωμα*, οί *σκαφτιάδες* φρόντιζαν τό *σκάψιμο τῶν «ρίζων»* μέ πολλή προσοχή, *έτσι* πού νά ποτίζονται από τίς *βροχές* τοῦ *Γενάρη*.

κλάδεμα τῶν άμπελιῶν: Τό κλάδεμα τῶν *άμπελιῶν* γινόταν τό *Φεβρουάριο* και *Μάρτιο* και οί *έμπειροι παλιοί νοικοκυροί* τοῦ χωριοῦ *ανάλαμβάναν* νά *κλαδέψουν δλα τ' άμπέλια* μέ τή *μέθοδο* τῆς *άλληλοβοήθειας*. 'Η *νοικοκυρά* φρόντιζε νά *έχει έτοιμο ένα καλό δειπνο* γιά τούς *κλαδευτές* και μέ τό *άφθονο κρασί* τό *δειπνο* πολλές φορές *έξελισσόταν* σέ *γλέντι*.
ν-νιάσιμο (τό): 'Αντί «*λιάσιμο*» τό πρώτο *δργωμα* τοῦ *χωραφιῦ* πού προοριζόταν γιά τό *διμνήτη* ή γιά *φασόλια* ή γιά *μποστάνι*. Τό *ν-νιάσιμο* *άρχισε* στά *τέλη* τοῦ *Ίανουαριῦ*: «*Τώρα πού πῆραν οί βοριάδες, (θ)ά βγοῦμε στό ν-νιάσιμο*».

δυόλισμα (τό): Μετά τό *ν-νιάσιμο*, *έπρεπε* νά *δργωθεί* *ξανά* τό *χωράφι* γιά *δεύτερη φορά*, *έτσι* νά *έτοιμασθεῖ* *καλύτερα* τό *έδαφος* γιά *σπάρισμα*. (*Δυό βολές - δυόλισμα*). Αυτό γινόταν τό *Μάρτιο* *δταν* οί *καιροί* *καλλιτέρευαν*: «*Έμπονάτσαρε, καιρός γιά τό δυόλισμα*».

άττιολί (τό): Τό *δυό* και *τρεις* φορές *δργωμένο* *χωράφι*, τό *έτοιμο* γιά *σπάρισμα*: «*Τό χωράφι εἶν' άττιολεμένο...*».

βοτάνισμα (τό): Τό *βγάλισμο* από τό *σπαρμένο* *χωράφι* τῶν *άγριοχορτων*, τῶν *ζιζανίων*: «*Έμορφωβοτάνισα τά φασούλια μας κι εἶναι μιά χαρά*».

κουρούκλισμα (τό): Κόψιμο τῶν *σταχυῶν* στήν *κορυφή* τους *προτοῦ* νά *σχηματισθεῖ* «*ή κεφάλη*», γιά *δυό λόγους*, 1) 'Υποβοηθοῦν τά *στάχυα ν'* *άναπτυχθοῦν* *καλύτερα* και 2) νά *μάξενουν* *λίγη «ξωτροφή»* γιά τά *ζῶα* τους, *κυρίως* τά *γουρούνια*: «*Πάεννε νά κουρουκλήσεις στάχυα νά φῶν οί μαυρόχοιροι*».

παραχώνω, παράχωμα (τό): *Σκάψιμο* και *σκέπασμα* τῆς *ρίζας* τοῦ *άμπελιῦ* μέ *χῶμα* πού *γίνεται* τό *Μάρτιο*. *Στά έψιμκά*, *γίνεται* τό *Μάιο* μέ τίς

δροσιές: «Πᾶμε νά παραχώσωμε τό μπιστάνι μας τώρα πούχει δροσιές».

ξεστάχιασμα (τό): "Όταν τά στάχυα πάρουν πιά τήν τελική τους μορφή, δηλαδή: «Όταν θά βγκάλουν τίς κεφάλες».

γλίσμα (τό): Ἡ ἐκχέρσωση καί ἡ μετατροπή ἑνός χέρσου καί ἀκαλλιέργητου χώρου σέ δενδροφυτευμένο χωράφι ἢ σέ ἀμπέλι. Ἡ ὄλη ἐργασία λεγόταν «γλύσιμο» καί τό νέο χωράφι «γλίσμα». Ἐμπειροί γεωργοεργάτες ἀναλαμβάναν τό δύσκολο ἔργο τοῦ «γλυσίματος», μετατρέποντες σέ ταῦτες μιᾶ ἀνώμαλη ἔκταση, γεμάτη πέτρες καί ἀγριόκλαδα. Ἄρχιζαν μέ τήν «ἀποσκαφή» δηλαδή μέ τό ἀνοιγμα ἑνός χαντακιοῦ καί προχωροῦσαν θεμελιώνοντας τό καινούργιο «βαστάδι», σπάζανε καί βγάζανε τίς μεγάλες πέτρες ξερίζωναν τούς πρίνους καί τούς σπάρτους. Στό θεμέλιωμα τοῦ δευτέρου βασταδιοῦ, φύτευαν καί μερικά κλίματα ἀμπελιοῦ ἐνῶ στίς δξω μεριές φύτευαν συκιές καί «μουρέλλα», δηλαδή ἀγριελιές. Τό γλύσιμο σέ πεδινές ἐκτάσεις ἦταν ἀσύγκριτα εὐκολότερο παρά σέ ὄρεινές, γιατί δέν εἶχαν πέτρες νά σπάσουν ἢ νά ξερίζωσουν. Ἔτσι στά πεδινά χωράφια ἄρχιζαν τό γλύσιμο σκάβοντας τούς «τράφους» (τάφρους), δηλαδή χαντάκια μικροῦ βάθους γιά τό φύτεμα τῶν κλημάτων. Μετά ἄρχιζαν τό «χτάρντισμα» δηλαδή βαθύ σκάψιμο μέ ἀξίνη καί φτυάρι, ἔτσι πού νά βγάλουν ὄλες τίς «ἀμπολάδες» καί νά ἐτοιμάσουν τό χωράφι γιά τό σπάρσιμο φασολιῶν ἢ μπιστανιοῦ. Τά γλύσματα ἄρχιζαν τό Μάρτιο ὅταν οἱ καιροί ἔσιαζαν καί τελείωναν τόν Ἀπρίλιο ἢ Μάιο κι ἀμέσως τα σπέρνανε. Τό καινούργιο αὐτό χωράφι τό λέγανε γιά μερικά χρόνια: «Τό γλίσμα».

Η) Συνηθισμένες ἐκφράσεις γιά τόν χρόνο καλλιέργειας

1. — *Μές στό δωδεκάμερο (θ)ά σκάψωμε ν-τ' ἀμπέλια μας.* Ἐννοοῦσαν τό χρονικό διάστημα ἀπό τά Χριστούγεννα ἕως τά Φῶτα, πού ἐφ' ὅσον οἱ καιροί θά τό ἐπίτρεπαν νά σκαφτοῦν τ' ἀμπέλια τίς ἐργάσιμες ἡμέρες τοῦ δωδεκαήμερου.
2. — *Τό Μαρτοφλέβαρο (θ)ά κλα(δ)έψωμε ν-τ' ἀμπέλια μας.* Ἡ περίοδος τοῦ κλαδέματος τῶν ἀμπελιῶν εἶναι πάντοτε μεταξύ Φεβρουαρίου καί Μαρτίου.
3. — *Ἦμπεν ὁ Μάρτης (θ)ά πιάσωμε γλίσμα.* Ἐννοοῦν τήν ἐποχή που ἄρχιζαν τά «γλίσματα», δηλαδή ἡ ἐκχέρσωση κι ἡ καλλιέργεια μερικῶν νέων ἀγροτεμαχιῶν.
4. — *Τώρα τό Μαρταπρίλη (θ)ά σπείρωμε ν-τά ἐψιμικά μας.* Ἐννοοῦν τήν ἐψιμη σπορά τῶν φασουλιῶν, ρεβυθιῶν, μπιστανιῶν κ.ἄ.
5. — *Τό Μάη μέ τά θέριτα καί τ' ἀλώνια.* Τό Μάιο ἄρχιζεν ὁ θερισμός καί τό ἀλώνισμα τοῦ κριθαριοῦ.
6. — *Τόν Αὐγουστο μέ τό συκοστάφυλλο.* Τό μήνα Αὐγουστο ἡ συγκομιδή τῶν σύκων κι ὁ τρύγος τῶν σταφυλιῶν.
7. — *Τόν Σεπτέβρη μέ τ' ἀγραμίθια, τά ξεκοπρίσματα, τά κάφαλα καί τά ξυλοκοπήματα.* Τό μήνα Σεπτέμβριο ἦταν ἡ συγκομιδή τῶν ἀγραμιθιῶν ἢ

ἀγραμιτιῶν, τὸ βγάριμο τῆς κοπριάς ἀπὸ τὶς μάνδρες στὰ χωράφια, τὸ κόψιμο καὶ τὸ κάψιμο τῶν ἀγριοκλαδιῶν στὰ χωράφια, γιὰ νᾶναι ἔτοιμα γιὰ τὸν σπόρο.

8. — Τὸν Ὀκτώβρη μὲ τὶς ἐλιές, μὲ τὰ βελανίδια, τὴν πρώιμη σπορά καὶ τὰ χοιροσφάγια. Ὁ Ὀκτώβριος εἶναι ὁ ἔξαιρετικὰ πολυάσχολος μῆνας γιὰ τοὺς γεωργούς: Συγκομιδὴ τῶν ἐλιῶν, συγκομιδὴ τῶν βελανιδιῶν, πρώιμη σπορά (ἂν ἔχει βρέξει) καὶ σφάξιμο τῶν χοίρων.

9. — Σαραντάμερον ἦμπε, ν' ἀποσπεύρωμε τὰ πρώιμά μας. Τὸ Νοέμβριο τελείωνε ἡ πρώιμη σπορά, λιότριζαν τ' ἀγραμίθια καὶ τὶς ἐλιές καὶ μεσολαβοῦσαν καὶ λίγες ἡμέρες ἀναπαύσεως μὲ τὸ πανηγύρι τῆς Παναγίας (21 Ν/βρίου).

10. — Τὸ Δεκέμβρη τελείωναν καὶ τὰ τυχόν καθυστερημένα πρώιμα σπαρτά καὶ προετοιμάζονταν γιὰ τὸ σκάψιμο τῶν ἀμπελιῶν καὶ προγραμμάτιζαν γιὰ πότε καὶ ποῦ «θά ἐπιανναν γλίσμα» καὶ ποῦ θά «φυτέψουν μουρέλλα κι ἀμυγδαλίδια».

Θ) Γεωργικά κτήνη καὶ ἐργαλεῖα

ἀελιά (ἦ): Ἡ ἀγελάδα: «Ἐχομε μιάν ἀελιά καματερή».

ἀτσουμάδα (ἦ): Ἡ νεαρή ἀγελάδα, λέγεται καὶ ἀτσουμάδι: «Ἐχομε μιάν δμορφη ἀτσουμάδα».

βόδι (τό): Ὁ ταῦρος, γενικά τὸ ἀρσενικό βόδι. Τὸ βόδι, ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία του καὶ μὲ τὴ φυσική του διάπλαση λεγόταν.

δαμαλόπουλο: Τὸ ἀχρόνιαστο βόδι, ὁ μόσχος.

ἀκίνητο: Δέν ἔχει μπεῖ ἀκόμη στὸ ζυγὸ, στὸ ζευγάρι.

κινημένο: Ἐχει ζευχθεῖ στὸ ζυγὸ καὶ στὸ ζευγάρισμα.

ἀκουπάνιστο: Τὸ βόδι ποῦ ἀκόμα δέν τὸ ἔχουν εὐνουχίσει μὲ τὴ μέθοδο τοῦ κοπανισμοῦ τῶν ὄρχεῶν του.

κουπανισμένο: Τὸ εὐνουχισμένο πιά βόδι, μὲ τὴ μέθοδο τοῦ κοπανίσματος τῶν ὄρχεῶν του, ἀνίκανο πιά γιὰ ἀναπαραγωγὴ καὶ ποῦ κατὰ κανόνα τρέφανε νά παχύνει καὶ νά τὸ πουλήσουν στὸ χασάπη.

λατάρης: Τὸ βόδι ποῦ εἶχε τὶς ἰκανότητες τῆς ἀναπαραγωγῆς, ὁ ἐπιβήτορας.

γάδαρος (ὀ): Ὁ γαῖδαρος, ὁ ὄνος: «Καλοφόρτωτος εἶν' ὁ γάδαρός μας».

πούλαρος καὶ πουλαρίνα (ὀ-ἦ): Ὁ νεαρός γαῖδαρος, ἡ νεαρή γαῖδούρα: «Ἐχω ἓνα πούλαρο γιὰ πούλημα».

γαδάρα (ἦ): Ἡ γαῖδούρα: «Τίνος εἶν' ἡ γαδάρα ποῦ γκανίζει;»

γουρλί (τό): Τὸ μικρὸ τοῦ χοίρου, λεγόταν καὶ βουρλί: «Ἡ σκρόφα μας ἔκαμεν ἔξι γουρλιά».

δαμάλι (τό): Τὸ μικρὸ τοῦ βοδιοῦ, τὸ μοσχαρακί.

ζευγκάρι (τό): Τὸ ζευγάρι τῶν βοδιῶν ποῦ ζευόταν στὸ ἀλέτρι.

κατσίκα (ἦ): Τὸ κατσίκι, ἡ αἶξ: «Ἐλα ν' ἀρμέζωμε τὴ κατσίκα».

πούλλα (ἦ): Ἡ ὄρνιθα: «Ἡ πούλλα μας ἔκαμε τ' ἀγκό».

ριφόπουλλο (τό): Τὸ νεαρό κατσίκι: «Ἐσφαζα ἓνα ριφόπουλλο».

σκρόφα (ή): 'Η γουρούνα: «Γκαστρωμένη'ν ή σκρόφα μας».

τρά(γ)ος (ό): 'Ο τράγος. 'Ανάλογα μέ τό είδος του λεγόταν: 'Αμπάς: χωρίς κέρατα. Κεραστάτος: μέ κέρατα. Λατάρης: ό προορισμένος για άναπαραγωγή, ό επιβήτορας.

τρα(γ)όπουλλο (τό): 'Ο μικρός άκόμα τράγος.

χοίρος (ό): άνάλογα μέ τό είδος του και ό χοίρος λεγόταν: Κάπρος: 'Ο δι' άναπαραγωγή, ό επιβήτορας.

άμουλούχιστος (ό): 'Ο μή εύνουχισμένος χοίρος.

μουλουχισμένος (ό): 'Ο εύνουχισμένος χοίρος, ό προορισμένος πλέον για θρέψιμο.

θρεφτάρι (τό): 'Ο χοίρος πού τρεφόταν μέ ιδιαίτερη προσοχή και προοριζόταν για σφάξιμο.

άγρόχοιρος (ό): 'Ο χοίρος για τόν όποιο καμιά ειδική φροντίδα λαμβανόταν, άλλά φυτοζωούσε στην έξοχή μέχρι τόν Σεπτέμβριο πού τούς άφηναν «άμολτους» δηλαδή ελεύθερους νά βόσκουν όπου και όσο ήθελαν.

χοιρόπουλλο (τό): 'Ο μικρός χοίρος.

Ι) 'Απαραίτητα για τή συντήρηση τών άγροτικών ζώων

άομάς ή άουμάς (ό): Σέ κάθε σπίτι του χωριού ύπήρχε ένας βοηθητικός χώρος για τίς όρνιθες και για τά γουρλιά, πού έτρεφαν για όρισμένες περιστάσεις (Καλοχρονιά, Χριστούγεννα κ.τ.λ.): «Κλείσε τίς ποϋλλες μέσ στον άομά (ν)ά μή γυρνοϋν δξω».

κατσικόμαντρα (ή): 'Η ειδική για τίς κασίκες κτισμένη μάνδρα, πού ήταν εύρύχωρη για νά χωροϋν τά «κλαδιά» πού ρίχνανε για φαγητό μέσα. Πολύ μεγαλύτερη κατσικόμανδρα κτιζόταν για τό μανδρί, σέ όρισμένες περιφέρειες. Στίς μάνδρες αυτές κτίζανε τά κασιίκια τους οι τσοπάνηδες και άπό τήν κατσικόμανδρα αυτή παίρνανε τό μεγαλύτερο μέρος της κοπριάς για τ' άμπέλια και τά χωράφια. 'Υπήρχε και «καλοκαιρινή κατσικόμαντρα» στην όποια δέν ύπήρχε σταϋλος: «Αϋριο (θ)ά πάμε νά ωγκάλωμε τήν κοπριά άπό τή κατσικόμαντρα».

μάντρα (ή): 'Η μάνδρα, ό περιορισμένος μέ ύψηλό τοίχο χώρος όπου περιορίζονταν τά ζώα στην έξοχή. Σέ κάθε μάνδρα έπρεπε νά ύπάρχει κι ό στάβλος για νά προστατεύονται τά ζώα άπό τή βροχή και τό κρύο. Στίς γωνίες της μάνδρας και του στάβλου ύπήρχαν οι «ταστρες» όπου βάζανε τά άχερα ή τήν «ταή» για τά ζώα: «'Εβαλα τά βόδια μέσ στή μάντρα, έρριζα των κι άχερα και ταή νά τρώσι».

γούρνα (ή): 'Η πέτρινη λεκάνη στην όποια πότιζαν τά ζώα, πού άπαραίτητα έπρεπε νά ύπάρχει σέ κάθε βεστέρνα: «Γέμισε τή γούρνα ν-νερο για νά πίνουν τά ζά».

Κ) Μερικές λέξεις και φράσεις για τά ζώα

α) Σχετικά μέ τή τροφή και τό νερό:

κρωολιά (ή): Μικρή έκταση μέ βοσκή, κατάλληλη για νά βοσκηθοϋν τά

ζῶα γιά λίγη ὄρα: «*Ἔφησε τά βόδια ἔδωνά νά κρωολιαστοῦν τά κακόμοιρα, (ν)ά μήν ἔμπουν πεινασμένα μέσ στή μ-μάντρα.*

κυβερνημένα (τά): Τά ταισμένα καί ποτισμένα ζῶα: «*Τά κακόμοιρα τά ζ(ω)ᾶ μας, μορφοκυβερνημένα ἔν σήμερα...*».

λαππαριασμένα (τά): Τά ζῶα πού ἀπό τήν ἐμφάνισή τους δείχνανε ὅτι εἶναι πεινασμένα, ἀφοῦ «*τά λάππαρα*», δηλαδή τά πλευρά τους δείχνανε ὅτι ἦταν ἄδεια ἢ κοιλιὰ τους: «*Λαππαριασμένα ν-εἶν' τά μαυρόβο(δ)α μας ἀπό τή μ-πεῖνα*».

γανιασμένα (τά): Τά πολύ διψασμένα ζῶα: «*Τά μαυρόβο(δ)α μας κά(θ)οῦνται γανιασμένα πά(νω) στή βεστέρνα*».

τσαμπούνα (ή): Τό φουσκωμένο μέ ἄερα ἄσκι πού μεταχειρίζονταν γιά νά παίζουσαν τόν «*αὐλό*» (τσαμπούνα). Ἔτσι παρομοίαζαν τά χορτασμένα ζῶα ἀπό τό φουσκωμα τῆς κοιλιᾶς τους: «*Ἐκαλοπεράσασι σήμερα τά βόδια μας, τσαμποῦνες εἶν' οἱ κοιλιές των...*».

τατή (ή): Τό χορτάρι πού τρώγανε τά βόδια, ἢ πράσινη ζωοτροφή: «*Ἄστα τά βόδια ἔδωνά νά φᾶσι μπόλικη ν-ταή...*».

ράππη (ή): Τό ξερό χορτάρι, ὅ,τι ἔμενε ἀπό τά στάχυα μετά ἀπό τό θερισμό: «*(θ)ά πᾶμε μέσ στό Λακκί (ν)ά μα(ζ)έψουμε ράππη γιά τά βόδια μας*».

β) Σχετικά μέ τή γενετήσια ὄρμη τῶν ζῶων:

λάσσει: Ὅταν τό θηλυκό ζῶο βρισκόταν στήν περίοδο τοῦ ζευγαρώματος: «*Ἡ ἀελιά μας λάσσει, ἢ ἀελιά μας ἔλαξε, (ν)ά μάς κάμει πάρον μου κᾶνα ἀρσενικό (ν)ά ἔχωμε ζευγάρι...*».

λατάρης (ὀ): Τό ἀρσενικό ζῶο πού τό φύλαγαν γιά ἀναπαραγωγή, ὀ ἐπιβήτορας: «*Καλό δαμαλόπουλο ν-εἶναι, γιά λατάρη ν-τό ἔχωμε*».

λατός (ὀ): Ἡ περίοδος τοῦ ζευγαρώματος τῶν ζῶων: «*(Δ)έν ἐβγκάλλουν οἱ κατσίκες μ-πιό γάλα τώρα π' ἄρκισεν ὁ λατός*».

γ) Σχετικά μέ τή σωματική διάπλαση καί τήν ἐμφάνιση τοῦ ζῶου:

ἀχαμνό (τό): Τό πολύ ἀδύνατο ἀρσενικό ζῶο: «*Ἀχαμνό μ-ποῦναι τό δαμάλι σας...*».

ἀχαῖρευτο (τό): Τό καχεκτικό, τό ἀδύνατο, τό ἄχρηστο ζῶο: «*Ἴντα ἔν μ-πού (θ)ά τό κάμω τ' ἀχαῖρευτο ζῶ(ο)*».

βελούδος (ὀ): Τό ἀρσενικό βόδι μέ μαῦρο ἢ καφετί γυαλιστερό τρίχωμα: «*Ὅμορφο ζῶ(ο), σωστός βελούδος εἶναι!*».

βυζανιάρικο (τό): Τό μικρό ζῶο πού ἀκόμα τό θήλαξε ἢ μάνα του καί κατά προέκταση τό κάθε μικρό ζῶο: «*Αὐτό ἔν ἀκόμα μικρό, βυζανιάρικο!*»

ἔψιμάκι (τό): Τό γουρλί ἢ τό ρίφι πού γεννήθηκε ἔψιμα: «*Ἴντα ἔν πού τό βλέπεεις; Ἐψιμάκι ν-εἶναι τό κακόμοιρο*».

θροφαντό (τό): Τό θρεμμένο μικρό ζῶο, κυρίως γουρλί: «*Θροφαντά, θροφαντά ἔναι τά γουρλιά σας!*»

κιμπάρικο (τό): Τό ζῶο μέ τήν ὁμορφη κι ἐπιβλητική ἐμφάνιση, κυρίως ἕνα ἀρσενικό βόδι, ἕνα ἄλογο κ.τ.λ.: «*Τίνος εἶν' αὐτό τό κιμπάρικο βόδι;*»

κοιλκάρικο (τό): Τό ζῶο μέ μεγάλη κοιλιὰ, κυρίως βόδι: «*Ἐνα μ-μαῦρο γ-κοιλκάρικο βόδι*».

μισερό (τό): Ὅ,τι καί τό ἀχαμνό ἢ τό ἀχαῖρευτο ζῶο.

μπαρμπούνι (τό): Παρομοίωση του καλοθρεμμένου γουρλιού: «*Βρέ τό άτιμοί σά μ-μπαρμπούνι 'ν-είν θρεμμένοι!*»

μυξιάρικο (τό): Τό πολύ μικρό, τό νεογέννητο ζώο: «*Αυτό 'ν άκόμα μυξιάρικο ν-τό κακόμοιρο.*»

παρήμερο (τό): Τό γεννημένο κάπως πρόωρα ζώο καί κατ' επέκταση τό κάθε καχεκτικό ζώο: «*Τ' άχαρο, σάν μ-παρήμερον είναι.*»

παστοέρης (ό): Τ' άδύνατο βόδι ή ό. άδύνατος γάϊδαρος.

παστοέρα (ή): 'Η άδύνατη άγελάδα, ή άδύνατη κατσικά, ή άδύνατη γαδάρα: «*Παστοέρικα ζά τ' άχαρα...*».

παστωμένα (τά): "Ό,τι καί τά παστοέρικα.

πετσοκόλλια (τά): Τά πολύ άδύνατα ζώα μέ τό πετσι κολλημένο στά κόκκαλά τους: «*χαρά στά ζά, αυτά 'ναι πετσοκόλλια!*»

άσσωο (τό): Τό ζώο πού δέν είναι άπό «ράτσα», άπό «σ-σάι»: «*"Άσσωο ζώο είν τ' άχαρο!*».

σεντούκι (τό): Παρομοίαζαν μέ σεντούκι τό κοντό καί παχύ ζώο, κυρίως τό χοίρο. «*'Επάχυνεν ό χοίρος μας, έγινε σεντούκι!*»

σουβλοκόλλικο (τό): Τό βόδι πού τά πισινά του προεξείχαν πολύ, καί δείχναν σάν σουβλιά: «*Καλό 'ν τό βόδι σας άμ' είναι σουβλοκόλλικό.*»

καμπελλόφτικο (τό): Τό ζώο πού είχε τά αυτιά του κρεμασμένα στά κάτω, κυρίως χοίροι καί σπανίως γαϊδούρια ή καί βόδια: «*"Έχει κάτι καμπελλόφτικους χοίρους.*»

ψωριάρικο (τό): Τό καχεκτικό κυρίως γουρλί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17ο

Α) ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΣΚΕΥΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΖΩΑ

άλετρα (τά): Τό άλετρο κι ό ζυγός λεγόταν «τ' άλετρα». 'Αναλυτικά παραθέτομε τά μέρη καί τά εξαρτήματα του άλέτρου, πού λέγονταν καί «ζένια» (τά), καθώς καί του ζυγού:

α) 'Εξαρτήματα του άλέτρου:

καρφιά (τά): Τά μεγάλα καρφιά πού κρατούσαν τό άλετρο στό ζυγό. Αυτά ήσαν τρία σέ άπόσταση τό ένα άπό τό άλλο, τά μεταλλάσσανε άνάλογα: Για νά μπορεί τό άλετρο νά φτάσει τήν «*δξω μεριά*» τό βάζανε στό πρώτο καρφί, κατόπιν στό δεύτερο καί τό κανονικό ζευγάρισμα πιά γινόταν μέ τό τρίτο καρφί: «*Βάλε τό άλετρό σου στό πρώτο καρφί γιά νά ζωμεριάσεις.*»

κούδουνας (ό): Τό μπροστινό μέρος του άλέτρου όπου βρίσκονταν τά τρία καρφιά καί τό όποιο έπρεπε ν'άσαι πάντα άπό πολύ γερό ξύλο.

κουντούρι (τό): Τό κάτω μέρος του άλέτρου πού σερνόταν μέσα στό χώμα καί όπου ήταν έφαρμοσμένο τό(υ)νί καί οί *μπαρούτες*.

μπαρούτες (οί): Δύο μικρά ξύλα σέ σχήμα Τ άντεστραμμένο, έφαρμοσμένα στά δεξιά καί στ' άριστερά του *κουντουριού* καί συνέβαλλαν νά πέφτει

τό χῶμα δεξιά καί ἀριστερά ἀνοίγοντας τό αὐλάκι, τήν «αὐλακιά» ὅπως τό λέγανε: «*Σιγούραρε τίς μπαρουττες τ' ἀλέτρον γιατί τό χωράφι μας εἶν' ὄλ-λο χάχχουρα*».

μπαρουττόκαρφα (τά): Τά εἰδικά γερά καρφιά μέ τά ὁποῖα στερεώνονταν οἱ μπαρουττες στό κουντούρι: «*Πές στό σιδερά νά μᾶς κάμει μερικά μπαρουττόκαρφα*».

ν-νί (τό): Τό ὕνι πού ἐφαρμοζόταν στό μπροστινό μέρος τοῦ κουντουριοῦ: «*Βάλε τό μεγάλο ν-νί στό κουντούρι γιά νά ζευγαρίσωμε τό γ-κάμπο μας*».

σπάθα (ή): Ἐνα στενό παραλληλόγραμμο ξύλο πού ἐφαρμόζονταν κάθετα στό κουντούρι καί στερέωνε τόν κούδουνα. Ἐπρεπε νᾶναι ἀπό πολύ γερό ξύλο κατά προτίμηση βελανιδιά ἢ πρινάρι.

σφήνες (οἱ): Οἱ ξύλινες σφήνες πού στερέωναν τόν κούδουνα στήν σπάθη, αὐτές ρυθμίζανε ἀνάλογα τό ὕψος τοῦ κούδουνα: «*Βάλε τήν μεγάλη σφήνα ἐμπρός γιά νά μή μ-παέννει «κέντρο» (πολύ βαθιά) τό ἄλετρο*».

σταβάδι (τό): Τό τμήμα ἐκεῖνο τοῦ ἀλέτρον πού ἦ μιά του ἄκρη ἐφαρμοζόταν στό κουντούρι καί ἡ ἄλλη στόν κούδουνα μέσω τῆς σπάθας. Σπάνια βρισκόταν «*ἄλετρο μονοταρίστικο*» δηλαδή κούδουνας καί σταβάδι ἦταν ἕνα μόνο ξύλο, αὐτό δέ ἦταν τό πιό γερό καί φυσικά ὄλοι τό προτιμοῦσαν.

χειρολαῖ (τό): Τό πίσω μέρος τοῦ κουντουριοῦ ἕνα ὑπερυψωμένο ξύλο μέ χειρολαβή, τό πηδάλιο τοῦ ἀλέτρον στό ὁποῖο στηριζόταν τό χέρι τοῦ γεωργοῦ: «*Ὁλη ν-τήν ἡμέρα στό χειρολαῖ ν-ἐπιάστηκε ν-τό χέρι μου...*».

Β) β) Ἐξαρτήματα τοῦ ζυγοῦ:

ζεῦλες (οἱ): Οἱ ζεῦτρες, δύο κάθετα λεπτά ξύλα σέ κάθε ἄκρο τοῦ ζυγοῦ πού προσαρμόζονταν στό λαιμό τῶν βοδιῶν κι συγκρατοῦσαν τό ζυγό: «*Ἔσπασεν ἡ ζεῦλα, πάεννε κόψε μιάν ἀπό τόν ἀγράμμιττα*».

ζευλοράμματα (τά): Οἱ πολύ γεροῖ σπάγγοι μέ τούς ὁποίους δένανε τίς ζεῦλες ἀπό τά κάτω ἄκρα, συγκρατώντας ἔτσι τό ζυγό στους «σβέρκους» τῶν βοδιῶν: «*Δῶσε μου τον αὐτό δά τόν σπάγγο, θέλω τον γιά ζευλοράμματα*».

ζεῦτης (ὀ): Τό σκοινί πού δενόταν στό ζυγό ὅταν χρειάζόταν νά συγκρατεῖ τά ἀτίθασα βόδια, κυρίως ἐκεῖνα πού μόλις «*τάχαν κινήσει*», δηλαδή ἦταν ἀκόμα «*ἄστρωτα*» στό ζευγάρι: «*Βάλε τό ζεῦτη γιατί τά βόδια εἶναι λιγάκι ἄγρια ἀκόμα*».

λ-λούρα (τά): Δύο ἢ τρεῖς σιδερένιοι μεγάλοι κρίκοι, ἐφαρμοσμένοι στό κέντρο τοῦ ζυγοῦ στους ὁποίους μπαίνανε τά καρφιά τοῦ κούδουνα, αὐτά πού συγκρατοῦσαν τό ἄλετρο μέ τό ζυγό: «*Σφίξε τά λ-λούρα νά μὴν εἶναι μπόσικα*».

προβιές (οἱ): Κομμάτια ἀπό προβιά προβάτου, ἐφαρμοσμένα στίς δύο ἄκρες τοῦ ζυγοῦ γιά νά μή πληγώνεται ὁ σβέρκος τῶν βοδιῶν.

Γ) ἀξίνη (ή): Ἡ ἀξίνα, τό βασικό ἐργαλεῖο τοῦ γεωργοῦ, τό ἔμβλημα τῆς γεωργικῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ: «*Ἡ ἀξίνη εἶν' ἀξία*», λέγανε οἱ παλαιοὶ νοικοκυροὶ τοῦ χωριοῦ στους νέους, ὑπογραμμίζοντας ἔτσι τή σπουδαιότητα τῆς ἐργατικότητας στή γεωργία.

άζινάρι (τό): Ἡ μικρή άξίνη, ελαφρότερη κατά πολύ από τήν κοινή άξίνη. Τήν χρησιμοποιούσαν για τό «*παράχωμα*» τών *επιμικτών*, για τό σκάψιμο τών λαχανικών καί τών μπιστανιδών: «*Πάρε τ' άξινάρι καί πάεννε νά παραχώσεις τό μπιστάρι*».

βαρειό (τό): Ἡ βαρεία πού χρησίμευε για νά σπᾶνε τίς πέτρες μέ τίς σφῆνες καθώς καί για τό σχίσσιμο τών ξύλων, πάλι μέ σφῆνες: «*Αυτή ή πέτρα θέλει βαρειό για νά σπάσει*».

δραπάνι (τό): Τό δρεπάνι: «*(Ν)ά κονίσωμε ν-τά δραπάνια μας, κοντεύβγει πάλε ό Μάης*».

κασμάς (ό): Ειδική άξίνη, συνήθως από καθαρό άτσάλι, μέ διπλή χρήση: Ἐπό τό ένα μέρος νά σκάβει καί από τό άλλο νά κόβει τίς ρίζες πού θά βρισκότανε μπροστά τους: «*Φέρ τό γ-κασμά (ν)ά κόψω τίς ρίζες τοῦ πρίνου...*».

καφίζι (τό): Μέτρο χωρητικότητας, περίπου δύο χιλιογράμμων, μέ τό όποιο μετρούσαν τό κριθάρι καί τ' άλλα δημητριακά, καθώς καί τούς ξηρούς καρπούς. Ὁκτώ *καφίζια* έκαναν ένα *κοιλό*: «*Δυό κοιλά κριθάρι γ-καί τρία καφίζια θέλομε για σπόρο*».

κλαεφτούρι (τό): Τό κλαδευτήρι, ένα μικρό κυρτό μαχαίρι μέ τό όποιο κλάδευαν παλαιότερα τ' άμπέλια: «*Πάρ τό κλαεφτούρι σου καί έλα νά πάμε στό κλάδος*».

κραμπάτσι (τό) ή καί καπράτσι (τό): Τό συνηθισμένο για τήν άντληση νερού σκεδος πού πολλές φορές άποτελείτο από ένα άδειο μικρό τενεκέ στόν όποιο έφάρμοζαν ένα σκοινί κι είχαν έτσι τό *κραμπάτσι των*: «*Μουρσεσού, πάεννε φέρε ένα κραμπάτσι ν-νερό άπού τή βεστήρνα*».

κουβάς (ό): Μεγάλο σέ σχῆμα καί σέ χωρητικότητα *κραμπάτσι*.

κόρδιнос (ό): Κόσκινο καμωμένο μέ σιδερένιο σύρμα άντί τό συνηθισμένο μέ δέρμα κατσικάς. Τόν χρησιμοποιούσαν για τό «*λίχνισμα*» τοῦ κριθαριού στά άλώνια, χρησίμευε δέ καί για μέτρο χωρητικότητας ύπολογίζοντας *μισό κοιλό τόν κάθε κόρδινο*: «*Κορντίνισέ το καλά τό κριθάρι νά φύ(γ)ουν ν-τά χώματα*».

λισγάρι (τό): Ειδικό φτυάρι για τό βαθύ σκάψιμο καί τό άναποδογύρισμα τοῦ χώματος στόν κῆπο: «*Έτοιμος είν ό κῆπος, έκαμά το λισγάρι*».

νεροκολόκυθθο (τό): Πολύ μικρό *κραμπάτσι*, συνήθως καμωμένο μέ άδειο κουτί κονσέρβας, πού πάντοτε τό είχε στό ντρουβά του ό γεωργός για νά παίρνει νερό από τίς στέρνες στήν έξοχή: «*Είχα σου μιá δίψα, ήπια δυό νεροκολόκυθθα νερό*».

νεσηρτάρι (τό): Τό κάθε είδους άντλημα πού «*(α)νέσερνε τό νερό από τίς στέρνες*».

ντρουβάς (ό): Τό σακκίδιο τοῦ γεωργού στό όποιο έβαζε τό φαγητό τῆς ήμέρας καί τ' άπαραίτητα χρήσιμα εργαλεία του καθώς καί τό *νεροκολόκυθθό* του: «*Έτοιμάσέ μου τό ντρουβά μου Μαργκιά, γιατ' ά παέννω στό χωράφι*».

πριόνι (τό): Τό συνηθισμένο πριόνι, λεγόταν καί «*κουτσοπρίνο*» όταν ήταν

λεπτό και κατάλληλο για κλάδεμα: «Φέρε μου τό πριονάκι μου (ν)ά κοψω αυτές δά τίς ρίζες».

σακκούλλα (ή): Μεγάλος σάκκος για τή μεταφορά τῶν δημητριακῶν, τῶν ἀχύρων και τῆς ταῆς για τά ζῶα, καθώς και για κάθε χρήση τοῦ γεωργοῦ: «Στρῶσε χάμαι μιά σακκούλλα (ν)ά κάτσωμε», «σκέπασε μέ σακκουλλες τ' ἀλῶνι (ν)ά μὴν ἐ-βρέχεται τό κριθάρι», «βάλε μου μιά σακκούλλα ν-ἄχερα», «ρίξε ἀ(π)οῦ πάνω σου μιά σακκούλλα (ν)ά μὴν ἐ-βρέχεσαι».

στελλί (τῶ): Ἡ ξύλινη λαβή τῆς ἀξίνης και ὄλων τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων: «(θ)ά πάω μέσα στό Λακκί (ν)ά κόψω κάνα στελλί».

στομουχι (τῶ): Τά φίμωτρα, κανωμένα ἀπό πλεχτό χόρτο ἢ βρούλα μέ τά ὁποῖα «ἐστομουχωνναν» τά ζῶα στ' ἀλῶνι για νά μὴ τρῶνε τά στάχυα και στό ζευγάρι για νά μὴ τρῶνε τά μικρά δενδράκια: «Στομουχῶσε τά βόδια (ν)ά τᾶ βάλωμε μέσ στ' ἀλῶνι», «ἐξεστομουχώθηκεν ἡ ἀελιά».

σφήνες (οἱ): Οἱ ἀτσάλενες σφήνες πού χρησίμευαν νά σπᾶνε τίς πέτρες μέ τή βοήθεια τοῦ βαρειοῦ και για τό σχίσιμο μεγάλων ξύλων, πάλι μέ τήν βοήθεια τοῦ βαρειοῦ: «Αὐτό ν-τό ξύλο θέλει νά φάει σφήνες για ν' ἀνοίξει».

ταχράς (ὀ): Ἐνα κοπίδι σέ σχῆμα ἐλαφρά κυρτό, καμωμένο ἀπό σκληρό ἀτσάλι, κατάλληλο για τό κόψιμο μικρῶν κλαδιῶν και για τό «μουρέλιασμα» τῶν ξύλων για τό καμῖνι: «Ἴντα ἴμ-πού κά(θ)εσαι και βλέπεις; πιάσε τό ν-ταχρά και μουρέλιασε κάνα ξύλο».

τρουβάς (ὀ): Ἄλλη ὀνομασία τοῦ «ντρουβᾶ».

τσάππα (ή): Ἡ μεγάλη και πλατειά ἀξίνη μέ τήν ὁποῖα σκάβανε τοὺς κήπους: «Ἐκουράστηκα σήμερα, ὄλη ν-τὴν ἡμέρα ἐβαστοῦσα τὴ τσάππα...».

χτένι (τῶ): Μικρή και εὐκολομεταχειρίστη τσουγκράνα μέ «δόντια», κατάλληλη για τό καθάρισμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ χωραφιοῦ ἀπό τά χαλίκια και τοῦ φρεσκοζευγαρισμένου χωραφιοῦ ἀπό τ' ἀγριόχορτα: «Ἐζευγκάρισά το κι ἐμορφοχτένισα τό χωράφι μας».

ψαλίδι (τῶ): Τό εἰδικό για τό κλάδεμα τῶν ἀμπελιῶν ψαλίδι πού ἀντικατάστησε τό κλαδευτούρι τῶν γεωργῶν.

ραβντί (τῶ): Τό ἀπαραίτητο ραβδί πού πάντοτε κρατοῦσε ὁ γεωργός πηγαινοντας στό χωράφι, τόσο για στήριγμα ὄσο και για ἄμυνα. Ὅταν τό ραβδί εἶχε στό πάνω μέρος μιά διχάλα σέ σχῆμα Υ τό λέγανε τό «(δ)υχαλό», ἐνῶ ὅταν εἶχε στό ἄκρο του ἕνα κομμάτι κλαδί πού σχημάτιζε γάντζο τό λέγανε «κατσούνι» και τό χρησιμοποιοῦσαν για νά τραβοῦν τά κλαδιά τῶν δένδρων για τό μάζεμα τῶν καρπῶν. Μεταφορικά λέγανε «κατσούνα» καθένα πού τοῦ ἄρεσε νά κλέβει. Τά ραβδιά γινότανε ἀπό ἀγριελλιά ἢ ἀπό πρινάρι, ἔλεγε δέ μιά παλιά Νικιάτικη παροιμία σχετικά: «Λάβε ράβδον ἀγγελτικκία και πολυκομπτικκία».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18ο

ΚΑΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΑ ΦΥΤΑ:

Α) ἀμπέλι (τῶ): Για τό φύτεμα τοῦ ἀμπελιοῦ χρησιμοποιοῦσαν δύο

διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με τό είδος τοῦ χωραφιοῦ: α) Γιά νά φυτέψουν ἀμπέλι σέ ταῦλες, ἔπρεπε τά κλήματα νά φυτευθοῦν στή βάση τοῦ *βασταδιοῦ*, μέσα στήν *ἀποσκαφή*. β) Σέ χωράφια πεδινά ἢ σέ *καμπιά* ἢ σέ πλαγιές, ἀνοίγαν τούς «*τράφους*» δηλαδή στενόμακρα χαντάκια, βάθους περίπου μισό μέτρο παράλληλα τό ἕνα πρός τό ἄλλο καί σ' αὐτούς φύτευαν τά κλήματα. Τά κλήματα γιά φύτευση τά λέγανε «*φυτά*» εἰδικά δέ γιά νά ναι βέβαιοι ὅτι τό φυτό θά «*πιάσει*» κόβανε τό κλημα ἀπό τό ἀμπέλι πολύ «*βαθειά*», κόψιμο πού τ' ὀνόμαζαν «*πατελιά*» καί δέν ἄφηναν οὔτε ἕνα «*κόμπο*»: «*Ἀπό Δευτέρας (θ)ά βάλωμε μπροστά ν' ἀνοίγωμε ν-τράφους στή μ-Πλαγιά (ν)ά βάλωμε ἀμπέλι*».

ἀμυγνταλιές (οἱ): Ἀπό τά πιό συνηθισμένα δένδρα στά Νικιάτικα χωράφια ἢ ἀμυγδαλιά. Διάλεγαν καλά ἀμύγδαλα καί τά φύτευαν κάνοντας ἔτσι τήν «*πρασιά*» μέ τά μικρά φυτά «*τ' ἀμυγνταλίδια*» πού τά φύτευαν κατόπιν ὅπου ἤθελαν. Τό φύτεμα τῶν *ἀμυγνταλιδιῶν γινόταν* στά «*δωδεκάμερα*» δηλαδή στό ἀπό τά Χριστοῦγεννα μέχρι τά Φῶτα χρονικό διάστημα, πού οἱ βροχές συνήθως ἦσαν πολλές καί συχνές: «*(θ)ά πάω θέλει κά(τω) στό Λιμένι (ν)ά βάλω ἀμυγνταλίδια*».

ἀπιδιές (οἱ): Οἱ ἀπιδιές συνήθως προέρχονταν ἀπό «*μπόλλιασμα*» σέ ἀχλαδιές. Ὑπῆρχαν κι οἱ «*αὐτόφυτες*» δηλαδή οἱ ἀπιδιές πού φῦτρωναν ἀπό σπόρους τοῦ καρποῦ τους. Τέτοιες «*αὐτόφυτες*» ὑπάρχουν στήν περιφέρεια τοῦ Λακκιοῦ ὅπου ἄλλωστε ὑπάρχουν κι οἱ περισσότερες ἀπιδιές τῆς Νισύρου. Ἀνάλογα μέ τό είδος τους καί τό χρόνο πού ὠριμάζανε εἶχαν καί διαφορετικές ὀνομασίες: «*Μαῖτικες*» ἢ «*Μαγιώτικες*», «*Ἀράπες*», «*Βασιλικές*», «*Δροσάππια*», «*Ἀουσιώτικες*», «*Κώτικες*».

ἀχλαδιές (οἱ): Οἱ ἀγριαπιδιές πού τίς μπόλιαζαν κι γίνονταν ἀπιδιές. Ὑπῆρχαν ὅμως καί μερικές μέ τόσο νόστιμους καρπούς, τίς «*ἀχλάδες*», πού τίς ἄφηναν ἀμπόλιαστες γιά νά ἀπολαμβάνουν τίς νοστιμιότητες ἀχλάδες τους: «*Ἐπῆ(γ)α κι ἔφερα ἀχλάδες ἀπό τό Ραμό, γλυκές σάν τό μέλι*». ἑλιές (οἱ): Γιά νά φυτέψουν καινούργιες ἑλιές, φέρνανε τά «*μουρέλλα*», δηλαδή τ' *ἀγριελλίδια*, συνήθως ἀπό τόν Ἄη Δημήτρη, πίσω ἀπό τό «*Λευκό*». Τ' *ἀγριελλίδια* τά λέγανε «*μουρέλλα*», τά φύτευαν δέ συνήθως στίς «*ὄξω μεριές*» στά «*γλύσματα*». Σπάνια φύτευαν *μουρέλλα* σέ πεδινά χωράφια ἢ σέ κάμπους, πού τά προόριζαν μόνο γιά «*ψωμοχώροφα*» ἢ γιά «*ἀμπέλια*». Τά *μουρέλλα* μπολιάζονταν ὑστερα ἀπό τρία ἢ τέσσερα χρόνια ὅποτε τά λέγανε ἀπλά «*μπόλλια*» καί ὅταν καρποφοροῦσαν τά λέγανε «*ἑλιές*».

καϊσκιές (οἱ): Οἱ βερικοκιές, φυτά σπάνια στήν περιφέρεια τῶν Νικιῶν. Οἱ λίγες πού ὑπῆρχαν προέρχονταν ἀπό «*μπόλλια*» σέ ἀμυγδαλιές.
λεμονιές, νερατζιές καί πορτοκαλιές (οἱ): Τά δένδρα αὐτά ἦταν σπάνια στήν περιφέρεια τῶν Νικιῶν, σέ λίγους κήπους ὑπῆρχαν ἐλάχιστα πού κι αὐτά δύσκολα ἀναπτύσσονταν ἐξαιτίας τοῦ πολύ ψυχροῦ χειμῶνα πού παρατηρεῖται στά Νικιά.

συκιές (οἱ): Δέν ἦταν δυνατόν νά γίνει «*γλίσμα*» στά Νικιά χωρίς νά φυτευθοῦν μερικά «*συκίδια*», πού μέ τό χρόνο θά γίνονταν *συκιές* κι αὐτά,

ένα από τὰ πιά συνηθισμένα καί ἀγαπητά δένδρα στά Νικιά. Τά «φυτά» κόβονταν ἀπό τίς γνωστές σάν καλύτερες συκιές τῆς περιφερείας μας κι φυτεύονταν στά γλύσματα τόν Μάρτιο, στίς ὄξω μεριές ἢ καί «μέσα στό βαστάδι». Ἀνάλογα μέ τό χρῶμα καί τό εἶδος τῶν σύκων παίρνανε καί τ' ὄνομά τους οἱ συκιές: «Φτενόπετσες», «Ἀγγελίνικες», «Σισαμοτέες», «Ξυνοσυκιές», «Φραγκοσυκιές», «Νεφριές», «Κοκκινοσυκιές», «Μαυράκιες», «Γαδουροσυκιές».

Β) ΠΟΤΙΣΜΑ

Οὐσιαστικά ἀνύπαρκτο στά Νικιά γιά τὰ δένδρα, ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν νερά καί πολλές φορές δέν ἔχουν οὔτε γιά τίς καθημερινές τους ἀνάγκες. Ὅμως παρ' ὄλη τήν ἔλλειψη νεροῦ, προκειμένου γιά ἓνα «εὐγενές φυτό», π.χ. γιά μιά λεμονιά, πολλές φορές κουβαλοῦσαν μέ τό λάηνα ἢ μέ τόν τενεκέ νερό ἀπό τή βεστέρνα γιά νά τό ποτίσουν ν' ἀναπτυχθεῖ καί τό καλοκαίρι γιά νά μή ξεραθεῖ. Τίς «ντοματιές» καί τὰ «μαρούλια» τό πότιζαν τίς πρῶτες μέρες πού τὰ φύτευαν μέχρι πού νά «πιάσουν», μετά τ' ἄφηναν νά ἀναπτυχθοῦν χωρίς νερό.

Γ) ZIZANIA

ἀγκάττοι (οἱ): Τά κάθε εἶδους ἀγκάθια, φυσικά ἀνεπιθύμητα πάντοτε σέ κάθε εἶδους καλλιέργεια: «Οἱ μαυραγγάττοι κοντεῦβγκουν νά πνίξουν τή σπορά...».

ἀγραγγάττοι (οἱ): Τά εἰδικά πολύ σκληρά ἀγκάθια πού φυτρώνουν σέ ἐδάφη πολύ πετρώδη.

ἀγριλουμποῦνοι (οἱ): Τά ἄγρια «λουμποῦνια» ἢ λούπινα πού φυτρώνουν καί ἀναπτύσσονται πολύ εὐκολα στά χωράφια, βλαβερό ζιζάνιο κυρίως στά κριθάρια: «(Δ)έν ἤμποροῦμε νά θερίσωμε ἀπό τοὺς μαυροαγριλουμποῦνας».

ἀγριομαέρεμα (τό): Τό ἄγριο φάβας πού κι αὐτό φυτρώνει κι ἀναπτύσσεται πολύ γρήγορα σέ κάθε εἶδους καλλιέργεια. Τά μαζεύουν γιά τροφή τῶν κατσικιῶν: «(Θ)ά πάω νά μαέψω ἀγριομαερέματα (ν)ά ρίξω τῶ γ-κατσικῶ μας».

ἀγριώρα (ἡ): Ζιζάνιο πού μοιάζει πολύ μέ τό στάχυ τοῦ κριθαριοῦ ἢ τοῦ σιταριοῦ: «(Δ)έν εἶναι τοῦ χαῖριοῦ τό σιτάρι μας, ὄλον μαυραγριώρα 'ν εἶναι».

ἀήλαμος (δ): Ζιζάνιο πού κι αὐτό μοιάζει πολύ μέ τό στάχυ, γίνεται ὅμως πολύ πιά ὑψηλό ἀπό τήν ἀγριώρα καί τό στάχυ καί σχηματίζει «καλάμι». Εἶναι πρῶτης τάξεως ζωοτροφή γιά τὰ βόδια: «Πάρτα κάτω τό Λακκί νά φᾶν τὰ κακόμοιρα ἀηλάμους».

ἀλητρόποι (οἱ): Ζιζάνια πού βγάζουν κίτρινα λουλούδια τήν ἀνοιξη: «Ἐκιτρίνισε ν-τό χωράφι μας ἀπό τοὺς ἀλητρόπους».

ἀλωνίες (οἱ): Ἀπό τὰ χειρότερα ζιζάνια. Εἶναι ἀκανθωτό καί δύσκολα καταστρέφεται γιατί ἔχει πολλές ρίζες πού τό διακλαδώνουν εὐκολα σ' ὄλο τό χωράφι: «(Θ)ά τό κάμω θέλει ἀχταρμά τό χωράφι γιά νά ξεβγκάλω τίς μαυραλωνίες».

άουρίδια (τά): Ζιζάνιο με πολλές και σκληρές ρίζες κι αυτό, τά χρησιμοποιούν για νά κάμουν τīs σκουῦρες για τό άλάνι, για νά σκεπάσουν τά σταφύλια νά μή τὰ καίει ὁ ἥλιος καί νά μή τὰ τρώγουν τά πουλιά, ἀκόμα καί για σκεπάσματα για τά καμίνια καί για τīs καλύβες. "Όταν ξεραίνονται παίρνουν ζωηρό κόκκινο χρῶμα.

άούριστρας (ὀ): Ζιζάνιο πού μοιάζει σάν καλαμάκι, με πολλές και σκληρές ρίζες πού πολύ δύσκολα καταστρέφεται. Πολλές φορές δυσκολεύει τό ἄλετρο νά προχωρήσει γιατί μπλέκει στīs ρίζες του τό ὕνι: «Μπλέκεις μέσ στά πόδια μου, κακόμοιρε, σάν τόν άούριστρα».

γήρα (ἦ): Ζιζάνιο σάν τό στάχυ πού φυτρώνει συνήθως με τό κριθάρι καί τό σιτάρι: «"Όλο γήρα εἶν' ἐφέτος τά κριθάρια μας».

ζαρλίδια (τά): Μικρό ποῶδες ζιζάνιο, πού τρώγεται βραστό σαλάτα ἢ μαγειρεμένο με χοιρινό: «'Εμά(ζ)εσα ζαρλίδια (ν)ά τά κάμω με τό χοιρινό πού τά τρῶμε».

κατσούνι (τό): Ποῶδες ζιζάνιο πού τά μικροσκοπικά του σπέρματα εἶναι κλεισμένα σέ λοβούς πού ἔχουν τό σχῆμα τοῦ «κατσουνᾶ», ὅπως λένε στήν Κῶ τά μικρά κυρτά κλαδευτήρια. Εἶναι πολύ καλή τροφή, για τά βόδια: «Βγκάλε τά νά φᾶν κατσούνι νά εὐκαριστηθοῦν τά κακόμοιρα».

κόνιζες (οἱ): Ζιζάνιο πού βγαίνει συνήθως στό Λακκί καί πού τά φύλλα του ἔχουν μιά κολλητική οὐσία.

κουτσουμπάλια (τά): Ζιζάνιο πού τρυφερό τρωγόταν ὦμό ἢ βραστό σαλάτα. "Όταν μεγάλωνε ἔβγαζε τīs ὠραῖες κίτρινες μαργαρίτες. Για τό ζωηρό πράσινο χρῶμα τους συνήθιζαν νά λέγουν: «Πράσινο σάν τό κουτσουμπάλι».

λύκος (ὀ): Ζιζάνιο με κόκκινο λουλούδι πού συνήθως φύτρωνε ἀνάμεσα στīs κουκκιές καί ὅταν δέν τό ξερίζωναν ἔγκαιρα πολλαπλασιαζέτο καί τīs κατάστρεφε: «'Εφα(γ)ε ν-τες τīs κουκκιές μας ὀ μαυρόλυκος».

τρι(β)ολλιές (οἱ): Τ' ἀγκαθωτά ζιζάνια πού βγαίνανε σέ ἀμμουδερά χωράφια μαζί με τīs φασολιές καί στά μπιστάνια. Μεταφορικά λέγανε «τριβολο» κάθε κακό κι ἀνεπιθύμητο ἄνθρωπο: «"Όπου πάω τόν εὐρίσκω μπροστά μου σάν τόν τριβολο».

Δ) ΚΑΙΡΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΕΣ

βροχές (οἱ): 'Επειδή στά Νικιά ὅπως καί σ' ὄλη τή Νίσυρο νερά δέν ὑπάρχουν παρά μόνο τά βρόχινα, θεωροῦν τή βροχή σάν πραγματική «εὐλογία Θεοῦ». «"Αν δέν ἐ-βρέξει πᾶμε χαμένοι» λέγουν οἱ Νικιάτες. Νά βρέξει για νά βγοῦν στό σπόρο, νά βρέξει νά χοντρίνουν οἱ ἐλιές, νά βρέξει νά βάλουν οἱ βεστέρνες νερό νά μή ν-τό κουβαλοῦν ἀπού τήν Πη(γ)ῆ (τήν μόνη πηγή πού ὑπάρχει κοντά στήν Κυρά, πού ἔχει ὅμως λίγο νερό), νά βρέξει νά μαλακώσουν τά χῶματα στό Λακκί καί στόν "Αη Νικόλα, νά βρέξει νά βγοῦν τά χόρτα με τīs πρῶτες βροχές ἄρχιζαν νά σπέρνουν τά «πρώιμά των» μέχρι τά μέσα τοῦ Δεκέμβρη. Τά Χριστούγεννα θέλουν νά βρέξει ὄχι ὅμως καί τά Φῶτα: «Χριστούγεννα βροχερά καί Φῶτα φωτεινά».

Ἐπίσης θέλουν νά βρέχει καί τή Λαμπρή καί ὄλο τόν Ἀπρίλη: «*Χαρά στά Φῶτα τά στεγνά, Χριστούγεννα βρεμένα καί τήν Λαμπρή βρεχάμενη τ' ἀμπάρια γεμισμένα*» ἢ «*ἄν κάμει ὁ Μάρτης δυό ν-νερά κι' Ἀπρίλης ἄλλο ἓνα, χαρά σ' ἐκείνο ν-τό ζευγὰ ποῦχει πολλά σπαρμένα*». Δέν θέλουν καθόλου βροχή τό Μάϊο γιατί ἐμποδίζει τό θέρισμα καί τ' ἀλώνισμα, ἀκόμη συντείνει στό νά βγάλουν «*ψείρα ν-τά φασούλια*»: «*Στό κακορίζικο χωριό τόν Μάη ρίχνει τό ν-νερό*».

δροσιά (ή): Ὅταν ἀργεῖ νά βρέξει, κυρίως τόν Ἀπρίλη καί τό Μάϊο, οἱ δροσιές εἶναι εὐλογία Θεοῦ γιά τά ἐψιμικά καί τά κηπευτικά γενικά: «*Μιά χαρά 'ναι οἱ ντοματιές μας μέ τίς δροσιές*».

κοκκινάδι (τό): Συνέβαινε, κυρίως ἐξ αἰτίας τῶν κακῶν καιρικῶν συνθηκῶν, νά παίρνουν τά στάχυα ἓνα ἐλαφρό κόκκινο χρῶμα ἐνῶ τό μέστωμα τοῦ κριθαριοῦ καί τοῦ σιταριοῦ δέν γινόταν ὅσον ἔπρεπε: «*Κρίμα ν-τό κριθάρι μας, ἔπιασε ν-το τό κοκκινάδι*».

κοστάζα (ή): Μιά ἀσθένεια τῶν ἀμπελιῶν καί τῶν σταφυλιῶν κυρίως, πού πρόσβαλλεν ὅμως καί τίς ντομάτες καί ἄλλα κηπευτικά. Χαρακτηριστικό της ἦταν τό γκρίζο χρῶμα πού παίρνανε τά φύλλα στίς ἄκρες καί τά σταφύλια κι οἱ ντομάτες, πού χάνανε τήν πραγματική τους γεύση: «*Χαμένα 'ν ἐφέτος τά σταφύλια μας πού τάπιασεν ἡ μαυροκοστάζα*».

μελίγκρα (ή): Μιά ἀσθένεια τῶν σιτηρῶν καί μερικῶν φυτῶν πού φαίνεται σάν νά ἔχουν ψεκασθεῖ μέ μέλι.

ξεροβοριάς (ό): Ὁ δυνατός βόρειος ἀέρας πού φυσοῦσε κυρίως τόν Μάρτιο καί τόν Ἀπρίλιο καί προσέβαλλε ὄλη τήν βορινή καί τήν ἀνατολική πλευρά τῆς ἀγροτικῆς περιφέρειας τῶν Νικιῶν, κάνοντας μεγάλη ζημιά στά δένδρα καί στίς ἐψιμικές καλλιέργειες, κυρίως στίς ντοματιές πού τίς «*ἔκαι(γ)ε*» δηλαδή τίς κατάστρεφε τελείως. Οἱ ἴδιοι ἀέρηδες κατάστρεφαν τούς χειμωνιάτικους μῆνες καί τά λίγα ξυνόδεντρα πού ὑπῆρχαν στούς κήπους τοῦ χωριοῦ. «*Κρίμ ν-τά δέντρα, ἔκαψε ν-τα ὁ ξεροβοριάς*».

πίσσα (ή): Ἀσθένεια τῶν ἀμυγδαλιῶν καί τῶν ἄλλων «*πυρηνοκόκκων*» δένδρων. Ἀπό τόν κορμό τῶν δένδρων αὐτό ἐβγαίνει ἓνα γλοιῶδες ὑγρό πού ἐπηξε. Αὐτό τό λέγανε «*πίσσα*» ἢ ὅποια μάζευαν καί πουλοῦσαν στούς ἐμπόρους πού τήν στέλνανε στή Ρόδο ἢ στήν Ἀθήνα. Ἀπό τήν πίσσα τῆς δαμασκηνιαῆς τά παιδιά κάνανε κόλλα γιά τά χαρτιά, πολύ καλή: «*Πάεννε μουρεσσό (ν)ά μαέψεις τήν πίσσαν ἀπό τίς ἀμυγδαλλιές μας πού τή μ-πέρνει ὁ Ἀριστοτέλης*».

σκαντουριά (ή): Ἡ ὀμίχλη πού παρουσιάζεται συνήθως τίς πρωινές ὥρες πυκνῆ καί σκεπάζει ὄλο τό Χωριό. Γιά τούς μῆνες τοῦ χειμῶνα δέν πειράζει, ὅμως γιά τούς ἀνοιξιάτικους μῆνες βλάπτει στήν ἀνάπτυξη τῶν ἐψιμικῶν, κυρίως τῶν φασουλιῶν στά ὅποια βοήθησε τήν ἀνάπτυξη τῆς «*ψείρας*», κάτι μικρῶν παράσιτων πού κατάστρεφαν τίς φασολιές. Βλαβερή ἐπίσης ἦταν γιά τ' ἀμπέλια πρό πάντων στήν ἐποχὴ τῆς ἀνθηθῆς τους: «*Μαυροσκαντουριά, ἀρρώστεια γιά τά φασούλια καί τ' ἀμπέλια μας*».

σοροκκάδες (οἱ): Οἱ νοτιοδυτικοὶ ἀέρηδες πού πρόσβαλλαν τήν ἀνάλογη.

ἀγροτική περιφέρεια τοῦ χωριοῦ προκαλώντας μεγάλες ζημιές στά δένδρα καί στίς καλλιέργειες, κυρίως στ' ἀμύγδαλα τήν ἐποχή πού μόλις εἶχαν «δέσει», δηλ. τό Μάρτιο καί Ἀπρίλιο: «*Κρῖμα ν-τ' ἀμύγνταλα, ἔρριξέ ν-τα ὁ μαυροσορόκκος*».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19ο

Α) ΘΕΡΙΣΜΟΣ

ἀμέστια (τά): Τά στάχυα πού ξεραίνονταν προτοῦ νά «μεστῶσουν», δηλαδή νά ὠριμάσουν. Τά λέγανε καί «*κούφια*» καί συνήθιζαν τή φράση: «*κόψε-χάσε*», χαρακτηρισμός τοῦ ἄδειου σταχυοῦ: «*Ἀμέστια ἔν εἶν' τά στάχυα πού θερίζομε, κόψε-χάσε*».

μεστωμένα (τά): Τά στάχυα πού ὠριμαζαν κανονικά, δηλαδή μέστωναν, ἀντίθετα μέ τά ἀμέστια, «*Μορφομεστωμένα σάν τά σκόρδα ἔν εἶν' τά στάχυα μας, κόψε-θέκε*».

ἀργατειά (ἡ): Τό σύνολο τῶν θεριστριῶν καί τῶν «*δεματιαστάδων*» πού θερίζαν ὁμαδικά τά μεγάλα χωράφια τῶν νοικοκυρῶν: «*Τή Δευτέρα θά χωμε ν-τήν ἀργατειά μας στό Λακκί*».

σουβλιά (ἡ): Μικρά κλαδιά πού τά στόλιζαν μέ «*μεζέδες*» καί γλυκίσματα οἱ θερίστριες καί τά στέλνανε στίς θερίστριες ἢ στούς *δεματιαστάδες* μιᾶς ἄλλης γειτονικῆς «*ἀργατειάς*».

ἀτσαλιά (ἡ): Τά στάχυα πού εἶχαν πολλά ζιζάνια καί μαζί ἀποτελοῦσαν σχεδόν ἓνα μίγμα. Τό ἴδιο «*ἀτσαλιά*» λέγανε τά σκουπίδια πού εἶχε τό κριθάρι πού προερχόταν ἀπό τέτοια στάχυα: «*Κρίμας, ὄλον ἀτσαλιά εἶν' τό θέρος μας σήμερα*».

δεμάτια (τά): Τά δέματα τῶν σταχυῶν, ἰσομεγέθη ὅλα, ἦταν τό μέτρο τῆς ἀπόδοσης τῶν θεριστῶν: «*Ἐκόψαμεν ἐξήντα δεμάτια σήμερα ἀπό τό καμπί μας*».

δεματιαστής (ὁ): Ὁ ἐργάτης πού εἶχε τήν εὐθύνη νά δένει σέ δεμάτια τά στάχυα πού ἄφηναν οἱ θερίστριες σέ λιτάδια: «*Ἀῦριο (θ)ά πάω μέ τήν ἀργατειά ν-τοῦ Π. γιά δεματιαστής*».

δεματόσκοινο (τό): Μακρύ καί λεπτό σχοινί μέ τό ὁποῖο ὁ *δεματιαστής* ἔδενε δύο δεμάτια μαζί γιά νά τά μεταφέρει σέ μεγάλη ἀπόσταση ἀπό τό μέρος τοῦ θερισμοῦ.

θεμωνιά (ἡ): Ἡ θημωνιά. Τά δεμάτια μεταφέρονται κοντά στό ἄλῶνι ἀπό τούς *δεματιαστάδες* καί βαλμένα κατάλληλα σχηματίζουν ἓνα μικρό λοφίσκο: «*Ἐπρέπισεν ἡ θεμωνιά μας, ὀλόκληρο βουνόν ἔγινε*».

λιές (οἱ): Γιά νά δέσουν τά δεμάτια, οἱ *δεματιαστάδες* κόβανε μαλακοῦς σπάρτους μέ τούς ὁποίους δένανε τίς «*λιές*», δηλαδή τά δεσίματα μέ τά ὁποῖα θά δένανε τά δεμάτια: «*(Θ)ά πάω μέσ στά Σκόπελλα νά κόψω σπάρτους γιά λιές, γιατί αῦριο θᾶμαι δεματιαστής στήν ἐργατεία ν-τοῦ Π.*».

λιτάδια (τά): Οἱ δέσμες τῶν σταχυῶν πού ἄφηνε κάθε θερίστρια κατά γῆς

καί πού στή συνέχεια τά παίρνανε οί δεματιαστάδες γιά νά τά δέσουν σέ δεμάτια: «Πέτρωνε τά λιτάδια, κόρη μου, (ν)ά μή ν-τά παίρνει ό άέρας τά στάχνα».

κεφάλες (οί): Τά άκρα τών σταχυών μέ τούς κόκκους τοῦ κριθαριοῦ ἢ τοῦ σιταριοῦ πού πέφτανε κατά γῆς στό θέρισμα, τά κυρίως «στάχνα». Τῆν ὄρα τοῦ θερισμοῦ τά μικρά παιδιά εἶχαν σάν ἔργο τους νά μαζεῦουν τίς κεφάλες, νά σταχυολογοῦν: «Μουρσεσύ, μάεβγκε τίς κεφάλες από χάμαι (ν)ά μήν τίς τρῶν οί χοῖροι».

μυιάκια (τά): Παρομοίωση τών μικρῶν καί καχεκτικῶν σταχυῶν: «Ἴντα ποι (θ)ά τό θερίσωμε γ-καί καθόλου, βαρ' τούς χοίρους νά τά φᾶν τά μυιάκια».

σκελλά (ἦ): Πολλά στάχνα μαζί από τόν ἴδιο σπόρο: «Μορφοσκελλωμένα πού 'ν τά στάχνα μας».

Β) ΤΟ ΑΛΩΝΙΣΜΑ

ἀγανα (τά): Τά «μουστάκια» τών σταχυῶν πού λόγω τῆς πριονωτῆς τους ἐπιφάνειας εἶναι πολύ ἐνοχλητικά στήν ἐπαφή τους μέ τό δέρμα μας: «Ἴντα 'ν μ-πού ζύνεσαι, κακόμοιρε; Ἴγανα ἔχεις μέσ στή ράχη σου;»

άλωνι (τό): Ὁ κυκλικός χῶρος ὅπου ἀλωνίζονταν τά στάχνα από τά βόδια καί τούς γαδάρους, πού *στοιμωχόμενα* γυρνοῦσαν από ἓνα παιδί, μέχρι πού «νά λυώσουν» καλά-καλά καί νά ἀρχίσει πιά τό *ξεχέρισμα*: «Ἐλα νάμπεις μέσ τ' ἀλώνι νά μέ ξεκουράσεις».

ἀουρίδια (τά): Τά μικρά θαμνώδη ζιζάνια μέ τά ὁποῖα κάνανε τή «σκούπα» γιά νά σκουπίζουν τό κριθάρι από τό ἀλώνι: «Πάεννε κόψε ἀουρίδια γιά τ' ἀλώνι».

ἀπολωνιά (ἦ): Τ' ἄχυρα γύρω από τ' ἀλώνι ὅπου βόσκανε τά ζῶα μετά από τ' ἀλώνισμα καί ὅπου παιζανε τά παιδιά: «Πάμε παιδιά (ν)ά κλουμπήσωμε μέσα στ' ἄχερα, στήν ἀπολωνιά μας».

ἀποσκύ(β)αλλα (τά): Ὅ,τι ἀπόμενε στόν *κόρδινο* μετά από τό *κορδίνισμα* τοῦ κριθαριοῦ στ' ἀλώνι, τροφή γιά τούς χοίρους: «Ρίξε τῶν χοιρῶ μερικά ἀποσκύαλλα (ν)ά μή ν-τρέχουν».

ἀποσῶρια (τά): Ὅ,τι καί τά *ἀποσκύαλλα* μέ τήν διαφορά ὅτι αὐτά δέν προέρχονταν από *κορδίνισμα* ἀλλά από τό σωρό τοῦ κριθαριοῦ, από τήν κορυφή τοῦ ὁποῖου κυλοῦσαν κάτω πρὸς τή βάση του: «Πιάσε ἓνα ἀουρίδι καί μάεβγκε τά ἀποσῶρια από τό σωρό».

κόρντινος (ὀ): Τό μεγάλο κόσκινο μέ συρμάτινη βάση μέ τό ὁποῖο «διῦλιζαν» τό κριθάρι, ἀδειάζοντάς το από ψηλά στό «σωρό» ἐνῶ ὁ άέρας ἔπαιρνε τ' ἄχυρα, φυσικά ὅταν φυσοῦσε: «(Ν)ά φυσήξει λι(γ)άκι (ν)ά πιάσωμε ν-τό κόρδινο ν' ἀδιάσωμε ν-τ' ἀλώνι μας».

λυώνουν: Ὅταν τά στάχνα, κάτω από τά ποδάρια τῶν ζῶων πού γυρνοῦσαν στ' ἀλώνι γινότανε ἄχερα, λέγανε: «Ἐλυωσαν τά στάχνα μας, ρίξε κι ἄλλα (ν)ά λυώνουν τώρα ποῦναι μ-πυρωμένα» (πολύ ξερά).

μελιά (τά): Τά στάχνα πού δέν «ἔλυωνναν» εὐκολα γιατί ὁ καιρός ἦταν κάπως ὑγρός: «(Δ)έν ἐ-λυώνουν τά στάχνα γιατί 'ναι μελλιὰ ἀπού τήν ὕγρασία».

μπασιά (ή): Ἡ τροφοδότηση τοῦ ἄλωνιου μέ καινούργια στάχυα, πού ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τοῦ ἄλωνιου καί τόν ἀριθμό τῶν ζώων πού ἀλώνιζαν, ἦταν δύο μέ τέσσερα δεμάτια: «Ἐλυώσα ν-τά στάχυα, ρίξε κι ἄλλη μπασιά».

πάτος (ό): Τό «πάτωμα» τοῦ ἄλωνιου, πού συνήθως ἦταν ἀπό πλάκες στά μόνιμα ἀλώνια ἐνῶ σ' ἐκεῖνα στά «ξεχώραφα» ἦταν μέ «βουδιά» δηλ. κοπριά τῶν βοδιῶν.

πλάστιγκας (ό): Οἱ πέτρες γύρω-γύρω στ' ἄλωνι, πού κλείνανε τήν στρογγυλή περιφέρειά του. Ἦσαν μεγάλου μεγέθους πέτρες στερεωμένες κάθετα πρὸς τόν πάτο τοῦ ἄλωνιου: «Ἐγιόμισε ν-τ' ἄλωνι ἴσα μέ τοὺς πλαστήγκους».

ξεχέρισμα (τό): Τό βγάλσιμο τῶν ἄχερων ἀπό τ' ἄλωνι πού λεγόταν καί «ξεστάχιασμα», ὅταν τ' ἄλωνι «ἐγιόμιζεν ἴσα μέ τοὺς πλαστήγγους», προκειμένου νά ρίξουν «καινούργια μπασιά». Ἐπίσης **ξεχέρισμα** λεγόταν τό λίχνισμα τῶν ἄχερων μέ τόν ἀέρα ὅταν πιά τ' ἄλωνι τελειώνει: «Ἐλα νά πιάσωμε ξεχέρισμα τώρα πού φουῶ ὁ ἀέρας».

σηκώματα (τά): Τά φορτία τοῦ κριθαριοῦ γιά κάθε ἓνα γάϊδαρο λέγονταν «σήκωμα» καί ἦταν τό ἀπλό μέτρο γιά τό πόσα κριθάρι ἀπόδωσε τό κάθε ἄλωνι: «Ἀπό τ' ἄλωνι μας στό Λακκί ἐφέραμε εἴκοσι σηκώματα κριθάρι, ἀπό τό Λιμένι ἐφέραμε πέντε σηκώματα».

ὁ σωρός: Ὁ σωρός τοῦ κριθαριοῦ ἀφοῦ εἶχε τελειώσει πιά τό **ξεχέρισμα** καί καρδινίσθηκε τό κριθάρι: «Μιά χαρά 'ν ὁ σωρός σας, καλοφα(γ)ωμένος νᾶναι».

στουμούγια (τά): Τά φίμωτρα πού βάζανε στά ζῶα ὅταν ἀλώνιζαν: «Στουμούχωσε τά ζᾶ νά μοῦν στ' ἄλωνι».

τριχάλι (τό): Τό εἰδικό ξύλινο ἐργαλεῖο πού ἔμοιαζε σάν «τρίαινα» μέ τό ὁποῖο ἀνακάτευαν τά στάχυα στ' ἄλωνι καί **ξεχέριζαν** ὅταν τελείωναν: «Ἴντα 'ν μ-πού φυλάεις; Πιάσε τό τριχάλι καί ξεχέριζε».

Γ) ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΦΡΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΙΝΕΣΗ ΤΩΝ ΖΩΩΝ ΣΤ' ΑΛΩΝΙ

Γειά τω γ-καί χαρά τω, ἔλα γειά των, ἔλα, ἔλα... Χάϊρε πάνω χά, χάϊρε πάνω χά...

Ἐλα γειά τω γ-καί χαρά τω, ἔλα Παναγιά κοντά τω κι ὁ Χριστός στά γόνατά τω κι οὐλά τ' ἄχερά δικάτω, χάϊρε πάνω χά...

Ἦϊρο, ὄϊρο, ὄϊρο... χάϊρε τό γύρο-γύρο χά...

Χάϊρε βόδια χά, χάϊρε οἰσσι χά...

Ἐλα γειά των τῶν ἐζῶ μας καί χαρά των τῶν βοδιῶ μας, χάϊρε πάνω χά, χάϊρε πάνω χά...

Δ) ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ

ἀμπάρι (τό): Ἐνα μεγάλο ξύλινο κιβώτιο, τετράγωνο, διαστάσεων 2×2 μέτρων, στό ὁποῖο ἀποθηκεύανε τό κριθάρι ἢ σιτάρι: «Δόξα σοι ὁ Θεός,

εγιομίσε ν-τ' άμπάρι μας κριθάρι».

βούα (ή): "Όταν γέμιζαν στό σπίτι τ' άμπάρι κι ό πάγκος καί ότι άλλος άποθηκευτικός χώρος ύπηρε, έπρεπε ν' άφήσουν τό κριθάρι στην έξοχή, κάνοντας την «βούα» μέσα στ' άχερα του «σπιτιού». 'Η βούα ήταν δύο ειδών: Μέ τσουβάλια ή μέ φτεροϋδες. Καί όταν είχαν τσουβάλια διαθέσιμα, τά γέμιζαν κριθάρι καί τά βάζανε μέσα στ' άχερα σκεπάζοντάς τα για νά μή τά τρώνε οί ποντικοί. "Αν όμως δέν είχαν τσουβάλια, τότε άνοιγαν στ' άχερα μιá μεγάλη λακούβα πού τον πάτο της καί τά τοιχώματά της σκεπάζανε μέ φύλλα φτεροϋδας (φτέρης). 'Εκεί μέσα άδειαζαν τό κριθάρι πού παράμενε εκεί χωρίς νά διαρρέει στ' άχερα γιατί μέ τίς φτεροϋδες ή βούα έστεγανοποιείτο θαυμάσια: «'Εγιομίσαμε ν-τ' άμπάρια καί τους πάγκους μας, έβάλαμε καί βούα στό Λιμένι μέ είκοσι κοιλά κριθάρι».

μούρδα (ή): "Ένας πολύ μεγάλος σάκκος άπό караβόπανο στόν όποιο βάζανε κριθάρι στή «βούα» σκεπάζοντάς το μέ άχερα. 'Αλλά καί στό σπίτι πολλές φορές στήνανε μιá μούρδα γεμάτη μέ κριθάρι: «'Εστήσαμε καί μιá μούρδα γιομάτη γ-κριθάρι στό σπίτι μας».

πάγκος (ό): Στενόμακρο ξύλινο κιβώτιο προσαρμοσμένο στην έξω μεριά της «μονής» στό όποιο βάζανε επίσης κριθάρι ή σιτάρι: «Γιομάτοι 'ν κι οί πάγκοι μας κριθάρια καί σιτάρια».

σωρός (ό): "Όταν τ' άμπάρια, οί πάγκοι κι οί μπουρδες γέμιζαν, τό τυχόν ύπόλοιπο κριθάρι τό άδειαζαν σέ μιá γωνιά του σπιτιού, σχηματίζοντας ένα σωρό, μικρό ή μεγάλο, άνάλογο: «'Εγιομίσαμε ν-τα ούλλα μας, έχομε γ-κι ένα σωρό μέσα στή γ-κάμαρά μας».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20ο

ΑΜΠΕΛΙΑ ΚΑΙ ΟΠΩΡΟΦΟΡΑ ΔΕΝΔΡΑ

Α) α) 'Αμπέλια:

γλυκαδιές (οί): 'Αμπέλια πού κάνουν άσπρα πολύ γλυκά σταφύλια.

γούργουλα (τά): 'Αμπέλια μέ τά κλήματά τους όρθια.

κόκκινα (τά): 'Αμπέλια πού κάνουν *ξψιμα* σταφύλια πού συνήθως έχουν κόκκινο χρώμα.

κληματαριές (οί): 'Αμπέλια μέ πολύ μακριά κλήματα πού συνήθως στηρίζονται πάνω σέ ξύλα.

κυπρέϊκα (τά): 'Αμπέλια πού λέγουν ότι τά έχουν φέρει άπό την Κύπρο.

μαντηλαριές (οί): Τά λέγουν καί «*Παντελλαριές*». Είναι άμπέλια πού κάνουν μεγάλα τσαμπιά μαύρα σταφύλια, κατάλληλα κυρίως για μαύρο κρασί.

μαυροφύρικα (τά): Τά λέγουν καί «*Μαυροθήλυκα*», είναι άμπέλια πού κάμνουν μαύρα πολύ γλυκά σταφύλια.

μοσκάτα (τά): Τά *μοσκάτα* άμπέλια, πολύ σπάνια πάντως στά Νικιά.

νυχάτα (τά): 'Αμπέλια πού κάνουν σταφύλια άσπρα πού έχουν τό σχήμα του νυχιού.

ροζακιά (τά): Τά άμπέλια πού βγάζανε τά ώραϊα άσπρα σταφύλια, πού στά Νικιά λίγοι τά είχαν στά χωράφια τους.

ψιλιορόικα (τά): Άμπέλια πού κάνανε σταφύλια μέ πολύ μικρές ρώγες, κατάλληλες μόνο γιά νά τίς κάνουν «γλυκό τοῦ κουταλιού».

Β) β) Όπωροφόρα δένδρα:

άμυγδαλιές (οί): Τά δένδρα πού κυριαρχούσαν στά Νικιάτικα χωράφια. Αὐτές άνάλογα μέ τό είδος τών άμυγδάλων ξεχώριζαν σέ:

α) **άφράτες:** Πού κάνανε άμύγδαλα μέ πολύ λεπτό περίβλημα, πού σπάζανε εύκολα μέ τά δόντια.

β) **δυνατές:** Πού κάνανε άμύγδαλα μέ πολύ σκληρό περίβλημα πού σπάζανε μόνο μέ πέτρα ή μέ σκεπάρνι.

γ) **μισαφράτες (οί):** Πού κάνανε άμύγδαλα πού τό περίβλημά τους δέν ήταν καί πολύ σκληρό.

δ) **νυχάτες (οί):** Οί άμυγδαλιές πού κάμνανε άμύγδαλα μέ περίβλημα τόσο λεπτό πού μπορούσε νά τ' άνοιξουν μέ τό νύχι τους.

άπιδιές (οί): Αὐτές προέρχονται κυρίως άπό μπόλλιασμα τών άχλαδιών. Σνηθισμένα είδη άπιδιών στά Νικιά ήσαν:

α) **άουσιότικες:** Μικρά σέ σχήμα στρογγυλά άπίδια πού συνήθως ώριμάζουν τόν Αύγουστο, άπ' αὐτό καί «Άουσιάτικες».

β) **άράπες:** Άπίδια μεγάλου μεγέθους, χρώματος κίτρινου πολύ γλυκά καί μέ άρωμα. Στό Μανδράκι τίς λέγουν Νικιάτικες γιαιτί πρώτος τίς έφερε τίς άπιδιές αὐτές Ένας Νικιάτης άπό τήν Άνατολή.

γ) **βασιλικές:** Άπίδια πού ώρίμαζαν πρώιμα, νοστιμότατα, όμως δέν διατηροῦνταν γιά πολύ. Άπό τό είδος αὐτό κάνανε τά «άππι(δ)όκοπα» δηλαδή κομμένα καί άποξηραμένα στόν ήλιο άπίδια πού τά τρώγανε τό χειμώνα.

δ) **δρυσάπιδια:** Νοστιμότατα άπίδια πού συνήθως γίνονται άπό «αὐτόφυτες» άπιδιές, κατά κανόνα *εξιμα*.

ε) **μαγιώτικες:** Οί πιό πρώιμες «άπίδες» πού ώρίμαζαν τόν Μάϊο γι' αὐτό καί τ' όνομά των, λεγότανε καί *Μαϊτικες*.

άχλαδιές (οί): Οί άγριαχλαδιές μέ τά κλαδιά τά μυτερά σάν καρφίτσες. Αὐτές κάνουν νοστιμότατες «άχλάδες» (άγριάπιδια) πού ώρίμαζαν τόν Όκτώβρη καί Νοέμβρη.

δαμασκηγιές (οί): Πρόκειται μάλλον γιά άγριοδαμασκηγιές πού ύπήρχαν άφθονες στά Σκόπελλα, στ' Άφφεντικά καί στόν Καπυρό καί βγάζανε τά νοστιμότατα δαμάσκηνα τό Μάϊο καί τόν Ιούνιο.

καϊσκίες (οί): Οί βερικοκιές πού συνήθως προέρχονταν άπό έμβολιασμό σέ άμυγδαλιές.

μηλιές (οί): Έπρόκειτο μάλλον γιά άγριομηλιές πού κάνουν νοστιμότατα μήλα τό Μάϊο καί Ιούνιο. Τά μήλα αὐτά δέν διατηροῦνται γιά πολύ.

ροδακινιές (οί): Σπάνιες κι αὐτές στά Νικιά. Οί λίγες πού ύπήρχαν ήταν

ἀπό ἐμβολιασμό σέ ἀμυγδαλιές. Τίς λέγανε καί «*χρυσομηλιές*».
συκιές (οἱ): Ὅπως οἱ ἀμυγδαλιές ἔτσι καί οἱ συκιές εἶναι ἀπό τὰ πιό
συνηθισμένα δένδρα τῶν Νικιῶν. Ἀνάλογα μέ τό εἶδος τῶν σύκων οἱ
συκιές λεγόταν:

1) ἄσπρες

α) ἀγγελίνικες: Πού κάνανε σύκα ἄσπρα μέ τό ἐσωτερικό τους
κόκκινο, χυμώδη καί πολύ γλυκά.

β) σισαμωτές: Πού κάνανε σύκα ἄσπρα μέ μερικές βούλες σάν σισάμι.

γ) φτενόπετσες: Πού κάνανε τὰ ὀραιότερα σύκα; ἄσπρα, μέ λεπτό
«*πετσι*» (περίβλημα), μέ τό ἐσωτερικό τους ἀνοικτό κόκκινο, νοστιμότητα.
Εἶναι οἱ συκιές πού ὄλοι προτιμοῦν στά Νικιά.

δ) χονδρόπετσες: Πού κάνανε σύκα ἀντίθετα μέ τὰ *φτενόπετσα* μέ
«*χοντρό πετσι*» (περίβλημα), πάντως κι αὐτά πολύ νόστιμα.

ε) χαρτοφυλάκικες: Πού κάνανε πολύ μικρά σύκα, ὅμως καί αὐτά πολύ
νόστιμα.

2) μαῦρες

1) γαδαροσυκιές: Πού κάνανε σύκα μαῦρα μέ πολύ σκληρό «*σά
γάδαρος*» περίβλημα καί πού ὀρίμαζαν πολύ *ἔψιμα*.

2) μαυράκικες: Πού κάνανε σύκα μικρά μαῦρα σέ σχῆμα σφαιρικό,
πάντως πολύ νόστιμα κι αὐτά.

3) νεφριές: Πού κάνανε σύκα μαῦρα, πολύ μεγάλα «*σά νεφρά*», πού
ὀρίμαζαν πολύ πρόιμα, πολύ γλυκά.

4) ξυνοσυκιές: Πού κάνανε τὰ ὄραϊα «*ξυνοσύκα*» μαῦρα μέ γλυκόξυνη
γεύση, νοστιμότητα σύκα.

5) φραγκοσυκιές: Πού κάνανε τὰ πιό ὄραϊα ἀπό τὰ μαῦρά σύκα τὰ
«*φραγκόσύκα*» πού εἶχαν χρῶμα σκοῦρο μπλέ μέ ραβδώσεις ἄσπρες καί τό
ἐσωτερικό τους ἦταν κόκκινο χυμώδες καί πολύ γλυκό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21ο

Α) ΤΡΥΓΟΣ καί ΟΙΝΟΠΟΙΗΣΗ

καλάθι (τό): Καθεμιά κοπέλλα πού θά πήγαινε στό «*τρύγος*» ἔπρεπε νᾶχει
τό καλάθι της στό ὁποῖο θά ἔβαζε τὰ σταφύλια γιά νά τ' ἀδειάσει στή
συνέχεια στό «*κοφίνι*».

κοφίνι (τό): Πολύ μεγάλο καλάθι στό ὁποῖο ὄλες οἱ τριγῆτριες ἀδειάζαν τὰ
καλάθια τους. Κατόπιν τὰ παλικάρια τό μετάφεραν νά τό ἀδειάσουν στόν
«*πάτο*». Μέ τό κοφίνι μετροῦσαν πόσα σταφύλια κόψανε: «*Ἐκόψαμεν
εἴκοσι κοφίνια σταφύλια*».

καθάρισμα (τό): Τά σταφύλια προτοῦ «*ν' ἀπλωθοῦν*» στόν πάτο, ἔπρεπε νά
καθαρισθοῦν ἀπό ἡλικιωμένες γυναῖκες ἀπό κάθε σκουπίδι ἢ χαλασμένες
ρῶγες, ἔτσι νά γίνεи καλό τό κρασί: «*Κάτσε καθάριζε τὰ σταφύλια πούσαι
γρηά γυναῖκα...*».

πάτος (ό): Τά σταφύλια άφου καθαρίζονταν άπλώνονονταν στόν ήλιο πάνω σέ «τσόλλια» ή στίς πλάκες του άλωνιου. Μένανε άπλωμένα τρεις μέρες «για νά γλυκάνει ο ήλιος τό μ-μουστο».

σήκωμα του πάτου: "Όταν μετά τρεις μέρες τά σταφύλια έπρεπε νά μεταφερθουν άπό τόν πάτο στό λινό, λέγανε: «Πάμε ν-νά σηκώσωμε ν-τό πάτο». Μερικά παλικάρια του χωριου πήγαιναν πολύ πρωί μέ κοφίνια και παίρνανε τά σταφύλια άπό τόν πάτο για νά τά «λινιάσουν» δηλαδή νά τ' άποθέσουν στό λινό, πού σέ μερικές περιπτώσεις ήταν πολύ μακρυά άπό τό άμπέλι: «Έλα άθριο ν-τό πρωί π'ά σηκώσωμε τό μ-πάτο (ν)ά μās δώσεις κι έσύ ένα χ-χέρι».

τσαμπιά (τά): Τά βοτρίδια τών σταφυλιών. "Όταν πρόκειται για μεγάλα τσαμπιά λέγανε: «Κάτι τσαμπιά σάν μ-παιδιά».

ΣΤΟ ΛΙΝΟ

άπάτης (ό): Άπό τά σταφύλια πού είχαν πιά άδειάσει στό λινό για πάτημα, και πού μένανε εκεί άλλες τρεις μέρες, έτρεχε λίγος μουστος προτου νά «πατηθουν». 'Ο μουστος αυτός λεγόταν «άπάτης»: «Καθάρισε καλά τό ήχιό πού (θ)ά τρέξει ο άπάτης».

άστραγγάρης (ό): Άφου πατηθουν τά σταφύλια και πάρουν τό μουστο, τά άποστάφυλα τά βάζανε σέ μεγάλα κοφίνια και πάνω βάζανε μεγάλες και βαριές πέτρες. 'Ο μουστος πού θά έτρεχε άπό τά πατημένα πιά σταφύλια, λεγόταν «άστραγγάρης»: «Έλα φέρε τήν «άγκλουππα» (νεροκολοκύθα) (ν)ά μα(ς)έσωμε τόν άστραγγάρη άπό τό ήχιό».

δραπέτης (ό): 'Ο τυχόν ξυνός μουστος πού προσέχουν νά μήν τό βάλουν μέ τόν άλλο μουστο στό «άγγειό» για νά μή τόν «χαλάσει»: «Αυτό ναι ξυνό σά δραπέτης».

ήχιό (τό): Τό μεγάλο πήλινο άγγειο πού ήταν εφαρμοσμένο χαμηλά μπροστά στό λινό, όπου κατάληγε ο μουστος στό πάτημα τών σταφυλιών: «Έλα ν' άδειάσεις τό ήχιό γ-κι είναι γεμάτο μουστο».

κρεφτή (ή): 'Ο χώρος όπου φυλάσσονταν τά κρασιά και οί κουκκουζίνες. 'Ηταν πολλές φορές ένα ξεχωριστό μικρό σπιτάκι ή μιá σπηλιά μέσα στους βράχους (Φυτιές) ή σέ πορό (Πλαγιές). 'Εκει πήγαιναν παρέα και τά «έπιναν» οί νοικοκυροί του χωριου: «Αυτοί έρχονται άπό τή γ-κρεφτή».

κουκκουζα (τά): Τά άποστάφυλα πού μένουν μετά άπό τό πάτημα τών σταφυλιών, άπό τά όποια θά βγάζανε άργότερα τήν «κουκκουζίνα».

λαίνα (ή): 'Η πήλινη στάμνα μέ πλατύ στόμιο μέ τήν όποια μεταφέρανε τό μουστο άπό τό ήχιό στό άγγειό και πού χρησίμευε σάν μέτρο για τήν ποσότητα του μουστου: «Εβάλαμε σαράντα λαίνες μουστό μέσ σι' άγγειά μας».

λίνιασμα (τό): Τό άδειασμα τών σταφυλιών άπό τά κοφίνια στό λινό όπου μένανε άλλες τρεις μέρες για νά γλυκάνει περισσότερο ο μουστος: «Έλινιάσαμε ν-τα τά σταφύλια μας, μεθαύριο θά χωμε μ-πάτο».

λινός (ό): Τό πατητήρι τών σταφυλιών, μικρό χαμηλό και στενόμακρο οικόδομημα, τσιμενταρισμένο στόν πάτο και στα πλάγια μέχρι ένα μέτρο

ὑψος, ὅπου σχηματιζόταν μιά ἔσοχή γιά ν' ἀκουμποῦν τά χέρια τους ὅταν πατοῦσαν τά σταφύλια: «*Ὁ λινός εἶν' ἔτοιμος, μορφοπλυμμένος γιά τό λίνιασμα*».

μουστος (ὀ): Τό γλεῦκος πού μέ τή «ζύμωση» γινόταν κρασί. Ἐπίσης ἀπό τό μουστο παίρνανε λίγο καί τό βράζανε γιά νά κάμουν τό «πετουμέζι», πού ἀντικαταστοῦσε τό μέλι καθώς ἐπίσης γιά νά κάμουν λίγη «μουσταλειριά». **πάτημα (τό) ἢ καί πάτος (ὀ):** Τό πάτημα τῶν σταφυλιῶν στό λινό ἀπό τό νοικοκύρη ἢ ἀπό τό μεγάλο γιό τῆς οικογένειας: «*Πά(ω) νά 'μπω μέσ στό λινό νά πατήσω*».

Β) ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΟΥ

ἀγγειό (τό): Τό μεγάλο πήλινο πιθάρι στό ὁποῖο ἀποθηκεύοταν ὁ μουστος, τό στόμιο τοῦ ὁποῖου δέν ἔχει «χείλη» δηλ. πλάγιες ἐξοχές: «*Ἐγιομίσαμε ν-τ' ἀγγειά μας μουστο*».

βράσιμο (τό): Ἡ ζύμωση τοῦ μουστού πού ἀρχίζει δυό τρεῖς μέρες μετά: «*Ἐρκισε ν-τό βράσιμο τοῦ μουστού*».

γανήτης (ὀ): Πήλινο μεγάλο πιθάρι τό ὁποῖο γύρω ἀπό τό στόμιό του ἔχει μιά προέκταση, τά χεῖλη του ὅπως τά λέγανε. Ἐπίσης τό μεγαλύτερο ἀνοιγμα τῆς περιφέρειας του βρισκόταν στό ὑψος του καί ὄχι στή μέση ὅπως σ' ἀγγειά: «*Ἐγιομίσαμε καί τούς γανήτες μας μουστο*».

θειάφισμα (τό): Γιά νά καθαριθεῖ καλά τό ἀγγειό ἢ ὁ γανήτης προτοῦ νά βάλουν τό μουστο, ἔπρεπε μετά τό πλύσιμο νά «κάψουν» μέσα ἕνα κομμάτι θειάφι, ἔτσι νά ψοφήσουν τά τυχόν ζωύφια πού ζοῦσαν στά τοιχώματά τους: «*Θειάφισε τα καλά τ' ἀγγειά καί τούς γανήτες, γυιέ μου*».

σαράντισμα (τό): Ἡ συμπλήρωση σαράντα ἡμερῶν ἀπό τήν ἡμέρα τοῦ πατήματος πού ὑπολόγιζαν ὅτι ἡ ζύμωση πιά εἶχε συντελεσθεῖ κι ὁ μουστος ἦταν πιά κρασί: «*Ἐλα νά σέ κεράσω ἀπό τό κρασί μας πού σαράντησε σήμερα*».

ταμεζάνα (ἦ): Ἡ νταμιζάνα, στήν ὁποία πολλές φορές βάζανε μουστο ὅταν τ' ἀγγειά κι οἱ γανήτες εἶχαν γεμίσει: «*Αὐτή τή ν-ταμεζάνα (θ)ά τήν ἐννοίξω ἄμα θά ρτεῖ ὁ γυιός μου ἀπό τήν Ἀμερική*».

Γ) ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΑΠΟΣΤΑΦΥΛΩΝ

Μετά ἀπό τό πάτημα καί ἀφοῦ τά κούκκουζα δέν ἔβγαζαν πιά «ἀστραγγάρη», τά μετέφεραν σέ ἀγγειά ἢ μικρές «βεστέρνες» καί τά «ἔβρεχαν», δηλαδή τά σκέπαζαν μέ νερό. Ὑστερα ἀπό μερικές ὥρες τά κούκκουζα ἀρχίζουν νά «μιλοῦν» δηλαδή νά βγάζουν τόν χαρακτηριστικό ἐκεῖνο ψίθυρο πού σήμαινε ὅτι ἀρχισεν ἡ ζύμωσή τους. Μετά ἀπό δυό τρεῖς μέρες ὁ ψίθυρος ἔπαυε καί τά «κούκκουζα ἐψόφησαν», δηλαδή ἦσαν πιά ἔτοιμα γιά «νά μπουν στό καζάνι» γιά νά βγεῖ ἡ «κουκκουζίνα». Τό «καζάνεμα» ὅπως λεγόταν ἡ ὅλη διαδικασία τῆς ἀποστάξεως, γινόταν στό «καζαναριό» ὅπου ἦσαν ὅλα τά χρειώδη, σκευή γιά τήν ἀπόσταξη καί λοιπές ἐγκαταστάσεις. Τό «καζαναριό» ἦταν χῶρος συνεχόμενος μέ τήν

«Κρεπτή», τό χώρο όπου ἦσαν τ' ἀγγεῖά καί οἱ γανῆτες μέ τό μούστο. **ἀετός (ὄ):** Τό θολωτό σκέπασμα τοῦ καζανιοῦ ἀπό τήν μιά μεριά τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε ἓνα ἄνοιγμα γιά νά ἐφαρμόζει ὁ «λουλάς». Ὁ ἀετός ἀφ'οὐ ἐφαρμοσθεῖ στό καζάνι καί στό λουλά ἀλειφόταν στά σημεῖα τῆς ἐπαφῆς μέ λάσπη, γιά νά γίνει ἔτσι τό κλείσιμο πιά «ἐρμητικό» καί νά μήν ἔχει «διαρροή» τοῦ ἀτμοῦ: «*Βάρτον γ-καλά τόν ἀετό (ν)ά μή φεύγει δξω τό σπύρτο.*

καζάνι (τό): Τό μεγάλο «ρακοκάζανο» στό ὁποῖο βάζανε τά *κούκκουζα*. Τό ἐκλείναν ἐρμητικά μέ τόν ἀετό, ἀλείφοντας μέ λάσπη τό σημεῖο τῆς ἐπαφῆς «*γιά νά μή ξεθυμαίνει.*

καζανόξυλα (τά): Τά μεγάλα κούτσουρα πού ἔγκαιρα εἶχαν ἀποθηκευμένα στό καζαναριό γιά τή φωτιά πού θά ἔκαιε ἐπί πολλές ὥρες μέ τό καζάνεμα: «*Ρίξε ξύλα στή φωτιά, ἔχομε μπόλικα καζανόξυλα.*

καυκί (τό): Ἐνα μικρό κέρατο κατσικιού, ἄδειο ἀπό τό περιεχόμενό του, ἐφαρμοσμένο στήν ἄκρη μιᾶς βέργας πού χρησίμευε σάν ἀντλημα γιά νά παίρνουν ἀπό τό «ἀγιάρι» λίγο οἰνόπνευμα γιά δοκιμή τῆς περιεκτικότητας σέ ἀλκοόλ τῆς *κουκουζίνας* πού ἔβγαινε ἀπό τόν λουλά καί κατέληγε στό *ἀγιάρι*.

ἀγιάρι (τό): Μικρή πλατύστομη *λαίνα* πού ἐφαρμοζόταν στό στόμιο τοῦ λουλά γιά νά πηγαίνει σ' αὐτή ἡ *κουκουζίνα*, πού χρησίμευε καί γιά μετράδι γιά τήν παραγωγή τῆς *κουκουζίνας*: «*Καλά πῆ(γ)ε τό καζάνεμά μας, πέντε ἀγιάρια κουκουζίαν ἐβγάλαμε.*

πρωτεία (ἡ): Ἡ πρώτη ποσότητα *κουκουζίνας* πού ἔσταζε στό *ἀγιάρι* καί πού κατά κανόνα ἦταν πολύ δυνατή σέ περιεκτικότητα ἀλκοόλ, τήν παίρνανε γιά νά τήν χρησιμοποιοῦν σάν φάρμακο γιά ἐντριβές στά κρυολογήματα τοῦ χειμῶνα: «*Τρίψε τον μέ πρωτεία (ν)ά τοῦ περάσει τό κρύο.*

κελάδημα (τό): Ὁ χαρακτηριστικός ἤχος πού βγαίνει ἀπό τό *ἀγιάρι* ὅταν «τρέχει» τό ὑγρό ἀπό τόν λουλά: «*Ἐκελάδησε γ-κιόλας ὁ λουλάς.*

στήσιμο (τό): Τό γέμισμα τοῦ καζανιοῦ μέ τά *κούκκουζα*, ἡ ἐφαρμογή τοῦ ἀετοῦ στό καζάνι καί στό λουλά, τό ἀλειμμα μέ λάσπη τῶν σημείων ἐπαφῆς καί τό ἀναμμα τῆς φωτιάς, ὅλη αὐτή ἡ διαδικασία λεγόταν: «*Στήσιμο τοῦ καζανιοῦ*»: «*Τώρα πού στήσαμε, ἔλα νά φᾶμε γιατί ἐπείνασα.*

περβιλίτσα (ἡ): Μεταξύ τοῦ καζανιοῦ καί τοῦ *ἀγιαριοῦ* ὑπῆρχε μιά μικρή δεξαμενή γεμάτη νερό γιά νά γίνεται ἡ ψύξη τοῦ ἀτμοῦ σέ ὑγρό. Αὐτή ἦταν ἡ *περβιλίτσα*: «*Γιόμισε τή περβιλίτσα ν-νερό γιά νά στήσωμε ν-τό καζάνι μας.*

λουλάς (ὄ): Ὁ σωλήνας πού ξεκινοῦσε ἀπό τόν ἀετό, περνοῦσε μέσα ἀπό τό νερό τῆς *περβιλίτσας* κι ἔφθανε στό *ἀγιάρι* μεταφέροντας ὑγροποιημένο τόν ἀτμό τοῦ βρασίματος ἀπό τό καζάνι: «*Ἄρκισε νά κελαδᾷ ὁ λουλάς μας.*

Γενικά, ἡ περίοδος τοῦ καζανέματος ἦταν μιά ἀπό τίς πιά εὐχάριστες στή γεωργική ζωή τοῦ χωριοῦ. Σέ κάθε «καζάνεμα», πού συνήθως γινόταν τίς βραδινές καί νυχτερινές ὥρες, ἐπειδή τήν ἡμέρα ἦσαν ἀπασχολημένοι

μέ τις άλλες γεωργικές και κτηνοτροφικές τους ασχολίες, μαζεύονταν στο καζάνι μερικοί νοικοκυροί, βοηθούσαν στο στήσιμο και τό ξεστήσιμο τών καζανιών, πίνανε τή κουκκουζίνα τους τρώγοντας τούς διαλεχτούς μεζέδες πού φρόντιζεν ή νοικοκυρά και πολλές φορές μετά τό καζάνεμα έπακολουθούσε γλέντι, αν δέν ήταν πολύαργά. «Αυτοί έρχονται από τό καζανario» λέγανε για νά δικαιολογήσουν τήν ευθυμία πού παρουσιάζανε μερικοί χωρικοί.

Δ) ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΡΑΣΙΩΝ

άντρίσιο (τό): Λέγανε τό «μπροϋσκο» κρασί, τό δυνατό κρασί πού άρεσε στους νέους άνδρες: «Έχομεν ένα γ-κρασί άντρίσιο, έλα νά πιής (ν)ά (ά)νεσάνεις».

γυναικειο (τό): Τό έλαφρό, τό γλυκό κρασί πού συνήθιζαν νά πίνουν οι γυναίκες: «Ω Μαριά! Έλα νά πιούμε γ-κρασί γλυκό γυναικειο!»

γλυκό (τό): Τό κάθε γλυκό κρασί, τό λέγανε και «ανάμα» (νάμα).

μπροϋσκο (τό): Τό ξηρό κρασί πού τό λέγανε και άντρίσιο.

άλαφρό (τό): Τό αδύνατο κρασί: «Ίντα γ-κρασί 'ν αυτό; αυτό 'ναι άλαφρό σά ν-νερό».

Όταν τό κρασί είχε μιá ευχάριστη, μιá ξεχωριστή γεύση, λέγανε: «Τό γ-κρασί μας έπηρε βόλτα, (ν)ά του δώσωμε δρόμο νά φύ(γ)ει μ-προτου νά γίνει ζύδι».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22ο

ΚΗΠΟΙ

Στά Νικιά έλάχιστα σπίτια είχαν κήπο, λόγω τής στενότητας του χώρου. Τά σπίτια πού είχαν κήπο ήσαν κτισμένα στην άκρη του χωριού, σέ άγροτεμάχια πού είχαν τήν ευρυχωρία νάχουν και κήπο. Έτσι τά σπίτια πού ήσαν στή Μελιτσάκα, στήν Κουκκούλλα και στο Περνάλλι όλα είχαν κήπο, ενώ μερικά άλλα μέσα στο χωριό είχαν ένα υποτυπώδη κήπο, τό «κηπούλλι» όπως τό λέγανε. Συνηθισμένα λαχανικά και εργαλεία για τούς κήπους αυτους ήσαν:

Α) α) Φυτά:

άγκινάρες (οί): Δέν υπήρχε κήπος στα Νικιά χωρίς νά έχει άγκινάρες, πού προοδεύανε πολύ. Άκόμη και στα κοντινά χωράφια καλλιεργούσαν άγκινάρες, έτσι στην εποχή τους υπήρχαν άφθονες: «(Θ)ά μα(γ)ερέσω άγκινάρες με τό κρέας πού τις τρώμεν ούλλοι μας».

γλυστρί(δ)α (ή): Φύτρωνε τό Μάιο και τρωγόταν σαν σαλάτα άμή. Επίσης τήν ξεραϊναν στον ήλιο και τον χειμώνα τήν βράζανε για σαλάτα: «(Θ)ά κάμω μιá γλιστριοσαλάτα με τσαρντέλλες πού μ' άρέσει».

κουκκάρι (τό): Μέ τις πρώτες βροχές άνοιγαν στον κήπο αυλάκια για νά

φυτεύσουν *κουκκάρι*, γιά νάχουν «*κρομμυδόφυλλα*» καί φρέσκα κρομμυδάκια. Γιά νά κάμουν τήν κουμπάνια τους άπό κρομμύδια, φύτευαν τό *κουκκάρι* τήν άνοιξη. «*Έβάλαμε όλλί(γ)ο κουκκάρι γιά νάχουμε φρέσκα κρομμυδόφυλλα*».

μαρούλια (τά): Τά φύτευαν τήν άνοιξη γιά τήν σαλάτα τους καί γιά νά τά μαγειρεύουν καί μέ κρέας «*καππαμά*».

μουστάρδες (οί): Τά φυτά τοῦ σιναπιοῦ μέ τήν καυστική γεύση πού τά τρώγανε βραστά σαλάτα.

ντοματιές (οί): Τίς φύτευαν τήν άνοιξη καί τίς πότιζαν λίγες μέρες όσο νά βεβαιωθοῦν ότι «*έπιασαν*»: «*Έβάλαμε καμπόσα φυτά ντοματιές καί πά(ω) (ν)ά τίς ποτίσω*».

πατάτες (οί): Φυτεύονται όχι γιά μεγάλη ποσότητα αλλά μόνο γιά νάχουν φρέσκες πατάτες τό Μάιο.

ρόκκα (ή): Ἡ νόστιμη μά λίγο καυστική στήν γεύση σαλάτα δέν έλειπε άπό κανένα κήπο: «*(Ν)ά μπῶ στό κήπο σου (ν)ά βγκάλω λ-λί(γ)η ρόκκα (ν)ά φάμε μέ τά φασούλια*».

ροῦκες (οί): Τά ραπανάκια.

σκόρδα (τά): Κι αυτά τά φύτευαν πρώιμα μέ τό *κουκκάρι*.

σευκλα (τά): Κι αυτά δέν λείπανε άπό τούς κήπους τοῦ χωριοῦ.

κράμπες (οί): Τά κραμβολάχανα, άφθονα στους κήπους τῶν Νικιῶν.

Β) β) Ἐργαλεία:

άξίνη (ή): Ἡ άξίνα πού δέν έλειπε άπό κανένα κήπο, τό βασικό εργαλείο γιά κάθε καλλιέργεια κήπου ή χωραφιοῦ.

ποτιστήρα (ή): Τό ποτιστήρι πού σπάνια τό μεταχειρίζονταν γιά τά φυτά έκτός άπό τό πότισμα τῶν ντοματιῶν καί αυτό μόνο τίς πρώτες μέρες πού τίς φύτευαν.

τσάππα (ή): Ἡ μεγάλη πλατιά άξίνη γιά τό βαθύ σκάψιμο τοῦ κήπου.

Γ) γ) Ἄνθη καί άρωματικά φυτά:

βασιλικά (τά): Οί διάφορες ποικιλίες τοῦ βασιλικοῦ: «*ό πλατύφυλλος*». «*ό σγουρός*» κ.τ.λ.

βιόλες (οί): Μιά ποικιλία κρίνων σέ χρώμα βιολέ.

δυόσμος (ό): Τό άρωματικό φυτό πού τό μεταχειρίζονται καί σάν άφέψημα θεραπευτικό: «*Πονεῖ με ή κοιλιά μου, βράσε μου δυόσμο νά ξεκάμω (άνακουφισθῶ)*».

κατιφέδες (οί): Τά γνωστά δμορφα λουλούδια.

κουρκούλλα (τά): Τά πολύ μυρωδάτα άσπρα άνθη τοῦ χειμῶνα μέ ρίζα βολβό, πού έκτός άπό τούς κήπους φυτρῶνουν άφθονα καί στά χωράφια τοῦ χωριοῦ μας.

λεβάντα (ή): Μοιάζει μέ τό δυόσμο αλλά τό άρωμα του είναι πίο λεπτό.

μαργαρίτες (οί): Χωρίς νά καλλιεργοῦνται, αυτόφυτες βγαίνουν κάθε άνοιξη στις γωνίες τῶν κήπων άσπρες καί κίτρινες μαργαρίτες.

μόσκοκαρφιές (οί): Τά γαρύφαλλα.

σάψυχο (τό): "Ένα άρωματώδες φυτό πού τό λέγανε καί «μαντζουράνα» άπό τό όποίο γινόταν καί ένα θεραπευτικό άφέψημα: «Κρυωμένος είναι, βράσε του ένα σάψυχο».

τριανταφυλλιές (οί): Δέν ύπάρχει κήπος χωρίς τήν τριανταφυλλιά. 'Ακόμα καί σέ πολλά χωράφια θεωροϋν άπαραίτητο νά φυτέψουν τριανταφυλλιές γιατί έκτός άπό τά πανέμορφα λουλούδια τους γιά στόλισμα τών σπιτιών, τών εικώνων τής εκκλησίας καί τών προσφορών άπό τά άνθη της κάνανε «γλυκό τριαντάφυλλο» καί τό θεραπευτικό «τριανταφυλλόξυδο».

φασκομηλιά (ή): Καλλιεργείται κυρίως γιά τό ευχάριστο άφέψημά της τό «φασκόμηλο» πού άντικαθιστά τό τσαΐ κυρίως τόν χειμώνα: «Βράσε μου ένα φασκόμηλο νά ζεσταθώ!» Γιά τό φύτεμα καί τήν περιποίηση τών λουλουδιών καί τών άρωματικών φυτών μεταχειρίζονταν τά ίδια έργαλεία. Τό χώμα σκαβόταν περισσότερο, ή κοπριά έπρεπε νά ναι πιά «χώνεμένη» καί τό πότισμα μέ τήν ποτιστήρα πιά συχνό, ιδίως άπό τά κορίτσια τής οίκογενείας πού τά ευχαριστοϋσε ιδιαίτερα ή περιποίηση τών λουλουδιών, καθώς λέει ένας στίχος του «Περιβολιού»:

Τά βασιλικά της έπότιζε

καί τούς δυόσμους της εκορφολόιζε...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 23ο

ΕΛΙΕΣ

Α) α) Δένδρα καί καρποί:

άγρέλλες (οί): Οί άγριες έλιές πού ύπήρχαν άφθονες στά βουνά του νησιού μας. 'Ο καρπός τους επίσης λεγόταν «άγρέλλα», ύπήρχε καί μιά ποικιλία άπό άγρέλλες πού τρώγονταν καί αυτές τίς λέγανε *δαφνουλιές*. 'Από τίς «βέργες» τής άγρέλλας έπλεκαν καλάθια καί τούς «κύρτους» γιά τό ψάρεμα τών σκάρων: «'Επ'η καί έφερα βέργες τής άγρέλλας (ν)ά μπλέξω ένα κύρτο».

έλιές (οί): Τά δένδρα κι ό καρπός τους: «*γιομάτες είν' έφέτος οί έλιές μας*» ή «*Πάμε (ν)ά μαέψωμε τίς έλιές μας*».

λαδερές (οί): Οί έλιές πού άπόδιδαν πολύ λάδι: «*Λαδερές είν' οί έλιές μας καί βγατζουσι...*».

λατιστές (οί): Οί έλιές πού προορίζονταν γιά φάγωμα καί πού τίς άλάτιζαν μόλις τίς έφερναν στό σπίτι: «*Έλατίσαμεν ένα γ-κιλόν έλιές γιά κουμπάνια*».

λιόκαφτες (οί): Οί έλιές πού πέφτουν άπό τά δένδρα καί ψήνονται άπό τόν ήλιο καί τρώγονται μέ πολλή ευχαρίστηση. Τίς λέγανε καί «*χαμάδες*».

μαϋρες (οί): Οί ώριμες έλιές «*Έμαυρίσαν γ-κιόλας οί έλιές μας καί θέλουνσι μάζεμα*».

πράσινες (οί): Οί άγουρες άκόμα έλιές πού τίς παρασκεύαζαν μέ διάφορους τρόπους καί τίς έτρωγαν μέ ευχαρίστηση: Πράσινες έλιές είχαν α) τής «*άρμης*» (έλμης), δηλ. έλιές πού τίς βάζανε σέ διάλυση άλατιού καί

γλύκαιναν από τήν πικράδα τους. β) Τίς «τσακιστές», δηλ. έλιές πού τίς τσάκιζαν ελαφρά τό σάρκωμά τους, τίς άλάτιζαν καί πρόσθεταν καί λίγη θρίμψη καί γινόνταν έξαιρετικά νόστιμες. γ) Τοῦ «λαδιοῦ» πράσινες έλιές πού άφοῦ τίς «έγλύκαιναν», άφήνοντάς τες στό νερό πολύ καιρό, τίς βάζανε στό λάδι ἤ στό ξύδι όποτε λέγονταν «ξυδάτες».

μπόλλια (τά): Λέγονταν οί μικρές άκόμα έλιές πού δέν είχαν περάσει άκόμα τά δύο ἤ τρία χρόνια άφότου «μπολλιάσθηκαν»: «Πρόσχε τά μπόλλια (ν)ά μή ν-τά φᾶν τά βόδια».

άγρέλλες (οί): Τά μικρά άγρέλια πού τά φέρνανε από τόν ἼΑη Δημήτηρ (Λευκό) γιά νά τά φυτέσουν στό «γλίσματα»: «(Θ)ά πᾶμε στόν ἼΑη Δημήτηρ (ν)ά φέρωμε μουρέλλα γιά τό γλίσμα μας».

Β) β) συγκομιδή

Ἡ συγκομιδή τῶν έλιῶν γινόταν μόλις «εμαύριζαν» δηλαδή τόν Ὀκτώβριο καί τό Νοέμβριο. Γινόταν μέ τόν πρωτόγονο τρόπο τοῦ «ραβδίματος» μέ τίς «έλιόβεργες». Μέ τήν μέθοδο αὐτή τά δένδρα πάθαιναν σοβαρές ζημιές γι' αὐτό καί δέν κάρπιζαν κάθε χρόνο. Ἐφοῦ οί έλιές «έτινάζονταν» από τά δένδρα στό ἔδαφος, μαζεύονταν από τίς ἐργάτριες καί μεταφέρονταν στό χωριό μέ τά ζῶα.

Γ) γ) μεταποίηση σέ λάδι:

Τό ἄλεσμα τῶν έλιῶν στό Νικιά γινόταν στό «λιοτρί»:

τό λιοτρίσμα: Στά Νικιά ὑπῆρχαν τρία έλαιοτριβεῖα, τά «λιοτρίδια»: 1) Τοῦ Γιώργη τοῦ Στρατῆ, 2) τοῦ Ἰπποκράτη καί 3) τοῦ Μαρίνου. Τό λιοτρίσμα ἄρχιζε πρῶτα μέ «τ' άγραμύττια» πού κι αὐτά βγάζανε ἕνα καλό λάδι, πού τό τρώγανε μέ εὐχαρίστηση, τό λέγανε «άγραμυττόλαδο». Γιά τό λιοτρί, ἔπρεπε νά «πάρει σειρά» ὁ κάθε νοικοκύρης μέ συνεννόηση μέ τόν «λιοτριδιάρη», άφοῦ δέ ἔπαιρνε τήν σειρά ἔπρεπε νά βρεῖ καί τούς ἐργάτες του, δύο νέους, ἄνδρες ἤ γυναῖκες, πού θά «έγυρνοῦσαν» τό βαρύ «κύλιντρο» του λιοτριδιοῦ, δουλειά πού ἔπρεπε νά γίνεται μέ τά ζῶα ὅπως σέ ἄλλα μέρη. Οἱ βροχερές μέρες ἦσαν οἱ κατάλληλες γιά τό λιοτρίσμα, ἐφ' ὅσον δέν μπορούσαν νά πᾶνε στήν ἐξοχή. Τίς μέρες αὐτές τά λιοτρίδια δούλευαν συνέχεια, ἄρχιζαν δέ από τίς αὐγές καί δούλευαν μέχρι ἄργά τή νύχτα γιά νά ἐξυπηρετήσουν τή μεγάλη παραγωγή πού εἶχαν τότε.

δ) Λέξεις σχετικές μέ τό λιοτρί καί τό λιοτρίσμα.

άξάρι (τό): Ἡ ἀμοιβή τοῦ «λιοτριδιάρη» πού κανονιζόταν σέ λάδι πάντοτε, ἀνάλογα μέ τό ποσό τοῦ λαδιοῦ πού ἔβγαине σέ κάθε ἀλέσιμο.

ζένια (τά): Τό σύνολο τῶν ἐξαρτημάτων καί τῆς μηχανῆς τοῦ λιοτριδιοῦ: «Ἐτοιμάσαμε ν-τά ζένια μας γιά ν' ἀρχίσωμε τό λιοτρίσμα ἀπού Δευτέρας».

ζυ(γ)ός (ός): Τό ξύλινο πλαίσιο στό ὁποῖο στηρίζεται ὁ ἄξονας γύρω ἀπό τόν ὁποῖο περιστρέφεται ἡ «μυλόπετρα», δηλαδή τό μεγάλο πέτρινο κύλινδρο μέ τό ὁποῖο σπάζαγε οἱ έλιές πάνω στήν «πλάκα» τοῦ λιοτριδιοῦ.

λαμπίκος (ός): Ἡ μέθοδος τοῦ καθαρισμοῦ μέ βραστό νερό τοῦ λαδιοῦ,

δταν οί πλάκες ήσαν στό πιεστήριο: «*Βράσε άκόμα πιό πολύ τό νερό σου για τό λαμπίκο*».

λιοτρί (τό): Τό έλαιοτριβείο.

λιοτριδιάρης (ό): 'Ο ιδιοκτητής του λιοτριδιου.

λιοτρίζω: 'Αλέθω στό λιοτρί: «*Μπορείς νάρτης νά λιοτρίξεις άδριο ν-τό πρωί πούχω τρία κοιλά έλιές;*»

μηχανή (ή): Τό πιεστήριο για τό «σφιζιμο» των άλεσμένων έλιών. Στη μηχανή υπήρχαν τά εξής κυριότερα έξαρτήματα: 1) Τό «άδράχι» δηλ. ό κοχλιωτός άξονας πού άνέβαινε και κατέβαινε, άνάλογα μέ τό χειρισμό. 2) 'Η «πλάκα» τό τετράγωνο στήριγμα του άδραχιου πού πιεζόταν προς τά κάτω άπό τ' άδράχι και μέ τή σειρά της πίεζε τίς «πετσέττες» προς τά κάτω. 3) Τό «τηγάκι» ή μεγάλη λεκάνη στη βάση της μηχανής όπου τοποθετουνταν οί «πετσέττες» και κατάληγε τό λάδι για νά χυθεί στη συνέχεια στό «ντεπόζιτο». 4) 'Η «μανναβέλλα», τό μακρύ ξύλο μέ τό όποίο οί εργάτες γυρνούσαν τό άδράχι για νά «σφιζουν» ή νά «ξεσφιζουν» τή μηχανή. 5) Τά «κλειδιά» δηλ. τά έμβολα πού βοηθοΰσαν τό «σφιζιμο» μέ τό νά συγκρατοΰν τήν μανναβέλλα δταν περιστρεφόταν. 6) τό «τελλάρο» δηλ. τό σιδερένιο πλαίσιο της μηχανής.

ξύστρα (ή): 'Ενα ειδικό για τό καθάρισμα της πλάκας έλασμα: «*Ίντα 'ν μ-πού περιμένεις; Πιάσε τήν ξύστρα και καθάριζε τήν πλάκα*».

παλάγκο (τό): 'Η τροχαλία μέ τήν όποία σφιγγανε τή μηχανή ύποβοηθώντας τήν μανναβέλλα νά συμπληρώσει τήν πίεση: «*Πιάσε τό μ-παλάγκο (ν)ά σφιζωμε κι έχει άκόμα λάδι*».

πετσέττες (οί): Μεγάλα περιτυλίγματα ύφασμένα από «κατσικότριχα» για τό περιτύλιγμα των λυωμένων πιά έλιών πού θά μπαίνανε στη μηχανή για νά βγει τό λάδι: «*Έπήαμε στ' Αδλάκι κι έμορφοπλύνναμε ν-τίς πετσέττες μας*».

πινάκι (τό): Τό μεγάλο μετάλλιο ή ξύλινο πιάτο μέ τό όποίο μετέφεραν τίς κρυωμένες πιά έλιές από τήν πλάκα του λιοτριδιου στό καζάνι για νά ζεσταθοΰν, διευκολύνοντας έτσι τό λάδι νά βγει καλύτερα.

πλάκα (ή): 1) 'Η μεγάλη πλάκα του λιοτριδιου πάνω στην όποία λυώνανε οί έλιές ή τ' άγραμίττια: «*Πάρ' τή ξύστρα κι άνεκάτεβε τήν πλάκα*».

πυρήνα (ή): 'Ο,τι άπομένει από τίς άλεσμένες έλιές μετά πού θά βγει τό λάδι και πού τήν μεταχειριζονταν για καύσιμη ύλη τόν χειμώνα. Στ' άγραμίττια τά λέγανε «κούγκουζα» και ήταν καλή τροφή για τούς χοίρους: «*Δώσε μου μερικές πλάκες πυρήνα για νά καίω στη φωτιά μου*».

σφιζιμο (τό): 'Η πίεση μέ τήν μανναβέλλα και στη συνέχεια μέ τό παλάγκο στη μηχανή για νά βγει τό λάδι από τίς πετσέττες: «*Έσφιζαμε ν-τη καλά τήν μηχανή, (δ)έ μ-πάει άλλο*».

στήσιμο (τό): 'Η τοποθέτηση των «πετσετιών» από τόν λιοτριδιάρη στό τηγάκι της μηχανής για τό σφιζιμο: «*Στήσε τες πιό σίγουρα τίς πετσέττες σου!*»

φρίξιμο (τό): Παλαιότερα πού δέν υπήρχε λαμπίκος στά Νικιά, οί νοικοκυρές έπρεπε νά φρίξουν στό φούρνο τίς έλιές για νά τίς πάρουν κατόπι στό

λιοτρι. Έτσι τό λάδι ἔβγαινε χωρίς νά χρειάζεται τό βραστό νερό τοῦ λαμπίκου: «(Θ)ά βάλω τίς ἑλιές στό φούρνο νά φριοῦν τώρα πού 'ναι ἀκόμα ζεστός».

Παλαιότερα ὅταν ὁ λιοτριδιάρης μετροῦσε τό λάδι μέ τήν ὀκά συνήθιζε νά λέει μέ δυνατή φωνή: *Ένας ὁ Θεός, δύο ἢ Παναγιά, τρεῖς ἢ Ἁγιά Τριάδα, τέσσερα τά Εὐαγγέλια, πέντε οἱ πέντε Ἄρτοι, ἕξι, ἕξι ἡμέρες τῆς Δημιουργίας, ἑπτὰ τά μυστήρια... ἑννέα, τά ἑννέα τάγματα τῶν Ἁγγέλων..., δώδεκα οἱ Ἄγιοι Ἀπόστολοι.*

Ἡ ἀπόδοση τῶν ἑλιῶν σέ λάδι ὑπολογιζόταν σέ τέσσερις ἢ πέντε ὀκάδες λάδι γιά κάθε κοιλό ἑλιές (ὀκτώ καφίτζια). Ὁ λιοτριδιάρης ἔπαιρνε τό «ἀξάρι» του ἕνα ποσοστό γύρω στά πέντε στά ἑκατό καί ὀλιγότερο οἱ ἐργάτες γιά τόν κόπο τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24ο

Α) ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΑ

Ἡ μελισσοκομία στά Νικιά ἦταν μᾶλλον ἐρασιτεχνική ἀπασχόληση μερικῶν γεωργῶν πού εἶχαν «τό γ-καιρό καί τό “χαβέσι” (διάθεση)» νά ἀσχολοῦνται μέ τά «μελίσινα». Μετά τήν ἀπελευθέρωση καί τήν μέσω τῆς Ἀγροτικῆς Τράπεζας ἀπόκτηση συστηματικῶν κυψελῶν, ἄρχισαν μερικοί ν' ἀσχολοῦνται μέ τή μελισσοκομία, μέ τά «μελίσινα» ὅπως τήν λέγουν, πού λόγω τῶν πολλῶν κλαδιῶν καί ἀγριολουλουδιῶν ἀναπτύσσονται καί ἀποδίδουν ἄρκετό καί καλό μέλι.

διψέλλι (τό): Ἡ κυψέλη. Παλαιότερα χρησιμοποιοῦσαν κυψέλες κυλινδρικές πῆλινες, κυλινδρικούς κορμούς δένδρων κούφιους ἢ καί μακρόστενα «κασόνια» ἀπό σανίδια: «Ἐπαράγγειλα στή γ-Καρντάμενα (ν)ά μοῦ στείλουν διψέλλια».

ἐπόλυκε ν-τό μελίσι: Ἡ ἐγκατάλειψη τῆς κυψέλης ἀπό ἕνα σμήνος μέ καινούργια «βασίλισσα»: «Ἐπόλυκε ν-τό μελίσι καί πά(ω) νά πιάσω τό ζυμάρι».

ζυμάρι (τό): Τό καινούργιο σμήνος μελισσῶν πού ἄφηνε τήν κυψέλη μέ τήν νέα του «βασίλισσα» καί πού θ' ἀποτελοῦσε τό καινούργιο «μελίσι»: «Φέρε τό διψέλλι νά βάλωμε τό ζυμάρι».

κερομάνα (ἦ): Ἡ ἀπό κερὶ βάση τῆς μελόπιτας.

κουβάνι (τό): Ἄλλη ὀνομασία τῆς κυψέλης: «Πόσα κουβάνια μελίσινα ἔχετε;».

μελίσινα (τά): Γενικά τό σύνολο τῶν κυψελῶν. Ἐπίσης ἡ ὅλη ἀπασχόληση τῆς μελισσοκομίας: «Πολλεμῶ καί τά μελίσινα γιά νά τά βγκάλω πέρα μέ τά ἔξοδα τῆς φαμίλιας μου».

μελισσόκηπος (ὀ): Τό μέρος τοῦ χωραφιοῦ ὅπου βρισκόνταν οἱ κυψέλες, χῶρος περιορισμένος μέ ψηλό καί γερό τοῖχο καί εἰδικά διαρυθμισμένος μέ σκέπαστρα γιά τήν προστασία τῶν κυψελῶν ἀπό τή βροχή ἢ ἀπό τόν

ήλιο του καλοκαιριού: «*Πρόσεχε νά μήν ἔμπουν τά ζᾶ μέσ στό μελισσόκηπο*». **μελόκρασο (τό)**: Τό ὑγρό πού ἀπομένει ἀπό τό χωρισμό του κεριού ἀπό τό μέλι πού γίνεται μέ εἰδικό πιεστήριο καί μέ βραστό νερό. Τό ὑγρό αὐτό εἶναι πολύ γλυκό κι ἔχει ἕνα σκοῦρο χρῶμα πού μοιάζει σάν κρασί, ἀπ' αὐτό καί μελόκρασο: «*Φέρε μου λ-λίγο μελόκρασο νά κάμω μισοκοφτή πού μ' ἀρέσει*».

μελόπιττα (ή): Ἡ πίτα του μελιού ὅπως τήν βγάζουν ἀπό τήν κυψέλη, προτοῦ νά χωρίσουν τό μέλι ἀπό τό κέρι: «*Ἔλα νά φᾶμε μελόπιττα πού τρυ(γ)ίσαμε σήμερα τά μελίσσια μας*».

τρύγημα (τό): Τό πάρσιμο του μελιού ἀπό τίς κυψέλες: «*Ἔλα νά πᾶμε νά τριγύσωμε ν-τά μελίσσια μας*».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 25ο

Α) ΔΑΣΩΔΗ ΔΕΝΔΡΑ ΚΑΙ ΚΛΑΔΙΑ, ΠΟΩΔΗ ΦΥΤΑ

ἀγράμιττας (ό): Μεγάλο δένδρο πού τό ὕψος του φθάνει σέ πολλά μέτρα, βρίσκεται σ' ὄλα τά χωράφια καί στά βουνά τῆς περιφέρειάς μας. Ὁ ἀγράμιττας μᾶς δίνει τ' ἀγραμίττια, μικρούς κόκκους, πού βγαίνουν πολλά μαζί σέ μιᾶ «κατσουλιά» κι ἔχουν χρῶμα στήν ἀρχή κοκκινοκίτρινο καί ὅταν ὀριμάσουν πιά, γίνεται γαλανοπράσινο ἢ γαλανόμαυρο. Τ' ἀγραμίττια τά μάζευαν, τά «ζέθριβαν» ἀπό τίς «κατσουλιές», τά ξέραναν στόν ἥλιο καί βγάζανε ἀπ' αὐτά τό θαυμάσιο «ἀγραμιττόλαδο». Τά τρώγανε ἐπίσης τά παιδιά, *κοκκαλίζοντάς τα*. Ἀπό τ' ἀγραμίττια, κοπανίζοντάς τα στή «γούρνα» καί βράζοντάς τα, κάνανε τό «ἀγραμιττόζουμο» ἕνα νόστιμο παχύ ρόφημα, πού τό προτιμοῦσαν γιά πρωινό τά κρύα χειμωνιάτικα πρωινά. Μέ τό ξύλο του ἀγραμίττου κάνανε ξυλοκάρβουνα.

ἀγριαγράμιττας (ό): Δένδρο ἴδιο μέ τόν ἀγράμιττα πού ὅμως δέν καρποφοροῦσε, τόν λέγανε καί: «*ἀρσηνικόν ἀγράμιττα*».

ἀγριοχαρουπιά (ή): Δασικό δένδρο πού βγαίνει στά βουνά τῆς πατρίδας μας, ἴδιο σάν τήν «χαρουπιά» μέ τή διαφορά ὅτι δέν κάνει χαρούπια γιά φάγωμα.

ἀγρέλλα (ή): Ἡ ἀγριελιά, πού βρίσκεται σ' ὄλα τά βουνά του νησιού μας. Τήν μπολιάζουν καί γίνεται ἐλιά. Τό ξύλο τῆς εἶναι σκληρό καί πολύ πιό γερό ἀπό τῆς ἐλιάς: «*Πάω νά κόψω ἀπό καμμιάν ἀγρέλλα βέργες νά κάμω ἕνα κίρτο*».

ἔδρυσ (ό): Ἡ δρῦς, ἢ βαλανιδιά, ὁ βασιλιάς τῶν δένδρων. Ὑπάρχει παντοῦ σ' ὄλη τήν ἀγροτική μας περιφέρεια καί στά βουνά του νησιού μας. Τούς «βγάλλουν» ἀπό τά χωράφια πού θέλουν νά καλλιεργήσουν, κόβοντάς τους τούς μεταχειρίζονται γιά καυσόξυλα ἢ τούς κάνουν ξυλοκάρβουνα γιά «καμίνια». Μάζευαν τά βαλανίδια καί τά μέν βαλάνια τά χρησιμοποιοῦσαν γιά τροφή τῶν χοίρων καί τῶν κασικῶν, τίς δέ «κοῦπες» των, «*χαχάλες*» ὅπως τίς λέγαμε, τό γνωστό «βαλανίδι» τό πωλοῦσαν

στους εμπόρους που τό κάνανε εξαγωγή για χρήση τής βυρσοδεψίας.
μουρουιά (ή): 'Η μουριά που έκανε τīs νόστιμες «*μαῦρες μουροῦνες*». Δέν ὑπῆρχαν πολλές στήν περιφέρειά μας, τελευταῖα ἄρχισαν νά φυτεύουν τīs συνηθισμένες «*ἄσπρες μουρουινές*» ἢ «*συκαμινές*».

χαρουπιά (ή): 'Υπῆρχαν μερικές στά χωράφια μας που κάνανε τά γλυκά χαρούπια, τροφή για τούς χοίρους, που ὅμως τά τρώγαμε κι ἑμεῖς μέ πολλή εὐχαρίστηση.

πρινόδενδρο (τό): Τό πουρνάρι, ὁ πρίνος που ἀναπτυσσόταν σέ δένδρο ψηλό καί ὠραῖο. Πρινόδενδρα ὑπῆρχαν στά βουνά μας καί μερικά στά χωράφια μας, ἀπό τά ὁποῖα παίρναμε τά «*πρινοβάλανα*» καλή τροφή για τούς χοίρους.

B) Λέξεις για τά καμίνια

ἀπόδαυλος (ὀ): Τά ξύλα που δέν είχαν καρβουνοποιηθεῖ μετά τό κάψιμο καί τό ἄνοιγμα τοῦ καμινιοῦ. Τά ξύλα αὐτά τά ξαναστοίβαζαν σέ ἕνα μικρό καμίνι για νά καοῦν κι αὐτά. Τό μικρό αὐτό καμίνι τό λέγανε *ἀπόδαυλο*.

θυρίες (οἱ): Οἱ μικρές τρύπες που ἄφηναν ἀφραγες στή βάση τής περιφέρειας τοῦ καμινιοῦ κατά μικρά διαστήματα. Μέ τīs *θυρίες* δημιουργόταν ἀνάλογο ρεῦμα που ὑποβοηθοῦσε στό καλό κάψιμο καί στήν καρβουνοποίηση τῶν ξύλων τοῦ καμινιοῦ.

καζίκωμα (τό): "Όταν ἕνα τμήμα τοῦ καμινιοῦ καιγότανε καί «*έβουλλοῦσε*», ἔπρεπε νά βάλουν μικρά κομμάτια ξύλα για νά γεμίσει τό μέρος ἐκεῖνο καί νά συνεχίζεται κανονικά τό κάψιμο. Τά κομμάτια τῶν ξύλων λεγόταν «*καζίκια*» καί «*καζίκωμα*» τό διόρθωμα τοῦ καμινιοῦ.: «*Πρόσεχε τό καμίνι, θέλει καζίκωμα ἀπό δύο μεριές*».

καμινότοπος (ὀ): Τό σημεῖο τοῦ χωραφιοῦ στό ὁποῖο καιγόταν τό καμίνι: «*Ἐσπείραμε μέσ στό καμινότοπό μας σιτάρι*».

κέντημα (τό): Τό ἀναμμα τοῦ καμινιοῦ: «(Θ)ά πά(ω) νά τό κεντήσω ἀπόψε τό καμίνι μας».

κόψιμο (τό): "Όταν ὅλα δείχνανε ὅτι τό καμίνι ἔχει πιά καεῖ ὅλο «*έκοβαν*» τήν κωνική του κορυφή, χύνανε νερό καί σκέπαζαν τήν κορυφή μέ χῶμα: «*Ἐπεριχύσαμε ν-το καί τό κόψαμε ν-τό καμίνι μας*».

μουρέλιασμα (τό): Τό κόψιμο τῶν ξύλων σέ μικρά κομμάτια για νά στοιβαχτοῦν εὐκολά στό καμίνι: «*Πάρε τόν ταχρά κι ἔλα δῶσε μου ἕνα χέρι νά μουρελιάσωμεν αὐτά τά ξύλα*».

ξεκαμίνωμα (τό): 'Αφοῦ καιγόταν τό καμίνι ὀλωσδιόλου, πράγμα που τό διαπίστωναν ὅταν ἔβγαине φωτιά ἀπό τήν καθεμιά θυρίδα, τό περιχυναν καί τό ἔκοβαν. Τό ἄφηναν δύο-τρεις μέρες νά «*κρυώσει*» καί μετά τό «*έξεκαμίνωναν*» δηλαδή τό ἄνοιγαν κι ἔβγαζαν τά κάρβουνα: «*Πάμε στό Λιμένι (ν)ά ξεκαμινώσωμεν*».

περίχυσμα (τό): Τό σβύσιμο μέ νερό τοῦ καμινιοῦ που χύνεται ἀπό τήν ἀνοικτή κορυφή του: «*Ἐλα νά κουβαλήσωμεν ἐν-νερό ἀπό τήν βεστέρνα μας (ν)ά περιχύσωμε ν-τό καμίνι*».

σβύσιμο (τό): Τό σβύσιμο τοῦ καμινιοῦ μετὰ ἀπό τό *περίχυσμα*: «*Λιμένομε ν-τό σβύσιμο ν-τοῦ καμινιοῦ (ν)ά ξεκαμινώσωμε*».

σκέπασμα (τό): Γιά νά μή πέφτουν τά χώματα μέσα στά ξύλα τοῦ καμινιοῦ, τά σκέπαζαν μέ διάφορα: φύλλα, φτεροῦδες, ἄχερα κ.τ.λ. «*Πάεννε μάεψε μερικά ἐδρυόφυλλα (ν)ά σκεπάσωμε ν-τό καμίνι*».

Γ) ΚΛΑΔΙΑ (Θάμνοι):

ἀγιόκλημα (τό): Τό «*αἰγόκλημα*» πού φυτρώνει συνήθως σέ πολύ πετρώδη ἐδάφη: «*Ἐσκέπασέ ν-τη τή χοχλακιά τ' ἀγιόκλημα*».

ἀουράφνα (ή): Ἡ ἀγριοδάφνη ἢ πικροδάφνη, πού φυτρώνει στίς ρεματιές καί στά λαγκάδια. Τήν χρησιμοποιοῦσαν γιά νά κάνουν τίς καλύβες τους τό καλοκαίρι καί τίς «*τσαρδάκες*», δηλ. προστατευτικά ἀπό τόν ἥλιο στέγαστρα: «*Πάεννε μέσα στόν Ἐφτερουριάρη (ν)ά φέρεις ἀουράφνες γιά τή τσαρντάκα*».

ἀουρίδια (τά): Μικρά φυτά πού ὅταν ξεραίνονταν παίρνανε κόκκινο χρώμα. Φύτρωναν παντοῦ στά χωράφια, τά χρησιμοποιοῦσαν γιά νά στρώσουν τήν «*ἀπλώτρια γιά τά σύκα*», γιά νά σκουπίζουν τ' ἄλωνα, γιά νά σκεπάζουν τά καμίνια, νά σκεπάζουν τίς καλύβες, νά σκεπάζουν τά σταφύλια: «*Κόψε καμπόσ' ἀουρίδια (ν)ά τάχωμε γιά σκεπάσματα τοῦ καμινιοῦ*».

ἀστιβές (οἱ): Μικρά χαμόκλαδα μέ ἀγκάθια, πού τά χρησιμοποιοῦσαν γιά νά ἐνισχύσουν τό «*φραμό*» τοῦ χωραφιοῦ: «*Χτίσε τήν ἀμπατήν ὕψηλά, βάλε κι ἀστιβές (ν)ά μήν ἐμπαίνου μέσα τά ζᾶ*».

κεντιά (τά): Μικρά κλαδιά μέ πολλά ἀγκάθια σάν ἀχινοί, πού τά χρησιμοποιοῦσαν ἐπίσης γιά τό «*φρα(ν)μό*» τῶν χωραφίων καί γιά τό «*καψάλιασμα*» τῶν χοίρων στά χοιροσφάγια: «*Πᾶμε στόν Ἄη Νικόλα (ν)ά φέρωμε κεντιά πού θάχωμε τή Δευτέρα χοιροσφάγια*».

σπάρτος (ὀ): Θάμνος μέ μακριά καί βελονωτά κλώνια μέ τόν ὁποῖο δένανε τίς «*λιές*» γιά τά δεμάτια στό θέρος. Μέ τά «*σπαρτόκλωνα*» δηλ. τά βελονωτά κλώνια του, κρεμούσαμε «*τ' ἀλύτια*» στίς συκιές γιά νά γίνει ἡ γονιμοποίηση καί ἡ ὄριμανση τῶν σύκων, μέ τά «*σπαρτόκλωνα*» ράβανε τά σχισμένα τσουβάλια, μέ τίς «*λιές*» ἐπίσης δένανε τά «*δομάρια*» τῶν ξύλων. Μέ τούς σπάρτους σκεπάζαμε τίς καλύβες καί τίς τσαρδάκες, τούς ξερούς σπάρτους μεταχειρίζονταν γιά προσάναμμα ν' ἀνάψουν τή φωτιά στό τζάκι καί στό φούρνο. Ὁ σπάρτος ἀνθίζε μέ ὠραία κίτρινα λουλούδια τό Μάιο, δίνοντας μιά ξεχωριστή ὁμορφιά στά βουνά καί στίς πλαγιές τοῦ νησιοῦ μας: «*Ἐκιτρινίσαν τά βουνά ἀπό τά σπαρτολούλλουδα*».

ἀσπάλαττας (ὀ): Θάμνος ὄλο μυτερά ἀγκαθωτά κλώνια πού ἐβγαζε ὠραία κίτρινα καί πολύ μυρωδάτα λουλούδια. Φύτρωνε στά βουνά καί στά ἐγκαταλειμμένα χωράφια καί εἶναι τό σύμβολο τῆς ἐγκαταλείψεως: «*Ἐγέμισεν ἀσπαλάττους τ' ἀμπέλι ν-τοῦ .....*» ἢ «*Ποῦ νά βγκάλει ἀσπαλάττους καί πρίνους τό χωράφι σου...*».

ἀζόερας (ὀ) ἢ καί ἀζοερία (ή): Θάμνος μέ πικρά φύλλα πού ἐβγαζε κίτρινα

λουλούδια και καρπούς σάν χαρούπια πού δέν τρώγονταν: «*Αὐτοί 'ναι πικρό σάν ἀζόερας*».

κόνιζα (ή): Θάμνος πού τά φύλλα του ἔχουν μιά κολλητική οὐσία και μιά βαριά μυρουδιά: «*Σάν 'να και βρωμοῦν κόνιζες ἐδοῦα ἐτσεδά*».

δεντρολίβανο (τό): Τό γνωστό ἀρωματῶδες κλαδί πού βγαίνει στά χωράφια μας και τό καλλιεργοῦσαν και στούς κήπους. Τό χρησιμοποιοῦσαν γιά νά ψήνουν ρόφημα, πού ὄχι μόνο εἶχε μιά εὐχάριστη γεύση και ἄρωμα ἀλλά και θεραπευτικές ιδιότητες ὅπως στά ἐλαφρά κρυολογήματα. Ἐπίσης στή μαγειρική τό χρησιμοποιοῦσαν κυρίως γιά νά κάμουν τά «*ψάρια μαρινάτα*». Σάν διακοσμητικό τό χρησιμοποιοῦσαν γιά νά στολίζουν τίς εἰκόνες στήν Ἐκκλησία, γιά τά «*ματσια*» τῆς Σταυροπροσκυνησεως και τῶν Βαίων καθὼς και στό στόλισμα τοῦ Ἐπιταφίου: «*Βράσε μου δεντρολίβανο νά πιῶ γιὰτ' εἶμαι κρυωμένος*».

μέρσινα (τά): Ἡ μυρσίνη, τό γνωστό μυρωδάτο κλαδί πού ἄφθονο φυτρώνει κυρίως στ' ἀμμώδη χωράφια τῶν Νικιῶν. Μέ μέρσινα στρώνανε τοὺς δρόμους τοῦ χωριοῦ τό βράδυ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς γιά νά περάσουν τόν Ἐπιτάφιο τὴν αὐγή τοῦ Μ. Σαββάτου, μέ μέρσινα στόλιζαν τά «*ματσια*» τῆς Σταυροπροσκυνησεως και τῶν Βαίων: «*Ρίξε μέρσινα στό δρόμο μας πού (θ)ά περάσει τό πρωί ὁ Ἐπιτάφιος*».

μυρτιές (οἱ): Τό ἐπίσης γνωστό ἀρωματικό κλαδί πού τό χρησιμοποιοῦσαν γιά στεφάνια και πένθιμη διακόσμηση. Στίς γιορτές στόλιζαν στό σχολεῖο και τὴν Ἐκκλησία: «*Ἐμοσκοβόλησεν ὁ κόσμος ἀπό τίς μυρτιές*».

πρίνος (ὁ): Κλαδί μέ φύλλα ἀκανθωτά πού μοιάζουν μέ τά φύλλα τῆς βαλανιδιάς στό σχῆμα ἀλλά πολύ πιό μικρά. Χρησίμευε γιά κλαδιά γιά τό φούρνο, κλαδιά νά φᾶνε οἱ κασίκες, κλαδιά νά κάνουν φραγμό στά χωράφια, νά μαζέψουν τά πρινοβάλανα γιά τοὺς χοίρους. Ὁ πρίνος εἶχε πολλές και γερές ρίζες πού τίς ἔβγαζαν γιά καύσιμη ὕλη, κυρίως στά γλίσματα πού «*ἐξερρίζωναν τίς πρινιές*»: Ἐκτός τό θάμνο πρίνο, ὑπάρχουν και τά πρινόδενδρα, ὠραῖα ψηλά δένδρα: «*Πάεννε (ν)ά φέρεις πρινοκούτσουρα γιά νάχωμε γιά τὴ φωτιά μας*».

ρίκια (τά): Ὠραῖα κλαδιά πού βγαίνουν στήν περιφέρεια τοῦ Ἡφαιστείου μέ πολύ μικρά σκοῦρα φύλλα και μέ μικρά κόκκινα λουλούδια πού βγάζουν ἓνα θαυμάσιο ἄρωμα: «*Ἐναίσανα μέ τὴ μυρωδιά τῶ ρικιῶ στό Λακκί...*».

σκίνος (ὁ): Χαμηλός θάμνος μέ φύλλα μικρότερα, ὅμως ἴδια, ἀπό τοῦ ἀγραμίττου, πού ἔβγαζε μιά «πίσσα» σάν μαστίχι. Πολλοί βάζανε κλαδιά τοῦ σχίνου στό καζάνι μέ τά *κούκκουζα* γιά νά πάρει ἡ *κουκκουζίνα* ἓνα ἐλαφρό ἄρωμα μαστίχας.

σκίττος (ὁ): Κλαδί μέ μιά κολλητική οὐσία κι ἓνα βαρὺ ἄρωμα στά φύλλα του. Ἐβγαζε ὠραῖα κόκκινα και ἄσπρα λουλούδια.

Δ) Ἄλλα φυτά:

ἀθάνατες (οἱ): Φυτά μέ μεγάλα λογχοειδῆ πράσινα φύλλα και μέ ρίζα σάν

Ένα μεγάλο κρομμύδι πού βγάζουν και ένα μόνο λουλούδι σέ μιά ψιλή βέργα. Τό λέγανε «βεργί». Από τή ρίζα τής άθάνατης έβγαине ένα καυστικό ύγρό γι' αυτό έλεγαν και τήν παροιμία: «*Τρέχει ό γάδαρος θαρείς και τοῦ βάλασιν άθάνατη στό πισινό του*».

άσφύτιλλας (ό): Ό άσφόδελλος μέ τίς βολβώδεις ρίζες του και τά μαλακά στενόμακρα φύλλα του, τά ώραία άσπρα λουλούδια του και τό πολύ έλαφρύ μαλακό ξύλο του σάν ξεραινόταν, μέ τό όποιο έκαναν άνεμόμυλους παίζοντας τά παιδιά: «*Αυτό 'ναι ψεύτικο σάν άσφίτιλλας*».

άμπολόκκα (ή): Φυτό πού έβγαине στίς γωνιές τών χωραφιών, μέ τά πλατιά πράσινα φύλλα του και τά ώραία μώβ λουλούδια του. Τό άφέψημά της ήταν θαυμάσιο άπολυμαντικό γιά τίς πληγές. Όταν πάθαιναν κνισμό από τήν επαφή μέ τή «*τσικνούδα*» έλεγαν: «*Έβγα τσουκνού(δ)α, έμπα (ά)μπολόκκα*».

άσκάμαυλος (ό): Πλατύφυλλοι «*άγκάθθοι*» πού βγαίνανε τό χειμώνα και άποτελοῦσαν θρεπτική τροφή γιά τά βόδια τόν χειμώνα: «*(Θ)ά πά(ω) νά φέρω μερικούς άσκαμαύλους γιά τήν αελιά μας (ν)ά δυναμώσει πούναι πετσκόλλα ή άχαρη*».

βροῦ(β)ες (οί): Τά νόστιμα χόρτα πού τρώγαμε βραστά σαλάτα και πού έβγαζαν βλαστάρια τά νοστιμότατα «*βρούσταχα*» τό Μάρτιο και τόν Άπρίλιο: «*Άφηννε τες, μωρή, τίς βροῦες νά βγκάλουν βρούσταχα τόν Μαρταπρίλλη*».

καλαθρώποι (οί): Μικρά φυτά πού φύτρωναν στους τοίχους τών έρειπιών στό χωριό και στά βαστάδια στην έξοχή. Από τούς καλαθρώπους παίρνανε τ' ανάμματα γιά τά κανδήλια. Επίσης, τούς βράζανε κι βγάζανε ένα πολύ καλό άπολυμαντικό άφέψημα γιά τίς πληγές: «*Βράσε καλάθρωπα και πλύνε το δυό τρεις φορές...*».

μάζες (οί): Μικρά φυτά μέ καλαμοειδή κορμό και φύλλα, πολύ λεπτά, κατάλληλη τροφή γιά τά βόδια και τίς κατσίκες. Μέ τίς μάζες πλέκανε μικρά «*πινάκια*» πού τάλεγαν «*μάζενα*»: «*Πάρε μουρессύ τά βόδια πά(νω) στίς τσίμες (ν)ά φάσι μάζες*».

μελετεινές (οί): Μικρά φυτά άπλωμένα χάμω στό χώμα, πού τά φύλλα των είχαν κολλητική ούσία, ενώ τά κίτρινα λουλούδια τους είχαν ένα γλυκό χυμό σάν μέλι, άπ' όπου και τό όνομα. Τά μεταχειρίζονταν και γιά σκεπάσματα τοῦ καμινιοῦ: «*Φέρε άκόμα μερικέες μελετεινές (ν)ά σκεπάσωμε ν-τό καμίνι*».

σκιάμος (ό): Φυτό πού φυτρώνει στά βαστάδια και στους τοίχους τών έρειπιών στό χωριό. Τά φύλλα του και οί σπόροι του έχουν μιά θεραπευτική ιδιότητα και τά έβραζαν γιά νά πλύνουν μέ τό άφέψημά τους τίς πληγές: «*Βράσε σκιάμο και πλύνε το νά μή σέ κακοφορμήσει...*».

τσουκνού(δ)ες (οί): Οί τσουκνίδες, πού φυτρώνουν άφθονες παντοῦ στα Νικιά. Όταν ήταν μικρά φυτά τά λέγανε «*μεροτσούκνουα*» και τά βράζανε γιά σαλάτα. Όταν τά γεμάτα μικρά άγκάθια φύλλα της μᾶς τσιμποῦσαν, μᾶς «*έτσουκνούεαν*», έλέγαμε: «*Τσουκνούα, τσουκνούα πέρα στή γ-κουκκούλα*».

τσουτσουμάλλα (ή): Φυτό με μικρά «λογχοειδή» φύλλα και με ώραια κίτρινα λουλούδια. Έβγαζε ένα χυμό παχύ, άσπρο σαν γάλα πού όταν έσταζε σε μαλακό μέρος του δέρματος έσήκωνε «φουσκά» σαν έγκαυμα. Η γεύση του ήταν πολύ πικρή έτσι κάθε τί πικρό τό παρομοιάζαν με τήν τσουτσουμάλλα: «Αυτό να πικρό σαν τσουτσουμάλλα».

φτεροϋ(δ)ες ή και έφτεροϋ(δ)ες (οί): Άφθονες κι αυτές στην περιφέρειά μας, κυρίως στις «Πλαγιές». Τίς χρησιμοποιούσαν για σκέπασμά στίς καλύβες, στά καμίνια, για να κάμουν τήν «βούα» μέσα στ' άχερα και σε πολλές άλλες περιπτώσεις. Τίς ρίζες τους τίς χρησιμοποιούσαν για τροφή τών χοίρων, έξαιρετικά θρεπτική: «Πάμε πέρα στίς πλαγιές να φέρουμε φτερουόριζες για τούς χοίρους μας».

κολλιτσι(δ)ες (οί): Φυτά με λεπτό πώδη κορμό, μιά ύψηλή βέργα, πού έβγαζε μιά κολλητική ουσία. Τίς χρησιμοποιούσαν για μυιγοπαγίδες στά σπίτια και για κουνουποπαγίδες. «Πάνε φέρε κολλιτσιδες να βάλεις κι εφά(γ)α μας οι μαυρόμυιες...».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 26ο

Α) ΖΩΑ ΚΑΙ ΠΤΗΝΑ ΤΩΝ ΔΑΣΩΝ

Άγρια ζώα, μικρά ή μεγάλα, δέν ύπηρχαν στά δασωμένα μέρη τής περιφέρειας μας. Τό μόνο άγριο ζώο πού μπορούσε να συναντήσει κανείς ήταν ό άγριόγατος πού ζει έλεύθερος στά χωράφια και κάνει θραύση στά πουλερικά πού έχουν στην έξοχή. Υπάρχουν πολλά έρπετά διάφορων ποικιλιών στά χωράφια, μερικά από τά όποια είναι:

άγριοχελιδόνα (ή): Ένα είδος μικρής σαύρας με χρώμα γαλιανοπράσινο στην ράχη και πρασινοκίτρινο στην κοιλιά. Είναι τελείως ακίνδυνος και κανείς δέν τήν πειράζει.

μαρντάκι (τό): Κι αυτό είναι ένα είδος σαύρας μικρής, με χρώμα πράσινο σκουρο στην ράχη και στην κοιλιά κίτρινο. Έχει πολύ μικρά πόδια τόσο πού φαίνεται σαν φιδάκι. Έχει δυνατό δηλητήριο και γι' αυτό τό καταδιώκουν όπου τό βρούν.

μιαρό (τό): Πολύ μικρές σαύρες με χρώμα κίτρινο ή καφέ άνοιχτό πού ζουν σε ύγρά μέρη τών παλιών σπιτιών και στίς στέρνες. Είναι ακίνδυνες.

ποντικοί (οί): Οί άρουραίοι πού άφθονούν στά χωράφια τών Νικιών. **σκουτούταυλος (ό):** Σαύρες με πολύ σκληρό τό δέρμα τους πού μοιάζουν σαν μικροσκοπικοί κροκόδειλοι. Τό χρώμα τους είναι γκριζοπράσινο, μερικές φορές άνοιχτό, μερικές φορές σκουρο στην ράχη ενώ στην κοιλιά είναι κιτρινοπράσινο. Κάνουν μεγάλες ζημιές στά μελίτσια, είναι όμως ακίνδυνοι για τόν άνθρωπο.

τυφλίνακας (ό): Ένα μεγάλο σκουλίκι χωρίς μάτια, πού μοιάζει σαν μικρό φιδάκι και πού ζει μέσα στά σκληρά χώματα του Λακκτιού και μερικών άλλων περιφερειών μας.

φίδια (τά): Ὑπάρχουν πολλά καί διάφορα μικροῦ μεγέθους φίδια στήν περιφέρειά μας, ἀνάμεσα στά ὅποια καί ἡ ἔχιδνα πού εἶναι καί τό μόνο δηλητηριῶδες.

Β) ΠΟΥΛΙΑ

ἀβίτσιλλας (ὄ): Ἐνα εἶδος ἀετοῦ πού ζεῖ στά βράχια τῶν βουνῶν μας καί ἀρπάζει μικρά ρεῖφια καί *γουρλάκια*.

ἀγριοπερίστερα (τά): Τά ἀγρια περιστέρια πού ὑπάρχουν ἀφθονα στήν περιφέρειά μας.

ἀεράκι (τό): Τό γεράκι, τό γνωστό μας ἀρπακτικό πού ἀρπάζει τίς κότες καί τά κοτόπουλα.

δεκαοχτούρα (ἦ): Ὁ γκιώνης πού κάθε νύχτα τοῦ καλοκαιριοῦ ἀκούεται ἡ φωνή του. Ἐπειδή ὁ ἀπόηχος τῆς φωνῆς του ἀκούεται σάν: «(δε)κοχτώ, (δε)κοχτώ...».

κόρακας (ὄ): Τό γνωστό ἀγριοπούλι πού τό πέταγμά του πάνω ἀπό τά σπίτια θεωρεῖται κακό σημάδι.

κουκκουβάς (ὄ): Ἡ κουκκουβάγια πού κι αὐτῆς τό κράξιμο μέσα στή νύχτα τό θεωροῦν μερικές φορές γρουσουζικο.

κουλιανοί (οἱ): Μαῦρα κορακοειδή πού κάνουν μεγάλη ζημιά στίς καλλιέργειες καί κυρίως στά σιτηρά: «(Δ)έ θά μᾶς ᾿φήσουν ἐφέτος σιτάρι οἱ *μαυροκουλιανοί*».

πέρντικα (ἦ): Ἡ γνωστή μας πέρδικα, τό κατ' ἐξοχή ὄμορφο νισύρικο πουλί πού ἀφθονεῖ στήν περιοχή μας. Τά μικρά της τά λένε «*περντικόπουλα*».

μπεκάτσα (ἦ): Ἐνα ὄρνιθοειδές πουλί πού ἔρχεται μέ τά πρῶτα κρύα καί εἶναι πρώτης τάξεως κυνήγι γιά τό πολύ νόστιμο κρέας του: «*Πρῶιμα κρύα θᾶχωμεν ἐφέτος, ἦρταν κιόλα οἱ μπεκάτσες*».

κουρούνα (ἦ): Ἡ γνωστή μας κορώνη, ἀφθονεῖ στήν περιφέρειά μας καί κάνει πολλή ζημιά στούς γεωργούς: στά φροῦτα, στά σιτηρά, στά ἐψημικά, παντοῦ: «*Πάεννε (ν)ά διώξεις τίς μαυροκουροῦνες κι ἐν θ' ἀφήσουν φασούλι μέσ στό χωράφι*».

φαρκοκουρούνα (ἦ): Ἡ κίσσα, ἕνα εἶδος κορακοειδές, κι αὐτό πολύ βλαβερό στή γεωργία.

στεμονάκης (ὄ): Ἐνα εἶδος γερακιοῦ πού γιά νά ἐπισημάνει τό θύμα του, συνηθίζει νά αἰωρεῖται λίγα μέτρα πάνω ἀπό τή γῆ καί κατόπιν νά ἐφορμᾶ κάθετα γιά νά τ' ἀρπάξει.

τσαλλοπετεινός (ὄ): Ὁ γαλλοπετεινός, τό πολύχρωμο πουλί τῶν χωραφιῶν μας πού τό κυνηγοῦν γιά τό νοστιμότατο κρέας του.

τσιχλα (ἦ): Ἡ κίχλα, πού μᾶς ἔρχεται κάθε χειμῶνα, καλό κυνήγι κι αὐτή.

χελιδόνι (τό): Τό γνωστό κι ἀγαπημένο μας χελιδόνι πού ἔρχεται κάθε ἀνοιξη καί κάνει τή φωλιά του στά σπίτια μας.

μιτσοπούλια (τά): Γενικά ὄλα τά μικρά πουλάκια: σπουργίτια, σπίνοι, κοτσύφια κ.τ.λ.

ΠΟΙΜΕΝΙΚΗ ΖΩΗ

Ἡ ποιμενική ζωὴ τοῦ χωριοῦ ἦταν πολὺ ἀνεπτυγμένη παλαιότερα, ὅταν στό χωριό ὑπῆρχαν πολλές «μάντρες» ἀπό κατσικία πού σήμερὰ πιά δέν ὑπάρχουν, ἀφοῦ οἱ παλιοὶ τσοπάνηδες πέθαναν καί τὰ παιδιά τους καί τὰ ἐγγόνια τους δέν ζοῦν πιά στό χωριό.

Ἐπῆρχαν οἱ «μάντρες» τοῦ Διάκου, τοῦ Σκορπιοῦ, τοῦ Παναγιώτη, καί τοῦ Νικόλα τοῦ Γιαννάκη πού ἀποτελοῦνταν ἡ κάθε μιά ἀπό ἑκατοντάδες κατσικία. Ὁ Νικόλας τοῦ Γιαννάκη εἶχε γύρω στά ἑκατό πρόβατα, ἀρκετά γιά νά προμηθεύουν στό χωριό τὰ «μαλλιά» γιά τὰ πλεκτά καθῶς καί ἀρνάκια γιά καππαμάδες. Ὅλα αὐτά βόσκανε στήν ἀγροτική περιφέρεια Νικιῶν. Οἱ τσοπάνηδες δέν μένανε στίς μάντρες ὅπως γίνεται παντοῦ, ἀλλά στά σπίτια τους στό χωριό. Πήγαιναν πολὺ πρωτὶ καί τὰ «ἐβγαλλαν» ἀπό τὴν μάντρα γιά νά τὰ πάρουν στή βοσκή στά βουνά καί στίς πλαγιές τοῦ «Νικιάτικου μερᾶ» (Νικιάτικης Περιφέρειας), τὸ βράδυ δέ ἀργά τὰ φέρνανε πάλι καί τὰ «ἐκτίζαν» στίς μάντρες τους.

Τὰ εἶδη τῶν κατσικιῶν, τὸ χρῶμα τοῦ τρίχωμάς τους, τὴ γενική τους ἐμφάνιση μᾶς τὰ ἔλεγε τὸ ὄνομα τῆς κάθε κατσικας ἢ τοῦ τράγου πού ὁ τσοπάνης τὰ ἤξευρε καί τὰ θυμόταν ὅλα, τὸ ἴδιο δέ καί κάθε κασικία γνώριζε καί ἄκουε τ' ὄνομά της.

Α) ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΤΣΙΚΙΩΝ

α) Ἀνάλογα μέ τὸ χρῶμα τους:

ἀστεράτη (ἦ): Πού μοιάζει τὸν οὐρανὸ μέ τ' ἄστρα.

ἀραπίνα (ἦ): Ἡ ὀλόμαυρη, ἢ σωστή ἀραπίνα.

ἀσπροκουτελλάτη (ἦ): Ἡ μέ ἄσπρο κούτελο κασικία.

ζουμπουλί (τό): Πού μοιάζει σάν τὸ ζουμπουλί στό χρῶμα.

κανέλλα (ἦ): Πού ἔχει τὸ χρῶμα τῆς κανέλλας.

καππαρή (ἦ): Πού ἔχει τὸ χρῶμα τῆς κάππαρης (φυτοῦ).

κόκκινη (ἦ): Ἡ μέ κόκκινο τρίχωμα κασικία.

λιβανή (ἦ): Πού τὸ χρῶμα της μοιάζει σάν λιβάνι.

μελισσὴ (ἦ): Πού τὸ χρῶμα της μοιάζει σάν τὸ μέλι.

μελαχροινή (ἦ): Ἡ μέ σκούρα ἀπόχρωση κασικία.

παμπακιά (ἦ): Ἡ ἄσπρη σάν μπαμπάκι κασικία.

ζωνή (ἦ): Ἡ κασικία μέ ἄσπρη λωρίδα, σάν ζώνη, στή μέση της.

παρδαλή (ἦ): Ἡ κασικία μέ δύο ἢ τρία διάφορα χρώματα, κυρίως μέ μαῦρο καί ἄσπρο.

σταμπάτη (ἦ): Ἡ κασικία μέ «στάμπες» (βοῦλες) ἀπὸ διάφορα χρώματα.

μαυροσφόντυλη (ἦ): Ὅταν στά διάφορα χρώματα κυριαρχοῦσε τὸ μαῦρο.

χαντράτη (ἦ): Πού ἔχει γύρω στό λαιμὸ της μερικὲς χρωματιστὲς βοῦλες σάν «χάντρες».

χελιά (ἦ): Πού μοιάζει σάν χέλι τὸ χρῶμα της.

ψαρή (ή): Μέ γκριζο (άσπρόμαυρο) τριχώμα.
ψαρόφτα (ή): Μέ τὰ αὐτιά της μόνο «ψαρά».

β) Ἐνάλογα μέ τὰ κέρατα καί τ' αὐτιά τους:

ἀνοιχτοκέρα (ή): Μέ κέρατα ἀνοιχτά πρὸς τὰ ἔξω.

βεργκοκέρα (ή): Μέ τὰ κέρατα μακριά κι ὀρθά σάν βέργες.

καμπελλόφτα (ή): Ἡ κασίκα μέ μεγάλα καί κρεμασμένα πρὸς τὰ κάτω αὐτιά.

κουτσοκέρα (ή): Ἡ κασίκα πού τύχαινε νά χάσει τό ἓνα ἢ καί τὰ δύο της κέρατα.

μουλλοκέρα (ή): Ἡ κασίκα μέ μικρά κέρατα καί κολλημένα στό πίσω μέρος τοῦ κεφαλιοῦ της.

πλατσοκέρα (ή): Ἡ κασίκα μέ κοντά καί πλατιά κέρατα.

σκορντοκέρα (ή): Ἡ κασίκα μέ πολύ μικρά κέρατα πού παρομοιάζονταν μέ «πουλιά» σκόρδου.

τρα(γ)οκέρα (ή): Ἡ κασίκα μέ μεγάλα σάν τράγου κέρατα.

ψαροκέρα (ή): Ἡ κασίκα μέ «ψαρά» κέρατα, δηλαδή γκριζα.

γ) Ἐνάλογα μέ τὰ «μαστάρια» τους (βυζιά τους).

σακκουλλοβίζα (ή): Ἡ κασίκα μέ μεγάλα σάν «σακκοῦλλες» μαστάρια.

σφιχτορό(γ)α (ή): Ἡ κασίκα μέ σφιχτές τίς ρῶγες τῶν μασταριῶν της.

τσιμπορό(γ)α (ή): Ἡ κασίκα μέ μυτερές τίς ρῶγες τῶν βυζιῶν της πού «ἔτσιμποῦσαν».

τσιμλορό(γ)α (ή): Ἡ κασίκα πού οἱ ρῶγες τῶν βυζιῶν της ἦσαν τακτικά φραγμένες μέ μίαν οὐσία πού ἔμοιαζε σάν «τσιμλο» τῶν ματιῶν.

χαμνορό(γ)α (ή): Ἡ κασίκα μέ ἀδύνατες («ἀχαμνές») τίς ρῶγες τῶν βυζιῶν της.

χαραποβίζες (οἱ): Οἱ κασίκες μέ πολύ μεγάλες τίς ρῶγες τῶν βυζιῶν τους, σάν «χαραπούλια» (νεροκολόκυθα).

χαραβίζες (οἱ): Οἱ κασίκες μέ «χαρούμενα βυζιά», δηλαδή πολύ ὁμορφα.

δ) Οἱ τράγοι

ἀμπάς (ὄ): Ὁ χωρίς κέρατα τράγος.

κερατσάτος (ὄ): Ὁ μέ κέρατα τράγος.

κουπανισμένος (ὄ): Ὁ εὐνουχισμένος τράγος, ὁ ἀκατάλληλος πλέον γιά ἀναπαραγωγή.

λατάρης (ὄ): Ὁ ἐπιβήτωρας, ὁ κατάλληλος γιά ἀναπαραγωγή τράγος.

λογιάρης (ὄ): Ὁ τράγος πού προηγεῖται πάντοτε, πού «λογίαζει», δηλαδή προσέχει τίς κασίκες.

ε) Ὀνόματα κασικῶν καί τράγων συνηθισμένα στά μαντριά τῶν Νικεῶν

ἀρναούτης

δοῦκισσα

καρυδία

βαρελλή

δοῦπλο (τό)

καπνουκόρη

βρακάτη

ζαφειράκι

Καρβουνοῦ (ή)

βρακοπόδης

ζωγραφίνα

Κεφαλιανή

Κοκκίλα	Παποράκι	Τούρκα - Τούρκος
Κούσης	Πετεινάρι	Τσεμπεράκης
Κουκκουλάτη	Πιπεριά	Τσούλλα
Λαμπρινή	Ρηγιώ	Φαρισαίος
Λαμπιδόνης	Ρουμπίνα	Φαρμάκης
Λεμονιά	Σεβαστή	Φαρμαλλή
Λιβανάκης	Σμυρίλλι	Φουντουκιά
Λιμπιάνα	Σταφίδα	Χαλινάρης
Λούγκρα	Σταυράκης	Χαρίκλεια
Μανιώ	Στολιδάκης	Χελιδόνι
Μαργαρίτα	Σπανή - Σπανός	Ψαρή - Ψαρός
Μαργιώ	Σηλιανή	Ψαριανάκης
Μπέλλα	Σωμαράτη	Ψαρότσουλλα
Ξεφτέρης	Τελώνης	

B) ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΚΑΤΣΙΚΙΩΝ ΑΝΑΛΟΓΑ ΤΟΝ ΧΡΟΝΟ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΑΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ Ή ΤΟΝ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟ ΤΟΥΣ

ἀκάματη (ή): Ἡ κατσίκα πού δέν γέννησε ἀκόμα: «*Ἀκάματη ἴν ἀκόμα ἡ κατσίκα...*».

ἔψιμα (τά): Τά ρίφια πού γεννήθηκαν κάπως καθυστερημένα (χρονικά).

καματερή (ή): Ἡ κατσίκα πού ἀπόδιδε τόσο στήν παραγωγή ριφιῶν ὅσο καί σέ ἀπόδοση σέ γάλα: «*Ἐμένα ἴν γ-καματερές οἱ κατσίκες μου*».

γέννα (ή): Τό γέννημα τῶν ριφιῶν, τό σύνολο τῶν νεογεννημένων ριφιῶν: «*Ἐχε τό ν-νοῦ σου στίς κατσίκες τώρα δά ποῦναι μ-πάνω στή γ-γέννα τω*».

δίφορα (τά): Τά ρίφια πού ἔτυχε νά γεννηθοῦν οὔτε πρῶιμα οὔτε ἔψιμα.

ζᾱ (τά): Ζῶα. Ἐτσι ἔλεγαν οἱ τσοπάνηδες τό σύνολο τῶν κατσικῶν τῶν: «*Ἀθριο (θ)ά πάω στά ζᾱ*», «*Ἐβγκαλα τά ζᾱ ἀπού τή μάντρα*».

κάματος (ός): Ἡ παραγωγή τῶν κατσικῶν σέ ρίφια, σέ γάλα καί σέ τυρί: «*(Δ)έν ἐπῆ(γ)ε γ-καλά ὁ κάματος ἐφέτος...*».

καππαμάδες (οἱ): Τά ρίφια πού προορίζονταν γιά σφαχτά τοῦ Πάσχα: «*(Θ)ά πᾶμε μέ τό Λυριστή στή μ-Παχειά (ν)ά φέρωμε ν-τούς καππαμάδες τῆς Λαμπρῆς*».

καταθεσίμι (τό): Τό ρίφι πού προριζόταν νά μεγαλώσει καί ν' ἀποδώσει σάν κατσίκα ἢ τράγος: «*(Δ)έν τό δίνω τό ρίφι, γιά καταθεσίμι ν-τό ἴχω*».

ξέκαμα (τό): Τό πούλημα, τό σφάζιμο μερικῶν ριφιῶν πού ἦ περισσότερο ἢ δέν δείχνανε νά προκόψουν.

ριφοπούλλια (τά): Τά ρίφια προτοῦ νά ἀναπτυχθοῦν σέ κατσίκια ἢ σέ τράγους.

στειροκάτσικα (τά): Τά κατσίκια πού ἀκόμα δέν εἶχαν γεννήσει ἢ δέν γεννοῦσαν καθόλου: «*(Θ)ά σφάζωμε μερικά στειροκάτσικα (ν)ά φάει ὁ κόσμος καλό γ-κρέας*».

σιγουροκέφαλα (τά): Τά κατσίκια πού παραχωροῦσαν σ' ἓνα τσοπάνη μέ

τόν ὄρο νά τά βόσκει, νά τά νέμεται καί νά δίνει μέν στόν παραχωροῦντα ἓνα συμφωνημένο ποσό γάλα ἢ τυρί ἢ καί κρέας, ἀλλά τελικά θά τοῦ ἐπέστρεφε τόσα κατσίκια ὅσα τοῦ παρεχώρησεν ἀρχικά.
τραπόπουλλο (τό): Ὁ μικρός, ὁ ἀνήλικος τράγος.
χασοῦρες (οἱ): Οἱ ἀπώλειες ριφιῶν στή γέννα: «*Εἶχαμε μ-πολλές χασοῦρες στή φετεινή μας γέννα*».

Γ) ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΒΟΣΚΗ ΤΩΝ ΚΑΤΣΙΚΙΩΝ

βοσκή (ἡ): Τό βόσκημα τῶν κατσοικιῶν, ἡ τροφή τῶν κατσοικιῶν: «*Ἴντα ὦρα ἔν αὐτῇ πού πᾶς νά βγκάλεις τά ζᾶ στή βοσκή;*»
βύζα(γ)μα (τό): Ἡ ὦρα πού τά ρίφια βύζαιναν ὄλα μαζί.
γκέλλα (ἡ): Ὁ χωρισμός τῶν ριφιῶν ἀπό τίς μάνες τους ὕστερα ἀπό τό βύζαγμα.
κούγιασμα (τό): Τό κράξιμο, ἡ κλήση τῶν κατσοικιῶν πού μένανε πίσω τήν ὦρα τῆς ἐξόδου γιά τή βοσκή ἢ τήν ὦρα πού γυρνοῦσαν γιά τή μάντρα: «*Κούγιαξε νά φανοῦν ὄλες οἱ κατσίκες...*»
κροολιά (ἡ) καί κροόλιασμα (τό): Ἐνα τμήμα τοῦ ἐδάφους μέ ἄφθονη βοσκή γιά τά ζῶα ὅπου συνήθιζαν νά παίρνουν τό μαντρί νά βοσκηθεῖ πρὶν νά μπεῖ στή μάντρα: «*Κάμε τα κάτω τά ζᾶ νά κροολιαστοῦν προτοῦ νάμπουν μέσ στή μάντρα*».
μπαϊράμι (τό): Ὅταν τά κατσίκια εἶχαν ἄφθονη βοσκή καί χόρταιναν: «*Μπαϊράμι ν-εἶχαν σήμερα οἱ κατσίκες μας...*»
μπροσταρούσα (ἡ): Ἡ κατσίκα πού στίς βοσκές πήγαινε πρώτη στή βοσκή, ἦταν τό «*μπροστάρι*» τῶν ἄλλων κατσοικιῶν: «*Οὐῤλο καί μπροσταροῦσα ἔν αὐτῇ ἡ κατσίκα*».
ξέκομμα (τό): Τό νά ξεφύγουν μερικά ἀπό τά κατσίκια ἀπό τή βοσκή ἢ στήν ἐπιστροφή τους στή μάντρα: «*Ἐξέκοψε μιά κατσίκα, ἐξέκοπέ μας ἓνα ρίφι...*»
ξεπόκλεισμα (τό): Ὅταν ξαφνικά βγαίνανε τά κατσίκια ἀπό τή μάντρα, ἀπό γκρέμισμα μέρους τοῦ μανδρότοιχου ἢ ἀπό λάθος ἀνοιγμα τῆς πόρτας: «*Σήκου πάνω, ἴντα ἔν πού κά(θ)εσαι κι ἐξεποκλίστη ν-τό μαντρί!*»
ξεμάντρισμα (τό): Ὅταν κάθε πρωῒ ἐβγαίνε τό μαντρί ἀπό τήν μάντρα γιά τή βοσκή: «*Ἴντα ὦρα ἔν αὐτῇ γιά ξεμάντρισμα;*»
ξεστάλισμα (τό): Ὅταν δρόσιζε κάπως τίς ἀπογευματινές ὥρες τῶν θερμῶν καλοκαιρινῶν ἡμερῶν, τά κατσίκια ἄφηναν τή σκιά στήν ὁποία εἶχαν βρεῖ καταφύγιο γιά νά πᾶνε στή βοσκή: «*Ἐξεσταλίσασι ν-τά ζᾶ, σήκου πάνω κι ἐσύ πάεννε μαζί τω...*»
πιάσιμο (τό): Ὅταν τά κατσίκια καθελώνονταν σ' ἓνα σημεῖο πού βρῖσκανε πολλή βοσκή: «*Ἐπιάσασι ν-τά ζᾶ...*»
πισοράϊ (τό): Ἡ τελευταία κατσίκα στό κοπάδι ὅταν βγαίνανε ἀπό τή μάντρα κι πήγαιναν γιά τή βοσκή.
πόκομμα (τό): Ὁ ἀπογαλακτισμός τῶν ριφιῶν, προκειμένου τό γάλα νά «*τυροκομιέται*»: «*Ἐποκόψαμε ν-τα τά ρίφια καί ἀπό Δευτέρας (θ)ά πιάσωμε ν-τυροκόμι*».

σκεβρωμένα (τά): "Όταν τά κατσίκια βόσκανε ήσυχα και άπορροφημένα μόνο με την βοσκή τους: «*Μορφωσκεβρωμένα κά(θ)ονται τά ζᾱ στή βοσκή*».

σταλισμένα (τά): "Όταν τά κατσίκια κατάφευγαν κάπου νά προφυλαχθούν από τή βροχή ή από τόν ήλιο: «*Σταλισμένα κά(θ)ονται τά ζᾱ κάτω άπού τούς έδρνάδες*».

σταλίζω: Καταφεύγω κάπου γιά νά προφυλαχθῶ από τή βροχή ή από τό κρύο, ή από τόν καυστικό ήλιο του καλοκαιριού.

σταλός (ός): Τό καταφύγιο.

σπράτισμα (τό): "Η πορεία τών κατσικιών στή βοσκή ή στο πότισμα ή και στή μάντρα: «*Έστρατίσασι ν-τά ζᾱ γιά τήν βεστέρνα...*».

χάλασμα (τό): Τό άνοιγμα τής «άμπατης» τής μάντρας κάθε πρωί γιά νά βγούν οι κατσικές γιά τή βοσκή: «*Έχαλάσαμε ν-τά ζᾱ, πάεννε (ν)ά χαλάσεις τά ζᾱ κι έμεσημέργκιασε*».

χτίσιμο (τό): Τό αντίθετο με τό χάλασμα, τό κλείσιμο μάλλον τό χτίσιμο τής «άμπατης» τής μάντρας με πέτρες, όταν άργά τό βράδυ έβαζαν τά κατσίκια μέσα: «*(Ν)ά τίς έχτίσαμε ν-τίς κατσικές (ν)ά παέννομε κι είν' έξώρας*».

Δ) ΕΙΔΗ ΚΟΥΔΟΥΝΙΩΝ

άνατολίτικα (τά): Κουδούνια πού τά φέρνανε από τήν "Ανατολή. (Μικρή "Ασία).

άντιμαχήτικα (τά): Κουδούνια πού τά φέρνανε από τήν "Αντιμάχεια τής γειτονικής μας Κῶ.

καρπάθικα (τά): Τά φέρνανε από τήν Κάρπαθο.

κελαϊδίστρα (ή): Κουδούνι με γλυκιά, κελαϊδιστή φωνή.

κρητικά (τά): Κουδούνια φερμένα από τήν Κρήτη.

μπροϋντζος (ός): Κουδούνι καμωμένο από όρειχαλκο (μπροϋντζο).

περαιώτικο (τό): Κουδούνι φερμένο από τόν Πειραιά.

πλατκού(δ)ουνα (τά): Τά πλατιά κουδούνια.

πολίτικο (τό): Κουδούνι φερμένο από τήν Πόλη.

ροδίτικο (τό): Κουδούνι φερμένο από τή Ρόδο.

τσαμπάλι (τό): Κουδούνι πολύ μεγάλο με ένα άλλο μικρότερο έφαρμοσμένο στο έσωτερικό του πού έβγαζε ένα σύνθετο μελωδικό ήχο.

φουσκωτό (τό): Τό κουδούνι πού έμοιαζε σά μιά «φούσκα».

Ε) ΤΟ ΤΥΡΟΚΟΜΙ

α) Έργαλεία:

άγωνιά (ή): "Ένα ξύλο από βαγιά κατάλληλο γιά ν' άνακατεύουν τό γάλα όταν έβραζε στο καζάνι.

καζάνι (τό): Τό μεγάλο καζάνι στο όποιο έβραζαν τό γάλα.

κιούμι (τό): Ειδικό δοχείο φτιαγμένο από λαμαρίνα χρήσιμο γιά νά μεταφέρουν τό γάλα: «*Άρπα το τό κιούμι στον ώμο (ν)ά πάρεις τό γάλα στο*

Κάστρο».

κρατούνι (τό): Ένα δοχείο από λαμαρίνα με τό όποιο παίργανε τό γάλα από τό «μαστέλλο», τό μεταχειρίζονταν και για κάθε πρόχειρη χρήση «Φέρε μου ένα κρατούνι γάλα».

καλάθι (τό): Ένα μετρίου μεγέθους καλάθι στό όποιο έβαζαν τό τυρί για νά στραγγίσει.

μαντήλι (τό): Τό μεγάλο τετράγωνο ύφασμα από άσπρο «δίμυτο κάμποτο» στό όποιο βάζανε τό τυρί και στή συνέχεια άφου δένανε τούς «κάβους» του τό κρεμοϋσαν για νά στραγγίξει όλωσδιόλου.

μαστέλλο (τό): Ό κουβάς μέσα στόν όποιο άρμεγαν τό γάλα και μέ τόν όποιο τό μετέφεραν στό καζάνι: «Έγιόμισε ν-τό μαστέλλο, έλα πάρε το και 'δειάστο στό καζάνι».

ξύλο (τό): Ένα μικρό κομμάτι ξύλο στό όποιο «έκόκκιαζαν» μέ δικά τους σύμβολα τήν ποσότητα του τυριού που έβγαζαν κάθε μέρα καθώς και του γάλατος και τό άνάλογο «μερτικό» που άναλογοϋσε σε κάθε τσοπάνι όταν «ή μάντρα ήτο συντροφιασμένη».

πιτιά (ή): Τό ύλικό που έβαζαν στό γάλα που έβραζε στό καζάνι για νά «πήξη» και που συνήθως ήταν τό περιεχόμενο του στομαχιού νεογέννητου ριφιού.

τυτιολαίνα (ή): Τό λαίνι στό όποιο φύλαγαν τήν πιτιά.

ταράλλι (τό): Ένα κομμάτι ξύλο άγριελιάς μέ μικρές διακλαδώσεις για νά «ταράζουν» τό γάλα όταν έβραζε στό καζάνι.

β) Προϊόντα

άποστήρι (τό): Τό υγρό που έβγαίνει από τό στράγγισμα του φρέσκου τυριού του «χλωρικού». Μέ τό άποστήρι διατηροϋσαν τήν πιτιά.

γαλάκτισμα (τό): Τό γάλα που έβαζαν για νά γίνει ή μυζήθρα.

κουρεμένος (ό): Τά «τρίμματα του χλωρικού» που έμεναν στό καζάνι ή στό «μαντήλι».

μυζήθρα (ή): Ένα μέρος του τυριού τό μεταποιοϋσαν σε μυζήθρα προσθέτοντας σε όρισμένες άναλογίες γάλα και τσίρο, όχι πολύ βραστό.

ξυνό (τό): Τό όξύγαλα μέ τήν νόστιμη ύπόξινη γεϋση του.

πηχτό (τό): Πηχτό γάλα σε μικρό δοχείο για νά τό τρώγουν σαν επιδόρπιο.

στραγγιστό (τό): Τό κατά τό τέλος της περιόδου όλιγοστό τυρί που τό στράγγιζαν μέσα στό μαντήλι.

τσίρος (ό): Τό τελευταίο υγρό που έβγαίνει από τό στράγγισμα του τυριού και της μυζήθρας, τροφή των χοίρων.

χλωρικό (τό): Τό βασικό τυρί που έβγαίνει από τό καζάνι.

τυροκομιτιά (ή): Όλόκληρη ή ποσότητα του τυριού και της μυζήθρας που έβγαίνει σε κάθε τυροκόμημα και που τήν προόριζαν για πούλημα: «Πότε θέλεις (ν)ά σου φέρω τή ν-τυροκομιτιά στό σπίτι σου;»

πρωτόαλη (ή): Τό πρώτο γάλα που έβγαίνει από τήν κατσικά όταν γεννοϋσε.

ΣΤ) ΣΦΑΧΤΑΡΙΑ

καππαμάδες (οί): Τά ρίφια πού προορίζονταν νά σφαγοῦν τό Πάσχα καί πού τά φέρνανε στό χωριό τό βράδυ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς: «*Πάμε νά πάρουμε ν-τό καππαμά μας ἀπό τό Διάκο*».

ριφόπουλλο (τό): Μεγάλα ρίφια πού τά προορίζαν γιά σφάξιμο: «*Ἐσφάζα ριφοπούλια, πάενγε νά πάρεις κρέας*».

στείρικο (τό): Τό κασίκι πού δέν εἶχε γεννήσει ἀκόμα καί τό κρέας του ἦταν παχύ καί νόστιμο: «*(θ)ά σφάζω αὔριον ἓνα στείρικο, (θ)ά σοῦ στείλω κρέας (ν)ά φᾶς (ν)ά ναισάνεις!*»

τρά(γ)ος (ό) καί τρα(γ)όπουλο (τό): Οἱ τράγοι πού προορίζονταν γιά σφάξιμο, ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία τους. Τό κρέας εἶχε ἰδιαίτερη ὀνομασία ἀνάλογα μέ τή κατηγορία του ἐκτός ἀπό τά συνηθισμένα: *παχύ, ἄπαχο, τρυφερό, μεστωμένο κ.τ.λ.*

Ἄγελαδοτροφία δέν ὑπῆρχε συστηματική παλαιότερα, οἱ ἀγελάδες ὅπως καί τά βόδια ἓνα εἶχαν προορισμό: Νάχει κάθε νοικοκύρης τό ζευγάρι του γιά τήν καλλιέργεια τῶν χωραφιῶν του καί φυσικά νά πουλᾷ καί κανένα δαμάλι κάθε χρόνο γιά νά ἀντιμετωπίζει τίς ἀνάγκες τῆς οἰκογενείας του. Τούς ταύρους τούς «*έκουπάνιζαν*» δηλαδή τούς εὐνούχιζαν γιά νά «*τρέφονται*». Γιά ἀναπαραγωγή πάντα βρισκόταν κανένα «*δαμαλόπουλο*» γιά «*λατάρης*» στά τόσα βόδια τῶν ἄλλων νοικοκυρῶν. Ὄταν τό βόδι ἢ ἡ ἀγελάδα περνοῦσε ὀρισμένα χρόνια, ὁ νοικοκύρης φρόντιζε νά τά «*ζεκάμει*» πουλώντας τα στόν χασάπη τοῦ χωριοῦ, ἀφοῦ πρόηγουμένως φρόντιζε νά τ' ἀντικαταστήσει μέ ἄλλο ζευγάρι. Ὅπως στά κασίκια, ἔτσι καί στά βόδια καί στίς ἀγελάδες ἔδιναν ἓνα ὄνομα, ἀνάλογα μέ τόν μήνα πού θά γεννιόνταν, ἀνάλογα μέ τήν ἡμέρα, ἀνάλογα μέ ὀρισμένα χαρακτηριστικά τους πού ἦσαν ἐμφανῆ. Παραθέτομε ἐδῶ μερικά ἀπό τά ὀνόματα αὐτά:

Γενάρης, ἀπό τόν ὁμώνυμο μήνα, τό ἴδιο καί *Φλεβάρης, Μαρτίς, Ἀπρίλης, Μαγιώτης, Ἀουστής*. Τίς ἀγελάδες ἀντίστοιχα τίς λέγανε *Μαρτέζα* καί *Μαγιώτισσα*. Ἀνάλογα μέ τίς ἡμέρες τούς ἔδιναν τά ὀνόματα: *Λευτέρης*, πού γεννήθη Δευτέρα, *Παρασκευάς* ἢ *Παρασκευού* πού γεννήθηκαν τήν Παρασκευή. *Κεργιάκο* καί *Κεργιακού* πού γεννήθηκαν Κυριακή. Ἄν γεννιόνταν τήν Πρωτοχρονιά τόν ἔλεγαν *Πρωτόλη*, τή Λαμπρή τόν ἔλεγαν *Λάμπρο* καί *Λαμπρινή*, ἀνάλογα δέ μέ τό χρῶμα τους τά ἔλεγαν *Ἀράπη* καί *Ἀραπίνα*, *Ἀσπρούλλη* καί *Ἀσπρούλλα*, *Χιλιαδοῦ*, μέ «*στολίδια*» τήν ἔλεγαν *Στολία*, ἀνάλογα μέ τό τρίχωμα του λεγόταν *Βελοῦδος*, ἀνάλογα μέ τό παράστημά του λεγόταν *Ἀσλάνης* κ.ο.κ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 28ο

ΝΑΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΛΙΕΥΤΙΚΗ ΖΩΗ

Οἱ Νικιάτες, μᾶλλον ὄρεινός λαός, δέν εἶχε καί πολύ ἐνδιαφέρον γιά

τήν ναυτική ζωή. Στο Αύλακι, τό μικρό ὄρμο στή νοτια παραλία τοῦ χωριοῦ, ὑπῆρχαν παλαιότερα δύο βάρκες γιά μεταφορές, ἕνα καίκι πού τό μακρινότερο ταξίδι του ἦταν μέχρι τή Ρόδο καί μιὰ ψαράδικη βαρκοῦλα. Ὁ Διαμαντής ὁ Κόκκινος κι ὁ Μανώλης ὁ Λυριστής εἶχαν τίς δύο βάρκες καί τά μόνα τους ταξίδια ἦταν νά παίρνουν τά κασικία «στό νησί» δηλαδή στή γειτονική νησίδα Παχειά καί τό πολύ-πολύ στήν Καρδάμενα γιά νά φέρουν καρπούζια. Τό μοναδικό καίκι ἦταν ἰδιοκτησία τοῦ Μανώλη Λοῖζου, τοῦ γνωστοῦ μας Μανωλιοῦ, πού ἀπό πατέρα Συμιακό εἶχε κληρονομήσει τίς ἰκανότητες τοῦ καλοῦ καί ἀτρόμητου ναυτικοῦ. Ὁ Μανωλιός ἔκανε ταξίδια μέχρι τή Ρόδο καί μετέφερε ἐμπορεύματα, ξυλεία καί γενικά «κερεστέ» γιά οἰκοδομές. Τέλος ὁ μοναδικός μας ψαράς ἦταν ὁ Ἀναστάσης ὁ Μάγος, ἕνας πολύ καλός ναυτικός καί ἐπαγγελματίας ψαράς, βέρος Συμιακός ἐγκαταστημένος στή Νικιά. Τό ψάρεμα ἦταν ἡ ἀγαπημένη ἐρασιτεχνική ἀπασχόληση πολλῶν γεωργῶν μας πού μέ τό «καλαμίδι» καί τόν «κύρτο» πιάνανε σκάρους καί ἄλλα πετρόψαρα. Τό ἴδιο καί τίς «σμύναιρες» τίς ψάρευαν μέ ἀγκίστρι ἢ μέ καμάκι ἀπό τούς βράχους τῆς παραλίας. Ἐπίσης ἀπό τούς βράχους μάζευαν τίς «πατελλίες» (πεταλλίδες) καί τίς «κόρντες» καί ἀπό τά ρηχά τούς ἀχινιούς καί τούς «τσαγανούς» (καβουράκια) καθώς καί τά «κοκκίλια». Τά γνωστότερα ψάρια καί θαλασσινά ἦταν:

γύλος (ὄ): Μικρό ψαράκι πράσινο μέ κίτρινες γραμμές, πιανόταν σέ μικρό κύρτο ἀπό μετάλλιο σύρμα, τόν «*γυλόκυρτο*» καί τρωγόταν τηγανητός, νοστιμότατο ψάρι.

γυλομένα (ῆ): Ὁ κάπως μεγαλόσωμος γύλος.

κέφαλος (ὄ): Ὁ γνωστός κέφαλος πού ἀφθονοῦσε στίς παραλίες μας καί πού τόν ψάρευαν μόνο μέ δυναμίτες.

σκάρος (ὄ): Τό νοστιμότατο πετρόψαρο πού τό ψάρευαν μέ ἀγκίστρι καί κύρτο, στόν ὁποῖο ἔβαζαν γιά δόλωμα φασολιές τό καλοκαίρι καί πράσινα χόρτα «ἀπινόμους» τό χειμῶνα, μιὰ καί τό πράσινο χρῶμα τραβοῦσε τό σκάρο. Τόν σκάρο τόν ψάρευαν ὄλο τό χρόνο ξεχωριστά ὅμως τόν Μάιο καί Ἰούνιο πού ἦταν πιό θρεμμένοι, τόν τρώγανε τηγανητό ἢ ψητό στή κάρβουνα, ξεχωριστή δέ προτίμηση εἶχαν στή ἐντόσθια καί στό περιεχόμενο τοῦ στομαχιοῦ του, τά «σόφκια» ὅπως τά λέγανε, ἀπ' αὐτό καί τό παρακάτω εὐθύμο δίστιχο:

*Ἀ(ν) μ' ἀγαπᾶς ἀγάπη μου καί θέλεις τό καλό μου
τό μ-Μά(η) κατέβα στό γαλό νά φάεις τό σκατό μου.*

Οἱ σκάροι, ἀνάλογα μέ τό μέγεθος καί τό χρῶμα τους λέγονταν:

πιθαμάρης: Πού ἦταν μέγας ὅσο μιὰ (σ)πιθαμή.

σκαροπουλάς ὁ μικρός καί γοναράκι ὁ πολύ μικρός. Φασουλοράης ὁ σκάρος πού εἶχε χρῶμα φασολιάς, Κόκκινος καί Ψαρός ἀνάλογα μέ τό χρῶμα τους.

σκορπιός (ὄ): Ψάρι μέ ἀγκαθωτό περίβλημα, συνήθως χρῶμα κόκκινο καί καφέ, τρωγόταν βραστός κι ἔκανε ἐξαιρετική σούπα.

σμαρίδα (ῆ): Ἡ μαρίδα πού ψαρευόταν ἀπό τίς τράτες τῶν Πάλων καί τοῦ

Μανδρακιού, άφθονη και νοστιμοτατη στη «Ι'ράνα», τό ίδιο και ή «γόπα».

σύναιρα (ή): Η μύραινα, πού τόσο μοιάζει μέ τό φίδι και πού άφθονεί στις βραχώδεις παραλίες μας. Τήν ψάρευαν μέ τό «*σμωναιράγκιστρο*» ή μέ τό καμάκι, άφου προηγουμένως «*έτριβαν*», δηλαδή έκαναν «*μαλάγρα*» τρίβοντας στό νερό ένα κομμάτι από ψάρι ή έντόστια άλλου ψαριού. Τήν μαγειρευαν στιφάδο ή τήν βράζανε και τήν άφηναν νά γίνει «*πηχτή*» ή τις *έπάστωναν* στόν ήλιο για «*μεζέ*».

Τά γνωστά δστρακόδεσμα πού ψάρευαν ήσαν:

άχινιός (ό): Ό γεμάτος άγκάθια άχινιός πού άφθονεί στη βραχώδη παραλία μας, έξαιρετικός μεζές για τό ούζο και για τό κρασί.

βούτσινα (τά): Τά πολύ μεγάλα κογχύλια πού άφου τά καθάριζαν από τό περιεχόμενό τους, άνοιγαν μιά τρύπα στό κάτω άκρο τους και τά χρησιμοποιούσαν για νά σφυρούν και νά τρομάζουν μέ τόν βαρύ ήχο τους τις κουρούνες και γενικά τ' άγριοπούλια.

κα(β)ούρια (τά): Τά μεγάλα καβούρια.

κοκκύλια (τά): Τά κογχύλια πού τά βράζανε και τό περιεχόμενό τους τό τρώγανε μέ πιλάφι.

καντιλαύρες (οί): Μικρά μαλάκια μέ πολλά λεπτά πλοκάμια πού ήσαν κολλημένα στόν κάπως όμαλό ρηχό βυθό. Έκτός από τις παλάμες του χεριού, σ' όποιο άλλο μέρος του σώματος κολλούσαν τά πλοκάμια τους, φέρνανε ένοχλητική φαγούρα και πολλές φορές δημιουργούσαν φλεγμονές. Τρώγονταν τηγανητές, νοστιμότατος μεζές για ούζο και κρασί.

κόρντες (οί): Ένα είδος μαλάκιου πού βγαίνει στους βράχους της παραλίας πού βρέχονται από τη θάλασσα. Έμοιαζαν σαν μαλλιά, μαλακά και γλοιώδη, τις μάζευαν κυρίως για μεζέ τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή και τις τρώγανε «*δαμασμένες*» στό ξύδι.

παντελλίδες (οί): Οί πεταλλίδες πού άφθονούν στους βράχους της παραλίας μας, θαυμάσιος νηστήσιμος μεζές.

όχταπόδια και σουπιές ύπήρχαν επίσης άφθονα στις παραλίες μας κ ψαρεύονταν από τους «*ερασιτέχνες*» ψαράδες μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 29ο

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Βιοτεχνία οργανωμένη δέν ύπήρχε ποτέ στά Νικιά. Οί μόνοι βιοτέχνες ήσαν οί κτίστες κι οί μαραγκοί πού πραγματικά ήσαν καλοί «*μαστόροι*» άφου τήν «*τέχνη*» την έμαθαν στην Πόλη οί περισσότεροι από καλούς τεχνίτες. Έκτός από τους «*οικοδόμους*» αξιόλογοι ύπήρξαν οί «*μαρμαράδες*» και «*πελεκάνοι*» και «*ξύλογλύπτες*», πού κι αυτοί έμαθαν τήν τέχνη στη Πόλη. Αξιόλογος μαρμαράς ύπήρξεν ό Πασχάλης Κ

Πασχαλάκης ὁ πῖο γνωστός σάν Μαστροπασχάλης, ἓνας ἀπαράμιλλος μαρμαρογλύπτης, ἓνα σπάνιο ταλέντο ὅπως μαρτυροῦν τὰ γλυπτά του στήν ἐκκλησία καί στό νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ του. Πολύ καλοί ἐπίσης «πελεκάνοι» καί «μαρμαρογλύπτες» καί οἱ μαθητές τοῦ Μαστροπασχάλη: Νικόλας Ε. Οἰκονομίδης, Κωστής Γ. Πασχαλάκης καί Γιώργος Η. Μαρίνος. Ἐπ' αὐτούς περισσότερο ὁ Γ.Η. Μαρίνος ἦταν ἓνας ταλαντούχος πετρογλύπτης καί μαρμαρογλύπτης πού μέ ἄλλες συνθήκες θά διέπρεπε σάν γλύπτης. Ἐξιόλογος ξυλογλύπτης ἦταν ὁ Νικόλας Μ. Σκοῦρτος πού διακρίθηκε στήν Πόλη καί στήν Ἐμερική καί τοῦ ὁποῖου μερικά ἔργα σώζονται στή Νικιά. Ἐπῆρχε κι ἓνας καλός «φανοποιός» ὁ Μανώλης Κ. Ἐπριλλάκης ἢ Τσολάκης πού ἔκαμνε τίς σωλῆνες γιά τό νερό, θαυμάσια «κράμπάσια», «μαγκάλια» καί κάθε ἐργασία μέ λαμαρίνα. Τέλος ἔπῆρχαν ράφτες καί παπουτσηδες; ὁμως ἀνεπαρκεῖς γιά ἀνάγκες τῶν κατοίκων πού ἐξυπηρετοῦνταν ἀπό τοὺς βιοτέχνες τοῦ Μανδρακιοῦ καί τοῦ Ἐμπορειοῦ. Ἐπῆρχαν ὁμως πολλοί Νικιάτες πού διέπρεψαν σάν βιοτέχνες ἔξω ἀπό τὰ Νικιά ὅπως ὁ Δημήτρης Ε. Μίχαλος (Νισύριος) σάν μπακιρτζής στή Ρόδο, οἱ Συλιβέστροι σάν ὄρειχαλκουργοί στήν Ἐθήνα, ὁ Νικόλας καί Ἐλέξανδρος Συλιβέστροι σάν μαρμαράδες στήν Ἐθήνα, ὁ Δημήτρης Κ. Σακελλαρίδης σάν παπουτσης στήν Ἐθήνα καί ὁ Μανώλης Ν. Νικητιάδης σάν μαραγκός καί ἐπιπλοποιός στήν Ἐθήνα.

Συνηθισμένες ἐκφράσεις στή καθημερινή ζωή τῶν παλιῶν κατοίκων τῶν Νικιῶν

Ἐ(ν) δέν ἔρτει ὁ δεῦτερος γαμπρός ὁ πρῶτος (δ)έν παινιέται...

Λεγόταν σέ περίπτωση πού ὁ διάδοχος μιᾶς καταστάσεως δέν ἦταν καθόλου καλύτερος ἀπό τόν προκάτοχό του.

Ἐ(ν)θρώπω μ-πρέπει καί τό βιός.

Λεγόταν σέ περιπτώσεις ὄχι καλῆς συμπεριφορᾶς νεοπλοῦτων.

Ἐχῦθηκε ν-τό λά(δ)ι μας μέσα στή μαεριά μας.

Λεγόταν σέ περίπτωση μιᾶς φαινομενικῆς ζημιᾶς ἢ ὁποῖα ὁμως στήν πραγματικότητα δέν ἦταν οὐσιώδης.

Ἐχεις χάλια, κακόμοιρε...

Λεγόταν σ' ὅποιον ἦταν παραμελημένος στήν ἐμφάνισή του καί σέ ὅποιον εἶχε ἀποτύχει σέ μιά προσπάθειά του. Ἐκόμη καί σ' ὅποιον ἔδειχνε ὅτι ἡ ὑγεία του δέν πῆγαινε καί τόσο καλά.

Ἐππεσε μ-μέ τὰ μοῦτρα...

Λεγόταν γιά ὅποιο ἀφοσιωνόταν μέ πάθος σ' ἓνα ἔργο ἢ σέ μιά ἔξη.

(Δ)έν τά χάβγκω (έ)γώ αὐτά...

Λεγόταν ἀπό ἐκεῖνο πού δέν πειθόταν ἀπό τά ἐπιχειρήματα τῶν ἄλλων.

Ἐμπερδέψαμεν ἄσκημα...

Λεγόταν ἀπό ὅσους ἔτυχε νά βρεθοῦν ἀναμιγμένοι σέ διάφορες προβληματικές καταστάσεις.

Ἦβραμε ν-τό μπελᾶ μας...

Λεγόταν ἀπό ὅποιον βρισκόταν ἄθελά του ἀναμιγμένος σέ προβληματικές καταστάσεις ἢ ἀναλάμβανε εὐθύνες πού δέν τίς ἤθελε.

Ἦρτασι ν-τ' ἄγρια (ν)ά διώξουσι ν-τά ἡμερα.

Λεγόταν σέ περίπτωση πού κάποιος σφετεριζόταν περιουσία ἢ δικαιώματα πού ἀνῆκαν σέ κάποιον ἄλλο.

Κακή ὄτσα πού 'ττανε...

Λεγόταν ἀπό ἠλικιωμένες γυναῖκες σάν ἔκφραση ἐκπληξης ἢ ἀπορίας γιά κάτι δυσάρεστο πού ἄκουγαν.

Μή πρὸς βάρος σου...

Λεγόταν σέ κάποιον πού δέν ἔπρεπε νά θιγεῖ ἀπό ὀρισμένες κουβέντες ἢ ὑπονοούμενα ἄλλων.

Μουζες καί στάχτες...

Λεγόταν σάν σύγκριση μεταξύ προσώπων καί καταστάσεων πού δέν εἶχαν διαφορά μεταξύ τους.

Μὴν τό πέρεις πάνω σου...

Λεγόταν σάν παραίνεση σ' ὅποιον εἶχε μεγάλη αὐτοπεποίθηση.

Νά δοῦμε πῶς θά ξεμπερδέψωμε...

Λέγετο σάν ἔκφραση ἀγωνίας ὅταν βρισκόταν κάποιος ἀναμιγμένος σέ προβληματικές καταστάσεις.

Νά σοῦ πετύχει...

Λεγόταν σάν ἔκφραση ἀπορίας γιά κάτι σημαντικό πού συνέβηκε σέ κάποιον, καλό ἢ κακό.

Οὔτε κάρναξη...

Λεγόταν στήν περίπτωση μεγάλης ἀδιαφορίας ἢ ἀπαθείας μπροστά σέ διάφορα προβλήματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Πάεννε π-πέσε...

Λεγόταν σάν παραίνεση σέ κάποιον πού δέν ἦταν καθόλου ἰκανός νά λάβει μέρος σ' ἓνα ἔργο, σέ μίαν ὑπόθεση.

Σάντουλα-προσάντουλα..

Λεγόταν σάν έκφραση τής μή ικανοποίησεως γιά τή συγκομιδή καρπῶν, γιά τήν ἀπόδοση τῶν ἐλιῶν κ.τ.λ.

Τά σουρου καί τά μούρου...

Λεγόταν σέ περίπτωση χαρακτηρισμοῦ μιᾶς συγκεντρώσεως προσώπων.

Τό τσαῖ σου...

Λεγόταν σάν παραίνεση σέ κάποιο νά μήν ἀνακατεύεται σέ ἄλλων ὑποθέσεις ἢ προβλήματα.

Τό πῆρε στή μύττη του...

Λεγόταν γιά κάποιο πού σέ μιᾶ μικροεπιτυχία ἐνόμιζεν ὅτι ἦταν ἰκανός γιά κάθε δουλειά.

Κακή στρινιά..

Λεγόταν σάν έκφραση ἀποδοκιμασίας ἢ καί ἀπογοητεύσεως ἀπό ἡλικιωμένες γυναῖκες.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΛΕΞΕΩΝ

Α

ἀβίτσιλλας (ὄ)	26 Β	ἀγριομαέρεμα (τό)	18 Γ
ἄγανα (τά)	19 Στ	ἀγριοπερίστερα (τά)	26 Α
ἀγγειά (τά)	21 Β	ἀγριοχαρουπιά (ή)	25 Α
ἀγγελίνικες (οἱ)	20 Α	ἀγριοχελιδόνα (ή)	26 Α
ἀγελαδοτροφία (ή)	27 Στ	ἀγριώρα (ή)	18 Γ
ἄγια (τά)	10 Γ	ἀγωνιά (ή)	27 Ε
ἀγιάρι (τό)	21 Γ	ἀδιαλόγιστος (ὄ)	13 Γ
ἀγιασμός σπόρου (ὄ) ...	8 Α	ἄελιά (ή)	16 Θ
ἀγιασμός σχολείου (ὄ) ..	8 Α	ἄετός (ὄ)	21 Γ
ἀγιόκλημα (τό)	25 Γ	ἄζᾶς (ὄ)	14 Α
ἀγκάττοι (οἱ)	10 Γ	ἄζόερας (ὄ)	25 Γ
ἀγκινάρες (οἱ)	22 Α	ἄθάνατες (οἱ)	25 Δ
ἀγκριφᾶς (ὄ)	1 Β	ἀκάματη (ή)	27 Ε
ἀγραγκάττοι (οἱ)	18 Α	ἀκίνητο (τό)	16 Θ
ἀγράμιττας (ὄ)	25 Α	ἀκουπανιστό (τό)	16 Α
ἀγραμιττιόζουμο (τό)	1 Ε	ἄκουππας (ὄ)	2 Γ
ἀγρέλλες (οἱ)	23 Α	ἄλαωθρί (τό)	1 Α
ἀγριολουμπῶνοι (οἱ)	18 Γ	ἄλεσμα (τό)	1 Γ

ἄλετρα (τά)	17	A
ἄλευρικό (τό)	1	E
ἄλητρωπας (ὄ)	18	Γ
ἄλλοιθώρισμα (τό)	4	A
ἄλώνι (τό)	16	E
ἄλωνίες (οἶ)	18	Γ
ἄμάδα (ἦ)	18	H
ἄμέστια (τά)	18	E
ἄμπάρα (ἦ)	1	B
ἄμπάρι (τό)	1	B
ἄμπάς (ὄ)	27	A
ἄμπατή (ἦ)	16	A
ἄμπέλι (τό)	18	A
ἄμπέλι (τό)	20	A
ἄμπελοχώραφο (τό)	16	B
ἄμπολάδα (ἦ)	16	E
ἄμπολόκκα (ἦ)	25	Δ
ἄμυγνταλαιώνας (ὄ)	16	B
ἄμυγνταλιές (οἶ)	16	Δ
ἄμυγνταλοχώραφο (τό) ..	16	B
ἀναγκαῖο (τό)	1	A
ἀναλογιό (τό)	10	B
ἀνάμα (τό)	10	Γ
ἀνατολίτικα (τά)	27	E
ἀνεράδα (ἦ)	13	Γ
ἀνεράδες (οἶ)	9	A
ἀνοιχτοκέρα (ἦ)	27	A
ἀντίγαμος (ὄ)	2	Iβ
ἀντρίσκιο (τό)	21	Δ
ἄξάρι (τό)	23	Δ
ἄξινάρι (τό)	22	B
ἄξίνη (ἦ)	22	B
ἄουμάς (ὄ)	1	A
ἄουράφνα (ἦ)	25	B
ἄουρίδια (τά)	18	Γ
ἄουρίστρας (ὄ)	18	Γ
ἄουρός (ὄ)	4	A
ἄπάτης (ὄ)	21	A
ἄπίανος (ὄ)	5	A
ἄπιδιές (οἶ)	18	A
ἄπόδαυλος (ὄ)	25	A
ἄπολωνιά (ἦ)	19	Στ
ἄποσκύβαλλα (τά)	19	Στ
ἄποτσιρί (τό)	27	E

ἄπρόκοπος (ὄ)	13	Γ
ἄρραβώνων εὐχές (οἶ) ..	13	A
ἄραπίνα (ἦ)	27	A
ἄργατειά (ἦ)	19	E
ἄρκουδίζει (τό παιδί)	2	Z
ἄρτος (ὄ)	10	Γ
ἄσικῆρες (οἶ)	1	A
ἄσκάμαυλος (ὄ)	25	Δ
ἄσπάλαττας (ὄ)	25	A
ἄσπροκουτελλάτη (ἦ) ..	27	A
ἄστεράτη (ἦ)	27	A
ἄστραγγάρης (ὄ)	27	A
ἄσφύτιλλας (ὄ)	25	A
ἄτα (τά)	2	Z
ἄτσαλιά (ἦ)	18	E
ἄτσεσ (οἶ)	2	Δ
ἄτσουμάδα (ἦ)	16	Θ
ἄττιολί (τό)	16	Z
ἄφάλι (τό)	2	Δ
ἄφάλι (τό)	4	A
ἄφράτες (οἶ)	20	Z
ἄχαίρευτος (ὄ)	13	Γ
ἄχαμνά (τά)	2	Δ

B

βαρειό (τό)	17	Γ
βαρελλή (ἦ)	27	A
βαρκάτη (ἦ)	27	A
βαρντάλακκας (ὄ)	9	A
βασιλικά (τά)	22	Γ
βασιλικές (οἶ)	20	Δ
βαστάδι (τό)	16	Δ
βαστρί ζεστό (τό)	5	A
βάφτιση (ἦ)	2	E
βελοῦδος (ὄ)	27	Στ
βεντουζες (οἶ)	5	A
βεστέρνα (ἦ)	1	A
βεστέρνα (ἦ)	16	A
βεργκοκέρα (ἦ)	27	A
βιόλες (οἶ)	22	Γ
βιρανές (ὄ)	1	A
βόδι (τό)	16	Θ
βοτάνισμα (τό)	16	Z

βούα (ή)	19	Δ
βούρνα (ή)	1	Β
βούτσινο (τό)	28	Α
βρακοπόδης (ό)	27	Α
βράσιμο (τό)	21	Β
βρισιές (οί)	13	Γ
βροῦες (οί)	25	Δ
βροχές (οί)	18	Δ
βυζανιάρικο (τό)	16	Θ
βυτίνα (ή)	1	Β

Γ

γάδαρος (ό)	16	Θ
γαδαροσυκιές (οί)	20	Β
γαλάκτισμα (τό)	27	Ε
γαλλικά πάθη (τά)	4	Α
γαμπάκια (τά)	1	Δ
γάμος (ό)	2	Ιβ
γάμου εὐχές (οί)	13	Α
γαμπρός (ό)	7	Α
γαννιασμένο (τό)	16	Α
γανίτης (ό)	21	Β
γέννα (ή)	27	Α
γήρα (ή)	18	Γ
γήρας κ.τ.λ. (τό)	6	Α
γιαπί (τό)	1	Α
γιαπράκια (τά)	1	Ε
γιαχνί (τό)	1	Ε
γκάστρι (τό)	2	Α
γκαστρωμένη (ή)	2	Α
γκέλλα (ή)	27	Γ
γκιούμι (τό)	1	Α
γκιούμι (τό)	27	
γκλαβανή (ή)	1	Α
γκλησάρχης (ό)	10	Δ
γκρίτσι (τό)	2	Η
γκύλλωμα (τό)	4	Α
γλίσμα (τό)	16	Η
γλυστρίδες (οί)	22	Α
γογγύλες (οί)	1	Α
γούμενος (ό)	8	Α
γούργουλλα (τά)	20	Α

γούρνα (ή)	16	Ε
γύρισμα στίς Μαρίες (τό)	5	Α

Δ

δαμάλι (τό)	16	Θ
δαμασκησιές (οί)	20	Α
δεκοχτούρα (ή)	26	Β
δεμάτια (τά)	19	Α
δεματιαστής (ό)	19	Α
δεματοσκοίνα (τό)	19	Α
δεντρολίβανο (τό)	25	Γ
διούρι (τό)	1	Β
διψέλλι (τό)	24	Α
δούκισσα (ή)	27	Α
δοῦπλο (τό)	27	Α
δρακούλης (ό)	2	Α
δραπάνι (τό)	17	Α
δροςάππιδά (τά)	20	Β
δυνατές (οί)	20	Β
δυόλισμα (τό)	16	Α

Ε

εγράφησαν	2	Η
έκαμε ζάλο (τό παιδί)	2	Στ
έκούκκισε	2	Η
έμπυο (τό)	4	Α
έξύπνησε ν-τ' άντρώυνο	2	Ιβ
έπροϊβάστηκε	2	Η
εύλογιά (ή)	2	Ιβ
έψησαν-τα	2	Κ

Ζ

ζά (τά)	27	Α
ζαλάδες (οί)	4	Α
ζαρλίδια (τά)	18	Γ
ζαφειράκι (τό)	27	Α
ζάχαρη και κρασί	5	Α
ζένια (τά)	23	Α
ζεστό βαστρί (τό)	5	Α
ζεῦλες (οί)	17	Ε

ζευλοράμματα (τά)	17	E
ζεύτες (ό)	17	E
ζιζάνια (τά)	18	Γ
ζυγός (ό)	17	E
ζυγός (ό)	23	Δ
ζύγισμα (τό)	11	A
ζυμάρι (τό)	2	H
ζυμαρώματα (τά)	2	Ιβ
ζυμάρωμα (τό)	1	Γ
ζυμωτό (τό)	1	Γ
ζώσιμο (τό)	4	A
ζώσιμο γαμπρού (τό)	9	A
ζωγάδες (οί)	4	A
ζώα του δάσους (τά) ..	26	A

⊙

θάνατος (ό) κ.τ.λ.	6	A
θέατρο (τό)	13	Γ
θεός (ό)	7	A
θεοπάλαβος (ό)	13	Γ
θεοφάνεια (τά)	7	B
θεμωνιά (ή)	19	A
θερισμός (ό)	19	A
θηλυκά (τά)	14	A
θρεφτάρι (τό)	16	⊙
θόλος (ό)	10	A
θρόνιασμα (τό)	11	A

I

ισάκκια (τά)	IZ	
ιφούσκι (τό)	IB	

K

καθάρισμα (τό)	21	A
καζάνι (τό)	27	B
καζάνι (τό)	21	Γ
καζανόξυλα (τά)	21	Γ
καζίκωμα (τό)	25	B
καϊνίορ (τό)	2	H
καϊσιές (οί)	20	B

κακκά (τά)	2	Z
κακό (τό)	2	Z
κακομοιριά (ή)	13	Γ
καλάθι (τό)	27	E
καλαθρῶποι (οί)	25	Δ
καλάθροπας (ό)	5	A
καλάννα (ή)	12	A
καλαμωτή (ή)	1	A
καλαμώνω	5	A
καλαντίνα (ή)	7	B
καλεσμένοι (οί)	2	Ιβ
καληνύχτισμα (τό)	2	Ιβ
καλικατζάρα (ή)	13	Γ
καλικατζάρες (οί)	9	A
καλομοῖρες (οί)	9	A
καλοχρονιά (ή)	8	B
καμάρα (ή)	1	A
κάματος (ό)	27	B
καμίνια (τά)	25	B
κανάκια (τά)	2	Δ
κανάλια (τά)	1	A
καννιά (τά)	2	Δ
κανίσια δασκάλου (τά) ..	2	⊙
καντηλαῦρες (οί)	28	A
καπάζα (ή)	1	B
καππαμᾶς (ό)	1	E
καππαμάδες (οί)	27	Στ
καπράτσι (τό)	1	B
καράφα (ή)	1	B
καρφιά (τά)	17	A
κασέλλα (ή)	i	B
κάση (ή)	1	B
κασμάς (ό)	17	B
κάσσα (ή)	1	A
κατάβαρη (ή)	2	A
καταθεσήμι (τό)	27	B
καταπλάσματα (τά)	5	A
καταφρόνια (ή)	13	Γ
κατούρημα (τό)	9	A
κατσαρόλλι (τό)	1	B
κατσίκα (ή)	16	⊙
κατσικόμαντρα (ή)	16	⊙
κατσουνᾶς (ό)	1	B
κατσούνι (τό)	18	Γ

κατώϊ (τό)	1	A
κατώφλι (τό)	1	A
καυκί (τό)	21	Γ
καφίζι (τό)	17	B
κάψαλο (τό)	16	Δ
καλαδήστρα (ή)	27	E
κελλάρι (τό)	1	A
κελλάρι τής Παναγιᾶς (τό)	10	A
κέντημα (τό)	25	B
κερεστές (ό)	1	A
κεσές (ό)	1	B
κεφάλες (οί)	19	A
κεφαλλιανή (ή)	27	A
κεφαλοπόδαρα (τά)	1	E
κέφαλος (ό)	28	A
κοκκίλα (ή)	27	A
κόκκινη (ή)	27	A
κοκκινόχωμα (τό)	1	A
κολλιτσιά (ή)	25	Δ
κοιλιοπονᾶ	2	B
κόνιζα (ή)	25	B
κόρντινος (ό)	1	B
κόρντες (οί)	28	A
κόσκινο (τό)	1	B
κοστάζα (ή)	18	Δ
κοφίни (τό)	21	A
κοφτός (ό)	1	E
κουκκάρι (τό)	22	A
κουζί (τό)	1	B
κούκκουζα (τά)	21	A
κούκκουζίνα (ή)	21	B
κουλιανός (ό)	26	A
κούννα (ή)	2	Ιβ
κούτελλο (τό)	2	Δ

Λ

λάδι (τό)	9	A
λαδερές (οί)	23	A
λαζάνια (τά)	1	E
λάϊνας (ό)	1	B
λακκουάκια (τά)	2	Δ
λάκκωμα (τό)	16	B

λαμπιδώνης (ό)	27	A
λαντοκάθισμα (τό)	16	B
λαππαριασμένα (τά)	16	K
λατάρης (ό)	16	K
λατός (ό)	16	K
λαττάς (ό)	1	A
λεβάντες (οί)	22	Γ
λεμονιές (οί)	18	A
λεχούσα (ή)	2	B
λιβανάκης (ό)	27	A
λιγδοῦ (ή)	13	Γ
λιβανή (ή)	27	A
λιές (οί)	19	A
λιτάδια (τά)	19	A
λούρα (τά)	17	B

M

μαγουλάς (ό)	4	A
μαγκάλι (τό)	1	B
μαέρεμα (τό)	1	E
μαθρακάς (ό)	1	A
μάζενο (τό)	1	B
μακαριά (ή)	6	A
μακροχώραφο (τό)	16	B
μακρυνάρια (τά)	1	A
μαλακόπετρα (ή)	1	A
μαλλάς (ό)	1	A
μάμμη (ή)	3	A
μάμμου	2	Στ
μαντεκάπι (τό)	1	A
μαντήλι (τό)	27	E
μαντηλαριά (ή)	20	A
μαντροκάθισμα (τό)	16	E
μάντωμα (τό)	1	A
μαράζι (τό)	4	A
μαργαρίτα (ή)	22	Γ
μαριώ (τό)	27	A
μαρντάκι (τό)	26	A
μαρούλια (τά)	22	A
μαρτυριές (οί)	2	E
μασουλά	2	Στ
μαστελλο (τό)	27	E

μάστορης (ό)	3	A
μάτια (τά)	1	E
μάτιασμα (τό)	9	A
μαυράκια (τά)	20	B
μαύρη (ή)	4	A
μαυρες (οί)	23	A
μαυροφύρικα (τά)	20	A
μεγαλοβδομάδα (ή)	7	Γ
μεϊτάνι (τό)	1	A
μελεκούνια (τά)	1	E
μελίγγια (τά)	2	Δ
μελίγγια (τά)	4	A
μελιά (τά)	19	5
μελίγκρα (ή)	18	A
μελόκρασο (τό)	24	A
μελόπιττα (ή)	24	A
μεριά (τά)	2	A
μεροπτέρουδο (τό)	5	A
μέρσινα (τά)	25	Γ
μέση (ή)	2	A
μεσκιά (ή)	1	A
μεστωμένα (τά)	19	A
μεφεσμένο (τό)	13	Γ
μυζήθρα (ή)	27	E
μηλιές (οί)	20	B
μηχανή (ή)	23	A
μιαρό (τό)	26	A
μιασμένο (τό)	13	Γ
μισερό (τό)	13	Γ
μνημόσυνο (τό)	6	
μολύβι (τό)	1	A
μονή (ή)	1	B
μορφοπρεπούμενη (ή)	2	B
μουλουχισμένο (τό)	11	Θ
μουρέλλα (τά)	23	A
μουρέλιασμα (τό)	25	B
μουρουνιές (οί)	24	A
μουσάντρα (ή)	1	A
μουσταλευριά (ή)	1	E
μόδυστος (ό)	21	A
μπαροϋττες (οί)	17	A
μπαρουττόκαρφα (τά)	17	A
μπατικιά (ή)	1	A
μπεκάτσα (ή)	26	B

μπέλλα (ή)	27	A
μπίλλιες (οί)	2	H
μπιρί (τό)	2	H
μπλάστρι (τό)	5	7
μπού	2	H
μπροϋσκο (τό)	21	Δ
μυλόσταση (ή)	1	A
μυλοκόπη (ή)	1	B
μυλοσφόγκι (τό)	1	B
μυρωδιά (ή)	2	A
μυρούσα (ή)	2	A

N

νεροκολόκυθο (τό)	17	Γ
νεσηρτάρι (τό)	17	Γ
νεφριές (οί)	20	B
νιάμερο (τό)	11	A
νιάσιμο (τό)	16	Z
νικήτας (ό)	1	E
νικόλα (Άγίου)	8	A
νοικοκύρης (ό)	3	A
νοικοκύρης (ό)	14	A
ντιούνι (τό)	1	A
ντολάπι (τό)	1	B
ντοματιές (οί)	22	A
ντροβάς (ό)	17	Γ
νύφη (ή)	2	Ιβ
νυφοστολί (τό)	2	Ιβ

E

ξάδερφος (ό)	3	A
ξατάκι Παναγιάς (τό)	10	A
ξάτο (τό)	1	A
ξεμάντρισμα (τό)	22	Γ
ξεπούλιασμα (τό)	2	1
ξεπούρισμα (τό)	9	Α
ξερό (τό)	2	Δ
ξεροτρέχαλο (τό)	1	A
ξεχαντάκιασμα (τό)	1	A
ξεφούρνιασμα (τό)	1	Γ
ξεφτέρι (τό)	27	A

ξεφτέρια (τά)	10	B
ξόδι (τό)	6	A
ξύδι και τριαντάφυλλο (τό)	5	A
ξυνοσυκιές (οί)	20	B
ξωχώραφα (τά)	16	B

Ο

οίκονομικί (τό)	10	B
όνομασίες (οί)	11	A
όντάς ή νοντάς (ό)	1	A
όξω μεριά (ή)	1	A
όξώπορτα (ή)	1	A
δπλα	2	Z
δσσω μεριά (ή)	16	Δ
δφφοι (οί)	2	Δ
όχταπόδι (τό)	28	A

Π

παγκάρι (τό)	10	B
πάγκος (ό)	1	A
πάγκος (ό)	19	Δ
παλάγκο (τό)	23	B
παλληκαρόπουλλο (τό)	14	A
παλιός νοικοκύρης (ό)	14	
παμπακιά (ή)	16	Z
Παναγιῶς μαλλιά (τά)	7	A
Παναγιῶς πουλλί (τό)	7	A
πάντες (οί)	1	B
παντοχέρισσο (τό)	16	B
παποράκι (τό)	27	A
παππούλες (οί)	16	B
παππούς (ό)	3	A
παραγιός (ό)	3	A
παραδόσεις (οί)	12	A
παρασιτιά (ή)	1	A
παρδαλή (ή)	27	A
παρήμερο (τό)	2	Γ
παρήμερο (το)	16	K
πασπαράς (ό)	1	E
παστοέρα (ή)	16	K
παστωμένα (τά)	16	K

πάτημα (τό)	5	A
πάτος (ό)	16	E
πάτος (ό)	21	A
πειραιώτικο (τό)	27	Δ
πελεκάνος (ό)	1	A
πέντουλας (ό)	1	B
περβιλίτσα (ή)	21	Γ
περιτομή (ή)	7	B
πέρνιαυλο (τό)	1	A
πεσκή (τό)	1	A
πετεινάρι (τό)	27	A
πετουμέζι (τό)	1	E
πεττερός (ό)	3	A
πηλάσβεστος (ό)	1	A
πηλόχτιστο (τό)	1	A
πιάσιμο (τό)	4	A
πιατάζα (ή)	1	B
πιατοθέση (ή)	1	B
πίεση (ή)	4	A
πινάκια (τά)	1	B
πίσσα (ή)	18	Δ
πιτταρίδα (ή)	1	E
πιτταριόξυλο (τό)	1	B
πλαγιά, πλαγιές (ή-οί) ..	16	B
πλάκα (ή)	23	Γ
πλάσιμο (τό)	1	Γ
πλάστηγγας (ό)	19	B
πλαστήρα (ή)	1	Γ
πλατοκούδουνα (τά)	25	Δ
πλατοσκοέρα (ή)	25	A
πνιούρι (τό)	1	E
πολίτικο (τό)	27	Δ
πορδοφοῦσκι (τό)	5	A
ποφύσιμα (τό)	1	Γ
πούλλα (ή)	16	Θ
πουργοί (οί)	1	A
πρατέλλες (οί)	2	E
πρεπούμενη (ή)	2	B
πρίνος (ό)	24	Γ
προβιές (οί)	17	B
πρωτειά (ή)	21	Γ
πρωτογιός (ό)	3	A
πρωτόσκόλος (ό)	2	Θ

πρωτόσσωο (τό)	3	A
πυρήνα (ή)	23	Γ
πυτιά (ή)	27	E
πυτιολαίνα (ή)	27	E

P

ράμμα (τό)	1	A
ράππη (ή)	16	K
ρεμόνι (τό)	1	B
ρεμματισμός (ό)	4	A
ρηνιώ (τό)	27	A
ρίκι (τό)	25	Γ
ρίζιμο παιδιού (τό)	2	A
ρουμάνι (τό)	16	B
ρουμπίνα (ή)	27	A

Σ

σαββάνιασμα (τό)	6	A
σανίδα (ή)	1	B
σακκούλλα (ή)	17	Γ
σακκουλλοβύζα (ή)	25	A
σαλεμένη (ή)	2	A
σαξί (τό)	1	A
σάουνο (τό)	2	Δ
σαρακοστή (ή)	7	B
σαράντισμα (τό)	9	A
σάφρες (οί)	1	A
σάψυχο (τό)	22	Γ
σβανάς (ό)	1	A
σβύσιμο (τό)	25	B
σεντουκι (τό)	1	B
σερβανί (τό)	1	A
σήκωμα (τό)	21	A
σηλιάζομαι	4	A
σηλιασμός (ό)	4	A
σιγουροκέφαλα (τά)	27	B
σιναπισμός (ό)	5	A
σισαμωτή (ή)	20	B
σιφερτάσι (τό)	1	B
σκάλα τής Παναγιάς (ή)	10	A
σκάλεθρο (τό)	1	B

σκαλουσιά (ή)	16	B
σκαντουριά (ή)	18	Δ
σκάρος (ό)	28	A
σκατοσκρόφα (ή)	13	F
σκέβρωμα (τό)	27	Γ
σκιάμος (ό)	5	A
σκιάμος (ό)	25	Δ
σκίνος (ό)	25	Γ
σκορμάλλι (τό)	1	B
σκουλίκια (τά)	5	A
σκρόφα (ή)	13	Γ
σκρόφα (ή)	16	B
σκύλλος (ό)	9	A
σκύττος (ό)	25	Γ
σουβάς (ό)	1	A
σουβλοκάλικο (τό)	16	K
σοφράς (ό)	1	B
σπάθα (ή)	17	A
σπαλλιά (τά)	2	Δ
σπάσιμο (τό)	4	A
σπάσιμο καθρέφτη (τό)	9	A
σπασμάδα (ή)	16	Δ
σποργιά (ή)	16	B
σπόρου 'Αγιασμός (ό)	8	B
σταβάδι (τό)	17	A
στάλισμα (τό)	27	Γ
σταλισμένα (τά)	27	Γ
σταλός (ό)	27	Γ
σταμπάτη (ή)	27	A
στασίδι (τό)	10	B
στελλάι (τό)	17	Γ
στελλάτο (τό)	16	K
στείρικες (οί)	27	Στ
στειροκάτσικο (τό)	27	B
στήσιμο (τό)	23	Γ
στομάχι (τό)	4	A
στομούχι (τό)	17	Γ
στομούχια (τά)	19	B
στράγγισμα (τό)	27	E
στράτισμα (τό)	27	Γ
στρέμματα (τά)	2	E
στρίποδα (τά)	1	B
στρώση (ή)	1	B
σύγλινο (τό)	1	E

συκιές (οί)	18	A
συναπάντημα (τό)	9	A
συντέκνισσα (ή)	2	E
συρτάκι (τό)	1	B
σύρτης (ό)	1	B
σφῆνες (οί)	17	A
σφουγγάτο (τό)	1	E
σφύριγμα αὐτιῶν (τό) ...	9	A
σφιχτορώα (ή)	27	A

T

ταβάνι (τό)	1	A
ταή (ή)	16	E
τάκκος (ό)	1	B
ταμεζάνα (ή)	21	B
ταμπλάς (ό)	4	A
ταράλλι (τό)	27	E
ταύλα (ή)	17	Δ
ταχράς (ό)	17	Δ
τελώνης (ό)	27	A
τηγανίτες (οί)	1	E
τίκ (τό)	2	H
τοῦρκος (ό)	27	A
τράβηγμα (τό)	5	A
τράγος (ό)	27	Στ
τραδόπουλλο (τό)	27	Στ
τραπέζι τοῦ γάμου	2	Ιβ
τράχηλας (ό)	1	A
τριολιές (οί)	18	E
τρίτη (ή)	9	A
τριφτούλι (τό)	1	E
τριχάλι (τό)	19	B
τρίχα (ή)	2	H
τριχιά (ή)	1	B
τρομούλλα (ή)	1	E
τρουβάς (ό)	17	Γ
τρουσιά (τά)	1	E
τρύγος (ό)	21	A
τσαλλοπετεινός (ό)	26	B
τσανάκα (ή)	1	B
τσανάκια (τά)	1	B
τσαρίες (οί)	1	E
τσαττί (τό)	1	A

τσεμπέρι (τό)	27	A
τσιγκούρα (ή)	17	Δ
τσίκνα (ή)	1	E
τσιλίκι (τό)	17	Δ
τσιίλλα (ή)	4	A
τσίμη (ή)	17	Δ
τσιμιά (ή)	1	A
τσιμπλορώα (ή)	27	A
τσούλλα (ή)	27	A
τυφλίνακας (ό)	26	A
τυροκόμι (τό)	27	E
τυροκομιτιά (ή)	27	E

Y

ὑδρευση (ή)	15	A
-------------------	----	---

Φ

φανάρι (τό)	1	B
φανόφτης (ό)	1	A
φάσκες (οί)	2	B
φάσκωμα (τό)	2	E
φαούρα (ή)	4	A
φασκομηλιά (ή)	22	Γ
φίδια (τά)	26	A
φελάντρες (οί)	10	B
φημεριά (ή)	10	Γ
φνίδιασμα (τό)	4	A
φουκή (ή)	1	E
φουρναριό (τό)	1	A
φουρνέφτιος (ό)	1	B
φοῦρνος (ό)	1	A
φτάρμισμα (τό)	9	A
φτεροῦδες (οί)	25	Δ
φτίση (ή)	4	A
φώτης (ό)	2	E

X

χαβούζα (ή)	1	A
χαιρετισμοί (οί)	14	E
χάλασμα (τό)	27	Γ

χαλινάρης (ό)	27	A
χαλουβάς (ό)	1	E
χαντράτη (ή)	27	A
χάντρο (τό)	1	A
χαρά (ή)	2	Ιβ
χαρουπιά (ή)	25	A
χαρτιά (τά)	2	Ιβ
χάσιμο παιδιού (τό)	2	A
χάχγουρα (τά)	16	B
χειλοπόστομα (τό)	2	Δ
χειρολαΐ (τό)	17	A
χελιά (ή)	27	A
χελιδόνι (τό)	27	A
χελιδόνι (τό)	26	B
χλαμπάτσα (ή)	27	A
χοΐρος (ό)	16	Θ
χολέντρα (ή)	1	A
χόντρος (ό)	1	E
χόρτα (τά)	1	E
χοχλακιές (οί)	16	B
χιριές (οί)	1	B

χρόνιασμα (τό)	2	Στ
χτένι (τό)	17	Γ
χτίσιμο (τό)	27	Γ

Ψ

ψάρι (τό)	1	E
ψαρή (ή), ψαρός (ό)	27	A
ψαριανάκης (ό)	27	A
ψαρόπετρα (ή)	1	A
ψαροπούλλα (ή)	27	A
ψάρτης (ό)	10	Δ
ψησιμο (τό)	21	Γ
ψητό (τό)	1	E
ψητό κρομμύδι (τό)	5	A
ψυχαγωγία (ή)	14	Δ
ψυχόπιττα (ή)	10	Γ
ψωμί (τό)	1	Δ
ψωμί και ψαλίδι (τό)	9	A
ψωριάρικο (τό)	16	K
ψωμοχώραφα (τά)	16	B

Όνόματα και τά σχετικά παρατσούκλια τους μερικῶν οἰκογενειῶν
στά Νικιά

Στό κεφάλαιο 17, παράγραφος 7

Ἀπριλάκης ἢ Τσολάκης
Γιαννάκης ἢ Μπογιαζῆς
Διακοβασίλης ἢ Σουγιαδάκης
Διακονικόλας ἢ Ἀβέρας
Ζαχαριάδης ἢ Τσαμπερλάκης
Ἡλιάδης ἢ Μωρός
Ἱερομνήμων ἢ Καζαμίας
Καράγιωργης ἢ Διάκος
Καράγιωργης ἢ Σπανός
Κόκκινος ἢ Μάγκος
Κόκκινος ἢ Μορτάρα
Κοντονικολάου ἢ Δυνάμεος
Μαστροβασίλης ἢ Σπετσιάρης
Μαστρομιχάλης ἢ Μπούφας
Μηνᾶς ἢ Σαμώνης
Μικρόπουλος ἢ Μπουχούρης
Μίχαλος ἢ Κοκκίνης

Μίχαλος ἢ Μανιώλος
Μονογενῆς ἢ Καϊάφας
Μονογενῆς ἢ Σακκαλής
Νικητιάδης ἢ Γραικός
Νικητιάδης ἢ Χαζικλῆς
Ὀρφανόπουλος ἢ Βλάχκαλης
Ὀρφανόπουλος ἢ Μελίττακας
Παπαντωνίου ἢ Σκορπιός
Παπαντωνίου ἢ Σπαθάρης
Παπαντωνίου ἢ Σπαντονίδης
Πασχαλίδης ἢ Κασαγιᾶς
Παπαμιχαήλ ἢ Μαψούρης
Σακελλαρίδης ἢ Χαραπάς
Συλιβέστρος ἢ Μαγγανάς
Τσικῆτας ἢ Κωσταντέλλης
Χαρτοφύλης ἢ Μπογιαζῆς
Χαρτοφύλης ἢ Ἀράπης

Ὄνόματα Νικιατῶν ποῦ ἀναφέρονται στὰ σημειούμενα κεφάλαια.

Ἀπριλάκης-Τσολάκης, Μαν.	29	Νικητιάδης Μανώλ.	
Βαρκανῆς Γιάννης (ἄχτρα)	4 Α	(Βιοτεχνία)	29
Γερασίμου Π. Νικ. (Λαμπρή)	7 Δ	Οἰκονομίδης Νικ. (Βιοτεχνία)	29
Γιαννάκης Νικόλας	27 Α	Παπαντωνίου Δημ.	
Γιαννάκης Παναγιώτης	27 Α	(Ποιμ. ζωή)	27 Α
Ζαχαριάδη Πολυξένη (Λάδι)	9 Α	Πασχαλάκης Πασχάλης (Μαστρο-	
Ἡλιάδης Ἄντ.		ασχάλης) Βιοτεχνία	29
(Δημοτ. κῆρυξ)	15 Α	Σακελλαρίδης Ἄριστ.	
Ἱερομνήμων Γιάννης		(Λαμπρή)	4 Α
(Λαμπρή)	7 Δ	Σακελλαρίδης Νικ. Π. (πανηγύ-	
Κανδήλης Δημ. (Λαμπρή)	7 Δ	ρεις) 11 Α	
Καράγιωργης Δημ.	27 Α	Σακελλαρίδης Δ.Κ. (Βιοτεχνία)	29
Κόκκινος Διαμ. (Αὐλάκι)	28 Α	Σακελλαρίδης Παπαμιχάλης (Λαμ-	
Λοῖζος Ἴπποκρ. (Λιοτρί)	23 Γ	πρή)	4 Δ
Λοῖζος Μανώλ. (Αὐλάκι)	28 Α	Σκοῦρτος Νικ. Μ. (Βιοτεχνία)	29
Λυριστής Μανώλ. (Αὐλάκι)	28 Α	Συλιβέστροι, Ἄδελφοί (Βιοτεχνί-	
Μαρίνος Γεώργ. (Λιοτρί)	23 Γ	α)	29
Μαρίνος Γεώρ. (Βιοτεχνία)	29 Α	Συλιβέστρος Ἄλέξ.	
Μίχαλος (Νισύριος) Δημ. (Βιοτε-		(Βιοτεχνία)	29
χνία)	29	Τσουκαλᾶς Γ.Μ. (Τέμπλο)	10 Β

Τοπωνύμια στὴν περιφέρεια τῶν Νικιῶν

Ἄης Γιώργης (Βαρνταλάκκοι)	9 Α	Κυρά (Λαζάρου)	7 Β
Ἄης Γιώργης		Κυρά (Πανήγυρη)	7 Ε
(Λαμπρή Δευτέρα)	7 Δ	Λακκί (Κάμποι)	16 Β
Ἄης Γιώργης		Λακκώματα (Καμπιά)	16 Β
(Μεγαλοβδομάδα)	7 Γ	Λιάδια (Καλομοῖρες)	9 Α
Ἄης Ἐλιάς (Λαμπρή)	7 Δ	Λιμένι (Λαττάδες)	1 Α
Ἄης Θεολόγος	12 Α	Μανδράκι (Γενέσιο Παναγιᾶς)	7 Ε
Ἄης Νικόλας (Κοκκινόχωμα)	1 Α	Μαρούλλι (Θά πάει ἡ κοπριά)	2 Ια
Αὐλάκα	28 Α	Νικιά (Κῆποι)	22 Α
Γράνα (Σμαρίδα)	28 Α	Πάλιοι (Λαμπρή Τρίτη) ..	7 Δ
Ἐμπορειός		Πλαγιά (Κρέατα γάμου) .	2 Ιβ
(Γενέσιο Παναγιᾶς)	7 Ε	Πλαγιές	16 Β
Καζάνι (Κρέατα γάμου) .	2 Ιβ	Πόρτα (Ἁγιασμός σπόρου)	8 Β
Καζάνι (Κουκκουζίνα) ...	20 Γ	Πόρτα (τόποι ψυχαγωγίας)	14 Δ
Καλάννα	12 Α	Σαρδαλώνι (Μ. Ἑβδομάδα)	7 Γ
Καλίδια (Καλομοῖρες) ...	9 Α	Σκάλα τῆς Παναγιᾶς ...	10 Α
Καλί (Κρέατα γάμου) ...	2 Ιβ	Χωράφια τῆς Παναγιᾶς	10 Α
Καστέλλι (Κρέατα γάμου)	2 Ιβ		

ΧΑΡΗ ΚΟΥΤΕΛΑΚΗ

Η ΕΠΕΝΔΥΣΗ ΜΙΑΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΣΤΗ ΣΠΗΛΙΑΝΗ ΝΙΣΥΡΟΥ

*Ἀφιέρωμα στή μνήμη τοῦ ἀζέχαστου
Νικήτα Σακελλαρίδη, τοῦ
φίλου, τοῦ ΑΝΘΡΩΠΟΥ*

Ἡ παρούσα μελέτη δέ στοχεύει στό νά δρέψει δάφνες μέ τήν ἔννοια ὅτι προσφέρει κάτι καινούργιο, οὔτε γιατί οἱ γνώσεις μας πάνω στό ἀντικείμενο (μέ περιεχόμενο λαογραφικό) εἶναι ἀρκετές ὥστε νά μιλάμε ἀπό τή θέση τοῦ εἰδικοῦ οὔτε γιατί εἴμαστε οἱ πρῶτοι πού ἀσχολούμαστε μέ παραπλήσιο θέμα. Ἀντίθετα οἱ λόγοι πού μᾶς ὤθησαν στή διαπραγμάτευση τοῦ θέματος εἶναι πρῶτα-πρῶτα ἡ ἐκπληξη καί ὁ θαυμασμός πού νιώσαμε ἀπό τότε πού πρωτόδαμε τήν εἰκόνα ἐξαιτίας τῆς πρωτοτυπίας της, ἔπειτα γιατί κανείς μέχρι τώρα δέν ἔδωσε τήν πρέπουσα σημασία σ' αὐτήν, ἴσως γιατί τή θεώρησαν ἔργο τοῦ πρόσφατου παρελθόντος, ἴσως ὁμως γιατί τήν ἔκριναν καί ὡς ἔργο ἀνάξιο λόγου. Ἐπειδή ὡστόσο ἡ μελέτη της ὡς ἀντικείμενο φτιαγμένο μέ ἀσήμι ἐμπίπτει στά πλαίσια τῆς ἀργυροχοϊκῆς τέχνης ὅπως αὐτή ἐκφράζεται στά ἐκκλησιαστικά εἶδη — ἐργασία μέ τήν ὁποία ἀσχολούμαστε ἀπό δῶ καί τέσσερα χρόνια στό Δωδεκανησιακό χῶρο τήν ὁποία ἐλπίζουμε σύντομα νά δημοσιεύσουμε — εἶναι ἕνας ἀκόμη λόγος πού μᾶς ὑποχρέωσε νά καταπιαστοῦμε μ' αὐτήν δεδομένου ὅτι οἱ χρυσοχόοι πού κατασκεύαζαν στό παρελθόν ἐκκλησιαστικά εἶδη δέν κατεῖχαν καμιᾶ περγαμινή σχολῆς οὔτε οἱ ἴδιοι θεωροῦσαν τόν ἑαυτό τους καλλιτέχνη.

Πρόκειται γιά τήν εἰκόνα μέ α/α 32, πού ἀναφέρεται στήν καταγραφή ἡ ὁποία ἔγινε τήν 29ῃ Ἰουλίου 1976 ἀπό τό γράφοντα, ὅταν γιά πρώτη φορά τότε ἐπισκέφθηκε τό νησί.¹

---

1. Σακελλαρίδη Ἄδ. Νικήτα, *Παναγιά Σπηλιανή*, Νισυριακά VI, Ἀθήνα 1980, σ. 17, Νο 32.

Τό πρωτόκολλο καταγραφής δημοσίευσε ὁ σεβαστός μας φίλος, μακαρίτης πιά Νικήτας Ὁδ. Σακελλαρίδης στήν ἐργασία του «*Παναγιά Σηπλιανή*» πού περιλήφθηκε στόν ἕκτο τόμο «*Νισυριακῶν*», Ἀθήναι 1978. Ἐκεῖ ἡ εἰκόνα χαρακτηρίζεται φορητή, μέ ἀπεικόνιση τῆς Παναγιάς βρεφοκρατούσας τοῦ τύπου τῆς Ὀδηγήτριας καί μέ διαστάσεις 0,70 × 0,52 μ. Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά προσθέσουμε δυό ἀκόμα βασικά χαρακτηριστικά της. Τό ἕνα εἶναι ὅτι ἔχει λαβή γιά περιφορά (μιμεῖται δηλ. παρόμοια εἰκόνα τήν ὁποία μέχρι πρό ἐτῶν περιέφεραν τίς ἡμέρες τοῦ Πάσχα στά σπίτια καί τῶν τριῶν χωριῶν τοῦ νησιοῦ)² καί τό ἄλλο ὅτι ἡ ἀπεικόνιση τῆς Θεοτόκου ἔγινε πάνω σ' ἕνα ὀρθογώνιο πλαίσιο στό κέντρο τῆς εἰκόνας πού προεξέχει περίπου 0,02 ἀπό τόν ὑπόλοιπο χῶρο καί πού ζωγραφίστηκε μέ σινική μελάνη ἀπό τό *Νισύριο Λούη Κοντοβερό* στή New York τό 1932.

Τό πρότυπό του ὡς πρός τά πρόσωπα ἦταν προφανῶς ἀνάλογη εἰκόνα τῆς Παναγιάς μᾶλλον χάρτινη ἀπό αὐτές πού τά τελευταῖα χρόνια γέμισαν τά τουριστικά μαγαζιά τῆς Ἀθήνας ἢ τά σπίτια τῶν φιλόθρησκων χριστιανῶν πού ξεπούλησαν τήν πανάκριβη κληρονομιά τους μέ μεγάλες χάρτινες καί ἐπενδυμένες μέ ἀστραφερό τσίγκο εἰκόνες! Ὡστόσο ὁ πλούσιος διάκοσμος τοῦ μαφόριου πού κόβεται ἀπότομα στό ὕψος τοῦ λαιμοῦ γιά νά συνεχιστεῖ γύρω ἀπό τό κεφάλι διαφορετικός καί πυκνότερος καθώς ἐπίσης τό στέμμα τοῦ Χριστοῦ καί ἡ κορώνα τῆς Παναγιάς μέ τά πάλλευκα χέρια δίνουν τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ σχεδιαστής μας εἶχε ὑπόψη του κάποια εἰκόνα μέ ἀσημένια ἐπένδυση. Νομίζουμε ὅτι ἡ γνώμη μας ἰσχυροποιεῖται ὄχι μόνο ἀπό τό γεγονός ὅτι δίνουν σαφή τήν ὀπτική ἐντύπωση πού ἀποκομίζει κάποιος, ὅταν παρατηρήσει τίς ἀσημένιες ἐπενδύσεις εἰκόνων τοῦ 17ου, 18ου καί 19ου αἰ. πού γίνονταν μέ δύο πλάκες σφυρήλατες διαφορετικοῦ μεγέθους πάνω στίς ὁποῖες πρόσθεταν τά στέμματα τῶν ἁγίων (συνήθως ἐπίχρυσα καί σπάνια χρυσά, μέ ἡμιπολύτιμους λίθους), κάποια χρυσάργυρη τραχηλιά ἢ τά χέρια, ἀλλά καί ἀπό τό γεγονός ὅτι στόν κάμπο τῆς εἰκόνας, συνήθως πάνω ἀπό τούς ὦμους, προσθέτουν εἰδικά μικρά μέταλλα μέ τά συντομογραφικά ΙΣ - ΧΣ καί ΜΡ - ΘΟΥ πού συνοδεύεται μέ τήν προσωνομία πού τῆς ἔχει ἀποδοθεῖ ὅπως Σηπλιανή, Κυπριώτισσα, Σκιαδενή κ.ά.δ.

Ἡ ζωγραφιστή τιμῶμενη εἰκόνα προβάλλεται ὄχι μόνο γιατί προεξέχει ἀπό τό ὑπόλοιπο σανίδωμα ἀλλά τονίζεται ἡ σπουδαιότητα πού εἶχε ἀνάμεσα στούς πιστούς χάρη στήν πλατιά ἀσημένια μπορντούρα της μέ τούς ἀνάγλυφους ἀραιοβαλμένους ἐλικοειδεῖς κλάδους πού κουβαλοῦν ἄνθη καί κυρίως χάρη στήν ἐπένδυση τοῦ ὑπόλοιπου σανιδώματος μέ ἕνα πλῆθος ἀσημένιων ἀφιερωμάτων, ταμάτων, διαφόρων μεγεθῶν καί ποικί-

2. Περιττό νά ποῦμε ὅτι περιφορά τῆς εἰκόνας γινόταν ἀπό σπίτι σέ σπίτι κατά τό διάστημα τῆς ἑορτῆς της. Γνωρίζουμε ἐπίσης ἀπό ἔγγραφο ὅτι οἱ ἐπίτροποι ταξίδευαν μέ τήν εἰκόνα καί στά κοντινά νησιά. Βλ. Χάρη Μιχ. Κουτελάκη, *Ἱστορικό Ἀρχεῖο Τήλου*, Ἀθήνα 1979, σ. 158-159; ἔγγραφο Νο 128 τοῦ 1888

λης θεματολογίας πού συνθέτουν ένα φόντο λαμπερό, έντυπωσιακό και ταυτόχρονα ακαθόριστο, γοητευτικό, μυστηριακό καθώς 60 πλακίδια από άσχημι και 2 χρυσάργυρα έχουν καρφωθεί χωρίς λογική σχέση και χωρίς κανόνες-συμμετρίας τό ένα πλάϊ στό άλλο, λοξά, ανάποδα και καμιά φορά τό ένα πάνω στό άλλο.

Ἡ σύνθεση αὐτή τῶν ταμάτων ἀλλά και ἡ μπορντούρα ἔγινε ἀπό ντόπιο χρυσοχόο ὁ ὁποῖος στή μέση τοῦ κάτω τμήματος τοῦ πλαισίου μέσα σέ εἰδικό τελλάρο χάραξε τήν ἀκόλουθη πεντάστιχη ἐπιγραφή:

ΔΑΠΑΝΗ
ΑΡΧ(ΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ) ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ³
ΓΕΩΡΓ(ΙΑΔΗ) ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ
ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ
1951

Ἡ ἰδέα τοῦ ἡγούμενου νά ἐπενδύσει μέ άσχημι μιά εἰκόνα - σχέδιο πιστεύουμε ὅτι ξεκίνησε και βασίστηκε σέ λόγους θρησκευτικούς και ψυχολογικούς.

Ἀπό τήν ἀποψη ὅτι ἡ εἰκόνα παρίστανε σχεδιαστικά και μέσω αὐτοῦ τιμοῦσε τό πρόσωπο τῆς Παναγιᾶς εἶναι ἰσχυρός λόγος γιά ἕναν ἱερωμένο νά ἀποδώσει σεβασμό στό εἰκονιζόμενο πρόσωπο κατά τήν ἴδια ἀντίληψη σύμφωνα μέ τήν ὁποία πολλοί χριστιανοί σήμερα στολιζοῦν τό μικρό εἰκονοστάσι τοῦ σπιτιοῦ μέ χάρτινες εἰκόνες τοῦ συρμοῦ (δέν μιλάω γιά εἰκόνες πεπιεσμένου χαρτιοῦ πάνω σέ ξύλο πού μιμοῦνται πρότυπα Κρητικά τοῦ 14ου - 15ου αἰ. και πού μποροῦν μέ τήν ἀπάτη αὐτή νά ξεγελάσουν και ἕνα ἔμπειρο μάτι) και ἔτσι νά μήν τήν πετάξει στά σκουπίδια. Ὁ δεύτερος λόγος εἶναι ὅτι τό σχέδιο αὐτό ἀπό τότε πού δημιουργήθηκε μέχρι τότε πού ἐξωραίστηκε εἶχε διατρέξει ἕνα κύκλο δεκαεννιά ἐτῶν και ἐπομένως εἶχε «ἱστορία» πού δέν ἦταν εὐκολο νά ἀπορριφθεῖ μεμιᾶς. Ἐξάλλου ὁ δημιουργός ἦταν γνήσιο τέκνο τῆς Νισύρου πού ἀγωνίστηκε στήν ξενιτιά νά προβάλλει μέ τήν πέννα του τήν ἱστορία τῆς Νισύρου και τῶν ἄλλων νησιῶν τοῦ συμπλέγματος, πού ἄφησε σημαντικό συγγραφικό ἔργο ἱστοριοδιφώντας τίς ἀρχαιότητες και τή λαογραφία τοῦ τόπου του και πού δέν παράλειψε μέχρι τό 1974 πού πέθανε νά ἐπισκεφτεται τήν γενέτειρά του κάθε καλοκαίρι ἀπό τήν μακρινή Ἀμερική. Ἡ προσφορά του αὐτή και τό καλλιτεχνικό του ταλέντο πού δέν ἦταν τυχαίο ἀφοῦ εἶχε σπουδάσει Καλές τέχνες στό Museum of Arts τῆς Βοστώνης, στήν Industrial Arts και τήν Ἀκαδημία

3. Ὁ ἡγούμενος Ἀλεξ. Γεωργιάδης ἀφησε μιά ἐνθύμηση σ' ἕνα Τριψῆδιο πού σταχῶθηκε τό 1831 και βρίσκεται στή Μονή Κυρᾶς. Νά τί σημειῶνει:

* Ἀντεγράφη τό ὡς ἄνω παρ' ἐμοῦ | τοῦ ἡγουμένου τῆς ἱερᾶς Μονῆς | Σπηλιανῆς Ἀρχιμανδρίτου Ἀλεξάνδρου | Γεωργιάδου τοῦ ἐκ Νικεῖων Νισύρου. | Ἐν τῇ Κυρᾷ τῇ 1ῃ Μαΐου 1952*.

Βλ. Χάρη Μιχ. Κουτελάκη, Ταξίδια στό Ἀρχιπέλαγο, χφ. ἀνέκδοτο ἡμερολόγιο, σ. 110. και Σακελλαρίδη Ὀδ. Νικήτα, Παναγιά Σπηλιανή VI, Ἀθήνα 1980, σ. 24.

Καλῶν Τεχνῶν τῆς Φιλαδέλφειας (κόσμησε μέ σχέδιά του τά ἐξώφυλλα τοῦ περιοδικοῦ «Γνωμαγόρας», τόν 4^ο τόμο «Νυσιριακά» σσ. 307-320 καί τό ἔργο του «Νισύρου Ἱστορικά» Μασσαχουσέτη 1967) ἦταν ἕνας ἀκόμη λόγος γιά τούς συμπατριῶτες του πού ἐξετίμησαν τόσο τόν ἴδιο ὅσο καί τά ἔργα του.⁴

Τέλος τό γεγονός ὅτι πολλά ἀσημένια τάματα πού κρέμονται μπροστά στήν τιμώμενη εἰκόνα στά προσκυνητάρια ἢ στά τέμπλα τῶν ἐκκλησιῶν δημιουργοῦν ἀδιαχώρητο ἔδωσε ἴσως τήν ἀφορμή στόν ἠγούμενο ἀντί νά τά ἐκποιήσει, νά τά παραχωρήσει γιά τήν ἐπένδυση τῆς εἰκόνας πού σχεδιάσε ἕνας ἀγαπητός φίλος προσφέροντας ὁ ἴδιος τό ἀντίτιμο τῆς ἐργασίας τοῦ χρυσοχόου ὡς ἕνα εἶδος ἀφιερώματος - προσφοράς στήν Παναγιά Σπηλιανή. Ἔτσι βρῆκε ἐφαρμογή μιᾶ ἐξαιρετική ἰδέα καί τό σπουδαιότερο δημιουργήθηκε ἕνα θαυμάσιο ἔργο πού ἔχει νά διηγηθεῖ καί νά γνωρίσει σέ ὅλους μας πολλά παλαιϊκά πράγματα.

Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΩΝ ΤΑΜΑΤΩΝ

Ἀπό τόν τρόπο τῆς κατασκευῆς τους χωρίζονται σέ τρεῖς κατηγορίες. Αὐτά πού ἔγιναν πάνω σέ χάλκινη μήτρα καί ἦταν ἡ εὐκολότερη δουλειά τοῦ τεχνίτη ὁ ὁποῖος δέν ἔκανε τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά τοποθετεῖ ἕνα κομμάτι ἀσημένιου φύλλου πάνω στό ἔτοιμο χάλκινο πρότυπο κτυπώντας το μαλακά μέ κατάλληλο σφυρί ἔτσι ὥστε ἡ ἀνθρώπινη μορφή ἢ ὀτιδήποτε ἄλλο νά ἀποτυπωθεῖ στό ἀσήμι.

Ἐνας ἄλλος τρόπος εἶναι ἡ χάραξη πάνω στό ἀσημένιο κομμάτι τοῦ ἀντικειμένου πού ὁ πελάτης παράγγειλε. Ὁ τεχνίτης σ' αὐτή τή περίπτωση γίνεται ἀληθινός δημιουργός ἀφοῦ πρέπει νά ἀποδώσει μόνο μέ τίς ἱκανότητες του τό ἀντικείμενο (συνήθως ἀνθρώπινες μορφές) σχεδιάζοντας προηγουμένως τή φιγούρα καί προσπαθώντας μέ εἰδικά χαρακτηριστικά ἐργαλεῖα νά δηλώσει τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τοῦ ἐνδιαφερόμενου, ἀφοῦ ὁ πελάτης πού θά ἀφιερῶσει τό ἀσημένιο πλακίδιο στήν ἐκκλησία σκοπεύει κατὰ κύριο λόγο στή σχέση μιᾶς μυστικῆς συμφωνίας μεταξύ αὐτοῦ καί τοῦ προστάτη ἁγίου πού καθορίζεται στή μορφή: «εἶμαι ἐγώ πού σοῦ ἀφιέρωσα τόν ἑαυτό μου, μή μέ ξεχνᾶς» ἢ «Σέ εὐχαριστῶ πού μοῦ χάρισες τήν ὑγεία μου» κ.ά.π.

Ὁ τρίτος τρόπος εἶναι νά χυθεῖ τό ἀσήμι μέσα σέ γύψινα καλούπια.⁵

---

4. Κώστα Ὁδ. Σακελλαρίδη, Λάζαρος Κοντοβέρος, *Νυσιριακά* V, Ἀθήνα 1976, σσ. 321-325.

5-6. Παπαδάκι, Νίκου, *Τά λατρευτικά ἀργυρώματα τῆς ἐλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης*, Δελτίον ΕΟΕΧ Νο 27, Αὐγ. 1972 σ. 7-9.

ΤΟ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΤΩΝ ΤΑΜΑΤΩΝ

Έχει ειπωθεί ότι τὰ τάματα πού κάνει ὁ λαός στους ἁγίους, στό Χριστό καί στήν Παναγιά μποροῦν νά ξεχωριστοῦν σέ δύο κατηγορίες: στά πνευματικά καί στά πραγματικά ἢ ὑλικά.⁶

Στήν πρώτη ἀνήκουν ἐκδηλώσεις τοῦ πιστοῦ πού ἀντιπροσωπεύουν κάποια ὑπόσχεσή του ὅπως λ.χ. νά φθάσει ἀπό ἕνα καθορισμένο σημεῖο καί μέχρι τήν ἐκκλησία γονατιστός, νά νηστεύει γιά μεγάλο διάστημα, νά ἀπέχει τῶν ἐρωτικῶν πράξεων, νά ρασοφορεθεῖ ἢ νά μαυροφορεθεῖ, νά γίνει νεωκόρος γιά ἕνα ἢ δύο χρόνια χωρίς ἀμοιβή. Στή δεύτερη, κι ἀπό τήν ἀποψη ὅτι εἶναι ὑλικά ἄρα εἶναι πιο συμφέροντα γιά τό παγκάρι τῆς ἐκκλησίας, ἀνήκουν τά ἀφιερῶματα, οἱ προσφορές σέ χρήματα ἢ σέ πολύτιμα εἶδη, ἡ ἐξώφληση ἑνός ἔργου ἢ ἡ συμμετοχή σ' αὐτό π.χ. ἡ ἀγιογράφηση τοῦ ναοῦ, ὁ ἐξωραϊσμός του ἐξωτερικά, ἡ ἀγορά κανδηλιῶν καί πολυφῶτων, ἡ τοποθέτηση ξυλόγλυπτων στασιδίων καί τέμπλων, ἡ μαρμαροθέτηση τοῦ πατώματος, ἡ ἀνάθεση κοσμημάτων ἀπό τίς γυναῖκες ἢ ἡ προσφορά λαδιοῦ, κεριῶν, λιβανιοῦ, κεντητῶν ἀμφίων κ.ἀ.π.

Ἀπό ὅλα αὐτά περισσότερο προσιτά στό βαλάντιο τοῦ πιστοῦ ἦταν καί ἐξακολουθοῦν νά εἶναι τά ἀσημένια ἢ σπάνια τά χρυσά πλακίδια πού κρέμονται μπρός στίς εἰκόνες — ἄρμαθιές ὀλόκληρες — καί πού ἐνδιαφέρουν πολύ περισσότερο ἀπό ὅλα τά ἄλλα τάματα ὄχι γιατί ἔχουν μεγάλη χρηματική ἀξία ἀλλά γιατί εἶναι δημιουργήματα τοῦ λαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ καί σάν τέτοια ἀντιπροσωπεύουν κοινωνικές καταστάσεις τοῦ παρελθόντος, ἄρα ἐξιστοροῦν.

Εἶναι κρίμα γιατί πολλά ἀπό αὐτά σέ τεράστιες ποσότητες χάθηκαν, εἴτε γιατί οἱ ἐκκλησιαστικές ἐπιτροπές τά μεταφέρουν στήν Ἀθήνα καί τά ἄλλα μεγάλα ἐπαρχιακά κέντρα ὅπου τά ἐκποιοῦν, εἴτε γιατί στό παρελθόν οἱ ἱερεῖς καί οἱ μοναχοί τά ἔδιναν στόν πλανώδιο ἀσημιτζή νά τά λυώσει καί νά φτιάξει ἀσημένια ἢ χρυσάργυρη ἐπένδυση κάποιας εἰκόνας. Στή δεύτερη περίπτωση τό κακό εἶναι μικρότερο ἀφοῦ ἡ τέχνη ἐξυπηρετοῦσε τήν τέχνη μέ τή δημιουργία μιᾶς θαυμάσιας πολλῆς φορές εἰκόνας μέ πλούσιο διάκοσμο καί συνθετότερα θέματα, ἔστω καί τυπικά, ἢ τή δημιουργία μιᾶς καλλικέλαδης καμπάνας πού θά ἦταν τό καύχημα τῆς ἐκκλησιᾶς καί τοῦ μοναστηριοῦ.⁷

Ἄν δοῦμε λοιπόν τήν εἰκόνα μας κάτω ἀπό αὐτό τό πρίσμα τότε σίγουρα πρέπει νά νιώθουμε εὐτυχεῖς ἀφοῦ μέ αὐτόν τόν τρόπο ὄχι μόνο ἀποκτήσαμε ἕνα σύνολο - εἰκόνα πραγματικά «παράξενο» καί θαυμάσιο ἀλλά κυρίως γιατί σώθηκαν παραδοσιακές μορφές καί σχήματα πού δίχως ἄλλο σίγουρα θά εἶχαν ἐξαφανιστεῖ.

Ἔτσι τό θεματολόγιο τῶν 62 πλακιδίων - ταμάτων τῆς εἰκόνας μας εἶναι ἀρκετά πλούσιο, ἄν καί ὁ ἀριθμός τῶν ἀφιερωμάτων συγκριτικά μέ

7. Νάσιου Συναδινού, Οἱ τεχνίτες τῆς Στεμνίτσας, Ἀθήνα 1979; σσ. 111-112.

άλλων εκκλησιών είναι μικρός. Χονδρικά, εικονίζονται ανθρώπινα μέλη (μάτια, πόδια, καρποί χειρών, καρδιά) ανθρώπινες μορφές γυναικείες και ανδρικές κάθε ηλικίας, ζώα (πρόβατο, γίδα, βόδι), πλοία Ιστιοφόρα⁸ και εικόνες αγίων.

Μιά σύγκριση με ανάλογα τάματα, ως πούμε της Μεγαλόχαρης Τήνου ή όποια είναι πανελλήνιο προσκύνημα και από αυτή την άποψη έχει τεράστια παρακαταθήκη όμοιων ταμάτων κρεμασμένων κάτω από τής εκατοντάδες άσημένες κανδήλες πού έξαρτιώνται με άλυσίδες από τή στέγη, θά μάς ύποχρέωνε νά παραδεχτούμε ότι τά τάματα τής εικόνας μας εντάσσονται σέ μία συγκεκριμένη περίοδο τήν όποια άλλωστε εκφράζουν και ταυτόχρονα θά μάς έδινε τήν εύκαιρία νά παρακολουθήσουμε πώς έξελίσσονται τά θέματα ανάλογα με τά στάδια του πολιτισμού στά όποια έξησαν οι έλληνικές κοινωνίες.

Έτσι ένώ τά τάματα στήν εικόνα μας σταματούν στό 1951, στή Μεγαλόχαρη τής Τήνου βρίσκει κανείς τή σύγχρονη ζωή νά του μιλάει. Λ.χ. τά δυστυχήματα με τά αυτοκίνητα έδωσαν άφορμή στους χρυσοχόους του είδους πού έξετάζουμε νά δημιουργήσουν ανάλογα με τήν παραγγελία του πελάτη, τάματα πού άφηγούνται με λεπτομέρειες πώς γλύτωσε από τό άτύχημα άκόμα και τόν τόπο πού συνέβηκε! "Όταν με τό Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο έγινε εύρύτατη χρήση του άλεξίπτωτου (και τό μέσο αυτό μέχρι σήμερα βελτιώνεται) ύπήρξαν πολλά περιστατικά Έλλήνων πού σέ σχετικά γυμνάσια στρατιωτικά έπαθαν άτύχημα και σώθηκαν ίσως από θαύμα. Έτσι βλέπει κανείς νά κρέμονται φιγοϋρες στρατιωτών από άνοιγμένα άλεξίπτωτα.

Πολλές φορές πολλοί άνθρωποι μαζί, από τόν ίδιο τόπο, συμφωνούσαν νά κάνουν ειδικό άφιέρωμα πού νά δηλώνει τήν καταγωγή τους και νά θυμίζει σέ κείνους πού βλέπουν τό άφιέρωμα ότι έφθασαν από πολύ μακριά για νά προσκυνήσουν. Έτσι δέν μπορούσε νά λείψει σέ μεγάλο μέγεθος ό χάρτης τής Κρήτης και ειδικά μετά τήν είσβολή των Τούρκων στην Κύπρο τό 1974 — και τά όσα φανερά ή κρυφά περιστατικά συνέβηκαν εκεί — ώθησαν τους Κύπριους (άπ' ό,τι ξέρω τιμούν έξαιρετικά τήν Παναγία τής Τήνου) νά άφιερώσουν 7 χάρτες του νησιού τους.⁹ Αύτά τά σύγχρονα δεδομένα άπουσιάζουν όλοκληρωτικά από τά τάματα πού στολίζουν τήν εικόνα μας.

Από τά παλιότερα θέματα, τά «κλασσικά» του είδους, μερικά έπαναλαμβάνονται.

8. Στά Ιστιοφόρα πού εικονίζονται σέ τάματα τής Μεγαλόχαρης Τήνου διαβάζουμε όνόματα καπετάνιων από τό Γαλαξίδι, Καστελλόριζο και Χίο.

9. Χάρη Μιχ. Κουτελάκη, *Τήνος*, Αθήνα 1981, σ. 8-9.

ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΥ ΕΠΑΝΑΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ

α/α	ΕΙΔΟΣ — ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	Συχνότητα
1.	Άνθρωπος με κοστούμι, σε στάση 3/4 δλόσωμος έχοντας τά πόδια σε διάσταση και τό άριστερό του χέρι μπροστά στό στήθος.	4 φορές
2.	Όλόσωμη γυναίκα σε στάση 3/4 μέ ποδηρες πτυχωτό φόρεμα έλαφρά σούρα στή μέση. Τό δεξί της χέρι περνάει μπροστά στό στήθος ενώ μέ τό άριστερό μεταφέρει λαμπάδα ίση σε ύψος μέ τό δικό της ύψος.	3 φορές στήν άριστερή κάθετη πλευρά
3.	Παιδί μετωπικό σε στάση δέησης μέ τά δυό χέρια πλεχτά μπροστά στό στήθος. Φοράει ένσταυρο έπιτραχήλι πού έχει μεταξύ τών κεραιών σταυρού τίς συντομογραφίες IX-N-K-A	7 φορές μέ εγχάρακτη τεχνική και 1 σε φουσκωτό
4.	Άνδρας μέ φράγκικη ένδυμασία, δλόσωμος σε στάση 3/4. Φοράει βαρύ πανοφόρι και έχει τό πανταλόνι χωμένο σε μακριές κάλτσες ή μπότες.	4 φορές στό πάνω τμήμα τής εικόνας.
5.	Καράβια ίστιοφόρα διαφόρων τύπων και μεγέθους.	7 φορές
6.	Πόδι μέχρι τή λεκάνη.	3 φορές

ΤΟ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΤΩΝ ΥΠΟΛΟΙΠΩΝ — ΘΕΩΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ

Ή ποικιλία είναι μεγάλη. Δέν θά σταθοϋμε όμως σε καθένα ξεχωρα αλλά θά προσπαθήσουμε νά εξετάσουμε και νά εντάξουμε χρονικά μόνο μερικά πού παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Άς σημειωθεί ότι χρονολογία υπάρχει κτυπημένη μέ μικρό καλέμι μονάχα σε ένα και συγκεκριμένα κάτω από δύο πόδια στή μέση τής δεξιάς κάθετης πλευράς τής εικόνας (1870).

Άπό τά πύ συνηθισμένα τάματα είναι εκείνα πού εικονίζουν αυτιά, μάτια, καρδιά, καρπούς χεριών, άκρα ποδιών ή πόδια, μέ μιá λέξη

άνθρώπινα μέλη που θεραπεύτηκαν και που διηγούνται είτε τη θεραπεία του πάσχοντος μέλους είτε την κρυφή έλπίδα του άρρωστου να γίνει καλά με τη μεσολάβηση του άγιου και ειδικά στη Νίσυρο με τη μεσολάβηση της Παναγιάς Σηλιανής.

Σ' ένα άλλο τάμα, εκείνο με τη χρονολογία 1870 που αναφέραμε, μπορούμε να διακρίνουμε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά άσθeneias, όπως λ.χ. ή παραμορφωτική άρθριτιδα, από την άλλοίωση που έχουν ύποσει τά πόδια του άσθενή. Κι αυτό άκριβώς τό σημείο είναι ένδεικτικό της ψυχολογίας του άρρωστου και της έλπίδας που έτρεφε για άνακούφιση. Ήρθε λοιπόν στη Νίσυρο. Γιατί όμως; Δυό ήταν οί λόγοι νομίζουμε. Ή πίστη του στη Σηλιανή που ή φήμη της ήταν γνωστή και τό κυριότερο, τά θεραπευτικά νερά του νησιού που βρίσκονται στην άκρη του Μαντρακιού. Τά φυσικά ίαματικά νερά της Νισύρου ήταν άλλωστε πασίγνωστα από την άρχαιότητα. Είναι ευτύχημα που τό κτιριακό συγκρότημα συντηρήθηκε, έξοπλίστηκε και ξαναλειτούργησε μετά από άρκετά χρόνια παύσης.

Ήτσι ή φήμη της Νισύρου για την Παναγιά δέθηκε στό ίδιο άρμα με εκείνη των θεραπευτικών της νερών κι έκανε τούς Δωδεκανήσιους να την επισκέφονται συχνά.

Ήτσι στον ίδιο λόγο που ήδη εκθέσαμε να όφείλεται και ή άπεικόνιση ενός όλόγυμνου γυναικείου νεανικού κορμιού που αποδόθηκε ρεαλιστικότερα από τό χρυσοχό και που βρίσκεται στην πάνω δεξιά γωνία της εικόνας (τό κεφάλι και τά πόδια έχουν σκεπαστεί από άλλο τάμα). Δέν αποκλείεται όμως να όφείλεται και στην προσδοκία της άφιερώτριας να άποκτήσει παιδί. Οί πόθοι της και οί έλπίδες της άφέθηκαν στην Παναγιά.

Ήνα πρόβατο στην άριστερή κάτω γωνία, ένα βόδι στην άντίστοιχη δεξιά και μιá γίδα λίγο ψηλότερα είναι τά μόνα ζωόμορφα τάματα. "Όμως πόσο άφηγηματικά!

Τό βόδι είναι τό έργαλειό του νησιώτη για όργωμα, ή κασίκα και τό πρόβατο ήταν όπωσδήποτε τά ζώα που παρείχαν λίγο γάλα για να τραφούν τά μικρά παιδιά του όποιου νοικοκύρη. "Άς μη θεωρηθεί ότι μιλάμε για όργανωμένη κτηνοτροφία. Ήδω πρόκειται για οικόσιτη. Στό βοσκό δέν θά κόστιζε τόσο πολύ ή άπώλεια ενός προβάτου ή μιās γίδας. Στό γεωργό όμως που περιμενε τό λίγο γάλα τους για τά παιδιά ό χαμός της ήταν συμφορά... Μόνο έτσι καταλαβαίνουμε τη λαχτάρα του και την ύπόσχεση που έδωσε στην Παναγιά ώστε να σωθεί τό ζώο.

Στά παλιότερα άφιερώματα από την άποψη της θεματολογίας μπορούμε να κατατάξουμε τά ιστιοφόρα πλοία. Κι αυτά δέν είναι άσχετα με την Παναγιά Σηλιανή γιατί όχι μόνο υπάρχουν παραδόσεις που μιλάνε για τάματα ναυτικών στό μοναστήρι της⁹ αλλά γιατί ή Σηλιανή καθώς

9α. Κέντρη Σταύρου, *Τά μετέωρα της Δωδεκανήσου*, Άθήναι 1970, σ. 99-100.

ἀγναντεύει τό πέλαγος ἀπό τήν σπηλιά τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου μοιάζει νά προστατεύει τούς ναυτικούς πού πηγαينوέρχονταν στό δίαυλο Νίσυρου - Ἀστυπάλιας - Κῶ - Κνίδου δηλ. σέ μιά θάλασσα πού εἶναι σπάνια ἤρεμη γιατί τά «*ρεύματα δουλεύουν*» κατά τήν ἔκφραση ἑνός παλιοῦ ναυτικοῦ, ἐπειδή ἀνάμεσα Νίσυρο καί Γιαλί βρίσκεται ὁ κρατήρας τοῦ παλιοῦ ἠφάιστειου. Τήν ἀγριάδα τῆς δοκιμάσαμε κι ἐμεῖς περίσου κατακαλόκατρο πηγαίνοντας ἀπό τή Νίσυρο στήν Καρδάμαινα τῆς Κῶ μέ τό πλεούμενο τοῦ Κακακιοῦ...

Ἔτσι στά μέρη ἐκεῖνα τήν προστασία πού ἀποδίδουν οἱ ναυτικοί στόν ἅγιο Νικόλα ἀνέλαβε ἡ Σηπλιανή. Πάντως τό τάμα μέ τό ἀσημένιο καράβι δέν ἦταν μόνο τό χρέος τοῦ караβοκύρη, ὅταν σώθηκε ἀπό τρικυμία ἀλλά καί ἡ ἀποπλήρωση ἴσως τῆς ὑπόσχεσης πού ἔδινε, ἄν ἔρριχνε στή θάλασσα τό πῶτο του ἢ κάποιο νέο σκαρί, ὥστε νά εἶναι καλοτάξιδο καί νά πᾶνε καλά οἱ δουλειές του.

Ἐκεῖνο ὅμως πού ἔχει μεγαλύτερη ἀξία εἶναι οἱ τύποι τῶν πλοίων πού εἰκονίζονται. Ὅχι γιατί καί οἱ 7 εἶναι διαφορετικοί ἀλλά γιατί ἀντιπροσωπεύουν μέ πιστότητα τή φόρμα πού ἔδιναν στά καράβια τους οἱ Δωδεκανήσιοι ναυτικοί. Ἐδῶ πρέπει νά ἐντάξουμε τή σακολέβα τοῦ Χαλκίτη Συντροφιοῦ (στήν πάνω δεξιά γωνιά) πού τήν ἀφιέρωσε στήν Παναγιά ἡ γυναίκα του, ἴσως καί ἡ κόρη του, ὥστε νά ἔχει καλό ταξίδι. Ἔτσι διαβάζουμε στήν ἐπιγραφή: «*Ἀθιμιά Ν. Συντροφιοῦ*» καί παραδίπλα «*Θαρενή Ἀρμαδιοῦ*» πού σημαίνει ὅτι μαζί πλήρωσαν γιά τό τάμα ἴσως γιατί οἱ ἄντρες τους ταξίδευαν μέ τό ἴδιο πλοῖο ἢ γιατί ἦτανε συμπλοιοκτῆτες. Ἐνα τρεχαντήρι στήν κάτω ἀριστερή γωνιά τῆς εἰκόνας ἀρμενίζει πλησίστιο καί ἔχει τήν ἐπιγραφή «*Γιώργη Σαμιότης*». ¹⁰ Αὐτό δέ σημαίνει ὅτι ὁ Γιώργης ἦταν κι ἀπό τή Σάμο. Μπορεῖ νά εἶχε παντρευτεῖ σ' ἕνα ἀπό τά Δωδεκάνησα ἢ νά ἦταν Δωδεκανήσιος πού συχνотаξίδευε στή Σάμο ὁπότε τοῦ ἔμεινε τό παρατσούκλι, ὅπως στήν Τήλο λένε «*ὁ Κινέζος*», «*ὁ Ἀμερικάνος*», τό ἴδιο πού ἀκούμε καί στή Σύμη κ.ά.

Γιά τά ὑπόλοιπα καράβια μέ κάποια ἀμφιβολία μπορούμε νά ξεχωρίσουμε ἀπό τόν ἀριθμό τῶν πανιῶν τους, μιά γολέττα κι ἕνα τσερνίκι. ¹¹

Ἀφιέρωμα Συμιακοῦ ἢ τάμα πού προέρχεται ἀπό χέρι χρυσοχοῦ τῆς Σύμης εἶναι τό πλακίδιο στήν πάνω ἀριστερή γωνιά τοῦ πλαίσιου τῆς εἰκόνας πού εἰκονίζει τόν Ἀρχάγγελο Μιχαήλ ὀλόσωμο μέ τή στρατιωτική του στολή, σέ στάση $\frac{3}{4}$ νά κρατάει ρομφαία. Ὁ φωτοστέφανος ἀκτινωτός θυμίζει ἀνάλογους σέ μεγάλες εἰκόνες του. Ἡ στάση του, ἡ μορφή του καί ἡ ἔκφραση ἀντιγράφει ἀνάλογες φορητές εἰκόνες τοῦ Ταξιάρχη Πανορμίτη (γνωστοῦ καί περίφημου μοναστηριοῦ τῆς Σύμης) τοῦ 19ου αἰ. πού συναντήσαμε σ' ὅλη τή Δωδεκάνησο, ἔργα τοῦ ἀγιογράφου *Ξενοφῶντα Σταυριοῦ* ἢ τῶν ἀδελφῶν *Μηγκλη*. Θά μπορούσε ὡστόσο

10. Χάρη Κουτελάκη, *Ταξίδια στό Ἀρχιπέλαγο*, Νίσυρος 1980, χφ.

11. Ἑλληνική Ἐμπορική Ναυτιλία (1453-1850) ἔκδοση Ἐθνικῆς Τράπεζας Ἀθήνα 1972, πίνακες - σχέδια πλοίων καί Ἀθηνᾶς Ταρσοῦλη, Δωδεκάνησα Α', σ. 247 καί 250.

κάλλιστα νά αντιγράψει κατά πολύ καί τή μεγάλη άσημένα εικόνα του Πανορμίτη που βρίσκεται στο μοναστήρι. Από αυτή τήν άποψη ότι δηλ. Πανορμίτης καί Παναγιά Σηλιανή είναι προστάτες των Δωδεκανήσιων ναυτικών, δέν πρέπει νά μās ξενίζει τό πώς αφιερώθηκε ή μορφή του άρχάγγελου στην εικόνα τής Παναγιάς.

Στά αξιοπρόσεχτα τάματα που καί από τεχνική άποψη παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ή προτομή ενός παιδιού στη μέση τής άριστερης κάθετης πλευράς τής εικόνας, που εικονίζεται με έλαφρές διαφοροποιήσεις 8 φορές. Η στάση του είναι παρακλητική καί ή έκφρασή του άν καί άποδίδει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά φαίνεται μάλλον τυποποιημένα εξαιτίας του ώσειδους προσώπου με τά στρογγυλά μάτια καί τά σγουρά μαλλιά. Φοράει έπιτραχήλι ένστυρο σ' όλες τίσ περιπτώσεις καί προφανώς «άφηγείται» τή λαϊκή αντίληψη πώς όταν φορέσει κάποιος τή ζώνη του άγιου ή τον καλογερικό σκούφο του (πρβλ. άγιο Γιάννη Ρώσσο στην Εύβοια) όχι μόνο γλυτώνει από πονοκεφάλους ή πόνους στη μέση καί τήν κοιλιά αλλά συνάμα φωτίζεται με τή δωρεά του άγιου Πνεύματος μέσω των καθαγιασμένων ιερατικών άμφίων.

Τό άλλο πλακίδιο βρίσκεται ακριβώς κάτω από τό προηγούμενο καί εικονίζει νεανική γυναικεία μορφή, με κάποια δυσαναλογία, που άποτνεί χαρή, ζωντάνια, έκφραστικότητα, τσαχνινιά...

Πρόσωπο παχουλό με μάτια μεγάλα που λοξοκοιτάζουν κάτω από βλεφαρίδες λάγνες, χείλη έντονα βαμμένα, μαλλιά χωρισμένα στη μέση καί φιαγμένα σε δυό πλεξοϋδες που φθάνουν πάνω από τους ώμους (θά μπορούσαν νά ήταν καί μεγάλα σκουλαρίκια) φόρεμα μονοκόμματο μέχρι τους άστραγάλους που κλείνει σφιχτά στο λαιμό καί πέφτει χυτό, γεμενιά στα πόδια. Όλα δείχνουν ότι πρόκειται για *Τουρκοπούλα*. Η παρουσία της δέν μās έκπλήττει. Τά παραδείγματα που Τούρκοι λάτρεψαν δικούς μας άγιους γιατί τους χάρισαν τήν ύγεια δέν είναι λίγα. Μπορεί καί νά ήταν κρυπτοχριστιανοί. Ξέρουμε σήμερα από χωριά τής Ρόδου που υπάρχουν άκόμη λίγες οικογένειες Τούρκων (Αρνίθα, Κατταβιά, Σάλακος) ότι όλοι τους παρακολουθούν με βαθιά κατάνυξη τίσ χριστιανικές τελετές καί συμμετέχουν σ' αυτές.

Αξιόλογο για τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που εικονίζει είναι καί τό πλακίδιο με τό πρόσωπο μιās ήλικιωμένης γυναίκας (κάτω δεξιά γωνία τής εικόνας) ή όποία έχει μεγάλα λυπημένα μάτια, έντονα ζυγωματικά καί φορεί πλούσιο φόρεμα με ψηλό γιακά, καθώς καί εφαρμοστό κολλιέ. Τά μαλλιά της χωρισμένα στη μέση σχηματίζουν κότσο πιασμένο με περόνες. Φαίνεται πώς δέν ήταν μιιά άσημη γυναίκα.

Από τά πιό παλιά τάματα τής εικόνας είναι καί εκείνο (στη μέση του επάνω τμήματός της) που παριστάνει μετωπικό φουστανελοφόρο πολεμιστή ζωσμένο σπαθί (Τό κεφάλι έχει καλυφθεί από άλλο αφιέρωμα). Από μιιά άποψη ή Στερεοελλαδίτικη ή Πελοποννησιακή ένδυμασία - παρουσία φαντάζει παράξενη στο δωδεκανησιακό χώρο. Κι όμως άν τήν δοϋμε μέσα στην εποχή που τά Δωδεκάνησα ξεσηκώθηκαν μαζί με όλο τό γένος για

τή λευτεριά, τότε δέν μᾶς ἐκπλήττει. Ξέρουμε ὅτι μέ τό θεσμό τῶν Ἐπαρχῶν καί Ἀντεπαρχῶν πολλοί Ἕλληνες φθάσανε στά Δωδεκάνησα. Φυσικά ἀνάμεσά τους δέν ἔλειψαν οἱ ἄρπαγες καί οἱ κακοί¹² ὅπως δέν ἔλειψαν καί οἱ φιλόθρησκοι. Δέν ξέρω ἂν τό μοντέλο ἔφτασε ἀπό τήν Στερεά Ἑλλάδα ἐδῶ ἢ ἂν βγῆκε ἀπό δωδεκανησιακό ἐργαστήρι. Ἐνα εἶναι βέβαιο, ὅτι δηλ. εἶχε πολλή πέραση ἔτσι πού σάν ἀφιέρωμα ὁ φουστανελοφόρος καθιερώθηκε τόσο, ὥστε τόν βρίσκουμε σέ ὄλα τά δωδεκανησιακά μοναστήρια καί ἐκκλησίες, ὅπου ἀκόμα σώζονται παλιά τάματα, ὅπως λ.χ. στήν Πανορμίτη τῆς Σύμης, στόν ἅγιο Βασίλη Χώρας Πάτμου¹³, στή Λέρο, Κάρπαθο κ.ά.

Ἡ τυποποίηση αὐτή δέ σημαίνει στείρα ἀντιγραφή. Σημαίνει ὅτι τό θέμα ἄρесе, εἶχε ἐμπορικότητα γι' αὐτό καί ἐπαναλήφθηκε.

Ἀπό τά πιό πιστά στή δωδεκανησιακή ἐνδυματολογία τάματα εἶναι ἐκεῖνο πού εἰκονίζει μιά ὀλόσωμη κοπέλα σέ στάση παρακλητική (στή μέση τοῦ δεξιοῦ κάθετου τμήματος τῆς εἰκόνας), ἢ ὁποία ἔχει πλεχτά τά δάχτυλα τῶν χειρῶν της καί φοράει τοπική γιορταστική ἐνδυμασία πού φθάνει μέχρι τούς ἀστραγάλους ἀφοῦ ἀναδιπλώνεται σχηματίζοντας τρεῖς πλατιές ὀριζόντιες πτυχές. Δέν ἔχει κανεῖς παρά νά συγκρίνει τό πλακίδιο μέ φωτογραφίες Ἀστυπαλιώτικης φορεσιᾶς¹⁴ γιά νά ἐξακριβώσει πόσο πιστά ἔχει ἀποδώσει ὁ χρυσοχός τό θέμα του.

Βέβαια, ἂν ὁ μακρὺς κεφαλόδεσμος μέ τά πλουμιά λείπει ἀπό τό τάμα, αὐτό δέν ὀφείλεται σέ παράλειψη ἢ ἀνικανότητα τοῦ τεχνίτη ἀλλά σέ λόγους θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ, ἐφ' ὅσον στόν ἱερό χῶρο ὀφείλουμε νά μπαίνουμε ἀσκεπεῖς.

Δυό ἀκόμη τάματα εἶναι χαρακτηριστικά γιά τήν ἐνδυματολογία τῶν νησιῶν. Τό ἓνα παριστάνει τή γυναῖκα Νο 2 τῶν θεμάτων πού ἐπαναλαμβάνονται. Τό ἄλλο ἓνα παχουλό ἠλικιωμένο ἄνδρα (στήν κάτω δεξιά γωνία τῆς εἰκόνας) μέ πουκάμισο πού ἔχει κοφτό γιαντά καί κλείνει μέ ἔξι κουμπιά, γιλέκο κοντό καί ἴσως σαλβάρι μέ πολλές πτυχές. Πάνω ἀπό τόν ὤμο του προεξέχει κάποιο ἀντικείμενο πού μπορεῖ νά εἶναι ραβδί ἢ τουφέκι. Καί στά δύο τάματα ἡ φορεσιά εἶναι λαϊκή καθημερινῆς χρήσεως. Τῆς γυναίκας μοιάζει κάπως μέ τῆς *Κεφάλου Κῶ* καί τοῦ ἄνδρα μέ *Σαρωνιάτικη* χωρίς αὐτό νά εἶναι ἀπόλυτο. Πάντως καί οἱ δυό στολές εἶναι νησιώτικες καί τά τάματα ἀπό τά ἀρχαιότερα.¹⁵

Τελευταῖα ἀφήσαμε τά τάματα ἐκεῖνα πού ἀπό μόνα τους ἀναφέρονται ἄμεσα σέ χῶρο καθαρὰ λειτουργικό - ἐκκλησιαστικό. Αὐτά εἶναι μιά

12. Πρωτοψάλτη Ἐμμανουήλ, *Ἀνέκδοτα Νισυριακά ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς ἐπανάστασεως (1821)*, Νισυριακά ΙΙΙ, Ἀθήναι 1969, σ. 10.

13. Γ. Οικονομάκη - Παπαδοπούλου, *Ἐκκλησιαστικά ἄγγραφα, ἔκδοσις Α.Δ.Ε.Ε.*, Ἀθήνα 1980, σ. 30, εἰκ. 49.

14. Gerola Giuseppe, *I costumi muliebri nelle tredici Sporadi*, EMPORIUM vol. 37, MARZO 1913, p. 209.

15. *Ἱστορία Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμ. Ι' σ. 43 καί 171.

ἀσημένια ἐπένδυση (πουκάμισο) εικόνας, ἕνας χρυσός ἢ ἐπίχρυσος φωτοστέφανος καί ἕνα χρυσάργυρο χέρι.

Ἡ ἐπένδυση εἶναι φιαγμένη μέ τεχνική «φουσκωτό» σέ συνδιασμό μέ χάραξη καί προέρχεται ἀπό κάποια φορητή εικόνα μετωπικοῦ ἁγίου ντυμένου μέ ἀρχιερατικά ἄμφια πού ἔχουν ἐδῶ καί 'κεῖ ἀνθάκια καί σταυρούς. Ὁ ἅγιος κρατάει μέ τό ἀριστερό χέρι κλειστό εὐαγγέλιο καί μέ τό δεξιό εὐλογεῖ. Τό τελείωμα τοῦ ἀσημιοῦ στό περίγραμμα φανερώνει ὅτι ἡ ἐπένδυση κάλυπτε μόνο τό σῶμα καί ὄχι ὀλόκληρη τή φορητή εικόνα. Τό κενό στή θέση τοῦ προσώπου συμπληρώθηκε ἀφοῦ ἡ ἐπένδυση αὐτή προσηλώθηκε στήν εικόνα τῆς Σπηλιανῆς τήν ὁποία ἐξετάζουμε. Ἄν ὁ ζωγράφος συμπλήρωσε τό πρόσωπο μέ βάση τήν παλιά εικόνα τότε ἀνεπιφύλαχτα μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἡ εικόνα ἐκείνη παρίστανε τόν ἅγιο Βασίλειο ἢ τόν ἅγιο Νικόλαο¹⁵ (βλ. φωτ. ἀσημένιας ἐπένδυσης ἀπό τήν Πάτμο). Ὁ χρυσάργυρος φωτοστέφανος πού εἶναι γεμάτος ἀπό ἐλισσόμενο βλαστό μέ ἀνθάκια ἔχει σωστές ἀναλογίες σέ σχέση μέ τό σῶμα τοῦ ἁγίου, ταιριάζει ἀπόλυτα καί γι' αὐτό δέν ἀποκλείεται νά ἀνήκε στήν ἴδια ἐκείνη εικόνα ἀπό τήν ὁποία ἀφαιρέθηκε ἡ ἐπένδυση.

Ἡ τοποθέτησή της στή μέση τοῦ κάτω τμήματος καί στόν ἴδιο ἄξονα μέ τή λαβή περιφορᾶς εἶναι ἡ μόνη ἴσως ἀναλογία πού ἔγινε μέ βάση κάποια λογική μέσα στό ἀταίριαστο καί ἐπιφανειακά παράλογο κράμα. Ἄναλογία πού προσδίδει τελικά συμμετρία στό ὅλο ἔργο.

Δεξιά ἀπό τόν ἅγιο, ὅπως βλέπουμε, ἔχει τοποθετηθεῖ κάθετα ὁ καρπός ἑνός χεριοῦ μέ μανικέττα χρυσάργυρη κοσμημένη μέ ρόδακα καί μικρά κλαδάκια.

Αὐτή ἡ πολυτέλεια καί ἡ τιμή πού ἀποδίδεται εἰδικά μέ τό χρύσωμα μᾶς ὑποχρεώνει νά δεχτοῦμε ὅτι πρόκειται γιά ἐπένδυση χεριοῦ σημαντικῆς εικόνας, ἀπό τήν ὁποία ἀφαιρέθηκε.

Ξέρουμε ἀπό ἑκατοντάδες παραδείγματα ὅτι τό χρύσωμα χεριοῦ συνηθιζόταν πάρα πολύ στίς δεσποτικές εἰκόνας δηλ. τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγιάς, στά τέμπλα. Αὐτό εἶναι τό ἕνα δεδομένο. Τό ἄλλο εἶναι ἡ καμπυλότητα τῶν δαχτύλων καί ἡ κίγησή του πού προδίδει ὅτι πρόκειται γιά δεξιό χέρι.

Στό Χριστό Παντοκράτορα ἢ Μέγα Ἀρχιερέα δέν μπορεῖ νά ἀνήκει γιὰτί καί στίς δύο περιπτώσεις Ἐκεῖνος εὐλογεῖ. Ἀνήκει στήν Παναγιά τοῦ τύπου τῆς βρεφοκρατούσας πού μέ τό ἀριστερό της βαστάει τό Χριστό καί μέ τό δεξιό, σέ μιά χαρακτηριστική γιά τόν τύπο κίνηση, τό δείχνει, τόν παρουσιάζει.

Δέν μπορεῖ λοιπόν παρά τό χρυσάργυρο αὐτό χέρι νά ἀνήκει στή μεγάλη ἀσημένια εικόνα τῆς Σπηλιανῆς πού ὑπάρχει στό τέμπλο, ἡ

15a. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ στάση καί ἡ χειρονομία στίς δύο εἰκόνας. Ἡ τῆς Πάτμου προέρχεται ἀπό τόν ἅγιο Νικόλαο Εὐδήλο καί πρέπει νά ἔγινε στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. Φωτ. Ἀρχεῖο Χ.Μ.Κ. ³⁹/31.

ἀργύρωση τῆς ὁποίας ἐγινε μέ ἔξοδα τοῦ τότε ἡγουμένου Ἀθανασίου¹⁶ προσκυνητοῦ στά 1798, ἀπό τό Νισύριο χρυσοχό, Γεώργιο Ἀναγνώστη (= διάκος)¹⁷ πού ἀνῆκε στή μεγάλη οἰκογένεια τοῦ Νισύριου χρυσοχόου Παύλου Ἀνεγνώστου ἔργα τοῦ ὁποίου ἐντοπίσαμε ἀπό τό 1762.

Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Παύλου, ἀρχῆς γενομένης ἀπό τόν γιό τοῦ δισέγγου του Κωνσταντή καί ἀπό τόν Μιχάλη, ἄλλαξαν τό ἐπίθετο σέ Λαζάρου. Ὁ Μιχαήλ Παύλου δέχτηκε τό παρατσούκλι Κοντοβερός καί ἀπό τότε ἡ οἰκογένεια ἔμεινε γνωστή στή Νίσυρο καί στόν κύκλο τῶν χρυσοχόων μέ αὐτό τό ἐπίθετο.

Γόνος αὐτῆς τῆς παλιᾶς οἰκογένειας εἶναι καί ὁ Λάζαρος Κοντοβερός πού ὑπογράφει στή σχεδιασμένη εἰκόνα μας ὡς Λούης, κατά τή συνήθεια τῶν Ἑλληνοαμερικάνων νά κόβουν τά ἐπίθετά τους.

Γιατί ὅμως ἔκανα τόσο μεγάλη παρέκβαση, θά ἀναρωτηθεῖ ὁ ἀναγνώστης.

Τό γενεαλογικό δένδρο τοῦ Παύλου Ἀνεγνώστου ὄχι μόνο συμπλέκει τά κλώνια του μέ ἄλλη μεγάλη οἰκογένεια ἀσημιτζήδων τῆς Ρόδου καί τῆς Νισύρου πού διατηροῦν μέχρι τώρα τήν παράδοση δηλ. τοῦ Δημητρίου Κρομμύδα ἢ Χατζῆ-Σουβάλ, ὅπως τόν ἀποκαλοῦσαν οἱ Τοῦρκοι καί οἱ Ἑβραῖοι καί τοῦ Χατζῆ-Αἰῖζου πού παλιότερα ἦταν μία οἰκογένεια, καί ἀπό τήν ἄλλη πλευρά μέ τή γενιά Μαυρουδῆ, ἀλλά γιατί ὅταν τό 1978 ὀλοκλήρωσα τήν ἔρευνά μου στή Δωδεκάνησο¹⁸ γύρω ἀπό τούς δωδεκανήσιους χρυσοχόους ἡ κ. Κωσταρίδου Ἀνθή — ἔγγονή τοῦ Παύλου (Β΄) Κοντοβεροῦ — μέ βάση συγκεκριμένο ἐρωτηματολόγιο πού τῆς ὑπέβαλα, μοῦ ἔδωσε τή σημαντική πληροφορία ὅτι ἀνάμεσα στά ἄλλα ἔργα τοῦ Μιχαήλ Παύλου (Κοντοβέρου) συγκαταλέγεται καί τό χέρι τῆς Παναγιᾶς Σπηλιανῆς Νισύρου, «ἐκεῖνο πού εἶναι πιό φουσκωτό», ὅπως χαρακτηριστικά μοῦ εἶπε.

Ἡ λεπτομέρεια αὐτή μᾶς ὀδηγεῖ στό νά χρονολογήσουμε κατά προσέγγιση πότε κατασκευάστηκε τό χέρι πού τώρα βρίσκεται στήν εἰκόνα τοῦ τέμπλου καί φυσικά πότε ἀντικαταστάθηκε τό χρυσάργυρο πού εὐτυχῶς ἔχει τοποθετηθεῖ στήν εἰκόνα μέ τά ἄλλα ἀφιερώματα.

Ὁ Μιχαήλ Παῦλος εἶχε ἓνα ἀκόμα ἀδελφό τόν Κωνσταντή (Λαζάρου)¹⁹.

---

16. Τόν Ἀθανάσιο συστήνει μέ γράμμα του στόν ἡγούμενο τῆς Σπηλιανῆς κάποιος Τοῦρκος ὀνόματι Ἀλῆ Ἀγᾶ Καπουδάν. Τό γράμμα (χωρίς χρονολογία) φυλάγεται στό Ἀρχεῖο τῆς Σπηλιανῆς σέ μετάφραση ἀπό τά τουρκικά.

17. Χάρη Μιχ. Κουτελάκη, *Θεώρηση τῆς ἀργυροχόιας στήν ἐκκλησιαστική τέχνη τῆς Δωδεκάνησου* ἀπό τόν 17ο αἰ. μέχρι σήμερα. Ἔργασία ἔτοιμη γιά ἔκδοση. Χρημάτισε καί ἀντιπρόσωπος τῆς Νισύρου στήν ἐν Ἀστρεῖ Ἐθνοσυνέλευση τοῦ 1823. Κέντρα ΣΤ., δ.π., σ. 87.

18. Ἀπό τή θέση αὐτή ἐκφράζω τίς εὐχαριστίες μου στούς Νισύριους κκ. Τσατσαρώνη, Μαυρουδῆ Νικόλαο, στόν Ροδίτη κ. Μᾶρκο Δ. Κρομμυδᾶ καί στήν κ. Κωσταρίδου Ἀνθή γιά τήν συμπαράστασή τους στήν ὀλοκλήρωση τῆς ἐργασίας.

19. Ὁ Λάζαρος Κοντοβέρος ἀσήμωσε μιά μικρή λειψανοθήκη πού βρίσκεται στή μονή τῆς Σπηλιανῆς τό 1857 «ἐπί Μακαρίου τοῦ Α΄» καί προφανῶς τόν Δίσκο πού ἔχει στό κέντρο

Μαθήτευαν κοντά στον πατέρα τους *Κωνσταντίνου Παύλου* και έγιναν αξιοί τεχνίτες. Ο *Μιχαήλ* στάλθηκε στην Κων/πολη για να τελειοποιηθεί και μάλιστα ἐργάστηκε στη διακόσμηση του ἀνακτόρου *Γιλτζ Μπαζέ*. Δυστυχώς πέθανε νέος (δέν καθορίζεται η ηλικία του), «*όταν ο γιός του ήταν 10 ἐτῶν*». Ξέρουμε ότι ο γιός του γεννήθηκε στα 1897 και ἐπομένως ο χρόνος θανάτου του είναι περίπου 1907. Ἄν λοιπόν μέ τή λέξη νέος δηλώνεται τό 50ο-55ο ἔτος τῆς ηλικίας του, τότε τό χέρι τῆς εικόνας μας θά πρέπει νά ἔγινε μέσα στην τελευταία εικοσαετία τοῦ 19ου αἱ.

Θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε ἐκτενέστερα για τή μεγάλη οἰκογένεια *Παύλου* ἀλλά δέν είναι τό θέμα μας αὐτό. Τά ποικίλα προβλήματα καθώς και τά ἔργα καθενός Δωδεκανήσιου χρυσοχοῦ ξετάζονται μέ λεπτομέρεια σέ ἐργασία μας πού ἐλπίζουμε σύντομα νά δημοσιεύσουμε.

Δέν ἀπομένει παρά νά διατυπώσουμε μερικές ἀκόμα σκέψεις μέ ἀφορμή τήν εικόνα μας.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα τά θέματα τῶν ταμάτων πού ἐπαναλαμβάνονται βγῆκαν ἀπό τίς ἴδιες μητρες.

Ἐπειτα ἀξίζει νά σημειωθεῖ ότι ὅλα τά παράταιρα τάματα μέ τή χωρίς νόημα ἐπιφανειακή τους σύνδεση ἔχουν βαθύτερο ἐνιαῖο σημεῖο ἀφετηρίας: *Τὴν πίστη στό θαῦμα τῆς Παναγιάς*. Σάν ἔργο τέτοιο λοιπόν πρέπει νά κρίνουμε τό λαϊκό αὐτό δημιούργημα, ότι δηλ. καταφέρνει μέσα ἀπό ἕνα γυαλιστερό, παράξενο καί ἀλλοπρόσαλλο διάκοσμο νά πετύχει στό μήνυμα πού μᾶς στέλνει, ἕνα μήνυμα γεμάτο ἱστορία, τέχνη, θρησκευτικότητα, κοινωνικές συνθήκες.

Τέλος μένει ἀνοιχτό κι ἕνα ἐρώτημα σέ σχέση μέ τόν ἐμπνευστή τῆς ιδέας. Εἶχε ὁ *Λούης Κοντοβερός* σχέδια τῶν προγόνων του χρυσοχόων πάνω στά ὁποῖα στηρίχτηκε για νά σχεδιάσει τήν εικόνα του ἢ ὄχι; Ἡ ἀπάντηση για μᾶς είναι πολύ σημαντική. Ἄν κάποιος φίλος ἢ συγγενεῖς μᾶς ἐνημερώσουν θά τοὺς χρωστάμε χάρη.

Θά τελειώσουμε μέ μιὰ παράκληση πρὸς ὅλους τοὺς φίλους Νισύριους. Διαφυλάξτε καί τό πῶ ταπεινό πραγματάκι τῶν προγόνων μας. Ἄξίζει καλύτερης τύχης.

τήν εικόνα τῆς Παναγιάς καί στό χεῖλος τήν ἐπιγραφή «*Σπηλιανῆς Νισύρου, κατασκευασθεῖς ἐπί Μακαρίου τοῦ Α' 1861 Ἰουλίου 6*».

Βλ. Σταύρου Ι. Κέντρη, *Τά μετέωρα τῆς Δωδεκανήσου*, Ἀθῆναι 1970, σ.σ. 95-96.

ΣΗΜ: Οἱ φωτογραφίες τῶν ἀσημένιων ἀφιερωμάτων τραβήχτηκαν ἀπό τό συγγραφέα καί προέρχονται ἀπό τό ἀρχεῖο του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ

1. Σταμέλου Δ., *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, Έκδοση «'Αλκαίος» ά.χ.
2. Σακελλαρίδη 'Οδ. Νικήτα, *Παναγιά Σπηλιανή*, ανάπτυπο εκ τῶν «Νισουριακῶν» τόμ. 6 (1978).
3. Παπαδάκι Νίκου, *Τά λατρευτικά ἀργυρώματα τῆς ἐλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης*, Δελτίον ΕΟΕΧ Νο 27 Αὔγ. (1972).
4. *Άσημικά μουσείου Μπενάκη*, 'Αθήναι 1967.
5. Κορρέ Αίκατ., *Νεοελληνικαί γαμήλιαι ζῶναι*, περιοδ. «'Αθηνᾶ» τόμ. ΟΕ' (1974-75).
6. Μοσχόπουλου Ν. Γεώργιου, *'Ανέκδοτα στοιχεῖα γιά τήν ἐκκλησιαστική τέχνη στήν Κεφαλονιά (17ος - 19ος αἰ)*, περ. Κεφαληνιακά Χρονικά, τ. 2, 'Αργοστόλι 1977.
7. Μακρῆ Α. Κίτσου, *Λαϊκή τέχνη τοῦ Πηλίου*, σ. 255 κ.έ.
8. Κουτελάκη Μ. Χάρη, *Θεώρηση τῆς ἀργυροχοῖας στήν ἐκκλησιαστική τέχνη τῆς Δωδεκανήσου ἀπό τόν 16ο αἰ. μέχρι σήμερα (ὑπό ἔκδοση)*.
9. *Ταρσοῦλη 'Αθηνᾶς, Δωδεκάνησα*, τόμ. Α', Β', Γ' 'Αθήνα.
10. Gerola Gius. *I costumi muliebri nelle tredici Sporadi*, EMPORIUM vol. 37, N. 219 (1913).
11. Σακελλαρίδη 'Οδ. Κώστα, *Λάζαρος Κοντοβέρου*, Νισουριακά, τ. 5 (1976).
12. Κοντοβέρου Λάζαρου, *Νισουριακά οικιακά σκεῦη καί γεωργικά ἐργαλεῖα*, Νισουριακά, τ. 4 (1972).
13. Κουτελάκη Μ. Χάρη, *Τῆνος*, 'Αθήνα 1981 σέ 'Ελληνικά, 'Αγγλικά, Γαλλικά.
14. Φωτογραφικό λεύκωμα ναυάρχου 'Ιωαννίδη.
15. Κουτελάκη Μ. Χάρη, *Ταξίδια στό 'Αρχιπέλαγο, χφ. ἀνέκδοτο ἡμερολόγιο, λῆμμα Νίσυρος*.
16. Κέντρη Ι. Σταύρου, *Τά μετέωρα τῆς Δωδεκανήσου*, 'Αθήναι 1970.
17. Ζώρα Πόπη, *Δύο μεγάλοι μαστόροι τοῦ ἀσημοῦ*, ἔκδοση ΕΟΕΧ, 'Αθήνα 1972.
18. *'Ελληνική 'Εμπορική ναυτιλία*, ἔκδοση 'Εθνικῆς τράπεζας 'Ελλάδος, 1972.
19. *'Αφηγήσεις τοῦ γιατροῦ Μιχ. Τσατσαρώνη, ἡλικίας 82 χρόνων, Μάρκου Κρομμύδα, Κωσταρίδου 'Ανθῆς, Νικολάου Μαυρουδῆ*.
20. Κουτελάκη Χάρη, *'Ιστορικό ἀρχεῖο Τήλου*, 'Αθήνα 1979, ἔκδοση ἀρ. 9 τῆς Στέγης Γραμμάτων καί Τεχνῶν Δωδεκανήσου.
21. *Οἰκονομάκη - Παπαδοπούλου Γ.*, *'Εκκλησιαστικά ἀργυρά*, ἔκδοση Α-Δ.Ε.Ε., 'Αθήνα 1980.

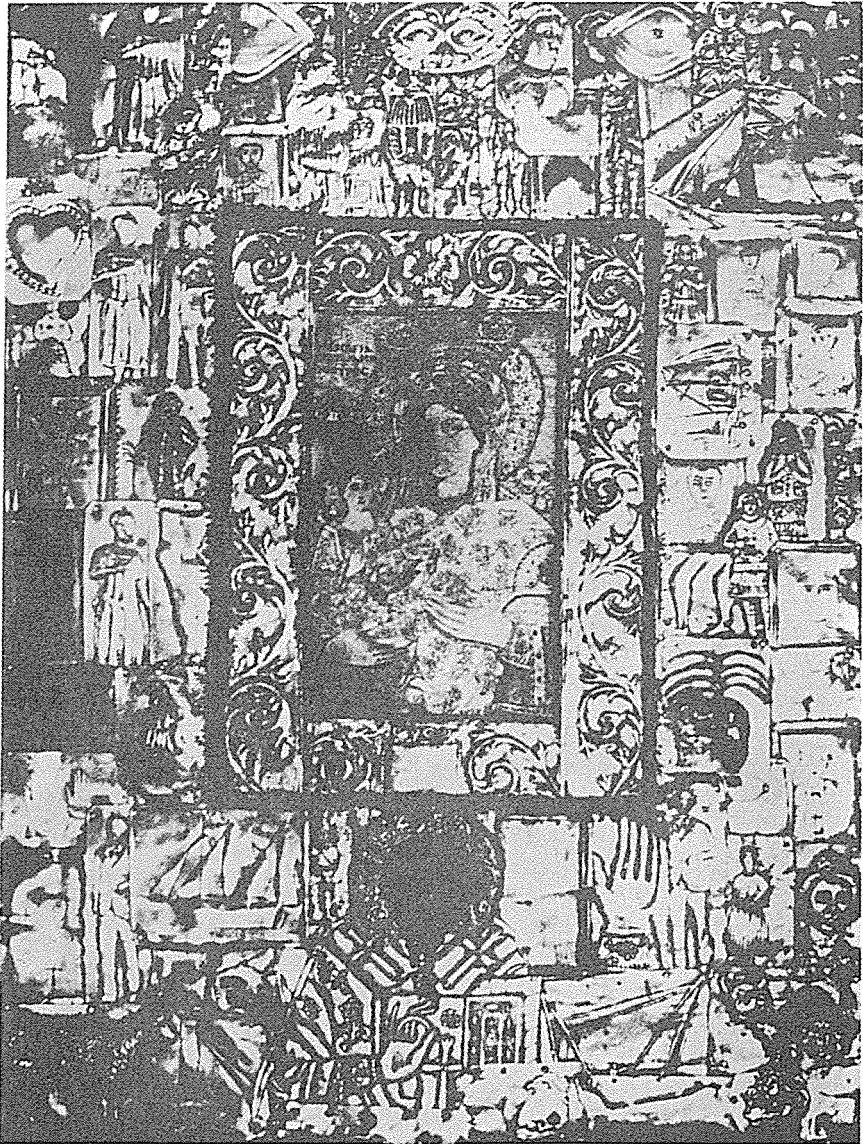
Résumé

A Nissyros et dans le monastère de la «Panaghia Spiliani» il y a une icône représentant la sainte Vierge oeuvre du peintre de Nissyros, Lazaro Kontovero qui avait comme modèle une icône en argent. Tout autour de la sainte Vierge l' icône est ornée de plusieurs ex-votos – des femmes et des hommes en habit populaire, des bateaux, des membres du corps humain e.t.c. – Les ex-votos sont d'un grand intérêt historique, folklorique, technique. Le plus ancien d' entre eux daté en 1870, représente deux pieds et se trouve à la gauche de l' icône. Des ex-votos semblables à ceux-ci on peut constater dans tous les grands monastères de la Grèce, à Panormitis à Symi et à Megalohari de Tinos.¹

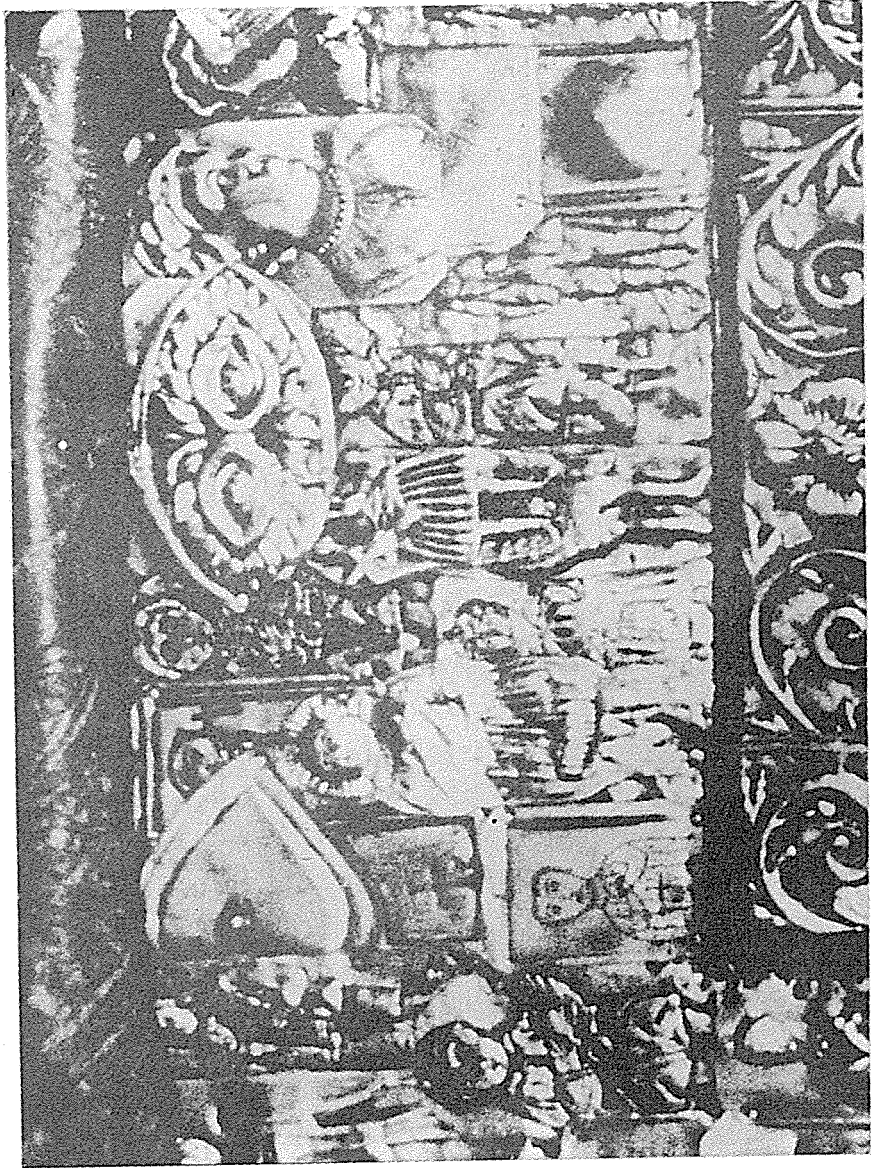
---

1. Koutelakis Haralambos, Tinos, 1981 en Anglais et en Français.

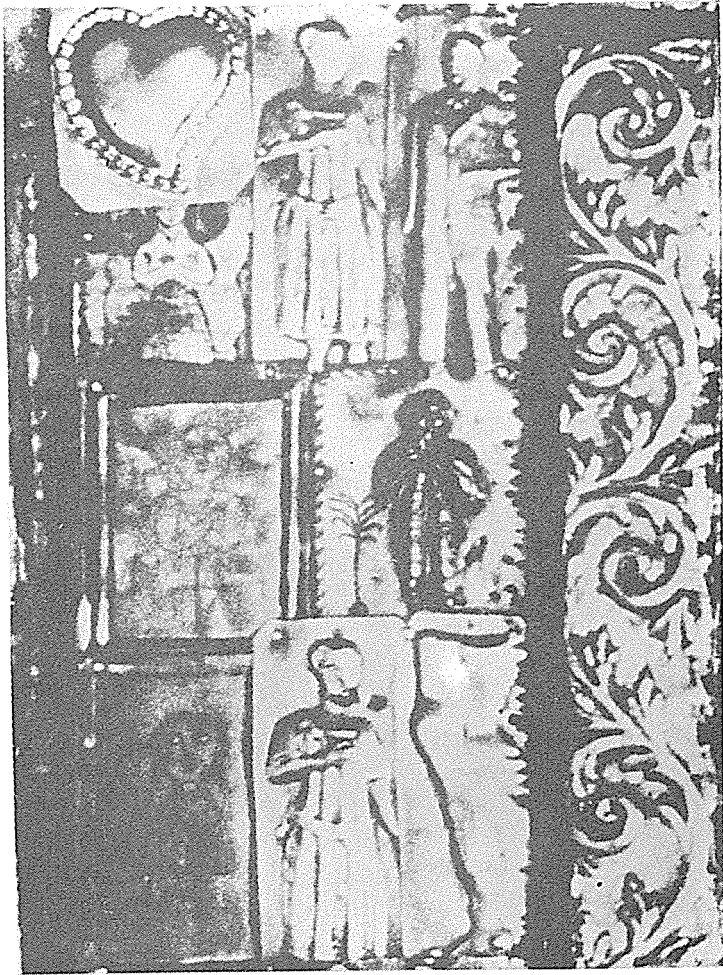
Ἡ εἰκόνα τῆς Σπηλιανῆς. Φωτ. Ἀρχεῖο Χ.Μ.Κ.

Λεπτομέρεια του πάνω τμήματος.

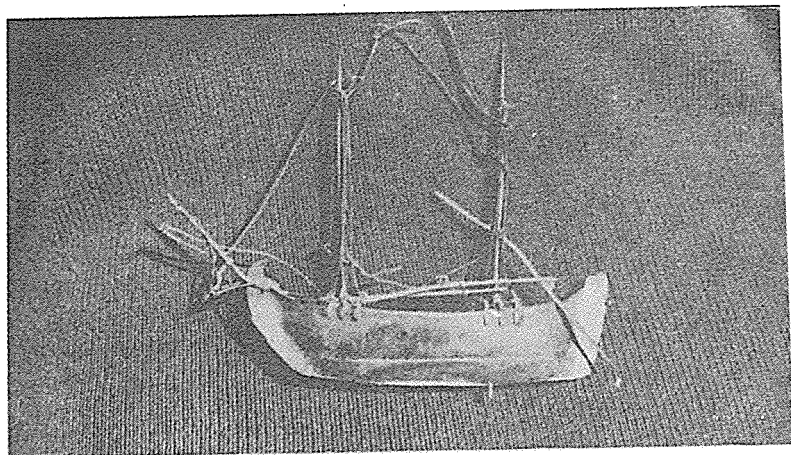
Τό δεξιό τμήμα τής εικόνας.

Λεπτομέρεια τοῦ ἀριστεροῦ τμήματος.

Η εικόνα και το χρυσάγγυλο χέρι στο κάτω τμήμα της εικόνας.

Άσημένιο πλοίο - αφιέρωμα από την Άγ. Τριάδα Κεφάλου Κω. Φωτ. αρχ. ΧΜ.Κ.

Άγ. Νικόλαος στην ομώνυμη εκκλησία του ΕΥΔΗΛΟΥ. Πάτμος.

ΚΩΣΤΑ Ο. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

Αφιερώνεται στη μνήμη του Μιχ. Τσατσαρώνη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Λαογραφικό υλικό της Νισύρου έχει άφθονο δημοσιευθεί. Θρύλοι όμως και τοπικές ιστορίες, «Παραδόσεις», όπως τις τιτλοφορεί ο Νικόλαος Πολίτης στο γνωστό έργο του, άπουσιάζουν.

Τό θέμα αυτό μās άπασχολούσε και έπωφελούμενοι από την παραμονή μας στο νησί, τόν Αύγουστο του 1980 καταγράψαμε με τή βοήθεια μαγνητοφώνου, διάφορες άφηγήσεις άναφερόμενες σέ θρύλους και ιστορίες του νησιού.

Μέ προθυμία άντρες και γυναίκες, ιδιαίτερα οί τελευταίες, μās βοήθησαν στο έργο μας. Έβλεπες πόσο πίστευαν στην άξία των παραδόσεων αυτών, τίς περιέβαλλαν με άγάπη, με σεβασμό κι ένοιωθαν εύτυχείς γιατί με τήν καταγραφή τους θά διασώζονταν από τή λησμοσύνη του χρόνου κι έτσι θά μέναν «κτήμα ές άεί».

Ζητήσαμε νά μās άφηγηθούν παλιές ιστορίες του νησιού κι οί γυναίκες μόνες τους έπεκτάθηκαν στην έξιστόρηση γεγονότων, όνειρων και δραματισμών. Άφηγήσεις πού σημαδεύουν και χαρακτηρίζουν μιά έποχή. Τότες οί άνθρωποι με τήν άπλοϊκότητα και τή ψυχική ήρεμία πού τούς διάκρινε, ζούσαν και πορεύονταν τό δρόμο πού τούς είχαν χαράξει μακροχρόνιες παραδόσεις έμπειρίες μιάς ζωής γεμάτης θρησκευτικότητα και πίστη πώς άνάμεσα στους ζωντανούς ύπάρχει ή άόρατη παρουσία πνευμάτων, δυνάμεων και μορφών του άλλου κόσμου.

Μέ άλλα λόγια γι' αυτούς έλάχιστη ύπηρχε διαχωριστική γραμμή άνάμεσα στην άίσθηση και τήν παραίσθηση.

Τίς διηγήσεις πού άκολουθούν κατατάξαμε κατά κατηγορίες σύμφωνα πάντοτε με τήν άρχική συλλογή παραδόσεων του Ν. Πολίτου. Άπό τόν άρ. 1-7 άναφέρονται τίς Νεράϊδες (Άνεράδες) οί άρ. 8 και 9 στους

Ἄραπηδες - Θησαυροί. Τὴν ἀρ. 10 κατατάξαμε στὴν κατηγορία Θησαυροί. Ὅπως καὶ ἡ ἀρ. 9 ἔχουν καὶ οἱ δύο ὄλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού χαρακτηρίζει τοὺς θησαυροὺς. Τὴν πιθανότητα πλουτισμοῦ μέ κατάληξη τῆ μοιραία ἀποτυχία. Ἄκόμα ἀποτελοῦν στοιχεῖα παραμυθιακά, σάν μικροκείμενα ὅμως πιστεύονται ἀπόλυτα ἀπὸ τὸ λαό.

Οἱ ἀρ. 11-20 ἀφοροῦν διάφορες παραδόσεις, ἀνάγονται δέ σέ ἀρκετές ἀπὸ τίς κατηγορίες πού ἀναφέρει ὁ καθηγητὴς Δημ. Λουκάτος στό βιβλίο του: «Εἰσαγωγή στὴν Ἑλληνική Λαογραφία» (1977) σ.σ. 152-153.

Οἱ ἀφηγήσεις τῶν ἀρ. 21-25 ἀναφέρονται σέ τοπικές ἱστορίες καὶ ἀνάγοναι στὴν ἐποχὴ πού οἱ κουρσάροι ἔκαναν ἐπιδρομές στό νησί πού σάν ἐπακόλουθο εἶχαν σκοτωμούς, βιασμούς καὶ ἀρπαγές γυναικῶν.

Οἱ ἀρ. 26-29 εἶναι ἐξιστορήσεις ὀραμάτων καὶ ὀνείρων πού μέ τὸ νά ἔχουν ἔλθει σέ γνώση ὄλων σχεδόν τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ κι ἀκόμα μέ, τὸ νά πάρουν, παρ' ὅτι πέρασαν τόσα χρόνια, μιά θέση στὴν ἱστορική μνήμη τῆς Νισύρου μποροῦμε καὶ αὐτές νά τίς ὀνομάσουμε παραδόσεις.

Οἱ ἀρ. 30 καὶ 31 ἀναφέρονται στὴν ἐρμηνεία δύο τοπωνυμίων καὶ οἱ ἀρ. 32 εἶναι μιά ἀπλή ἱστορία πού ἡ ἀνάμνησή της συντηρεῖται ἀκόμα στίς μῆμες τῶν νησιωτῶν.

Ἐρευνῶντες τίς ρίζες τῶν ἀφηγήσεων διαπιστώσαμε ὅτι ὄλοι οἱ ἀφηγητές σάν πηγὴ ἀνέφεραν τίς μῆμες τους ἢ γυναῖκες πού εἶχαν ἀπὸ πολλὰ χρόνια πεθάνει.

Ἡ κάθε ἀφήγηση πού παρουσιάζουμε ξεκινᾷ ἀπὸ ἑκατό καὶ πλεόν χρόνια.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀπάντηση τῆς Ἀγγελίκας Κοντοβερῶ: «*Τ' ἄκουσα ἀπὸ τίς παλιές Νισυριές τῆς γειτονιάς μου: ἀπὸ τὴν Ἀθούσα τοῦ Παρτένη τῆς Παραμπούθβαινας τῆ μάννα, τὴν Καλή τοῦ Τραμπούλλη, πάνω ἀπὸ ἑκατό χρόνια τοῦ Κωνσταντῆ τοῦ Παρτένη ἡ μάννα, τὴν Ἐρήνη τοῦ Διακονικόλα, πού τὸ σπῆτι της ἦτο ἐκεῖα στῆς Καλῆς τοῦ Κονόμου ἀπὸ κάτω. Ἐχῶ ἀκούσει κι' ἀπὸ τὴν μάννα μου μερικά, πού τῆς τὰ ἔλεε τοῦ Κωνσταντῆ τοῦ Θεοδωρῆ ἡ μάννα ἢ Καλή τοῦ Διακονικόλα. Αὐτὴ ἦταν λέει λόγια. Δέν ἤξερε λέει γράμματα ἀλλὰ ἤξερε ἀπόξω ὄλα τὰ Μηνολόγια. Στίς ἀκολουθίες νά πῆ ποῖο τροπάριο καὶ τί ἤχος ἦτο ἢ σειρά του.*

Αὐτὴ ἡ ἀφήγηση δίνει τὴν εἰκόνα τῆς σκυταλοδρομίας πού μετέφερε μέχρι τὸν καιρὸ μας τοὺς θρύλους, τίς ἱστορίες, τίς Παραδόσεις τοῦ νησιοῦ μας.

Στὴν καταγραφή τῶν διηγήσεων θά διαπιστώσετε διαφορές στό Νισύρικο ἰδίωμα¹ ἀπὸ ἀφηγητὴ σέ ἀφηγητὴ. Ἡ παραφθορά του εἶναι φανερὴ ἰδιαίτερα σ' αὐτοὺς πού ἔζησαν μακριὰ ἀπὸ τὸ νησί καὶ, ὅπως ἦταν φυσικό, δέχτηκαν τὴν ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος, ὅπως ὁ ἀείμνηστος Μιχάλης Τσατσαρώνης, πού τόσα πολλὰ τοῦ ὀφείλει ἡ παρούσα ἐργασία.

1. Ἡ ἀπόδοση τοῦ Νισύρικο ἰδιώματος στά κείμενα, ἔχει γίνεῖ ὅπως ἀναφέρεται στὴν ἐργασία μου: Μερικά χαρακτηριστικὰ φωνητικὰ φαινόμενα τοῦ Νισύρικο γλωσσικοῦ ιδιώματος: Νισυριακά Τόμος 5ος σ.σ. 14-20.

1. Οἱ Ἄνεράδες τοῦ Παλιοκάστρου²

Ἀφήγηση Μιχ. Τσατσαρώνη

Οἱ Νισύριοι ἐπίστευαν πῶς οἱ «ἀνεράδες» ἦταν ἀμαρτωλές γυναῖκες.³ Ἀκόμα παραδέχονταν πῶς στή μεταθανάτια ζωὴ οἱ ψυχές ἐδούλευαν τὴν ἡμέρα καὶ τὴ νύχτα ἐκοιμοῦντο, ἡσύχαζαν.

Οἱ ψυχές τῶν καλῶν γυναικῶν ὀλημερίς ἐδούλευαν καὶ τὴ νύχτα ἐκοιμοῦντο. Οἱ ἀμαρτωλές ὁμως δὲν βρῖσκανε ἡσυχία οὔτε μέρα, οὔτε νύχτα. Τὴ νύχτα γιὰ νὰ μὴν κοιμηθοῦν χόρευαν ἀσταμάτητα. Αὐτὴ ἦταν ἡ τιμωρία τους.

Αὐτές ἦταν οἱ «ἀνεράδες» καὶ τὴν παρουσίαν τους τὴν τοποθετοῦσαν στὸ Παλιόκαστρο γιὰτὶ ὅπως πίστευαν οἱ ψυχές γυρίζουν γύρω ἀπὸ τοὺς τάφους. Ἡ παράδοση λέει πῶς κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους οἱ κάτοικοι τῆς Νισύρου ἔθαπταν τούς νεκρούς τους ἐκεῖ κοντὰ στὰ τεῖχη, ἐξω ἀπὸ τὸ Παλιόκαστρο.

Ἀκόμα ἔλεγαν πῶς καὶ στὴ γειτονικὴ τοποθεσία Παραπυργές⁴ ἐβγαίνουν⁵ τὴ νύχτα ἀνεράδες.

Ν. Πολίτου: *Παραδόσεις*. Τόμος Αος σ.σ. 387-499 Νεράϊδες. Ὅπου ἀναφέρει διάφο ες παραδόσεις ἀπὸ ὄλο σχεδόν τόν Ἑλληνικὸ χῶρο.

Μέ τὸ νὰ συνδέει ἡ φαντασία τῶν νεωτέρων Νισυρίων τὸ Παλιόκαστρο μέ τόν ἀρχαῖο αὐτὸ θρύλο ζωντανεῦει τὴν παρουσία τοῦ Κάστρου στὸ παρόν, ἔτσι τὴν παράδοση αὐτὴ καθὼς καὶ ὄλες πού ἀναφέρονται στὸ Παλιόκαστρο τίς θεωροῦμε σάν μιὰ σύνδεση τῶν μεταγενέστερων χρόνων μέ τοὺς ἀρχαίους.

1. Νεράϊδες.

2. Ἡ ἀρχαία Ἀκρόπολη τῆς Νισύρου ὅπου διατηροῦνται σέ καλὴ κατάσταση Πελασγικά τεῖχη. Γύρω ἀπὸ τίς «ἀνεράδες» τοῦ Παλιόκαστρου, ἔχουν δημιουργηθεῖ κατὰ καιροὺς κι' ἄλλες παραδόσεις καὶ μῦθοι πού ἀκολουθοῦν ἀμέσως.

3. Τὸ χαρακτηρισμὸ: «ἀνεράδα» οἱ Νισύριοι τὸ δίνουν σέ μιὰ γυναῖκα ἀμφίβολης ἠθικῆς: «*Ὁ! ἀνεράδα τοῦ Παλιοκάστρου*».

4. Ἀγροτικὴ τοποθεσία. Εἶναι μιὰ ἀπάνεμη πλαγιά μέ μικρολαγκάδες. Ἡ περιοχὴ εἶναι εὐφορῆ. Ὁ ἥλιος σάν πάει νὰ δύσει τ' ἀπομεσήμερο τὴ χτυπᾷ καὶ αὐτὸ βοηθᾷ στὴν καλὴ ἀπόδοση τῶν χωραφιῶν. Οἱ ἴδιες κλιματολογικὲς συνθῆκες εἶναι καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ Παλιόκαστρου. Οἱ Νισύριοι τὴν παράδοση, πῶς σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη «ἐβγαίνουν ἀνεράδες», τὴν

Έλεγαν για να φοβούνται οι κλέφτες και να μην επιχειρούν τις νυχτες να κλέβουν τα προϊόντα τους. Έτσι ο μύθος χρησίμευε σαν σκιάχτρο που προστάτευε την παραγωγή.

5. Οι Νισούριοι όταν μια γυναίκα είναι ύπνοβάτισσα λένε «βγαίνει στρύγγλα». Τό βγαίνει έχει την έννοια πώς βγαίνει από την πόρτα του σπιτιού της και κυκλοφορεί στους δρόμους τις νύχτες. Την ίδια έννοια έχει και για τις «άνεράδες» βγαίνουν από τους τάφους τους, από τους κρυψώνες τους.

2. 'Η μαμμή κι οι άνεράδες

Άφήγηση 'Αγγέλικας Μιλτ. Κοντοβερού

Οι άνεράδες ήταν στο Παλιόκαστρο. Μιά β-βραδιά ντή μπιό μεγάλη άνεράδα τήν επιάσαν οι πόνιοι.

Μιά άνεράδα εκατέβηκε γκάτω για να βρει μαμμή να πάρει μαζί της πάνω στο Παλιόκαστρο που θέλει να γεννήσει ή μεγάλη άνεράδα. Φτάνει στη μ-Μάκραйна¹ καί τής λέει:

- «(Δ)έν ήξέρεις εδώα στη γ-γειτονιά να 'χει καμιά μ-μαμμή;»

- «'Η γριά ή Φυλακτουάινα γεννά²». Πάει λοιπό ή άνεράδα και χτυπά τήν μπόρτα ντης και τής λέει:

- «Νά 'ρτεις που γεννά μία γεναίκα, να 'ρτεις να τή γ-ξεγεννήσεις». Ε ντης είπε βέβαια πώς ήτο άνεράδα. Εί έσηκώθη ή γεναίκα εντύθηκε. 'Ελάλην³ την κι αντί να τή φ-φέρει κάτω στο χωριό τήν έπαίρει⁴ πάνω προς τό Παλιόκαστρο. Τής λέει:

- «'Αμα κάμει άρσενικό παιδί θά σου γιμόσουμε ένα σακκι φλουριά κι άν είναι κόρη θά σέ σκοτώσουμε». 'Η γεναίκα λέει:

- «Στάσου να μπώ να πιάσω τό μαντήλι μου». Πάει στά (έ)κονίσματα της πάνει ένα κουννί⁵ κερί, βάζει το με στη ζέπη της. Φέβγει και πάσι.⁶ 'Η άνεράδα επόνει. Σιγά, σιγά εγέννησε. Γεννά θηλυκό παιδί εχ-χάνει καιρό εκείνη και πολεμ⁷ τό κερί και κάμνει τό σκήμα⁸ τ' άρσενικού παιδιού και τό βάλλει και τό τυλί(γ)ει και φέβγει.

Δί(ν)ου ντης κι ένα ντουρβά φλουριά. Φέβγει μέ τή χ-χαρά ντης αλλά και μέ τό ντρόμο ντης.

'Ερκεται⁹ λοιπό, μπαίνει με στο σπίτι της, κλει(δ)ώνει τις πόρτες. Πάει να ζετινάξει τά φλουριά κι αντί φλουριά ήταν κρομμυδότσιπφες.

Ν. Πολίτου ένθ. άνωτ. σ. 374 άρ. 638. Παρόμοια παράδοση που αναφέρεται στους Καλλικαντζάρους ('Ερμούπολις Σύρου). σ.σ. 480-483 άρ. 96 και 797 (Σύμης) αναφέρονται στις νεράϊδες.

Μ. Μιχαηλίδη - Νουάρου: Λαογραφικά Σύμμεικτα Καρπάθου Α' Τόμος (1932) σ.σ. 240-241: 'Η αναρά(δ)α και ή μαμμή.

1. Τά πρόσωπα πού ἀναφέρονται στή ἀφήγηση ἔζησαν πρὶν πολλὰ χρόνια κι ἀκόμα καί σήμερα εἶναι γνωστά στή θύμηση τῶν πιό παλιῶν Νισύρων. Τό ἴδιο ἔχουμε νά σημειώσουμε καί γιά τά πρόσωπα πού ἀναφέρονται στίς Παραδόσεις πού ἀκολουθοῦν.

2. Ἐδῶ ἔχει τή σημασία: ξεύρει καί ξεγεννᾷ τίς γυναῖκες.

3. Τήν ὀδηγοῦσε ἀκολουθώντας την: τό λαλῶ λέγεται περισσότερο, ὅταν κάποιος ὀδηγεῖ τά ζῶα στή βοσκή, στή μάντρα τότες λένε πῶς «λαλεῖ τά ζᾶ». Τό λαλῶ μέ τήν ἔννοια τοῦ ὀμιλῶ, σπάνια χρησιμοποιεῖται στό Νισύρικο προφορικό λόγο.

4. Ἐπαιρνε.

5. Λίγο, ἐλάχιστο.

6. Πηγαίνουν.

7. Προσπαθεῖ, ἐδῶ ἔχει τήν ἔννοια τοῦ πλάσσω.

8. Σχήμα.

9. Ἐρχεται.

3. Ἡ ἀνεράδα καί τό μαντήλι της

Ἀφήγηση Καλλιόπης Καραβάκη

Ἡ μάμμη μου ἢ Ἐρήνη τοῦ Παρτένη μᾶς ἔλεε γιά μιάν οἰκογένεια, μά ἐ-τ-θυμάμαι νά τή μπῶ, πῶς βαστᾶ ἀπό τίς ἀνεράδες.

Μιά νύχτα κάποιος νιός ἀπ' αὐτή τή φ-φαμίλια ἐσηκώθηκε νά πάει στό Ἄργος.¹ Τήν ἱστορία αὐτή ἢ μάμμη μου τήν εἶχε ἀκούσει ἀπό τή μ-μητέρα της.

Ἐκεῖα λοιπό πού πά(γ)αينه ἔκουσε τρα(γ)οῦδια: Μά τί τρα(γ)οῦδια, τί μελωδίεσ ἦτο ἐκεῖνες! Ὅπως ἐπῆ(γ)ε νά περάσει τό Καμπί², ἐκεῖα στά σκαλιά πού πᾶνε γιά τό Παλιόκαστρο, θωρεῖ πέντε κοπέλλεσ κι ἐχορέβγασι μέ τά μαντηλάκια τους πιασμένες. Κι ἀφοῦ ἔχορέβγανε στέκεται καί τίς θα(υ)μάζει. Κάμνει ἢ μιὰ τῆσ ἀλληνῆσ:

- «Πρώτη τοῦ πετεινοῦ³». Λέει ἢ μιὰ.

- «Χορέβγετε νά χορέβγουμε». Λένε:

- «Δέφτερη τοῦ πετεινοῦ». Λέει ὁ ἄθρωπος:

- «Ἐγῶ θά προχωρήσω νά πάω κοντά τους». Ὅπως ἐπῆε νά περάσει δίπλα τους τόν ἐπιάσαν στό χορό κι ἐχορέβγε μαζί τους. Μιά ἀνεράδα πού ἦτο δίπλα του τοῦ ἄρεσε τόσο πού ἄμ' ἄκουσε:

- «Τρίτη τοῦ πετεινοῦ». Τῆσ παίρει τό μαντήλι της καί τό βάλλει στήν τσέπη ντου. Σοῦ λέει: - «Ἐθ-θά μοῦ φύ(γ)ει δίχως τό μαντήλι».

Ἐφ'ὸν οἱ ἀνεράδες ἔγιναν ἄφαντεσ. Ἐμεινε μόνο αὐτή πού (ἦ)το δίπλα του καί μέ παρακάλλια τοῦ λέει:

- «Δώκε⁴ μου τό μαντήλι μου».

- «Ὅχι ἐ-θά σοῦ τό δώκω». Καί ἀντί νά πάει στό Ἄργος ἐγύρισε πίσω καί τήν ἔφερε στό σπίτι τους.

Τὴν ἐπαντρέφτηκε κι ἔκαμε μαζί της παιδιά.
Καί λένε τώρα: ἡ φαμίλια ἐκείνη πού παθαίνει⁵ βαστᾶ ἀπό αὐτὴ τὴ γενιά.

Ἔκαμε τρία παιδιά μαζί της. Εἶπε μ-μου καί τὰ ὀνόματά τους μὰ ἐ-ντὰ τθυμοῦμαι.

Τό μαντήλι τό χε κλει(δ)ωμένο μέσα σέ μιά κασέλα. Μιά μέρα τοῦ λέει:
- «Δῶκε μου τό μαντήλι νά στολιστῶ, ἀφοῦ ἴκαμα μαζί σου τρία παιδιά μπορῶ πιά νά σ' ἀφήκω;⁶».

Τὴ μπίστεψε καί τῆς τό ἴδωκε. Ἐπῆρε ντό μαντήλι κι ἐχάθηκε κι ἐκεῖνος ἔμενε μέ τὰ παιδιά.

Λένε πῶς κάποια φαμίλια πού εἶναι καί τώρα κρατᾶ ἀπό ἐκείνη τὴ γ-γενναίκα.

Ν. Πολίτου ἐνθ. ἀνωτ. σ. 455. ἀρ. 769, σ.σ. 460-462 ἀρ. 776 (Γαλαξίδι) ἀρ. 777 (Ἀράχωβας Βοιωτίας).

Δ. Λουκόπουλου: Σύμμεικτα Αἰτωλικά Λαογραφικά: Λαογραφία Τόμος Δ'. Τεῦχος Γ.Δ. σ. 424 (Παραδόσεις περὶ Νεραΐδας).

---

1. Ἀγροτικὴ περιοχὴ στὰ Ν.Δ. τοῦ νησιοῦ. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκεῖ ἦταν πόλη μέ τό ὄνομα Ἄργος πού καταστράφηκε ἀπό ἔκρηξη τοῦ ἠφαιστείου.

2. Τοπωνύμιο στό δρόμο πρὸς τό Ἄργος, συνορεύει πρὸς τό Παλιόκαστρο.

3. Οἱ γεωργοὶ τό λάλημα τοῦ πετεινοῦ (τίς κραυγές του) τό εἶχαν γιά ρολόι. Ἡ πρώτη ἦταν μεσάνυχτα, ἡ δευτέρα μιά μέ δυό ὥρες ἀπό τὰ μεσάνυχτα καί ἡ τρίτη ἦταν ἡ ὥρα πού ἀρχίζει νά ροδίζει ἡ αὐγὴ, νά ξημερώνει.

4. Δῶσε.

5. Φαίνεται πῶς πρόκειται γιά κάποια οἰκογένεια πού τὰ μέλη της ἔχουν προβλήματα ὑγείας (μᾶλλον ψυχικά) «πού παθαίνει» καί ὑπάρχει ὁ θρύλος πῶς καταγεται ἀπό ἀνεράδα.

6. Ἀφήσω.

4. Οἱ ἀνεράδες καί τ' ἀργάρτι¹

Ἄφήγηση Καλλιόπης Καραβάκη

Ἡ Καλή τοῦ Μαντοῦ ἦτο στό Παλιόκαστρο κι ἐβάστα τ' ἀργάρτι της κι ἔκαμνε τό μαλλί ντης. Τότες πού ἴπα(γ)αίνασι² στὰ χωράφια Ἐπαιρναν μαζί τους καί τὴρ ρόκκα τους.

Ἐκεῖ πού ἴκαμνε τό ἀργάρτι της φεύγει τό ἀργάρτι της ἀπό τό χέρι της κι ἐπῆρα ντης το οἱ ἀνεράδες κι ἐπά(γ)αινε.³ Φωνάζει ἡ γενναίκα:

- «*ὦ! μάννα μου ποιά μοῦ πῆρε τό ἀργάρι μου;*» «*Φέρτετέ μου το κόρες μου τό ἀργάρι μου, φέρτετέ μου το*». Ἐσηκώθηκε ἡ γεναίκα καί ἐπῆε καί τό *ἄβρε μέσα στό ἀπέναντι βαστάδι⁴ μπη(γ)μένο κι ἐπιασέ ντο.*
Ἦρτε πιό ἢ γεναίκα φο(β)ησμένη καί τό ἄλεε.

Ἡ ἀφήγηση αὐτή ἀναφέρεται στή δοξασία πού ἐπικρατοῦσε στούς Νισύριους πώς στήν περιοχή τοῦ Παλιόκαστρο κυκλοφοροῦσαν ὄρατές ἢ ἀόρατες οἱ ἀνεράδες ἔτοιμες νά δημιουργήσουν προβλήματα σ' ἐκείνους πού θά βρίσκονταν ἐκεῖ γύρω ἀπό τά τείχη, μέσα ἢ ἔξω ἀπό αὐτά.

---

1. Ἄδράχι.
2. Πήγαιναν.
3. Πήγαινε. Ἐδῶ μάλλον ὑπονοεῖται πώς τό ἀδράχι πήγαινε μόνο του σάν νά τό κατεύθυνε κάτι τό ἀόρατο, ἓνα ἀερικό (ξωτικό).
4. Ξερολιθιά.

5. Οἱ ἀνεράδες καί ἡ μιλιὰ τ' ἀνθρώπου

Ἀφήγηση Βασίλη Βεζύρογλου

Ἐλέαν οἱ παλιοί Νισύριοι πώς στό Παλιόκαστρο εἶχεν ἀνεράδες καί νά μή μιλιᾶς σάν περνᾶς ἀπό 'κεῖ γιατί θά σοῦ πάρουν τήμ μιλιὰ σου.¹

---

1. Θά σέ κάμουν βουβό.

6. Τό νεραῖδοπαρμένο παλικάρι

Ἀφήγηση Καλλιόπης Καραβάκη

Ἀπέναντι στό σπίτι τοῦ Γεώργη τοῦ Χριστοφόρου στό Λαγκάδι¹ εἶχε τό δικό της ἢ Ἄννα τοῦ Φραζῆ. Ἐτσι τήν ἐλέασε.

Εἶχε ἓνα ἀδερφό ἓνα παλικάρι πού ἦτο μιά χαρά κι ὄστερα ἔμεινε παράλυτο.

Ἐπῆε λέει στό Παλιόκαστρο καί ἐν ἡξέρω τί ἔκαμε ἐκεῖα στό Παλιόκαστρο καί ἐπῆ(γ)αν κι ἐφέραντο σηκωτό.

Ἐγκυλώσαντο² οἱ ἀνεράδες. Κι ἐπόθανε τό παιδί μεγάλο παλικάρι. Τό βλέπαμε πού πα(γ)αίναμε στό Λαγκαδι. Ἐκάθετο μπροστά στή μπόρτα του. Τό φτασα κι ἐγώ.

Ἐπά(γ)αινε καί στό σκολειό Γεώργη τόν ἐλέασι.

Ἦταν μιά χαρά κι ὅτι ἔπαθε τό παθε στό Παλιόκαστρο κι ἐπόθανε μεγάλο παλικάρι 18 χρονῶ σά μαπαράλυτο εἶχε γίνει.

Ἡ παράδοση αὐτή ὅπως καί ἡ ἄλλη πού ἀκολουθεῖ εἶναι χαρακτηριστικές πῶς τίς ἀνεράδες τίς θεωροῦσαν κακά πνεύματα πού εὐθύνοντο γιά ὀρισμένα ἀτυχήματα πού συνέβαιναν σέ ἀγροτικές τοποθεσίες, σ' ἀνθρώπους, ἰδιαίτερα ὅταν αὐτά εἶχαν σχέση μέ τό λογικό καί τή σωματική ἀρτιότητα: Τό ἀνεξήγητο κακό πού τούς εὔρισκε τό ἀπόδιδαν στά κακά πνεύματα, στίς ἀνεράδες.

---

1. Συνοικία στό Μαντράκι. Τήν ὄνομασία τήν πήρε ἀπό τό ὅτι εἶναι σά λαγκαδιά. Ἀποτελεῖ ἀκόμα τή ρεματιά πού σ' αὐτή καταλήγουν καί χύνονται στή θάλασσα τά νερά τῶν βροχῶν πού κατεβαίνουν ἀπό τά γύρω ὑψώματα.

2. Ἐδῶ ἔχει τή σημασία τοῦ σακατεύω.

7. Τό νεραῖδοπαρμένο παιδί

Ἀφήγηση Καλλιόπης Καραβάκη.

Ἡ μάμμη μου ἡ Παρτέναινα εἶχε ἀργατιά¹ στό Ἄργος τή μΠυριά.² Εἶχε μαζί της τήν Ἀσημίνα τοῦ Τραμπούλη. Ἐκεῖα ἄλλη σκιά ἐν εἶχε παρά μιᾶς ἀχλαδιᾶς πού τό ἴσκιωμά της βαστοῦσε δύο ταύλες.³ Στή μπάνω ταύλα ἐκάτσανε οἱ δικοί μας κι ἐτρώασι καί στή γκάτω οἱ Νικιάτες.⁴

Ἡ Ἀσημίνα ἐπῆε νά φέρει ννερό. Τότες θά ἦτο 18 χρονῶ. Ἐτραβοῦσε⁵ τό ννερό κι ἐστέκετο κι ἔβλεπε. Τῆς φωνάζουσι:

- «᾽Ω!⁶ Ἀσημίνα πότε θά ἄρτεις νά φέρεις νερό;». Ἀφοῦ τήν ἐβλέπασι. Λέει τους.

- «Τώρα θ' ἄρτω νά σᾶς διη(γ)ηθῶ». Τῆς φωνάζει μιά Νικιάτισα ἀ(π)ὸ πάνω:

- «Χύσε του μέσα στή γ-γούρνα ννερό, χύσε του νά πιεῖ».

- «᾽Ω! γυναίκα δικό σου ναι τό παιδί;». «Ἰντα εἶναι;»

Ἐρκεται ἡ Ἀσημίνα φῆνει τό κρατάτσι⁷ της: Λέου ντης.

- «*ᾠ! Ἀσημίνα ἴντα πού ἴπαθες;*»

- «*Εἶδα ἓνα παιδί μέσα στήν ἔσωμεριά⁸ κι' ἔτρι(γ)ύριζε κι ἐμά(ζ)εβγε τίς ἀκριδες καί τίς ἔτρωε. Ἐν ἤξερες παιδί ἦτο; σατανᾶς ἦτο; ἐν ἤξερες. Κι ἔτρι(γ)ύριζε στή γ-γούρνα, καί λέει μου μιά Νικιάτῆσα ἀ(π)οπάνω νά τοῦ χύσω ννερό νά πιεῖ πώς εἶναι δικό της παιδί». Στό μεταξύ ἦρτε ἡ Νικιάτῆσα καί λέει:*

- «*ᾠ! Παρτέναινα μου, ἔφερα τό παιδί μου, πᾶνε πολλοί μῆνες στό χωράφι ἀλλά ἦτο ἀδάφτιστο⁹. Τό ἴβαλα μέ τ' ἀνάεμα¹⁰ ἐκεῖα στό βαστάδι πού βάλλουμε τό ραβδί καί τό κρεμοῦμε κι ἐθέριζα. Τό βράδυ πού πῆ(γ)α νά τό πιάσω στό παιδί μου ἔκλαιε. Λέω: «ἴντα ἔχει τό παιδί μου πού κλαίει νά τό πάω στό σπίτι νά τό βυζάζω». Ἀνοι(γ)ω τό ἀνάεμα κι ἐν ἦτο τό παιδί μου. «Ἄλλαξάμ -μου το οἱ ἀνεράδες».*

Ἐγκλωθῆκε τό παιδί, ἐπερπατοῦσε μέ τά τέσσερα, μέ τά χέρια καί τά πόδια σάν σκυλάκι. Ἐν ἐπέρασε πολὺς καιρός κι ἐπόθανε τό παιδί. Ἦτο κουζουλό.

Ν. Πολίτου ἐνθ. ἀνωτ. σ. 436 ἀρ. 741 (Φυλιατρά).

Μ. Μιχαηλίδη Νουάρου ἐνθ. ἀνωτ. σ.σ. 238, 239 (ἀναράες) ὅπου ἀναφέρεται: «*Οἱ ἀναράες ἀλλάζουν τά δικά τους παιδιά μέ τῶν ἀθρώπων καί γιαντό λέουν: ἐλλάξετο οἱ Ἄναράες. Αὐτός εἶναι ἀλλαμένος ἢ ἀλλοπαρμένος ἢ ἀναραοπαρμένος*».

---

1. Ἐργατιά. Ἔτσι λένε τήν ομάδα ἀπό γυναῖκες καί ἄντρες πού βοηθοῦν στήν ἐκτέλεση ἀγροτικῶν ἐργασιῶν ὅπως ὁ θερισμός, ὁ τρύγος. Συνδράμουν κάποιον γνωστό τους νοικοκύρη τίς περισσότερες φορές χωρίς τήν καταβολή χρημάτων ἢ ἔπαιρναν κάτι σέ εἶδος ἢ ἐκάλυπταν παλιά ὑποχρέωση πρὸς αὐτόν σέ ἀνταπόδοση κάποιας ἐξυπηρέτησης.

2. Περιοχή στό Ἄργος. Τήν ὀνομασία τήν πῆρε ἀπό ἓνα κοίλωμα πού ἀπό τά τοιχώματά του βγαίνουν θερμές ἀναθυμιάσεις (ἀτμίδες) θεοῦ. Ἡ ἀτμόσφαιρα μέσα σ' αὐτό εἶναι πολὺ θερμή, πυρωμένη· ἀπό αὐτό, ὁ λαός τῆς ἔδωσε τό ὄνομα. Τήν χρησιμοποιοῦν γιά θεραπευτικούς σκοπούς, σάν θειοῦχα ἀτμόλουτρα.

3. Ταῦλα εἶναι τό ἴσιωμα τοῦ χωραφιοῦ πού λόγω τοῦ ἐπικλινοῦς ἐδάφους στήριζεται μέ ξερολιθιά (τό βαστάδι).

4. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ Νικιά.

5. Ἐδῶ ἔχουν παραλειφθεῖ τό σχοινί καί τό δοχεῖο τό ἀνέβαζε ἀντικαθιστά τό ἀντλοῦσε.

6. Τό κλητικό¹⁰ ᾠτό χρησιμοποιοῦν οἱ Νισύριοι στόν προφορικό λόγο δταν θέλουν νά προσφωνήσουν κάποιο ἢ κάποια.

7. Ἐνα δοχεῖο. Στά παλιά χρόνια ἦταν χάλκινο, μέ αὐτό ἀντλοῦσαν τό νερό ἀπό τίς στέρνες.

8. Ἔτσι λένε τό μέρος τοῦ χωραφιοῦ τῆς ταύλας πού εἶναι κοντά στή βάση τῆς ξερολιθιάς.

9. Ἀβάπιστο. Ἐδῶ ἔχουμε τῆ λαϊκή δοξασία πώς τό βάπτισμα προφυλάσει τό παιδί ἀπό τά κακά πνεύματα, τίς Ἄνεράδες, τοὺς Καλλικαντζάρους, «*ἀπό μιά κακή ᾠρα*», ὅπως λέει ὁ λαός. Ἴσως ὁ μῦθος αὐτός, διαδεδομένος σέ πολλά μέρη τῆς χώρας, νά θέλει νά προβάλλει τῆ χάρη καί τῆ δύναμη τοῦ βαπτίσματος καί τό ὅτι μέχρις ὅτου βαπτισθεῖ τό παιδί κινδυνεύει νά πάθει κάτι τό κακό.

10. Ἀνάδεμα: ὕφασμα τετράγωνο πού ἔχει ἀπό τίς δύο μεριές δεσίματα χρησίμευε σάν λίκνο τῶν παιδιῶν καί γιά τή μεταφορά προϊόντων. Τά δεσίματα τά περνοῦσαν οἱ γυναῖκες στόν ὦμο τους. Τό ἀνά(δ)εμα τό κρεμοῦσαν ἀπό ἕνα δέντρο ἢ ἀκόμα ἀπό ἕνα πάσσαλο ἢ στό ραβδί τους μπηγμένο τήν ξερολιθιά.

ΑΡΑΠΗΔΕΣ — ΘΗΣΑΥΡΟΙ

8. Ὁ ἀράπης πού βόσκει φλουριά

A

Ἀφήγηση Μιχ. Τσατσαρώνη

Στίς Παραπυργές, στό Καμπί, στήν Ἀγιά Παρασκευή¹ καί σ' ἄλλες ἀγροτικές περιοχές κατά τό μεσημέρι ἔβγαινε ἕνα κοντό ἀραπάκι πού φοροῦσε φέσι ἢ σαρίκι καί μέ τό σουβριάλι² του πού ἔπαιζε ἔβόσκει τό κοπάδι του πού ἀποτελεῖτο ἀπό δώδεκα χρυσά φλουριά.

Ὅταν ἔκαμνε κάνας νά πάει νά τά πλησιάσει τά φλουριά ἔξαφανίζόντουσαν. Ἦταν ἄπιαστα. Ὅποτε κυνηγός ἐμ μποροῦσε νά τά κτυπήσει.

Λένε μάλιστα πώς ἕνας κυνηγός ὁ γερο-Γεώργης τοῦ Κατσομμάτη τοῦ Ἀντόναρου καί τοῦ Γιάνναρου ὁ πατέρας ἔσκόπεψε κρυμμένος. Μά, μόλις πῆε νά κατεβεῖ ὁ πετεινός, ἐκίνησε ἕνα φλουρί καί τοῦ ἔφραξε τήν μπούκχα τοῦ ντουφεκιοῦ. Λέουσι πώς αὐτό τό φλουρί τό εἶχαν οἱ Κατσομμάτηδες.

B

Ἀφήγηση Ἄννας Κατσιμματίδη - Χαρτοφύλη

Ὁ πάππος μου ὁ Γεώργης τοῦ Κατσομμάτη μιά μέρα ἐμπῆκε μέσα στό Παλιόκαστρο καί μπροστά του θωρεῖ καταγῆς μιά ἀράδα φλουριά. Μέ τό ντουφέκι του ἐκτύπησε ἕνα, τά ἄλλα ἐχάθησαν. Τό φλουρί αὐτό τό εἶδα κτυπημένο μέ σκάγι, ἦτο σάν κριμίτσα.³ Ὁ πατέρας μου τό ἔδωκε στόν ἀδερφό μου τό Γεώργη πούχε τό ἄνομα τοῦ πάππου μου. Ὁ Γεώργης μας τό πῆρε μαζί του στήν Ἀμερική.

Ν. Πολίτου ἐνθ. ἀνωτ. σ.σ. 242, 243 ἀρ. 429-432 (Κρέσθενα Λακεδαιμόνωνος).

-
1. Περιοχή κοντά στο Μαντράκι, την ονομασία την πήρε από το όμώνυμο εκκλησιδάκι
  2. Σουραύλι. Παλιά οι βοσκοί του νησιού τό έπαιζαν όταν βοσκοῦσαν τά κατσίκια τους.
  3. Παλιό χρυσό Αδστριακό νόμισμα.

9. 'Ο άράπης κι οί κόμποι από μάλαμα

'Αφήγηση 'Αγγέλικας Μιλτ. Κοντοβερού

'Η 'Ερήνη τ' 'Αχιλέ είχε ντό Ρούσσο¹ άντρα κι εφυ(γ)ε κι επή(γ)ε στη Ρουσία κι' επόμεινε μοναχή της.

Αυτή τά βράδια έν είχε ύπνο. Ένα βράδυ θωρεϊ και (α)νοί(γ)ει τό καντούνι του σπιτιού της και βγαίνει ένας χειλαράς μαῦρος άθρωπος κι εφορούσε ένα άσπρο καπέλο και μιá άσπρη βράκα, σάν άράπης. Αυτή άμα τόν είδε ή κακομοίρα εφο(β)ήθηκε λέει: - «Νά πάω νά του ψήσω καφέ νά μή μέ φάει».

Πάει, ψήνει τον καφέ, φέρνει τον, εβαλέ ντο μπάνω στό τραπέζι. Αυτός μέσ τό σαλόني κουμπισμένος πάνω στό χέρι του, πάνω στό τραπέζι εκάθετο συλλο(γ)ισμένος.

'Ηπιε τό γκαφέ. Βάλλει τό χέρι του μέσ τή ζ-ζέπη, βγάλλει κάτι κόμπους μάλαμα, ένα γκόμπο από μάλαμα και τό β-βάλλει μέσ' στό πιατάκι του καφέ.

Πιάνει ή 'Ερήνη τ' 'Αχιλέ κρύβγει τον. Έν επέρασε πολύ διάστημα νά ξανά πάλε τόγ ζαναθωρεϊ. Έφτά, οκτώ φορές εγίνη αυτό: Νά πίνει τό γκαφέ και νά βάλλει τό γκόμπο τό μάλαμα μέσ' τό πιατάκι.

'Αμα τό (ει)πε έν τό γ-ξαν(ει)δε. 'Η γεναίκα τάχε αυτά και τά 'δειχτε μέχρι τό γκαιρό πού πέθανε. Τώρα έν ήξέρουμε τί γενήκασι.²

Ν. Πολίτου ένθ. άνωτ. σ.σ.229-250 όπου αναφέρει τίς κατηγορίες: Θησαυροί 'Αράπιδες.

'Η άνωτέρω διήγηση καθώς και ή άμέσως επόμενη πρέπει νά καταταχθεϊ στις κατηγορίες αυτές για τούς λόγους πού αναφέρω στην εισαγωγή:

-
1. Τό επίθετο Ρούσσοσ του τόδωσαν οί Νισύριοι όταν πήγε και δούλεψε στη Ρωσία και του έμεινε πιά.
  2. "Εγιναν.

10. Τό μισό μεζίτι

Ἀφήγηση Ἀγγέλικας Μιλτ. Κοντοβερού

Τοῦ Φραζῆ τοῦ Ζερβοῦ ἐπέθανε ἡ γυναίκα του καί τοῦ ἔφηκε ὀχτώ παιδιά. Φτώχεια, κακομοιριά καί μιζέρια. Εἰ τό βράδυ πού πῆ(γ)ε καί τήν ἔχωσε¹ κι ἤρτε, ἔβαλε τά παιδιά κι ἐκοιμήθησαν. Αὐτός ὁ χρουσουζής σκεπτικός πῶς θά τά βγάλει πέρα; Οἱ ἐποχές ἀσκημες² ἐπί Τουρκίας. Λοιπό ἐκεῖα πού ἔκαθετο ὁ κακόμοιρος πάνω στό μπάγκο κουμπισμένος τό μπαίρνει ὁ ὕπνος καί (α)κούει τῆς γυναίκας του τήφ φωνή καί τοῦ λέει:

— «Φραζῆ μὴν ἐννοιάζεσε³ πάνω στ' ἀράφι⁴ κοντά στά κονίσματα πού εἶναι ἓνα φλεζάνι⁵ βάστρενο⁶ ἔχω μέσα μισό μεζίτι καί θά τό πιάνεις νά κάμνεις τήδ-δουλειά σου».

Σηκώνεται ὁ κακόμοιρος, πάει, θεωρεῖ ἓνα καινούργιο-καινούργιο νόμισμα. Τό ἄλλο πρῶί τό ἴδιο, τό ἄλλο πρῶί πάλι τό ἴδιο.

Ἐπαιρνε τῶ παιδιῶν ντου τῆ ζάχαρη, ἔπαιρνε τό γάζι⁷ του ἔπαιρνε τά σπέρτα του, τό σαποῦνι του καί τό ψωμάκι του.

Ὁ ἔμπορος ὁ πονηρός ποῦξερε πῶς ἦτο φτωχός κι ἐθώρη ντό νόμισμα καινούργιο-καινούργιο. τσίλικο⁸ ὑποψιάστηκε καί τοῦ λέει:

— «Βρέ Φραζῆ ψαλίδι ἔχεις καί κόβεις⁹ τό μισό μεζίτι κάθε μερα;»

Ἐ ντό ἔπε μιὰ ἐ ντό ἔπε δυό ἐν τό ἔπε τρεις. Εἰ ἐξέφυ(γ)ε ντου καί τό ἔπε αὐτοδά ἦτο καί τό πρῶτο, αὐτοδά ἦτο καί τό τελευταῖο. Ἐχασεν ὁ Φραζῆς τό μισό μεζίτι.

Ἡ παραπάνω ἀφήγηση ἐντάσσεται στίς παραδόσεις πού ἀναφέρονται στούς θησαυρούς. Ἐπί πλέον θέλει νά τονίσει τήν ἀγάπη τῆς μητέρας γιά τά παιδιά της πού καί μετά τό θάνατο ἀκόμη ἐκδηλώνεται.

---

1. Ἐθαψε

2. Ἀσκημες δύσκολες

3. Νοιάζεσαι

4. Ράφι

5. Φλιτζάνι

6. Ἀπό πηλό πῆλινο

7. Τό πετρέλαιο

8. Γυαλιστερό, καινούργιο

9. Κόπεις

11 'Η σκρόφα μέ τά χρυσά βρουλιά'

A

'Αφήγηση Μιχ. Τσατσαρώνη

"Έλεαν πώς στίς Παραπυργές και στό Καμπί κάθε μεσημέρι έβγαине μιά σκρόφα κι έβροσκε τά βρουλιά της πού ήταν χρυσά. "Όποιος επήγαινε νά τά πλησιάσει ή σκρόφα τόν εκυνηγοϋσε κι έχάνετο από τό πρόσωπο της γής.

N. Πολίτου, ένθ. άνωτ. άρ. 536...

'Ο μύθος αυτός απέβλεπε στό νά φοβίσει τούς κλέφτες, ώστε νά μήν άποπειραθοϋν νά κλέψουν τά προϊόντα τών παραγωγικών αυτών περιοχών.

'Η αφήγηση πού άκολουθεί είναι χαρακτηριστική πώς τόν εκμεταλλεύονταν οί ένδιαφερόμενοι.

B

'Αφήγηση 'Αγγέλικας Μιλτ. Κοντοβεροϋ

"Ο Καπητά Παϋλος είχε καϊκι επί Τουρκίας κι έφερνε κουτραπάντα. Εί άμά 'θελε νά φέρει κουτραπάντα² έφο(β)άτο νά μή ντό δεί κάνας και πριν δυό τρείς μέρες ήθελε νά διαδόσει πώς από τό Πιαούλι μέχρι τόν Κλέφτη στό Λευκαντιό³ βγαίνει μιά σκρόφα μ' έννια βρουλιά και ό κόσμος τότες ήτο πολύ πίσω, έφο(β)άτο και έν έβγαине δζω από τά σπίτια των. Κι έτσι ό Καπητά Παϋλος, έβρισκε τήν ευκαιρία κι έκαμνε τήδ δουλειά του μιά χαρά κι ένα καμάρι.

---

1. Τά γουρουνόπουλα

2. Λαθραία λαθρεμπόριο

3. Παραλιακές τοποθεσίες στό Μαντράκι.

12 Οί βαρβάλακχοι¹

Ἀφήγησι Μιχ. Τσατσαρώνη

Οἱ Νισύριοι ἐπίστευαν ὅτι οἱ βρικόλακες, πού τούς ὀνόμαζαν βαρβαλάκχους δέν ἦταν οἱ νεκροί, ὅπως ἄλλοῦ πιστεύουν πώς οἱ νεκροί σηκώνονται τή νύχτα σάν βρικόλακες, ἀλλά πώς ἦτανε κακοποιά στοιχεῖα. Αὐτοί λένε πώς ζούσανε μέσα στούς σβυσμένους κρατήρες τοῦ ἡφαιστείου καί στίς μεγάλες σπηλιές ὅπως εἶναι τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων στό Μολύβι καί ἄλλοῦ. Αὐτοί ἀπλῶς προκαλοῦσαν φόβο. Δέν ἀναφέρεται ἄν ἔκαναν κακό. Ἐπίσης βαρβάλακχα ὀνόμαζαν οἱ Νισύριοι κάθε ψηλό ἄνθρωπο μέ χοντρά χαρακτηριστικά.

Ν. Πολίτου ἐνθ. ἄνωτ. σ. 573 Βρικόλακες.

---

1. I. Λογοθέτη: Ἐπιστολαί Ποιήματα (1974) Ἔκδοσι Ἑταιρείας Νισυριακῶν Μελετῶν στή σ. 36. Στό ποίημα του «Ὁ Λάζικος ἢ Τιβριντής», πού ἀρχίζει:
Παντρεύτηκε ὁ Ἄκωλος τήν Ἁγίαν Εἰρήνη... ἀναφέρει παρακάτω:
χιλιοι μύριοι ἦρθασι
πειρασμοί διαβόλοι
κι οὐλοὶ σωρευθήκασι
λαμπριανοί, τριβόλοι
ἄφ, τούς Κάτω Λάκκους
φέρνουν βαρβαλάκχους
ἄγριους σάν τούς χάρους.
κι ἔκαμαν κουμπάρους... (Οἱ Κάτω Λάκκοι εἶναι παλιός σβυσμένος κρατήρας τοῦ ἡφαιστείου τοῦ Ἄκωλου).

13 Οἱ Καλλικάντζαροι

Ἀφήγησι Μιχ. Τσατσαρώνη

Οἱ Καλλικάντζαροι τῆς Νισύρου ἐμφανιζόντουσαν γύρω ἀπό τό Παλιόκαστρο, στούς Ἁι Γεώργηδες καί στούς Καπράνηδες.¹ Τούς θεωροῦσαν πώς ἦταν δια(β)όλοι. Μοιάζουν μέ τούς διαβόλους πού ἀπεικονίζονται οἱ θρησκευτικές μας εἰκόνες.

---

1. Ἀγροτικές τοποθεσίες.

14 Τά στοιχειά

Ἀφήγηση Μιχ. Τσατσαρώνη

Οἱ Νισύριοι τό στοιχειό δέν τό θεωροῦσαν κάτι τό κακό. Ἀπεναντίας τό νόμιζαν σάν προστάτη, τοῦ σπιτιοῦ ἢ τοῦ κτήματος. Κάθε μεγάλο κτήμα εἶχε τό στοιχειό του, πού ἦτανε μιά κούκλα κοντή καί πηδοῦσε ὅπως πηδᾶ τό καγκουρό, ἀλλά χωρίς πόδια, βήματα βήματα. Κι ἄλλοῦ φανερόνωνταν κι ἄλλοῦ ζαφανίζονταν. Αὐτό πηγαινε στίς στέρνες γιά νά βρεῖ νερό. Ἔτσι, οἱ νοικοκυραῖοι γιά νά μή μένει διψασμένο τό στοιχειό, πού ἐθεωρεῖτο εὐχή μέσα στό κτήμα, γέμιζαν πάντα μιά μικρή γούρνα νερό γιά νά ἔχει νά βρεῖ νερό.

Τό στοιχειό ἐπροστάτευε τό σπίτι. Λέγανε πώς κουβαλοῦσε προϊόντα καί ἔτσι δέν ἦτανε ποτέ ἀδειανοί οἱ πάγκοι¹ του. Ὅταν ὑπῆρχε στοιχειό στό σπίτι, τό σπιτικό αὐτό ἦταν εὐτυχισμένο.

Ἐπῆρχε ἓνα σπίτι τῆς Μόρταινας πού δέν ἀδειάζαν ποτέ οἱ πάγκοι του. Παρ' ὄλο πού ἦτανε μεγάλη νοικοκυρά, ὅταν τήν ρωτοῦσαν πῶς τά κατάφερνε νά ἔχει πάντα σοδεῖά ἀπαντοῦσε: «Τό στοιχειό τοῦ πάγκου μου εἶναι καλό καί μέ βοηθᾶ».

Ν. Πολίτου ἐνθ. ἀνωτ. σ. 250. Στοιχεῖα: Στοιχειωμένοι Τόποι.

---

1. Στά παλιά Νισύρικά σπίτια τό κρεβάτι ἦταν ὑπερυψωμένο καί κολλημένο στό τοῖχο. Γιά νά ἀνέβεις σ' αὐτό ἔπρεπε νά πατήσεις σέ μιά σειρά ἀπό πάγκους. Ἐκεῖ ἀποθήκευαν τά προϊόντα τους: κριθάρι, φασόλια, ρεβύθια κ.τ.λ.

15 Ὁ διάλογος στό ψάρεμα

Ἀφήγηση Ἀγγελίκας Μιλτ. Κοντοβεροῦ

Ὁ Γιάκουμος¹ τοῦ Καφεζῆ ἦταν γείτονας μέ τόμ Μιχάλαρο, μά καί σύντεκνοι. Ἐνα βράδυ λοιπόν τοῦ λέει:

— «Βρέ κακόμοιρε σύντεκνε πᾶμε αὐριο στό μπιζόβολο² νά φέρουμε κανένα ψάρι νά φάμε;»

Πᾶει πφέφτει³ ὁ Γιακούμος τοῦ Καφεζῆ. Ἀντίς ὁ Μιχάλαρος σηκώνεται ὁ ὀξωαποδῶ καί πᾶει κτυπᾶ τοῦ Καφεζῆ καί τοῦ λέει:

— «Σύντεκνε ὦρα εἶναι νά πααίνομε». Σηκώνεται ὁ Καφεζῆς θωρεῖ ὀξω τ' ἄστρα:

- «Βρέ σύντεκνε άκόμα νύχτα είναι».

- «Όχι έν είναι νύχτα».

Έπίδσα ντό δρόμο κι έπααίναν. Μόλις έπήα μπίσω έδώα στόν Άϊ Θεολό(γο) στή Βαγιά⁵ ρίχτουν μιά μπιζοβολιά έπίδσαν πέντε ψάρια. Ό άλλος ά(π)οπίσω έβάστα τόν ντουρβά. Ό σύντεκνος ά(π)ομπρός ό Γιάκουμος τού Καφεζή έβάστα τό μπιζόβολο. Ρίχνει μιά μπιζοβολιά, όπως είπαμε καί πιάνει πέντε ψάρια, λέει του:

- «Σύντεκνε βάρτα⁶ μέ στόν ντουρβά. Άντί νά τά βάλει μέ στό ντουρβά κανει καί τά ρουφά». Άμα θωρεί ό σύντεκνος ότι έρούφιζε ντα ό ά(π)οπίσω ό άλλος τά ψάρια λέει: - Άυτός (δ)έν είναι ά(ν)θρωπος είναι ό δξωαποδω έψυλλιάστει, έπονηριάστει.⁷ Πάσι⁸ πίσω, πάσι μέχρι τήν Άμπακοῦ.⁹ Θά πιάσαν δέκα όκάδες ψάρια. Έρούφαντα οῦλα, μέσα στόν ντουρβά (δ)έν ήμπεν ένα ψάρι. Στά όσα μπρός ποῦρκοντο¹⁰ τού λέει:

- «Νά κατεβείς κάτω στό πη(γ)άδι τού Κρανιοῦ¹¹ (τού Μιραμαριοῦ) νά μου δώκεις ννερό νά πιῶ». Τόσαδά ψάρια πούφαε ήθελε νά πιεῖν νερό. Άλλ' έκεινος έπονηριάστη καί τού λέει:

- «Έγώ έδ-διψῶ. Έσύ πού διψᾶς κατέβα κάτω νά πιεῖς ννερό νά μου δώκεις καί μένα».

Μόλις κατεβαίνει κάτω πιάνει τό μπιζόβολο πού 'ναι ό σταυρόκομπος¹² καί ρίχνει του τό ά(π)οπάνω του. Καί παίρνει δρόμο ό σύντεκνος κι έτρεμε άπό τόφ-φό(β)ον του.

Τήν άλλην ήμέρα πρωί πρωί πιάνει ό δξωαποδω λύνει τούς κόμπους, κάμνει ένα κου(β)άρι τή γκλωστή κι έρκεται καί τού τή μεπετᾶ μέσα άπό τό παράθυρο καί τού λέει:

- «Ένοια σου σύντεκνε καί θά σέ διορτώσω¹³... θά λο(γ)ιαριστούμε».

1. Ίάκωβος Καφεζής έκαμε πολλές φορές δημογέροντας.

2. Δίχτυ πού έχει στίς άκρες του όλόγυρα βαρύδια άπό μολύβι. Έτσι λένε καί τό είδος άυτού τού ψαρέματος.

3. Έδω έχει τή σημασία τού «ξάπλωσε νά κοιμηθεί».

4. Τοποθεσία όπου είναι τό λιμάνι. Παλιά υπήρχε εκκλησιδάκι στό όνομα τού Άγίου Ίωάννου τού Θεολόγου.

5. Παραθαλάσσια τοποθεσία τήν όνομασία τήν πήρε άπό ένα φοίνικα (βαγιά) πού είναι εκεί.

6. Βάλετα

7. Πονηρεύθηκε

8. Πάνε

9. Παραθαλάσσια άγροτική περιοχή άμέσως μετά τά Λουτρά καί τό Σκόπι.

10. Πού έρχοταν

11. Τοπωνύμιο παραθαλάσσιο: Μιραμάρε ήτανε παλιά ένα κέντρο όπου καί τό πηγάδι.

12. Τό πλέξιμο τού δικτιού άυτού είναι σταυρωτό. Έδω τονίζεται ή δύναμη τού σταυρού πού δένει τό διάβολο καί τόν καθιστά άκίνδυνο.

13. Διορθώσω.

16 Τό δράμα τῆς Πολυχρόναινας

Ἐπίσημη Καλλιόπης Καραβάκη

Στίς Λίμνες¹ ἐδῶα ἡ μάμμη μου εἶχε κήπους μέ πη(γ)άδι. Τούς ἔδινε σέ διάφορες γυναῖκες νά βάλουν τό μελάθτι² τους, πού τό ποτίζασι μέ γλυφό ννερό τοῦ πη(γ)αδιοῦ. Ὅλες οἱ γυναῖκες ποῦβαλλαν μελάθτι τίς ἔπαιρνε, χωρίς πληρωμή στά θέριτα³ της, στίς ἀργατιές της.

Ἐκεῖ στό Λαγκάδι στοῦ Φίλιππου τό σπίτι ἀ(π)οκάτω ἦτο τοῦ Πολυχρόνη τό σπίτι. Ἡ γριά ἡ Πολυχρόναινα εἶχε φυτέψει στούς κήπους μας μελάθτι. Εἶπε μιά νύχτα: – «Νά σηκωθῶ πρωῒ καί νά πάω νά ποτίσω τό μελάθτι νά μή πφέσουν ὅλες οἱ γυναῖκες πάνω στό πη(γ)άδι καί ἐ-μπρολάβω νά ποτίσω». Φο(β)όταν μήπως ἐφ-φτάσει τό ννερό.

Κι ἐσηκώθη ἡ γυναῖκα κι ἐκατέβαινε τό Λαγκάδι. Ὅπως ἐκατέβαινε ἐκεῖα στής Ἄννας τοῦ Μπροῦζου τό σπίτι ἀπόζω κούει ζάλα ἀ(π)ομέσα ἀπό τή μΠοταμίτισσα⁴ λέει: «Ἦρτεν ὁ Διπότατος⁵ μέρα θά ἔναι». Ἐκούε ντα, ἐπῆεν νά περάσει τῆς Ἐρήνης τοῦ Πολυχρόνη τό σπίτι ἀνοί(γ)ει ἡ πόρτα τῆς Ποταμίτισσας, βλέπει ἕνα ἄθρωπο μέ τήγ-γενειάδα καί μέ τά ἴποδηματα μέχρι τό γόνατο. Λέει:

– «Καλημέρα». Ἐν ἐπῆρε ἀπάντηση. Βῆμα ἡ γυναῖκα βῆμα κι ἔκεινος ἀ(π)οπίσω της. Ἐβλεπε τή σκιά ντου γιατί εἶχε φεγγάρι, ἦτο σάν ἡμέρα. Πά(γ)αине ἡ γυναῖκα κι ἐκεῖνος ἀ(π)οπίσω της.

Ἐρκεται⁶ στίς Λίμνες βγάνει τήν ἀστοιβή⁷ νοί(γ)ει τήν ἀμπατή⁸ κατεβαίνει κάτω. Τόν ἐβλεπε νά στέκεται ἀ(π)οπάνω.

Ἐφαίνετο ἡ σκιά του μέσα στό χωράφι. Καθίζει ἡ γυναῖκα ἀ(π)οκάτω ἀπό τή σκιά. Βγάζει τό καπράτσι ἐμπρός της. Πού νά ποτίσει. Ἄκουει τή μπρώτη τοῦ πετεινοῦ λέει: Μεσάνυχτα ἦβγα ἀπό τό σπίτι μου. Ἄκουει τή δεῦτερη τοῦ πετεινοῦ. Ἡ σκιά του στό χωράφι στή μ-μέση τοῦ χωραφιοῦ.

Ἄκουει τή ντρίτη τοῦ πετεινοῦ, ἐχάθη ἡ σκιά.

Σηκώνεται ἡ γυναῖκα, βάνει τό κρατάτσι στό ννῶμο της καί φεύγει. Καί τρέχει καί πάει στό σπίτι της. Κτυπᾷ τή μπόρτα σηκώνεται καί τῆς νοῖει ὁ ἀντρας της.

– «Βρέ γυναῖκα ποῦ εἶσαι τέτοια ὦρα;» τῆς λέει. «Τί σοῦ συνέβει; Σηκώθηκα καί σέ γυρέβγω, τρέχω ὄζω στήν αὐλή ἐσ σέ βρίσκω, οὔτε πάνω στίς ὄριθεσ.⁸ Τί ἔπαθεσ ἀ(π)όψε;»

– «Πεθαίνω ὦ. Πολυχρόνη πεθαίνω ἐθ-θά ζήσω ἀ(π)όψε. Θά νεβῶ πάνω νά πλαγιάσω». Πιάνει τή μπάει στό κρεβάττι της. Τοῦ ἴπε ντά συναπαντήματα της.

Τό πρωῒ σηκώνεται ὁ ἄθρωπος πάει στή-μ-μάμμη μου καί τῆς λέει:

– «Ἦ Παρτέναινα ἔλα νά δεῖς τήγ-γυναῖκα μου. Ἐσηκώθη τά μεσάνυχτα κι αὐτό κι αὐτό ἔπαθε. Ἐλα νά τήδ-δεῖς». Εἰ τάτε οὔτε φάρμακα οὔτε γιατροῖ ὕπῆρχαν. Σηκώνεται ἡ Παρτέναινα καί πάει:

– «Ἦ Πολυχρόναινα τί ἔπαθεσ;» τῆς λέει.

- «*᾽Ω Παρτέναϊνα, αὐτό κι αὐτό ἐ θά ζήσω*» τῆς λέει.

- «*Ἐγὼ θά πάω νά 'νάψω ἕνα γκερί στή Μποταμίτισσα καί ἅγιος ἦτο. Καί ἦτο ἀνάγκη νά βάλ्लεις μέσα σου τόσο φό(β)ο;*» Πάει ἀνάβγει ἕνα κερί γυρίζει καί τῆς λέει:

- «*᾽Ο Ἅγιος Γιάννης ἦτο μέ τήγ-γενειάδα καί μέ τά ποδήματα κι ἤθελε νά σέ βοηθήσει. Κακό ἦτο νά σοῦ συμβεῖ καί σέ πῆρε ὁ ἅγιος ἀ(π)οτίσω νά σέ προφυλάξει. Πᾶμε νά τό μπροσκυνήσουμε.*» Λέει:

- «*᾽Οχι ὁ θάνατος ἦτο αὐτός.*» Σέ τρεῖς μέρες ἡ γεναίκα ἐπόθανε. Ἐπὶ τὸ φ-φόβο ἦτο; Ἐσπασεν ἡ χολή της.

---

1. Περιοχή μέσα στό χωριό. Ἐκεῖ, κατά τὴν ἀρχαιότητα, ἦτο τό λιμάνι πού μέ τὰ χρόνια ἐπιχωματώθηκε ἀπὸ κατολισθήσεις συνέπεια ἐκκρίξεων τοῦ ἡφαιστείου. Ἐκεῖ ὑπάρχουν μικροὶ κήποι μέ πηγὰδια πού ἔχουν ὑφάλμυρο νερό.

2. Φυτόρια ὅπου ἐφύτευαν κοκκάρι (κρομμύδια) πού τό μεταφύτευαν.

3. Στούς θερισμούς.

4. Ἐκκλησία ἡ μητρόπολη τοῦ Μυντρακιοῦ, ὀνομάστηκε Μποταμίτισσα. Ἰατί παλιά ἦταν κοντά σέ ποταμό. Ἴσως ἔτσι ἔλεγαν τὰ νερά τῆς βροχῆς πού κατέβαιναν τό Λαγκάδι.

5. Γιατί παλιά ἦταν κοντά σέ ποταμό. Ἴσως ἔτσι ἔλεγαν τὰ νερά τῆς βροχῆς πού κατέβαιναν τό Λαγκάδι.

5. ᾽Ο νεωκόρος.

6. Ἐρχεται.

7. Ἡ ἀρχαία στοιβή, θάμνος ἀκανθωτός, ξερὸς χρησιμοποιεῖται γιὰ φραγμούς τῶν κήπων καί τῶν χωραφιῶν.

8. Ἡ ξύλινη πόρτα στήν εἴσοδο τῶν κτημάτων.

17 Πότε μιλοῦν τὰ ζῶα

Ἀφήγηση Μιχ. Τσατσαρώνη

Κατά τὴν παράδοση τὰ ζῶα γενικά καί ἰδιαίτερα τὰ βόδια κι οἱ γαῖδάροι μιλοῦσαν τὴν παραμονή τῶν Χριστουγέννων. Γι' αὐτό φρόντιζαν τὴ μέρα ἐκείνη νά τοὺς βάζουν ἀφθονή τροφή νά τρῶνε γιὰ νά μὴ τυχόν παραπονεθοῦν στό Χριστό πὼς ὁ νοικοκύρης τους δέν τὰ περιποιεῖται γιατί τὰ παράπονά τους τ' ἀκουε ὁ Χριστός.

18 Τό ζωνάρι τῆς Ἑλένης

Ἀφήγησι Μιχ. Τσατσαρώνη

Τό οὐράνιο τόξο στή Νίσυρο τό λέουν τό ζωνάρι τῆς Ἑλένης.¹ Ἑλένη ἦταν μία ὁμορφη γυναίκα. Στά πρωτοβρόχια ὅταν ἔβγαине στόν οὐρανό στό ζωνάρι τῆς Ἑλένης, οἱ Νισύριοι ἀνάλογα μέ τή ζωηρότητα τῶν χρωμάτων του προέβλεπαν καί τήν παραγωγή τῶν προϊόντων τους.

Κάθε χρώμα ἀντιστοιχοῦσε σέ ὀρισμένο προϊόν. Τό πράσινο στό λάδι, τό κόκκινο στό κρασί, τό κίτρινο στό κριθάρι, σιτάρι, τά ὄσπρια κ.ἄ.

---

1. Ἴσως νά ἀναφέρεται τό ὄνομα Ἑλένη στήν ὡραία Ἑλένη τῆς ἀρχαιότητας.

19 Ὁ βράχος τοῦ Καλόγερου

A

Ἀφήγησι Μιχ. Τσατσαρώνη.

Πρός τά ἀνατολικά τοῦ κάβου τοῦ Λευκοῦ¹ ὑπῆρχε μέσα στή θάλασσα ἓνας βράχος ψηλός ὡς πενήντα μέτρα πού τόν ἔλεγαν Καλόγερο. Κατά τήν παράδοση ἓνας καλόγερος ἐσκαρφάλωσε πάνω ὅπου κι' ἀνοιξε μιά τρύπα στή κορυφή τοῦ βράχου, γιά νά προστατεύεται ἀπό τή βροχή. Ἔκαμε ἀκόμα καί μιά στέρνα. Μέ μιά ἀνεμόσκαλα ἀνεβοκατέβαινε καί κολυμπώντας ἔφτανε στή στεργιά γιά νά προμηθευθεῖ τά ἀναγκαῖα. Αὐτό ἔγινε ὅπως ἔλεαν γιά νά ἀποφύγει ὁ καλόγερος τοὺς Τούρκους. Ὁ βράχος αὐτός δέν ὑπάρχει σήμερα. Ὑπάρχει ὁμως στή θέση του, ἐκεῖ πού ἀναφέρετο ὅτι ἦταν, ἓνας ὕψαλος 5-10 μέτρα.

Ὁ βράχος τῶν Καλογήρων²

B

(ἀπό τό Νισυριακόν Ἡμερολόγιον τοῦ 1923 τοῦ Γεωργ. Παπαδόπουλου
σ.σ. 59, 60)

Παρά τό άκρωτήριον λοιπόν του Κατέργου όλίγον μακράν της κρημνώδους παραλίας λέγει ό Γάλλος περιηγητής Δαμπέρ (Dampier), ότι άνεκάλυψάν τινες ένα βράχον πολύ ύψηλόν όνομαζόμενον Καλόγηρον, ό όποιος είναι έντελώς άπρόσιτος, άπότομος και κρημνώδης από όλα τά μέρη. 'Επί του βράχου τούτου εις καλόγηρος όρθόδοξος Έλλην, εκ του όποιου άναμφιβόλως έλαβε και τό όνομά του ό βράχος ούτος, άνέβη διά νά διέλθη επ' αυτου τον άσκητικόν βιον κατά τό παράδειγμα των στυλιτών μοναχών του τάγματος διά νά αναβαινώσι, δε και νά καταβαινώσιν εκ του βράχου τούτου μετεχειρίζοντο, ως βοήθημα, τήν τροχιλιάν (μακαράν) ενός μικρου πλοιαριου εντός του όποιου μόλις ήδύναντο νά χωρέσωσιν εύχερωσ δύο άτομα: άλλ' ό καλόγηρος ούτος εφονεύθη υπό δύο Τούρκων πειρατών, οι όποιοι συνέλαβον αυτον κατά τον εξής περιεργον τρόπον.

Οί δύο άλλοι συνάδελφοί του καταβάντες εκ του βράχου εισήλθον εις τό μικρόν πλοιάριον διά νά καταπλεύσωσιν εις τήν ξηράν της Νισύρου και παραλάβωσι κατά τό σύνηθες τά άναγκαιούντα αυτοίς, αίφνης έπαρουσιάσθησαν δύο Τούρκοι πειραταί και τους εφόνευσαν, μετά τον φόνον των δύο καλογήρων ενδυσθέντες οι πειραταί και τους ενδύματά των και μέ τό καλογηρικόν τουτο σχήμα αναβάντες επί του βράχου διά της τροχιλιās εφόνευσαν και τον τρίτον διότι άπατηθείς εκ του καλογηρικου σχήματος αυτών εξέλαβεν αυτους διά συνάδελφους του, διό και έδίστασε νά πράξη εκείνο τό όποιον επρεπε διά νά υπερασπισθῆ τον εαυτον του, και παραλαβόντες τά όλίγα σκευή τά όποια εδρον, κατέβησαν πολύ εύκολότερον, παρ' οτε ειχον αναβῆ, εκ του βράχου, εκτοτε κατά τον έπίλοιπον χρόνον ό βράχος ούτος εμενε και μένει άκατοίκτης: εκ του υψους του βράχου τούτου δυνάμεθα νά ιδωμεν μέγα μέρος του 'Αρχιπελάγους: και σημερον ό βράχος ούτος όνομάζεται καλόγηρος.

'Η μία διήγησι συμπληρώνει τήν άλλη. 'Από τή δεύτερη φαίνεται πως ό βράχος στα 1922 δέν ειχε ακόμα εξαφανισθῆ.

-
1. 'Ακρωτήριο στα Ν.Δ. του νησιου κοινή όνομασία τον Κάτερος Κάτεργος.
  2. 'Εκρίνομε σκόπιμο νά παραθέσωμε τό κείμενο του Γεωργ. Παπαδόπουλου από τό 'Ημερολόγιον του του 1923. Βιβλίον περιορισμένης κυκλοφορίας.

20 'Η πατούνα του Χριστου και τά Γράμματα

'Αφήγησι Μιχ. Τσατσαρώνη

Κάποτε ό Χριστός εκνη(γ)ουσε τό διάολο και τον συνάντησε στη πλαγιά του βουνου Μάλι που βλέπει προς τό βουνό του 'Ανίου 'Αθανασίου. 'Ανάμεσα

στά δύο βουνά είναι ή Γωνιά του Λακκιού¹ ή Λακκίδα όπως τή λένε οι Μποργιάτες.²

Έκει λοιπό κατά τήν παράδοση ἄρπαξε ὁ Χριστός τό διάολο, ἐπάτησε τό ποδάρι του πάνω σέ μιá μεγάλη πέτρα, ἕνα μεγάλο βράχο καί τοῦδωσε ἕνα ξεσφεντόνισμα³ καί ἐβρέθηκε ἀπέναντι πάνω στούς βράχους τοῦ βουνοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου.

Ὁ βράχος ἀπό τήν ὀρμή πού ἔπεσε ὁ διάβολος ἔπαθε ἕνα κοίλωμα καί πάνω του εὐρέθηκαν ἀποτυπωμένα ἀνάγλυφα ἀραβικά γράμματα.

Στήν πέτρα πού πάτησε ὁ Χριστός τό ποδάρι του ἐβγήκε σάν μιá μεγάλη γούρνα⁴ ἴδιο ἀποτύπωμα ποδιοῦ πού σήμερα ἀκόμα τήν λένε «ή πατούνα τοῦ Χριστοῦ». Κι ὁ κοίλος χώρος τοῦ βράχου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ὀνομάζεται Γράμματα.

Καί πίστευαν ὅτι δῆθεν τά γράμματα ἔλεαν ὄλην αὐτή τήν ἱστορία.

Κ. Ρωμαίου: Ἀχνάρια πάνω σέ βράχους: «Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Θησαυροῦ» Τόμ. 13 (1946-47) σσ. 209-227 καί Τόμ. 14 (1948-49) σσ. 374-376, ὅπου ἀναφέρει: «Σ' ὄλη τήν Ἑλλάδα ὑπάρχουν παραδόσεις πού σχετίζονται μέ διάφορα σχήματα καί κοιλώματα τῶν βράχων».

Γ.Κ. Ζαχαριάδη: «Ἡ Καλάννα», «Νισυρικά Χρονικά» 1 (1955) σσ. 7 καί 16. Ἀναφέρεται σέ μιá παράδοση τῶν Νικειῶν σχετική μέ τό σχῆμα ἑνός βράχου.

---

1. Κοιλάδα ὅπου τό Ἡφαίστειο.

2. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ Ἐμποριός (Ἐμπορεῖον).

3. Ἐκσφεντόνισμα.

4. Γούρνα ὀνομάζουν οἱ Νισύριοι μιá πέτρα τετραγώνη πού ἔχει πελεκητό κοίλωμα τοποθετημένη κοντά σέ πηγάδι ἢ στέρνα, χρησιμεύει στό πότισμα τῶν ζῶων.

21 Ἡ σφα(γ)ή

Ἀφήγηση Μιχ. Τσατσαρώνη

Στήν ἀρχή τῆς Κυλίντρας¹ εἶναι μιá τοποθεσία μεταξύ τῶν βουνῶν τοῦ Μάλι καί τῶν Στερνῶν πού λέ(γ)εται Σφα(γ)ή.

Μιá παράδοση λέει πώς ἐκεῖ ἐμάζωσαν οἱ κουρσάροι² Μεσανατολίτες στή πολύ παλιά χρόνια τόν πληθυσμό τοῦ Ἐμπορειοῦ καί τοῦ Μαντρακιοῦ καί ἀπό ἐκεῖ θά τοῦς μεταφέρνανε πρὸς τό Ἄργος, γιά νά τοῦς φορτώσουν στή καράβια τοῦς. Κι ἐκεῖ ἔσφαξαν ὄλους τοῦς γέρους καί τίς γριές. Καί γιαντό ἐκεῖνο τό μέρος ὀνομάστηκε Σφα(γ)ή.

Σύμφωνα μέ άλλους ὅμως ἐπειδή ἐκεῖ νταμώνονται³ δύο μεγάλα κανάλια μεταξύ τῶν δύο βουνῶν, ὁ πουνέντης⁴ μέ τό σιρόκο⁵ καί σέ περίπτωση κακοκαιρίας σφυρίζει ὁ ἀέρας καί τό κρύο σφάζει, περουνιάζει ὅπως λένε, ἀπό αὐτό ἡ τοποθεσία ὀνομάστηκε Σφα(γ)ή.

1. Ἔτσι λένε τόν κατωφερικό ἀνώμαλο δρόμο πού ὀδηγεῖ ἀπό τήν πλευρά τοῦ Μαντρακι-οῦ στή κοιλάδα τοῦ Λακκιῶ.

2. Γιά τίς κατά καιρούς καταστροφές πού ἔπαθε ἡ Νίσυρος, βλέπε: Κ. Σακελλαρίδη: «Ἡ Ἱστορία τῶν Προνομίων τῶν Νοτίων Σποράδων»: «Νισυρικά» Τόμος 3ος σσ. 143-144. - ὅπου ἀναφέρεται τό ἱστορικό τῆς Νισύρου πού δίδει ὁ Ε. Σταματιάδης: Χρυσάλις Α' Τόμος σσ. 482-484.

3. Ἀνταμώνονται, συναντῶνται, ἐνώνονται.

4. Πονέντες, ἄνεμος δυτικός ὁ ξεφυρός.

5. Νοτιοανατολικός ἄνεμος, ὁ εὔρος.

22 Ἡ τοποθεσία πού μυρίζει

Ἀφήγηση Γιάννη Καλαπαλίκη

Πρὶν ἀπό ἑφτά χρόνια εἶχα πάει στό Σταυρό¹ μέ τό συγχωρεμένο τό Μιάρτην κι ἕνα ἄλλο παιδί τό γκῶστα τοῦ Παπαδέλλια τό γκουρέα. Ἐγὼ ἐπή(γ)αινα ὡς μά(γ)ειρας νά μα(γ)ειρέσω ἐκεῖ στό πανηγύρι.

Λοιπὸ ὅταν ἀνεβήκαμε κι ἐφτάσαμε ἐκεῖ πού πιάνουμε τὰ Μπούκχα² μᾶς ἤρτε μιά πολύ ὠραία μυρουδιά.

Ἐξαλιστήκαμε ἀπό τήμ μυρουδιά. Οἱ ἄλλοι ἐκάθοντο πάνω στά γαϊδούρια κι ἐγὼ ἤμουν ἀ(π)οπίσω, τοὺς ἀκολουθοῦσα. Πάνω πού πῆα νά τοὺς πῶ: Βρέ παιδιά τί εἶν' αὐτό πού μυρίζει; λέω τοῦ κουρέα.

- «Μπᾶ βαστᾶς πάνω σου κάνα μπουκαλάκι μέ μυρουδιά κι ἔσπασε;» Ἄξει:

- «Ὁχι. Λέουν κι αὐτοί».

- «Τί μυρουδιά εἶναι αὐτή;» Κοιτάζουμε εἰς τὰ γύρω μῆπως ἔχει τίποτα γλάστρο³ πού λένε. Οὔτε γλάστρο οὔτε τίποτα. Πέτρες καί ρούτσουνα⁴ μεγάλα. Εἰ ἐπή(γ)αμε στό Μοναστήρι. Ἐκεῖ ἦταν διάφορες γεναϊκές ἐνιαμερίτισσες⁵ καί ἡ Ἀγγέλικα τοῦ Κοντοβεροῦ. Ἐγὼ τῶν λέω μέ συγκίνηση.

- «Βρέ παιδιά αὐτό μᾶς ἐσυνέβηκε καί μοῦ διηγήθησαν καί μοῦ λένε».

- «Γιάννη ἀκριβῶς σ' αὐτό τό σημεῖο στά Μπούκχα ἐκεῖνη τήν ἐποχὴ οἱ Τοῦρκοι ἐπιασαν μιά κοπέλα, τήν ἐβίασαν καί τήν ἐσκότωσαν καί ἀπῆς⁶ τότε ἄγιασε τό μέρος ἐκεῖνο καί βγαίνει ἡ μυρουδιά⁷».

Διον. Ζακυνθινού: «*Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination Turque*» (Athènes) 1936.

---

1. Παλιό μοναστήρι στη περιοχή του Άργους, βλέπε τη παράδοση που ακολουθεί.
2. Τοποθεσία πέρασμα ανάμεσα σε δύο βουνά κοντά στις Σιώνες, εισοδος στη περιοχή του Άργους. Τήν όνομασία τήν πήρε από τό μπουκα=στόμιον, πέρασμα όπου μπουκχιέρι=δρμά, ό άερας άμα φυσά μέ όρμή.
3. Είδος φυτού άρωματικού, που φύτεται στά βουνά τών νησιών του Αίγαίου.
4. Μεγάλες πέτρες.
5. Όνομασία τών γυναικών που κάμνουν τό νιάμερο. Στίς έννεά ήμέρες πρό τής εορτής παρακολουθούν τούς παρακλητικούς κανόνες τούς έσπερινούς και κάμνουν από 300 μετάνιες τήν ήμέρα.
6. Άφής από
7. Παρόμοια παράδοση, βλέπε: Στεφάνου Ήμέλλου: «*Δημώδεις Παραδόσεις έκ Νάξου*»: «*Τό μωρισμένο στενό*»: «΄Επετηρίς του Λαογραφικού Άρχείου» άρ. 11, 12 (1960) σσ. 200-201.

23 Άρπαγή γυναικών στό Πανηγύρι του Σταυρού

Άφήγηση Κ. Μαντουδάκη

Ή μάνα μου, μου έλεε μιά ιστορία που τήν άκουσε από τήν Άννα του Γιαννάκη, που ΄ταν στη Σπηλιανή, τήν Άννα του Χαράλαμπου και τήν Άννα του Καβαλιώτη. Όλες αυτές οι γυναίκες έχουν πεθάνει πριν από πολλά χρόνια.

Μιά χρονιά στό Μοναστήρι του Σταυρού τήν παραμονή τής γιορτής του, ένώ οι έννιαμερήτσηες έχόρευαν κατά τό έθιμο στό προαύλιο τής Έκκλησίας, ήρταν μερικοί άντρες και πιάσαν στό χορό.

Αυτοί ήταν κουρσάροι Τουρκοκρητικοί. Είχαν άράξει τό καικι τους στην Άγία Ειρήνη κι από εκεί είδαν τό φώς του Μοναστηριου κι ήρταν, ξαφνικά μέσα στη νύχτα. Όταν ήρταν στό κέφι άρχισαν νά τραγουδοϋν:

*χορέβγετε χορέβγετε
ώς που νάβγει τό φεγγάρι
κι άμα έβγει τό φεγγάρι
γιούργια κάτω στό καράβι.*

Όταν, οι κοπέλλες άκουσαν τό τραγουδι όσες μπόρεσαν έφυγαν, σκόρπισαν στά βουνά. Όσες δέν τά κατάφεραν τίς πήραν μαζί τους.

Στό Κέντρο Έρεϋνης τής Έλληνικής Λαογραφίας ή Άννα Παπαμιχαήλ έχει καταθέσει τό ύπ. άρ. 2892 χειρόγραφο (σ. 280-281) όπου

ἀναφέρει δύο παραδόσεις τῶν Νικιῶν σχετικές μέ τήν ἀρπαγή γυναικῶν κατά τήν διάρκεια πανηγυριοῦ. Πρέπει νά πρόκειται γιά τό ἴδιο περιστατικό πού ἔχουμε καταγράψει.

Ὅμοια περιστατικά τῆς ἐποχῆς τῶν κουρσάρων συναντᾶμε στίς παραδόσεις ἄλλων νησιῶν: βλέπε Στεφ. Ἡμέλλου. «*Ἡ περί πειρατῶν Λαϊκή Παράδοσις*» (1968) σσ. 56-57.

Ἀθηνᾶ Ταρσοῦλη στό βιβλίο τῆς «*Δωδεκάνησα*» Τόμος Γος σσ. 150-151 ἀναφέρει μιᾶ παράδοση τοῦ χωριοῦ Ἐμπορειοῦ πού ἱστορεῖ ἕνα περιστατικό ἐπιδρομῆς πειρατῶν.

24 Ἐνα περιστατικό τῆς ἐποχῆς τῶν πειρατῶν

Ἀφήγηση Καλλιόπης Καραβάκη

Στό σπίτι πού ἦταν ἀπέναντι ἀπό τό μαγαζί τῆς Θάλειας τοῦ Παρτένη στά πολὺ παλιά χρόνια μιᾶ κοπέλα ἔλεθε κριθάρι. Ἐν ἡξέρω ἂν ἦτο ἀδερφή τῆς Καλῆς Κοντῆς.

Ὁ μύλος¹ ἦταν στό ἰσόγειο κι οἱ πόρτες τῶν σπιτιῶν ἐκεῖνη τήν ἐποχὴ ἐν εἶχαν κλει(δ)αριές ἀνοιαν τά μάνταλα μέ στρα(β)οκλειδί.² Ἡ μάνα τῆς ἀ(π)οπάνω ἔκουσε πού ἔπαψε τό λέσιμο.³ Περιμένει ἡ κόρη τῆς νά ἔβγει ἀπάνω ἐν-νεβαίνει.⁴ Λέει: «Ἴντα πού κάμνει ἡ κόρη μου; Μὴν ἦβγεν δέξω νά δέσει τόχ-χοῖρο κι ἔπαθε τίποτα; Μὴ μπῆ(γ)ε νά ταῖσει⁵ τίς ὄριθες, μὴ σκόλασε⁶ καί πῆ(γ)ε νά πινακιάσει⁷ νά βάλει στά πινάκια κριθάρι;» Μιά ὦρα, δύο ὦρες ἡ κόρη οὔτε κούεται,⁸ οὔτε φαίνεται. Σηκώνεται ἡ μητέρα, κατεβαίνει κάτω, ἡ κόρη οὔτε ἐφάνη οὔτε ἐβρέθει, ἐχάθηκε! Ἐπέρασε ἕνας χρόνος, τότες, στό νησί ἦρχοντο πειρατές. Ἐκεῖ ἦταν τά τελευταῖα σπίτια.⁹ Παραπάνω ἦταν ὁ φοῦρνος καί ἀπέναντι ἦταν τό σπίτι τοῦ πατέρα τοῦ Γεροθερεοῦλη, ὅπως τόν ἔλεασι.¹⁰ Αὐτός κάθε πρωὶ ἐσηκώνονταν κι ἔκανε καφέδες γιά τοὺς γεωργούς, νά πιοῦν κι ὕστερα νά πᾶνε στά χωράφια.

Ὁ Γεροθερεοῦλης, ἕνα πρωὶ, βλέπει τόμ-μάνταλο νά γυρίζει μέ τό στα(β)οκλειδί καί ν' ἀνοί(γ)ει ἡ πόρτα καί θεωρεῖ τρεῖς ἀνθρώπους μέ τά σαλβάρια¹¹ καί μέ λόγχες. Ἀμέσως ἐσκέφτηκε πῶς μπορεῖ νά ἔναι αὐτοί, πού πῆραν τή γκόρη καί λέει τους:

«Καλῶς τά παιδιά ἐμπᾶτε μέσα νά σᾶς κάμω ἕνα γκαφέ. Ἐγὼ θ' ἀνεβῶ πάνω νά φέρω τό γκαφέ». Ἀνεβαίνει ὁ ἀνθρώπος πάνω τά σκαλιά πρὸς τό Μοναστήρι στό Κάστρο τῆ Σηλιανῆ καί κτυπᾶ τή γκαμπάνα. Κοῦουν αὐτοί τή γκαμπάνα¹² κι ἐφύασι.

Σηκώνεται τῆς μάμμης μου τῆς Παρτέναινας ὁ πατέρας, ἡ μάμμη μου ἦτο τότε 12-13 χρονῶ. Σηκώνονται οὔλοι τῆς Σοφιᾶς τοῦ Χατζηνικόλα ὁ πατέρας, κι ἄλλοι κι ἐπῆαν στόμ-Μπαρουτθοχανᾶ¹³ κι ἐπιασαν τά ὄπλα. Ἐτρεζαν στή

νταύλα τοῦ Γαλοῦ, πού 'το τότε τό λιμάνι. Τό καικι ὁμως τῶν πειρατῶν εἶχε πιά ἀπομακρυνθεῖ. Ἐκτυποῦσαν στόν ἀέρα.

Οὐλλή ἢ Νίσυρος, τό Μαντράκι, οὐλοὶ ἦτο φο(β)ισμένοι κι ἐμαζέφτησαν στό καφενεῖο κι ἐσυζητοῦσαν.

Κι ἡ γεναίκα ἀπό τότες, ἀρκίνησε¹⁴ κι ἔκαμνε τῆς κόρης της κόλλυ(β)α, εἶπε: Τὴν ἐπῆρα γκαί τὴν ἐσκοτώσασι.

Ἡ παραπάνω ἀφήγηση ἱστορεῖ ἓνα ἀπό τὰ πολλά περιστατικά πού συνέβαιναν στό νησί ὅταν οἱ πειρατές, οἱ κουρσάροι ἐρχόντουσαν γιά νά κλέψουν νά σκοτώσουν καί νά ἀρπάξουν νέους καί νέες γιά πούλημα. Ἡ ἀφήγηση μᾶς πληροφορεῖ πῶς ἀντιδροῦσαν σ' αὐτές τίς περιπτώσεις οἱ κάτοικοι τῆς Νισύρου.

---

1. Χερόμυλος. Βλέπε Γ. Καζαβῆ: «Νισύρου Λαογραφικά» σ. 15 ὅπου σχετική φωτογραφία.

2. Μιχ. Ἀρφαρά: «Τό Δίπλο» Λαϊκό Νισύρικο σπῖτι: «Νισυριακά» Τόμος 6ος σ. 24.
3. Ἄλεσμα.

4. Ἀναβαίνει ἀπό τό ἰσόγειο στό πάνω σπῖτι ὅπου καί τὰ ὑπνοδωμάτια.

5. Ταῖζει. Δίνω τροφή σέ κάποιον ἰδίως στά ζῶα «ἐτάϊσεζ τά ζᾶ».

6. Τελείωσε τή δουλειά της. Ἀπό τό σχολάζω=σκολάω.

Οἱ μαθητές λένε «Ἡ τάξη μας ἐσκόλασε».

7. Πινάκι, ξύλινο σκεῦος στρογγυλό σάν ρηχό ἀβαθὴ πιάτο. Τό γέμιζαν κριθάρι καί ἀπό αὐτό ἐπαιρναν μέ τὴ χούφτα τους κριθάρι καί τροφοδοτοῦσαν τό μῦλο κατὰ τό ἄλεσμα. Πινακιάζω θά πεί γεμίζω τό πινάκι κριθάρι.

8. Ἀκούεται. Οἱ Νισύριοι γιά κάποιον, πού δέν ξέρουν πού εἶναι, μὰ ἀκόμα γιά ἓνα πού εἶναι πρόσωπο ἀσήμαντο λένε: «οὔτε 'κούεται κι οὔτε φαίνεται».

9. Κατὰ τὴν ἀφήγηση ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τὰ σπῖτια τοῦ Μαντρακιοῦ ἀρχίζαν ἀπό τὴν ἀρχὴ τοῦ Λαγκαδιοῦ καί πάνω. Προφανῶς ἐλάχιστα σπῖτια θά εἶχαν κτισθεῖ ἀπό τὴν Ποταμίτισσα πρὸς τὴ θάλασσα.

10. Ἐλεγαν.

11. Ἐνδύματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὰ φοροῦσαν οἱ Τοῦρκοι.

12. Κατὰ τὴν παράδοση ὅταν οἱ πειρατές πατοῦσαν στό νησί, τό σῆμα συνεγεροῦ τό ἔδιναν οἱ καμπάνες τῆς Σηλιανῆς. Ἀπό ψηλά ἀκούοντουσαν σ' ὄλο τό Μαντράκι. Στό κάλεσμα αὐτό ἔπρεπε ὅλοι οἱ κάτοικοι νά ὀπλισθοῦν καί νά ἐπιτεθοῦν στοὺς πειρατές.

13. Ἀποθήκη πυρομαχτικῶν μέσα· στό Ἐνετικό φρούριον.

14. Ἀρχισε.

25 Ὁ Συρνήτης

Ἀφήγηση Μαρίας Συρνήτης Βρούζου (87 χρόνων)

Ἐμεῖς ὀνομαζούμαστο Κοντοβεροί. Στά πολὺ παλιὰ χρόνια ἦσαν στό

νησί Τούρκοκρητικοί κι έσκοτώνουντο άναμεταξύ τους οί Τούρκοι. Είχεν έδω ένα Μουδουράκι.¹ 'Ο πατέρας του ήτο του προπάππου μου φίλος και τό λυπήθηκε. Τό παίρνει και τό φέρνει στό σπίτι. 'Από κάτω τότες είχαμε άχερώνα και τό είχε κρυμμένο στόν άχερώνα. Κι έλεεν του πιό ή γυναίκα του:

- "Ω Χατζηγεώργη βγαρτ' τόν νΤούρκο και θά μάς έσκοτώσουν.

- «Μωρέ γεναίκα κάμε τό καλό και δείξε² το στόγ γιαλό. Μή στενοχωριέσαι. 'Εγώ έντό βγάλλω».

'Αφού έπέρασε λοιπόν ή κατάσταση παίρνει τό Τουρκάκι και τό εμπάρκαρε άπό τούς Χοχλάκους κρυφά και τό έδειξε³ στην 'Αμοργό. 'Εχαιρετήστησαν κι έφνε.

Μετά άπό καιρό ό προπάππους μου έπηε στήμ Παχειά⁴ νά μαζέψει άλάτι. Τότες έπαίναν κι έμα(ζ)έβγαν άλάτι άπό τίς παραθαλάσσιες γούρνες πούχε τό νησί αυτό κι έκάμναν τίς κουμπάνιες τους.

'Εκει λοιπό πού 'παίνασι πιάνουν ντους του Ρετζή⁵ καίκια. Λοιπό πού νά τόμ άρρουνσι πού νά μή ντό μάρουν, εκεία που 'το τό Τουρκάκι. 'Εκείνο πιό ήτο άντιβασιλέας. Λέει στους δικούς του:

- «'Από πού τούς έφέρετε αυτούς πού πιάσετε;»

- «'Από την Νίσυρο».

- «Στήν Νίσυρο είναι καλοί άθρώποι· φέρτε τους πάνω όγλή(γ)ορι⁶».

Φέρνου ντους πάνω. Πάει γκαλιάζει τον ήτο πιό άντιβασιλέας, ό Μουαβίνης⁷ και τοφ-φιλā και του λέει:

- «Εμ μέ γνωρίζεις;»

- «'Οχι παιδί μου, έσ-σέ γνωρίζω» λέει.

- «'Εγώ 'μαι τό Μουδουράκι. Κάμε τό καλό και δείξε το στόγ-γιαλό; Τί θέλεις νά σου δωρίσω;»

- «Τίποτα παιδί μου. Νά μέ στείλεις στήδ-Διακόνισσα⁸ γιατί θά κλαίει».

- «'Οχι πρέπει νά σου δώκω κάτι».

- «Εί τότε δώσε μου τήσ Σύρνα⁹ νά δίχτω τά ζā¹⁰ μου πάνω». Και σημαιοστολιζει πιό ένα καράβι και τούς έστειλε πίσω. Και άπό τότε άπό τήσ Σύρνα τόν έλέασι Συρνιώτη και μάς έμεινε τό όνομα Συρνιώτης.

'Η ιστορία αυτή είναι γνωστή στους κατοίκους του νησιού άπό πάρα πολλά χρόνια. Νομίζω πώς επιβίωσε αν και έχουν περάσει πάνω άπό 150 χρόνια άπό τότε πού θά έχει συμβεί, χάρη στό γνωμικό: «Κάμε τό καλό και δείξε το στόγ-γιαλό».

Στή Νισυριακή Φωνή άρ. 18 σ.σ. 34-38 δημοσιεύεται άφήγηση του Καπετάν Νικόλα Χιώτη πού χρονικά την άρχή της Ιστορίας την τοποθετεί στά 1822-23, τότες πού ό Μιαούλης ήταν στό Γιαλί πριν άπό την ναυμαχία του Γέροντα. 'Η άφήγηση αυτή παρά τίς διαφορές στίς λεπτομέρειες πού παρουσιάζει μέ την παραπάνω στή βάση της παραμένει ή ίδια.

Τήν άφήγηση πού καταγράψαμε την θεωρούμε πιό άληθινή γιά τούς έξής λόγους. Πρώτα προέρχεται άπό τό οικογενειακό περιβάλλον του

ήρωα, έπειτα έτσι μου τήν είχε άφηγηθει ό πατέρας μου πού τήν είχε άκούσει από τή μητέρα του Μαριά κόρη του Γεώργη του Συρνωίτη.

Στό διαβατήριο του Γ. Συρνωίτη πού δημοσιεύθηκε σέ φωτοτυπία στά «Νισυριακά» Τόμ. 7ος σ. 287, φαίνεται πώς στά 1834 ήτο 45 χρονώ. Έτσι μπορούμε νά καθορίσουμε πώς ή ιστορία πρέπει νά έγινε μεταξύ του 1810 καί του 1830.

-
1. Μουδούρης ό εκπρόσωπος τής Τουρκικής Κυβέρνησης στό νησί.
  2. Ρίχτω
  3. Έριξε. Έδω έχει τή σημασία τό έβγαλε έξω στή στεριά.
  4. Νησάκι στά Ν.Δ. τής Νισύρου άκατοίκητο. Τό όνομά της τό όφείλει στό σχήμα της.
  5. Στά Τούρκικα θά πεί καπητάνιος. Ίσως πάλι νά πρόκειται γιά κανένα Τουρκοπειρατή.
  6. Γρήγορα
  7. Ό δικαστής στά Τουρκικά.
  8. Αναφέρεται έτσι ή γυναίκα του γιατί ήτο σύζυγος Χατζή. Μάλλον ό χαρακτηρισμός αυτός προσέθηκε στις νεώτερες διηγήσεις. Γιατί χατζής πρέπει νά έγινε μετά τό 1834 πού πήγε στά Ίεροσόλυμα.
  9. Τό νησί Σείρηνα - Σύρνα κατά τόν Πλύνιο απέχει 17 μίλια από τήν Άστυπάλεια καί 24 περίπου μίλια από τή Νίσυρο.
  10. Ζῶα.

26 Πώς σταμάτησε ή έπιδημία τής εϋλογιάς

A

Άφήγηση Καλλιόπης Καραβάκη

Πρίν από έκατό καί πάνω χρόνια είχε πφέσει μεγάλο θανατικό στό νησί. Έπιδημία εϋλογιάς πού κράτησε δυό-τρία χρόνια. Κάθε μέρα έποθαίναν πολλοί. Έ η εϋλογία έκανε θραύση στά παιδιά μά κι οι μεγάλοι έ-μπή(γ)αιναν πίσω. Οικογένειες έξεκληρίστησαν. Ό κόσμος ήταν σέ μεγάλη άγωνία καί άπόγνωση.

Μιά κοπέλα είχε έρτει ά(π)οπέρα από τή γΚῶ γιά νά κάμει τό νιάμερο στή Σηληνιαή. Τής άρεσε κι έμεινε από χρόνια σά γκόρη τής Παναγιάς.

Μιά μέρα ή κοπέλα αυτή μπρό(β)αλε από τή μπόρτα του Κάστρου, τότες τό μέρος εκείνο τό έλέασι Μαντινάδα κι εφώναζε όπως εφώναζε ό διπότατος σάν διαλαλούσε:

- «Άκούσετε όλοι, μικροί καί μεγάλοι». Όλο αυτό τό γκαιρό του θανατικού ή Παναγιά έλειπε από τό νησί. Τήν νύχτα έγύρισε καί μου 'πε πώς από σήμερα θά σταματήσει ή εϋλογία κι όσοι είναι άρρωστοι θά γίνουν καλά.

Κα(ν)ένας έθ-θά ποθάνει.

Ή κόρη εκατέβηκε από τή Σηηλιανή κάτω στό Μαντράκι, κι εγύρισε από σπίτι σέ σπίτι πού 'χαν άρρωστο και τούς Έλεε πώς θά γίνουν καλά.

Ή από τήν ήμέρα γκαί ώρα εκείνη κα(ν)ένας έν επόθανε. Τό θανατικό εσταμάτησε απότομα.

B

Μαρτυρία Γεωργίου Παρθενιάδη

Ή από τή μητέρα μου ξεύρω πώς όταν ο πατέρας της ο Μανώλης του Παπαγιάννη¹ ήταν άρρωστος από εδλογιά, επήγε ή καλογοριά της Παναγιάς κι είπε τής μητέρας της.

- «Ω Σοφιά ο Μανώλης σου θά γενει καλά, μή φο(β)άσαι, ή Παναγιά είπε πώς κανένας δέ θά ποθάνει πιά».

Ή από τότε ή επιδημία σταμάτησε.

Τό περιστατικό αυτό ή μητέρα μου τό είχε άκούσει από τή μάνα της.

Γ

Ή αφήγηση Νικήτα Σακελλαρίδη

Ή εκείνη τήν ήμέρα πού σταμάτησε τό θανατικό, Έλεαν οι παλιοί Νισύριοι, πώς ένα μεγάλο σύννεφο πού ήταν πάνω από τό Μαντράκι πήγε κι έπεσε στη θάλασσα κι αυτή τό κατάπιε, διαλύθηκε.

Ή επιδημία αυτή στάθηκε μιá κατάρα στό νησί, όπως ξαφνικά ήρθε έτσι ξαφνικά έφυγε.

Ή Ο Σταύρος Κέντρης έρευνώντας τά αρχεία της Σηηλιανής βρήκε ένα αντίγραφο έπιστολής του Ήγουμενου της Μονής Μακαρίου² μέ ήμερ. 15/7/1873 πού απευθύνεται στό Νικόλαο Λογοθέτη στή Κωνσταντινούπολη, άδελφό του ποιητή Ήωάννη Λογοθέτη. Σ' αυτό εξιστορεί μεταξύ άλλων τό θάνατο του γιου του τελευταίου πού, όπως είναι γνωστό, πέθανε από εδλογιά. Γράφει λοιπόν ο Ήγούμενος Μακάριος «Μολυσματικόν και φθοροποιόν στοιχείον ή νόσος εδλογιά, εισήλασε πέρσι εις Νίσυρον κατέστρεψε υπέρ τούς 150 ανθρώπους πάσης ηλικίας». Ήτσι από τήν έπιστολή αυτή μαθαίνουμε τή χρονολογία πού άρχισε ή επιδημία και πόσο θανατηφόρα στάθηκε, όταν τόν ένα χρόνο μόνο σημειώθηκαν 150 θάνατοι, μ' άλλα

λόγια τό 1/10 περίπου του πληθυσμού του Μαντρακίου. Ἡ ἐπιδημία πρέπει νά κράτησε δυό ἕως τρία χρόνια.

Τό μεγάλο αὐτό θανατικό πού βρῆκε τό νησί ἦταν φυσικό νά δημιουργήσει θρύλους, διάφορες ἱστορίες εἴτε ἀληθινές ἢ ἀληθοφανεῖς καί νά ἀφήσει τή μνήμη τῶν κατοίκων θύμησης πού ἀκόμα μεταδίδονται ἀπό γενιά σέ γενιά.

---

1. Δ. Μπαλαλά: Ἀπό τά Χρονικά μας - Νισυρικά Τόμ. 7ος σ. 31-34 ὅπου σκιογραφεῖται ἡ προσωπικότητα τοῦ Μανώλη τοῦ Παπαγιάννη.

2. Ἐχρημάτισε ἡγούμενος τῆς Σπηλιανῆς ἀπό 7/9/1856 - 20/7/1879 καί ἀπό τό 1879-1890 ἡγούμενος τῆς Ἱ. Μονῆς Πανορμήτη Σύμης. (Ν. Σακελλαρίδη ἢ Παναγιά Σπηλιανή: Νισυριακά Τόμος 6ος σ.σ. 128-156).

ΟΝΕΙΡΑ

27 Ἡ πίτθα τοῦ Διπότατου¹

Ἀφήγηση Ἀγγέλικας Μιλτ. Κοντοβεροῦ

Ἄμα ποθαίνουν οἱ ἀθρώποι κάθε Σάββατο ἐκάμναμ-μιά μπίτθα οἱ γεναῖκες κι ἐδία ντην τοῦ Διπότατου πού περνοῦσε ἀπό τό σπίτι. Ἡ Καλή τοῦ Φασουλαρή εἶχεν ντά βόδια τους στό Λακκί κι εἶχασι τήν Ἄννα τοῦ Τρύλλια κοπέλι. Ἐπέρασεν ὁ Διπότατος ἐντοῦ ἴδωκα ντή μπίτθα. Ἦταν πάνω στ' ἀράφι μέσα στήμ-μαντήλα τυλι(γ)μένη.

Τό βράδυ στό Λακκί πού ζώμενε² ἡ Ἄννα τοῦ Τρύλλια θωρεῖ στόν ὕπνο ντης τήμ-μάννα τῆς Καλῆς τοῦ Φασουλαρή τήμ-Μαργιά τοῦ Καπίτη³ καί τῆς λέει:

- «Μωρή ἐμ-μοῦ ἴστειλαν ψωμί σήμερη».

Σηκώνεται αὐτή τή γκυριακή πρωί πρωί κι ἔρκεται μπρός καί ἄμα τήν εἶδαν τῆς λέουσι:

- «Μωρή Ἄννα ἴντα θέλεις ἐδῶ, πού ἴφηκες τά βόδια;»

- «Ἐμ μ' ἔφηκεν ἀπόψε ἡ Κυράτσα νά κοιμηθῶ κι ἦρτα νά σᾶς πῶ: Ἐδόκατε τοῦ Διπότατου, τή μπίτθα;»

- «Ἦ κακομοίρα ἐξεχάσαμέ ντη μπάνω στ' ἀράφι πάρτει καί πάαινε νά τοῦ τή δ-δώκεις».

1. Ὁ νεωκόρος.

2. Περνώ τή νύχτα μου έξω από τό σπίτι μακριά από τό χωριό καί ξώμονος = δξωμάχος. Τό ξώμονος όμως λέγεται καί γιά κάποιον πού δέν μπαίνει εύκολα στό νόημα τῆς συζήτησης. «Αὐτός εἶναι ζώμονος».

3. Εἶχε πεθάνει καί κατά τήν παράδοση ἡ πίτθα πού κάθε Σάββατο ἐδίετο στό νεωκόρο ἦταν γιά τή ψυχή τῆς μακαριτίσσης.

28 Τό ὄνειρο τῆς Πιπιλλάαινας

Ἀφήγηση Ἀγγελίκας Μιλτ. Κοντοβεροῦ

Ἐπί Τουρκίας μιά μεγάλη σαρακοστή ἡ Καλή τοῦ Νικολοῦ ἦτο στούς Χοχλάκους¹ κι ἐβάστα τό γκόπανο² κι ἐκοπάνιζε τίς σακχοῦλες τῆς, τίς μπατανιές³ τῆς. Ἐκεῖα θωρεῖ τό γΚωσταντῆ τοῦ Περδίκη κι ἐσήκωνε μιά σακχοῦλα πούχε μέσα πακέττα καπνά κι ἦταν κουτραπάντο.⁴ Ἐπέρασε γκι ἦβγε πάνω στό Μολύβι τοῦς Ἀγίους Ἀποστόλους. Ἡ γεναίκα ἐπλενε τά ροῦχα. Ἐκεῖα θωρεῖ δυό ζαφτιέδες Τούρκους καί πάνε καί τῆς λέουν:

– «Εἶδες κάναν ἀπό δῶα νά βγεῖ πάνω στό Μολύβι;» Αὐτή ἀνίδει ὄχι πώς ἤθελε βέβαια νά προδώσει τόρ-ρωμιό εἰς τοῦς Τούρκους, ἐξεφνέν τῆς λέει:

– «Τώρα δά ἐπέρασε πάνω ὁ Κωνσταντῆς τοῦ Περδίκη».

Παίρουν δρόμο καί πιάνουν ντό γκακόμοιρο μέσα στή γκρεμμάρα⁵ τοῦ Μολυβιοῦ καί παίρνουν ντο στή φυλακή.

Ἡ Μαργιά τοῦ Χαρτοφύλη⁶ ἡ γεναίκα τοῦ Περδίκη, εἶχε ἡ κακομοίρα παιδιά μικρά ἀνήλικα, φτώχειες, κακομοιριές, ἡ γεναίκα ἐδυτύχησε, ἐστενοχωρήθηκε. Εἰ τί νά κάμει. Ὁ Περδίκης ἔκαμε τήφ-φυλακή ντου ἦβγαν ὄξω.

Ἐπέρασαν τά χρόνια, ἡ Καλή τοῦ Νικολοῦ ἐπόθανε κι ἡ Πιπιλλάαινα ἐθώρη κάθε βράδυ στόν ὕπνο ντῆς τῆ γΚαλή τοῦ Νικολοῦ κι ἦταν τά ροῦχα τῆς καινούργια, τό μαντήλι, ὁ μποζιάς τῆς καί λέει τῆς:

– «Μάνα μου Καλή καλοντυμένη ποῦ ἴσαι, μιά χαρά εἶσαι». Καί λέει ἐκεῖνη.

– «Ἐν εἶμαι μιά χαρά ὅπου νά πάω, ὅπου νά σταθῶ ἐμ-μπορῶ νά ἀναπνέπω ἀπό τό γκαπνό τοῦ Περδίκη».

Ἡ προδοσία βέβαια ἔχει καί τήμ μεγάλη ντῆς τήν ἀμαρτία.

Ἡ γεναίκα τό θωρεῖ μιά, τό θωρεῖ δυό τό ὄνειρο, ἐν ἤξερε πού νά τό ἀποδώσει.

Πάει στόν Νικολόπουλο στό μΠοταμό πούχε τό μαγαζί καί τοῦ λέει:

– «Ἦ Νικολό, ἔλα νά μοῦ ἐξηγήσεις αὐτό τό πράμα πούχω τρεῖς φορές πού τό θωρῶ». Κι ἄμα ἀνοιξεν ἡ γεναίκα τό στόμα τῆς καί τοῦ ἴπεν αὐτό τό πρᾶγμα κάμνει τό σταυρό ντου καί λέει ὁ Νικολός:

– «Μέγα Σύ Κύριε καί θα(υ)μαστά τά ἔργα σου».

Τὴν ἁμαρτία πρέπει νά τή μπροσέχουμε γιατί καί σ' αὐτό ντό γκόσμο καί στόν ἄλλο τήβ βρήσκουμε πάντα μπροστά μας.

Ἡ ἀφήγηση ἀναφέρεται σέ πραγματικό περιστατικό, πού παρ' ὅτι ἔχουν περάσει, ἀπό τότες πού συνέβην, ἑκατό περίπου χρόνια ἐξακολουθεῖ νά ζεῖ στή θύμηση ἀρκετῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ.

Ἴσως τοῦτο νά ὀφείλεται στή τελευταία παράγραφο τῆς ἀφήγησης πού ἔχει τή μορφή ἐπιμύθιου καί φέρεται γιά παραδειγματισμό σ' ἐκείνους πού ἔστω κι ἄθελα τους θά ἁμαρτήσουν ἢ τιμωρία τοὺς ἀκολουθεῖ καί στόν ἄλλο κόσμο.

---

1. Παραθαλάσιος ὄρμος στά Δ: τοῦ νησιοῦ κάτω ἀπό τή Σηπλιανή τό Ἐνετικό Κάστρο. Ἐκεῖ στήν ἀκρογιαλιά του ἐπλυναν τοὺς σάκχους τους, τίς κουβέρτες τους.

2. Ἐνα ξύλο πού μ' αὐτό κοπάνιζαν τά ροῦχα στό πλύσιμο.

3. Κουβέρτες. Σκέπασμα τοῦ κρεβατιοῦ. Ὑφαίνοντο ἀπό μαλλί.

4. Οἱ Τούρκοι δέν ἐπέτρεπαν τήν ἐμπορεία καπνῶν ἀν ἡ ἀγορά τους δέν προερχόταν ἀπό τό Τουρκικό Μονοπώλιον Καπνοῦ. Ἡ ἀπαγόρευση αὐτή ἐγινε αἰτία πολλῶν ἐπεισοδίων μεταξύ τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν καί τῶν νησιωτῶν. Οἱ τελευταῖοι ἐπέμεναν ὅτι ἡ Τουρκική αὐτή διαταγή ἦταν ἀντίθετη μέ τό Πρόνομιακό Καθεστῶς πού ἴσχυε στά νησιά. Ἐτσι αὐτοὶ προτιμοῦσαν τό λαθρεμπόρειο.

5. Σηπλιά

6. Οἱ Νισυριές καί μετά τό γάμο τους ἐξακολουθοῦν στό προφορικό λόγο νά διατηροῦν τό οἰκογενειακό τους ὄνομα.

29 Τό ὄραμα καί τό ὄνειρο τῆς Μαρίας τοῦ Χριστοφῆ

Ἀφήγηση Ἀγγελίικας Κοντοβεροῦ

Ἡ Μαριά τοῦ Χριστοφῆ ἐσηκώθηκε μιά πορναριά¹ κι ἐπῆαν μέ τήμ μάνα της στίς Κησίλλες² νά βγάλουν ντή φακή.

Ὅπως ἔρκουντο,³ ἦτο ἡ κόρη ἀ(π)ομπρός καί ἡ μάνα ἀ(π)οπίσω φορτωμένη φακή. Ἐκειδὰ στόν Ἀρκή τῆς Παναγιᾶς⁴ ἀ(π)ό κάτω ἀπό τήν ἐλιά γυρίζει ἡ κόρη καί λέει:

– Καλημέρα. Ἡ μάνα ἐν εἶδε τίποτι.⁵ Ἄμα ἦρταν παρακάτω, ἡ μάνα λέει τῆς κόρης.

– «Ἦ Μαριά κόρη μου ἴντά πες καλημέρα».

– «Ἦ μάνα ἐν εἶδες ἕναν ἄθρωπο πού φορεῖ ὑφαντά ροῦχα κι ἕνα καπέλο κι ἕναν ντουρβά⁶ στόν νῶμο ντου;» Λέει ἡ γυναίκα

- «Α! βά' κόρη μου έπαθες. Ότι κι αν είναι θα σέ πάρω στό γιατρό λωλλάθθηκες».

- «Όχι μάνα μου είδα τον».

- «Βρέ κόρη μου μή ντό ξαναπείς». Γυρίζουν έρχονται στό σπίτι, άρκηνά⁸ μιά γκρίνα ένα γκακό μέ στό σπίτι. Ποϋ έν είσαι στά καλά σου - όχι είδα τον - όχι έν τόν είδες.

Ή κόρη τόσο πολύ επικράτηκε μ' αυτό πού ήρτε σέ με(γ)άλη στενοχώρια. Γυρίζει, πού κάθετο στή νταύλα του Γιαλού, κάμνει τήν μπροσευχή ντης, βλέπει τό Μοναστήρι, τή Σηλιανή και παρακαλει:

- «Ώ Παναγιά μου φανέρωσε μου τογ-γιατί ή μάνα μου κοντέβγει, πάει νά μέ κάμει τρελλή. Αφου τόν είδα τόν άθρωπο».

Κοιμάται λοιπό τό βράδυ και στόν ύπνο ντης βλέπει και βρίσκεται πάλε σ' εκείνο τό μέρος. Αποξω άφ' τόν Αρκή τής Παναγιάς και πιάνει βροχή ραγδαία κι όπως έρκετο⁹ μπαίνει μέ στής Μαριάς του Σκαντάλιου τό χωράφι κι έκοφτε¹⁰ μέ στήν όσωμεριά¹¹ πρós τό Χριστό¹² κι εκείδά θωρεϊ μιά σπηλιά και πάει νά μπει μέσα και ξαναντικρύζει τόν άθρωπο αυτό πού 'χε δεϊ στήν Έλιά τής Παναγιάς ά(π)οκάτω και γονατίζει και του λέει, (γιατί επιστέβγε πώς ήτο κάποιος άγιος).

- «Πέ μου ποιός είσαι γιατί ή μάνα μου κοντέβγει νά μέ κάμει νά χάσω τή μπίστη μου». Και γυρίζει εκείνος και τής λέει:

- «Έγώ είμαι εκείνος πού έορτάζω στίς 6 Αυγούστου¹³ και πές τής μάνας σου νά μή σου ξανασυζητήσει αυτό. Ή ζωή σου θα 'ναι πάντα θλιμμένη. Σέ κόσμο έθ-θά μπεις¹⁴ αλλά θα βρίσκεσαι πάντα κοντά μου. Και πάρε κι αυτή τήν -μαύρη όμπέλλα νά τήν έχεις σέ όλη σου τήν ζωή».

Και πραγματικά έπόθανε ή άδερφή της έπόθανε ή άνεσιά της, έπόθανε ό γαμπρός της, έπόθανε ό Χριστοφάκης της, έπληρε ντης ή θάλασσα τό σπίτι της, αλλά παραμένει κοντά στή μπίστη του Χριστου και ζει άκόμα.

1. Πρωινή

2. Αγροτικό τοπωνύμιο λέγονται και Άνω Ποροί.

3. Έρχοντο

4. Αρκής όνομα περιοχής. Εκεί έχει ένα κτήμα ή I. M. Σηλιανής: ή Παναγιά.

5. Τίποτα

6. Ντορβάς

7. Μπά, μόριον πού εκφράζει μεγάλη έκπληξη.

8. Αρχίζει

9. Έρχετο

10. Έτρεχε

11. Έσωμεριά

12. Αγροτική περιοχή προφανώς τήν όνομασία τήν έπληρε άπό κάποιον εκκλησιδάκι άφιερωμένο στό Χριστό.

13. Ο Σωτήρας ό Χριστός.

14. Δέν θα παντρευτείς: έκφραση Νισυρική.

30 Τό γαδαροφόρτωμα

Ἀφήγηση Μιχ. Τσατσαρώνη

Πρὶν νὰ γίνει ὁ αὐτοκινητόδρομος ἀπὸ τὸ Μαντράκι στὸ Λακκί μέσω Ἐμπορειοῦ, οἱ γεωργοὶ χρησιμοποιοῦσαν τὸ δρόμο πού περνᾷ ἀπὸ τὴν Ἐθαγγελίστρα, τὸ Θόλο κι ἀνέβαιναν πλάι στὸ βουνό καὶ μετὰ κατέβαιναν ἀπὸ τὴν Κυλλίντρα. Στὸ σημεῖο πού ἡ ἀνοδος τελείωνε γιὰ ν' ἀρχίσει ἡ κάθοδος στὸ πιὸ στενὸ σημεῖο ἦταν σάν ἓνα μικρὸ ὀροπέδιο. Ἐκεῖ ἐσταματοῦσαν τοὺς φορτωμένους γαδάρους κι ἐσκιαζαν τὰ φορτώματά τους. Τὰ σφίγγανε, τὰ δένανε, γιὰ νὰ μὴ πάει στὸ λαιμὸ τοῦ ζώου τὸ φόρτωμα στὸ κατήφορο.

Οἱ Νισύριοι παλιὰ δὲ χρησιμοποιοῦσαν σαμάρια στοὺς γαδάρους τους. Ἡ τοποθεσία αὐτὴ ὅπου στὸν πηγαιμὸ ἢ στὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὸ Λακκί γινότανε διόρθωση τοῦ φορτώματος ἐλέγετο Γαδαροφόρτωμα.

31 Ὁ Καφενές

Ἀφήγηση Μιχ. Τσατσαρώνη

Μετὰ τὸ Θόλο πού σχεδὸ τελειώνει ὁ ἀνήφορος γιὰ νὰ πᾶς στὸ Λακκί, ἦταν μιὰ τοποθεσία, ἓνα μεγάλος βράχος πού ἐφάπτονταν πλάγια πάνω στὸ βουνό, κι ἐσχημάτιζε μιὰ ἐσοχὴ σάν μιὰ σπηλιά.

Τὴ σπηλιά ἐκείνη τὴν ἔλεγαν Καφενέ. Καὶ ὁ λόγος ἦτο ἀπὸ τὸ ἐξῆς: Τὸ κάθε παιδί, πού γιὰ πρώτη φορά θὰ περνοῦσε νὰ πάει στὸ Λακκί, ἔπρεπε νὰ φήσει τὸ κουλούρι του γιὰ τὸν καφετζή. Ἀλλιῶτικα δὲν μπορούσε νὰ συνεχίσει τὸ δρόμο του, δὲν τοῦ ἐπέτρεπε νὰ περάσει.

Ὁ καφετζῆς φυσικά, ἦταν ἀθέατος, ἀνύπαρκτος ἄφηνε λοιπὸ τὸ κουλούρι καὶ τὸ ἔρωγαν ἐκεῖνοι πού τὸν συνόδευαν.

32 Μιὰ ἀπλή ἱστορία

Ἀφήγηση Βασιλείας Βερδελῆ

Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τῶν Τούρκων ἐπῆε μιὰ Νισυριά νὰ μαρτυρήσει κι ἐν

ἐμαρτύρησε. Ὑστερα ἀπό τόσα μαρτύρια πού τῆς ἐκάμασι ἐφώναζε μέ κλάματα.

- «'Εκατελήθησα¹ ντά λόγια μου».

Εἶδαν κι ἀπό 'δαν οἱ Τοῦρκοι καί τήν ἀφήκασι² νά πάει στό σίτι της. Μετά ἐπόθανε ὁ ἄντρας της καί τήν ἄφηκε γκαστρομένη καί τήν ἐτραβοῦσαν οἱ ἐμπόροι καί αὐτή τῶν ἔλεε:

- «'Εδώα εἶναι ὁ καρπός τῆς κοιλίας μου θά γίνει καί θά σᾶς πληρώσει».

Καί ὡ τοῦ θά(υ)ματος ἔγινε ἐπλήρωσε τά χρέη. Ἐγύρισε ἀπό τήν Ἄμερική ὑπερπλούσιος.

Αὐτά ἔγιναν στά παλιά χρόνια καί τά μάθαμε κι ἐμεῖς.

Ἡ ἀπλή αὐτή ἱστορία ἔφθασε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας σάν ἀνάμνηση τῆς Νισυριάς πού δέ λύγισε στίς Τουρκικές πιέσεις γιά νά μαρτυρήσει ἐναντίον κάποιου συμπατριώτη της ἢ καί τοῦ ἄντρα της. Κι ἀκόμα πῶς ἀντιμετώπισε τίς ἀπαιτήσεις τῶν ἐμπόρων νά πληρωθοῦν χωρίς νά λογαριάζουν τή κατάστασή της.

Καί τά δύο αὐτά περιστατικά ἦταν κάτι τό συνηθισμένο στή καθημερινή ζωή τά χρόνια ἐκεῖνα τά παλιά. Τή φράση «'Εκατελήθησα ντά λόγια μου». Τή λέει καί τώρα κάποιος ὅταν δέ θέλει νά μιλήσει.

---

1. Ἐστέρευαν, ἐτέλειωσαν τά λόγια μου.

2. Ἄφησαν.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΛΕΞΕΩΝ

- άμπατή (ή) 16
 άνάεμα (τό) 7
 άνεράδα (ή) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7
 άπης 22
 άράφι (τό) 10, 27
 άργάρτι (τό) 4
 άρκινā (ρ) 29
 άρκίνησε 24
 άστοιβή (ή) 16
 άφήκασι 32
 βά 29
 βάννει (ρ) 16
 βαρβαλάκχοι (οί) 12
 βάρτα 15
 βαστάδι (τό) 4
 βάστρενο (τό) 10
 βγάνει 16
 βρουλιά (τά) 11
 γενίκασι 9
 γιμόσουμε 2
 γκρεμάρα (ή) 28
 γλάστρος (ό) 22
 γούρνα (ή) 20
 γυρέβγω, 16
 δειξε 25
 διορτώσω 15
 δίουν 2, 27
 διπότατος (ό) 16, 26, 27
 δώκε 3
 έδιαν 27
 έδόκατε 27
 έκάμασι 32
 έκατελήθησαν 32
 έκουέντα 32
 έλέασι 6, 24
 έμάεβγε 7
 έμαζεφτησαν 24
 έννιαμερίτισσες (οί) 22, 23
 έννοιάζεσε 10
 έξεκληρίστησαν 26
 έπονηριάστη 15
 έρκεται 2, 7, 15, 16
 έρκονται 29
 έρτη 26
 έσωμεριά (ή) 7
 έτριύριζε 7
 έφοάτο 11
 έφύασι 24
 έψυλλιάστη 15
 θαμαστά (τά) 28
 θέριτα (τά) 16
 ίντα 7, 24, 27, 29
 κόβγεις 10
 κόλλυα 24
 κοντέβγει 29
 κόπανος (ό) 28
 κουννί (τό) 2
 κραπάτσι (τό) 7, 16
 κριμίτσα (ή) 8
 λαλῶ 2
 λέσιμο (τό) 24
 μαέβγω 25
 μελάτθι (τό) 16
 μπατανίες (οί) 28
 μπημένο (τό) 4
 μιζόβολο (τό) 15
 μπούκχα (ή) 8
 ννερό (τό) 7, 15, 16
 ννῶμος (ό) 16, 29
 νοίει 16
 νταμώνονται 21
 ξεσφεντόνισμα (τό) 20
 ξώμενε 27
 ξώμονος (ό) 27
 όγλήορι 25
 όριθες (οί) 16, 24
 πααίνασι 4
 πααίνομε 15
 πάσι 2, 15
 πατθαίνει 3
 πινάκια (τά) 24
 πιρουνιάζει 21
 πολεμā 2
 πορναριά (ή) 29

πουνέντες (ό) 21
 πφέφτει 15
 πφέσει 26
 πφέσουν 16
 ρόκκα (ή) 4
 ρούτσουνο (τό) 22
 σαλβάρια (τά) 24
 σκῆμα (τό) 2
 σκόλασε 24
 σιρόκος (ό) 21
 σουβριάλι (τό) 8

στραοκλείδι (τό) 24
 συλλοϊσμένος (ό) 9
 τραούδια (τά) 3
 τσίλικο (τό) 10
 φέβγει 2
 φλεζάνι (τό) 10
 φοησμένη (ή) 4
 φύει 3
 χορέβουμε 3
 χορέβγετε 23

ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

*Αγιά Ειρήνη (ή) 12, 23
 *Αγιά Παρασκευή (ή) 8
 *Αἷς Γεώργης (ό) 13
 *Αἷς Θεολός (ό) 15
 *Άγιοι *Απόστολοι (οἱ) 12, 28
 *Άγιου *Αθανασίου (τοῦ) 20
 *Ακωλος (ό) 12
 *Αμπακοῦ (ή) 15
 *Ανω Ποροί (οἱ) 29
 *Αργος (τό) 3, 7
 *Αρκῆς (ό) 29
 *Αρκῆς τῆς Παναγιᾶς (ό) 29
 Βαγιά (ή) 15
 Βράχος τοῦ Καλόγερου (ό) 19
 Γαδαροφόρτωμα (τό) 30
 Γιαλί (τό) 25
 Γράμματα (τά) 20
 Γωνία τοῦ Λακκιοῦ (ή) 20
 *Ελιά τῆς Παναγιᾶς (ή) 29
 Θόλος (ό) 30
 Καλάννα (ή) 20
 Καμπί (τό) 3, 8, 11
 Καπριάνου (τοῦ) 13
 Καπριάνιδες (οἱ) 13
 Κάστρο (τό) 26
 Κάτεργος ἢ καί Καταργός (ό) 19
 Κάτω Λάκκοι (οἱ) 31
 Κησίλλες (οἱ) 29

Κλέφτη (τοῦ) 11
 Κρανί (τό) 15
 Κυλίντρα (ή) 21, 30
 Λαγκάδι (τό) 6, 16, 24
 Λακκίδα (ή) 20
 Λευκαντιό (τό) 11
 Λευκος (ό) 19
 Λίμνες (οἱ) 16
 Μάλι (τό) 20, 21
 Μαντινάδα (ή) 26
 Μιραμάρε (τό) 15
 Μολύβι (τό) 12, 28
 Μπαρουτθουχανᾶς (ό) 24
 Μοῦκχα (τά) 22
 Παλιόκαστρο (τό) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 13
 Παραπυργιές (οἱ) 1, 8, 11
 Πατούνα τοῦ Χριστοῦ (ή) 20
 Παχειά (ή) 25
 Πιαούλι (τό) 11
 Πυριά (ή) 7
 Σταυρός (ό) 22
 Στέρνα (τά) 21
 Σύρνα (ή) 25
 Σιώνες (οἱ) 22
 Σφαή (ή) 21
 Ταύλα τοῦ Γιαλοῦ (ή) 24, 29
 Χοχλάκοι (οἱ) 25, 28.

ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΠΙΘΕΤΑ ΝΙΣΥΡΙΩΝ

Ἄντωνρος 8 Ἐρήνη τ' Αχιλέ 9 Μαρία Συρνώτη Βρούζου 25 Ἄννα τοῦ Γιαννάκη 23 Γιάνναρος 8 Ἐρήνη τοῦ Διακονικόλα (Εἰσαγ.) Καλή τοῦ Διακονικόλα (Εἰσαγ.) Θερεούλης (ὁ Γέρο) 24 Κωσταντῆς τοῦ Θεοδωρῆ (Εἰσαγ.) Ἄννα τοῦ Καβαλιώτη 23 Μαργιά τοῦ Καπίτη 27 Γεώργης τοῦ Κατσομμάτη 8 Γιάκουμος τοῦ Καφεζῆ 15 Καλή τοῦ Κονόμου (Εἰσαγ.) Καλή Κοντή 24 Ἀγγέλικα Κοντοβεροῦ (Εἰσαγ.) 22 Κοντοβεροί 25 Ἰωάννης Λογοθέτης 26 Νικόλαος Λογοθέτης 26 Ἡγούμενος Μακάριος 26 Μάκραйна 2 Καλή τοῦ Μαντοῦ 4 Μάρτιν 22 Μιχάλαρος 15 Μόρταινα 14 Ἄννα τοῦ Μπρούζου 16 Νικολόπουλος 28 Καλή τοῦ Νικολοῦ 28 Νικολός 28 Μανώλης τοῦ Παπαγιάννη 26	Κώστας τοῦ Παπαδέλια 22 Παραμπούτθαινα (Εἰσαγ.) Παρτέναινα 7, 16, 34 Ἀθούσα τοῦ Παρτένη (Εἰσαγ.) Ἐρήνη τοῦ Παρτένη 3, 7 Θαλεία τοῦ Παρτένη 24 Κωνσταντῆς τοῦ Παρτένη (Εἰσαγ.) Παπετά Παῦλος 11 Κωσταντῆς τοῦ Περδίκη 28 Πιπιφιλλάινα 16 Ἐρήνη τοῦ Πολυχρόνη 16 Πολυχρόνης 16 Ροῦσσοσ 9 Μαργιά τοῦ Σκαντάλιου 29 Συρνώτης Γεωργ. 25 Ἀσημίνα τοῦ Τραμπούλη 7 Καλή τοῦ Τραμπούλη (Εἰσαγ.) Ἄννα τοῦ Τρύλλια 27 Καλή τοῦ Φασουλαρῆ 27 Φίλιππος 16 Ἄννα τοῦ Φραζῆ 6 Φραζῆς τοῦ Ζερβοῦ 10 Ἄννα τοῦ Χαράλαμπου 23 Μαργιά τοῦ Χαρτοφύλη 28 Χατζηγεώργης 25 Σοφία τοῦ Χατζηνικόλα 24 Νικόλας Χιώτης 25 Χριστοφάκης 29 Μαριά τοῦ Χριστοφῆ 29 Γεώργης τοῦ Χριστοφόρου 6

Ἀπό τά παλιά χρόνια κι ἀκόμα καί σήμερα οἱ Νισύριοι προτάσσουν τὸ ἄρθρο τοῦ ἐπιθέτου. Πολλές φορές στή καθημερινή τους ὁμιλία τὸ ἐπίθετο ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα ἢ τῆς μητέρας, ὅπως: ὁ Γιάννης τοῦ Μανώλη, ὁ Κώστας τοῦ Δισέα, ὁ Κώστας τῆς Χαριτωμένης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἄρφαρᾶ Ἐ. Μιχαήλ: «Τὸ «δίπατο» λαϊκὸ νισύρικο σπῆτι»: «Νισυριακά» Τόμος 6ος 1978 15-60 καὶ ἀνάτυπο σελ. 80.
- Ζακυνθινοῦ Διον.: «*Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination Turque*» Athènes, 1936.
- Ζαχαριάδῃ Γ.: «Ἡ Καλάννα»: «Νισυριακά Χρονικά» 1 (1955) 7 καὶ 16.
- Ημελοῦ Στεφ.: «*Δημιώδεις Παραδόσεις ἐκ Νάξου*»: «Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἄρχειου» ἀρ. 11-12 (1960) 200-201.
- Τοῦ ἴδιου: «Ἡ περὶ πειρατῶν λαϊκὴ παράδοσις» 1968.
- Καζαβῆ Γεωργ.: «*Νισύρου Λαογραφικά*» Νέα Ὑόρκη 1940.
- Λουκάτου Δημ.: «*Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Λαογραφίαν*» 1977-1977.
- Λουκοπούλου Δ.: «*Σύμμεικτα Αἰτωλικά Λαογραφικά*»: «Λαογραφία» Τόμος Δ. 424.
- Μιχαηλίδῃ - Νουάρου Μιχ.: «*Λαογραφικά Σύμμεικτα Καρπάθου*» Τόμος Α 1932.
- Μπαλαλᾶ Δημ.: ἀπὸ «*Τὰ Χρονικά μας*»: «Νισυριακά» Τόμος 7ος 1981 31-34.
- Παπαδοπούλου Γεωργ.: «*Νισυριακὸν Ἡμερολόγιον*» 1923.
- Παπαμιχαήλ Ἄννα: «*Χειρόγραφον ἀρ. 2892*» σ.σ. 280-282. Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας.
- Πολίτου Νικολάου: «*Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ: Παραδόσεις*» Μέρη Α καὶ Β 1904.
- Ρωμαίου Κ.: «*Αχνάρια πάνω σὲ βράχους*»: Ἄρχειον τοῦ Θρακικοῦ Θεσαυροῦ Τόμος 13ος (1946-47) σ. 209-227. Τόμος 14ος (1948-49) σ. 374-376.
- Σακελλαρίδῃ Κ.: «Ἡ Ἱστορία τῶν Προνομίων τῶν Νοτίων Σποράδων»: «Νισυριακά» Τόμος 3ος 1969 σ. 142-229.
- Σακελλαρίδῃ Νικήτῃ: «Ἡ Παναγία ἢ Σπηλιανή»: «Νισυριακά» Τόμος 6ος 1978. σ. 128-156.
- Ταρσοῦλῃ Ἀθηνᾶ: «*Δωδεκάνησα*» Τόμος Γος, 1950. σ. 150-151.
- Χιώτῃ Νικόλῃ: «*Νισύρικη ἀληθινὴ ἱστορία ὁ Συρνιώτης*»: «Νισυριακὴ Φωνή» ἀρ. 18 Νισυρος 1979. σ. 33-38.

ΒΑΣΙΛΗ ΒΕΖΥΡΟΓΛΟΥ

ΜΥΘΟΙ, ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΣΑΤΙΡΕΣ

(Βα σειρά)

(Εισαγωγή-Επιμέλεια Κώστα ΄Οδ. Σακελλαρίδη)

ΕΙΣΑΦΩΓΗ

Στόν 5ον τόμο τῶν Νισυριακῶν στίς σελίδες 109-156 παρουσιάσαμε 71 Μύθους, ΄Ιστορίες, Πλάκες καί Διαλογισμούς τοῦ Βασίλη Βεζύρογλου.

΄Η προσφορά αὐτή τοῦ νοῦ καί τῆς καρδιάς τοῦ Βασίλη ἔγινε δεκτή μέ ἐνδιαφέρον καί ἀγάπη ἀπό τούς συμπατριῶτες του. Ἔχουν σχεδόν ἐξαντληθεῖ τά 800 ἀνάτυπα πού ἔχει ἐκδόσει ἡ ΄Εταιρεία.

Οἱ κριτικές εὐνοϊκές γιά τίς μικρές αὐτές διηγήσεις.

΄Από τίς κριτικές αὐτές θά παραθέσουμε τήν κριτική τοῦ Γ. Αἰκατερινίδη στά «Συμαϊκά» (τεῦχος 3ον ΄Αθῆναι 1977). Κείμενο ἀπόλυτα κατατοπιστικό γιά τόν ἀναγνώστη: «΄Ο Βεζύρογλου εἶναι ἕνας ἀπό τούς «τύπους» πού συναντοῦμε σέ πολλά μέρη καί πού προικισμένοι μέ μιά ξεχωριστή εὐφῶνα - ἀναξιοποίητη ἐξαιτίας ἐλλείψεως εὐρύτερης παιδείας - δέχονται σάν γόνιμη γῆ ὅ,τι ἀκούσουν ἢ διαβάσουν μέ τά λίγα γράμματά τους καί τό μεταπλάθουν σέ ἐκτενεῖς διηγήσεις, προσαρμοσμένες τίς περισσότερες φορές σέ πρόσωπα καί πράγματα τοῦ τόπου τους, ἢ διατυπώνουν σκέψεις ἀπλοϊκές μέ μιά φιλοσοφική στά μέτρα τους θεώρηση πραγμάτων καί καταστάσεων. Βέβαια διηγήσεις, σκέψεις, στοχασμοί κ.τ.λ. τοῦ εἶδους αὐτοῦ, βρίσκουν τήν ἔκφρασή τους μέσα σέ ἕνα συγκεκριμένο περιβάλλον καί τό ξέκομμά τους ἢ ἡ ἀπομόνωσή τους ἀπ΄ αὐτό ἀφαιρεῖ τή δροσιά καί τή σπιρτάδα τους, δέν παύουν ὅμως ν΄ ἀποτελοῦν δείγματα αὐτοῦ, πού συνήθως χαρακτηρίζουμε σά λαϊκή θυμοσοφία».

Τά ὄσα γράφει ὁ διακεκριμένος λαογράφος ἰσχύουν καί γιά τή νέα σειρά Μύθων, ΄Ιστοριῶν καί Σατίρων πού ἀκολουθεῖ.

Ἔτσι τό Εἰσαγωγικό αὐτό σημεῖωμα θά περιορισθεῖ στήν προσκόμιση συμπληρωματικῶν πληροφοριῶν πού θά βοηθήσουν τόν ἀναγνώστη στήν ἐξήγηση τοῦ φαινομένου Βεζύρογλου.

Οἱ καλές κριτικές καί τό ἐνδιαφέρον πού ἔδειξαν οἱ Νισύριοι γιά τήν πρώτη σειρά τῶν Διηγήσεων ἔκαναν τό Βασίλη νά νοιώθει περήφανος γιά

τήν προσφορά του και κατά κάποιο τρόπο καθιερώθηκε ανάμεσα στους συμπατριώτες του σαν συγγραφέας.

Παραθέτουμε έπιλογή από τις διηγήσεις που καταγράψαμε με τη βοήθεια μαγνητοφώνου τον Αύγουστο του 1980.

Από την πρώτη δημοσίευση των Μύθων του ο Βασίλης έπαθε μία έλαφρά θά λέγαμε, μεταλλαγή. Προσπαθεί τώρα κάθε διήγησή του να καταλήγει σ' ένα δίδαγμα. Ο Μύθος του γίνεται παροιμιόμυθος. Αυτό όφείλεται στην επίδραση των καθηγητών και δασκάλων των σχολείων που πολλές φορές, όπως μας είπε, τον κάλεσαν σε παιδαγωγικές συζητήσεις στα σχολεία. Έτσι άθελά τους τον κατεύθυναν στην παιδαγωγική. Προσπαθεί πώς οι Μύθοι κι οι Έιστορίες του να είναι χρήσιμοι στην διαπαιδαγώγηση των νέων. Έτσι όμως έχουν χάσει κάτι από τον αυθορμητισμό που διακρίνει τις πρώτες του διηγήσεις.

Ο ίδιος όμολογεί που αποβλέπουν οι Μύθοι κι οι Έιστορίες του: *«Αυτά που θά πω κι εγώ τ'άχω άκούσει από τους παλιούς Νισύριους. Είναι και πολλά άλλα δικά μου τ'ά όποια είναι ώφέλιμα προς την νέα γενιά. Πώς νά φέρονται στους μεγάλους και πώς νά συντηροϋν τό στόμα τους, νά μή είναι αϋθάδεις».*

Από αυτή τη μικρή είσαγωγή στις διηγήσεις του μαθαίνουμε από που ξεκινούν οι πηγές των ιστοριών του. Είναι ό,τι άκουσε από τους παλιούς τ'ά πρώτα χρόνια της ζωής του και τούτο, γιατί χρονολογικά τις περισσότερες ιστορίες του τις τοποθετεί την έποχή της Τουρκοκρατίας και σαν τόπο που συνέβηκαν αναφέρει την Κωνσταντινούπολη. Βέβαια τις ιστορίες τις μετάπλασε προσθέτοντας πάντοτε τό δικό του ύφος.

Οι Μύθοι του και μερικοί από τους Παροιμιόμυθους του συναντιούνται οι ίδιοι ή με παραπλήσια μορφή στον έλληνικό χώρο (δυό δείγματα αναφέρουμε σε ύποσημείωση). Τό γεγονός αυτό βεβαιώνει πώς οι άφηγήσεις του Βασίλη άποτελούν κατά κάποιο τρόπο παραλλαγές Πανελληνίων μύθων και δέν παύουν, με όποιαδήποτε μορφή και άν λέγονται, νά άποτελούν λαογραφικά κείμενα χαρακτηριστικά της σοφίας του λαού μας.

Τους Μύθους άκολουθοϋν μικροδιηγήσεις που αναφέρονται σε πρόσωπα και πράγματα της Νισύρου, αυτές που έχουν δίπλα στην έξιστόρηση ενός άληθινού ή ψεύτικου περιστατικού και τή σάτιρα. Αυτές τις όνομάσαμε Έιστορίες και Σάτιρες.

Τό έργο του Βασίλη άπευθύνεται κατά κύριο λόγο στους συμπατριώτες του Νισύριους και όπως ο ίδιος λέει, πρόθεσή του είναι: *«Νά προσφέρει ένα καλό λόγο νά τον κούσει ένα παιδί κι ένας άθρωπος».* Ο Βασίλης είναι ένα έλεύθερο πνεϋμα με πηγαίο χιούμορ. Ο ίδιος θά πει: *« - Άν δέ μιλήσω εγώ ποιός θά μιλήσει;»*

Τελειώνοντας την είσαγωγή μας αυτή παραθέτουμε δυό περιστατικά που χρονικά διαφέρουν πολύ ανάμεσα τους, προβάλλουν όμως στον αναγνώστη τό χιούμορ του Βασίλη:

Κατά την περίοδο του πολέμου δούλευε σαν εργάτης στην έξόρυξη θειοχώματος στην περιοχή του Έφαιστείου. Δουλειά σκληρή. Τό πότε

ἔπρεπε νά τελειώσει τό μεροκάματο καθοριζόταν ἀπό τό πότε ἡ σκιά τοῦ ἡλίου ἔφθανε στή Κυλίντρα τοῦ Λακιοῦ. Τότες ὁ ἀρχιεργάτης θά ἔδινε τό σῆμα νά σταματήσει ἡ δουλειά.

‘Ο Βασίλης παρατοῦσε συχνά τόν κασμά ἢ τό φτυάρι καί κοίταζε πότε ὁ ἥλιος θά περάσει τό βουνό.’ ‘Ο ἀρχιεργάτης τοῦ λέει:

— «Βρέ Βασίλη δούλεβγε καί πάψε κάθε λί(γ)ο καί λι(γ)άκι νά θωρεῖς τόν ἥλιο». Κι ὁ Βασίλης λέει:

— «Βρέ ἄτιμε ἤλιε ἐν ἔκαμες ποθθές σου ἐργάτης; γιατί βρέ ἀργεῖς νά κατεβεῖς;»

Τό δεύτερο εἶναι ἀπό τά τελευταῖα του.

Περνᾶ κάποιος πάνω στό ποδήλατο στά στενά δρομάκια τοῦ Μαντρικιοῦ, συναντᾶ τό Βασίλη καί τοῦ λέει:

— «Ω! Βασίλη κάμε στήν πάντα γιατί δέν ἔχω φρένα καί θά σέ πατήσω». Κι ἐκεῖνος ἀμέσως τοῦ λέει:

— «Γιάντα ἔχει κίνας Νισύριοι φρένα γιά νά ’χεις κι ἐσύ;»

Στίς 14 Φεβρουαρίου ἔφυγε γιά τό μεγάλο του ταξίδι ὁ Βασίλης. Μᾶς ἦρθε ξαφνικά τό «χαπαρί¹» του.

Νεκρολογία δέν ταιριάζει σ’ αὐτόν πού σκορποῦσε πάντα τό γέλιο στούς ἀθρώπους.

Οἱ πλάκες, οἱ ἱστορίες καί σάτιρες του, μιά προσφορά, ὅπως ἔλεγε πρὸς τήν κοινωνία «ἓνας καλός λόγος νά τόν κούσει ἓνα παιδί καί ἓνας ἄθρῳπος» θά μᾶς τόν φέρνουν πάντοτε ζωντανό μπροστά μας.

Τήν ὥρα αὐτή τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ ὁ Βασίλης τήν πρόβλεψε:

«Λέουσι τό γκαιρό πού βγαλα τίς πλάκες».

— *Εἰ καί μένε Βασίλη θά μείνεις ἀθάνατος· μου λέουσι μερικοί Νισύριοι.*

— *Σήμερα πρέφτουν τά λουλούδια στόν τάφο μου. Σήμερα θά ’ναι τό σιννί² μου. Σήμερα εἶναι ἡ μέρα μου πού κάθονται στό καφενεῖο καί παίρνουν τό γκαφέ οἱ Νισύριοι. Γι’ αὐτό ἐγώ τά λέω ἐπειδή ἐν ἔχω κανένα νά μέ νιαστεῖ.³ Στόν τάφο μου, οὔτε σταυρό ἀκόμα δέθ θά βάλουν στόν τάφο μου, γιατί δέν ἔχω κανένα καί σήμεραν ὁ ἴδιος μου βάλλω τό σταυρό εἰς τό μνημιό⁴ μου. Σήμερα πετῶ τά τριαντάφυλλα στόν τάφο μου ἐγώ. Σήμερα ὁ ἴδιος βλέπω τό σιννί μου καί τά κόλυ(β)α καί βλέπω κι αὐτούς τούς ἀγαπημένους μου πού θά ’ρτοῦν εἰς τή γκηδεῖαν μου νά μέ συνοδέψουσι.⁵*

---

1. Τό ἀγγελμα θανάτου. ‘Ο Βασίλης γεννήθηκε στίς 16/11/1908 στή Νίσυρο. Βιογραφικά στοιχεῖα γι’αὐτόν βλέπε «Νισυριακά» τόμος 5ος σ.σ. 109-111.

2. Κυκλικό ταψί, τό μεταχειρίζονται γιά τά κόλυβα στά μνημόσυνα.

3. Θυμηθεῖ, σκεφθεῖ, ἐνδιαφερθεῖ.

4. Μνήμα.

5. «Νισυριακά». Τόμος 5ος. Βασίλη Βεζύρογλου: Μῦθοι, Ἱστορίες, Πλάκες, Διαλογοί-σμοί: ἀρ. 71 σελ. 156.

ΜΥΘΟΙ

1

Τό φυσικό

Κάποιος βασιλέφ είχε έναγ - γραμματικό μ' ένα χέρι. 'Ο όποιος βασιλιάς τόν έλυπατο· γιατί νά είναι μ' ένα χέρι; Κι έρώτηζε ντόγ - γιατρό του παλατιού.

- «Μπορούμε νά του βάλουμε αὐτοῦ τοῦ ἀθρώπου ένα χέρι νά δουλέβγει νά μή ντόθ - θωρωῶ πού κοπιάζει;» Τοῦ λέει ὁ γιατρός.

- «'Αμ - μέ 'φήκεις καί κατεβῶ κάτω ἐκεῖ ποῦ 'ναι τά καταχτόνια τῶ γκλεφτῶν, τῶ γκαταδικασμένων, θά πάρω μέτρος τοῦ ἀθρώπου τό χέρι καί τοῦ κακούργου τί χέρι ἔχει, νά τοῦ κόψω νά τοῦ βάλω». Καί τοῦ τό 'βαλε: 'Εκοψε ένα χέρι ἀπ' έναλ - ληστή, κλέφτη κα τοῦ τό βαλε. Σέ δέκα, εἴκοσι μέρες ἦτο τό χερὶ τοῦ ἀθρώπου καλά κι ἐργάζετο.

(Δ)έ μπερνᾶ ένας μήνας καί 'λείπει ἀπό τοῦ βασιλιά τό γραφεῖο ἡ μαλαματένια, πέννα. 'Εχάθηκε! Λέει ὁ βασιλιάς.

- «Βρέ παιδιά, πού 'ναι ἡ πέννα; ποιός τή μπῆρε;» 'Αλλά ὁ ὑπάλληλος ἦτο χρόνια στό παλάτι, (δ)έν ἦτο κλέφτης.

Καί (δ)έ μπερνᾶ λί(γ)ο καί λείπουν τοῦ βασιλιά ἀπό τή ντραπέζα χρήματα. Λέει ὁ γραμματικός.

- «'Αφέντη βασιλιά, φέρε αὐτό ντό γιατρό πού μοῦ 'βαλε τό χερὶ νά μοῦ τό κόψει, γιατί εἶναι μαθημένο νά κλέφτει καί θά κλέψω κι ἐμένα».

2

Τό μάτι

Κάποιος βασιλιάς είχε ένα μαραγιό χρόνια. Τότες (δ)έν είχε σύνταξη καί τοῦ λέει: 'Ηξερεν ὅμως ὁ ὑπάλληλος νά ψαρέβγει. Τοῦ λέει λοιπό:

- «Νά πάεις στό ψάρεμα κι ὄσες ὀκάδες ψάρια μοῦ φέρεις τόσες ὀκάδες μάλαμα θά σοῦ ζυ(γ)ίσω, νά τό πάρεις στό σπίτι σου».

Πάει ὁ ἄθρωπος, παίρνει ἀρμιδιές γιά τά δερφίνια,¹ γιά τά σκυλόψαρα καί πάει ψαρέβγει. Οὔλη ντήν ἡμέρα ἐμ - μπορεῖ νά πιάσει ψάρι:

'Εκεῖ πρὸς τό βράδῦ τοῦ τραβᾶ ἡ πετονιά γερά. Βίρα, βίρα κι ἀντί νά βγάλει τό ψάρι πάνω ἔβγαλε 'τοῦ ψαριοῦ τό μάτι.

Νύχτα ἐμ - μπορεῖ νά ψαρέψει πιά καί τό παίρνει ὁ ἄθρωπος στό βασιλιά καί τοῦ λέει:

- «'Ορκίστηκα βασιλιά αυτή εἶν' ἡ τύχη μου». Τό βάλλει λοιπό σέ μιὰ ζυ(γ)ιαρά πού ζυ(γ)ίζουν τό μάλαμα. Πιάνει μάλαμα μέ τό χέρι, βάλλει μάλαμα, ἐ - μπατεῖ ἡ ζυ(γ)αριά! Μεταφέρει τό μάτι ἀπό τήν ἄλλη μεριά - «σοῦ λέει λάθος εἶν' ἡ ζυ(γ)αριά». Βάλλει, βάλλει μάλαμα, ἐ μπατεῖ ἡ ζυ(γ)αριά. Βάζει πάνω ἕνα τσουβάλι, ἐ - μπατεῖ ἡ ζυ(γ)αριά. Φωνάζει ὁ βασιλιάς τόφ - φιλόσοφο τοῦ χωριοῦ, τοῦ λέει:

- «Φιλόσοφε λύσε μας τό ζήτημα». Στέκεται ὁ φιλόσοφος καί φτύνει χῶμα καί φράσσει τό μάτι τοῦ ψαριοῦ πού 'τό ἀνοιχτό. Πά(νε) γκάτω οἱ ζυ(γ)αριές. πάει κάτω καί τό μάλαμα.

- «Δές, ἀφέντη βασιλιά, ὅσο ντό μάτι εἶναι ἀνοιχτό εἶναι ἀχόρτα(γ)ο, μόλις ἔφραξε τό μάτι, πᾶνε κάτω οἱ ζυ(γ)αριές». Λοιπό ὁ μύθος μᾶς δηλεῖ: τό μάτι τοῦ ἀθρώπου καί γέρου νά 'ναι καί μισοπεθαμένου νά 'ναι εἶναι ἀχόρτα(γ)ο, θέλει νά φάει πολλά.

---

1. Δελφίνια.

3

Ἡ τύχη καί ὁ νοῦς

(Δ)έν ὑπάρχει τύχη. Μιά φορά ἔτσακώθηκε ἡ τύχη μέ τόν νοῦ. Καί λέει ἡ τύχη.

- «'Εγώ εἶμαι πού κάμνω, ὅτι θέλω, πλοῦσιους, ἑκατομμυριοῦχους. 'Εσύ νοῦ ἔχεις καμιά ἀξία; Σ' ἔχουσι ὡς προπαγάντα ἀλλά καμιά ἀξία ἐν ἔχεις». 'Ο μαυρονοῦς ἐπῆε πάσσο. Κι ἐπῆε μετά ἕνα μήνα στό σπίτι τῆς τύχης, γιά νά τῆς πεῖ ποιός εἶναι.

Χτυπᾶ τή μπόρτα.

- «Ποιός;»

- «'Ο Νοῦς».

- «Πέρασε» λέει.

- «'Ιστικας!¹ Τί μα(γ)ειρέβγεις;» λέει.

- «Ροβίτθια²»

- «'Ἦθελα κι ἐγώ ἕνα πιάτο...»

- «'Εν ἤξερα πῶς ἤθελες νά περάσεις». Λέει του.

- «'Εν ἤξερες, πῶς ἤθελα νά περάσω; Πῶς ἤξέρεις καί καταδικάζεις φτωχοῦς, πλοῦσιους καί ὅ,τι θέλεις τούς κάμνεις; καί ἐν ἤξερες ὅτι ἐγώ θά περάσω;» Λέει ἡ τύχη τοῦ νοῦ.

- «Κάτσε τώρα πού 'μαστε οἱ δύο νά σοῦ τά πῶ: ἐν ἑκαταδίκασα κάνα πού 'χεν νοῦ».

1. Λέξη πού χρησιμοποιείται είτε γιά νά εκφράσει ίκανοποίηση είτε χαρά από μία άραία μυρουδιά. Τά ίδια συναισθήματα εκφράζει, όταν κάποιος εχθρός πάθει κάποιο κακό, ή φίλος, ή δικός μας, γιατί δέν άκουσε τίς συμβουλές ή συστάσεις μας.

2. Ρεβίθια.

4

“Ο,τι κάμεις θά σου κάμουνι

Ένός Έλληνα πλούσιου στην Κωνσταντινούπολη τοῦ ἔγραψε ὁ πατέρας του ὅλη ντου τή μεριουσία. Καί τά μα(γ)αζιά καί τά σπίτια του. Καί κατόπιν ὁ γέρος αὐτός, ἐτράβαν τά κακά τῆς μοίρας του, γιατί ἡ νύφη ἔ ντόν ἐγάπα.

Μιάν ἡμέρα λοιπό τίς παραμονές τοῦ Ἀι-Βασίλη ἡ γεναίκα ἦτο τόσο ἐξάλλη κι ἐκατάφερε ντό γιό, τόν άντρα ντης, νά κατεβάσει τό μπατέρα ντου κάτω στό κατώι. Ἦβρεν ἀφορμή ὅτι εἶναι τοῦ Ἀι-Βασιλιοῦ καί θ' ἄρτουν οἱ ἄρκοντες¹ τοῦ τόπου, νά παίξουν χαρτιά καί νά μὴν ἀνησυχοῦ ντόγ - γέρο. Τοῦ λέει λοιπό τοῦ πατέρα του:

- «Πατέρα, θά σέ πάω στό κατώι. Αὐτές τίς ἡμέρες πού θά παίξουμε χαρτιά νά μὴν σ' ἀνησυχοῦμε».

- «Ἐντάξει τοῦ λέει» νά πᾶμε. Καί τό μιάνει ἀγκαζέ ὁ πατέρας καί τό ἀγγονάκι.² Τό γκαιρό πού κατεβαίνουν κάτω στό κατώι, ὁ πατέρας ἐβάστα μία μπροβιά. Τό ἀγγονάκι ἐρώτηξε τό μπατέρα ντου.

- «Πατέρα, τί θά κάμεις, τή μπροβιά;»

- «Θά τή βάλω πάνω στό στρώμα, γιά νά κατουρᾶ ὁ παππούς, νά μὴ λερώνει τό στρώμα» λέει.

- «Κόψε μου κι ἐμένα τήμ - μισή».

- «Τί θά τή γκάμεις;»

- «Μέ τό γκαιρό πού θά γεράσεις καί πού θά σέ φέρω ἐδώα κάτω, νά βάλλω τήμ - μισή στό στρώμα πού θά κατουρᾶς κι ἐσύ». Κι ἐφοήθει ὁ πατέρας καί λέει.

- «Τίποτα ὁ παππούς θά μένει ἐπάνω».

Αὐτό μᾶς δείχνει τό: “Ο,τι κάμεις θά σου κάμουνι.

Παρόμοιο: Στεφ. Ημέλλου: Λαογραφική Ἀποστολή εἰς τήν νήσον Νάξον: Παράδοση, ἕνας γονιός εἶχεν ἕνα γιό: ὅπου ἀναφέρεται ἡ ψάθα. «Ἐπετηρίς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου». Τόμος 13ος-14ος. σ.σ. 295-296.

1. Ἄρχοντες.

2. Ἐγγονάκι.

Νά σκέφτεσαι τὰ ὑστερινά

Ἄλλος ἓνας Νισύριος στή μΠόλη κι αὐτός ἔγραψεν ὅλη ντὴ μπεριουσία στόγ - γυιό ντου κι ἐκακοπέρινα.

Μιάν ἡμέρα λοιπὸ ὁ ἄθρωπος ἐβαρικήστησε,¹ κι ἔβαλε τὸ μπαρτό² του, καί φεύγει ἀπὸ τὴ γκάμαρῆ ντου ἀρρωστημένος γέρος καί κατέβη κάτω πού γνώριζε ἓναν ἔμπορο φίλο ντου, νά πάει νά τοῦ μιλήσει. Καί πῆ(γ)ε λοιπὸ ἤβρε τόφ - φίλο του, ἔμπορος κι αὐτός στά νιάτα του, τὸν ἐγνώριζε καί τοῦ 'πε τὰ βάσανα του, τί τραβᾷ πού τᾶγραψεν οὔλα καί τώρα ὑποφέρει. Καί τοῦ λέει ὁ ἔμπορος.

- «Περίμενε». Πάει καί τοῦ φέρνει ἓνα κουτί ἀσημένιο καί τοῦ τὸ γιμώνει³, μπακχίρες⁴ καί ἀπάνω στό κουτί ἔβαλε κἀνά δυὸ λίρες χρυσές καί τοῦ λέει:

- «Θωρεῖς, πάρτο στή γκάμαρη σου καί παίζετο. κουδούνατο κι αὐτοῖ θά θωροῦσι⁵ ἀκόμα πῶς ἔχεις βιός καί θά σέ περιποιοῦσι καλά». Τὸ παίρνει λοιπὸ ὁ ἄθρωπος στή γκάμαρη του. Σηκώνεται μιὰ πρωϊνὴ, τὰ χτυπᾷ, τὰ κουδουνᾷ, ἔπαιρνε καί τίς δυὸ λίρες καί τίς ἔβαλε μέσα. Θωρεῖ ἡ νύφη ἀπὸ τὴ ντρύπα τῆς κλειδαριᾶς. Μόλις τίς θωρεῖ, τρέχει στό γιό του καί τοῦ λέει:

- «Ἀκόμα ἔχει κρυμμένο βιός! Ἀκόμα ἔχει κρυμμένο βιός! Ἐχει ἀκόμα βιός!». Νοί(γ)ει τὴ γκάμαρη του ἡ νύφη καί λέει:

- «Πατέρα, μήπως θέλεις γάλα; Μήπως θέλεις πού κά(μ)αμε κοτόπουλο ζουμί;» Οὔλη τὴν ἡμέρα τοῦ γέρου νά τοῦ λέει: «Τί καί Τί...».

Καί τὸ γκαιρό πού πέθανε ἐτρέξαν ν' ἀρπάξουν τὸ κουτί κι ἤβραν πάνω-πάνω δυὸ λίρες κι ἀ(π)ὸ κάτω μπακχίρες.

Λοιπὸ αὐτὸ τὸ παράδειγμα δείχνει: Πρέπει ὁ ἄθρωπος νά φῆνει κάτι στά γεροντάματά του.

1. Ἐβαρέθηκε: ἐδῶ ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ ἐμπούχτισε, ἀηδίασε, δὲν μπορεῖ πιά νά ὑποφέρει.

2. Παλτό.

3. Γεμίζει.

4. Ἀποκόμματα ἀπὸ μπακχίρι.

5. Ἐδῶ ἔχει τὴν σημασία τοῦ θά, νομίζουν.

Ἄν δέν ἔχεις γέρο ἀγόρασε

Κάποιος βασιλιάς ἤθελε νά ξεντώσει¹ τοὺς γέρους ἀπὸ τὸ ντόπο:

- «Νά δοῦμεν ἔλεε, οἱ νέοι θά μπορούν τέλος πάντων κι αὐτοί νά κάμουν τίποτι, ὅταν δέν υπάρχουν γέροι;»

Ἔνας ἀπό τήδ - δωδεκάδα² τοῦ παλατιοῦ ἐπῆρε χαμπάρι καί τοῦ λέει τοῦ πατέρα του.

- «Πατέρα, ὁ βασιλιάς ἔχει σκοπό νά σφάζει τούς γέρους ἀπό 70 χρονῶ κι ἀπάνω. Θ' ἀνοίξω ἓνα λάκκο καί θά σέ χώσω, νά σέ γλυτώσω». Τί νά κάμει λοιπόν ὁ γέρος ἤμπε μέσα σ' ἓνα λάκκο καί παράμεινε ἐκεῖ μέχρι πού ὁ βασιλιάς σκότωσε οὖλους τούς γέρους.

Ἄφου σκότωσε τούς γέρους ἤθελε νά βάλει χέρι καί στούς νέους. Τούς λέει:

- «Θά μοῦ μπλέξετε³ μιά γούμενα (γούμενα θά πεῖ σκοινί⁴ χοντρό) ἀπό ἄμμο κι ἄν δεμ - μοῦ μπλέξετε σεράντα ὀργές⁵ μέτρα αὐτή τήγ - γούμενα, θά πεθάνετε κι ἐσεῖς. Θά ἔχετε τό τέλος πού ἴπαθαν οἱ γέροι».

Πάει λοιπό τό παιδί καί τά λέει στό μπατέρα του. Τοῦ λέει ἐκεῖνος:

- «Καί τό γκαιρό πού σᾶς εἶπεν αὐτός νά μπλέξετε τήγ - γούμενα ἐσεῖς τί τοῦ (εἶ)πατε;» Λέει:

- «Τίποτα».

- «Τώρα πού θά γίνει δευτέρα συνεδρίαση θά τοῦ πεις ἐσύ ὅτι: «Μπλέξε μας δυό σπιθαμές⁶ ἐσύ, πόσο χοντρό τό θέλεις, τί εἶδος κι ἀπό ἐκεῖ θά συνεχίσουμε νά σοῦ τήμ - μπλέξουμε».

Καί μόλις ἐπῆε τό παιδί νά πεῖ τοῦ βασιλιᾶ: «Μπλέξε μας ἐσύ μιά σπιθαμή, πώς εἶναι τό σκέδιο⁷ σας καί κατόπιν κι ἐμεῖς θά ἀρχίσουμε» λέει:

- «Γέροντας! Φέρε τό μπατέρα σου. Ἐλέφτεροι οἱ γέροι.

Δίχως τούς γέρους οἱ νέοι ἐμ - μπορούν νά κάμουν τίποτι. Οἱ γέροι χρειάζονται».

---

1. Ἐξοντώσει.

2. Στά παραμύθια οἱ βασιλιᾶδες εἶχαν μιά δωδεκάδα συμβούλους.

3. Πλέξετε.

4. Σχοινί.

5. Ὀργιές.

6. Πιθαμή.

7. Σχέδιο.

Μέ τόν ἰσχυρό κανένας δέν μπορεῖ νά τά βάλει

Μιά φορά ἓνας γάδαρος, ἓνα λεοντάρι καί μιά ἀλεπού ἔφταν ἀπό ἓνα νησί μέ μιά βάρκα, νά πᾶνε ἀλλοῦ, νάβρουν φαγιά νά φάσι.

Στόδ - δρόμο ἐπῆρε¹ φουρτούνα. Βάλλει ἢ ἀλεπού ἢ κατεργάρρα, τόγ - γάδαρο στήλ λέβα² τοῦ πανιοῦ καί τοῦ ἄλεε: «μαίνα³» κι ἡ ἀλεπού ἦτο καπητάνιος. Λέει ἢ ἀλεπού στό λεοντάρι.

- «Χρουσοῦζη ἔχουμε μέσα καί θά πνι(γ)οῦμε». Λέει.

- «Ποιός;» Λέει ἢ ἀλεπού.

- «Θά βάλουμε κλῆρο καί θά ἴμαι ἐγώ ὁ πρόεδρος καί θά ρωτῶ κάθε ἕνα τί ἔκαμε, γιά νά βροῦμε τόχ - χρουσοῦζη». Λέει ἢ ἀλεπού σά μπρόεδρος.

- «Ἐγώ τώρα πού θά βγοῦμε ὄζω θά πάω σ' ἕνα ἄωμα⁴, ν' ἀρπάξω δυό ὄρνιθες,⁵ νά τίς φάω γιατί πεινώ, εἶμαι ἀθώα, λέει τοῦ λεονταριοῦ».

- «Ἐσύ;»

- «Ἐγώ τώρα πού θά βγοῦμε ὄζω, ὅποιο ζῶο βρῶ ἐμπρός θά τό φάω, γιατί πεινώ». Λέει ὁ πρόεδρος.

- «Ἀθῶος, γιατί πεινάς. Ἐσύ γάδαρε τί θά κάμεις;»

- «Ἐγώ τώρα πού θά βγῶ ὄζω θά μέ γυρέβγει⁶ ὁ κύριος μου καί θά μέ βρεῖ καί θά μέ φορτώσει λαχανικά γιά τήν ἀγορά. Στό δρόμο θά γυρίσω, νά δῶ μέ θωρεῖ αὐτός, νά κλέψω καί νά φάω κάνα λάχανο».

- «Ὅριστε κύριοι ὁ χρουσοῦζης, λέει ἢ ἀλεπού, πού ἐκμεταλλεύεται τό ἀφεντικό του· λοιπό πρέπει νά πνι(γ)εῖ». Τό λεοντάρι ἔτοιμο νά τό μετάξει στήθ - θάλασσα. Τοῦ λέει ὁ γάδαρος τοῦ λεονταριοῦ:

- «Ἄκουσε, μιάν ἀντίκα ἔχω κάτω ἀπό τό πόδι μου ἀρχαία τοῦ πάππου μου, ἐσύ ἔχεις βόντια,⁷ τράβα τήν νά τήν ἐβγάλεις, νά μή χαθεῖ. Ἐπῆ(γ)ε τό λεοντάρι νά πιάσει τήν ἀντίκα, τοῦ γαδάρου τό πόδι γερό⁸ τοῦ δίνει μιά πάει στήθ - θάλασσα».

- «Μωρή βρώμα ἀλεπού, ἐγώ ἴμαι ὁ χρουσοῦζης;»

- «Βρέ βλάκα, ἄν εκαταδικάζαμε τό λεοντάρι, ποιός θά τό μετεοῦσε στήθ - θάλασσα; Εἶχε γκάνας τό κουράγιο;»

Αὐτός ὁ μῦθος δείχνει: Πῶς οὔλοιοι ἀδύνατοι εἶναι πάντοτε καταδικασμένοι, οἱ ἰσχυροί ἐδ δικάζονται καμιά φορά.

Μέ τόν ἰσχυρό κα(ν)ένας ἐμ - μπορεῖ νά τά βάλει.

1. Ἐπιασε, ἄρχισε.

2. Τό σχοινί ποῦ κινεῖ τά πανιά πάνω κάτω.

3. Ναυτικό παράγγελμα: κατέβασε τά πανιά, παῦσε, σταμάτα.

4. Ὀρνιθώνας.

5. Ὀρνιθες.

6. Ἀναζητᾶ.

7. Δόντια.

8. Δυνατό.

Ἄμα τό καντήλι σου ἔχει λάδι, μή φο(β)ᾶσαι κα(ν)ένα

Μιά φορά ἡ Αἰλλερη¹ καί ἡ Χολέρα εἶχασι χοροσπερίδα καί λέει ἡ Χολέρα
στήλ - Αἰλλερη:

- «Τώρα θά πάεις νά πεις ενός τσουπάνη νά σοῦ δώκει ἕνα ρίφι,² νά τό
φᾶμε πού γλεντοῦμε». Πάει ἡ Αἰλλερη στό τσουπάνη τήν νύχτα καί τοῦ λέει:

- «Θέλω νά μοῦ δώκεις ἕνα ἀρνί». Τῆς λέει ὁ τσουπάνης.

- «Ποιά εἶσαι;» Λέει.

- «Ἡ Αἰλλερη».

- «Φύ(γ)ε ἐσ - σέ φο(β)οῦμαι, φύ(γ)ε. Φέβγει ἡ Αἰλλερη, πάει στή Χολέρα»
καί τῆς λέει:

- «Ἐμ - μᾶς δί(νει) ὁ τσουπάνης τό ρίφι, ἐφ - φο(β)ᾶται. Τοῦ 'πα εἰμ' ἡ
Αἰλλερη κι ἐφ - φο(β)ᾶται». Λέει:

- «Περίμενε νά πάω ἐγώ». Φέβγει ἡ Χολέρα, πάει λοιπό, κτυτᾶ τή μπόρτα
τοῦ τσουπάνη καί λέει του:

- «Θέλω νά μοῦ δώκεις ἕνα ἀρνί». Τῆς λέει:

- «Ποιά εἶσαι;» Λέει.

- «Ἡ Χολέρα». Ἄμα κούει αὐτός Χολέρα, ἐφο(β)ήθη, ἀρπᾶ τό ρίφι, τό
βάλλει στόν νῶμο καί τῆς λέει:

- «Βρέ χολέρα, μιά πού θά δώκω τό ρίφι, ἐμ - μοῦ δείχνεις τό καντήλι
μου ποιό εἶναι; Θέλω νά δῶ κι ἐγώ τό καντήλι μου, τή ψυχή μου πού
βρίσκεται». Λέει του:

- «Ἐλα νά στό δείξω. Αὐτό δά τό καντήλι εἶναι τό καντήλι σου. Καί
βλέπει ὁ τσουπάνης ἕνα καντήλι κι ἤφτε³». Λέει ὁ τσουπάνης:

- «Νά βάλω καί λάδι;» Λέει του:

- «Βάλε». Ἄμα 'βαλε λάδι καί τό καμε τό καντήλι πιό δυνατό, ρπᾶ⁴ τό
ρίφι καί φέβγει καί τῆς λέει:

- «Χολέρα, ἐσ - σέ φο(β)οῦμαι!»

Ἄμα ἔλεαν οἱ παλιοί Νισύριοι: ἄμα τό καντήλι σου ἔχει λάδι, μή
φο(β)ᾶσαι κα(ν)ένα.

Παρόμοιο: «Λαογραφία». Τόμος Δ, σ.σ. 713-714. Ἐπ. Γ. Παπαμιχαήλ:
'Ἡ Θέρμη, ἡ Βλογιά, ὁ Χάρος καί ὁ Τσουπάνης (Βούρβουρα Κυνουρίας).
'Αναφέρει ὅτι ἄλλη Ἑλληνική παραλλαγή τοῦ μύθου ἔχει ὁ Καισάριος
Δαπόντες στήν «Ἱστορική Γεωγραφία» παρά Ε. Legrand. Bibliotheque
greque vulgaire. Τόμ. ΙΙΙ σ.σ. 168-273 (ἡ Θερμασιά, ἡ Λοιμική, ἡ Πανού-
κλα καί ὁ Βοσκός).

---

1. Ἰλαρά.

2. *Ερίφι(ου).
 3. *Αναπτε.
 4. *Αρπάζει.

*Από τά καλοδουλεμένα παίρνει ό διά(β)ολος τά μισά
 τά κακοδουλεμένα καί τό νοικοκύρη

Κάποιο παιδί από τή Νίσυρο είχε μπάει στήν - Κωνσταντινούπολη. Λοιπό τό παιδί αυτό έργησε¹ νά στείλει τής μάνας του γράμμα. "Όπου ή κα(υ)μένη μάνα έναχ - χρόνο, δυό χρόνια λαχταρούσε τό παιδί της. Καί μιάν ήμέρα όπως επή(γ)αινε πίσω στά Λουτρά στή νΤρουλωτή² νά κόψει ξύλα καί νά κόψει καί σύκα, ήτο καλοκαίρι, ήβρεν έναν άθρωπο μορφοντυμένο³ καί τής ειπε:

- «Καλημέρα, μανδάμ. Ξέρεις κάποιον Γιάννη τάδε, ειπε, γκαί τό παράνομο⁴ του, τής Κλιάνας;» Λέει:

- «Ω! γιέ μου. 'Ο γιός μου είναι, ό Γιάννης μου». Τής λέει:

- «Μοϋ 'δωκε, δυό χιλιάδες γρόσα νά σοϋ τά δώκω. Δουλέβγει μαζί μου».

- «Ζεϊ ό Γιάννης μου, γιέ μου;»

- «'Αλλά μοϋ ειπε νά τά δώκω στόν έμπορο». Λέει του ή γεναίκα.

- «Γιέ μου, εγώ έχω λό(γ)ο, ό Γιάννης μου έχει λό(γ)ο». 'Εμ - μπορω νά τά πιάσω⁵ τά χρήματα εγώ γιατί άφοϋ σοϋ 'πε νά τά δώκεις στόν έμπορο, νά τά δώκεις γιέ μου στόν έμπορο, γιατί άμα τά πιάσω έθ - θά 'χω λό(γ)ο. 'Εμεις, ό γιός μου κι εγώ έχουμε λό(γ)ο». Λέει.

- «'Εσύ κι ό γιός σου έχετε λό(γ)ο. 'Εγώ έν έχω λό(γ)ο;» Λέει του.

- «Γιάντα, γιέ μου;»

- «'Αλλες δυό χιλιάδες γρόσα μοϋ έχει δώκει νά σοϋ στείλω καί έμ - μπορω νά βρω τόσο γκαιρό άθρώπους. Δυό καί δυό τέσσερα νά 'ρτεις στόν έμπορο, νά σοϋ παραδόκουμε⁶ τά χρήματα».

Καί πάει ή γεναίκα στόν έμπορο καί ήτο εκεί κι ό έμπορος τής Πόλης κι ό έμπορος ό Νισύριος. Μόλις έκουσεν ό έμπορος ό Νισύριος ότι έχει λό(γ)ο ή μάνα κι ό γιός της, έσυγκινήθηκε πού τήν είχε χρεωμένη χίλια γρόσα ό κλέφτης⁷ καί λέει:

- «'Εν είναι χίλια γρόσα' έξακόσα είναι».

'Άμα 'δεν ή Νισυριά πώς τήν εκλεβγε ό έμπορος, γυρίζει καί τοϋ λέει:

- «'Ω! γιέ μου από τά καλοδουλεμένα παίρ(ν)ει ό διά(β)ολος τά μισά τά κακοδουλεμένα καί τόν νοικοκύρη».

'Εκείνη ή Νισυριά ειπε ντόλ - λό(γ)ο αυτό καί πόμεινε⁸ διότι κούουμε⁹ τόλ - λό(γ)ο καί τήσ σημασία έ ντήν ήξέβρομε¹⁰.

1. *Αργησε, καθυστέρησε.

2. Παραλιακά Τοπωνύμια Νισύρου.
3. Ντυμένο μέ καινούργια ρούχα ώραϊα.
4. Ἐπώνυμο.
5. Νά τά ἐγγίσω. Ἐδῶ ἔχει τήν ἔννοια νά τά πάρω στά χέρια μου, νά τά εἰσπράξω.
6. Παραδόσουμέ.
7. Γιά τήν ἐντιμότητα τῶν παλιῶν ἐμπόρων τῆς Νισύρου. Βλέπε: Κ. Σακελλαρίδη Ἡ ἀνθρώπινη δουλεία στήν ποίηση τοῦ Μπαλαλά, «Νισυριακά». Τόμος 7ος σ.σ. 14-21.
8. Ἐμεινε, παρέμεινε.
9. Ἀκούομε.
10. Γνωρίζομε.

10

Ἡ τράπεζα τοῦ παπᾶ

Μιά - φορά ἦτο στή Νίσυρο ἕνας παππᾶς πολύ καλός ἄθρωπος πού διευκόλυνε τό γκόσμο. Εἶχε τρία λαήνια πάνω σ' ἕνα ἀράφι καί στό καθένα εἶχε μέσα ἀπό 200 γρόσια.

Ἐκείνη τήν ἐποχή στή Νίσυρο εἶχε ἀκόμα καγκάβες¹. Τρεῖς θαλασσινοί καγκαβαζήδες, ὅταν ἤθελαν νά ἐτοιμαστοῦν γιά τό ξεκίνημα τους, ἐπή(γ)αιαν κι ἐπαιρναν ἀπό τό λαήνι ὁ καθένας 200 γρόσια κι ἔκαμναν τίς δουλειές τους. Τότες ἐν εἶχε τράπεζες, ἐν εἶχε τίς σημερινές εὐκολιές. Ὅποτε ἐγύριζαν πάλι τό καλοκαίρι, ἐπή(γ)αίνασι καί βάλλαν πάλι ὁ καθένας τά 200 γρόσια μέσα στό λαήνι δίχως τόκο, δίχως τίποτα.

Μιά χρονιά ὁ ἕνας καγκαβαζής ἐν ντά πῆρε νά τά βάλει μέσα.

Περνᾶ λοιπό ἡ χρονιά καί πάει πάλι στό παπᾶ.

- «Παπᾶ, ἦρτα πάλε νά μ' εὐκολύνεις».

- «Μπράβο καπετάνιο νά τό λαήνι σου πιάσ' το». Πάει ὁ καπετάνιος, πιάνει τό λαήνι, ἐν εἶχε τίποτα μέσα.

- «Παπᾶ, ἐν ἔχει τίποτα μέσα».

- «Γιάντα, ἔβαλες γιά νά 'χει;»

Αὐτός ὁ μύθος μᾶς δηλεῖ: Πρέπει νά βάλεις κάτι, γιά νά 'χεις καί νά πλερώνεις² τά χρέη σου, γιά νάχεις πρόσωπο.

---

1. Ἴστοφόρο πού εἶχε εἰδικό ἐξοπλισμό γιά τήν ἀλιεία σφογγαριῶν. Βλέπε Κ. Σακελλαρίδη: Ἐνα ἔθιμο πού ἐξέλιπε. «Νισυριακά». Τόμος 7ος σ.σ. 22-24.

2. Πληρώνεις.

(Δ)έν εφτάνει ό,τι παθα μή τί θά πάθω θέλω

Μιάφ - φορά ένας Νισύριος έπηε στό χωράφι. Κι εκεί πού ήτο στό χωράφι έπιασε κι έσκαψε, νά βάλει ένα δεντράκι, κι ήβρεν μιά γκεφαλή νεκρού κι έγραφε πάνω ή κεφάλη: « Έν εφτάνει ό,τι έπαθα άλλά τό τί θά πάθω». 'Ο άνθρωπος του έφάνηκε περίεργο. Τήν έβαλε μέσ' τό ντουρβά ντου και τήν έφερε στό σπίτι του και τήν έκρυψε μέσα στό μπάγκο (είχαν τότες πάγκους) εκεί πού 'το τά σφυριά (τά πινάκια!) πουβάζαν μέσα τά ψωμιά.

'Η γεναίκα του κάτι ζήτησε από τό μπάγκο. Θωρεϊ τό ντουρβά μέσα μέσα, τό ντραβά και βλέπει μιά γκεφαλή πεθαμένου. Λέει: - «Αυτός είχεν ό κερατάς καμιά άγαπητικιά και πέθανε κι έφερε ντώρα τή γκεφάλη ντης νά τήν έχει γκρυμμένη!»

Τό Σάββατο πού 'ψενε,³ άμα έκαμε τά ψωμιά και ήτο ό φούρνος πυρωμένος, τή μπετά μέσα κι έλιωσε. 'Ηρτε τό μεσημέρι ό άντρα της και του 'πε.

- «Έκαπα τή γκεφάλη τής πεθαμένης πού είχες κι ήτο τής άγαπητικιάς σου».

Και τότε ό Νισύριος είπε:

- «Γιαυτό δά έγραφε πάνω ή κεφάλη: έν εφτάνει ό,τι παθα μά τί θά πάθω θέλω».

1. Πινάκια ξύλινα.

2. Κρυμμένη.

3. Έψηγε, πού άναψε τό φούρνο.

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΣΑΤΙΡΕΣ

Γιατρός για τίς χαμένες ύποθέσεις

'Ενας τσαγκάρης εις τήν Κωνσταντινούπολη έλωλλάθηκε. 'Αφού λωλλάθηκε, έγραψε απόξω από τό μαγαζί του: «Γιατρός για τίς χαμένες ύποθέσεις».

'Ενας γιουρούκης από τήν 'Ανατολή έφερε εκατό άρνιά στη Πόλη νά τά πουλήσει τήμ Μεγαλοβδομάδα και τάχασε. Τοῦ τά πήρασι. Και του (εί)πασι πώς έχει ένα γιατρό πού βρίσκει τά χαμένα. 'Επήε ό γιουρούκης κι ήβρε ντό

τσαγκάρη και του 'πε την ιστορία του, ότι έχασε εκατό άρνιά. 'Εκείνος του κάμνει σ' ένα χαρτί μιά ρετσέτα: 'Εξωγράφισε πάνω ένα παπούτσι κι ένα καλαπόδι και του λέει:

- «Πάρτην στόφ - φαρμακοποιό».

Πάει αυτός πρωί πρωί στόφ - φαρμακοποιό που άκόμα έν είχε κάμει σεφτέ πρωί πρωί. Βλέπει τό χαρτί μέ τά σκέδια, τόν - ρωτά.

- «Τί έν' αυτό;» Κι ό γιουρούκης του λέει πώς έναι τό γιατρικό για νά βρεϊ τάρνια του.

Γιά νά τόν - ξεφορτωθει, βουτθά¹ και πιάνει ένα μπουκάλι ρετσινόλαδο και του λέει:

- «Πιέ το και θά τά 'βρεις». 'Ο γιουρούκης άπό τό γκα(υ)μό ντου νά τά βρεϊ, τό ρούφηξε έμπρός στόφ - φαρμακοποιό ούλο τό καθαρτικό και φεύγει.

Κατόπιν ό γιουρούκης θέλει νά ενεργηθει. 'Εν είχε τότες στην Κωνσταντινούπολη δημόσια άποχωρητήρια κι έτσι όπου εύρίσκετο χαλατό² σπίτι επή(γ)αινε, εκάθετο κι εκάμνε την άνάγκη ντου. 'Εγύρισε ούλα τά χαλατά της Κωνσταντινούπολης και πίσω πίσω επήε σ' ένα μεγάλο χαλατό σπίτι κι είχα γκρυμμένα, οι κλέφτες τ' άρνιά του. Κι άμα τά(ει)δε είπε:

- «Καλά λένε πώς ή Κωνσταντινούπολη έχει σπουδαίους γιατρούς».

Τήν ιστορία αυτή ό Βασίλης την άκουσε άπό τό Νικόλα του Παπάτσου πουχε την 'Ηλικιωμένη (όνομα ταβέρνας).

---

1. Βουτά, όρμα.

2. 'Ερειπωμένο σπίτι, καταδαφισμένο.

'Η κουτσούρα

Μιάφ - φορά οι Νισύριοι, κατηγορούσασι ένα δήμαρχο. 'Ητο σφόδρα έναντίον του. Πώς ήτο έλεεινός, κακός, βλάκας, κουτσουρο άσήκωτο. Και λέει τους ένας Νισύριος ό Γιάννης του Μανώλη:

- «Βρέ παιδιά, νά σās πώ κι εγώ για τή γκουτσούρα: Μιάφ - φορά οι βατράχοι επήαν κι ήβραν τόθ Θεό και του λένε: - Βρέ Θεέ, ούλοι έχουσι βασιλιάδες: τά ζώα, τά πτηνά, οι γάτθοι, οι σκύλλοι, οι ποντικοί, έμεις έχουμε μιά κουτσούρα και βουτθομε¹, ά(π)οπάνω». Λέει ό Θεός.

- «Πη(γ)αίνετε κι άδριο θά σās στείλω ένα βασιλιά μέ χρουσα φτερά». Πάνε λοιπό αυτοί χαρούμενοι στηλ - λίμνη, βγάλουν ντή γκουτσούρα και τή

ντραβοῦν ὄζω. Πάει τό δοῦπλο² ἀ(π)οπάνω ἀπό τήλ - λίμνη, μόλις ἔβγαϊναν οἱ βάτραχοι πάνω, χλάπ, χλούπ τούς ἔτρωε. Τρέχουν λοιπό οἱ βατράχοι καί λέουν.

- «Θεέ, πάρ τόβ - βασιλιά πού μᾶς ἔστειλες κι ἄστη³ τή γκουτσούρα ποῦχομε νά βουτθοῦμε ἀ(π)οπάνω».

Λοιπό κι ἐμᾶς ὁ Θεός μᾶς ἔδωκε μιά κουτσούρα γιά δήμαρχο. Ἄφῃστε τη νά μᾶς ἔστειλεϊ κα(ν)έναν ἄλλο καί ξέρεϊ καί κλέβγει καί μᾶς κάμει κι ἔμᾶς ὅπως ἔκαμε τό δοῦπλο τούς βατράχους.

---

1. Βουτοῦμε πέφτομε στό νερό.

2. Γερανός, ἀρπακτικό πουλί.

3. Ἄφησε.

14

ἽΟ πιό μεγάλος τρελλός τῆς Νισύρου

ἽΕνας Νισύριος εἶπε τοῦ γιοῦ του:

- «Ἐάν μοῦ βρεῖς ποιός εἶναι ὁ πιό μεγάλος λωλλός τοῦ χωριοῦ μας θά σοῦ δώκω 50 λίρες νά πάεις στήμ Πόλη, νά σπουδάσεις». Τοῦ λέει τό παιδί:

- «ἽΟ τάδε λωλλός, ὁ τάδε λωλλός». ἽΟ πατέρας τοῦ λέει.

- «ἽΟχι». Μιάν ἡμέρα λοιπό εἶχε ἐκλογές ἡ Νίσυρος κι αὐτόν πού κέρδισε τόν ἔβαλλα μπάνω σ' ἔνα γάδαρο καί τόν ἐγύριζαν σ' ὄλο τό χωριό. Τόδ δέ ἄλλο ποῦχασε, τόν ἔφταναν καί τοῦ πετοῦσαν τσουκάλια, γατζοτενεκέδες. Καί πάει τό παιδί καί λέει τοῦ πατέρα του.

- «Πατέρα, ὁ Δήμαρχος πού βγήκε εἶναι ὁ πιό μεγάλος λωλλός!» Τοῦ λέει.

- «Γιατί;»

- «ἽΕν εἶδε τί κάμουν τόν ἄλλο καί νά μή δεχθεῖ νά μπεῖ κι αὐτός δήμαρχος; ἽΑραγε γιά νά μπεῖ εἶναι λωλλός. Θά τοῦ κάμουν κι αὐτονοῦ κάποια μέρα ὅ,τι κάμουν τοῦ παλιοῦ». Καί τοῦ λέει ὁ πατέρας του.

- «Μπράβο γιέ μου».

ἽΕκεῖνος πού βγαίνει Δήμαρχος εἶναι ὁ πιό μεγάλος λωλλός τῆς Νισύρου.

15

Εἶχε ἔνα λεγόμενο Γεννά ὁ ὁποῖος ἐπῆρε τήν ἽΑννα τοῦ Βιολή κι εἶχε μιά κατσίκα κι ἄμα τήν ἐλάλη καί τήν ἔπαιρνε στό χωράφι ἐφώναζε:

- «Προύθ, προύθ Δημαρχία προύθ». Καί τοῦ λέει ἕνας:
- «Γιατί τή λέεις Δημαρχία;»
- «Ἡ Δημαρχία ἐν εἶναι κλέφτρα ; Κλέφτει κι αὐτή. Ἡ κατσίκα μου εἶναι ἡ πρωτοκλέφτρα τῆς Νισύρου».

16

Στίς πρώτες ἐκλογές τοῦ Γιαλούρη πού τίς κέρδισε, ὁ δικαστικός ἀντιπρόσωπος ἤργησε νά βγάλει τήν ἀπόφαση κι ἤρτε μεσάνυχτα κι ἐπέινασε. Μοῦ λέει:

- «Βρέ Βασίλη, ἐ-μπᾶς νά μᾶς φροντίσεις τίποτι νά μᾶς φέρεις νά φᾶμε; Ἐγώ ὁ κακόμοιρος τί εἶχα; μερικές ἐλιές λιόκαφτες,¹ ἕνα κομμάτι ψωμί ἄσπρο καί ἕνα μαῦρο καί τοῦ τᾶ πῆρα τοῦ δικαστικοῦ». Μοῦ λέει:

- «Ψωμί μαῦρο, ψωμί ἄσπρο τί τρέχει;» Λέω του.

- «Τώρα θά σοῦ ἔξηγήσω τό ὄνειρο τοῦ Ἰωσήφ: Τό ἄσπρο δείχνει πώς στά πρώτα χρόνια θά περάσουμε εὐτυχισμένα. Στά δεύτερα τό ψωμί τό μαῦρο δείχνει πώς θά περάσουμε μαῦρα καί σκοτεινά. Οἱ ἐλιές εἶναι τᾶ δάκρυα πού θά χύσουμε».

---

1. Λιαστές.

17

Μ' ἔβρεν ὁ Γιαλούρης στό δρόμο καί μοῦ ἔκαμνε παράπονα πού (δ)έ ντόν ἐψήφισα καί πώς οὔτε τόν γαπῶ: Τοῦ λέω κι ἐγώ:

- «Μήν ἔχεις παράπονα Γιαλούρη, γιατί ὁ Πέτρος πού (ἦ)ταν ὁ καλύτερος μαθητής τοῦ Χριστοῦ, ὅταν εἶδε τόσ - σταυρό καί τίς μαχαίρες καί τοῦ ἔπεν ὁ ἑβραῖος: «Ξέρεις τόχ Χριστό;», τοῦ ἔπεν.

- «Οὐκ οἶδον». Ἐφο(β)ήθηκε. Κι ἐγώ ὁ Βασίλης τοῦ Βεζύρη πού εἶδα ὄλο ντό γκόσμο τῆς Νισύρου, τόν ὄχλον ἄν εἶπα:

- «Οὐκ οἶδα. Γιαλούρη ἐθ - θά πεῖ πώς δέ σέ γαπῶ. Ὅπως ὁ μαθητής Πέτρος ἐπῆε πάλι μέ τόχ - Χριστό κι ἐγώ ὁ Βασίλης εἶμαι πάλι μαζί σου».

Ἐκεῖνο ντό γκαῖρό οἱ Νισύριοι ἔστελλαν τὰ κοπέλια¹ τους ἀνήμερα τή παραμονή τῶν Χριστουγέννων καί τοῦ Ἁγίου Βασιλίου νά τάϊσουν,² καλά τὰ βόδια, γιατί τὰ μεσάνυχτα τῶν ἑορτῶν αὐτῶν θά μιλήσου ντά βόδια τους καί θά ποῦ ντο μόνο ντους. Ἐάν ὁ νοικοκύρης τους τᾶχε γκαλά, ἔάν τὰ κακομεταχειριζόταν, τὰ βόδια θά μιλήσουν, θά τόν ἀναφέρουν στό Θεό.

Ἄλλά μερικοί ἄθρωποι ἐδῶ δικοί μας βόδια πότε θά μιλήσουν. Περιμένουμε.

---

1. Οἱ δουλευτήδες, αὐτοί ποῦ φροντίζουν τὰ ζῶα.

2. Δίνω τροφή στά ζῶα.

Ἐκεῖνο ντό γκαῖρό ἐβγαῖναν οἱ παλιοί Νισύριοι ὄζω ἀπό τό καφενεῖο, ὅτα μπρωτόβρεχε, κι ἐβλεπα ντῆς Ἑλένης τό ζωνάρι¹ τὰ χρώματά του κι ἔλεαν:

– «Σύντεκνε, ἔλα νά δεῖς: λάδι, κρασί, κριθάρι, σιτάρι ἔλα νά δεῖς». Ἐτσά ἔλεασι. Τώρα ποιός Νισύριος θά πεῖ στή νέγα - γενιά: «Ἐβγα ὄζω νά δεῖς τὰ λάδια, τὰ κριθάρια καί τίς ἐλιές;» Θά πεῖ.

– «Ἐγώ θωρῶ αὐτά ποῦχω μεστό Ταχυδρομεῖο ἐν ἐβλέπω ἐγώ αὐτά τὰ οὐράνια». Αὐτά τώρα βλέπει ἡ νέα γενιά: Τό χρήμα καί ὄχι τὰ σημάδια, τὰ προϊόντα. Σήμερα τῆς Ἑλένης τό ζωνάρι γιά τόν νέο εἶναι τό Ταχυδρομεῖο ποῦχει καταθεμένα μαῖδια².

---

1. Τό οὐράνιο τόξο: Βλέπε στόν παρόντα τόμο Κ. Σακελλαρίδη: «Παραδόσεις καί Τοπικές Ἱστορίες τῆς Νισύρου» ἀρ. 18.

2. Χρήματα, λέξη Τούρκικη.

Ἐπώνει σ' ἓνα Νισυράκι τό βόντι¹ του καί τό βγανε² καί τοῦ ἔλεε ἡ μάνα του.

- Πάρ το στή ντρύπα και πέ: «Νά ποντικέ, τό βόντι μου και δῶμ - μου σιδερένιο». Έγώφα τό περδικόπουλο: - «Χῶσε το νά γίνουν χάντρες». Γιατί οί Νισύριοι καταλαβαίνασι τήν αδυναμία τῶ παιδιῶν τους κι ὅτι κι ἂν τούς ἔλεαν θά τούς επιστέβγασι. Ἄλλά σήμερα τό παιδί νά τό περιπαίξεις νά τοῦ πείς: βγαίνουν στρίγλες, βγαίνουν σφαντάσματα³ δέν μπορεῖς. Σήμερα τό παιδί ἔχει μυαλό.

-
1. Δόντι.
  2. Έβγαλε.
  3. Φαντάσματα.

21

Λέουσι ἡ Νίσυρος (δ)έν εἶναι σά γκαί πρώτα χαρούμενη. Ὁ κόσμος ἄλλαξε. Ἄλλά ἐγώ τό λέως ἄλλιῶς: Ἡ Νίσυρος ἐχάλασε γιατί ἐν ἔχει πιό ἀβαθούς¹ και λωλλούς, νά τούς κοροϊδέβγουν και νά γελοῦν, αὐτοί πού ἔχουν ψυχική μελαγχολία. Ἄλλά τώρα ποιός θά τούς κάμει νά γελάσουν; ἀφοῦ οὔλοι οί παλαβοί τῆς Νισύρου ἐπεθάνασι; Και αὐτοί πού ζοῦν τώρα θέλουν νά βροῦν ἄλλους λωλλούς νά τούς παρηγορήσουν. Και δυστυχῶς οὔλοι μας εἴμαστε δυστυχισμένοι στήν Νίσυρο γιατί οί παλαβοί πεθάναν.

-
1. Ἐκεῖνοι πού ἔχουν λίγα μυαλά, οί λειψοί, οί χαζοί.

22

Στά παλιά χρόνια ἦτο στό Μαντράκι ἓνας ὀνομαζόμενος Γλυκιάρης ἀπό τά Νικειά κι ἔκαμνε τόχ χαυιάλη. Ἦτο ἀβαθός και τόν ἐπειράζασι.

Μιά μέρα τόν ἐπειράζασι και τόν ἔστενοχωρήσασι πάρα πολύ. Ἐστάθη ὁ κακόμοιρος στοῦ Παραμπούττη τή μεζούλα μπροστά στό γκαφενέ κι εἶπε...

- «Ἐ κακόμοιρε κόσμε και ἐν ἔχει ἀθρώπους νά σέ κλαίουσι¹!».

-
1. Ἡ φράση αὐτή ἔχει μείνει ἀπό τότε σάν ἔκφραση, ἀπογοήτευσης γιά κάτι πού δέν πάει καλά στήν κοινωνία.

Μιάφ - φορά έτσακώθησαν δυό Νισύριοι στά χωράφια στην έξοχή. Καί τόν έβριζε λοιπό τόν ένα Νισύριο ό άλλος σκληρά κι ό άλλος ό μαυρογιός έν έμίλα Τοῦ λέει ό πρώτος:

- «Γιάντα έμ - μιλάς;» Καί τοῦ άπαντά ό άλλος.

- «"Ακουσε' ό χρουσοχός¹ πιάνει έναχ - χόχλακα² και τρίβγει τό μάλαμα. πάνω για νά δεϊ πόσο γκαρατιών είναι. Τό ίδιο κι έμένα τόν πονεμένο Νισύριο, τό μάλαμα μέ τρίβγεις έσύ μέ στό στόμα σου. Είσαι ό χόχλακας που 'πιασε ό χρουσοχός νά τρίψει έμένα για νά βρεϊ τήν άζία που 'χω».

---

1. Χρουσοχός.

2. Έδῶ άναφέρεται στη λυδία λίθο.

Όταν ήταν οι Έταλοι και κατέλαβα ντό νησί, επήραν τούς Τούρκους κι άφηκαν τρεις χανούμισσες. Έμεναν σ' ένα σπίτι στην Τάβλα τοῦ Γιαλοῦ κλει(δ)ωμένες. Τρεις Νισύριοι πολιτισμένοι άθρωποι πονόψυχοι έβλεπαν που ήταν μέσα στό σπίτι κλει(δ)ωμένες και άποφάσισαν νά βροῦν μιá βάρκα και νά τίς πάρουσι¹ στην Άνατολή. Κι ήβραμ - μιá βάρκα, τόβ - βαρκάρη τόν έλέασι Καλαμιá,² κι επήρα ντίς χανούμισσες και τίς έπαρადώκασι³ εις τό Μπουρντού-μι.⁴ Κι ή Τουρκική Κυβέρνηση έστειλε ένα χαρτί τουρκικά και έλληνικά γραμμένο πάνω στήμ Παναγιά κι έγραφε για τό μπολιτισμό και τούς καλούς άθρώπους ποδχει ή Νίσυρος.

---

1. Μεταφέρουν στην άπέναντι Μικριασική άκτή.

2. Δημ. Μπαλαλά: «Ποιήματα». Όπου στό ποίημα 39 «Ντιλάλης» άναφέρεται στον Καλαμιá «Νισυριακά». Τόμος 7ος σ. 138.

3. Παράδοσαν.

4. Άλικαρνασσός.

Ένας Τούρκος, τότες πού ήταν στό νησί, ἐπάαινε πάνω στό Λαγκάδι καί μιά Νισυριά ἐκοσκίνιζε στό καντοῦνι τοῦ σπιτιοῦ της.

Ὁ Τούρκος ἔκαμε ἀκχί! Ἐφαρμακίστηκε! καί τοῦ λέει ἡ Νισυριά:

- «Γειά σου» καί λέει ὁ Τούρκος.

- «Ἐν εἶμαι Χριστιανός, εἶμαι Τούρκος» καί τοῦ λέει ἡ Νισυριά:

- «Κι ἄν εἶσαι Τούρκος γειά σου καί χαρά σου».

Ἡ ἀπλή αὐτή ἱστορία ὅπως καί ἡ προηγούμενη δείχνει ἐκτός ἀπό τόν πολιτισμό πού εἶχαν καί ἔχουν οἱ κάτοικοι τῶν νησιῶν μας, ὅτι ήταν καί εἶναι ἀπαλλαγμένοι ἀπό τό ἐλάττωμα τῆς μισαλλοδοξίας.

1. Φταρνίστηκε.

Μιάφ - φορά εἰς τὰ Λουτρά - παιδάκι ἐγώ, - ἐπῆα μικρός μικρός ὑπάλληλος - ἐν ἤζερα πῶς λένε. τό ἕνα, πῶς λένε τό ἄλλο. -

Ἐρκεται μιά φορά ἕνας νύχτα μέ μιά βάρκα καί μοῦ λέει:

- «Σᾶς παρακαλῶ οὐρητήριον ἔχει; Ἐγώ κούω οὐρητήριο ἐν ἐκατάλαβα τί μοῦ εἶπε, ἐνόμιζα πῶς μοῦ ἔλεε κομμωτήριο, δηλαδή νά κουρευτεῖ». Τοῦ λέω:

- «Ἐχομε Σάββατο καί Κυριακή, σήμερο ἐν ἔχομε. Ἦτο ἡμέρα Δευτέρα, ποῦρτεν ὁ ἄθρωπος». Μοῦ λέει:

- «Τώρα ἐγώ τί θά κάμω, θά περιμένω μέχρι τό Σάββατο νά κατουρήσω;» Μόλις κούω «νά κατουρήσω» τοῦ λέω:

- «Ἐχομε. Καί τρέξαμε κι οἱ δύο μας πρός τό μέρος».

Μ' ἐπῆρεν ὁ πατέρας μου καί μ' ἔβαλε νά μάθω τσαγκάρης ὅπως ἔμαθαν καί τά ἄλλα τ' ἀδέρφια μου.

Ἄφοῦ ἐπέρασαν κάνα δυό μῆνες ὁ μάστορας, ἦτο ἓνα παιδί πού τό ἐλέασι Ἀχιλέα τοῦ Γεροβιολῆ τοῦ τσουπάνη, μού λέει:

- «Πά(ε) νά φέρεις τό παπούτσι τοῦ πατέρα σου, νά τό μπαλώσεις νά καμαρώσει πού θά ἴδει τίς προόδους σου». Πάω ἐγώ στό σπίτι μας καί λέω τῆς μάννας μου:

- «Δῶκε μου τό παπούτσι τοῦ πατέρα μου». Λέει:

- «Στήν Ἀγιά-Μαρίνα¹ τό ἔχει. Φεύγω ἄγῳ δίχως νά πῶ τῆς μάννας μου τίποτα καί πάω στήν Ἀγιά-Μαρίνα, νά φέρω τό παπούτσι τοῦ πατέρα μου, νά τό μπαλώσω».

Μόλις θωρεῖ ἡ Κυράτσα² μου ἡ Βεζυρόγλαινα ἐμένα λέει.

- «Μιχάλη χαπάρι³ ἔχομε, γιά νά τρέχει ὁ Βασίλης, νά ῥκεται, θά πεῖ γι ἡ νύμφη μου ἔπαθε τίποτι γιῆ κανά παιδί».

Μόλις ἐπῆα κοντά φωνάζει ἡ Βεζυρόγλαινα.

- «Νύμφη μου!» Φωνάζω κι ἐγώ.

- «Μάννα μου. Λέω ἀφοῦ φωνάζει αὐτή ὄχου! νύμφη μου, γιάντα νά μή φωνάζω κι ἐγώ, ὄχου μάννα μου». Κτυπιόταν.

Λέει ὁ πατέρας μου.

- «Βρέ Βασίλη ἐσκοτώθηκεν ἡ μάννα σου, Τί πάθατε;» Λέω.

- «Ὅχι».

- «Γιάντα ἤρτες;» Λέω.

- «Ἦρτα νά πάρω τό παπούτσι σου, νά πάω νά τό μπαλώσω».

---

1. Ἀγροτική περιοχή μακριά ἀπό τό Μαντράκι πρὸς τό Ἄργος.

2. Ἔτσι ἔλεγαν τίς θεῖες.

3. Εἰδηση θανάτου. Μιά Νισύρικη κατάρτα: «Ἄμε καί νάρτει τό χαπάρι σου».

Μιάφ - φορά ἐπῆα στή ντράτα ἀπέναντι στήν - Κέφαλο στή γΚῶ καί θωρῶ ἓνα ζαχαροπλάστη πού πούλα μέσα σ' ἓνα γκαλάθι κουραμπιέδες. Τοῦ λέω.

- «Μάστορη, ἐμ μού δεῖς νά φάω κι ἐγώ». Λέει μου.

- «Φάε». Τρώω λοιπό ἐγώ.

- «Ἐβ - βαστῶ λεφτά πού θά ῥρει ὁ Λοῖσσοσ ἴσα πάνω θά σοῦ τά φέρω. Ἄλλ' ἀντί νά πᾶμε στή γΚέφαλο ἤρταμε στήν Νίσυρο. Περνοῦν πέντε ἔξι μῆνες καί ξαναπάω στή γΚέφαλο καί ἅμα εἶδα τόζ - ζαχαροπλάστη κι ἔρκετο, ἐπιασα ἓνα μαῦρο πανί κι ἔβαλα στό χέρι». Λέει μου:

- «Γιά σου Βασίλη». Τοῦ λέω.

- «Ἐν εἶμαι ὁ Βασίλης, ἐγώ εἶμαι ὁ Γιάννης. Ὁ Βασίλης ἐπέθανε πρὶν τρεῖς μέρες. Ἐθ - θωρεῖς τό πένθος. Κάνω τό μαντήλι νά κλάψω. Ἐκλαιε κι

αυτός. Και μέ παίρει στο καφενείο κι Έλεαν οί Κεφαλιανοί - Τί τρέχει;» Κι Έλεεν αυτός.

- «Σιωπή. Νά μή μέ συγκινήσουν γιά τόθ - θάνατο!»

Έρχομαι δξω. Κάποιος Νισύριος έπηε μπέρα¹ και λέει:

- «Βρέ ό Βασίλης ξέρεις τί κατεργάρης είναι, αυτός ζει, σέ γέλασε».

Και στέλλει ένα τηλεγράφημα στην άστυνομία την Ίταλική και μέ παίρνουν και μέ βάλλουν φυλακή και παραγγέλουν του πατέρα μου. Τά πλήρωσε· 25 φράγκα ήτο κι έδωκε 50.

Κι άμα βγαίναμε δξω από τή καζάρμα² λέει μου ό πατέρας μου.

- «Αυτή δά ή κοιλιά σου θά σέ βάλει φυλακή».

---

1. Πέρα έτσι λένε την Κω «Έπης περα» «Έπης στή Κω;»

2. Ίταλική λέξη στρατώνας.

29

Στό μόλεμο έκαμνα¹ του Γεώργη του Σακελλάρη από τά Νικειά άμύγδαλα ός έμπορομεσίτης. Άφου του καμα τά μύγδαλα, μου παραγγέλει πώς στέλλει τόμ - μικρό ντου άδερφό, νά τά παραλάβει.

Έκείνη την ήμέρα μέ παίρνει ή μάνα μου και πάμε γιά την Άγιά-Μαρίνα και τό παιδί εκατέβαινε από τά Στενά. Της λέω:

- «Μάνα ότι λέω έθ - θά μιλήσεις τίποτα, γιατί θά στρέψω² πίσω».

Νάντος³ λοιπό και κατεβαίνει άλλ' έσήμαινε μιά καμπάνα νεκρικά.⁴ Είχε μπεθάνει κάποιος εκείνη ντην ήμέρα. Λέει τό παιδί:

- «Χαίρετε. Καλημέρα ποιός επέθανε;»

- «Άστα καημένε, γι αυτό πάμε κι εμεις στην έξοχή, μεγάλο γκακό. Γνωρίζετε κάποιον Βασίλη Βεζύρη; Αυτός επέθανε έξαφνικά.⁵

- «Τί λές καλέ επέθανε; Ω Μαυρογεώργη⁶ άδερφέ μου. Έχει αυτός τίποτε; Τίποτε κληρονόμους; πιάσιμο⁷ έχει;»

- «Ω γιέ μου αυτός δά⁸ ό ίδιος ό λωλλός είναι πού σου μιλά».

- «Ω καημένε άθρωπε άπακουστά⁹ σ' έχω και σέ βρα¹⁰ και μπρός¹¹ μου; Άμμά τη δά¹² έντεροσπάστηκα¹³».

---

1. Έδω έχει την σημασία του μαζεύω, του συγκεντρώνω.

2. Θά γυρίσω πίσω στο Μανträκι.

3. Νά αυτός, νάτος.

4. Νεκρώσιμα, ιδιαίτερος κρότος της καμπάνας των εκκλησιών.

5. Ξαφνικά, έξαφνα.

6. Τό μαῦρο ἐδῶ σημαίνει, δυστυχισμένε, κακόμοιρε καί ἐνώνεται μέ τό ὄνομα ἐκείνου πού τοῦ δίνεται ὁ χαρακτηρισμός.
7. Περιουσία, κάτι πού νά μπορεῖ κανένας νά πιαστεῖ, νά κάμει κατάσχεση.
8. Αὐτός ἐδῶ.
9. Ἄκουστᾶ, ἐξ' ἀκοῆς.
10. Βρῆκα.
11. Ἡ καί μπροστά, ἐμπρός.
12. Ἐκφράση πού περισσότερο συνηθίζεται στά Νικιά πού θέλει νά δείξει ἀνακούφιση, κάτι παρόμοιο σάν τό οὐφ!
13. Καί ἐντερόσπασα, τρόμαξα.

30

Μιάφ - φορά, μόλις ἐλευτερώθημε, ἔπαιρνα πυρήνα στή Ρόδο. Τήν νύχτα πού σηκώθηκα, ἀκόμα ἦτο πόλεμος, στά σκοτεινά ἀντί νά πιάσω τά ροῦχα μου ἕκαμα λάθος κι ἔπιασα τῆς μαυρομάνας μου τῆς μακαρίτισσας ὅλες τίς βράκες. Πάω στή Ρόδο παίρνω νά ντυθῶ θωρῶ τῆς μάννας μου τίς βράκες ἀπάνω καί κάτω συνέχεια. Κακή μου τύχη νά μέ κτυπήσει μιά μπισικλέττα. Μέ πιάνει ἕνας ἀγνωστος καί μέ βάλλει μέσα σ' ἕνα αυτοκίνητο τοῦ Ἐρυθροῦ Στρατοῦ καί μέ παίρουνι στό νοσοκομεῖο. Μοῦ λέει ἡ νοσοκόμα:

- «Γδύσου» Λέω.

- «Ἐγ - γδύνουμαι», λένε.

- «Αὐτός ἔπαθε ἀφασία, παραμιλᾶ». Μ' ἀρποῦν καί μέ βάλλουν πάνω σέ μιά γκαργιόλα,¹ τραβοῦν τό παντελόνι μου καί μοῦ λέουν.

- «Καλόπαιδο ἀπό ποῦ γοράζεις σῶβρακα;»

- «Ἀφήστε με, γιά κακή μου τύχη ἀντί νά πιάσω τά σῶβρακά μου, ἦβρα τῆς μάννας μου τή βράκα».

Πῆγα ν' ἀγοράσω ἕνα σῶβρακο, μά ἐν εἶχαν στά μαγαζιά τότες οἱ ἐμπόροι κοντά, ἀλλά κάτι πού εἶχαν μπάνω ταντέλλες, πού πάλι μοιάζαν τά γυναικεῖα.

Μπαίνουμε στό καῖκι, γιά νά ρτοῦμε γιά τήν Νίσυρο. Ἐράξαμε λοιπό στό λιμάνι μας νύχτα. Ὁ καπετάνιος ἦτο Συμνιακός μοῦ λέει:

- «Βρέ Βασίλη γιέ μου, βγάλε τό παντελόνι σου νά δέσεις ἕνα κάβο ὄξω, γιὰτι ἐφ φέγγω²».

Μόλις βγάλω τό παντελόνι μου θωρεῖ αὐτός μιά βράκα μέ ταντέλλες λέει:

- «Βρέ σύ πφούστης³ εἶσαι;»

1. Καργιόλα κρεββάτι.

2. Βλέπω.

3. Πούστης.

Μιάφ - φορά έθώρουν όνειρο ότι επέθανα και βλέπω άγγέλους και μέ σηκώνουν και μέ παίρουν πάνω στα ουράνια. 'Αφού μέ πήραν πάνω στα ουράνια μ' έφηκαν λοιπό και μου λέουσι:

- «Τώρα θά πάεις στό Θεό, νά σέ δικάσει. Κι άν είσαι καλός άθρωπος, θά πάεις στό μπαράδεισο, άν είσαι κακός, θά πάεις στή γκόλαση». Μόλις έπηα λοιπό μέσα, μου δίνει ένα χαρτί μαύρο ό Θεός και μου λέει:

- «Τό χαρτί σου είναι αυτό, νά τό πάεις νά τό παραδώκεις εις τή γκόλαση. Είσαι γιά τή γκόλαση» Τοῦ λέω.

- «Γιατί;»

- «Νά πάεις στή γκόλαση, άμέσως διαταγή τοῦ Θεοῦ». Τοῦ λέω.

- «Νά πάεις έσύ, όχι νά πάω εγώ!» Μοῦ λέει.

- «Έτσι φέρεσαι πρός τόθ - Θεό;» Τοῦ λέω.

- «Μάλιστα. Πά(γ)αινε κάτω στήν Νίσυρο, νά κάτσεις τά χρόνια πού κατσα εγώ και θά 'ρτεις έσύ ό Θεός νά πάεις από τή μιά κόλαση στήμ - μαύρη πίσσα και όχι εγώ». Τότε μου λέει:

- «Έλεύθερος πά(γ)αινε κάτω στή Νίσυρο και όλοι οί Νισύριοι πού 'ναι στή γκόλαση από σήμερα θά 'ναι έλεύθεροι».

ΓΙΑΝΝΗ Ν. ΚΟΥΜΕΝΤΟΥ

ΕΝΑΣ ΝΙΣΥΡΙΟΣ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΣ ΣΕ ΑΓΩΝΕΣ

Τό καλοκαίρι τοῦ 1978 βρισκόμουνα στή Νίσυρο καί συμπτωματικά ἔπεσε στά χέρια μου ἓνα μικρό βιβλίο, μόλις δώδεκα σελίδες, μέ τίτλο («*Ο Κος ΙΑΚΩΒΟΣ Ν. ΚΑΖΑΒΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ*» ὑπό Δημητρίου Η. Ἑλιάδου, δημοσιογράφου, Νέα Ὑόρκη 1960). Τό «*ρούφηξα*» κυριολεκτικά. Ἀπό τότε γεννήθηκε μέσα μου ἡ περιέργεια νά μάθω γιά τή ζωή καί τό ἔργο του.

Ρώτησα πολλούς Νισύριους καί λίγοι μονάχα γνώριζαν ἐλάχιστα πράγματα γιά τόν Ἰάκωβο Καζαβῆ.¹ Οἱ πιά νέοι δέ γνώριζαν τίποτα. Συγκέντρωσα πληροφορίες κι ὅσα βιβλία του μπόρεσα νά βρῶ.

Ἐνωσα εὐχαρίστηση καί ὑπερηφάνεια γι' αὐτόν τό Νισύριο, γιατί μοῦ φανεωνόταν ἓνας ἄνθρωπος πού δούλεψε σκληρά γιά δύο ἰδανικά: Τό πρῶτο, γιά νά διαφωτίσει τόν κόσμο ὀλόκληρο μέ τά ἀπαράγραπτα δίκαια τῆς Δωδεκανήσου καί τήν ἐθνική της ἀποκατάσταση καί τό δεύτερο, γιά νά πληροφορήσει τούς ἀνθρώπους πῶς «*Ὁ Σοσιαλισμός ἔρχεται*».

Αὐτός εἶναι καί ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου πού ἀφιερώνει στό γιό του, λέγοντάς του καθῶς καί στούς ἀναγνώστες του, πῶς κολακεύεται νά πιστεύει, πῶς ἐξυπηρετεῖ μέ τά δημοσιεύματά του τόν ἀληθινὸ ἀγῶνα τῆς ἀναπτυσσόμενης μισθόδουλης τάξης. Ἀποφάσισα λοιπόν νά σκιαγραφήσω τό ἔργο τοῦ συμπατριώτη μας γιά νά γνωρίσουν οἱ νέοι Νισύριοι καί γενικά οἱ Δωδεκανήσιοι τήν προσφορά του καί τούς ἀγῶνες του γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Δωδεκανήσου καί γιά τήν ἐπικράτηση τῶν ἰδεῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐργασία αὐτή εἶναι δύσκολη καί μεγάλη, ἀλλά καί γιά νά μὴν ἀδικήσω τό ἔργο του, θά παραθέσω διάφορα ἀποσπάσματα ἀπὸ δημοσιεύσεις πού ἀφοροῦν τόν ἴδιο τό συγγραφέα καί μιλοῦν πιά εὐγλωττα ἀπὸ τά δικά μου σχόλια, ἀλλά καί ἀποσπάσματα ἀπὸ τά ἔργα τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα.

---

1. Ὁ Ἰάκωβος Ν. Καζαβῆς γεννήθηκε στή Νίσυρο στίς 7 τοῦ Ὀκτώβρη 1893. Μετανάστευσε στήν Ἀμερική τό 1910 καί πῆρε δίπλωμα φαρμακοποιοῦ ἀπὸ τό Πανεπιστήμιο COLUMBIA τῆς Νέας Ὑόρκης τό 1917. Ἐγκαταστάθηκε στήν Ἀστόρια κι ἔγινε ἰδιοκτῆτης καί διευθυντῆς τοῦ γνωστοῦ γιά τούς Ἑλληνοαμερικανούς φαρμακείου «NEW DEAL PHARMACY». Πέθανε στίς 3 τοῦ Μάη 1967.

Όταν κυκλοφόρησε τό βιβλίό του Ι.Ν. Καζαβή τό 1952 μέ τίτλο «*Τά Ίταλοκρατηθέντα Δωδεκάνησα*», ό «*Καλυμνιακός Παλμός*» έγραψε: (... Ό Ίάκωβος Ν. Καζαβής, καταγόμενος έκ Νισύρου, είναι μεταξύ τών έν Αμερικη διαβιούντων Δωδεκανησίων, ένα μοναδικό παράδειγμα πνευματικού άνθρώπου, καί χαρακτηριστικώτερον, θερμού Δωδεκανησίου πατριώτη, πού έξυπνέτησεν έν συνεχεία έτών, τό Δωδεκανησιακόν ζήτημα καί τόν άγώνα, ένδελεχώς, μέ τά άρθρα του εις έφημερίδας ελληνικάς τής Αμερικης καί Αιγύπτου, καί άγγλιστί εις Αμερικανικάς...)² Η πατριωτική ψύχωση πού είναι διάχυτη στά δημοσιεύματά του συγκινεί Έλληνες καί ξένους άναγνώστες γι' αυτό παρουσιάζεται ή ανάγκη έστω καί μέσα από άποσπάσματα νά σκιαγραφηθεί ή δράση καί ή ζωή του Ι.Ν. Καζαβή. Ίσως αυτός ό άγωνιστής - πατριώτης νά είναι άδικημένος στή μνήμη τών παλαιότερων Νισυρίων καί Δωδεκανήσιων καί τελείως άγνωστος στίς νεώτερες γενιές. Τό γεγονός αυτό επιβάλλει νά σταχυολογήσω όρισμένα στοιχεία από τήν πολύχρονη άγωνιστική προσφορά του, γιά νά μπορέσουμε όλοι μας νά άντλήσουμε έμπειρίες καί παραδείγματα από τή δράση του, αλλά καί νά διατρανώσουμε τό πιστεύω μας, ότι αυτός ό τόπος καί ό λαός θά συνεχίζει νά πολεμά στό μετερίζι τής έθνικης, οικονομικης, κοινωνικης καί πολιτικης ζωής.

Ό κισσηρωτός, άνυδρος αλλά καί άπροσδόκητα καταπράσιнос στρογγυλός βράχος, πού λέγεται Νίσυρος, άνάγκασε τόν Ίάκωβο Ν. Καζαβή νά βρεθεί στήν Κωνσταντινούπολη πρίν άκόμα συμπληρώσει τά δέκα του χρόνια καί ύστερα στίς Η.Π.Α. γιά άναζήτηση μιās καλύτερης τύχης. Ό επίμονος, άνήσυχος καί φιλόπρονος χαρακτήρας του τόν άνάγκασε από τήν πρώτη στιγμή νά γίνει ενεργό μέλος τής Έλληνικης παροικίας στήν Αμερικη. Νέος άκόμα τό 1916 οίκοδομεί τό μέλλον του φοιτώντας στή Φαρμακευτική Σχολή του Πανεπιστημίου Κολούμπια. Η κοινωνική συνείδησή του τόν φέρνει νά άσχολείται μέ τά κοινά, σάν γραμματέας του συλλόγου «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑΣ».

Τή χρονιά αυτή άρχίζει τή συγγραφική του δράση. Έκδίδει ένα πρωτότυπο ιστορικό διήγημα έμπνευσμένο από τήν ιστορία τής ένωσης τών δύο Νισυριακων σωματείων τής Αμερικης του «*Ομήρου*» καί τής «*Πόρφυριδος*», μέ τίτλο «*Καλλιέτες*».

Οι άντιθέσεις τής κοινωνίας μέσα στήν όποία ζει, δημιουργούν τίς αναγκαίες προϋποθέσεις γιά τήν πολιτική καί ιδεολογική ένταξη του Ίάκωβου Ν. Καζαβή στό λαϊκό εργατικό κίνημα, καί τόν βοηθούν νά άσπαστεί τά σοσιαλιστικά ιδανικά. Τόν Ιούλιο του 1918 πρωτογράφει άρθρο στή «*Φωνή του Έργάτη*» καί συνεχίζει σάν τακτικός συνεργάτης τής έφημερίδας «*Οργάνωσις*», έντυπο του Σοσιαλιστικού Έργατικού Κόμματος Αμερικης. Η ψυχική του πρόσδεση μέ τή σκλαβωμένη

---

2. Ό «Καλυμνιακός Παλμός» Τεύχος 24, Ίουνίου 1953, σελ. 45. Γίνεται παρουσίαση καί κριτική του βιβλίου «ΤΑ ΙΤΑΛΟΚΡΑΤΗΘΕΝΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ, 1912 - 1943» του Ι.Ν. Καζαβή.

ιδιαίτερη πατρίδα του, τόν οδηγεί στην έκδοση τῆς μηνιαίας Νισυριακῆς ἐπιθεώρησης τό 1918, μέ τίτλο «*Νέα Ζωή*». Ὅμως παράλληλα μέ τούς ἀγῶνες του γιά τήν ἐθνική ἀποκατάσταση τῆς Δωδεκανήσου καί τήν παρουσίαση ἱστορικῶν πηγῶν, πού ἀποδεικνύουν τήν ἑλληνικότητα τῶν νησιῶν, συνεχίζει νά ἐργάζεται στό ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης του. Ἔτσι προσφέρει ἀκόμη μιά κοινωνική ὑπηρεσία ἐκδίδοντας τό βιβλίο πού τό ἐπιγράφει «*Φαρμακευτικόν Τουρκο-Ἑλληνο-Ἀγγλικόν Λεξικόν*». (1929).

Ἡ ξένη κατοχή τῆς Δωδεκανησιακῆς πατρίδας ἀποτελεῖ ἕνα ἀγκάθι στή ψυχή καί στή συνείδηση τοῦ Ἰάκωβου Ν. Καζαβῆ, πού δέν μπορεῖ νά μείνει ἀμέτοχος στόν ἐθνικοαπελευθερωτικό ἀγῶνα πού δίνουν οἱ Ἕλληνες τῆς Δωδεκανήσου καί τῆς διασποράς. Ἔτσι τό 1924 εἶναι ἰδρυτικό μέλος τῆς «*Δωδεκανησιακῆς Λεγεώνας*» στήν Νέα Ὑόρκη, πού ἔχει σάν ἀποστολή τή διαφώτιση τῆς κοινῆς γνώμης γιά τό δωδεκανησιακό ζήτημα. Ἡ «*Δωδεκανησιακή Λεγεώνα*» ἐκδίδει Μηνιαῖο Δελτίο στήν ἀγγλική γλώσσα μέ ἀποστολή τή διαφώτιση γερουσιαστῶν, βουλευτῶν καί κυβερνητῶν τῶν Η.Π.Α. μέ βασικό στέλεχος καί συνεργάτη τόν Ἰ. Ν. Καζαβῆ.

Συγκαταλέγεται ἀκόμη ἀνάμεσα στούς ἰδρυτές τῆς Δωδεκανησιακῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἀμερικῆς, πού ἰδρύθηκε τό 1925, μέ σκοπό νά βοηθήσει τόν ἀγῶνα τῶν Δωδεκανησιῶν. Μέλη της εἶναι οἱ γερουσιαστές Οὐίλιαμ Μπόρα καί Οὐίλιαμ Κίνγκ, ὁ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Κολούμπια κ.ἄ.

Ἡ δημοσιογραφική προσπάθεια τοῦ Καζαβῆ δέν ἀπέβλεπε μόνο στή διαφώτιση τῆς Ἀμερικανικῆς κοινῆς γνώμης, οὔτε ἀπευθύνθηκε μόνο σ' αὐτούς μέσα ἀπό ἀγγλόφωνες ἐφημερίδες. Προχωρεῖ πιά πέρα καί ζητᾷ τήν ἐνεργητική συμπαράσταση καί οὐσιαστική συμπαράταξη ὄλων τῶν δημοκρατῶν, ἀκόμα καί τῶν Ἰταλῶν δημοκρατῶν καί ἀντιφασιστικῶν πατριωτῶν, μέ πύρινα ἄρθρα πού γράφει στήν Ἰταλική ἐφημερίδα «*Il Progrèso*». Καί πραγματικά ὁ Ἰ. Ν. Καζαβῆς ἔχει νά παρουσιάσει ἕνα ἐκπληκτικό ἐκδοτικό ἔργο, μέ δημοσιεύσεις πάνω ἀπό 2.000. Ἀπ' αὐτά 149 ἄρθρα καί μελέτες ἀφοροῦν τόν ἀγῶνα τοῦ λαοῦ τῆς Δωδεκανήσου καί βρίσκουν παγκόσμια ἀπήχηση οἱ θέσεις πού προβάλλονται. Ἐνδεικτικά μπορεῖ κανένας νά ἀναφέρει, ὅτι ἄρθρα του δημοσίευσαν ὁ «*ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ*» Ν.Υ., «*ATLANDIS*» Ν.Υ., «*ΑΥΓΗ*» Ἀθηνῶν, «*ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ*» Ἀλεξάνδρειας, «*ΗΧΩ*» Ἐπτανησιῶν, «*ΕΣΤΙΑ*» Καναδά, «*ΠΑΤΡΙΣ*» Ἀργεντινῆς, «*ΕΜΠΡΟΣ*» Ν.Υ., «*ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ*» Ἀλεξάνδρειας, «*ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ*» Σικάγου, «*ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΗ*» Ἀθηνῶν, «*Ο ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΟΣ*» Ν.Υ., «*THE N.Y. HERALD TRIBUNE*», «*DAILY NEWS*», «*NEW YORK TIME*», «*IL MARTELLO*», «*NEW TIMES AND ETHIOPIA NEWS*» LONDON., κ.ἄ.

Ἡ ἀγωνιστική καί δημοσιογραφική προσφορά τοῦ Ἰάκωβου Ν. Καζαβῆ δέ σταμάτησε μόνο στήν παρουσίαση τοῦ προβλήματος, ἀλλά προχώρησε στήν ἀπόδειξη τῆς γνησιότητος καί καθαρότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ τμήματος τῆς Δωδεκανήσου, ἀφοῦ στηρίχτηκε σέ πνευματικά, θρησκευτικά, ἱστορικά καί γλωσσικά ἐπιχειρήματα. Κατά τό συγγραφέα -

δημοσιογράφος Σπ. Μηλιό είναι αναπόφευκτη ή απελευθέρωση και η ένωση της Δωδεκανήσου, γιατί... («ή ελληνική των γλώσσα, ο άκέραιος χαρακτήρ των, ο φιλοσοφικός των νοῦς, ή αγάπη πρὸς τό ὠραῖον και τό δημοκρατικόν πνεῦμα των, είναι οί άκρογωνιαῖοι λίθοι τοῦ ἔθνισμοῦ τῶν Δωδεκανησίων, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τό μυστήριον τῆς ἀντιστάσεως και νίκης κατά τῶν διαφόρων κατακτητῶν...»). Αὐτά ἐγράφοντο τό 1951 στήν ἐφημερίδα «Ροδιακή», ἐξαιτίας τῆς κυκλοφορίας τοῦ ἔργου τοῦ Ι.Ν. Καζαβῆ μέ τίτλο «Οἱ Δωδεκανήσιοι», 1950 και πού ὁ ἴδιος δημοσιογράφος παρουσιάζει τό νέο βιβλίο στήν ἴδια ἐφημερίδα μέ τά πιά κάτω λόγια: (... Ὁμολογουμένως, ὁ πολυγραφώτατος κ. Καζαβῆς μέ τό ἔργον του αὐτό προσφέρει μίαν ὑψίστης σημασίας ὑπηρεσίαν εἰς τήν Ἱστορίαν και τήν λαογραφίαν τῆς Δωδεκανήσου, διά τήν ὁποίαν ἀξίζει κάθε ἔπαινος).³

Γιά τή δράση και τό συγγραφικό ἔργο τοῦ Ἰάκωβου Ν. Καζαβῆ γράφηκαν 79 ἄρθρα ἀπό διανοοῦμενους Ἑλληνας και ξένους διπλωμάτες και πολιτικούς πού ἀναγνωρίζουν τήν προσφορά του, ὅπως τό παρακάτω κείμενο - κριτική.⁴ «Ὁ ἐκ Μανδρακίου τῆς Νισύρου φαρμακοποιός ἐν Ἀστόρια, Νέας Ὑόρκης, κ. Ἰάκωβος Καζαβῆς, παλαίμαχος ἀγωνιστής τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τῶν Δωδεκανησίων Ἀμερικῆς, ἀδάμαστος πατριώτης και δεινός χειριστής τοῦ λόγου και τοῦ καλάμου, προσέθεσε κατ' αὐτάς ἕνα πατριωτικόν ἔργον εἰς τό τόσον πλούσιον ἤδη συγγραφικόν ἔργον του. Ὁ κ. Καζαβῆς συνέγραψεν Ἰταλιστί ἕνα βιβλίον ὑπό τόν τίτλον «Ἡ τραγωδία τῆς Δωδεκανήσου» πρὸς χρῆσιν τῶν τέως τυράννων μας διά νά μάθουν οὔτοι τά Ἰταλικά πάθη και βάσανα τῶν ἐν Δωδεκανήσῳ ἀδελφῶν μας και νά ἐργασθοῦν διά τήν ἀπόσβεσιν τοῦ σκληροῦ παρελθόντος...».

Εἶναι ἀναγκαῖο νά ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ὅλα τά βιβλία πού ὁ Ι. Καζαβῆς μέ δικά του ἔξοδα τύπωνε, δέν τά διέθετε σέ βιβλιογορά γιά νά τά πούλησει, ἀλλά τά δώριζε γιά ἔθνικούς, πολιτικούς, προπαγανδιστικούς σκοπούς σέ προσωπικότητες, ὀργανώσεις και βιβλιοθήκες σέ ὀλόκληρο τόν κόσμο.

Τό δεύτερο ἰδανικό τοῦ Καζαβῆ ἦταν νά συμβάλλει ὁ ἴδιος μέ ὄσες δυνάμεις πνευματικές και ὑλικές εἶχε στή διάθεσή του, γιά νά ἐπικρατήσουν οἱ ἀρχές τοῦ σοσιαλισμοῦ στήν Ἑλλάδα και σ' ὅλον τόν κόσμο. Πίστευε πῶς μόνο μέσα ἀπό τά δημοκρατικά και σοσιαλιστικά πολιτεύματα μπορεῖ νά ξεπηδήσει και νά ἐδραιωθεῖ ἡ πραγματική ἐλευθερία και νά γίνει πραγματικότητα τό ὄνειρο τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Σ' ἕνα βιβλίο του μέ τίτλο «Ὁ Σοσιαλισμός Ἔρχεται» — ὅπως εἶπαμε πιά πάνω — πού ἐκδόθηκε στή Νέα Ὑόρκη τό 1924 συγκεντρώνει και ἀναδημοσιεύει 20 ἄρθρα μέ πρωτοποριακές σοσιαλιστικές ἰδέες. Ἐκεῖ φαίνεται ἡ μεγάλη και λεπτομερειακή ἐνημέρωση πού ἔχει γιά τά πολιτικά κινήματα και κοινωνικές τάσεις πού ὑπάρχουν στήν Ἑλλάδα και σ' ἄλλες χῶρες

3. «Η ΡΟΔΙΑΚΗ», Ρόδος, Μαῖου 7, 1951.

4. «Η ΡΟΔΙΑΚΗ», Ρόδος, Ὀκτωβρίου 12, 1953.

του κόσμου. Έτσι ο προβληματισμός του άγκαλιάζει και το λαϊκό αγροτικό εργατικό κίνημα στον ελλαδικό χώρο. Σέ άρθρο του⁵ με τίτλο «Σοσιαλισμός εν Έλλάδι» γράφει: ...«*Εν τῇ ροῇ τῆς χρονικῆς αὐτῆς περιόδου, πολλά σοσιαλιστικά καί ἐργατικά δημοσιεύματα ἐνεφανίσθησαν εἰς διαφόρους βιομηχανικάς πόλεις τοῦ ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Τό 1836 ὁ ἰατρός Π. Σοφιανόπουλος, ὅστις εἶχε λάβει ἐνεργόν μέρος τό 1821 εἰς τόν ἀγῶνα τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἔθνους μας, ἐξέδιδε μηνιαῖον περιοδικόν, τήν «Πρόσδον» μέ σοσιαλιστικάς ἀρχάς. Ὁ Δόκτωρ Σοφιανόπουλος πολλάκις συνελήφθη καί ἐφυλακίσθη»... Καί συνεχίζει πῶς κάτω καί φαίνεται ὁ βαθμός ἐνημέρωσής του στούς ἀγῶνες πού διεξάγονται στήν Ἑλλάδα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἀγροτικῆς τάξης. «Ὁ δεύτερος, πιθανόν, πού ἐπότισε τό μικρόν τοῦ σοσιαλισμοῦ δένδρον ἐν τῇ συγχρόνῳ Ἑλλάδι, ἦτο ὁ Μαρίνος Ἀντύπας, ἐκδότης τῆς «Ἀναστάσεως» καί ἰδρυτής σοσιαλιστικοῦ κόμματος ἐν Κεφαλληνίᾳ. Ὁ μέγας αὐτός ὀπαδός τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἰδεώδους ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Πλάτωνος ἐδολοφονήθη ἐν Θεσσαλίᾳ ὅπου ἐκήρυττε τόν σοσιαλισμόν εἰς τοὺς ὑπό ζυγόν ἀθλίως ζῶντας δουλοπαροίκους...». Καί πῶς κάτω ἀναφέρεται σέ γενικότερες πολιτικές ἐξελίξεις. «... ὁ Π. Δρακούλης ἴδρυσεν τό 1909 τό Σοσιαλιστικόν Κόμμα ἐν Ἀθήναις... Τό κόμμα αὐτό ἠνώθη μέ τήν Σοσιαλιστικήν Ὀμοσπονδία τῆς Θεσσαλονίκης τό 1914 ἐκδίδων τήν ἐβδομαδιαίαν «Ὀργάνωσιν» ὡς ἐπίσημον ὄργανον...». Μέ τό ἄρθρο του αὐτό δέ δείχνει μονάχα τίς δικές του πεποιθήσεις καί τή σοσιαλιστική ἰδεολογία του, ἀλλά ἐνημερώνεται ἕνα ἐκλεκτό καί μεγάλο ἀναγνωστικό κοινό πού ζεῖ στήν Ἀμερική. «Ἡ βραχεῖα αὐτή ἐξέλιξις τοῦ Ἑλληνικοῦ Σοσιαλιστικοῦ κινήματος, ὑπεβόηθησε μεγάλως τήν ἐξάπλωσιν τῶν θεωριῶν τοῦ Μάρξ ἐν Ἑλλάδι, καί ἐπέτυχεν τήν ἀφύπνισιν τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου, τό ὅποιον πολλά δικαίωμα ἀπέκτησε δι' ἀπεργιῶν καί πολιτικούς ἀντιπροσώπους ἔστειλε στήν Βουλήν τοῦ ἔθνους. Περισσότεροι τῶν 35.000 ἦταν αἱ σοσιαλιστικάι ψῆφοι εἰς τās ἐκλογάς τῆς 31ης Μαΐου τοῦ 1915, ὁ δέ Α. Σιδέρης, Νομικός καί Α. Κουριέλ, ἐκδότης τοῦ σοσιαλιστικοῦ «Ἀβάντι» ἐστάλησαν εἰς τήν Ἑλληνικήν Βουλήν. Ὁ ἀγῶν τῆς τελικῆς νίκης θά ἐξακολουθήσῃ ἐν Ἑλλάδι, μέχρῃς ὅτου τό ἠνωμένον Ἑλληνικόν προλεταριάτον τερματίσει τήν ἐκμετάλλευσιν καί ἀδικίαν πού μαστίζει τήν χώραν μας».*

Ὁ Καζαβῆς εἶναι ἐνημερωμένος πληρέστατα καί γιά τό γλωσσικό ζήτημα πού ὑπάρχει στήν Ἑλλάδα καί χωρίς νά παίρνει πεισματική θέση σκέπτεται πῶς πάνω ἀπό τό γλωσσικό ἀγῶνα ὑπάρχουν ἄλλοι πῶς μεγάλοι καί ἀναγκαῖοι. Σέ ἄρθρο του πού δημοσιεύτηκε στήν «Ὀργάνωσις»⁶, 10 Μαρτίου 1920 καί μέ θέμα «τό γλωσσικό» γράφει: «... ἄλλοι εἶχον ταχθῆ μέ τό κόμμα τοῦ Ψυχάρη καί ἠγωνίσθησαν νά ἐπιβάλλουν τόν μαλλιαρισμόν εἰς τόν Ἑλληνα ἐργάτη. Ἄλλοι πάλι ἐρρίφθησαν παρά τό πλευρόν τῆς μερίδος Μιστριώτη καί προσεπάθησαν νά ἐπιβάλλουν ἐπίσης τήν «καθαρεύουσαν...» Ὁ

5. «Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΕΡΧΕΤΑΙ», ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ, 1924 σελ. 59.

6. «Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΕΡΧΕΤΑΙ», ἄρθρο στήν ἐφημερίδα «Ὀργάνωσις» 10 Μαρτίου, 1920.

Έλληνες σοσιαλισταί ένα μόνο ιδεώδες και ένα μόνον αγώνα έχουν. Τό ιδεώδες και τόν αγώνα τοῦ Σοσιαλισμοῦ...» και συνεχίζει συμπερασματικά «... ἄς μὴ χανώμαστε μέ τό γλωσσικό ζήτημα. Ἄφες τοὺς δημοτικιστάς νά ἐξακολουθοῦν τό καλόν ἔργον των, πρὸς διάπλασιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, καί ρίψε ὄλας τὰς προσπάθειάς σου ΜΟΝΟΝ ὑπέρ τοῦ Σοσιαλισμοῦ. Σπατάλη χρόνου δι' ἄλλα ζητήματα δέν ὑπάρχει. Ἐχομεν μείνει πίσω ἀπό τά ἄλλα ἔθνη...».

Ὁ Ἰάκωβος Καζαβῆς παρέμεινε σεμνός ἀγωνιστής και πάντα κοντά στοὺς προβληματισμοὺς τοῦ λαοῦ μέχρι τό τέλος τῆς ζωῆς του. Σ' ὄλη του τῆ δράση διατράνωσε και πίστεψε ὅτι μονάχα ὅταν ὁ λαός γνωρίζει, μπορεῖ και πρέπει νά ἀποφασίζει γιά τήν τύχη του. Ἀλλά ὁ μόνος δρόμος γι' αὐτό εἶναι ἡ συμμετοχή και ὁ ἀγώνας. Σ' ἕνα ἄλλο ἄρθρο του πού ἀναδημοσιεύεται στό βιβλίο «Ὁ Σοσιαλισμός ἔρχεται» καταλήγει ἔτσι: «... σοῦ ἐπιβάλλεται ν' ἀγωνιστῆς μέ ὄλας τὰς δυνάμεις, νά μεταχειρισθῆς κάθε ὄπλον λογικόν διά νά ἐπιτύχῃς τήν ἀνεξαρτησία σου. Σέ σένα κρέμεται ἡ ἀνεξαρτησία σου και ἡ ἐλευθερία τῆς τάξεώς σου και τῆς ἀνθρωπότητος...».

Γιά τίς ὑπηρεσίες του πρὸς τό ἔθνος και τό λαό, γιά τήν πατριωτική του δράση, τό Μάϊο τοῦ 1955 ἡ Ἑλλάδα τίμησε τό Νισύριο Δωδεκανήσιο I.N. Καζαβῆ μέ τό ἀνώτατο παράσημο τοῦ Σταυροῦ τοῦ Φοίνικος.

Ὁ Μιλτιάδης Λογοθέτης⁷ στήν ἐργασία του μέ τίτλο «Ὁ Περιοδικός Τύπος τῆς Νισύρου» (1914 - 1978) γράφει, πώς «ὁ I.N. Καζαβῆς ἦταν πολυγραφότατος και ὅτι τά περί Νισύρου και Δωδεκανήσου δημοσιεύματά του καταχωροῦσε σέ ἄλλες ἐφημερίδες και περιοδικά τῆς ἐποχῆς πού ἐκδίδονταν στή Νέα Ὑόρκη (Νίκη, Ἐθνικός Κῆρυξ, Ἀτλάντις κ.ἄ.)». Ὁ ἴδιος ὁ I.N. Καζαβῆς ταξινομεῖ τά ἔργα του σέ ἕξι κατηγορίες ἀνάλογα μέ τό περιεχόμενό τους. α) ἄρθρα γραφέντα ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐργατικῆς τάξεως 71. β) Μελέται διά τήν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Δωδεκανησιακοῦ λαοῦ 194. γ) Δημοσιεύσεις τῆς ἰδιαιτέρας Πατρίδος μου 54, δ) Μεταφράσεις, ε) Ξενόγλωσσα δημοσιεύματα, στ) Ἄρθρα ἐπί διαφόρων θεμάτων.

Ὁ Νικήτας Ο. Σακελλαρίδης⁸ ἔγραφε τό 1969: «ὁ ἀγαπητός μας συμπολίτης κατόρθωσε νά ξεπεράσει τά ὄρια τῆς Νισύρου και τῆς Δωδεκανήσου μέ τήν ἀνάμιξή του στόν ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Δωδεκανήσου... και ὅταν πέθανε τόν ἔχασε ἡ Νισύρος, τόν ἔχασαν οἱ Νισύριοι τῆς Ἀμερικῆς, τόν ἔχασε ἡ Δωδεκανήσος, ἄν ὄχι τό Πανελλήνιο...».

Πιστεύω πώς μέ τήν ἐργασία μου αὐτή δίνω μιὰ πρώτη σκιαγράφηση τῆς ζωῆς και τοῦ ἔργου τοῦ συμπατριώτη μας Ἰακώβου Ν. Καζαβῆ. Σκέπτομαι ἀργότερα νά παρουσιάσω μιὰ πιά ἐκτεταμένη ἐργασία γιά νά φανεῖ ἡ προσωπική περιπέτεια αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, πού καθώς γράφει ἡ

7. Βλεπ. σχετικὰ: Μιλτιάδης Λογοθέτης «Ὁ Περιοδικός τύπος τῆς Νισύρου (1914 - 1978)», Νισυριακά, τόμος 6ος, ΑΘΗΝΑΙ 1978, σελ. 66-68.

8. Βλ. σχετ. Νικήτα Ὁδ. Σακελλαρίδη «Αὐτοὶ πού φεύγουν», Νισυριακά, τόμος 3ος, ΑΘΗΝΑΙ 1969, σελ. 380-381.

«Νισυριακή»⁹ εφημερίδα «... Μιά από τις μεγαλύτερες μορφές και ίσως ή μεγαλύτερη μορφή γραμμάτων και πατριωτισμού που ανέδειξε ποτέ ή Νίσυρος είναι ο Ι. Καζαβής. Ο Νισύριος διανοούμενος αναδείχθηκε μεγάλη προσωπικότητα όχι μόνο στο Νισυριακό χώρο, αλλά στον Έλληνικό και Αμερικάνικο...».

---

9. Βλεπ. σχετικά «Η ΝΙΣΥΡΙΑΚΗ» όργανο των Νισυρίων τής Αμερικής, Αστόρια Ν. Υόρκη, Σεπτέμβριος, Οκτώβριος 1979, σελ. 3, άρθρο «ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΑΖΑΒΗΣ».

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΗΝΑΣ, Ο ΝΙΣΥΡΙΟΣ ΙΕΡΑΡΧΗΣ.

Ὁ καλός φίλος, συνταξιούχος Γυμνασιάρχης Μανώλης Καρυώτης, μου δώρισε τό παρακάτω ἀπόκομμα τῆς ἑφημερίδας «ΠΑΤΡΙΣ» τοῦ BUENOS AIRES τοῦ 1939, πού ἐξέδιδε τότε ὁ Θανάσης Βαϊρακλιώτης ἀπό τό Βόλο. Γνωρίζοντας τή συγγένεια μου μέ τό Διονύσιο, γιά τόν ὁποῖο πολλές φορές εἶχαμε προηγουμένως μιλήσει καί συστηματοποιώντας τό πλούσιο ἀρχεῖο του σκέφθηκε ὅτι τό ἀπόκομμα θά ἔτανε ἕνα καλοδεχούμενο γιά μένα δῶρο.

Γράφει τό ἀπόκομμα:

ΣΕΒΑΣΜΙΟΣ ΙΕΡΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ ΧΑΙΡΕΤΑ ΤΟΥΣ ΕΔΩ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΟΥΣ

(Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Μηθύμνης-Λέσβου, κ. κ. Διονύσιος, ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων Ἱεραρχῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Δωδεκανήσιος τήν καταγωγήν, ἐκ Νισύρου, μᾶς ἀποστέλλει τόν κάτωθι ἐμπνευσμένον χαιρετισμόν του διά τούς ἐν Νοτίῳ Ἀμερικῇ Δωδεκανησίους ἀδελφούς, ὄν εὐχαρίστως δημοσιεύομεν ἐκφράζοντες ἅμα τάς ἀπείρους εὐχαριστίας μας πρός τόν διακεκριμένον Ἱεράρχην, ὁμοῦ μέ τήν εὐγνωμοσύνην τῶν ἐδῶ Δωδεκανησίων καί πάσης τῆς Ἑλληνικῆς ὁμογενείας).

*Πρός τούς Δωδεκανησίους συμπατριώτας μου
Εἰς Νότιον Ἀμερικῇν (Διά τῆς «Πατρίδος» τοῦ Βουένος Ἀϊρες)*

Ἀγαπητοί μου,

Ἡ περίοδος τῶν Μεγάλων θρησκευτικῶν ἑορτῶν μας, αἱ ὁποῖαι σκορπίζουν φῶς καί χαράν ἀπό τά Οὐράνια, μοῦ δίδει τήν εὐχάριστον εὐκαιρίαν νά ἐπικοινωνήσω μαζί σας ψυχικῶς.

Σᾶς στέλλω ὑπερποντίως τόν θερμότερόν μου χαιρετισμόν. Δέν εἶναι ἀπλή ἀβρότης καί συνήθεια ὁ χαιρετισμός μου οὗτος:

Διονύσιος Μηνάς Μητροπολίτης Μηθύμνης.

Ἄπῃ τὴν ἰδίαν γλυκεῖαν πατρίδα καὶ τὸ ἴδιον χαρπὸν περιβάλλον, τὰ ὅποια μᾶς ἐχάρισαν τῇ ζωῇ! Ἄπῃ τὰς ὠραίας ἐθνικάς καὶ Ἐκκλησιαστικάς παραδόσεις μας, τὰ Δωδεκανησιακά μας ἦθη καὶ ἔθιμα, μὲ τὰ ὅποια μᾶς ἐμεγάλωσαν καὶ μᾶς ἀνάθρεψαν αἱ μητέρες μας καὶ οἱ πατέρες μας! Ἄπῃ τὰ ἴδια ἐθνικὰ ἰδεώδη, τοὺς ἰδίους ἐθνικοὺς πόθους καὶ παλμούς! Ἄπῃ τὸν ἴδιον ἐθνικὸν πόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδίαν πίστιν καὶ ἐλπίδαν διὰ μίαν γρήγορον ἀπολύτρωσιν!

Μεταγίσατε, ἀγαπητοί, τὴν πίστιν αὐτὴν καὶ τὴν ἐλπίδα ὃ εἰς εἰς τὸν ἄλλον! Θερμάνετε καὶ δυναμώσετε τὴν μὲ τὴν ἱεράν φλόγα τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλησμόνητον Δωδεκάνησόν μας!

Ἀδελφωμένοι σφικτὰ ἢ πιστὶς μὲ τὴν ἐλπίδα ἀποτελοῦν τὴν βασικὴν καὶ ἀκλόνητον Δύναμιν διὰ πᾶν ὑψηλὸν πεπρωμένον. Εἶναι τὰ σωτήρια ἐφόδια ἐνὸς μικρόσωμου Δαυὶδ ἐτοίμου νὰ μετρηθῇ μὲ ἓνα Γολιάθ! Μ' αὐτὰ ἀνθίζει καὶ εὐωδιάζει ἡ αἰσιοδοξία καὶ ἡ χαρὰ καὶ ἡ βεβαιότης διὰ τὴν ἐπιτυχίαν! Χωρὶς αὐτὰ προβάλλει ὡς σάβανον ὁ πένθιμος πέπλος τῆς ἀπαισιοδοξίας καὶ ἀπελπισίας! Μ' αὐτὰ ἄτομα καὶ λαοὶ γυγαντώνονται καὶ ἐπιζοῦν! Χωρὶς αὐτὰ ἀποκτονοῦν καὶ χάνονται!

Βαθύνετε ἐντὸς τοῦ Μεγάλου Μυστηρίου τῆς Ἑορτῆς τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ μας: Εἶναι ἡ ἐπίσημος ἡμέρα τοῦ ΛΥΤΡΩΤΟΥ καὶ τοῦ ΛΥΤΡΩΜΟΥ! Ὅλοι ὅσοι πιέζονται καὶ καταδυναστεύονται ὑπὸ ξένου ζυγοῦ, ὅλοι ὅσοι στεναρίζουν καὶ κλαῖνε, ὅλοι ὅσοι τρῶνε τὸ ψωμί τοῦ πόνου καὶ τῆς ὀδύνης τῆς σκλαβιάς, ὅλοι αὐτοὶ εἶναι τὸ ἀντικείμενον ξεχωριστῆς ἀγάπης καὶ στοργῆς τοῦ ΛΥΤΡΩΤΟΥ! Ὅλοι σήμερον, ἄδριον θά λυτρωθοῦν!

Ἀγαπητοί μου! Ἐνωμένοι μὲ μίαν ψυχὴν καὶ καρδίαν, προσηλωμένοι εἰς τὴν ἀλησμόνητον Δωδεκάνησόν μας, ἄς πιστεῦωμε, ἄς ἐλπίζωμε ὅτι ὁ ΘΕΙΟΣ ΛΥΤΡΩΤΗΣ θά προσφέρῃ καὶ εἰς ἡμᾶς μίαν ἡμέραν τὸ Λαχταριστὸ Δῶρο ΤΟΥ:

- Τῇ ΛΥΤΡΩΣΙΝ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ μας!

*Κοινωνός ὀλοψύχως τῶν ἐλπίδων καὶ πόθων ὄλων σας, διατελῶ
μετὰ πατρικῶν εὐχῶν καὶ θερμῶν ἀσπασμῶν*

Ἐν Καλλονῇ-Λέσβου Δεκέμβριος 1939

† Ο ΜΗΘΥΜΝΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

Ἦταν ἀρχὴς τοῦ περασμένου Μάρτη. Τηλεφώνησα ἀμέσως στὸν ἀείμνηστο Νικίττα Σακελλαρίδη ἀναφέροντάς του τὴν περίπτωσιν. Μοῦ ἀπάντησε: «Ἐκεῖνοι ποὺ γνωρίζουν λιγότερον τὸν Διονύσιον εἴμαστε ἐμεῖς, οἱ Νισύριοι, οἱ πατριῶτες του. Διάβασε τὰ λῆγα, ποὺ ἔγραψε ὁ ἀγαπητὸς Μανώλης Πρωτοψάλτης στὰ «Νισυριακά» καὶ συμπλήρωσε ὅ,τι μπορεῖς γιὰ τὸν ἐπόμενο τόμον». Τοῦ τὸ ὑποσχέθηκα.

Τύχη ἀγαθὴ θέλησε νὰ γίνῃ σὲ μετὰ τὸ Ζ' Διεθνὲς Συμπόσιον Αἰγαίου στὴν Κῶ, στίς 27-31 τοῦ περασμένου Αὐγούστου. Ἐκεῖ γνώρισα τὸ συνταξιόχρον ἐκπαιδευτικὸν - λαογράφον Κώστα Τσέλεκα ποὺ ἀνάπτυξε

μέ γλαφυρότητα τό ενδιαφέρον θέμα «*Θρησκευτικά Έθιμα Λέσβου και ή άρχαία καταγωγή τους*».

Ήτανε πολύ γνωστός του Διονυσίου και μάλιστα τούς είχε συνδέσει κι ένα συμπεθεριό. Δίδαξε χρόνια πολλά σ' ένα σχολείο λίγα μέτρα μακριά από τή Μητρόπολη τής Καλλονής. Πραγματικά στάθηκα τυχερός. Μέ μεγάλη προθυμία και πολλή αγάπη ο καλός αυτός άνθρωπος και καινούργιος φίλος Κώστας Τσέλεκας μου διηγόταν πολλά κι ενδιαφέροντα για τόν Διονύσιο πού επιβεβαιώνονται άπ' όσα δημοσιεύει τό περιοδικό των Καλλονιατών Λέσβου «*Τά Καλλονιάτικα*» (τεύχος 9 Μαρτίου-Απριλίου 1981) πού ο ίδιος είχε τήν καλοσύνη νά μου στείλει. Γράφουν τά «*Καλλονιάτικα*»:

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΗΘΥΜΝΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

Συμπληρώνονται φέτος 30 χρόνια από τό θάνατο του άξέχαστου Μητροπολίτη Μηθύμνης Διονυσίου (1879 - 1951). 'Ο Σύλλογός μας τιμώντας τό μεγάλο αυτόν Ιεράρχη, αφιερώνει τούτο τό σημείωμα σέ ένδειξη ελάχιστης προσφοράς στη μνήμη του.

'Ο Μητροπολίτης Διονύσιος γεννήθηκε στή Νίσυρο τής Δωδεκανήσου, στό μικρότερο χωριό του νησιού, στά Νικειά, ένα θαλασσοχώρι φτωχό και άνεμοδαρμένο. Ήταν Δεκέμβριος του 1879. Τό μικρό του όνομα, τό κοσμικό, ήταν Παναγιώτης. Τό έπωνυμο τής οικογενείας του ήταν Μηνάς. 'Ο πατέρας του 'Εμμανουήλ ήταν γεωργός και πότε-πότε ναύτης. 'Η μητέρα του Άννα προερχόταν από Ιερατική οικογένεια. 'Ο πατέρας της και ο πάππος της ήταν Ιερείς.

Τά πρώτα του γράμματα τάμαθε στό χωριό του. Τό 1893 φεύγει για τήν Πόλη, κοντά στην άδελφή τής μητέρας του Αικατερίνη 'Ιερομνήμονος. Σ' αυτή τή θεία του οφείλει ό,τι έγινε. Μέ τή φροντίδα της γράφτηκε στό Ζωγράφειο Γυμνάσιο, όπου φοίτησε τέσσερα χρόνια. Στά 1897 γράφτηκε στή Θεολογική Σχολή Χάλκης, πού τότε ήταν στην άκμή της. Σ' αυτό βοήθησε ο Κων/νος Φωτιάδης, πασάς άνώτερος βαθμοδχος τής Τουρκίας. 'Ο ίδιος βρήκε και τόν έγγυητή Μητροπολίτη τόν Ρόδου Κων/νο 'Αλεξανδρίδη. Κι έτσι πραγματοποιούνται τά όνειρα και οι πόθοι του ίδιου αλλά και τής θείας του. Σημαντικό είναι ό,τι ή θεία του αυτή, πού τήν υπεραγαπούσε, πέθανε κοντά του στην Καλλονή.

"Ένα χρόνο πριν άποφοιτήσει, χειροτονήθηκε διάκονος στον 'Ιερό Ναό 'Αρτάκης, έδρα τής Μητροπόλεως Κυζίκου, όπου στό μεταξύ είχε μετατεθεί αφού προάχθηκε ο γέροντας και έγγυητής του Μητροπολίτη Ρόδου. Κατά τή συνήθεια οι χειροτονούμενοι επαιρναν κληρικά όνόματα. "Έτσι λοιπόν ρωτήθηκε ο Διονύσιος από τόν προστάτη γέροντά του τί όνομα ήθελε νά πάρει. Κι εκείνος για νά τόν τιμήσει είπε: Κωνσταντίνος. «'Οχι» του άπάντησε. «'Εγώ θά σου δώσω άλλο» χωρίς νά του τό

φανερώσει. Τό κληρικό του λοιπόν όνομα τ' άκουσε τήν ώρα τής χειροτονίας του. Τ' όνομα Διονύσιος, τόφερε ό Διονύσιος ό Ε' Πατριάρχης κατά τό 1890 καί γέροντας του πρόστάτη του Διονυσίου, όπως ό ίδιος εξήγησε κατόπιν.

Τόν ίδιο χρόνο τής χειροτονίας του σέ διάκονο γράφει μιά μελέτη γιά τόν 'Ιάκωβο τόν 'Αδελφόθεο. Τελειόφοιτος πιά γράφει καί υποβάλλει στή Σχολή τήν έναίσιμη διατριβή του γιά τό Γεννάδιο τό Σχολάριο. Καί οι δύο αυτές εργασίες διακρίνονται γιά τή φροντισμένη δουλειά, τήν πληρότητά τους, τή στρωτή γλώσσα, τή φιλοπονία καί τήν πολυμάθεια.

Τό 1904, τόν 'Ιούνιο, άποφοίτησε καί διορίστηκε άμέσως ιεροκήρυκας καί Διευθυντής τών Σχολών Πανόρμου τής έπαρχίας Κυζίκου. 'Εκεί δίδαξε καί κήρυξε ως τόν 'Οκτώβριο του 1906. Τότε τόν κάλεσαν στήν ύπηρεσία τών Πατριαρχείων, όπου πατριάρχευε τότε ό 'Ιωακείμ ό Γ' ό πραγματικά μεγαλοπρεπής.

'Αρχικά διορίστηκε διάκονος του Πατριαρχικού Ναού πήρε όμως καί τή θέση του Γραμματέα στο περιοδικό «'Εκκλησιαστική 'Αλήθεια» οι στήλες του όποιου φιλοξενούν τή μελέτη του γιά τίς χειροτονίες τής 'Αγγλικανικής 'Εκκλησίας.

Μέσα σέ λίγο χρόνο πέρασε τους βαθμούς τριτεύοντος καί δευτερεύοντος τών πατριαρχικών διακόνων καί τό 1908 διορίστηκε κωδικογράφος τής Ι. Συνόδου. Τόν 'Ιούνιο του 1909 στάλθηκε έξαρχος πατριαρχικός στήν Πάτμο άπ' τήν άφορμή κλοπής ενός πολύτιμου χειρογράφου του κατά 'Ιωάννην Εύαγγελίου. Συνάμα προάγεται στή θέση του ύπογραμματέα τής Συνόδου.

"Όταν φοίντωσαν οι διωγμοί τών Χριστιανών άπό τους Τούρκους λόγω τών Βαλκανικών πολέμων, τό Πατριαρχείο γιά νά βοηθήσει τους διωκόμενους έστειλε έπιτροπές στις Μεγάλες Δυνάμεις. Σέ μιά τέτοια έπιτροπή που πήγε στή Ρωσία έπιλέχτηκε καί συμμετείχε ό Διονύσιος μαζί μέ άλλους έπιφανείς κληρικούς. Στις 27 'Ιουλίου 1914 έφθασαν στήν Πετρούπολη καί παρουσιάστηκαν στον 'Υπουργό 'Εξωτερικών Σαζόνωφ, άπό τόν όποιον πληροφορήθηκαν τήν κήρυξη του πολέμου άπό τή Ρωσία εναντίον τής Γερμανίας καί τών συμμάχων της.

"Όντας ύπογραμματέας τιμήθηκε άπό τή Σερβική Κυβέρνηση μέ τό παράσημο του 'Αγίου Σάββα.

Στά 1914 ό Διονύσιος προάγεται σέ 'Αρχιγραμματέα τής Συνόδου, άφου πρώτα χειροτονήθηκε πρεσβύτερος άπό τόν Πατριάρχη Γερμανό. 'Από τήν υπεύθυνη αυτή θέση πρωτοστάτησε στήν έκλογή νέου Πατριάρχη, όταν επί τρία χρόνια χήρευε ό θρόνος καί όλοι οι ύψηλά εύρισκόμενοι κληρικοί φατρίαζαν γιά τό ποιός θά εκλεγεί. Κι όχι μόνο αυτό, αλλά έχοντας βαθιά συνείδηση τής εύθύνης του ήξερε ότι τόν περιμένει ένα δύσκολο καί βαρύ έργο. Αυτά καί τό γεγονός ότι επί τρία χρόνια έκτελούσε χρέη Πατριάρχη, άποδεικνύει τό πόσο δυναμική κι έπιβλητική ήταν ή προσωπικότητα του Διονυσίου, όταν οι περιστάσεις τό άπαιτούσαν. Σοβαρός, προσεκτικός, φιλόπονός, άκομμάτιστος, μετριοπαθής, συνε-

τός, ἐχέμυθος, μέ μεγάλο ἠθικό ὄπλισμό, ἦταν ὅ,τι χρειαζόταν γιά νά κρατήσῃ ψηλά τό ἀξίωμά του, νά ὠφελήσῃ καί ν' ἀφήσῃ ἐποχή τό πέρασμά του ἀπό τήν Ἀρχιγραμματεία. Ἐργάζεται ὄχι μόνο σάν κληρικός, ἀλλά καί σάν πνευματικός ἄνθρωπος. Ἐργάζεται ἀκόμα μυστικά καί φανερά γιά τήν Ἐνωσῆ τῶν Δωδεκανήσων μέ τή μητέρα Ἑλλάδα. Ὑποβάλλει σέ κρίσιμες στιγμές τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Γένους ὑπομνήματα, δίνει ὁμιλίες, δημοσιεύει μελέτες, κάνει κηρύγματα. Εἶναι ὁ λόγιος, ὁ φωτισμένος Ἀρχιγραμματέας. Σχετίζεται μέ σημαντικά πρόσωπα τῆς ἐπιστήμης καί τῆς λογοτεχνίας. Παρακολουθεῖ μέ πολλή συμπάθεια τό δημοτικιστικό κίνημα τῆς Πόλης καί πιστεύει ἀκλόνητα στήν τελική νίκη τῆς ζωντανῆς γλώσσας. Εἶναι τακτικό μέλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου τῆς Πόλης. Σκέπτεται πώς εἶναι ἀνάγκη νά ὀργανωθοῦν οἱ θεολόγοι σέ Σύλλογο καί στέλνει σχετική ἐγκύκλιο σέ γνωστούς καί ἀγνώστους του καί ἐκεῖ μέσα τονίζει τήν ἀνάγκη *«ὅπως ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν συσσωματώσῃ καί συνενώσῃ τās δυνάμεις αὐτῆς, ἐπί σκοπῶ ν' ἀναπτύξῃ οὐσιαστικωτέραν δύναμιν, καταστή ἀξία μείζονος προσοχῆς καί ἐξασφάλισῃ ἐαυτῇ μείζονα δικαιώματα καί ἐκπληρώσῃ ἐπομένως τόν προορισμόν τῆς»*.

Στίς 22 Φεβρουαρίου 1922 ὁ Διονύσιος ἐκλέγεται Μητροπολίτης Βρυούλων, ὅπου λόγῳ τῶν πολιτικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δέν ποιμενάρχησε ποτέ. Ὄταν τό πλοῖο πού τόν ἔφερνε ἔφτασε στό λιμάνι τῆς Σμύρνης, τόν ὑποδέχθηκε ὁ Λουκάς Βενίδης (σύζυγος τῆς Καλλονιάτισσας Ἐλένης Παυλίδου) καί τοῦ ἀνακοίνωσε κατ' ἐντολήν τοῦ Φρουράρχου ὅτι δέν ἔπρεπε ν' ἀποβιβασθεῖ, ἀφοῦ τά στρατιωτικά πράγματα εἶχαν πάρει ἄλλη τροπή. Πράγματι μέσα σέ λίγες μέρες μεσολάβησε ἡ διάλυση τοῦ Μικρασιατικοῦ μετώπου καί ὁ μέγας διωγμός τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας. Τό πατριαρχεῖο θεώρησε τό Διονύσιο ὡς τόν πλέον ἱκανό νά τοποθετηθεῖ ἔξαρχος στά νησιά καί νά φροντίσῃ γιά τήν περίθαλψη τῶν προσφύγων. Τόν Αὐγούστο τοῦ 1922 φτάνει στό νησί μας. Ἐπειτα πῆγε στή Χίο ὅπου παρέμεινε 45 ἡμέρες. Ἐκεῖ στή Χίο πῆρε τήν εἶδηση πώς ψηφίστηκε Μητροπολίτης Μηθύμνης. Ἦρθε κατευθεῖαν στήν Καλλονή στίς 17 Νοεμβρίου τοῦ 1922 καί μεταξύ ἐκείνων πού τόν ὑποδέχθηκαν ἦταν καί ὁ Λουκάς Βενίδης. Ἦρθε γιά νά τιμήσῃ καί νά δοξάσῃ μιά ἱστορική Μητρόπολη ὅπως τήν τίμησαν καί τή δόξασαν τόσοι σπουδαῖοι ποιμενάρχες. Καί ὁ Μητροπολίτης Διονύσιος τήν τίμησε καί τή δόξασε πραγματικά.

Δύσκολοι οἱ καιροί τῆς ἐποχῆς. Πόλεμοι, προσφυγιά, πείνα, κακουχία, ἀρρώστιες, στερήσεις κάθε εἶδους. Ἐπρεπε μ' ὅλα αὐτά νά παλαίψῃ ὁ σεβάσμιος αὐτός Μητροπολίτης. Καί πάλαψε μέ ὅλες του τίς δυνάμεις, γιά νά βοηθήσῃ τό ποίμνιό του. Ἀξέχαστη θά μείνει στούς Καλλονιάτες ἡ φιλανθρωπία του. Πάνω ἀπ' ὅλα ὁμως θά μείνει ἀξέχαστη καί θά μεταφέρεται ἀπό γενιά σέ γενιά ἡ ἀγιότητα τῆς μορφῆς του. Ὅσοι τόν ἀντίκριζαν μένανε ἐκθαμβοί μπροστά στή γαλήνια, τήν ἡρεμῆ, τήν ἐκφραστική καί μειλίχια ὄψη του μέ τά πλούσια φωτεινά μάτια, τήν

Ιερατική του εὐπρέπεια καὶ τὸ χαμηλό, ἀπαλό καὶ θερμὸ τόνο τῆς φωνῆς του. Βλέπουν μπρῶστά τους ἕναν ἀνώτερο κληρικό, χωρὶς ἐγωισμούς, χωρὶς ἐπαρση, χωρὶς θυμούς, χωρὶς χειρονομίες. Βλέπουν ἕναν ἄνθρωπο τοῦ Θεοῦ, ὄλο καρδιά, ὄλο αἴσθημα, ὄλο ἀγάπη.

Κι ἀρχίζει τὸ πολυσχιδές ἔργο του. Κήρυγμα, φιλανθρωπία, κοινωνική συμπαραστάση, ἐκπαίδευση, ἔκδοση δελτίου εἶναι τὰ ἔργα τῆς πρώτης φροντίδας του. Πρωτοστάτησε στὴν ἴδρυση καὶ λειτουργία νέων σχολείων σ' ὄλα τὰ χωριά τῆς ἐπαρχίας του. Ἰδρυσε (1935-37) Ἑκκλησιαστικὴ προπαρασκευαστικὴ Σχολὴ στὴ Μονὴ Λειμῶνος γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ ἐνοριακοῦ κλήρου. Θεμελίωσε τὸ Μητροπολιτικὸ Ναὸ τῆς Καλλονῆς ποῦ δὲν μπόρεσε νὰ τὸν τελειώσει, ἀφοῦ μέχρι τὸ θάνατό του οἱ πόλεμοι δὲν σταμάτησαν. Ἔργο δικό του εἶναι τὸ Μητροπολιτικὸ μέγαρο. Συγκινητικὸ στάθηκε τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τοὺς βυζαντινοὺς ναοὺς μὲ τοιχογραφίες.

Ἐκεῖ ὅμως ποῦ θαυμάστηκε ἦταν στὸ χάρισμα ποῦ εἶχε σάν ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας καὶ ρήτορας. Στάθηκε ἄξιος πάνω στὸν ἄμβωνα καὶ στὸ βῆμα. Ἦξερε νὰ σταθεῖ, νὰ ἐπιβληθεῖ, νὰ ξυπνήσει ψυχές, νὰ συγκινήσει.

Εἶχε σπάνιες χριστιανικὲς ἀρετές. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε τὸν ὀνόμασαν «νέο Μυριήλ». Ἀπλότητα καὶ λιτότητα, ἀμνησικακία, ἀφιλοδοξία, ἀφιλοκέρδεια, φιλανθρωπία κι ἐλεημοσύνη ἦταν τὰ πιστεύω του κι ὁ τρόπος τῆς ζωῆς του. Ἡ φτώχεια τὸν συνόδευε μέχρι τὸν τάφο του. Ὁ θάνατος τὸν βρῆκε χωρὶς κανένα ὑλικὸ ἀγαθό.

Σ' ὄσους τὸν πίκραναν, σ' ὄσους τοῦ φέρθηκαν ἄπρεπα, σ' ὄσους σκέφτηκαν νὰ τοῦ κάνουν κακό — γιατί δυστυχῶς αὐτοὶ δὲ λείπουν — σέ ὄλους αὐτοὺς εἶχε πρόθυμη τὴ συγχώρεση. *«Δοῦλον Χριστοῦ οὐ δεῖ μάχεσθαι...»*. Τὸν Ἀπόστολο Παῦλο τὸν θεωροῦσε ἐξαιρετο φιλοσοφικό μυαλό καὶ τὸν εἶχε ὀδηγὸ καὶ δίδαγμα.

Ἔτσι ἄψογος ὅπως ἦταν στὴ σκέψη καὶ στὶς πράξεις του, προκαλοῦσε τὸν θαυμασμό τῶν συνομιλητῶν του.

Ὁ Μυριβήλης τὸν ξεχωρίζει ἔτσι: *«Ὁ σιωπηλὸς Ἐκεῖνος καὶ ἀπνευματωμένος Ἱεράρχης Μηθύμνης, τοῦ ὁποῦ τοῦ εὐρεῖαν μόρφωσιν καὶ τὸ ἀνοιχτὸ πρὸς ὄλας τὰς διανοητικὰς ὠραιότητας πνεῦμα εἶχαμε κι ἄλλας πολλὰς εὐκαιρίας νὰ ἐκτιμήσουμε ὅσο πρέπει»*.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος γράφει: *«Κατέχετε ἐν τῇ Ἱεραρχίᾳ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὄλωσ ἰδιαιτέραν θέσιν καὶ ἀπολαύετε ἰδιαιτέρας τιμῆς, ἐγὼ δὲ λογιζομαι εὐτυχῆς, διότι ἠτύχησα καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς νὰ ἴδω καὶ ἐκτιμήσω τὴν ἀθόρυβον ποιμαντορικὴν Σας ἐργασίαν καὶ τὴν ἀγάπην, ἧς ἀπολαύετε παρά τοῦ ποιμνίου Σας»*.

Ἐπίσης ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρῦσανθος τονίζει: *«... Ἀρχιερεῖς τῆς περιωπῆς τοῦ Μηθύμνης Διονυσίου ἀποτελοῦσι σέμνωμα τῆς Ἱεραρχίας καὶ καύχημα τῆς Ἐκκλησίας»*.

Ἀνάλογα τὸν τιμοῦν ὁ Σάρδεων Γερμανός, ὁ Μαν. Γεδεών, ὁ

Ἰωάννης Συκουτρῆς κ.λ.π. καί ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἀθναγόρας μέ τόν ὁποῖον ἦταν συμμαθηταί στή Θεολογική Σχολή.

Ἡ φιλία ἦτανε γι' αὐτόν δεύτερη θρησκεία. Ἀγαποῦσε τούς φίλους του καί μόνον ἔδινε. Ποτέ δέν ἔπαιρνε. Ἡ μεγάλη του ὄμως ἀδυναμία ἦταν τά παιδιά. Κυριολεκτικά τά λάτρευε. Στούς περιπάτους του πρός τό φάραγγα καί τελευταῖα πρός τό νεκροταφεῖο συνοδευόταν πάντα ἀπό παιδιά. Τά κρατοῦσε ἀπ' τό χέρι μιλοῦσε μαζί τους κι ἐκεῖνα τοῦ ἀνταπέδιδαν τήν ἀγάπη του.

Στά 1939 ἀπλώθηκε ἡ φήμη σ' ὅλη τήν ἐπαρχία πῶς ἡ Ἱ. Σύνοδος πῆρε τήν ἀπόφαση νά καταργήσῃ τή Μητρόπολη Μηθύμνης. Τοῦτο ἀνησύχησε τόσο τούς κατοίκους ὅσο καί τόν ἴδιο τόν Ἱεράρχη, ἡ ἔντονη διαμαρτυρία τοῦ ὁποίου στόν τότε Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Χρῦσανθο ματαίωσε τά σχέδια τῶν καλοθελητῶν.

Ὅταν τά Δωδεκάνησα δόθηκαν στήν Ἑλλάδα, ὕστερα ἀπ' τή θεληματική παραίτηση τοῦ Μητροπολίτη Ρόδου ἡ προσοχή τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στράφηκε στό Διονύσιο. Ἀπό τή μιὰ ὄμως ἡ κλονισμένη ὑγεία του, ἀλλά κυρίως ἡ μεγάλη ἀγάπη γιά τό ποίμνιό του καί τό ἔργο του τόν ἔκαναν νά μὴν δεχθεῖ τήν πρόταση.

Πέθανε στίς 12 Σεπτεμβρίου 1951. Τρεῖς μέρες ἀργότερα ἕνα πλῆθος βουβό καί πονεμένο συνοδεύει μέ λυγμούς τόν ἀγαπημένο του Ἱεράρχη ὡς τήν τελευταῖα του κατοικία. Τά δακρυσμένα μάτια ὄλων εἶναι καρφωμένα στό νεκρό, γιά νά κλείσουν μέσα τους γιά πάντα τήν ἡμερῆ καί γλυκειά μορφή του, πού διατηρεῖ καί στό θάνατό του.

Ὁ ἀπέριτος τάφος του βρίσκεται στό νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου μόλις μπούμε μέσα ἀριστερά. Στή διαθήκη του πού τήν ἔγραψε πάνω σέ ἕνα ἀπλό ἐπιστολόχαρτο ζητοῦσε νά ταφεῖ σάν ἀπλός ἱερέας χωρίς καμιὰ ἐπισημότητα.

Ἄς εἶναι αἰωνία ἡ μνήμη του.

Τήν παρουσίαση ἐπιμελήθηκε ὁ Χρῆστος Ι. Τραγέλλης. Συνεργάστηκε μέ τόν ἀνηψιό τοῦ Διονυσίου κ. Κων/νο Καρπαθόπουλο, ὁ ὁποῖος μᾶς ἔδωσε τίς φωτογραφίες καί σάν πηγὴ χρησιμοποίησε τό βιογραφικό σχέδιασμα τοῦ Κ. Μ. Μιχαηλίδη, «Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΗΘΥΜΝΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ».

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΤΑ ΚΑΛΛΟΝΙΑΤΙΚΑ» τοῦ Συλλόγου Καλλονιατῶν Λέσβου, ΤΕΥΧΟΣ 9 ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1981 ΣΕΛΙΔΑ 16, 17, 18.

ΕΚΔΟΤΗΣ ΑΘ. ΑΘΑΝΑΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μενάνδρου 51 τηλ. 5237661 ἢ 5236330.

Τό γεγονός ὅτι τό ἀφιέρωμα αὐτό τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς Καλλονῆς δημοσιεύεται τριάντα ὀλόκληρα χρόνια ἀπό τό θάνατο τοῦ Διονυσίου, ἀποτελεῖ ἄριστη πηγὴ πληροφοριῶν ἀνεπηρέαστη καί θετική καί γι' αὐτό πολύτιμη.

Ἀπό τά παραπάνω κείμενα ἀνάγλυφη προβάλλει ἡ μορφή τοῦ Ἱεράρχη.

Ἄς μοῦ συγχωρεθεῖ ἡ τόλμη νά προσθέσω τά παρακάτω ἱκανοποιώντας τήν ἐπιθυμία τοῦ ἀείμνηστου δημιουργοῦ τῶν «Νισυριακῶν».

Ὁ Διονύσιος (Παναγιώτης κατά κόσμον) γεννήθηκε στή μέσα γειτονιά τῶν Νικειῶν, στόν Πύργο. Τό πατρικό του σπίτι ἦτανε κολλημένο σ' ἓνα βράχο, πίσω ἀπό τήν Ἐκκλησία τῶν «Εἰσοδείων» στό μάτι τοῦ βοριᾶ. Τά μικρά παράθυρα τοῦ σπιτιοῦ βλέπανε πρός τό ἠφαιστειο. Τό ξδερνε ἀλύπητα ὁ βοριάς, κι ὁ καθάριος ζεῖδωρος βουνήσιος ἀέρας συντέλεσε στό νά δημιουργηθεῖ, παρά τίς στερήσεις τῆς φτωχιάς οἰκογένειας, ἓνα γεροδεμένο ἀγόρι μέ καθάριο μυᾶλό, πανέξυπνο. Πρῶτο στά γράμματα, πρῶτο στήν Ἐκκλησία. Σάν κανονάρχος μέ τή γλυκιά φωνή του δέν ἔλειψε ποτέ ἀπό τό στασίδι. Βοηθοῦσε τούς φτωχοῦς γονιούς του στίς δύσκολες ἀγροτικές δουλειές ἀπό πολύ μικρό παιδί. Ἦτανε μοναχογιός μέ τρεῖς ἀδελφές. Τό σπίτι του γειτόνευε μέ τῆς γιαιγιάς μου (ἀπό μάνα), πρώτης ξαδέρφης τῆς μάνας του, πού εἶχε ὀκτώ παιδιά, λίγο μικρότερης ἡλικίας. Ὁ παππούς μου Γιώργης Ἀσφενδιανός ἦτανε 32 χρόνια ταχυδρόμος ταξιδεύοντας στήν Πόλη μέ τήν μπρατσέρα τοῦ Μουλλοῦ. Ἔτρεφε ἰδιαίτερη ἀγάπη γιά τόν Παναγιώτη γιατί ἦτανε προκομμένο παιδί καί καλό ψαλλάκι. Αὐτός πήρε τόν Παναγιώτη 14 χρόνων στή θεία του στήν Πόλη.

Ἡ γιαιγιά μου διηγότανε μιά νόστιμη ἱστορία γιά τό Διονύσιο. Τόν ἔστειλε μιά χειμωνιάτικη μέρα νά πάει ν' ἀλέσει κριθάρι στόν ἀνεμόμυλο τοῦ Κοντομανώλη στό «Μαροῦλι». Γυρνώντας τόν ἔπιασε βροχή καί καταμουσκέφτηκε. Ἄφησε τ' ἀλεύρι στή γιαιγιά μου κι ἔτρεξε σπίτι του. Ἔβγαλε τά βρεγμένα ροῦχα καί ξάπλωσε στό κρεβάτι. Δέν εἶχε ἄλλα ν' ἀλλάξει. Ἡ μάνα του ἄναψε ἀμέσως φωτιά στήν παραστιά γιά νά τά στεγνώσει. Ἦτανε ἀπόγεμα καί τό βράδυ ὁ Παναγιώτης ἔπρεπε νά πάει στόν ἔσπερινό. Τά χρόνια ἐκεῖνα ἡ καμπάνα σήμαινε πρωί-βράδυ, 365 μέρες τό χρόνο. Ἀπό ἀπροσεξία ὅμως τά ροῦχα τοῦ Παναγιώτη πήρανε φωτιά!

Ἀπελισμένη ἡ μάνα τοῦ κατοπινοῦ Δεσπότη ἔτρεξε στήν πρωτοξεδέλφη της νά πει τό μεγάλο της πόνο. Τά παιδιά τῆς γιαιγιάς μου ἦτανε μικρά καί τά ροῦχα τους δέν κάνανε γιά τόν Παναγιώτη. Ἄλλη λύση δέν ὑπῆρχε τήν ὥρα ἐκεῖνη, παρά μιά μεταχειρισμένη φορεσιά τοῦ πάππου μου τοῦ ταχυδρόμου πού ἔταν μικρόσωμος καί λίγο γεμάτος. Χωμένος καί ζωσμένος μέσα στή φορεσιά αὐτή ὁ Παναγιώτης δέν ἔχασε τόν ἔσπερινό!

Ἀνάλογη συγγένεια εἶχε μέ τόν πατέρα μου ἀπό τόν πατέρα του. Τό σπίτι ὅμως τοῦ πατέρα μου ἦτανε στήν ἄλλη ἄκρη τοῦ χωριοῦ, στόν «ἄλιττα». Εἶχανε ἀπό παιδιά πολύ στενές σχέσεις, πού ἀναπτύχτηκαν στή συνέχεια λόγω ἱεροσύνης τοῦ πατέρα μου.

Δέν εἶχα τήν τύχη νά τόν γνωρίσω. Τά γράμματά του διαβαζόντανε μέ εὐλάβεια καί ἡ φωτογραφία του κοσμοῦσε τό σπίτι μας. Ἄν σκεφτεῖ κανεῖς ὅτι σ' ὀλόκληρη τήν πολύχρονη ποιμαντορία του δέν τά κατάφερε νά ἐξοικονομήσει τά ναῦλα του, γιά νά ἐπισκεφθεῖ τή γενέτειρά του, τότε ὁ τίτλος τοῦ «Μυριήλ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», πού τοῦ ἔδωσε τό Ποίμνιό του, ἀντικατοπτρίζει τήν πραγματικότητα.

“Όταν τόν ‘Οκτώβρη του 1944 φύγανε οί Γερμανοί από τή Νίσυρο, οί συγχωριανοί μου μέ έκλέξανε δήμαρχο Νικειῶν. Μέ τήν ιδιότητά μου αὐτή φιλοξένησα τούς πρώτους μήνες του 1945 τό Δημήτρη ‘Οπρόπουλο, ἐπικεφαλῆς (‘Υπολοχαγός) περιπόλου του ‘Ιεροῦ Λόχου, πού ‘μεινε στή Νίσυρο ἕνα δίμηνο περίπου.

Τόν ‘Οπρόπουλο ὅπως καί ὄλους τούς ἄλλους ἱερολοχίτες εἶχε βαθιά ἐντυπωσιάσει ἡ ἐλληνικότητα τῶν νησιῶν μας. Δέν πίστευαν στά μάτια καί τ’ αὐτιά τους. “Υστερα ἀπό τόσους αἰῶνες σκλαβιάς νά βροῦν ἕνα τόσο ἀτόφιο κι ὀλοζώντανο ‘Ελληνισμό στά νησιά αὐτά, ἦτανε κάτι, πού δέν τό περιμέναν.

‘Ατέλειωτες οί συζητήσεις μέ τόν ‘Οπρόπουλο. Εἶχε πολεμήσει στήν ‘Αλβανία, εἶχε ζήσει τήν τραγωδία τῶν κινήματων, τό «κονφούζιο» στά ἡγετικά κλιμάκια, πολιτικά καί στρατιωτικά τῆς κατεχόμενης κι ἐλεύθερης Πατρίδας, κι ἀπό τίς ἐμπειρίες καί ἀφηγήσεις του πρόβαλλε ὀλοζώντανος ὁ ὠραῖος ἐσωτερικός του κόσμος. ‘Ο κόσμος του ἀγνοῦ πατριώτη, του ὑπεύθυνου πολίτη, του γενναίου πολεμιστή. ‘Ανάμεσα στ’ ἄλλα μου διηγήθηκε καί τά παρακάτω:

“Όταν τό φθινόπωρο του 1944 δύναμη του ‘Ιεροῦ Λόχου πῆγε στή Χίο, πῆρε ἐντολή νά πάει στήν Καλλονή Λέσβου, ὅπου ὑπῆρχε ἕνας Δεσπότης γιά τόν ὁποῖο τά «χαρτιά» γράφανε ὅτι δέν ἦτανε ἐντάξει, ἦτανε δηλαδή «προχωρημένων ἀριστερῶν φρονημάτων», ν’ ἐρευνήσει, ν’ ἀνακρίνει τόν Δεσπότη αὐτόν καί ν’ ἀναφέρει.

Τί εἶχε συμβεῖ; Στήν κατοχή τό ΕΑΜ Μυτιλήνης πῆρε ἀπόφαση πού διάταζε ὄλους τούς πλουσιότερους Μυτιληνίους ν’ ἀναλάβει ὁ καθένας, ἀνάλογα μέ τίς οἰκονομικές του δυνατότητες, τήν ὑποχρέωση νά συντηρεῖ κι ἕνα ἀριθμό ἐργαζόμενων δίδοντάς του δουλειά, ἢ συντηρώντας τον ἄν δέν εἶχε νά του δώσει δουλειά, γιά νά μή πεθάνει ὁ κόσμος ἀπό τήν πείνα. Τό μέτρο ἀποδείχτηκε σωτήριο. Φυσικό ἦτανε ὁ Διονύσιος νά τό ἐνστερνισθεῖ καί νά τό ὑποστηρίξει ἀπό τήν πρώτη ὥρα καί νά καλέσει τό Ποίμνιό του, φτωχοῦς καί πλούσιους, νά δείξουν τίς δύσκολες ἐκείνες ὥρες πού περνοῦσε ἡ Πατρίδα τήν κατανόηση πού ἔπρεπε, γιά τήν καλύτερη ἐφαρμογή του πράγματι χριστιανικοῦ αὐτοῦ μέτρου.

‘Η στάση αὐτή του Ποιμενάρχη Διονυσίου δέν ἄρεσε βέβαια σέ ὀρισμένους κύκλους, πού ἐσπευσαν νά τόν «φακελλώσουν ἀρμοδίως».

Καί διηγεῖται ὁ ‘Οπρόπουλος: “Εμεινα περισσότερο ἀπό δύο ὥρες κοντά στό Δεσπότη κι ἔφυγα φωτισμένος. “Αν ὄλοι οἱ ἀριστεροί ἦτανε ἔτσι...

Μπορεῖτε τώρα νά φανταστεῖτε τήν κατάπληξη του ‘Οπρόπουλου, ὅταν πληροφορήθηκε ἀπό τό συνομιλητή του ὅτι ὁ τόπος, πού μιλοῦσε, ἦτανε ἡ γενέτειρα του Διονυσίου. Στάθηκε σ’ εὐλαβικό προσκύνημα μπροστά στά ἔρειπια του σπιτιοῦ, ὅπου ὁ Διονύσιος εἶδε τό φῶς!

Χάρη στους καλοῦς φίλους Μανώλη Καρυώτη καί Κώστα Τσέλεκα, τούς ὁποίους γιά ἄλλη μιά φορά ἀκόμα θερμά εὐχαριστῶ, μποροῦμε νά ἔχουμε μιά πληρέστερη εἰκόνα τῆς φωτεινῆς προσωπικότητας του Διону-

σίου, πού τόσο τίμησε τό ὀρθόδοξο ράσο ξεκινώντας πάμφτωχο παιδί ἀπό τήν *ἀετοφωλιά τῶν Νικειῶν*.

Ἄς εἶναι τά παραπάνω σάν ἓνα μικρό ἀφιέρωμα στήν ἱερή Μνήμη τοῦ Νικήτα - Ὀδυσσέα Σακελλαρίδη, τοῦ δημιουργοῦ τῶν «*Νισυριακῶν*», πού τόσο μόχθησε γιά νά φέρει στό φῶς τή Νίσυρο καί τήν ἱστορία της.

Κάλυμνος, Δεκέμβρης 1981.

Γ.Ι. ΣΤΡΟΓΓΥΛΗ

ΕΚΘΕΣΗ

ΥΔΡΟΓΕΩΛΟΓΙΚΗΣ & ΚΟΙΤΑΣΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΝΩ-
ΡΙΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΝΙΣΥΡΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά τās μετακινήσεις μου εις τό νομόν Δωδεκανήσου, από 28.4.80 έως 23.5.80, εις τὰ πλαίσια τών δραστηριοτήτων τής ΥΠΑΝΑΑ διά τὰ Γενικά Προγράμματα Περιφερειακής 'Αναπτύξεως μετέβην και εις τή νήσον Νίσυρον βάσει τής ύπ' αριθμ. 785/15.5.80 έγκριτικής απόφάσεως του Δ/ντου τής ΥΠΑΝΑΑ. 'Η παραμονή μου εις τή νήσον διήρκεσεν τρεις ήμέρας (15-18/5/80) και κατά τή διάρκεια αύτης ήσχολήθην κατά πρώτον λόγον με τήν ύδρογεωλογικήν αναγνώρισιν τής νήσου λόγω τής ύψηλης έλλείψεως ύδατος, ή όποία ύπάρχει κατά τούς θερινούς μήνας, και κατά δεύτερον λόγον με τήν κοιτασματολογικήν αναγνώρισιν αύτης λόγω τής ύπάρξεως βιομηχανικών όρυκτων εις σημαντικές έμφανίσεις.

Γενικά πληροφοριακά στοιχεία

'Η νήσος Νίσυρος εύρίσκεται εις τό Ν.Α. άκρον του Αιγαίου μεταξύ τών νήσων Τήλου και Κω, εκ τών όποιων απέχει 10 και 8 μίλια αντίστοιχως. 'Από τās τουρκικές άκτάς απέχει περί τὰ 10 μίλια. 'Έχει έκτασιν 42 ΚΜ², περίμετρον περί τὰ 25 ΚΜ και είναι κατ' έξοχήν ήφαιστειογενής νήσος με παρουσία έσβεσμένου ήφαιστείου με άτμιδικήν δρασιν άκόμη και σήμεραν.

'Ο πληθυσμός τής νήσου άνέρχεται εις 1350 κατ. (άπογραφή 1971) και κατανέμεται εις τέσσερεις (4) οικισμούς: [Δήμος Μανδρακίου (817), Κοινότητες Πάλιοι (171) - 'Εμπορείός (71) - Νικιά (192)]. 'Ολόκληρος ή νήσος και κυρίως ό Δήμος Μανδρακίου αντιμετωπίζει όξύτατον ύδρευτικόν πρόβλημα λόγω τής παντελοϋς έλλείψεως συνεχούς ροής γλυκέος ύδατος. 'Η ύδροδότησις κυρίως κατά τούς θερινούς μήνας επιτυγχάνεται διά συγκεντρώσεως όμβρίων ύδάτων εντός δεξαμενών ώς και διά μεταφοράς ύδατος εις τή

νήσον διά υδροφόρου πλοίου. Ἐπί πλέον υφίσταται εἰς τή θέσιν Λουτρά μικρά ἐγκατάστασις ἀφαλατώσεως θαλασσίου ὕδατος, δυναμικότητος 1,5 μ³/24ωρο, ἡ ὁποία κατά τόν χρόνον τῆς ἐπισκέψεώς μου δέν ἐλειτουργεῖ. Ὑπάρχουν συνολικά ἕξι (6) δεξαμεναί συνολικῆς χωρητικότητος 4.300 μ³. Ἡ σημαντική ὁμως αὐξησης τῆς τουριστικῆς κινήσεως εἰς τήν νήσον καί ἡ δημιουργία νέων μικρῶν ξενοδοχειακῶν μονάδων καθιστοῦν ἀπαραίτητον τήν κατασκευήν ἀκόμη μιᾶς δεξαμενῆς, χωρητικότητος 1.200 μ³.

Πρός ἐξεύρεσιν ὑδρευτικοῦ ὕδατος ἐπραγματοποιήθησαν κατά τό παρελθόν δύο (2) ἀνεπιτυχεῖς γεωτρήσεις ὑπό τῆς ΥΕΒ. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν μάλιστα συνήντησε ὑφάλμυρο ὕδωρ.

Τέλος, ἀπό μεταλλευτικῆς ἀπόψεως υφίσταται συστηματική ἐκμετάλλευσις στρωμάτων ἐστρωμένης σποδοῦ-κισσήρεως ὑπό τῆς ἐταιρείας Α.Ε. ΧΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ διά λατομείου τό ὁποῖο εὑρίσκεται περί τά 500 μ. ΝΔ τῆς Κοινότητος Πάλοι.

Γεωμορφολογία

Ἡ νήσος Νίσυρος ἔχει σχῆμα κωνικόν καί τό μεγαλύτερον τμήμα τῆς εἶναι ὄρεινόν-ἡμιορεινόν ἀποτελούμενον ἐξ ὀλοκλήρου ἀπό ἠφαιστειακά πετρώματα. Καθ' ὄλον τό μήκος τῆς περιμέτρου τῆς κυριαρχοῦν ἀπότομοι βράχοι μέ σπηλοειδῆ διάβρωσιν καί κυψελοειδῆ ἀποσάθρωσιν (ΤΑΦΟΝΙ) ὑπό μορφή σφαιρικῶν κοιλοτήτων ἐν εἶδει σπηλαίων καί μόνο εἰς τάς ἐξόδους μερικῶν μικρῶν κοιλάδων ἔχουν δημιουργηθεῖ λίαν μικραί καί σχετικῶς χαμηλαί ἐπίπεδοι ἐπιφάνειαι δι' ἀποθέσεων ὑλικῶν διαβρώσεως.

Ἀρκετός ἀριθμός μικροχειμάρων κατέρχεται ἐκ τῶν ὄρεινῶν ὄγκων τῆς νήσου πρὸς τό μέρος τῆς θαλάσσης δημιουργῶν ἀποκρήμους κοιλάδας. Ἡ παρουσία ὕδατος εἰς αὐτοῦς περιορίζεται μόνο εἰς τοὺς μῆνας μέ ἔντονο βροχόπτωσιν καί διά μικρόν χρονικόν διάστημα. Αἱ ὑψηλότεραι κορυφαί τῶν ὄρεινῶν ἠφαιστειακῶν ὄγκων οἱ ὁποῖοι δημιουργήθησαν ἐκ τῆς παλαιότερας δράσεως τοῦ ἠφαιστείου, εὑρίσκονται εἰς τό κέντρον τῆς νήσου (Προφ. Ἡλίας 698 μ., Ἄγ. Γεώργιος 519 μ., Ἄγ. Ἰωάννης 588 μ. κ.ἄ.). Μεταξύ τῶν κορυφῶν αὐτῶν ἔχει δημιουργηθεῖ τεράστιος κρατῆρ ἐκ κατακρημνίσεως (Καλδέρα) ἐλλειψοειδοῦς σχήματος διευθύνσεως ΒΑ-ΝΔ.

Εἰς τόν πυθμένα τῆς καλδέρας διά μεταφορᾶς ὑλικῶν ἀποσαθρώσεως ἀνεπτύχθη μία προσχωσιγενῆς κοιλάς, μήκους 2.400 μ. καί πλάτους 950 μ. περίπου.

Ἐντός τῆς κοιλάδος ὑπάρχουν πέντε (5) φρεατοειδεῖς κρατῆρες (Στέφανος, Ἀλέξανδρος, Πολυβιώτης, Λογοθέτης, Ἀχιλλεύς, κατά σειρά μεγέθους) μέ δρᾶσιν ἠφαιστειακῶν ἀτμίδων. Ὁ πλέον ἐντυπωσιακός εἶναι ἀγαμφιβόλως ὁ κρατῆρ Στέφανος μέ μήκος μεγάλης καί μικρῆς διαμέτρου 350 μ. καί 275 μ. ἀντιστοίχως (σχ. 1).

Γεωλογία - Τεκτονική

Είς τή νήσον παρατηρεῖται μεγάλη ποικιλία ἡφαιστειακῶν πετρωμάτων τά ὅποια ἀποτελοῦν καθ' ὄλοκληρίαν τή γεωλογικήν δομήν τῆς νήσου.

Ἡ δημιουργία αὐτῶν τῶν πετρωμάτων τοποθετεῖται ὑπό πάντων τῶν ἐρευνητῶν οἱ ὅποιοι ἠσχολήθησαν μέχρι σήμερον μέ τή γεωλογίαν τῆς νήσου, εἰς δύο (2) ξεχωριστάς περιόδους: α) εἰς τή προκαλδερικήν περίοδον καί β) εἰς τή μετακαλδερικήν περίοδο, μέ χαρακτηριστικόν ὄριον διαχωρισμοῦ, ὅπως σημειώνει ὁ G.M. DI PAOLA (1973), τή δημιουργίαν τῆς καλδέρας.

Συγκεκριμένως εἰς τήν προκαλδερικήν περίοδον τοποθετοῦνται ἡφαιστειακοί σχηματισμοί βασικῆς ἕως μέσης χημικῆς συστάσεως, ἤτοι: αἱ ὑποθαλάσσιαι βασαλτικαί ἐκχύσεις αἱ ὅποιαί ἀπαντοῦν εἰς τό δυτικόν τμήμα τῆς νήσου καί εἰς τό ὕψος τοῦ ἐπιπέδου τῆς θαλάσσης, αἱ ἀνδσειτικά-τραχειανδσειτικά καί δακτιτικά ἐμφανίσεις, μεταξύ τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται στρώματα λαπιλικῶν καί κισσηροειδῶν τόφφων μετά σποδοῦ ὡς καί ἀσυνδέτου κισσήρεως καί ἡφαιστειακῶν λατυποχροκαλοπαγῶν εἰς χαλαρήν σύνδεσιν. Αἱ δακτιτικά ἐμφανίσεις παρουσιάζουν ὄψιν πορφυριτικοῦ περλίτου (KANARHΣ 1976) καί ἐκτείνονται εἰς τό Ν. Ἀνατολικό τμήμα τῆς νήσου, κάτωθεν τοῦ οἰκισμοῦ Νικειά. Εἰς ἀρκετά σημεία ἀπαντοῦν καί ὄγκολιθοί διαφόρων ἡφαιστειακῶν πετρωμάτων ἢ ὡς προϊόντα ἐκτοξεύσεως κατά τή παροξυσμικήν δρᾶσιν τοῦ ἡφαιστείου ἢ ὡς προϊόντα διαβρώσεως.

Εἰς τή μετακαλδερικήν περίοδον τοποθετοῦνται ἡφαιστειακοί σχηματισμοί μέσης ἕως ὀξίνου χημικῆς συστάσεως ὡς καί πρόσφατοι ἀποθέσεις αἱ ὅποιαί συνιστοῦν τά ἀνώτερα γεωλογικά στρώματα τῆς νήσου. Εἰδικώτερον ἀπαντοῦν δακτιτικά πορφυριτικά ἐμφανίσεις (περιοχή Προφ. Ἡλίας), καολινιτωμένοι ἡφαιστῖτες, θειοχώματα, σύγχρονα πλευρικά κορήματα καί παράκτιοι ἀποθέσεις (Ἀνατολικόν τμήμα) ὡς καί ἀλλουβιακαί ἀποθέσεις εἰς τόν πυθμένα τῆς καλδέρας.

Ἡ **τεκτονική εἰκὼν** τῆς νήσου χαρακτηρίζεται: α) ἀπό τήν ὑπαρξιν τῆς κυκλικῆς καλδέρας, ἡ ὅποια εἶναι ἀποτέλεσμα δημιουργηθέντος ὑπογείου κενοῦ λόγω τῆς βραχυτάτης ἐκχύσεως τεραστίας ποσότητος μάγματος, β) ἀπό κύρια ρήγματα διευθύνσεως ΒΔ-ΝΑ καί ΒΑ-ΝΔ καί γ) ἀπό τάς κατατμήσεις τῶν ἡφαιστειακῶν λαβῶν λόγω τῆς ταχείας ψύξεως αὐτῶν.

Υδρογεωλογία

α) Ὑπόγεια ὕδατα

Ἡ γεωλογική καί τεκτονική δομή τῆς νήσου Νισύρου δέν εὐνοεῖ τήν δημιουργίαν ἱκανοποιητικῶν ὑπογείων ὑδροφόρων ὀριζόντων γλυκέου ὕδατος.

Αἱ ἡφαιστειακαί λάβες, αἱ ὅποιαί ἐπικρατοῦν, εἶναι πρακτικῶς ὕδατοστεγεῖς, ἀλλά καθίστανται δευτερογενῶς διαπεραταί λόγω τῆς κατατμήσεώς τους. Ἡ γειννίασις ὁμως μέ τήν θάλασσαν δημιουργεῖ συνθήκας βαθείας εἰσχωρήσεως τοῦ θαλασσίου ὕδατος μέ ἀποτέλεσμα τήν ὑφαλμύρωσιν τοῦ κατεισδύοντος ὀμβρίου ὕδατος.

Οί πλέον εϋνοϊκοί γεωλογικοί σχηματισμοί διά αναζήτησιν ὑπογείου ὕδατος, ἐφ' ὅσον παρουσιάζουν σημαντικόν πᾶχος, εἶναι κυρίως τὰ ἠφαιστειακά λατυποκροκαλοπαγῆ καὶ ἐν μέρει οἱ ἠφαιστειακοὶ τόφφοι καὶ τὰ στρώματα κισσήρεως τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν μικρὴν περατότητα. Ἀκόμη πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ αἱ προσχλωματικαὶ ἀποθέσεις ἀπὸ ὑλικά διαβρώσεως εἰς τὰς ἐξόδους μερικῶν κοιλάδων, ὡς καὶ ὁ ἀποσαθρωμένος μανδύας ὠρισμένων Δακίτων καὶ Τραχειανδσειτῶν οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὑψηλὴν ὑδατοχωρητικότητα, ἀλλὰ μειωμένον πᾶχος.

Τὰ ἄφθονα ὁμως θερμὰ ἰαματικά ὕδατα, τὰ ὁποῖα κυκλοφοροῦν διάσπαρτα εἰς ἀρκετὰ μέρη τῆς νήσου καὶ δέν εἶναι κατάλληλα πρὸς πόσιν, μειώνουν κατὰ πολὺ τὰς πιθανότητας γιὰ ἐπιτυχῆ ἐντοπισμόν ὑπογείου γλυκέος ὕδατος, ἀκόμη καὶ εἰς τοιούτους σχηματισμούς. Ἐάν προστεθῆ εἰς τοὺς δυσμενεῖς παράγοντας καὶ τὸ ἔντονον ἀνάγλυφον τῆς νήσου τὸ ὁποῖον δημιουργεῖται εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἀπὸ τὴν ἀκτὴν καὶ καθιστᾷ πᾶσαν ἐρευνητικὴν γεώτρησιν πολυδάπανον, ἡ ἀναζήτησις ὑπογείου ὕδατος καθίσταται πλέον δυσχερής.

Ἡ ἐρευνα τῆς ΥΠΑΝΑΑ ἐπὶ τῆς νήσου ἐνετόπισε μόνον δύο (2) τοποθεσίας πρὸς διάνοξιν φρεάτων εἰς τὴν κοινοτικὴν περιοχὴ τῶν Πάλων.

Εἰς ἀμφοτέρας τὰς τοποθεσίας ἐπικρατοῦν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω: ἀλλοῦβια (μικροῦ πάχους), στρώματα ἀσυνδέτου κισσήρεως, κισσηροειδεῖς τόφφοι μὲ κλίσιν 20° ΝΝΔ καὶ ἠφαιστειακά κροκαλοπαγῆ. Ἐντὸς τῶν δύο τελευταίων σχηματισμῶν ἀναπτύσσεται ἀσθενὴς φρεάτιος ὀρίζων.

Ἡ πρώτη θέσις εὑρίσκεται περὶ τὰ 700 μ. ΝΔ τοῦ ἀκρωτηρίου Κατσούνη (βλ. χάρτη) εἰς τὸ ἄνοιγμα μικροῦ χειμάρρου (περιοχὴ Ἁγ. Βασιλείου). Τὸ φρέαρ, τὸ ὁποῖον θὰ διανοιχθῆ, θὰ ἔχη βάθος 21-23 μ. καὶ εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν δέν θὰ ὑπερβῆ τὸ ἀπόλυτον ὑψόμετρον μηδέν (στάθμη θαλάσσης). Ὅταν ἡ διάνοξις φθάσῃ εἰς τὸ ἐπιθυμητόν βάθος θὰ γίνῃ δειγματοληψία ὕδατος, μετὰ ἀπὸ 24ωρο ἀντλησιν, διὰ χημικὴν καὶ μικροβιολογικὴν ἀνάλυσιν. Ἐφ' ὅσον τὸ ὕδωρ κριθῆ κατάλληλο πρὸς πόσιν, θὰ ἀκολουθήσῃ διάνοξις στοῶν μήκους 4,5 μ. ἐκατέρωθεν τοῦ φρέατος καὶ καθέτως τοῦ ἄξονος τῆς κοιλάδος.

Μέ τοῦτον τὸν τρόπον ἐπιδιώκεται αὐξήσις τῆς παροχῆς τοῦ φρέατος, ἡ ὁποία ὁμως ἀναμένεται γενικῶς μικρά.

Ἡ δευτέρα θέσις εὑρίσκεται εἰς τὴν περιοχὴν Φεσκιὰ περὶ τὰ 500 μ. ΝΔΔ τῆς ἀκτῆς παρὰ τὴν δχθην μικροῦ ρέματος. Διὰ τὸ φρέαρ βάθους 18-20 μ., τὸ ὁποῖον θὰ διανοιχθῆ καὶ ἐδῶ ἰσχύουν τὰ ἴδια μὲ τὸ προηγούμενον.

Ἀμφοτέρα τὰ φρέατα θὰ τερματισθοῦν ἐντὸς τῶν ἠφαιστειακῶν κροκαλοπαγῶν καὶ ἡ συνολικὴ παροχὴ των ἀναμένεται νὰ λύσῃ τὸ ὑδρευτικὸ πρόβλημα τῆς κοινότητος. Ἡ σειρά μὲ τὴν ὁποία ἀναφέρθησαν οἱ θέσεις τῶν φρεάτων ἀποτελεῖ καὶ ἱεραρχία ἐπεμβάσεως.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω ὑπεδείχθησαν καὶ ἐπὶ τόπου εἰς τὸν πρόεδρο τῆς κοινότητος ὁ ὁποῖος μὲ ἐσυνόδευσεν.

Λεπτομερὴς ὑδρογεωλογικὴ ἀναγνώρισις εἰς τὴν Κανάφια πλησίον τοῦ Δήμου Μανδρακίου ἔδειξεν ὅτι δέν ὑφίστανται δυνατότητες ἐξευρέσεως

ικανῶν ὑπογείων ὑδάτων λόγω τῆς ὑπαρχούσης γεωλογικῆς δομῆς. Τό ἔντονον ἀνάγλυφον δυσχεραίνει ἀκόμη περισσότερο πᾶσαν ἀπόπειρα γεωτρι-
τικῆς ἐρεύνης. Ἀσθενῆς ὑδροφόρος ὀρίζων ἀναπτύσσεται κατά πᾶσαν πιθα-
νότητα ἐντός τῶν ἠφαιστειακῶν λατυποκροκαλοπαγῶν καί ἐν μέρει ἐντός
τῶν μὴ ἠφαιστειακῶν λατυποκροκαλοπαγῶν καί ἐν μέρει ἐντός τῶν μὴ
ἐξαλλοιωθέντων ἠφαιστειακῶν τόφφων.

β) Θερμοπηγές

Εἰς τὴ νῆσον Νίσυρον ὑπάρχει μία διάσπαρτος ὑδροφορία θερμῶν ὑδάτων
εἰς ἀρκετά σημεία. Αἱ κυριώτεροι δμως ἀναβλύσεις ἐντοπίζονται εἰς τὰς
περιοχὰς Μανδρακίου, Πάλων. Ἐπίσης ὑπάρχει καί μία ἀκόμη ἱκανοποιητι-
κὴ ἀνάβλυσις παρὰ τὸν οἰκισμὸν Αὐλάκι, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται νοτίως τοῦ
χωρίου Νικειά.

Ἡ θερμοπηγὴ Μανδρακίου εὐρίσκεται περί τὰ 1800 μ. ἀνατολικῶς τοῦ
Δήμου καί πλησίον τῆς ἀκτῆς ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπέχει περί τὰ 25 μ. Τὸ
σημεῖον ἀναβλύσεως εὐρίσκεται ἐντός ἠφαιστειακῶν λατυποκροκαλοπαγῶν
μέ λεπτάς παρεμβολὰς κισσήρεως καί κισσηροειδοῦς τόφφου. Εἰς τὴν
εὐρύτερην περιοχὴν ἀπαντοῦν ἐναλλαγαί ρευμάτων ἀνδσειτικῆς καί τραχειαν-
δσειτικῆς λάβας ὡς καί παχέα στρώματα ἀσυνδέτου κισσήρεως.

Πρόκειται περί ὑπερθέρμου ἀλιπηγῆς ($\Theta^{\circ} = 45^{\circ}\text{C}$), ἡ ὁποία ἔχει ὑποστῆ
καλλιέργειαν κατά τὸ παρελθόν δι' ἀνορύξεως φρεατίου βάθους 3 μ. Εἰς τὸ
πυθμένα τοῦ φρεατίου ἔχουν διανοιγῆ ὀρίζονται σήραγγες διὰ τὴν καλυτέραν
συλλογὴν τοῦ θερμοῦ ὕδατος. Ἡ παροχὴ τῆς πηγῆς μαζί μέ τὰς περίξ
μικροαναβλύσεις ἀνέρχεται σέ 55 μ³/ώρα. Ὑφίστανται δμως ἀρκεταί διαρρο-
αί λόγω τῆς μετρίας ὑδρομαστεύσεως ἡ ὁποία ἔχει γίνεи καί ὀπωσδήποτε ἡ
πηγὴ ἐπιδέχεται καί ἄλλη περαιτέρω καλλιέργεια μέ ἀκριβέστερα ὑδρογεω-
λογικά κριτήρια. Ἡ λεπτομερέστερη ὑδρογεωλογικὴ μελέτη τῆς περιοχῆς,
ὅπου εὐρίσκεται ἡ θερμοπηγὴ, ἡ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητη, θά ἐντοπίση καί
θέσει διὰ μίαν τουλάχιστον παραγωγικὴν γεώτρησιν, ἡ πραγματοποιήσῃς
τῆς ὁποίας θά ἐπιφέρῃ αὐξήσιν τῆς ὑπαρχούσης παροχῆς καί θερμοκρασίας
τοῦ θερμοῦ ὕδατος, πρᾶγμα ἀπαραίτητο διὰ μίαν σωστὴν καί σύγχρονον
ἀξιοποίησιν τῆς θερμοπηγῆς. Ἡ σημερινὴ θερμοκρασία καί χημικὴ σύστασις
τοῦ ἰαματικοῦ ὕδατος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἰσχυρᾶς ἀναμειξεως τοῦ ἀνερχο-
μένου θερμοῦ ὕδατος μέ τὸ θαλάσσιον ὕδωρ καί κατά δεῦτερον λόγον μέ τὸ
κατερχόμενον δμβριον ὕδωρ μέσω τῶν διακλάσεων, ὡς προκύπτει ἀπὸ τὴν
ὑδρογεωλογικὴν ἀναγνώρισιν καί ἀπὸ τὰς ὑπαρχούσας χημικὰς ἀναλύσεις,
βάσει τῶν ὁποίων καί ἡ θερμοπηγὴ χαρακτηρίζεται ὡς ἀλιπηγῆ.

Αἱ ὑπάρχουσαι σήμερον δύο (2) κτιριακαί ἐγκαταστάσεις διὰ τὴν
ἐξυπηρέτησιν τῶν λουομένων ἔχουν ὑποστῆ σημαντικὰς φθοράς (ιδίως ἡ
παλαιότερα) κατά τὴν διάρκειαν τοῦ χρόνου λειτουργίας των καί ἀπαιτοῦν
σημαντικὰς ἐξωτερικὰς καί ἐσωτερικὰς ἐπιδιορθώσεις ὡς καί ἐσωτερικὰς
ἀναδιρθώσεις συνοδευομένα ὑπὸ συγχρόνων ὑδραυλικῶν ἐγκαταστάσεων,
διὰ νὰ λειτουργήσουν μέ σωστάς προδιαγραφὰς καί νὰ ἐξυπηρετοῦν μέ τὸν
καλύτερον τρόπον τοὺς προσερχομένους πρὸς θεραπείαν.

Λαμβανομένου υπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς θερμοπηγῆς ἀποτελεῖ σημαντικόν τουριστικόν πόρον τόσον διὰ τόν Δῆμον ὅσον καί διὰ ὀλόκληρον τήν νῆσον ἐπιβάλλεται ἡ ταχυτέρα δυνατόν ἀποκατάστασις τῶν ζημιῶν.

Ἡδη ὁ Δῆμος ἔχει ἀνά χεῖρας οἰκονομοτεχνικήν μελέτην (1977) ἡ ὁποία περιλαμβάνει ὄλας τὰς οἰκοδομικάς ἐργασίας αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦνται διὰ τήν πλήρη ἐπιδιόρθωση τῶν κτιρίων. Ὅπωςδήποτε χρειάζεται μία ἐπικαιροποίησις τῶν τιμῶν ἀμοιβῆς.

Ἡ θερμοπηγή τῶν Πάλων εὐρίσκεται πρό τοῦ ὁμωνύμου οἰκισμού. Ἀναβλύζει μέσα ἀπό κισσηροειδεῖς τόφφους καί ἠφαιστειακά λατυποκροκαλοπαγή καί χαρακτηρίζεται ὡς ὑπέρθερμος χλωριονατριούχος ($\Theta^{\circ} = 39,6^{\circ}\text{C}$).

Ἡ ὑπάρχουσα λουτρική ἐγκατάστασις εἶναι ἐρειπωμένη καί δέν χρησιμοποιοεῖται.

Μεταξύ τῶν δύο θερμοπηγῶν καί ἐπί μήκους 1,5 ΚΜ πλησίον τῶν ἀκτῶν ὑπάρχει μία διάσπαρτος ὕδροφορία θερμοῦ ὕδατος τό ὁποῖον κάνει τήν ἐμφανισίον του εἰς τήν ἐπιφάνειαν μέ μικροαναβλύσεις.

Ἡ θερμοπηγή εἰς τήν περιοχὴν Αὐλάκι ἀναβλύζει μέσα ἀπό ἠφαιστειακά λατυποκροκαλοπαγή καί ἀνδেসитικάς λάβας. Εἶναι θερμή χλωριονατριούχος καί μέ παροχὴν περιωρισμένη.

Κοιτασματολογία

Τό μεταλλευτικόν ἐνδιαφέρον εἰς τή νῆσον Νίσυρο ἐντοπίζεται εἰς ἐμφανίσεις βιομηχανικῶν ὀρυκτῶν.

Ἑπάρχουν αἱ ἤδη ἐκμεταλλεόμεναι ἐμφανίσεις τῆς κισσήρεως ὡς καί ἐμφανίσεις δακτιτῶν μέ ὄψη πορφυριτικοῦ περλίτου, καολινιτωμένοι τόφφου καί ἠφαιστειακά λατυποπαγή καί θειοχῶματα.

α) Ἑμφανίσεις κισσήρεως

Αἱ μεγαλύτεραι ἐμφανίσεις μέ σημαντικά ἀποθέματα ἐντοπίζονται κυρίως εἰς τό βόρειον τμήμα τῆς νήσου καί εἰς ἀπόστασιν 3 ΚΜ ἀνατολικῶς τοῦ Μανδρακίου. Πρόκειται περί στρωμάτων ἀσυνδέτου κισσήρεως μέ παρεμβολάς κισσηροειδῶν τόφφων. Ἡ ἐπικρατοῦσα κλίσις εἶναι 20-23° ΝΝΔ. Ἡδη ὑφίσταται ἐκμετάλλευσις τῶν ἐμφανίσεων ὑπό τῆς Ἑταιρείας Α.Ε. ΧΙΩΤΟ-ΠΟΥΛΟΙ. Τά βέβαια ἀποθέματα τά ὁποῖα ὑπάρχουν ἀνέρχονται εἰς ἀρκετάς ἑκατοντάδας χιλιάδας τόννουσ.

β) Ἑμφανίσεις πορφυριτικοῦ περλίτου

Πρόκειται περί δακτιτικῶν λαβῶν εἰς τήν ὀρεινήν περιοχὴν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου αἱ ὁποῖαι καταλαμβάνουν τὰς τοποθεσίας Καλάρι, Κάτω Λαγκάδα, μέ ἐπέκτασιν μέχρι τοῦ ἀκρωτ. Σκαφιδωτή καί παρουσιάζουν περλιτικήν ὕφην. Συγκεκριμένως μία λεπτομερῆς ἐξέτασις τοῦ πετρώματος δείχνει ὅτι πρόκειται περί ὀξίνου ἠφαιστειακοῦ πετρώματος μέ κυρίαν μάζαν ἀπό ὕαλον μέ πυκνήν παρουσίαν φαινοκρυστάλλων. Λεπτομερῆς μικροσκοπική ἐξέτασις συνοδευομένη ἀπό δοκιμάς διογκώσεως ἡ ὁποῖα ἐγίνε ὑπό τοῦ

ΙΓΜΕ διά τās άνωτέρω τοποθεσίας έδειξεν ότι νάί μέν πρόκειται περι περιλιτικών σχηματισμών κατά τόπους, αλλά ή ύψηλή παρουσία φαινοκρυστάλλων δημιουργεί μικρήν διόγκωσιν μέ άποτέλεσμα νά άποκλείεται διά πāσα βιομηχανικήν άξιοποίησιν. Κατόπιν τούτου ούδεμία σκέψις διά τυχόν έκμετάλλευσιν μπορεί νά γίνη.

γ) Έμφανίσεις καολίνου

Άπαντάται έντός ήφαιστειακών πετρωμάτων (ήφαιστειακοί τόφφοι, λατυποπαγή και έν γένει πυροκλαστικά ύλικά) ίσχυρως έως μετρίως έξαλλοιωθέντων, λόγω τής έντόνου άτμιδικής δράσεως εις τό Δυτικό και Ν.Δυτικό τμήμα τής καλδέρας (σχ. 2). Λεπτομερείς έργαστηριακάί έρευναι του ΙΓΜΕ έδειξαν ότι πρόκειται περι καολινίτου μέ ύψηλήν παρουσιάν άλουνίτου, όποτε και άποκλείεται πāσα σκέψις μελλοντικής έκμεταλλεύσεως.

δ) Έμφανίσεις θειοχωμάτων

Έντοπίζονται τόσον επί τών άλλουβίων προσχώσεων, όσον και επί τών ήφαιστειακών τόφφων και λατυποπαγών και πλευρικών κορημάτων τά όποια εύρίσκονται επί τών λοφίσκων και κρατήρων έντός τής καλδέρας.

Η δημιουργία των όφείλεται εις τή παρουσία τών άφθόνων και εύθρόπτων κρυσταλλίων θείου, τά όποια σχηματίζονται λόγω τής ύπάρξεως φουμαρολών ένεκα και τής μέχρι σήμερα συνεχιζομένης άτμιδικής δράσεως. Τό θείον άποτίθεται ύπό μορφή έξανθημάτων SO₃ λόγω τής όξειδώσεως του περιεχομένου εις τās άτμιδας H₂S μόλις τούτο έλθη εις έπαφήν μέ τόν άτμοσφαιρικόν άέραν.

Αί μεγαλύτεραι συγκεντρώσεις θείου (τό όποϊον έξακολουθεϊ νά σχηματίζεται άκόμη και σήμερα) εύρίσκονται έντός τών άλλουβίων προσχώσεων εις τήν Δχήν παρειάν και τόν πυθμένα του κρατήρος «ΣΤΕΦΑΝΟΣ» ως και εις τήν τοποθεσίαν Ραμμός περι τά 200 μ. δυτικως του κρατήρος. (σχ. 3)

Τό Θειόχωμα τό όποϊον σχηματίζεται από τās έξβαλλούσας άτμιδας ειναί έπιφανειακόν και έχει μικρό πāχος (0,5 - 1,5 μ.), άπετέλεσε δέ κατά τό παρελθόν άντικείμενο πρωτογόνου έκμεταλλεύσεως διά τής έξορύξεως 3.000 τόννων. Χρειάζεται μερικά έτη διά νά έπανασχηματισθῃ μετά τήν έξόρυξιν του και στερεϊται μεγάλης οικονομικής σημασίας.

Άλλα συγκεντρώσεις θειοχώματος ύπάρχουν επί τών κρατήρων «Άλέξανδρος» και «Πολυβιώτης» επί πλευρικών κορημάτων και εις βάθος 0,8 μ. από τήν έπιφάνειαν. Πρόκειται περι λίαν περιωρισμένων εις έκτασιν έμφανίσεων 2×1, 5×1 αι όποιαι στεροϋνται πάσης οικονομικής άξιας.

Τέλος επί τής θέσεως «Καμινάκια», Ν.Ακά του κρατήρος «ΣΤΕΦΑΝΟΣ» και επί ύπάρχοντος λόφου έχει σχηματισθῃ συνεκτικόν θειόχωμα, σχήματος φακού, πάχους (0,5-0,8 μ.) και επί έκτάσεως 1 στρ. και εις βάθος από τήν έπιφάνειαν 0,5 μ. Τό κοίτασμα εύρίσκεται έντός λεπτομέρων ύλικών και ήφαιστειακών τόφφων και έχει σχηματισθῃ από παλαιάν δρᾶσιν άτμιδών. Η έξόρυξις του ειναί εύκολος αλλά αι περιωρισμένοι διαστάσεις του του άφαιροϋν πāσαν σοβαράν σκέψιν περι έκμεταλλεύσεως.

Γενικῶς δὲ αἱ ἐμφανίσεις τῶν θειοχωμάτων εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἢ πλησίον αὐτῆς.

Προσπάθεια συστηματικῆς ἐρεύνης κατὰ τὸ παρελθόν (ΒΟΥΤΕΛΑΚΗΣ 1952) δι' ἐρευνητικῶν φρεάτων μέχρι βάθους 4 μ. (ἡ μεγάλη θερμοκρασία 40°C δὲν ἐπέτρεψε μεγαλύτερη προσχώρηση) ἔδειξεν ὅτι ἡ εἰς βάθος ἐπέκτασις τῶν θειοχωμάτων εἶναι λίαν περιωρισμένη καὶ τυχόν ὑπαρξίς της εἶναι ἀσύμφορος οἰκονομικῶς δι' ἐκμετάλλευσιν.

Ἐκμετάλλευσις μὲ πολὺ μικρὰς δυνατότητας δύναται νὰ γίνη μόνο δι' ἐπιφανειακῆς ἀποκαλύψεως.

Ἡ ποιότης τῶν θειοχωμάτων εἰς περιεκτικότηταν θεῖου εἶναι καλή, (34-42%) ἀλλὰ παρουσιάζει τὸ μειονέκτημα τῆς ὑψηλῆς παρουσίας ἐλευθέρου θεϊκοῦ ὀξέος τὸ ὁποῖο μπορεῖ ὁμως νὰ ἐξουδετερωθῇ δι' ἀποπλύσεως μὲ ἄσβεστο.

Συμπεράσματα - Προτάσεις

— Ἡ νῆσος Νίσυρος δομεῖται ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικὴν παρουσίαν ἠφαιστειακῶν σχηματισμῶν καὶ ὀλίγων συγχρόνων προσχώσεων ἀπὸ προϊόντα διαβρώσεως.

— Οἱ ἐπικρατοῦντες ἠφαιστειακοὶ σχηματισμοὶ εἶναι λάβες ἀνδρσιτικῆς, τραχειανδρσιτικῆς καὶ δακτιτικῆς συστάσεως, στρώματα ἀσυνδέτου κισσήρεως εἰς ἐναλλαγὴν μὲ κισσηροειδεῖς καὶ λαπιλικούς τόφφους, ἠφαιστειακά λατυποκροκαλοπαγῆ καὶ ὑποθαλασσίας βασαλτικῆς λάβας. Ὁ σχηματισμὸς ὠρισμένων ἐκ τῶν ἀνωτέρω πετρωμάτων ἀνάγεται εἰς τὴν προκαλδερικὴν περίοδον καὶ τῶν ὑπολοίπων εἰς τὴν μετακαλδερικὴν.

Ἐκτός τῶν ἠφαιστειακῶν σχηματισμῶν ὑπάρχουν πλευρικά κορήματα, παράκτια ἀποθέσεις καὶ ἀλλουβιακοὶ σχηματισμοὶ εἰς περιωρισμένην ἐξάπλωσιν.

— Ἡ τεκτονικὴ εἰκὼν τῆς νήσου καθορίζεται ἀπὸ τὴν σχηματισθεῖσαν καλδέρα καὶ ἀπὸ ρήγματα ΒΔ-ΝΑ καὶ ΒΑ-ΝΔ διευθύνσεως. Αἱ ἠφαιστειακαὶ λάβαι παρουσιάζουν ἔντονον διάτμησιν λόγῳ τῆς ταχείας ψύξεως τῆς λάβας.

— Ἀπὸ ὑδρογεωλογικῆς ἀπόψεως, ἡ ἐξεύρεσις σημαντικῶν ὑπογείων ὑδροφόρων ὀριζόντων, ἱκανῶν νὰ ἐπιλύσουν τὸ ὑδρευτικὸ πρόβλημα τῆς νήσου πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἐκ τῶν προτέρων διὰ τούς ἐξῆς λόγους:

α) Οἱ ἐπικρατοῦντες γεωλογικοὶ σχηματισμοὶ δὲν θεωροῦνται ἱκανοποιητικοὶ ἀπὸ ἀπόψεως ὑδροφορίας.

β) Ἡ γειτνίασις μὲ τὴν θάλασσαν καὶ ἡ εἰσχώρησις αὐτῆς εἰς σημαντικόν βάθος ἐντός τῆς ξηρᾶς λόγῳ τῶν ὑπαρχόντων διαρρήξεων προκαλοῦν ἀλμύρωση τοῦ γλυκέου ὕδατος.

γ) Ἡ ἄφθονος καὶ διάσπαρτος παρουσία ὑφαλμύρων θερμῶν ὑδάτων «μολύνει» τὸ πρὸς πόσιν ὕδωρ.

δ) Τὸ ἔντονον ἀνάγλυφον τῆς νήσου εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἀπὸ τὴν ἀκτὴν ὑψώνει κατὰ πολὺ τὸ κόστος πάσης ἐρευνητικῆς γεωτρήσεως.

Ούτω ή αναζητήσις ύπογείου ύδατος περιορίζεται εις ώρισμένας χαμηλάς περιοχάς, όπου αναπτύσσονται κυρίως φρεάτιοι όρίζοντες. Ή έρευνα τής ΥΠΑΝΑΑ διά τόν σκοπόν αυτόν έντόπισε δύο θέσεις διά διάνοιξιν φρεάτων εις τήν κοινοτικήν περιοχήν τών Πάλων, άφου έλήφθησαν ύπ' όψιν όλοι οί άνωτέρω έκτεθέντες περιοριστικοί παράγοντες.

Αί δύο προτεινόμεναι θέσεις εύρίσκονται κατά σειράν εις τάς τοποθεσίας 'Αγ. Βασιλείου και Φεσικιά και ό τρόπος διανοίξεως τών προτεινομένων φρεάτων ύποδεικνύεται αναλυτικώς εις τό κεφάλαιον τής ύδρογεωλογίας τής παρούσης έργασίας.

— Από κοιτασματολογικής άπόψεως σοβαρό ένδιαφέρον παρουσιάζουν μόνο αι έμφανίσεις άσυνδέτου κισσήρεως, αι όποιαι και έκμεταλλεύονται από τήν 'Εταιρεία Α.Ε. ΧΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ.

'Εμφανίσεις άλλων βιομηχανικών όρυκτών (Περλίτης - Καολινίτης - Θειοχώματα) στερούνται σοβαρής οικονομικής βάσεως διά έκμετάλλευσιν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΔΑΒΗ Ε. «Γεωλογική κατασκευή τής Νισύρου και τής νησίδας Γυαλί». Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνών, τόμ. 42 'Αθήναι.
2. MARTELLI A. «Il gruppo eruttivo (Nel mare Egeo) Memoria». Roma (1917).
3. ΜΑΡΙΝΟΣ Γ. «Περί τής έκτελεσθείσης γεωλογικής έργασίας εις Επτάνησα και Δωδεκάνησα». Δακτυλ. Έκθεσις Νο 407 Ι.Γ.Ε. 'Αθήναι (1955).
4. ΖΑΧΟΣ Κ. «'Ορυκτός πλούτος Δωδεκανήσου» 'Αθήναι (1947).
5. ΒΟΥΤΕΤΑΚΗΣ Σ. «Σύντομος έκθεσις επί τών πορισμάτων εκ τής έρεύνης τών θειοχωμάτων Νισύρου Ι.Γ.Ε.Υ.» 'Αθήναι (1952).
6. DI RAOLA G. «Γεωλογική Έκθεσις περί τής νήσου Νισύρου» (Δωδεκανήσου) εκθ. πολυγραφημένη, 'Αθήναι (1973).
7. ΚΑΝΑΡΗΣ Ι. «Έκθεσις επί τής αναζητήσεως βιομηχανικών όρυκτών και πετρωμάτων εις τάς νήσους Νισυρον και Γυαλί» (Δωδεκανήσου) Ι.Γ.Μ.Ε. 'Αθήναι (1976).
8. ΔΟΥΜΑΣ Α. «Έκθεσις επί τών ύδρογεωλογικών συνθηκών τής εΐρειας περιοχής Μανδρακίου Νισύρου».
9. Υ.Ε.Β. ΔΩΔ/ΣΟΥ «'Αρχείο Γεωλογικών έκθέσεων».
10. ΠΕΡΤΕΣΗΣ Μ. «'Υδρογεωλογικαί γεωχημικαί έρευναι τής Διευθύνσεως Γεωχημικών 'Ερευνών τοϋ 'Υπουργείου Βιομηχανίας» 'Αθήναι (1965).

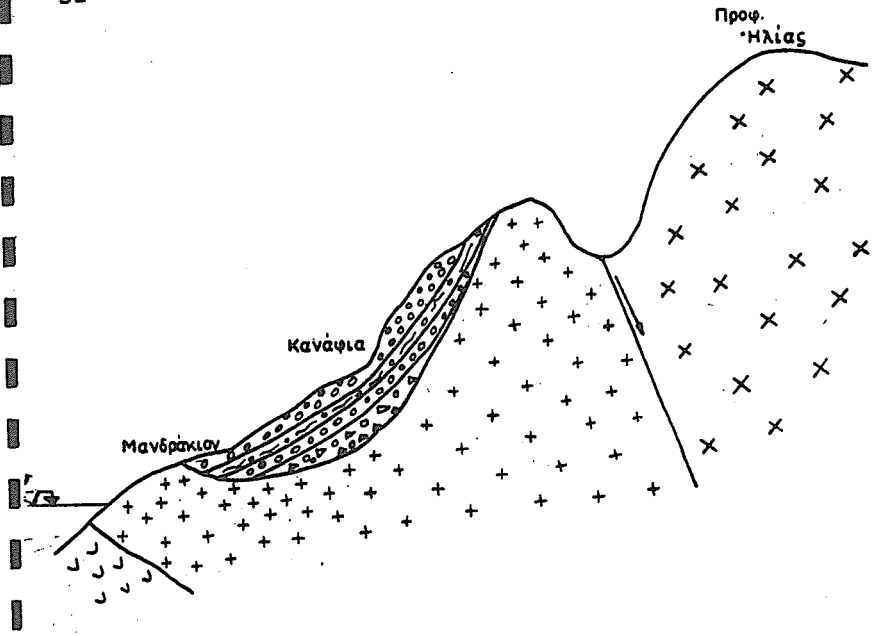

ΓΕΩΛΟΓΙΚΗ ΤΟΜΗ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

"ΚΑΝΑΦΙΑ"

ΒΔ

ΝΑ

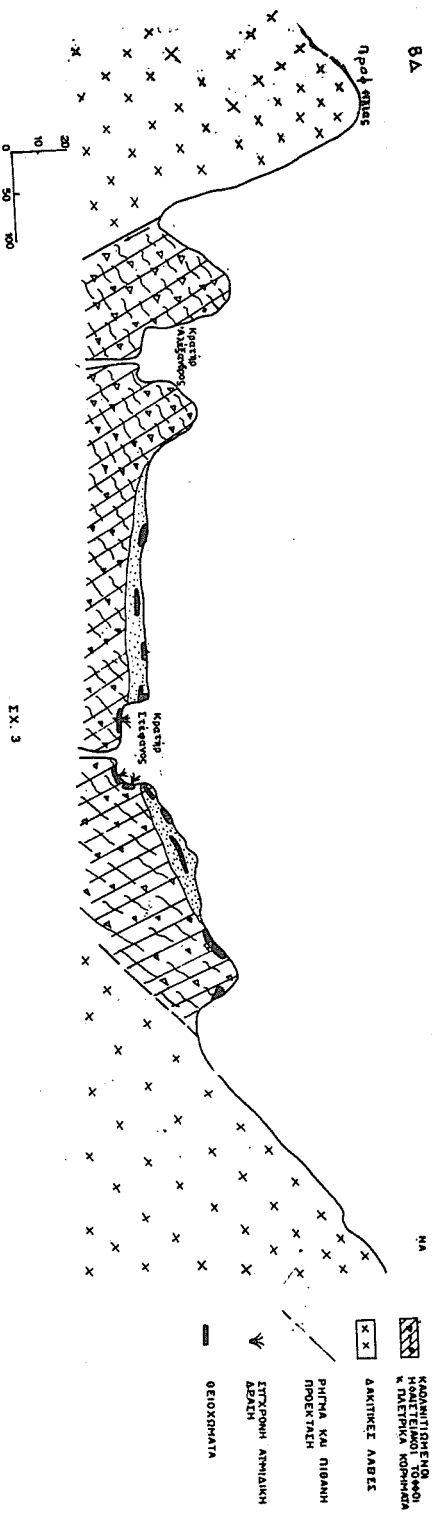
ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ΣΤΡΩΜΑΤΑ ΑΣΥΝΔΕΤΟΥ ΚΙΣΗΡΕΩΣ
- ΚΙΣΗΡΟΕΙΔΕΙΣ ΤΟΦΟΙ
- ΗΦΑΙΣΤΕΙΑΚΑ ΛΑΤΥΠΟΚΡΟΚΑΛΟΠΑΓΗ
- ΤΡΑΧΕΙΑΝΔΕΣΙΤΙΚΗ-ΑΝΔΕΣΙΤΙΚΗ ΛΑΒΑ
- ΔΑΚΙΤΙΚΗ ΛΑΒΑ
- ΥΠΟΘΑΛΑΣΙΑ ΒΑΣΑΛΤΙΚΗ ΛΑΒΑ
- ΡΗΓΜΑ
- ΕΠΙΠΕΔΟ ΘΑΛΑΣΣΗΣ

LESADITIKH AQBH ENTOS KAAAEPAI

YIOMNHMA

ΣΧ. 3

BA

NA

- AAAOITBA
- KAAANTIPHEHIO KONEITIMOI KOPHMHBA
- AKHTIMEI AABEI
- PIHTA KA NI8ANH IPOEKTATEI
- ETAPOMH ANHAIKH ABAH
- OEOXPHATA

ΣΤΥΛΙΑΝΗΣ Χ. ΠΑΠΑΤΣΟΥ - ΣΤΑΜΕΛΟΥ

Η ΧΛΩΡΙΔΑ ΚΑΙ Η ΒΛΑΣΤΗΣΗ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΥΡΩ ΝΗΣΙΔΩΝ¹

Ἡ ἐργασία μου αὐτή εἶναι μιά συμβολή στή μελέτη τῶν προβλημάτων τῆς χλωρίδας καί τῆς βλάστησης τοῦ χώρου τοῦ Αἰγαίου. Εἶναι γνωστό αὐτό πῶς ἡ βλάστηση μιᾶς περιοχῆς, ὅπως παρουσιάζεται σήμερα, εἶναι τό ἀποτέλεσμα μακροχρόνιας ἐξελικτικῆς πορείας κατά τή διάρκεια τῶν γεωλογικῶν αἰώνων. Στήν ἐξελικτική αὐτή πορεία ἐπιδρῶν διάφοροι παράγοντες κυρίως οἰκολογικοί, γενετικοί καί γεωιστορικοί. Ἀπό τοὺς παράγοντες αὐτοὺς πού παίζουν ἀποφασιστικό ρόλο γιά τή χλωρίδα καί τή βλάστηση, πρωταρχική θέση ἔχουν οἱ κλιματικοί καί οἱ ἔδαφικοί. Ἡ γνώση τῆς γεωιστορίας τῆς περιοχῆς ἦταν ἀναγκαία γιά τήν κατανόηση τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τῆς βλάστησης καί τῆς χλωρίδας. Γι' αὐτό μελέτησα στήν ἐργασία μου τά γεωλογικά καί κλιματικά στοιχεῖα τῆς Νισύρου σέ σχέση μέ τή βλάστηση. Στή δημοσίευση αὐτή ἀναφέρομαι μόνο στό βοτανικό μέρος τῆς διατριβῆς μου, πού ἀποτελεῖ καί τόν κύριό της σκοπό.

Ἡ Νίσυρος, πού ἔχει ἠφαιστειακή προέλευση καί ἀναδύθηκε ἀπό ὑποθαλάσσιες ἠφαιστειακές ἐκρήξεις, μού ἔδωσε ἐξαιρετική περίπτωση γιά τή μελέτη τῆς ἱκανότητος ἐποικισμοῦ τῶν φυτικῶν εἰδῶν. Ἡ χλωρίδα τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου καί μάλιστα αὐτῶν πού βρίσκονται κατά μήκος τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν, παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιατί τά νησιά αὐτά ἀποτελοῦν τό δρόμο τῆς μετανάστευσης ἀσιατικῶν κυρίως εἰδῶν πρός τόν ἑλληνικό χώρο. Ἔτσι ἡ γνώση τῆς χλωρίδας τῆς περιοχῆς μας συμβάλλει στήν ἐρμηνεία τῆς γεωγραφικῆς ἐξάπλωσης τῶν χλωριδικῶν στοιχείων τοῦ Αἰγαίου.

Ἡ χλωρίδα τῶν νησιῶν

Ἡ χλωρίδα τῆς Νισύρου καί τῶν γύρω της μικρῶν νησιῶν (Στρογγυ-

---

1. Ἀπό τή διδακτορική μου διατριβή, Πάτρα 1975.

λή, Γυαλί, Παχειά, Πυργουσα και Ἄντελέουσα) ἐξετάζεται γιὰ πρώτη φορά, ἐνῶ τὰ γειτονικά νησιά (Κῶς, Ρόδος, κλπ.) ἔχουν πλέον μελετηθεῖ ἀρκετά. Ὅπως φαίνεται ἀπό τήν βιβλιογραφία καί ἀπό προφορικές πληροφορίες στήν περιοχή μας εἶχαν γίνει ἐλάχιστες μόνο συλλογές φυτῶν ἢ ἀπλές παρατηρήσεις.

Ὁ Pampanini στό ἔργο του «*L' esplorazione botanica del Dodecaneso dal 1787 al 1924*»² ἀναφέρει μόνο πῶς ὑπάρχουν στή Νίσυρο τὰ εἶδη *Quercus macrolepis* (βαλανιδιά), *Ceratonia siliqua* (χαρουπιά) καί ἕνας ἀκανθωτός θαμνίσκος πού ἀσφαλῶς εἶναι τό *Sarcopoterium spinosum* (ἀστιβή). Σάν κοινά καλλιεργούμενα δέντρα ἀναφέρει τήν ἐλιά, ἀμυγδαλιά καί συκιά. Ὁ Davis, P.H.³ ἀναφέρει μεμονωμένες συλλογές φυτῶν ἀπό τόν Gathorne - Hardy, πού ἐπισκέφθηκε τό νησί κατά τό 1961-64, ὅπως φαίνεται ἀπό τὰ δείγματα πού μάζεψε.

Ἀπό τό 1957 ἔγιναν πολλές ἐπισκέψεις ἀπό Σουηδούς ἐπιστήμονες τοῦ Ἰνστιτούτου Συστηματικῆς Βοτανικῆς τοῦ Παν/μίου τῆς Lund μέ ἐπικεφαλῆς τόν καθηγητή Η. Runemark. Οἱ ἀναφορές τῶν Σουηδῶν περιορίζονται σέ λίγα εἶδη πού ἀναφέρουν σέ διάφορες ἐργασίες τους.

Στήν ἐργασία μου περιλαμβάνονται συνολικά 451 εἶδη, 9 πτεριδόφυτα καί 442 σπερματόφυτα. Σέ μερικά εἶδη, πού παρουσιάζουν ἰδιαίτερο γιὰ τήν περιοχή μας ἐνδιαφέρον, δίνω κυτολογικές, φυτογεωγραφικές ἢ ἄλλες παρατηρήσεις. Ὅλα τὰ φυτά πού μάζεψα βρῖσκονται στό Βοτανικό Μουσεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν.

Τό σύνολο τῶν φυτικῶν εἰδῶν τῆς περιοχῆς μας κατατάσσεται στίς πῶ κάτω βλαστητικές μορφές κατά Raunkiaer:

Φανερόφυτα	45	(9,98%)
Χαμαίφυτα	42	(9,31%)
Ἡμικρυπτόφυτα	75	(16,63%)
Γεώφυτα	43	(9,53%)
Θερόφυτα	246	(54,54%)

Σύνολο 451

Τά θερόφυτα ἐπικρατοῦν κι αὐτό ὀφείλεται σέ κλιματικούς παράγοντες καί μάλιστα στό ὅτι ὑπάρχει μεγάλη περίοδος θερινῆς ξηρασίας, πού τά θερόφυτα τήν περνοῦν μέ μορφή σπερμάτων. Ἀπό βιοκλιματική ἀποψη ἡ Νίσυρος τοποθετεῖται στή μεσογειακή εὐκρατη ζώνη (Emberger, L.).⁴

2. Nuovo Bot. Ital., n.s. 33 : 20-37

3. Flora of Turkey, Vols. I-IV. Edinburgh (1965-1972).

4. α) Essai d'une classification des groupements végétaux. Rev. Gén. Bot. 42 : 641-662 et 705-721 (1930).

β) Considérations complémentaires au sujet des recherches Bioclimatologiques et Phytogéographiques-Ecologiques. Travaux de Botanique et d' Ecologie. 291-301. Paris (1971).

Εΐδη μέ ιδιαίτερο ένδιαφέρον

Pinus brutia (Πεύκη ή τραχεία, κ. πεύκο). Αυτό τό δασικό είδος εξαπλώνεται στη Μέση Ανατολή αλλά και στό Αιγαίο παρουσιάζεται σέ αρκετά νησιά. Στην περιοχή μας τό δάσος του πεύκου αυτού αναπτύσσεται στη νησίδα Γυαλί και άπουσιάζει από τή Νίσυρο και τά υπόλοιπα μικρά νησιά τής περιοχής μας. Έκπληξη άποτελεί ή άπουσία τής *Pinus brutia* από τή Νίσυρο, άν και τά δύο νησιά έχουν τά ίδια πετρώματα και μάλιστα τής ίδιας ηλικίας και ή άπόστασή τους είναι ελάχιστη. Προφανώς ή άπουσία της από τή Νίσυρο όφείλεται σέ άνθρωπογενείς παράγοντες. **Quercus macrolepis** (Δρύς ή μακρολέπις, κ. βαλανιδιά). Είναι εξαιρετικά πολύμορφο είδος ως πρός τό σχήμα του κυπέλλου του και τίς όδοντώσεις στα φύλλα του. Στη Νίσυρο ή βαλανιδιά άπαντάται μέσα σέ καλλιέργειες μαζί μέ άλλα δέντρα, όπως είναι ή συκιά και ή ελιά, είτε σάν υπόλειμμα φυσικού δάσους, είτε μεταφυτευμένο από τόν άνθρωπο. Τό δέντρο αυτό εξαπλώνεται σ' όλόκληρο τό νησί και παρουσιάζει σαφή ποικιλομορφία στη μορφολογία και στην οικολογία του. Η μεγαλύτερή του συγκέντρωση παρουσιάζεται σήμερα στις πλαγιές του βουνού "Άγιος Ίωάννης, Ν.Α. τής Νισύρου, πάνω σέ ρυοδακτιτικές λάβες. Οι συστάδες τής βαλανιδιάς στη θέση αυτή είναι πιθανότατα υπόλοιπα έκτεταμένου άλλοτε δάσους, πού λόγω άνθρωπογενών επιδράσεων έχει έντονα περιορισθεί.

Γιά τήν εύρύτερη εξάπλωση του δασικού αυτού είδους στη Νίσυρο μαρτυρούν και υπολείμματα άλλων συστάδων του μέσα σέ ρήγματα δακτιών πάνω από τό χωριό Πάλοι. Στις θέσεις τών ρηγμάτων, όπου ή επίδραση του άνθρώπου δέν ύπάρχει, οι συστάδες του είδους αυτού διατηρήθηκαν άνέπαφες. Συγκεκριμένα τό είδος αυτό κατά τήν περίοδο 1940-1944, πού δέν ύπήρχε κανένας περιορισμός, έπαθε μεγάλες καταστροφές από ληστρική ύλοτομία (Λογοθέτης Μ.).⁵

Aristolochia parvifolia (Άριστολοχία ή μικρόφυλλος)*. Γνωστή μόνο από περιοχές τής Παλαιστίνης, Τουρκίας και Κύπρου. Από τά Δωδεκάνησα αναφέρεται για πρώτη φορά και στό νότιο Αιγαίο μόλις πρόσφατα διαπιστώθηκε ή εμφάνισή της. Η παρουσία του είδους αυτού στό Αιγαίο παρουσιάζει ιδιαίτερο φυτογεωγραφικό ένδιαφέρον.

Silene reinholdii (Σιληνή, κ. λουλουδάκι). Τό είδος αυτό ήταν γνωστό ως τώρα από τήν ήπειρωτική Ελλάδα (Πελοπόννησο και Στερεά Ελλάδα) και τά Ίόνια νησιά (Damboldt et Phitos, 1970)⁶. Η παρουσία του στη Νίσυρο και μάλιστα σάν μοναδική εμφάνιση στό Αιγαίο είναι άξιοπεριέρ-

5. «Τουρισμός και Οικονομία τής νήσου Νισύρου», Νισυριακά 1, 51-117. Άθήναι (1963).

6. Beiträge zur Flora Ionica. II. Bemerkungen zu einigen Silene-Arten aus Griechenland Osterr. Bot. Zeitschr. 118 : 341-352. (1970).

*Έλλειψη κοινής όνομασίας στη Νισυριακή διάλεκτο. Έυνήθως χαρακτηρίζονται σάν «ζιζάνια» ή «χόρτα».

γη. Ἡ αὐτόχθονη θεώρησή του, ἀπό φυτογεωγραφική ἄποψη, φαίνεται δυσεξήγητη. Ἡ πιθανότερη ἐρμηνεία τῆς ἐδῶ ἐμφάνισής του εἶναι ὅτι πρόκειται γιά ἓνα νεόφυτο.

Papaver gracile (Μήκων ἢ χαρίεσσα, κ. παπαρούνα). Ὡς τώρα ἦταν γνωστό εἶδος ἀπό τήν Μικρά Ἀσία καί τήν Κύπρο. Στό Αἰγαῖο ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά.

Ononis diffusa (Ὀνονίς ἢ διάχυτος)*. Γνωστή στό Αἰγαῖο ἀπό τίς Κυκλάδες καί τήν Κρήτη, βρέθηκε γιά πρώτη φορά στήν περιοχή τῆς Δωδεκανήσου πάνω στό Γυαλί. Ἡ μεμονωμένη ἐμφάνισή της ἐδῶ καί ἡ περίεργη ἀπουσία της ἀπό τή Νίσυρο, μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τήν ὑπόθεση ὅτι τό εἶδος αὐτό ἔχει μεταφερθεῖ πρόσφατα ἀπό τόν ἄνθρωπο στό Γυαλί, ὅπου μάλιστα βρίσκονται καί λατομεῖα σέ λειτουργία.

Geranium robertianum (Γεράνιον τό ροβερτιανόν)*. Οἱ περιωρισμένες διαφορές μεταξύ τῶν εἰδῶν *Geranium robertianum* καί *Geranium purpureum* δημιουργοῦν δυσχέριες στήν ταξινόμηση τῶν εἰδῶν αὐτῶν. Πάντως τά φυτά τῆς Νισύρου μέ τά ἀθεροφόρα καί τριχωτά σέπαλα, καθῶς καί τούς τριχωτούς καρπούς (μερικάρπια) μποροῦν νά χαρακτηρισθοῦν σάν *Geranium robertianum*. Ἐξάλλου ἡ κυτταρολογική ἐξέτασή τους ἔδειξε ὅτι ὁ χρωματοσωμικός τους ἀριθμός εἶναι $2n=32+4B$. Ὁ διπλοειδής αὐτός ἀριθμός σπάνια ἀναφέρεται γιά τό εἶδος αὐτό (Federov, 1969).⁷ Πιο συνηθισμένη εἶναι ἡ τετραπλοειδής μορφή του $2n=64$.

Alkanna orientalis (Ἀλκάννα ἢ ἀνατολική, κ. κολιτσιδα ἢ μελισσόχορτο). Φυτά τοῦ εἶδους αὐτοῦ ἀπό τή Νίσυρο ἐξέτασα κυτταρολογικά καί παρουσίασαν ἀριθμό χρωματοσωμάτων $2n=28$. Ἡ *Alkanna orientalis*, πού πολλοί συγγραφεῖς συγχέουν μέ τήν *Alkanna helenica*, διακρίνεται σάν ἓνα ἰδιαίτερο εἶδος (Kamari and Papatsou, 1973).⁸

Alkanna tinctoria (Ἀλκάννα ἢ βαφική)*. Τά δείγματά μου ἀπό τή Νίσυρο ἀνήκουν, σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Huber-Morath πού τά μελέτησε, στό ὑποεῖδος *tinctoria*, ἀλλά πλησιάζουν ἐπίσης πρὸς τό ὑποεῖδος *anatolica*. Κατά τή γνώμη τοῦ ἴδιου ἐρευνητῆ ἡ *Alkanna tinctoria* στήν Ἑλλάδα ἀπαιτεῖ μιά νέα ἐπεξεργασία. Ἐξέτασα τά δείγματά μου χρωματοσωμικά καί ἔδειξαν ἀριθμό χρωματοσωμάτων $2n=30$ (Kamari and Papatsou, 1973).⁸

Echium arenarium (Ἐχιον τό ἀμμόφιλον)*. Φυτά ἀπό τό Γυαλί μέ χρωματοσωμική ἐξέταση ἔδειξαν ἀριθμό χρωματοσωμάτων $2n=16$ (Kamari and Papatsou, 1973).⁸

Plantago coronopus ὑποεῖδος *commutata* (Ἀρνόγλωσσον ὁ κορωνόπους)*. Κυτταρολογική ἐξέταση φυτῶν τῆς Νισύρου ἔδειξε πῶς πρόκειται γιά τετραπλοειδεῖς μορφές. Ὡπως ἀναφέρει καί ὁ Runemark (1967),⁹ αὐτό

7. Chromosome numbers of Flowering Plants (1969).

8. Chromosome studies in some Mediterranean Angiosperms. Bot. Not. 126 : 266-268. (1973).

9. Studies in the Aegean Flora X. Cytologic and Morphologic Notes on Plantago. Bot. Not. 120 : 9-16 (1967).

πιστοποιεί πώς τό άναφερόμενο έδω ύποείδος *commutata* συνιστά νέα συστηματική μονάδα μέ σταθερούς μορφολογικούς καί κυτταρολογικούς χαρακτήρες, μέ τούς όποίους θά μπορούσε νά θεωρηθεί σάν ιδιαίτερο είδος.

Filago cretensis ύποείδος *cycladum*. (Φιλάγινον τό κρητικόν)*. 'Ο Wage-nitz, πού έπεξεργάστηκε στήν έργασία μου τό γένος, *Filago*, έπισημαίνει πώς τά δείγματά μου δείχνουν καί μερικά χαρακτηριστικά, πού πλησιάζουν πρós τό ύποείδος *aegaea* (*Filago aegaea* Wagenitz, *Willdenowia* 6:126 (1970) ύποείδος *aegaea*). 'Εκτός αύτου είναι άξιοσημείωτη ή γιά πρώτη φορά διαπίστωση του στήν περιοχή μας.

Hedypnois rhagadioloides ('Ηδύπνοον)*: 'Η μελέτη του γένους *Hedypnois* στό Αίγαίο άπό τόν Nordenstam, B. (1971)¹⁰ άπέδειξε πώς ή γνωστή έντονη ποικιλότητα του είδους *Hedypnois rhagadioloides* δέν είναι μόνο φαινοτυπική, δηλαδή δέν περιορίζεται στά έξωτερικά γνώρίσματα, αλλά είναι καί καρυοτυπική, δηλαδή καί στά χρωματοσώματα. 'Η ταξινομική θεώρηση του γένους αύτου μέ βάση μόνο τά έξωμορφολογικά χαρακτηριστικά δίνει άβέβαια άποτελέσματα. 'Αφού λοιπόν οί κυτταρογενετικές έρευνες συνεχίζονται, περιοριζόμαστε έδω στό γενικό χαρακτηρισμό τών φυτών μας σάν *Hedypnois rhagadioloides*. 'Εξάλλου έκανε κυτταρολογική έρευνα σέ τέσσερις πληθυσμούς του είδους αύτου καί παρουσίασαν δύο διαφορετικούς αριθμούς χρωματοσωμάτων 2η=16 καί 2η=14. Πρέπει νά σημειωθεί ότι τά άτομα τών φυτών πού εξέτασα άνήκαν μέν σέ διαφορετικούς πληθυσμούς, μορφολογικά όμως μπορούσαν νά καταταγοϋν στό ίδιο ύποείδος. Βέβαια ή εξέταση αύτή δέν άποσκοπούσε σέ ειδικότερα συμπεράσματα, όμως είναι ένδεικτική τής καρυοτυπικής ποικιλότητας του είδους αύτου στήν περιοχή μας.

Δύο νέα φυτά, ένα ύποείδος καί ένα είδος

Limonium graecum (Poiret) Rech. fil., op. cit. ύποείδος *ammophilon* Papatsou et Phitos. (Στατική ή ελληνική ύποείδος άμμόφιλον)*.

Είναι γνωστή ή έντονη ποικιλότητα του *Limonium graecum*. Τό τυπικό ύποείδος άπαντά στήν ήπειρωτική νότια 'Ελλάδα καί τό Αίγαίο σέ πληθος μορφών, πού ο καθορισμός του δέν είναι ο σκοπός τής μελέτης αύτης. 'Από τή νησίδα Γυαλί περιγράφω έδω μιá διακεκριμένη μορφή του είδους αύτου, τό ύποείδος *ammophilon*.

Τό ύποείδος αύτό άποτελεί μιá γεωγραφικά άπομονωμένη μορφή καί διαφέρει γενικά άπό τά ύποείδη του *Limonium graecum* κυρίως άπό τά μεγάλα καί χνουδωτά βράκτεια φύλλα του, καθώς καί άπό τά σαφώς γραμμοειδή-λογχοειδή φύλλα του. 'Ακόμη τό πληθος τών άγονων πλάγιων βλαστών του καί οί άραιές ταξιαθίες του (στάχεις) μπορούν νά θεωρηθοϋν σάν βοηθητικά διακριτικά γνώρίσματα.

10. Cytogeography of the Genus *Hedypnois* (Compositae). Bot. Not. 124 : 483-489 (1971).

Φυτά του υποείδους αυτού που εξέτασα κυτταρολογικά απέδειξαν πολυπλοειδή αριθμό χρωματοσωμάτων $2n=42$, που συναντάται για πρώτη φορά μέσα στο γένος *Limonium*.

Campanula nisyria Papatsou et Phitos (Καμπανούλα ή νισυρία, κ. καμπανάκια).

Τό είδος αυτό εντάσσεται στην ομάδα *Quinqueloculares* στην οποία ανήκουν τά είδη *campanula lyrata*, *C. betonicaefolia*, *C. hagielia*, *C. sporadum* καί *C. iconia*, που εξαπλώνονται στά ανατολικά νησιά του Αιγαίου καί στη Μικρά 'Ασία. Οί φυλογενετικές σχέσεις των ειδών της ομάδας αυτής έχουν πλέον συζητηθεί (Phitos, 1965)¹¹. Για την *Campanula nisyria* δέν έχω κυτταρολογικά στοιχεία, αλλά οί μορφολογικοί χαρακτηρισ καί ή γεωγραφική της εξάπλωση, δέν αφήνουν καμιά αμφιβολία για τή στενή συγγενεία της μέ την ομάδα που ανέφερα πιο πάνω. Είναι σαφείς οί φυλογενετικές σχέσεις της προς την *Campanula lyrata* καί *Campanula hagielia*. Μπορεί νά υποστηριξεί κανείς πως ή *Campanula nisyria* άποτελεί διαφοροποιημένη μορφή της *Campanula lyrata*. "Αλλωστε ή λεπτομερής μελέτη των φυτών της *Campanula lyrata* στά γειτονικά νησιά δείχνει μιá ολοκληρη σειρά από ενδιάμεσες μορφές. Οί μορφές αυτές μπορούν τελικά νά άπαντοϋν διαφοροποιημένες, όπως π.χ. ή μορφή στη Ρόδο της *Campanula hagielia*.

'Εξάλλου ή *Campanula nisyria* άποτελεί ένα από τά πιο χαρακτηριστικά χλωριδικά στοιχεία, που δίνουν ιδιαίτερο τόνο στον ανατολικό χλωριδικό χαρακτήρα του νησιού. Βέβαια αυτό δέν μπορεί νά άποτελέσει μοναδικό κριτήριο της φυτογεωγραφικής θέσης της Νισύρου (βλέπε ιδιαίτερο κεφάλαιο).

Ή βλάστηση των νησιών

Τό νησιωτικό συγκρότημα που μελέτησα μπορεί νά θεωρηθεί από φυτογεωγραφική άποψη σαν ενιαία περιοχή γιατί: 1) οί άποστάσεις μεταξύ των νησιών είναι σχετικά μικρές καί τά μέσα διασποράς των περισσότερων φυτικών ειδών μπορούν νά τίς υπερπηδήσουν καί 2) τό κλίμα δέν διαφέρει καί δέν μπορεί νά παίξει αξιόλογο ρόλο στην εξάπλωση ενός είδους ούτε καί στη διαφοροποίηση της βλάστησης. Οί παράγοντες εκείνοι, που ρυθμίζουν την εξάπλωση των διάφορων ειδών καί τή μορφή της βλάστησης, είναι τό γεωλογικό υπόβαθρο καί οί άνθρωπογενείς παράγοντες (έντονη καλλιέργεια του εδάφους καί βοσκή). 'Επειδή ή διαμόρφωση του εδάφους της Νισύρου χαρακτηρίζεται από έλλειψη πεδινών εκτάσεων, οί κάτοικοι μετατρέψανε μέ αναβαθμίδες (τάβλες) τά επικλινή εδάφη σε καλλιεργήσιμα. "Έτσι τό νησί μας, ενώ στερεΐται

11. Die quinquelokulären *Campanula* - Arten. Österr. Bot. Zeitschr. 112 : 449-498 (1965).
κ = κοινή όνομασία στην Νισυριακή διάλεκτο.

πραγματικῶν δασῶν, ἐμφανίζεται δεντροφυτεμένο ὡς τὶς κορυφές τῶν βουνῶν του. Τὰ δέντρα πού καλλιεργοῦνται εἶναι: *Olea europaea* (ἐλιά), *Amygdalus communis* (ἀμυγδαλιά), *Ficus carica* (συκιά), *Quercus macrolepis* (βαλανιδιά) καὶ *Pistacia terebinthus* (ἀγραμυθιά). Σήμερα ἡ γεωργία ἔχει περιοριστεῖ σημαντικά μέ ἀποτέλεσμα οἱ ἄλλοτε καλλιεργημένες ἐκτάσεις νά μεταπέσουν σέ φρυγανότοπους. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀνθρώπου ἡ φυσικὴ βλάστηση τῆς Νισύρου ἦταν ἡ δασικὴ καὶ ἡ θαμνώδης. Αὐτὸ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῶν εἰδῶν *Quercus coccifera* (πρῖνος), *Pistacia terebinthus* (ἀγραμυθιά) καὶ *Quercus macrolepis* (βαλανιδιά), πού ἀποτελοῦν δείκτες μιᾶς φυσικῆς βλάστησης, πού μέ τὶς σημερινές συνθήκες περιβάλλοντος εἶναι ἴσως ἀνίκανη νά ξαναβρεῖ τὴν πρώτη της μορφή. Ἐπίσης ἡ παρουσία σήμερα στὴ Νίσυρο τοῦ δάσους τῆς *Quercus coccifera* (πρῖνος) στὴν περιοχὴ τοῦ Προφήτη Ἡλία - Νύφιου, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὑπόλειμμα ἐκτεταμένου ἄλλοτε δάσους φυσικῆς βλάστησης. Ἡ συμμετοχὴ ψηλῶν θάμνων σέ θέσεις ὅπου ἐμφανίζεται σήμερα περιορισμένη ἡ θαμνώδης βλάστηση μᾶς ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ἄλλοτε ὑπῆρχε μακκία¹² βλάστηση. Τὸ γεγονός αὐτὸ σέ συνδυασμὸ μέ τὸ ὕψος βροχῆς (600-800 χιλιοστά) συνηγορεῖ γιὰ τὸ σημαντικό ἄλλοτε ρόλο τῆς μακκίας βλάστησης στὴ φυτοκάλυψη τοῦ νησιοῦ. Στὰ ἀκατοίκητα νησιά γύρω ἀπὸ τὴ Νίσυρο ἡ βλάστηση θά ἦταν πιθανῶς καὶ ἐκεῖ δενδρῶδης καὶ θαμνώδης, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ παρουσία τοῦ δάσους τῆς *Pinus brutia* (πεῦκο) στό Γυαλί.

Σήμερα στὴ Νίσυρο καὶ στὰ γύρω νησιά κυριαρχοῦν τὰ φρύγανα¹³ *Sarcopoterium spinosum* (ἀστιβή), *Cistus creticus* καὶ *Cistus salviifolius* (σκίτος), *Lavandula stoechas* (συμυριά), *Thymus capitatus* (θυμάρι), *Satureja thymbra* (θρύμπη) κλπ., πού ἀντικαταστήσανε δευτερογενῶς τὴ θαμνώδη βλάστηση πού γιὰ διάφορους λόγους ὑποβαθμίστηκε. Πάντως κατὰ τὸν Eyre, S.R.¹⁴ σέ περιορισμένες περιοχές, ὅπως τὰ μικρὰ νησιά, οἱ κοινωνίες τῶν θάμνων καὶ τῶν φρυγάνων δέν ἀντικαταστήσανε ὁπωσδήποτε προϋπάρχοντα δάση.

Ἡ βλάστηση τῆς περιοχῆς μας μπορεῖ νά διακριθεῖ σέ: 1) δασικὴ βλάστηση, 2) θαμνώδη σκληρόφυλλη ἀείφυλλη βλάστηση, 3) φρυγανώδη βλάστηση καὶ 4) βλάστηση ἀμμωδῶν παραλιῶν. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ νανῶδη φρύγανα τῆς περιοχῆς τῶν κρατήρων. Μέ τὴν τελευταία ἔντονη δράση τοῦ ἡφαιστείου τὸ 1871, ἡ τότε βλάστηση τῆς περιοχῆς τῶν κρατήρων (Ραμός - Λακκί) καταστράφηκε ἐντελῶς. Σήμερα ἡ φρυγανώδης βλάστηση τῆς περιοχῆς ἀναπτύσσεται πάνω σέ ἐδάφη ἀπὸ συγκολλημένη ἡφαιστειακὴ σποδὸ καὶ ἡφαιστειακοῦς τόφφους. Ἡ βλάστηση αὐτὴ παρουσιάζει ἰδιόμορφο χαρακτήρα, δηλαδή τὰ φυτικὰ εἶδη ἐδῶ εἶναι νανῶδη καὶ κυριαρχοῦν τὰ: *Erica manipuliflora* (ρείκι), *Cistus*

12. πυκνὴ θαμνώδης βλάστηση ἀπὸ σκληρόφυλλους, ἀείφυλλους θάμνους.

13. θαμνίσκοι ξηρόμορφοι, πολλές φορές ἀκανθωτοί.

14. *Vegetation and soils*. Sec. Ed. London (1968).

creticus καί *Cistus salviifolius* (σκίτος) καί *Thymus capitatus* (θυμάρι).

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ κυριαρχία τῆς *Erica manipuliflora* (ρεϊκί), πού ἔχει πρωτοποριακὴ ἐποικιστικὴ ἱκανότητα διαπιστωμένη καί σέ ἄλλες περιπτώσεις (Οἰκονομίδου Ε. 1969)¹⁵. Ἡ νανώδης μορφή τῶν φρυγάνων πρέπει νά ἀποδοθεῖ στὴ σύσταση τοῦ ἐδάφους καί στὴ σχετικὰ ψηλὴ θερμοκρασία του λόγω τῆς ἀτμιδικῆς δράσης τῆς περιοχῆς (Καϊλιά 98°-99^oC, κοντὰ στό κρατήρα Ἀλέξανδρο 96-98^oC, 925 μέτρα ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ κρατήρα Στέφανου 40^oC, 550 μέτρα ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ κρατήρα Στέφανου 70^oC. Georgalas, G.K. 1962)¹⁶. Ἐκτός ἀπὸ τὰ φρύγανα πού ἀναφέραμε ἀναπτύσσονται καί ἀγρωστώδη φυτά, πού ἀποτελοῦν τὸ δεῦτερο στάδιο ἐποικισμοῦ νέων περιοχῶν, καθὼς καί ποώδη φυτά καί γεώφυτα¹⁷. Σέ σποραδικές θέσεις τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἐμφανίζονται μεμονωμένοι θάμνοι τῶν εἰδῶν *Calicotome villosa* (ἀσπάλαθας), *Spartium junceum* (σπάρτος), *Daphne gnidioides* (γλάστρος) καί *Olea europaea* ὑποεῖδος *syvestris* (ἀγρελιά), πού παρεμβάλλονται ἀνάμεσα στὰ φρύγανα.

Ἡ φυτογεωγραφικὴ θέση τῆς περιοχῆς μας

Ἡ Νίσυρος λόγω τῆς γεωγραφικῆς τῆς θέσης θεωρήθηκε πὼς ἀνήκει φυτογεωγραφικὰ στὴν ἀνατολικὴ χλωριδικὴ περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου (Rehinger, K.H. 1950)¹⁸, πού περιλαμβάνει τὰ ἀνατολικά νησιά τοῦ Αἰγαίου καί τίς χερσονήσους του. Στὴν ἐργασία μου ἀξιολογῶ τὰ χλωριδικὰ στοιχεῖα πού βρῆκα καί μάλιστα τὰ ἐνδημικά καί τὰ ἀντίστοιχα πού θεωροῦνται ἀξιόλογα γιὰ τὴ φυτογεωγραφικὴ θεώρηση τῆς περιοχῆς μας.

Ἐχομε ἔντονη ἐκπροσώπηση ἀνατολικῶν στοιχείων, ὅπως εἶναι τὰ εἶδη:

Aristolochia hirta (Ἀριστολοχία ἢ δασύτριχος)*

Aristolochia parvifolia (Ἀριστολοχία ἢ μικρόφυλλος)*

Nigella arvensis ὑποεῖδος *glauca* (Νιγέλλη ἢ ἀρουραία)*

Papaver gracile (Μήκων ἢ χαρίεσσα, κ. παπαρούνα)

Trifolium pilulare (Τριφύλλιον τὸ τριχωτόν, κ. τριφύλλι)

Trifolium argutum (Τριφύλλιον τὸ ὀξύ, κ. τριφύλλι)

Convolvulus scammonia (Κονβόλβουλος ὁ σκαμμώνιος, κ. χωνάκια)

Scrophularia canina ὑποεῖδος *floribunda* (Σκροφουλαρία ἢ κύνειος)*

καί τὸ νέο εἶδος *Campanula nisyria* (καμπανούλα ἢ νισυρία, κ. καμπανάκια).

15. Γεωβοτανικὴ ἐρευνα τῆς νήσου Σκιάθου. Ἀθῆναι 1969.

16. Catalogue of the active volcanoes of the World Part 12, Greece. Napoli. (1962).

17. Διετὴ ἢ πολυετὴ φυτά μὲ ὑπόγειο ρίζωμα ἢ βολβό.

18. Grundzüge der Pflanzenverbreitung in der Aegäis I-III Vegetatio 2 : 55-119, 239-308, 365-386 (1950).

Ίδιαίτερη ομάδα συνιστούν μερικά στοιχεία κοινά της δυτικής και ανατολικής χλωριδικής περιοχής του Αιγαίου:

Rosularia serrata (Ροσουλαρία ή πριονωτή)*

Dianthus creticus (Δίανθος ό κρητικός, κ. άγριογαρύφαλλο)

Vicia cretica ύποείδος *cretica* (Βίκος ό κρητικός, κ. βίκος)

Carlina tragacanthifolia (Καρλινία ή άκανθόφιλος)*

Anthemis pseudocotula (Ύνθεμής ή ψευδοκοτούλα, κ. μαργαρίτα).

Ή εκπροσώπηση κυκλαδικών στοιχείων περιορίζεται στα είδη:

Filago cretensis ύποείδος *cycladum* (Φιλάγινον τό κρητικόν)*

Anthemis scorolorum (Ύνθεμής ή βραχόφιλος, κ. μαργαρίτα)

Paraver nigro-tinctum (Μήκων ή μελανόστικτος, κ. παπαρούνα).

Ή σχέση της περιοχής μας με τη χλωριδική περιοχή του κεντρικού και νότιου Αιγαίου ένισχύεται και με τά είδη *Arenaria aegaea* και *Plantago bellardi* ύποείδος *deflexa*, είδη που άπαντούν και στη Κρήτη και στη Κάρπαθο. Τά αιγαϊκά είδη *Arenaria aegaea*, *Cynara cornigera* και *Anthemis scorolorum* δέν άπαντούν στη Νίσυρο αλλά μόνο στην Ύντελέουσα, που άποτελεί τό ανατολικότερο όριο έξαπλώσής τους. Ή άπουσία τους άπό τη γειτονική Νίσυρο δικαιολογείται άπό τό γεγονός ότι τά είδη αυτά είναι άσβεστόφιλα, δηλαδή τά συναντούμε κατά κανόνα σε άσβεστολιθικά έδάφη, που δέν ύπάρχουν στη Νίσυρο. Ή βιογεωγραφική θέση της Ύντελέουσας άποδεικνύεται πολύ ένδιαφέρουσα και χρειάζεται ιδιαίτερη μελέτη. Όσο για τη Νίσυρο μπορεί νά τοποθετηθεί στην ανατολική χλωριδική περιοχή του Αιγαίου.

Συμπεράσματα

Συνοψίζω τά άποτελέσματα άπό τη μελέτη της χλωρίδας και της βλάστησης της περιοχής που μελέτησα.

1) Ύγινε γνωστή ή χλωρίδα της περιοχής μας με 451 άυτοφυή είδη. Ός σήμερα ήταν γνωστά μόνον 20.

2) Περιγράφονται δυό νέα φυτά, τό *Limonium graecum* ύποείδος *ammophilon* άπό τό Γυαλί και ή *Campanula nisyria* άπό τη Νίσυρο.

3) Ύγινε κυτταρολογική εξέταση σε 8 είδη ή ύποείδη, τά εξής: *Geranium robertianum* 2η=32+4B, *Limonium graecum* ύποείδος *ammophilon* 2η=42, *Plantago bellardi* ύποείδος *deflexa* 2η=10, *Plantago cretica* 2η=10, *Plantago coronopus* ύποείδος *commutata* 2η=20, *Hedynois rhagadioloides* 2η=14 και 2η=16, *Taraxacum* sp. 2η=40 και *Scilla autumnalis* 2η=28

4) Μέ τό βλαστητικό φάσμα κατά Raunkiaer βρήκα ποσοστό θεροφύτων 54,54% που έπαληθεύει τη βιοκλιματική τοποθέτηση της περιοχής μας στη μεσογειακή εύκρατη ζώνη.

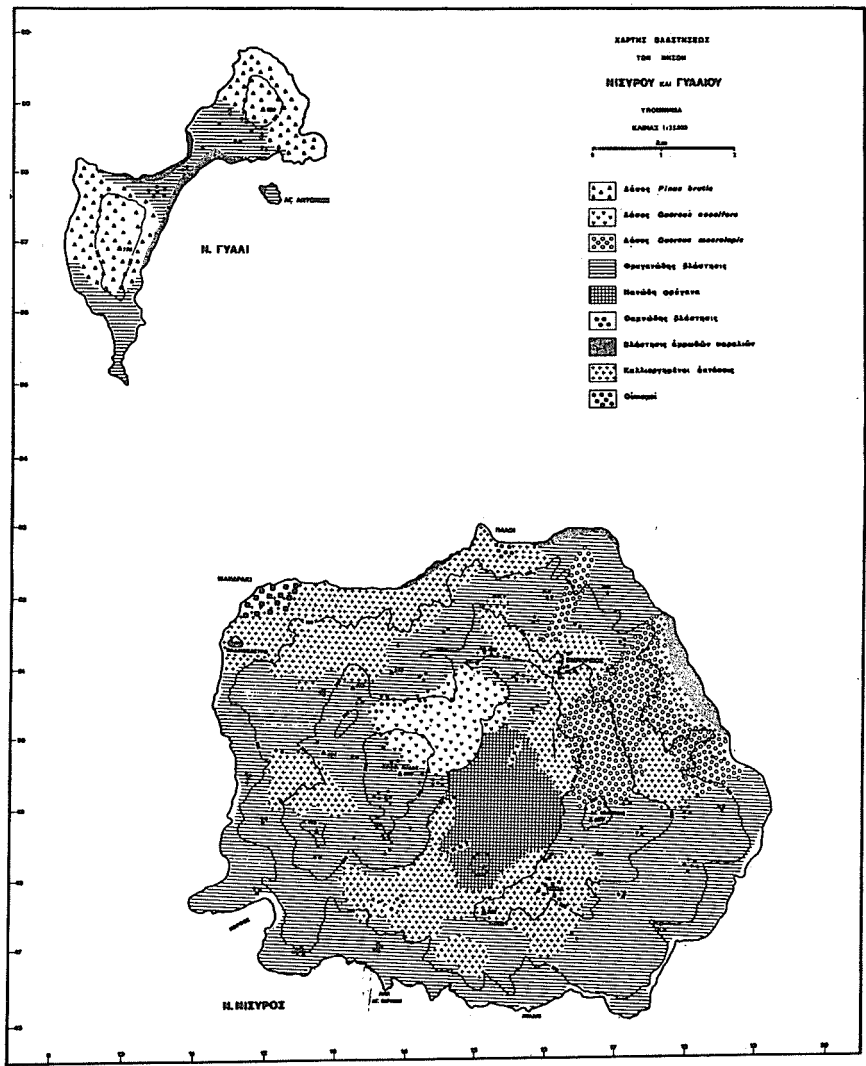
5) Ή βλάστηση διακρίνεται σε δασική, θαμνώδη, φρυγανώδη και βλάστηση άμμοδών παραλιών. Μελέτησα στη συνέχεια τη σύνθεση καθεμιάς μορφής βλάστησης.

Κατάληξα στο συμπέρασμα πώς είναι πιθανή ή άλλοτε κυριαρχία της δασικής βλάστησης στη Νισύρο και μάλιστα με τα είδη *Pinus brutia* (πεύκο), *Quercus macrolepis* (βαλανιδιά) και *Quercus coccifera* (πρίνος). Η υποβάθμιση της βλάστησης προς τη σημερινή θαμνώδη και φρυγανώδη αποδίδεται σε άνθρωπογενείς παράγοντες και στην επαναλαμβανόμενη δράση του ήφαιστείου.

Διαπιστώθηκε η ύπαρξη ιδιαίτερου τύπου βλάστησης από την επίδραση ιδιαίτερων οικολογικών παραγόντων στην περιοχή των κρατήρων και μελετήθηκε η σύνθεσή της.

Έγινε χάρτης της φυτικής κάλυψης της Νισύρου και της νησίδας Γυαλί.

6) Από τη μελέτη των χλωριδικών στοιχείων επιβεβαιώνεται η κατάταξη της Νισύρου στην ανατολική χλωριδική περιοχή του Αιγαίου. Έξαιρέση αποτελεί η Άντελέουσα γιατί τα ως σήμερα γνωστά χλωριδικά στοιχεία δημιουργούν αντιφατικά συμπεράσματα, ως προς τη βιογεωγραφική της τοποθέτηση στο χώρο του Αιγαίου. Για την Άντελέουσα απαιτούνται πιο πλήρη βιολογικά και γεωλογικά δεδομένα.

Δυό έκθέσεις πού αναφέρονται στη στερέωση της Ι. Μ. Σπηλιανής.

Ἡ Ἑταιρεία Νισυριακῶν Μελετῶν μέ τή δημοσίευση τῶν Τεχνικῶν αὐτῶν ἐκθέσεων σκοπό ἔχει νά ἐνημερώσει τούς συμπατριῶτες μας Νισύριους ὅπου καί ἂν εὐρίσκονται, εἴτε στό νησί εἴτε ἔξω ἀπό αὐτό. Ἐπιθυμοῦμε νά τούς πληροφορήσουμε γιά τόν ἄμεσο κίνδυνο πού διατρέχει ἡ Παναγιά μας καί ἔτσι νά συντονίσουν τίς ἐνέργειές τους καί αὐτοί γιά τή σωτηρία τῆς Σπηλιανῆς.

Ἀκόμα οἱ Δημόσιοι φορεῖς: τό Κράτος, ἡ Δημαρχία Νισύρου, οἱ Ἐκκλησιαστικές ἀρχές καί οἱ Νισυριακοί σύλλογοι νά ἀναλάβουν τίς εὐθύνες τους καί νά παύσουν νά προφασίζονται ἄγνοια τοῦ προβλήματος.

Τό Ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ καί ἐπιστημῶν ἔστειλε πρὸς τήν Μοναστηριακή Ἐφορεία Ἱερᾶς Μονῆς, Παναγίας Σπηλιανῆς, τό μέ ἡμερ. 11.1.1982 ἀριθ. Πρωτ. 115, ἔγγραφο μέ τό ἀκόλουθο περιεχόμενο: «Μετά ἀπό ἐπισταμένη μελέτη τοῦ ὑπομνήματός σας, τό ΥΠΠΕ σᾶς ἐπιτρέπει, νά ἀναθέσετε τήν ἐκπόνηση μελέτης γιά τή στήριξη τῶν βράχων μέ δικές σας δαπάνες σέ εἰδικευμένους ἐπιστήμονες οἱ ὁποῖοι θά πρέπει ὀπωσδήποτε νά ἔχουν στενή συνεργασία μέ τίς ἀρμόδιες ὑπηρεσίες τοῦ Ὑπουργείου».

Κατόπιν αὐτοῦ ἡ πρωτοβουλία πιά ἔχει περιέλθει στή παραπάνω Μοναστηριακή Ἐφορεία καί στή Δημαρχία Νισύρου.

ΕΚΘΕΣΗ ΑΥΤΟΨΙΑΣ

ΤΟΠΟΣ: ΜΑΝΔΡΑΚΙ ΝΙΣΥΡΟΥ

ΜΝΗΜΕΙΟ: α.- Ἱ. Μ. Παναγίας Σπηλιανῆς, β.- Φρούριο Μανδρακίου Νισύρου

ΕΡΓΟ: α.- Στερέωση Ἱ. Μ. Παναγίας Σπηλιανῆς, β.- Φρουρίου γ.- Πρανῶν.

Μετά ἀπό τήν ἀναφορά πρὸς τήν ΥΠΑΝ τῆς 4ης Ἐφορείας Βυζ. Ἀρχ/των Ρόδου καί τή σχετική ἐντολή μεταβάσεως στή Νίσυρο τοῦ

Ἄρχ/να Χρ. Κατσιμπίνη τῆς ΥΠΑΝ καὶ τοῦ Πολ. Μηχ/κοῦ καὶ ἐπιστημον. συνεργάτη τοῦ ΥΠΠΕ κ. Μιχ. Ἀρβανιτάκη, ἔγινε ἡ μετάβαση στὴ νῆσο τῆς Νισύρου τὴν 28-5-80 (Μανδράκι) γιὰ ἐξέταση στερεώσεως τοῦ Μεσαιωνικοῦ Φρουρίου καὶ τῶν πρᾶνῶν τῆς Ἱ. Μονῆς Παναγιάς Σπηλιανῆς. Κατὰ τὴν αὐτοψία μᾶς συνόδευσε ὁ φύλακος κ. Νίκος Χαρίτου καὶ ἔγιναν ἐπαφές μὲ τὸ δῆμαρχο.

Ἐπίσης προηγουμένως ἔγιναν τηλεφωνικὲς συνεννοήσεις μὲ τὸν Ἐφορο κ. Κόλλια καθὼς καὶ ἐπὶ τόπου συνεννοήσεις. στὴν Ἐφορεία Βυζ. Ἄρχ/των Ρόδου, ὅπου καὶ ἐξετάσθηκε ἡ σχετικὴ μελέτη μὲ τὸ μηχανικὸ τῆς Ἐφορείας κ. Παπαδημητρίου.

Πηγές πού βοήθησαν γιὰ τὴν ἔκθεση ὕστερα ἀπὸ τὴν αὐτοψία πού κάναμε ἐπὶ τόπου εἶναι μαρτυρίες τοῦ ὑπευθύνου φύλακα τῆς Ἐφορείας κ. Ν. Χαρίτου, πληροφορίες τοῦ Τεχνικοῦ Γραφείου τοῦ Δήμου Μανδρακίου καὶ οἱ μαρτυρίες τῶν κατοίκων.

Ἐγινε ἐπίσης μία μεγάλη σειρά φωτογραφιῶν μὲ γενικὲς ἀπόψεις τῆς περιοχῆς καθὼς καὶ λεπτομέρειες τῶν πετρωμάτων.

Εἰσαγωγή

Ἡ παρούσα Τεχνικὴ Ἐκθεση ἀναφέρεται στὴ στερέωση τῆς Ἱ. Μονῆς Σπηλιανῆς, τοῦ φρουρίου καὶ τῶν πρᾶνῶν τοῦ λόφου πάνω στὸν ὁποῖο εἶναι χτισμένα στὸ Μανδράκι τῆς Νισύρου. Ἡ σύνταξη τῆς παρούσας Τεχν. Ἐκθέσεως ἔγινε μὲ βάση τὰ στοιχεῖα πού συγκεντρώθηκαν κατὰ τὴν πρόσφατη μετάβασή μας ἐκεῖ. Τὸ ἱστορικὸ τοῦ ἀρχ/κοῦ χώρου καθὼς καὶ οἱ μέχρι τώρα ἐνέργειες πού ἔχουν γίνεῖ γιὰ τὴ διάσωσή του περιλαμβάνονται στὸ συνημμένο ἡμερωτικὸ σημείωμα πού συντάχθηκε στὶς 9-10-1978 ἀπὸ τὸν Ἄρχ/να τῆς ΥΠΑΝ κ. Ι. Δημακόπουλο. Ἐπίσης λήφθηκε ὑπόψη καὶ ἡ προμελέτη στερεώσεως τῶν πρᾶνῶν τοῦ λόφου καὶ συντάχθηκε τὸ Νοέμβριο τοῦ 1973, ἀπὸ τοὺς Πολ. Μηχ/κούς Α. Ρηγίδη καὶ Π. Γόντικα.

Α.- ΠΡΑΝΕΣ ΛΟΦΟΥ ΜΑΝΔΡΑΚΙΟΥ

Ἐπάρχουσα κατάσταση-Φθορές-αἰτία φθορῶν

Ὁ λόφος αὐτός ἀποτελεῖ μία ἔξαρση τοῦ ἐδάφους ὕψους 40μ. περίπου ἀπὸ τὴ θάλασσα. Μακροσκοπικὲς παρατηρήσεις μᾶς ἔδειξαν ὅτι ὁ λόφος ἀποτελεῖται ἀπὸ κροκαλοπαγές πέτρωμα ἡφαιστειακῆς προελεύσεως εἶναι ἄστρωτο κατὰ θέσεις ἰσχυρὰ διαρρηγμένο. Τὸ συνδετικὸ ὕλικό τῶν κροκάλων πού εἶναι ἀργιλοपुरιτικό διαστρώνεται καὶ ἀποσαθρώνεται γρήγορα κάτω ἀπὸ τίς φυσικὲς ἐπενέργειες.

Τὸ πέτρωμα παρουσιάζει κατὰ θέσεις μὲ χαλαρὴ δομὴ τὸ δὲ σύστημα διακλάσεων καὶ ἡ κλίση τοῦ πρᾶνοῦς εὐνοοῦν ἀποσπάσεις καὶ κατακρημνίσεις τμημάτων τοῦ πετρώματος. Προβλήματα εὐσταθείας παρουσιάζονται σ' ὅλη

τήν περίμετρο του πρανουῦς. Ειδικά στο βόρειο τμήμα του λόφου, στην κορυφή του οποίου ἐδράζεται ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῆς Σπηλιανῆς οἱ χαλαρωμένες μάζες ἔχουν κατά θέσεις πάχους ἄνω τῶν 4μ. Τμήματα αὐτῶν ἀποσπῶνται καί καταπίπτουν. Ἐνῶ τμήματα ἐκεῖ πού τό πρανές ἔχει ἀρνητική κλίση ὑπερκρέμανται ἐπισημῶς. Τά ὑπάρχοντα ἐδῶ σπήλαια ὑπόσκαφες καί ἀνοιχτές ρωγμές διευρύνονται συνεχῶς. Στήν ὀροφή του σπηλαίου, του οποίου τό ὑπερκείμενο πέτρωμα εἶναι μικροῦ πάχους καί ἐπί του οποίου ἐδράζεται τό τεῖχος του Φρουρίου, παρουσιάζει ἀνοιχτές ρωγμές πού φθάνουν μέχρι τήν ἐπιφάνεια του πλατώματος.

Ἐκτός ἀπό τούς ἀποσαθρωτικούς καί διαβρωτικούς παράγοντες ἀπό τούς ὁποίους ὁ βασικότερος εἶναι ἡ γειτνίαση μέ τή θάλασσα, τῆς ὁποίας τά κύματα προσβάλλουν τή βάση του λόφου ὑποσκάπτοντας τό πρανές, βασικός παράγοντας τῶν φθορῶν εἶναι καί ἡ ἀνεξέλεγκτη ροή τῶν ὀμβρίων καί τῶν ἀποβλήτων τῆς Μονῆς.

Στό πλάτωμα ὁ λόφος εἶναι ἀλάξευτος. Ὑπάρχουν διάκενα (σπήλαια) πού ἔχουν δημιουργηθεῖ ἀπό τή διάβρωση καί ἀποσάθρωση τῶν πετρωμάτων. Κατά θέσεις τό ἔδαφος εἶναι διαμορφωμένο καί κρύβει τήν ὑπάρχουσα κατάσταση. Οἱ προσχώσεις εἶναι τάξεως του 1μ. καί ἄνω. Τό νερό κατεισθῶναι ἀνεξέλεγκτα, εἰσέρχεται ἐντός τῶν ἀνοιχτῶν ρωγμῶν καί ἐμφανίζεται ξανά στά σπήλαια τῆς βάσεως ἢ ῥεεῖ πρὸς τά θεμέλια του περιμετρικοῦ τείχους, χαλαρώνοντας τή δομή του, ὑποσκάπτοντας τή θεμελίωσή του καί δημιουργώντας πρόσθετες πλάγιες ὠθήσεις. Ἀνάλογα μέ τά προβλήματα του βορείου πρανουῦς εἶναι καί αὐτά του νοτίου. Ἐκτός ἀπό τίς πρόσφατες τῆς τελευταίας δεκαετίας πτώσεις βράχων πρέπει νά ἔχουν λάβει χώρα παρόμοιες καί στο παρελθόν. Ἡ περιοχή εἶναι ἄκρως ἐπικίνδυνη μετά ἀπό βροχή καί μεγάλες θερμοκρασιακές μεταβολές. Τό νερό εἰσέρχεται ἐντός τῶν ρωγμῶν καί εἰσορῶνται ἀπό τό ἀργιλοπυριτικό ὑλικό πληρώσεώς τους. Ὅλα τά ἀργιλικά ὑλικά ἔχουν τήν ιδιότητα μετά ἀπό εἰσρόφηση νεροῦ νά διογκώνονται καί νά προκαλοῦν πλάγιες ὠθήσεις. Οἱ ὠθήσεις αὐτές χαλαρώνουν τή δομή του πετρώματος τό ὁποῖο μέ τήν ἐλάττωση τῶν μηχανικῶν του ἀντοχῶν ἀποσπᾶται ἀπό τό κυρίως πέτρωμα καί καταπίπτει. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι σύμφωνα μέ μαρτυρίες τῶν κατοίκων στο πρανές παράλληλα καί στο ὕψος τῆς βάσεως του τείχους τῆς Ἱ. Μονῆς Παναγίας Σπηλιανῆς ὑπῆρχε πρό τριακονταετίας μονοπάτι πλάτους 1,5μ. ἐνῶ σήμερα, μετά ἀπό τίς πτώσεις τμήματος του πρανουῦς ἀπό τή βάση του τείχους, τό πρανές ἀρχίζει κατακόρυφα. Γιά τήν ἐξασφάλιση ἑνός τμήματος του πρανουῦς ἡ ἀρμόδια Ἐφορεία Ἀρχ/των κατασκεύασε πρόσφατα τοῖχο ἐπικαλύψεως καί μερικῆς ἀντιστηρίξεως.

Β.- ΦΡΟΥΡΙΟ Ἱ. Μ. Παναγίας Σπηλιανῆ - Κτίσματα στο πλάτωμα του λόφου

α.- Ὑπάρχουσα κατάσταση - Φθορές - αἰτία φθορῶν

Τό περιμετρικό τεῖχος του Φρουρίου παρουσιάζει προβλήματα εὐσταθεί-

ας κατά θέσεις λόγω θραύσεως και όλισθήσεως του ύποβάθρου του. Ειδικότερα στη νοτιοδυτική πλευρά κινδυνεύει με άμεση κατάρρευση (βλ. σχετική μελέτη τής 4ης Έφορείας Βυζ. Αρχ/των από 26-2-80). Γενικά ή όλη δομή του τείχους είναι χαλαρή λόγω φθοράς των κονιαμάτων σφηνοειδών έπενεργιών από φυτά και πλάγιων ώθήσεων. Η Ι.Μ. τής Παναγίας τής Σπηλιανής παρουσιάζει προβλήματα μόνο στην περιοχή όπου τό πρανές επί του όποίου έδράζεται κινδυνεύει νά όλισθήσει. Σε περίπτωση όλισθήσεως του πρανούς θά παρασυρθεί τό ιερό τής εκκλησίας και άκολούθως τό καμπαναριό της. Η ευστάθεια τής θεμελιώσεως μπορεί νά διερευνηθεί μόνον σάν συνάρτηση με την ευστάθεια του πρανούς. Προβλήματα έμφανίζονται επίσης και στα 2 οικήματα που υπάρχουν στό Φρούριο και ανήκουν σε ιδιώτες. Ειδικά τό ένα από αυτά (ιδιοκτησίας κ. Καβαλιώτη) έδράζεται σε ένα τόξο του φρουρίου τό όποιο έχει σήμερα ρηγματωθεί. Τό πάτωμα, ή σκάλα και ή στέγη του οικήματος είναι έντελώς καταστραμμένα. Γενικά όλο αυτό τό κτίσμα χρειάζεται ανακατασκευή. Τό υπάρχον παρατηρητήριο που χρησιμοποιείται σήμερα για άποθήκη παρουσιάζει κατά θέσεις φθορές στους δόμους και στα κονιάματα. Η ευστάθεια του κτίσματος στη δυτική πλευρά πρέπει νά έξεταστεί σε συνάρτηση με την ευστάθεια του περιμετρικού τείχους. Τά τμήματα του φρουρίου που άρμολογήθηκαν από την Αρχ/κή Υπηρεσία πρό δεκαετίας χρειάζονται άρμολόγημα λόγω πλήρους φθοράς των κονιαμάτων.

Γ.- Κριτική στην προμελέτη Π. Γόντικα - Π. Ρηγίδη

Στην προμελέτη αυτή έξετάζονται οι γενικές συνθήκες που έπικρατούν στα πρανή. Αναφέρονται γενικά οι δυνατές λύσεις για την εξασφάλιση των βραχυδών πρανών σύμφωνα με μεθόδους τής σύγχρονης τεχνολογίας. Π.χ. άγκυρώσεις, δοκοί άγκυρώσεων, κατασκευής επικαλύψεων με όπλισμό SPRI-TZ BETON κ.λ.π. που περιέχονται σε κάθε σύγχρονη βιβλιογραφία. Η έπιλογή όμως τής περισσότερο ένδεδειγμένης για τή συγκεκριμένη περίπτωση λύσεως δέν είναι δυνατή χωρίς την προηγούμενη σύνταξη τοπογραφικού, όρυκτολογικής και πετρογραφικής μελέτης, γεωλογικής και τεκτονικής μελέτης, γεωτρήσεων κ.λ.π. Για όποιαδήποτε στατική κατασκευαστική διερεύνηση απαιτείται προηγουμένως ή γνώση των ιδιοτήτων και μηχανικών άνοχών του συγκεκριμένου πετρώματος. Η λύση που διερευνάται στατικά στην προμελέτη είναι κατασκευή τοίχων άντιστήριξης. Τή λύση αυτή εφαρμόζει και ή Αρχ/κή Υπηρεσία και μάάλιστα πριν από τή σύνταξη τής παραπάνω προμελέτης. Απαραίτητη προϋπόθεση για τή σύνταξη μιās βραχομηχανικής μελέτης είναι η ύπαρξη τής γεωτεχνικής μελέτης.

Δ.- Δυνατές λύσεις για τή στερέωση των πρανών του λόφου Μανδρακίου

α.- Άγκυρώσεις-δοκοί άγκυρώσεων κ.λ.π.

Απαιτείται ή έκτέλεση προγράμματος γεωλογικών και γεωτεχνικών

έρευνών και μελετών. Τά στοιχεία πού θά προκύψουν από τήν εκτέλεση του προγράμματος θά χρησιμοποιηθούν γιά τίς στατικές και κατασκευαστικές διερευνήσεις τών μέτρων έξασφαλίσεως του πρानουῖς σέ σχέση μέ τό φρούριο και τή Μονή. Τό πρόγραμμα αυτό σέ α' φάση περιλαμβάνει τίς ακόλουθες έργασίες:

α. — Τοπογραφική αποτύπωση του λόφου και τής γύρω περιοχής.

β. — Συλλογή γεωλογικών και ύδρογεωλογικών δεδομένων και σύνταξη γεωλογικού και ύδρογεωλογικού χάρτη.

γ. — Αποτύπωση τεκτονικών δεδομένων και σύνταξη τεκτονικού χάρτη και τομών.

δ. — Διερεύνηση υπεδάφους μέ γεωτρήσεις.

ε. — Διερευνητικές έργασίες και δοκιμές IN SITU (δοκιμές εισπίεσεως (LUGEON), ίχνηθετήσεις, προσδιορισμό συνοχής και γωνίας τριβής πετρωμάτων κ.λ.π.).

ζ. — Διερευνητικές έργασίες και δοκιμές στο έργαστήριο (όρυκτολογική και πετρογραφική ανάλυση, προσδιορισμό βαθμού έξαλλοιώσεως, δοκιμές τριαξονικής φορτίσεως, μονοαξονικής, δοκιμές διατμίσεως, χημική ανάλυση ύπογείων υδάτων κ.λ.π.).

Έκτός από τίς ανωτέρω έργασίες απαιτείται και γεωφυσική διερεύνηση υπεδάφους. Μία σειсмоγραφική έρευνα μέ τή βοήθεια σειсмоγράφου θά προσδιορίσει ρήγματα και άλλες ασυνέχειες, άποσαθρωμένα στρώματα, ύπογειους ύδροφόρους όρίζοντες, γεωλογικά προφίλ κ.λ.π.

Μέ τήν ήλεκτρική διασκόπηση θά προσδιοριστούν οι τεκτονικές άνωμαλίες, θά διαπιστωθεί ό βαθμός διεισδύσεως θαλασσίου νερού στους γεωλογικούς σχηματισμούς κ.λ.π.

Η εκτέλεση του προγράμματος τών γεωλογικών και γεωτεχνικών έρευνών και μελετών - σύμφωνα μέ τίς έμπειρίες τής ΥΠΙΑΝ - θά απαιτήσει δαπάνες τής τάξεως τών 3.000.000 Δρχ. περίπου.

β.-Τείχη άντιστηρίξεως του πρानουῖς - ύποθεμελίωση του φρουτίου και 'Ι. Μ. Σπηλιανής.

Είναι ή λύση πού εφαρμόζεται μέχρι σήμερα από τήν άρμόδια Έφορεία. Μέ αυτή έπιτυγχάνεται μερική άντιστήριξη τών πρानών, επικάλυψη και προστασία τους από τήν παραπέρα διάβρωση και άποσάθρωση.

Η στατική διερεύνηση και κατασκευή τών τοίχων αυτών γίνεται κατά θέσεις. Σύμφωνα μέ τό σχετικό προϋπολογισμό τής προμελέτης τών Α. Ρηγίδη και Π. Γόντικα (1973) ή απαιτούμενη δαπάνη γιά τά έργα αυτά είναι τής τάξεως τών 60.000.000 Δρχ.

Τό βασικό μειονέκτημα μιās τέτοιας έπεμβάσεως είναι ή άλλοίωση τής μορφής τών βράχων όπως συνέβηκε και στην περίπτωση τών βράχων τής 'Ακροπόλεως μέ τους τοίχους άντιστηρίξεως του Ν. Μπαλάνου.

Μιά τέτοιου είδους και άμέσου χαρακτήρα επέμβαση είναι ή κατασκευή τοίχου άντιστηρίξεως στην Ν.Δ. πλευρά του τοίχους όπου τμήματά του έχουν κατολισθήσει από θραύση και όλίσθηση του ύποβάθρου του μετά από διάβρωση και άποσάθρωσή του.

Γ.- Άμεσα γενικά μέτρα εξασφαλίσεως

α) - Άνακατασκευή του τμήματος της Ν.Δ. πλευράς του τείχους του Φρουρίου σύμφωνα με τή μελέτη των μηχανικών της αρμόδιας Έφορείας κ.κ. Β. Παπαδημητρίου και Άθ. Πέππα και τις παρατηρήσεις των μηχαν/κών της ΥΠΑΝ. Με τήν επέμβαση αυτή δέν άλλοιούται ή μορφή του μνημείου.

β) - Σύνταξη τοπογραφικού και πλήρους άποτυπώσεως του φρουρίου και των κτισμάτων ως και της 'Ι. Μ. Σπηλιανής.

γ) - Άνακατασκευή και συντήρηση του περιμετρικού τείχους εκεί όπου ή ευστάθειά του δέν εξαρτάται από τήν ευστάθεια του πρानους. Προτείνεται ή κατασκευή ύποθεμελιώσεως κατά μήκος του τείχους με πρόβλεψη άποστραγγιστικού συστήματος. Τό τείχος θά άρμολογηθεί σε βάθος με ύλικά της σύγχρονης τεχνολογίας (π.χ. κονίαμα EMACO) άφου προηγουμένως καθαριστούν οι άρμοί από ύλικά άποσαθρώσεως, φυτά κ.λ.π. Στά σημεία όπου έχουν καταπέσει οι δόμοι τό τείχος θά συμπληρωθεί με άνάλογα ύλικά και θά άρμολογηθεί.

δ) - Διαμόρφωση του πλατώματος με ταυτόχρονο διακανονισμό των όμβρίων και των λυμάτων.

ε) - Άρμολόγημα στα τμήματα εκείνα του φρουρίου όπου τό συνδετικό ύλικό έχει τελείως καταστραφεί. Έπισημαίνεται ότι αν συνεχιστεί ή διάβρωση και άποσαθρωση των κονιαμάτων θά δημιουργηθούν προβλήματα ευσταθείας στα τμήματα αυτά.

ζ) - Άνακατασκευή του ιδιωτικού οικήματος του όποίου ή ευστάθεια είναι προβληματική και δημιουργεί περαιτέρω προβλήματα ευσταθείας σε τόξο του φρουρίου.

η) - Άνάθεση σε ειδικευμένο φορέα εκτελέσεως του προγράμματος γεωλογικών γεωτεχνικών μελετών. Τά στοιχεία πού θά προκύψουν από τήν εκτέλεση του προγράμματος θά χρησιμοποιηθούν από τήν ΥΠΑΝ για τις στατικές και κατασκευαστικές διερευνήσεις των μέτρων εξασφαλίσεως του πρानους σε σχέση με τήν ευστάθεια του φρουρίου και της Μονής.

Σέ περίπτωση πού και ή εκπόνηση της μελέτης στερεώσεως άνατεθεί σε άλλο φορέα θά πρέπει αυτός πρό όποιασδήποτε διερευνήσεως νά έρβει σε συνεννόηση με τήν ΥΠΑΝ ώστε ή μελέτη νά συνταχθεί λαμβανομένων ύπόψη των αρχιτεκτονικών και αρχαιολογικών δεδομένων του μνημείου.

Οί Συντάξαντες Μηχανικοί
Χ. Κατσιμπίνης - Μ. Άρβανιτάκης

Σημείωση Έτ. Νισυριακών Μελετών: Για τήν ιστορία σημειώνουμε πώς ύστερα από είσήγηση του Διευθυντού της ύπηρεσίας άναστηλώσεων του ύπουργείου Πολιτισμού και Έπιστημών Άθων. Οικονομοπούλου προς τό Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο, τούτο με τήν ύπ' άρ. 10 της 14-4-1981 πράξη του α' Έγνωνμοδότησε όμόφωνα νά έγκριθεί ή άνάθεση της

προτεινομένης μελέτης ύψους Δρχ. 3.000.000 καθώς και ή λήψη άμεσων γενικών μέτρων έξασφαλίσεως του Μεσαιωνικού Φρουρίου Νισύρου σύμφωνα με την είσήγηση της ΥΠΑΝ». Η απόφαση αυτή έμεινε άνεκτέλεστη λόγω μη υπάρξεως σχετικού κονδυλίου στον προϋπολογισμό του ύπουργείου και της Έφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ρόδου.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΟΠΙΟΥ ΕΞΕΤΑΣΕΩΣ ΠΡΑΝΩΝ Ι.Μ. ΣΠΗΛΙΑΝΗΣ ΕΙΣ ΝΙΣΥΡΟΝ

1. ΓΕΝΙΚΑ

Η Ίερά Μονή Σπηλιανής εύρίσκεται εις την νήσον Νισυρον επί έδαφικής έξάρσεως ή όποία περιβάλλεται από την θάλασσαν, ένῶ από τον πόδα της εις άλλην πλευράν έκτείνεται ό Δήμος Μανδρακίου. Τά πρανή της έδαφικής έξάρσεως, ύψους περίπου 25-30 μ. από τό περιβάλλον έδαφος, είναι πολύ απότομα, σχεδόν δέ κατακόρυφα από την πλευρά της θαλάσσης.

Από καιρού έχουν παρατηρηθεί καταπτώσεις έδαφικών υλικών από τά πρανή προς την θάλασσαν και έχει έπισημανθεί ό κίνδυνος μεγαλύτερας κλίμακος άποκολλήσεων, ό όποιος θά έθετε εις κίνδυνον την βάσιν έδράσεως της προς την θάλασσαν πλευράς της Ί. Μ. Σπηλιανής.

Η παρούσα έκθεσις έχει σκοπόν νά αναφέρη ώρισμένα στοιχεία από την έπιτόπιον έπίσκεψιν ή όποία έγινε τον Άπρίλιον του 1980 και νά προτείνη μέτρα προστασίας έναντι των άποκολλήσεων ή κατολισθήσεων, διά την προστασίαν τόσοσν του πρανοϋς όσοσν και της Ίεράς Μονής Σπηλιανής.

2. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΤΟΠΙΟΥ ΕΞΕΤΑΣΕΩΣ

2.1. Γεωλογικαί συνθήκαι

Από την επί τόπου εξέτασιν διεπιστώθη ότι ή έδαφική έξαρσις συνίσταται από εκχύσεις ήφαιστειακών λαβών, άνδσειτικής συστάσεως, ύποθαλασσιών άποθέσεων (pillow - lavas). Τά υλικά αυτά περιέχουν όξειδια του σιδήρου και θειούχας ένώσεις. Αί άνδσειτικής συστάσεως κροκάλαι έχουν άποτρογγυλεμένο σχήμα, διαστάσεις αί όποιαι κυμαίνονται από όλίγα εκατοστά έως σχεδόν ένα μέτρο, και συνδέονται με συγκολλητικήν ύλην από

ήφαιστειακόν ύλικόν, εις τό όποιο έπικρατοϋν έξαλλοιωμένα ήφαιστειακής προελεύσεως ύλικά όφειλόμενα εις μεταηφαιστειακήν δρᾶσιν τών θερμών ρευστών.

Εις τήν δρᾶσιν αυτήν όφείλεται και ή «στεγανοποίησης» τών ήφαιστειακών πετρωμάτων επί τών όποιων έχει κτισθεί ή Μονή. Η «στεγανοποίησης» αυτή διαπιστώνεται εύκολα από τό τεχνητόν έξκοιλον (σπήλαιον) μέσα εις τήν έκκλησιαν τής Μονής, τοϋ όποίου ή όροφή εύρίσκεται 1,5 μ. περίπου κάτω από τήν έλεύθερην έπιφάνειαν τοϋ περιβάλλοντος έδάφους· όχι μόνον δέν εισέρχονται εις αυτό τό έξκοιλον τά δμβρια ύδατα από τήν έπιφάνειαν τοϋ έδάφους, αλλά ούτε ίχνος ύγρασίας διεπιστώθη, γεγονός τό όποιο δείχνει ότι τό όλο πέτρωμα είναι τελειώς ύδατοστεγές, και αι άνδσειτικά κροκάλα με τήν συγκολλητικήν ύλην αποτελοϋν ένιαία «συνεκτική» μάζα. Αι κροκάλα με τήν συγκολλητικήν ύλην μέσα στό έξκοιλον αποτελοϋν ένα έξαιρετικά συνδεδεμένο ύλικόν με σκληράν έπιφάνειαν, από τό όποιο δύσκολα κρούσεις με γεωλογικήν σφύραν μπορούσαν νά προκαλέσουν αποκόλλησιν μικρών τεμαχίων.

Αντίθετα εις τόν περιβόλον τής Μονής, εις τήν κορυφήν τής έξάρσεως διεπιστώθη κατά θέσεις πολύ χαλαρό μικροκοκκώδες ύλικό ήφαιστειακής έπίσης προελεύσεως· ή χαλαρότης τής συγκολλητικής ύλης τών κόκκων όφείλεται εις τούς έξωτερικούς παράγοντας διαβρώσεως, εις τούς όποιους είναι εκτεθειμένο τό ύλικό εις στήν άνωτέρω θέση.

Παρομοίως προελεύσεως και εις διάφορον βαθμόν διαβρώσεις έπεσημάνθησαν τόσον εις διάφορα σημεία εις τόν πόδα τοϋ πρανοϋς όσο και εις τήν παράπλευρην έπιφάνειάν του.

2.2. Έπισήμανσις τοπικών έπικινδύνων άσυνεχειών και ρηγματώσεων

Όπως ανεφέρθη προηγουμένως τό πέτρωμα εις τό έξκοιλον, όπου βεβαίως δέν υπόκειται εις τήν επίδρασην τών άτμοσφαιρικών παραγόντων, έμφανίζεται σάν ένιαία συνεκτική μάζα, ένῶ αντίθέτως όπου είναι εκτεθειμένο εις παράγοντας διαβρώσεως, δηλ. τόσο εις τήν κορυφή τής έξάρσεως (εις τόν χώρο γύρω από τήν Μονή) όσο και εις τήν έπιφάνειαν τών πρανών κατά τόπους ή συγκολλητική ύλη έχει χάσει τήν συνοχήν της.

Η άλλοίωσις αυτή, ή όποία έμφανίζεται έπιφανειακή θά πρέπει νά έχη εισχωρήσει μάλλον εις μικρόν βάθος.

Κατά μήκος τής παράπλευρης έπιφανείας τοϋ πρανοϋς και πρός τήν κατοικημένην πλευράν τής θαλάσσης έπεσημάνθησαν διάφοροι ρηγματώσεις εκ τών όποιων σημαντικώτεροι είναι αι κατωτέρω:

α. Κάτω από τόν τοίχον τής κλίμαχος τής Μονής, πρός τήν κατοικημένην πλευράν τής θαλάσσης, υφίσταται φυσικόν έξκοιλον τριγωνικόν σχήματος, τό όποιον κατάλαμβάνει μεγάλο ποσοστόν τοϋ συνολικου ύψους τοϋ πρανοϋς με διάστασιν εις τήν βάση του περί τά 10 μ. και βάθους 4 έως 5 μ. (ιδέ φωτογραφίες 1, 2 και 4 σημείο (1)).

β. Κάτω από την θέσιν του κωδωνοστασίου της Μονής αναπτύσσεται επιφανειακόν σύστημα διαρρήξεων, τό όποιο περικλείει μία σφηνοειδή ζώνην έκτεινομένην εις δλον σχεδόν τό ύψος του πρανοϋς μέ πλάτος ακριβώς κάτω από τον περίβολον της Μονής περί τά 4-5 μ. (ιδέ φωτογραφίας 1, 2, και 4, σημείον (2)).

γ. Έν συνεχείᾳ τῶν προηγουμένων και εις απόστασιν περίπου 10 μ. από την ζώνην του σημείου 2 υφίσταται ἄλλη ζώνη διαρρήξεων, αι όποιαι εκτείνονται από την βάσιν του τοίχου της Μονής μέχρι την όροφην τεχνητού ἐγκοίλου, τό όποιον εύρίσκεται εις την βάσιν του πρανοϋς. Τό εύρος της ζώνης αὐτῆς εἶναι περί τά 5-6 μ. Ἡ διάβρωσις εἶναι έντονος εις την επιφάνειαν αὐτῆς της ζώνης και κατά ένα μέρος τουλάχιστον μπορεί νά αποδοθῆ εις την ύδρορρόην της Μονής, ἡ όποία ἐκβάλλει ἐλεύθερα εις την ἄνω βάσιν της ζώνης. (ιδέ φωτογραφίας 3 και 4 σημείον (3)).

δ. Πέρα από τον χῶρον καταλήψεως της I. Μονής και τον περίβολόν της (εις την κορυφήν της ἐξάρσεως) πρὸς την διεύθυνσιν «Χοχλάκι» διεπιστώθη λόγω ρηγματώσεως ἑναρξίς ἀποκολλήσεως σχετικῶς σημαντικοῦ εις ὄγκον βραχώδους τεμάχους (ιδέ φωτογραφίαν 4 και 5 σημείον (4)).

*Ανωτέρω περιεγράφησαν αι πιό σημαντικαί τοπικαί ἀσυνέχειαι ἢ ρηγματώσεις, αι όποιαι ἐπεσημάνθησαν εις την παράπλευρην ἐπιφάνειαν του πρανοϋς πρὸς την κατοικημένην πλευράν της θαλάσσης και κάτω από τον χῶρον της Ἱερᾶς Μονής. Γενικῶς πρέπει νά συμπεράνη κανεῖς ὅτι υφίσταται κίνδυνος ἐπεκτάσεως τῶν φαινομένων ἐξ αἰτίας τῶν επιφανειακῶν διαβρώσεων εις διάφορα σημεία κατά μήκος της βάσεως τῶν κτισμάτων της Μονής.

Πάντως τουλάχιστον ἀπό του ἔτους 1973 (ὅποτε και ἔγινε ἀντίστοιχη ἔρευνα) δέν μᾶς ἀνεφέρθη ὅτι συνέβη κάποια σημαντικῆ ἀποκόλλησις εις την πειροχὴν τῶν ἀσυνεχειῶν, αι όποιαι περιεγράφησαν.

3. ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΔΙΑ ΤΑ ΜΕΤΡΑ ΤΑ ΟΠΟΙΑ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΛΗΦΘΟΥΝ

Ἐπί τας γεωλογικάς συνθήκας, ὅπως διεπιστώθησαν ἐπί τόπου καθῶς και ἀπό ὅσα ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω, φαίνεται ὅτι αι ρηγματώσεις εἶναι βασικῶς επιφανειακαί, ἐκτεινόμεναι εις σχετικῶς μικρόν βάθος και ὀφείλονται εις τούς παράγοντες διαβρώσεως. Μᾶς ἀνεφέρθη σχετικά ὅτι μετά ἀπό βροχοπτώσεις και εις την συνέχειαν ἡλιοφάνειαν παρατηροῦνται ἀποσπάσεις μικροτεμαχιῶν. Κατά τας ὑπαρχούσας ἐνδείξεις δέν πρέπει νά ὑπάρχουν μεγάλης ἐκτάσεως ἀσυνέχειαι ἐκτεινόμεναι εις βάθος αι όποιαι θά ἔθεταν εις κίνδυνον την εὐστάθειαν μεγάλων βραχωδῶν ὄγκων.

Πάντως πρέπει νά ληφθοῦν μέτρα προστασίας του πρανοϋς εις τό ἄμεσο μέλλον ἔναντι τῶν παραγόντων διαβρώσεως και βελτιώσεως τῶν συνθηκῶν εὐσταθείας ὠρισμένων βραχωδῶν τεμαχιῶν.

Συγκεκριμένως και κατά σειράν προτεραιότητας πρέπει να ληφθούν εις γενικὰς γραμμάς τὰ ακόλουθα μέτρα:

α) Σημείον (3): Ζώνη διαρρήξεως

Θά προηγηθῆ ἐπιμελής καθαρισμός τῆς ζώνης καθ' ὄλον τό ὕψος τῆς, διά τήν ἀπομάκρυνσιν τυχόν χαλαρωμένων ὑλικῶν, καί ἐν συνεχείᾳ θά ἐξασφαλισθῆ αὐτό τό τμήμα ἔναντι ἀποκολλήσεως μέσῳ κοχλιώσεως ἢ κοινῶν ἀγκυρίων.

Ἡ εὐρύτερα περιοχή αὐτῆς τῆς ζώνης θά ἐξασφαλισθῆ ἔναντι διαβρώσεως διά ἐκτοξευομένου τιμεντοκονιάματος τύπου GUNITE, ἐνισχυμένου διά σιδηροῦ πλέγματος ἀγκυρουμένου προηγουμένως κυρίως ἔξω τῶν ὀρίων τῶν διαρρήξεων.

Πάντως θά πρέπει νά ληφθῆ μέριμνα ἀμέσου ἀπομακρύνσεως τῆς ὑδρορροῆς τῆς Μονῆς ἀπό τό σημεῖον αὐτό.

β) Σημεῖον (2): Σφηνοειδῆς ζώνη διαρρήξεων

Θά προηγηθῆ ἐπιμελής καθαρισμός διά τήν ἀπομάκρυνσιν τυχόν χαλαρωμένων ὑλικῶν καί θά ληφθοῦν μέτρα βελτιώσεως τῆς εὐσταθείας διά κοχλιώσεως ἢ δι' ἀγκυρίων, ὅπως ἀνεφέρθη διά τήν προηγουμένην ζώνην 3.

Ἐπίσης θά ληφθοῦν μέτρα προστασίας ἔναντι τῆς διαβρώσεως διά σιμεντοσκυροκονιάματος τύπου GUNITE, ἐνισχυμένου διά σιδηροῦ πλέγματος, τό ὁποῖον θά ἀγκυρωθεῖ εἰς τὰ ἐκτός ζώνης ἄκρα του.

γ) Σημεῖον (1): Φυσικόν ἔγκοιλον

Βελτίωσις τῶν συνθηκῶν εὐσταθείας τῆς μιᾶς παρειάς (πρός τό σημεῖον 2), διά κοχλιώσεων ἢ ἀγκυρώσεων, καί ἐσωτερική μερική προστασία τοῦ ἔγκοιλου διά GUNITE. Θά πρέπει ἐπίσης νά ἐξασφαλισθῆ μέ σκυρόδεμα ἢ εὐστάθεια τῆς ἐσωτερικῆς βραχώδους ἐξάρσεως μέσα εἰς τό ἔγκοιλον.

δ) Περιοχή μεταξύ σημείων (1) καί (2)

Τοποθέτησις σιδηροῦ πλέγματος, ὅπου χρειάζεται, καί προστασία διά GUNITE.

ε) Σημεῖον (4): Βραχώδης ὄγκος σχεδόν ἀποκολλημένος

Ἀγκύρωσις διά κοινῶν ἀγκυρίων ἢ κοχλιῶν μεγάλου μήκους, ὅπως εἰς τήν περίπτωσιν τοῦ σημείου (3), καί πλήρωσις διά σιμεντοκονιάματος τοῦ κενῶ ἀποκολλήσεως τοῦ βραχώδους ὄγκου (φωτογραφία (5)).

Σάν γενική παρατήρησις ἀναφέρεται ὅτι εἰς τό ὄλον ἔργον τῆς προστασίας, ἤτοι κοχλιώσεως ἢ ἀγκυρώσεως, ἐκτοξευόμενον σκυρόδεμα κλπ. θά πρέπει νά ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ ὑπαρξίς θειούχων ἐνώσεων εἰς τό πέτρωμα τῆς ἑδαφικῆς ἐξάρσεως καί νά ληφθοῦν τὰ κατάλληλα μέτρα.

Πρό τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐπί μέρους ἐργασιῶν διά τήν προστασίαν τοῦ πρानοῦς πρὸς τήν θάλασσαν μέτρα τὰ ὁποῖα ἀμέσως μποροῦν νά ληφθοῦν, εἶναι ἡ διευθέτησις τῆς ἀπορροῆς τῶν ὀμβρίων ἀπό τόν περίβολον τῆς I. Μονῆς καί κυρίως ἡ ἄμεσος ἀπομάκρυνσις τῆς ὑδρορροῆς πρὸς τήν θάλασσαν.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

4.1. Από τās υπάρχουσας ένδείξεις τόσον από τās διαπιστωθείσας γεωλογικές συνθήκας όσον και από τās άλλας έπιτοπίους παρατηρήσεις κατά τήν επίσκεψήν μας προκύπτει, ότι αι διαπιστωθείσαι άσυνεχείαι - ρηγματώσεις εις τά πρανή τής 'Ιερās Μονής Σπηλιανής πρός τήν κατοικημένην πλευράν τής θαλάσσης όφείλονται εις τήν διαβρωτικήν έπίδρασιν τών καιρικών και άτμοσφαιρικών παραγόντων. Έκτεταμένοι έπιφάνειαι άσυνεχείας έκτεινόμεναι εις βάθος, αι όποίαι νά θέτουν εις κίνδυνον κατολισθήσεως μεγάλους όγκους βραχωδών μαζών, δέν θεωρούνται πιθαναί: άντιθέτως φαίνεται ότι ή διάβρωσις λόγω τών άτμοσφαιρικών κλπ. έπιρροών φθάνει εις μικρόν μόνον βάθος μέ άποτέλεσμα τήν κατάλυσιν τής συνεχείας του όλου ύλικου εις άντιστοιχώς μικρόν βάθος.

4.2. Πρέπει νά ληφθούν εις τό άμεσον μέλλον τά κατάλληλα μέτρα διά τήν βελτίωσιν τών συνθηκών ευσταθείας ώρισμένων βραχωδών τεμαχών και διά τήν προστασίαν από περαιτέρω διάβρωσιν περιοχών του πρανοϋς, όπου σήμερα έμφανίζεται έπικινδύνως έντόνως τό φαινόμενον. Βελτίωσις τών συνθηκών ευσταθείας μπορεί νά γίνει ή διά κοχλιώσεων είτε διά κοινών άγκυρώσεων, ή δέ προστασία έναντι διαβρώσεως μπορεί νά γίνη δι' έκτοξευόμενου σκυροδέματος λεπτών άδρανών τύπου GUNITE «ώπλισμένου» διά σιδηρού πλέγματος, άγκυρωμένου εις ύγιή σημεία του βράχου. 'Η κατά τήν κρίσιν μας σειρά προτεραιότητος τών σχετικών έργασιών άναφέρεται εις τήν παράγραφον 3.

4.3. Έπισημαίνονται αι δυσχέρεια προσπελάσεως εις τά σημεία, όπου προβλέπονται άμεσα μέτρα προστασίας, καθώς και αύται τής έξασφαλίσεως ύλικών και επί τόπου εργατοτεχνικού προσωπικού. Φαίνεται προσφορώτερα ή περίπτωσης χρήσεως ίκριώματος διά σωληνωτών μεταλλικών πλαίσίων παρά τās άναμφισβητήτους δυσχερείας κατασκευής του, έναντι αύτής τής χρήσεως γερανού, ιδίως διά τά σημεία όπου θά χρησιμοποιηθή έκτοξευόμενο σκυρόδεμα GUNITE.

4.4. Είς τά γενικώτερα μέτρα προστασίας πρέπει νά περιληφθή μονιμώτερα λύσις άπορροής τών όμβρίων από τόν χώρο τής Ι. Μονής, καθώς και ή άμεσος άπομάκρυνσις τής ύδρορροής, ή όποία εκβάλλει εις τό σημείον, όπως φαίνεται από τή φωτογραφίαν. 3.

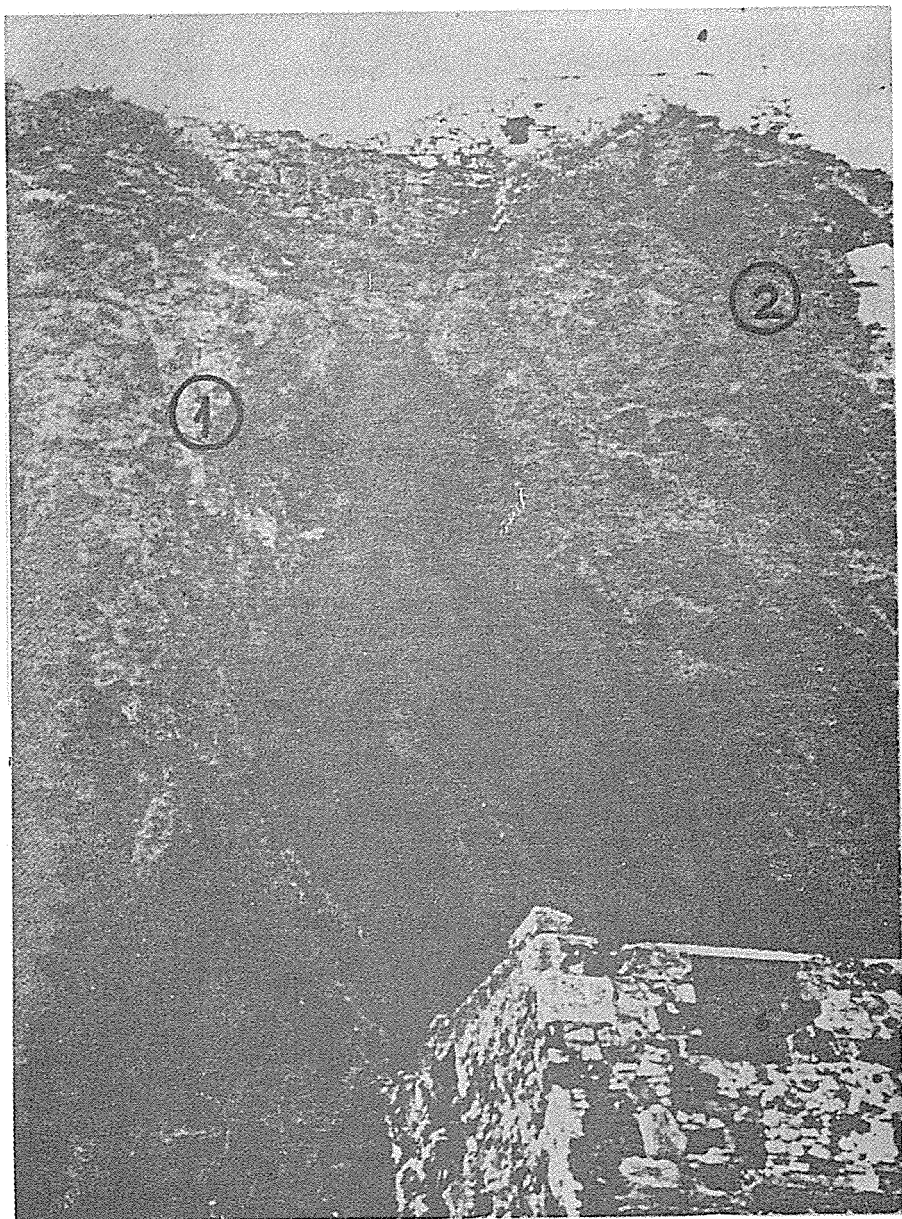
4.5. Έπιβάλλεται επί τόπου καταγραφή ώρισμένων στοιχείων τών περιοχών άσυνεχειών, όπως π.χ. έπιφάνεια, έκτίμησις του βάθους έπιφανειών άσυνεχείας κλπ., διά τήν τελικήν έπιλογήν μιās κατά περίπτωση τών μεθόδων βελτιώσεως τοπικώς τής ευσταθείας διά κοχλιώσεων ή άγκυρώσεων, και τόν καθορισμόν κατά τό δυνατόν τών τεχνικών λεπτομερειών

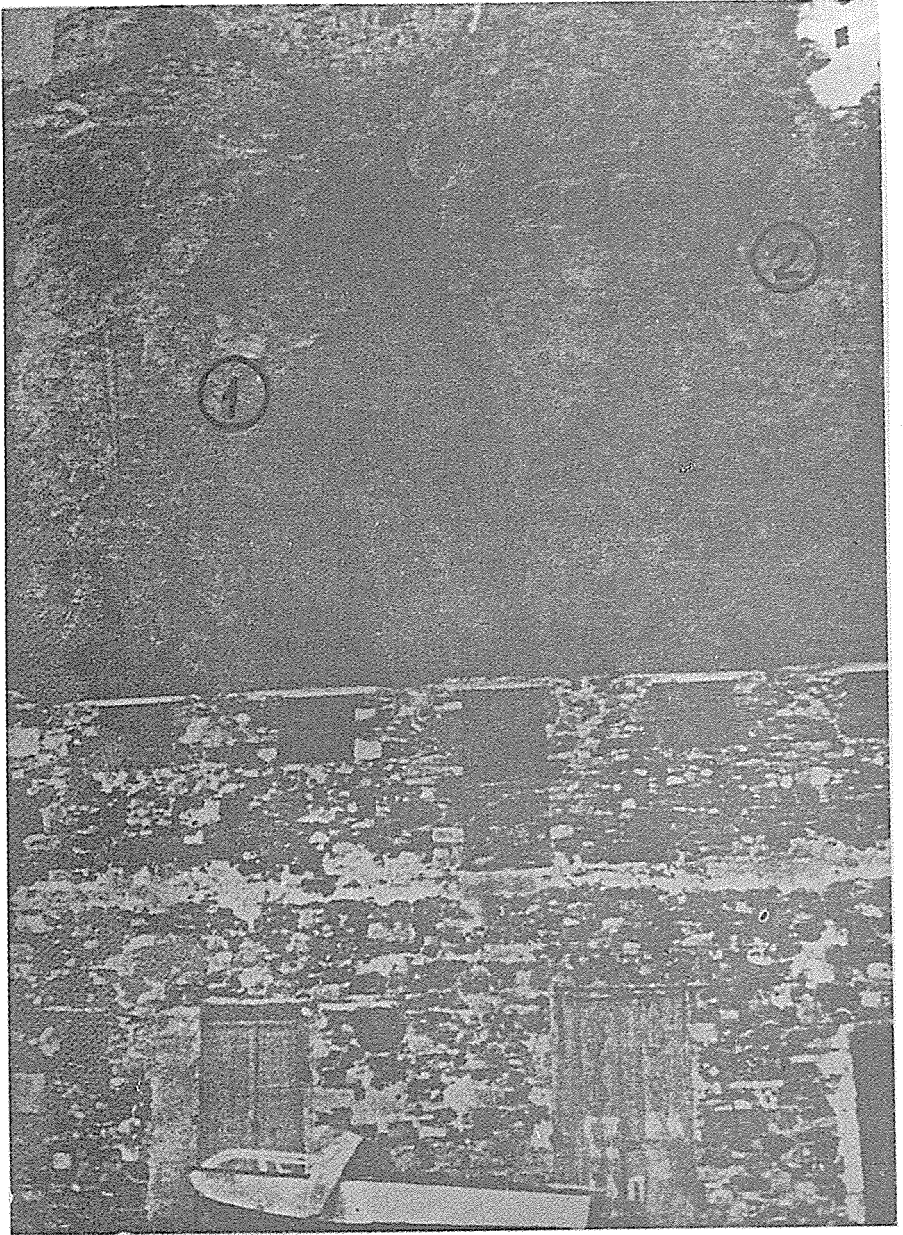
έφαρμογής της. Επίσης επιβάλλεται ή επί τόπου αντιμετώπισις τῆς δυνατό-
τητος χρήσεως λιριώματος διά σωληνωτῶν πλαισίων.

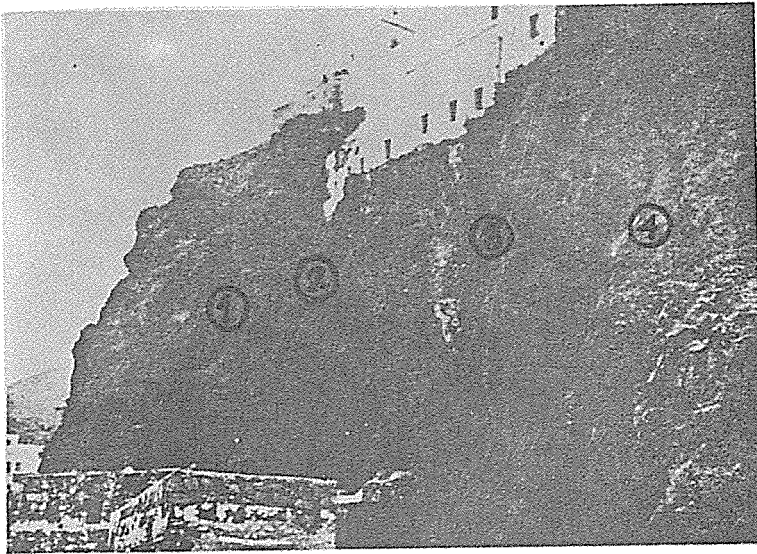
Ἐν Ἀθήναις τῇ 28 Μαΐου 1980

Α.Γ. Ἀναγνωστόπουλος, Δρ. Πολιτ. Μηχανικός

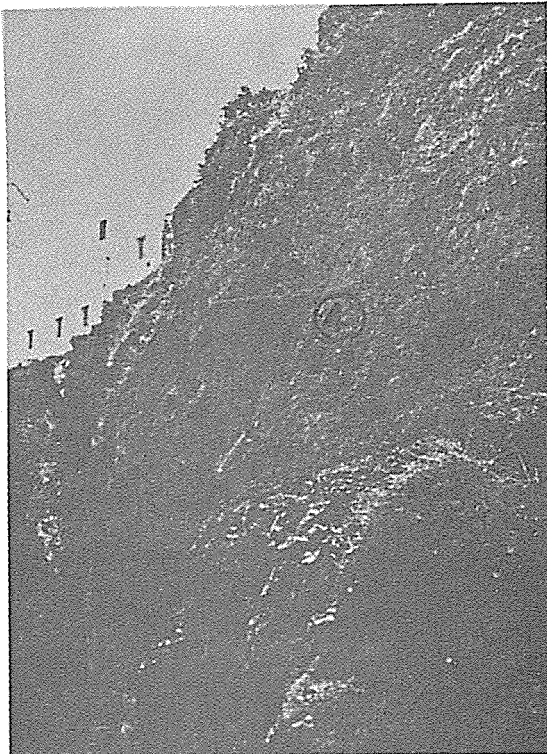
Π. Τσόφλιας, Γεωλόγος - Ὑφηγητής Ε.Μ.Π.

Φ 4

Φ 5

ΓΙΑΝΝΗ ΣΠ. ΚΟΥΡΟΥΝΗ

ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

Στή μάνα μου

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Τά τελευταία χρόνια γλωσσολογικές εργασίες πού ἀφοροῦν στά Δωδεκάνησα εἶδαν τό φῶς τῆς δημοσιότητος εἴτε ἀπό Δωδεκανήσιους ἐπιστήμονες εἴτε ἀπό φίλους τῆς Δωδεκανήσου. Μελετήθηκαν ἔτσι τά ιδιώματα τῆς Ἀστυπάλαιας, τῆς Σύμης, τῆς Ρόδου, τῆς Κῶ, τῆς Χάλκης, τά τοπωνυμικά τοῦ Καστελλορίζου, τῆς Σύμης, τῆς Ρόδου, τῆς Κῶ, Κάσου, Πάτμου, Νισύρου καί Λέρου ἐν μέρει, ἀλλά μόνο ἡ Τήλος καί ἡ Νίσυρος ἔμειναν οὐραγοί, ιδιαίτερα στήν ἔρευνα τοῦ γλωσσικοῦ τους ιδιώματος.

Μέ τήν παρούσα ἐργασία ἓνα ἀπό τά κενά πιστεύουμε ὅτι καλύπτεται χάρη στήν *Ἐταιρεία Νισυριακῶν Μελετῶν* πού μέ συναίσθηση τοῦ σκοποῦ τόν ὁποῖο ἔχει ἀναλάβει, δέχθηκε νά συμπεριλάβει στόν παρόντα τόμο τήν ταπεινή μας μελέτη, στόχος τῆς ὁποίας εἶναι νά γνωρίσει στόν σημερινό Νισύριο τό γλωσσικό του ἰδίωμα. Ἡ ζωή καί τά ἔθιμα τῶν γονιῶν μας ἀνήκουν κιόλας στό παρελθόν. Ὑστερα ἀπό λίγα χρόνια τό νισυριακό ἰδίωμα, ὅπως ἐπίσης τά παλαιά ἦθη καί ἔθιμα δέν θά τά θυμᾶται πιά κανείς. Ἡ πραγματική ὁμιλία, ἡ ιδιωματική, δέν θά ἀκούεται πιά. Θά γίνεῖ τό ἀντικείμενο μόνο τῶν γλωσσολόγων. Ἀνανεώνω τήν εὐχή ὅτι ἡ δραστηριότητα πού ἀναλήφθηκε τά τελευταία αὐτά χρόνια μέ πρωτοβουλία τῶν νισυριακῶν συλλόγων καί κατά τήν τελευταία δεκαετία μέ τή βαθύτερη ἔρευνα πού διεξάγει τό περιοδικό «Νισυριακά» σ' ὅ,τι ἀφορᾶ γενικά τήν ἱστορία τῆς Νισύρου, στούς ἐκδότες τοῦ ὁποίου ἀνήκει ὁ ὑψηλότερος ἔπαινος, θά καρποφορήσει.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. — Alessio Giovanni, *Saggio di toponomastica Calabrese*, Firenze 1939.
2. — Ανδριώτη Νικολάου, *Ετυμολογικό Λεξικό τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς*, Θεσσαλονίκη 1967.
3. — Βυζαντίου Δ. Σκαρλάτου, *Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, Ἀθήναι 1889.
4. — «Γνωμαγόρας»: Μηνιαῖον Νισυριακόν Δελτίον, Περίοδος Α', ἔτος Β', 17, 18, 19, 24, 112 N.Y.
5. — Curuni Giovanni, *Breve storia della lingua greca*, Roma 1950.
6. — Dawkin R.M., *Modern Greek in Asia minor*, Cambridge 1916.
7. — Διαφόρων Συγγραφέων, *Νεοελληνική Γραμματική τῆς Δημοτικῆς*, Ἀθήναι 1941.
8. — Defner Michael, *Zaconische Grammatik*, Berlin 1957.
9. — Dieterch K., *Untersuchungen zur geschichte der griechischen sprache*, Leipzig 1892.
Dieterch K., *sprache und volksüberlieferungen der sudlichen sporaden*, Wien 1908.
10. — Du Cange, *Glossarium mediae et infimae graecitatis*, Lyon 1688.
11. — Καζαβῆ Γεωργίου, *Ἡ Νίσυρος εἰκονογραφημένη*, Ν. Ὑόρκη, Ὀκτ. 1954 Ἔκδ. 2α, Ὀκτ. 1955 Ἔκδ. 3η, Ἀπρ. 1955 Ἔκδ. 4η.
12. — Καζαβῆ Ἰακώβου, *Ἱστορία τῆς Νήσου Νισύρου*, Ν. Ὑόρκη 1966.
13. — Καραναστάση Ἀναστασίου, *Τό Ἰδιώμα τῆς Ἀστυπалаίας*, Λεξικογραφικόν Δελτίον 8, (1958) 59-144.
14. — Καρανικόλα Σωτηρίου, *Γλωσσάριον τοῦ ἰδιώματος τῆς Σύμης*, Τεύχος Α', Α-Γ, Ἐπιμελεῖα Α' Καραναστάση - Ἀλεξ. Καρανικόλα, Ἀθήναι 1962.
15. — Κοντοβεροῦ Λαζάρου, *Ὄνόματα τοπιῶν καί περιφερειῶν τῶν τριῶν περιοχῶν τῆς Νήσου Νισύρου*, Νισυριακά, Α' Ἀθήναι 1963, 136-160.
16. — Κόντου Ἰωάννου, *Τά Κρητικά Καράβια στά 1453*, Τόμ. Α' Paris 1931.
Κόντου Ἰωάννου, *Ἐπικά Ἱστορικά ποιήματα*, Ἀθήναι 1940.
17. — Κουκουλέ Φαίδωνος, *Βυζαντινῶν βίος καί πολιτισμός*, 1-6, Ἀθήναι 1948-1952.
18. — Κουμέντου Ι. Νικήτα, *Ἡ Κατερίνα τοῦ Κούλελη*, Ἠθογραφία, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ III Τόμου τῶν «Νισυριακῶν», Ἀθήναι 1969.
Κουμέντου Ι. Νικήτα, *Ὁ Γάμος στή Νίσυρο*, Ἀνάτυπο ἀπό τόν V Τόμο τῶν «Νισυριακῶν», Ἀθήναι 1976.
19. — Kretschmer P., *Der Heutige Lesbische Dialekt*, Wien 1905.
20. — Κυριακίδου Στίλπωνος, *Ἑλληνική Λαογραφία*, Μέρος α', Ἀθήναι 1923.
21. — Legrand Em, *Dictionnaire grec moderne - Français*, 1-2 Paris 1885.
22. — Liddell - Scott - Catautella, *diccionario illustrato Greco-Italiano*, Firenze 1975.
23. — Meillet A, *Apercu d' une hictoire de la langue grecque*, Paris 1955.
24. — Merlo Clemente, *i nomi romanzi delle stagioni e dei mesi*, Torino 1904.
25. — Meyer G., *Neugriechische studie III, IV*, Wien 1894.
Meyer G., *Alcune aggiunte all' articolo del Morosi sull' elemento Greco nei dialetti dell' Italia meridionale* A.G. I.P 96-100, XII.
26. — Oeconomides D., *Lautlehre des pontischen*, Leipzig 1908.
27. — Μηνά Κων., *Τό Τοπωνυμικό τῆς Κάσου*, Ἀθήναι 1975.
28. — Μιχαηλίδου - Νουάρου Μιχαήλ, *Λαογραφικά Σύμμεικτα Καρπάθου*, 1-2, Ἀθήναι 1932-1934.

29. — Morosi G., *I dialetti romanici del mandamento di Bova di Calabria*, archivio glottologico Italiano, IV, 1-116.
Morosi G., *L' elemento Greco nei dialetti dell'Italia meridionale*, parte I, provincia di Reggio, 76-96 A.G. I.XII.
30. — Μπαλαλᾶς Δημ. «Τά χωριανὰ μου», ἐπιμέλεια Κ.Ο. Σακελλαρίδη (Εὐρετήριο Λέξεων) «Νισυριακά», 7 (1981), 174-181.
31. — Παντελλίδου Χ., *Φωνητικὴ Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας*, Ἀθήναι 1929.
32. — Παπᾶ Νίκου, *Ἑλληνικά δημοτικά τραγούδια*, Ἀθήναι 1953.
33. — Παπαδόπουλου Ἄνθιμου, *Γραμματικὴ τῶν Β' ἰδιωμάτων*, Ἀθήναι 1957.
34. — Παπαδοπούλου Γεωργίου, *Νισυριακὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1923, ἕως 1922*.
35. — Παπαδόπουλου Γ., *Γλωσσικὴ ὄλη τῆς νήσου Νισύρου, Ζωγράφεις Ἀγών*.
Παπαδόπουλου Γ., *Γενικὴ ἱστορικὴ καὶ γεωγραφικὴ περιγραφή τῆς νήσου Νισύρου μετὰ τῶν πέριξ μικρῶν νήσων*, Νίσυρος 1909.
36. — Παπαχριστοδοῦλου Ἰ. Χριστόδ., *Τοπωνυμικὸ Νισύρου*, «Νισυριακά», 3 (1969) 230-268 καὶ ἀνάτυπο.
Παπαχριστοδοῦλου Ἰ. Χριστόδ., *Τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου*, Ρόδος 1951.
37. — Pernot Hubert, *Études de linguistique neo-hellenique iphonetique des parlers de chio, ii morphologie des parlers de chio*, Paris 1945-1946.
Pernot Hubert, *chansons populaires, Grecques des XV siècle*.
38. — Πολίτη Ν., *Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ*, Ἀθήναι 1932.
39. — Psichari Jean, *essais du grammaire historique neo-grecque, Ier partie* Paris, 1886.
40. — Rohles Gerard, *la persistenza della grecoja nell'Italia meridionale. Studi e ricerche su lingua e dialetti d'Italia*, Firenze 1972, 231-363.
41. — Σακελλαρίδη Κ. Ὁδ. *Μερικὰ χαρακτηριστικὰ φωνητικὰ φαινόμενα τοῦ Νισυριακοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος*, «Νισυριακά», 5 (1976). 14-18.
42. — Σουΐδα, *Λεξικόν*, ἔκδοσι Adda Adler, Stuttgart 1971.
43. — Thumb A., *Handbuch der neugriechischen volkssprache*, Strassburg 1895.
44. — Τριανταφυλλίδη Μανώλη, *Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ*, Ἀθήνα 1979.
Triantaphylides, *die lehnwörter der mittelgriechischen vulgärliteratur* Strassburg, 1909.
45. — Φιλήντα Μένου, *Γλωσσόγνωσις καὶ γλωσσολογία ἑλληνική*, 1-3, Ἀθήνα 1927.
46. — Χατζιδάκι Γεωργίου, *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 1-2, Ἀθήναι 1917.
Χατζιδάκι Γεωργίου, *Ἀκαδημεικὰ ἀναγνώσματα*, Ἀθήναι Α' 1902, Β' 1904.
Χατζιδάκι Γεωργίου, *Γλωσσολογικαὶ Μελέται*, Ἀθήναι 1901.
Χατζιδάκι Γεωργίου, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig 1892.
Χατζιδάκι Γεωργίου, *Σύντομος ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, Ἀθήναι 1915.
47. — Ψάλτη Σ. *Θρακικά ἢ περὶ 40 Ἐκκλησιῶν*, Ἀθήναι 1905.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ά = άόριστος
δ.δ = δηλαδή
έπίρ. = έπίρρημα
μσν = μεσαιωνικό-η
μτγν = μεταγενέστερο-α
ύπκρ = ύποκοριστικό
οδδ. = οδδέτερο
ρ. = ρήμα
φρ. = φράση

ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Τά φωνήεντα *ε (αι)* καί *ι* (δλα τά *ι*) πού άκολουθοϋν τά σύμφωνα, δλα τά σύμφωνα. τά κάνουν ούρανικά. Αϋτά τά παριστάνω μέ μία όξειά πάνω δεξιά π.χ. κ', λ' (κε, 'λ'α) = καί, έλιά. Τά διπλά σύμφωνα δέν τά σημειώνω άλλά τά στεφανώνω μέ παϋλα. π.χ. *ματία* | *μματχ'α*, *μαλώνω* | *μαλλώννω*

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Κεφάλαιον Α'

ΦΩΝΗΕΝΤΑ

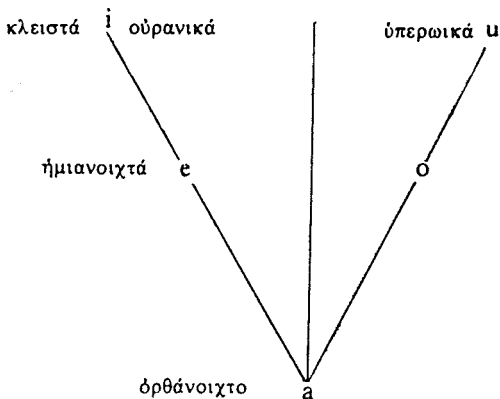
Στό γλωσσικό ιδίωμα τῆς Νισύρου, Ιδίωμα, πού ἀνήκει στά ιδιώματα νοτιοελληνικοῦ τύπου, τά φωνήεντα καί οἱ δίφθογγοι τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μειώθηκαν σέ πέντε:

α (α). ε (ο, ω), υ (ου), ε (ε, αι), ι (ι, η, υ, ει, οι, υι, η).

Ἡ προφορά τῶν φωνηέντων αὐτῶν συνεπάγεται ὀργανικές ἀλλοιώσεις τοῦ στοματικοῦ κοιλώματος, μέρος τοῦ ὁποίου παραμένει ἐλεύθερο. Τό μέρος τοῦτο εἶναι διαφορετικό (μεγαλύτερο ἢ μικρότερο), ἀνάλογα μέ τήν ποιότητα τῶν διάφορων φωνηέντων· μεγαλύτερο, ὅταν προφέρεται φωνῆεν τύπου α·μέσον, ὅταν προφέρεται φωνῆεν τύπου ε (ε, αι) καί ο (ο, ω)· μικρότερο, ὅταν προφέρονται φωνήεντα τύπου ι υ (ι, η, υ, ει, οι, υι, η), ου.

Τά φωνήεντα ε, ι (ε, αι, ι, υ, η, ει, οι, υι, η) εἶναι φύσει οὐρανικά· ἀρθρώνονται δηλ. στό μπροστινό μέρος τοῦ στοματικοῦ κοιλώματος μέ τή γλώσσα ὑψωμένη πρός τό σκληρό οὐρανίσκο, πίσω ἀπό τά πάνω δόντια καί τά χεῖλη τραβηγμένα πρός τά πίσω. Τά φωνήεντα ο (ο,ω) καί υ (ου) εἶναι ὑπερωικά· ἀρθρώνονται δηλ. μέ τό ὀπίσθιο μέρος τῆς γλώσσας σηκωμένο πρός τήν ὑπερώα, τό μαλακό μέρος τοῦ οὐρανίσκου, καί τά χεῖλη κλείνουν στρογγυλεύοντας πρός τά ἔμπρός· τό φωνῆεν α εἶναι ἐνδιάμεσο καί ἀρθρώνεται μέ τά χεῖλη ὀρθάνοικτα. Τά φωνήεντα ι (η, ι, ει, οι, η, υι, υ) καί υ (ου) εἶναι κλειστά, στήν προφορᾶ τους δηλ. τό στόμα κλείνει περισσότερο.

Ἔτσι ἔχουμε παριστάνοντας τήν στοματική κοιλότητα μ' ἓνα τρίγωνο ἀνοικτό πρός τά πάνω τό ἀκόλουθο σχῆμα:

Τά φωνήεντα, όπως είναι εύκολο νά καταλάβουμε δέν διαιρούνται πιά σέ μακρά, σέ βραχέα καί σέ δίχρονα. Τό μόνο μέτρο τής σχετικής δύναμης κάθε φωνήεντος δέν μπορούσε νά είναι άλλο παρά ή διάρθρωση τοῦ στόματος στήν προφορά τοῦ καθενός. Κατά συνέπεια, τά φωνήεντα πού ἐκφωνοῦνται μέ μεγαλύτερο ἄνοιγμα τής στοματικῆς κοιλότητας καί τής ἐκπνοῆς μεγαλύτερου ποσοῦ ἀέρα εἶναι ἰσχυρότερα ἀπό ἐκεῖνα πού προφέρονται μέ μικρότερο ἄνοιγμα καί μέ ἐκπνοή μικρότερης ποσότητας ἀέρα. Κατά συνέπεια, τό α εἶναι ἰσχυρότερο ἀπό ὅλα τά ἄλλα καί πάλιν τό καθένα ἀπό αὐτά, ἀγάλογα πρὸς τήν ἄρθρωσή του, εἶναι πιό ἰσχυρό ἢ πιό ἀδύνατο ἀπό τά ἄλλα. Ἐχομε ἔτσι τήν ἀκόλουθη κλίματα ἀνάλογα μέ τό ἄνοιγμα τοῦ στοματικοῦ κοιλώματος.

α] ο] ου (u)] ε] ι (σχετικὴ δύναμη τῶν φωνηέντων).

Ἐχοντας ὑπ' ὄψη τά ἀξιώματα αὐτά, μπορούμε, νά βροῦμε τό λόγο γιὰ τίς διάφορες ἐκδηλώσεις πού παρουσιάζουν τά φωνήεντα στό γλωσσικό ἴδιωμα τῆς Νισύρου καί πρῶτα τῆς ἀφαίρεσης ἢ ἀπώλειας ἐνός φωνήεντος, μέ ἓνα λόγο τῆς ἀπώλειας ἐνός φωνήεντος, τῆς γνωστῆς μέ τό ὄνομα:

ΑΦΑΙΡΕΣΗ (Γενικὴ ἐξέταση καί αἰτία τῆς ἀφαίρεσης)

ΑΦΑΙΡΕΣΗ εἶναι ἡ ἀπώλεια ἢ ἔκκρουση τοῦ φωνήεντος ἢ τοῦ ἀρχικοῦ φωνητικοῦ στοιχείου ἢ φθόγγου μιᾶς λέξης: π.χ. ὀμιλῶ] μιλῶ, οὐδέν] ὄδεν (έν), ὑπάγω] πά(γ)ω.

Πολλοὶ προσπάθησαν μέ πολλοὺς τρόπους νά μελετήσουν καί νά ἐξηγήσουν τό φαινόμενο τῆς ἀφαίρεσης καί νά διατυπώσουν κανόνες σχετικά.¹ Οἱ κανόνες ὅμως αὐτοὶ ἀποδείχθηκαν ἀνεπαρκεῖς.² Εἶναι δύσκολο, προκειμένου γιὰ τὴ μελέτη τῶν ἰδιωμάτων νοτιοελληνικοῦ τύπου ἰδίως, νά διατυπώσει κανεῖς ἀναμφίσβητους κανόνες γιὰ τά φωνητικά φαινόμενα, γιατί πολλοὶ λόγοι συνέβαλαν ἢ ἐβάρυναν στήν ἐξέλιξή τους ὑπὸ τῆ σημερινῆ τους μορφῆ, καί κατὰ τρόπο διαφορετικό, στίς διάφορες ἑλληνικὲς περιοχές. Σχετικά μέ τὴν ἀφαίρεση ἢ ἔκκρουση ἢ ἀπώλεια τοῦ ἀρχικοῦ φωνήεντος ἢ τοῦ ἀρχικοῦ στοιχείου εἶναι δύσκολο, ἂν μὴ ἀδύνατο, νά διατυπώσουμε ἀναντίρρητους κανόνες. Ὁ Χατζηδάκις,³ καί μαζί του οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τῶν γλωσσολογικῶν φαινομένων τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων τείνουν νά ἐρμηνεύσουν ὅλες τίς περιπτώσεις τῆς ἀφαίρεσης μέ τὴν ἐπίδραση τοῦ τελικοῦ φωνήεντος ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ φωνήεντος τῆς ἐπόμενης λέξης.

Ἡ ἐξήγηση αὐτὴ φαίνεται νά ἀνταποκρίνεται περισσότερο πρὸς τὴν πραγματικότητα κι αὐτὴν ἀκολουθῶ κι ἐγὼ στὴ μελέτη τῆς φωνητικῆς τοῦ

1. Ψυχάρης, Essais II LXII - LXVI καί Foy K, Lantsystem der Griechischen Vulgärsprache, Leipzig 1879 καί Χατζηδάκις, Μ.Ν.Ε. Α', 224.

2. Pernot, Chios καί Χατζηδάκις, ὁ.π.

3. Χατζηδάκις, ὁ.π. I, 219 κ.ἑ. Thumb, Ἄμοργός II, 14 κ.ἑ.

γλωσσικού ιδιώματος της Νισύρου. Ἡ μεγαλύτερη δύναμη τοῦ τελικοῦ φωνήεντος τῆς προηγούμενης λέξης καταθλίβει μέχρι ἐκμηδενισμοῦ τὸ ἀρχικό φωνῆεν τῆς ἐπόμενης. Καί ἄν πρόκειται γιὰ ἀνόμοια σύμφωνα αὐτὰ ἐπικρατοῦν, γενικά, τὸ ἕνα ἐπὶ τοῦ ἄλλου κατὰ τὴν ἀκόλουθη κλίμακα: α] ο] ου] ε] ι.⁴ Τὸ α δέν ἐκκρούεται ἤ, γιὰ νά ποῦμε ἀκριβέστερα, δέν θάπρεπε νά ἐκπίπτει ποτέ. Ὅμως ρήματα ἀπλά πού ἀρχίζουν ἀπ' αὐτό ἢ ρήματα σύνθετα μέ τίς προθέσεις ἀνά, ἀπό, ἀντί, ὅπως ἐπίσης ἐπίθετα ἢ οὐδέτερα οὐσιαστικά πού παράγονται ἀπό τὰ ρήματα αὐτὰ τὸ ἐκκρούουν καί ἤδη εἶναι λέξεις καθιερωμένες χωρὶς τὸ α στό γλωσσικό ἰδίωμα τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ τοῦ νοτίου Αἰγαίου. Γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτό πρέπει νά δεχθοῦμε μιά ἀφαίρεση πού δέν ἀκολουθεῖ κάποιον φωνητικό νόμο, ἀλλ' ὅτι εἶναι ἀφαίρεση ἢ κώφωση, ὅπως τὴν ὀνομάζουν ἄλλοι, «κατ' ἀναλογίαν» ἢ, γιὰ νά ποῦμε πιό βέβαια, φανταστική καί φαινομενική.⁵

§2. Ἐμπόδια στήν ἀφαίρεση. Δέν ὑπόκεινται στήν ἀφαίρεση γενικά τὰ ἄτονα φωνήεντα. Τά τονούμενα φωνήεντα παραμένουν συνήθως ἄθικτα.

Στό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου ἐξέπεσαν συνήθως τὰ φωνήεντα ο, υ (ου), ε (ε, αι) καί ι (ι, η, υ, ει, οι, η). Σέ ὀρισμένες περιπτώσεις παρατηροῦμε ἀφαίρεση τοῦ α. Τό φαινόμενο εἶναι τόσο συχνό, ὥστε, μπορούμε νά ποῦμε πῶς ἡ ἀφαίρεση τῶν πρώτων εἶναι ὁ κανόνας. Ἀκολουθώντας δέ τόν Μενάρδο πού μελέτησε ἐξονυχιστικά τὸ φαινόμενο στό ἰδίωμα τῆς Κύπρου εἶναι πιό εὐκόλο νά ἀναφέρουμε τίς ἐξαιρέσεις παρά τὰ παραδείγματα τῆς ἀφαίρεσης αὐτῆς. Τέτοια μπορούν νά θεωρηθοῦν, μεταξύ τῶν λέξεων πού ἀρχίζουν μέ ο (ο, ω) ἄτονο, ἐκτός ἀπό τὰ ἀριθμητικά «ὄχτώ» καί «ὄγδόντα», τὰ οὐσιαστικά «ὀμπρέλλα», «ὀκχά» (ὀκκά), «ὀργυιά», τὸ ἐπίθετο «ὄλος» πού ἀλλοιώθηκε σέ «οὐλλος» καί, ὕστερα, «ὀλόκληρος» πού διαμορφώθηκε, στό νισυριακό ἰδίωμα, σέ «ὀλάκχερος»] «ἀλάκχ'ερος», καί τὸ «ὀλόσκια».⁶ Ἀπό τίς λέξεις πού ἀρχίζουν μέ τὸ φωνῆεν υ (ου) ἐξόν ἀπό τὸ οὐσ. «οὐρανός» καί τὸ θηλ. «οὐρανία» «οὐρανί» δέ μπόρεσα νά βρῶ ἄλλα. Λέξεις μέ υ (ου) εἶναι συνήθως λόγιες καί, ὄχι σπάνια, ξένες. Ἀνάμεσα στά παραδείγματα πού ἀρχίζουν μέ ε (ε, αι) βρίσκουμε, μαζί μέ τίς ἀντωνυμίες «ἐγώ», «ἐσύ», «ἐμεῖς», «ἐσεῖς» (συχνά στή συγκεφορά καί, κυρίως, στά δημοτικά τραγούδια καί στίς προσωπικές ἀντωνυμίες ἐκκρούεται τὸ ε) τὸ «ἐξόν», προθετικόν, τόν σύνδεσμο «ἐπειδή» καί τὰ ὀνόματα «ἐλαιώνας», «ἐλιά», «ἐλιόλαδο», «ἐνέχυρο», «ἐρκομός», «ἐρμήνια] ἀρμήνια», «ἐψιμος [ὄψιμος». Τὰ ἀριθμητικά «ἐφτά», «ἐννιά» (ὁμως «νιάμερο»), «ἐξήντα», «ἐβδομηντα», «ἐνενηντα». Δέν ἐκκρούεται ἡ συλλαβική αὔξηση παρά μόνο στή συνεκ-

4. Βλ. Χατζ, ξ. ἀ. σ. 211. Einl. 312 κ.έ. Ψυχ. Essais II. LIX. Pernot. Chios Φων. 180.

5. Βλ. κατωτέρω ./.7, ἀφαίρεση τοῦ α ./.7.

6. Γιὰ τὸ «ὄχτρός» ἀντί τοῦ «ἐχτρός»] ἐχθρός» καί ἄλλα πού διατηροῦν τὸ φωνῆεν «ο» πρέπει νά ποῦμε, ὅτι στίς περιπτώσεις αὐτές πρόκειται γιὰ φωνῆεν προσθετικό, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω.

φορά εξ αιτίας τῆς ἐπίδρασης ἄλλου φωνήεντος μεγαλύτερης ἰσχύος: π.χ. «ἐγάπαν νά σῦκα ἢ γριά» (ὁμως «τά ἴγάπαν νά ζυνά ἢ κόρη»). Ἄκόμα «εὐλογία», «εὐκή» (ἀλλά «τά φκολοημένα»), εὐλοητός [εὐλοητός⁷ ἀρχή, ἔναρξη: «βάλε εὐλοητό, πᾶπά μου» νά βάλομεν «εὐλοητό» = νάρχισομεν. Ἐλάχιστα εἶναι τὰ παραδείγματα εἰς τὰ ὁποῖα δέν ἐκκρούεται ὁ φθόγγος *i* (ι, η, υ, ει, οι, υι, ηι). Ἔχομε πάντα ἀμετάβλητο τό ἀριθμητικό «ἔικοσι» τό προσθετικό *i* στή λ. «ἰσκιά» πού ἀκούεται ἀκόμα καί «ὄσκιά». Καί κατόπιν «ὕπνοφᾶς» καί τό ρῆμα «ὕπάρκω» [ὑπάρχω.

Ἰσχυρότατο ἐμπόδιο γιά τήν ἀφαίρεση εἶναι ἡ λόγια παράδοση, λέξεις τῆς ὁποίας μεταχειρίζεται ὁ λαός στήν καθημερινή του ὀμιλία, στίς καθημερινές του ἀσχολίες στό σπίτι, στό καφενεῖο, στήν ἀγορά, ὅπου ἐγίνοντο οἱ γενικές συνελεύσεις γιά τήν ἐκλογή τῶν δημογερόντων ἢ γιά τή λήψη ἀποφάσεων σέ κοινοτικές ὑποθέσεις.

Μετά τήν παράγραφο αὐτή, θεωρῶ σκόπιμο, ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τῶν ἐρευνητῶν τῶν νεοελληνικῶν γλωσσικῶν ιδιωμάτων,⁸ νά παραθέσω μερικά παραδείγματα ἀφαίρεσης.

§3. Ἀφαίρεση τοῦ *o* (ο, ω). Ἐκκρούεται ἀπό σύγκρουση μέ φωνῆεν μεγαλύτερης ἰσχύος ὅπως μέ ἀρχικό φθόγγο *o*. Ὅ,τι διεπιστώθη ἀπό τόν Kretschmer ἀναφορικά μέ τό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Λέσβου ἰσχύει ἐπίσης καί γιά τό νισυριακό ἰδίωμα. Παρατηροῦμεν ἔτσι, ὀμάτιον] ὀμάτι] μάτι, ὀφρύδιον] ὀφρύδι] φρύδι, ὀφίδιον] φίδι, ὀσπίτιον] ὀσπίτι] σπίτι, ὀλίγο] λίο καί ὕστερα «λίακι» ἴ=ιακάκι τό ὑποκοριστικό «ὀφελί» ἀπό τό λατινικό «ofella», ὀφελλίον] φελλί, ὀνύχι] νύχι, ὀφελῶ] φελῶ, ὀφελούμαι] φελούμαι.

Τά ἀπό *o* ἀρχόμενα ρήματα καί τὰ παράγωγά τους: ὀμιλῶ] μιλῶ, ὀμιλία] μιλιά, ὀλιγοστεύω] λίοστέβω, ὀμοιάζω] μοιιάζω, ὀμορφαίνω] μορφαίνω καί «μορφάδα», «ὀμορφχ'ιά», «μορφον'ία». Φράσεις: «ματιασμένον εἶναι νάο παιδί», «φέρε νά χιοῦμε λίακι».

§4. Ἀφαίρεση τοῦ *u* (ου). Στό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου εἶναι ἐλάχιστες οἱ λέξεις πού χάνουν τό φωνῆεν *u* (ου) ὕστερα ἀπό φθόγγο μεγαλύτερης ἰσχύος. Εἶναι ὅλες ἡ λόγιες ἢ ξένες: π.χ. «οὐαλεριάνα = βαλεριάνα» πού τό ἀρχικό φωνῆεν τό διατηροῦν πάντοτε. Σχετικά, μποροῦμε νά βεβαιώσουμε ὅτι ἡ ἀφαίρεση τοῦ φθόγγου *u* (ου) εἶναι ἐξαίρεση. Πράγματι, ἐκτός ἀπό τό παράδειγμα ἀφαίρεσης τοῦ (ου), πού σημειώνουν ὅλοι οἱ ἐρευνητές στή γλωσσολογία, τό παράδειγμα, οὐδέν] 'δέν] 'έν στή γλωσσικά νεοελληνικά ἰδιώματα (βλ. Χατζ. ΜΝΕ τ. Α' σ. 215) δέν μπόρεσα νά σημειώσω ἄλλο.

§5. Ἀφαίρεση τοῦ *e* (ε, αι). α) Τά ὀνόματα ἐλάδι] λάδι, ἐλαιοτρίβι] λιοτρίβι] λιοτρίδι, ἐπάπλωμα] πάπλωμα, ἐλεύθερος] λέφθερος] λέφτε-

7. Ἡ λ. εὐλοητός κατέληξε νά σημαίνει «ἀρχή, ἔναρξη», ἀπό τή συνήθη ἐκφώνηση μέ τήν ὁποία ἀρχίζουν διάφορες ἱεροτελεστίες κατά τίς ὁποῖες ὁ ἱερωγῶν ἀρχίζει μέ τήν ἐκφώνηση «Εὐλοητός ὁ Θεός πάντοτε κτλ. κτλ.».

8. Βλ. Χατζηδάκη, Μ.Ν.Ε., Ἄκαδ. Μέναρδος, Pernot, Chios Aibert Thumb. κ.ά. Βλ. βιβλιογραφία.

ρος, έριφι] ριφι, όνύχι] νύχι, εύθηνά] φθηνά] φτενά, έντόπιος] ντόπιος, αίγιαλός] γιαλός, έμπροστέλλα] μπροστέλλα] μπρουστέλλα, έντροπή] ντροπή.

β) Έπιρρήματα: έξ ώρας] ζώρας, ένωρίς] νωρίς, έπάνω] πάνω, έφέτος] φέτος και φετινός (πργ), έπανωτά] πανωτά κ.ά.

γ) Οί άντωνυμίες έγώ, έσύ, έκκρούουν τό άρχικό ε, κατά τή συνεκφορά μέσα στην πρόταση. π.χ. *Είντα που σοδκαμα, «έγώ τάθελα και γώ τάπαθα».*

δ) Ρήματα. Τόσο στά άπλά όσο και στά σύνθετα μέ τήν πρόθεση έν, εκ και έξ, επί. π.χ. έντρέπομαι] ντρέπομαι, εύρίσκω] βρίσκω:

Φράσεις: *«Μή ρίχτεις λάδι στη φωτιά, τό σολοίμικο νά sé φά(γ)ει».* Τό άρχικό ο πιθανώς κατάληξη προηγούμενης λέξης θεωρηθείσης άρχικής τής λ. λοιμικό. (τό -)

Έξαιρέσεις: Έκτός άπό τίς παραπάνω έξαιρέσεις (σ. ./2) μπορούμε νά άναγράψομε άκόμα τίς προσταχτικές «έμπα», «έβγα», άντίστοιχους τύπους των ρ. μπαίνω, βγάνω (βλ. και *μπαϊνοβγαίννει και γεννά και σκ'εται ή τριανταφυλλιά...*) («στό έμπα κι έβγα»). Άκόμη «έβριός», «έβριά» και όβριός, όβριά.

§6. Άφαίρεση του i (ι, η, υ, ει, οι, υι, η). Χάνουν τό άρχικό άτονο i οί λ. ιγδί] γδί, ίνι] νί, ύπουργός πουργός, ήμέρα] μέρα, ήμερώνω] μερώνω, ήλιοπύρι] λιοπύρι, και ήλιόπυρο] λιόπυρο ύγειία] ύγεία, ύπά(γ)ω] πάω, ύπανδρεύω] παντρεύω, παντρεύομαι. Φράσεις: *«έμ μερώννει τό παιδί ούλλην δήν ήμέρα».* «μήμ βεις τής κούρβας 'διώματα και 'πει σου κείνα πουχεις», (παροιμ.).

§7. Άφαίρεση του α. (άφαίρεση φαινομενική και άνύπαρκτη). Άναφερόμενοι στη §1 του πρώτου αυτού κεφαλαίου εκάμαμε νύξη για μιá άφαίρεση του άρχικού α χαρακτηρίζοντας τό φαινόμενο σαν άφαίρεση φαινομενική και άνύπαρκτη, δεδομένου ότι ό φθόγγος α δέν εκπίπτει ποτέ ως ό πιό ίσχυρός. Στην άπώλεια του φθόγγου αυτού στά άπλά ρήματα που άρχίζουν άπ' αυτόν, ή στά σύνθετα μέ τίς προθέσεις άνά, άντί, άπό, πρέπει νά θεωρηθεί πιό πολύ σαν συστολή ή συναίρεση. Στη σκέψη αυτή μäs οδηγεί τό γεγονός, ότι ή άπώλεια του α δέν είναι γενική, αλλά συναντάται μόνο στά ρήματα και στά επίθετα, στά ούδέτερα ουσιαστικά που παράγονται άπό αυτά. Ό Χατζ. στίς σ.σ. 31 και 313 (Μ.Ν.Ε.) κάμνει λόγο για τό φαινόμενο τής άφαίρεσης του άρκτικού α, τονίζοντας τά άκόλουθα: «Ό περιορισμός τής άπωλείας του άρκτικού α έν μόνοις τοίς ρήμασι έμφαίνει σαφώς, ότι ούχι κατά φωνητικόν τινά νόμον - ούτοι δέν περιορίζονται έν τινι μέρει του λόγου, άλλ' έξικνοϋνται επί πāsαν λέξιν άνεξαιρέτως-άλλά κατά τινά αναλογίαν επήλθεν ή άπώλεια αύτη». *Και συνεχίζει:* «Και άληθώς ό ένθυμούμενος τά άνωτέρω (Μ.Ν.Ε.) τ. Α' σ. 31 λεχθέντα περί τής άπωλείας του ε έν τοίς άπό «ξέ» άρχομένοις ρηματικοίς τύποις, άτε του ε τούτου ως αύξήσεως εκκληφθέντος και τά περί τής έμφανίσεως τής αύξήσεως ως ε έν τοίς άπό α άρχομένοις ρήμασι... εκείνος δέν θά διστάση νά όμολογήση μετ' έμου, ότι άπό των μετά του ε άρχομένων τούτων παρωχημένων χρόνων ήδύνατο κάλλιστα νά σχηματι-

σθῆ ὁ ἐνεστώς καί ὁ μέλλων ἄνευ ε, ὅπερ ὡς αὐξησις ἐκληφθέν παρελήφθη, ὅπως καί ἐν τῷ ἐξέφυγα, ἐξέφυγα-ξεφεύγω, θά ξεφύγω ἐξεκίνουν, ἐξεκίνησα-ξεκινῶ, θά ξεκινήσω...». Στή σ. 220 κ.έ. (M.N. E. A') τονίζει: «Καί τό α δύναται νά ἐκπέση ἐκ τῆς ἀρχῆς τῶν λέξεων, ἀλλά τοῦτο σχεδόν μόνον ἐν τοῖς οὐδετέροις καί τοῖς ρήμασιν, ἐν οἷς δηλ. συγχωνεύεται μετά τοῦ α τοῦ ἄρθρου καί τῆς ἀντωνυμίας τά, τοῦ ἔνα, θά, νά, τό δέ ὑπόλοιπον τῆς συναλοιοφῆς α ὑπολαμβάνεται ὡς στοιχεῖον τῶν προηγουμένων τούτων τά, ἔνα, ἢ θά, νά». (πβλ. τά ἀμύδαλα-τάμύδαλα, ὅθεν καί μύδαλο, ἢ τό πλόχειρο (στή Νίσυρο, τό πλόχερο, πλοχεριά-ἢπλοχεριά), ἀσφαλίζω] σφαλίζω, σφαλισμένος [ἀσφαλισμένος, ἀρρωστῶ] ρωστῶ, ἀναγκάζω] νεγκάζω, ἀκουμπῶ] κουμπῶ, ἀκουμπῶνω] κουμπῶνω, ἀστράφτω] στράφτω (βλ. στράφτει καί βρονδα), ἀλέθω] λέθω, ἀπλώνω] πλώνω, ἀφίνω] φίνω). Παράλληλα ἔχουμε τοὺς ἀντωνυμικοὺς τύπους τόν, τήν, τό, τοῦ, τῆς, τῶν, τοὺς, τάς, τά, ἀντί ἀτόν κλπ. Λεγόμενα δηλ. ἐγκλιτικῶς μετά τοὺς τύπους τῶν ρημάτων καί ὀνομάτων τῶν εἰς α περατουμένων ἠδύναντο ὁμοίως τοῖς προερμηνευθεῖσι νάποβάλωσι τό ἐν ἀρχῇ α π.χ. εἶδέν ντον, ντην κ.έ. ἔδωκά του τά μαϊδιά, κοῦε τά λόγια του.

Βεβαιωθείσης οὕτω τῆς κράσης στήν περίπτωσι τῆς ἀφαίρεσις τοῦ α ἀπό τοὺς μελετητές τῶν νεοελληνικῶν γλωσσικῶν ἰδιωμάτων, μποροῦμε νά ποῦμε μέ βεβαιότητα, ὅτι τό φωνῆεν πού προέκυψεν ἀπό τήν κράσι τῶν δύο ὁμοίων φωνηέντων (καί στή περίπτωσή μας τοῦ α ἐθεωρήθη τελικό τῶν προηγουμένων μορίων καί ἀριθμητικῶν καί ἐπιρρημάτων, τροπικῶν καί χρονικῶν «καλά», «κακά», «ἀργά», «τωρινά» κλπ.) σημειωθείσας ἔτσι τῆς ἀπώλειας τοῦ ἀρχικοῦ α στά ρήματα πού ἀρχίζουν μ' αὐτό καί, ὅμοια, στά ἐπίθετα καί στά οὐδέτερα παράγωγα οὐσιαστικά: ἔχομε ἔτσι στό νισυριακό γλωσσικό ἰδίωμα τά «ἀλέθω] λέθω, λεσμένος, λέσιμο», «ἀπαντῶ] παντῶ» ἀλλά καί «κακό συναπάντημα», «ἀρκουδίζω] ρκουδίζω, ρκούδισμα», ἀναγλείφω -ομαι] νεγλείφω -ομαι», «ἀποβγάλω] ποβγάλω, ποβολή», «ἀποκόβγω] ποκόβγω, πόκομμα», «ἀλατσῶνω] λατσῶνω, λατσωμένος λάτισμα καί λάτσωμα», ἀποκουμπῶ] ποκουμπῶ, ποκούμπι (στήριγμα, βοήθεια), «ἀπολειφάδι] πολειφάδι», «ἀποβλακῶνω] ποβλακῶνω, ποβλάκωμα, ἀλλάζω] λάζω, λάξιμο, ἀλλά τάλλάγια», ἀνερευνῶ νερευνῶ] νεορευῶ (μέ ἀνάπτυξη συνοδίτη φθόγγου = (ἀναζητῶ), ἀρρωστῶ] ρωστῶ, ρωστημένος, ἀλλά ἀρρώστια.

Κεφάλαιον Β'

ΣΥΓΚΟΠΗ

1. Κανόνες τῆς συγκοπῆς. Συγκοπή εἶναι ἡ ἀπώλεια τοῦ φωνήεντος ἢ τοῦ φωνητικοῦ στοιχείου μέσα στή λέξη. Κατά τόν THUMB (Handhuch

der Neugr. Volhs σ. 6 §7) συγκόπεται τό ἄτονο φωνήεν μπροστά σέ ἔνρινο ἢ ὑγρό σύμφωνο, ὅταν προηγείται συλλαβή μέ τό ἴδιο φωνήεν. Παράδειγμα: σκόροδο] σκόρδο. Καί ἡ ἀπώλεια τοῦ *i* (*i*, *η*, *υ*,) μπορεῖ νά ἀναχθεῖ στήν ἴδια αἰτία στή λέξη κορυφή] κορφή, ὅταν παραδεχθοῦμε ἕνα ἐνδιάμεσο τύπο * κοροφή.

Ὁ *K. Dieterich*, *Unters* (σ. 37 ./2 d. *Vocals Chwkd*) ἀντίθετα γράφει ὅτι πρέπει νά ἔχουμε ὑπ' ὄψιν: 1) τήν ἰσχύν τοῦ φωνήεντος· 2) τή φύση τῶν πλησίων συμφώνων (βλ. ἀκόμη *Χατζ.* Ἀκαδ. Α' σ. 61-80). Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τοῦτο στή θεώρηση τοῦ φαινομένου τῆς συγκοπῆς στό γλωσσικό ἰδιώμα τῆς Νισύρου, παρατηροῦμε ὅτι: συχνά συγκόπτονται τά φωνήεντα *i* (*i*, *υ*, *η*, *ει*, *οι*, *υι*), *υ* (*ου*) (φωνήεντα πιά κλειστά)· πιά σπάνια τά φωνήεντα *e* (*e*, *αι*), *ο* (*ο*, *ω*) μισάνοιχτα· ποτέ τό *a*. Ἡ συγκοπή παρατηρεῖται ἰδιαίτερα κοντά στά ἤχηρά ἢ ἔνρινα καί στό *σ(ς)*, ἀποκλειστικά, στοὺς τύπους τῆς προσταχτικῆς.

2. Ἀνεπάρκεια τοῦ κανόνα τῆς συγκοπῆς. Μελετώντας τίς λέξεις τοῦ νισυριακοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος, παρατηροῦμε πῶς ὁ παραπάνω κανόνας πού ἀναφέρεται στό φαινόμενο τῆς συγκοπῆς δέν ἔχει ἀπόλυτη καί αὐστηρή ἐφαρμογή. Ὑπάρχουν δηλ. ἄτονα φωνήεντα πού παραμένουν καί παρά τόν κανόνα τῆς συγκοπῆς. Ἔτσι, κοντά στά κανονικά «ἐπέρσι» (πιά δυνατό ἀπό τό «ἐπέρυσι»), «περπατῶ [περιπατῶ, ἔχομε, παρά τόν κανόνα», περίπατος, περιπατάκι. Κοντά στό «φέρτε» καί «πάρτε» πιά δυνατό ἀπό τά «φέρετε», «πάρετε», ἔχομε, χωρίς τή συγκοπή, «κάμετε» «μιλήσετε», «γράψετε», «πετάξετέ τα» καί ὄχι «κάμτε», «γράψτε», «πετάξετε».

Ἄρκοῦν τά ἐλάχιστα αὐτά παραδείγματα γιά νά γίνει φανερό, ὅτι ὁ κανόνας πού ἀφορᾷ στή συγκοπή δέν εἶναι γενικός καί ἀνεξαίρετος καί ὅτι τά φωνήματα αὐτά, πού ἀφοροῦν τό φαινόμενο τῆς συγκοπῆς πρέπει νά ἔχουν ἰδιαίτερες αἰτίες. Ὅπως τονίζουν ὅλοι οἱ μελετητές τῶν ἰδιωμάτων στή Ν. Ἑλλάδα δέν παρατηροῦμε μεταβολές πού κανονίζονται ἀπό κανόνες σταθεροῦς καί χωρίς ἐξαίρεση, ὅπως στά ἰδιώματα τῆς Β. Ἑλλάδας. Στά μεσημβρινά γλωσσικά ἰδιώματα πρέπει νά ἐξετάσουμε περίπτωση μέ περίπτωση καί θά ζητήσουμε τήν εἰδική αἰτία πού τήν προκάλεσε. Ἄς παραθέσουμε λοιπόν τά παραδείγματα, ὅπου ὁ παραπάνω κανόνας τῆς συγκοπῆς εὐρίσκει τήν πλήρη ἐφαρμογή του.

3. Συγκοπή τοῦ *ο(ο, ω)*. Μωρολόγος] μωρολό(γ)ος] μωρολός] μωρολός (Φιλ. Γλωσσ. Α'. 14) σκόροδο] σκόρδο καί ἔπειτα σκορδαλιά, κολουμβῶ] κολουμπῶ] κλουμπῶ, καί, κατόπιν «κλουμπος», ἀκολουθῶ] κολουθῶ] κλουθῶ,⁹ (βλ. Φιλ. Φων. III, 18). Εἰς τά κύρια ὀνόματα σέ -ιος Βασίλειος] Βασίλης, Δημήτριος] Δημήτρης, Γεώργιος] Γιώργης, Μάρτιος] Μάρτης, Ἀπρίλιος] Ἀπρίλης.

4. Συγκοπή τοῦ *υ* (*ου*). *Colubra*] κολουμπρα] κλούμπρα, *subula*]

9. Σέ ἄλλα νησιά ὑπάρχει ὁ τύπος «κολουμπῶ», «κολουθῶ». Πιθανότερο στίς περιπτώσεις αὐτές νά πρόκειται γιά συγκοπή τοῦ φθόγγου *υ* δευτερογενή καί οὐχί πρωτογενή.

σούβλα, cucula] κούκλα, cubiculum] κουβούκλι, *πανούκουλα] πανούκλα, ρέγουλα] ρίγουλα] ρίγλα, stabulum] στάβουλος] στάβλος, ακολουθῶ] κολουθῶ] κλουθῶ καὶ ρηματικοὶ τύποι ἐκλούθησε, κλούθου μου, κλούθησέ τον.¹⁰

5. Συγκοπή τοῦ ε. Ἐμφανίζεται στό δεύτερο πληθυντικό πρόσωπο τοῦ ἀορίστου στή προστακτική καί σπανιότερα στόν ἐνεστώτα. Ἔτσι ἔχομε: φέρετε] φέρτε, πάρετε] πάρτε, ὀρίσετε] ὀρίστε μέ τήν ἔννοια τοῦ βουλευθεῖτε, καί ὡς ἐρωτηματικό «τί»;

Τό φαινόμενο αὐτό δέν παρατηρεῖται πάντοτε καί στόν ἀόριστο, ἀλλά μόνο ὅταν τά ἀπομένοντα σύμφωνα ἀποτελοῦν σύμπλεγμα συμφωνικό εὐκολοπρόferτο. Π.χ. ποτέ ὁ κάτοικος τῆς Νισύρου δέν θά πει «ρωτήστε» ἀντί «ρωτήσετε», «κόψτε» ἀντί «κόψετε», «σκάστε» ἀντί «σκάσετε». Προκειμένου γιά τό νησί μας, τουλάχιστο ἀπ' ὅ,τι ξέρω, ἐλάχιστοι εἶναι οἱ ρηματικοὶ τύποι τῆς προστακτικῆς μέ τή συγκοπή τοῦ ε στό β' πληθυντικό πρόσωπο τοῦ ἀορίστου. Σπανιότατη εἶναι ἡ ἀποκοπή τῆς κατάληξης ε στό β' πρόσωπο τῆς προστακτικῆς στόν ἐνεστώτα. Πάντα «γράφε του ταχτικά», νεωτεριστικό τό «γράφ' του το νά τό θωρεῖ πάντα». Ἄλλά καί στή περίπτωση αὐτή ἔχομε εὐκολοπρόferτο συμφωνικό σύμπλεγμα,¹¹ κλαίετε, λέετε, ποτέ κλαῖτε, λέτε.

6. Συγκοπή τοῦ ι (ι, η, υ) «κορυφή] κορφή», «περιπατῶ] περπατῶ» καί «πορπατῶ». «ἐπέρυσι] πέρυσι] πέρσι», συνηθέστερα μέ τό προσθετικό ε καί ἔπειτα «περσινός -ῆ -ό» ἐκάθησα] ἐκάθησα] ἔκατσα, κάθησε] κάτσε.

7. Συμπέρασμα. Ὅπως ἐτονίσθη παραπάνω εἶναι ἀρκετά δύσκολο νά φθάσομε σέ κανόνες πού νά ἔχουν ἀπόλυτη καί καθολική ἀξία. Δέν εἶναι καθόλου δυνατό νά ὀρισθοῦν κανόνες προκειμένου γιά τά φωνητικά φαινόμενα παρόμοιας φύσης στά γλωσσικά ἰδιώματα στή Ν. Ἑλλάδα, φαινόμενα, πού μποροῦμε νά χαρακτηρίσομε σποραδικά.¹²

Γ'. ΑΠΟΚΟΠΗ

Ἄποκοπή εἶναι ἡ ἀπώλεια τοῦ τελικοῦ φωνήεντος ἢ τοῦ τελικοῦ συλλαβικοῦ στοιχείου. Καί γι' αὐτό τό φαινόμενο, πρέπει νά παρατηρήσομε, ὅτι, γενικά στό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου, εἶναι ὄχι συχνό. Ἡ ἀπώλεια τοῦ τελικοῦ φωνήεντος, ὅταν γίνεται, ἔχει ὡς αἰτιολογία τήν ἐπίδραση τοῦ ἀρχικοῦ φωνήεντος τῆς ἀκόλουθης λέξης, ὅταν δηλ. τό

10. Δέ μόρρεσα νά ἔχω ὅπ' ὄψη μου φωνήματα λόγια ἐλληνικά, καί ἐχρησιμοποίησα μερικά ἀπό τά ἄλλα πού ἀναγράφει ὁ Mayer εἰς Newgr. Stud. τ. III, IV.

11. Βλ. Χατζ., Μ.Ν.Ε. τ. Α' σ. 255.

12. Βλ. Χατζ., Μ.Ν.Ε. Α' σσ. 257-250.

φωνήεν αυτό είναι ισχυρότερο, και είναι συμπωματική. Τέτοια είναι και η άποκοπή του φωνήεντος ε σε όρισμένους ρηματικούς τύπους στο δεύτερο πληθυντικό πρόσωπο στην προστακτική, παραδείγματα της οποίας αναγράφουμε άμέσως.

1. Άποκοπή του ε στην προστακτική. Οί τύποι της προστακτικής (2 ένικό πρόσωπο) «άφησε», «δῶσε», «πάρε», «βάλε», «πχιάσε», «φέρε» και ίσως μερικοί άλλοι τύποι της προστακτικής, πολύ σπάνιοι, χάνουν τό τελικό ε στη συνεκφώνηση μέ τούς άντωνυμικούς τύπους -τος, -τη, -το (και στόν πληθυντικό) άντί αυτός, αυτή, αυτό, αυτοί, αυτές, αυτά, όπως επίσης μέ τή γενική και αίτιατική του ένικού και πληθυντικού αριθμού του άρθρου ό, ή, τό, τή γενική και αίτιατική της προσωπικής άντωνυμίας έγω (μου, μέ) (ει) τόν πληθυντικό μόνον αίτιατική (μάς, σάς). Έχουμε έτσι: «άφησέ το] άφης το», «πάρε το] πάρ' το», βάλε με] βάλμε] βάρμε, πχιάσε το] πχιάστο, φέρε του] φέρτου, φέρε μου] φέρ' μου.

Σ' αυτή τήν περίπτωση ή άποκοπή, όπως είπαμε παραπάνω, είναι τυχαία. Μπορούμε νά πούμε πώς όφείλεται στη συνεκφορά τών φωνημάτων μέσα στην περίοδο. Πράγματι, όταν οί τύποι εύρίσκονται μόνοι ή μέ άλλα μόρια έκτός από τά παραπάνω μέσα στην πρόταση διατηρούν τό ε. Η άπώλεια του φωνήεντος στην περίπτωση μας δέν είναι κυριολεκτική και πραγματική, άλλ' άπλουστάτα συγκοπή του ένδιάμεσου φωνήεντος σε σύμφωνα ε.¹³

2. Άποκοπή του φωνήεντος α. Στο νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα δέ μόρεσα νά βρω μέσα στά στοιχεία πού έχω ύπ' όψη μου παρά ένα και μόνο παράδειγμα άποκοπής του α και άκριβώς τό έπίρρημα «μέσα» πού γράφεται μετά τήν άποκοπή μέ τελικόν ς. Έτσι γράφουμε «έμπα μέσ στό σπίτι» και όχι «έμπα μεσ' στό σπίτι».

3. Άποκοπή του τελικού συλλαβικού στοιχείου. Τά όνόματα πού λήγουν εις -ιον, ειον όπως επίσης τά ούδέτερα ύποκοριστικά εις -ιδιον, -αριον έχουν χάσει τό τελικό συλλαβικό στοιχείο -ον. Και ό κανόνας αυτός δέν είναι γενικός και χωρίς εξαίρεση. Συχνά ή κατάληξη -ιον, -ειον, χάνει τό ν, όταν άκούεται μόνη, ή γίνεται συνίζηση του φθόγγου «ι» μέ τήν κατάληξη -ο σε ένα καταχρηστικό δίφθογγο «ιο».¹⁴ Τοϋτο δέν τό παρατηρούμε στις λόγιες λέξεις. Π.χ. σημείον, όμως -χολείο] σκολειό] σκολειό, θηρίον] θερίον] θερίο. Έχομεν άκόμη τήν άπώλεια του «ν» στις καταλήξεις -ίον, -ίκιον στις λόγιες λέξεις. π.χ. έγκώμιον] έγκώμιο, μυστήριον] μυστήριο, βιβλίον] βιβλίο, άπολυτίκιον] άπολυτίκιο, έντόπιος] ντόπιος, κοντάκιον] κοντάκιο.

Όλες οί άλλες λέξεις συνήθως χάνουν τό -ον της κατάληξης έκτός ίσως από έλάχιστες εξαίρέσεις. Από τά πολυάριθμα παραδείγματα αναφέρομε μερικά ύποκοριστικά και κύρια όνόματα. Όχι όμως έπίθετα, άν δέν έγιναν ουσιαστικά, όπου άπεβλήθη τό «ο» μετά τό «ι».

13. Βλ. Pernot, Χίος 94 κ.έ. Χατζ. Einleit. 347, Μ.Ν.Ε. Α' 256.

14. Βλ. Χατζ. Einleit, Πίναξ όνομ. εις -ιον. Μ.Ν.Ε. Α' 245 κ.έ.

Ἐκ τῶν πολυάριθμων παραδείγματα ἀναφέρουμε μερικά: Παιδίον] παιδί, κατώφλιον] κατώφλι, (ὀ)ψάριον] ψάρι, σφυρίδιον] σφυρίδι, ψαλίδιον] ψαλίδι, αὐτίον] ἄφτι, καμάριον] καμάρι, ἀλλά τό γενέθλιον (οὐδ. ἐπιθέτου) οὐσιαστικοποιημένο. Γεώργιος] Γεώργης] Γιώργης, Ἐλευθέριος] Λευθέρις] Λεφτέρης κτλ. Ὅλα αὐτά τά οὐσιαστικά ἢ τά οὐσιαστικοποιημένα οὐδέτερα ξαναπαίρνουν τό τελικό «ν» κατά τή συμ-
προφορά, ἐντός τῆς περιόδου, πού ἢ μένει ἀμετάβλητο ἢ ἀφομοιώνεται μέ τό ἐπόμενο σύμφωνο. Π.χ. «*Τό παιδίον ἐπῆε στήν ἐγκλησικιά*», «*τό πόδιμ μου μέ πονεῖ*».

4. Ἀποκοπή πού ὀφείλεται στή συνεκφώνηση. Τά φωνητικά φαινόμενα πού παρατηροῦνται στό ἐσωτερικό λέξεως λόγω τῆς συγκρούσεως δυό ἀνόμοιων φωνηέντων (βλ. σύγκρουση φωνηέντων κατά τή συναίρεση) ἐκδηλώνονται ἐπίσης καί στήν περίπτωση ἀποκοπῆς στή συμπροφορά. Παρατηροῦμε δηλ. ἀπώλεια τοῦ τελικοῦ φωνήεντος τῆς προηγούμενης λέξης, ὅταν τοῦτο συμβαίνει νά ἔλθει σέ ἐπαφή μέ τό ἀρχικό φωνῆεν τῆς ἐπόμενης λέξης, πού νά ἔχει μεγαλύτερη ἰσχύ. Χάνονται ἔτσι τά φωνήεντα:¹⁵

- 1) ο u e i προηγούμενα ἀπό τό ἐπόμενο α
- 2) u e i προηγούμενα ἀπό τό ἐπόμενο ο
- 3) e i προηγούμενα ἀπό τό ἐπόμενο u
- 4) i προηγούμενα ἀπό τό ἐπόμενο e

5. Συμπέρασμα. Καί στό φαινόμενο τῆς ἀποκοπῆς παρουσιάζονται πολυάριθμα παραδείγματα ὅπου ὁ παραπάνω κανόνας δέν ἔχει ἀπόλυτη καί αὐστηρή ἐφαρμογή. Πολλές φορές τό τελικό φωνῆεν μικρότερης ἰσχύος παραμένει ἄθικτο καί τό ἐπόμενο φωνῆεν δέν ἀσκεῖ σ' αὐτό καμιά ἐπίδραση ἀκόμη, καί ἔχει μεγαλύτερη ἰσχύ. Εἰδικά, ἡ ὁμάδα ο+α κατά τή συμπροφορά μένει ἀμετάβλητη (ἀνεξάρτητα ἀπό τόν τόνο). π.χ. «*Ὁχτώ ἄντρες*» «*ὀχτώ ἀμπέλια*», «*ἔχω ἀνάγκη*», ὅπως ἐπίσης καί γιά ἄλλες ὁμάδες γιά τίς ὁποῖες θά κάνουμε εἰδικό λόγο στό κεφάλαιο πού ἀφορᾷ τή συμπροφορά.

Κεφάλαιον Β'

ΠΡΟΣΘΕΣΗ ΩΝΗΗΝΤΟΣ

1. Γενικά. Συχνά, τό φωνῆεν πού μένει ὕστερα ἀπό τή συμπροφορά μέσα στή φράση μεταξύ τοῦ τελικοῦ φωνήεντος καί τοῦ ἀρχικοῦ φωνήεν-

15. Βλ. Ἐφομοίωση συμφώνων.

τος δύο λέξεων αφαιρείται από τη λέξη που προηγείται και στην οποία θά ανήκε και προστίθεται στη λέξη που ακολουθεί. Ένιστε σέ μιά λέξη που αρχίζει από σύμφωνο προστίθεται φωνήεν ή εκείνο της προηγούμενης λέξης ή ένα άλλο, όταν στη φράση προηγείται λέξη που λήγει σέ σύμφωνο που δημιουργεί δυσκολοπρόφερτο σύμπλεγμα συμφωνικό.

Τό φαινόμενο τουτο που βρίσκει την αιτιολογία του στη συμπροφορά, τό ονομάζομε «πρόσθεση φωνηέντων». Τά προσθετικά φωνήεντα που συχνά γεννῶνται στό νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα είναι τά *α, ο* σπανιότερα τά *ο ι*.¹⁶

2. Πρόσθεση του *α*. 1) *α*) *α* αντί του *ο* βλέπομε στά φωνήματα: *όλόρθος*] *όλόρτος*] *άλόρτος* (Παντ. Φων. 22 Καστελ.) (αυτόθι) *όνομάτος*] *άνομάτος*, *όγκώνω*] *άγκώνω*. β) αντί του *ε* βρίσκομε *α*: «*έχινός*] *άχινιός*», *έγγονος*] *άγγονος*] *άγγονας*, *έντερον*] *άνδερον*, *έποχή*] *άποχή*. γ) αντί του *ι* (*η, υ...*) εύρίσκομεν *α* *υπομονή*] *άπομονή*, *ίχναρι*] *άχναρι* (Pernot, Χίος).

2) *α*) 'Αντί του *ο* εύρίσκομε *α* (στά ακόλουθα παραδείγματα μπορούμε νά μιλήσομε και για άφομοίωση) *όκταπόδι*] *άκταπόδι*] *άχταπόδι*, *όφάλι*] *άφάλι*, *όρφανός*] *άρφανός* και ύστερα *άρφάνια* και *ρῆμα* *άρφανεύω* (Diet. Sud. Spor. 45, "Ανδρος), *όλάκερος*] *άλάκκερος*. β) αντί του *ε* βρίσκομε *α* *έξάδερφος*] *άξάερφος*, *examen*] *άξαμο*, *ένάντιος*] *άνάντιος* και *ένάντια*] *άνάντια*, *έξαφνα*] *άξαφνα*, *έργάτης*] *άργάτης* και *έργατειά*] *άργατχιά*, *σπάλακας] *άσπάλακτας*] *άσπάλακτας* (*άρχ.* *σπάλαξ* -κος = *σάρτον*, *είδος σάρτου*), *βαθειά*] *άβαθειά* (*έπίρρ*).

Β. 1. Κλιτά μέρη του λόγου: *βδέλλα*] *άβδέλλα* (Pernot Chios 222. Morosi A.G.I. IV, 32, Diet. Sud. Spor. 45 Κως, Κάλυμνος, Σύμη, Ρόδος) *νεράδα*] *άνεράδα*, *ρίγανη*] *ρίανη*] *άρίανη* (Diet. Unters. Λέρος, Κάλυμνος, Κως, Σύμη) *κίσηρις* (*άρχ.*) *κισσήρα*] *άκισσήρα*, *stebe*] *στηβή* *άστηβή* (Diet. 46, Λέρος, Κάλ. Κως), *ροδοδάφνη*] *ρο(δ)οδάφνη*] *άροδάφνη* (*πιθ.* *όλέανδρον* ή *ίσως* *ροδόδενδρον*. Λουκιανός) *θίγγανος*] *θίγγανος*] *τσιγγανος* (*τσιτακισμός*)] *άτσιγγανος* (Pernot, Χίος 224) *νέφελο*] *νέφαλο*] *άνεφαλο*, *ράθυμος*] *άράθυμος*, (*σεκ.* Β. 473), *mollare*] *μολέρω*] *άμολέρω*, *μπάρα*] *άμπάρα* από τό *ρῆμα* *άμολέρω*, *άμολισκώνας* μέ *α* προσθετικόν. (Παπαδ. Ζωγράφ. 'Αγών 385), *διάθονας*] *άδιάθονας* *άρχ.* *δοθιήν* -ονος, *λισίβα* (*λατ.* *lixivia*), *στάχτη*, *μπουγάδιασμα* *λισίβα*] *άλισίβα*.

2. 'Ακλιτά μέρη του λόγου: *basso*] *άμπάσο* (Mayer ένθ. άνωτ.) *ίταλ.* *lesto*] *άλέστα*, *βαθειά*] *άβαθειά*, *πόθεν*] *πότθε*] *άπότθε*, *έπάνω*] *πάνω*] *άπάνω* (Morosi A.G.I. ό.π., 31).

3. Πρόσθεση του *ε*: *α*) 'Αντί του *ο* βρίσκομε *ε*, *όλίγος*] *λίος*] *έλιος*, *όμάτιον*] *μάτι*] *έμάτι* (*βλ.* *έπηρε των έματχιών του*), *όψιμος*] *έψιμος* (Diet. Sud. Spor. 43). Μπορούμε νά θεωρήσομε *ρῆμα* * *έ-ψιμιζω* στό όποιο

16. Συχνά και τό άρθρο *ό* ή γίνεται προσθετικό φωνήεν.

διατηρείται ή συλλαβική αύξηση, όμοιάζω] μνιάζω] έμν'άζω (Pernot Χίος 229).

β) 'Αντί του *i* εύρίσκομεν *e* (ε). π.χ. 'Αντωνυμίες όπως Ιδικός] δικός] έδικός (γενικά, ό στενός συγγενής) σέ φράση ενός μοιρολογιού «τόν έδικό σου τον γκαμό, τόν καύμό που έχω γιά σένα έν ήμπορώ νά τόν έξεχάσω». Κατόπιν «ήμεις έμεις, έσεις» σέ, έσε και έσένα μέ έμέ, και έμένα, (βλ. Χατζ. Einl. 329). Κατ' αναλογία πρός τό εκείνος «έτοϋτος».

γ) 'Ονόματα οϋδ. και κύρια οϋσιαστικά μίξη] ζμίξη] έσμξη = συνουσία: δρϋς] έδρϋς, κρημνός τόν γρημνόν και όνομ. γρεμμός] ένγρεμμός (μν άφομ. μμ) μυελός] μνιάλός] έμνιάλός, κύρια "Ολυμπος] "Ελυμπος.¹⁷

γ) 'Επιρρήματα. Καί σ' αυτή τήν περίπτωση ή πρόσθεση είναι κατ' αναλογία (βλ. Χατζ. Μ.Ν.Ε. Α' 231 κ.έ.) χθές] χτές] έχτες, φέτος] έφέτος και έπίθετο φετινός, νωρίς] ένωρίς, ψές] ένές, πέρ(υ)σι] έπέρσι και έπίθετα κατ' αναλογίαν περσινός, ψεσινός, χτεσινός κ.τ.π. χρον. έπίρρημα έπίσης έψιμα αντί δψιμα από τό έπίθετο έψιμος αντί δψιμος.

δ) Ρήματα. Σέ μερικά ρήματα ή συλλαβική αύξηση *e* πέρασε και στόν ένεστώτα σάν πρόσθεση του φωνήεντος *e*. Στο νισυριακό ιδίωμα ή πρόσθεση αυτή του *e* συναντάται στα ρήματα που αρχίζουν μέ συμφωνικό σύμπλεγμα *κσ* (ξ), *πσ* (ψ), *σκ* κ.ά. σάν στοιχείο εύφωνικό δ.δ., στή συμπροφορά. Π.χ. έν έξουρίζεται, έν έψαρεύγει, έν έσκύβγει, φράσεις, όπως: έν έσκύβγει νά φιλήσει τό χέριν δου πατέρα του, ή έν έστέλλει γράμμαν δου πατέρα του, έν έστέκει στή θέσην δου κ.τ.λ. άκροϋμαι έπακριοϋμαι] έφρκιοϋμαι άκούω μετά προσοχής, ύπακούω και ώτακουστῶ, ζηλεύω] έξουλεύω, ψαρεύω] έψαρεύω, grugnire γρινιάζω] έγκρινιάζω και οϋσ. γρίνια, πίπτω φέφτω] έπφέφτω, γρικῶ] έγκρικῶ (άκούω, έννοῶ), ιταλ. scartare] έσκαρτέρω, κρημνίζω] γρεμμίζω, και αυτοπαθές, γρεμμῶ, στέκομαι] έστέκομαι γκαστρῶν] έγκαστρῶν, γλιστρῶ] έγλιστρῶ, χτυπῶ] έχτυπῶ (ένεργ. και μέσον), μπαίνῶ] έμπαίνῶ, εισέρχομαι και έξάπτω κάποιον, π.χ. «έμπα του βρέ τήν ὄραν βου φωνάζει», μπασταρδεύω] έμπασταρδεύω] άρχονταίνω] ρκονταίνω] έρκονταίνω, βλέπω] γλέπω] έγλέπω, βγάλλω] έβγάλλω: φράση: «έφέτι έν έβγάλλουσι τόν 'Επιτάφιο νά γυρίσει τό χωργιό», γρατσουνίζω (άπό τό ιταλ. grattare) έγρατσουνίζω (άμύσσω, άποξέω έλαφρά, άροτριῶ έπιπολαίως, γνωρίζω γρωνίζω] έγρωνίζω, πέρω] πέρνω] έπέρνω) πρβ. τόδ δεϋτερομ μάξάρφο γαμπρό θά τόν έπάρω. άνερωτῶ] άναρωτῶ πρβ. νά 'πᾶ νά βρῶ τήμ μάναν δουνά τήν ένερωτῆξω.¹⁸

17. Διά τά φωνήματα αυτά και άλλα όνόματα, οϋσιαστικά και έπίθετα, ό Φιλήντας «Γλωσ. Α' 200» άναφερόμενος στο προσθετικό *e* παραδέχεται τήν ύπαρξη ενός αρχαίου άρθρου *é* που κατά τή συμπροφορά στή πρόταση ένώθηκε μέ τά όνόματα. Δέν γνωρίζουμε όμως τότε και άν χρησιμοποιήθηκε ποτέ σάν άρθρο ή προσωπική άντωνυμία *é*.

18. Στα παραπάνω άναγραφέντα παραδειγματα, όπωσ και σ' άλλα που έλαβα ύπ' όψη μου, που άναφέρονται στή πρόθεση του *e*, σκέφτομαι πώς δέν μπορεί νά γίνει λόγος που έξηγείται φωνητικά. Πράγματι, τό *e* παύει νά άκούεται, όταν δέν ύπάρχουν και οι λόγοι που προκαλοϋν τήν άμφιλεγόμενη πρόσθεση, δ.δ. ή συντακτική εύφωνια.

4. Πρόσθεση του ο. Ἡ πρόσθεση του φωνήεντος αὐτοῦ στή νισυριακή λαλιά εἶναι φαινόμενο σποραδικό πού παρατηρεῖται μόνον στά ἀκόλουθα παραδείγματα καί ὀλίγα ἄλλα, ὅπου ἡ πρόσθεση προέρχεται κυρίως ἀπό τήν ἐπικράτηση του ἄρθρου ο πού ἐνώνεται μέ τά ὀνόματα ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίρεση του ἀρχικοῦ φωνήεντος. (βλ. Φιλ. Α' 153, 192, 204), (ἀπό ὅπου δανείζομαι τά παραδείγματα πού συνάντησα τή νισυριακή λαλιά).

I. Ἄκλιτα μέρη του λόγου. Α. α) Ἐντί ε ἔχομεν ο π.χ. ἐμπρός] ὀμπρός, ἐβραῖος] ὀβραῖος] ὀβργίος, ὀ ἰξός] ὀξός¹⁹ = ἡ πλαγία ὄφης του κρημνοῦ ὅπου ὑψοῦται ἡ Μονή τῆς Παναγίας, ἔμορφος] ὀμορφος, ἔφκαιρος] ὀφκαιρος, ἔργο] ὀργο (Germano. Βλ. βιβλιογραφία καί Pernot, Chios). 234 κ.ἔ. Ἐκ τούτου τό ρ. ἐργώνω] ὀργώνω καί ὄργωμα, ἔχιδνα] ὀχιδνα] ὄχεντρα, Παπαδ. ὄχ'α. Φιλ. Β', 233 διασαφηνίζει: ὄφης ἐχ'ά, ἔχης + σκολόπεντρα = ἐχ'εντρα] ὄχεντρα²⁰ ἐχτρός] ὄχτρός καί οὐσ. ὄχτρα καί ὄχρητα.

II. Ἄκλιτα μέρη του λόγου: Α. Ἐντί του ε ἔχομε ο: ἐμπρός] ὀμπρός ἐπίσω] ὀπίσω (Thumb. Newgr. Volk. §12) καί ἐν συνεχεία ἐμπροστά] ὀμπροστά καί κατ' ἀφαίρεση μπροστά, ἐξ οὐ μπροστάρη (τό -).

5. Πρόσθεση ι. Στό καταφατικό μόριο «ναί» ἀκούεται καί «εἶν-ναί» ἐμφαντικά. υἰός] υἰjός ('Ο Χατζ. δέχεται εἰς τήν λ. ΥΙΟΣ ἐπανάληψη του λογίου υἰός). Ἐντ' ἡ ἀνάπτυξη του j εἶναι φωνητικά δικαιολογημένη στή συνάντηση τῶν φωνηέντων i+o] jo) κατ' ἀναλογία πρὸς τό ἥλιος ἔχομε ἴσκιος·(Χατζ. Μ.Ν.Ε. α' 230). Εἶναι ὁμως προφανής ἡ πρόσθεση του θηλ. ἄρθρου ἡ στό ἴσκιά, ἐξ οὐ τό ἀρσενικόν ὀ ἴσκιος (βλ. Φιλ. Α' 190) καί τῆς χρονικῆς αὐξησης «η» στό ρῆμα «ξέρω] ἠξέρω».

6. Συμπέρασμα. Ἡ λεπτομερής ἀνάλυση πού ἔκανα σχετικά μέ τό φαινόμενο τῆς πρόσθεσης φωνήεντος στό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου μου ἐπιτρέπει νά συμπεράνω ὅτι καί ἐδῶ δέν πρόκειται γιά φαινόμενο καθαρά φωνητικό, ἀλλά, ὅπως γίνεται δεκτό ὁμόφωνα ἀπό ὅλους τούς μελετητές, γιά φαινόμενο τῆς ἴδιας φύσης μέ τήν ἀφαίρεση πού ὀφείλεται στή συναίρεση, στήν ἀναλογία, στήν ἔμφαση καί στήν εὐφωνία κατά τή συμπεροφορά.

19. Ἰξός πάν τό θελκτικό, κεραία στηριζομένη ἐπὶ του κάτω μέρους του ἀρτέμονος διήκουσα ὀριζοντίως διά μέσου τῶν κεραιάρχων.

20. Pernot, Χίος σ. 230 κ.ἔ. ἐρμηνεύει τό ο τῆς λ. ὄχεντρα ἀπό ἀναλογία πρὸς τό ὄφης. Βλ. Πόρτιους Γραμμ. 79 ὅπου ἐξεδρα ἐντί ἔχεντρα καί Χατζ. Einleit. 328-30. Σκοτεινή ἡ κατάληξη -εντρα, ἔχεντρα καί ὄχεντρα. Πεταλᾶς Θῆρα 61: τῆς ὀφιεντρας. Σομαβέρα ὄχεντρα, ἔχεντρα (Κάρπαθος) ἄν μή εἶναι ἀναλογική μέ τήν λ. σκολόπεντρα.

ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΦΩΝΗΕΝΤΟΣ

— ΑΝΑΠΤΥΞΗ —

1. Γενικά. Συνυφασμένο στενά μέ τό φαινόμενο τῆς πρόσθεσης φωνήεντος εἶναι καί τό φαινόμενο τῆς ἐμφάνισης φωνήεντος μεταξύ συμφώνων. Τό φαινόμενο αὐτό μερικοί γλωσσολόγοι τό εἶπαν «πρόσθεση φωνήεντος στό ἔσωτερικό μιᾶς λέξης». Προτιμῶ νά κρατήσω διακεκριμένα τά δύο φαινόμενα. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα γιά τήν ἴδια τή φύση τους μιά πού τό ἕνα, ἡ πρόσθεση, εἶναι ἐξωτερικό, τό ἄλλο, ἡ ἀνάπτυξη, ἔσωτερικό. Κατά δεύτερο λόγο γιατί εἶναι ὁλότελα διαφορετικά τά αἷτια πού τά προκαλοῦν. Στή πρόσθεση παίζουν ρόλο ἡ συναίρεση (ἀφαίρεση λόγω συναιρέσεως, πρόσθεση λόγω συναιρέσεως) καί ἡ ἀναλογία στήν ἀνάπτυξη ἡ φυσιολογική δυσκολία προφορᾶς ἐνός δυσκολοπρόφερτου συμφωνικοῦ συμπλέγματος (πρβλ. Χατζ. Μ.Ν.Ε. Α΄ / κ.ἐ.). Τό φαινόμενο πού εἶναι συχνό στά ἰδιώματα τῶν ἄλλων νήσων εἶναι ἄρκετά περιωρισμένο στό γλωσσικό ἰδιώμα τῆς μικρῆς νήσου τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος, τῆς Νισύρου.

Στό συμπέρασμα αὐτό μόρεσα νά φθάσω ὕστερα ἀπό τήν προσεκτική ἐξέταση τοῦ καθαρά νισύρικου γλωσσικοῦ ὕλικου πού ἔχω στή διάθεσή μου, ὅπως ἐπίσης καί ἀπό τή μελέτη καί φροντισμένη ἐξέταση τῶν νησιωτικῶν ἰδιωμάτων φίλων μελετητῶν, μελέτη καί ἐξέταση πού πλούτισε τό περιωρισμένο νισυριακό γλωσσικό ὕλικό πού μπορῶ σήμερα νά ἔχω στή διάθεσή μου. Κατά ταῦτα θά μπορούσαμε νά διαπιστώσουμε ὅτι οἱ Νισύριοι μποροῦν νά προφέρουν χωρίς δυσκολία συμφωνικά συμπλέγματα πού φαίνονται δυσκολοπρόφερτα στό στόμα τῶν κοντινῶν νησιῶν.

Συμπερασματικά: Οἱ ἐλληνικές λέξεις μέ συμφωνικά συμπλέγματα διατηρήθηκαν στή νισυριακή λαλιά ἀμετάβλητες, ἐκτός ἀπό λίγα παραδείγματα πού θά ἀναγράψουμε ἀμέσως. Τά ἄλλα φωνήματα στά ὁποῖα ἀναπτύχθηκαν φωνήεντα εἶναι ξένα καί ἀπό ὅτι ἔχω ὑπ' ὄψη μου λέξεις τούρκικες. Τοῦτο μέ κάνει νά σκέπτομαι ὅτι δέν ἀναφάνηκαν ἀκριβῶς στή Νίσυρο, ἀλλ' ὅτι πρόκειται γιά λέξεις πού ἤλθαν ἀργότερα ἢ ἀπό τήν Κῶ ἢ ἀπό τή Ρόδο, ὅπου οἱ Νισύριοι πήγαιναν ἢ γιά ἐμπορικές ἢ γιά δικαστικές ὑποθέσεις.

Συνήθως ἀναπτύσσονται τά φωνήεντα *ο, υ, ι*. Ἡ ἀνάπτυξη παρουσιάζεται μεταξύ δύο ἢ τριῶν συμφώνων.

2. Ἀνάπτυξη τοῦ *υ*: γδί] γουδί, ἰταλ. grugno τό ρύγχος τοῦ χοῖρου γουρούνι καί γουρούνα, εὐνουχος] μνουχος] μουνουχος καί ρῆμα μουνουχίζω καί τό μουνουχάρι, τό εὐνουχισμένο ζῶο. (βλ. Pernot Chios, 159, Φιλήντας Γ΄ 139, Χατζ. Einl. 109 Diet. Unter, 42, 277, Ascoli. A.G.I.

33) *εὐνίον μνί] μουνί. Στή λέξη αὐτή σκέπτομαι ὅτι μᾶλλον πρόκειται γιά ἀλλοίωση τοῦ φωνήεντος ο εἰς ου τῆς βενετσιάνικης λέξης «mona» = μούνα καί ὑποκοριστικό μουνί(ον). τουλπάν (τουρκ)] τουλουπάνι (Φιληντ. Γ' 189), ἀκόμη τοῦ τουρκ. ὄρμᾶν] ρουμάνι (Pernot, Chios 159) πετμέζ] πετουμέζι.

3. Ἀνάπτυξη τοῦ φθόγγου *i*: χέρσος] χέρισος (Σακ. Β' 861, Dit. Sud. Spor. Kal., Kos κ.τ.λ. 35) Πάτμος] Πάτινος.²¹

4. Ἀνάπτυξη τοῦ φθόγγου *o*: σφίγμα] σφίμα] σφίωμα, ἀφοῦ προηγήθηκε ἡ ἀπλοποίηση τοῦ συμφωνικοῦ συμπλέγματος (γμ) εἰς γ.

Κεφάλαιον Δ'

ΠΑΘΗ ΤΩΝ ΦΩΝΗΕΝΤΩΝ

1. Γενικά. Κατά κανόνα, τά φωνήεντα στό νισυριακό γλωσσικό ἴδιωμα, ὅπως καί στά ἰδιώματα τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος παρέμειναν ἀμετάβλητα. Ὅμως δέν λείπουν παραδείγματα ἀλλοίωσης φωνηέντων, συχνά δέ εὐρίσκουμε τόν φθόγγο *e* στή θέση τοῦ *a* πού εἶναι καί ὁ ἰσχυρότερος. Ἔχουμε ἔτσι ἀντί τέσσαρα] τέσσερα, ἀντί σαράντα] σεράντα κ.λ.π.

Ἡ φωνητική ἀλλοίωση παρουσιάζεται: α) στήν ἀρχή τῆς λέξης, β) στό ἐσωτερικό καί γ) στό τέλος τῆς λέξης.

Στήν πρώτη περίπτωση ἔχουμε: πρῶτα μιά συμμορφωρά μέ ἐπικράτηση τοῦ ἰσχυρότερου φωνήεντος· στή συνέχεια, πρῶτα ἀφαίρεση καί κατόπιν πρόσθεση τοῦ τελικοῦ φωνήεντος τῆς προηγούμενης λέξεως στήν ἀκόλουθη λέξη (βλ. πρόσθεση φωνήεντος)· στή δευτέρα περίπτωση πρόκειται γιά ἀλλοιώσεις πού ὀφείλονται στήν ἰδιότητα τοῦ συμφώνου πού εἶναι κοντά στό φωνήεν. Στήν τρίτη περίπτωση πρόκειται πάντοτε γιά ἀλλοίωση ἀναλογική.

2. Ἀλλοιώσεις φωνηέντων στήν ἀρχή τῆς λέξης. Οἱ ἀλλοιώσεις τῶν ἀρχικῶν φωνηέντων ὀφείλονται γενικά στή σύγκρουση τῶν κατά

21. Εἰς τήν λ. (πριών) πριγιόνι ἀνεπτύχθη τό ἡμίφωνο γιῶτ (j) ἐξ οὗ τό ρ. πριονίζω, καί κατόπιν, ἀνάμεσα στό συμφωνικό σύμπλεγμα *pr*, ἕνα νέο *i*, ἔτσι πού ἡ λ. νά ἀκούεται πριζόνι καί ρῆμα πριζονίζω. Ἀνάλογα, στήν λ. ὑπακροῶμαι (Φιλήντας 1,95) φκροῦμαι, ἀνάμεσα στό σύμπλεγμα *φκρου*, ἀναπτύχθη τό ἡμίφωνο *j* ἔτσι καί στό νισυριακό ἴδιωμα, ὅπως εἶδαμε ἡ λέξη νά ἀκούεται «φκρούμαι». Ἔτι ἐκ τοῦ συρίζω τόν αὐτόν, σουρβιάλλι (Θεόκριτος 1) (Diet. Sud. Spor. 35, Κῶς) Pernot, Chios 225 ἀναγράφει τή λ. «φτρί»] φιτρί, κορμός δένδρου, ἡ βάση τοῦ κορμοῦ, κούτσουρο «φιτρός» Ἰλ. 12, 29; 21, 314; 23, 123; Ὀδ. 12, 11. Ἀπολλ. Ρόδιος 1, 405. Βακχ. 5, 142.

τή συμμοφορά. Δέν παρουνσιάζει τίποτε τό ιδιαίτερο γιά παρικήρηση, δεδομένου ότι πρόκειται γιά φαινόμενο ανάλογο πρὸς τό φαινόμενο τῆς ἀφαίρεσης ἢ στή συνέχεια, τῆς πρόσθεσης στή συμμοφορά. Δέ βλέπουμε κατὰ συνέπεια τὴν ἀνάγκη νά μελετήσουμε λεπτομερῶς τίς περιπτώσεις τῆς μεταβολῆς αὐτῆς. Ἀναφέρουμε μόνον δύο εἰδικές περιπτώσεις πού συναντοῦμε ὄχι μονάχα στό ἰδιώμα τῆς Νισύρου, ἀλλὰ καί στά ἰδιώματα ἄλλων κοντινῶν νησιῶν πού ἀνήκουν στόν ἴδιο γλωσσολογικό τομέα.

Στίς ιδιαίτερες αὐτές περιπτώσεις ἔχουμε:

α') Ἀλλοίωση τοῦ α] ε: τό ἀρχ. ἄπτω] ἔφτω (Κύπρος, Ρόδος βλ. Χατζ. Μ.Ν.Ε. Α', 296). Σχετικά μέ τὴν ἀλλοίωση τοῦ α σέ ε σκεπτόμεθα, ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη σοφῶν διδασκάλων, τὰ ἐξῆς: μετὰ τὴν ἐπέκταση τῆς κατάληξης -αίνω, ὃ τύπος ἄφτω προσέλαβε τό τύπο «ἄφταινω», ὅπως στή Νότιο Ἰταλία (Morosi, Studi, 170) ἀπανταίνω ἀντί ἀπαντῶ.

Χαρακτηριστικό γιά ὅ,τι ἀφορᾶ τὰ γλωσσικά ἰδιώματα νοτιοελληνικοῦ νησιώτικου τύπου εἶναι ἡ συλλαβική αὐξηση: εἰδικά γιά τό νισυριακό ἰδιώμα, ἐκτός ἀπὸ ἐλάχιστὰ ρήματα πού ἔχουν τὴ χρονική αὐξηση σάν τό ἔχω, εἶχα, θέλω, ἤθελα καί μερικά ἄλλα,²² ὅλα ἀνεξαίρετως παίρνουν συλλαβική αὐξηση ε καί παρὰ τὴν ὑπογράμμιση τοῦ Χατζ. Μ.Ν.Ε., Β' 446 κ.ε. καθ' ἣν: «Ἡ αὐξησης καί ἐν ἄλλαις πολλαῖς παρακειμέναις νήσοις εἶναι ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον η ἀντί ε καί ἰδιαιτέρως εἰς Einleit 73 ἔσπρισεν von ἀσπρίζω «auf. sy me ἦσπρισεν aber auf. Nisyros». Στό σημεῖο αὐτό, ὑποστηρίζων ὁ Dieterich στό Sud. Spor. 120 D. Vorbum] Aleemeikes: Akgment: γράφει: «Das temporale augment Aeht Z. B. in ἤφερα... ἤκαμα... ἤτυχα κ.τ.λ. So auf. Kalym, Kos... Nisyros (Χατζ. Einleit 73)».

Σκέφτομαι λοιπόν ὅτι ἡ συλλαβική αὐξηση τοῦ ρ. ἄφταινω, πρτ. ἔφταινα ἄ. 2 ἦσα θά μετέβη στόν ἐνεστώτα σάν φωνῆεν προσθετικό (βλ. Πρόσθεση φωνήεντος, κεφ. II σ.43) σχηματιζομένου ἔτσι τοῦ ἐνεστωτικοῦ τύπου «ἔφταινω». Ἀπὸ τόν τύπο αὐτό πέρασε στό ἀρχαιοπρεπέστερο τύπο «ἔφτω». Βέβαια μποροῦμε νά προστρέξομε στό ρ. «ἔχω» μέ τό ὁποῖο ἔχει κοινή τὴ χρονική αὐξηση, καθὼς καί στό ρ. «θέλω» πρτ. «ἤθελα» καί νά δεχθοῦμε τόν σχηματισμό «κατ' ἀναλογίαν»... Ἀπὸ τό μοναδικό τοῦτο παράδειγμα ἔχομε τὴ βεβαιότητα, ὅτι ὅπου ἡ ἀλλοίωση τοῦ ἀρχικοῦ φωνήεντος δέν εἶναι καταφανής εἶναι ἀναλογικό προϊόν. Τοῦτο ὡς πρὸς τό ἄφτω] ἔφτω.

β') Ἀλλοίωση τοῦ ο] υ: ὄλος] οὔλος. Τό φώνημα ἀξίζει νά προσεχθεῖ ιδιαίτερα, γιὰτί δέν ἔχω κανένα ἄλλο παράδειγμα ἀλλοίωσης τοῦ ο σέ υ. Σχετικά μέ τὴ λ. «οὔλος» πού συναντᾶται λίγο-πολύ παντοῦ οἱ Kretschmer (Λέσβος 274) καί ὁ Dieterich (Unters. 298, 6) φαίνεται ὅτι σκέφτονται σ' ἓνα τύπο ἰωνικό²³ ιδιαίτερα ὁ δεύτερος γράφει: «Ἐπειδὴ

22. Στή Νίσυρο χρονική αὐξηση, ἐκτός ἀπὸ τὰ παραπάνω ρήματα, τό ρ. «μπορῶ» ἔχει καί τίς δύο αὐξησης: «ἐμπόρουν» καί «ἡμπόραον». Μέ χρονική αὐξηση συναντοῦμε τοὺς λόγιους ἀορίστους «εἶπα», «ἦρτα», «εἶδα».

23. Thumb. Hand. σ. 6 §5 θεωρεῖ τό φαινόμενο καθαρά διαλεκτικό καί ἴδιον γνώρισμα μόνον τῶν Νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους.

ὅμως ἓνα φώνημα μέ *υ* ἀπό *ο* δέν θά ἦταν δεκτό (αὐτό θά μπορούσε τό πολύ-πολύ νά δικαιολογηθεῖ ἀπό ἓνα *ω*) μοῦ φαίνεται ὅτι δέν μένει ἄλλο παρά νά δεχθοῦμε τήν ὑπόθεση ἐνός κατάλοιπου ἰωνικοῦ. Εἶναι μολοντοῦτο περίεργο ὅτι ὁ τύπος αὐτός δέν μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ σέ ἐπιγραφές καί ντοκουμέντα πλησιέστερης πρός ἡμᾶς ἐποχῆς».

Ἄν στρέψουμε τή σκέψη μας σέ παρατηρήσεις σοφῶν μελετητῶν θά δεχθοῦμε μαζί τους ὅτι ὁ λόγος τῆς ἀλλοίωσης αὐτῆς ἐγκτεται σ' αὐτή τήν ἴδια τή φύση τοῦ *ο* σέ λέξεις σάν ὄλος, ὅπου ἦτο κλειστό. Ἐκτός ἀπό τό ὕγρο, σύμφωνα μέ τόν Ρερνοτ, «ἓνα δεῦτερο στοιχεῖο συνέβαλε ἴσως νά προκαλέσει τήν τροπή πρός τό *υ* τοῦ *ο* τοῦ «ὄλος». Μποροῦμε νά ποῦμε «τό ξέρει ὄλος ὁ κόσμος» χωρίς νά ἐπιμείνουμε ἰδιαίτερα στό «ὄλος»· ἀλλά καί μαζεύεται ὄλος ὁ κόσμος» ὑπογραμμίζοντας τή λ. «ὄλος» γιά νά τῆς προσδώσουμε μεγαλύτερη ἔξαρση μακραίνοντας σημαντικά τήν ἀρχική συλλαβή. Ἔτσι τό φωνῆεν μακρύνεται καί τείνει εὐκόλα στό *υ* (ου). Τοῦτο θά διευκρινίξε συγχρόνως τή συχνότητα τοῦ «οὔλος» στήν ἐλληνική λαλιά, καί τήν ὑπαρξή του σέ περιοχές ὅπου ἡ ἀλοίωση τοῦ *ο* σέ *ου* δέν εἶναι κανονική.

Β) 3. Φωνητικές ἀλλοιώσεις μέσα στή λέξη.

1) Ἄτονα φωνήεντα = α') Τροπή τοῦ *α*.

1) Τά ρήματα τά σύνθετα μέ τίς προθέσεις ἀνά, κατά παρουσιάζουν πάντοτε τήν τροπή τοῦ τελικοῦ φωνήεντος *α* σέ *ε* π.χ. ἀναφυλλίζομαι] νεφυλλίζομαι, κατά βαίνω] κατεβαίνω. Στίς περιπτώσεις αὐτές δέν εἶναι δυνατό νά προσφύγουμε σέ αἰτία φωνητική. Εἶναι προφανῆς ἡ ἐπέκταση τῆς συλλαβικῆς ἀΐξης καί στούς ἀρχικούς χρόνους καί τά παράγωγα ἀπό τά ἴδια ρήματα: νεφύλλισμα νέβασμα, κατέβασμα κατεβατό.²⁴

2) Ἡ τροπή πού ἐξηγεῖται φωνητικά τοῦ ἄτονου *α* στό ἐσωτερικό τῆς λέξης ἐξηγεῖται ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν συμφώνων, ὕγρῶν (*λ*, *ρ*) τῶν ἐρρίνων (*μ*, *ν*), τῶν χειλικῶν (*π*, *β*, *φ*.), οὐρανικῶν ὑπερωικῶν (*κ*, *γ*, *χ*): ἐμπροβάλλω] μπρουέλλω, *πτάρνυμαι] φταρνίζομαι] φτερνίζομαι καί φτέρνισμα, βαλανίδι] βελανίδι καί βελανιδιά. Συχνός ὁ τύπος βαλάνι, βαλανιδιά, (τεσ)σάραντα] σεράντα, τέσσαρα] τέσσερα, ραπάνι] ρεπάνι (ράφανος ἢ ἀγρία). Σήμερα, πιο συχνά, ραπάνι, καί Ραπανᾶς (τοπωνυμικό) κράβατος ὑπκ. κραβάτι] κρεβάθι καί ἔπειτα κρεβαθθῶν καί κρεβαθθοκάμαρη κ.ἄ. ζαρβός] ζερβός (βλ. Φιλ. Β' 145) ὅπου καταγράφεται ἡ ἀραβική λ. παράντζ] νεράζι, ἰλαρά] λίλερι,²⁵ ἰταλ. barbiere, μπαρβέρης]

24. Ρήματα σύνθετα μέ τήν πρόθεση ἀνά (νεωτεριστικά) διατηροῦν ἀναλλοίωτο τό *α* π.χ. ἀναχωρῶ, οὐδέποτε νεχωρῶ, καταγράφω, οὐδέποτε κατεγράφω καί ἄλλα.

25. Στό φώνημα τοῦτο παρουσιάζεται τό σπάνιο γλωσσολογικό φαινόμενο τῆς ἐπανάληψης τοῦ συμφώνου *λ* ὡς προσθετικοῦ φθόγγου.

* Σημείωση: Ἡ τροπή τοῦ *α* σέ *ου* στή λέξη σαμάρι] σουμάρι (πιο συχνά «σαμάρι» θά μπορούσε νά διευλευκανθεῖ ἀπό τήν ἀναλογία μέ τή λ. σῶμα δηλ. σαμάρι, σομάρι, σουμάρι...). Στή λ. γαργαεῶν -ῶνος, ἀναφερομένης ἀπό τοῦ Χατζ. Μ.Ν.Ε. Β 281 εἶναι ἐμφανῆς ἡ ὀνοματοποιία: γούργουρας.

μπερβέρης και ρ. μπερβεριζω, ιταλ. montare μουντέρω = επιτίθειμαι βιάζομαι, ξέφαρσα] ξέφερσα, επιφανειακά (Φιλ. ΙΙΙ, 145) μασκαραλίκι] μασκαρελίκι παλαβός] πελεβός (βλ. Krets Λέσβος 202, Φιλ. Α' 8 Χατζ. Μ.Ν.Ε. Β' 320), πταρνίζομαι] φταρνίζομαι] φτερνίζομαι, καταλώ και καταλώ] κατελώ = τελείως χρησιμοποιώ, καταστρέφω, τελειώνω και κατ' επέκταση δέν νηστεύω, μισαρός] μισερός.

3) α] ε από τό ρινικό ν: σάνδουξ (κατά τόν 'Ησύχιον ή κιβωτός τουρκ. σαντύκ!! σενδούκι), τό ιταλ. comandare] κουμαντέρω, trattare] τρατέρω κ.λ.π.

Συμπέρασμα. Τό φωνήεν α εις τό νισυριακόν γλωσσικό ίδίωμα τρέπεται φωνητικά μόνο σέ ε ιδιαιτέρως από τήν επίδραση του λ και ρ· πίο σπάνια από τήν επίδραση του μ και του ν.*

Δέν θεωρώ άναγκαίο νά προσθέσω ότι δέν λείπουν παραδείγματα λέξεων, όπου τό α διατηρείται και κοντά στά σύμφωνα λ και ρ: βλ. καθαρός ποτέ καθερός, καθαρίζω, καβαλλάρης κ.τ.λ.

4) Τροπή του ο

1. Δέν έχουν καθαρά φωνητικές αιτίες οι τροπές στις παρακάτω περιπτώσεις: α) ο] α πυροστία πυροστχ'ά] παραστχ'α. 'Αναλογικός σχηματισμός για τή πρόθεση «παρά». Διορθώνω] διαρθώνω] διαρτώνω για τή πρόθεση «διά».

2. ο] ε: στά σύνθετα ρήματα μέ τήν πρόθεση «άπό», ή τροπή περισσότερο από εκδήλωση καθαρά φωνητική, είναι μάλλον επανάληψη του φαινομένου της επέκτασης της συλλαβικής αύξησης από τους ιστορικούς χρόνους στον ένεστώτα. βλ. ποθαίνω] πεθαίνω από τό επέθανα κ. ά. (βλ. Χατζ. Μ.Ν.Ε. Α' 33).

3. ο] ε: άπολογία] πολογιά] ηλογιά: κατόπιν τό ρ. άπολογοῦμαι] ηλογοῦμαι] ηλοοῦμαι. Στις λ. δοκιμή] δικιμή ό Παντ. (Φων. κλπ. δέχεται άναλογικό σχηματισμό μέ τή λ. δίκη). 'Από τή λ. «μουστος» και τό επιθ. «κοφτός» έχουμε τό φώνημα μουστοκοφτή] μιστοκοφτή (λαϊκή ανασύνδεση μέ τό μισός -κόπτω] κόβγω) δεδομένου ότι ή κατασκευή του γλυκού αυτού μέ τό μουστο κόπτεται, άφου ξηραηθεί. Φυκοκρεμμάρα] φυκιοκρεμμάρα] φικιοκρεμμάρα. Τοπώνυμο πού άλλοιώθηκε στο πρώτο συνθετικό στη λαϊκή λαλιά για τή λέξη «φύκι». Συχνά ή θέση αυτή άκουεται και φακ'οκρεμμάρα (ίσως από ένα άναλογικό σχηματισμό κατά τό «φάκχα»);).

II) Δικαιολογείται φωνητικά ή τροπή του ο στις εξής περιπτώσεις: α') ο] ου από επίδραση των χειλικών συμφώνων: βωβός] βουός, κλωβί] κλουβί, ροφώ] ρουφώ, κοππάζω] κουπφάζω, κοψοπόδης] κουτσοπόδης και, παράλληλα, κουτσοχέρης (Φιλήντας). β') κοντά στά υπερωϊκά: (ύ)ποκάμισο] πουκάμισο, κατωσάγωνο] κατασάουνο κ.ά. σφογγάρι] σφουγγάρι, ιταλ. tombola] τόμβουλα: ιταλ. tramontana] δραμουνδάνα ιταλ. trombetta] τρουμβέθα, ψονίζω] ψουνίζω, compare] κουμβάρος, bolletta]

μουλλέτθα και bolletti (no)] βουλλεθί, compare] κουμβάρος,²⁶ κομβί-
 (ον)] κουμπί, bambola] βαμβουλάς (ό) = τό φόβητρον και κατ' ἐπέκταση
 ] ό παμπούλης, τό σκιάχτρο. γ) 'Επίσης κοντά στά ἔνρινα: κορούπη]
 κουρούπι. δ') γλωσσικά (οὐρανικά): *αιμοδιῶ μουδζάζω, *ἀμοδζά] ἀμου-
 δζά, βοηθῶ] βουθῶ, χρεωστῶ] χρωστῶ] χρουστῶ, κῶδων ὑπκωδῶνι]
 κουδούνι. ε') κοντά στά ὑγρά λ, ρ: 'Από τό πῶλος] ὑπκ. πωλári]
 πουλári, βολίζω] βουλῶ και βουλιάζω, μορέα] μορζά] μουρζά και
 μουρουνζά, 'Αμοργός] ἀμουργός, ἄωρος μέ ἀνάπτυξη γ μεταξύ τῶν
 φωνηέντων α ω ἄωρος, ἄγουρος] ἄουρος και ἄγουρίδα, ἐπιφώνημα μωρέ
 ] μουρέ, μορμύρω] μορμυρίζω] μουρμουρίζω. 'Από τό ἱταλ. toranio ρ.
 τουρνέγω] τουρνέγω, *φλωρίον] φλωρί] φλουρί (Φιλ. III 165) ἱταλ.
 fortuna, fortunale] φουρτούνα, φουρτουνίδι, κορώνη κουρούνα, λατ.
 furnus ἱταλ. forno φούρνος και ρ. φουρνίζω ό ἀρτοπῶλης φουρνάρης,
 -ισσα, και φουρνάρικο, τό ἀρτοπωλεῖο. Σκωρία] σκουρζά και ρ. σκουρζά-
 ζω ἱταλ. forca φούρκα και ρ. φουρκίζω, κάμνω κάποιο νά θυμάνει, νά
 γίνεται ἔξω φρενῶ *κορούπη κουρούπη] κρούπφι (Morosi A.G.I. Bona IV,
 10) ἱταλ. corfella] κουρδέλα.* στ') ο] ε. Κοντά σέ ἄλλα ἐξακολουθητικά
 λοφάζω] λεφάζω (Diet. Sud. Spor. 40) ἀντίδωρο] ἀντίερο (Diet. ἔνθα
 ἀνωτ.), ἀπό τή λ. κάτροπρον κάτροπρον κατά μεταπλασμόν καθρέφτης
 (ἀπό οὐδ. σέ ἀρσενικό), 'Αἷς 'Ισίδωρος] 'Αἰσίδερος, φρονιμήτης]
 φρενιμήτης κρομμύδι] κρεμμύδι, ἄροτρον] ἄλοτρον] ἄλετρον και ἄλέτρι
 κ.ἄ. πόλεμος] πέλεμος (Καλυμ.)

5) Τροπή τοῦ ε. I) ε] α ἀπό ἐπίδραση τοῦ λ μυελός] μν'αλός,
 σίελο] σίαλο] σάλιο, νέφελο] ἀνέφαλο.

2) e] i ἀπό ἐπίδραση ἡχηρῶν και ρινικῶν: τουρκ. σειράν] σιργιάνι,
 ρεβίτι] ριβίθι, κελαδῶ] κιλαδῶ, συχνότερον «κελαδῶ» π.χ. κέκελάδεινδο
 πουλλί. Χελιδόνι] χιλιδόνι, λεπίδα] λιπιίδα, ἡ λεπίδα, ἡ λάμα και τά
 «λέπχια», πεπόνι] πιπόνι (Diet. 29 Σύμη, Ρόδος, Κάρπαθος). Δεκέμβρης]
 Δικέβρης (ἴσως πρόκειται γιά ἕνα σχηματισμό κατά τό ἱταλικό Dicembre;)
 γεμώνω] μιώνω, ἀλλά «ό γέμος» (Pernot. Χίος 186) γεμάτος, ποτέ «γυμάτος»
 jasmín γιασεμί] ασιμί, πεζόβολος] μιζόβολος, κενώνω] κινώνω.

26. 'Ο Χατζ. στά Μ.Ν.Ε. Β' 290. Μιλώντας γιά τίς λέξεις πού πέρασαν στά νεοελληνικά
 ἀπό τά λατινικά κ' ὕστερα ἀπό τά ἱταλικά, παρατηρεῖ διτι στίς λατινικές λέξεις τό ο
 διτηρήθη «καθαρόν», ἐνῶ στίς ἱταλικές συνεπύχθη, κατέστη πολύ πιό κλειστό. 'Οπως
 πράγματι εἶναι τό 'Ιταλικόν ο (πρβλ. Will. Meyer - Lübke Gramm. der rom. Sprachen σ. 121
 κ.έ.). 'Από δῶ νομιζοῦμε, διτι μᾶλλον μετά τοῦ ου παρά μετά τοῦ ο ἐκφωνοῦντες και μεῖς τίς
 λέξεις αὐτές, θά ἀποδώσουμε τόν ξένο φθόγγο.

* Σημείωση: 'Ο ἀριθμός τῶν παραδειγμάτων τροπῆς τοῦ ο εἰς ου, ἄν και μέγας εἶναι
 σχετικά μικρός πρὸς τά φωνήματα πού διατηροῦν τό ο ἄθικτο και μέ τίς ἴδιες συνθήκες.
 'Αφήνοντας κατά μέρος τό τελικό ο τοῦ ἔξω] ὄξω, σίδηρο κ.τ.λ. και τίς καταλήξεις τῶν
 μέσων και παθητικῶν ρημάτων -ομαι, πού μένουν ὄλες χωρίς τροπή, μπορούμε νά ποῦμε πῶς
 στό νισυριακό γλωσσικό ἴδιωμα δέ παρουσιάζει πραγματική τάση τροπῆς τοῦ ο σέ ο, ὅπως
 και τοῦ ο σέ ε. Τοῦτο παρατηρεῖ ό Pernot και γιά τό ἴδιωμα τῆς Χίου πρὸς τό ὄποῖον τό
 νισυριακό ἔχει ὄχι ὄλίγες ὄμοιότητες (βλ. Pernot Χίος 142).

3. Τροπή τοῦ e] ο (Βλ. Pernot Chios 89, Φιλήντας III, 154 κ.έ. Diet. Sud. Spor. 29 κ.ά.) ἀπό ἐπίδραση τῶν πλησίον ὑγρῶν λ, ρ περ(ι)πατῶ πορπατῶ, τῶν χειλικῶν ρεβίθι] ροβίθι, γεφύρι] γιοφύρι, ψευματάρης] ψοματάρης καί ψεῦμα] ψόμα, ἢ ἀρβ. λ. tjeft τσόφλο (Φιλήντας II 156).²⁷ Κύριο ὄνομα: Ἄλεξάντρα λοξάνδρα, ὄχι ὅμως ἡ πόλις Ἄλεξάνδρα τῆς Αἰγύπτου καί τό ἀρσενικόν Ἄλέξανδρος (Pernot Chios 91), συνεννοοῦμαι] συννοοοῦμαι.

Στό σημεῖο αὐτό σημειώνομε ὅτι στίς περιπτώσεις πού ἔχομε τροπή τοῦ ε σέ ου πρέπει νά θεωρήσομε μιά μετάβαση ἀπό τό e] ο] u.

6. Τροπή τοῦ i: Τροπή τοῦ i] e.

A') Ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν ὑγρῶν συμφώνων λ ρ. I) ὕστερα ἀπό τήν τονούμενη συλλαβή, ἄχυρο] ἄχερο, μάλλινος] μάλλενος, καί τά ἐπίθετα σέ -ινος πού τονίζονται συνήθως στήν προπαραλήγουσα ζύλινος] ζύλενος, σίδηρο] σίδερο (τό σίδηρο μέταλλο καί τό ἐργαλεῖο γιά σιδέρωμα) πίτυρο] πίτερο.²⁸

2) Πρίν ἀπό τήν τονούμενη συλλαβή. ξεκληρεύγω ξεκλερεύγω καί ὕστερα ξεκλερεμός θηρίο θερίο καί θερμό, στρυφνός στρεφνός = δύσκολος, ἄβολος, ἀνοικονόμητος ἄνθρωπος. Φυλλάδα φελλάδα, ἀγκυλλῶνῶ γκυλλῶνῶ γκεῶνῶ, καματηρός καματερός καί ὅλα τά ἐπίθετα εἰς -ηρος ξηρός ξερός, σπηρούνι σπερούνι, πηρούνι περούνι, τό σκληρός σκληρός καί σκληράδα σκληράδα, στειρεύγω στερεύγω, ἰταλ. birbante μπερμπάντης καί μπερβάντης τουκ. καλντιρίμ καλντερίμι, στειρεύγω στειρεύγω, ξηραίνω ξεραίνω, καί ξηρός ξερός, κηρί(ον) κερι, πληρώνῶ πλερώνῶ, μαξιῶνῶρι μαξεῶνῶρι ἀπό τό στηλός στηλῶρι στεῶνῶρι, τό στελλῶρι τῆς ἀξίνης. Ἄλυσίδα ἀλεσίδα, Κυριακή Κερζακή, μυρμήγκι μερμήγκι.²⁹

B') i] e. Ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν ρινικῶν (Τροπή ὄχι συχνή). I) Πρίν ἀπό τήν τονούμενη συλλαβή, γυναίκα jεναικά, σιντόνι σεντόνι, τιμόνι τεμόνι, θυμωνιά θεμωνιά. Μετά τήν τονούμενη συλλαβή.

II) λέξεις πού παρουσιάζουν τήν τροπή αὐτή ἔχω ὑπ' ὄψη μου τήν ἰταλική macchina³⁰ μάκενα, μηχανή.

Παρατήρηση. Στόν κατάλογο τῶν παραδειγμάτων πού παρουσιάζουν τροπή i] e παρατήρησα πολυάριθμα φωνήματα ὅπου, ὑπό τίς ἴδιες

27. Ἀντί τοῦ φωνήματος τσοφλζο, ἀκούεται συχνότερα ἢ λ. ἄτσελο=ἀπόρριμμα, ἀπορριξιν'ο, λέξη πού σκέφτομαι ὅτι.θά προήλθε ἀπό τήν ἀρβ. λ. tjeft θεωρουμένη ὡς οὐδέτερο τσέλο μέ τό προσθετικό α, ἄτσελλο.

28. Σχετικά βλ. Diet. Sud. Spor. 31, 32 Unters IV, 218. Triant. Lehna 10, 11. Triumf Hand., Pernot Chios 101, Φιλήντας Β' 201.

29. Βλ. σημ. σ. 22.

30. Diet στό Sud. Spor. 31 ἀναγράφει τή λ. «κεπαρίσσι [κυπαρίσσι» ὡς ἰδιωματική στή λαλιά τῆ Νισύρου. Ἀναμφίβολα ἡ πληροφορία πού ἔλαβε, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἶναι ἐσφαλμένη. Καθ' ὅσον γνωρίζω, σάν Νισύριος πού εἶμαι, ἀκουσα τή λέξη πάντοτε, τόσο στόν πεζό λόγο ὅσο καί στά τραγούδια τά νισυριακά, «κυπαρίσσι, κυπαρισσάκι, κυπαρισκιῶνας καλοστεκούμενος, ψηλός σάν τό κυπαρίσσι, κυπαρισσάκι μου ψηλό...».

συνθήκες, τό *i* παραμένει ἀμετάβλητο στό γλωσσικό ἴδιωμα τῆς Νισύρου. Θά μπορούσα νά σκεφτώ ὅτι ἡ ἐν λόγῳ τροπή θά ἀνήκε σέ ἀρχαιότερο στάδιο τῆς νεοελληνικῆς φωνητικῆς, ὅπως σημειώνει καί ὁ Pernot (Chios, 105). Καί, πράγματι, παρατηρώντας τά παραδείγματα πού καταγράφηκαν ἀπό μελετητές τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων γιά νά δείξουν μέ παραδείγματα τή βεβαίωση τοῦ κανόνα τῆς τροπῆς τοῦ *i*] *e*, βλέπουμε σ' αὐτά τό πάθος τῆς συναίρεσης. Πολλές λέξεις πού καταχωρήθηκαν ἀπό ὄσους ἀσχολήθηκαν μέ τήν εξέταση τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων, ἀκούονται καί στή Νίσυρο, χωρίς ὅμως τήν τροπή τοῦ *i*] *e*. Βλέπε τυρί, σπυρί, μυρτχ'α, συρτός, μοιράζω, κληρονομιά, βότυρος, σειρά, καί πλείστα ἄλλα. Θά μπορούσε μάλιστα νά πεῖ κανεῖς ὅτι ἡ τροπή τοῦ *i*] *e* εἶναι ἡ ἐξαιρεση καί ὅτι τό φωνῆεν *i* δέν παρουσιάζει, στό σημερινό γλωσσικό ἴδιωμα τῆς Νισύρου καμιά τάση τροπῆς πρός τό *e* (βλ. καί Morosi, Bora A.G.I. σ. 9).

Γ') *i*] *u*: ἀπό ἐπίδραση τῶν ὑγρῶν (*λ*, *ρ*) καί χειλικῶν: θρούμβη] θρούμβη] θρούμπι, τό (κατά μεταπλασμόν). Μετά ἀπό τονούμενη συλλαβή: κορύπη] κουρύπη] κουρούπη] κρούπι, λειτουργία] λουτουργία] λουτρουγιά³¹ (Χατζ. Μ.Ν.Ε. Α' ; 236 κ.έ.), *σύραυλος ἀντί σύναυλος] σουρβγάλι, ρυκανίζω] ρουκανίζω (βλ. Morosi, Bona, IY 7,9) σεισουράδα] σουσουράδα, ξυράφι] ξουράφι καί *ρ*. ξουραφίζω, ξουράφισμα ἀντί ξουρίσμα, κρικέλλι] κρουκέλλι, σιργιανίζω] σουργιανίζω καί σεργανίζω σιρμαγιά] σουρμαιά κρικέλι] κρουκέλλι, = τό ρόπτρον τῆς καμπάνας, ὁ δακτύλιος ἢ τό σιδερένιο χερούλι γιά τό κτύπημα τῆς πόρτας, πῆκτρον, (Ἰταλ. πικιόττο τῆς πόρτας), προικίζω] προικίζω, ὅμως προῖκα, χρυσός] χρουσός καί ἐπιθ. χρουσαφένος, χρυσοχός] χρουσοχός] χρουσοφός, Συρία Σουρτζά, Τό κάστρο τῆς Σουρτζιάς (λαϊκό ἐπικό ποίημα). (Παπαδ. ἔ. ἀ. 391).

Δ') ἀπό ἐπίδραση τοῦ *ρ* μετά ἀπό τονούμενη συλλαβή. ἄγκυρα] ἄγκουρα. Ε') ἀπό ἐπίδραση χειλικῶν (Τροπή σπάνια) στουπέϊον] στουπί καί *ρ*. στουπφώνω, ἰταλ. σέπια σηπία] σουπχ'α, φύσκη] φούσκα καί *ρ*. φουσκῶνω (ὑποτίθεται ἡ ἀρχ. προφ. τοῦ Υ).³²

Ζ') Ἀπό ἐπίδραση τῶν ἔρρινων: μύσταξ] μουστάκι, κινῶ] κουνιῶ. Ἀπό τό μύτη τό ρῆμα μυθῶνω.³³

31. Γιά τή *λ*. λουτρουγιά, ὅπως ἐπίσης γιά τίς καταλήξεις τοῦ παθ. παρατατικοῦ -οιμον ἀντί -οιμν, ἀντί τῆς τροπῆς γιά τά πλησιό - σύμφωνα, πρέπει νά σκεφτοῦμαι μᾶλλον σέ ἀφομοίωση *i+u=u+u*, *u+i=u.u*.

32. Βλ. Χατζ., Μ.Ν.Ε. Β' 277, ὁ Pernot, Chios, 107 λέγει, «Τό φαινόμενον εἶναι ἴσως πολύ ἀρχαῖον διά τήν *λ*. ταύτην» (βλ. Χατζ. Einl. 92, 104. Κοραῖς, Ἄτακτα σ. 45, 263). Κατόπιν φουκαλίδα] φουσκαλλίδα, λέει φουσκαλλίδες ἢ συνηθέστερον κάμνει φουσκαλλίδες, κάμνει γκάφες. βυτιον] βουτσι βλ. ἔτι Χατζ., Μ.Ν.Ε. ἐνθα ἀ. 280 κ.έ. Χατζ., ἔ. ἀ. γιά τήν ἐπιβίωση τῆς προφορᾶς τοῦ *υ*.

33. Διερωτῶμαι ἂν ἡ τροπή αὐτή δέν ἐγινε ἀπό ἐπίδραση τοῦ ὑπερωικοῦ *κ*: Ἀπό τή *λ*. μύτη βρίσκω τό *ρ*. μουθῶνω = κάνω μούτρα, κάνω τό θυμωμένο κατά τό θυμῶνω. Ἡ *λ*. μουτσούνα, ἔχει βάσει τή *λ*. μύτη ἢ εἶναι ἡ Ἰταλική *λ*. musone; Εἶμαι μᾶλλον ὑπέρ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς. Φράση: ἔχει μιά μουτσούνα! ἔχει τά μούτρα του κατεβαμένα.

Είναι προφανές, ότι τό φαινόμενο τής τροπής του φωνήεντος *υ* δέν πρέπει νά συνέβη ταυτόχρονα σ' όλα τά φωνήματα όπου τουτο παρουσιάζεται, όπως παρατηρεί κι ό Pernot (ένθα άνωτ. Chios 106): «έχομεν μεταξύ των παραδειγμάτων φωνήματα μαρτυρούμενα και στην κοινήν άλλα δύνανται νά θεωρηθούν εποχής προγενεστέρης, όταν τό φωνήεν *υ* προυφέρετο ως *υ*. Άλλα, έν τέλει, είναι τελείως νέα. Τό ζήτημα δέν έχει τελείως διασαφηνισθεί, ή δέ δυσχέρεια, ακόμη περισσότερο, περιπλέκεται, όταν εύρισκόμεθα πρό λέξεων νεωτέρας περιόδου. Άναμφιβόλως τό φωνήεν *υ* είναι άνοικτό πρό των φωνηέντων *ι, ε*, κλειστόν, πρό των άλλων φωνηέντων, των συμφώνων και εις τό τέλος τής λέξεως». Άπό τή φυσική αυτή τάση νά μεταβάλλεται σέ κλειστό μπορούμε νά έρμηνεύσουμε τήν τροπή του *ι* σέ *υ*. Συμπερασματικά ή τροπή του *ι, υ*, άν αφήσουμε κατά μέρος τίς περιπτώσεις τής άφομοίωσης, φαίνεται περιωρισμένη σ' ένα μικρό αριθμό λέξεων ιδιαίτερα από τήν επίδραση ουρανικών-υπερωικών, και επιβεβαιώνεται έτσι τή διατήρηση σέ μεγάλη κλίμακα όλων των φωνηέντων στό νισυριακό ιδίωμα.

II) Τροπή τονισμένων φωνηέντων μέσα στη λέξη.

1). Άν προστρέξομε στίς προηγούμενες παραγράφους, όπου έγινε λόγος για τήν τροπή στην όποία ύπόκεινται τά άτονα φωνήεντα μέσα στη λέξη, θά μπορούμε εύκολα νά βρούμε τό λόγο τής τροπής που έπαθαν τά έσωτερικά τονούμενα φωνήεντα. Όφείλω όμως νά πώ ότι, καθ' όσον άφορά στά τελευταία αυτά παραδείγματα τροπής, αυτά παρουσιάζονται σέ μικρότερη κλίμακα. Θα μπορούσα μάλιστα νά πώ ότι ή τροπή στίς περιπτώσεις αυτές άποτελεί τήν εξαίρεση στον κανόνα, σύμφωνα μέ τον όποιο στά γλωσσικά ιδιώματα νοτιοελληνικού τύπου τά τονούμενα φωνήεντα διατηρούνται άμετάβλητα. Θεωρώ ότι ή τροπή που έπαθαν τά τονούμενα φωνήεντα δέν μπορεί νά έρμηνευθεί πάντοτε σύμφωνα μέ πραγματικούς και ίδιους φωνητικούς κανόνες, αλλά ξεχωριστά τό καθένα. Ύστερα από τή παρατήρηση τουτο μπορούμε νά προβούμε στη μελέτη των παραδειγμάτων, και:

α) Τροπή του τονούμενου *α*. (μέ τίς ίδιες συνθήκες που είδαμε προκειμένου για τό άτονο *α*) *έμπροβάλλω] μβρουάλω μβρουέλω. Στο παράδειγμα τουτο άνάγκη νά λάβομεν ύπ' όψη ότι ή τροπή δυνατόν νά έλαβε χώρα έξω από τον τόνο (άριζοτονική). Βλ. , πρτ. έμβρούελλα κ.λ.π.* όσον άφορά στό παράδειγμα που αναγράψαμε «σεντούκι» από τό «σανδύξ», είναι προφανές, ότι πρώτον παρετηρήθη τό ύποκοριστικό «σανδύκιον» όπου πρώτον έγινε ή τροπή του άτονου *α* σέ *ε* υπό τήν επίδραση του ρινικού *ν*, δίδοντας έτσι τον τύπο «σεντουγκι(ον)»: τό ιταλ. *contrastare* έγινε «κουνδρουστέρω». Είναι καταφανές, ότι τό πρώτο μέρος του συνθέτου θεωρήθηκε τό «*contro*» κουντρο] κούντρο κατ' άφομοίωση. Η τροπή του τονούμενου *α* δέν έγινε ή για νά πούμε άκριβέστερα, δέν είναι παρά ή επικράτηση τής κατάληξης -έρω στα ρήματα: βλ. χαιρω, φέρω, παίρω, ξέρω, δέρω. ακόμη, τά ιταλ. *marcare*] μαρκέρω, *stagnare*] στανέρω από τό *caluma τό ρ. *calumare*] καλουμέρω και άλλοι πολυάρι-

θμοι ναυτικοί ὄροι πού περάσαν καί στό νισυριακό ἰδίωμα, ἀπό τούς Βενετσιάνους καί τούς Γενοβέζους.

Προκειμένου γιά τά ξάστερα] ξέστερα, εἶναι εὐκολο νά παραδεχθοῦμε, ὅτι πρόκειται γιά μιᾶ ἀναλογική ἰσοπέδωση μέ τό παράγωγο ξεστερjά, ξέφωτα, ὅπου ὁ Χατζ. (Einleik 375) θεωρεῖ, ὅτι πρόκειται γιά μιᾶ ἀναλογική ἐπέκταση τοῦ ἐκ] ξε. Ἡ λέξη βάτραχος ἀκούεται βοτρακλός καί φατρακλός.

β') Τροπή τοῦ τονοῦμένου ο] υ. 1) Σέ ἑλληνικές λέξεις: λεχώ] λεχούσα, κλώβιος] κλούβιος (Φιλ. I, 42), κορώνη] κουρούνα, λῶρος] λοῦρος καί ὑκ. λουρί, ρῶθαν ὑκ. ρωθάνι] ρουθούνη. Σημειωτέον τό ὑποκοριστικό *πολάρη] πουλάρη ἀπό τό ὁποῖο ἴσως πέρασε κατόπιν στό πῶλος] πούλος, ὅπου τό ο εἶναι τονοῦμενο. κῶδων μεγεθυντ. κῶδωνας] κούδωνας καί ὑποκορ. κουδούνη, κουδουνάκι. ἀπό τό *ὀψώνιον] ψῶνι] ψουῖνη (πιθανό καί στή λ. αὐτή ἡ τροπή νά εἶναι ἀριζοτονική) στό ρ. ψωνίζω] ψουνίζω, σιαγών σιαγῶνη] σαγῶνη] σαοῦνη, ἰτλ. morchia] μούρκα] μούργα, *ρόδον] ρόδιον] ρούδι. Ἀπό τή σύνθεση τοῦ ἐμπρός καί μύτη τό ἐπίρρημα μβρούμυθα.

II) Ρωμανικές λέξεις: monco] μουγγός,³⁴ ἔτσι δάπων] σαπόνι] σαπούνη (προφανές ὁ λόγος τῆς τροπῆς). Ἰταλ. scopa σκούπα, corpa κούππα κούφα, sofa κούφα, forno φούρνος, vora καί διαλεκτικά gora] γούππα, gopna] γούππα, torta] τούρτα, bollo, bolla] βούλα, mozzo] μούτσος, *forca] φούρκα καί ρῆμα φουρκίζω ἐξοργίζω.

γ') Τροπή ἰ] ἔ. *ἀγκύλωμα παρά Γαληνῶ ἀντί ἀγκύλωσις, γκύλωμα] γκέλλωμα μτφ. φάντασμα; Φράση: τό γέλλωμα τῆς Καράβας (καί στό φώνημα τοῦτο ἡ τροπή τοῦ τονοῦμένου φωνήεντος ἀριζοτονική) ρ. γκυλῶνω. Στή συνέχεια μύρμηγκας] μέρμηγκας, μύρσινο] μέρσινο, βίτσα] βέτσα, φυλλοξήρα] φυλλοξέρα κοντροστήλλι] κοντροστέλλι, τό ὑποστήριγμα τοῦ τοίχου καί στήν λ. αὐτή ἡ τροπή ἀριζότονος στό ρ. κοντροστηλώνω.

δ') Τροπή ἰ] ἔ ζήλεια] ζούλεια καί ρ. ζηλεύω] ζουλεύω. Καί στό φώνημα τοῦτο ἡ τροπή ἀριζότονος. *βρύον] βρύλον] βροῦλο,³⁵ κολύριον] κολύρι] κουλούρι, κρύσταλον] κρούσταλο, *φύσκη] φύσκα φούσκα (Deff Lac. gram. 19). Τοπώνυμο Κρίκελος Κρούκελος.³⁶

ε') ἔ] ἰ (ιέ] ιί). γέμισμα] γίμισμα βλ. γεμίζω] γιμίζω ὅπου ὁ τόνος δέν εἶναι ἐπί τοῦ φωνήεντος πού τρέπεται σέ ἡμίφωνο (στένωση τοῦ ε σέ]

34. Μέ τήν εἰσαγωγή στά ἑλληνικά, ἡ λ. ἐτονίσθη κατά τά δισύλλαβα τῆς δευτέρας κλίσεως: καλός, κακός, κουτσός κ.τ.λ. καί μετά τή μετάθεση τοῦ τόνου, τό ἄτονο ο ἐτρέπη σέ ου.

35. Χατζ. εἰς Μ.Ν.Ε. ὑπογραμμίζει: «ὁ G. Meyer συνάπτει στό Neugr. Studien Δ' 20 καί στό Ἑτυμ. Λεξ. τῆς Ἀλβαν. 478 πρὸς τό Ἑνετ. brula», τοῦτο δέ πάλι ὁ Bchuchardt πρὸς τό ἰταλ. brullo = γυμνός, καί Κυμπ. brwyn = σχῖνος, βροῦλλον. Ἡ λ. βρύλλον βροῦλλον εἶναι παρ' ἡμῖν ἀπό τοῦ μέσου αἰῶνος ἐν χρήσει, διό κρίνω τήν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης παραγωγήν αὐτῆς (Μ.Ν.Ε. Β' 203).

36. Σημειωτέα καί δῶ ἡ ἀριζοτονική τροπή.

(γιώτ)), άνεπιός *άνεπιον] άνίπι. Σκέφτομαι σέ φαινόμενο αναλογικό. στ') ί] ά και έ] ά. Ξεχωρίζω τά ακόλουθα δύο φωνήματα: Α' ί] ά ζυγίζω] ζυάζω ψεύμα] ψέμα] ψόμα. Πιθανή και έδω ή άριζότονη τροπή (για τό πρώτο βλ. επί παραδείγματι ζυγισμένος] ζυγιασμένος, για τό δεύτερο είδαμε κιάλας τή ψεματάρης] ψωματάρης).

ζ') Τροπή ό] έ και ού] ό. 1) Φρόνιμος] φρένιμος κατά τό φρένες (Μ.Ν.Ε. Α' 240) λέξη ρ. φρονιμεύω] φρενιμεύω, φρονιμήτης] φρενιμήτης, τό δόντι, βούτυρος] βότυρος (Ρόδος).

Συμπέρασμα. Άν και εξέτασα προσεχτικά τό ύλικό πού έχω στη μελέτη του νισυριακού ιδιώματος δέν μόρεσα νά βρω άλλα βέβαια παραδείγματα τροπής τονούμενων φωνηέντων. Όλα τά παραπάνω παραδείγματα τροπής τονούμενων συμφώνων δέν μου επιτρέπουν νά τά στηρίξω πάνω σέ φωνητικούς κανόνες βέβαιους πού άφορούν τροπή τονούμενων φωνηέντων. Στο γλωσσικό ιδίωμα τής Νισύρου δέ βρίσκουμε παρά λίγα παραδείγματα τροπής τονούμενων φωνηέντων, σποραδικά παραδείγματα πού έχουν αίτια διαφορετικά, και πού πρέπει νά εξετασθούν χωριστά τό καθένα.

III) Α' Φωνητική τροπή κατ' άφομοίωση. Είχαμε τήν εύκαιρία νά αναφέρουμε προηγουμένως περιπτώσεις τροπής φωνηέντων πού όφείλοντο σέ αναλογία ή σέ ισοπέδωση, για νά πούμε έτσι, από άποψη φωνητική (παρετυμολογία). Άς δούμε τώρα περιπτώσεις τροπής όφειλόμενες σέ άφομοίωση. Τό φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται τόσο στην άρχή όπως και μέσα στη λέξη. Όμως ύπάρχουν περιπτώσεις πού, σύμφωνα μέ τή γνώμη όλων τών μελετητών τών νεοελληνικών διαλέκτων πρέπει νά σκεφτούμε βαθιά, προτού νά πούμε ότι πρόκειται για άφομοίωση. Ό Χατζηδ. στην «Einleit. 330» παρατηρεί όρθώς ότι ή άφομοίωση είναι ένα από τά όλιγώτερο διασαφηνισμένα φαινόμενα τής νεοελληνικής φωνητικής. Και στά Μ.Ν.Ε. Α' 233 μελετώντας τό φαινόμενο τής άφομοίωσης ύπογραμμίζει ότι τό ζήτημα είναι δυσχερές, διότι «άτυχώς παρατηρείται, ότι οί νόμοι τής άφομοίωσης οί κανονίζοντες τά περί ών ό λόγος φαινόμενα εν τή άρχαία, δέν εφαρμόζονται εν τή 'Ελληνική». Η άφομοίωση είναι άκόμη φαινόμενο πίο δύσκολο άν τήν εξετάσουμε στην άρχή τής λέξεως, γιατί, άντί για άφομοίωση, θά μπορούσε νά θεωρηθεί ως επικράτηση του πίο δυνατού φθόγγου στη συμπροφορά... Είδαμε ήδη ότι παραδείγματα πρόσθεσης φωνήεντος θά μπορούσαν νά θεωρηθούν σαν άφομοίωση. Μπορούμε νά επαναλάβουμε στό σημείο αυτό μέ μεγαλύτερη βεβαιότητα ότι στην άρχή τής λέξεως, άντί για άφομοίωση έχουμε πρόσθεση φωνήεντος πού έγινε μετά τήν άφαίρεση από σύγκρουση άνόμοιων φωνηέντων κατά τή συμπροφορά μέσα στην πρόταση. Παραδείγματα πρόσθεσης *a* και *o* είναι μάλλον οί λέξεις όχταπόδι άχταπόδι, *όμφαλός ύπκρ, άμφάλιον. άφάλι, *ίχνος ιχνάρι άχνάρι, ιξός όξός, παρά άφομοίωσης.

Σύμφωνα μέ τίς όμόθυμες μαρτυρίες όλων τό φαινόμενο τής άφομοίω-

σης δέν είναι ἴδιον τῆς νεοελληνικῆς κοινῆς, ἀλλά μᾶλλον διαλεκτικό περιωρισμένο στίς διαλέκτους τῆς Κύπρου καί τῆς Μ. Ἀσίας.³⁷

Ἐφομοίωση στό νισυριακό γλωσσικό ἰδίωμα.

Στό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου: 1) ἡ προοδευτική ἄφομοίωση εἶναι σπάνια καί περιωρισμένη συνήθως μέσα στή λέξη ἀκόμη σπανιότερη εἶναι ἡ ἀναδρομική. 2) Ἡ ἄφομοίωση γίνεται εἰδικά μεταξύ ἄτονων φωνηέντων· σπανιότερα μεταξύ ἄτονων καί τονούμενων φωνηέντων. 3) Μόνον τά φωνήεντα α, ο, υ ἔχουν ἀφομοιωτική δύναμη.

Στίς ἀκόλουθες παραγράφους θά παραθέσω μόνο ἀφομοίωση σέ λέξεις πού παίρνω ἀπό μιὰ μικρή συλλογή λέξεων δική μου καί ἀπό τά ἔργα πού ἔχω λάβει ὑπ' ὄψη μου στή συμβολή αὐτή γιά τή μελέτη τοῦ νισυριακοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος, ἀπό τόν 5ο καί 7ο τόμο τῶν «Νισυριακῶν» τῶν ἐτῶν 1976 καί 1981, καί ἀπό ἔργα πού ἔλαβα ὑπόψη μου γιά τή μελέτη τῶν διαλέκτων ἄλλων περιοχῶν τῆς νεώτερης Ἑλλάδας.

2. Ἐφομοίωση τοῦ ε, ι σέ ο.

α') ο - ε] ο - ο: ὄρεξη] ὄροξη, βέλος] βόλος· ἀπό τό ὄλεθρον *ὄλοθρον ρῆμα ὄλοθρεύω καί σύνθετον μέ τό μόριον ξε- ξελοθρεύω] ξελοθρεύω καί ξελοθρεμός. (Diet. Unters 21 κ.ε.).

β') ε - ο] ο - ο: βελόνα] βολόνα, πεπόνι] ποπόνι, ἀραιότερον· σῡνενοοῦμαι] σῡνονοοῦμαι.

γ') ο - ι] ο - ο: πολυλογᾶς] πολ̄ολογᾶς καί ἄλλα σύνθετα ἀπό τό «πολύ» πολ̄υφαγᾶς πολ̄οφαγᾶς.

δ') ι - ο] ο - ο: Βεν. scirocco] σορόκχος καί σοροκχάδα κ.ἄ.³⁸

3. Ἐφομοίωση τοῦ ο, ε, ι σέ α.

α') α - ο] α - α καλοπόδι] καλαπόδι, χαρτολαμίδι] χαρταλαμίδι, βαττολαλῶ] βατταλαλῶ, ἄρμωστός] ἄμαστός, *κατωσιαγῶνα] κατωσ(γ)ῶνα] κατασαούνα καί ἐπίρρ. κατασάουνα «ἔφαε τήν μπουτχ'α κατασάουνα». *βρογχιᾶζω] βραχν'άζω, ζορκάς, ὑκρ. ζορκάδι] ζαρκάδι, ἰδιωματικό, λοθρακ'άζω] λαθρακ'άζω κολάνγκατας] καλάνγκαταθας.

β') α - ε] α - α: calende μέ ἀναβίβαση τοῦ τόνου διά τόν μεταπλασμόν. κάλενδα κάλανδα, ἰταλ. carpego] κάφφαρη.

γ') ε - α] α - α: δρεπάνι] δραπάνι, λεκάνη] λακάνη, θεραπεύγω] θαραπεύγω θαραπία] θαραπῆ (Φιλ. III 152), δρεπάνι] δραπάνι.³⁹

δ') α - ι] α - α: αὐγοτάριχο] αὐγοτάραχο, ἰταλ. *mani-bella] μαναβέλλα, λτ. canicare] κανακίζω (Τριαντ. Lehn, 13).

ε') ι - α] α - α: πηλαμύς] παλαμύς παλαμύδα καί παλαμηδεῖα πηλαμυδῆ]

37. Βλ. Pernot, Chios 236 Χατζ. Μ.Ν.Ε. Α' 233, 234· 423-425, 234-235 Β' 424-425.

38. Θά ἦτο δυνατό νά μιλήσουμε ἀκόμα γιά ἀφομοίωση υ-ο, ο-υ] ο-ο στίς λέξεις κουρότιδο] κορότιδο, ἀλογοουρά] αλογοῦορά, ἄν δέν θά μπορούσαμε νά σκεφθοῦμε ἄλλους εἰδικούς λόγους (βλ. Φιλ. III).

39. Στή λ. στενοχωρῶ] σταναχωρῶ, σκέπτομαι σέ φωνητική ἰσοπέδωση πρὸς τό ἐπίρ. «στενά». Ὁ Χατζ. κάμνει λόγον περὶ παρετυμολογίας ἀπό τό «στανιοῖ», γιά τό «σταναχωρῶ» ἀντί «στεναχωρῶ» τό ὁποῖο στό νισύρικο ἰδίωμα εἶναι σπάνιο.

παλαμύδja πλούσιο ψάρεμα παλαμήδων ιταλ. (Χατζ. Μ.Ν.Ε. Δ. 235) όμιλεί περί περετυμολογίας από τή λ. παλάμη.

4. 'Αφομοίωση τών ο, ε, ι σέ ου:

α') ου - ο, ο - ου: μουρjони μουρ(ου)γούνι] μουργούνι κατά τό μιλιούνι, ιταλ. trombone τρουβόνι τρουμβούνι, στομούχι στουμούχι, ιταλ. scotura] σκουτούρα κολούρα κουλούρα, σκώληξ σκουλήκι σκούλουκας. ιταλ. bottoniera, μπουτονιέρα] μπουτουν'έρα, επίσης από τό ιταλ. torturare = τортουρίζω] τурτουρίζω.⁴⁰

β') ε - υ] υ - υ: 1) "Άλλα παραδείγματα τέτοιας αφομοίωσης δέν μόρεσα νά διαπιστώσω έκτός από τό μέσπιλον] μούσμυλο, μεσπιλέα] μουςμουλιά πού αναφέρεται από τόν Φιλ. III, 102.

γ') υ - ι, ι - υ] υ - υ: 1) μουρμυρίζω] μουρμουρίζω, σκούληκας] σκούλουκας, σούληνας-] σούλουνας.

2.) ι - υ: λειτουργιά] λουτρουγιά, σιφούνι] σουφούνι καί κατόπιν σούφουνας καί σουφουνίζω καί μερικά άλλα σπάνια.

5. 'Αφομοίωση του ι σέ ε. Τό φώνηεν ε δέν φαίνεται νά έχει καμιά αφομοιωτική δύναμη καί στό νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα. Για τή λέξη πού αναφέρει ό Τριανταφυλλίδης στό Lehnworter 15, ξεφτέρι] ξεφτέρι δέν μπορούμε νά έκφραστούμε μέ βεβαιότητα, γιατί μπορεί καί νά πρόκειται για φώνημα πού άρχίζει μέ τό μόριο ξε [έκ.

6. Συμπέρασμα. Πολλές λέξεις ανάλογες μέ τίς παραπάνω δέν παρουσιάζουν αφομοίωση στό ιδίωμα τό νισυριακό, αντίθετα μέ εκείνο πού παρατηρείται σέ άλλα γλωσσικά ιδιώματα. Τά παραδείγματα αφομοίωσης πού μάς παρουσιάζει τό νισυριακό ιδίωμα είναι σχεδόν όλα ίδια μέ εκείνα τής νεοελληνικής κοινής.

5. Τροπή τών καταληκτικῶν φωνηέντων.

'Αντίθετα από ό,τι είδαμε στίς προηγούμενες παραγράφους ή τροπή τών καταληκτικῶν φθόγγων δέν περιορίζεται στό φωνηεντικό στοιχείο, άλλ' άφορα όλόκληρη τή λήγουσα. Βρισκόμεθα επομένως μπροστά σέ τροπή μορφολογικής φύσεως μάλλον παρά φωνητικής, όπως αναγνωρίζεται από έπιφανείς γλωσσολόγους πού έμελέτησαν τά ιδιώματα άλλων ελληνικῶν περιοχῶν. "Όχι μόνον αυτό, αλλά πρόκειται, στίς περισσότερες περιπτώσεις, για ίσοπεδώσεις αναλογικές.

1) Μέρη του λόγου πού παρουσιάζουν τέτοια αλλοίωση.

'Αλλοιώσεις τέτοιου είδους βλέπουμε τόσο στά όνόματα (ουσιαστικά ή επίθετα), όσο καί στά ρήματα καί τά έπιρρήματα. Οί αλλοιώσεις πού

40. Σχετικά για τή περίπτωση αυτή τής αφομοίωσης, πρέπει νά παρατηρήσουμε ότι όλα τά παραδείγματα αφομοίωσης του ο σέ ου πού έσημείωσαμε μπορούν νά έξηγηθούν φωνητικά: δηλ. τροπή του φωνήεντος ο από επίδραση τών πλησίον χειλικῶν ή υπερωϊκῶν συμφώνων (βλ. σχετική παράγραφο στό κεφ. τροπή φωνηέντων...). Σ' ένα μόνο παράδειγμα torturare = τортουρίζω δέν προηγείται ή δέν ακολουθεί χειλικός ή υπερωϊκός φθόγγος. 'Επομένως, περισσότερο από αφομοίωση φωνήεντος, θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε για τροπή πού προήλθε από επίδραση του πλησίον συμφώνου.

μᾶς παρουσιάζει τό νισυριακό γλωσσικό ἰδίωμα στά ὀνόματα καί τά ἐπιρρήματα συναντῶνται στή νεοελληνική κοινή. Μόνο στίς καταλήξεις τῶν ρημάτων τό ἰδίωμα τῆς Νισύρου παρουσιάζει τέτοιες διαφορές πού νά τό ἀντιπαραβάλλουν σάν ἴδια διαλεκτική μονάδα στά ἄλλα νεοελληνικά ἰδιώματα.

Α΄) Ὀνόματα. α΄) οὐσιαστικά. Ὅπως στή νεοελληνική κοινή καί στή Νίσυρο, κατ' ἀναλογία μέ τά ὀνόματα πού δέν παρουσιάζουν πιά τόν φθόγγο ν τῆς κατάληξης, σχηματίσθηκαν ὀνόματα χωρίς τό τελικό ς. Ἰδίως στά ὀνόματα τῶν νήσων καί τῶν πόλεων. π.χ. Νίσυρος Νίσυρο, Ρόδος Ρόδο, Τῆλος Τῆλο, Κάλυμνος Κάλυμνο, Τῆνος Τῆνο καί, κατόπιν, δάσος δάσο, πέλαγος πέλαο.

Ἀντίθετα διατηροῦν τό τελικό ς ὀνόματα πού θά ἔπρεπε νά ἔταν χωρίς: ἡ Σύμης, ἡ Κρήτης, ἡ Σμύρνης κατ' ἀναλογία πρό τό Πόλις = Κωνσταντινούπολη. Ἐπί πλέον, ξένα ὀνόματα εἰσαχθέντα στή νεοελληνική, πῆραν κατ' ἀναλογία τίς ἑλληνικές καταλήξεις. Ὁ Παντ., Φων. 26, ἀναγράφει κατ' ἀναλογία πρὸς τό ράφτρα, πλύστρα κ.ἄ. καί τό ἰταλ. modista = μοδίστρα. Σέ ἀναλογία μέ τά νεοελληνικά ὑποκοριστικά τύπου καλαμάκι, ψαράκι, χειλάκι..., ἔχομεν πιπονάκι, ἀπό τό πιπόνι. Ἀπό τοῦτα ἐξηγοῦνται τά ὑποκοριστικά ξένων λέξεων πού ἀντί νά τελειώνουν σέ -νάκι, κάκι κλπ., λήγουν ἀπλῶς σέ -νάκι, -λάκι. π.χ. bagno μπανάκι, bottiglia μποτιλάκι, cerchio τσερκάκι.

Β΄) Ἐπίθετα. Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τά ἐπίθετα σέ -ος -η -ο(ν), τά ἐπίθετα σέ -ρος -ρα -ρο(ν) ἐσχημάτισαν τό θηλυκόν σέ -ρη. Π.χ. χαλαρός -ρή -ρό· λυγηρός -ρή -ρό] λυερός, λυερή, λυερό. Τροπή τοῦ ig] er.

Γ΄) Ἐπιρρήματα: Κατά τό πέρυσι] πέρσι, διαμορφώθηκε τό φέτι [φέτος. Κατ' ἀναλογία πρὸς τά ἐπιρρήματα εἰς -ι, ἔχομεν ὕστερι, σήμερι, ἀπόσι καί ἀπόψε] ἀόψε (συνηθέστερον), τίποτι. Κατά τά ἐπιρρ. σέ -α, διεμορφώθηκαν τά τροπικά ἐπιρρήματα πού λήγουν σέ -ῶς. Ἐχομεν ἔτσι «καλά», «κακά», «στραβά-κουτσά». Συνοψίζοντας, μπορούμε νά ποῦμε πῶς οἱ καταλήξεις τῶν ἐπιρρημάτων περιορίστηκαν μόνον σέ δύο -α, -ι, ἀντίστοιχα τροπικά, χρονικά.

Δ΄) Ρήματα: Παρατηρεῖται συχνά ἡ ἐπίδραση τῶν καταλήξεων ἐνὸς προσώπου στόν σχηματισμό τῶν ἄλλων. Εἰδικά, στό σχηματισμό τοῦ ρήματος τό νισυριακό ἰδίωμα εἶναι ἕνα ἀπό τά λίγα πού ἔχουν γιά τά βαρύτονα (τύπου λύ-ω, παιδεύ-ω, βασιλεύ-ω) στό τρίτο πληθυντικό πρόσωπο τοῦ ἐνεργητικοῦ ἐνεστώτα τήν κατάληξη -ουσι ἀντί -ουν καί -ουνε τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς στόν ἐνεστώτα τῆς ὀριστικῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς.

Τήν κατάληξη -ασι ἀντί -αν, -ανε τῆς κοινῆς στόν παρατατικό, τρίτο πληθυντικό πρόσωπο. Κατ' ἀναλογίαν σχηματίζονται οἱ καταλήξεις στή συζυγία τῶν ρημάτων.

Στό γ' πληθυντικό πρόσωπο τοῦ μεσο-παθητικοῦ ἐνεστώτα ἔχομε -ουνται κατ' ἀναλογία τῆς καταλήξεως στήν ἐνεργητική φωνή, καί στόν παρατατικό -ουντο ἀπό τό ὁποῖο οἱ καταλήξεις στόν μεσο-παθητικό παρατατικό παρουσιάζονται ὡς ἐξῆς: -οῦμον, -οῦσου, -ετο πληθ. -οῦμε-

στο, -εστο, -οῦντο. Κατ' ἀναλογία πρὸς τίς καταλήξεις τοῦ γ' πληθ. προσώπου τοῦ παρατατικοῦ -ασι, βλέπομε στὸν ἀόριστο τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς -ασι καὶ τοῦ παθητικοῦ ἀορίστου 'Ελύθηκα... -κασι ἐλυθήκασι.

Μέ τὸν ἴδιο τρόπο σχηματίστηκαν καὶ τὰ συνηρημένα ρήματα, τόσο στὴν ἐνεργητικὴ φωνὴ ὅσο καὶ στὴ μέση καὶ παθητικὴ. Π.χ. (ἀ)γαπῶ, ἐγαπούσα, ἐγάπησα· (ἀ)γαπιοῦμαι, ἀγαπχιούσου, ἀγαπχ'ετο κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ λύουσι, ἐλύνουντο, ἐγαπούσασι (ἐ)γαπηθήκασι, ἐγαπιούντο· ἐπαίζασι, ρωτχ'εσαι κατὰ τὸ λύεσαι, ἐγράφουσου κ.ο.κ.⁴¹

Κεφάλαιον Ε΄

ΓΕΙΤΟΝΙΚΑ ΦΩΝΗΕΝΤΑ

(Βιβλιογραφία: Dieterich, *Sud. Spor*: 49 κ.έ. *Unters* 45-83. 211. Χατζ. Μ.Ν.Ε. Β΄. Ψάλτης, *Θρακικά* 38 κ.έ. Pernot, *Chio* 113sg, *Thumb, Hand* ./.7, ./.8-11 *Παντελίδης Φωνητικὴ* 7, III, *Φιλήντας Γλωσσογν.* I, 6, 7).

Γενικά. Στὶς προηγούμενες παραγράφους μελετήσαμε διάφορα φαινόμενα πού ὀφείλονταν στὴ συνάντηση φωνηέντων, ὅπως τὴν ἀφαίρεση, τὴ πρόθεση κ.τ.λ. Στὸ νέο αὐτὸ κεφάλαιο θὰ ἐξετάσουμε τὸ ἀποτέλεσμα ἄλλων φαινομένων κατὰ τὴν γειτνίαση δύο φωνηέντων σέ μιὰ λέξη ἢ μέσα στὴ περίοδο. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ λέγεται *χασμωδία*. Ἡ χασμωδία παρουσιάζεται μέσα σέ μιὰ λέξη καὶ τότε λέγεται ἐσωτερικὴ. Ἐναμεσα σέ λέξεις, ὅταν ἡ πρώτη τελειώνει σέ φωνῆν καὶ ἡ δευτέρη ἀρχίζει πάλι ἀπὸ φωνῆν. Ἡ χασμωδία πού γίνεται στὴ συμπροφορὰ δύο λέξεων λέγεται ἐξωτερικὴ π.χ. κούουσι] κούσι, (ἐσωτερικὴ) «εἶπεν ἀκόμα ὄχι», «ἐν εἶπε ἀκόμα τὸ εἶναι!»

Ἡ ἐξωτερικὴ χασμωδία, ὅπως εἶναι φυσικό, εἶναι συχνότερη ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ.

Τὰ γειτονικά φωνήεντα μέσα σέ μιὰ λέξη ἢ ἀνάμεσα σέ δύο λέξεις παρουσιάζουν διάφορες μεταβολές. Ἐξυπακούεται ὅτι στὶς τροπές αὐτές ἔχουν μεγάλη σημασία οἱ σχέσεις τῶν φωνηέντων μεταξύ τους ὡς πρὸς τὴ δύναμη. Ξέρουμε ἤδη ὅτι τὸ πιὸ δυνατό φωνῆν εἶναι τὸ α καὶ ὅτι ἀκολουθοῦν τὰ ἄλλα μέ τὴν ἐξῆς σειρὰ ο (ω), ου, ε (αι), ι (η, υ, ει, οι, υι),

41. Ἐάν ἄλλοι εἰδικότεροι καὶ νεώτεροι ἀφήσουν τὸ θέμα τοῦτο ἀνεξετάστο, μέ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, θὰ καταπιιστῶ διεξοδικὰ μέ τὴ μορφολογία τοῦ νισυριακοῦ ἰδιώματος εἰς εὐθετέρο χρόνον.

συνεκφώνηση, συνίζηση, συναλοιφή. Ἡ συναλοιφή εἶναι καί συναίρεση, ὅταν δύο ἴσα φωνήεντα βρίσκονται σέ μιὰ λέξη. Γενικά, μπορούμε νά ἔχουμε στήν περίπτωση γειτονικῶν φωνηέντων ἐκτός ἀπό τήν συναίρεση, 2) τήν ἀπώλεια τοῦ μικροτέρας δύναμης φωνήεντος στή συμπροφορά, ὅταν ἀκολουθεῖ ἢ προηγεῖται ἄλλο φωνήεν μεγαλύτερης δύναμης 3) στένωση σέ *j* τοῦ φωνήεντος *ε* (αι) καί *ι* (η, υ, ει, οι, υι) πού προηγούνται τῶν φωνηέντων *α*, (ω) καί *υ*. Στήν τελευταία αὐτή περίπτωση τά σύμφωνα πού προηγούνται τοῦ *j* καί τοῦ *i* γίνονται οὐρανικά *πχ'*, *φχ'*, *τχ'*, *θχ'*.

1. Διατήρηση γειτονικῶν φωνηέντων.⁴² Στό φαινόμενο αὐτό ἔχουμε νά ἐξετάσουμε τή συνεκφώνηση τοῦ *ε* (αι), *ο* (ω), *ι* (η, υ, ει, οι, υι) μέ *α* ἢ *ο* (ω). Στή περίπτωση αὐτή ἀνάλογα μέ τή φύση τῶν συνδυασμῶν, μπορούμε νά ἔχουμε τή διατήρηση τῶν φωνηέντων κατὰ τρεῖς διάφορους τρόπους:

α') μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ εὐφωνικοῦ *γ* ἀνάμεσα στά φωνητικά συμπλέγματα *αε*, *εε*, *εο*, *ια*.⁴³ β') μέ στένωση τοῦ *ε* σέ γιῶτ (*j*) στά συμπλέγματα *εα*, *εο*. γ') Στή περίπτωση αὐτή τά σύμφωνα πού προηγούνται τοῦ (*j*) γίνονται οὐρανικά μέ διάφορες ἀποχρώσεις, ὅπως θά δοῦμε στή συνέχεια.

Α') Ἀνάπτυξη τοῦ εὐφωνικοῦ *γ* (ἐπένδυση). Φαινόμενο ἀρκετά περιωρισμένο στό ἴδιωμα τῆς Νισύρου: ἀέρας ἀγέρας, πριόνι πριγιόνι, κρυώνω κρυγιώνω, υἱός υἱός, βᾶια βᾶια, Κυριακή Κεργιακή, Θεός, κλητ. θεέ θεέ. «*Ἄχ Θεγέ μου!*».

Β') Στένωση τοῦ *ε* σέ *ι*. Καί στή περίπτωση αὐτή τά γειτονικά σύμφωνα γίνονται οὐρανικά. Τό *ρ* στό σύμπλεγμα -ρεος, -ρεα ἀκούονται -ριος, -ρια. Ἔτσι: παλαιός] παλιός. παλαιά] παλιά, κρέας] κριάς, βασιλέας] βασιλιάς, ἐλαιοτριβεῖον] λιοτρίβι] λιοτρίδι, νέος] νιός, τό δίκαιο] τό δίκιο, βορέας] βοριάς, σχολεῖο] σχολεῖο] σκολιά. Στά παραδείγματα αὐτά παρατηροῦμε καί τή μετάθεση τοῦ ἱστορικοῦ τόνου, γραία] γρjα, ἐνῶ στό ἀρσενικό γέρος παρατηρεῖται συγκοπή τοῦ *ε* *γρος καί ἐπένδυση ὑστερογενῆς τοῦ *j* γρjός.

Γ') Τό *ι*.

α') ἀπορροφᾶται τελείως ἀπό τό πρό αὐτοῦ συμφωνικό σύμπλεγμα πού δέν ἀλλοιώνεται καθόλου. Τέτοια εἶναι τά: *κσ πσ* (ξ, ψ) καί τό *ντρ*: ἀκούονται ἔτσι: ἄξιος] ἄξος, ἀνεψιός] ἀνεψός, Ἀλεξάντρεια] Ἀλεξάνδρα.

β') ἀπορροφᾶται τό *j* μέ τροπή τοῦ γειτονικοῦ συριστικοῦ συμφώνου σέ οὐρανικό: ἔχουμε ἔτσι *σ+j σκ*. Τό *κ* στό σύμπλεγμα *σ+j* = *σχjά*, *σκι*, *σκ'*: ἐκκλησία ἐκκλησχιά καί ἐκκλησικά ξηρασία ξερασία ξερασκιά ἀπό τό ὀλίγος] λιασκιά καί τή πρόθεση τοῦ *ε*, ἐλιασκιά. ἀπό τό *ρ*. ἀλέθω]

42. Ὁ Χατζ. Μ.Ν.Ε. κάμνει λόγο γιά συνίζηση ὁ Fernot γιά «*prolution de isé y*».

43. Συνήθως τά σημειούμενα φωνήματα ἀκούονται χωρίς τήν ἐπένδυση τοῦ *γ* μεταξύ τοῦ φωνητικοῦ συμπλέγματος, ἰδίως στίς λόγιες λέξεις: νοσοκομεῖο, ἀστεῖο, ἀρμονία, σημαία, ὅπως ἐπίσης στίς ξένες λέξεις: κουμανδάρια, μπιραρία καί μπιρερία, σπετσαρία, σκαμβαβία, κοκετθάρια δέν ὑποβιβάζουν σέ ἡμίφωνο τό *ι*.

άλεσιά] άλεσκιά, άπό τό ρ. δένω, δεσιά] δεσκιά και συνηθέστερο δεσχιά. Σημειωτέον ότι στην δεύτερη αυτή περίπτωση μπορούμε νά 'χουμε και τό άποτέλεσμα τής πρώτης, δηλ. άπορρόφηση του ι χωρίς τροπή φαινομενική των γειτονικών συμφώνων. "Έχουμε έτσι: γρόσια] γρόσκια] γρόσα, τριακόσια] τρακόσκια] και τρακόσα.

γ') ⁴⁴ "Αν προηγούνται τά σύμφωνα π, φ, θ, τ, ψ, χ τό ι (ήμίφωνο) άκούεται χ ύπερωικό χ': π.χ. κουπί πληθ. κουπχιά, πιάνω] πχιάνω, σουπιά] σπουπχιά, χωράφια] χωραφχιά, μάτια μάτχ'ά, άλάτια] άλάτχ'ά, παθιάρης] παθχ'αρης, άβαθειά] άβαθχ'ά, ταυιά] ταψχ'ά κλωτσία] κλωτσία] κλωτχ'ά, άλήθεια] άλήθχ'ά.

δ') άν προηγείται μ τό j άφομοιώνεται μέ τό ρινικό σύμφωνο σάν ν πλατυασμένο (νιά), μία] μν'ά καμμία] καμν'ά, λιποθυμία] λιποθυμν'ά, καλαμία] καλαμν'ά κ.τ.δ.

Γενική παρατήρηση. Είναι φανερό, ότι, όπως παρατηρεί ό Dieterich (βλ. βιβλιογραφία) στό έργο του Sud. Spor, στους δύο πρώτους τρόπους ή μή πραγματοποίηση τής χασμωδίας όφείλεται άποκλειστικά στά φωνήεντα, ενώ στό τελευταίο αυτό έχομε τή συνεργασία των συμφωνικών φθόγγων του συμπλέγματος μέ τό j.

Σέ όλες τίς περιπτώσεις τής άποφυγής τής χασμωδίας παρατηρούμε τή μετάθεση του ίστορικού τόνου του συμπλέγματος άπό τό πρώτο φωνήεν στό δεύτερο. (έα] ία] ιά).

2. "Ένωση δύο γειτονικών φωνηέντων (συναλοιφή, συναίρεση). Συναλοιφή είναι ή ένωση δύο γειτονικών φωνηέντων σέ ένα του ίδιου τύπου. "Όταν τά γειτονικά φωνήεντα βρίσκονται σέ μιά λέξη, τότε ή συναλοιφή λέγεται και συναίρεση.

"Όταν τά γειτονικά φωνήεντα είναι όμοια συναιρούνται σάν ένα, του ίδιου τόνου, αλλά μακρόν.

Τό φαινόμενο μπορεί νά παρουσιασθεί και μετά τή πτώση των συμφώνων β, γ, δ μέσα στή λέξη όσο και στή συμπροφορά. Καί στή συμπροφορά έχει ή συναλοιφή για άποτέλεσμα νά άπομένει στή θέση των γειτονικών φωνηέντων τό ένα.

α') μέσα στή λέξη. 1) α + α = α (σπάνια). Έκδηλώνεται ειδικά στα ρήματα μετά τή συγκοπή του συμφώνου γ. Τό ρήμα τρώω] τρώω] τρῶ. Στο β' και τό γ' πρόσωπο οι άσυναίρετοι τύποι τρώεις τρώει πιό συνήθεις άπό τό τρῶς τρῶ πού είναι νεωτερικοί. Στο ίδιο ρήμα, βλέπε τους τύπους έφαγα] έφαα] έφα, καβαλλικεύω] κααλλικεύω] καλλικεύω, ψωμοφαγᾶς] ψωμοφαᾶς] ψωμοφᾶς, μοναχοφαγᾶς] μοναχοφᾶς] μοναχοφᾶς. Μέσα στην περίοδο (συναλοιφή): ύστερα άπό όσα άκουσα, άμφιβάλλω] ύστερ' άπ' όσ' άκουσ' άμβιβάλλω, «έλα, άς πάμε γι' άλλου».

44. Άναφερόμενοι στό τρίτο αυτό φαινόμενο τής έλλειψης τής χασμωδίας οι Dieterich, Thumb κ. ά. δίδουν και για τή Νίσυρο άντί συμπλέγματα μέ χ, συμπλέγματα βς, φσ', δς, τσ', όπως για τήν Κῶ, Κάλυμνο, Λέρο, Άστυπάλεια. "Όπως σέ μερικές άλλες περιπτώσεις, και έδῶ ή διαβεβαίωση δέν άνταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

β') ο + ο = ο χρυσοχός] χρουσοχός] χρουσοφός (βλ. χ] φ) λαγώς] λαώος] λαός, ζῶο] ζῶ. "Υστερα ἀπό συγκοπή τοῦ μεταξύ δύο φωνηέντων συμφώνου: βιδολόγος] βιδολός] βιδολός, θεολόγος] θεολός] θιολός] θιολός καί Τοπων. "Αἰς θιολός, φόβος] φός] φός ροδοδάφνη] ροοδάφνη] ἀροδάφνη (μέ προσθετικό α), λόγος] λός] ῥός: φράση: εἰπὴν δὲ δὲ λῶ, μωρολόγος] μωρολόγος] μωρλός (ο] ου γιά τό γειτονικό ρ). "Ὁμως μοσχοβολῶ] μοσκολοῶ. Τό φώνημα δέν παρעυσιάζει τή συναίρεση μετά τήν συγκοπή τοῦ β. "Επίσης χειρόβολον: (ὔστερα ἀπό τήν μετάθεση τῶν συμφώνων β, λ χειρόλοβον] χερόλοο = δ.αι κρατεῖ ἢ περιλαμβάνει ἢ παλάμη τῆς κλειστῆς χειρός). Μέσα στή περίοδο (συναλοιφή): ἔχω ὄλο ὄ,τι χρειάζεσαι, ἔχ' ὄλ' ὄ,τι χρειάζεσαι.

Δευτερογενῆς συναίρεση: δίδεις] δίεις] δεις καί ἄλλοι τύποι τοῦ ρ. δίδω· σχίζω σκίω σκῶ καί ἄλλοι τύποι τοῦ ρήματος τούτου.⁴⁵

γ') Στή συμμοφορά μέσα στήν πρόταση. Προκειμένου γιά τό φωνήεν α, παραπέμπουμε στά ὄσα εἰπώθηκαν προηγουμένως γιά τήν ἀφαίρεση τοῦ ἴδιου φωνήεντος (ἀφαίρεση φαινομενική καί ἀνύπαρκτη τοῦ ἀρχικοῦ α). Τό ἴδιο μπορεῖ νά λεχθεῖ γιά τή σύμπτωση τῶν φθόγγων ι+ι=ι, ε+ε=ε, ο+ο=ο, ου+ου=ου. Τά φωνήεντα ε καί ι κάμνουν τά πρό αὐτῶν σύμφωνα οὐρανικά: κέρχεται [κίέρκεται, κῆθασι [κήρτασι. Τό ὀλίγο] τό λιο, ἡ ἡμέρα] ἡ μέρα τοῦ οὐρανοῦ] τ' οὐρανοῦ, καί ἔρκουνται] κέρκουνται κ.τ.δ.

3. Γειτνίαση φωνηέντων διαφορετικῆς ἰσχύος. Στή περίπτωση αὐτή δέ μποροῦμε νά μιλήσουμε γιά συναίρεση γιατί, στή πραγματικότητα πρόκειται γιά ἐξασθένιση τοῦ μικροτέρας ἰσχύος φωνήεντος ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ ἰσχυρότερου. Τό φαινόμενο τῆς ἀπώλειας τοῦ ἀρχικοῦ φωνήεντος ἐξετάσθηκε στήν παράγραφο γιά τήν ἀφαίρεση τοῦ φθόγγου τούτου. Στήν παράγραφο (ι) ἐξετάσθηκε τό ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρουσης τῶν φωνηέντων ο ἰ μέ τά φωνήεντα α ο. Γιά τήν ἀπώλεια τοῦ τελικοῦ φωνήεντος στή συμμοφορά ἐγινε λόγος στήν παράγραφο πού ἀφοροῦσε τό φαινόμενο τῆς ἀποκοπῆς.

Στή νέα αὐτή παράγραφο θά ἐξετάσουμε τήν κώφωση τοῦ ἀσθενέστερου φωνήεντος μέσα στή λέξη, κώφωση, πού προῆλθε ἀπό τήν ἐπικράτηση τοῦ ἰσχυρότερου φωνήεντος, τόσο ἐάν πρόκειται γιά συναίρεση κύρια ὄσο καί ἂν πρόκειται γιά δευτερεύουσα δηλ. ὔστερα ἀπό τήν ἀπώλεια τοῦ μεταξύ δύο φωνηέντων συμφώνου. Καί ἔρχομαι ἀμέσως στή θεώρηση τοῦ θέματος μέ τήν ἀναγραφή τῶν καθ' ἕκαστα παραδειγμάτων.

α') παραδείγματα μέ προηγούμενο α: 1) ἄ + ο = ἄ (ἔνωση δύο γειτονικῶν φωνηέντων) ἐσωτερική χασμοδία π.χ. ἐχάσες] ἔχασες καί ἐνεστώς χαώνω] χᾶνω. (Χατζ. Μ.Ν.Ε. Α' 214), ἐξωτερική χασμοδία, ἀπώλεια δηλ. τοῦ συμφώνου μεταξύ φωνηέντων. π.χ. πάωμε] πᾶμε, νά/θά

45. ι+ι=ι: Στήν ἀρχή τῆς λέξης ὑγαίνω] ὑγαίνω] γένω, ὕγεια] ὕγεια] γειά. Μέσα στή λέξη ὄργυιά] ὄργιά. (βλ. Χατζ). Περί φθογγολογικῶν νόμων καί τῆς σημασίας αὐτῶν εἰς τήν σπουδῆν τῆς νέας ἑλληνικῆς (Μ.Ν.Ε. σ. 154 κ.ε.).

φάγομε] νά/θά φᾶμε, ἄγωμε] ἄωμε] ἄμε.⁴⁶ Ξυλοφάγος] ξυλοφᾶος]
ξυλοφᾶς, ψωμοφάγος] ψωμοφᾶος] ψωμοφᾶς, χαραμοφάγος χαραμοφᾶος
χαραμοφᾶος] χαραμοφᾶς.⁴⁷

Συναντοῦμε τὰ φωνήεντα αὐτά στή συμπροφορά τους ἀσυναίρετα,
ὅταν ἀνάμεσά τους ὑπάρχει οὐρανικό ὑπερωϊκό σύμφωνο (κ, γ, χ) ἢ
χειλικό (π, β, φ) ρινικό (μ, ν) πού συγκόπτεται. "Ἐχομε, ἔτσι, κάωμα]
κάωμα, νά/θά κάομε, νά/θά κάομε, ἀφάγωτος] ἀφάωτος, ὑπάγω] πάω,
παγῶνω] παῶνω, λαβῶνω] λαῶνω νά/θά φάγω νά/θά φάω.

Ἐπίσης α+ο=αο καωματοῦ] καωματοῦ, ὁ, ἡ καωμένος, ἡ ὁ, ἡ
καωμένος, -η, λαβωμένος] λαωμένος.⁴⁸

β') α+υ ἢ υ+α=α. ὄσα οὐδέν θέλεις (παρά Χατζ. εἰς Μ.Ν.Ε. Α' 215
ὄσα οὐδέν θέλεις] ὄσα δέν θέλεις -οὔτω τό δέν παρά Προδρόμῳ) τοῦ
ἄθρῳπου] τ' ἄθρῳπου, ἡ καράβα τοῦ Ἄνδῳναρου] ἡ καράβα τ'
Ἄνδῳναρου, ἡ Καλή τοῦ Ἄνδῳνη] ἡ Καλή τ' Ἄνδῳνη. φά(γ)ουσι]
φάσι. Σπανιώτερα, παρόμοιοι τύποι συναντῳνται ἀπλοποιημένοι φᾶν. Τοῦ
ἄλλουνοῦ] τ' ἄλλουνοῦ, τοῦ ἀφενδικοῦ] τ' ἀφενδικοῦ.

Τό σύμπλεγμα, συνήθως, παραμένει ἀκέραιο «αου» βλ. ἄουρος, κά-
βουρας] κάουρας, Αὔγουστος] Ἄουστος (ἡ συγκοπή τοῦ συμπλέγματος
βγ εὐκολοπρόφερτου καί ἀδικαιολόγητου μέ ὀδηγεῖ στή σκέψη ὅτι πρό-
κειται μᾶλλον γιά συγκοπή τοῦ g στήν Ἰταλική λέξη agosto), φάγουσα]
φάουσα (ἐσωτερική χασμωδία), κουβαλῳ] κουαλῳ, κουβᾶρι] κουᾶρι
ἀκόμη παγούρι] παούρι, τραγούδι] τραῶδι, καβούνι] καοῦνι, καβουρδί-
ζω] καουρδίζω ξενικές λέξεις, στίς ὁποῖες φαίνεται συγκοπέν τό β τό
μεταξύ δύο φωνηέντων.

γ') ἀ+ε=ᾶ καί α+έ=αε σέ ρηματικούς τύπους π.χ. τοῦ ρήματος τρώγω,
ὑστερα ἀπό συγκοπή τοῦ γ: φάγετε] φάετε] φάτε, φάγε] φάε] φᾶ' ἰδίως
στή συμπροφορά μέσα στήν πρόταση: «φᾶ' το τό φαί σου». πάγετε] πάετε]
πάτε, ἄγετε] ἄετε] ἄϊτε] ἄτε καί πιό ἐμφατικό ἄ «ἄ στό δαίμονα!». Πρέπει
νά σημειωθεῖ στό σημεῖο αὐτό πῳς τό σύμπλεγμα αε παραμένει ἄθιχτο
μέσα σέ σύνθετα ὅπως ἀξᾶερφος, ἀνάεμα, καλᾶερφος καί καλαερφός, ὅταν
τό ε εἶναι τόνούμενο π.χ. κανένας] καένας, μαζεύγω] μαέβγω (μοναδικό
παράδειγμα συνίζησης): δέκα ἔξι] δεκάξι, ἀγέρας] ἄερας.

46. Τό φᾶνημα «ἄμε» κατάντησε προτρεπτικό μόριο: «ἄμε στό καλό», «ἄμε στό
ὀξαποδῳ». Τούτου ὑπάρχει ἀκόμη ὁ ἀπλοῦστερος τύπος «ἄ» «ἄ στήν εὐκή». Ἴσως πρόκειται
γιά νά δοθεῖ κάποια ἐμφαση στήν ὀμιλία;

47. Στά φωνήματα τοῦτα ξυλοφᾶς, χαραμοφᾶς κ.τ.δ. βλέπω μᾶλλον συναίρεση α+α=α
ἀντί τῆς ἐπικράτησης τοῦ α στή σύγκρουση α+α=α. Στή σκέψη αὐτή μέ ὀδήγησε ὁ
πληθυντικός ἀριθμός τῳν φωνημάτων αὐτῳν, κακλοφαγάδες, χαραμοφάδες κλπ. πού συμπί-
πτει μέ τόν πληθυντικό ἀριθμό μέ τό ψωμάς-ψωμάδες, φαγᾶς-φαγᾶδες, παπάς-παπάδες.

48. Ὅσον ἀφορᾶ στό φᾶνημα α+ο=ο στή λέξη δέκα ὀχκτώ] δεκοχτώ ἀπό ὅπου καί ἡ
λέξη δεκοχτούρα=τρυγόνι, λέξη συνήθης καί στή Νίσυρο, ὁ Χατζ. εἰς τό Einleit. ὁ Thumb
Amotgos II, 21 βλέπουν ἕνα ἀρχαῖο φαινόμενο ἀνάλογο μέ τό καθένα, κατέχω, ἀπέχω. βλ.
Pepnot, Chios δέχεται τήν ἐπικράτηση τοῦ ο γιά τήν ἐπίδραση τοῦ παρακειμένου κ. Ὁ Φιλ.
I, 63 βλέπει στό φωνῆεν ο τό χαρακτηριστικό φωνῆεν τῳν συνθέτων: καλή γεναῖκα]
καλογεναῖκα.

δ') α+ε=αε ἀδελφός] ἀδερφός] ἀερφός,⁴⁹ ἀγελάδα] ἀελάδα] ἀελ'ιά=ἀερικό.

ε') ά+ι=ά Νηρηίς] νεράιδα] άνεράδα (μέ πρόσθεση τοῦ α), γαΐδαρος] γάδαρος, χάιδι] χάδι, άιτε] άτε, Μάης] Μάς.

Έπίσης αι=α, χαιδέυω] χαιδέυγω] χαδέβγω, γαιτάνι] γατάνι, γαιδάρα] γαδάρα γαιδουράγκαθον] γαδουάγκατθας, γαιδουρόβηχας] γαδουρόβηχας, γαιδουροσύνη] γαδουροσύνη, γαδουρjá.

στ') α+ι=αι. π.χ. ταγίζω] ταίζω, ταγή] ταή, άγιος] άίς, λάγηνος] λάηνος και λαγήνα] λαήνα, λαγηνάκι] λαηνάκι.

ζ') Όμάδες μέ προηγούμενο ό+α και ο - ά άμετάβλητο: πρόβατα] προάτθα, προβάτα] προάτθα και προβατάκι] προατθάκι, προατθίνα, προσαρμοσμένα στο πρώτο, καλοάνδρας, καλοάρμενος.

η') ό+ου άμετάβλητο: «και τοῦ λό(γ)ου σου» = και τής άφεντειάς σου. Είς τούς τύπους τοῦ ρ. φοοῦμαι έχομε, άντιθέτως, τό υ τονούμενο δηλ. φοοῦνται.

θ') ύ+ο = υ σου όμώνω] σου μώνω. Σημειωτέον όμως ότι τό ρήμα άκούεται πάντοτε μέ άφαίρεση τοῦ άρχικού ο μώνω.

ι') ό+ε=οε σέ μερικούς τύπους τοῦ ρ. τρώ(γ)ω] τρώω, τρώετε] τρώετε και τρώτε: όμως πάντα έτρώετε-έτρώασι, έτρω(γ)αν κ.τ.δ. Προστακτική: τρώε και πρτ.όριστικής έτρώετε, αλλά και έτρώτε, στον ένεστώτα: τρώετε.

ια') ο+ε] ο κακοεντυμένος] κακονδυμένος.

ιβ') ό + ί, ι + ό] ό, ό + ι] ό. Σ' όλες σχεδόν τίς περιπτώσεις αυτές δέν σημειώνεται ή χασμωδία, στην όποία και παραπέμπουμε: έν ταύτη τή άρα] τώρα (Diet. Unders 63) τονίζει, ότι «έπί τούτου τοῦ φωνήματος δέον νά έχομεν ύπ' όπι ότι τό χρονικόν αυτό έπίρρημα έσχηματίσθη μέσα σέ πρόταση, (συμπροφορά) παραλειφθέντος τοῦ άντωνυμικού τύπου «ταύτη» ώς περιττού». Τό ίδιο μπορούμε νά πούμε και για παραδείγματα σαν τό έγώ + είμαι] έγώμαι, όπου είναι προφανής ή έπικράτηση τοῦ Ισχυρότερου φωνήεντος, και άκόμη όλόισκ'ιος, όλόϊδιος.

ιγ') όμάδες μέ προηγούμενο ου. Ι) ου - ά: μανουάλιον] μανάλι, Φεβρουάριος] Φεβρουάρης] Φλεγάρης, Ίανουάριος] Γιανουάρης] Γενάρης. Έπί τοῦ φαινομένου τούτου ό Χατζ. άναφερόμενος στους φθογγικούς νόμους έντός τής λέξεως άποδέχεται «ότι δέν είναι διάφοροι τών οῦς είδομεν Ισχύοντας έν τή άρχή αυτών, ήτοι και ένταῦθα δύο όμοιοι φθόγγοι συγχωνεύονται εις ένα» (Μ.Ν.Ε. Α' 240)... «"Αν οι συμπεσόντες φθόγγοι είναι άνόμοιοι διατίθενται κατά τον λόγον τής Ισχύος αυτών» σ. 41 έ. ά., φέροντας σαν παράδειγμα Θεδόσις] Θεδοσις, Θεολόγος] Θεόλογος, Φεβρουάριος] Φλεβάρης (σ. 243) παρά δέ Trinch σελ. 392 έτους 1232 Ίανουάριος Γενάρης (κατά τό γέννα παρετυμολογηθέν), πρβλ. «Γενάρι γέννα τοῦ Χριστοῦ - Φλεβάρη κι άνοιξέ μου τες τές φλέβες τών βυζιων μου κτλ.

49. Στη συνεκφήνηση, όταν έχομε νά προφέρουμε δύο γειτονικά φωνήεντα μέ α, πάντοτε έπικρατεί τό α.

κτλ.». Είναι όμως φανερό, ότι η ισοπέδωση αυτή πολύ απέχει από την όρθη έρμηνεία του φαινομένου, καθόσον είναι οι καθαρά φωνητικοί νόμοι που μπορούν να διασαφηνίσουν τό πρόβλημα, τό σχηματισμό δηλ. του σημερινού Γεννάρης, Φλεγάρης. Τά όνόματα τών μηνών αυτών εισάχθηκαν στα νεοελληνικά σαν 'Ιανουάριου - 'Ιενάριου, τύπου επί του όποιου βασίζεται τό όνομα Γενάρης που δέν έχει καθόλου παρετυμολογηθεί από τή λ. «γέννα». 'Η ύπαρξη του τύπου τούτου 'Ιενάριου υπογραμμίσθηκε από τό δάσκαλό μου καθ. Elemente Merlo στο έργο του: «Inomi romani delle stagioni dei Mesi» σ. 99 κ.έ. όπου εξετάζεται ή εξέλιξη τής όνομασίας «Tanuarius» προς τό Jenuariu, Jenáriu, εξέλιξη επιτευχθείσα κατά φωνητικούς νόμους και, άκριβώς τό J σέ i, σέ e (janvier από τό Jienvier) στή συνέχεια n u v ν (Βλ. Gennaiο, όπως mannaia αντίθετα από τό manette) άκόμη mannaři άπ' όπου ο νεοελληνικός τύπος Γενάρης και όχι από τόν κλασσικό τύπο 'Ιανουάριος ή από παρετυμολογία μέ τό «γέννα» ή γέννηση. Δυνατόν, πάντοτε κατά τόν καθηγητή Μέρλο, να πρόκειται για ένα αναλογικό σχηματισμό κατά τό Febrariu Frebarius νεοελ. Φλεγάρης Γεννάρης⁵⁰ (β] γ) φρ] φλ.

'Η ομάδα παραμένει άκέραια στους τύπους του ρήματος φοβούμαι] φοούμαι, φοβάσαι] φουάσαι - φουάται και κατόπιν φουάται, όπου φαίνεται υπερισχύον του φωνήεντος ο τό u. Γενικά ή ομάδα παραμένει κατά τό πλείστον άμετάβλητη.

ιδ') ù - ο] ú. άκούω. Περίπτωση σπάνια είναι ο τύπος (ά)κούετε] κούτε π.χ. «κούτε μου εκείνα που σάς λέω», «μήν βαρακούτε τώ γονιώ σας», «κούετε εκείνον του σάς λέω».

ιε') u - ό] uó: βλ. βουβός] βουός, cazzaruola δηλ. κατσαρούλα] κατσαρόλα (μέ επικράτηση του ισχυρότερου ό). 'Ακόμα τό ιταλ. muonere δηλ. μοβέρω, τραπέντος του ο σέ ου από επίδραση του δίχειλικού β. μοβέρω.

ιστ') ù - e] úe κούετε (σπανιότερο τό κούτε) «κούετέ μου άμα σάς μιλώ», «κούετε τά λόγια μου», πούετα (πουθενά).

ιζ') ú - i] úi π.χ. άκούει] κούει κ.ά.

ιη') u - i] ui π.χ. που είσαι, αλλά και πούσαι (κράση). Στο κύριο όνομα 'Εμμανουήλ έχουμε κατ' άρχή Μανουήλ και κατ' αναλογία προς άλλα κύρια όνόματα Μανόλης κατά τό Γιώργης, 'Αποστόλης κ.τ.λ.

ιθ') Φωνητικές ομάδες μέ e - i. Στην ομάδα αυτή έχουμε στήν άρχή άπορρόφηση του e i σέ τρόπο που ή γίνονται ήμίφωνα i(j) ή σύμφωνα ή εξαφανίζονται όλότελα. Θά μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι στήν ομάδα e - ο σπάνια έχουμε άπορρόφηση του e. 'Εχουμε έτσι: Γεώργιος] Γιώργης, Θεόδωρος] Θόδωρος. Στην πρώτη περίπτωση τό e έγινε ήμίφωνο j ή μάλλον σύμφωνο, στή δεύτερη υπερπηδήθηκε τό e από τό ισχυρότερο του ο, πάντοτε έννοείται μέσα στη λέξη. Γενικά τά φαινόμενα

50. Για τίς όνομασίες τών μηνών Γεννάρης, Φεβράρης, βλ. άκόμη, Dietrich Unters, Vocalismus 73.

αυτά εξετάσθηκαν λεπτομερῶς στά πάθη τῶν φωνηέντων (βλ. προηγούμενες παραγράφους ἀναφερόμενες στά φωνήεντα).

4. Συμπεράσματα. Τό συμπέρασμα πού μπορούμε νά ἔχουμε ἀπό τή μελέτη τῆς συνάντησης φωνηέντων διαφορετικῆς ἰσχύος γιά τό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου εἶναι συνοπτικά τό ἀκόλουθο: ὅτι, ἐνῶ στή συμπροφορά μέσα στή πρόταση τά μικρότερης ἔντασης φωνήεντα ἀδυνατοῦν ἢ καί χάνονται ὁλότελα ἀπό τήν ἐπίδραση ἄλλων μεγαλύτερης ἔντασης, στό ἐσωτερικό τῆς λέξης καί τά μικρότερης ἔντασης φωνήεντα διατηροῦν συνήθως τή θέση τους, ὅταν εἶναι τονισμένα ἰδιαίτερα. Τό φαινόμενο ἐπομένως τῆς ἐπικράτησης τῶν ἰσχυρότερων φωνηέντων ἐπί τῶν φωνηέντων μικρότερης ἔντασης στή συμπροφορά μέσα στήν πρόταση εἶναι πολύ μικρότερο στό ἐσωτερικό τοῦ φωνήματος, στό νισυριακό ἰδίωμα.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΣΥΜΦΩΝΑ

Κεφάλαιον Α΄

1. Γενικά. Πρίν ἀρχίσουμε τή λεπτομερή μελέτη τῶν συμφωνικῶν φαινομένων, θεωρῶ σκόπιμο νά ὑπογραμμίσω κυρίως τά σύμφωνα ὅπως συναντῶνται στό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου καί νά παρουσιάσω τή φωνητική ἀναγραφή στόν παρακάτω πίνακα (σελ.   ).

2. Σέ ἀντίθεση πρὸς τά φωνήεντα, τά σύμφωνα ἔπαθαν στό νισυριακό γλωσσικό ἰδίωμα πολλές ἀλλοιώσεις καί ἐναλλαγές, πράγμα πού ἔχει τήν αἰτία του στίς κινήσεις τῶν φωνητικῶν ὀργάνων, κινήσεις χαλαρές καί ἄτονες, καί πού ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά προσδώσει στό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου ἕνα τύπο ἰδιαίτερο σέ ἀντίθεση πρὸς τά ἄλλα ἰδιώματα νοτιοελληνικοῦ τύπου.

Πολλές ἀπό τίς ἀλλοιώσεις τῶν συμφώνων πού εξετάζονται πῶς μπροστά, χάνονται σήμερα μέ τήν ἐπίδραση πού ἐξασκεῖ τό σχολεῖο καί ἡ ἐκκλησία, ὅπως συμβαίνει καί σέ ἄλλες ἐλληνικές περιοχές, ὅπου καί οἱ Νισύριοι περνοῦν πολλά χρόνια τῆς ζωῆς τους. Τοῦτο εἶναι ὁ λόγος πού μία καί ἡ αὐτή λέξη ἀκούεται στή λαλιά μέ διπλή ὄψη: π.χ. σκoinί, κοντά τό πῶς ἀρχαιότερο «σοινί», ἐκατάλαα καί ἐκατάλαβα, ἔφαα καί ἔφαγα. Ἔτσι εἶναι ὁμαλά σκύλος καί σύλος, βαθειά καί βαθχειά, μεγέρεμα καί

μαέρεμα, βαρμένα και βαλμένα, φλέβες και φλέες, βλογητός και βλοητός, φός κοντά στο φός.

Στήν ανάλυση τῶν συμφωνικῶν ἀλλοιώσεων θά ἀκολουθήσω τήν ἴδια μέθοδο πού ἐφάρμοσα στή θεώρηση τῶν φωνητικῶν παθῶν στά φωνήεντα.⁵¹

Α') Ἀπώλεια τῶν συμφῶνων

(Bibliografia: Pernot Chios. fon. 503 - 523. Παντελλίδης. Φωνητική Δωδεκ. Diet. Sud. Spor. Κύπρου καί Ἰκαρίας 31 κ.ε. Χατζ. Μ.Ν.Ε. Β' 345· 417· Sud. Spor. 56 - 57. Unters. 86. Tumb. Hand 17 §22. Morosi A.G.I. IV, 31).

1) Γενικά. Αἷτια. Ἡ κώφωση τῶν συμφῶνων ἐμφανίζεται τόσο στήν ἀρχή, ὅσο καί μέσα καί στό τέλος τῆς λέξης. Στή δευτέρα περίπτωση ἀνάγκη νά ἔχουμε ὑπ' ὄψη τή θέση τοῦ συμφῶνου πού ἐκπίπτει, καί ἀκριβῶς α') ἂν εἶναι μεταξύ φωνηέντων

Μισόφωνα: εἶναι διάμεσοι φθόγγοι ἀνάμεσα στά φωνήεντα καί τά σύμφωνα. Τό μισόφωνο j προφέρεται μέ τή ράχη τῆς γλώσσας πού ἀγγίζει ἐλαφρά τόν οὐρανίσκο. Τό ἀφίνουμε ἀμετάβλητο στή μελέτη αὐτή.

Ρινικά συμπλέγματα: εἶναι τά δίψηφα γράμματα μπ, ντ, γκ, γγ. Τά βρίσκουμε τόσο μέσα στή λέξη ὅσο καί στή συμπροφορά καί τά σημειώνουμε μέ τά λατινικά b, d, g.

β') ἂν ἀκολουθεῖ ἓνα σύμφωνο ἢ σύμπλεγμα συμφῶνων.

Ἡ ἀφαίρεση συμφῶνου στήν ἀρχή τῆς λέξης ἔχει τούς λόγους τῆς στή συνταχτική εὐφωνία· ἡ ἀπώλεια συμφῶνου μέσα στή λέξη ἔχει αἰτία διττή: 1) ἂν τό σύμφωνο εὐρίσκεται μεταξύ δύο φωνηέντων ὁ λόγος πρέπει νά ζητηθεῖ στήν ἴδια τή θέση του μεταξύ φωνηέντων· τοῦτο γίνεται στενό ἀηχο καί ἐκπίπτει εὐκόλα. 2) ἂν τό σύμφωνο δέν εὐρίσκεται μεταξύ δύο φωνηέντων, τότε ἔχουμε φαινόμενο παράλληλο μέ τήν ἀνάπτυξη φωνήεντος στά συμφωνικά συμπλέγματα. Στήν πρώτη περίπτωση, γιά τή δυσκολία τοῦ φωνητικοῦ ὄργανου προφέρει τό συμφωνικό σύμπλεγμα, δηλ. γίνεται ἐπένδυση φωνήεντος, στή δευτέρα γιά τόν ἴδιο λόγο ἔχουμε ἀπλοποίηση τοῦ συμφωνικοῦ συμπλέγματος. Ἡ ἀπώλεια τοῦ συμφῶνου στό τέλος τῆς λέξης ἔχει τούς λόγους τῆς σέ ἀναλογικές ἰσοπεδώσεις.

2) Ἀφαίρεση συμφῶνων. Ὅσον ἀφορᾷ στό νισυριακό γλωσσικό ἰδίωμα ἡ ἀφαίρεση ἢ ἡ κώφωση συμφῶνου εἶναι φαινόμενο σπανιότατο ἢ σχεδόν παντελῶς ἄγνωστο. Τά λίγα παραδείγματα ἀφαίρεσης συμφῶνου εἶναι τά ἐπόμενα:

α') δ: στό ἀρνητικό-μόριο δέν] 'εν. π.χ. «ἐμ βά(γ)ω», δενδρολίβανον] ἀνδρολίβανον (Φιλ. Α' 117). τροπή τοῦ ε] α (παρετυμολογία ἀπό τό ἄνδρας). Βλέπε ὁμως καί ἐγκλαβή] ἀγκλαβή. Δέν πρόκειται ἴσως γιά τροπή ἀπό ἐπίδραση τοῦ ρινικοῦ συμφῶνου;

51. Ἀκολουθῶ τό σύστημα πού χρησιμοποίησε στήν ἐπιθεώρηση «L' Italia dialettale» ὁ Καθηγητής καί δάσκαλός μου μακαρίτης Κλεμέντε Μέρο.

κατὰ τὰ μέρη ποῦ σχηματίζονται		κατὰ τὴ διάρκειά			
		στιγμιαία		ἑξακολουθητικά	
		Ἄηχα	Ἠχηρά	Τριβόμεια Ἄηχα Ἠχηρά	Ριγικά, Ὑγρά (Ἠχηρά)
Χειλιικά	διχειλιικά	π	μ̄π	ππ πφ	μ μ'
	χειλοδοντικά			φ β	
Ὀδοντικά	μεσοδοντικά			θ δ	
	γλωσσοδοντικά	τ	ν̄τ	ττ τθ	
	διπλοδοντικά (συριστικά)	τσ τζ		σ ζ	
Λαρυγγικά	οὐρανικά	κ'	γ̄κ'	κκ κχ χ'	γ' υ (γκ)
	ὑπερωϊκά	κ	γ̄κ	χ γ	
Γλωσσικά	οὐρανικά				ν' λ'
	ὑπερωϊκά				ν λρ

Μισόφωνα : Είναι διόμεσοι φθόγγοι ανάμεσα στα φωνήεντα και τα σύμφωνα. Το μισόφωνα *j* προφέρεται με τη ράχη της γλώσσας που άγγίζει ελαφρά τον ούρανισκο. Το άφώνημα άμετάβλητο στη μελέτη αυτή.

Ριγικά συμπλέγματα είναι τα δίφωνα γράμματα μπ, ντ, γκ, γγ. Τα βρίσκουμε τόσο μέσα στη λέξη όσο και στη συμφορά και τα σημειώνουμε με τα λατινικά *b, d, g*.

β') του ἡμισυμφώνου j (ji): γύψος] ὕψος = ἡ κιμωλία. Τό μόριο γιά [διά, ἰδίως στή φράση «'ά νά τοῦ 'πῶ». «'ά 'πέ τοῦ τοκ' ὕστερα θά δοῦμε». γ') τό θ στό μόριο θά. «'ά τοῦ πῶ θέλει», «πᾶμε νά δοῦμε νάί παιδιά πού 'ἀπάλλον στό Νεπιτάφιο».

δ') τό ν στόν τελικό σύνδεσμο νά] 'ά: «'ά τοῦ τό πῶ;» «'ά τοῦ γράψω θέλει σήμερις» (σχηματισμός κατά τά ὄλημερίς, ὄλονυχτίς κ.τ.ῶ.), ἀλλά καί ὄλονυχτίς (νεώτερον).

ε') -σ- στή λέξη σπιθαμή] πιθαμή, σπαρτεύω ἢ σπαστρεύω] παστρεύω καί πάστρα [σπάστρα (Παντελλίδης, Φων. 54, θεωρεῖ τό -σ- ὡς τό τελικό ς τοῦ θηλ. ἄρθρου τῆς (ς) πάστρας, ἢ σπάστρα). Δυνατόν οἱ νεωτερικοί αὐτοί τύποι νά ἀνάγονται ἀπλά στό σπαρτεύω (Χατζ. Μ.Ν.Ε. Α' 327). «'Εν τῷ σπαρτεύω κατά πρῶτον μετεπηδήσε τό σ ἀπό τῆς ἀρχῆς εἰς τό μέσον, ἔπειτα διά συμφυρμού τοῦ σπαρτεύω + παστρεύω ἐγένετο τό μεσαιωνικόν σπαστρεύω, ὅθεν ἴσως κατ' ἀνομοίωσιν, τό νῦν ἐν χρήσει παστρεύω». (Οἰκονομίδης, Lautlehre des Pontischen).

στ') -χ- ἀναφέρει ἐκτός τῆς ἀφαιρέσεως καί ἄλλων συμφώνων καί ἀφαίρεση τοῦ -χ- μέ μοναδικό παράδειγμα τῆ λ. χαραμάδα] ἀραμάδα = σχισμή, ἀνοιγμα, πού ἀκούεται καί στό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου κοντά στό συχνότερο χαραμάδα.

3. Πτώση τῶν συμφώνων μέσα στή λέξη.

α') Σύμφωνα μεταξὺ φωνηέντων. κάβουρας] κάουρας, κουκχουβάς] κουκχουάς.

1) -β- Αύλλοβολο φοβοῦμαι -οῦμαι φόβος] φόος, στραβώννω στραβῶ-
νω, στραβοπόδης] στραποπόδης, στραβόξυλο] στραδόξυλο, στραβοκλείδι]
στραοκλείδι, στραβός] στραός· (τό στραβός) καί ἐπίρρημα στραβά,
νεωτερικό στραβά - κουτσά, ρῆμα στραβώνω στραῶνω καί ἄλλοι τύποι
τοῦ ρήματος, προβάττα] προάτθα καί τά πρόβατα πράτθα. διάβολος]
διάολος, διβολίζω] διολίζω, διβόλισμα] διόλισμα = δευτέρα ὄργωση τοῦ
χωραφιοῦ, δίβολο (οὐσιαστικοποιημένο ἐπίθετο)] δίολο, διπλοβελονία =
ἐργόχειρο γενικά, ποίκιλμα ὁποιοδήποτε, βωβός] βουβός] βουός = ὁ
κωφάλαλος, ἔπειτα ἀμίλητος, «κάτσε βουός μή μιμλάς», Τοπων. Βουή, ἢ -
ἀναβαίνω] νεβαίνω, «ἐνέησαν τά ψωμιά», λαβώνω] λαῶνω καί λαωματχία,
περιβόλι] περιόλι, κόλλυβο] κόλυο. "Ὁμως τό μολύβι, τό καλύβι.

2) -γ- -j- ὑπάγω] πάω καί ἄλλοι τύποι τοῦ ρήματος, ἀγελάδα] ἀελάδα
] ἀελιά, νά φάγω] νά φάω, τρώγω] τρώω καί τρῶ. Αὐγουστος] "Αουστος:
«ὁ "Αουστος ἐπλάκωσεν ἡ ἀκρια τοῦ χειμῶνα», ὅπου, ἴσως, σώζεται ἡ
λατινική δίφθογγος *au* στό «Augustus», ἀλλάγι] ἀλάϊ. ξανοίγω] ξανοίω,
παγῶνω] παῶνω, «ἐπα-ῶσαν ἀί ποδιά μου», ἀρμέγω] ῥμέω, τραγογένης]
τραογένης, (κατ' ἀνομοίωση), ὅμως τράγος] τράος, λαγωγός] λαός. "Ὁλα
τά ὀνόματα μέ κατάληξη -γιο παρουσιάζονται μέ ἀπλοποίηση τοῦ συμπλέ-
γματος -γιο. κατώγι] κατώι, ἀνώι, λίγο] λίο καί λιάκι, πέλαγο] πέλαο,
ἀπολογοῦμαι] πολοοῦμαι] πηλοοῦμαι, ἄσαι, -ἄται κλπ., μέγας]
μεάλος, Λυγερή] Λυερή, ἄλογο] ἄλοο, exagium] ἀξιά τό 1/6 τῆς οὐγγιάς,
σιγά-σιγά] σιά - σιά, γρήγορα καί κατ' ἀνομοίωση γλήγορα] γλήγορα,

άντρογυνο] άνδρόυνο, τρυγῶ] τρυῶ, λογάρι] λοάρι, ρέγομαι] ρέομαι (Χατζ. Μ.Ν.Ε. Β' 418)⁵² παγαίνω] πααίνω. ἔφαγε] ἔφαε, ἐπῆγε] ἐπῆε πηγαδούλι] πηαούλλι.

3) -δ-: δίδω] δίω κ.έ. κλαδεύω μέ ἐπένδυση τοῦ γ κλαδέβγω] κλαέβγω, μηδέ] μηέ «μή ἐγώ μή ἐσύ μή ὁ βαρβαζίζικας», παιδί] παιδάκι, παιί] παιάκι, ἐξάδελφος] ἀξάδελφος] ἀξάερφος, ἐδῶ-δα] ἐδῶα δηλ. πτώση μέ ἀνομοίωση τοῦ -δ-.

Πρέπει στό σημεῖο τοῦτο νά παρατηρήσουμε ὅτι στό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου τό -δ- διατηρεῖται. Σ' ἓνα ὀρισμένο ἀριθμό λέξεων τείνει νά κωφωθεί, ἀλλά δέν κωφοῦται τελείως. Ἄκούεται ἓνα -δ- ἀδυνατισμένο πού προφέρεται μέ τή γλώσσα πού ἀγγίζει μόλις τό κάτω μέρος τοῦ οὐρανίσκου. Διατηρεῖται ὁμως καθαρό τό -δ- σέ πολλές λέξεις μέ τό δ ἀνάμεσα σέ φωνήεντα.⁵³

4) Συγκοπή ἄλλων συμφῶνων ἀνάμεσα σέ φωνήεντα:

Ἄλλα σύμφωνα πού συγκόπτονται σ' ἄλλα συγγενή γλωσσικά ἰδιώματα ὅπως ἐκεῖνα τῆς Ρόδου, τῆς Κύπρου, τῆς Ἰκαρίας,⁵⁴ στό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου παραμένουν ἄθικτα. Δυό μόνο παραδείγματα, ρηματικοί τύποι δηλ. ἡ προστακτική τοῦ ρ. ἀφήνω, ἀφῆσ' καί τό ρῆμα μαζεύω μαέβγω (μαζεύω) παρουσιάζουν, τό πρῶτο τή συγκοπή τοῦ φ π.χ. «ἄης μέ ἤσυχο», τό δεύτερο συγκοπή τοῦ ζ π.χ. «μαέβγω». Ἄκόμα τό ἐπίρρημα πλέον πού διαμορφώνεται σέ «πχειό» ἀντίστοιχα καί ἡ ἐρωτηματική ἀντωνυμία ποῖος πχειός. Ἔτσι: «πχειός εἶν' βού τῶκαμε».

Στά πρῶτα δύο παραδείγματα ὁ Pernot «Chios» βλέπει ἀναλογικές διαμορφώσεις. Γιά τό φώνημα μαεύω προσφεύγει στόν ἀόριστο ἐμάζευσα] ἐμάεψα ὅπου τό μεταξύ δύο φωνηέντων σύμφωνο συγκόπτεται ἀπό ἀνομοίωση. Στά ἄλλα φωνήματα «πχειό», «πχειός» ὑπάρχει ἀνάγκη βαθύτερης ἐξέτασης γιά νά διαλευκανθεῖ ὁ σχηματισμός, δεδομένου ὅτι μπορεῖ νά εὑρεθεῖ ἡ εἰδική αἰτία τῆς συγκοπῆς.

Σπάνια εἶναι ἐπίσης ἡ ἀπώλεια τοῦ π ἀπό τήν πρόθεση ἀπό, Πρβλ. ἀπό μέσα] ἀομέσα, ἀπό πίσω] ἀοπίσω. Στό τελευταῖο αὐτό παράδειγμα ἡ συγκοπή εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνομοίωσης. Σέ ἄλλες περιπτώσεις τό π τῆς πρόθεσης διατηρεῖται: ἀποδῶ, ἀποκει, ἀπόξω [ἀπό ἔξω. (Ἐπικράτηση τοῦ ἰσχυρότερου φωνηέντος. Κεφ. Α').

5) Συμφωνικά συμπλέγματα. Ἀπλοποίηση συμφωνικῶν συμπλεγμάτων.

52. Δέν ἀνέγραψα περισσότερα παραδείγματα ἀπώλειας τοῦ j γιά μόνο τόν λόγον ὅτι ἡ ἀπώλεια τοῦ ἡμίφωνου j εἶναι μᾶλλον ἀπλοποίηση τοῦ συμπλέγματος ia, ie.

53. Κοντά στά παραδείγματα μέ συγκοπή τῶν συμφῶνων β, γ, δ θά μπορούσαμε νά ἀναγράψουμε ἐκεῖνα πού διατηροῦν τά σύμφωνα αὐτά. Ἡ ἀναγραφή ὁμως θά μᾶς ἔφερνε μακρῶς. Ἀρκεῖ νομίζω, νά ὑπενθυμίσω ὅτι τά σύμφωνα αὐτά δέν κωφαίνονται ὕστερα ἀπό τό στερητικό α καί τό ἐπόμενο φωνήεν. Πρίν ἀπό τά συμπλέγματα ia, io, iou: Στούς ἱστορικούς χρόνους τῶν ρημάτων μετά τή συλλαβική ἀβξηση καί στίς λόγιες λέξεις. βλ. ἀγαθός] ἀβαθός (συχνότερον), ἀδέκαρος, ἀβαλτος, ἀδειος, ἀδέξις, ἐδωκα, ἐβαλα.

Στήν περίπτωση αυτή τό γλωσσικό ιδίωμα τῆς Νισύρου σὺμπίπτει ἐξολοκλήρου πρὸς τὰ ἄλλα νεοελληνικά γλωσσικά ἰδιώματα. Συμπλέγματα ἀπὸ τρία διάφορα σύμφωνα διατηροῦνται μόνον ἐκεῖνα πού τό τελευταῖο τους σύμφωνα εἶναι ἢ ὑγρά λ, ρ ἢ μ καί ν. Π.χ. σκλ στρ χτρ σκν. Τά ἄλλα ἀπλοποιοῦνται κατὰ δύο διαφορετικούς τρόπους, ἢ μέ τήν πτώση τοῦ πρώτου συμφώνου τοῦ συμπλέγματος ἢ μέ τήν πτώση τοῦ ἐνδιάμεσου συμφώνου. Π.χ. νγξ ἀπλοποιεῖται σέ γξ] ξ, μπτ] πτ, κ.ο.κ. Ὁ Pernot ἐρμηνεύει ἔτσι τήν πρώτη περίπτωση: «Dans une premiere periode, c' est la consonneinitiale du groupe et la dissimilation a probablement joué iciun rôle si non exclusif, du moins important.» Σέ συμπλέγματα δύο συμφώνων ἔχουμε τήν πτώση τοῦ πρώτου συμφώνου: I₀) τοῦ β(ευ) μ: πνευματικός] πνεματικός, ψεῦμα] ψέμα, ἀλλά καί ψώματα] ψῶμα ἀπό τό ψεύματα, ρεῦμα] ρέμα. II₀) τοῦ -γ- στό σύμπλεγμα σαγμάρι] σαμάρι, φραγμάς] φραμός. Στό σύμπλεγμα βρ παρατηροῦμε τήν πτώση τοῦ β μόνο στή λέξη ξεύρω] ξέρω.

Ἰδιότροπες ἀπλοποιήσεις συμφωνικῶν συμπλεγμάτων μᾶς παρέχουν νισυριακά ἔγγραφα ἀντιγραφέντα ἀπό τό Ἀρχεῖο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σπηλιανῆς τὰ ὁποῖα καταγράφηκαν εὐγενῶς γιά χάρη μου ἀπό τόν μακ. Ἀρχιμανδρίτη Κύριλλο Ρωμάνο, Ἡγούμενο τῆς Μονῆς. Πρόκειται γιά χρεώγραφα τὰ ὁποῖα δέν ἀπηχοῦν τό γλωσσικό τῆς Νισύρου ἰδίωμα καί τὰ ὁποῖα ἀνάγονται στά ἔτη 1800-1823, φανερώουν ὅμως σαφῶς τή θέληση τοῦ πρακτικογράφου γραφέως νά ἐπιδείξει κάποιον λογιωτατισμό καί τίποτα περισσότερο. Ἐχουμε ἔτσι νά παρατηρήσουμε σέ προικοσύμφωνο τῆς 3 Ὀκτ. 1800 τήν ἀπλοποίηση τοῦ συμπλέγματος «νθ» στή λ. πενθερά «θ» πεθερά, ντ-τ παρόντος] παρότος (χρεώγραφον Ἰαν. 8, 1817). Στό αὐτό ἔγγραφο «πετακόσια» ἀντί πεντακόσια

μφ] φ προικοσύμφωνο] προικοσύφωνο τοῦ 1817.

μπ] π κατέμπροσθεν] κατέπροσθεν, γαμβρός] γαπρός (ἔγγρ. 1817)

μβ] β συμβία] συβία, ἔγγραφο 1817 δεκ.

Σπανιότερη εἶναι ἡ συγκοπή τοῦ θ μεταξύ δύο φωνηέντων: κάθεσαι] κάεσαι. Στήν ἀρχή τῆς φράσης: «ἄ τοῦ τό ἴω» [θά τοῦ τό ἴω, «ἄ τοῦ βγάλω τὰ μάτσια του». «Κάτσε (νά ἦ θά) κάωμεν νγαφέ».

6. Κώφωση τῶν τελικῶν συμφώνων. Ἀπό τὰ δύο τελικά σύμφωνα, τό ν καί τό ς, στό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου τό ς διατηρεῖται πάντοτε. Γίνεται συριστικό ἤχηρό ζ μπροστά στά ἔνρινα μ ν, τὰ ὑγρά λ, ρ, καί τὰ ἤχηρά β γ δ, b, d, g τῆς ἀκόλουθης λέξης: «πάρε τῆς μάνας τήν εὐκή, καί στό βουνόν ἀνέβα», «ἡ πονηρῆ τῆς γάτθας», «τό νερό τῆς βρύσης», «εἶναι ὁμορφα τὰ χρόνια τῆς νεϊότης», «τῆς λυερῆς», «τά κλώνια τῆς ρουδιᾶς». Τό ἴδιο γίνεται καί μέσα στή λέξη «ἀζβέστης», «ζβῆνω», «Ζμύρνη».

Τό τελικό ν κωφοῦται κατὰ τήν πάση. Ἐπανέρχεται ὅμως στή συμφορα μέσα στήν περίοδο, ὅπου ἀφομοιώνεται μέ τό ἀκόλουθο σύμφωνο (βλ. Ἀφομοίωση τοῦ -ν-).

Παρατήρηση: Τό τελικό ς λείπει στά ὀνόματα τῶν νήσων καί τῶν

πόλεων Νίσυρος] Νίσυρο, Ρόδος] Ρόδο (βλ. ἀλλοίωση τῶν τελικῶν φωνηέντων). Δέν παρέχει ἴχνος τοῦ τελικοῦ ς ἢ ὀνομαστική τῶν τριτοκλίτων θηλυκῶν σέ -της δεδομένου ὅτι αὐτά ἐγίναν πρωτόκλιτα. (βλ. Χατζ. Μ.Ν.Ε. Α΄ 59) π.χ. ἀνθρωπότη, ψύξη, (μεταπλασμός).

Κεφάλαιον Β΄

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΥΜΦΩΝΩΝ

Καί τό φαινόμενο αὐτό παρουσιάζεται ὡς ἀνάπτυξη συμφώνου στήν ἀρχή τῆς λέξης (πρόθεση) ἢ μέσα στή λέξη (ἐπένθεση).

ΠΡΟΘΕΣΗ

Ἡ αἰτία τοῦ φαινομένου πρέπει νά ζητηθεῖ στή συμφορα μέσα στήν πρόταση. Μέσα στήν πρόταση τό τελικό σύμφωνο μιᾶς λέξης ἐνίοτε ἀποκόπτεται ἀπό τήν τελευταία αὐτή λέξη γιά νά προστεθεῖ σάν ἀρχικός φθόγγος στήν ἐπόμενη. Τοῦτο συμβαίνει εἰδικά μέ τά τελικά σύμφωνα τοῦ ἄρθρου καί τῆς ἀντωνυμίας αὐτός: -ν, -ς, τά δύο κατ' ἐξοχήν προθετικά σύμφωνα. Ὅμως δέν λείπουν παραδείγματα πρόθεσης τοῦ β, γ καί χ, λίγα μὲν πού παρουσιάζουν ὅμως εἰδικό λόγο καί πού θά ἐξετάσουμε πιο κάτω. α). Πρόθεση τοῦ ν. Σύνηθες φαινόμενο στό γλωσσικό ἴδιωμα τῆς Νισύρου καί τῆς ὀμάδας τῶν ἰδιωμάτων τοῦ δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος: παρουσιάζεται σέ λέξεις πού ἀρχίζουν ἀπό φωνῆεν. Παραδείγματα: τόν οἰκοκύρη] τόν νοικοκύρη, ὁ νοικοκύρης, Εἰμπορείος] Νειμποργίος, οὐρά] τήν νοῦρά] ἡ νορά, Ὑδραῖος] Νυδραῖος, Ἰταλ. imbusto νεβοῦστο, Ἰκαρία] Νικαρjá, Ἴος] Νιός, τόν ἑαυτόν μου] τόν νεαυτό μου: ὁ νεαυτός μου, -σου, -του «ἐν νημβορῶ», δέν εἶναι] νεῖναι, «ὄπου νεῖναι θάρτει», «ὄπου κι ἄν νεῖναι θάρτει».

Σημείωση: Στό φώνημα νημπορῶ ἡ πρόθεση τοῦ ν εἶναι εὐφωνική καί παύει μόλις παύσει καί ἡ αἰτία πού τήν προκαλεῖ (συνταχτική εὐφωνία).

β). Πρόθεση τοῦ -σ-. Διαπιστώνεται μπροστά ἀπό σύμφωνο. Εἶναι λίγα τά παραδείγματα στά ὁποῖα τό προθετικό σ ἀποτελεῖ σήμερα στοιχειό ἀχώριστο ἀπό τή λέξη στήν ὁποία προτίθεται. Μεταξύ τῶν ἄλλων ἔχουμε τά ἀκόλουθα παραδείγματα: ἀπό τό φακή (πίατο ἀπό φακή) φακίδα] σφακίδα (ἐφηλις), φαντάζω] σφανδάζω καί σφάνδαζμαι καί παθ. μετοχή σφανδαζμένος (ἐπίθετο), βῶλος] σβῶλος, μαρίδα] σμαρίδα, τρίβω στρίβω καί στριμένος.

2). Σέ λέξεις πού ἀρχίζουν ἀπό γ: γυρός] σγουρός καί ὕστερα τό ρ. σγουραῖνα.

3). Σέ λέξεις πού ἀρχίζουν ἀπό κ. κορμός] σκορμός καί μέ τροπή τοῦ ο] α σκαρμός, κέδρος] σκέδρος, (βλ. τοὺς κέδρους τοῦ λιβάνου, ἄς ἐφύτευ-σας (ψαλμός 103), κόνις] σκόνη, κοντεύω] κοντεύγω] σκονδεύω καί σκουνδουφλά (Filintas II φαίνεται ὅτι ἀποδέχεται τό σχηματισμό σκοτιν'ά + κουτουφλ'ά), κρίνος] σκρίνος.

4). Σέ λέξεις πού ἀρχίζουν μέ μ: μύραινα] σμύναιρα (ἐναλλαγή συμφώνου ρ-ν] ν-ρ), μίλαξ] σμίλα (ἀρχ. Ἄττ. σμίλα).

5) Σέ λέξεις πού ἀρχίζουν μέ π. (Pernot, 540 καταχωρεῖ τή λέξη βαράχνο-ον] σβαράχνοον] σπάραχνον.⁵⁴ Τοπώνυμο: Πάλοι] Σπάλοι, «*πᾶμε στοὺς Σπάλους*» πυρήν ἀρχ. πυρός] σπυρός ὕκ. σπυρίον ἀπό τοὺς σπύρους αἰτ. πληθ. ἀπ' ὅπου τό προθετικό σ. Ἄπό τό ἰταλικό portello] σπορτέλλο, προωθῶ = σπρώχνω μέ ἀνάπτυξη προθετικοῦ (Ν.Π. Ἄνδριώτη Ἐτυμ. Λεξ.).⁵⁵

6). Σέ λέξεις πού ἀρχίζουν ἀπό τ. *τρίγλη ἢ ἄπό τό χ. ἰταλ. strega. (Φιλήντας Γλωσσογν. 3, 37) τό ὅποιο εἶναι πιθανότερο. (Ἄνδριώτη Ἐτυμ. λεξικό λήμμα *στρίγλα*), στρίγλος, τρίποδο] στρίποδο, τρίβω] στρίβω, στριμμένος, στριμμένος ἀπό τόν ἄ. ἔστρεψα κατά τό σχῆμα ἔτριψα τρίβω, ἔθλιψα θλίβω. (Χατζ. Μ.Ν.Ε. Α' 185, Ἄνδριώτης ἔτυμ. Λεξ. λήμμα στρίβω), τρίβω-στρίβγω κατ' ἀναλογία πρὸς ἄλλα ρήματα σέ -(υ) -γω μαζεύγω κλπ., ἀπό τό ἰταλ. strillare = στριγλίζω (λλ] γλ), τρίζω στρίζω, ἰταλ. tappare] σταπφώνω, ἀντίθετο ξεσταπφώνω, τρέπω, στρέπω στρέφω (γυρίζω ὀπίσω) καί τροπή, στροφή (δεξιά, ἀριστερά).

7). Σέ λέξεις πού ἀρχίζουν μέ β: βουρίζω σβουρίζω καί σβούρα βουίζω, βῶλος σβῶλος, βολώνω (συμπιέζω) σβολώνω Φρ. «*σβῶλωσε τήν βαράσχή γιατί βγάξει με(γ)άλες φλό(γ)ες*». Πρόκειται γιά νεώτερη ἀνάπτυξη πού ὀφείλεται στήν ἴδια τή φύση τοῦ φωνήεντος ου. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Χατζ. εἰς Μ.Ν.Ε. Β' 319 τό «ἐν ἀρχῇ β τοῦτο δέν ἔχει καμμίαν σχέσιν μέ τό ἀρχαῖον F διγάμμα». π.χ. οὐλη βούλα καί βούλα ἐξ οὗ τό ρ. βουλῶ, οὔρνα βούρνα πού ἐπίσης ἀκούεται γούρνα ἀπό τό ἀρχαῖο γρώνη, σκάψιμο, τό ἀνασκαφέν, οὔριος βούρτζος καί ρῆμα βουρτζάω: «*ἐβούρτζασεν δὲ μ' ἄλό-μ μου*».

8) Πρόθεση τοῦ γ] j. Στήν περίπτωση αὐτή πρέπει νά μιλήσουμε μᾶλλον γιά πρόθεση τοῦ ἡμιφώνου j. Τοῦτο παρατηρεῖται μεταξύ λέξεων πού ἀρχίζουν ἀπό τά οὐρανικά φωνήεντα ε καί ι. Κατά βάθος δέν πρόκειται παρά περί ἐπαναλήψεως τοῦ φαινομένου πού ἐξετάσαμε παραπάνω γιά τή γειτνίαση φωνηέντων διαφορετικῆς ἰσχύος πρὸς ἀποφυγή τῆς συνίζησης, ὅπου καί παραπέμπουμε.

54. Φιλήντας, III, 209: σπλάχνα + βάραχνα] σπάραχνα. Ὁ Pernot σχετικὰ μέ τήν τροπή τοῦ σπ] σβ παραδέχεται τήν ἐπίδραση τοῦ ρήματος σπαράσσω.

55. Παντελλίδης, Φωνητικὴ Δωδεκανήσου, Κύπρου καί Ἰκαρίας. Ἀθῆναι 1929 σ. 54.

Ἡ πρόθεσὶ τοῦ γ j παρατηρεῖται μπροστά ἀπὸ σύμφωνο. Ἄν τὸ σύμφωνο πού ἀκολουθεῖ εἶναι παλλόμενο ἢ ἔνρινο ἢ πρόθεση πού ὀφείλεται πάντοτε στὴ συντακτικὴ εὐφωνία (συμπροφορά) ἐξελίσσεται ὡς ἐξῆς: στήν ἀρχὴ ἔχουμε τὴν ἀφομοίωση τοῦ τελικοῦ ν τῆς προηγούμενης λέξης μέ τὸ ἀρχικό σύμφωνο τῆς ἐπόμενης λέξης. Κατόπιν ἀλλοίωση τοῦ ἀφομοιωθέντος συμφώνου πού προστίθεται στήν ἐπόμενη λέξη.⁵⁶ ἐκδέρω] γδέρω, ἐκ+δύω] γδύω, λάρος] γλάρος, νεύω] γνεύω] γνέφω, λείχω] γλείχω] γλείφω, *ἐκ+λυστρίς] μσν. γλυστρίδα (Ἄνδριώτης. Ἔτυμ. Λεξ.) ἐκλυτώνω μσν. ἐκλυτώνω, γλυτώνω, ἐκλιστρῶ] γλιστρῶ (Ἄνδριώτης Ἔτυμ. λεξ. σ. 46) *ὑαλος] γυαλί καί μεγεθυντ γυάλα μγ. βλυχός] γλυφός, Ἰταλ. gustare γιουτίζω (καταλ. -ίζω) *ρίπος γρίπος μγ (Χατζ. Μ.Ν.Ε. Β' 608). Ἰταλ. cravatta = γραβάτα κ.ἄ.

9) Πρόθεση τοῦ λ. Τὸ μοναδικό παράδειγμα πού μπορῶ νά ἔχω στό νισυριακό γλωσσικό ἰδίωμα εἶναι ἡ λέξη Λιορδάνης (ὁ Ἰορδάνης) πού σκέπτομαι ὅτι ἔγινε ἀπὸ τὴν αἰτιατικὴ τὸν Νιορδάνη νν] νλ κατ' ἀναλογία τὸν λάρον τὸ γλάρο, τὸ λιόπρονο.

Παρατήρηση: Στό προτρεπτικό μόριο ἄτε ἀπὸ τὸ ἄγετε, στό νισυριακό ἰδίωμα παρατηροῦμε ἐνίοτε πρόθεση τοῦ χ. «χάτε βρέ παιδί».

Β' ΕΝΑΛΛΑΓΗ ΣΥΜΦΩΝΩΝ ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΛΕΞΗ

α') Ἐπένθεση συμφώνων. Ἐξετάζοντας τὸ φαινόμενο τῆς συνάντησης φωνηέντων καί τῆς ἀποφυγῆς τῆς συνίζησης εἶδαμε ὅτι τοῦτο ἐπιτυγχάνεται μέ τὴν ἐπένθεση συνοδίτη φθόγγου *ι ε ου*. Στό σημεῖο αὐτὸ θά ἐξετάσουμε μιὰ εὐρύτερη ἐπέκταση τοῦ φαινομένου δηλ. τὴν ἐπένθεση τοῦ ὑπερωικοῦ γ πρὸ τῶν φωνηέντων *α, ο, ου* στά ρήματα σέ -εύγω. Προτοῦ ὅμως νά μιλήσουμε γιὰ ἐπένθεση τοῦ γ ἀνάγκη νά προσθέσουμε ὅτι στό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου παρατηροῦμε ἐπένθεση τοῦ β καί τοῦ ν στό ἐσωτερικό τῆς λέξης:

1) Ἐπένθεση τοῦ β. - ἐγώ] ἐβῶ, πέλαγος] πέλαος] πέλαβος, παρηγορία] παρηβορία, (Φιλήντας Γλωσσογν. 1,8) ἀρχ παλαός] παλαβός, καφές] καβές, γονικάρχης] βονικάρκης. 2) τὰ γόνατα] τὰ βόνατα, τὰ ὀδόντια] τὰ βόνδγια, τὰ γόνατα] τὰ ὄνατα] τὰ βόνατα, «ἔνα γωνιάλι ἔνα γων' ἄλι ψομί» ἔναβ βων' ἄλι ψομί. Ἐπίσης: μιάφ φορά δασύ] φ] β μν' ἀβολλά, ἐπίσης: τὸ φασούλι] τὸ βασούλι καί γνωρίζω] γρωνίζω. Τό Ἰταλ. guarda βάρδα, guardia βάρδγια, ράβδος ὑ.π.κ. ραβδί] δαβρί, βαφτίζω δαφτίζω καί βαπτίσχ' α [δαφτίσχα, γούρνα τὸ ἀρχ. γρώνη = κοίλωμα (Χατζ. Μ.Ν.Ε. Α' 105), βενετ. gorna [ἔλλ. γρώνη (Ν.Π. Ἄνδριώτης, Ἔτυμ. Λεξ. λ. γούρνα σ. 48).⁵⁷

56. Στὴ περίπτωση αὐτὴ ἔχομε μᾶλλον ἐπένδυση συμφώνου παρά πρόθεση. (Φιλήντας, Γλωσσογν. I, 18; 22).

57. Ἀπὸ τὰ παραπάνω παραδείγματα προκύπτει καθαρά, ὅτι ἡ ἐπένθεση τοῦ β παρουσιάζεται, ὅπου προηγουμένως ὑπῆρχε γ ἢ χεϊλικό. Θά μποροῦσε νά διερωτηθῆ κανεῖς, ἂν

2) Ἐπένθεση γ καὶ τοῦ ἡμιφώνου j. 1) ἀτρακτος ὑπκρ ἀτράκτιον] ἀδράχτι καὶ κατὰ παρετυμολογία ἀργάρτι (τό -) κατὰ τὸ ἐργάτης, ἀργάτης ἐργατεῖα ἀργατχ'ά, τὰ ὠά καὶ κατὰ συνεκφορά, τὰ οὐά] ταουγά] τὰβγά. (Χατζ. Μ.Ν.Ε. Β' 322, Φιλ. I, 7 κ.έ.) κατεούδιο] κατεβγόδοιο καὶ κατ' ἀφομοίωση καταβόδοιο (α+ε = α+α). Φράση: «*Καλόν γαταβόδοιο*». 2) Παρασκευή] παρασκευή (Χατζηδ. ἔ.ά. Α' 50) στερεύω] στερεύγω. Ἐνάγκη στό σημεῖο αὐτὸ νά ὑπογραμμισθεῖ ἡ ἐπένθεση τοῦ γ στά ρήματα σέ -εῦω] εὔγω: στερεύγω, παιδεύγω, μαζεύγω κ.ά. «ἐκ τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν παρατατικῶν καὶ τῶν προστακτικῶν εἰς -εje ἀντί -ει ἀνεπτύχθη καὶ ἄλλη ὁμάς τύπων μετὰ τοῦ φθόγγου γ, ὃν ὡς λείψανον τοῦ ἰαπετικοῦ j ἐξέλαβον. (Χατζ. Μ.Ν.Ε. Α' 48). Ἐν οἷς δηλ. ρήμασι πρό τοῦ *ει* ἔκειτο ἡχηρὸς φθόγγος τὸ μετασχηματισθὲν *ρῖει, δειε, ζῖε* μετεβλήθη φωνητικῶς εἰς *eje, δje, ζje* κ.τ.τ.... ἐν τούτοις ἔπειτα ἀνεπτύχθη φωνῆν τι μεταξὺ τοῦ συμφώνου καὶ τοῦ j, ὅθεν καρτέριγε... θώριγε... Ἐκ συμφυρμού δέ τῶν τύπων εἰς -ιγε καὶ ἄλλων εἰς -α προῆλθον ἄλλοι τύποι εἰς -αγε... καὶ ἐκ τούτων μετεδόθη τὸ γ ἐπὶ τὰ λοιπὰ πρόσωπα καὶ ἀριθμούς οἷον ἐκαρτέραγα,... ἐτραγουδάγαμε, ἐτραγουδάγατε, ἐτραγούδαγαν κ.τ.λ.... (πρβλ. Χατζηδ. Μ.Ν.Ε. Α' 48 κ.έ.). Ἐχομεν ἔτσι καὶ στό νισυριακὸ ἰδίωμα σαλεύγω, παύγω παιδεύγω, παύγουσι, μεζεύγω, ἐμαζεύγασι, ἐπαίδευje. Φράση: «*παιδεύγω τὸ δὴν βαλαβόν ἐπίτηδες*».

3. Τὸ τελικὸ ν. Στὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ ἔγινε λόγος γιὰ πρόθεση τοῦ ν στή συμφορά, ὡς ἀρχικοῦ φθόγγου σέ λέξεις ὅπως Νικαριά, Νιὸς (Ν. Ἴος). Εἶδαμε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ τελικὸ ν τοῦ ἄρθρου στὴν αἰτιατικὴ τῆς ἀντωνυμίας αὐτός, -ή, -ό, τοῦ οὐσιαστικοῦ, τοῦ ἐπιθέτου, τῶν ἀριθμητικῶν καὶ τῶν ρηματικῶν καταλήξεων πού προτίθεται στὴν ἐπομένη λέξη, ὡς ἀρχικός φθόγγος. «Ὅπου τοῦτο ὑπῆρχε εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, διατηρεῖται καὶ ἐν τῷ ἐξεταζομένῳ ἰδίωmati (τῷ τῆς Ἀστυπαλαίας) καθ' ὃν τρόπον καὶ εἰς τὰς λοιπὰς νήσους τοῦ Δ/νησιακοῦ συμπλέγματος, δηλ. διατηρεῖται ἀναλλοιώτων. τὸ ὑπάρχον ἢ τὸ ἀναπτυχθὲν ὡς εὐφωνικόν,⁵⁸ λέξεως ἀρχομένης ἀπὸ φωνήεντος». Τὸ ἴδιο παρατηρεῖται καὶ στό ἰδίωμα τῆς Νισύρου. Ἐτσι ἀκούεται: «*τόν ἐπῆρε μέ τὸ ζόρι στό σκολεῖο*», «*ἐπάεινεν εἰς τὸ χτήμάν νδο*», «*ἐν ἐμβρόφτασε νά πάει στήλ λουτρούjά*», «*αὔριον νεῖναιγ γιορτή*», «*τῆμ Μεγαλοβδομάδα ν μβᾶμε στόν Νυφῖο*», «*αὐτόν νεῖναι συνήθειον -νδοῦ χωρjοῦ*», «*πρόσεχέ τους νά μῆσ σοῦ κάμουν νg ἀκό*», «*ἐφαέν νδο μέ τῆγ γλῶσσάν νφjς*».

2) παθαίνει τὴν ἀφομοιωτικὴ ἐπίδραση τοῦ συμφώνου πού ἀκολουθεῖ, ἂν αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σύμφωνα: β, γ, δ, ζ, θ, λ, μ, ν, σ, φ, χ.⁵⁹ Ἐτσι:

πρόκειται γιὰ φωνητικὴ ἀλλοίωση ἀντί γιὰ ἐπένθεση. Δέν θά ἦταν εὐκολὴ μιὰ ἀπάντηση. Πρέπει νά θεωρήσουμε πὸ ἀληθοφανῆ τὴν τελευταία αὐτῆ ὑπόθεση. Πρὸς τοῦτο μᾶς πείθει ἡ ὑπαρξὴ λέξεων μέ μόνη τὴν ἀπώλεια τοῦ γ χωρὶς τὴν ἐπένθεση τοῦ β, ὅπως παρηγοριά, πέλαος κοντά στίς λέξεις βοικάρκης, βόνατα, ὅπου δέν πρόκειται γιὰ πρόθεση, ἀλλὰ γιὰ ἐπένθεση (συνταχτικὴ εὐφωνία).

58. Α.Μ. Καραναστάση: «Τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀστυπαλαίας» σ. 120 κ.έ.

59. πρβ. Παντελλίδη, Φωνητικὴ, σ. 48-49. Καραναστάση, Ἀστυπ. 121 κ.έ.

α) ν-β β-β: τήν βαρειά] τήβ βαριά (οὐσ. καί ἐπίθετο ἡ βαριά = ἐργαλεῖο καί βαριά γυναίκα), ἕναν βασιλ'ά] ἕναβ βασιλ'ά, τόν Βασίλη] τόβ Βασίλη, μέ τήν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ] μέ τήβ βοήθειαν νδοῦ Θεοῦ,⁶⁰ «ἐπῆεν νά τόν βοβάνει μέ τίς φωνές της] ἐπῆεν νά τόβ βουάνει μέ τίς φωνές της».

β) ν+γ γ-γ τόν γάμο] τόγ γάμο, τόν γαμβρό] τόγ γαμβρό, Σαλονικόν γατάνι] Σαλονικόν γατάνι, «ἔφαγε μίαν γούππα ὀλάκκερη] ἔφαεμ μν'άγ γούπφαν ὀλάκκερη».

Β) ν+] j-j: Τόν γῦρο τ'ό] jῦρο] «τj jῦρο - jῦρον νδοῦ χοροῦ», «αὐτό δέν γίνεται] αὐτόν ε] γίνεται».⁶¹

γ) ν + δ] δ - δ: «ἀλίς τόν δέρνον δεκοχτώ καί δέν τόν δέρν' ὁ νοῦς του] ἀλίς τόδ δέρνονδ δεκοχτώ καί 'έν νάδδ δέρν' ὁ νοῦς του», «αὐτόν δά] αὐτόδ δά».⁶²

δ) ν+ζ ζ - ζ: τήν ζωή] τήζ ζωή, «ἐβάλαν του τόν ζυ(γ)ό] ἐβάλαν νδοῦ τόζ ζυό».

ε) ν*θ] θ-θ: δέν θέλω] 'έθ θέλω, βαστᾶ τον δόθ θυμόν νδοῦ.⁶³

στ) ν+λ λ-λ: τόν λόγο] τόλ λό, «μαλλώνουν σάν ληόπρανα] μαλώνουοσ σάλ ληόπρανα», «ἔδωκαν τόν λόγον των] ἔδωκαν νδολ λόγον νδου».

ν+μ μ-μ: τόν μάϊον] τόν μᾶ: Φρ. «Ζῆσε γάδαρε νά φᾶς τόν μᾶν νφιοφύλι», «δέν μέ πειράζει] 'έμ μέ πειράζει, δέν μέ μέλλει] 'έμ μέ μέλει».⁶⁴

ν+ρ ρ-ρ: δέν ρουφῶ] 'έρ ρουφῶ, τήν ρόμβα] τήρ ρόμβα, Φρ. «ἐπήμαε στόν Ραμό] ἐπήμαε στόρ Ραμό», «τά φόρτωσε στήν ράχη του] τά φόρτωσε στήρ ράχην νδοῦ».⁶⁵

ν+σ σ-σ τήν σαλάτα] τήσ σαλάτα, τήν σαβούρα] τήσ σαβούρα, τήν σκάλα] τήσ σκάλα.⁶⁶

ν+φ φ-φ τόν φόρο] τόφ φόρο, τόν φόβο] τόφ φόο] τόφ φό, πράσινον φύλλο] πράσινοφ φύλλο, ἀπό τόν φό(β)ον του τᾶχασε] ἀπό τόφ φόον του τᾶχασε.⁶⁷

ν+χ χ-χ: στήν χάση καί στήν βρέξη] στήχ χάση καί στήβ βρέξη, ἐν χαρίζει κάστανα] ἐχ χαρίζει κάστανα.

3. Μπροστά στά ἄηχα ψιλά, τά τρέπει σέ ἔρρινα ἡχηρά: κ, π, τ ὕστερα ἀπό τό τελικό ν τῆς προηγούμενης λέξης γίνονται νg, μb, νd καί, ἀκριβῶς ν+κ νg: τόν καπιτάν Κωσταντή] τον νγαπιτάν - Κοσταντή, τήν καλήν του μοῖρα] τήν νγαλήν νδοῦ μοῖρα, σύν + κάμνω] συνγάμνω, σύν καλά] σύνγαλα σύγκαλα, καί, γενικά, τά σύνθετα σύν, ἐν κλπ. μέ λέξεις πού ἀρχίζουν μέ κ. Στή συμπροφορά: «ἐφάνηκεν τό παπόρι ἀπό τόν κάβο Κριό»,] «ἐφάνηκεν νδό παπόριν ἀπό τόν νγάβον νΓρjό», «δέν εἶν καλά τά πράματα] 'έν εἶν νγαλά τά πράματα».⁶⁸

60. Χατζηδ., Μ.Ν.Ε. Β' 424. Παντελλίδου, ἔ.ά. 48. Καρανασάση, ἔ.ά. 121.

61. Χατζηδ., ἔ.ά. σ. 424. Παντελλίδου, ἔ.ά. 48. Καρανασάση, ἔ.ά. 121.

62. Χατζηδ., ἔ.ά. Β' 424. Κ. Diet. ἔ.ά. 83. Παντελλίδου, ἔ.ά. 48. Καραν.: ἔ.ά. 121.

63. Χατζηδ., ἔ.ά. 424. Κ. Diet. ἔ.ά. 83. Παντελλίδου, ἔ.ά. 48. Καραν.: ἔ.ά. 121.

64. Βλ. Χατζηδ., Μ.Ν.Ε. Β' 424. Καρανασάση, 'Αστ. 122. Παντελ.: Φωνητ. α. 48.

65. Βλ. Χατζ., ἔ.ά. 424. Παντελ., Φωνητ. 48. Καρανασάση, 'Αστ. ἔ.ά. 122.

66. Βλ. Χατζ., ἔ.ά. Β' 424. Παντελλίδου ἔ.ά. σ. 48.

67. Μ.Ν.Ε. 424.

68. Βλέπε ἀκόμη παραδειγματα ἀνγατθας] ἄκανθας, μέρμηγας. Στό ρ. ἀπωθῶ, τόν

v+π μβ: τόν πατέρα] τόν μβατέρα, τόν πάππου μου] τόν μβαφπούμ μου.
v+t vd: έπόμεινε στόν τόπο] έπόμεινε στόν νδόπο, τήν Πέμπτην τό πρωί]
τήμ μβέφτην νδό πρωί.

Δέν σημειώνεται άφομοίωση μπροστά στά διπλά ζ, ψ και μέ τά συμφωνικά συμπλέγματα πού μαζί τους σχηματίζει ένα σύμπλεγμα δυσκολοπρόφερτο. Στην περίπτωση αυτή αναπτύσσεται ένα εύφωνικό φωνήεν, τό ε: π.χ. δέν ξημερώνει] έν εξημερώνει, δέν τόν στέλλει στή δουλειά] 'έν νδόν έστέλει στήδ δουλά, τόν κρημό] τόν έγγρεμό, δέν σκάβει] 'έν έσκάβει.

3) Μέσα στή λέξη παρατηρούμε ανάπτυξη συμφώνου πρό άλλων συμφώνων: ή άκανθα μεταπλασθείσα σέ άκανθας (άρσ.) άκούεται άγκαθθας (vθ] θθ] τθ).⁶⁹ Έτσι και ττ] τθ, γάτθης και γ] κ, ό κάτθης. Κατ' άναλογία 'Οκτώβριος] 'Οκτώμβριος, ή άκίς -ιδος τήν άκίδα] τήν άγκίδα (v+κ] vγ), άπωθῶ πωθῶ και τόν πῶθω κατά μετάθεση τοῦ ιστορικού τόπου: Έτσι τόν πῶθω] τοπ πῶθω] τόν άπῶθω] τόπ πῶθω (έκληφθέντος τοῦ άφομοιωμένου π ως άρχικού τῆς άκόλουθης λέξης). 'Η δίπλωση τοῦ π όφείλεται πιθανόν στην επίδραση τῆς μετάθεσης τοῦ τόνου από τή λήγουσα στην παραλήγουσα.

4). 'Επίθεση τοῦ ζ. "Όπως τό σ στά όνόματα μερικῶν πόλεων και νήσων έκωφώθη στό τέλος όνομάτων τῆς τρίτης κλίσης πού έγιναν πρωτόκλιτα: άνθρωπότη, λιτότη, ταυτότη, ματαιότη κ.ά., άναμφίβολα γιά λόγους άναλογίας προστέθηκε σέ άλλα όνόματα τῆς τρίτης κλίσης πού έγιναν δευτερόκλιτα: γέρων] γέρος, έπιστήμων] έπιστήμος, Χάρων] Χάρος (Χατζηδ. Μ.Ν.Ε. Α' 423). Τό φαινόμενο παρατηρεΐται και σ' όνόματα νήσων και πόλεων, όπως Χάρκης, Σύμης και Σμύρνης.⁷⁰

Κεφάλαιον Γ'

ΜΕΤΑΘΕΣΗ, ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ ΚΑΙ ΑΝΟΜΟΙΩΣΗ ΣΥΜΦΩΝΩΝ

(Βιβλιογραφία). Παντελίδης, Φωνητ. 51, Triand. Lehn. 66 κ.έ. Diet. Unt. 110. Pernot, Chios 550.

'Ο Dieterich μελετώντας τό φαινόμενο τῆς μετάθεσης τοῦ *or* από τό

άπωθῶ, έχω τό πόθο φόθο μετά τήν άφαίρεση τοῦ *a*, όπου ή ύπαρξη τοῦ διπλοῦ ππ φφ θά όφείλεται στην επίδραση τοῦ τόνου πού μετατοπίστηκε στην παραλήγουσα, μάλλον, παρά στην άφομοίωση τοῦ *v* μπ: μπ ππ φφ, όπως πάφους [πάππους.

69. Φιλήντας, Γλωσσογν... II, 2 190 βλέπει σχηματισμό από τό άγκυλώνω. 'Ομοίως και στό μέρμηγκας σκέπτεται τήν λ. έρμηγκας.

70. Σήμερον άκούεται μάλλον Σμύρνη από επίδραση τοῦ Σχολείου και, γενικά, τῶν έφημερίδων, όπως έπίσης ή Σύμη, ή Χάρκη.

ρό κτλ. παραδέχεται ότι πρώτα σημειώθηκε μία κάποια ἐπένθεση ἐνός ἀσθενοῦς ἤχηροῦ στοιχείου πού ἀναπτύχθηκε σέ φωνήεν προσλαμβάνοντας τό φθόγγο τοῦ φωνήεντος πού ἀκολουθοῦσε τό ο καί ὅτι ἔπειτα ἔλαβε χώρα ἡ ἀπώλεια τοῦ φωνήεντος πού ἀρχικά ἀκολουθοῦσε τό ρ. Προσθέτει ὅτι τό φαινόμενο αὐτό περιορίζεται στά νεοελληνικά ἰδιώματα.

Τὸ φαινόμενο ἄν καί δέν εἶναι συχνό στό ἰδίωμα τῆς Νισύρου, ἰδίως στό Μανδράκι, παρουσιάζει μολαταῦτα παραδείγματα στίς λέξεις ὅπου ὑπάρχει ἓνα ἤχηρό λ ἢ ρ καί μάλιστα τό ρ. Μποροῦμε νά διακρίνουμε τίς ἀκόλουθες περιπτώσεις:

- 1) Τό μεταφωνητικό ἤχηρό γίνεται προφωνητικό.
- 2) Τό προφωνητικό ἤχηρό γίνεται μεταφωνητικό.
- 3) Τό ἤχηρό περνᾷ ἀπό τήν ἀκόλουθη συλλαβή στήν προηγούμενη
- 4) Τό ἤχηρό ἀφήνει τή θέση του σέ ἄλλο σύμφωνο γιά νά πάρει τή θέση τοῦ τελευταίου αὐτοῦ.

Παραδείγματα: Κουρκούταβλος (κροκόδειλος + τάβλα), ἡ σαύρα κροκόδειλος] κορκόδειλος, λειτουργῶ] λουτροῦῶ, δερμόνι] δρεμόνι] ρεμόνι (Φιλήντας Γλωσσογν. Α' 124) κρίκος κρικέλλι] κρικέλι] κρουκέλι (Τριαντ. 66).

2) στιλβῶνω] στλιβῶνω] σκλιβῶνω, πριόνι] πιρjόνι, ἰταλ. brigantino] περγαντί, κροκός] κορκός.

3) τάφος] τράφος, Φεβάρης] Φρεβάρης] Φλεάρης, πικρός] πρικός, πικραίνω] πρικαίνω, θρύμβη] θρούμβη (Diet. Sud. Spor. 59).

4) ράβδιον ραβδί] δαβρί, Χαράλαμπος] Χαλάραμβος, λύχνος] νύχλος καί νυχλοστάτης (στύλος ὅπου ἐτίθετο ὁ λύχνος «διὰ νά φέγγη πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ»), γνωρίζω] γρωνίζω, σμύραινα] σμύναιρα, καράβολας] καλάορας, φαλακρός] φαρακλός καί φαράκλα. Λατ. durakinum] ροδάκινο (Τριαντ. Lehn. 66).

II) Ἀφομοίωση

Τό φαινόμενο παρουσιάζεται σάν:

- 1) ἀφομοίωση μεταξύ τῶν συμφώνων συμφωνικῶν συμπλεγμάτων.
- 2) ἀφομοίωση ἀφισταμένων ἀπ' ἀλλήλων συμφώνων.
- 3) ἀφομοίωση σέ περιπτώσεις συμπροφορᾶς.
- 4) ἀφομοίωση τῶν ἤχων ψιλῶν μέ τό προηγούμενο ν.

Στήν πρώτη καί στήν τρίτη περίπτωση πρόκειται γιά ἀφομοίωση ἀναδρομική στή δεύτερη, συχνά, γιά ἀφομοίωση προοδευτική. Τό σύμφωνο πού ἀφομοιώνεται εἶναι σχεδόν πάντοτε ἔνρινο, τόσο πού μποροῦμε νά ποῦμε πῶς μελετώντας τήν ἀφομοίωση μελετοῦμε στήν οὐσία τήν ἀφομοίωση τῶν ἐνρίνων... (βλ. προηγούμενη παράγραφο). Οἱ περιπτώσεις τῆς ἀφομοίωσης ἀφισταμένων συμφώνων εἶναι ἀραιές.

1) ἀφομοίωση μεταξύ συμφώνων συμφωνικῶν συμπλεγμάτων.

βμ] μμ: σέ λόγιες λέξεις ἴδια πνεῦμα] πνεῦμα, πνευματικός] πνεματικός.

Ἔχει σχεδόν ξεχαστεῖ τό παλαιότερον φώνημα πνέγμα. Πάντοτε ἡ ἀπλοποίηση τοῦ βμ] ἀπό ἀνομοίωση.

2) μφ] φφ (νφ μφ): συμφωνῶ] συμφωνῶ καί σύμφωνο] σύμφωνο· συμφορά] συφορά, νύμφη] νύμφη, νυμφοστόλι] νυφοστόλι, Νυμφίος] Νυφίος, ὄμφαλος] ὄμφάλιον ὑπκ ἀφᾶλι, συμφάγιον μσν. συμφάγι] σύφαι.

3) μβ] ββ: συμβουλεύω] συββουλεύω, συμβουλάτορας] συββουλάτορας, συμβούλιο] συββούλιο, συμβαίνει] συββαίνει, συμβιβάζω] συββιβάζω καί συμβιβασμός] συββιβασμός. Τό νισυριακό ἰδίωμα δέν παρουσιάζει σχετικά πολυάριθμα παραδείγματα μέ μβ] πβ, γιατί συνήθως τό σύμπλεγμα ἀκούεται μβ καί τό β φαίνεται στίς περιπτώσεις αὐτές ὅτι διατηρεῖ τήν ἀρχαία του προφορά σάν τό λατινικό, καί τά νεολατινικά b. Τόν ἴδιο ἦχο φαίνεται νά παρουσιάζει καί τό σύμπλεγμα μβ πού ἀκούεται μβ. Ἔχουμε ἔτσι κομβίον] μσν κομβί] κουμπί, «κράμβη] κράμβα», ἐμβόλιον] ἐμβόλι] μβόλι, κόμβος] κόμπος μπ] μβ: συμπεριφορά συμβεριφορά. Τό σύμπλεγμα μβ στά ὀνόματα τῶν μηνῶν ἀπλοποιεῖται μέ τήν ἀπώλεια τοῦ μ, μέ ἐξάιρεση τοῦ ὀνόματος Σεπτέμβριος Σοτέμβρης⁷¹ πού παρουσιάζει τό σύμπλεγμα μβ. βλ. Νοέβρης, Δεκέβρης κατ' ἀναλογία μέ τό Ὀκτώβρης, ἰταλ. campo] κάμβος.

4) νχ] χχ: συνχωρῶ] συχχωρῶ, συν-χωνεύω] συχχωνεύω, νγ] χχ μελαγ-χολία] μελαγχολία, ρόνχος] ρόχχος καί ροχχαλίζω, ἐπικρατέστερον ρουχχαλίζω, συχαμῆνος] συχαμμένος, σύνχαρος] σύχαρος, συν-χαρική'α] συχαρική'α.

Τό σύμπλεγμα γγ καί γγκ διατηρεῖται: Ἄγγλία, ἀγκλούπα, ἄγκυρα] ἄνγουρα.

5) νγ] γγ σύγνωμος [σύγγνωμος, σύν γαμβρός] σύγ-γαμβρος] σύγ-μβρας, συν-γράφω] συγράφω καί σύγραμ̃α. Καί ἄλλα φωνήματα μέ τό σύμπλεγμα τῆς πρόθεσης συν- καί τό γ ἢ γγ διατηροῦν τό σύμπλεγμα ὅπως τά πῖό πάνω παραδείγματα: Ἄγγλία, ἐγγίζω [ἀγγίζω κ.ἄ.

6) νδ] δδ: συν+δένω] συδδένω, συν+διάλεξη] συδ+διάλεξη, σύν+δεσμός] σύδδεσμος, συνδειπνῶ] συδδειπνῶ, ἀκόμη μέσα σέ λέξεις σύνθετες μέ τήν πρόθεση ἐν, ἐνδεικτικό] ἐδδειχτικό. Ὅλες οἱ παραπάνω λέξεις μπῆκαν τελευταῖα στό νισυριακό ἰδίωμα ἀπό ἐπίδραση τῆς λόγιας γλώσσας. Τό σύμπλεγμα νδ καί ντ σέ λέξεις ἀπλές ἢ σύνθετες ἀκούεται σάν ἄνδ: ἄνδρας, δενδρολίβανος] ἀνδρολίβανος (μερικοί βλέπουν παρετυμολογία ἀπό τά ἄνδρας] ἄντρας)· ἀκόμη, ἀνδράδελφος ἀνδράελφος, ἀνδρειωμένος ἀνδρῆωμένος ἀνδρῆμοίρι, φειδόνδυμα] φεδόνδυμα, σινδῶν ὑκρ σινδόνι] σενδόνι, ἔνδεκα] ἐνδεκα, δεκαπέντε] δεκαπένδε, ἐνταλμα] ἐνδαλμα, λμ] ρμ τό ντ [νδ προφερόμενο σάν νδ συνεχίζει τήν ἀρχαία προφορά τοῦ δ (βλ. λατ. ἢ νεολατ. (ἰταλ. γαλλ. d)), ἐν τῷ ἅμα] ἀνδάμα, ἐνταμώνω] ἀνδαμώνω, ἐντέλεια (λόγιον)] ἐνδέλεια καί ἐπιρρ. ἐντελῶς]

71. Ὅμως καί στόν πῖό λόγιο τύπο Σεπτέβριος παρουσιάζει τήν πτώση τοῦ μ. Πβ. Diet. Unter. 112.

ένδελαῶς, ἐνδύνω] νδύνω καί ντύσιμο: «νδύνουν⁷² νδῆν νύφη», ἐντροπή] νδροπή κ.τ.δ.

7) σμ] μμ. Μόνο τό ρῆμα δι(δ)ω καί μερικά ἄλλα παρουσιάζουν τύπου μέ τό τελικό (ς) δός, λέγω, πέ(ς) στήν προστακτική. Ἐνίοτε καί ἡ προστακτική τοῦ ἀ. β' ἴδεις. Στούς τύπους αὐτούς, ὅταν ἀκολουθοῦν τά ἀντωνυμικά μόρια μου, τοῦ, μέ, σέ, τόν, τό σ γίνεται ἡχηρό ζ βλ. ἀπό τό λαϊκό ἄσμα: «μάνα καί δός μου τῆ φτωχ' ἀ», «πέξ μου». Ἄλλοι τύποι δοσμένους] δοζμένος, ὅπως ἐπίσης ἀπό τό πρέφτω] πφεζμένος, δοζμένος καί δομένος, καλεσμένος] καλεζμένος. Ὁ Ρεγοῦ, θεωρεῖ τίς παθητικές αὐτές μετοχές, δομένος, πεμένος, κατ' ἀναλογία πρός τό χωμένος, πονεμένος κτλ. Σημειώτεον ὅτι γενικά στό θέμα τοῦ παθητικοῦ ἀόριστου καί τῆς παθητικῆς μετοχῆς, ὅταν ὁ ἐνεργητικός ἀόριστος τελειώνει σέ -θηκα ἢ -στηκε ἢ παθητικῆ μετοχῆ σέ -μένος ἢ -σμένος καί ὅτι, ὅταν ὁ ἐνεργητικός ἀόριστος τελειώνει σέ -σα, ὁ παθητικός ἀόριστος τελειώνει σέ -φτηκα, ἢ παθητικῆ μετοχῆ σέ -μένος. Ἐχομε ἔτσι δένω, ἔδεσα, δέθηκα, τιμήθηκα παθ. μη δεμένος, τιμημένος, πιάνω-ἔπιασα, ἀλέθω-ἀλέστηκα παθ. μητ. πιαζμένος, ἀλεζμένος.

2). Ἀφομοίωση ἀφισταμένων συμφώνων. Ἄρκοῦν λίγα παραδείγματα παρόμοιας ἀφομοίωσης συνήθους στήν ὁμάδα πού ἀποτελοῦν τά ΝΑ ἰδιώματα τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου.⁷³

α) λ-ρ] ρ-ρ: Βούλγαρος] Βούργαρος (Triantaph. Lehn. 67)

β) ρ-λ] ρ-ρ: Τούρκαλος] Τούρκαρος.

γ) ν-λ] λ-λ Μανώλης] Μαλώλης, Μαλωλάκης [Μανωλάκης, Μανώλακας] Μαλώλακας.

δ) κ-χ] χ-χ: κοχλάζω] χοχλ'άζω, Κοχλάκι] χοχλάκι καί τοπώνυμο Κοχλάκοι] Χοχλάκοι, κοχλίδι] χοχλίδι, κόχλος] χόχλος (τό κόχλασμα), κοχλιάρι] χουχλιάρι (συνηθ. χουλ'αρι) (Triant, Lehn 67). Ἄντίθετα, σημειώνουμε κατ' ἀνομοίωση, κκ] κχ: κόκχινος, ὑκ κοκκί κουκχί, κουκουλώνω] κουκχουλώνω, κοκκαλώνω] κοκχαλώνω: τά κοκχάλωσε, κοκκύτης] κουκχίτης.⁷⁴

ε) β-φ] γ-φ: βλέφαρο] γλέφαρο

στ) ρ-δ] ρ-ρ: Ἄριστείδης] Ἄρεστείρης

ζ) λ-λ] ρ-λ: φιλοκαλῶ] φροκαλῶ καί οὖσ. φρόκαλο

η) ρ-ρ] ν-ρ: παραθύρι] παναθύρι, ὑκρ. παράθυρον] πανάθυρο

θ) β-φ] β-τ: βλασφημῶ] βλαστημῶ

72. Ὑπογραμμίζομε τήν κατάληξη τοῦ γ' πληθ. προσώπου τῶν ρημάτων δένουν, βγάλλουν πού, συνήθως, εἶναι -ουσι. Καί οἱ δύο αὐτοί τύποι, συνήθεις στό ἰδίωμα τῆς γένετειράς μου. βλ. Κ. Ὁ. Σακελλαρίδη, Νισυριακά τόμος V, σσ. 14 κ.έ. γράφει: καί οἱ δύο αὐτοί τύποι χρησιμοποιοῦνται στήν καθημερινή ὁμιλία· ἰδιαίτερα τό -ουν χρησιμοποιεῖται ὅταν ἀκολουθοῦν οἱ ἀντωνυμίες: μου, σου, του, τῆς, μᾶς, τῶν, μέ, σέ, τόν, τήν, τό: στέλλουμ-μου... Καί εἰς τόν ἀόριστο ἐστείλασι ἐστείλαμ μου (σ. 17).

73. Βλ. Κ.Ο. Σακελλαρίδη, ἔ.ἀ. σ. 15 Νισυριακά, τ. 5.

74. Τά τελευταῖα ταῦτα παραδείγματα ἀφοροῦν στήν ἀνομοίωση συμφωνικῶν συμπλεγμάτων.

ι) γ-β] β-β: γούβα⁷⁵] βούβα] βούα, καί (Φιλ. ΙΙ, 223), τό ἐλάττωμα τοῦ βωβοῦ καί ρ. βουαίνω.

ια) μ-π] μ-μ: μέσπιλον, μσν, μούσπουλον] μούσμουλο (Ν.Π. Ἀνδριώτης Ἔτυμ. Λεξ. λήμμα) (Φιλ. Γλωσσγν. ΙΙΙ, 233).

Παρατήρηση. Στήν παράγραφο περί ἀφομοίωσης τοῦ τελικοῦ ν μέ τά ἄηχα ψιλά σύμφωνα κ, π, τ τονίσαμε ὅτι ἀπό τήν ἀφομοίωση τούτη ἔχουμε συμφωνικά συμπλέγματα ἔνρινα ἤχηρά, v.g. μβ, νδ πού φαίνεται νά ἔναι ἀρχαία κληρονομιά. Τό γ, δ, β, δ, προφέρονται σάν τά ἀντίστοιχα λατινικά g, d, b ἀπό ἄηχα πού ἦσαν ἀπό ἐπίδραση τοῦ ἔνρινου μ, ν. Πρόκειται περί φαινομένου πού προσδίδει στό γλωσσικό ἰδίωμα τοῦ μικροῦ αἰγαιωτικοῦ νησιοῦ, λόγω τοῦ ὅτι εἶναι χωρίς ἐξαίρεση, τό χαρακτηριστικό ρινικό ἤχο στήν ὀμιλία, ρινικό ἤχο πού ὁ Νισύριος καθαρά ἐκδηλώνει μιλώντας καί σέ ἄλλη (ξένη) γλώσσα⁷⁶ ἐκτός ἀπό τήν τοπική του τή νισύρικη. Ἔχω τήν ἰδέα ὅτι δέν παρουσιάζουν τέτοιο φαινόμενο ὅλες οἱ φωνές τοῦ ΝΑ νεοελληνικοῦ τύπου. Στήν Κρήτη, ὅπως ἀκόμη σέ ἄλλες νοτιοσποράδες νήσου, κατά τή μαρτυρία τοῦ μακαρίτη καθηγητῆ Χατζηδάκι προφέρουν καθαρά τά κλειστά σύμφωνα γκ, μπ, ντ. Κι ἐγώ ὁ ἴδιος ἀπό φοιτητή τῆς Καρπάθου πού σπούδαζε στήν Πίζα μπόρεσα νά διαπιστώσω ὅτι τά ἄηχα ψιλά σύμφωνα κ, π, τ, ὄχι μόνον δέν γίνονται ἔνρινα ἤχηρά, ἀλλά ἀφομοιώνουν τό τελικό ν μέ τά ἐπόμενα ἄηχα ψιλά. Π.χ. Στόν Κάτω γυαλό] Στόκ Κάτω γιαλό, τόν πατέρα] τόπ πατέρα, τόν τόπο] τότ τόπο. Στή Νίσυρο λοιπόν ὄντας τό φαινόμενο (ἤχηρό ἔνρινο) χαρακτηριστικό τοῦ ἰδιώματος τοῦ νησιοῦ συναντᾶται χωρίς ἐξαίρεση τόσο μέσα στή λέξη, ὅσο καί στή συμμορφά μέσα στήν περίοδο.

Διπλά σύμφωνα: Γενικά: Φωνητικά τά διπλά σύμφωνα στό ἰδίωμα τῆς Νισύρου μένουν ἄθικτα. Χαραριστικό τοῦ ἰδιώματος τούτου εἶναι ὅτι αὐτά προφέρονται καθαρά στή ζῶσα φωνή καί ὅτι δέν ἀποτελοῦν μόνον ὀρθογραφικό στοιχεῖο. Γενικά τά ρήματα σέ -ωνω διπλασιάζουν τό ν, ὅπως ἐπίσης καί τά παράγωγα ἀπό αὐτά οὐσιαστικά. Π.χ. ἀγκυλώνω] ἀγκυλώνῶ ἀκούεται ἀγκυλώνῶ καί οὐσ. ἀγκύλωμα, μάμμη, ἐξοντώνω] ἐξοντώνῶ, ἀνοιχτός ἀνοί(γ)ῶ ἀνοιξη. Ἐπίσης, μαμῖουδι, κύριον ὄνομα Καλλοῦ, μπαίνω - βγαίνω κ.ἄ. Σημειωτέον ὅτι τό διπλούμενον ν στά σημειωθέντα παραδείγματα εἶναι προτονικό. Καθαρά ἐπίσης ἀκούονται καί τά διπλά μμ: μάμμη, κρεμῶ καί κρέμομαι, κρεμάλα. Τά διπλά ββ, ρρ κράββατος] κράβατος ὑπκ. κραβάτιον (ἀρχαῖον), καταρροή] καταροή (συνάχι), ἀλλοποιοῦνται.

α) Τά διπλά ψιλά κ-κ, π-π, τ-τ, τά διπλά δασέα θ-θ τράπηκαν, τά μέν πρῶτα στό ἀντίστοιχο δασύ, τό δέ δεύτερο στό πρῶτο σύμφωνο στό

75. Εἶδος σκαρπινιοῦ, ὑπόδημα γυναικεῖο (τό γοβάκι).

76. Εἶναι δύσκολο γιά τόν Νισύριο (Μανδρακιώτη ἤ Νικειάτη ἤ Ἐμποριάτη) νά προφέρει ἐπί παραδείγματι τή λέξη *considerazione* χωρίς νά προσθέσει ἕνα ν πρό τοῦ συμφώνου *d*, ἔτσι πού ἡ ξενική λέξη νά προφέρεται «κονσινντερατσιόνε».

ἀντίστοιχο ψιλόν. Ἐχομεν ἔτσι κουκκί] κουκχί, κοῦκκος] κοῦκχος, κακκουλῶνω] κουκχουλῶνω, σακκούλα] σακχούλα καί ὑκρ. σακκούλι] σακχούλι καί τοπωνύμιο Κουκκουμάς] Κουκχουμάς. Ἄπό τό ρόγχος ροκκαλίζω] ρουκχαλίζω.⁷⁷ κόκκινος] κόκχινος, σέ συμφορορά ἔναν κελεπούρι] ἔνακ-κελεπούρι] ἔνα-κχελεπούρι = μιὰ εὐκαιρία, κουκκουάς] κουκχουάς κ.ἄ.

β) π-π] π-φ: καππάκι] καπφάκι, τό γράμμα κάππα] κάπφα, καππαρῶνω] καπφαρῶνω καί κ̄αππάρο] καπφάρο, πάππους] πάπφους, πιπιλιζῶ] πιπιλιζῶ, στυπῶνω] στουπῶνω] στουπφῶνω, στουπί] στουπφί, πφέφτω, ἔπφεσα ἔπφεσε] ἔπφεσε, ἐπήδησε] ἐπφήδησε καί ἔνεστῶς πφηδῶ.

γ) τ-τ] τ-θ: ἀπό τό ἰταλ. galletta] γαλλέτθα ἀπό τό γάτα] γάττα] γάτθα, ἰταλ. netto - schetto ἐπίρ. νέτθα - σκέτθα, ρ. νετθαίρω, ἄ. ἐνέτθαρα, καλύττερα] καλύτθερα, μύττη] μύτθη, πίττα] πίτθα, Φρ. πίτθα μβρός καί πίτθα πίσω ἐμ μβορῶ νά μήμ μιλήσω (παροιμία ἐπί τῶν βλάκωδῶς φλύαρων).

δ) θθ] τθ. Τό διπλό θθ προέρχεται ἀπό ἀφομοίωση τοῦ ν μέσα στή λέξη ἢ ἀπό συνεκφορά στήν ἀρχή λέξεως. Στήν περίπτωση τούτη ὑφίσταται ψίλωση τοῦ πρώτου θ: νθ] θθ] τθ.⁷⁸ ἀνθός] ἄθθός] ἀτθός, Ἄνθοῦσα] Ἄθθοῦσα] Ἄτθοῦσα καί ῥ. ἀνθίζω] ἄθθίζω] ἀτθίζω, ξανθός] ξαθθός] ξατθός, ὄλυνθος] ὄλυθθος] ἔλυτθας (μέ προθετικό ε τό δένδρον καί καρπός λύτθι (τό -) ὑκρ. τοῦ ἀρχ. ὄλυνθος), δέν θέλω] «ἔθ θέλω». Στήν τελευταία αὐτή περίπτωση τό διπλό θθ παραμένει ἄθικτο, «δέν θάρτῶ» δέθ θάρτῶ (λθ] ρτ).

3) Ἄνομοίωση

(βιβλιογραφία: Hatz, Einleit. 86, 150 ecc. M.N.E.I, 323, II, 435, Diet.Sud. Spor. 70 sgg. Unters. 122, Kretschmer, Lesbos 203-206, Morosi A.G.I Archivio Glossologico Italiano, IV 30-31. Pernot Chios 442-500. Trant. Lehn 68-70).

Τό φαινόμενο αὐτό πού εἶναι γνωστό στήν κοινή νεοελληνική στά διάφορα ἰδιώματα ἀναπτύχθηκε τόσο, πού ἔγινε ἕνα ἀπό τά πιό ἐνδιαφέροντα. Μποροῦμε νά διακρίνουμε τρεῖς διαφορες περιπτώσεις:

- 1) Ἄνομοίωση μέ ἀλλοίωση τοῦ συμφώνου.
- 2) Ἄνομοίωση μέ ἀπώλεια τοῦ συμφώνου.
- 3) Ἄνομοίωση μέ ἀπώλεια μιᾶς συλλαβῆς.

1. — α) Ἄνομοίωση μέ ἀλλοίωση τοῦ συμφώνου. Συμβαίνει σχεδόν πάντοτε μέ τά ἡχηρά ὑγρά λ, ρ. Τό ἔνρινο ν πολύ ἀραιά μεταξὺ ἄλλων συμφώνων. Λατ. μον ἀπρηχαιωμένον flammulum φλάμπουλο φλάμ-

77. Βλ. Χατζηδ., M.N.E. σ. 424. Pernot, Phonetique σ. 382. Καραναστάσης, Ἄστυπ. 117. Παρατηρητέον κ-κ=χ-χ στό φώνημα ρόγχος] ρόχος καί ροχαλίζω] ρουκχανίζω. Παντελ., Φωνητική σ. 28.

78. Καραναστάσης, Ἄστυπάλεια, στό Λεξικογρ. Δελτ. Τομ. 8 σ. 118.

βουλο, νισυριακό φλάμουρο, φιλοκαλῶ φροκαλῶ (Diet. Sud. Spor. 71).

β) λ-λ] ν-λ: ἀμβελόφυλο ἀμβενόφυλο, τουρκ. helal=χαλάλι] χανάλι, ἐπιφώνημα (Ἀνδριώτης Ἔτυμ. λεξ. 290 στήλη 2).

γ) ν-ν] λ-ν: ἀνυφαντοῦ] ἀλεφανδοῦ, ἀωνίδα] ἀλωνίδα ὄνωνίς καὶ ὄνωνίς (εἶδος χόρτον, ἀλωνίδα φυτόν), κανονάρχης] καλονάρχης καὶ ρ. κανοναρχῶ] καλοναρχῶ, ὑπκρ μήνιγξ, μήνιγγος μσν μηνίγγιον μηνήγγιον μελήνγι, τουρκ. filcan φλιτζάνι φλυτζάνι, (Φιλην. καὶ Φιλήντας. Γλωσσογν. ἀπό τό τουρκ. fendjan=φλετζάνι, III, 240).

δ) ρ-ρ] λ-ρ: ἰταλ. rosmarino μέ πρόθεση τοῦ α ἀλιζμαρί, ἄροτρον] ἄλετρο] ἀλέτρι καὶ ῥ. ἄροτριῶ] λητριάζω, Γρηγόριος] Γληόρης, γρήγορα] γλήγορα, ραντουρῶ] λαντουρῶ (M.N.E. A' 329 ραντίζω. Κοραῆς Ἄτ. 2, 316) (Ἀνδριώτης, Ἔτ. Λεξ. 123, στ. 1) Ἐρυθρίνος] λιθρίνι (Χατζηδ. M.N.E. A' 329) τ-τ δ-τ] τουρκ. tefter] δεφτέρι, πῶρα] πῶρη] πλώρη, προχωρῶ] πλοχωρῶ.⁷⁹ χ-χ χ-φ: χρυσοχόος] χρουσοφός· Διάφορα σύμφωνα:

λ-χ γ-φ: γλειχῶ] γλειχῶ] γλειφῶ (Φιλήντ. Γλωσσογν. B' 185)

β-π π-π: ἰταλ. βαπόρε] παπόρι (τό ἀτμόπλοιο)

ν-μ λ-μ πνεύμων] πνεμόνι] πλεμόνι, ἰταλ. nostromo] λοστρόμος, ἀναμένω] ἀνημένω] λημένω.

ν-ρ] λ-ρ: νυκτηρίς] νυχηρίδα] λυχηρίδα (Χατζηδ. A' 329 νυκτηρίς), νυστέρι] λυστέρι.

ψ-ψ ψ-ξ: ψάχνω ἄ. ἔψαψα] ἔψαψα] ἔψαξα, (Χατζδ. M.N.E. A' 329).

ξ-γγ τσ-κ: λώξυγγας] κλώξυγκας] γλύτσικας (M. Φιλήντ. Γλωσσογν. 2, 73 κ.ξ.) κλωξος ρημ. οὐσ. τοῦ κλώξω+λύγγας. Τό προθετικόν γ ἀπό τήν αἰτ. τόν λώξυγκα] τολ λόξυγκα λ+λ] κλ] γλ] γλ γλύτσικας, ὄνομα προερχόμενο ἴσως ἐκ τοῦ φθόγγου τοῦ προερχομένου ἀπό τόν λώξυγγα. γλυ, γλυ.

2. — Ἀνομοίωση μέ ἀπώλεια τῶν συμφῶνων.

1) Ἀνάμεσα σέ ὁμοια σύμφωνα.

β-β] β-': βωβός] βουβός] βουός Τοπ. Βουή Βουή καὶ κατόπιν βουβάλα] βουάλα καὶ κατὰ τό ἀελ' ἄ-βουαλιά, βουβάλι ὑπκρ. βουάλι.

δ-δ] δ-': δίδω] δίω, δενδρολίβανος] ἀνδρολίβανο, ἐδώδα] ἐδώα.

π-π] π-': πούπετα ἐπίρρ. πούετα (ἀπό τό πού+ποτέ κατὰ τό συνθ. πουθενά (Φιλήντας Γλωσσογν. 47).

π-π] '-π: ἀπό πίσω] ἀοπίσω, ἀπό πάνω] ἀοπάνω, ἀπό πού] ἀοπού.

τ-τ] '-τ: τί εἶναι τά] εἶνδα. Ἐδῶ μπορούμε νά ἀναγράψουμε τό φῶνημα αὐθέντης] ἀφέντης, τήν ὁποία καὶ ἀναφέρει ὁ Χατζηδ. εἰς M.N.E. A' 172 καὶ 326.

79. Σ' ἓνα παράδειγμα (καθ' ὅσον ἐγὼ τουλάχιστον ἐνθυμοῦμαι), συναντῶ τήν ἀνομοίωση ρ-ρ ν-ρ: παραθύρι] παναθύρι καὶ παράθυρο] πανάθυρο. Θά ἦτο δυνατό νά σκεφτεῖ κάποτε σέ μιά προσέγγιση πρὸς τό ἐπίρρ. πάνω κατὰ παρατυμολογία λαϊκή: δ.δ. σέ μικρὴ πόρτα πού βρίσκεται ψηλότερα: πορτάκι πού βρίσκεται κοντὰ τήν πόρτα, ἀλλά πιό ψηλά.

ρ-ρ] ρ-': τρίστρατο] τρίστατο=tre strade
 λ-λ] 'λ: ιταλ. flanela] φανέλα
 ρ-ρ] 'ρ: γλυστρερός] γλυστερός
 λ-λ] λ-': άπολωλώς] πελεός] πελεβός με επένδυση του β από τό ρ.
 παλαβώνω, άλληλοπρόγονα] λιόπρωνα
 ν-ν] 'ν: κανείς] κανένας] καένας. ούδ. καένα
 μ-μ] κ-μ: κάωωμα] κάωμα παθ. μτχ καωωμένος] καωμένος = ώριμος και
 γενικά έτοιμος Φρ. «καωωμένον είναιν άό φαί».

3) Μεταξύ διαφόρων συμφώνων.

φ-β] φ-': φορβάδα] φοράδα (Φιλήντας έ. ά. ΙΙ, 140), φοβούμαι] φοούμαι,
 θεοφοβούμενος] θεοφούμενος.

π-β] π-': πρόβατον] πρόαττο] πρόατθ⁸⁰ προάτθα.

3. — Άνομοίωση με άπώλεια συλλαβής.

Σέ πολλές λέξεις ή συλλαβική άπώλεια πραγματοποιείται ώς εξής:
 Στην άρχή έχουμε άπώλεια του μεταξύ φωνηέντων συμφώνου από άνομοί-
 ωση, κατόπιν τή σύμπτωση των φωνηέντων πού συναντώνται (βλ. Χατζηδ.
 Μ.Ν.Ε. Α' 323 κ.έ. Β' 142, Φιλ. Ι, 151, ΙΙ, 143. Diet. Sud. Spog. 72) Π.χ.
 ροδοδάφνη] ροδάφνη με προθετικό ά άροδάφνη, διδάσκαλος] δάσκαλος
 (άπώλεια του δ μεταξύ συμφώνων).

β') λόγω τής άπώλειας του ν μεταξύ των φωνηέντων άνεμομαλιάρης]
 άνεμαλιάρης (Diet. έ. ά. 52).

γ') λόγω άπώλειας του β του μεταξύ φωνηέντων: καβαλικεύω] καλ̄ικεύ-
 γω, διαβιβάζω] διαβάζω (Χατζηδ. Μ.Ν.Ε. Α' 325) μεταβιβάζω] μεταβάζω
 και μεταβάλλω.

δ') λόγω άπώλειας του μεταξύ των φωνηέντων θ άτάσθαλος] άτσαλος
 (μετάθεση κατά φθόγγο).

ε') λόγω άπώλειας του μεταξύ των φωνηέντων τ: τεσσαρακοστή] σαρακο-
 στή] τεσσαράκοντα] σαράντα (τά -) (έπιμνημόσυνος άκολουθία ύστερα
 από τίς σαράντα μέρες του θανάτου).

στ') λόγω άπώλειας του τ μεταξύ φωνηέντων φυσητήρ, ή φυσητητήρα]
 φυσητήρα (άδοκ.).

ζ') λόγω άπώλειας του ν μεταξύ φωνηέντων: κανένας] κάνας ούδ. κάνα,
 άναρίθμητος] άρίφνητος (θμ] φν) συναναστροφή] συναστροφή, κουτσό-
 ς+κλ̄ωνος κουττσουκλ̄ος. (Ξανθου δ. βλ. Έρωτ. σ. 588 παρά Φιλήντα ΙΙ
 146). λύχνος+στάτορας λυχνοστάτης (Μ.Ν.Ε. Α' 325).

η') λόγω άπώλειας του λ μεταξύ φωνηέντων: έλελίφασκον] άλισφακ'ά.

θ') λόγω άπώλειας του μεταξύ φωνηέντων π άστραποπελέκι] άστροπελέ-
 κι, έπιρρ. από πόθεν] άπότθε.

ι') άπώλεια του κ μεταξύ φωνηέντων: κουκούμι μτγν. κουκούμιον ύκπρ,

80. Τό φαινόμενο τής άπώλειας συμφώνου δι' άνομοίωσηςδέν είναι συχνό. Στο σημερινό
 ιδίωμα τής Νισύρου βρίσκα λίγα παραδείγματα με παρόμοια άπώλεια. Τελευταία λείψανα
 παλιών συνθηκών και τρόπου όμιλίας.

τοῦ λατ. cucuma κουκουμάρι (καταλ. -άριον) κουμάρι, συχνότατον κουκουμάρι ('Ανδριώτη 'Ετυμ. Λεξ. 111 στ. α').
ια') ἀπώλεια τοῦ μεταξύ φωνηέντων χ Βραχοχώρι] Βραχώρι (Φιλην. II, 143).

'Εκτός ἀπό τά παραπάνω παραδείγματα παρουσιάζονται καί ἄλλα μέ ἀπώλεια συλλαβῆς πού ἔχουν διάφορες αἰτίες καί πού ἀνάγκη εἶναι νά θεωρηθοῦν ιδιαίτερα. Μεταξύ τῶν ἄλλων καταγράψω τά: ἀγράμιτθας, τερέμιτθας] τερέμιτθας] ἀγράμιτθας (ἴσως παρετυμολ. ἀπό τό ἄγριος + τερέμινθος) τερεμινθέλιον] ἀγραμιτθόλαδο, μεριμνῶ] ριφνῶ, (Φιληντ. 2, 143).

'Απώλεια συλλαβῆς παρατηροῦμε ἀκόμη στά ἐξῆς παραδείγματα, περιτραχήλι] πετραχήλι (ἀπλολογία) γιά τήν ἀπώλεια τοῦ ρ μεταξύ φωνηέντων (Φιληντ. II, 144). Καί τό φαινόμενο αὐτό μποροῦμε νά πούμε δέν εἶναι ἀπό τά πιό συχνά στό ἰδίωμα τῆς Νισύρου σήμερα.

4) 'Επίδραση τοῦ σ στά δασέα θ,χ: σχοινί] σκοινί.

'Η επίδραση τοῦ συριστικοῦ σ στά δασέα σύμφωνα παρατηρεῖται καί στό νισυριακό ἰδίωμα. 'Εχομε ἔτσι ἀσθένεια] ἀστέν'α, μισθός] μιστός, σχολεῖο] σκολεῖο, σχόλη] σκόλη, ἐργάσθηκα] ἐργάστηκα, ἐσχίσθηκα] ἐσχίστηκα, μόσχος] μόσκος, μοσχομυρίζει] μοσκόμυρίζει; ἄσχημος] ἄσκημος (βλ. Χατζηδ. Μ.Ν.Ε. Β' 431), (Παντελλίδου, Φωνητ. 43).

5) 'Επίδραση τοῦ ρ στά σύμφωνα θ, χ.

λ+θ] ρ+θ] ρ+τ: ἤλθα] ἤρθα] ἤρτα, κλπ. ὀρθός] ὀρτός, ὀρθάνοιχτα] ὀρτάνοιχτα, ἐγδάρθηκα] ἐρδάρτηκα,⁸¹ ἐβάλθηκα] ἐβάρτηκα.

ρ+χ] ρ-κ: ἀρχή] ἀρκή, ἀρχονδας] ἀρκονδας καί ρ. ἀρχονταίνω] ἀρκονδαίνω. ἀρχαγγελίτης] ἀρκανγγελίτης, ἐρχομαι] ἐρκομαι καί ἐρχομός] ἐρκομός, ἀπ' ἀρχῆς] ἀπ' ἀρκῆς.

Συμφωνικά συμπλέγματα: "Ὅπως εἶχαμε τήν εὐκαιρία νά δοῦμε προηγουμένως, συμφωνικά συμπλέγματα εἶναι τό σύνολο δύο ἢ τριῶν συμφώνων: βρ, κτ, σκλ, στρ, στρ(υ)βγλ: βρέχω, κτίζω, χτίστης, σκληρός στρόβιλος, βγαλτός (ρημ. ἐπίθ.) εὐγλωττος (ευ] εβ) διότι ἔπεται ἡχηρό σύμφωνα, ἐνῶ εὐχρηστος, ἔφχρηστος διά τό ἄηχον χ.⁸²

α) φθ,φτ, χθ χτ, φχ φκ: φθηνός] φτενός, χθές] χτές, εὐθύς] εὐτύς, εὐχή] εὐκή.

Γενικά: 6) Συμφωνικά συμπλέγματα⁸³ μετάθεση, ἀντιμετάθεση.

81. Καραναστάσης, 'Αστυπάλεια, Λεξικογρ. Δελτίον Τόμ 8 σ. 123.

82. 'Ιδ. Γραμμ. Μορφολογία. Σύμφωνα. Δέν εἶναι σπάνιο τό φαινόμενο λέξεων οἱ ὁποῖες μολοντί εἶναι ὁμόφωνοι καί τῆς ἴδιας ρίζας προφέρονται μέ τά συμφωνικά συμπλέγματα ἀμετάβλητα: π.χ. φταῖω φτερό, ἀπλά, "Ἄπτερος Νίκη, πταῖσμα: ἀκόμη σκόλη καί σχόλη συνήθη ἀμφότερα, νύμφη νυφροστόλι, ἀλλά Νύμφη ἀνόμφευτη. Πρόκειται περί λογίας ἐπίδρασης ἢ τῶν γνωστῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐκφράσεων «χαῖρε νύμφη ἀνόμφευτε», Νυμφίος.

83. Πρβ. Χρ. Παπαχριστοδούλου, Τοπων. τῆς Ρόδου, Ρόδος 1935, ὁ. 244., Α. Καραναστάσης, ἔ.ἀ. σ. 125 κ.ἑ.

Κατά τό γενικό πανελλήνιο κανόνα πού δέν παρουσιάζει ἐξαιρέσεις
ἕνα ψιλό σύμφωνο μαζί μέ ἕνα ψιλό μᾶς δίδει δασύ καί ψιλό φωνητικά καί
ἕνα δασύ καί δασύ, δασύ καί ψιλό: Ἔτσι: σχ] σκ, σχοινί] σκοινί.

1) κτ] χτ: κτίζω] χτίζω, κτῆμα] χτῆμα, δάκτυλο] δάχτυλο, κτίριο]
χτίριο.

2) πτ] φτ: πταίξιμο] φταίξιμο, πταῖσμα] φταῖσμα, πτυχίο] φτυχίο, ὀκτώ]
ὄχτώ.

3) χθ] χτ: χθές] χτές, χθεσινός] χτεσινός, ἑταράχθη] ἑταράχτη.

4) φχ] φκ: εὐχάριστα] εὐκάριστα, εὐχαριστῶ] εὐκαριστῶ, εὐχή] εὐκή,
εὐχομαι] εὐκομαι.

5) φθ] φτ: φθάνω] φτάνω, φθάσιμο] φτάσιμο, ἄλευθερος] ἄεφτερος.

B) Συμπλέγματα μέ γ: γμ] μν: στιγμή] στιμνή.

γν] χν: παιγνίδι] παιχνιδι, τά παιγνίδια] τά παιχνίδια, τά μουσικά ὄργανα.

γν] γρ: γνωρίζω] γρωνίζω, γνώρισμα] γρώνισμα.

Γ) Συμπλέγμα μέ λ: 1) λμ] λμ] ρμ: ἄλμη] ἄρμη, ἄλμυρός] ἄρμυρός,
ἄλμυρίδα] ἄρμυρίδα, ἄλμέγω] ἄρμέω, ψαλμωδία ψαρμωδία] ψαρμουδία,
ψαλμός] ψαρμός, ἐξάψαλμος] ἀξάψαρμος.⁸⁴

2) λπ] ρπ: ἐλπίζω ἐρπίζω καί ἐλπίδα ἐρπίδα, σάλπιγγα σάρπιγγα, ἰταλ.
saipare] σαρπέρω, προστακτ. σάλπα] σάρπα.

Δ) Σύμπλεγμα λτ: 1) λτ-ρτ: salto] σάρτος, παλτό] παρτό, βόλτα] βόρτα
καί ρ. voltare] βορτέρω, ἰταλ. alto] ἄρτο 2) λβ-ρβ: Ἄλβανία] Ἄρβανία
καί Ἄλβανίτης] Ἄρβανίτης.

Ε) Σύμπλεγμα κδ: κδ] γδ ἐκδέρω] γδέρω, ἐκδικῶ] γδικῶ καί μέσο
ἐκδικοῦμαι] γδικοῦμαι, ἐκδύνω] γδύνω, γδάρισμα (ἀπό τόν ἀόρ. ἐγδαρα).

Στ) τριπλό σύμπλεγμα: φτλ: τεῦτλο] σέφκλο (μέ ἐπέन्दυση τοῦ κ)
παρατήρηση: ἴδε (εο] jo) ρωμαῖος] ρωμόνος, ἀκμάζω] κνιάζω, ἀκμαῖος
(ἐπί φυτῶν) ἄκν'ος ὄριμος.

Ζ) Παρά τῷ γνωρίζω] γρωνίζω (κατά μετάθεση βλ. ἀκόμη τάφος]
τράφος, πραινό] πωρνό, σπαρτεύγω] παστρεύγω).

Η) σύμπλεγμα σφ] στ: βλασφημῶ] βλαστημῶ (κατ' ἀνομοίωση) βλασφη-
μία] βλαστημία.

7. Μεταβολές κατά φωνητική ἀπόκλιση.

Παρετυμολογία: Ἄπό τό ἄστρο Ἄστυπαλαία] Ἄστροπαλιά.⁸⁵ Ἄπό τό
ἄντρας] ἀνδρολίβανος, Ὀκτώμβριος τό μ κατά τό Σοτέμβρης κατά τό
Νοέμβρης, δυσεντερία] λυσενδερία (ἀπό τό λύω + ἔντερον).⁸⁶

Κατά συμφυρμό: Εἰς πολλά ἔτη] σπολάτι, Βούρνα + cisterna]
βιστέρνα, τσ] στ (ἀνομοίωση) καί ἀπλά στέρνα, *ἔχιδνα] ὄχεντρα [ὄφισ
+ σκολόπενδρα (Χατζήδ. Μ.Ν.Ε. Α' 229) καλλίων + καλύτερος καλλιθέ-
ρος⁸⁷ καί ἐπίρρ. καλίθερα.

84. Παντελλίδης, Φωνητ. σ. 65. Ἡ Fernot, Chios, 301., Καραναστάσης, Ἐ.ἀ. 125.

85. Καραναστάσης Α., Ἰδιῶμα τῆς Ἄστυπαλαίας. Λεξικ. Δελτίον, τ. 8, σ. 125.

86. Παπαχριστοδούλου, Ἐ.ἀ. Τοπ. Ρόδου σ. 246.

87. Α. Καραναστάσης, Ἰδιῶμα Ἄστυπ. Λεξικογρ. Δελτ. τ. 8 σ. 125. Παντελλ. Ἐ.ἀ. σ. 27.

Καθ' ἀπλολογία: τί εἶναι τὰ] εἶνδα, αὐτά πού σοῦ εἶπα] ἀφ' τὰ πού σοῦπα, διατί νά τά εἶπεις] γιάνδα νά τά 'πείς.

Κατ' ἀναλογία: τό γάλα] τό γάλας κατά τό ἄλας, ἀπό τή γενική τῆς γῆς] ἡ γῆς, κατά τό πανταχοῦ πριχοῦ [πρίν.⁸⁸ Οἱ καταλήξεις τοῦ παρατατικοῦ τῶν ρημάτων ἀντί -ον -ες -ε, κατά τίς καταλήξεις τοῦ ἀορίστου: ἔγραφα κατά τό ἔγραφα κλπ.

Τά φωνητικά αὐτά φαινόμενα μπορούμε νά τά χαρακτηρίσουμε σάν ψυχολογικές παθήσεις τῶν συμφώνων.⁸⁹

Κεφάλαιον Δ'

ΔΙΠΛΑ ΣΥΜΦΩΝΑ

(βιβλιογραφία, Χατζηδ. 'Ικαρία Μ.Ν.Ε. 424 κ.έ. Παντελλίδου, Φωνητική Δωδεκανήσου, Κύπρου καί 'Ικαρίας, 'Αθήναι 1929, 28 κ.έ. Pernot, Phonetique des parles de chio, Paris 1946, I. Filintaz Glossolognossia e glossografia. Thumb Hand. 24).

1) Γενικά. Τά διπλά σύμφωνα διακρίνονται σαφῶς στό ἰδίωμα τῆς Νισύρου. Προφέρονται εὐκρινῶς ὅπως ἐξἄλλου συμβαίνει καί στά ἰδιώματα τῶν ἄλλων νησιῶν τοῦ δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος, χωρίς καμία σχεδόν ἀλλοίωση, πράγμα πού ἀποτελεῖ ἓνα ἄλλο ἀπό τά χαρακτηριστικά τοῦ ἰδιώματος τούτου.

'Από τά διπλά σύμφωνα μερικά συνεχίζουν τά ἀρχικά διπλά· ἄλλα εἶναι προϊόν ἀφομοίωσης· ἄλλα εἶναι συνέπεια τοῦ τονισμοῦ καί προϊόντα ἀναλογικά, (ἴδια τῶν καταλήξεων τῶν ρημάτων)· ἄλλα συνεχίζουν τά διπλά τῶν ρωμανικῶν καί τῶν ἀνατολικῶν λέξεων πού μῆκαν στό νισυριακό ἰδίωμα καί ταυτίστηκαν μέ αὐτό. Μερικά, λίγα στήν πραγματικότητα, εἶναι κατ' ἔμφαση κατά τή γνώμη τοῦ καθ. Χατζηδάκη (Μ.Ν.Ε. Β' σ. 428).

2) Λεπτομερῆς μελέτη τῶν διπλῶν συμφώνων. Δεδομένου ὅτι δέν ἔχουμε νά παρατηρήσουμε κάτι τό ἰδιαίτερο ὡς πρός τοὺς φθόγγους τῶν διπλῶν συμφώνων, τῶν ὁποίων τό δεύτερο στοιχεῖο δέ δασύνεται,⁹⁰ ἀρκοῦμεθα στήν καταγραφή σύντομου ἐλέγχου ἐξαιρουντες

88. Κατά τόν Μ. Φιλήντα, Γλωσσογν. 1, 184 ἀπό συμφυρμό τοῦ πρίν + λατιν. prius] πριοῦ] πριοῦ] πριχοῦ. Κατά Γ. Χατζ., Μ.Ν.Ε. Β' ἀπό τόν πρίν ἤ. 'Ετυμ. Λεξ. 'Ανδριώτη, σ. 207 στ. 2.

89. Παπαχριστοδούλου Χρ., Τοπ. Ρόδου, σ. 246.

90. Εἶναι ἀνάγκη νά ἀναφέρουμε ὅτι ἀπό τά διπλά σημερινά σύμφωνα: α') τό διπλό ρ

τις λεξεις εκεινες των οποιων το διπλό σύμφωνο οφείλεται στην άφομοίωση γιατί ήδη θεωρήθηκαν προηγούμενως. Δέν θά αναγράψουμε επίσης τίς λέξεις μέ διπλά ψιλά, γιά τά όποια μιλήσαμε έκτεταμένα σέ ιδιαίτερη παράγραφο στή σελ. 56.

α') σσ: I) διπλό από άρχικό διπλό: κυπαρῑσι, τέσσαρα [τέσ̄ερα, πίσα. Γενικά, όλες οι καταλήξεις σέ -σα: μέλισσα, μάγῑσα, γειτονί̄σα, άρκόντῑσα, (ά)λάσ̄ω χρήματα, φορέματα και άλάγιον άλάϊ, ποτάσ̄ω, τάσ̄ω. υπόσχομαι: θά του τάξω.

β') άπλό πού έγινε διπλό γιά τον τονισμό: έξοδο, έξοδα, έξοδο, έξοδα και ρήμα σ̄οδεύω, έξω+μέρος έξωμερjá, τό μέρος της τούλας πού δέν είναι προς τον δρόμο και αντίθετα ή δξωμερjá.⁹¹

β') λλ: I) διπλό από άρχαιο διπλό: βά̄λω, κύλλος] χοῡλος, κά̄λος, πᾱληκάρι, σῡλογή] σῡλοή, σῡλοιζομαι] σῡλογιζομαι, στε̄λω, ψά̄λω, ᾱλάζω και ᾱλάσ̄ω τό ᾱλλάζω ήδη άρχαιο διαλεκτικό και παθ. μτχ ᾱλλαμένος=διαφορετικός ως προς τη ψυχική κατάστασή του, *ά̄λα κι ά̄λα φράση*: «λέει ά̄λλα κι ά̄λλα» = λέει άσυναρτησίες, επιρρ. ᾱλιως [ᾱλλέως, μσν. υποκοριστικόν μαξῑλ̄αριον] μαξε̄λ̄αρι από τό λατ. maxilla ιταλ. μασε̄λα mascella. νεωτ. μαξῑλ̄αρι επιρρ. μσν άλλου (μ. Φιλήντα Γλωσσογν. 2, 47). άφηρ. ούσ. σέ -αλα κρεμ̄άλα.

II) διπλό, από διπλό σέ ξένες λέξεις: από τό ιταλ. cavalleria] καβαλλαρία καβᾱλ̄αρης από τό cavalliere και ρ. καβαλικεύω από τό ιταλ. ombrella] ομβρέλα και άμβρέ̄λα, cappello] καπέ̄λο, Βεν. capelo, από τό λατ. cellarium μτγν. κε̄λ̄αρι και ύκρ. cella] κε̄λί ('Ανδριώτης 'Ετυμ. Λέξ. λ. κελί) λατ. bulla] βού̄λα και ρ. βουλ̄ώνω.

III) άπλό λ διπλασιασθέν γιά τον τονισμό: στύλος] στύλλος μσν. βραχιόλιο] βραχιό̄λι, τό άπροσ. μέ̄λει μέλλει: φρ. *έμ μέ μέλει είναι πού κάμνει*.

λουλούδιον λουλούδι, μαλώνω μᾱλ̄ώνω [δμαλώνω [δμαλός (Χατζηδ. Μ.Ν.Ε Α' σ. 140, κ.έ 'Ανδριώτης, 'Ετυμ. Λεξ. σ. 133 στ. 2) και μά̄λωμα, παρατηρῶ επιπλήσσω, άγκυλώνω γκε̄λ̄ώνω και ούσ. άγκύλωμα γκελωνω (άφαίρεση του άρκτ. α γκέλωμα), *δμφαλός ύκρ. δμφάλιον άφ̄ά̄λι, σταφύλιον ύκρ. του σταφυλή, σταφύ̄λι (τό -), λωλός λω̄λός και ούσ. άφηρημένο λω̄λάδα και λώλα, χαμηλός και ρ. χαμηλ̄ώνω.

IV) Λέξεις λατινικής και ρωμανικής καταγωγής: 'Απρίλ̄ης 'Απρίλ̄ης, ιταλ. manuale μανά̄λι, βαρέ̄λι ύκρ. του ιταλ. barella βαρέλα (Meyer IV, ιταλ. στή Μπολώνια, Μόντενα, Βεν. baril), από τό βενετ. violin ύκρσ. του

άπλοποιήθη τέλεια μέσα στη λέξη και τείνει νά άπλοποιηθεί όταν είναι προϊόν άφομοίωσης στην συμφορα, μέσα στην πρόταση π.χ. άρρωστος] έρωστος, τον ράφτη] τór ράφτη τά ράφτη. β') τά διπλά σύμφωνα όταν ακολουθοῦνται από τό ja, je, jou εκτός του ότι γίνονται άπλά γίνονται ούρανικά κανελλί, κανελια, κοκχινά. γ') Τά άφωνα κ, π, τ δασύνονται κχ, πφ, τθ.

91. Τό ήχηρό σ -ζ- πού δέν συναντάται ποτέ, έχει πάντοτε δυνατό φθόγγο, όπως έξ άλλου τό άπαιτεί ή φύση του: βλ. βυζί, βάλω και βάζω, καζανίδζω, χαζεύω κ.τ.λ. σάν νά πρόκειται περί διπλού ζ.

Ιταλ. viola, violino, βιόλα, βιολί από τό βεν. cazzerola] κατσαρόλα. γ') *μμ:⁹² I) διπλό από άρχικό διπλό: άμος, γράμα, κόμμα και κομμάτι, τεμάχιον, κτήμα. κρόμμυον] κρομμύδι. όμμα ύπκρ. όμμάτιον μάτι = τό μάτι, κόμμα, πολιτικό κόμμα.

II) διπλό, από άρχικό άπλό για τόν τόνο: κρεμῶ κρεμῶ και κρεμάζω, σήμερον σήμερα και σήμερις, άμα, άμμα = όταν, όποτε.

δ') νν: Τό διπλό ν άπαντάται συχνά στα ρήματα. Πρόκειται κατά τόν Χατζηδάκι για διπλασιασμό του ν από επίδραση των ρημάτων σε -νυμι, ρώννυμι, κεράννυμι των άρχαίων και -ννύω των μεταγενεστερών (Χατζηδ. Μ.Ν.Ε. β' 425). ψήννω, άφίννω, βγαίννω, φανερώννω κτλ.⁹³ 'Ο Pernot προτιμά να τό θεωρήσει από επίφραση του τόνου. Στο νισυριακό ιδίωμα όλα τά ρήματα σε -νω διπλασιάζουν τό ν. Φαίνεται ότι σε τούτο συνέβαλαν και οι δύο λόγοι: δηλ. ή άναλογία και ό τόνος. Π.χ. κατ' άναλογία προς τό ζώννυμι, ζώνω, δίδωμι, δίνω, ενῶ πίνω, πίνω με διπλασιασμένο τό ν για τόν τόνο, και κατά ταυτα, άνοι(γ)ω, χύνω μγ από τό έχύθη και πλύνω από τόν ά. έχύθη (Μ.Ν.Ε. Α 287), λύω] λύνω, κλείω] κλείνω από τό επάγωσα] παγώνω, έχασα] χάνω (Μ.Ν.Ε. Α' 103 κ.ε. και Β' 157). Σχετικά, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι τά ρ. σε -αίνω με άόριστο β' εις -υνα -ανα δέν διπλασιάζουν τό ν. παχαίνω, πεθαίνω, επάχυνα, επέθανα, χοντραίνω έχόνδρυνα. 'Ερχόμεθα τώρα στην καταγραφή των παραδειγμάτων και α') διπλό από άρχαίο διπλό: Σ' ελληνικές λέξεις: Γιάνης, Άνα, τό ρ. γένω, γένηση και γένημα, Χριστούγεννα, γέννα.

β') σε ρωμανικές λέξεις: λατ. guña] γούνα, ιταλ. pena] πένα, πανί ύπκ του λατ. rannus [έλλ. δωρ. πάνος (=πήνος) ('Ανδριώτης 'Ετυμ. Λεξ. σ. 184, στ. 2), κάνα ή κάννη ιταλ. canna, κωλόπανο, Γενάρης (Jenuarius). Β') άπλό, διπλασιασθέν εξ άναλογίας ή εξ αιτίας του τόνου: α') άνοιγω] άνοιώ, από άναλογία με τά ρήματα σε -νυμι άνοι(γ)ω, άνοιξη, άνοιμα, παγώνω] παώνω, λαβώνω] λαώνω μαλώνω, πχ'νω από τόν ά. επίασα του άρχ. πιέζω - πιάζω (Γ. Χατζηδ. Μ.Ν.Ε. Α' 91) παθαίνω από τόν ά. επαθον του πάσχω (Χατζηδ. Μ.Ν.Ε. Α' 294).

Γ') άρχικό άπλό πού διπλασιάσθηκε για έμφραση: τό καταφατικό μόριο ναι πού άκούεται είναι από τή φράση: «είναι ναι» «είναι ναι είναι».

3. Συμπέρασμα: Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις ομάδες διπλών συμφώνων: I) τίς άρχικά με δύο σύμφωνα, II) τίς ξένες λέξεις άρχικά με δύο σύμφωνα σχεδόν πάντα Ιταλικές: ή λατινικές (προκειμένου για τίς Ιταλικές άνάγκη να έρευνήσουμε κατ' άρχή τήν πρώτη προέλευση δηλ. από ποιά διάλεκτο μπήκαν στο τοπικό νισυριακό ιδίωμα για να βεβαιω-

92. Έχουν άρχικό μ όλες οι παθητικές μετοχές των ρημάτων των όποιων ό ενεργητικός άόριστος τελειώνει σε -να και ό παθητικός άόριστος σε -φτηκα. Κρύφθηκα κρύφτηκα κρυμένος, άνακαλύφτηκα άνακαλυμένος, έγκαταλείφτηκα έγκαταλειμένος, άκόμη πεθαμμένος, μαραμμένος.

93. Pernot, Chios 405 κ.ε.

θοῦμε καλλίτερα, ἐάν τό διπλό σύμφωνο ὑπῆρχε ἤδη ἢ ἐάν ἀναπτύχθηκε στό τοπικό ἰδίωμα τῆς Νισύρου· III) διπλά σύμφωνα ἀπό ἐπίδραση τοῦ τόνου πράγμα πού ἔχει στό νισυριακό ἰδίωμα ἰδιαίτερη σημασία σέ πολλά φωνήματα.

Στή Νίσυρο, ἀφήνοντας κατά μέρος τά σύμφωνα πού γίνονται διπλά ἀπό ἀφομοίωση εἶναι τό ὑγρό λ τά ρινικά μ καί ν καί τό συριστικό σ. Τό ζήτημα τῶν διπλῶν συμφῶνων εἶναι ἕνα ἀπό τά πιό λεπτά, καί ἕνα πρόβλημα πού θά εἶχε ἀνάγκη ἀπό μιά λεπτομερή μελέτη γιά νά διαλευκανθεῖ σ' ὅλη του τήν ἔκταση καί πού δέν μπορεῖ νά γίνει σέ μιά ἐργασία σάν τή δική μου πού προτίθεται νά μελετήσῃ τά φωνητικά φαινόμενα τοῦ νησιοῦ.

Μοῦ εἶναι εὐχάριστη ἢ εὐκαιρία γιά νά ἐκφράσω τήν ἐλπίδα ὅτι μέ τό χρόνο, ἂν ὄχι ἐγώ, ἄλλοι μορφωμένοι Νισύριοι μποροῦν νά ἀναλάβουν τή λεπτομερή μελέτη τοῦ γλωσσικοῦ μας ἰδιώματος, ἂν ὄχι γιά ἄλλο, τουλάχιστο γιά νά τό διαφυλάξουν στή μνήμη τῶν μεταγενέστερων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τελειῶνω τή μελέτη αὐτή πάνω στή φωνητική τῆς Νισύρου χωρίς νά μιλήσω καθόλου γιά τόν τόνο, ἀκριβῶς, γιατί μιά τέτοια μελέτη θά εἶχε ἀνάγκη ἰδιαίτερης προπαρασκευῆς. Περιορίζομαι μόνο νά καταγράψω στή μελέτη αὐτή τό μεγαλύτερο ἀριθμό παραδειγμάτων πού νά μποροῦν νά χρησιμεύσουν σάν μιά σοβαρή συμβολή, καθ' ὅσον ἀφορᾷ στόν τόνο τοῦ ἰδιώματος τοῦ νησιοῦ τοῦ Νοτίου Αἰγαίου.

Δέν θεώρησα σκόπιμο νά ἐρευνήσω διεξοδικότερα τό σχηματισμό τῶν ἀναλογικῶν φωνημάτων οὔτε νά μιλήσω ἰδιαίτερα γιά τήν ἀλληλεπίδραση τῶν λέξεων καί γιά τούς νεοσχηματισμούς αὐτῶν γενικά, γιατί κυρίως ἀνήκουν στό λεξιλογικό πεδίο.

Στά διάφορα κεφάλαια τῆς φωνητικῆς ἔλαβα ὑπ' ὄψη μου τήν μεγαλύτερη ἢ μικρότερη συχνότητα τῶν καθ' ἕκαστον φαινομένων καί, κατά τό δυνατόν προέβηκα τά συχνότερα. Τά φωνητικά αὐτά φαινόμενα (ὀφείλω νά τονίσω σάν κατακλείδα) εἶναι λίγα σέ σύγκριση πρός τά ἰδιώματα τῶν ἄλλων νησιῶν τοῦ Ν. Αἰγαίου. Ἀντίθετα εἶναι συχνότερα στό ἰδίωμα τῆς Νισύρου τά φαινόμενα τῶν μεταβολῶν τῶν συμφῶνων· μποροῦμε ὁμως νά προσθέσουμε ὅτι οἱ μεταβολές ἢ μᾶλλον οἱ ἀλλοιώσεις

αυτές σιγά σιγά εξαφανίζονται και άλλες έχουν κιόλας τελείως εξαφανισθεί.

Ἐνίοτε μοῦ γεννήθηκε ἡ ἐρώτηση ἂν στή μελέτη αὐτή θά ἔπρεπε νά κάνω πιά πλατύ λόγο γιά ὀρισμένα φαινόμενα, ὅπως γιά παράδειγμα στίς ἀλλοιώσεις τῶν τελικῶν φωνηέντων. Ἐπειδή βρέθηκα μπροστά σέ μορφολογικά φαινόμενα περιορίστηκα σέ ὑπαινιγμούς μόνον. Προσπάθησα νά ἐξετάσω πιά καθαρά κατά τό δυνατό τίς συναντήσεις τῶν φωνηέντων συναίρεση, συνίζηση, κράση. Θέλω νά προσθέσω στό προκείμενο ὅτι τό φαινόμενο αὐτό θά μπορούσε νά ἀποτελέσει ἀντικείμενο εἰδικῆς μονογραφίας, γιατί, ἐκτός τοῦ μοναδικοῦ ἐνδιαφέροντος στό νισυριακό ἰδίωμα, τοῦ ὁποίου εἶναι ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό, παρουσιάσθηκε ἀπό ἄλλους ὄχι καί τόσο ἐπιτυχῶς. Λυποῦμαι, γιατί εὐρίσκομαι στή δυσάρεστη θέση νά διαπιστώσω ὅτι συχνά βρέθηκα μπροστά σέ ἀβλεψίες ὀφειλόμενες σέ ἀβάσιμες πληροφορίες μελετώντας μερικές πηγές πού εἶχα στή διάθεσί μου, ἀβλεψίες πού ἐπανόρθωσα μέν ἀλλά δέν ὑπογράμμισα ἐπειδή περιορίσθηκα μόνον νά δώσω τόν ἀληθινό τύπο τοῦ φθόγγου.

Τό γλωσσολογικό ὕλικό πού μελετῶ στήν μονογραφία αὐτή, ἐκτός ἀπό ἐκεῖνο πού συνέλεξα πρὶν ἀπό χρόνια προσωπικά, τό βρήκα σκορπισμένο σέ μελέτες τίς ὁποῖες ἀναγράφω μέσα στό κείμενο καί ὑπογραμμίζω στήν βιβλιογραφία πού καταγράφω στήν ἀρχή τῆς ἐργασίας. Οἱ πηγές αὐτές εἶναι γενικές γλωσσολογικές μελέτες νεοελληνικῶν διαλέκτων ἢ μελέτες ἰδιωμάτων ἄλλων νήσων τοῦ Ν. Αἰγαίου Πελάγους καί στίς ὁποῖες ἀναγράφονται ἰδιωματικές λέξεις παραπλήσιες πρὸς τό νισυριακό ἰδίωμα.

Δέν ἐξέτασα ἰδιαιτέρως τίς ξένες λέξεις πού παρεισέφερσαν στό νισυριακό ἰδίωμα καί τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦν ζωντανό καί πλουσιότατο στοιχεῖο, γιατί σκέφτομαι πῶς οἱ λέξεις αὐτές πρέπει νά ἐξετασθοῦν κατά πρῶτον λόγον ἐν ὄψει τῆς πατρίδας, τῆς καταγωγῆς τῶν ἀπό τήν ὁποίαν κυρίως τήν ἔλαβαν τά νεοελληνικά γλωσσικά ἰδιώματα καί ὕστερα νά μελετήσουμε τήν προσαρμογή τους στή νέα τους πατρίδα.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ νισυριακοῦ ἰδιώματος ἐξελίσσεται μέσα στό πεδίο τῆς νεοελληνικῆς κοινῆς. Τό ἰδίωμα τῆς Νισύρου μὴ προσφέροντας βαθιές ἀλλοιώσεις, ὅπως ἄλλες τοῦ δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος, παρουσιάζει ἕνα χρῶμα ἀπλότητος καί εἶναι ἀρχαίζοντα τύπου, ὅπως παρατήρησαν ὅλοι ὅσοι μελέτησαν τίς διαλέκτους τοῦ ΝΑ ἐλληνικοῦ τύπου. Τοῦτο εἶναι ἔγα ἀπό τά πιά καθαρά καί ἡ μοναδική διαφορὰ τῶν χωριῶν τοῦ νησιοῦ εἶναι ἡ μουσικότητα τῆς ὁμιλίας.

Ἀπό φωνητικῆς ἀπόψεως, τό νισυριακό ἰδίωμα ἔχει τά ἀκόλουθα εἰδικά χαρακτηριστικά: 1) τή διατήρηση τῶν φωνηέντων· 2) τίς συχνές τροπές τῶν συμφῶνων· 3) τήν καθαρή προφορά τῶν διπλῶν συμφῶνων· 4) τήν καθαρή προφορά τῶν ρινικῶν συμπλεγμάτων. Ἀπό ἀπόψεως τῆς μορφολογίας τό ἰδίωμά μας διακρίνεται ἀπό τά ἄλλα γιά τή διατήρηση τῆς συλλαβικῆς αὐξήσεως καί, γενικά, γιά τό σχηματισμό τοῦ ρήματος.

Ι.Σ.Κ.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Νικήτα 'Οδ. Σακελλαρίδης. Προέδρου 'Εταιρείας Νισυριακῶν Μελετῶν. «Η ΔΙΑΚΟΝΙΑ ΜΟΥ». 'Εξήντα χρόνια - Στή συλλογική δράση τῶν Νισυρίων. 1920-1980, 'Αθήνα 1981, σχ. 8, σελ. 340.

'Ο Νικήτας Σακελλαρίδης μάζεψε προσεκτικά, ὑπομονετικά καί μέ πολλή ἀγάπη τίς δημοσιευμένες ἀναμνήσεις του καί τά χρονογραφήματά του, τά νοικοκύρευε μέσα στό πλῆθος τοῦ πληροφοριακοῦ ὕλικου, πού σχετίζεται μέ τή Νίσυρο καί τούς ἀνθρώπους της καί μᾶς ἔδωσε τόν καλαισθητό καί φροντισμένο τόμο «Η ΔΙΑΚΟΝΙΑ ΜΟΥ» ἀπό 340 σελίδες. Τό πλεονέκτημα τῆς ἐργασίας αὐτῆς βρίσκεται στή συγκέντρωση τῶν δημοσιευμάτων σ' ἓνα βιβλίο, πού δίνει τήν εὐκαιρία στόν ἀναγνώστη καί μελετητή ν' ἀντικρύσει συνολικά τό γραπτό ἔργο, πού μᾶς ἄφησε ὁ ἀξέχαστος Νικήτας Σακελλαρίδης ὡς ὕστατη προσφορά τῆς Νισυρολατρίας του. Πηγαινοερχόταν ἀπό τό τυπογραφεῖο νιώθοντας εὐχάριστη κούραση κι εἶχε κρυφή χαρά καί ἐπιθυμία μεγάλη νά δει τήν ἔκδοση τῆς «Διακονίας» του. Κυκλοφόρησε λίγες μέρες μετά τό θάνατό του.

Τό περιεχόμενο τοῦ βιβλίου εἶναι χρήσιμο καί διαφωτιστικό. 'Ο ἴδιος ὁ σ. μᾶς πληροφορεῖ πῶς ἀποδέχεται τή ρῆση τοῦ 'Αποστόλου Παύλου «... Τήν διακονίαν σου πληροφόρησον...» κι ἀρχίζει νά τήν ἐφαρμόζει. 'Η προσπάθεια κιόλας ἐνισχύεται ἀπό τίς προσωπικές μαρτυρίες πού καταθέτει. Καί καθώς ξέρεي νά σφηνώνει στίς προτάσεις του τή Νισυρικὴ φρασεολογία δίνει τή σωστή διάσταση στά θέματά του, ὅποια καί νᾶναι, ἔτσι πού ἀνανεώνει τή θύμηση τῶν παλιῶν κι ἐξασφαλίζει τή συνέχεια γιά νέα πληροφόρηση. Οἱ πολλές προσωπικές ἀναφορές δέν ξεθυμαίνουν τά περιεχόμενα. 'Αντίθετα δημιουργοῦν παραστατική ἐνότητα, φυσικότητα, ἀμεσότητα καί κάμποση εὐχαρίστηση ἀνάμεσα στό συγγραφέα, τά θέματα καί τόν ἀναγνώστη.

Μ' ἓνα σύντομο βιογραφικό καί προλογικό σημεῖωμα μαθαίνει ὁ ἀναγνώστης γιά τήν ἐπαγγελματικὴ σταδιοδρομία καί συλλογικὴ δραστηριότητα τοῦ συγγραφέα, τά ἔντυπα πού κατὰ καιρούς (1955 καί μετά) δημοσιεύθηκαν οἱ ἐργασίες του καί τίς τιμητικές διακρίσεις πού ἔτυχε.

Τό πρῶτο μέρος μέ τίτλο «'Απ' ὄ,τι θυμᾶμαι» περιλαμβάνει 24 περιστατικά καί 2 μέ τίτλο «'Απ' ὄ,τι εἶδα», πού εἶναι ὅλα ἐνδιαφέρουσες μικρὲς λαογραφικὲς ἐργασίες καί ἀναφέρονται στόν κοινωνικό, θρησκευτικό καί ἀγροτικό βίω τῶν Νισυρίων, δοσμένα μέ πολύ κέφι καί πειστικότητα. Στό δεύτερο μέρος ξαναρχίζει τήν ἀναδημοσίευση τῶν ἀναμνήσεών του, πού δέν στέρεψαν καθὼς γράφει ὁ ἴδιος, καί δίνει τίς ἐντυπώσεις του, περιγράφει χώρους, τοποθεσίες καί διηγεῖται γεγονότα, ἱστορίες καί χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες, πού προκαλοῦν τό ἐνδιαφέρον καί τήν περιέργεια τοῦ ἀναγνώστη. 'Ο Ν.Ο.Σ. μέ ἀπλό λόγο καί φυσικότητα διήγησης μπορεῖ νά προσεγγί-

ζει τό παρελθόν και νά μιλά για τούς αγαθοεργούς συλλόγους τών Νισυρίων πού ιδρύθηκαν στή Νίσυρο, τή Σμύρνη, Κων/πολη, 'Οδησσό, 'Αθήνα, Νέα 'Υόρκη και νά τονίζει τίς πολλαπλές βοήθειες πού πρόσφερε ή σωματειακή δράση σέ δύσκολους καιρούς στήν έξυπηρέτηση του κοινού άγώνα για τήν άπελευθέρωση τής Δωδεκανήσου. — Και καταλήγει στήν πορεία ζωής τής 'Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, πού επί είκοσι χρόνια χρημάτισε πρόεδρος της (1961-1981) κι ήταν ή «συνείδηση» και ό κύριος έκφραστής της. —

'Από τή σελίδα 140-213 άρχίζουν οι «ΛΟΓΟΙ» πού είναι 4 πανηγυρικοί, 2 επίκαιροι, δύο άυτότελείς εργασίες «Ταξίδι-Προσκύνημα» και «Παναγια Σηπλιανή» και κλείουν μέ τό «'Ενέργειαι τής 'Εταιρείας διά τήν Τουριστικήν άξιοποίησιν τής Νισύρου».

Σ' ένα ξεχωριστό κεφάλαιο αναδημοσιεύονται οι «Πρόλογοι» τών έξι τόμων άπό τά «Νισυριακά» και καταχωροϋνται έπιστολές πού έστειλε και πήρε ό σ. ώς πρόεδρος τής 'Εταιρείας Νισυριακών Μελετών κι άκολουθοϋν οι τιμητικές διακρίσεις πού έτυχε, για τήν άναγνώριση τής συμβολής του στήν έκδοτική προσπάθεια τών Νισυρίων τής 'Αθήνας και του Πειραιά.

Τό όδοιπορικό αύτης τής συλλογής τών δημοσιευμένων δημοσιευμάτων κλείνει μέ νεκρολογίες, πού άφοροϋν στή μνήμη έπτά ανθρώπων πού δούλεψαν για τή διατήρηση και προαγωγή τής παράδοσης και τής έθνικής μας κληρονομιάς.

Γύρω άπό τά προσωπικά συμβάντα και τίς τιμητικές διακρίσεις πού έτυχε ό σ. ξετυλίγεται ή γενική εικόνα τής συλλογικής δραστηριότητας και γράφεται ή σωματειακή ιστορία τών Νισυρίων. Αυτό άποτελεί προσφορά στήν ιδεολογία τής συλλογικής δράσης και πρώτη και σημαντική πηγή.

Μέ πολλή εύκολία άποδεικνύεται πώς ό σ. τής «Διακονίας» ήταν πρωτοπόρος τής Νισυρίκης εταιρικής πραγματικότητας, είχε κάμει «άρτον ζωής» τήν ένασχόλησή του μέ τά συλλογικά και εταιρικά, γι' αυτό άναγνωρίστηκε άπ' όλους ή προσφορά του και τιμήθηκε ποικιλότροπα τό έργο του.

'Ετσι τό βιβλίο στέκεται ώς μαρτυρία τής άτομικής προσπάθειας στήν πολυδύναμη έκφραση και παρουσία τής όμαδικής φροντίδας πού νιώθουν οι Νισύριοι για τή γενέτειρά τους.

'Εξήντα χρόνια συμμετοχής στή συλλογική δράση τών Νισυρίων δέν είναι και λίγολ!

ΝΙΚΗΤΑΣ Ι. ΚΟΥΜΕΝΤΟΣ

Φοίβου Πιομπίνου. "Έλληνες άγιογράφοι μέχρι τό 1821, 'Αθήνα 1979, σσ 1-337.

Στήν εργασία αύτή ό Φ.Π. λεξικογραφεί 1273 «ζωγράφους άγίων εικόνων» δηλαδή, όπως εξηγεί ό ίδιος «ζωγράφους φορητών εικόνων όσο και τειχογράφους, μικρογράφους και ψηφιδογράφους, άνεξάρτητα άπό τήν τεχνοπία και τή σχολή στήν όποία άνήκουν» μέχρι τό 1821.

Ὁ ἀριθμός καί μόνο εἶναι ἐνδεικτικός τοῦ κόπου στόν ὁποῖο ὑποβλήθηκε ὁ συγγραφέας γιά νά συγκεντρώσει ὅλα τοῦτα τά ὀνόματα ἀπό ἕνα σύνολο 456 βιβλιογραφούμενων ἔργων πού ἀποτελοῦν ἄλλωστε καί τό τέταρτο μέρος τῆς δουλειᾶς του.

Τό πρῶτο εἶναι τό κύριο σῶμα τῆς ἐργασίας. Τό δεύτερο περιέχει τούς χρονολογικούς πίνακες τῶν ἀγιογράφων πού τοποθετήθηκαν πάλι μέ ἀλφαβητική σειρά καί τό τρίτο τά γεωγραφικά διαμερίσματα ἀπό τά ὁποῖα κατάγονται οἱ λεξικογραφούμενοι ἀγιογράφοι.

Μέθα σ' αὐτό τό πλῆθος τῶν ἀγιογράφων θά περίμενε κανεῖς — μέ μεγάλη ἐλπίδα — νά βρεῖ καί Δωδεκανήσιους. Δυστυχῶς ὁμως στή σελ. 273, στό γεωγραφικό διαμέρισμα «ΝΗΣΙΑ ΑἴΓΑΙΟΥ» οἱ ἀγιογράφοι ἀπό τά Δωδεκάνησα (μέ δεδηλωμένη τήν καταγωγή τους, καθῶς σημειώνει ὁ Φ.Π. στό ἐπεξηγηματικό του σημείωμα, σ. 15) εἶναι μόνο 9, ἐνῶ συνολικά μ' ἐκείνους πού ἔργα τους βρέθηκαν στή Δωδεκάνησο ἐκτός ἀπό τήν Πάτμο (αὐτοί εἶναι γνωστοί ἀπό τήν βασιική μελέτη τοῦ κ. Μαν. Χατζηδάκη, «Εἰκόνες τῆς Πάτμου») δέν ξεπερνοῦν τόν ἀριθμό 13 μέσα σέ τόσους αἰῶνες!

Κι ὁμως ἡ πραγματικότητα εἶναι διαφορετική. Λόγου χάρι μόνο γιά τό διάστημα 1694-1821 γνωρίζουμε 25 ἄλλους Δωδεκανήσιους ἀγιογράφους μόνο φορητῶν εἰκόνων στούς ὁποίους πρέπει νά προστεθοῦν καί ἄλλοι 3 γνωστοί τοιχογράφοι γιά τό διάστημα 1435-1518. (Πλήρης κατάλογος Δωδεκανήσιων ἀγιογράφων καί τῶν ἔργων τους ἐτοιμάζεται ἤδη καί πρόκειται νά δημοσιευτεῖ σύντομα).

Ἐπομένως ἡ φιλότιμη προσπάθεια τοῦ Φ.Π. κρίνεται ἀνεπαρκῆς ὄχι μόνο γιά τήν ὀνοματοθεσία τῶν Δωδεκανήσιων ἀγιογράφων ἀλλά καί γιά ἀγιογράφους ἄλλων γεωγραφικῶν διαμερισμάτων, ἀκόμη καί ἐλλιπῆς σέ ὅ,τι ἀφορᾷ στά ἔργα ἐκείνων πού ἔχει περιλάβει στόν κατάλόγό του. Θά μπορούσε ἴσως ὁ συγγραφέας νά εἶχε καλύψει ὀρισμένες ἐλλείψεις ἂν εἶχε ἐνημερωθεῖ γύρω ἀπό τήν βιβλιογραφική κίνηση στά Δωδεκάνησα, ἰδιαιτέρα μέ τά περιοδικά ΣΥΜΑ·Γ·ΚΑ, ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ καί ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ἐκδόσεις δηλ. πού ἄρχισαν ἀπό τό 1965 καί 1972.

Ἄναφέρουμε συγκεκριμένα ὅτι ὁ Γρηγόριος Συμαῖος (σ. 243) δέν εἶναι μόνο τοιχογράφος τοῦ ἀγ. Παντελεήμονα Τήλου καί σίγουρα τῆς Παναγίας Λίνδου ἀλλά καί τοῦ Μιχαήλ Ρουκκουινιώτη τῆς Σύμης, τοῦ Ἀγίου Φιλήμονα Σύμης καί γενικότερα εἶναι ἀγιογράφος ἀρκετῶν φορητῶν εἰκόνων πού ἐντοπίσαμε στήν Τήλο.

Ὁ Νεόφυτος Συμαῖος ἐξάλλου (σ. 183) πέρα ἀπό τίς τοιχογραφίες του στήν Ἐλεούσα Καλυθιῶν Ρόδου, ἀγιογράφησε τήν ἐκκλησία τῆς Τιμίας Ζώνης τοῦ Μικροῦ Χωριοῦ Τήλου, τόν ἀγ. Ἰωάννη Μεσοχωρίου Καρπάθου, τήν Κοίμηση Θεοτόκου Ἐλύμπου Καρπάθου, τόν ἀγ. Ἰωάννη Ἀρμᾶ στή Νίσυρο καί τή μονή Σιῶνες ἐπίσης στή Νίσυρο.

Ὁ Νεόφυτος Ἀρχιμανδρίτης (σ. 184) εἶναι γνωστός μέ 5 ἔργα του ἀπό τήν Ρόδο ἤδη ἀπό τό 1814 καί πάντως Κρητικός καθῶς ὁ ἴδιος ὑπογράφει.

Ἐνάντιον τὸ Χατζιμιχαήλ (σ. 259) οὔτε ἀγιογράφος ἦταν οὔτε ἔστι ὀνομαζόμενον ἀλλὰ Χατζη Μιχαήλ.

Ὁ Νικήτας ἀπὸ τὴν Κρήτη (σ. 185) ποῦ ἔργα του εἶναι δύο εἰκόνες στὴν Πάτμο, ὀνομάζεται Σέπης καὶ κατάγεται μὲν ἀπὸ τὴν Κρήτη ἀλλὰ ζεῖ καὶ δημιουργεῖ στὴν Κάρπαθο ὅπου ἐντοπίσαμε ἓνα σύνολο 20 ζωγραφικῶν ἔργων του. Βέβαια ὁ Φ.Π. ἀπέφυγε τὸ σκόπελο τῆς κακῆς ἀνάγνωστος τῆς ἐπιγραφῆς ποῦ δημοσίευσε ὁ Παν. Κρητικὸς ὁ ὁποῖος τὸν ἀναφέρει ὡς «... Νικήτα ἐπὶ Κρητός» ποῦ εἶναι ἀκαταλαβίστικο ἀλλὰ ὁ βιβλιόριθμος στὸν ὁποῖο μᾶς παραπέμπει δὲν εἶναι 127 ἀλλὰ τὸ 126.

Ἀπὸ τὴν Κρήτη δὲν καταλογογραφεῖ ἐπίσης τὸν ἀξιολογώτατο ἀγιογράφο φορητῶν εἰκόνων ὁ ὁποῖος ὑπογράφει πάντα: «Δημήτριος ὁ Κρήτης, ἀμαθής» ἔργα τοῦ ὁποῖου ἔχουμε ἐντοπίσει στὴν Μύκονο, Κάλυμνο καὶ Ρόδο στὸ διάστημα 1776-1803.

Θὰ σημειώναμε ἀκόμα μὲ κάποιον ἐπιφύλαξη ὅτι εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ ζωγράφος Καλάκης ποῦ ἀναφέρει ὁ συγγραφέας (σ. 110) νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν ζωγράφο Γεώργιο Καληάκη, δύο ἔργα τοῦ ὁποῖου ἐντοπίσαμε στὸ Μεσοχώρι τῆς Καρπάθου.

Τὶς ἴδιες ἐλλείψεις παρουσιάζει ἡ ἐργασία σέ ὅ,τι ἀφορᾷ στὶς **Κυκλάδες** ἀφοῦ ἀγνοεῖ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Τήνιου τοιχογράφου Γεωργίου Κονταρίνου τοῦ ἐκ Μουντάδου τοῦ ὁποῖου ἔργα δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι καὶ δύο εἰκόνες τοῦ ναοῦ ἁγ. Δημητρίου Μάρπησσας Πάρου (σ. 126).

Ἀπὸ τὴ **Σαντορίνη** ἀναφέρεται μονάχα ὁ Ἀντώνιος Σιγάλας ἂν καὶ εἶναι γνωστοὶ καὶ οἱ Γουλιέλμος Σιγάλας, Ἰγνάτιος Σιγάλας, Μερκούριος Ἀναγνώστης Σιγάλας, Ἰγνάτιος Συρίγος (1815), Ἰγνάτιος Μαρμαρᾶς (1797), Ἀντώνιος Γαβαλᾶς (1787), Λουκάς ἱερέας καὶ Νικόλαος Ροῦσσοσ (ἐφ. ΚΥΚΛΑΔΙΚΟΝ ΦΩΣ, Φ. 395-396) δύο ἔργα τοῦ ὁποῖου εἶναι γνωστά σέ μᾶς ἀπὸ τὴν Ἀστυπάλαια στὰ 1789. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα αὐτὸς ὁ ἀγιογράφος μαζί μὲ τὸν Ἰάκωβο Μόσκο ποῦ τὸ ὄνομά του ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸν κατάλογο, νὰ κατάγονται ἀπὸ τὴν Ἀστυπάλαια στὴν ὁποία εἶδαμε μίαν εἰκόνα του μὲ χρονολογία 1703.

Ἀπὸ τὴν **Πάρο** γνωρίζουμε τὸν Ἀθανάσιο ἱερομόναχο, ἀπὸ τὴν **Σίφνο** ξέρουμε πιά 7 ἄλλους ποῦ κατάγονται ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας καὶ οἱ ὁποῖοι εἴτε δὲν λεξικογραφοῦνται στὴν ἐργασία τοῦ Φ.Π. εἴτε εἶναι γνωστά ἔργα τους καὶ στὴν Σίφνο. Ἡ ἐλλείψη δείχνει ὅτι ὁ συγγραφέας δὲν εἶχε ὑπόψη του τὴν ἐργασία τοῦ Θεολ. Ἀλιπράντη «Θησαυροὶ τῆς Σίφνου» ποῦ κυκλοφόρησε τὸ 1979, ἀρκετοὺς μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν δική του.

Ἀπὸ τὴν **Κέρκυρα** δὲν ἀναφέρεται ὁ «Ἰωάννης ἐκ Κερκύρας» ποῦ ἐργάζεται στὰ 1774-76 στὴν Τουρλιανή τῆς Ἄνω Μερᾶς Μυκόνου καὶ ἀρκετοὺς ἄλλους τῶν ὁποῖων τὰ ὀνόματα θὰ μπορούσε νὰ τὰ ἀντλήσει ἀπὸ σχετικὲς ἐργασίες (Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τ. Ι').

Ἀπὸ τὴν **Ἰταλία** ἐπίσης παραλείπονται οἱ Ἑλληνες (ἴσως Κρητικοί)

Ραβδᾶς καί Ἰωαννίκιος πού ὑπογράφουν σέ φορητές εἰκόνες.

Δέν ἀναφερόμαστε σέ ἄλλες περιοχές γιατί θά παρεκλίναμε τοῦ σκοποῦ μας καί θά καταντοῦσε ἡ βιβλιοκρισία μας ἕνας νέος κατάλογος ἀγιογράφων. Τονίζουμε ὅμως τόσο τήν χρησιμότητα ἐνός τέτοιου ἔργου πού ἔλειπε ὀπωσδήποτε, ὅσο καί τήν πρόθεση τοῦ συγγραφέα νά συνεχίσει τήν ἐρευνά του σ' αὐτόν τόν τομέα, ὥστε νά ξεφύγει ἡ ἐργασία του ἀπό τά ὄρια ἐνός ἐγχειριδίου - λεξικοῦ «ὅπου παρέχονται οἱ ἐντελῶς στοιχειώδεις πληροφορίες...», στό ὁποῖο παρά τίς ἐλλείψεις καί τά μικρολάθη — ἀναπόφευκτα ἄλλωστε σέ σχέση μέ τόν ἀριθμό τῶν ἀγιογράφων — ἡ προσπάθεια ἀξίζει ὅσο τίποτε ἄλλο.

Χάρης Κουτελάκης

**ΒΙΒΛΙΟΣΧΟΛΙΑΣΜΟΙ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΩΝ ΕΡΓΩΝ**

Σωτηρίου 'Αλ. Καρανικόλα - 'Αλέξανδρου Σ. Καρανικόλα:
«Παροιμίες καί φράσεις από τή Σύμη», έκδ. 'Επιτροπής Συμαϊκῶν 'Εκδόσεων, Συμαϊκή Βιβλιοθήκη αρ. 3, 'Αθήνα 1980, σελ. 369, σχήμα 17,5×25.

Πολλά ἔχει νά δώσει στήν ἔθνολογία, λαογραφία καί κοινωνιολογία ἡ παραπάνω μελέτη τοῦ ἀείμνηστου πρωτοπρεσβύτερου Σωτηρίου καί τοῦ διαπρεπῆ γιου του 'Αλέξανδρου Καρανικόλα. 'Η ἐργασία ἄρχισε πρὶν δεκαετίες, δοκιμάσθηκε στό χρόνο καί διαρθρώθηκε τελευταία μέ τούς αὐστηροῦς ἐπιστημονικούς κανόνες, ὥστε νά γίνει ἕνας ἀπαραίτητος σύμβουλος γιά κάθε συναφῆ μελέτη τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ μας. 'Ετοῦτος ἄλλωστε εἶναι καί ὁ ρόλος τῆς λαογραφίας: 'Η γνωριμία τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ μας, ἡ συνένωση μέ τίς ρίζες μας καί ἡ κοινωνική προσφορά της. "Ὁμως, ἀποδελτιωμένη προσεκτικά, ἐπεξεργασμένη ὑπεύθυνα καί σχολιασμένη πάντα πάνω σέ πρακτικές μά καί ἐπιστημονικές βάσεις.

'Ο κριτικός I.M. Χατζηφώτης, γράφει μεταξύ ἄλλων στήν «'Ηπειρωτική 'Εστία» (τεῦχος 345-346, σελ. 165): «... 'Η ἐπεξεργασία τῶν δύο αὐτῶν συλλεκτικῶν συναγωγῶν ἀπό τόν κ. 'Αλ. Καρανικόλα ἔδωσε τό θαυμαστό βιβλίο «Παροιμίες καί Φράσεις ἀπό τή Σύμη», πού λίγιοι ἑλληνικοί τόποι ἔχουν νά παρουσιάσουν. Βιβλίο ὑποδειγματικό σέ πανελλήνια κλίμακα, γιὰτί λίγο-πολύ ὁ ἐρασιτεχνισμός σημαδεύει γενικά τήν ἑλληνική λαογραφία. Στό ἐξῆς εἶναι ἀπόλυτα βέβαιο ὅτι θά ὑπάρχουν συχνές-πυκνές ἀναφορές σέ κάθε εἶδους λαογραφικές ἐργασίες τόσο στό βιβλίο ὅσο καί στή Σύμη. 'Ενῶ εἶναι τώρα πιά εὐκόλο νά μελετηθεῖ σωστά ὁ χαρακτήρας, ἡ θυμοσοφία, τό σπινθηροβόλο πνεῦμα, ἡ ἀρρενωπή ἀθυροστομία, ὁ πλούσιος συναισθηματικός κόσμος, ἡ εὐγένεια, ἡ σοφία, ἡ ἔντονη, θρησκευτικότητα τοῦ Συμαϊκοῦ λαοῦ...».

'Ο 'Αλέξανδρος Καρανικόλας, ἐπίτιμος πρόεδρος τοῦ ΚΕΜΕ καί σπουδαῖος μελετητής τῆς γλωσσολογίας καί λαογραφίας μας, μᾶς δείχνει μέ σωστή μεθοδολογία τήν παρουσίαση τοῦ πολυτίμου ὕλικου, πού προϋποθέτει μακροχρόνια ἐρευνα-καταγραφή, γνώσεις ἐπιστημονικῆς γλωσσολογίας καί μεράκι.

Στόν πρόλογό του μᾶς ἀναλύει πῶς ἐργάστηκε γιά νά ὑλοποιήσει τήν ἐπιθυμία τοῦ πατέρα του, τοῦ ἴδιου, καθώς καί τόσων ἄλλων συμπατριωτῶν του. Δέν παύει ὥστόσο νά ἐπισημαίνει τήν ἀξία κάθε παρόμοιας προσφορᾶς καί τή δύναμη τοῦ λαοῦ νά σταθεῖ ἀδιάβλητη ἀπό κατακτητι-

κές και άλλες συνθήκες και να κρατήσει άτοπιο τό ιδίωμα με τη λαϊκή σοφία του τόπου. Γράφει:

«... όταν οι τοπικές συλλογές προέρχονται από τόπους που οι κάτοικοί τους έζησαν επί αιώνες άποκομμένοι από τον έθνικό τους κορμό και κάτω από διάφορους κατοκτητές, όπως συνέβηκε με τον πληθυσμό όλων των νησιών του δωδεκανησιακού συμπλέγματος, οι συλλογές αυτές άποκτούν ιδιαίτερο ένδαφέρον. Από τη μελέτη τους διαπιστώνουμε πως οι κάτοικοι των τόπων αυτών, παρά τις ποικίλες πιέσεις, τους εξανδραποδισμούς, τη συνεχή προπαγάνδα και τις δελεαστικές προσφορές, κατόρθωσαν να μείνουν πιστοί στις παραδόσεις, τά ήθη και τά έθιμά τους, να διαφυλάξουν τη γλώσσα των προγόνων και τη θρησκεία των πατέρων και γενικά να διατηρήσουν τον έθνικό τους πολιτισμό και την έθνική και θρησκευτική τους συνείδηση...». (σελ. 9).

Τό κύριο μέρος του βιβλίου, που θά έλεγα τό Α' μέρος, άποτελείται από 1554 παροιμίες ταξινομημένες σύμφωνα με τό λημματοθετικό ή θεματολογικό ή και είδολογικό σύστημα. Με γράμματα ήμίμαυρα (τυπογραφικά στοιχεία) προτίθενται οι κύριες φράσεις, τά λήμματα και ακολουθεί ή παροιμία με την έρμηνεία της. Έδώ τό επιστημονικό σύστημα ταξινόμησης των παροιμιών (λημματοθετικό), βρίσκει ύποδειγματική έφαρμογή.

Σπάνια συναντάς παρόμοιο βάθος σε άποθησαύρισμα παροιμιών από ένα μόνο νησί, τη Σύμη. Μικρό παράδειγμα και όχι τό πιό αντιπροσωπευτικό, μάς λέει πως στό λήμμα *εχω* και *τρώγω* συγκεντρώθηκαν από 21 παροιμίες, στό λήμμα *νοϋς* 18, στό *βλέπω*, *λόγος*, *βρίσκω* από 17, στό *άγιος* 16, στό *φτωχός*, *θεός* από 15 κ.ά. (15-258 σελ.).

Από τη 259 σελίδα αρχίζει ή παράθεση παροιμιών (Β' μέρος), σύμφωνα με την άλφαβητική σειρά κάθε παροιμίας, πράγμα εύχρηστο για τό μελετητή στην άναζήτησή τους. Κι εδώ δίνονται οι άπαραίτητες έπεξηγηματικές σημειώσεις και παραπομπές (259-325 σελ.).

Τό Γ' μέρος του έργου άποτελεί τό εύρετήριο των λέξεων που άποτελούν τον κορμό κάθε παροιμίας. Έτσι ο άναγνώστης ή μελετητής βρίσκει μπρός σε ένα πλήθος από λεξιλογικό θησαυρό του τοπικού νησιώτικου ιδιώματος. Με εύχέρεια άνατρέχει στά λήμματα με τη χρηστική τους έννοια καθώς και με την άλφαβητική τους κατάταξη (226-256 σελ.).

«Όσο πάει και λιγοστεύουν στους καιρούς μας οι ύπεύθυνες λαογραφικές (έννοια αυτές που τηρούν τους κανόνες της λαογραφικής επιστήμης) εργασίες. Ύπαινίσσομαι τά «έκλαϊκευμένα», κατά κάποιο τρόπο, βιβλία λαογραφίας που οι συγγραφείς τους, χωρίς τά άπαραίτητα εφόδια, διοχετεύουν άκατέργαστο ή άτεκμηρίωτο και πολλές φορές άμφισβητήσιμη γνησιότητα ύλικό...». Έτούτα τά λόγια μάς λέει ο Σπύρος Κοκκίνης (βλ. «Ήπειρωτική Έστία», τεύχος 345-346, σελ. 119) με άφορμή τό νέο βιβλίο των Σωτηρίου Α. Καρανικόλα και Αλεξάνδρου Σ. Καρανικόλα:

«Παροιμίες καί Φράσεις ἀπό τή Σύμη». Πράγματι, ἐδῶ πρέπει νά συμφωνήσουμε, γιατί σποραδικά περνοῦν ἀπό τά χέρια μας παρόμοια ἔργα μοναδικά, ὄχι μόνο γιά τή μεθοδικότητα καί τό μακροχρόνιο μόχθο τους, μά καί γιά τόν ὄγκο τους. Ἐκεῖ μέσα διαφαίνονται ζωές ἀπό γενιές γενεῶν πού συνεχίζουν τίς ρίζες τῆς παράδοσής μας.

Ἄκόμα μπορούμε νά πούμε γιά τόν τόμο, πῶς ἀποτελεῖ σταθμό γιά τήν ἐποχή μας κυρίως γιατί: α) μεθολογικά εἶναι προσεγμένο - λεπτολογημένο καί δοσμένο μέ τήν εἰδολογική ληματοθετική κατάταξη τήν ὁποία συνήθως, λόγω τῶν δυσχερειῶν τῆς, ἀποφεύγουν νά χρησιμοποιοῦν οἱ καταγραφεῖς. β) φιλολογικά τό ἔργο διαβλύζεται ἀπό γνώσεις, στερεότητα στίς ἐρμηνεῖες καί εὐστοχα σχόλια γ) γλωσσικά θεωρεῖται ἀξιόπιστο γιατί εἶναι κτῆμα στούς συγγραφεῖς τό τοπικό ἰδίωμα καί γιατί ἡ ἐτυμολόγηση γίνεται ὑπεύθυνα στίς λέξεις. δ) τεχνικά μπορεῖ νά χαρακτηρισθεῖ σάν ἔργο τέχνης, γιατί ὁ τυπογράφος ἐπεξεργάσθηκε μέ αἰσθητική ἀντίληψη καί ὑπομονή τό ἔργο, χρησιμοποίησε ποικίλες οἰκογένειες γραμμάτων — ὅσες χρειαζόταν — καί μέ τήν ἐμπειρία του δικαίωσε τά χειρόγραφα.

Τό ἔργο, πού ὁ χρόνος πιστεύω νά ἐντάξει στά μνημειώδη, συμπληρώνεται ἀπό πίνακα μέ τίς συντομογραφίες πού χρησιμοποιήθηκαν, παροράματα, κι ἓνα ἀναλυτικό πίνακα τῶν χορηγῶν τοῦ τόμου. Ἄλήθεια πόσοι θά ζήλευαν ἐτοῦτο τόν τόμο ἀπ' ὄλες τίς ἀπόψεις, μά πόσοι θά βρεθοῦν μέ τό ἀνάστημα τοῦ Ἄλ. Καρανικόλα νά ὑψώσουν τή φωνή τοῦ τόπου τους δίνοντάς μας τίς παροιμίες καί τίς ἀθάνατες φράσεις τῶν πατεράδων τους;

M.E.A.

Μηνᾶ Ἄλ. Ἀλεξιάδη:

«Τό τραγοῦδι τοῦ Χριστοῦ στήν Κάρπαθο», δύο ἀνέκδοτες παραλλαγές, ἀνάτ. περιόδ. «Κάρπαθος», τεύχος I, Ἀθήνα 1979, σχῆμα 17,5×25.

Ἄκόμα Μηνᾶς Ἄλ. Ἀλεξιάδης εἶναι ἓνας πολυγραφότατος νέος μελετητής μέ ἰδιαίτερη ἐπίδοση στή λαογραφία καί ἱστορία. Οἱ ἐργασίες του διακρίνονται γιά τήν ἐπιτημονική τους πληρότητα, τήν πρωτοτυπία καί τό διερευνητικό τους πνεῦμα.

Πρόσφατα δημοσίευσε στό περιοδικό «Κάρπαθος» (τεύχος A, Ἀθήνα 1979) δύο ἀνέκδοτες παραλλαγές γιά τό τραγοῦδι τοῦ Χριστοῦ, πού ἀποθησαύρισε ἀπό τήν ἰδιαίτερη πατρίδα του Κάρπαθο. Πρόκειται γιά τό λεγόμενο μοιρολόι τῆς Παναγιᾶς, γνωστό καί σέ μᾶς ἀπό διάφορες καταγραφές τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Ἄς ἀπολαύσουμε ὁμως καλύτερα τοῦς πρώτους στίχους ἀπό τό τραγοῦδι, πού προέρχεται ἀπό τίς Μενετές:

*«Σήμερα μαῦρος οὐρανός, σήμερα μαῦρη μέρα,
σήμερον οὐλοὶ θλίονται τσαί τά βουνά λυποῦνται.*

*Ἡ Παναγιά ἐκά(θ)ετο ἀνέγνα στό θρονί της,
τίς προσευχές της ἤκανε γιά τό μονογενή της...».*

Τί πλοῦτος ἀπό λέξεις, τί βαθιά νοήματα! Κι ἐδῶ τό ἰδίωμα τοῦ νησιοῦ δέν ἀποχωρίζεται τίς πανανθρώπινες σκέψεις. Ὁ ἄγνωστος λαϊκός στιχουργός μᾶς λέει «θλίυτται» ἀντί θλίβονται, «λυποῦτται» ἀντί λυποῦνται, «ἀνέγνα» ἀντί δίχως ἔγνοια. Καί εἶναι τόσο ἰσορροπημένος ὁ λόγος στό δημοτικό τραγούδι πού ὅσο καί νά θρηνολογεῖ καί νά παραλογίζεται, ἀπό τό στίχο του ξεπηδᾷ ταυτόχρονα μιᾶ δύναμη. Γιατί ἂν μᾶς ἐπέτρεπε ὁ χῶρος νά παραθέσουμε κι ἄλλους στίχους, θά βλέπαμε πῶς ἡ ἀπελπισία, ὁ θρήνος, ὁ σπαραγμός καί ἡ μελαγχολία κορυφώνεται στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τήν ἴδια τή φύση τοῦ ἀπέραντου, τοῦ πανανθρώπινου πόνου πού εἶναι δεμένος ἀδιαμέλιστα μέ τήν ὁμορφιά τῆς ζωῆς καί τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

Τά παραπάνω λόγια ταιριάζουν καί στή δεύτερη παραλλαγή τοῦ τραγουδιοῦ πού προέρχεται ἀπό τόν Ὅθο τῆς Καρπάθου. Ἐτοῦτο μοιάζει ἀπαράλλαχτα μέ ἀντίστοιχα τῆς περιοχῆς Πεδιάδας Ἡρακλείου Κρήτης, πού ἔχουμε καταγράψει καί πρόκειται νά παρασιάσουμε σύντομα.

Ἐτοῦτα τά δύο τραγούδια, ἂν καί ἀνισοσκελή σέ ἔκταση, περικλείουν τά ἴδια νοήματα ἀπό τά κλασσικά ἰδεώδη. Γι' αὐτό καί ὁ δωδεκανήσιος ἐρευνητής φρόντισε νά ἀποδώσει πιστά, ἀνόθευτα καί μάλιστα νά συμπληρώσει μ' ἓνα πίνακα ἰδιωματικῶν λέξεων τήν ἐργασία του.

Μποροῦμε ἀνεπιφύλαχτα νά ποῦμε, πῶς ὁ Μ. Ἀ. ἔδωσε ἀκόμα μιᾶ σελίδα ἀπό τίς ἀναρίθμητες τοῦ λαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ, μέ τίς γνώσεις, τήν εὐσυνειδησία καί τό ζῆλο πού τόν διακρίνει. Τέτοιοι ἐργάτες τῆς πέννας ὅπως ὁ Μηνᾶς Ἀλεξιάδης τιμοῦν τήν πνευματική ἐπαρχία καί προωθοῦν τήν ἐπιστήμη καί τόν πολιτισμό μας.

M.E.A.

Νίκου Ι. Χαρτοφύλη:

«Αὐτοκαθαίρεση προνομίου», ἐμεῖς, οἱ Ἕλληνες... (Γενικό τραγούδι τῆς Ράτσας μου), Αὐτοτελής ἐνότητα πρώτη, Ἀθήνα 1979, σελ. 95, σχῆμα 17,5×25.

Δέν ὑποστηρίζω τήν ἀποψη πῶς πρέπει νά δίνεται προσοχή μόνο σέ ἔργα γνωστῶν συγγραφέων, οὔτε ἐπικροτῶ τήν ἀντίληψη πῶς ἡ πνευματική ζωή καί πρωτοπορία βρίσκεται ἀποκλειστικά στήν πρωτεύουσα. Μέ τοῦτες τίς σκέψεις ρίχτηκα στή μελέτη τῆς ποιητικῆς ἐνότητας τοῦ Νίκου Χαρτοφύλη, πού φέρνει τόν τίτλο «Αὐτοκαθαίρεση προνομίου» καί τόν ὑπέρτιτλο: Ἐμεῖς, οἱ Ἕλληνες... (Γενικό τραγούδι τῆς Ράτσας μου).

Ὁ νισύριος Νίκος Ι. Χαρτοφύλης πού ζεῖ καί δημιουργεῖ στή Ρόδο, πέρα ἀπό τήν τέχνη τοῦ χρωστήρα (ζωγράφος τό ἐπάγγελμα), καλλιιεργεῖ καί τήν τέχνη τοῦ λόγου. Τό παραπάνω ἔργο του διαπνέεται ἀπό «...

σοβαρό ιστορικό ψυχισμό κι έντονο επίσης φυσιολατρικό στοιχείο...», κατά τόν Δημ. Σιατόπουλο και άποτελει πανανθρώπινο μήνυμα αγάπης με έγκεφαλική έμπνευση. Δίχως μακρηγορίες σε προλόγους, άνεδαφικούς δραματισμούς και μεγαλόσχημα «πιστεύω», παραθέτει εισαγωγικούς στόχους με τόν τίτλο «Παρατατικός», όπου γράφει για τήν άπόπειρά του:

*«... Καταπίνω μονορούφι τόν ώκεανό τής αισιοδοξίας μου,
συρρικνώνω τά φαράγγια σε λακκοϋβες
δρασκελίζω τά φαράγγια,
νοιώθω τών βουνοκορφών τήν αιχμηρότητα
στοϋ δρασκελισμού μου τίς γυμνές πατούσες.
Και άποτροπιάζομαι στο καγχασμό τής χίμαιρας
και στο ειρωνικό τής ούτοπίας βούκεντρο
πού θωρακίζουσε τήν έσωτερική μας άπουσία...».*

Κάθε στίχος άποτελει και μιά βαθιά ρίζα από νόημα. Συνεχίζει πιο κάτω:

*«... 'Η άπόπειρά μου δραπετεύει από τό άδύνατο.
Φιλοδοξει άνακατάταξη
τοϋ αϊγαίου έαυτοϋ μας -
Ποιός τήν έγκρίνει τήν κορώνα για ύποπόδιο;
Ποιός τήν ένέχεται τήν κορυφή στους πρόποδες;
Ποιός άντέχει τό άγκαθερό τοϋ μαθητή θρανίο
χιλιάδες χρόνια δάσκαλος τής οικουμένης;
Ποιός άποδέχεται τό χαλινάρι στον ήπεία;
Ποιά 'ναι ή άρδευση πού καταδέχεται να ποτιστεί;
Ποιός προσπερνά τό περιβόλι του αδιάφορος
θαυμάζοντας τά χειροτόπια δίπλα του, τά ζένα;
Ποιό τό προνόμιο πού εκκλιπαρεί εκδούλευση;
Ποιός μεταλλάσσει θελημένα τό άλάτι τής ευστάθειάς του
με τό γλυφό τοϋ παραπαίοντος;...».*

'Η ποίηση τοϋ Ν.Χ. μπορεί να θεωρηθεί προβληματισμένη, με λεπτές συναισθηματικές δονήσεις, παρατηρητικότητα και ισχυρή περιγραφική ικανότητα. Χρησιμοποιεί καιρια παραδείγματα από τή φύση και τό ζωικό βασίλειο για να επαληθεύσει τόν μεγαλοϊδεασμό, τή μωρότητα και τή μηδαμνότητά μας. Με μιάν άπροσδιόριστη άνησυχία πού φτάνει ως τό χείλος τής μελαγχολίας κι έναν άγρυπνο στοχασμό μπρός στη μοίρα και τό μαρτύριο τοϋ 'Εθνους, ανακαλύπτει τίς όμορφίες και τίς αξίες τής χώρας. Τής κάθε χώρας. Τής ζωής. Με πόνο και φόβο για τό αύριο ξεφωνεί:

*«... 'Ο βάτος ύπερηφανεύεται για τήν άγκαθερή του κλήρα -
ή ράτσα μου ντρέπεται για τή θεϊκή της μοίρα.*

Κομπορημονεῖ ὁ κισσὸς ἀνυφορίζοντας
 σέ ξένες βάσεις ὑψομέτρων -
 ἢ ράτσα μου καυχησιολογεῖ
 γιὰ τὴ στενότητα τῶν περιμέτρων.
 Τὰ σπάρτα προστατεύουνε τὸ μάλαμά τους
 μέ τὰ πράσινα τους βέλη -
 ἢ ράτσα μου ἀφήνει τὸ διαγουμιστὴ
 ν' ἀρπάζει καί μαλάματα καί ὅ,τι θέλει...
 Ἡ κότα διαλαλάει μιά μπουκιά κατόρθωμα -
 Ἡ ράτσα μου ξεσκίζεται ἀπὸ καυχησιά
 νά λάμπουν τὰ ρουμπίνια του μέσ στήν ἐκτίμησή μας -
 ἢ ράτσα μου κλειδαμπαρώνει τὰ διαμάντια της
 καί περπατᾷ στή ρούγια μέ ξεσκλίδια·
 τὸ σύκο ἀνοίγει φωνακλάδικο τὸ στόμα του
 νά διαλαλήσει εὐκαρπία του μελωμένη -
 ἢ ράτσα μου σφραγίζει ὀλόχρυσο τὸ καλοκαίρι της
 καί τουρτουρίζει μέσα στό Γεννάρη της·
 τὸ κυπαρίσσι κανακίζει τ' ἀνεδώδιμά του μῆλα -
 ἢ ράτσα μου ἀποκλήρωσε
 τὰ εὐωδιαστά χρυσόμηλά της....».

Ἡ ἀλληγορία πού παρατηρεῖς δέν εἶναι χαώδης καί ἀνερμήνευτη. Φτάνει ὡς τόν προβληματισμό κι ἀγγίζει τὰ τύμπανα τῆς ἐσώψυχης λεπτότητας. Εἶναι μιά ποίηση ποιότητας, πού, παρά τὴν ὅποια πεζότητα τῆς γοητεῦει, συγκινεῖ καί θαυμάζεται. Μέ τόν ἴδιο στέρεο ὑπόβαθρο, σκεπτικό λογισμό καί ρυθμὸ γράφει πιο κάτω:

«.... Ἡ κουκουβάγια τὸ ἔχει καύχημα πού ἔγινε τὸ σύμβολο τῆς
 ράτσας
 ἢ ράτσα μου δέν τὸ ἔχει καύχημα πού ἦτανε τὸ σύμβολο τοῦ
 κόσμου;...».

Δέν χρειάζεται σχόλιο ἐδῶ. Ἀκόμα μιά φορά καταφαίνεται πὺς ἡ ποίηση τοῦ Χαρτοφύλη δέν εἶναι ἐπιφάνειας, ἀλλὰ βάθους καί οὐσίας.

«Ὁ ἀναχωρητῆς» καί «τὸ σταυροδρόμι» εἶναι δύο τίτλοι πού ἔχουν σειρά στό βιβλίο. Ἐδῶ εἶναι σύντομος καί στηριζέει τὴν ποίησή του μέ στοιχειακοὺς λογισμοὺς πάντα σέ ἐλεύθερο στίχο.

Συνέχεια «Οἱ ρίζες» ἔχουν σειρά στό βιβλίο, μέ ὑπότιτλο «Ροδίτικη ἀνοιξιὰτικὴ ὑφάντρα». Ἡ ποίηση ἐδῶ ἀποκτᾷ λυρικές τάσεις μέ ὀλοζώντανο παλμό. Δίνει ζωὴ στά ἄψυχα μέ τὴ βοήθεια τοπικῶν λέξεων κι ἐπιστρατεύει τὴ μνήμη του γιὰ νά μᾶς δώσει ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια παιχνίδια δεμένα μέ τὴ φύση. Ὁ πλοῦτος τῶν λέξεων καί ἡ ἀποστροφή ἀπὸ τὸ μῦθο, εὐπρεπίζουν τὴν ποίηση πού ἀπαιτεῖ ἀπὸ τόν ἀναγνώστη: ἐγκυκλοπαιδικές γνώσεις, στοχασμό, τριβὴ στήν ποίηση τοῦ αἰῶνα μας, ἀναζήτηση καί ὑψηλὴ διάνοηση. Ἡ ἐναλλαγὴ στοχαστικῶν ἐρεθισμάτων

καί ἀτόφιων εικόνων ἀπό τήν ὑπαίθρια ζωή τῆς Ρόδου ἀπ' ὅπου ἐμπνέεται, τονώνουν κι ὀλοκληρώνουν τήν ποίηση. Γιατί δέν εἶναι σέ καμιά περίπτωση πρόσκαιρη, ἀλλά καρπός ἀπό τριβή πολύχρονη, ἐπίμονη παρατήρηση, ἀναδίφηση, πηγαία ἔμπνευση καί τάλαντο. Τά ἀπλά θέματα, πού δέν σπουδαιολογεῖ οὔτε οἰκαιοποιεῖ τό πλῆθος, διεργάζεται ὁ Ν.Χ. καί τά κάνει ποίηση. Γράφει:

... ὁ πράσινος λαρυγγισμός τοῦ βατράχου
γεμάτος ὑγρασία
παραπλανᾷ τίς ἀποστάσεις...».

Παράκατω:

«... ὁ κοκκινολαίμης
μέ λιγοστούς ἰσόχρονους βελονισμούς
τοῦ λαρυγγιοῦ του
τρυπᾷ τόν ἀχνοπράσινο μανδύα τοῦ σύδεντρου
καί σειέται γιά νά δεῖ τό σούρουπο
τοῦ στήθους του τό ξεβαμμένο κρόκο...».

Ἴσα μέ ἔδω μᾶς μίλησε γιά τόσες ὁμορφιές μέ τό δικό του μάτι, γιά τόν κάμπο, τό δάσος καί τώρα κάνει λόγο γιά τήν πέτρα. Σέ τούτη τή συμπαραστάτιδα γιά κάθε ἀγγιγμα, γιά κάθε μορφοποίηση, γιά κάθε δημιουργία. Προσφέρεται σέ τόσα χρώματα, ἀξιοποιεῖται ποικιλόμορφα καί μορφοπλάθεται ἔθειλοντικά. Γράφει χαρακτηριστικά:

«... Πέτρα τῆς γῆς μου:
πηγμένο ζυμᾶρι τοῦ ἀρχέγονου χρόνου
ρόζε στίς παλάμες τοῦ λιθόξου
γλυπτική
δυναμική
τῆς Ἑλλάδας - ...» καί συνεχίζει:

«... Κοῦρε εὐγενικέ,
Ἄθηνᾶ δορυφοροῦσα,
Ἄλύμπιε Δία κεραυνοφόρε,
ἄλογα τῶν Παναθήναιων...» καί ἀκόμα:

«Πέτρα τῆς γῆς μου,
ἀντίστοιχη γεωλογική
ἀβγάτισες τή προκοσύνη καί τή θέληση
τούτης τῆς ράτσας,
μπόλιασες μέ τ' ἀσυμβίβαστό σου
τό χαρακτήρα τοῦ Ἑλληνα.
Πέτρα τῆς γῆς μου,
πολυπρόσωπη

καί πολυχρώματα,
μέ τίς πηγμένες φλέβες σου, τίς όλοζώντανες,
έκανες τίς πλαγιές τών λόφων
σκαλοπάτια καρπερά
καί σμαραγδένια άμφιθέατρα...».

Μακρηγορεί ίσως ό ποιητής, αλλά δίχως νά στερήσει άπό τόν ειρμό τήν άπόλαυση τού στίχου. Τό ίδιο ζωντανά συνεχίζει καί ύμνει τά πετρόψαρα. Τίς σμέρνες όνοματίζει «εϋλύγιστα ραβδιά στιγματισμένα καί φιδοσερνάμενα», καί πλέκει τή ποίησή του. "Όμως άπό τήν 48 ως τήν 50 σελίδα παρατηρώ κάποια κάμψη, πού μπορεί νά όφείλεται καί στά θέματά του. Εύκολα όμως μεταβρίσκει τόν ρυθμό της ή ποίηση, πού μέ στοργή, μεταφορικότητα, χωρίς νά μακροσέρνει δημιουργεί έσωτερική συνομιλία, διαλόγους.

«Ένζωα-άζωα.
Δέν έχει άζωα ή Ζωή. Δέν έχει άζωα ή Γη μας.
Μά, Ιδοϋ λοιπόν, Αγαία ράτσα μου:
Βάλε τήν εδαισθησία τού δακτύλου σου, τού δείκτη σου
στό σφυγμό τής πέτρας μας,
πώς; δέν γροικās τήν πάλλουσα τραγουδιστή της φλέβα;
πώς; δέ σέ παρασέρνει σέ χορό
ό καλαματιανός καί ό συρτός;
Δέν νοιώθεις στήν άφή σου
τό άνοδικό στραφτάλισμα, τό διονυσιακό
της σούστας τής ροδίτικιας;...».

Οί σελίδες τού βιβλίου «Αϋτοκαθαίρεση Πρόνομίου», μάς φέρνουν στό ποίημα μέ τόν τίτλο «τομή», όπου ό ποιητής γέρνει άνάλαφρα πάνω άπό τόν άνθρωπο. Μέ μιά δύναμη έγκεφαλική, χριστιανική, πανανθρώπινη γράφει:

«... "Ότι κι αν είναι ό 'Ιησοϋς, γιά σένα
ότι κι αν είναι ό 'Ιησοϋς γιά μένα
ήτανε (πιό βέβαιο κι άπό σίγουρο)
τομή:
Μπόλιασε τό μετέπειτα τού κόσμου
μέ ειδικό βηματισμό.
"Εστησε πάνω στό μηδενικό μας
τύμβο
'Αρωμάτισε τή χωματίλα μας.
'Αλάτισε τού κάθε σκλάβου τήν άπαίτηση γιά λευτεριά
κι' άπόδιωξε τή μούχλα καί τό σαπισμά της...».

Συνέχεια πλουτίζει τούς στίχους του μέ μηνύματα κοινωνικά, σοφία

καί ἀνθρωπιά, δανεισμένα ἀπό τήν Ἁγία Γραφή. Ὅμως ἐμβαθύνει, τέμνει
κι ἐρευνᾷ τά θεῖα λόγια, τίς ἔννοιες καί δίνει προεκτάσεις. Γιά τό
Βυζάντιο διαλαλεῖ τό δικό του ὄρισμό:

*«... Ἐξευξε τή Γαλιλαία καί τήν Ἀθήνα
στό ἴδιο ἄρμα,
τό ἑλληνικό -
κι ἡ ἀρματοδρομία της ἡ νέα, ἡ χιλιετής,
νοματίστηκε ἀπό τήν Ἱστορία
Βυζάντιο...».*

Ἐτοῦτες οἱ δύο τρεῖς σελίδες εἶναι — πιστεῦω — ἀπό τίς πιό
εὐστοχες κι ἐπιτηδευμένες λογοτεχνικά γιά τή διαχρονιστική ποίηση. Στή
σελίδα 76 «παίζει» μέ τή λέξη «βαρβαρισμός», μέ ἱστορικές ἀναδρομές, μ' ἓνα
τρόπο ξεχωριστό, μοναδικό.

Ἀμέσως μετά, ἡ ἐκτύλιξη στίς σελίδες τοῦ βιβλίου γίνεται πιό ἀψιά,
πιό καυτηριαστική μέ τά κοινωνικά καί ἄλλα «κακῶς κείμενα» πού ἔχουν
ἐνσαρκωθεί στή ράτσα μας καί προέρχονται κυρίως ἀπό τή ράτσα μας.

Στίς σελίδες 81, 82, 83 γίνεται πιό ζωντανός, παραστατικός, σαφής,
ἐλεύθερος. Ἀμέσως μετά γνωρίζει τό τί ἦταν γιά μᾶς τό εἰκοσιένα μ' ἓνα
τρόπο πρωτόγνωρο, πλατύ, πλημμυρισμένο ἀμεροληψία. Κάνει λόγο γιά
τό Πάσχα, τό συμβολισμό του, τό ἀνάστημα τοῦ μηνύματός του καί τό
συνδέει μέ τήν Ἐθνεγερσία καί τίς ἄλλες θυσίες τοῦ λαοῦ. Ἀνοιχτά
κεντρίζει ἐκείνους πού ἀνεντρόπιαστα ἐκμεταλλεύτηκαν μέ βδελυρότητα
τήν κατάσταση τοῦ πολέμου, τοῦ κάθε πολέμου. Προτείνει τή τιμωρία γιά
ἐκείνους πού ντρόπιασαν τόν ἑλληνισμό καί ἐπέζησαν ρουφώντας τό αἷμα
τῶν ἄλλων... Ἐδῶ ἀστράφτει ἡ πένα τοῦ ποιητῆ ἀπό τόλμη, θάρρος καί
ἀντικειμενικότητα, πάντως σέ βάρος τῆς ποιητικῆς τέχνης.

Ἡ ἐνότητα τοῦ βιβλίου κατακλύζεται ἀπό γλυκότητες καί ἄλλες
λέξεις πού φτιάχνουν στέρεο τό λόγο τοῦ ποιητῆ. Ὅμως μέσα στό πλῆθος
παρατηρῶ καί τήν ἐκζήτηση νεολογισμῶν στή συνθετότητα τῶν λέξεων
χωρίς πρόθεση λεξιθρίας. Χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητής: πισωκόρμι, πετρό-
φλεβες, σπαθίφυλλο, βελονόθαμνοι, φιδόρριζες, ριζόφλεβες, νεροσυρμή,
τρισελεύθερο, ξώκλαδα, θαμνότοιχοι, τοιχοζωγραφιές, φωτοκόρη, φουσκο-
νεριές, λευκοπύρωση, λασποζύμη, σκοληκόβρωτη κ.ἄ. Ἄν δέν εἶχε περι-
εχόμενο ἡ ποίηση τοῦ Ν.Χ., θά ἔλεγα πῶς ἡ ἐκζήτηση καί ἡ χρήση
λεξιπλαστικῶν λέξεων πνίγει τήν ἔμπνευση, τήν κάνει δέσμιά της κι ἔτσι
τά ποιήματα μοιάζουν σάν νά γράφτηκαν γιά τήν γλωσσοπλαστική
ἐπίφαση καί μόνο.

Στό πάθος καί στήν προσπάθειά του ὁ δημιουργός νά πλέξει τήν
ποίησή του ἀγκάλιασε καί ντόπιες λέξεις δίχως νά χρησιμοποιεῖ γλωσσά-
ρι. Αὐτές εἶναι: χρυσόμηλα, ἀγραμύθια, ξυνήθρες, ἀμάραγκος, караβολά-
κια, κουρκούταυλος, κουβάνι κ.ἄ.

Σέ τοῦτο τό προσκλητήριο τῶν λέξεων, συμπαραστάθηκαν καί πολλές

λέξεις τής καθαρεύουσας, πού φαίνεται πώς ό ποιητής δέν έκανε προσπάθεια νά απούγει. Γράφει: κνουτο, ύψηπετές, νεάζον, έπελεύοντα, βδελύττεται άναδεύτηκε, πυορροούσα, άντίσκομμα, έπιλήσμον, άούριστας, εκηβόλος, άντίσκομμα, άπεμπολῶ, κλαγγή, ύετός, πλαδαρή, τηλαυγή, χαμέρπεια, πλησμονή κ.ά. Στην προσπάθεια του ό Νίκος Χαρτοφύλης, σάν προβληματισμένος όδοιπόρος τής ζωής, νά μās δώσει σύγχρονη ποίηση, δέν μπόρεσε νά απούγει και τή συχνή χρήση τών λέξεων: μαβιά, κορφή, νεροσυρμές, εϋηχα, σφενδονόξυλα κ.ά.

Μέ όλα έτοϋτα δέν έχω πρόθεση νά υποβιβάσω τήν ποιότητα στους στίχους, αλλά, καλοπροαίρετα πέρα για πέρα, νά διαλαλήσω πώς ό ποιητής αισθάνεται όλες τίς λέξεις πρόθυμες και κατάλληλες για ποίηση. Στο σύνολο θεωρώ τοϋτο τό έργο τόλμημα όχι μόνο για τό κόστος τής εκδοσης, οϋτε για τήν έλευθερία στις ιδέες και τό βαθύ στοχασμό, αλλά κυρίως για τόν τρόπο τής ποιητικής δομής και του προβληματισμού του. Πιστεύω πώς ό χρόνος θά δικαιώσει τήν τέχνη του, πού τήν «πνίγει» ή έπαρχία και τήν άπωθει συστηματικά κάθε τοπικό «κύκλωμα». 'Η φιλοτέχνηση του βιβλίου, προσεγμένη κι αυτή, είναι του ίδιου του συγγραφέα.

M.E.A.

Μηνᾶ 'Αλ. 'Αλεξιάδη:

«'Ηπειρωτικά χειρόγραφα λαογραφίας Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων», Συλλογή Φοιτητῶν 1964-1974, 'Ιωάννινα 1980 σελ. 101 σχ. 17,5×25.

'Η 'Ηπειρος περισσότερο ίσως από κάθε άλλο διαμέρισμα τής χώρας διασώζει άτόφια τήν ιδιότητα της. 'Ιδιότητα στη γλώσσα και στην έκφραση, στο τραγούδι και στο χορό, στην τέχνη και στα δημιουργήματά της, στα ήθη και στα έθιμα. Είναι εξάλλου συγκινητική ή έμμογή και προσήλωση τών 'Ηπειρωτῶν στην παράδοση. "Όλα έτοϋτα έπαληθεύονται και μέ τήν σημαντική σέ αριθμό και περιεχόμενο συλλογή από ήπειρωτικά χειρόγραφα λαογραφίας, πού κυκλοφόρησε ό Μηνᾶς 'Αλ. 'Αλεξιάδης. 'Αποτελοϋν έργασίες φοιτητῶν προορισμένες για τό Πανεπιστήμιο 'Ιωαννίνων, πού μελετήθηκαν άοκνα και καταγράφηκαν εϋσυνείδητα για μία όλόκληρη δεκαετία.

"Ως σήμερα, μās είναι γνωστό καταλογογραφημένο λαογραφικό υλικό από τήν Κύπρο, Στερεά 'Ελλάδα, Κρήτη, Δωδεκάνησα, Θράκη, Εϋβοια, Λευκάδα, Σέρρες και Γορτυνία. Τώρα έρχεται νά προστεθεί άκόμα μία σχετική έργασία για τήν 'Ηπειρο. 'Ο έμπνευστής, βοηθός στην έδρα τής λαογραφίας του Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων, Μηνᾶς 'Αλεξιάδης, πρόσθεσε μία άκόμα σπουδαία έργασία στο ένεργητικό του. Πρωτότυπη, μεθολογική και υπεύθυνη άποθησαυρίζει τό λαογραφικό μας πλοϋτο πού δέν είναι εύκολο και μπορετό νά γνωρίζει κάθε μελετητής. "Έτσι δίνει τά βασικά στηρίγματα για κάθε ξεκίνημα, για κάθε διερεύνηση βάθους και

ἀξιόπιστης ἀναδίφησης.

Τό βιβλίο εἶναι χωρισμένο σέ κεφάλαια, σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ βιβλιογράφου συγγραφέα. Καταλογογραφεῖ 427 χειρόγραφα φοιτητῶν, πού καλύπτει ἔτσι σχεδόν ὀλόκληρο τόν Ἑπειρωτικό χώρο. Δέν παραλείπει στόν γενικό τίτλο τῆς συλλογῆς νά ἀναφέρει τόν τόπο προέλευσης τοῦ ὕλικου, τό φοιτητικό ἔτος, τή σειρά φοιτήσεως ἐκείνων πού συγκέντρωσαν τό ὕλικό καί κάθε ἄλλο στοιχεῖο πού θά μπορούσε νά διευκολύνει τόν ἐρευνητή (11-59 σελ.).

Ὅμως, ἡ ἐργασία τοῦ Μ. Ἀ. δέν περιορίζεται ἐδῶ. Παραθέτει καί πίνακα μέ εἰδολογική κατάταξη τοῦ λαογραφικοῦ ὕλικου, σύμφωνα μέ τό διάγραμμα τοῦ καθηγητῆ Μ.Γ. Μερακλή (63-70 σελ.).

Συνέχεια δημοσιεύει στατιστικό πίνακα λαογραφικῶν θεμάτων, ἀρετήριο τόπων καί ξέχωρο εὔρετήριο συλλογῶν μέ τόν αὐξοῦντα ἀριθμό τῶν ἐργασιῶν τους (71-96 σελ.). Ἐδῶ κρίνω σκόπιμο νά μεταφέρω ἀπό τό στατιστικό πίνακα τήν ποικιλία τῶν θεμάτων πού καταχωροῦνται ἀπό τό μελετητή καί τούς ἀφανεῖς συλλογεῖς: Αἰνίγματα, ἀκληρήματα, ἀλληγορίες, ἀλφάβητοι, ἀνέκδοτα, ἀπευχές, ἀστειολογήματα, γιατροσόφια, γλωσσοδέτες, δίστιχα. Ἀκόμα ἔγγραφα δικαιοπρακτικά, ἐκφράσεις λαϊκές, ἐπαγγέλματα παραδοσιακά, ἐπιγραφές καταστημάτων, ἐργαλεῖα γεωργικά καί μαστόρων, εὐτράπελες διηγήσεις καί εὐχές καθῶς καί ἱστορίες. Ὁ μελετητής ἐπίσης βρίσκει κάλαντα, κατάρες, λέξεις λαογραφικές, μοιρολόγια, μύθους καί ξόρκια, ὀνόματα, ὄρκους, παινέματα, παιχνίδια, παραδόσεις, παραμύθια, παροιμίες, παρωνύμια, ποιμενικά, προλήψεις, προφητεῖες, στιχοπλάκια, τοπωνύμια, τραγούδια, χορούς κ.ἄ. Εἶναι πράγματι ἀχανή τά κεφάλαια τῆς λαογραφίας μας πού μορφώνουν τό λαϊκό μας πολιτισμό καί μᾶς πληροφοροῦν γιά τήν ἀπέριττη καί δίχως ἀπαιτήσεις ζωῆ τοῦ παρελθόντος πού πέρασε στήν αἰωνιότητα. Τοῦ λιτοῦ καί ἀνεξίτηλου κοινωνικοῦ βίου πού ἐδράζει στέρεα καί ὑγιά τίς ρίζες μας, τήν πολιτιστική μας κληρονομιά. Μέσα ἀπό ὄλα ἐτοῦτα, καταφαίνεται ὁ μόχθος καί ἡ ἐπιμέλεια πού προϋποθέτει γιά τέτοιου εἴδους ἐπιστημονική ἐργασία καί διαφαίνεται ὁ λαϊκός πλοῦτος τοῦ τόπου, πού, παρά τήν πενιχρότητα στά μέσα καί τό δύσκολο τῆς ἐποχῆς, ὑπῆρξε μοναδικός. Ὁ Νίκος Παναγιώτου γράφει χαρακτηριστικά (περιοδ. «Λαογραφική Κύπρος», τόμ. ΙΑ', σελ. 123) πῶς ἡ ἐργασία τοῦ Ἀλεξιάδη «... εἶναι ἀποτέλεσμα μόχθου καί πολλῆς ὑπομονῆς, δέν προβλέπει νά προσπορίσει δάφνες στό συγγραφέα του, ἀφοῦ ἀπευθύνεται σέ πολύ λίγους εἰδικούς, φαίνεται ἐργασία μηχανική καί ἀνιαρή — καί ὡς ἕνα βαθμό μπορεῖ νά εἶναι — ἐμποτισμένη ὁμως μέ μέθοδο καί σύστημα, καί ὅπως ἴσως χρησιμότερη γιά τήν ἐπιστημονική ἐρευνα. Τέτοιες ἐργασίες ἀποτελοῦν ὑποδομή γιά τήν ἐπιστήμη, προϋποθέσεις ἀπαραίτητες γιά συνολικές ἐκτιμήσεις καί συνθετικές θεωρήσεις, μακάρι νά ἔχουμε πολλά ἔργα ἀνάλογης χρησιμότητας σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης...».

Ὅλα τά παραπάνω λόγια εἶναι τόσο περιεκτικά, ὥστε θάλεγα πῶς δέν

έχω νά προσθέσω τίποτα άλλο. Μόνο, ότι στό πρόσωπο τοῦ Μηνᾶ Ἀλεξιάδη, τιμᾶται ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα του Κάρπαθος καί γενικά δάκερα τά Δωδεκάνησα. Γιατί, μέ τό νέο του βιβλίο, ἐμφανίζει συγκροτημένα βιβλιογραφικά στοιχεῖα, ἐπιστημονικές ἐργασίες μέ τρόπο ὑποδειγματικό, πού ἀποτελοῦν ταυτόχρονα καί τό μοναδικό βοήθημα γιά τήν μεθολογία του σέ νέους μελετητές.

Ὁ χάρτης τῆς Ἡπείρου στό τέλος τοῦ ἔργου κατατοπίζει πληρέστερα τόν ἀναγνώστη καί ἀνεβάζει τό κύρος τοῦ βιβλίου.

M.E.A.

Κώστα Μαντουδάκη:

«Ἐδῶ κι ἐκεῖ στή Νίσυρο», Ἀθήνα 1981, σελ. 40, σχῆμα 16,5×23,5.

Ἡ ποίηση εἶναι κάτι προσωπικό, πού ἀποτυπώνει τό χαρακτήρα τοῦ δημιουργοῦ τῆς. Ἀναβλύζει ἀπό τά βάθη τῆς ὕπαρξής του, ἐκφράζει τόν πλούσιο κόσμο τῆς ψυχῆς του, τίς ἐσωτερικές ἀγωνίες του, τούς βαθεῖς πόνους του, τά προβλήματά του, τίς νοσταλγίες του.

Τέτοια ποίηση πού κλείνει ὄλα τά παραπάνω, εἶναι καί τοῦ νισύριου Κώστα Μαντουδάκη. Ἀπό τήν συνθετικότητα καί τήν ἐσωτερικότητα, πλημμυρισμένη εἶναι ἡ νοσταλγία γιά τόν τόπο του, τήν ἐποχή του. Σέ φέρνει πολύ κοντά σέ ὄλες τίς ἀλησμόνητες στιγμές καί φτιάχνει τήν ἀτμόσφαιρα τοῦ «τότε», πού δέν μεταγίνεται. Ἀρχίζει μιᾶ συνομιλία μέ τό χρόνο πού πέρασε, ζωντανεῖ διάφορες κοινωνικές ἐκδηλώσεις, δίνει πνοή στά τοπωνύμια. Ὁδοιπóρος στό πλοῖο τῆς ζωῆς κουμαντάρει δυό πηδάλια: τοῦ «τότε» καί τοῦ «τώρα». Μοχθεῖ ἀκόμα μπρός στά προβλήματα, στήν αἰωνιότητα. Συλλογιέται νοσταλγικά:

*«... καί οὔτε πού ὑπάρχουν πιά στή Νίσυρο θρεφτάρια
οἱ χοῖροι ἐξαφανήσθησα ἔμπᾳσι γκαί τά κρεμμάρια
τά κουσουμπάλια τρώαμε, ρόκχες καί φασουλάδα
καί τίς ἠλιόκαυτες ἐλιές μαζί μέ ροβιθθάδα
Καί τίς Περγούσας λούπεθρα, λόβια καί κερατσούλια
καί οἱ ἀγριοκολοκυθιές ἐβγάλλα ἔχ'χαραπούλια.
Τά χαραπούλια μιᾶ φορά ἦταν καλά κι ἐκεῖνα
Τά κάμνασι γκαί βάλλασι μμέσα τήν κουκχουζίνα.
Τά κούμματα ἀπ' τό Γιαλλί τ' ἀπύριν τοῦ Ἀκόλου
ρολόγια ἀπ' τίς κάψαρες, τθυμᾶστε τά καθόλου;...».*

Ἀθεράπευτος νοσταλγός ὅπως διαπιστώνεται, λάτρης τοῦ νησιοῦ καί τῶν παραδόσεών του, μέ πηγαία ἐμπνευση καί ρέμβη δίνει ἐτούτους τούς στίχους. Κι ἐδῶ εἶναι ἡ ἀξία τῆς ποίησης τοῦ Μαντουδάκη. Ἡ ἀναβίωση. Τό ἠθογραφικό ζωντάνεμα πού κάνει, τό ρεῦμα τῶν ἀπόδημων πού

συγκινεί, ή ανάπλαση τών παραστάσεων από ένδοξες εποχές, οί εικόνες τής ζωής. Μέ άλλα λόγια, χαρακτηρίζει τήν ποίηση του Κ.Μ. βιωματικό ήθογραφικό πνεύμα, μέ πλούσιο λαογραφικό στοιχείο. 'Ο Μάνος Γ. Σακελλαρίδης πού προλογίζει τό βιβλίο έπισημαίνει πώς ό Κώστας Μαντουδάκης είναι «... 'Αμετανόητος νοσταλγός κι όνειροπόλος, μά και ρεαλιστής χωρίς νά ξεφεύγει άπ' τά ιδανικά του. Θλίβεται άναπολώντας και περιγράφοντας τή «μεγάλη» Νίσυρο του τότε, μά παράλληλα ζει μασμένος στο πετσί τής τωρινής «μικρής Νισύρου». Ζει τή νισύρικη καλοκαιριάτικη «ξενολογία» και άναπολεί μέ μιá γερή δόση θλιμμένης γαλήνης τίς νισύρικες χειμωνιάτικες νύχτες τής άπέραντης σιωπής. Δέν τόν κουράζει ή νησιώτικη μοναξιά πού αντίθετα πασχίζει νά τήν μάσει σέ παραδεισένιες περιοχές...».

'Αλλοτε πάλι ή ποίηση του νισύριου αυτού τροβαδούρου άρωματίζεται μέ τήν νησιώτικη σπιρτάδα πού τόν διακρίνει και πλουτίζεται μέ τό λεπτό και άνεξάντλητο χιούμορ του. Ρεαλιστής πέρα για πέρα, μιλάει μέ ειλικρίνεια για τίς έπιθυμίες του, άνατρέχει σέ παιδικούς όραματισμούς και πλέκει στεφάνια δόξας στον Γιώργο Μακρυγιάνη στο Μπαλαλά κ.ά. 'Η άπόδοσή του θυμίζει λαϊκό μοιρολόι, μά πάντα μέ άγάπη, στοργή και σεβασμό.

Στή σελίδα 19 ξεχωρίζει τό ποίημα μέ τόν τίτλο «Νισύρικη ψυχή», πού συγκεντρώνει έπαρκή λυρισμό, αύθορημητισμό, πλούσιες εικόνες, νησιώτικο ρεύμα, πνοή άνθρωπιās και κάποια ευχή. Γράφει:

*«'Οντας τής Νισύρου ή αύρα του πελάγου ή θαλασσιά
κι' οί άτμοί του 'Ηφαιστείου ξεπετάγονται ως τ' άστρα
και οί μπόρες όλ' άπλώνουν σάν σέ κοσμοχαλασιά
κι οί αϊώνες γυροφέρνουν μέσ' στά γκρεμισμένα κάστρα,
κι όντας του γιαλου τά σπίτια κουβεντιάζουν τρομαγμένα
και πετούν θαλασσοπούλια φοβισμένα, πεινασμένα
και οί κάτασπροι οί γλάροι κλαψουρίζουν στά αιθέρια
και ή νύχτα φοβερίζει μέ τά μαύρα της τά χέρια
κι οί θαλασσινοί σωπαίνουν και βουβαίνουντ' οί βοσκοί,
ή ψυχή σου στην άνάσα του νησιού σου άς πιαστεί...».*

Σέ άλλα πάλι ποιήματα άντλείς τή λαϊκή σοφία, ξεμακραίνεις στα βάθη τής μυθολογίας και συναντάς γλυκόηχες ρίμες. Πάντα σπουδαίο ρόλο παίξει ή άγάπη για τή γενέτειρά του και ό άνθρωπισμός. Είναι ό πιό άντιπροσωπευτικός λαϊκός ποιητής του νησιού, ό,τι ή Μαρία Μιχαλαριά-Βογιατζή για τή Σύμη, ό Μάρκος Κουβάς για τή Λέρο, ό 'Ανδρέας Μαγριπλής για τό Καστελλόριζο κ.ά.

'Ο Κ.Μ. μέ τήν όξυδέρκεια του, τά άκατάλυτα βιώματά του και τήν ίκανότητα αύτοσχεδιασμού στην ποίηση, «κλείνει» μέσα του μιá νοσταλγική ποίηση πού γεμίζει τά σωθικά κάθε άπόδημου. Θα είχε πιό πλατιά άπήχηση και θα άπειθυνόταν και σέ μή Νισύριους ή γνῶστες του

ιδιώματος του νησιού, αν διατηρούσε και κάποιο γλωσσάρι - όπως έκανε σε κάποια προηγούμενη του έκδοση, τουλάχιστο για τις παρακάτω λέξεις: ταχράς, ρουτσούνες, ρουκάνια, άξαμο, επιχίστηκε, εκατσούλλωνε, γκουνί, πφώθει, κασιρδούσαμε, εκισδήσαι, γκυνηάρη, γιαλέσα, άμπατές, βαστάδια, καπράτσι, άγγριφι, μπουκχουνιές, μπουλουγούρι, μυστοκοφτή, άκισήρα, λαόστρα, ρουμάνι, άλιωρόντος, μέρσινα, σκελλαρουδες, φτέρες, τσουτσουμάλλες, άθθιολή, ψαρονέφρι, γέμος, ρυμίδι, μαζούλι, κουκχουζίνες, λούπεβρα, κερατσούλια, χαραπούλια, κουσουμπάλια, άγραμιθόζουμο, φάτθη κ.ά.

Όλα τούτα — πέρα από την παράλειψη — προς τιμή του κ. Μαντουδάκη, που άγκαλιάζει όλες τις λέξεις και τους δίνει αξία στην ποίησή του και κάτι άλλο: Συμβάλλει αποφασιστικά και στη διατήρηση ετούτων των λέξεων που φθείρει καθημερινά ο χρόνος και η σπάνια χρήση τους.

M.E.A.

Μηνά 'Αλ. 'Αλεξιάδη:

«Βιβλιοκρισίες», άνατ. περιοδ. «Φιλολογικά» τεύχος 2, Γιάννινα 1980, σελ. 75-77, σχήμα 8ο Μ (17,5×25).

Δυό βιβλιοκρισίες περιλαμβάνονται σε τούτο τό άνάτυπο που έρχεται να διαψεύσει όσους νομίζουν πως τό νά δώσεις έκταση σε μία άνατιολόγητη κριτική παρουσίαση σημαίνει επιτυχία. 'Αντίθετα, ή τομή και διερεύνηση των θεμάτων σε περιορισμένο χώρο ανασύρει από τά βάθη των κειμένων έννοιες, άξίες μηνύματα και συμπεράσματα.

Έτσι κι έδω, ο Μηνάς 'Αλ. 'Αλεξιάδης, γνώστης των θεμάτων της ελληνικής λαογραφίας, βιβλιοπαρουσιάζει τό έργο του Μιχάλη Κορδώση που έχει τίτλο: «'Αγιορείτικη μοναστική ζωή και Λαογραφία». Παρατηρήσεις δέν προσέξαμε, πράγμα που σημαίνει πως ο Μ. 'Α. άποδέχεται τό περιεχόμενο τουλάχιστο στο μεγαλύτερο μέρος του. Δίκαια χαρακτηρίζει τό έργο του Κορδώση «πρωτότυπο και σημαντικό», για τό όποιο έχουμε «ίδιαν γνώμην».

Η δεύτερη βιβλιοκρισία αναφέρεται στο βιβλίο του Έρατοσθένη Γ. Καψωμένου, που τιτλοφορείται: «Τό σύγχρονο κρητικό ιστορικό τραγούδι. Η δομή και ή ιδεολογία του». Οί μελέτες που περιέχονται «... διερευνούν έμπεριστατωμένα τό σύγχρονο Κρητικό τραγούδι και συμβάλλουν στην έρευνα του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού». Τούτα τά λόγια αναφέρει ο Μηνάς 'Αλεξιάδης. Δέν έχουμε λόγους να άμφιβάλλουμε. Πιστεύουμε πως στη μεγάλωνσο, περισσότερο από κάθε άλλο τόπο, ζούν κάποια τραγούδια γεμάτα μελωδία άπαραμίλλη, ζωντάνια πρωτόγνωρη και κλασικό ιδεώδες, γιατί είναι τέλεια και σαν λόγος και σαν ρυθμός. Είναι άπεριόριστη κι άσύγκριτη ή έσωτερικότητα, ή αυτοζωή και ο

παλμός. Καί άλλες μελέτες τοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητῆ Ἐ. Καψωμένου, παρουσιάζονται ἀμερόληπτα καί συνειδητά ἀπό τόν δωδεκανήσιο ἐρευνητή πού ἔχει καί τήν ἐπιστημονική εὐθύνη τῆς ἀποδοχῆς ἢ ἀπόρριψης ἐτούτης τῆς πραγματείας.

Ἄλλα τά παραπάνω καί ἄλλα βιβλία λαογραφικοῦ περιεχομένου πού περνοῦν ἀπό τά χέρια μας, μᾶς κάνουν νά πιστεύουμε πώς σπάνια, ἀλλά καί θετικά ὑπάρχουν σέ κάθε τόπο πραγματικοί σωτῆρες τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ μας, πού περισώζουν πλούσιο ὕλικό ἀπό τόν ἀφανισμό ἀπό τήν καταστροφή τοῦ χρόνου καί τῆς λεγομένης ἐξέλιξης.

Μέ τοῦτο τό σημείωμά μας δέν ἐπιθυμοῦμε νά κάνουμε κριτική τῆς κριτικῆς, ἀλλά νά ἀναγγείλουμε ἐτούτο τό ἀξιοσημείωτο ἀνάτυπο πού εἶναι περιεκτικό καί ἀντικειμενικό στίς βάσεις του. Ἄκόμα, νά γνωρίσουμε τούς πνευματικούς μας ἐργάτες πού μοχθοῦν μέ τή συναίσθηση τῆς ἐπιστημονικῆς εὐθύνης καί μᾶς προσφέρουν ἔργο μέ ἐνημερωτική σαφήνεια.

M.E.A.

Διακόνου Χρυσοστόμου Γ. Φλωρεντῆ:

«Βραβεῖον τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου», ἐκδ. Ἐταιρείας Βυζαντινῶν καί «Μεταβυζαντινῶν Μελετῶν», διπτύχων παράφυλλα, Ἀθήναι 1980, σχ. 8ο Μ (17,5×25 cm), σελ. Κ' 207 καί VIII πίνακες.

Ἡ προσήλωση πτυχιούχων καί διπλωματούχων στή μοναστική καί γενικά ἐκκλησιαστική ζωή μπορεῖ νά εἶναι κάτι σύνηθες. Ὅμως, ἡ ἐπίδοση στήν ἐπιστημονική συγγραφή ἐτούτων τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων, ὅπως τοῦ διακόνου Χρυσ. Φλωρεντῆ τῆς Πάτμου μέ τό πιό πάνω ἔργο, σίγουρα ἀποτελεῖ φαινόμενο σπάνιο καί εὐεργετικό γιά τίς ἐπιστήμες. Γιατί ὁ ἐπιμελητής καί σχολιαστής τῆς ἐκδοσης δέν παραθέτει ἀπλά τόν κώδικα ὅπου ἀναγράφονται οἱ θάνατοι τῶν ἀδελφῶν τῆς μονῆς μέ στοιχεῖα ἀπό τή βιωτή προσφορά τους, ἀλλά διεργάζεται τό περιεχόμενο. Παραπέμπει ὅπου χρειάζεται — καί τοῦτο παρατηρεῖται συχνά — διορθώνει προηγούμενα κείμενα πού ἐκδόθηκαν κι ἀναφέρονται στόν κώδικα, δίνει διασαφήσεις, κάνει εὐστοχες κρίσεις καί γενικά παρουσιάζει τό ἔργο τεκμηριωμένο, ὑποδειγματικό γιά κάθε μελετητή.

Τό «Βραβεῖο» ἀρχίζει στόν τόμο μετά ἀπό εἰκοσι σελίδες, πού δέν ἔχουν τήν γενική ἀρίθμηση. Δηλαδή τό ἀντικείμενο ἀρχίζει ἀπό τήν 21η σελίδα, ὅπου καί διευκρινίζεται ὅτι «... ἐνθάδε γράφομεν τούς ἀδελφούς ποιάν ἡμέραν ἐκοιμήθησαν...». Καί δέν εἶναι μόνο αὐτό. Ἀναφέρεται κι ὁ τόπος ὅπου κοιμήθηκαν οἱ στηλοβάτες τῆς πίστεως μας, ἡ καταγωγή τους καί ἄλλα πολύτιμα στοιχεῖα μέ ἐκκλησιαστικό, ἱστορικό, μοναστικό, ὁμνογραφικό κ.ἄ. ἐνδιαφέρον.

Μέσα από τὰ ἐνθυμήματα καταφαίνεται ἡ στροφή καὶ ἀφοσίωση τῶν Λεριῶν, Κρητικῶν, Καλύμνιων, Κῶν καὶ ἄλλων πρὸς τὴν μοναχικὴ ζωὴ. Στὴ σελίδα 12 μᾶς γίνεται γνωστὸ πὼς στὶς 16 Μαΐου τοῦ 1600 κοιμήθηκε ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ Νεκτᾶριος ἱερομόναχος, ὁ Πάγκαλος. Κατὰ τὸν καθηγητὴ Ἰ. Αθ. Κομίνη, πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο μ' ἐκεῖνο πού γύρω στὰ 1584-1588 ἀπαντᾶται ὡς «Νικήτας ἱερεὺς Μανδίνος ὁ καὶ Πάγκαλος», γνωστὸς ἀντιγραφεᾶς χειρογράφων. Μάλιστα στὸ αὐτόγραφο σημειώματό του, πού δημοσίευσε ὁ παραπάνω καθηγητὴς, ὑπογράφει: «... π(α)πά νικήτας μανδίνος ὁ καὶ πάγκαλος». Ἀκόμα εἶναι γνωστὸς ὡς ταβουλᾶριος (νοτᾶριος), καὶ εἶναι ἐπίσης παραδεκτὸ τὸ σπουδαῖο ἔργο πού ἐπιτελοῦσε κάθε ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀντιγραφεῖς χειρογράφων, πού πέραν τοῦ καλλιγράφου, ἦσαν καὶ φροντιστὲς τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης μὲ πλατεῖα μόρφωση, ὑπομονὴ καὶ αἰσθητικὴ καλλιέργεια. Πολλὲς φορές μάλιστα σημείωναν τ' ὄνομα καὶ τὴν ιδιότητά τους μὲ τὴν χρονολογία στὸ τέλος τοῦ ἔργου (ἀπλὰ ἢ ἔμμετρα). Καὶ δὲν εἶναι ἡ μόνη περίπτωση πού συναντᾶς ὀνόματα ξεχασμένα μὰ καὶ ἔνδοξα σέ τοῦτο τὸ «Βραβεῖο». Ἀνθρώπινες ψυχὲς πού ὑπηρετήσαν τὴ θρησκεία, τὴν ἱστορία καὶ τὴν τέχνη, εἴτε σάν ἅγιοι γράφοι καὶ καλλιγράφοι, εἴτε σάν σοφιστὲς, ὑμνογράφοι καὶ στοχαστὲς. Ἀκόμα γίνεται γνωστὴ ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν μοναστηριῶν σέ κάθε ἐποχὴ καὶ ἀνακαλύπτονται οἱ χρονολογίες θανάτου τῶν ἱερομένων, γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἔχουμε πλήρη βιογραφικὰ τους στοιχεῖα. Βέβαια, ὅλα ἐτοῦτα μέσα ἀπὸ τὸν ἀπόμακρο χρόνο, τίς τόσες συνωνυμίες τῶν μοναχῶν, καὶ τίς ἀλληλοσυγκρουόμενες ἡμερομηνίες, δημιουργοῦν κάποια σύγχυση. Ἡ σύγχυση διευρύνεται εὐκόλα καὶ μὲ τὴν πλαστικότητα τῶν στοιχείων πού μᾶς παρουσιάζουν κιβδηλοποιοὶ καὶ διαστρεφοῖς τῶν κειμένων στὸ πέρασμα τῶν αἰῶνων. Ὅλα ἐτοῦτα ἀποτελοῦν γερὸ κέντρισμα γιὰ περαιτέρω ἔρευνα καὶ διαλεύκανση συγκεχυμένων σημείων.

Ἐξάλλου τὸ ἔργο ἔχει σπουδαία σημασία καὶ γιὰ τὰ χρόνια τοῦ αἵωνα μας, δπου, φωτίζονται φειδωλὲς ἐποχὲς μὲ περιστατικά ὅπως αὐτὰ τῆς 130 σελίδας. Γράφει:

«... 1922 Σεπτεμβρίου 14. Ἀπηγγονίσθη ὑπὸ τῶν Γκεμαλικῶν ἀρχῶν //εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 66// ὁ ἐν Χριστῶ ἡμῶν ἀδελφός Ἀρχιμανδρίτης) Πλάτων Αἰβαζίδης μετὰ πολλῶν προκρίτων ἐν τῇ πόλει Ἀμασίᾳ πρωτοσύγκελλος ὦν τοῦ τότε ἐπόντος μητροπολίτου Ἀμασίας Γερμανοῦ //Καραβαγγέλη ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Τάξαι Κύριος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ μετὰ τῶν Δικαίων. ἀμήν//.

1925 Μαΐου 14. ἡμέραν Πέμπτην καὶ ὥραν 9 π. μεσημβρίας). Συνεδριαζούσης τῆς ἀδελφότητος εἰς τὸ συνοδικόν. κατόπιν χιονοθύελλης, ἔπεσε κεραυνὸς πρὸς τὸ δυ(τι)κόν μέρος τῆς Μονῆς, ὅπου προσβαλὼν τὸ ξενοδοχεῖ(ον) καὶ κατελθὼν εἰς τὸ κάτωθεν κελλίον τοῦ ἀδελφοῦ Μοναχοῦ Πολυκάρπου Φωκιανοῦ κατέπληξεν, ἀφήσας αὐτὸν νεκρὸν εἰς ἡλικίαν 63 ἐτῶν...».

Τό «βραβεῖον» περιλαμβάνει συνολικά 3.163 στίχους, ὅπου κλείνει ἀναρίθμητες ζωές, θυσίες, προσφορές τρανῶν καί ἀγνώστων πνευματικῶν μας. Τό ἔργο πού προσφέρεται γιά κάθε μελετητή συναφῶν θεμάτων, ὀλοκληρώνεται μέ προσεγμένο εὔρετήριο ὀνομάτων καί γεγονότων, κατάστιχο συντομογραφιῶν, ἕνα δισέλιδο μέ προσθήκες καί διορθώσεις, resume καί πίνακες ἀπό τόν κώδικα.

Τό ἔργο ἐτοῦτο δέν πληροφορεῖ μόνο γιά τό νησί τῆς Πάτμου καί τή Μονή πού ἔχει γίνει ἐπάξια ὀ πυρήνας βυζαντινῶν καί μεταβυζαντινῶν μελετῶν, ἀλλά καί γιά ὀλόκληρο τό Χριστιανισμό καί τήν ἱστορία τοῦ Αἰγαίου. Τήν εὔκαιρία αὐτή μας τήν ἔδωσε ὀ φιλόλογος καί βιβλιοφύλακας τῆς περίπιστης βιβλιοθήκης τῆς Πάτμου διάκονος Χρυσόστομος Γ. Φλωρεντής τοῦ ὀποίου ἀξίζει ὀχι μόνο ἕνα πλατύ «εὐχαριστῶ» ἀπό τόν ἐπιστημονικό κόσμο, ἀλλά κι ἕνα ἀντάξιο τοῦ τίτλου Βραβεῖο ἀπό κάποιο ἐπίσημο φορέα.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΕΜΜ. ΑΡΦΑΡΑΣ

ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ

ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ 6-5-1981

Διαπιστοῦται ἡ ἀπαρτία. Ἄρχεται ἡ συνεδρίασις.

Ὁ προεδρεύων Ἄντ/δρος κ. Γεώργιος Παρθηνιάδης, ἀναφέρεται στόν ἐκλιπόντα Πρόεδρον, ἀείμνηστον ΝΙΚΗΤΑΝ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΝ καί ἐζήτησε νά τηρηθῆ ἑνός λεπτοῦ σιγή στή Μνήμη του, ἀνεξαρτήτως τῆς μεταθανατίας τιμῆς, πού κατά τό ψήφισμα τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς 10-3-1981 προτείνεται νά ἀποφασισθῆ ὑπό τῆς παρούσης Γεν. Συνελεύσεως.

Ἄπολογισμός ἔργου Δ.Σ.

Ἀναφέρεται ἡ δράσις τοῦ Δ.Σ., ἰδιαιτέρως ἡ κυκλοφορία τοῦ 7ου Τόμου (1981) τῶν ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ.

Ἐγκρίνεται ἡ ἐγγραφή τοῦ κ. Σταύρου Κέντρη ὡς τακτικοῦ Μέλους τῆς Ἑταιρείας.

Ὁ Ταμίας κ. Ἄλεξ. Οἰκονομίδης ἀναλύει τά οἰκονομικά ἀποτελέσματα τῆς Ἑταιρείας (θά κατατεθῆ σχετική ἐκθεσις).

Ὁ κ. Κώστας Ὁδ. Σακελλαρίδης, ἀναγινώσκει τήν ἐκθεση Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς καί καταθέτει τό κείμενον τό ὁποῖον ἐνσωματώνεται εἰς τό Πρακτικόν.

Ὁ κ. Γ. Παρθηνιάδης, προτείνει εἰς τήν Γεν. Συνέλευσιν σχετικῶς μέ τήν μεταθανάτιον τιμήν εἰς τόν ἀείμνηστον Πρόεδρον καί ἡ Γεν. Συνέλευσις παρέσχε τήν ἐξουσιοδότησίν της εἰς τό ἐκλεχθισόμενον νέον Δ.Σ., ὅπως ἀντιμετωπίσῃ δεόντως τό θέμα, μέ τήν κατάλληλον ἐκδήλωσιν.

Γίνεται εὐρεία συζήτησις ἐπί τοῦ τρόπου δράσεως τῆς Ἑταιρείας εἰς τό ἐξῆς, μετά τό κενόν ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ Νικήτα Σακελλαρίδη καί τονίζεται ἡ ἀνάγκη ὅπως, τό νέον Δ.Σ., μετά τοῦ Δ.Σ. τοῦ ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ ἐξεύρει ἀνάλογον γραφεῖον πρός συστέγασιν.

Ἀχαιρεσίαι:

Α) Ἐκλέγονται διά τό Δ. Συμβούλιον

1. Γεώργιος Παρθηνιάδης, 2. Ἀλέξανδρος Οἰκονομίδης, 3. Γαβριήλ Σακελλαρίδης, 4. Νικόλαος Σύμπλης, 5. Κων/τίνος Ὁδ. Σακελλαρίδης, 6. Γεώργιος Δημοκρ. Λαμπάδης, 7. Θεοχάρης Μιχ. Θεοχαρίδης.

Ἀναπληρωματικοί

1. Σταύρος Κέντρη, 2. Χρῆστος Καρανίκης.

Β) Ἐκλέγονται διά τήν ΕΞΕΛΕΓΚΤ. ΕΠΙΤΡΟΠΗΝ

1. Πανάγος Ὁδ. Σακελλαρίδης, 2. Νικόλαος Παπαϊωάννου.

— Μετά τό ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας τό Δ.Σ. συνῆλθε καί σχηματίσθηκε σέ σῶμα γιά τήν τριετία 1981 - 1984 ὡς ἐξῆς:

Πρόεδρος Γεώργιος Παρθηνιάδης, Ἀντιπρόεδρος Κώστας Ο. Σακελλα-

ρίδης, Γεν. Γραμματέας Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδης, Ταμίας 'Αλέξανδρος Οικονομίδης.

— 'Η 'Εταιρεία μαζί με τόν Σύλλογο τῶν Νισυρίων «Ὁ Γνωμαγόρας» ἐνοικίασαν γραφεῖα στήν ὁδὸ Γλάδστωνος ἀρ. 10 7ος ὄροφος τηλεφ. 3641327.

— Καθωρίσθησαν οἱ ἀκόλουθες τιμές πωλήσεων τῶν ἐκδόσεων τῆς 'Εταιρείας. Γιά τούς 7 τόμους (ἀρ. 1-7) σύνολο Δρχ. 2500. 'Ιωάννου Λογοθέτη «'Επιστολαί - Ποιήματα» Δρχ. 500.

— 'Αποφασίστηκε ἡ ἀνατύπωση τοῦ ἔξαντληθέντος 3ου τόμου.

— Τό Δ.Σ. ἐκτιμώντας τό ἐνδιαφέρον, πού ἔδειξαν κατά καιρούς γιά τό ἔργο τῆς 'Εταιρείας, τῶν συμπατριωτῶν μας Μιλτιάδη Λογοθέτη, Μαρίας Πετρούτσου, Μάνου Κόκκινου, Γεωργίου Κουμέντου, Δημητρίου Καραγεώργη, Νίκου Μαυρουδῆ, Κώστα Χαρτοφύλη, Μιχαήλ Ροδίτη, Βασίλη Τσατσάρωνη καί Κώστα Γερασίμου ἐνέκρινε τήν ἐγγραφή τους ὡς τακτικῶν μελῶν τῆς 'Εταιρείας. "Ὅλοι εἶναι μόνιμοι κάτοικοι Ρόδου.

— Τό Δ.Σ. ἀποφάσισε νά ἀφιερῶσει τόν 8ον τόμο τῶν Νισυριακῶν στή μνήμη τοῦ ἀειμνήστου προέδρου τῆς 'Εταιρείας Νικήτα Σακελλαρίδη.

— Τό Συμβούλιο συνέστησε 'Επιτροπή 'Εκδόσεων πού θά ἔχει σάν ἔργο τήν συγκέντρωση καί ἐπιλογή τῆς ὕλης, τήν παρακολούθηση καί ἐπιμέλεια τῆς ἐκτύπωσης τῶν τόμων καί τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν. Τό Δ.Σ. παρακολουθεῖ, συμπαρίσταται στό ἔργο τῆς 'Επιτροπῆς καί ἐγκρίνει τίς ἀπαιτούμενες γιά τό ἔργο δαπάνες. Τήν 'Επιτροπή ἀποτελοῦν γιά τήν περίοδο 1981 - 1984. Οἱ Κ. Σακελλαρίδης Πρόεδρος, Μιλτιάδης Λογοθέτης, Νικήτας Κουμέντος, Μιχαήλ 'Αρφαρᾶς, Χάρης Κουτελάκης καί Γιάννης Κουμέντος.

— 'Η 'Εταιρεία ἀκόμη ἐνδιαφέρθηκε γιά τήν πορεία τοῦ ζητήματος τῆς στερέωσης τοῦ βράχου τῆς Σπηλιανῆς. Εἶχε ἐπαφές μέ τούς ἀρμόδιους Κρατικούς παράγοντες. 'Ενημερωτικό σημείωμα τῶν ἐνεργειῶν της στάλθηκε στίς 'Αρχές Νισύρου καί σέ ὄλους τούς Νισυριακοὺς Συλλόγους.

— Τό Δ.Σ. ἀποφάσισε τή σύσταση στή Ρόδο 'Επιτροπῆς πού θά λειτουργεῖ καί θά δρᾷ σάν ἐξουσιοδοτημένο Διοικητικό ὄργανο τῆς 'Εταιρείας. Θά τήν ἐκπροσωπεῖ ἔναντι, τῶν διαφόρων Κρατικῶν φορέων καί θά ἐνεργεῖ ὅ,τι πρέπει γιά τήν προαγωγή τῶν συμφερόντων της. Τήν 'Επιτροπή ἀποτελοῦν οἱ Μιλτιάδης Λογοθέτης, Μάνος Κόκκινος, Γεώργιος Κουμέντος, Γεώργιος Ε. Λαμπάδης καί Μιχαήλ Ροδίτης.

— 'Η ἐκτύπωση τοῦ 7ου τόμου ἐστοίχισε Δρχ. 291.396.

— Τό σύνολο τῶν δωρεῶν πρὸς τήν 'Εταιρείαν σέ μνήμη τοῦ Νικήτα Σακελλαρίδη ἀνῆλθε σέ Δρχ. 70.500.

— 'Η Δημαρχία Μανδρακίου Νισύρου ἐνέγραψε στόν προϋπολογισμό της τοῦ ἔτους 1982 τό ποσόν τῶν Δρχ. 100.000 - ὑπέρ τῆς 'Εταιρείας μας.

Τό βράδυ τῆς 28 'Ιανουαρίου 1982 συγκεντρώθηκαν στήν παλιά Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς ('Ανθίμου Γαζῆ καί Κολοκοτρῶνη) οἱ ἐκπρόσωποι τῶν περισσοτέρων ἐπιστημονικῶν σωματείων μελέτης τοῦ 'Ελληνισμοῦ, πού

ἐκδίδουν ἐπιστημονικά περιοδικά (τό σύνολο αὐτῶν τῶν σωματείων πού προσκλήθηκαν εἶναι 33. Ἐκπροσωπήθηκαν τά 25).

Ὁ σκοπός τῆς συναντήσεως ἦταν ἡ διερεύνηση τοῦ τρόπου συνεργασίας μεταξύ τῶν σωματείων, ὁ συντονισμός τῆς δράσεώς των, ἡ καλλιέργεια μονίμου ἐπαφῶν των μέ τά ἀνώτατα πνευματικά ἰδρύματα τῆς χώρας καί μέ τίς ἀρμόδιες κρατικές ὑπηρεσίες ὥστε νά ἐνημερώνονται γιά τό συντελούμενο ἀπό τά σωματεῖα ἔργο, ἡ ἀνταλλαγή ἐμπειρίας γιά τήν ὀργάνωση καί ἡ ὀργάνωση ἀπό κοινού τοπικῶν, ἐθνικῶν ἢ διεθνῶν ἐπιστημονικῶν συναντήσεων καί συνεδρίων, ἡ ἐξασφάλιση στέγης σέ κεντρικό κρατικό οἶκημα ὅσων δέν διαθέτουν ἤδη, ἡ ἐπιδίωξη τακτικῆς κρατικῆς χορηγίας ἀνάλογα μέ τήν ἀναπτυσσόμενη δραστηριότητα κάθε σωματείου καί συγγενεῖς δραστηριότητες.

Οἱ ἐκπρόσωποι, μεταξύ τῶν ὁποίων κορυφαῖες προσωπικότητες τοῦ ἐπιστημονικοῦ δυναμικοῦ τῆς χώρας, ἀντάλλαξαν ἀπόψεις καί μετά μακρά συζήτηση, ἀπεφάσισαν τήν Ἴδρυση ἐνώσεως τῶν σωματείων, μέ ἔδρα τήν Ἀθήνα. Γιά τό σκοπό αὐτό ἐξέλεξαν Ἐπιτροπή, στήν ὁποία ἀνέθεσαν τή τύνταξη τοῦ Καταστατικοῦ τῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημονικῶν Σωματείων, ἰποτελούμενη ἀπό τούς ἐξῆς:

Γιάννη Ντεγιάννη, Βουλευτή Ἐπικρατείας, Πρόεδρο τῆς Ἐταιρείας Εὐβοϊκῶν ἐπουδῶν.

Τάσο Γριτσόπουλο, Γενικό Γραμματέα τῆς Ἐταιρείας Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν.

Παναγιώτη Νικολόπουλο, Διευθυντή τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, Γενικό Γραμματέα τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

Κωνσταντίνο Μελλά, Γενικό Γραμματέα τῆς Ἐταιρείας Καρπαθιακῶν Μελετῶν, καί

Παναγιώτη Φ. Χριστόπουλο, Διευθυντή τῆς Βιβλιοθήκης τῆς παλιᾶς Βουλῆς, Γενικό Γραμματέα τῆς Ἐταιρείας Στεροελλαδικῶν Μελετῶν.

Ἡ Ἐπιτροπή θά κοινοποιήσει τό συνταχθησόμενο σχέδιο καταστατικῶν στά ἐπί μέρους σωματεῖα, ὥστε νά ἐξουσιοδοτήσουν τούς ἐκπροσώπους τους νά τό ὑπογράψουν καί νά προχωρήσει τό συντομώτερο ἢ διαδικασία νομιμοποιήσεώς του.

Σωματεῖα πού ἔχουν προσκληθεῖ

1. Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονική Ἐταιρεία.
2. Ἑλληνική Ἱστορική Ἐταιρεία.
3. Ἑλληνική Λαογραφική Ἐταιρεία.
4. Ἐνωσις Σμυρναίων.
5. Ἐπιτροπή Ποντιακῶν Μελετῶν.
6. Ἐπιτροπή Συμαϊκῶν Ἐκδόσεων.

7. 'Εταιρεία Βυζαντινῶν καί Μεταβυζαντινῶν Μελετῶν.
8. 'Εταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν.
9. 'Εταιρεία Ἑλλήνων Φιλολόγων.
10. 'Εταιρεία Εὐβοϊκῶν Σπουδῶν.
11. 'Εταιρεία Ἡλειακῶν Μελετῶν.
12. Ἐταιρεία Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν.
13. 'Εταιρεία Θεσσαλικῶν Ἐρευνῶν.
14. 'Εταιρεία Θρακικῶν Μελετῶν.
15. 'Εταιρεία Ἱστορικῶν Σπουδῶν ἐπὶ τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.
16. 'Εταιρεία Καρπαθιακῶν Μελετῶν.
17. 'Εταιρεία Κερκυραϊκῶν Σπουδῶν.
18. 'Εταιρεία Κεφαλληνιακῶν Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν.
19. 'Εταιρεία Κυκλαδικῶν Μελετῶν.
20. 'Εταιρεία Λακωνικῶν Σπουδῶν.
21. 'Εταιρεία Λευκαδικῶν Μελετῶν.
22. 'Εταιρεία Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ.
23. 'Εταιρεία Νισυριακῶν Μελετῶν.
24. 'Εταιρεία Πελοποννησιακοῦ Σπουδῶν.
25. 'Εταιρεία Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν.
26. Ἴδρυμα Νεοελληνικῶν Σπουδῶν.
27. Ἱστορική καί Λαογραφική Ἐταιρεία Σερρῶν - Μελενίκου.
28. Ἱστορική καί Λαογραφική Ἐταιρεία τῶν Θεσσαλῶν.
29. Ὁμιλος Μελέτης Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.
30. Στέγη Γραμμάτων καί Τεχνῶν Δωδεκανήσου.
31. Σύλλογος «Ἀρχαιογνώσια».
32. Σύλλογος «Φιλητᾶς» / Κῶς.
33. Χριστιανική Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία.

ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

ΟΜΙΛΟΥ ΑΡΧΑΙΟΦΙΛΩΝ ΝΙΣΥΡΟΥ

(20 Αύγουστου 1980 - 31 Δεκεμβρίου 1981)

1. Στις 20 Αύγουστου 1980 μιά ομάδα Νισύριων γηγενῶν καί τῆς διασπορᾶς, ἀπεφάσισε νά ξαναζωντανέψει τόν "Όμιλο Ἀρχαιοφίλων Νισύρου, πού ἰδρύθηκε στίς 6 Αύγουστου 1959 μέ πρωτοβουλία τοῦ ἀρχαιοφίλου Λάζαρου Κοντοβεροῦ καί ἔδρασε μόλις ἕνα χρόνο. Ἀπό τά πρακτικά τοῦ Ὁμίλου, τῆς περιόδου αὐτῆς βλέπουμε ὅτι στίς 14 Σεπτεμβρίου τοῦ 1963 ὁ Γραμματέας τοῦ Ὁμίλου δάσκαλος Σταμάτιος Κουρζῆς, παρέδωσε στόν Σύμβουλο Γεώργιο Ἐμμ. Χαρτοφύλη, τό Καταστατικό, δύο διπλότυπα εἰσπράξεων καί τή σφραγίδα. Αὐτή ἦταν ἡ κληρονομιά πού βρῆκε τό νέο Συμβούλιο, πού ἀνέλαβε νά δραστηριοποιήσει τόν Ὁμιλο.

Στήν παραπάνω συγκέντρωση - συνέλευση ἐκλέχτηκε καί τό πρῶτο Συμβούλιο, πού τό ἀποτελέσαν:

1. Μιλτ. Λογοθέτης, Πρόεδρος
2. Νικήτας Κουμέντος, Ἀντιπρόεδρος
3. Κων. Γερασίμου, Γραμματέας
4. Γεώργ. Λαμπάδης, Ταμίας
5. Γεώργ. Ἐμμ. Χαρτοφύλης, Σύμβουλος
6. Κων. Παπαδέλιας, Σύμβουλος
7. Ἀντώνης Καραχωστάντης, Σύμβουλος.

Τήν ἐξελεκτική Ἐπιτροπή ἀποτελέσαν ὁ Λάζαρος Μαυρουδῆς καί ὁ Νικ. Βογιαζῆς.

Στή σύναξη αὐτή ἐκτός ἀπό τούς παραπάνω πῆραν μέρος καί οἱ: Γεώργ. Κουμέντος, Στεργία Λογοθέτη, Πασχάλης Χριστοφόρου, Ἐμμ. Σακελλαρίδης, Κων. Χατζηνικολάου, Κων. Σακελλαρίδης, Ἰωάννης Καλαπολίχης, Κων. Μαντουδάκης, Ἰωάννης Σακελλαρίδης, Νικ. Χαρίτος, Γεωργ. Ἰντζές, Γεώργ. Γιαννάκης, Σταῦρος Κέντρης, Καλλιόπη Κουρζῆ - Σβύνου, Γεωργ. Γιαλλούρης καί Χριστοφῆς Κορωνάιος.

"Ὅπως ἀναφέρει τό πρακτικό τῆς συντακτικῆς αὐτῆς συνέλευσης, σκοπός τῆς σύναξης, ἦταν ἡ δραστηριοποίηση τοῦ Ὁμίλου γιά νά βοηθήσει στήν περισυλλογή, διαφύλαξη καί προβολή τοῦ ἀρχαιολογικοῦ, λαογραφικοῦ, γλωσσολογικοῦ καί ἱστορικοῦ πλοῦτου τῆς Νισύρου.

2. Ἀπό τίς πρῶτες φροντίδες τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἦταν νά ἀναμορφώσει τό Καταστατικό γιά νά μπορέσει ὁ Ὁμιλος νά λειτουργήσει καί ἀκόμα νά γράφει μέλη πού ἐνδιαφέρονταν γιά τούς σκοπούς του. Τό Καταστατικό ἀνασυντάχτηκε, διατηρώντας τό ἀρχικό του γλωσσικό ὕφος, μέ τήν ὑπαριθμό 103/1981 ἀπόφαση τοῦ Πρωτοδικείου Κῶ. Τίς ἀπαιτούμενες διατυπώσεις διεκπεραίωσε τό μέλος τοῦ Ὁμίλου μας δικηγό-

ρος 'Αντώνιος Πληθίδης χωρίς καμιά άμοιβή πληρώνοντας και τά σχετικά έξοδα, γι' αυτό και τόν ευχαριστεί τό Συμβούλιο. Πέρα από τά ιδρυτικά μέλη τό Συμβούλιο, έγραψε και άλλα κι έτσι ό συνολικός αριθμός στις 31.12.81 άνέρχεται σέ 55 τακτικά μέλη, κάτοικοι Νισύρου, Ρόδου, Κώ, 'Αθηνών και 'Αμερικῆς. 'Ο "Ομίλος έχει τή έδρα του στή Ρόδο, όπου είναι και ή μόνιμη κατοικία του προεδρείου του.

3. Βασικός στόχος του 'Ομίλου ήταν ή δημιουργία στή Νίσυρο 'Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου, στό όποιο θά συγκεντρώνονταν όλος ό ιστορικός, λαογραφικός και πνευματικός θησαυρός του νησιού. Στην προσπάθεια αυτή συνέβαλαν αποφασιστικά οι άδελφοί Γιαννίδη, οι όποιοι μέ μεγάλη προθυμία παραχώρησαν τό σπίτι τους στήν Ποταμίτισσα, πού, ύστερα από όρισμένες διαρρυθμίσεις και μέ τόν κατάλληλο έξοπλισμό, στέγασε τό Μουσείο. Τους ευχαριστούμε και από τή θέση αυτή, γιατί χωρίς τήν προσφορά τους αυτή ή ιδέα μας δέ θά γινόταν πραγματικότητα. Τό Μουσείο εγκαινιάστηκε επίσημα από τόν 'Επαρχο Κώ κ. Σύρμα στις 16 Αύγουστου 1981, ό όποιος μιλώντας έξήρε τήν προσπάθεια και τήν πρόβαλε προς μίμηση. Στά εγκαινία μίλησαν ακόμα ό 'Αρχιερατικός 'Επίτροπος Παπανικόλας, ό Δήμαρχος τῆς Νισύρου κ. Παπάτσος ό όποιος και ανακοίνωσε τήν ένίσχυση του 'Ομίλου μέ 50.000 δρχ. ό 'Αντιπρόεδρος τῆς 'Εταιρείας Νισυριακών Μελετών κ. Κ. Σακελλαρίδης, ό 'Αντιπρόεδρος του «Γνωμαγόρα» 'Αμερικῆς κ. Χρ. Κορωνάιος, ό Πρόεδρος τῆς «Πορφυρίδος» Ρόδου κ. Δ. Καραγεώργης και ό Πρόεδρος του 'Ομίλου κ. Μιλτ. Λογοθέτης, πού αναφέρθηκε στό ιστορικό τῆς 'Ιδρυσης και στους άνθρώπους πού βοήθησαν τονίζοντας ιδιαίτερα τή συμβουλή των νέων τῆς Νισύρου στή δημιουργία του Μουσείου. Σέ άλλες στήλες καταχωρίζονται αναλυτικά τά εκθέματα του Μουσείου, πού είναι προσφορές συμπατριωτών μας. Οι δαπάνες αντιμετώπιθηκαν μέ ένισχύσεις του ύπουργείου Πολιτισμού και άλλων φορέων καθώς και εισφορές συμπατριωτών μας, όπως αναλυτικά φαίνεται στον 'Απολογισμό.

Στόχος του 'Ομίλου είναι μέχρι τό καλοκαίρι νά οργανωθούν και Συλλογές - Μουσεία, στα Νικιά και τόν 'Εμπαρειό. 'Ηδη βρισκόμαστε σέ συνεννοήσεις μέ τήν 'Ιερά Μητρόπολη Ρόδου και μέ τους ιερείς των Νικιών και 'Εμπορειού για τήν όργάνωση τοπικών Μουσείων στό παλιό Σχολείο (Νικιά) και στον Ταξιάρχη του Κάστρου ('Εμπορειό), όπου θά συγκεντρωθούν εικόνες, κειμήλια, παλιά έκκλησιαστικά βιβλία, οικιακά σκεύη κ.τ.λ.

'Ακόμα ό "Ομίλος προσπαθει νά βρεϊ και ν' αγοράσει κατάλληλο οικόπεδο για τήν άνέγερση του 'Αρχαιολογικού Μουσείου. Σημειώνουμε ότι οι άδελφοί Γιαννίδη επανέλαβαν παλαιότερη τους πρόταση πώς άν βρεθει τό κατάλληλο οικόπεδο θά χρηματοδοτήσουν τήν άνέγερση του 'Αρχαιολογικού Μουσείου, στό όποιο θά συγκεντρωθούν όλα τά εκθέματα πού υπάρχουν στό νησί και στό Μουσείο τῆς Ρόδου.

4. Μιά από τις φροντίδες του 'Ομίλου ήταν να προστατεύσει την τοπική αρχιτεκτονική και οικιστική παράδοση, που αποτελεί πλούσια κληρονομιά και πόρο σημαντικό για την τουριστική ανάπτυξη του νησιού. Η Νίσυρος είναι από τα ωραιότερα νησιά του Αιγαίου, πράγμα που αναγνώρισε το Κράτος και ήρθε με την από 3.8.81 πράξη που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ. 455 τ. Β' του 1981 να χαρακτηρίσει τους οικισμούς του Μανδρακιού, των Νικιών, του 'Εμπορείου και των Πάγων, σαν παραδοσιακούς και να τους υπαγάγει στην προστασία του Ν. 1469/1950. "Έτσι όλες οι μελέτες που αφορούν κτίσματα στους παραπάνω οικισμούς εγκρίνονται από την 'Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων Δωδεκανήσου που έδρεύει στη Ρόδο. Πρέπει να τονίσουμε ότι πολύ σύντομα οι συμπατριώτες μας θα αντίληφθούν το ευεργετικό αυτό μέτρο, όπως το έχουν ήδη αντίληφθεί οι Λινδιακοί, οι Πατινιώτες και οι Συμιακοί, που, ενώ στην αρχή διαμαρτύρονταν, σήμερα εύγνωμονούν την 'Αρχαιολογική 'Υπηρεσία, γιατί βλέπουν τα μέρη τους να αναπτύσσονται σωστά και να εύημερούν οι κάτοικοί τους. Προσπάθεια του 'Ομίλου είναι να υπαχθεί στην προστασία ολόκληρο το νησί με τον χαρακτηρισμό «ιδιαιτέρου φυσικού κάλλους», για να μπορούμε να σώσουμε από τη διάβρωση των λατομείων του Χιωτόπουλου.

5. Παράλληλα ο "Ομιλός μας φρόντισε να διατηρηθεί το συγκρότημα των Λουτρών, σαν παραδοσιακό κτίριο και να αναστηλωθεί, διατηρώντας όλα τα στοιχεία τους υποστηρίζοντας ότι κάθε σκέψη για την κατεδάφιση και ανέγερση νέου συγκροτήματος πρέπει να εγκαταληφθεί. Ο "Ομιλός είχε πετύχει την έγκριση για κάθοδο στη Νίσυρο τεχνικών του ΕΟΤ για μία πρώτη επίτοπια εξέταση ή οποία σύντομα θα πραγματοποιηθεί ώστε να υπάρχει μια επίσημη έκθεση για το τί μπορεί να γίνει. Σημειώνεται ότι οι πρόσφατοι αναπτυξιακοί νόμοι, χρηματοδοτούν τέτοιες ανακατασκευές για φιλοξενία επισκεπτών και επομένως μπορούμε να προχωρήσουμε στην αξιοποίηση των Λουτρών.

6. Ο "Ομιλός ενδιαφέρθηκε ακόμα για την προώθηση των μελετών που εκκρεμούν στην 'Εφορεία 'Αρχαιοτήτων Ρόδου και αφορούν την αναστήλωση του αρχαίου Φρουρίου των Μεσαιωνικών Κάστρων και τον όξο της Παναγιάς. Για όλα αυτά έχουν δοθούν υποσχέσεις ότι σύντομα θα προωθήσουν. 'Ιδιαίτερα σε ότι αφορά τη συντήρηση των βυζαντινών τοιχογραφιών των εξωκκλησιών 'Αρμά, Σιωνών, Ταξιάρχη κ.ά., σε συνεργασία με την 'Εταιρεία Νισυριακών Μελετών, εξασφαλίστηκε η μετάβαση από την 'Εφορεία Βυζαντινών 'Αρχαιοτήτων της Ρόδου ειδικού συνεργείου για τις αναγκαίες συντηρητικές εργασίες.

7. Ο "Ομιλός έχει εξασφαλίσει την κάθοδο στη Νίσυρο φωτογραφικού συνεργείου του 'Οργανισμού Χειροτεχνίας, το οποίο θα φωτογραφήσει εκτός από τα εκθέματα του Μουσείου και ιδιωτικές συλλογές καθώς και εικόνες και τοιχογραφίες, που θα χρησιμοποιηθούν για μία έκδοση που προγραμματίζει ο "Ομιλός με θέμα «Βυζαντινά Νισύρου», την οποία πρόσφέρθηκε

νά προλογίζει βυζαντινολόγος τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ρόδου. Ἡ ἐργασία αὐτή θά γίνει τό καλοκαίρι.

8. Ἐπίσης ὁ Ὅμιλός μας πρωτοστάτησε στό Α' Πανισυριακό Συνέδριο τοῦ 1981, ὅπου παρουσίασε τά πολιτιστικά ζητήματα τοῦ νησιοῦ καί παράλληλα ἀνέλαβε τήν ὑποχρέωση στό Συνέδριο τοῦ 1982 νά παρουσιάσει ἕνα σχέδιο προγράμματος γιά τήν οἰκονομική καί κοινωνική ἀνάπτυξη τοῦ νησιοῦ. Τά πορίσματα τοῦ Α' Συνεδρίου ἀνέλαβε νά προωθήσει ὁ Ὅμιλός μας, πρᾶγμα πού τό ἔκαμε κοινοποιῶντας τα, στούς ὑπεύθυνους παράγοντες καί στούς διάφορους φορεῖς τῆς Νισύρου.

9. Ἐπίσης ὁ Ὅμιλός μας δήλωσε συμμετοχή στό Συνέδριο τῶν Δωδεκανησιῶν τῆς Διασπορᾶς, πού συνέρχεται στή Ρόδο μεταξύ 16-19 Ἰουλίου 1982, ὅπου θά παρουσιάσει τά πολιτιστικά ζητήματα τῆς Νισύρου σέ μιά προσπάθεια νά προβάλλει τό νησί στούς Δωδεκανήσιους τῆς διασπορᾶς καί στούς ὑπεύθυνους κρατικούς φορεῖς πού ἀσφαλῶς θά πάρουν μέρος σ' αὐτό.

10. Τά οἰκονομικά τοῦ Ὁμίλου ἐμφανίζονται ἀναλυτικά στόν Οἰκονομικό Ἀπολογισμό πού καλύπτει τήν περίοδο ἀπό 20 Αὐγούστου 1980 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1981. Πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι στά ἔξοδα τοῦ Μουσείου δέν περιλαμβάνονται πολλά ὑλικά καί μεροκάματα, προσφορές τῶν μελῶν τοῦ Ὁμίλου καί προπάντων τῶν νέων τῆς Νισύρου, ὅπως ἐπίσης καί διάφορα ἐπιπλα (βιτρίνες, ράφια) πού μᾶς χάρησε ὁ Ἑλληνικός Ὄργανισμός Χειροτεχνίας (ΕΟΜΜΕΧ), τόν ὁποῖο εὐχαριστοῦμε καί ἀπό τή θέση αὐτή. Ὅπως ἐπίσης εὐχαριστοῦμε καί ὄλους ἐκείνους τοὺς συμπατριῶτες μας, πού ἐνδιαφέρονται ὀνομαστικά στόν Ἀπολογισμό, σάν ἐνισχυτές τοῦ Ὁμίλου.

11. Γιά καλύτερη ἐνημέρωση τῶν μελῶν τοῦ Ὁμίλου, τῶν Νισύριων τῆς διασπορᾶς πού θά διαβάσουν τά Πεπραγμένα μας, καί κάθε ἐνδιαφερόμενα γιά τά πολιτιστικά τῆς Δωδεκανήσου, κρίναμε σκόπιμο νά συνοδεύσουμε τήν Ἐκθεσή μας αὐτή καί μέ τά ἀκόλουθα ἔγγραφα:

α) Οἰκονομικό Ἀπολογισμό 1980 - 1981

β) Καταστατικό τοῦ Ὁμίλου

γ) Κατάσταση μελῶν τοῦ Ὁμίλου

δ) Κατάσταση ἐκθεμάτων Ἱστορικοῦ καί Λεωγραφικοῦ Μουσείου Νισύρου.

Ρόδος, 31 Δεκεμβρίου 1981

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΟΜΙΛΟΥ ΑΡΧΑΙΟΦΙΛΩΝ ΝΙΣΤΡΟΥ
Μιλτ. Ἰακ. Λογοθέτης

ΕΞΟΔΑ

1. Έργασίες Μουσείου	Δρχ.	77.430
1. Οικοδομικά	10.180	
2. Ξυλουργικά	35.850	
3. Χρώματα	13.000	
4. Ήλεκτρολογικά	15.400	
5. Στεγανοποίηση ταράτσας	3.000	
2. Έξοπλισμός Μουσείου		2.000
1. Πανώ έκθεμάτων		
3. Έκθέματα Μουσείου		17.387
1. Πορτραίτα Νισύριων (κορνίζες-φωτογραφίες)	7.300	
2. Στολή Νισυρίας	8.500	
3. Κέντημα Νισύριο	1.587	
4. Λειτουργικά Μουσείου		2.642
1. Ήλεκτροφωτισμός	825	
2. Υλικά καθαριότητας	120	
3. Έγκαίνια (λουκουμάδες- σουμάδες)	1.697	
5. Γενικά έξοδα Όμιλου		5.027
1. Γραφικά	2.495	
2. Ταχυδρομικά	1.920	
3. Δημοσιεύσεις	300	
4. Διάφορα	312	
	<hr/>	<hr/>
	Σύνολο	104.486
	Πλεόνασμα	31.12.81 175.142
		279.628

Ρόδος, 31 Δεκεμβρίου 1981

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ   Ο ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ   Ο ΓΡΑΜ. Ο ΤΑΜΙΑΣ
Μιχ. Λογοθέτης Νικήτας Κουμέντος Κων. Γερασίμου Γεώργιος Λαμπάδης

ΟΜΙΛΟΣ ΑΡΧΑΙΟΦΙΛΩΝ ΝΙΣΥΡΟΥ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ (1980-1981)

(20 Αύγουστου 1980 — 31 Δεκεμβρίου 1981)

ΕΣΟΔΑ

1. Συνδρομές μελών		
1. 1980	Δρχ.	16.800
2. 1981	3.600	
	13.200	
2. Έκτακτες ενισχύσεις		257.765
1. Υπουργ. Πολιτ. και Έπιστημῶν	150.000	
2. Υπουργείου Έμπορίου	19.965	
3. Έταιρείας Νισυρ. Μελετῶν	10.000	
4. Ένώσεως Δήμων—Κοιν.	15.000	
5. «Πορφυρίδος» Ρόδου	5.000	
6. Κλεονίκης Πέννας	20.000	
7. Νινέττας Κορκή	12.000	
8. Καλλιόπης Καραβάκη	5.000	
9. Κατίνας Χατζηευαγγέλου	4.000	
10. Κων. Σακελλαρίδη	3.000	
11. Καλλιόπη Καπίκη	3.000	
12. Δημ. Άσφεδιανού	2.000	
13. Νικ. Μαυρουδῆ	2.000	
14. Δόξας Καμπαλούρη	1.000	
15. Ίωάν. Καραγιώργη	1.000	
16. Έμμ. Κόκκινου	1.100	
17. Ίωάν. Ρουσέττου	1.000	
18. Μιλτ. Λογοθέτη	1.000	
19. Γεώργ. Λαμπάδης	1.000	
20. Περικλῆ Φραντζῆ	700	
	<hr/>	
3. Τόκοι καταθέσεων		5.063
	Σύνολο	<hr/> 279.628

Καταστατικόν Τοῦ Ὁμίλου Ἀρχαιοφίλων Νισύρου

Ἄρθρον 1ον

Ἰδρύεται ἐν Νισύρῳ Σύλλογος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ὁμιλος Ἀρχαιοφίλων Νισύρου», μέ ἔδραν τό Μανδράκιον Νισύρου.

Ἄρθρον 2ον

Σκοπός τοῦ Ὁμίλου εἶναι ἡ περισυλλογή, διαφύλαξις καὶ προβολή τοῦ ἀρχαιολογικοῦ, λαογραφικοῦ, γλωσσολογικοῦ καὶ ἱστορικοῦ θησαυροῦ τῆς νήσου διὰ διαλέξεων, συμποσίων, δημοσιευμάτων, ἐκδόσεων καὶ διὰ τῆς

ιδρύσεως, οργανώσεως καὶ λειτουργίας Ἱστορικοῦ καὶ Λαογραφικοῦ Μουσείου ἐν Νισύρῳ, ἔνθα θὰ ἐκτίθενται τὰ συγκεντρωθησόμενα ἱστορικά ἔγγραφα, κειμήλια, ἀρχαιολογικά εὐρήματα καὶ λοιπὰ στοιχεῖα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς νήσου.

Ἄρθρον 3ον .

Τὰ μέλη τοῦ Ὀμίλου διακρίνονται εἰς τακτικά καὶ ἐπίτιμα. Τακτικά μέλη τοῦ Συλλόγου δύναται νά ἐγγραφῶσι πάντες οἱ μονίμως κατοικοῦντες εἰς Νίσυρον, οἱ ἐκτός τῆς Νισύρου διαμένοντες Νισύριοι τήν καταγωγήν, ὡς καὶ οἱ φίλοι τῆς Νισύρου, ἐφόσον ἀποδέχονται τοὺς σκοποὺς τοῦ Ὀμίλου καὶ ἐπιθυμοῦν νά συνδράμουν εἰς τήν πραγματοποίησίν των. Ἐπίτιμα μέλη ἀνακηρύσσονται προτάσει τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου παρά τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, τὰ προσενεγκόντα ἢ δυνάμενα νά προσφέρωσιν ἐξόχους ὑπηρεσίας πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ σκοποῦ τοῦ Ὀμίλου.

Ἄρθρον 4ον

Τὰ μέλη ὑποχρεοῦνται εἰς τήν καταβολήν δικαιώματος ἐγγραφῆς καὶ ἐτησίας συνδρομῆς, τό ὕψος τῶν ὁποίων καθορίζεται παρά τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, προτάσει τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου. Ἡ ἀδικοιολόγητος καθυστέρησις καταβολῆς τῆς συνδρομῆς ἐπὶ ἓνα ἔτος, συνεπάγεται τήν διαγραφὴν τοῦ μέλους μετ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Ἄρθρον 5ον

Ἡ Διοίκησις ἀσχεῖται παρ' ἑπταμελοῦς Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ἐκλεγομένου ἀνά διετίαν παρά τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας μεταξύ τῶν τακτικῶν μελῶν τοῦ Ὀμίλου καὶ ἀπαρτιζομένου ἐκ τοῦ Προέδρου, τοῦ Ἀντιπροέδρου, τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως, τοῦ Ταμίου καὶ τριῶν Συμβούλων.

Ἄρθρον 6ον

Ἐντὸς δέκα ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς συνέρχεται εἰς σῶμα τό νέον Διοικητικόν Συμβούλιον, τῆς παραδόσεως καὶ παραλαβῆς ἐνεργουμένης ἐντὸς δεκαήμερου ἀπὸ τοῦ καταρτισμοῦ παρισταμένων ἀπαραιτήτως τῶν ἀξιωματοῦχων ἀμφοτέρων τῶν Διοικητικῶν Συμβουλίων, ὑπογραφομένου τοῦ σχετικοῦ πρωτοκόλλου παραδόσεως καὶ παραλαβῆς.

Ἄρθρον 7ον

Τό Διοικητικόν Συμβούλιον συνεδριάζει τακτικῶς ἀπαξ τοῦ μηνός

ἐκτάκτως δέ ὡσάκις παρίσταται ἀνάγκη ἢ τῇ ἐγγράφῳ δύο τοῦλάχιστον μελῶν αὐτοῦ.

Ἄρθρον 8ον

Ὁ Πρόεδρος καί ἐν ἀπουσίᾳ αὐτοῦ ὁ Ἀντιπρόεδρος ἐκπροσωπεῖ τόν Ὅμιλον καθ' ὅλας αὐτοῦ τάς ἐννόμους σχέσεις ἐνώπιον πάσης Ἀρχῆς καί Δικαστηρίων, συγκαλεῖ, προίσταται, διευθύνει καί κατευθύνει τάς συνεδριάσεις τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου. Ὁ Γενικός Γραμματεὺς τηρεῖ τὴν ἀλληλογραφίαν καί τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ὁμίλου, συνυπογράφων μετὰ τοῦ Προέδρου πᾶν σχετικό ἔγγραφο, ὁ δὲ Ταμίας ἐπιμελεῖται τῶν εἰσπράξεων καί πληρωμῶν, τηρεῖ τὰ ἀπαραίτητα βιβλία καί στοιχεῖα καί συντάσσει καί ὑποβάλλει πρὸς ἔγκρισιν τόν προϋπολογισμόν καί ἀπολογισμόν τοῦ ἔτους.

Ἄρθρον 9ον

Ἡ σφραγὶς τοῦ Ὁμίλου φέρει εἰς τὸ μέσον τὴν «Νισυρίαν Κόρην» καί περὶξ αὐτῆς ἐν κύκλῳ τὴν ἐπωνυμίαν καί τὸ ἔτος ἰδρύσεως αὐτοῦ.

Ἄρθρον 10ον

Αἱ Γενικαὶ Συνελεύσεις διακρίνονται εἰς τακτικάς καί ἐκτάκτους, συγκαλοῦνται δὲ αἱ μὲν τακτικαὶ ἐντὸς τοῦ μηνὸς Αὐγούστου ἐκάστου ἔτους, αἱ δὲ ἔκτακτοι συνέρχονται κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἢ ἐπὶ τῇ ἐγγράφῳ αἰτήσῃ δέκα τοῦλάχιστον μελῶν, καθοριζούσης ἐπακριβῶς τὰ θέματα τῆς ἡμερησίας διατάξεως. Κατὰ τὴν τακτικὴν Γενικὴν Συνέλευσιν τοῦ δευτέρου ἔτους τῆς θητείας, διενεργοῦνται παρ' ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς ἐκλεγομένης παρ' αὐτῆς, αἱ ἀρχαιρεσίαι διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας, καθ' ἣν τὸ Διοικητικόν Συμβούλιον λογοδοτεῖ, ἢ δὲ Ἐξελεκτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐκλεγομένης κατὰ τὴν τακτικὴν Γενικὴν Συνέλευσιν τοῦ πρώτου ἔτους, καταθέτει τὴν ἔκθεσίν της. Τῶν Γενικῶν Συνελεύσεων προίσταται μέλος παρ' αὐτῶν ἐκλεγόμενον. Συζητοῦν δ' αὐταὶ περιοριστικῶς ἐπὶ θεμάτων τῆς ἡμερησίας διατάξεως, παρεκκλίσεως ἐπιτρεπομένης, δι' ἀποφάσεως λαμβανομένης ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τῶν παρόντων μελῶν. Ἡ Γενικὴ Συνέλευσις ἐγκρίνει τόν ἀπολογισμόν καί τὰ πεπραγμένα διὰ τῆς πλειοψηφίας τῶν παρόντων μελῶν. Ἡ Γενικὴ Συνέλευσις εὐρίσκεται ἐν ἀπαρτίᾳ ἐφ' ὅσον παρίστανται ἐν αὐτῇ τὸ ἡμισυ σὺν ἑνὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τακτικῶν μελῶν τοῦ Ὁμίλου.

Ἄρθρον 11ον

Μεγάλοι εὐεργέται, εὐεργέται καί δωρηταὶ ἀνακηρύσσονται ὑπὸ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, οἱ προσφέροντες, τὰ κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῆς, ἀνάλογα ποσά.

Άρθρον 12ον

Διαλυμένου του Όμιλου ή περιουσίας αυτού περιέχεται εις τον Δήμον Μανδρακίου και εις τας Κοινότητας της νήσου, οΐτινες αναλαμβάνουν την υποχρέωσιν διατηρήσεως της μουσειακής συλλογής και συντηρήσεως των κτιρίων, τά όποια θά στεγάσουν εις την περιοχήν των τών Μουσεία, άτινα θέλουσιν ιδρυθεΐ. Η διάλυσις του Όμιλου και ή τροποποίησις του Καταστατικού άποφασίζεται έν Γενική Συνελεύσει παρισταμένων του ήμίσεος τουλάχιστον των τακτικών και διά της πλειοψηφίας των τριών γετάρτων των παρόντων.

Άρθρον 13ον

Τό παρόν Καταστατικόν συγκείμενον έξ άρθρων 13 ψηφισθέν κατ' άρθρον και σύνολον υπό της Γενικής Συνελεύσεως των μελών σήμεραν την 31ην Ιανουαρίου 1981, άποτελεΐ τό άναμορφωθέν τοιοϋτον της ιδρυτικής Συνελεύσεως της συνελθούσης έν Μανδρακίω Νισύρου τη 6η Αυγούστου 1959, όπερ ένεκρίθη διά της ύπ' αριθ. 207/59 (27 Οκτωμβρίου) άποφάσεως του Δικαστηρίου των έν Κϱ Πρωτοδικών.

Έν Ρόδω τη 31η Ιανουαρίου 1981

Τά παριστάμενα μέλη

- 1) Καραγεώργης Δημήτριος του Έμμανουήλ
- 2) Μαυρουδής Λάζαρος του Αντώνιου
- 3) Σταυριανός Νικόλαος του Γεωργίου
- 4) Λογοθέτης Μιλτιάδης του Ιακώβου
- 5) Λογοθέτη Στεργία του Στέλιου
- 6) Χαρτοφύλης Κων/τίνος του Διαμαντή
- 7) Καραγιώργης Δημήτριος του Μιχαήλ
- 8) Γερασίμου Κων/τίνος του Νικολάου
- 9) Κουμέντος Γεώργιος του Ιωάννη
- 10) Μαυρουδή Μαρία του Ανέστη
- 11) Καρπαθάκης Τάκης του Προκοπίου
- 12) Πετρούτσου Μαρία του Έμμανουήλ
- 13) Ροδίτης Μιχαήλ του Κων/τίνου
- 14) Ροδίτου Καλλιόπη του Νικολάου
- 15) Θεοδωρίδης Νικόλαος του Θεοδώρου
- 16) Γερασίμου Παρασκευή του Γεωργίου
- 17) Κουμέντος Ίωσήφ του Ιωάννη
- 18) Μικρόπουλος Έμμανουήλ του Κων/τίνου
- 19) Κόγκινος Έμμανουήλ του Δημητρίου
- 20) Καραγεώργη Καλλιόπη του Ιωάννη
- 21) Χαρτοφύλη Μαρία του Κων/τίνου

- 22) Καραγιώργη 'Αθηνᾶ τοῦ 'Ιωάννη
- 23) Λαμπάδης Γεώργιος τοῦ 'Εμμανουήλ
- 24) Χαρίτος Νικόλαος τοῦ Μιχαήλ
- 25) Σακελλαρίδης 'Ιωάννης τοῦ Γεωργίου

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Μελῶν 'Ομίλου 'Αρχαιοφίλων Νισύρου (Κατά σειρά ἐγγραφῆς)

1. Μιλτιάδης Λογοθέτης, Δ/ντής 'Εμπορικοῦ 'Επιμελητηρίου, Ρόδος
2. Στεργία Λογοθέτη, Φιλόλογος, Ρόδος
3. Γεώργιος Κουμέντος, Προϊστάμενος ΟΑΕΔ, Ρόδος
4. Γεώργιος Λαμπάδης, Γιατρός, Ρόδος
5. 'Εμμ. Σακελλαρίδης, Δάσκαλος, 'Αθήνα
6. 'Αντώνης Καρακωσταντής, υπάλληλος ΛΑΒΑΣ, Νίσυρος
7. Κων. Χατζηνικολάου, Συνταξιούχος, Νίσυρος
8. Νικ. Βογιαζής, 'Εμπορος, Νίσυρος
9. Κων. Σακελλαρίδης, Συνταξιούχος Τραπεζικός, 'Αθήνα
10. 'Ιωάννης Καλαπαλίης, Συνταξιούχος, Νίσυρος
11. Κων. Μαντουδάκης, Καθηγητής ξένων γλωσσῶν, Πειραιᾶ
12. Λάζαρος Μαυρουδής, Τεχνικός ΟΤΕ, Ρόδος
13. 'Ιωάννης Σακελλαρίδης, 'Εμπορος, Ρόδος
14. Νικόλαος Χαρίτος, Τμηματάρχης Δήμου Ρόδου, Ρόδος
15. Γεώργιος 'Ιντζές, Φωτογράφος, 'Αμερική
16. Γεώργιος Γιαννάκης, Συνταξιούχος, Νίσυρος
17. Σταῦρος Κέντρης, Θεολόγος - Γυμνασιάρχης, 'Αθήνα
18. Καλλιόπη Κουρζή - Σβύνου, υπάλληλος ὑπ. Οἰκονομικῶν, 'Αθήνα
19. Γεώργιος Γιαλλούρης, Δ/ντής Ναυτιλιακῆς 'Εταιρείας, 'Αθήνα
20. Γεώργιος Χαρτοφύλης, Φύλακας 'Αρχαιοτήτων, Νίσυρος
21. Νικήτας Κουμέντος, 'Επιθεωρητής Δημοτ. 'Εκπαίδευσης, 'Αθήνα
22. Κων/τίνος Παπαδέλιας, Κουρέας, Νίσυρος
23. Κων/τίνος Γερασίμου, Τραπεζικός (ΕΤΕ), Ρόδος
24. Χριστοφῆς Κορωναῖος, Χημικός - Μηχανικός, 'Αμερική
25. Μανώλης Κόκκινος, Δικηγόρος, Ρόδος
26. Δημήτρης Ε. Καραγεώργης, Δικηγόρος, Ρόδος
27. Δημήτρης Μ. Καραγιώργης, Τραπεζικός (ΑΤΕ), Ρόδος
28. Νικόλαος Σκοῦρτος, Δικηγόρος, Ρόδος
29. 'Αθηνᾶ Καραγιώργη, Φιλόλογος, Ρόδος
30. Παρασκευή Γερασίμου, Φιλόλογος, Ρόδος

31. Καλλιόπη Ροδίτη - Μαύρου, Συμβολαιογράφος, Ρόδος
32. Κων/νίνος Δ. Χαρτοφύλης, Λιμενάρχης Ρόδου, Ρόδος
33. Μαρία Πετρούτσου, Παιδαγωγός τ. Δ/ντρια ΠΑΡ., Ρόδος
34. Ίωσήφ Κουμέντος, Δάσκαλος, Ρόδος
35. Μιχαήλ Σκανδαλίδης, Δάσκαλος, Ρόδος
36. Μαρία Μαυρουδῆ, Δασκάλα, Ρόδος
37. Βασίλης Τσατσαρώνης, Μηχανολόγος, Ρόδος
38. Μιχαήλ Ροδίτης, Πολ. Μηχανικός, Ρόδος
39. Καλλιόπη Καραγεώργη, Έκδότης εφημερίδας, Ρόδος
40. Μαρία Κ. Χαρτοφύλη, Δικηγόρος, Ρόδος
41. Έμμ. Μικρόπουλος, Δάσκαλος, Ρόδος
42. Τάκης Καρπαθάκης, Ξενοδόχος, Ρόδος
43. Γιάννης Περδικάρης, Πολ. Μηχανικός, Ρόδος
44. Ίωάννης Ρουσέττος, Τραπεζικός (ΕΤΕ), Ρόδος
45. Μαρία Ευαγόρα Νικολάου, Χημικός, Ρόδος
46. Νικόλαος Θεοδωρίδης, Έργολάβος - Μηχανικός, Ρόδος
47. Νικόλαος Σταυριανός, Δάσκαλος, Ρόδος
48. Αντώνιος Δ. Χαρτοφύλης, υπάλληλος ΛΑΒΑΣ, Νίσυρος
49. Γεώργιος Καζάντης, Έργολάβος, Νίσυρος
50. Αντώνιος Πληθίδης, Δικηγόρος, Κῶς
51. Παράσχος Παρασκευᾶς, Λογιστής, Κῶς
52. Γιάννης Μαστρογιάννης, Μηχανικός, Κῶς
53. Χρῖστος Καρανίκη, Δ/ντής Ναυτιλιακῆς Έταιρείας, Ἀθήνα
54. Κων/νίνος Μ. Καραγιάννης, Μηχανολόγος, Ἀμερική
55. Τάσος Σφακιανός, Ίδ. υπάλληλος, Νίσυρος
56. Ίωάννης Διακογιάννης, Μηχανικός, Νίσυρος

Ρόδος, 31 Δεκεμβρίου 1981

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Έκθεμάτων Ἱστορικοῦ καί Λαογραφικοῦ Μουσείου Νίσυρου

1. Ἱσόγειο (Κουζίνα)

1. Δύο (2) χειρόμυλοι πέτρινοι
2. Μία (1) γούρνα πέτρινη χοίρου
3. Μία (1) γούρνα πέτρινη γιά κοπάνισμα
4. Μία (1) τσανάκα μεγάλη
5. Δέκα πέντε (15) τσανάκες φαγητοῦ
6. Ένα (1) πιθάρι μεγάλο μέ σκέπασμα άκισσιρένιο
7. Ένα (1) γαῖνι νεροῦ μέ αὔτιά

8. Ένα (1) κιούπι μεγάλο νερού
9. Τρείς (3) κουτάλες ξύλινες
10. Ένα (1) πινάκι ξύλινο
11. Τρία (3) τσουκάλια πήλινα διαφ. μεγέθη
12. Τέσσερα (4) μπρίκια χάλκινα
13. Ένας (1) μαστραπᾶς χάλκινος
14. Μία (1) ἀλατοπιπεριέρα πήλινη
15. Ένα (1) φιάσκο γυάλινο
16. Ένα (1) κιούμι χάλκινο καφενείου
17. Δύο (2) ποτήρια μαστίχας
18. Μία (1) καρέκλα ψάθινη κουζίνας
19. Ένα (1) τηγανάκι χάλκινο
20. Έξι (6) κουτάλια
21. Έπτά (7) πηρούνια
22. Ένα (1) καλαθάκι πλεκτό από βέργες
23. Ένα (1) φανάρι

2. Ίσόγειο (κελλάρι)

24. Ένα (1) ἄλετρο μέ ὕνι
25. Ένας (1) ζυγός μέ λούρα (2) καί ζευγες
26. Ένα (1) ζευγάρι στουμούγια
27. Ένα (1) τριχάλι
28. Ένα (1) γιαμπαδάκι
29. Τρία (3) δρεπάνια
30. Ένας (1) ταικιμές
31. Τρία (3) κόσκινα (2 δερμ. 1 μεταλλικό)
32. Δύο (2) τριχές δερμάτινες
33. Τέσσερα (4) σφιρίδια από μᾶζα
34. Δύο (2) σκάφες μονοκόμματα (μικρή - μεγάλη)
35. Τέσσερα (4) χειρόφτυαρα φούρνου
36. Τέσσερα (4) χειρόφτυαρα κουλουριῶν
37. Ένας (1) σύρτης φούρνου
38. Δύο (2) δίχαλα φούρνου
39. Ένα (1) στουμπί
40. Ένας (1) κόρνινος
41. Μία (1) πλαστήρα
42. Μία (1) νταμιζάνα ρακί
43. Ένας (1) μύλος καφέ ἐπιτραπέζιος
44. Μία (1) ζυγαριά χάλκινη ψαριῶν
45. Ένα (1) καζάνι μεγάλο μέ ἀετό
46. Ένα (1) καζάνι μεγάλο μέ σκέπασμα
47. Δύο (2) καζάνια μικρά χάλκινα
48. Ένα (1) τηγάνι καβουρδίσματος
49. Ένα (1) πλακερό χάλκινο

50. Ένα (1) πλακεράκι μικρό χάλκινο
51. Ένας (1) κάτσουνας
52. Ένα (1) άγγρίφι
53. Ένα (1) καφίτζι
54. Δύο (2) μιλλερά πήλινα (μικρό - μεγάλο)
55. Ένα (1) λαδικό πήλινο
56. Ένα (1) χαραπούλι
57. Ένα (1) καντάρι
58. Τέσσερα (4) κλειδιά σιδερένια
59. Ένα (1) στραβοκλειδί
60. Μία (1) κατίνα πλήρης
61. Τέσσερα (4) κλειδιά κατίνας
62. Μία (1) σαίτα άργαλειού
63. Ένα (1) άργάρτι
64. Δύο (2) χειροτρύπανα ξύλου (μικρό - μεγάλο)
65. Δύο (2) ψαλίδια κουρέματος κατσικιών
66. Δύο (2) άκάβια
67. Τρία (3) κατσικοκούδουνα
68. Ένας (1) σουφράς
69. Μία (1) άμπάρα σιδερένια
70. Ένας (1) σύρτης σιδερένιος
71. Τέσσερις (4) γάζοι χασαπιού
72. Δύο (2) σφήνες
73. Μία (1) βαριοπούλα
74. Ένας (1) μπαλτάς
75. Δύο (2) ματρακάδες χτίστη
76. Ένας (1) πέλεκυς για μύλους
77. Τέσσερις (4) άξινες
78. Τρία (3) ζύγια σιδερένια (1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ όκας)
79. Τρία (3) ζύγια χάλκινα ψαροζυγαριās
80. Δύο (2) μακαράδες ξύλινοι
81. Πέντε (5) ρουκάνια ξύλινα
82. Μία (1) άκόνι
83. Ένα (1) κοραστάρι
84. Ένα (1) δισάκι

3. Α' όροφος (χώλ)

85. Ένα (1) κάντρο κεντητό
86. Μία (1) φωτογραφία Ι. Φωτιάδη (όμαδική)
87. Μία (1) καλαντήρα
88. Ένα (1) δίπλωμα Δ.Ε.Φ. Παρθ. Καρβαίνη
89. Ένα (1) πιθάρι
90. Ένα (1) πιστολλάκι έμπροστογεμές
91. Ένα (1) μικρό παγγάρι έκκλησίας

92. Μιά (1) κασέλα μικρή
93. Μιά (1) πάντα πάνω πόρτας ύφαντή

Α' όροφος (δωμάτιο)

94. Ένας (1) φαρμακευτικός ζυγός μικρός
95. Ένας (1) φαρμακευτικός ζυγός μεγάλος
96. Τέσσαροι (4) κλίβανοι ιατρείου
97. Μιά (1) κεντητή θήκη χτενών
98. Μιά (1) ραπτομηχανή Singer με καπάκι
99. Ένα (1) κομοδίνο
100. Μιά (1) κασέλα μεγάλη
101. Ένα (1) κάντρο κεντητό
102. Ένα (1) κάντρο σταυρός κεντητό

103. Τρία (3) κάντρα κεντητά με κουκούλι
104. Μιά (1) λάμπα με ράφι
105. Ένα (1) θυμιατήρι
106. Ένας (1) διπλός καθρέπτης μικρός

Β' όροφος (χώλ)

107. Ένα (1) κομοδίνο
108. Μιά (1) κασέλα μεγάλη
109. Ένα (1) κιούπι σύκων
110. Δύο (2) φωτογραφίες Λουτρών (Μανδρακίου - Πάλων)
111. Μιά (1) φωτογραφία μεσαιωνικῶν χαρτῶν Νισύρου
112. Μιά (1) φωτογραφία έκδρομῆς Γνωμαγόρα Ἀθηνῶν
113. Μιά (1) φωτογραφία χάρτη Νισύρου Α.Κ.
114. Ένα (1) πορτραῖτο Ι. Φωτιάδη
115. Δέκα τέσσερα (14) πορτραῖτα
  1. Ι. Λογοθέτη (1835 - 1910)
  2. Γ. Παπαδοπούλου (1848 - 1924)
  3. Ι. Φασουλαρίδη (1862 - 1950)
  4. Ὁδ. Σακελλαρίδη (1866 - 1942)
  5. Ἀρχ. Κύριλλου Χριστοφόρου (1837 - 1929)
  6. Διονυσίου Μηνᾶ, Μητρ. (1879 - 1951)
  7. Ἐμμ. Καρπαθίου, Μητρ. (1887 - 1971)
  8. Κων. Φασουλαρίδη (1843 - 1909)
  9. Δημ. Μπαλαλά (1873 - 1940)
  10. Ἰακ. Καζαβῆ (1893 - 1967)
  11. Λαζ. Κοντοβέρου (1894 - 1974)
  12. Γ. Καζαβῆ (1898 - 1972)
  13. Ἐμμ. Κατσιματίδης (1867 - 1938)
  14. Παν. Παντελέων (1869 - 1928)
116. Δέκα (10) χαρτονομίσματα τσαρικῆς Ρωσίας

117. Έξι (6) κάρτ-ποστάλ Νισύρου
118. Ένας (1) φαρμακευτικός ζυγός με 7 δράμια
119. Δέκα (10) Νισύρικα περιοδικά (δλα)
120. Τέσσερις (4) Νισύρικες έφημερίδες (δλες)
121. Ένα (1) δίπλωμα Άρσακείου Καλ. Άλαμαγκίδου
122. Ένα (1) θεολογικό έντυπο βιβλίο 1683
123. Δέκα έξι (16) διάφορες σφραγίδες
124. Δύο (2) θεολογικά βιβλία - νέος θησαυρός άχρ.
125. Πέντε (5) διάφορα βιβλία έκδ. 1864, 1871, 1874
126. Ένα (1) εκκλησιαστικό βιβλίο άχρ.
127. Πέντε (5) σχολικά βιβλία περιόδου Άταλοκρατίας
128. Τρία (3) βιβλία λόγοι πατέρων 19ος αίν.
129. Τρία (3) έγγραφα - ντεσκερίδες - ιδιοκ. νήσων
130. Δέκα έξι (16) διάφορα έγγραφα συλλ. Μ. Λογοθέτη
131. Ένα (1) έγγραφο - εύχαριστήριο Πρωθυπ. Ν. Ζηλανδίας
132. Δύο (2) πλακέτες με παράστιμα διακρ. Νικήτα Σακελλαρίδη
133. Ένα (1) κάντρο προσωπογραφιών έκδ. Έπιτρ. Δέλ. Γνωμ.
134. Μία (1) πλήρης σειρά εκδόσεων Ε.Ν.Μ.
135. Τριάντα τρία (33) διάφορα βιβλία για Νίσυρο
136. Δύο (2) κεντήματα - πάντες (προσφορά κ. Άγγελίκας Κοντοβέρου).

Νίσυρος 19-23 Αύγουστου 1981

Η καταγραφή έγινε από τόν Πρόεδρο του Όμίλου Μιλτ. Λογοθέτη με τή βοήθεια του κ. Ντίνου Παπαδέλια.

ΜΙΛΤ. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ

ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Α'. Πανισυριακού Συνεδρίου στη Νίσυρο
από 11 έως 13 Αύγουστου 1981

Μέ πρωτοβουλία του Προστατευτικού 'Ομίλου Νισύρου συνήλθε από 11 έως 13 Αύγουστου 1981 στο Μανδράκι Νισύρου τό Α'. Πανισυριακό Συνέδριο σέ επίπεδο Ο.Τ.Α. του νησιού και Νισυριακῶν Συλλόγων τῆς διασποράς προκειμένου νά ἐξετάσει τά προβλήματα πού ἀπασχολοῦν τή Νίσυρο και νά διατυπώσει προτάσεις γιά τή λύση τους.

Στό Συνέδριο πῆραν μέρος:

1. 'Ο Δήμος Μανδρακίου Νισύρου διά του Δημάρχου του κ. Νικ. Παπάτσου.
2. 'Ο Προστατευτικός 'Ομιλος Νισύρου διά του Προέδρου του κ. Νικ. Παπάτσου.
3. 'Η 'Εταιρεία Νισυριακῶν Μελετῶν διά του Προέδρου της κ. Γεωργίου Παρθεσιάδη και του 'Αντιπροέδρου της κ. Κων. Σακελλαρίδη.
4. 'Ο Σύλλογος Νισυρίων 'Αθηνῶν-Πειραιῶς «'Ο Γνωμαγόρας», διά του 'Αντιπροέδρου του κ. Χρ. Καρανίκη.
5. 'Ο Σύλλογος Νισυρίων 'Αμερικῆς «'Ο Γνωμαγόρας» διά του 'Αντιπροέδρου του κ. Χριστ. Κορωναίου.
6. 'Ο Πανισυριακός Σύλλογος Ρόδου «Πορφυρίς» διά του Προέδρου του κ. Δημ. Καραγεωργη.
7. 'Ο 'Ομιλος 'Αρχαιοφίλων Νισύρου διά του Προέδρου του κ. Μιλτ. Λογοθέτη, του Γραμματέα του κ. Κων. Γερασίμου του Ταμιά του κ. Γεωργίου Λαμπάδη.
8. 'Ο 'Αθλητικός Σύλλογος «Πολυβώτης» διά του Προέδρου του κ. Παντ. 'Ορσάρη και του Γραμματέα του κ. 'Αντ. Καρακωσταντή.

Στό Συνέδριο πῆραν ἀκόμα μέρος πολλοί Νισύριοι, μόνιμοι κάτοικοι του νησιού και τῆς διασποράς, οἱ ὁποῖοι ἀνάπτυξαν μέ παρεμβάσεις τους διάφορες ἀπόψεις στίς θέσεις πού ἀναπτύχθηκαν μέ τίς βασικές εισηγήσεις, πού ἔγιναν κατά τό τριήμερο του Συνεδρίου και ἦταν οἱ παρακάτω:

1. Του κ. Νικ. Παπάτσου, Προέδρου του ΠΟΝΙ και Δημάρχου Μανδρακίου Νισύρου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρθηκε στό σύνολο τῶν προβλημάτων πού ἀπασχολοῦν τό νησί.
2. Του κ. Γεωργίου Παρθεσιάδη, Προέδρου τῆς 'Εταιρείας Νισυριακῶν Μελετῶν, πού ἀναφέρθηκε εἰδικά στά προβλήματα τῆς υγείας.
3. Του κ. Χριστ. Κορωναίου, 'Αντιπροέδρου του «Γνωμαγόρας» 'Αμερικῆς, πού ἀναφέρθηκε στά ἀναπτυξιακά προβλήματα του νησιού.

4. Τοῦ κ. Δημ. Καράγεωργη, Προέδρου τῆς «Πορφυρίδος» Ρόδου, πού ἀναφέρθηκε στά συγκοινωνιακά προβλήματα.

5. Τοῦ κ. Μιλτ. Λογοθέτη, Προέδρου τοῦ Ὁμίλου Ἀρχαιοφίλων Νισύρου, πού ἀναφέρθηκε στά πολιτιστικά ζητήματα τοῦ νησιοῦ.

6. Τοῦ κ. Γεωργίου Καζάντη, Προέδρου τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου, πού ἀναφέρθηκε στὸν ὄξο τῆς Παναγιᾶς.

Τό Συνέδριο ὕστερα ἀπὸ διαλογικὴ συζήτηση πάνω στὶς βασικὲς εἰσηγήσεις κατὰ τὴν παρακάτω διαπιστώσεις καὶ προτάσεις, οἱ ὁποῖες ἐγκρίθηκαν ἀπὸ τοὺς Συνέδρους καὶ ἀποτελέσαν τὰ Πορίσματα τοῦ Συνεδρίου:

1. Διαπιστώνει διὰ τέτοιες συναντήσεις εἶναι χρήσιμες καὶ ἀποδοτικὲς γιὰ τὴν προώθηση τῶν προβλημάτων πού ἀπασχολοῦν τὸ νησί καὶ ἐκφράζει τὴν εὐχὴ νὰ γίνουν θεσμός καὶ νὰ διευρυνθοῦν μὲ τὴ συμμετοχὴ ὅλων τῶν ὀργανωμένων κοινωνικῶν τάξεων τῆς Νισύρου, ὅπως τῆς Ἑργατικῆς Ἐνώσεως, τῶν Γεωργικῶν Συν/σμῶν κ.ἄ., ὥστε μαζὶ μὲ τὸ Δῆμο καὶ τὶς Κοινότητες καὶ μὲ τὰ Σωματεῖα νὰ ἐκφράζεται τὸ σύνολο τῶν ὀργανωμένων τάξεων καὶ ὁμάδων τοῦ νησιοῦ στὸ Συνέδριο.

2. Διαπιστώνει διὰ τὸ πληθυσμὸς τοῦ νησιοῦ μειώνεται συνεχῶς καὶ συνεπῶς ὑπάρχει ὄξυ δημογραφικὸ πρόβλημα πού πρέπει ν' ἀντιμετωπιστεῖ μὲ μέτρα, πού ὄχι μόνον θὰ συγκρατήσουν τὸν ὑπάρχοντα πληθυσμὸ, ἀλλὰ θὰ προσελκύσουν καὶ ὀρισμένους Νισύριους τῆς διασπορᾶς γιὰ παλιννόστηση. Γι' αὐτὸ καὶ ζητᾶ ἐνεργότερη κρατικὴ μέριμνα γιὰ τὰ προβλήματα τοῦ νησιοῦ.

3. Διαπιστώνει διὰ τὸ παραπάνω βασικὸς στόχος μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μὲ τὴν ἀξιοποίηση τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πόρων τοῦ νησιοῦ καὶ μὲ τὴ δημιουργία τῆς ἀπαραίτητης κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ὑποδομῆς. Στούς παραγωγικοὺς πόρους τῆς Νισύρου ἀνήκει ὁ ὑπόγειος πλοῦτος (κίσι-ρη, θερμοενέργεια), πού πρέπει ν' ἀξιοποιηθοῦν ὀρθολογικὰ καὶ ἀποδοτικὰ γιὰ τὰ συμφέροντα τοῦ νησιοῦ ὀρισμένες γεωργικὲς ἐκμεταλλεύσεις, ἢ κτηνοτροφία καὶ ἡ ἀλιεία, πού πρέπει ἐπίσης νὰ ἐντοπιστοῦν καὶ νὰ ἐξεταστοῦν, ἐντασσόμενες σὲ εἰδικὰ προγράμματα, πού θὰ καταλήξουν στὴ δημιουργία ἀποδοτικῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων. Ἡ κοινωνικὴ ὑποδομὴ περιλαμβάνει τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς ὑγειονομικῆς περιθαλψῆς τῶν κατοίκων καὶ τὴ δημιουργία τῶν ἀπαραίτητων συνθηκῶν γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαίδευσης στὰ παιδιὰ τῶν μόνιμων κατοίκων τοῦ νησιοῦ. Ἡ πολιτιστικὴ ὑποδομὴ περιλαμβάνει τὴ δημιουργία τῶν ἀναγκαίων συνθηκῶν, πού θὰ ἐξασφαλίζουν στοὺς μόνιμους κατοίκους ἓνα ἐλάχιστο ὄριο προσφορᾶς πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων.

4. Διαπιστώνει διὰ τὴν ὅλη προσπάθεια ἀνάπτυξης τοῦ νησιοῦ τὸ πρόβλημα τῆς ὕδρευσης εἶναι πρωταρχικὸ καὶ πρέπει ν' ἀντιμετωπιστεῖ μὲ τὸν ἀποδοτικότερο καὶ οἰκονομικότερο γιὰ τὸ νησί τρόπο. Γι' αὐτὸ ἐκφράζει τὴν εὐχὴ νὰ ἐξεταστοῦν καὶ νὰ ἀξιολογηθοῦν ὅλοι οἱ κατὰ καιροὺς προταθέντες τρόποι (δεξαμενές, ἀφαλάτωση, μεταφορὰ κ.ἄ.).

5. Διαπιστώνει ότι υπάρχει συγκοινωνιακό πρόβλημα τόσο στη σύνδεση των Κοινοτήτων και των Λουτρών με τό Μανδράκι, όσο και του νησιού με τά άλλα νησιά και ιδιαίτερα με τήν Κω, πού άποτελεί τό οικονομικό και τουριστικό κέντρο τής Νισύρου και εκφράζει τήν εύχή νά μελετηθεί τοϋτο, ώστε τό νησί νά εξασφαλίσει συγκοινωνίες πού θά έξυπηρετοϋν τόσο τούς μόνιμους κατοίκους, όσο και τούς έπισκέπτες-τουρίστες.

6. Διαπιστώνει ότι ό τουρισμός άποτελεί μιά δραστηριότητα πού μπορεί νά βοηθήσει τήν οικονομική ανάπτυξη του νησιού, κάτω όμως από όρισμένες προϋποθέσεις και όρους πού δέν θά άποπροσανατολίσουν τίς σημερινές φυσικές δραστηριότητες των κατοίκων και θά διατηρήσουν τήν εδλη τουριστική δραστηριότητα σέ ανθρώπινη κλίμακα. Έπισημαίνεται ιδιαίτερα ή ανάγκη άποφυγής μεγάλων μονάδων και ή προώθηση των οικογενειακού χαρακτήρα στεγαστικών μέσων (ξενώνες, σπίτια), καθώς και των κτιριακών συγκροτημάτων των Λουτρών (Μανδρακίου και Πάλων), πού θά πρέπει άπαραίτητα νά διατηρήσουν τήν παραδοσιακή άρχιτεκτονική τους μορφή.

7. Διαπιστώνει τήν ανάγκη, οικονομική και πολιτιστική, νά διατηρηθοϋν οι παραδοσιακοί οικισμοί του Μανδρακίου, του Έμπορειού και των Νικειών, πού άποτελοϋν πόλο έλξης για τήν τουριστική ανάπτυξη του νησιού. Έιδιαίτερα έπισημαίνεται ή ανάγκη νά αναβιώσει ό οικισμός του Έμπορειού κατά τό προηγούμενο άλλων περιοχών τής Χώρας.

8. Διαπιστώνει ιδιαίτερα τήν ανάγκη νά διαφυλαχτεί και νά προβληθεί ή πολιτιστική κληρονομιά του νησιού με τήν προώθηση των άνασκαφών και τή δημιουργία μουσείων προς φύλαξη και προβολή των εύρημάτων. Έπισημαίνεται με ξεχωριστή ίκανοποίηση ή δημιουργία του Έιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου και εκφράζεται ή εύχή σύντομης δημιουργίας και του Έρχαιολογικού Μουσείου. Έπισημαίνεται ακόμα ή ανάγκη συγκεντρώσεως και διατήρησης του άρχαιακού ύλικού τής Νισύρου και τής καταγραφής των Νισυριών τής διασποράς.

9. Διαπιστώνει τέλος ότι για τήν μεθόδευση των παραπάνω είναι ανάγκη ν' άξιοποιηθοϋν συστηματικά όλοι οι ύπάρχοντες πόροι και γι' αυτό εκφράζει τήν εύχή όπως συνταχτεί ένα πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης τής Νισύρου με τή συνεργασία των Ο.Τ.Α., των λοιπών φορέων του νησιού, των Συλλόγων και των κατοίκων, στην κρίση των όποιων πρέπει νά τεθεί πριν από τήν όριστικοποίησή του.

10. Εύχαριστεί όσους βοήθησαν τήν πραγματοποίηση αυτού του Συνεδρίου και ιδιαίτερα τόν Προστατευτικό Όμιλο Νισύρου και εκφράζει τήν εύχή όπως κάθε χρόνο εκ περιτροπής αναλαμβάνει τήν όργάνωση του Συνεδρίου άλλος φορέας (για τό 1982 ανέλαβε ό Όμιλος Έρχαιοφίλων Νισύρου). Έπίσης αναθέτει στό Προεδρείο του Συνεδρίου, τό όποιο άποτελοϋν οι εκπρόσωποι του Δήμου, του ΠΟΝΙ, τής Έταιρείας Νισυριακών Μελετών, του «Γνωμαγόρα» Έμερικής και Έθηνών, τής «Πορφύριδος» Ρόδου και του Όμίλου Έρχαιοφίλων Νισύρου, νά δημοσιεύσουν τά Πορίσματα του Συνεδρίου και νά τά ύποβάλουν όπου πρέπει.

Νίσυρος 13 Αύγουστου 1981

1. 'Ο Δήμαρχος και Πρόεδρος του ΠΟΝΙ κ. Νικ. Παπάτσος
2. 'Ο Πρόεδρος τής 'Εταιρείας Νισυριακῶν Μελετῶν κ. Γεώργιος Παρθενιάδης
3. 'Ο 'Αντιπρόεδρος του «Γνωμαγόρα» 'Αμερικῆς κ. Χριστ. Κορωναΐ-
ος
4. 'Ο 'Αντιπρόεδρος του «Γνωμαγόρα» 'Αθηνῶν κ. Χρῆστος Καρανί-
κης
5. 'Ο Πρόεδρος τής «Πορφυρίδος» Ρόδου κ. Δημ. Καράγεωργης
6. 'Ο Πρόεδρος του 'Ομίλου 'Αρχαιοφίλων Νισύρου κ. Μιλτ. Λογοθέ-
της

Παραλήπτες:

1. 'Ο κ. Πρόεδρος τής Κυβερνήσεως καί οί κ.κ. 'Υπουργοί Συντονισμοῦ, Οικονομικῶν, 'Εσωτερικῶν, Γεωργίας, Βιομηχανίας, Κοινωνικῶν 'Υπηρεσι-
ῶν, 'Εμπορικῆς Ναυτιλίας, Συγκοινωνιῶν, Παιδείας καί Πολιτισμοῦ καί
'Επιστημῶν.
2. Οί κ.κ. 'Αρχηγοί τῶν Κομμάτων.
3. 'Ο κ. Νομάρχης Δωδεκανήσου καί ὁ κ. "Επαρχος Κῶ.
4. Οί κ.κ. Βουλευτές Δωδεκανήσου.
5. 'Ο κ. Δήμαρχος του Μανδρακίου καί οί κ.κ. Κοινοτάρχες τῆς Νισύρου.
6. 'Ο κ. Πρόεδρος τῆς Κεντρικῆς 'Ενώσεως Δήμων καί Κοινοτήτων
'Ελλάδος καί ὁ κ. Πρόεδρος τῆς 'Ενώσεως Δήμων καί Κοινοτήτων Δωδεκα-
νήσου.
7. Οί κ.κ. Πρόεδροι τῶν τοπικῶν Συλλόγων τῆς Νισύρου καί τῶν Συλλόγων
τῶν 'Αθηνῶν, Ρόδου, 'Αμερικῆς καί Αὐστραλίας.
8. 'Η Προϊσταμένη του Γραφείου Περιφερειακῆς 'Αναπτύξεως Ρόδου του
'Υπουργείου Συντονισμοῦ.
9. Οί κ.κ. 'Εκδότες-Διευθυντές τῶν Νισυριακῶν ἐφημερίδων, καθώς καί
τῶν ἐφημερίδων τῆς Ρόδου καί Κῶ.
10. "Ολοι οί κ.κ. Σύεδροι.

Σημ. Νισυριακῶν: 'Η ἐφημερίδα «Νισυριακοί 'Αντίλαοι» πού ἐκδίδεται στή Ρόδο δημοσίευσε, κατά καιροῦς, ἐκτεταμένα πρακτικά του συνεδρίου.

Σημ. Νισυριακῶν: Τά δύο σημειώματα πού ἀκολουθοῦν ἀποτελοῦν ἐπίσημες πληροφορίες πού πήραμε ἀπό τό Ι.Γ.Μ.Ε.

Γεωφυσική και ραδιομετρική Έρευνα στη νησο Νίσυρο

Τό καλοκαίρι τοῦ 1981 τό ΙΓΜΕ (Δ/νη Γεωφυσ. Έρευνῶν) πραγματοποίησε γεωηλεκτρική ἔρευνα στή Νίσυρο στά πλαίσια τῶν Γεωθερμικῶν Έρευνῶν γιά λογαριασμό τῆς ΔΕΗ.

Στό τέλος τῶν γεωφυσικῶν ἐργασιῶν ἐκτελέστηκαν καί μετρήσεις ραδιενεργείας μέ σπινθηρόμετρο σέ ὠρισμένες διαδρομές καί θέσεις τῆς καλδῆρας τοῦ νησιοῦ (πεδιάδα Λακκί).

Σέ 2-3 θέσεις μετρήθηκαν τιμές ραδιενεργείας σημαντικά ὑψηλότερες σέ σχέση μέ τό τοπικό μέσο ἐπίπεδο ραδιενεργείας.

Δείγματα ἀπό τίς θέσεις αὐτές δόθηκαν γιά ὀρυκτολογική ἐξέταση στά ἐργαστήρια τοῦ Ι.Γ.Μ.Ε.

Ἡ γεωθερμία στή Νίσυρο

Ἡ Νίσυρος μαζί μέ τή Σαντορίνη ἀποτελοῦν τά δύο ἐνεργά ἠφαιστεία πού ἀνήκουν στό ἠφαιστειακό τόξο τοῦ Νοτίου Αἰγαίου.

Ἡ ἠφαιστειακή δράση τῆς Νισύρου εἶναι πρόσφατη, ὅπως πρόσφατες εἶναι καί οἱ διάφορες φρεατικές ἐκρήξεις, ἀπό τίς ὁποῖες μία στόν περασμένο αἰῶνα δημιούργησε τόν κρατῆρα «Στέφανος» στό κεντρικό τμήμα τοῦ νησιοῦ. Ἐπίσης στό νησί ὑπάρχουν πολλές θερμές πηγές μέ θερμοκρασίες πού φτάνουν τούς 55°C καί πού ἀπό τά ἀρχαῖα χρόνια χρησιμοποιήθηκαν γιά θεραπευτικούς σκοπούς.

Ὅλα αὐτά κίνησαν τό ἐνδιαφέρον τοῦ Ι.Γ.Μ.Ε. γιά τή γεωθερμική διερεύνηση τῆς περιοχῆς, πού ἄρχισε τό 1973 μέ γεωλογική ἀναγνώριση, γεωχημική καί γεωφυσική ἔρευνα καί γεωτρήσεις μικροῦ βάθους.

Ἀπό τά ἀποτελέσματα ὄλων αὐτῶν τῶν ἐργασιῶν πού εἶναι πολύ ἐνθαρρυντικά διαπιστώθηκε ὅτι πράγματι ὑπάρχει γεωθερμικό πεδίο ὑψηλῆς ἐνθαλπίας (πού μοιάζει μέ αὐτό τῆς Μήλου) καί πού μέ τήν ἐκμεταλλευσή του (παραγωγή ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, γεωργικές ἐκμεταλλεύσεις, ἰχθυοκαλλιέργεια, τουρισμός) θά συντελέσει στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη ὄχι μόνο τῆς Νισύρου ἀλλά καί στήν ἐνίσχυση του ἐνεργειακοῦ δυναμικοῦ τῆς Χώρας.

Ἡδη ἡ Δ.Ε.Η. σέ συνεργασία μέ τό Ι.Γ.Μ.Ε. προγραμματίζει τήν ἐκτέλεση βαθειῶν γεωτρήσεων ἔρευνας - παραγωγῆς μέ τίς ὁποῖες θά μπορέσουμε νά ἐκμεταλλευτοῦμε αὐτή τή φυσική καί δωρεάν ἐνέργεια πού κρύβει τό ἠφαιστείο τοῦ νησιοῦ.

**Δύο γεωθερμικές γεωτρήσεις στη Νίσυρο
από ούγγρικό οίκο
ΥΠΑΡΧΕΙ ΑΞΙΟΛΟΓΟ ΚΟΙΤΑΣΜΑ**

Στόν ούγγρικό οίκο «ΝΙΚΕΧ» ανατέθηκε από τή ΔΕΗ ή αξιοποίηση τών δύο γεωθερμικών γεωτρήσεων στη Νίσυρο, όπου σύμφωνα μέ τίς σχετικές έρευνες πού έχουν γίνει, διαπιστώθηκε ή ύπαρξη αξιόλογου γεωθερμικού κοιτάσματος κατάλληλου νά χρησιμοποιηθεΐ γιά ήλεκτροπαραγωγή ή και γιά άλλες χρήσεις.

Χθές ύπεγράφη στά γραφεία τής ΔΕΗ ή σχετική σύμβαση, από τόν διοικητή τής έπιχειρήσεως κ. Δ. Παπαμαντέλο και έκπρόσωπο του ούγγρικού οίκου, παρουσία και του ύποδιοικητή κ. Τ. 'Αμάλου και τών διευθυντών τής ΔΕΗ.

Τό συνολικό ποσό τής σύμβασης άνέρχεται σέ 3.348.000 δολλάρια, από τά όποια 510.000 δολλάρια θά καταβληθοϋν σέ δραχμές, και 500.000 δολλάρια άντιπροσωπεϋουν αξία πού θά καλυφθεΐ μέ έλληνικά άγροτικά προϊόντα, πού θ' άπορροφηθοϋν από τήν Ούγγαρία.

Οί γεωθερμικές γεωτρήσεις στη Νίσυρο, πού μέρος τής δαπάνης τους θά χρηματοδοτηθεΐ από τήν ΕΟΚ, ακολουθοϋν τίς έπιτυχημένες σχετικές γεωτρήσεις πού έγιναν στη νήσο Μήλο, οι όποίες άποκάλυψαν ένα σημαντικό γεωθερμικό κοιτάσμα του όποίου μελετάται, ήδη ή ή αξιοποίηση.

Δημοσίευμα στίς έφημερίδες τής 27/3/1982

**Η ΝΙΣΥΡΟΣ ΘΑ ΠΑΡΑΓΕΙ ΗΛΕΚΤΡΙΚΗ
ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΓΙΑ ΟΛΗ ΤΗ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟ**

'Η πλέον έντυπωσιακή ίσως ανακοίνωση του κ. 'Αμαλλου, ύποδιοικητή τής ΔΕΗ, ήταν εκείνη πού άφοροϋσε τήν τεράστια ικανότητα πού έχουν οι γεωθερμικές πηγές τής Νισύρου, οι όποίες θά χρησιμοποιηθοϋν γιά τήν παραγωγή ήλεκτρικής ένέργειας.

Τό ύπέδαφος τής Νισύρου, είπε ο κ. 'Αμαλλος, σύμφωνα μέ τίς μετρήσεις τών ειδικών έπιστημόνων πού έγιναν, είναι ίσως τό πλουσιότερο σέ γεωθερμική ένέργεια σέ όλη τήν Εϋρώπη. Πρό ήμερών, ύπογράφηκε μεταξύ τής ΔΕΗ και τής Ούγγρικης εταιρίας ΝΙΚΕΧ συμφωνία γιά τήν έκτέλεση γεωθερμικών γεωτρήσεων στη Νίσυρο, γιά τήν δημιουργία ενός γεωθερμικού σταθμού παραγωγής ήλεκτρικής ένέργειας, ικανότητας 5 μεγαβάτ. 'Η δαπάνη του σταθμού ύπολογίζεται στα 500 εκ. και θά είναι έτοιμη νά λειτουργήσει στό τέλος του 1984, θά έχει δε άποσβεστεί σέ 3,5 χρόνια.

Σύμφωνα μέ τίς έκτιμήσεις πού έγιναν, στό ύπέδαφος τής Νισύρου,

υπάρχουν άτμοί 350 - 370 βαθμῶν μέ μεγάλη πίεση, ίκανοί νά τροφοδοτήσουν σταθμό από 50 μέχρι 100 μεγαβάτ. Σήμερα δηλ ή Δωδ/σος έχει ανάγκη 12 μεγαβάτ, γεγονός πού σημαίνει ότι σέ λίγα χρόνια, όχι μόνο θά καλύπτονται από τή Νίσυρο όλες οι ανάγκες τῆς περιοχῆς, αλλά θά υπάρχει δυνατότητα μεταφορᾶς ηλεκτρικοῦ ρεύματος καί σέ άλλες περιοχές (Κυκλάδες κ.ά.).

Δημοσίευμα στό «Βῆμα τῆς Κῶ» τῆς 26/3/1982

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ

Ἡ γραφή καί δημοσίευση μιᾶς νεκρολογίας γίνεται σημεῖο ἀναφορᾶς στή ζωή καί τό ἔργο ἀγαπημένων προσώπων, πού φεύγοντας γιά τήν ἄλλη ζωή ἀφήσαν πίσω τους μνήμες ἀγαθές κι ἐπηρέασαν τήν ὅποια συμπεριφορά μας μέ τήν κοινωνική, πολιτιστική κι ἐθνική τους δράση. Εἶναι ἰσχύμα οἱ νεκρολογίες ἕνας πνευματικός χαιρετισμός, ἕνα σημάδι ἀναγνώρισης τῆς προσφοράς τους στό κοινά.

Γιά μᾶς τούς Νισύριους, πού στό πατρογονικό νησί μειώθηκε καί μειώνεται ἐπικίνδυνα κι ἀνησυχητικά ὁ πληθυσμός του, ὁ θάνατος φίλων καί συγγενῶν πυργώνει μέσα μας ἀγιάτρευτες ἀπουσίες, πού πληγώνουν τή συναισθηματική καί κοινωνική μας ὠριμότητα.

Εἶναι κι ἕνας προβληματισμός πού βγαίνει ἀπ' αὐτές τίς νεκρολογίες καί μάθημα εὐκαιριακό αὐτοκριτικής τέτοιο, πού νά μπορεῖ νά δώσει σέ πρακτικό ἐπίπεδο τή δική μας συμβολή καί προσπάθεια στή δημιουργία χαρᾶς καί προκοπῆς στόν ἑαυτό μας πρῶτα, στούς συντοπίτες συναθρώπους μας ὕστερα.

Σέ πέντε Νισυριακές μορφές θ' ἀναφερθῶ πού πέθαναν κοντά-κοντά μέσα στό χρόνο, κι εἶναι τρεῖς δάσκαλοι, ἕνας γιατρός, ἕνας «δήμαρχος».

ΤΡΕΙΣ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΠΟΥ ΕΦΥΓΑΝ

1.- Ξενοφών Μαυρουδῆς τοῦ Μιχαήλ καί τῆς Ἄννας τοῦ Μηλᾶ (1910 - 1981).

Ὁ Ξενοφών ὁ δάσκαλος, ἔτσι τόν ἔλεγαν, γιατί ξεχώριζε μέ τ' ὄνομά του τό ἀσυνήθιστο καί μέ τό χαρακτήρα του τόν ἰδιόμορφο.

Ἐνα ἀπό τά δέκα παιδιά πού ἔκαναν ὁ Μιχαήλς ὁ Μαυρουδῆς (Καλαεζή τόν ξέρουμε στή Νίσυρο, γιατί ἦταν ἀνεπανάληπτος φανοποιός) καί ἡ Ἄννα τοῦ Μηλᾶ.

Ὁ Ξενοφών γεννήθηκε στή Νίσυρο τό 1910. Ἀφοῦ τελείωσε τό Δημοτικό καί τό Γυμνάσιο διορίζεται δάσκαλος σέ ἡλικία 19 χρόνων στήν Ὀμήρειο Κοινοτική Σχολή Μανδρακίου Νισύρου κατά τό σχολικό ἔτος 1929 - 1930 καί εἶναι ἕνα ἀπό τά ἑννέα μέλη τοῦ Διδακτικοῦ προσωπικοῦ. Κοντά στό Μιχαήλ Σταλουδάκη μαθαίνει Βυζαντινή μουσική καί ἀναλαμβάνει ὡς νέος δάσκαλος τά δευτερεύοντα καί τεχνικά μαθήματα. Εἶναι δραστήριος, ἀεικίνητος, νευρικός, ἀλλά καί ὑποτακτικός. Ἀργότερα φοιτᾷ ὑποχρεωτικά στό Ἰταλικό διδασκαλεῖο τῆς Ρόδου. Ὑπηρετεῖ στό χωριό Σάλακο τῆς Ρόδου, στό Νικειά καί τόν ξαναβρίσκουμε νά ἐργάζεται τό 1943 - 1944 στό Μανδράκι. Εἶναι τά χρόνια τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς.

·Ο Ξενοφών προσφέρει τις υπηρεσίες του μέσα κι έξω από τό σχολείο. Βοηθά στίς έκκλησίες, ψάλλει, μετέχει σέ οργανώσεις και σωματεία, παίρνει μέρος σέ θεατρικές παραστάσεις πού μαζί μέ άλλους καλλιεργημένους σωματριώτες του άνεβάζουν θέατρα και ψυχαγωγούν τούς κατοίκους.

·Αξέχαστος θά μείνει ο ρόλος του στό έργο «'Εσμέ» πού μέ ξεχωριστή δεξιοτεχνία ένσαρκώνει τόν «Μπίρκο» ώς άγαπητικός τής «Κάρμεν».

Μετά τήν άπελευθέρωση τής Δωδεκανήσου μετεκπαιδεύεται στήν Παιδαγωγική 'Ακαδημία τής Ρόδου (1947 - 1948) κι άποκτᾶ τά ούσιαστικά και τυπικά δικαιώματα του εκπαιδευτικού.

·Επανερχεται στήν οργανική του θέση στό Μανδράκι, συμμετέχει ένεργά στή διοίκηση του συλλόγου «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑΣ» και παίρνει γυναίκα του τή Φροσύνη του Γεωργάκη, πού πέθανε πρίν λίγα χρόνια. Τό 1964 συνταξιοδοτείται κι έγκαθίσταται στήν 'Αθήνα παρακολουθώντας άπό κοντά τίς σπουδές του μοναχογιου του Μιχάλη πού τελείωσε μέ μεγάλη έπιτυχία τό Ε.Μ. Πολυτεχνείο.

·Ο Ξενοφών πέθανε στίς 6 'Απριλίου 1981.

·'Ας είναι αιώνια ή μνήμη του.-

2.- Ειρήνη Φασουλαρίδου του 'Ιωάννου και τής Μαριγώς του Πονηρού (1907 - 1981).

Γεννήθηκε στή Νίσυρο στά 1907, μιά άπό τίς τέσσερις κόρες κι ένα γιό πού έκαναν ο 'Ιωάννης Φασουλαρίδης και ή Μαριγώ του Πονηρού. 'Αφού τελείωσε τίς τρείς τάξεις του 'Ομηρείου 'Ημιγυμνασίου (πού θεωρούνται ισότιμες μέ τά λειτουργούντα πεντατάξια Γυμνάσια στήν παλιά 'Ελλάδα), διορίζεται δασκάλα κατά τό σχολικό έτος 1925 - 1926 στό έξατάξιο Δημοτικό του Μανδρακίου.

·Η Ειρήνη, δμορφη κόρη 18 χρόνων, ζωηρή, έξυπνη, προστατεύεται και καθοδηγείται άπό τό λόγιο-δάσκαλο πατέρα της κι άρχίζει μιά ζηλευτή έσωσχολική κι έξωσχολική δράση. Γαλουχημένη άπό τήν οίκογένειά της μέ αύστηρά θρησκευτικά και πατριωτικά νάματα γίνεται γρήγορα στόχος του κατακτητή και για νά πάψει ή κοινωνικοεθνική δραστηριότητά της άπολύεται άπό τίς 'Ιταλικές άρχές τό 1937. Στή Νίσυρο βρίσκεται ο Παναγιώτης Καμπανής. 'Η Ειρήνη και ο Παναγιώτης παντρεύονται και φεύγουν για τή Νέα 'Υόρκη. Στήν 'Αμερική υπηρετεί στά 'Ελληνικά άπογευματινά Σχολεία. 'Ανακατεύεται σέ οργανώσεις φιλανθρωπικές, παίρνει μέρος σέ έκδηλώσεις και κέντρα άποφάσεων πού στοχεύουν στό συντονισμό τών ενεργειών για τήν άπελευθέρωση τής Δωδεκανήσου. Πεθαίνει ο άνδρας της και παντρεύεται τό δάσκαλο Νισύριο Γιάννη Παυλίδη τό 1958. 'Η Ειρήνη συνεχίζει νά διδάσκει στήν κοινότητα τής 'Αγίας Τριάδος (καθεδρικό) και γίνεται γνωστή μέ τήν κοινωνικότητά της στους "Έλληνες του 'Αγίου Σπυριδώνα, πού στήν παροιμία αύτή διδάσκει μέχρι τό 1975.

Στό μεταξύ έχει πεθάνει και ο δεύτερος σύζυγός της και ή Ειρήνη μένει

πάλι μόνη. Οι οικογενειακές της περιπέτειες δέν έχουν τέλος. Τά τελευταία χρόνια έπισκέπτεται συχνά τή Νίσυρο. 'Ο αισιόδοξος χαρακτήρας της δέ δαμάζεται από τά πολλά προσωπικά και οικογενειακά κτυπήματα. Ένα καλοκαιρι στή Νίσυρο αναγκάζεται για τρίτη φορά νά παντρευτεί και παίρνει άνδρα της τό Σταύρο Πεπέ, πού ύπηρετούσε στό νησί ως χωροφύλακας.

'Αναγνωρίζεται ή διπλή ύπηρεσία της και συνταξιοδοτείται από τίς 'Ελληνικές κοινότητες τής 'Αμερικής και από τό 'Ελληνικό Δημόσιο.

Ζεί μέ τόν τρίτο σύζυγό της λίγα χρόνια στήν 'Αθήνα και τό Μεγάλό Σάββατο στίς 25 'Απριλίου 1981 πεθαίνει.

Πολλοί πρέπει νά θυμούνται τόν καλόκαρδο, πρόσχαρο κι αποφασιστικό χαρακτήρα τής άείμνηστης Ειρήνης — τού Ρινάκι τού 'Ιωάννη δπως τή φώναζαν οι Νισύριοι — τής δασκάλας πού δέν άπογοητευόταν εύκολα.

Αίωνία της ή μνήμη.-

3.- Νικόλαος Γενᾶς τού Γεωργίου και τής 'Αθούσας τού Φασουλαρίδη (1909 - 1981).

Στίς 6 Αύγουστου 1909 γεννήθηκε στή Νίσυρο ό Νίκος τού Γενᾶ. Τελείωσε τό Δημοτικό και 'Ημιγυμνάσιο στή Νίσυρο, πήγε ένα χρόνο στήν Κάλυμνο κι άποφοίτησε από τό Πανορμίτειο Γυμνάσιο Σύμης.

'Η οικογένειά του μέ τά μεγάλα νοικοκυριά, τόν στέλνει στήν 'Αθήνα νά συνεχίσει σπουδές και τελειώνει τό 1/θέσιο Μαράσειο Διδασκαλείο τό 1927. Είναι ό μοναδικός δάσκαλος στή Νίσυρο και από τούς ελάχιστους τής Δωδεκανήσου πού έχουν πτυχίο δασκάλου. Μεγάλη ύπόθεση για τήν εποχή εκείνη.

Πρωτοδιορίζεται δάσκαλος στήν Καρδάμενα τής Κῶ και κατά τό σχολικό έτος 1929 - 1930 τόν συναντούμε νά διδάσκει στήν 'Αστική Σχολή Μανδραχίου μέ έννέα άτομα διδακτικό προσωπικό και 300 περίπου μαθητές. 'Εργάζεται επί έξι χρονιές στήν Καρδάμενα, διορίζεται για τρία χρόνια στό Δημοτικό Σχολείο 'Εμπορείου Νισύρου και τόν βρίσκει ό πόλεμος χωρίς εργασία. Οι καιροί είναι δύσκολοι και οι 'Ιταλικές άρχές δίνουν τή μεγάλη μάχη για νά σταματήσει ή 'Ελληνική Παιδεία. 'Ο Γενᾶς αναγκάζεται νά κάνει τόν έμπορο και αναλαμβάνει τήν τροφοδοσία τού νησιού. Νυμφεύεται τήν Καλλιόπη Ρουσετιάδου τήν κόρη τής "Ανας τού Βρούζου κι άποκτά δύο τέκνα, τήν "Αννα και τό Γιῶργο.

'Αμέσως μετά τήν άπελευθέρωση τής Δωδεκανήσου από τούς κατακτητές και μόλις άρχισε ή διοικητική αναδιοργάνωση τών νησιών, επαναδιορίζεται (1947) δάσκαλος, ύπηρετεί για λίγο διάστημα στή Λέρο, στό Γραφείο 'Επιθεωρήσεως Κῶ και μέχρι τή συνταξιοδότησή του εργάζεται στα Δημοτικά σχολεία τής Κῶ. Στα τελευταία χρόνια τής ύπηρεσίας του διετέλεσε πρόεδρος τού Διδασκαλικού Συλλόγου Κῶ. Στίς 3 Αύγουστου 1981 πέθανε.

'Αγαπούσε τήν οικογένειά του, τήν εύχάριστη συντροφιά, ήταν τακτικός καλοκαιρινός έπισκέπτης στό νησί του και πολλές φορές τού περίσσευε τό

νισύρικο δηχτικό του πνεύμα. Ήταν ευχάριστος.

Πρόσφερε τίς υπηρεσίες του στά κοινά καί καταξιώθηκε ως κοινωνικός παράγοντας.

Αίωνία του ή μνήμη.-

ΜΙΧΑΗΛ Β. ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΗΣ (1900 - 1981).

Ποικιλόμορφος κι ατέλειωτος αγώνας από τή γέννα του μέχρι τό θάνατό του ή ζωή τοῦ γιατροῦ Μιχάλη Τσατσαρώνη.

Ήταν οί πρώτες ζεστές μέρες τοῦ Ἰουλίου 1981, καθώς ξαφνικά κι ἀναπάντεχα συναντηθήκαμε στό Μανδράκι τῆς Ρόδου. Φιληθήκαμε. — "Άκουσε' μοῦ λέει: — Δέν πρόκειται νά μέ ξαναδεῖς, θά πεθάνω. Ὁ Νίκος τοῦ Μαυρουδῆ, φίλος ἀληθινός κι ἐκλεκτός συμπατριώτης φέρνει τρεῖς καρέκλες καί καθόμαστε. Ἡ σβησμένη μορφή τοῦ γιατροῦ, ή χλωμάδα τοῦ προσώπου, ή θολή ματιά, ή βραχνάδα τῆς φωνῆς του μ' ἔκαναν νά παγώσω. Συνέχισε: — Εἶμαι ἡσυχος... "Άνθρωπο δέν ἔβλαψα... Εἶναι γλυκειά ή ζωή, δέ λέω, ἀλλοίμονο! Ὅμως ἄν ὑπάρχει κόλαση, δέ θά εἶναι χειρότερη ἀπό τή ζωή μου!...

Ἔμαθα πώς, λίγες μέρες μετά μπῆκε στό κρατικό Νοσοκομεῖο τῆς Ρόδου. Στίς 18 Ἰουλίου 1981 μέρα Σάββατο, ἀκριβῶς στίς 2 καί τέταρτο πέθανε.

Ἐπιμερῶνει Κυριακή. Οἱ ἐφημερίδες τῆς Ρόδου, ὁ Γιώργος Κουμέντος, ὁ Ἀργύρης Θεοχάρης, ὁ Ἀνδρέας Μαγριπλῆς γράφουν καί πληροφορεῖται ή κοινωνία τῆς Ρόδου, ή Νισυριακή παροικία τή θλιβερή εἶδηση. Ὅλοι μιλοῦν γιά τόν "Άνθρωπο, τό Γιατρό, τόν Ἀγωνιστή. Ὁ Ἰατρικός σύλλογος Ρόδου ἀναθέτει στό συμπολίτη μας γιατρό Γιώργο Λαμπάδη νά ἐκφράσει τά αἰσθήματα θλίψης τῶν συναδέλφων του καί νά τονίσει τήν κοινωνική, ἱατρική καί ἐθνική δραστηριότητα τοῦ ἀφιλοχρήματου γιατροῦ Μιχάλη Τσατσαρώνη. Ἡ κηδεῖα γίνεται στίς 11 τό πρωί. Οἱ ἄνθρωποι — καί εἶναι πολλοί — πού γνώρισαν τή βοήθεια, τή φιλανθρωπία, τήν ἀγάπη καί τήν πολύπλευρη δραστηριότητά του παρακολουθοῦν βουβοί τή νεκρώσιμη ἀκολουθία καί συνοδεῦουν τό νεκρό στήν τελευταία του κατοικία δίνοντάς του τόν ὕστατο χαιρετισμό.

Ὁ Μιχάλης Τσατσαρώνης δεύτερος γιός τοῦ Βασιλῆ Τσατσαρώνη καί τῆς Μαριγῶς Πισσάρη γεννήθηκε στή Νίσυρο τό 1900. Τελείωσε τήν ἐπτάτάξια Ἀστική Σχολή Μανδρακίου καί μετά τήν ἀποφοίτησή του ἀπό τό Βενετόκλειο Γυμνάσιο τῆς Ρόδου γράφτηκε στήν Ἰατρική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἀπό φοιτητής ἀκόμα ἄρχισε νά ἐνδιαφέρεται γιά τά κοινά.

Μαζί μέ ἄλλους ἔξι ἐνθουσιώδεις νέους Νισύριους τῆς Ἀθήνας στίς ἀρχές τοῦ 1921 συμμετέχει στή σύνταξη καταστατικοῦ καί υπογράφει τό ἰδρυτικό, πού μ' αὐτό νομιμοποιεῖται ὁ ἀγαθοεργός σύλλογος τῶν Νισυριῶν Ἀθηνῶν - Πειραιῶς «Ὁ Γνωμαγόρας».

Ἡ νοσταλγία γιὰ τὴν πατρική γῆ κι ἡ ἀγάπη γιὰ τοὺς ἀπλοϊκοὺς ἀνθρώπους τοῦ νησιοῦ του κατατρῶει τὴ ψυχὴ του γιατί τὰ Δωδεκάνησα βρῖσκονται σκλαβωμένα στοὺς Ἴταλούς. Τελειώνει τὶς σπουδές του καὶ παίρνει γυναίκα του τὴν Ἑλλάδα, ὁμορφὴ κόρη τοῦ περιβόητου γιαιτροῦ Νισύριου Παντελίδη, πού ἱδρυσε τὶς πλούσιες καὶ πρωτότυπες λουτρικὲς κτιριακὲς ἐγκαταστάσεις Πάλων - Νισύρου.

Πιστός στὸν ὄρκο τοῦ Ἱπποκράτη, ἀσκεῖ μὲ παραδειγματικὴ συνέπεια τὸ λειτούργημά του, μὲ ἔνθεο ζῆλο καὶ αὐταπάρνηση. Γίνεται γνωστό τὸ ὄνομά του στὸν αἰγαιοπελαγίτικο χῶρο καὶ ξεκινᾷ τὸν προσωπικό του ἀγῶνα διαφωτίζοντας τοὺς συμπατριῶτες τοῦ Δωδεκανήσιους, ὥστε νὰ συνεχισθοῦν οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν προαιώνιων πόθων τους.

Καθὼς ὑπηρετοῦσε στὴν Ἀστυπάλαια, ἀρρώστησε καὶ πέθανε ἡ γυναίκα του Ἑλλάδα. Ἐκεῖ τὴν ἔθαψε. Τοῦ ἄφησε δυὸ μικρὰ παιδιὰ τὴ Φανὴ καὶ τὸ Βασίλη. Τὸ πρῶτο οἰκογενειακὸ κτύπημα.

Οἱ Ἀστυπαλίτες χάνουν τὸν ἰατρικό καὶ κοινωνικό τους προστάτη, γιατί ὁ Τσατσαρώνης καλεῖται ἀπὸ τοὺς Συμιακοὺς νὰ προσφέρει τὶς ὑπηρεσίες του στὸ νησί τους. Ἐδῶ συνεχίζει τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ὑγειονομικὴ περίθαλψη καὶ τὴν ἐνδυνάμωση τῶν ἐθνικῶν ὀνείρων. Οἱ καιροὶ γίνονται δύσκολοι. Τὸ φασιστικὸ καθεστῶς περιορίζει τὴ δράση του. Ἀναγκάζεται νὰ κάνει δεῦτερο γάμο καὶ παίρνει γυναίκα του τὴν Ἀριάδνη Κυπραίου. Τὸ 1940 ἀποκτᾷ ἕνα ἀκόμα παιδί, τὸ Νικήτα. Ἀρχίζουν οἱ στερήσεις τοῦ πολέμου. Ἐρχεται στὴ Νίσυρο. Τώρα ὁ γιαιτρός Τσατσαρώνης εἶναι ὁ ἀναγνωρισμένος ἡγέτης, ὁ φωτισμένος καθοδηγητὴς τοῦ λαοῦ τῆς Νισύρου.

Πολλὰ καὶ δύσκολα τὰ προβλήματα στά μαῦρα χρόνια τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς. Πολλὲς φορές κινδύνεψε τὴ ζωὴ του ὑπερασπίζοντας τὰ δίκαια τῶν συνανθρώπων του. Ζητήματα ἐπισιτιστικά, ὑγείας, παιδείας, κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ αὐτοδιοίκησης βρῖσκουν τὴν ἀποτελεσματικὴ λύση τους μὲ τὴ συμβολὴ τοῦ Τσατσαρώνη, πού διαθέτει γρανιτένια θέληση κι ἀποφασιστικὸτητα. Ἀγκαλιές καὶ χαμόγελα στὸν Ἀι-Σάββα καθὼς ξεμπαρκάρουν οἱ πρῶτοι τέσσερις Ἱερολοχίτες ἀξιωματικοί. Ἡ ἀντίσταση συνεχίζεται. Συντονιστὴς ὁ γιαιτρός. Τὰ νησιά λευτερώνονται. Ὁ Τσατσαρώνης μὲ τὴν οἰκογένειά του πηγαίνει στὴ Ρόδο. Συμβάλλει ἀποφασιστικά στὴ θεμελίωση τοῦ μεταπελευθερωτικοῦ δωδεκανησιακοῦ «θαύματος». Γράφει, συμβουλεύει, δημοσιεύει, προτείνει λύσεις, συμμετέχει σὲ ἐπιτροπὲς καὶ συμβούλια. Ἀσκεῖ πλούσια κοινωνικὴ καὶ φιλανθρωπικὴ δράση.

Δεῦτερο, τὸ πιὸ μεγάλο, κτύπημα τῆς ζωῆς του. Ἐρχεται ὁ ἀπροσδόκητος θάνατος τῆς μονάκριβης κόρης του Φανῆς. Ἡ Ρόδος ὀλόκληρη θρηνεῖ τὰ νιάτα καὶ τὴν ὁμορφιά πού χάθηκαν.

Μὲ πόνο, ἀλλά καὶ στωικότητα ἀντιμετωπίζει τὶς οἰκογενειακὲς συμφορὲς. Ξεχνιέται μέσα στὴν κοινωνικὴ κι ἐθνικὴ του δράση, χωρὶς νὰ ζητᾷ ἀντάλλαγμα γιὰ τὴν ἄδολη ἰδεολογία του.

Τὸ 1977 πεθαίνει ἡ δεῦτερη γυναίκα του Ἀριάδνη.

Φιλελεύθερος στὴ σκέψη καὶ τὴν πράξη, προσωπικός φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου καὶ Σοφοκλῆ Βενιζέλου, συμβάλλει ἀποφασισ-

στικά στήν ἐδραίωση τῶν φιλελεύθερων δημοκρατικῶν ἀρχῶν στά Δωδεκάνησα.

Συμμετέχει ὡς πρόεδρος στή διοίκηση τοῦ Σωματείου τῶν Νισυρίων τῆς Ρόδου «**Η ΠΟΡΦΥΡΙΣ**», διευθύνει μέ ὑποδειγματικό τρόπο τό ὑδροθεραπευτήριο Καλλιθέας, διδάσκει στή Σχολή Τουριστικῶν Ἐπαγγελματῶν, ὑπηρετεῖ τά συμφέροντα τῆς Ρόδου ὡς Δημοτικός Σύμβουλος, ὡς πρόεδρος τοῦ Δ.Σ. τοῦ Κρατικοῦ Νοσοκομείου Ρόδου, ὡς μέλος τοῦ Δ.Σ. τοῦ «**Διαγόρα**» κ.λ.π.

Ἡ ἀγάπη του γιά τό νησί του ἐκφραζόταν στίς ἀτέλειωτες συζητήσεις πού ἄνοιγε γύρω ἀπό τά περασμένα τῆς ζωῆς τῶν Νισυρίων. ἤξερε νά κλώθει τό μῦθο κάθε περιστατικοῦ μέ ἰδιαίτερη παραστατικότητα πού τή χρωμάτιζε τό γνήσιο τοπικό ἰδίωμα, οἱ παροιμιώδεις φράσεις καί τά γνωμικά. Κινητή βιβλιοθήκη πού συμπύκνωνε τήν πείρα, τήν ἐπιστήμη καί τήν παράδοση. Πάντα διαφαινόταν τό μεράκι του γιά κάθε καλό πού πέρασε καί γιά κάθε κακό πού δέ διορθώθηκε.

Ἄξέχαστε γιατρέ Τσατσαρώνη, μέ συγκίνηση θά σέ σκέπτονται ὄσοι σέ γνώρισαν.

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Χ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ (1899 - 1982).

Γιά τούς Νισύριους ἦταν ὁ Πασχάλης ὁ δήμαρχος. Κόντεψε νά ταυτιστεῖ τό ὄνομά του μέ τό λειτούργημα τοῦ πρώτου πολίτη, πού γιά 33 χρόνια, εἶτε ὡς δήμαρχος, εἶτε ὡς ἀντιπολίτευση, εἶτε ὡς παυμένος ἀπό τή χούντα, ἀνακατεύθηκε μέ πάθος καί ἀφοσίωση στήν ἐξυπηρέτηση τῶν συμπατριωτῶν του καί δέν ἐννοοῦσε ν' ἀποβάλλει τόν τίτλο του.

Ὁ Πασχάλης γεννήθηκε στή Νίσυρο τό 1899 κι ἦταν τό δεύτερο παιδί. ἀπό τά ἕξι πού ἔκαναν ὁ Χριστόφορος ἢ Χρῖστος Χριστοφόρου καί ἡ Ἄννα τοῦ Κατινᾶ.

Τελείωσε τήν Ἀστική Σχολή Μανδρακίου Νισύρου καί ἀποφοίτησε ἀπό τό Πυθαγόρειο Γυμνάσιο Σάμου. Κατά τό σχολικό ἔτος 1917 - 1918 ἐργάζεται ὡς δάσκαλος στό Σχολαρχεῖο Νισύρου καί τήν ἄλλη χρονιά διδάσκει στήν Ἀστική Σχολή πού λειτουργεῖ μέ ἑννέα τάξεις.

Τό 1921 βρίσκεται στήν Ἀθήνα ὡς φοιτητής τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί πρωτοστατεῖ μέσα στήν ὁμάδα ἐπτά νέων γιά τήν ἴδρυση τοῦ ἀγαθοεργοῦ Συλλόγου τῶν Νισυρίων Ἀθηνῶν - Πειραιῶς «**ΓΝΩΜΑΓΟΡΑΣ**».

Τό 1925 διορίζεται διευθυντής τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς. Τό 1926 φεύγει ἀπό τή Νίσυρο καί ἀπό τότε μένει μόνιμα στόν Πειραιᾶ. Ἐργάζεται στό Ἰδιωτικό Γυμνάσιο τοῦ Σταυριανοῦ, στόν Πειραιϊκό Σύνδεσμο καί σέ διάφορα φροντιστήρια ὡς καθηγητής φιλόλογος.

Παίρνει ἐνεργό μέρος στή διοίκηση τοῦ «**ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ**» καί συμμετέχει στίς ὀργανώσεις τῶν Δωδεκανησίων μέ σκοπό τή βοήθεια τῶν συμπατριωτῶν πού φθάνουν ἀπό τά σκλαβωμένα νησιά. Μένει ἄγαμος. Καλοσυγενής

και φλογερός πατριώτης προσφέρει τις υπηρεσίες του πρόθυμα και νοσταλγεί τη γενέθλια γη.

Μόλις άρχισε να χαράζει η αύγή για την άπελευθέρωση των νησιών (1946), κατεβαίνει από τους πρώτους στη Νίσυρο. Ο έρχομός του στο νησί χαιρετίστηκε άπ' όλους τους Νισύριους σαν άπαρχή νέας πορείας στην άνασυγκρότηση της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Έκλέγεται δήμαρχος. Μέ πολλή πίστη, ύπερηφάνεια και ένθουσιασμό ρίχνεται στον άγώνα. Γρήγορα άποκτᾶ τη συμπάθεια των συμπατριωτών του.

Συνεργατικός, ειλικρινής και πάνω άπ' όλα έντιμος, προσφέρει τις υπηρεσίες του και γίνεται ο πρώτος κοινωνικός παράγοντας μέσα σ' αυτό τό δύσκολο, αλλά αισιόδοξο ξεκίνημα. Τρεις φορές εκλέγεται δήμαρχος κι άλλες τόσες δημοτικός σύμβουλος. Άφοσιώνεται στο έργο του. Συμμετέχει στη διοίκηση των συλλόγων, ως πρόεδρος ή ως άπλό μέλος, στο ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ, Λιμενικό, σε διάφορες επιτροπές, μορφωτικές εκδηλώσεις, διδάσκει και παίζει θέατρο και παράλληλα με την εξάσκηση των όποιων καθηκόντων του γίνεται η γέφυρα ανάμεσα στο παρελθόν και τό παρόν. Ήθογραφικός και ρομαντικός, νοσταλγός του γνήσιου έθιμου και της παλιάς καλής εποχής συμβάλλει άποφασιστικά στη διατήρηση, αλλά και την προαγωγή της τοπικής παράδοσης. Παίζει σωστά τό ρόλο του πνευματικού, κοινωνικού και μορφωτικού ήγέτη. Συμπαραστέκεται στις χαρές και τις λύπες. Ο Πασχάλης θά είναι «μπροστάρης» στους άρραβώνες, θά ύπαγορεύει τό «περίόλι» και πάλι ο Πασχάλης θά έκφωνήσει τον έπικηδειο και πρώτος θά κρατᾶ τό δίσκο και τό «Συνή» στα μνημόσυνα.

Ήταν άπαραίτητος. Ήταν μιά «εποχή» ο Πασχάλης.

Άνήμερα των Τριών Ίεραρχών 30 του Γενάρη 1982 πέθανε στον Πειραιά και τον θάψαμε την άλλη μέρα Κυριακή στο Νεκροταφείο της Άναστάσεως. Πολλοί συμπατριώτες και φίλοι Πειραιώτες παραβρέθηκαν στην κηδεία του κι όλοι μιλούσαν για τό «Δίκαιο» Πασχάλη, τον άνιδιοτελή άνθρωπο, τον έξυπνητικό φίλο.

Άγαθή μνήμη σ' όλους μας άφησε. "Ας κοιμηθει τον ύπνον του Δικαίου».

Πάνω από είκοσι Νισύριοι πέθαναν μέσα στους τελευταίους δώδεκα μήνες. "Όλοι καλοί κι αξέχαστοι με τον έντονο και ξεχωριστό για τον καθένα χαρακτήρα τους. "Όλοι τους μᾶς άφησαν πίσω τον καημό τους. Άπό τά πέρσι τό Μάρτη πού χάσαμε τον αξέχαστο Νικήτα Σακελλαρίδη ίσαμε τό «Σπόρτη», Νικόλαο Πολίτη, πού πέθανε φέτος τό Μάρτη.

"Όλες οι πίκρες κι οι θάνατοι κι οι καημοί κι οι κάθε λογής «Νισύρικες Βιώσεις», όλες αυτές οι μορφές κι οι μνήμες και καταστάσεις πλάθονται μέσα μας σ' όμορφάδες και μᾶς πληγώνουν. "Ό,τι και νά γράψουμε, ό,τι και νά πούμε θά μᾶς φάει όλους η φθορά του χρόνου.

Τοποθετώ τους πεθαμένους ανθρώπους μας στο Νισύρικο ψυχικό χώρο και κοιτάζω κατάματα τη γη πού τους γέννησε. Τη Νίσυρο, πού μᾶς έθρεψε

κι όλας καί μᾶς βασάνισε μέ τή ξεγνοιασιά τῆς πρώτης καί δεύτερης παιδικῆς ἡλικίας.

Δέν κλαίω τούς ἀνθρώπους πού πέθαναν. Τή μοναξιά μας σκέπτομαι. Λιγοστεύουν οἱ παλιοί Νισύριοι. Οἱ νέοι μιλοῦν τή δική τους γλώσσα.-

ΝΙΚΗΤΑΣ Ι. ΚΟΥΜΕΝΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΠΑΡΘΕΝΙΑΔΗ: Είκοσι χρόνια	5
ΖΑΧΑΡΙΑ Ν. ΤΣΙΡΠΙΑΝΗ: Νίσυρος και Πάτμος (17ος-19ος αί.) Πνευματική επικοινωνία και οικονομικές σχέσεις	7
ΜΑΡΙΑΣ ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΥ: Νισυριακά Παιχνίδια	22
ΜΙΑΤΙΑΔΗ ΛΟΓΟΘΕΤΗ: Νισύριοι έθελοντές στο Δεύτερο Πα- γκόσμιο Πόλεμο	49
ΚΩΣΤΗ Γ. ΣΑΚΛΑΡΙΑΔΗ: Μνήμη Νισύρου (ποίημα)	54
ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΕΝΤΡΗ: Έκκλησιές και Ξωκλήσια τής Νισύρου .	55
ΓΑΒΡΙΗΛ Μ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗ: Δημώδες γλωσσικό ύλικό και Λαογραφικά ανάλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικεΐα τής Νισύρου	121
ΧΑΡΗ ΚΟΥΤΕΛΑΚΗ: Ή επένδυση μιās είκονας στη Σηλιανή Νισύρου	257
ΚΩΣΤΑ Ο. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗ: Παραδόσεις και Τοπικές ΄Ιστορίες τής Νισύρου	279
ΒΑΣΙΛΗ ΒΕΖΥΡΟΓΛΟΥ: Μύθοι, ΄Ιστορίες και Σάτιρες (Β σειρά)	317
ΓΙΑΝΝΗ Ν. ΚΟΥΜΕΝΤΟΥ: ΄Ενας Νισύριος πρωτοπόρος σέ αγώ- νες	341
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗ: Διονύσιος Μηνάς, ό Νισύριος ΄Ιεράρχης	348
Γ.Ι. ΣΤΡΟΓΓΥΛΗ: ΄Εκθεση ΄Υδρογεωλογικής και κοιτασματο- λογικής αναγνωρίσεως τής νήσου Νισύρου	359
ΣΤΥΛΙΑΝΗΣ Χ. ΠΑΠΑΤΣΟΥ-ΣΤΑΜΕΛΟΥ: ΄Η χλωρίδα και ή Βλάστηση τής Νισύρου και τών γύρω νησίδων	372
Δύο εκθέσεις που αναφέρονται στη στερέωση τής Ι.Μ. Σηλιανής	383
ΓΙΑΝΝΗ ΣΠ. ΚΟΥΡΟΥΝΗ: Φωνητική του Γλωσσικού ΄Ιδιώμα- τος τής Νισύρου	397
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: α) Νικήτα Κουμέντου	461
β) Χάρη Κουτελάκη	462
ΜΙΧΑΛΗ ΕΜΜ. ΑΡΦΑΡΑ: Βιβλιοσχολιασμοί και κρίσεις Δωδε- κανησιακών ΄Εργων	466
ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ	483
ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ Όμιλου Αρχαιοφίλων Νισύρου	487
ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ:	502
ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ:	509

ΤΟ ΕΒΔΟΜΟ Δ.Σ. 1981-1984

Πρόεδρος: Γεώργιος Έμμ. Παρθενιάδης
Αντιπρόεδρος: Κώστας Ο. Σακελλαρίδης
Γεν. Γραμματέας: Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδης
Ταμίας: Αλέξανδρος Οικονομίδης
Σύμβουλοι: Γεώργιος Λαμπάδης, Νικόλαος Σύμπλης,
Θεοχ. Θεοχαρίδης

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

Πρόεδρος: Κώστας Ο. Σακελλαρίδης
Μέλη: Μιλτιάδης Λογοθέτης
Νικήτας Κουμέντος
Μιχαήλ Άρφαρᾶς
Χάρης Κουτελάκης
Γιάννης Κουμέντος

Ν Ι Σ Υ Ρ Ι Α Κ Α

Α' ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΜΟΥ 8ου - ΑΘΗΝΑ 1982
ΑΝΑΤΥΠΩΣΗ ΤΟΜΟΥ 8ου - ΑΘΗΝΑ 1991